

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈАСМИНА Р. ЖИВКОВИЋ

**ЗАШТИТА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ
САВЕЗНИХ ОРГАНА У ЈУГОСЛАВИЈИ
(1945-1991)**

Докторска дисертација

Београд, 2020.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

JASMINA R. ŽIVKOVIĆ

**PROTECTION OF ARCHIVAL
MATERIALS OF FEDERAL AUTHORITIES
IN YUGOSLAVIA
(1945-1991)**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2020

МЕНТОР

Академик Љубодраг Димић, редовни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

Проф. др Мира Радојевић, дописни члан САНУ, редовни професор Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Проф. др Зоран Мирковић, редовни професор, Универзитет у Београду, Правни факултет

Проф. др Александар Животић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Академик Љубодраг Димић, редовни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Датум одбране дисертације _____

ЗАШТИТА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ САВЕЗНИХ ОРГАНА У ЈУГОСЛАВИЈИ (1945-1991)

САЖЕТАК

Архивска грађа највиших државних органа представља један од најзначајнијих документованих историјских извора, који сведоче о настанку, развоју, трансформацијама или престанку одређене државне целине. У архивским записима савезних органа Социјалистичке Федеративне Републике Југославије налазе се и сазнања о друштвеним, политичким, економским, унутрашње или међународно-правним приликама времена чији су савременици били некадашња Југославија и народи који су је конституисали. Историјску, употребну или научну вредност архивска грађа савезне провенијенције има само уколико је сачувана у целини, или бар у највећем свом обиму, обрађена и евидентирана, те заштићена на начин који би обезбедио њену контролисану доступност и коришћење у истраживачке сврхе. Стога је методологија чувања и заштите, уоквирена архивском нормативом и стручним правилима, веома важан сегмент за обезбеђивање трајног карактера архивских докумената од највишег државног и националног интереса.

Предмет ове докторске дисертације је систем заштите архивске грађе савезног карактера од оснивања савезне југословенске државе до њеног нестанка са унутрашње и међународне политичке сцене. Трагајући за историјским коренима образовања свести о потреби заштите најзначајнијих државних списа, приказали смо развојни пут савезног архивског законодавства, институционализацију система заштите архивске грађе федерације посредством савезног архива јавног карактера и специјалних савезних архива и домете архивске делатности у погледу сачуваности ове архивске баштине у времену када се држава као стваралац исте, већ налазила у процесу нестајања. Преображај друштвених прилика, у више наврата забележен у историји савезне Југославије, утицао је и на ставове о евалуацији статуса савезних архива, који су од државног органа, образованог у послератном периоду доминантног јединства федералне државне власти, до постепеног њеног развлашћивања, прерастали у савезну организацију или установу културе. Комунистичка партија Југославије/Савез комуниста Југославије била је неприкосновени креатор државне политике и свих области друштвено-политичког и економског живота земље, па је и област културе и заштите архивске баштине носила печат идеолошког селектована важног од неважног историјског сећања. Утолико је

значајнија била улога архива и архивских посленика, који су применом стручних начела, а не идеолошких, настојали да сачувају целовитост архивског фонда насталог радом југословенске федералне државе, али и њене унитарне претходнице.

Савезни државни апарат је и сам прошао кроз више трансформација. У динамичном животу федерације забележена су бројна гашења једних, формирања других органа, међусобне поделе, припајања или проширивања функција, реструктурирања. То је утицало на образовање архивских целина односно архивских фондова, чиме се повећавала и количина систематизованих и описаних историјских извора за проучавање историје Југославије. Стручна оспособљеност и образовање, свест државног чиновника о потреби да сачува или не, акта у стварању којих је и сам учествовао, представљали су још један критериј промишљања односа „прокламованог и стварног“, у сфери очувања релевантних архивских извора о савременој историји југословенских народа.

Утицаји упоредне архивистике, као и међународни архивски стандарди, нису били занемарљиви за унапређење методологије чувања и заштите савезних архивских фондова. У ванредним ситуацијама и времену које је уследило после распада федеративне Југославије, бројни су изазови који доводе у питање опстанак архивског фонда некадашње савезне државе, самим тим и начела провенијенције/припадности, као једног од основних начела архивистике.

Према постављеној теми и предмету истраживања, у раду смо настојали да сагледамо све аспекте проблематике заштите архивске грађе савезних органа федеративне Југославије и на основу анализе изведемо утемељене закључке са препорукама које би осигурале превагу стручних архивистичких принципа у даљој судбини архивског фонда некадашње социјалистичке југословенске државе-

Кључне речи: архивска грађа, федерација, савезни органи и организације, савезни архив, специјални архиви, архивско законодавство, систем заштите, принцип провенијенције, методологија архивског рада, однос архивистике и историје.

НАУЧНА ОБЛАСТ: ИСТОРИЈА

УЖА НАУЧНА ОБЛАСТ: ИСТОРИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ

УДК: _____

PROTECTION OF ARCHIVE MATERIALS OF THE FEDERAL AUTHORITIES IN YUGOSLAVIA

(1945-1991)

ABSTRACT

Archival materials of the highest state bodies are among the most significant documented historical sources, which testify to the origin, development, transformation or termination of a particular state entity. Archival records of the federal authorities of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia also contain information regarding the social, political, economic, domestic and international legal circumstances of the time of former Yugoslavia and the people who constituted it. The historical, usable or scientific value of archival materials exists only if they are preserved in their entirety, or at least to the fullest extent, processed and recorded, and protected in such a way as to provide their controlled availability and use for research purposes. The methodology of preservation and protection framed by archival norms and professional rules is therefore a highly significant segment for the process of ensuring the permanent character of archival documents of the highest national and state interest.

The subject of this doctoral dissertation is the system of protection of archival materials of federal character from the founding of the federal Yugoslav state to its disappearance from the domestic and international political scene. In search for historical roots which raise awareness of the need to protect the most important state files, we have outlined the developmental pathway of federal archival legislation, the institutionalization of the system of protection of the Federation's archival materials through the public federal archive and specialized federal archives, as well as the scope of archival activity regarding the preservation of this archival heritage at a time when the state as its creator was already in the process of disappearing. The change in social circumstances, which has repeatedly been recorded in the history of the Federal Republic of Yugoslavia, also influenced the attitude towards the evaluation of the status of federal archives, which had been developing into federal organizations or cultural institutions from state bodies formed in the postwar period of the dominant unity of the federal state authorities until the gradual decrease in their power. The Communist Party of Yugoslavia/Union of Communists of Yugoslavia was the undisputed creator of state politics and all areas of sociopolitical and economic life of the country, and the field of culture and protection of archival heritage was therefore marked by the idea of ideological selection between relevant and irrelevant historical reminiscence. Therefore,

archives and archival officers that used professional principles rather than ideological ones in order to preserve the wholeness of archival funds created through the work of The Socialist Federal Republic of Yugoslavia and its unitary predecessors had an important role.

The federal state apparatus itself underwent several transformations. In the dynamic life of the Federation, there were recorded several abolitions of some organs and establishment of others, as well as division, merger or expansion of functions and restructuring. That affected the formation of archival funds, which increased the amount of systematized and described historical sources for studies regarding the history of Yugoslavia as well. Professional competence and education, civil servants' awareness about the need to preserve or not preserve acts which they themselves helped create, were other criteria for the thought of the connection between the 'proclaimed and the real', in the field of preservation of relevant archival sources regarding the contemporary history of the Yugoslav people.

The influence of comparative archival science, as well as international archival standards, were not negligible in the process of advancement of methodology of preserving and protecting federal archival funds. In emergency situations and times that followed the breakup of Federal Yugoslavia, there have been numerous challenges that question the survival of the former federal state's archival funds and thus the principles of provenance/affiliation as basic principles of archival science as well.

According to the topic and the subject of the research, we have tried to look at all aspects of the matter of protection of archival materials of the federal organs of the Federal Yugoslavia in this dissertation and based on the analysis we have tried to draw reasonable conclusions along with recommendations that would ensure the supremacy of professional archival principles in the future fate of the archival funds of the former socialist Yugoslav state.

Key words: archival materials, federation, federal organs and organizations, federal archives, special archives of the Federation, archival legislation, protection system, a principle of provenance, methodology of archival work, relationship between archival science and history.

SCIENTIFIC FIELD: HISTORY

NARROW SCIENTIFIC FIELD: THE HISTORY OF YUGOSLAVIA

UDK: _____

ЗАХВАЛНОСТ

Истичемо да ове докторске дисертације, као резултата опсежног истраживачког рада и његове научне синтезе, не би било да није било разумевања значаја саме теме и поверења које су према нашем стручном раду у архивској делатности и могућности да искуствено преточимо у научно, применом методологије историјске и правне науке, исказали наши ментори, професори, сарадници, колеге, породица.

Превасходну и искрену захвалност, истина постхумно, али са дубоким поштовањем, упућујемо свом ментору на мастер и првој години докторских студија на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду, доц. др Арсену Ђуровићу. Својом проницљивошћу и познавањем значаја архивистике, верујем да је уочио нашу посвећеност овој научној дисциплини и предложио да исту верификујемо на највишем академском и научном нивоу у националном образовном систему. Сада, на крају започетог истраживачког пута, искрено се надамо да вера, напори и поверење професора Ђуровића нису била узалудна.

Са пуно пажње и стрпљења, кроз даље докторске студије које су резултирале овом дисертацијом, својом искусном руком врсног историчара, предавача и изузетног човека, водио нас је професор и академик др Љубодраг Димић. Дубоко смо уверени да је за сваког студента историје, на основним академским, мастер или докторским студијама, благодат бити под менторством професора Димића. Наше конкретно искуство у раду на докторској тези то потврђује, посебно јер смо у историјско-архивистичке токове ушли са подручја строге форме правних наука, те уз дубоко поштовање исказујем професору Димићу и неизмерну захвалност. Такође, захваљујем на разумевању и корисним саветима професорима Одељења за историју др Милану Ристовићу, др Мири Радојевић и др Александру Животићу.

Не мање значајна је наша захвалност колегама архивистима у Архиву Југославије, Архиву Србије, Војном архиву Србије, Дипломатском архиву Министарства спољних послова Републике Србије, који су сусретљиво и колегијално настојали да олакшају наше вишегодишње истраживачке напоре.

Посебну захвалност колегама у Историјском архиву Пожаревац (Живораду Сарафиновићу, Слободанки Чолаковић, Слободанки Цветковић, Мирјани Степановић и Милану Станковићу), који су у сваком тренутку пружали искрену подршку нашим

напорима да на највиши научни ниво уздигнемо једну тему из области архивистике и заштите архивске грађе, као културни напори и неопходност.

Најзад, а што је можда и најзначајније, снагу да успешно окончамо докторске студије и ову дисертацију, непресушно смо проналазили под окриљем своје породице, која је имала неизмерно много љубави, стрпљења и разумевања за наш рад. Стога овај докторски рад управо и носи посвету породици: ћерки Милици, супругу Зорану, мајци Бранислави, брату Ивану и снахи Ивани.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР (Критички осврт на тему, изворе и литературу).....	I-XVI
1. УВОД	1
1.1. Архивска грађа као културно добро и историјски извор првог реда – појам, настанак значај.....	1
1.2. Заштита архивске грађе – национални интерес и државни императив...10	
1.3. Заштита архивске грађе државних органа - поглед у историју и искуство југословенске државе до 1941. године.....	14
1.4. Југословенска влада у избеглиштву и архивска грађа настала њеним радом.....	22
2. БИЛАНС ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА И АРХИВСКА ГРАЂА ДРЖАВНИХ ОРГАНА У ЈУГОСЛАВИЈИ (1945-1950)	31
2.1. Биланс рата и нова држава.....	32
2.2. „Централизована федерација“ и њени органи власти.....	45
2.3. Врсте архивске грађе централних државних органа.....	56
2.4. Први послератни покушаји уређења заштите архивске грађе државних органа – између прокламованог и стварног.....	63
2.5. „Совјетски обрасци“ у југословенској архивистици.....	90
3. АРХИВСКА ГРАЂА ФЕДЕРАЦИЈЕ У ОКВИРУ ЈЕДИНСТВЕНОГ СИСТЕМА ЗАШТИТЕ (1950-1964)	113
3.1. Југословенска федерација и њени органи власти.....	113
3.2. Нормативни оквири заштите архивске грађе органа федерације у периоду од 1950. до 1964. године.....	128
3.3. Први подзаконски (струковни) прописи о заштити архивске грађе у Федерацији.....	149
3.4. Главни архивски савет	156
3.5. Државна архива ФНРЈ – оснивање и рад до 1964. године.....	166
3.5.1. Зграда Државне Архиве ФНРЈ.....	173
3.5.2. Организација и рад Државне архиве ФНРЈ.....	177
3.6. Методологија заштите архивске грађе органа федерације у периоду	

од 1950. до 1964. године.....	185
3.6.1. Архивска грађа (историјско-архивски материјал) савезних органа у настајању.....	187
3.6.2. Савезне регистратуре и канцеларијско/административно пословање.....	197
3.6.3. Историјско-архивски материјал савезних органа у настајању – обавезе државног архива.....	207
3.6.4. Преузимање историјско-архивског материјала савезних органа.....	212
3.6.5. Сређивање и обрада архивског материјала савезних органа.....	218
3.6.6. Вредновање архивског материјала у архиву.....	225
3.6.7. Евидентирање архивског материјала савезних органа.....	227
3.6.8. Техничка заштита и микрофилмовање архивске грађе савезних органа власти.....	230
3.6.9. Коришћење архивске грађе савезних органа.....	232
3.7. Између истока и запада: утицаји европске архивистике.....	233

4. ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА ДРЖАВЕ И ЗАШТИТА АРХИВСКЕ

ГРАЂЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ (1964-1980).....	241
4.1. Од централне државе до децентрализоване федерације.....	241
4.1.1. Уставно преобликовање државе (1964-1974).....	241
4.1.2. Држава „самоуправног федерализма“ (1974-1980).....	250
4.2. Законска регулатива заштите архивске грађе федерације и превазилажење правних празнина у архивској нормативи (1964-1980).....	256
4.3. Подзаконски прописи о заштити архивске грађе федерације, 1964-1980...	274
4.4. Архивски савет Југославије.....	278
4.5. Методологија заштите архивске грађе органа федерације у периоду од 1964. до 1980. године.....	285
4.5.1. Архивска грађа савезног порекла у поступку настанка.....	289
4.5.2. Канцеларијско и архивско пословање државних органа као чинилац претходне заштите архивске грађе у периоду 1964-1980.....	295
4.5.3. Прикупљање/преузимање (пријем) архивске грађе савезних органа и решавање смештајног простора Архива Југославије.....	299
4.5.4. Техничка заштита архивске грађе савезних органа.....	307

4.5.5. Сређивање и обрада архивске грађе савезних органа.....	311
4.5.6. Евиденције архивске грађе у савезном архиву.....	324
4.5.7. Коришћење архивске грађе савезне провенијенције.....	334
4.6. Административни апарат и архивска грађа државних органа.....	342
4.6.1. Сервис за административне и рачуноводствене послове савезне администрације.....	351
4.6.2. Служба документације у савезним органима.....	353
4.7. Валоризација архивске грађе и регистратурског материјала савезних органа власти	357
4.7.1. Листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања.....	362
4.8. Архив Југославије, између управне функције и културне мисије.....	371
5. ЗАШТИТА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ОРГАНА ФЕДЕРАЦИЈЕ У ПЕРИОДУ ОД 1980. ДО 1991. ГОДИНЕ.....	385
5.1. „Одржавање федерације“ и друштвено-политичка реалност – одраз у области заштите архивске грађе савезних органа власти.....	385
5.2. Закон о архивској грађи федерације из 1986. године као <i>lex specialis</i>	392
5.3. Подзаконски прописи о заштити архивске грађе федерације и њихова примена.....	402
5.4. Специфичности стручне методологије заштите архивске грађе савезне провенијенције до њеног преузимања у Архив Југославије, 1980-1991.....	408
5.4.1. Сређено и безбедно стање архивске грађе и регистратурског материјала.....	409
5.4.2. Евидентирање и достављање података Архиву Југославије.....	414
5.4.3. Одабирање архивске грађе и излучивање безвредног регистратурског/ документарног материјала.....	417
5.5. Канцеларијско и архивско пословање код савезних регистратура у периоду од 1980. до 1991.године.....	424
5.6. Сабирање писане културне баштине југословенске државе – Архив Југославије као савезна организација.....	433
5.6.1. Смештај, одржавање, сређивање и обрада архивске грађе у архиву.....	441

5.6.2. Научно-обавештајна средства о архивској грађи (инвентарисање).....	448
5.7. Посебна заштита архивске грађе федерације - ванредне околности, непосредна ратна опасност и ратно стање.....	449

6. АРХИВСКА ГРАЂА ДРЖАВНЕ ПРОВЕНИЈЕНЦИЈЕ ПОД ПОСЕБНИМ РЕЖИМОМ ЗАШТИТЕ.....465

6.1. Идеологија у држави - архивска грађа партијских органа и организација „од државног значаја“.....	465
6.2. Јосип Броз Тито - значај и систем заштите архивске грађе настале радом личности, председника државе и маршала Југославије	485
6.3. Архивска грађа у систему народне одбране – војни органи и организације као ствараоци.....	493
6.4. Архив Министарства иностраних послова (Дипломатски архив).....	514
6.5. Архивска грађа Министарства унутрашњих послова СФРЈ као дела извршне власти и њена заштита - „пов. и строго пов.“.....	535
6.6. Упоредна промишљања о стању заштите архивске грађе државне провенијенције под посебним режимом заштите.....	547

7. ОТВОРЕНА ПИТАЊА ЗАШТИТЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ САВЕЗНИХ ОРГАНА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ.....553

7.1. Распад федерације и заштита архивске грађе савезних органа власти.....	553
7.2. Међународни стандарди и национални прописи о заштити архивске грађе у ванредним околностима-случај ратних сукоба на подручју Југославије.....	559
7.3. Архивска грађа савезних органа за време бомбардовања СРЈ, 1999.....	571
7.4. Револуционарна свест или „чишћење“ историје – судбина архивске грађе федерације у процесу радикалних друштвених, политичких и економских промена.....	579
7.5. Сукцесија архивске грађе федерације.....	584
7.6. Реституција архивске грађе југословенске државе.....	592
7.7. Архивски фонд Југославије – „распарчана целина“ или обједињавање историје.....	603
7.8. Међународне архивске асоцијације – искуства, стручне препоруке, стандарди, савремене технологије и њихова имплементација у заштити архивске	

грађе државних органа.....	607
7.9. Едукација архивских кадрова.....	613
7.10. Архивистика у „служби“ југословенске историографије, на примеру заштите архивске грађе југословенске федерације.....	629
ЗАКЉУЧАК.....	639
ПРИЛОЗИ.....	651
БИБЛИОГРАФИЈА/ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	673
БИОГРАФИЈА АУТОРА.....	709

ПРЕДГОВОР

(Критички осврт на тему, изворе и литературу)

Постанак, трајање и историја једне суверене државе и народа не могу се замислити без писаних, или на други начин насталих, историјских докумената који ће то посведочити. Важан сегмент историјског битисања представљају културна политика, нормативно и социјално обликовање односа заједнице и појединца према материјалној и нематеријалној историјског баштини правних лица, породица, колективних заједница или државне организације као целине. Део материјалне заоставштине представља архивска грађа као културно добро од општег друштвеног интереса и посебног значаја за науку, културу, историју, уметност и друге научне, али и оперативне потребе. Као таква, архивска грађа је предмет заштите сваког друштва и државе.¹

Држава и њени органи, током свог постојања, стварају одређену врсту и количину документарног / регистратурског материјала из кога се стручном валоризацијом одабира архивска грађа - културно добро и историјски извор првог реда. Према упоредном истраживању теорије и праксе у развијеним архивским системима Европе и света, може се закључити да се посебна пажња придаје основама, начину и методологији чувања, заштите, обраде и коришћења архивске документације произашле из рада највиших државних тела, установа и субјеката.²

Предмет нашег истраживања, резултат којих представља предметна докторска дисертације, јесу статус, однос и поступање према архивској грађи савезних органа у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији. Похрањена, у највећем делу, у Архиву Југославије, али и у специјалним архивима, као што су данас Војни архив Министарства одбране Србије, Дипломатски архив Министарства иностраних послова Републике Србије или архив Министарства унутрашњих послова Републике Србије, архивска грађа савезне провенијенције, представља ризницу сазнања о социјалистичкој југословенској држави и функционисању њених највиших органа. Значај савезних архивалија је утолико релевантнији, јер сведочи о развојном путу, падовима и успонима,

¹ Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд, 2006, 24-30. Од оснивања модерних држава у Европи, уочава се конкретније њихово занимање за значај писаних докумената не само у доказном и оперативном смислу, већ и у функцији историјске науке.

² Luciana Duranti, *Arhivski zapisi, Teorija i praksa*, (prevod), Zagreb, 2000, 20-32. Приказан је историјат система заштите архивских записа у САД-у и Канади, где се уочава посебна брига о чувању и методологији коришћења архивске документације федералних и највиших органа власти у овим државама. Много раније, о приоритету и потреби очувања архивских списа органа власти у европским државама, писали су архивски теоретичари Schellenberg, Enbers и други.

постанку и престанку једне, по много чему, специфичне државне творевине на простору „свагда немирног“ Балкана.

Основни циљ истраживања представља утврђивање нивоа и квалитета свих видова заштите архивске грађе највиших, савезних органа власти у Југославији од 1945. до 1991. године, као и доприноса архивске службе савезне државе у очувању целовитог архивског фонда југословенске државе. Не мање важан циљ нашег истраживања јесте да утврдимо и прикажемо улогу и значај заштите архивалија за очување писане баштине југословенске државе у наведеном временском периоду.

С обзиром на евидентан значај југословенске федерације у једном историјском периоду, на унутрашњем и међународном плану, сматрали смо да је важно сагледати, представити и анализирати систем и методологију заштите архивске грађе савезних органа ове државе. Историјски моменти, међусобно прожимање и утицај одређених чињеница, догађаја и појава које су довеле до настанка, вишедеценијског функционисања и престанка социјалистичке Југославије, представљају временски оквир предметног истраживања обрађеног у овој докторској дисертацији. Због тога је неопходно било консултовати литературу која обрађује историју југословенске државе у другој половини 20. века, која је упркос разним противречностима, имала врло озбиљним приступом питању заштите архивске грађе као културног добра и историјског извора од прворазредног значаја. Без обзира на присуство идеолошких „боја“ приликом описивања и тумачења догађаја и појава у социјалистичкој Југославији, вреди истаћи да се савремена историографија озбиљно бавила историјом југословенске државе. Капитално дело Бранка Петрановића, *Историја Југославије 1918-1978* (Београд, 1978), тематске збирке докумената приређивача Бранка Петрановића и Момчила Зечевића, *Југословенски федерализам, Идеје и стварност, I и II* (Београд, 1977) и *Југославија 1918-1988* (Београд, 1988), као и сјајна публикација Љубодрага Димића, *Историја српске државности* (Нови Сад, 2001), представљали су битан извор релевантних информација о оснивању и развојном путу југословенске федерације и њених саставних административних јединица. Омеђени оквирима уставног и законског карактера, за истраживање југословенске федерације од значаја представљали су подухвати Драгоша Јевтића и Драгољуба Поповића, *Историја државе и права југословенских народа* (Савремена администрација, Београд, 1991), затим Драгослава Јанковића и Мирка Мирковића, *Државноправна историја Југославије* (Научна књига Београд, 1982, Драганић, 1997), али и других истраживача и писаца државно-правне, политичке и историје уставног уређења социјалистичке федеративне Југославије.

Различите политичке, економске и друштвене промене које су карактерисале југословенску савезну државу, условиле су однос релевантних државних чинилаца према заштити писаних историјских трагова на основу којих се темељи не само државно-правна, већ историја народа и друштва у целини. Јединствени систем заштите је подразумевао, пре свега, постављање нормативних основа, јер без архивског законодавства није било могуће организовати архивску службу која би се на прави начин старала о заштити архивске баштине. Због тога смо у дисертацији истражили генезу савезног архивског законодавства и нормативног регулисања заштите архивске грађе централних законодавних, извршних и судских органа југословенске државе. Занимало нас је како и у којим је условима отпочела организована архивска делатност, какве су биле основне законске поставке у организацији, функционисању и динамици свих сегмената рада, како су се практично рефлектовала вишедеценијска залагања архивиста у домену заштите архивске грађе највиших државних органа. У том смислу је неопходно било посветити пажњу и проучавању објављених правних извора (законски и подзаконски прописи, упутства, препоруке и стандарди) које уређују заштиту архивске грађе савезних органа југословенске државе. Службена гласила у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца/Краљевини Југославији, па и претходно, у Краљевини Србији, су стога, била незаобилазни извори за истраживање „првих корака“ у развоју архивистичке мисли и праксе у Југославији.

Историјски посматрано, ситуација у Југославији је по овом питању била другачија у односу на земље Европе. „Поглед у историју“ нам говори да развој и унапређење заштите архивске грађе највиших државних надлештава у Краљевини Југославији (1918-1941) није доживео своје пуну реализацију. Изостала је унификација нормативних прописа о заштити архивске грађе у целини. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевина Југославија, наследила је из области заштите архивске грађе само *Законски чланак о Земаљском архиву у Загребу* из 1870. и *Закон о Државној архиви у Београду* из 1898. године. Изузетак у том периоду је представљао један (и једини) специјализовани пропис из 1930. године – *Закон о архивама Министарства иностраних послова и дипломатских и конзуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству*, који се односио на заштиту архивске грађе ресора иностраних послова и то оних који су проглашени државном својином.³

³ Јасмина Живковић, *Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу*, Пожаревац, 2013, 10-15.

Пројекат закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије из 1935. године, који није заживео, осликавао је постојање свести тадашње културне и научне елите о потреби да се унифицира заштита архивске грађе, у којој је доминантно место припадало архивској грађи државних органа. То, међутим, није значило и помањкање намера да се институционализовано обезбеди чување и заштита архивалија највиших државних надлештава и установа. Томе сведочи истражена архивска грађа у фондовима Краљевине Југославије, похрањених у Архиву Југославије, као што је грађа *Министарства просвете и црквених послова Краљевине Југославије*.⁴ Ту проналазимо сазнања о постојању неколико државних архива у Краљевини, који су у складу са нормативима важећим на територијама своје надлежности, настојали да одговоре основној функцији прикупљања, чувања, обраде и коришћења архивских историјских извора.

„Непотпуно решена ситуација“ у Краљевини, оставила је простора да се јединствени систем заштите архивске грађе државних органа власти заснује и уреди у федералној Југославији. Основна начела заштите архивске грађе, која су свој историјски предуслов имала у билансу Другог светског рата, начелно су дефинисана *Опитим законом о архивској грађи* из 1950. године. На основу тога започео је озбиљнији приступ заштити архивске грађе највиших органа власти у југословенској држави, која се мора посматрати са више међусобно повезаних аспеката: историјског, државно-правног и архивистичког.

Историја савезних органа сагледава се кроз неколико развојних фаза, које су синхроне развојним етапама државе у целини. Од централног државног апарата до својеврсног „децентрализованог федерализма“, историја Југославије после 1945. године, обилује законском и подзаконском нормативом, у више наврата иновираним, којом је обележена и судбина њених органа, у погледу организације, настанка, реструктурирања, образовања нових и гашења некадашњих институција. У вези са тиме, прати се и судбина архивске грађе која је настајала у раду тих институција у одређеним временским периодима, па квалификација и статусне промене код органа савезне државе који су ствараоци архивске грађе, неминовно утиче на утврђивање критеријума и образовање архивских органских целина, или архивских скупина односно архивских фондова. Организацију и функционисање федеративних органа у социјалистичкој Југославији, са гледишта потреба архивистичких стручних послова, детаљно је описао Љубиша Кораћ

⁴ Архив Југославије (у даљем тексту скраћеница: АЈ), архивски фонд Министарство просвете и црквених послова Краљевине Југославије (66)

у студији *Организација федерације у Социјалистичкој Југославији, 1943-1978*. Значајан извор представља и студија Богдана Лекића *Архивски извори за историју социјалистичке Југославије, 1943-1953* (Архив Југославије, Београд 1987).

Када је у питању заштита архивске грађе савезне провенијенције, по нашем мишљењу, значајну вредност у домену законодавства, представља нормативно издвајање система заштите ове врсте архивске грађе и образовање посебног савезног законодавства. Доношење *Закона о архивској грађи федерације* (1986) промовисало је нешто другачију методологију заштите у односу на ону коју су предвиђала архивска законодавства федералних јединица односно социјалистичких република, и у оквиру њих аутономних покрајина. Стога је изазов представљала анализа корпуса савезних законских и подзаконских, уредбених прописа о раду оснивању и раду савезног државног архива, методологији сабирања, чувања, стручне обраде, валоризације, коришћења архивске грађе савезних органа у архивистичком делу његове заштите. Не мања пажња је била усмерена, током истраживања и израде ове докторске дисертације, на уредбени систем рада, организације, функционисања и пословодства савезних органа власти, управе и судства, посебно у делу који се односи на третман пословне документације која настаје радом ових органа. У склопу тога је било неопходно анализирати и нормативу о канцеларијском пословању и поступању са документацијом у процесу њеног оперативног трајања до архивирања и похрањивања у надлежне архивске установе. Стога су и у овом сегменту од изузетног значаја била службена гласила СФРЈ (*Службени листови ДФЈ/ФНРЈ/СФРЈ*, у периоду од 1945. до 1991. године), јер су у истима објављивани законски и подзаконски прописи којима су били уређени статус и поступање са архивском грађом федералних органа. За потпуно истраживање овог сегмента, свакако су значајни и прописи о уређењу канцеларијског пословања савезних органа управе у периоду од 1945. до 1991. године, тако да су они имали своје место у објављеним изворима које смо користити. Издвајамо публикацију *Канцеларијско пословање савезних органа и организација, материјали са саветовања и прописи*, (Архив Југославије, Београд 1990), као зборник реферата и прописа *Заштита архивске грађе федерације* (Архив Југославије, НИРО Привредни преглед, Београд 1988).

Нормативна и стручна регулатива на нивоу савезне државе је била у нераскидивој вези са постојањем и радом Главног архивског савета, касније Архивског савета Југославије као највишег стручног тела које је разматрало теоретска, методолошка, практична и организациона питања из области архивистике и архивске службе, те

износило стручна мишљења и предлоге надлежним органима државне власти. У оквиру методолошких питања заштите, настојали смо да прикажемо оснивање, функцију, рад Архивског савета Југославије, те утврдимо његов значај времену које је предмет нашег истраживања, поготову ако знамо да данас у националној архивској служби не постоји стручно тело које би „креирало“ политику у области заштите архивске грађе као културне баштине.

Оснивање Државног архива СФРЈ / Архива Југославије, „у циљу сакупљања, заштите и обраде историјско-архивског материјала“ представљало је један од начина да се сва архивска грађа на територији федеративне Југославије, без обзира „чија је својина или у чијим се рукама налазила“, стави под „нарочиту заштиту државе, на начин предвиђен законом, а у циљу очувања и научног истраживања“.⁵ Истражили смо и представили развојни пут, организацију, функционисање и значај ове архивске установе/савезне организације, као надлежне у области заштите архивске грађе федерације. Посебно смо истраживали предности и недостатке статуса савезног архива као дела управног државног апарата односно као културне институције. Приказ рада Архива Југославије, али и специјалних архива савезног нивоа, у функцији је једног од циљева нашег истраживања који се односио на утврђивање значаја и постигнућа системске, институционалне заштите архивске грађе савезних органа као дела културне баштине федерације.

За истраживање савремене историје друштва и државе веома је значајна количина и стање у коме се налази сачувана архивска грађа органа федерације. Због тога тежиште наше докторске дисертације представљају сви аспекти методологије заштите архивске грађе савезних органа и њени резултати у области претходне (превентивне) као и архивистичке, односно заштите у надлежној архивској установи, при чему смо настојали да веродостојно прикажемо однос „прокламованог и стварног“ у погледу квалитета сачуваних архивских извора савезног карактера.

Специфичност теме и њена недовољна обрађеност у архивистичкој, историјској или правној литератури, навела нас је да своја истраживања заснујемо пре свега на изворној архивској грађи. Неоспорно је да се сама методологија и начин поступања са архивском грађом федерације, може спознати прегледом једног и по нама најзначајнијег архивског фонда, који чини грађа настала радом Архива Југославије, али и других, специјалних савезних архива, као саставних делова савезних правних субјеката, твораца

⁵ Закон о Архиву Југославије, Службени лист СФРЈ, бр. 48/1964, 6/1973.

архивске грађе. Релевантан и незаобилазан извор сазнања о стању и заштити архивске грађе савезних државних органа за период од 1945. до 1991. године, представљају службене евиденције надлежних архива о заштити архивске грађе државних органа која се у њима чува. Међутим, према правилима архивске струке, увид у пословну документацију Архива Југославије, која би представљала основни извор наших сазнања, није нам био дозвољен, чак ни уз примену општих рокова доступности архивске грађе према позитивној националној архивској нормативи.⁶ То је свакако утицало на лагодност нашег рада код истраживања задате теме, али ни у ком случају није представљало моменат обесхрабрења, нити је утицало на квалитет истраживачког рада. Полазећи од основне поставке да је однос између стваралаца архивске грађе, у овом случају савезних органа Југославије, и савезног архива, као установе заштите архивске грађе, двостраног карактера, свесно смо користили чињеницу да је проток службених аката која се односи на поступање са изворним архивским предметима и документарним материјалом увек двосмеран, те су неопходна сазнања стрпљиво проналажена у архивским фондовима и грађи савезних органа који су формиран и чувају се у Архиву Југославије односно другим савезним архивима. Њихова доступност знатижељи истраживача у конкретном предмету, била је омеђена годином настанка грађе, односно њеном старошћу преко 30 година. У том смислу прегледали смо грађу више од 20 архивских фондова, исто толико и научно обавештајних средстава о фондовима (Инвентара, Досијеа фондова) савезног државног архива, савезних специјалних архива, Архива Србије, али и регионалних архива у Србији, у грађи којих смо пронашли архивирана акта о поступању са архивском документацијом у њеној оперативној, употребној, али и заштитној функцији.

Циљ истраживања је такође био и да утврдимо ниво заштите архивалија савезних државних органа „под посебним режимом“ у оквиру специјалних архивских установа, узроке постојања ових архивских установа и њихов однос према савезном државном архиву, на заједничком програму очувања јединственог архивског фонда федерације. С обзиром на то да је у овом сегменту истраживања делом изостала доступност релевантних прворазредних архивских извора (ствараоца савезног органа унутрашњих послова), то смо исти обрадили на основу доступних извора пронађених у архивским фондовима савезног порекла који се чувају у Архиву Југославије. Значајну помоћ у овом делу истраживачког рада пружила су научно обавештајна средства о архивској грађи која се налази у савезни архивима, као што су *Преглед архивских фондова и збирки у*

⁶ Закон о културним добрима Републике Србије, Сл. гласник РС, бр. 71/1994.

југословенским архивима, Савезни архиви, (Београд, 1980), *Водич кроз фондова Архива Југославије, 1945-2006* (Београд, 2014), *Инвентари и Досијеа фондова Архива Југославије* (прегледано је инвентара и досијеа фондова за више од 50 архивских фондова).

Архивистичка литература и она која се бави заштитом културних добара, објављена у Југославији у времену које је предмет нашег истраживања, као и доступна актуелна упоредна литература из ове области, архивска теорија и пракса земаља у окружењу, утицаји европских архивистичких школа, били су од значаја за анализу система заштите архивске грађе југословенских органа и организација. Неспорно је да је архивистичка литература у социјалистичкој Југославији пружила значајна сазнања о начелима и методологији заштите архивске грађе на свим административним нивоима. Три објављена приручника из архивистике (Група аутора, *Из архивистике, приручник за службенике архива*, Београд, 1959, Ivan Veuc, *Arhivistika*, Zagreb, 1968, *Приручник из архивистике*, Загреб, 1977) представљају добру основу да се прикаже развој опште архивистичке мисли и праксе у федеративној Југославији, чији су се резултати могли конкретизовати на области архивске грађе федералних државних органа. У вези са темом, не смемо занемарити значај чланака објављених у часопису *Архивист*, у издању Друштва архивских радника Југославије, *Архивски преглед* – Друштва архивских радника Србије, *Архив*, стручни часопис Архива Југославије, *Архивски вјесник*, часопис Хрватског државног архива, *Архивски записи*, часопис за архивску теорију и праксу Државног архива црне Горе, или *Гласник архива и архивистичког удружења Босне и Херцеговине*, и друге, који обрађују методологију и друга питања заштите архивске грађе највиших државних органа, а који су представљали (или представљају) резултат упоредне архивистичке теорије и праксе у некадашњим југословенским републикама. Међутим, у целини посматрано, морамо истаћи да стручна архивска литература југословенског карактера није била богата у делу који се односи на специфичности методологије заштите архивске грађе савезне провенијенције. У том смислу сматрамо да је истраживачки рад презентован у нашој докторској дисертацији занимљивији и кориснији.

Однос специфичних историјских кретања, теоријских и практичних постигнућа архивске струке, нису утицали само на степен и количину сачуваних архивалија насталих радом највиших државних органа у Југославији. Истражујући методологију заштите архивалија савезне провенијенције, покушали смо да кроз однос савезних твораца писмена и других „доументарија“ према тим својим „производима“, изразимо шири

приступ времену у којем су та акта настајала, улози органа која су их стварала и значају која иста акта имају за изучавање друштвених политичких, економских и других процеса у савезној Југославији. Стога посебно истраживачко „поље“ у докторској дисертацији представља анализу односа државне, политичке и интелектуалне елите у Југославији према заштити и очувању архивске грађе њених највиших органа власти. Потрудили смо се да што детаљније истражимо и разлучимо стереотипна (или суштинска?!) схватања о томе да ли је постојала или не „административна и бирократска свест“ у процесу настајања и чувања документарног и архивског материјала државних органа. У том случају, налази се и сагледавање утицаја чиновничког апарата на настанак и заштиту архивских докумената у државним органима. Истраживачки изазов представљало је и критичко „одмеравање“ ставова југословенске политичке елите у погледу потребе, селективног приступа вредновању архивских извора произашлих из рада савезних институција, на којима је та иста елита заснивала анализе благодати самоуправног социјалистичког привређивања и друштвеног живљења.

Веома је била важна и улога југословенске јавности у односу на архивску грађу као културно добро и документарни/регистратурски материјал као добро које ужива претходну заштиту. Да ли је јавно мњење имало дефинисан однос према овом делу историјске и културне заоставштине државе која је створена у народноослободилачкој борби и социјалистичкој револуцији? Колико су политичке или интелектуалне, али и радничка, самоуправно-произвођачка елита, имале удела у очувању архивског блага произашлог из рада савезне државе? Занимао нас је положај и поступци појединца и шире друштвене групе као дела административног, државног апарата у процесу настанка архивских докумената, њихову улогу како у „произвођењу архивалија“, тако и у домену законске и стручне заштите архивске баштине државних органа. Критичка промишљања о значају архивалија савезног карактера за разумевање и спознају развојног пута и одумирања савезне државе и њених функција захтевала су упознавање са делима попут студије Љубодрага Димића, *Агитпроп култура, Агитпроповска фаза културне политике у Србији 1945-1952*, година (издање РО РАД, Београд, 1988) као и Ђорђа Станковића и Љубодрага Димића, *Историографија под надзором I и II* (Нови сад, 2006).

У вези са тиме, посветили смо пажњу положају који је у систему заштите архивске баштине припадало архивској грађи Комунистичке партије Југославије и сродних политичких организација, имајући у виду крунску улогу ове идеологије у креирању југословенске социјалистичке државе али и културне политике у оквиру које се налазила

и област заштите архивске документације. Идеолошко вредновање архивалија – да или не – као озбиљно суочавање са архивистичком научном и стручном етиком, такође је закупило нашу истраживачку пажњу у предметној докторској дисертацији, а од користи у разрешавању дилема представљали су резултати стручних разматрања сажетих у зборнику радова са међународног архивског скупа одржаног у Архиву Србије на тему *Архивска грађа као извор за историју* (АС, Београд, 2000).

Једна од хипотеза током истраживања била је и та да су на развој и унапређење система заштите архивске грађе савезних органа утицала и достигнућа међународне архивистичке теорије и праксе. Стручна упутства и препоруке, настали као резултат развијене архивске праксе у Југословенској архивској делатности спадају у ред обавезних објављених извора, на којима се и данас заснива систем заштите архивске грађе државних органа власти. Стога смо у докторској дисертацији настојали да утврдимо степен међусобног прожимања југословенске и упоредне архивске теорије и праксе, као и утицаја који су упоредне архивистичке школе имале на организацију, ниво и квалитет заштите и очувања архивске грађе највиших државних органа у Југославији. Да ли је и у којој мери методологија заштите архивске грађе савезне провенијенције трпела утицаје развијенијих архивских система „са истока и запада“? Ако јесте, да ли су превладавајући били источно блоковски или западноевропски узор, сагласно општем друштвено политичком и идеолошком опредељењу у одређеном историјском тренутку, као и да ли су се преломни историјски тренуци у историји послератне Југославије пресликавали на „приближавање или удаљавање“ већ постављених „оквира архивства“ у тој земљи? Стога смо консултовали и савремену међународну архивистичку литературу, где издвајамо *Модерни архиви, Теорија и пракса архивске службе СССР*, у редакцији Л.А. Никифорова и Г.А. Белове (у преводу Мирјане Дајић, издање Заједнице архива Србије, Београд, 1976), као и литературу новијег датума Caroline Williams, *Managing Archives Foundations, Principles and Practice* (Great Britain, 2006), Cristopher Kitcing, *Archive Buildings in the United Kingdom 1993-2005* (Great Britain, Phillimore & CO.LTD, 2007), Laura A. Millar, *Archives principles and practices* (GB, FSC, 2010), Luciana Duranti, *Arhivski zapisi Teorija i praksa* (prevod Mate Križman i Josiš Kolaković, HDA, Zagreb, 2000), Charles M. Dollar, *Arhivistika i informacijske tehnologije, Utjecar informacijske tehnologije na arhivsku teoriju i praksu* (izdanje HDA, Zagreb, 1999, prevod Jasna Petrić).

У вези са тиме, занимали су нас значај и примена међународних архивских стандарда на унапређење система заштите архивске грађе савезне државе. Да ли је

југословенска држава уопште „имала времена“ да примени нове информационе технологије у циљу техничке заштите, чувања и обраде архивске грађе својих највиших органа и установа? Поред наведеног, подједнаку пажњу завређује и рад међународних архивских асоцијација, на основу кога су настали значајни стручни стандарди и препоруку. Тако смо у истраживању, као извор, користили и међународне стандарде као што су, на пример, *ISAD(G) – Општи међународни стандард за опис архивске грађе*, *ISAAR(CPF) – Међународни стандард архивског нормативног записа за правна, физичка лица и породице*, *Етички кодекс архивиста*.

Отворена питања остала су да се преламају и разрађују у „времену после“, у коме су стручни архивски кадрови баштинили низ проблема у намери да на прави и струком утемељен начин сачувају трагове о постојању и трајању југословенске федерације. Да ли су и колико унутар или спољнополитичке околности утицале на судбину архивске грађе савезне провенијенције после распада федеративне Југославије? Да ли је грађа ове провенијенције и у којој мери страдала путем оштећења или уништења током грађанског рада у коме се несрећно распала југословенска држава? Каква је судбина архивских фондова савезне државе у постјугословенском периоду и каква су опредељења држава наследница у том смислу? Хоће ли се основно архивистичко начело целовитости оригиналног архивског фонда изборити са различитим интересима, савременим изазовима и транзиционим дилемама, не ретко обогаћеним идеолошким и политичким тоновима? Или се може, као културна баштина једне државе која више не постоји, али на којој њене наследнице темеље своју државност, сачувати у оквиру успостављеног поретка сређености под заштитом Архива Југославије, основаног и опсталог са циљем да сабере и заштити архивску грађу савезне Југославије. Издвојили бисмо неколико архивистичких наслова из постјугословенског периода, који су помогли да промислимо судбину архивске грађе југословенске федерације после њеног распада, 1991. године: Adem Kožar *Arhivistika u teoriji i praksi 1, 2,3* (Tuzla, 2005, 2011), Bogdan Lekić, *Arhivistika* (Beograd, 2006), Bernard Stulli *Arhivistika i arhivska služba, Studije i prilozi*, (Zagreb, 1997).

Једно од кључних питања на којима се заснивала судбина архивске грађе савезне провенијенције и архивистике у целини и одговарајуће образовање и усавршавање кадрова у архивској делатности. Стога смо у докторској дисертацији и овој теми посветили пажњу, настојећи да из архивске традиције југословенске државе али и упоредне архивских постигнућа, изведемо закључке и препоруке у циљу унапређења систем заштите архивске грађе највиших државних органа. На тај начин докторски рад представља наш скроман допринос бољем разумевању и квалитетнијој заштити

архивске грађе највиших органа државне власти, а имајући у виду да она још увек није достигла ниво могућности и реалних потреба савременог архивистичког доба.

Методолошки оквир истраживања примерили смо предмету, структури рада и постизању постављених циљева истраживања. Истраживати, према нашем мишљењу, сложено, важну и захтевну тему као што је заштита архивске грађе највиших органа југословенске државе кроз историјско сагледавање настанка, постојања и престанка исте, није квалитативно могуће без примене историјског метода и метода других друштвених наука, односно мултидисциплинарног приступа. То практично значи равноправну примену архивистичког методолошког поступка заједно са методологијом историјских и правних истраживања. То из разлога што специфичност предмета нашег истраживања захтева и посебну методологију истраживања и не може се у потпуности реализовати применом искључиво методологије историјских или правних наука, односно архивистичке теорије и праксе. Овакав приступ до сада није оптирао у озбиљнијим истраживањима насловљене теме, како на стручном тако и на научном нивоу. Из тог смо се разлога одлучили да озбиљно приступимо истраживању ове теме и писању докторске дисертације којом бисмо целовито сагледали развој система заштите архивске грађе федерације од њеног настанка до нестанка са унутрашње и међународне друштвено – политичке и државно-правне сцене.

Докторску дисертацију чине следећих сегменти: *Сажетак* на енглеском језику, *Садржај*, *Предговор*, седам *поглавља* - хронолошко-тематски постављених делова, *Закључак*, *Прилози* и *Библиографија* (извори и литература). Свако од седам основних поглавља има своја потпоглавља, такође постављених по комбинованом хронолошко-тематском принципу. Опсежност изнетих резултата истраживачког рада у потпоглављима и евентуално њихово кориговање од почетне идеје, у складу је реалним могућностима спроведених истраживања, количине и доступности архивских извора до којих су нас довели захтевна истраживачки радови.

ПРЕДГОВОР садржи критички осврт на тему, при чему смо акценат ставили на појашњење значаја истраживања ове теме, са гледишта историје, права и архивистике, представили циљеве и метод истраживања, а потом критички се осврнули на изворе и библиографију, као и преглед структуре рада.

Прво поглавље, *УВОД*, садржи четири потпоглавља и било посвећено појмовном одређену архивске грађе као културног добра и историјског извора првог реда, њеном настанку и значају, као и значају заштите исте. У том систему, веома значајно место заузима заштита архивске грађе државних органа. Да би се разумео значај савремене

заштите, неопходно је упознати се са историјским прегледом заштите, и у оквиру тога искуствима југословенске државе до 1941. године, као и у периоду рада југословенске владе у избеглиштву.

Друго поглавље, *БИЛАНС ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА И АРХИВСКА ГРАЂА ДРЖАВНИХ ОРГАНА У ЈУГОСЛАВИЈИ (1945-1950)* састојало би се од шест потпоглавља. У њима би најпре били приказани „резултати“ Другог светског рата, као предуслов за стварање нове југословенске државе на федералном принципу. Приказ и анализа рада савезних органа државне власти као стваралаца архивске грађе, заједно са врстом исте, представљао би посебно потпоглавље у оквиру овог поглавља. Организација јединственог система заштите архивске грађе државних органа има своје темеље управо у првим послератним годинама, када се, као једно од актуелних питања, „отворило“ и постојање евентуалних утицаја архивске праксе и теорије СССР-а. Због тога би овом питању било посвећено посебно потпоглавље у другом поглављу.

Треће поглавље, *АРХИВСКА ГРАЂА ФЕДЕРАЦИЈЕ У ОКВИРУ ЈЕДИНСТВЕНОГ СИСТЕМА ЗАШТИТЕ (1950-1964)*, имало би пет потпоглавља у којима би било приказано функционисање југословенске федерације у датим хронолошким оквирима, као и анализирани нормативни оквири заштите архивске грађе федерације, који су тада били постављени на нивоу јединственог система заштите архивске грађе у земљи. Једно од потпоглавља би било посвећено оснивању и раду највишег стручног тела у области архивске делатности Југославије, Архивском савету, чије је активна улога у архивској делатности савезне државе била веома значајна. Истовремено, оснивањем Државне архиве ФНРЈ постављен је основ сабирању и заштити архивске грађе федерације. Посебно потпоглавље би се односило на методологију заштите архивске грађе државних органа, у оквиру кога би се анализирала основна питања превентивне (заштите у поступку настајања, код стваралаца) и институционализоване заштите, у архивској установи. Свакако је, у овом смислу, актуелан био утицај европске архивске школе на непосредну заштиту архивске грађе државних органа, због чега би и то питање било обрађено у овом поглављу.

Четврто поглавље, *ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА ДРЖАВЕ И ЗАШТИТА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ (1964-1980)*, садржало би четири потпоглавља. Прво би чинио приказ друштвено политичких и економских односа у Југославији који су представљали пут ка одумирању савезне државе. Судбином архивске грађе настале радом савезних органа бавила би се три потпоглавља у овом поглављу. Специфичности методологије заштите архивске грађе условљене недостатком законодавне регулативе, која је пратила

новонастале процесе у држави самоуправног социјализма, у периоду које обрађује ово поглавље, захтевале су да буду посебно анализирани. Валоризација архивске грађе у условима њеног масовног произвођења од стране већ постојећег „гломазног“ административног апарата била би предмет посебног потпоглавља, у оквиру овог поглавља. Посебно значајна је, у овом периоду, била улога Архива Југославије, те је једно потпоглавље бити посвећено функционисању ове установе у наведеном периоду.

Пето поглавље под називом *ЗАШТИТА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ОРГАНА ФЕДЕРАЦИЈЕ У ПЕРИОДУ (1980-1991)*, састоји се од седам потпоглавља. Прво потпоглавље карактерише анализа друштвено-политичког тренутка оличеног у вештачком одржавању федерације, насупрот све очигледнијем „губљењу нити са савезном државом“. У таквим околностима, издвојила се нова нормативна регулатива заштите архивске грађе државних органа, којој бисмо смо посветили посебно потпоглавље. Какве су импликације имали *lex specialis* и подзаконски прописи донети на основу њега, на практичне мере заштите архивске грађе органа власти, размотрили смо у посебном потпоглављу посвећеном статусу и раду Архива Југославије као савезне организације надлежне за заштиту архивске грађе. Реституцији (повраћају) архивске грађе савезних органа која се налазила у архивима изван земље, као питању веома значајном за целовитост архивског фонда савезне државе, посветили смо једно потпоглавље. А посебну тематску целину чини анализа рада међународних архивских асоцијација, приказ стручних стандарда и препорука као и њихова примена у заштити архивске грађе савезних државних органа.

Шесто поглавље, под називом *АРХИВСКА ГРАЂА ДРЖАВНЕ ПРОВЕНИЈЕНЦИЈЕ ПОД ПОСЕБНИМ РЕЖИМОМ ЗАШТИТЕ*, се састоји од шест потпоглавља и представља посебну компаративну анализу заштите архивске грађе настале радом војних савезних органа, савезних министарстава унутрашњих и спољних послова, која је остала под посебним режимом, изван јединственог система заштите грађе осталих савезних државних органа. Посебну пажњу смо посветили стању заштите архивске грађе Комунистичке партије Југославије и архиви Јосипа Броза Тита.

Седмо поглавље, под називом *ОТВОРЕНА ПИТАЊА ЗАШТИТЕ САВЕЗНИХ ОРГАНА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ* садржи седам мањих подцелина. У оквиру њих смо, приказом узрока и последице грађанског рата у СФРЈ, промишљали посебно осетљива питања заштите архивске грађе савезних органа државе „која нестаје“. Покушали смо да што потпуније истражимо и представимо судбину архивске грађе федерације у условима непосредне ратне опасности и ратног стања. Са тим у вези,

истакли бисмо питања као што су сукцесија у области архивске грађе између држава правних наследница СФРЈ, судбина архивске грађе савезних органа за време бомбардовања СРЈ, али и за време друштвено-политичких промена које су се на овим просторима догодиле на крају 20 века. У овим темама се не може занемарити значај и улога међународних архивских стандарда за заштиту архивске грађе у ванредним околностима, због чега смо том питању бити посветили посебно потпоглавље. Предмет једног потпоглавља представља анализа статуса и даље судбине Архива Југославије, заједно са његовом актуелном улогом у очувању целовитог архивског фонда југословенске државе. Утицај савремених технологија је очигледан и све више присутан у архивској теорији и пракси, због чега и овој теми посветили једну подцелину. Питање едукације архивских кадрова, такође веома значајно, завређује да буде предмет посебног потпоглавља. А не мање важну тему представља однос архивистике и историје, статус архивистике „у служби историографије“, због чега посебно потпоглавље у седмом поглављу обрађује специфичан однос који постоји између историје и архивистике.

Током рада на докторској дисертацији потврдили смо своја претходна хипотетичка сазнања о фрагментарном обухвату тематике заштите архивске грађе највиших државних у југословенској архивској литератури. Овом темом су се, појединачним чланцима и расправа, углавном бавили службеници архивских установа у мрежи југословенске архивске делатности. На овим просторима до сада, међутим, није било озбиљнијег целовитог истраживања које би резултирало хронолошко-тематским приказом организованог система заштите архивских докумената насталих радом органа југословенске федерације. То је један од разлога што смо се определили за истраживање тако важне области, каквом оправдано сматрамо заштиту архивске грађе највиших савезних органа југословенске државе. Приказом проблема са више аспеката, значај истраживања и његових резултата по нашем мишљењу рефлектовати на више научних области: од правне регулативе заштите културних добара, до историје и архивистике, што ће бити резултат мултидисциплинарног приступа теми која је предмет истраживања.

Значај нашег истраживања је, пре свега, у томе што представља први целовит покушај да се, на највишем научном нивоу, истражи и обради питање заштите архивске грађе савезних органа југословенске државе. Такође, мишљења смо да је наше истраживање један од скромних покушаја да се коригује постојећа инертна друштвена свест о значају архивске грађе за националну и државну историју, културу и научни рад уопште.

Свакако да истраживања у циљу израде предметне докторске дисертације имају своја ограничења, пре свега у чињеници недоступности појединих оригиналних извора, архивских фондова и грађе, из којих бисмо спознали у целини методологију заштите архивске грађе савезног карактера пре свега посебних органа. Могуће недоумице остају за разматрање у складу са историјском временском дистанцом.

Желимо да верујемо да резултати истраживања и њихова синтеза, изведени на случају архивске грађе савезних органа као најзначајнијих стваралаца исте у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, могу довести до успостављања одговорнијег и озбиљнијег односа државе и друштвене заједнице према архивској културној и историјској баштини, те потреби њене правовремене заштите. Уколико резултати нашег истраживања изнети у предметној докторској дисертацији, буду довели до другачије слике о архивима, од оне да су архиви статичне и затворене установе, које чувају „тамо неку стару хартију“, до тога да архиви представљају битан елемент националног идентитета и саставни, репрезентативни део друштвене, образовне и културне политике једне државе, значај предметног истраживања и докторске дисертације утолико је кориснији и у сваком случају оправдан.

УВОД

1.1. Архивска грађа као културно добро и историјски извор првог реда – појам, настанак и значај

Историјски догађаји увек изнова представљају неисцрпан извор сазнања о природним и друштвеним појавама које су обележиле одређено време и одређено место. Основне одреднице садашњег времена често представљају битна дешавања у прошлости. При томе се битним не морају сматрати само крупни, револуционарни догађаји, који утичу на глобалну друштвено - економску и политичку стварност. Процеси који су се дешавали на ограниченом простору, као и они којима смо из неког разлога поклањали мање пажње, такође могу бити релевантан показатељ развојне путање једног народа, државе или региона. Њих, са подједнаком важношћу проучавамо, анализирамо и детерминишемо на основу различитих врста историјских извора. Ово из разлога што се у основи сваког резултата до кога досеже историјска наука налази опсежно истраживање и критичко промишљање историјских извора.

Као трагови некадашњег људског постојања, материјални или нематеријални историјски извори представљају „чаробни мост“ који историчаре, али и све друге научне и културне посленике повезује са временом као предметом њиховог интересовања и проучавања. Према мишљењу Ђорђа Станковића и Љубодрага Димића, историјски извори су истовремено и „спона која повезује историјску науку са историјом“, као што представљају својеврсну брану која озбиљног историчара „чува и штити од повратног утицаја истраживаног, дневне политике, идеологије, емоција, интереса“.¹ Андреј Митровић сматра да је вредност историјских извора управо у томе „што они делују троструко: омогућују везу са историјом и штите од хтења и интереса који постоје у историји, бране од страсти и пристрасности времена у коме се проучава“.²

Основна схватања шта се уопште сматра изворима „позитивног знања у историографији“ настала су у време немачких историчара Јохана Густава Дројзена и Леополда фон Ранкеа, који се, не без разлога, сматра утемељивачем научне историографије на основу „примарног значаја изучавања оригиналних извора“ и

¹ Ђорђе Станковић, Љубодраг Димић, *Историографија под надзором* I, Београд 1996, 169.

² Андреј Митровић, *Расправљања са Клио, о историји, историјској свести и историографији*, Сарајево, 1991, 157.

„објективног историјског става“.³ Касније, схватања историјских извора су разматрана, модификована па и критикована од стране млађих теоретичара методологије историјске науке,⁴ који су на тај начин „сучељавали“ своја промишљања међусобно, али и са својим претходницима. Питањем појма, класификације и значаја историјских извора такође су се бавили историчари и на јужнословенском делу Европског континента.⁵

За предмет нашег истраживања значајно је виђење писаних докумената у смислу њихове квалификације као историјских извора. Иако су присутне различите дилеме у погледу селекције и важности, места и улоге историјских извора, неоспорно је за објективну историјску анализу писани историјски извор од прворазредне вредности. Драгоцена сазнања о времену, људима и догађајима „иза нас“ црпимо у великом делу управо из писаних историјских извора – архивалија, архивских докумената или архивске грађе.

Архивским документима у теоријском, нормативном, стручном и практичном смислу бави се архивистика, као посебна научна и стручна област. Као што је случај и са другим научним дисциплинама, у архивистици су временом настајали, дефинисали се или мењали стручни термини. Они су појмовно одређивали предмет, поступак, место и начин у коме настају и чувају се списи и документација, који у једном историјском тренутку или периоду обележавају, представљају, идентификују и чувају од заборављања одређене догађаје, личности, народе, државе.

У систему појмовног уређења свакако најзначајније место припада архивском документу као јединици или архивској грађи као скупини архивских докумената. Утврђивање појма архивске грађе односно дефинисање шта се, у великој количини писане документације, разуме под архивском грађом, представља сложен и одговоран посао архивистичке науке и струке. Први теоретски закључци о међусобној повезаној групи докумената о њиховом односу, уређењу као и о карактеру и правном положају архива и стваралаца архивске грађе, јавили су се у касном средњем веку, упоредно са привредним развојем који је довео до стварања већег броја различитих врста докумената.

³ Доступно на: https://sr.wikipedia.org/wiki/Леополд_фон_Ранке (преузето: 10.10.2019)

⁴ Mirjana Gross, *Historijska znanost*, Zagreb, 1976, 243. Б. Лекић, *Архивски извори за историју социјалистичке Југославије 1943-1953*, Београд, 17-19. И поред различитих критичких приступа, Дројзенова и Ранкеова схватања историјских извора су прихваћена од стране историчара 20. века.

⁵ Једну од првих анализа историјских извора на просторима некадашње јужнословенске државе обрадио је Вого Grafenauer, према чијем се схватању сви историјски извори могу поделити на изворе „из прве руке“ и изворе из „друге руке“, али „нуди поделу“ историјских извора и према месту где се они налазе, па тако разликује изворе „који се налазе на терену“ или оне који се налазе у установама Видети више: Вого Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, Ljubljana, 1966, 252-258. Б. Лекић, *Архивски извори за историју...*, 19.

Временом су се закључци „бистрили“, у складу са утицајем значајних чинилаца као што су „растакање“ феудалних оквира, јачање цивилне и државне администрације после Француске грађанске револуције (1789), технолошким и информатичким напретком цивилизације, али истовремено и развој архивистике као посебне научне области која је бави теоријом и праксом заштите архивске грађе.⁶

Упоредна архивска теорија је темељно анализирао појам архивског документа и архивске грађе, посебно од формирања модерних држава, у којима архив постаје значајан сегмент функционисања државне администрације, а архивски документ прераста оквира искључиво доказног средства и постаје вредновани историјски извор. Појам архивске грађе може се правилно сагледати само уколико се довољно добро разуме појам архивског документа, као њеног саставног елемента. У вези са тиме неопходно је утврдити вредност писмена у смислу његових особености као архивског документа.⁷

Сама реч документ води порекло од латинске речи *docere* што значи: поука, пример, углед, израз или доказ. У средњем веку, преовладала је доказна функција документа, да би касније она добила шире тумачење. У новије време се под документом „подразумева материјално сведочанство неких чињеница, догађаја, предмета и појава објективне и мисаоне људске делатности“, изражено у штампи, графици, цртежу, фотографији, звучном и електронском запису, а на одговарајућем материјалу: камене и

⁶ Средњевековно схватање да архивску грађу чине само документа која су у себи садржавала неко право, прерогатив или споразум, и односила се на врховну власт, владара и међудржавне односе, задржало се све до Француске револуције 1789. године, понајвише зато што је одговарало класној структури друштва феудалне епохе. Видети више: *Из архивистике, Приручник за службенике архива*, Београд, 1959, 94-99. Група аутора, *Приручник из архивистике*, Загреб, 1977, 23-25. Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд, 2006, 23-26.

⁷ *Rječnik arhivske terminologije Jugoslavije*, Zagreb, 1972, 7-9. Theodore R. Schellenberg, *Modern Archives, Principles and Techniques, Moderni arhivi, Principi i tehnika rada* (Prevod), Beograd, 19688, 11. На то је указао Schellenberg када је истакао да се приликом дефинисања појма архивске грађе морају претходно „испитати главни елементи“ докумената, које је посматрао као „описљиве“ и „неописљиве ствари“. Елементи који се односе на „описљиве ствари“ као што су облик архивске грађе, порекло документа или место чувања, сматрао је не тако важним за одређивање својстава архивске грађе. Значајнија су по њему била два елемента који је сврстао у „неописљиве ствари“. Први се елемент тичао узрока који су довели до настанка или прикупљања материјала. Schellenberg каже: „Материјал који треба да буде архивска грађа мора бити створен или се мора прикупити да би послужио одређеној сврси“, што значи да ако су документа настала у току „сврсиходне и организоване пословне дјелатности, ако су створени да би испунили неки одређени административно – технички, законски, пословни или други коначни циљ, онда ти документи поседују потенцијални карактер архивске грађе“. Други битан елемент се односио на вредност због којих се одређени писани или на други начин настао материјал чува. Ако одређена документација треба да буде архивска грађа, узроци њеног чувања морају бити другачији од оних који су довели до његовог постанка или прикупљања. Ти разлози могу бити службене (оперативне) или културне, историјске и научне природе.

глинене плочице, папирус, пергамент, папир, филмска и магнетна трака, микрофилм, дигитални, електронски облик.⁸

Југословенски архивисти су пажљиво пратили постигнућа својих колега из иностранства, па су сходно томе градили темеље националне архивске теорије и праксе. Према дефиницији холандских архивиста, реч *archieff* преведена је на енглески језик као појам који означава „сва писана, цртана и штампана документа, примљена или израђена у некој установи или од које њеног чиновника у току службеног пословања, ако су били одређени да остану код те установе односно код њезиног чиновника“.⁹ Модерна дефиниција архивске грађе коју је заговарао *Schellenberg* каже да писану архивску грађу чине „све књиге, папири, карте, фотографије или други документарни материјал, независно од спољашњих облика или обележја, створени или примљени од неке јавне или приватне установе у извршавању њихових правних обавеза или у провођењу њихових задатака те се чувају или су погодне за чување у тој установи или код њезина правног наследника као доказ извршених задатака, управних принципа, одлука поступака, мера или других делатности, или пак због информативне вредности података које у себи садрже“.¹⁰ Слично је и у делима италијанских архивиста, који *archivio* виде као „уређену збирку списа насталих код неке установе или појединца у току њихове делатности, и која се чува у сврху испуњавања политичко-правних и културних циљева те установе или особе“.¹¹ У Француској, која се сматра „колевком архивистике“ архивски фонд је дефинисан као „скупина списа разноврсне природе, коју је административно тело, физичко или правно лице аутоматски и органски сједињавала својим функцијама и активностима“. То значи и подразумевање врсте аката који се јављају као „последица

⁸ А. Коџар, I. Балта, *Помоћне историјске знаности и архивистика*, Тузла, 2004, 154. Да би један документ постао архивски, мора да задовољи два основна критеријума која се тичу смисла његовог настанка и смисла чувања. У погледу првог критеријума неопходно је да документ настане у „процесу свјесне и организоване активности усмјерене на извршење административног, правног, пословног или каквог другог друштвеног циља“. Смисао чувања докуменат задовољава ако је значајан за чување, због тога што његов садржај има научну, културну и другу друштвену вриједност“, сматра А. Коџар.

⁹ А.Н. Leavitt, *Manual for the Arrangement and Description of Archives*, New York, 1940, 13. Th.S. Schellenberg, *Modern Archives, Principles and Techniques*, 9. Појам „archieff“ је у преводу на енглески језик означен изразом „archival collection“ (архивска збирка) и односио су у суштини на „писану грађу неког одређеног органа управе која се чувала у некој регистратури“.

¹⁰ Th.S. Schellenberg, *Modern Archives, Principles and Techniques*, 12. Caroline Williams, *Managing Archives, Foundations, Principles and Practice*, UK, 2006, 4. Ова дефиниција представља нешто измењену и допуњену дефиницију коју је предвидео Закон о располагању са списима (Records Disposal Act) Сједињених Америчких држава из 1943. године, јер је овај архивист под појмом архивске грађе прихватио и појашњење на следећи начин „то је она писана грађа неке јавне или приватне установе која се сматра вредном трајног чувања у информативне или научно-истраживачке сврхе, смештене у неком архиву или изабрана да се смести у архив“.

¹¹ Група аутора, *Приручник из архивистике*, Загреб, 1977, 24.

унутрашње активности одређеног органа, акта сакупљена за сопствену документацију, као и скупине од других органа наслеђене у целини или делимично“.¹² И совјетски архивисти су прихватили тезу о документацији „службеног и личног карактера, не обазирући се на технику и начин репродукције“, па су архивском грађом сматрали поред рукописне и штампане документације, скице, цртеже, планове, фото, фоно и кино документа.¹³

Одређене разлике се уочавају у архивској промисли држава енглеског говорног подручја или *common law* система. У енглеској архивској теорији и пракси од 1937. године термин „архиви“ подразумева документа „настала или употребљавана у току неког административног или извршног поступка (јавног или приватног), представљајући његов део, а онда „чувани од лица одговорних за те поступке или пак од њихових законитих наследника у њиховом властитом делокругу и за њихову властиту употребу“.¹⁴ Специфичност архивске теорије и праксе Аустралије огледа се у томе што архивисти са овог подручја не дефинишу посебно архивску грађу, у односу на „записе“ или документарни материјал, већ потпунију дефиницију одређују за документарни (регистратурски) материјал.¹⁵ Одређивањем појма и својстава архивске грађе бавио се и Комитет Међународног архивског савета, који је још 1964. године дефинисао архиву као „збир докумената, које је примила или израдила физичка или правна особа, јавна, или приватна, а који је одређен због своје природе да буде чуван по тој истој особи“.¹⁶

¹² *Приручник из архивистике, Теорија и пракса у државним архивима*, Друштво француских архивиста, предговор Andre Šamson, члан Француске академије и директора француских архива, у преводу Заједнице архива Србије, Београд, 1982, 7. Органска целина архивског фонда подразумева да њени делови нису само писана архивска документа, већ и архивска документа настала у другом облику, као што су визуелна документа (цртежи, мапе, фотографије, филмови, звучни материјал), данас све више видео или дигитални медиј, електронска виртуелна архивска документација.

¹³ L.A. Nikiforov i G.A. Belov, *Teorija i praksa arhivske službe SSSR-a*, (prevod) u izdanju Zajednice arhiva Srbije, Beograd, 1976, 2-13.

¹⁴ H. Jenkinsen, *A Manual of Archive Administration* (друго издање), Лондон, 1937, 11. Th.S. Schelenberg, *Modern Archives, Principles and Techniques*, 8- 9. Jenkinson је, на пример, истицао да „акти постају архивска грађа када се, премда више нису потребни текућем пословању, одлажу у сврху трајног чувања, под прећутном претпоставком да су вредни да буду спремљени“. По њему је било сасвим јасно да се архивска грађа у модерном смислу речи чува на употребу „другима а не за оне који су је створили“, као и да о њеној вредности за сврху трајно чувања „треба да одлуче стручне особе“.

¹⁵ Caroline Williams, *Managing Archives, Foundations, Principles and Practice*, 6. Према аустралијском архивистичком стандарду Australian Standard AS 4390:1996, запис или документ је „забележена информација, у било којој форми, укључујући податке у рачунарском систему, креирани или примљени и одржавани од стране организације или појединца у пословним трансакцијама или пословним токовима и задржани као евиденције о тим активностима“.

¹⁶ I. Beuc, *Arhivistika*, Zagreb, 1968, 6.

Промишљајући ставове архивских стручњака на међународном нивоу, уочили смо сличне приступе у сагледавању значења архивских докумената односно архивске грађе, али и разлике, углавном проистекле из посебности националних архивских система из којих долазе актуелна архивистичка размишљања.¹⁷ Општеприхваћен став је да „архивску грађу чине документи настала у пословној делатности установа, документи о јавно правним, приватноправним, судским, управним политичким и осталим правним пословима, документа који се не користе у текућем пословању, али који заслужују трајно чување због своје научне, историјске, доказне, културне, уметничке, естетске и других друштвених вредности“.¹⁸ Основна одлика архивске грађе састоји се у чињеници да је она је свом творцу престала да буде стално потребна за испуњење његових задатака, али због својих политичких, привредних, културних, војних и правних или других вредности има трајни значај за истраживачке и информативне сврхе.¹⁹

Са појавом „готово несагледиве количине“ докумената средином 20. века, од којих велики део није имао историјску вредност, настао је период нових и врло озбиљних изазова за архивске стручњаке. Архивисти су морали пронаћи одговор на то како да се из масе докумената заштите само они који имају вредност историјског извора и тиме олакша систем заштите, смештаја и архивистичке обраде архивске грађе. Историчари су морали бити веома спретни да у мноштву регистратурских и архивистичких несређених, необрађених и неодабраних докумената дођи до оних правих.²⁰ Од правне струке се очекивало да изазовима дефинисања, садржаја, вредновања и значаја архивске грађе и документарне грађе као извора, одговоре нормативним системским решењима који би са своје стране обезбедили законску основу заштите архивске грађе.

Теоретска разматрања појма архивске грађе, њене структуре и архивских докумената, као и чиниоцима који је разликују од регистратурске грађе, употпуњена су

¹⁷ Th.S.Schellenberg, *Modern Archives, Principles and Techniques*, Melbourne, 1956, (прво издање), превод у издању Савеза друштава архивиста Југославије, Београд, 1968, 8. Th.S.Schelenberg је упоредном анализом дефиниција архивске грађе различитих архивских теоретичара у првој половини 20. века покушао да уочи основне и заједничке карактеристике свих дефиниција, које би се могле универзално употребити и разумети под појмом архивска грађа.

¹⁸ Krešimir Nemet, *Arhivska građa, odeljak III*, u: „Priručnik iz arhivistike“, Zagreb, 1977, 24-26. A. Kožar, I. Balta, *Pomoćne historijske znanosti i arhivistika*, Tuzla, 2004, 164.

¹⁹ Gerhart Enbers, *Poslovi u arhivu*, Beograd, 1981, 10. *Теорија и пракса архивске службе у СССР* (превод) Београд, 1976, 1-2. М. Тодоракова, Архиви у Бугарској, у: „Архив“, часопис Архива Србије и Црне Горе, 1-2, 2005, 43-44. Средином 20. века у Бугарској архивистичкој теорији и пракси се такође примењивао термин „историјски документи“, којима су сматрана не „тако бројна документа сачувана вековима из периода средњег века и епохе до краја Другог светског рата“, или „сва документа која имају било какву везу са историјом Бугарског препорода“.

²⁰ Богдан Лекић, *Архивски извори за историју Социјалистичке Југославије, 1943-1953*, Београд, 1987, 22.

националним и међународним законским нормама. Посебан део архивске научне дисциплине чини архивско законодавство, које се на међународном нивоу развило управо у тренутку када је „продукција“ пословне документације досегла такве размере да је требало извршити њену селекцију и нормирати обавезујућа чињења или нечињења у погледу појмовног одређења, класификације и поступања са архивским и регистратурским материјалом.

За разлику од већ заснованих архивских законодавних система у европским земљама у првој половини 20. века, законодавство у Краљевини Југославији у општем смислу није регулисало област архивске грађе и архивске делатности, а архивска грађа је у спорадичним законским текстовима била сагледавана као списак појединачних врста и облика докумената која су требала да буду предата архиву на чување.²¹ Једини законски текст у Краљевини који је уређивао документацију и пословодство Министарства иностраних послова, није познавао појам архивске грађе, већ појам „архиве Министарства иностраних послова и дипломатских и консуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству“.²² У оквиру тога је таксативно било наведено које се врсте докумената сматрају „архивским списима“, који би према својим обележјима више одговарали архивским документима. Иста је методологија примењена и у *Пројекту закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије* из 1935. године, који није доживео своје легитимно вредновање.²³

Покушаји да се архивска грађа дефинише дискретно се називу у првим уредбеним прописима савезне југословенске државе. Прописи у периоду од 1945. до 1950. године познају „архиве државних и бивших самоуправних установа“, предвиђених да „буду стављене под заштиту државе“,²⁴ „архивске предмете...од хисториског, научног или уметничког значаја који су постали државно власништво“²⁵ или „архиве или издвојене групе аката“,²⁶ као термине који у данашњем смислу одговарају архивалијама, архивским документима, односно појму архивској грађи. *Опити закон о заштити*

²¹ Б. Лекић, *Архивистика*, 23.

²² *Службене новине Краљевине Југославије*, година XII, 1930, бр. 83. од 11. априла 1930.

²³ АЈ, библиотека, *Пројекат закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије*, инв.бр. 1539.

²⁴ *Одлука о заштити и чувању културних споменика и старина*, Службени лист ДФЈ, бр. 10/1945.

²⁵ *Закон о прикупљању, чувању и расподјели књига и других културно-научних и уметничких предмета који су постали државно власништво према Одлуци Антифашистичког вијећа Народног ослобођења Југославије из 1944. године*, Службени лист ДФЈ, бр.36/1945.

²⁶ *Наредба о привременом обезбеђењу архива*, Службени лист ФНРЈ, бр. 25/1948. У подзаконским прописима је било наведено шта се сматра „архивама“ у зависности од њиховог ствараоца, тако да се и у овом пропису уочавала употреба термина архива за скупину докумената као и за посебну јединицу у оквиру правног лица када је оно било стваралац архивских докумената

споменика културе и природњачких реткости из 1946. године не помиње архивски материјал, већ у општем смислу утврђује основе заштите свих непокретних и покретних културно-историјских споменика, односно споменика културе и природних реткости.²⁷

Први архивски закон у социјалистичкој Југославији, *Општи закон о државним архивама* (1950),²⁸ увео је појам „историско-архивског материјала“ који је настао на територији Федеративне Народне Републике Југославије, предвидео је сакупљање, заштиту и обраду тог материјала, али није дефинисао шта се под њим подразумева. Ближа одредница архивске грађе је била предвиђена у *Решењу о чувању архивског материјала*, који је влада ФНРЈ донела 1952. године,²⁹ односно *Упутству о прикупљању, чувању и повременим шкартирању архивског материјала* (1952).³⁰ Битно је разумети да архивску грађу, а то смо закључили из претходно изложених разматрања појма архивске грађе, чине само документа трајне вредности, који су од интереса за историју и друге науке, културу уопште и друге друштвене потребе. Регулатива у поменутој уредби је представљала први озбиљнији покушај у архивистичкој теорији и пракси да се разлуче појмови архивске грађе и непотребног регистратурског материјала, односно тиме што је утврђено шта се сматра непотребним материјалом, посредно је допуњена дефиниција архивског материјала. Даљи корак је учињен и у погледу разликовања, иако не у потпуности, докумената трајне вредности или „архивски материјал“, од докумената, „непотребног материјала“, који немају историјску и оперативну вредност, па се као такви предвиђају за шкартирање. А то је практично значило да се под архивском грађом подразумевају сви остали документи који нису били предвиђени за шкартирање односно имају трајну вредност.³¹

На основу поменуте дефиниције, у Југославији су касније архивски нормативи надграђивали правни и стручни појам архивске грађе, прецизирајући која се документација у ком облику сматра архивском грађом. Као резултат постепеног архивског искуства и уобличавања архивског законодавства, прву дефиницију архивске

²⁷ *Општи закон о заштити споменика културе и природњачких реткости*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 81/1946.

²⁸ *Општи закон о државним архивама*, Сл. лист ФНРЈ, бр.12/1950. Закон је предвидео да министар за науку и културу ФНРЈ донесе „ближе прописе о томе шта се сматра историско-архивским материјалом“.

²⁹ *Решење о чувању архивског материјала*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 8/1952.

³⁰ *Упутство о прикупљању, чувању и повременим шкартирању архивског материјала*, Службени лист ФНРЈ, бр 8/1952. Тада прихваћен појам „архивски материјал“, указивао је на чињеницу да у том периоду није била разликована архивска грађа од регистратурског материјала као извора архивске грађе. Одређена је прецизније него раније садржина архивског материјала, који су чинили списи (акти) и друга документа, као и деловодни протоколи, регистри и друге књиге, које су, „без обзира у које време настали у раду државних надлештава и установа, предузећа под привредном управом државних органа, задружних и друштвених организација и њихових установа и предузећа“.

³¹ Б.Лекић, *Архивистика*, 23.

грађе у данашњем смислу, која је уз одређене корекције, на подручју некадашње југословенске државе и данас у употреби, утврдио је *Општи закон о архивској грађи* (1964).³² Према закону, под архивском грађом се сматрао сав изворни и репродуковани (писани, цртани, штампани, фотографисани, филмовани, фонографисани или на други начин забележени) документарни материјал значајан за историју и друге научне области за културу уопште и остале друштвене потребе, настао у раду свих друштвених субјеката, грађанских правних лица и појединаца, без обзира на то кад и где је настао. Значајна новина у овом Закону била што је архивској грађи признато својство споменика културе, што је у каснијем периоду омогућило да се архивска грађа вреднује као културно добро, те у складу са тим квалификацијом ужива одређене, посебне мере заштите и чувања.³³

Доношењем *Закона о архиву Југославије* (1964)³⁴ прецизиран је појам архивске грађе од значаја за федерацију. *Закон о архивској грађи федерације*, који је донет 1986. године³⁵ није се бавио дефиницијом архивске грађе, већ је, поред других методолошких питања, утврдио прецизно ствараоце архивске грађе федерације, односно прецизирао који су то органи, организације и друга тела чијим радом настаје грађа која се сматра „архивским фондом федерације“.

У архивској пракси се често као једна од суштинских карактеристика архивске грађе узимало и њено начелно припадање одређеном архиву као установи, на који начин је грађи одређивана припадност. Свакако је надлежност архивске установе, утврђена више или мање прецизно доприносила правилној заштити архивске грађе, али то мерило, мишљења смо, не представља критеријум за одређивање својства архивске грађе. Сама чињеница да се одређена архивска грађа налази смештена по принципу припадности у одређеним архивима не значи да само таква има вредност архивске грађе.³⁶

³² *Општи закон о архивској грађи*, Сл. лист СФРЈ, 48/1964.

³³ Такође, нормативно је први пут био тада дефинисан и појам „регистратурски материјал“, уз утврђене начелне принципе заштите архивске грађе као споменика културе и регистратурског материјала „као извор за архивску грађу“. Тако, регистратурски материјал су чинили „списи, фотографски и фонографски снимци и на други начин састављени записи и документи, као и књиге и картотеке о евиденцији тих списа, записа и докумената, примљени и настали у раду друштвено-политичких заједница и њихових органа, радних и других организацијама, док су од значаја за њихов текући рад или док из тог регистратурског материјала није одабрана архивска грађа која ће се трајно чувати“. Видети више: *Општи закон о архивској грађи*, Сл. лист СФРЈ, 48/1964. Б. Лекић *Архивистика*, Београд, 2006, 38-50.

³⁴ *Закон о Архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964.

³⁵ *Закон о архивској грађи федерације*, Сл. лист СФР, бр. 11/1986.

³⁶ Gerhart Enbers, *Poslovi u arhivu*, Beograd, 1981, 10-11. Архивалије се често налазе на различитим местима, у приватним или јавним установама, породицама или у архиву који није надлежан за њихово чување, те самом том чињеницом не губе својство архивске грађе, због чега не можемо овај критеријум вредновати као битан у одређивању појма архивске грађе

Покушавајући са сагледамо различите аспекте и размишљања у погледу појма архивске грађе, однос између архивске грађе и регистратурског (документарног) материјала, њихову међусобну повезаност и условљеност, закључујемо да је значај архивске грађе у процесу њеног рађања, протока, сазревања и похрањивања у депое историјских сведочанстава подједнако очигледан у било којој фази њеног „живота“. Архивска документа уткана су нераскидиво „свим оним што је човек некад мислио, осећао и радио“ у данашњицу. Сматрати их „мртвим, сивим и узалудним“ својствено је само „површним или неупућенима“, док се њихова вредност огледа у „драгоцени сведоци без којих се будућност не може назрети“.³⁷

Друштвено схватање значаја архивске грађе као извора сазнања о прошлости односно као културног добра, прошло је доста дуг пут. Узроке томе је потребно најпре тражити у развоју друштва и његовим интересима. Отуда није чудо што је у старом и средњем веку архивска грађа имала ограничени значај, са неким мањим одступањима. Разлог томе лежи у чињеници да је архивска документација тада примарно служила као доказно средство за одбрану или потврду владарских, државних и класних привилегија, те су зато првенствено чувани закони, повеље, едикти, декрети, уговори, даровнице, потврде, исправе и друга документа правно-доказног карактера. Друштвени систем феудалног типа одредио је и карактер настанка, употребе и чувања докумената и појам архивске грађе. Са Француском грађанском револуцијом, феудални поредак је уклоњен са европске политичке, економске и друштвене сцене, настао је нови однос према науци, а тиме и према писаним документима као основним изворима научних сазнања. Од тада се документа превасходно чувају за потребе науке, културе а потом и за дуге друштвене потребе. Тако се значај архивских докумената радикално променио, као што се радикално променио и однос према друштвеним наукама, посебно према историографским истраживањима прошлости.³⁸

1.2. Заштита архивске грађе: национални интерес и државни императив

Отелотворење мисли о посебности архивских докумената представљало је изнаглажење начина да се она сакупе, приберу, похране и брижљиво чувају, „на ползу народу“ и будућности. Архивска грађа као културно добро од општег друштвеног

³⁷ Иво Андрић, *О архивима*, у: „Архивски преглед“, 1-2/1975, Београд, 1975, 3.

³⁸ Б. Лекић, *Архивистика*, Београд, 2006, 26-27.

интереса и значаја за науку, културу, историју, уметност и друге научне и оперативне потребе, предмет је заштите сваког друштва. Значај садржине архивске грађе, неопходност њене целовите заштите у циљу остваривања потребе друштва да је проучава и користи у научне и друге сврхе, основни су разлози што су модерне европске државе посветиле посебну пажњу оснивању националних и државних архива у којима су похрањивана документа од значаја не само као доказни материјал већ, са просвећивањем и освешћивањем владалачке структуре, и много ширег историјског, културног, државноправног, научног вредновања.

Међутим, традиција чувања писаних и на други начин насталих докумената, било из разлога њихове практичне, документацијске вредности било као незаобилазног историјског извора, има своју вишевековну историјску вертикалу. Зато је разумљиво што су архиви, као установе заштите, своју целокупну делатност усмерили ка остваривању следећих циљева: претходна заштита архивске грађе као културног добра, њено преузимање у, за то посебно опредељена, спремишта (депое), обезбеђивање прописане техничке заштите исте, сређивање и обрада према стручним принципима архивистике. На овај начин, архиви су законом предвиђени и основани да сачувају и заштите архивску грађу, обезбеде што повољније услове за њено публикување, коришћење у научне, културно-просветне и приватно-правне сврхе.

Архивско законодавство, као део архивистичке теорије, у најширем смислу, представља нормативни оквир постојања, организације и рада архивских усанова, од државе основаних у циљу заштите архивске грађе као дела културне баштине. Архивско законодавство има неколико сегмената. Први представља прописе којима се уређује заштита архивске грађе као културног добра, споменика културе или културне баштине од значаја за државни и национални идентитет. Основни законски прописи о заштити архивске грађе утемељени су на уставним начелима. Другу чине подзаконски прописи, уредбе, наредбе, правилници, упутства, који се „наслањају“ на хијерархијски више законске нормативе. Најнижи и најконкретнији нормативни оквир представљају општа донета на нивоу архива, а у складу са законима и подзаконским актима (уредбама, правилницима, наредбама Владе). Трећи сегмент представљају посебни законски и подзаконски прописи који се односе на оснивање, организациону структуру, финансирање и рад архивски усанова као правних субјеката, активних учесника у правном промету. Најпосле, а синергијом свих наведених нивоа прописа, за рад сваке архивске усанове појединачно, па и највиших државних архива, јесу нормативна акта регистратуре којима се она оснива, уписује код надлежног државног органа њена

делатност, утврђује унутрашња организација, начин и методологија стручног рада на заштити архивске грађе и регистратурског материјала.

Целина правних прописа – архивско законодавство, као државно-правни гарант очувања архивске баштине, не може се посматрати само по себи, дато у једном временском оквиру. Архивско законодавство има своју генезу, историјски је део развитка укупног законодавног система државне организације, али и животних прилика, околности, догађаја. Познавање историје архивског законодавства стога представља основ за његово разумевање, доградњу и унапређење у складу са друштвеним, економским, политичким оквирима у којима се држава и друштво налазе. Прописи о заштити архивске грађе данас, темеље се на претходним, али су истовремено и „одраз потреба архивске службе и друштва коме она служи“. Институционализација културне политике подразумевала је образовање посебне области рада државних и културних посленика чији је резултат био постављање темеља савременом систему правне заштите културне баштине српског народа. Имајући ово у виду, закључујемо да до средине 20. века није постојала чврста и целовита законодавна регулатива заштите архивске грађе на национално-регионалном нивоу. То је био разлог који је довео до уништавања бројне и значајне архивске грађе и архивских фондова.

Није само нормативна регулатива сведочанство значаја архивске грађе. Поглед у историју нам говори о оснивању државних или националних архива још у 16. веку у појединим европским земљама.³⁹ Холандија је 1814. године донела декрет којим је регулисано питање документације настале радом централних органа државе на основу чега је сакупљена и смештена грађа ових орган у Централни државни архив у Хагу.⁴⁰ Први закон којим је утемељена архивска служба у Италији је донет у Краљевини Сицилији 1813. године, док се у Шпанији архивска служба почела развијати као јединствена средином 19. века, а први архив је установљен у 14. веку, у Барселони.⁴¹ У

³⁹ Арсен Ђуровић, *Архиви у Европи: Национални архив Мађарске*, у: „Шумадијски анали“, бр. 7, Крагујевац, 2011, 10-14. Традиција у Францускиј датира још од 1200. године када је краљ Филип Аугуст основао „Трезор повеља“, као архив краљевске канцеларије Француска је револуције поставила темеље институционалном и нормативном развоју архива, а Национални архив Француске је представљао први државни архив основан доношењем Закона (1790). По угледу н Француски модел, развијала се државна архивска делатност у Белгији.

⁴⁰ Према сачуваном доказу у инвентару повеље из 459. године који се чува у Главном краљевском архиву у Хагу, почеци заштите архивалија сежу још у редњи век, а познато је да је крајем 16. века у Холандији вио заведен „стални систем сређивања текуће архиве“. Видети више, *Из архивистике, Приручник за службенике архива*, 52.

⁴¹ *Исто*. У Исто време је у Данској био основан Архив Краљевства (или Државни архив) у коме се чувала грађа државних министарства и других централних државних органа. И у случајевима Норвешке, Шведске се у другој половини 19. века формирају као самосталне институције државни архиви у чијој надлежности се налазила грађа централних органа управе.

погледу развоја архивске делатности могу се похвалити и Португал, али и један од наших суседа, Мађарска.⁴² У блиском окружењу југословенске државе вредно је поменути да је први архив државног значаја у Мађарској основан 1723. године, док је на примеру Немачке Централни државни архив формиран 1919. године, док у је у Аустрији случај 1945. године.⁴³ Пример Државног архива у Букурешту говори о традицији датираној од 1831. године, док знатно млађу архивску историју поседују архиви у Чехословачкој, Пољској и Бугарској, у којој су Централни државни архиви за документацију из период до 1944. и од 1944. године основани 1951. године.⁴⁴

Ако погледамо и архивску историју земаља које не припадају Европском континенту, вредно је поменути да су на подручју Латинске Америке у појединачним државама у периоду од 1821. до 1890. године већ били успостављени законски основи на којима се заснивала заштита и коришћење архивске грађе. Централни државни архив у Енглеској је основан 1838. године, када се сматра да је започео развој модерне архивске службе у овој земљи. Скоро један век касније, *Законом о оснивању националног архива* 1934. године је решено питање заштите федералне грађе у Сједињеним Америчким Државама. Опет са друге стране, први пропис о заштити грађе државних органа у Русији је донет 1720. године, а специфичност јединства државног архивског фонда постављена је после Октобарске револуције, декретима које је 1918-1919. године донео Владимир Илич Лењин.⁴⁵

Изложено потврђује неоспорну снагу архивских докумената и њихових скупина, њихову нераскидиву „сраслост“ са процесом формирања историјске свести народа, држава и њихових цивилизацијских достигнућа. Вреднована као оперативни, доказни или потврдни документ или пак као историјски факат, од постања свог је уживала националну важност, брижљивим чувањем националног идентитета, имовинских и правних оквира. У државним оквирима, архивска грађа је прерасла примарни свој функционални сегмент и постајала научни доказ о постанку, уздизању или нестанку са државноправне сцене својих држава стваралаца. У појединим случајевима и историјским

⁴² А. Буровић, *Архиви у Европи: Torre do Tombo, национални архив Португала у Лисабону*, у: „Шумадијски анали“, 5, Крагујевац, 2009, 179-189.

⁴³ Исто. У Аустрији је централни државни архив основан 1749. године, а у Немачкој је 1936. године образована Дирекција војних архива у Немачкој 1936. године, која је обухватала под јединствену управу низ сродних стручних архива.

⁴⁴ *Из архивистике, Приручник за службенике архива*, 52-65. Код изузетно богатих архива коју је поседовала централна влада и државна надлештва некадашњег турског Османског царства „лежала су вековима несређена архивска документа“, а организована заштита почела је 1933. године, када је несређено стање око архива подстакло владу да изда наредбу о обавези сакупљања и сређивања свих аката и архиве.

⁴⁵ Богдан Лекић, *Архивистика*, 38-44.

периодима архивалије су постајале „забрањена историје“, док је некритичка и ненаучна историографија, под плаштом свемоћне идеологије освајала читалачко тржиште, у тим је тренуцима вредност архивске грађе као документа историје бивала и значајнија него што су савременици таквог времена разумели. Ипак, увидом у историју, јасно је да су народи настојали да узвесе историјска предања тако што су има придодавали историјске чињенице темељене на писаним траговима. Институционализацијом заштите писаних историјски извора путем образовања архива као посебних делова државне администрације уз заокруживања архивског законодавства националног, касније и размењујући сазнања и искуства у овој области, два су сегмента бриге о архивског грађи као националном коду и државном интересу. Стога су државни и национални интереси оличени у вредности архивске грађе, те са тог нивоа посматрања њена заштита и очување представљају историјски интерес и државе и народа који су је стварали.

1.3. Заштита архивске грађе државних органа – поглед у историју и искуство југословенске државе до 1941. године

На просторима Балкана још у феудалном периоду и тадашњим земљама наилазимо на покушаје обезбеђивања културних споменика и баштине. Иако се у највећем броју случајева радило о заштити непокретних споменика архитектуре, уметности, историје, не може се порећи да су „извори споменичког права“ сведочили о првим покушајима да се заштити и писана културно-историјска баштина.

Најстарији нормативи у феудалним јужнословенским земљама датирају из 13. века.⁴⁶ Чување архивске грађе у земљама које су 1918. године ушле у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, као и у другим земљама окружења, у средњем веку се „ограничавало на депоновање важнијих докумената у шкрињама привилегија, код црквених установа, нотаријата и градских и осталих управа“. Најстарији архив на том подручју настали су у приморским и далматинским градовима. Њихов постанак су условиле повољне политичке, економске и културне прилике, тим пре су они још од средњег века уживали већу или мању аутономију унутрашњег управљања и развили се у специфичне облике градова – комуна слично италијанским градовима државама у то

⁴⁶ В.Бргуљан, *Извори споменичког права у Југославији*, Београд, 2000, 21. Хрисовуља Светостефанска или Банска из 1313. до 1318. године, затим Синтагмат или Синтагма Матије Властара Синтагмат, зборник византијског права од 1335 године, који је скраћена и преведена верзија на словенски језик 1374/1375. године.

време. Бар, Котор, Будва, Улцињ: иако су неки од њих имали већ поменуте прописе о заштити непокретних споменика културе, са пропашћу Немањићке државе изгубили су свој привилеговани положај, дотле је Дубровник од 14. века стекао потпуну самосталност, а Задар од 17. века постао центар Млетачке управе у Далмацији.⁴⁷

Истовремено су прописима – статутима средњовековних приморских градова били предвиђени обавезност и начин похрањивања докумената који су се са пажњом чувала управо због њихове доказне важности. Средином 19. века, у неким областима су се појавили и први чувени архивисти из редова историчара и културних радника. Тако је 1848. историчар Иван Кукуљевић постао „земаљски“ архивар за Хрватску и Словенију, а песник Антон Ашкерц 1898. године градски архивар општине Љубљана. Старији делови регистратура постепено су се издвојили из административног апарата и прерастали у посебне архиве. Стога није необично што се на овим подручју појавио први норматив којим је покушана заштита архивске грађе као писаног историјског споменика. Дуга традиција старања о покретној и непокретној баштини у Аустроугарској царевини, којој су држави територијално, организационо и административно припадале поједини делови територије будуће југословенске државе, учинила је да се у свести политичке и интелектуалне елите на том просторима веома озбиљно и доста раније у односу на друге делове Краљевине постави питање на који начин прописима уредити заштиту и чување архивске баштине. Резултат тога је био *Законски чланак о уређењу Земаљског архива Краљевина Далмације, Хрватске и Славоније*, донет 1870. године, са свега шест параграфа.⁴⁸

На другој страни, са губитком политичке независности, Србија, Босна и Македонија нашле су се у искушењу да изгубе и своје културне тековине. Архиве средњовековних српских владара и њихове властеле скоро су уништене, па се о раду

⁴⁷ Bernar Stulli, *Arhivistika i arhivska služba, Studije i prilogi*, Zagreb, 1997, 101-110. У средњовековној српској држави су постојали и статuti и закони градова као сто је приморског града Котора односно Которске републике (*Statuta et Leges Civitatis Cathari*) од 1416, 1417, 1426. и 1428. године, или статут средњовековног приморског града односно општине Будва (*Statuta di Budua od 1426*). Пошто су временом ови градови долазили у све тешње трговачке и политичке везе са својим залеђем, то су се поред латинских, временом појавили и домаћи писци за исправе на српском језику. Да би заинтересоване стране увек могле да докажу своја права и захтеве, нотари су уредно водили књиге и чували акте. На тај начин су се стварали архиви, а за датум њиховог постанка узимало се обично време доласка образовног нотара који је почео стручно да класификује и сређује документа. Са развојем трговине и занатства у њима се осећала све већа потреба за посебним установама - нотаријатима, где су учени људи – нотари, углавном Италијани, писали исправе које су уживале *fides publica* (јавну веру), па према томе биле и пуноважне.

⁴⁸ Bernard Stulli, *нав.дело*, 78-97. Према аутору, Земаљски архив у Загребу се појављује у службеним списима још 1848. године, када се говори да је у истоме постојао „архивар као равнатељ уз платју годишњих 600 фр. и бесплатни стан у земаљској згради“, уз писара коме је такође припадала годишња плата од 250 фр. и бесплатни стан“. Из архивистике, *Приручник за службенике архива*, Београд, 1959, 243.

владарских канцеларија и нотаријата сазнаје само преко малог броја повеља сачуваних у Дубровнику и Светогорским манастирима. У модерној Српској држави почетке административног пословања налазимо у документима из времена прве владавине кнеза Милоша.⁴⁹ Кнежева канцеларија „ишла“ је увек уз кнеза који је често мењао место боравка, а „на путу“ обављао текуће административне послове. Како је у његовој личности била сконцентрисана сва власт, то су кроз његове руке пролазила сва акта унутрашње и спољне политике. Временом број докумената се нагомилавао и доста рано се осетила потреба за вођењем протокола и других евиденција.⁵⁰ Поједина сачувана архивска документа указују да је и сам кнез својим актима налагао и указивао на потребу ажурног вођења и чувања „службених писмена“.⁵¹ Може се закључити да су кнежеве примедбе озбиљне утицале, те је међу првима био састављен протокол за кореспонденцију обављену од 21. априла 1814. до 17. јуна 1817. године.⁵²

Значајнија брига о раду у администрацији, резултирала је доношењем *Упутства кнежевске канцеларије Суду народа српског*, 1825. године, који садржи детаљнија упутства о сређивању и начину чувања аката, што можемо сматрати првим покушајем стручног савета на плану уређења канцеларијског пословања. Све гламазнији државни апарат, захтевао је и већу потребу за увођењем реда у његовој администрацији. Ово је, нема сумње, условило и доношење прилично исцрпног *Упутства о архивама*, 1839. године.⁵³ Интересантно је истаћи да овај акт, кроз својих 14 тачака, јасно разликује два звања, односно дужности регистратора и архивара.⁵⁴ Нема сумње да у овом *Упутству* треба гледати претечу не само регистраторске него и архивске службе у Србији.⁵⁵

Поред потребе да се уреди административна кореспонденција, скоро истовремено се као део културне политике Кнежевине Србије јавила идеја о

⁴⁹ Димитрије Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије. I*, Београд, 1875, 175.

⁵⁰ АС, *Водич за архивски фонд Књажевска канцеларија, 1815-1861 (1815-1839)*. Радмила Поповић-Петковић, *Постанак и развој архивистике у Србији и Македонији*, Београд, 1972, 24. Велике празнине у грађи Кнежеве канцеларије не дозвољавају нам да закључимо тачно које се године са овом праксом почело.

⁵¹ Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. I, Београд, 1908, V.

⁵² Радмила Поповић-Петковић, *Постанак и развој архивистике...*, 25.

⁵³ Глиша Опачић, *Дужност архивара и регистратора, Упутства о архивама из 1839 године*, у: „Архивски преглед“, бр. 2-3, Београд, 1955, 42-43. Радмила Поповић-Петковић, *Постанак и развој архивистике...*, 25

⁵⁴ Milovan Ristić, *Dva podatka iz istorije arhiva u Srbiji*, у: „Arhivski almanah“, br. 1, Beograd, 1958, 238, 241. Olga Jaćimović, *Kancelarijsko poslovanje u Srbiji prve polovine XIX veka*, у: „Arhivist“, sv. 3-4, Beograd, 1957, 49-60. Радмила Поповић-Петковић, *нав. дело*, 25. Глиша Опачић, *нав. дело*, 44. Опачић налази да је овај акт, својим правним дејством, допринео да фондови из тог периода буду, за своје време, добро сређени и очувани.

⁵⁵ Радмила Поповић-Петковић, *нав. дело*, 25. Назива га *Упутством о регистратурама*. Бранислав Вучковић, *Историјат излучивања у Србији, Архивска грађа као извор за историју*, у: „Зборник радова са Међународног научног скупа 15-16. мај 2000. године,“ Архив Србије, Београд, 2000, 104. Назива га претечом *Правилника о канцеларијском и архивском пословању*.

прикупљању, чувању и заштити писаних историјских споменика, о чему сведоче управо сама сачувана архивска документа.⁵⁶ У вези тога, мисија Друштва српске словесности основаног 1842. године, поред „образовања српског језика и распрострањивања наука на српском језику“, већ од 1846. године је била проширена и на „прикупљање података и извора за проучавање и обраду новије српске историје“.⁵⁷ Управо је ово учено друштво пред јавност изнело предлог за покретање „образовања Државне архиве у Београду, као специјализоване установе за прикупљање и заштиту архивских извора“.⁵⁸

До стицања своје пуне државне самосталности, Србија је, у великој мери, већ изградила многе политичке и правне установе, и била углавном самостална по питањима унутрашње управе. У том периоду доживљавала је и свој културни препород, као последицу јачања грађанског друштвеног слоја. Читавим низом закона постављене су основе организацији управе и судства, донети грађански закони, закони о еснафима, привреди, школству, закони који регулишу област науке и културе, као и друге области друштва.⁵⁹ У склопу модернизацијских процеса⁶⁰ отворила се могућност и за оснивање прве државне архиве, односно доношења општег законског прописа о њеном раду. Иако је пројекат законског прописа о оснивању Државне архиве Београд био припремљен још 1860. године,⁶¹ тек је три деценије касније, министар просвете и црквених послова, Андра Ђорђевић, 1898. године у Нишу, на XXX редовном заседању Народне скупштине Краљевине Србије, поднео *Предлог закона о државној архиви*, који је садржао 21 члан.⁶²

Доношењем *Закона о државној архиви*, односно почетком рада Државне архиве 1900. године, сматра се да је започела правна заштита архивске грађе и развој архивске службе у Србији.⁶³ *Закон о државној архиви*, за своје време, прилично конкретан и

⁵⁶ ИАП, архивски фонд *Начелство среза звишког, Кучево*, 1839-1944.

⁵⁷ Б.Лекић, *Архивистика*, Београд, 2006,44.

⁵⁸ Б. Лекић: *Архивско законодавство Србије*, Архивски преглед 1 – 2, 1990, 54. Од идеје до реализације протекло је доста времена. Међутим, корак у том правцу је учињен, преовладало је аргументовано мишљење да је потребно оснивати архивске установе као културне институције „у којима ће се чувати, штити и стручно обрађивати прикупљени историјски извори.“

⁵⁹ Љ.Трговчевић-Митровић, *Планирана Елита, О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Београд, 2003, 190. М.Немањић, *Један век српске стваралачке интелигенције 1820-1920*, Београд, 1999. 47. Тихомир Р. Ђорђевић, *Србија пре сто година*, Београд 1946, 169-170. Васа Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Београд, 1982, II издање, 115. Нову организацију државне управе стварали су углавном Срби који су се вратили у Србију из других земаља Европе, где су учили школе, стекли теоријска и практична знања те је разумљиво што су први српски закони рађени по угледу на законе других европских земаља

⁶⁰ Арсен Ђуровић, *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905-1914*, Београд, 2004, 75-80.

⁶¹ *Из архивистике, Приручних за раднике архива*, 10.

⁶² *Стенографске белешке Народне скупштине за 1898*, Београд, 1899, 1302.

⁶³ Б.Лекић, *Архивистика*, Београд, 2006, 285. *Закон о устројству Државне архиве*, донет 1898. године, представља први законски текст ове врсте на територији Србије. Истовремено је то био први овакав закон код југословенских народа (поред већ постојећег законског чланка о Земаљском архиву у Загребу).

потпун, представљао је синтезу свих дотадашњих предлога на тему којом се бавио.⁶⁴ На основу Закона, у Београду је 1900. године основана Државна архива, а њен први управник је био Михаило Гавриловић.⁶⁵ Осим што је био први законски оквир за развој архивске делатности у Србији, *Закон о државној архиви* се издваја и по томе што је научни значај Државног архива утврдио по узору на архивске установе у скоро свим другим европским земљама,⁶⁶ што је представљало својеврстан изазов за будуће управнике ове установе, али и за целокупан стручни рад за прикупљању и заштити архивске грађе у Србији.

Резултат наведених напора у 18. и 19. веку на подручју будуће Краљевине Југославије био је да су до Првог светског рата образоване три државне архивске установе: Земаљски архив Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације у Загребу (1870), Архив старих списа Царско-краљевског намесништва у Задру (1833)⁶⁷ и Државна архива у Београду (1898). Међутим, новообразована монархија се скоро деценију борила са правним партикуларизмом, наслеђеним економским, политичким, културним, образовним супротностима у својим саставним деловима, политичком нестабилношћу, различитим виђењима политичког система и државног уређења земље. Правно посматрано, настанком нове државе и новог правног система, постојећи закони је требало да престану да важе, али се то, све до 1929. године није догодило.⁶⁸

Пошто је одређено да ће Архив деловати под ингеренцијама Министарства просвете и црквених послова, Законом су кратко, сажето и јасно као основни задаци Државног архива утврђени „да прикупља, сређује и чува све документе од општег значаја и историјске вредности“.

⁶⁴ Б. Лекић, *Архивско законодавство Југославије 1918-1974*, у: „Архивски преглед“, 1-2, Београд, 1978, 15. По тематици и правној регулативи, *Закон* је несумњиво представљао израз високе свести и позитивног односа ондашње интелектуалне и културне, па и политичке, елите Србије, према значају архивских докумената и потреби њиховог чувања и заштите. Поред уређења статуса Државне архиве у Београду, врсте докумената које ће преузимати, отуђивање докумената из Државне архиве, њихово коришћење и објављивање, унутрашњу организацију, материјалног положаја запослених „на завидној висини“. *Закон* је предвидео и неколико одредаба о преузимању архивске грађе. Преузимање је било предвиђено да се врши на „захтев Државне архиве и по одобрењу надлежног министра, с тим што се обавезно радио списак (попис) за преузету грађу, и то у два примерка“. При томе, „један примерак пописа добијала је Државна архива, а други је задржавао предавалац грађе“.

⁶⁵ Предраг Видић, *Сто година од доношења првог закона о државној архиви*, у: „Архивска грађа као извор за историју, Међународни научни скуп, 15-16. мај 2000“, Београд, 2000, 176. Законом је одређено да се Архиву преда документација „надлештава до 1870. године“, при чему није дефинисана судбина документације настале после наведене године, нити ко има право на коришћење и објављивање докумената, ко руководи финансијским средствима и слична питања.

⁶⁶ *Закон о државној архиви* урађен је по узору на француски закон. Видети више: *Стенографске белешке Народне скупштине Србије за 1898*, Београд, 1899, 1673.

⁶⁷ АЈ-66-333-566: Bernard Stulli, *Архивистика и архивска служба, Студије и прилози*, Загреб, 1997, 78-96. Krešimir Nemeth, *Uvod u arhivistiku*, poglavlje I, у „Priručnik iz arhivistike“, Загреб, 1977, 6. *Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ*, Београд, 1980, 9.

⁶⁸ Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, Београд, 1978, 38-59. Љубодраг Димић, *Историја српске државности, III, Србија у Југославији*, Нови Сад, 2001, 137-154.

Разорне последице које је Први светски рат оставио на културној баштини у целини и архивима, посебно Државном архиву у Београду, довеле су до отвореног истицања потребе за доношењем закона којим би се заштита архивске грађе и рад архивских установа у новообразованој држави регулисали целовито и на јединствен начин. Држава је истина настојала да у домену заштите културних споменика превазиђе проблеме периода „државног провизоријума“. Већ је 1921. године била донета *Наредба о заштити уметничких дела и старина у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*,⁶⁹ која је предвиђала да се „сви предмети историјског архитектонског, уметничког или другог културног значаја који се налазе на територији Далмацији, били они власништво приватних особа, јавних завода и корпорација, установа...ставе под заштиту Покрајинске управе у Сплиту“.⁷⁰ И *Наредба* коју је издало Министарство шума и рудника на основу одредаба *Закона о шумама* из 1929. године, односила се на предмете који „по мишљењу надлежних институција и власти“ имају „какву нарочиту историјску, научну, уметничку вредност“ и који су као такви уживали посебну заштиту државе.⁷¹ Радило се о појединачним случајевима као покушајима да се на јединствен начин реши једна област непосредно везана за државну и културну баштину. Изричито се у овим текстовима није помињала архивска грађа нити писани историјски или културни споменици, али их можемо сматрати изразом воље и намере државних власти да уреде како друге, тако и област у најширем смислу речено, културног и историјског развитка народа који су у њој живели.

У међуратном периоду је Државни архив у Београду је, уз подршку других архива у Југославији, у више наврата покретао питање доношења прописа у овој области. У строгим оквирима архивске области, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевина Југославија, је у погледу правне регулативе заштите архивске грађе наследила два законска прописа из својих држава претходница и то поменути *Законски чланак о Земаљском архиву у Загребу* из 1870. и *Закон о Државном архиву у Београду* из 1898. године.⁷²

Изузетак у области заштите архивске грађе у том периоду је представљао један (и једини) специјализовани пропис из 1930. године – *Закон о архивама Министарства*

⁶⁹ Стеван Томић, *Правна заштита споменика културе у Југославији*, Београд 1958, 76-77. В. Бргуљан, *Извори споменичког права у Југославији*, Београд, 2000, 48,49.

⁷⁰ В. Бргуљан, *нав. дело*, 48.

⁷¹ АЈ, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 209 – LXXIV од 13. септембра 1930. године.

⁷² М. Анђелковић, *Кривичноправна заштита архивске грађе у Краљевини Југославији, 1918-1941*, у: „Архив“, часопис Архива Југославије, 3/2002, Београд, 2002, 74.

иностранних послова и дипломатских и конзуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству,⁷³ који се односио на архивску грађу ресора међународних послова, који су проглашени државном својином. Са својих 17. чланова Закон је регулисао заштиту и поступак са архивском грађом и регистратурским материјалом који је настао у раду Министарства иностранних послова Краљевине Југославије, Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе.⁷⁴ Иако „*lex specialis*, Закон је утицао на обнављање иницијативе о јединственом регулисању заштите архивске грађе и архивске службе у земљи.

Резултат нешто интензивнијег рада на изградњи система заштите архивске грађе довео је до израде *Пројекта закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије*, 1935. године.⁷⁵ Како назив *Пројекта* говори, њиме је било регулисана заштита архивске грађе и архивска служба, али и заштита регистратурског материјала и канцеларијско пословање у регистратурама односно ствараоцима пословне, оперативне документације.⁷⁶ *Пројекат* представља израз тадашњег савременог и доста широко схваћене и обрађене материје заштите архивске грађе.⁷⁷ Првенствени значај је придат сабирању, заштити, чувању архивалија државних органа и установа. Значај за заштиту архивалија државних органа власти, највиших надлештава и државних установа, представљало је и то што је *Пројекат* предвидео „архивску мрежу“ на подручју Краљевине, у којој се налазило „установљавање Архиве националног васкрса Краљевине Југославије“. Она је обухватала „целокупну територију Краљевине Југославије као и све југословенске установе и насеобине где год их има“, а обухватала је и „архивски материјал који се тиче стварања југословенске државе, а поглавито од 1903. године па надаље“. Значи, Архива националног васкрса Краљевине Југославије која се могла разумети као Државни архив Краљевине Југославије, био је надлежан да чува и брине

⁷³ *Службене новине бр. 83, XXX, 1930*, М. Анђелковић, *нав.дело*, 74. Б. Лекић, *Архивско законодавство Југославије 1918-1974*, 16.

⁷⁴ Б. Лекић, *нав.дело*, 19.

⁷⁵ АЈ- 66 -1-1: *Пројекат закона о државним архивама и регистратурама*.

⁷⁶ *Исто*. Садржи 10 поглавља „глава“ у којима је материја заштите архивске грађе веома детаљно регулисана. Из самог наслова законској пројекта закључили смо да је обрадио рад државних архива али и регистратура, као стваралаца архивске грађе. Утврђено је да су „државне архиве државне и народне установе, у којима се скупљају, сређују, чувају, по прописима овог Закона употребљавају и искоришћавају сви документи, акта и остали архивски материјал који су од општег значаја за државни живот и развитак, за народну, политичку и културну историју, као и за све врсте правних потреба јавнога и приватнога живота“.

⁷⁷ Р. Поповић-Петковић, *Постанак и развој архивистике Србије и Македоније*, 188.

Б. Лекић, *нав.дело*. 29. Осећа се утицај европског архивског законодавства, посебно италијанског *Закона* из 1911. године, који је сматран једним од најсавременијих у својој области тога времена.

од свим архивалијама југословенски државних органа „било да су то оригинални државни документи“ или акта државних надлештава о којима смо напред говорили.

Мишљења смо да, по неким понуђеним решењима, *Пројекат* превазилази своје време, а начин обраде појединих питања практично никада није изгубио актуелност, те су поједина решења и данас, у савременој архивистичкој теорији и пракси, веома „жива“ и потпуно примењива. Но, традиционална неуједначеност и нестабилност југословенске културне, научне и политичке јавности, и у овом су случају превагнули, те *Пројекат* није никада постао законски основ заштите архивске грађе како у архивима тако и ван њих.⁷⁸ Да је ступио на стану, *Пројекат* би представљао изванредан и прворазредни извор заштите архивске грађе не само у свом времену већ и данас, без обзира промене друштвено-економског и политичког система које су уследиле после 1945. године.

Поновни покушај да се архивској делатности обезбеди законски основ је уследио 1939. године, припремом *Пројекта уредбе са законском снагом о државним архивима*, који је сачинила Државна архива у Београду. Према материји коју обрађује, броју чланова и начину регулисања питања која су обухваћена *Пројектом уредбе*, запажа се да иста знатно заостаје иза *Пројекта закона* из 1935. године. Међутим, и као такав, *Пројекат* је представљао напредак у односу на стање „безакоња“ у заштити архивске грађе на подручју Краљевине Југославије. Овако, држава „интегралног југословенства“, је остала без изграђеног правног система заштите архивске грађе у целини, самим тим не можемо говорити ни о системској заштити архивске грађе тадашњих централних државних надлештава и других управних и самоуправних установа у земљи.

Правни партикуларизам и нецеловито решење архивског питања у Краљевини представљало је један вид нечињења у погледу заштите архивске грађе превасходно централних државних органа. Међутим, наслеђена традиција постојања архива у Београду, Загребу и Дубровнику, обogaћена је оснивањем архива у Новом Саду (1920), Скопљу (1926) и Марибору (1933).⁷⁹ На тај начин су питања заштите архивске грађе на територији југословенске монархије решавана фрагментарно, али се не може оспорити постојање донекле институционалне заштите архивске грађе за делове земље на чијој су

⁷⁸ Б.Лекић, *Архивско законодавство Југославије 1918-1974*, 29. Ivan Veuc, *Arhivistika, Predavanja dr Ivana Veuca na arhivističkom tečaju u Zagrebu*, 1968, 7-15. Један од разлога су биле примедбе Академије наука, које су се односиле на предложени начин заштите архивске грађе у приватном власништву за који се истичало да је „противуставан“, али и сумње у „стручност архивских радника да припреме пројекат закона“

⁷⁹ АЈ-66-83-233 (234,235,236):*Архивски фондови и збирке у архивима и архивским оdeljenjima у SFRJ*, Београд, 1980, 9. Постојећи архиви нису имали довољно стручног особља, довољно просторија и техничку опремљеност, тако да нису могли озбиљније да развију архивску делатност, и поред напора појединих запосленика у архивима.

територији архиви постојали. Сведочимо занимљивом парадоксу: једне стране, у Краљевини Југославији не постоји целовита нормативна основа заштите архивске грађе, а са друге стране, егзистира неколико државних архива који чувају архивску грађу уз територијална ограничења покрајина у којима су „столовали“. У таквим условима, терет и одговорност за заштиту архивске грађе је неминовно почивала на архивским службеницима, захваљујући чијој свести о потреби да се сачувају архивски извори, данас постоји значајна количина архивске грађе централних државних органа и надлештава југословенске монархије. Ово тим пре, јер је у односу на традицију архивства земаља Европе до 1941. године, југословенско искуства више него скромно, што се посебно одражавало на проблем заштите архивске грађе највиших органа државне власти.

Покушаји који су на плану заштите архивалија учињени за време Другог светског рата, могу се данас сматрати државним баштином у овој области. Нападом Сила осовине и окупацијом југословенске територије се правно и фактички распао административни и законски систем Краљевине Југославије. Одласком владе и престолонаследника Петра II Карађорђевића из земље, тешко да би се могао обезбедити континуитет политичке и државне власти на територији земље која се објавом рата од стране Немачке нашла у ратном стању, пред до тада невиђеним демографским, материјалним и духовним страдањем. За време другог светског рата, тачније 1941. године су у Независној држави Хрватској, прописане Законска одредба о спречавању уништавања и разношења архивског градива на цијелом подручју НДХ и Законска одредба о сакупљању списка који се односе на „хрватски ослободилачки покрет“. Доношење ових прописа скоро одмах по окупацији Југославије, имало је у ствари политички карактер, да се прикупи и проучи архивска грађа помоћу које би се могло приказати порекло и правдати улога наведеног ослободилачког покрета на територији Хрватске.⁸⁰

1.4. Југословенска влада у избеглиштву и архивска грађа настала њеним радом

Све до оснивања Архива Југославије 1950. године односно до почетка његовог рада (1952/1953) архивска грађа централних државних установа и надлештава Краљевине Југославије није имала „свог стараоца“.⁸¹ По завршетку Другог светског рата

⁸⁰ *Из архивистике, Приручник за раднике у архивима*, Београд, 1959, 235.

⁸¹ Покушаји да се у Краљевини Југославији оснује централни државни архив, а регионални архиви који су у међуратном периоду постојали на територији земље прибирали су и чували архивску грађу углавном са територије свог подручја. Видети више: АЈ-66-88-233(234,235,236): Акта о државним архивама до 1941.

и ослобођењу земље, грађа централних органа некадашње југословенске државе је практично остала незаштићена, заборављена у разним установама. Једним делом су, у циљу заштите, ову грађу прикупили архиви у Београду, пре свега Државна архива Србије који је у првим послератним годинама вршила и функцију савезног архива. Затим су од значаја били архиви у појединим савезним установама, као и архивска одељења при научним установама, од којих бисмо издвојили Дипломатски архив, Архив Војноисторијског института, Архив некадашњег института за изучавање радничког покрета и слично.

Од свог формирања, Архив Југославије је прикупио до 1970. године 40 фондова или делова фондова разних централних институција Краљевине Југославије, са око 5000 дужних метара грађе.⁸² Прецизнија статистика објављена 2000. године, поводом обележавања јубилеја оснивања Архива Југославије, потврђује да је за период Краљевине Југославије сабрано 4.926,92 метра дужинска архивске грађе,⁸³ да је иста класификована у 143 архивска фонда, према групама делатности. За исти период архивистички је обрађено 35 архивских фондова и збирки у количини од 1.657,10 метара дужних. Регистратурски или елементарно је сређено 48 архивских фондова Краљевине Југославије са укупно 2550,60 метара дужних архивске грађе.⁸⁴

Број фондова и количина архивске грађе из периода Краљевине били би далеко већи да ратна пустошења у Другом светском рату нису „узела свој данак“ и на архивској грађи као делу културног наслеђа народа са ових простора. Биланс Другог светског рата био је такав да су поједини архивски фондови страдали, тешко оштећени или нестали. Фондови чија је грађа сачувана у целини и бар у највећем делу, преданошћу архивских посленика сабрана у Архиву Југославије, као стварно и територијално надлежном за заштиту архивске грађе од значаја и интереса за југословенску државу, сређена је по принципу „првобитног реда докумената“ (принцип провенијенције). У овом случају, информативна средства за грађу фондова представљају сачуване административне књиге. У случају фрагментарно сачуваних фондова или некомплетних, сређивање и

⁸² Радмила Мирчић, *Архивска грађа централних институција Краљевине Југославије, 1918-1941*, у: „Архивист“ XXI, 1-2, 1971, Београд, 80-81. Архивска грађа настала радом органа централне државне управе и других централних институција Краљевине Југославије добрим је делом уништена или јој се изгубио сваки траг у току Другог светског рата.

⁸³ *Водич кроз фондове Краљевине Југославије*, Архив Југославије, Београд, 2000, 7, 15. Према подацима у Водичу количина архивске грађе која се налази у 143 архивска фонда из периода Краљевине Југославије износи 5.020 дужних метара односно 4.963 метара дужна (оба су податка наведена у уводном делу, без објашњења разлике у количини).

⁸⁴ Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, монографска публикација у издању Архива Југославије, Београд 2000, 73, 83.

обрада грађе је вршена према организационој структури ствараоца архивске грађе или према функцијама и надлежностима. Обавештајна средства за ове фондове представљају посебно рађени инвентари, јер пословне књиге фонда нису сачуване.⁸⁵

Грађа појединих централних институција је „пратила судбину и кретање“ свог ствараоца. „Измештања“ Владе Краљевине Југославије са територије своје државне власти, почетком 1941. године, представљало је специфичну ситуацију обављања највиших државних послова до тада суверене државе.⁸⁶ Документација о раду Владе у емиграцији представља прворазредан историјски извор за проучавање њеног рада у условима Другог светског рата. Стога се увидом у записнике са седница Владе могу сазнати размишљања и проблеми на које је наилазила још увек легитимна (или већ „фиктивна“) влада државе чији се унутрашњи правни континуитет преламао интензивним деловањем Комунистичке партије Југославије и народноослободилачког покрета који је у земљи преузео водећу улогу у борби против окупационе власти Сила осовина, истовремено и у спровођењу социјалне револуције којом ће се обезбедити суштински другачији државни поредак у Југославији.⁸⁷ У емигрантском периоду, током четири ратне године, било је више реконструкција и оставки Владе, персоналних промена, евидентирани су сукоби и размимоилажења у југословенској емиграцији, али и узлазно-силазна путања у односима савезника, посебно британске владе, према Југославији. Значајни за историју су материјали о међународној политичкој ситуацији и положају Југославије, ситуацији у окупираној земљи, страдањима становништва, квислиншким владама, партизанском покрету, ратним запосленицима, интернирцима. Југословенска влада у емиграцији је имала план послератне обнове земље, своје виђење о ратним циљевима и унутрашњем државном преуређењу, а сачувана архивска документа сведоче и о везама Владе са Врховном командом Југословенске војске у отаџбини под управом Драгољуба Драже Михаиловића. Такође, без обзира на свој статус „прокужене издајничке владе“ и вишеструке међусобне сукобе чланова Владе, видно је било залагање на организацији и деловању Југословенског црвеног крста при Влади у

⁸⁵ *Водич кроз фондове Краљевине Југославије*, Архив Југославије, Београд, 2000, 15. Систематизација фондова у овом обавештајном средству је пратила хијерархију и организациону структуру државне власти у Краљевини Југославији, па су фондови централних органа власти систематизовани према њиховим функцијама у групацију законодавних, извршних и судских органа власти Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца успостављену крајем двадесетих година, која се у каснијем периоду, са мањим изузецима, није битније мењала до 1945. године.

⁸⁶ Љубодраг Димић, *Историја југословенске државности, Србија у Југославији*, 214-230. Историја Првог светског рата 1914-1918. године је већ познавала случај рада државне владе Краљевине Серије у „егзилу“.

⁸⁷ Бранко Петрановић, *Историја Југославије, 1945-1978*, 258-274.

Лондону, на прикупљању и слању хуманитарне помоћи у ратом захваћене југословенске области.⁸⁸

Највећи део сачуване архивске грађе о раду Владе Краљевине Југославије у емиграцији, односно за време Другог светског рата, 1941-1945, чува се у Архиву Југославије, у оквиру архивског фонда *Емигрантска влада Краљевине Југославије*, сигнатура/инвентарни број фонда 103. Архивски фонд чини количина од 25,06 дужних метара грађе односно 206 фасцикли са списима предмета и 71 књига евиденције. Фонд је архивистички обрађен и поседује Инвентар као обавештајно средство. Граничне године фонда прате истовремено и граничне године архивске грађе која се у њему чува и која се односи на рад Владе Краљевине Југославије за њеног емигрантског статуса. Стога се у образложењу самог назива фонда даје појашњење, обзиром да исти није сасвим у складу уставним и законским прописима Краљевине Југославије. Према тим прописима, Владу у емиграцији је чинио Министарски савет Краљевине Југославије, који је у службеној преписци у периоду 1941 до 1945. године имао и друге „колоквијалне“ називе, као што је „Краљевска влада – Лондон“, Југословенска краљевска влада, Влада Краљевине Југославије у Лондону, Емигрантска влада, Избегличка влада у Лондону (током егзила). Истовремено, прописи који су затечени почетком окупације и емигрирањем Владе из земље, са међународно-правног гледишта су били важећи, посебно на међународном плану где је од стране савезника био признат уставно-правном континуитету монархије све до 1945. године.⁸⁹

Више од самог назива, архивистичку дилему би у смислу напред изнетог, представљало формирања архивског фонда који обухвата архивска документа везана за рад Југословенске владе у избеглиштву током Другог великог рата. Ако се примени критеријум континуитета државно правног, тада се не би могла прихватити методологија образовања посебног архивског фонда централне државне установе која је већ евидентирана као Министарски савет Краљевине Југославије. Међутим, у овом смислу је преовладала општа периодизација историјских догађаја у Југославији, односно чињеница да је за време Другог светског рата на територији Југославије под окупацијом Сила осовина био суспендован правни поредак Краљевине Југославије. Са тог гледишта, ни рад југословенске владе није био легитиман нити се сматрати наставком рада

⁸⁸ АЈ, 103, Инвентар фонда Емигрантска Влада Краљевне Југославије, Библиотека информативних средстава – инвентари фондова и збирки.

⁸⁹ АЈ, 103, Инвентар фонда. Б. Петрановић, *Историја Југославије*, 324-334.

Министарског савета до 1941. године. Екстериторијализација највишег управног и извршног државног органа такође доводи у питање суштински легитимитет његове одлучујуће и представничке функције у односу на земљу и народе Југославије. Приликом утврђивања назива фонда, архивисти су имали у виду и чињеницу да је у оквиру фонда обрађена и архивска грађа настала радом не само Министарског савета већ и његових министарства и институција, тако да се архивистички посматрано, говори о обједињеном архивском фонду.⁹⁰

Према граничним годинама архивске грађе, историјат творца фонда обухвата период од 26/27. марта 1941. године када је образована Концентрациона влада са председником Душаном Симовићем. После бомбардовања Београда, 6. априла 1941, Влада Душана Симовића се повукла у унутрашњост земље. Влада је земљу напустила преко Грчке и Египта доласком у Јерусалим и коначно преласком у Лондон, где је било седиште Владе до 7. марта 1945. године када је престала да постоји.⁹¹ Циљ Владе у емиграцији, чији су чланови поједини били предвиђени за мисије у Канади и САД, био је да међу југословенским исељеницима врше пропаганду и припремају „војну силу за ослобођење земље“.⁹²

Архивска грађа установа Владе Краљевине Југославије у емиграцији је преузимана у више наврата (део фонда Министарства саобраћаја је преузет од Сервиса за административне и рачуноводствене послове савезних органа). Записнички је преузета од Војноисторијског института 1968. и 1969. године и године, затим од Архива Србије 1969. године, од Савезног секретаријата унутрашњих послова 1971. године, а 1989. године примљена је грађа Министарства иностраних послова од Архива Савезног секретаријата иностраних послова, и то део грађе Дирекције за информативну службу, део грађе Поморског одељења Министарства саобраћаја и Генералне дирекције бродарства, док је грађе осталих ресора примљена у веома малој количини. Пријемом ове грађе из делокруга рада Емигрантске владе попуњен је велики део до тада недостајућих делова фонда. Поред тога, у Сервису за биротехничке послове савезних органа под називом Југословенски поморски уред у Њујорку и Лондону налази се део грађе Поморског одељења Министарства саобраћаја и Генералне дирекције бродарства већ је сређена и инвентарисана.⁹³

⁹⁰ АЈ,103, Инвентар фонда, *Водич кроз фондове Краљевине Југославије*, издање Архива Југославије (научно-обавештајно средство), Београд, 2000, 43-46.

⁹¹ АЈ,103, Инвентар фонда.

⁹² АЈ-103-2-10: Записник са седнице Владе од 16. маја 1941. године.

⁹³ *Архивски фондови и збирке у СФРЈ, Савезни архиви*, 172.

Током 1969. године вршена су сређивање грађе југословенске владе у емиграцији. Послови сређивања су обухватили евидентирање грађе фонда по кутијама, прикупљање података о творцу фонда и грађи фонда на основу којих је сачињен основни и детаљни класификациони план. По основу класификације је грађа фонда подељена на 22 основне групе. Предмети у оквиру фонда (део је био преузет од Војно историјског института) су били у расутом стању, па је у појединим групама предмета вршено комплетирање на основу везе бројева, путем привременог распореда грађе по деловодним бројевима (Председништво Министарског савета, Министарство иностраних дела, Министарство социјалне политике и народног здравља). Сачињени су пописи бројева који недостају у фонду, како би се утврдило где налазе и да ли су сачувани.⁹⁴ Укупна количина грађе која је сређена и уведена у Инвентар фонда је 1973. године износила око 18,90 дужних метара. Приликом сређивања и обраде фонда није вршено излучивање безвредног регистратурског материјала, а физичко стање грађе је оцењено као задовољавајуће.⁹⁵ За сву новопримљену грађу, уколико је сређена и обрађена, рађени су анекси Инвентара фонда.

Фонд *Емигрантска влада* представља комплексан односно обједињени фонд, у чији је састав уврштена грађа свих цивилних ресора и установа Владе у избеглиштву, а основну класификацију грађе представља њена подела на министарства и установе које су деловале у иностранству. Реорганизације Владе у емиграцији су се одражавале и на организациону структуру у погледу броја и надлежности ресора/министарстава и установа. Грађа једног министарства или установе је груписана унутар основне класификационе групе, изузев грађе Министарства пољопривреде и Министарства снабдевања и исхране. Унутар основних класификационих група, грађа је подељена по материји и врсти, са изузетком грађе Министарства иностраних послова која је подељена на организационе јединице у оквиру којих су основ за класификацију представљале су административне сигнатуре.⁹⁶ Поред стручних послова сређивања и обраде, вршена је и техничка припрема грађе за инвентарисање: одлагање архивских јединица у типске кошуљице и фасцикле, нумерација фасцикли и сигнирање архивских јединица. Извршена је и редакција описа архивских јединица и сачињен инвентар фонда према Упутству који је израдила стручна служба Архива Југославије.⁹⁷

⁹⁴ АЈ-319-72-94: Извештај Архива Југославије о извршењу задатака уговорених са Савезним саветом за образовање и културу, за 1969. годину

⁹⁵ АЈ-103, Инвентар фонда.

⁹⁶ Исто.

⁹⁷ АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину

Приликом сређивања грађе, код ресора и институција Емигрантске владе чија је грађа сачувана у већој количини, као то су Председништво Министарског света и Министарство иностраних послова, није било могуће утврдити начин канцеларијског пословања, које је посебно вођено за свако министарство и установу. Унутар министарства и установе, вођено је централизовано канцеларијско пословање, а као основне евиденције о завођењу аката и предмета устројени су протоколи: обични, поверљиви и строго поверљиви, уз именичне регистре који су виђени у појединим ресорима. Унутар Цивилног кабинета Председништва Министарског савета утврђиване су сигнатуре које су сваке године мењане. Посебно је у актима Министарства иностраних послова вршено даље развођење и сигнирање докумената по тематици, кореспондентима или врсти. Предмети су у деловодним протоколима већим делом повезивани са обележеном везом бројева једног предмета.⁹⁸

Део архивског материјала који се односи на рад југословенске владе у емиграцији, посебно у домену војних и одбрамбених послова, чува се данас у Војном архиву Србије (претходно Архив Војноисторијског института). Образован је архивски фонд Емигрантске владе Краљевине Југославије који садржи документа о раду и деловању југословенске краљевске владе након њеног повлачења из земље, одбијања да прихвати капитулацију и раду у избеглиштву. Архивистички је сређен и обрађен на нивоу кутије и фасцикле, а садржи укупно 303 кутије грађе за које постоји сумарни и аналитички инвентар. У оквиру фонда налазе се подаци о раду Председништва Владе, Министарства иностраних послова, Министарства војске, морнарице и ваздухопловства, раду Врховне команде, гарде и војних изасланстава. Фонд садржи и персоналне податке југословенских официра у емигрантској влади, а грађа фонда је инвентарисана у склопу војних установа Емигрантске владе⁹⁹

О раду Југословенске владе у емиграцији значајна грађа се налази у *Збирци Саве Косановића*, који је био министар снабдевања и исхране у концентрационој влади Душана Симовића, образованој Указом Краља Петра II од 27. марта 1941. године.¹⁰⁰

⁹⁸ АЈ,103, Инвентар фонда. Акта су приликом завођења евидентирана бројем основне евиденције, са назначеним датумом, описом документа и назива организационе јединице. Уместо текстуалне ознаке организационе јединице настанка документа, налазиле су се словне ознаке истих.

⁹⁹ <http://www.vojniarhiv.mod.gov.rs> (прегледано 14.12.2017) Фонд садржи и једну кутију празних фасцикли из кутија 280-342 које су предате архиву Југославије, као и кутију оперативних и бродских дневника Морнарице Краљевине Југославије. Постоји 30 кутија несређене архивске грађе у којима се налазе вишкови оригиналних докумената, фотокопије, свеске за картотеку Емигрантске архиве и несређена Емигрантска архива преузета од породице Кљаковић.

¹⁰⁰ АЈ-138-2-2а: Указ К.бр. 3749 о образовању владе Душана Симовића. АЈ-103, Инвентар фонда Емигрантска влада Краљевине Југославије. У периоду емиграције, Сава Косановић је обављао функцију

Грађа збирке представља „заокружену целину“, а иако се грађа о раду југословенске владе у избеглиштву проналази и у дугим наведеним фондовима, вредно је истаћи да у *Збирци* постоје сад већ прави архивистички „раритети“ односно историјски извори првог реда када је наведена тема упитању. Овде најпре мислимо на оригиналне књиге записника Министарског савета са седница у Ужицу, Атени, Јерусалиму, забелешке из емиграције у Америци и Записници Министарског савета КЈ После споразума Тито-Шубашић или материјали који се односе на „целокупан југословенски проблем у САД“.¹⁰¹

Из изложеног видимо да се грађа једног ствараоца налази на више локација и у оквиру више различитих фондовских целина. Можемо ли у конкретном случају разматрати питање примењивости или не основног начела јединства архивског фонда и његове комплетности као органске целине архивских документа насталих радом једног ствараоца у овом случају централног државног органа Краљевине? Да ли је наше питање подједнако вредновано у случају архивског фонда и збирке архивских документа, имајући у виду разлике и сличности између ове две врсте архивских скупина? Најзад, које би стручно опредељење и образложење говорило у прилог томе да се грађа једног правног лица као ствараоца налази у два различита архивска фонда у два различита архива. Ако пођемо од тога да се у Војном Архиву Србије (некадашњем Војноисторијском архиву) чува архивска грађа војне провенијенције, војних органа и некадашње савезне Југославије, оправдање за чување дела грађе Емигрантске владе Краљевине Југославије може се донекле пронаћи само у случају да се у том делу грађе налазе архивска документа искључиво из домена одбрамбених питања којима се, и у мери у којој је то било могуће, бавила југословенска влада у избеглиштву. Такође би се могло поставити струковно питање у погледу разграничења надлежности између Архива Југославије и Војног архива Србије, што се тиче конкретно наведеног архивског фонда. Архивска теорија би подржала обједињавање архивске грађа о раду југословенске владе у избеглиштву у један архивски фонд, према нашем мишљењу онај који се чува у Архиву Југославије, као архивској установу чија је надлежност у овом тренутку да сабере, чува, обрађује и чини доступном јавности на коришћење архивску грађу која је настајала радом некадашње савезне југословенске државе.

министра без портфеља у наредне две реорганизације Владе, а у последњој влади Краљевине Југославије у емиграцији, која је образована Краљевим указом бр. 313 од 10. јула 1944. године, под председништвом Ивана Субашића, Сава Косановић је обављао функцију Министра унутрашњих послова, Министра социјалне политике и народног здравља и министра грађевине. Извор: АЈ-103-1-10.

¹⁰¹ АЈ-103, Инвентар фонда.

2. БИЛАНС ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА И АРХИВСКА ГРАЂА ДРЖАВНИХ ОРГАНА У ЈУГОСЛАВИЈИ (1945-1950)

Други светски рат у Југославији је имао специфична обележја. Народно-ослободилачка борба против окупационих снага Сила осовине истовремено је имала одлике грађанског рата односно социјалне револуције „по методу бољшевичке идеологије“. Одлука Адолфа Хитлера о нападу на Југославију од 27. марта 1941. године довела је до пораза југословенске војске и окупације југословенске територије, самим тим и до разбијања Југославије као државе.¹⁰² Краљевина Југославије није била у могућности да пружи јачи отпор окупатору, и то не само из разлога војне слабости, већ и због уочљивог дефетизма, масовне издаје, сепаратизма, националне разједињености и нетрпељивости, односно свих других супротности које су и у годинама уочи рата оптерећивале монархију. Процес „растакања“ државе на унутрашњем плану, који је трајао деценију уназад, сада је доживео свој пуни и нескривени замах, потпуно остављајући по страни беспомоћне државне чиниоце.¹⁰³ Многобројне разлике у култури, традицији, економском развоју, идеолошком схватању и визији монархије као државе „интегралног југословенства“, омогућиле су окупационим властима да за кратко време и скоро потпуно разбију, међусобно поделе и онако већ многим проблемима бремениту земљу, чији су се народи тим чином обрели на прагу до тада невиђене ратне и демографске катастрофе. Такву ситуацију је спремно дочекала нова „народна свест“, Комунистичка партија Југославије која је, позивом на борбу против окупатора и организацијом широког народноослободилачког покрета и народног фронта, анулирала сваку могућност обнављања монархије, како је то, на наслеђу некадашње Краљевине

¹⁰² Б.Петрановић, *Историја Југославије*, 1918-1978, 200. После објаве рата и потписивања акта о капитулацији, окупациона управа Немачке и њених савезника се приликом поделе земље и успостављања свог система власти, ослонила на унутрашње снаге које су и пре рата биле носиоци идеје поделе Југославије, фашистичке идеологије, али и на војне и политичке личности Краљевине Југославије, које су под утиском првобитних победа немачке војске у периоду 1939-1941. године, уверене у снагу и победу Сила осовине, сматрале да се таквој сили не треба супротстављати.

¹⁰³ Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату*, Београд, 1992, 97-209. Љубодраг Димић, *Историја српске државности Србија у Југославији*, 214. Свесни своје војне надмоћи, Немци су у Априлском рату наметнули не само „муњевити“ већ и „разарајући“ приступ ратном деловању, уништавајући стамбене објекте, културне споменике, не базирујући се на жртве према цивилном становништву. Норман Нојбауер, *Специјални задатак Балкан*, Београд, 2002, 129. Аутор наводи „да Југославија није била војнички уништена, пре или касније би се распала“, јер „Београдски централизам, који је владао Југославијом после Првог светског рата, није схватао да је то потребно, и није био способан да Словенце и Хрвате, на основу унутрашње потребе и кохезије, веже за нову државу.“

Србије, планирала влада Милана Недића образована у сагласју са немачким окупационим властима.¹⁰⁴

2.1. „Биланс рата“ и нова држава

Биланс Другог светског рата у југословенским оквирима има вишеструко „огледало“. Пре свега, Југославија и народи који су у њој живели, у току рата су страдали услед ратног похода Немачке и њених савезника, „априлског бомбардовања 1941. године“, „самовољних аката поделе земље и конституисања послушних режима“, пљачке окупатора и његове репресивне политике према становништву, интензивних борби у свим крајевима, савезничких бомбардовања 1944. године и немачких разарања приликом повлачења. У историографији се говори, скоро без разлике, о страдањима око 1.706,000 војних или цивилних жртава, што је износило око 10,8% од укупног броја југословенског становништва. Укупна ратна штета се процењивала на 46,9 милијарди америчких долара, према вредности из 1938. године. Срушено је или теже оштећено 504.160 зграда или једна четвртина укупног стамбеног фонда. Привреда је претрпела огромну штету, посебно пољопривреда, док је две петине југословенске индустрије било уништено.¹⁰⁵

Поред ратног биланса који је економски, грађански, социјално и демографски суновратио југословенске народе, а који се огледао у разрушеној и девастираној, по људству за дуги низ година осакаћеној земљи, исход четворогодишњег војевања против дисциплинованог и војно надмоћнијег непријатеља, била је и својеврсна социјална револуција чији је основни циљ био промена друштвено-политичког и економског

¹⁰⁴ Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, 1918-1978, 401-415. Јован Ђорђевић, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, Београд, 1954, 5. Под Политичким уређењем државе, Ј. Ђорђевић сматрао „конкретан систем основних политичких односа који одређују карактер и облик власти место и права грађана у друштву, нарочитом у политичком друштву, тј. који одређују облик и начин владања и степен и облик слободног политичког организовања и слободне политичке активности грађана“.

¹⁰⁵ Херман Нојбахер, *Специјални задатак Балкан*, 132. Аутор износи став да „рат против Југославије никада није био саставни део великог немачког освајачког плана, нити је разбијање Југославије било у немачком интересу“. Љубодраг Димић, *Историја српске државности Србија у Југославији*, 214-218. Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, 374, 375. За време рата, непријатељска управа је експлоатисала индустријска предузећа и руднике, а приликом повлачења је уништавала предузећа, путеве, мостове, опрема индустријских предузећа је такође развучена, опљачкана или девастирана. Д. Алексић је детаљно приказао стање привреде под немачком окупационом управом, на примеру Србије, из чега се види да су сви привредни, природни и индустријски ресурси за време окупације били стављени под управу окупационе власти, а привређивање у границама у којима се одвијали, било је усмерено на потребе немачке привреде. То је значило постепено девастирање југословенске аутономне привредне политике, чије ће се последице навелико осетити у првим послератним годинама. Видети више: Драган Алексић, *Привреда у Србији за у Другом светском рату*, Београд, 2002, 15-42.

уређења у држави. Истовремено је са борбом против окупатора вршено разбијање државног апарата и поретка грађанске Југославије, уз изграђивање новог државног, политичког и економског уређења, које је почивало на принципу „демократизма, јединства власти, самоуправљања и федерализма“ односно „народне власти“.¹⁰⁶

Процес стварања нове државе почео је 1941. године, са првим народноослободилачким активностима, када су се већ разматрале могућности за оснивање највишег руководећег органа народноослободилачког покрета, који би организационо и функционално повезивао систем нових органа власти – народноослободилачких одбора и представљао у одређеном смислу, власт нове државе.¹⁰⁷ На Првом заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) одржаном 26/27. новембра 1942. године у Бихаћу, ово је највише представничко тело конституисано као „опште национално и опште партијско политичко представништво народноослободилачке борбе у Југославији“. Организован као једнодомна скупштина састављена од националних делегација, АВНОЈ је представљао је особену „револуционарну скупштину федерације“.¹⁰⁸

Народноослободилачка војска под вођством комуниста и потпомогнута „идеолошким, братском и војном помоћи“ совјетске државе, али и западних савезника, бележила је тада све значајније војне успехе у борби против окупатора. Војни биланс

¹⁰⁶ Б. Петрановић, *Историја Југославије*, 1918-1978, 395. Ferdo Čulinović, *Stvaranje nove jugoslavenske države*, Zagreb, 1959, 227-249. В. Петрановић, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941-1945)*, 2, Beograd, 1983, 123-140.

¹⁰⁷ Leon Geršković, *Historija narodne vlasti*, Beograd, 1957, 45-46. Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југословенски федерализам, идеје и стварност*, 1, (Тематска збирка докумената), Београд, 1987, 717-718. Приређивачи као извор наводе Одлуку о образовању Народног одбора ослобођења у Беранама 1941. године, у којој је поред осталог било предвиђено да новоформирани одбор преузима целокупну државну имовину и финансијска средства свих надлештава и банака предратне Југославије.

¹⁰⁸ АЈ, *Резолуција о оснивању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије*, 27. новембар 1942. Представници народа свих земаља Југославије без разлике народности, вере и политичко-партијске припадности донели су Резолуцију у којој су се одредили према некадашњој држави, ненародног политици и низу издаја војног и вођства, изједначивши деловање краљеве војске под управом Драгослава Михајловића са „свирепим и масовним зверствима окупатора, усташких и Недићевих банди“. За стање у земљи, поред деловања окупационих војних снага, осуђена је југословенска избегличка влада као издајничка, док је једино „Комунистичка партија Југославије остала верна народу, његовој слободи и позвала све народе на заједничку оружану борбу против окупатора, а представници свију земаља Југославије окупљени у слободном Бихаћу одлучују да се конституишу у Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије, као највиши политички израз створеног чврстог јединства народа Југославије“, чији је основни задатак коначно ослобођење свих југословенских народа и стварање услова за равноправност. Оснивањем народноослободилачких одбора и њиховим проглашавањем за сталне органе власти, који су од свој почетка функционисали као основни органи државне власти, изражавало се схватање о постојању потенцијалне државне организација, којој је недостајао централни народноослободилачки одбор као највише законодавно и извршно тело. Оснивањем Антифашистичког Већа Народног Ослобођења Југославије, као народноослободилачког одбора највишег ранга, започело је образовање највиших државних органа будуће југословенске државе. Видети: Б. Петрановић, *Историја Југославије*, 293,295.

рата се огледао у непосредном партизанском ратовању за ослобођење земље из кога је изникла бројчано јака војска нове Југославије, насупрот све очигледнијем расулу некадашње војске Краљевине, посебно од 1943. године, када су савезничке владе своје поверење „пребациле“ са војске којом је командовао Драгослав Михаиловића на војску под командом Јосипа Броза. Западни савезници су, и поред подршке југословенској влади у егзилу, уочили прилику за „добру инвестицију“ уколико подрже народноослободилачки покрет, обзиром да је дисциплинована комунистичка војска представљала покретачку снагу за ревитализацију југословенске државе после 1945. године.¹⁰⁹

У погледу оснивања и развоја југословенске државе на федеративном принципу, одлучујући значај је имало Друго заседање АВНОЈ-а, 1943. године.¹¹⁰ Иако нису биле донете по уобичајеној процедури, нити су представљале уставну кодификацију и уређивале целокупну државну организацију и друштвени живот, Одлуке Другог заседања АВНОЈ-а су имале уставни карактер и биле уставне норме у материјално-правном смислу. Тим одлукама прекинут је уставно правни и унутрашњи континуитет са Краљевином Југославијом, јер оне нису црпеле своју снагу из Устава Краљевине Југославије од 1931, али није био прекинут међународно-правни континуитет Југославије као субјекта међународног права. Монархија није укинута, али је била „правно суспендована“. Одлуком о федеративном уређењу је било истакнуто да ће се послератна Југославија темељити на федеративном принципу „који ће обезбедити пуну равноправност Срба, Хрвата, Словенаца, Македонаца и Црногораца, односно народа који живе у Србији, Хрватској, Словенији, Македоније, Црној Гори и Босни и Херцеговини“. На тај начин је оборен један од најтемељнијих стубова старе државно-државни и национални унитаризам.¹¹¹

¹⁰⁹ Б. Петрановић, *Историја Југославије*, 326-327. Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југословенски федерализам, идеје и стварност*, 1, 83-89. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 15. На истом заседању, АВНОЈ се конституисао у врховно законодавно и извршно представничко тело, проглашен је за највиши орган власти будуће федерације, као врховни представничко тело законодавне и извршне власти, суверенитета народа и државе Југославије.

¹¹⁰ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 15. Херман Нојбахер, *нав. дело*, 129. Нојбахер износи своје виђење по коме је „Тито из шуме са дијалектичком сигурношћу прокламовао југословенску федерацију, изабравши тако средњи пут и створио синтезу између великосрпских теза које су затајиле и антитезе која је водила рушењу Југославије.“

¹¹¹ М. Пијаде, *Изабрани говори и чланци, 1948-1949, Београд, 1948*, 150-152. У том смислу су се и политички радници тог периода јасно изјашњавали у својим говорима, тезама и објављеним чланцима. Питање континуитета и дисконтинуитета државноправног субјективитета југословенске прве и друге државе узимало је значајну пажњу и у домену утврђивања архивских фондовских целина архивске грађе савезних државних органа. Б. Петрановић, *Историја Југославије*, 327, 329.

Међународно правни континуитет земље је опстајао на „танким нитима“, које су добро слабиле превирањима, сукобима и променама у саставу југословенске владе у емиграцији.¹¹² Полазећи од принципа државног континуитета и чињенице да је Југославија призната у Друштву народа у свом старом облику, Јосип Броз Тито, председник НКОЈ-а и Иван Шубашић, председник краљевске југословенске владе споразумели су се да „краљ Петар Други не улази у земљу док народи о томе не донесу своју одлуку, а у његовој одсутности краљевску власт, да врши Краљевско намесништво“, да се образује заједничка влада и утврдили су њен састав.¹¹³ Краљ Петар II је 2. марта 1945. поставио краљевске намеснике и на њих пренео своја овлашћења до избора за уставотворну скупштину која је требало да одлучи питање облика владавине. Преко Намесништва Југославија се пред спољним светом представљала у свом старом облику.

Историјски тренутак дефинисан циљаном борбом југословенских народа против немачког окупатора, под управом КПЈ, утемељио је „материјални, политички и морални услов“ за будућу „братску, демократску, федеративну заједницу југословенских народа“, уз захтев да „органи народне власти треба буду признати и поштовани у иностранству“. Још увек постојећа опасност од утицаја југословенске краљевске владе морала је бити сасвим отклоњена. Најсигурнији начин за то, који је црпео оправдања у „издајничкој политици и бекству из земље, остављајући народ на милост и немилост непријатељу“, представљало је потпуно политичко развлашћивање краљевске власти у земљи и одузимање права влади у избеглиштву „да представља југословенске народе“, те „према краљу и монархији предузимање мера које одговарају њиховом односу према народноослободилачкој борби“.¹¹⁴

Формирањем Привремене народне владе Демократске Федеративне Југославије (1945) нестало је дотадашњег „паралелизма влада“. Образовању Привремене владе

¹¹² АЈ-103-2-26 (27): Записници са седница Владе Краљевине Југославије у емиграцији, 1941-1943.

¹¹³ Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југославија 1918-1988, Тематска збирка докумената*, Београд, 1988, 682-685.

¹¹⁴ Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југословенски федерализам, идеје и стварност*, 10. Народни представници су на Другом заседању АВНОЈ-а у Јајцу донели Декларацију која је представљала легитимни основ за „кршење остатака великосрпске хегемонистичке политике“ захваљујући „новом односу снага“ проишлом из народноослободилачке борбе „који мора бити изражен на одговарајући начин у управном и државном руководству“. Изразили су топла осећања према СССР-у, Великој Британији и САД, као и осећања дивљења и признања за херојску борбу и славне победе Црвене армије и савезничких снага над фашистичким освајачем; захвалили се на првој помоћи у ратном материјалу, опреми и храни која је народима Југославије указана од стране савезника; прихватили су и поздравили одлуке Московске конференције.

претходило је распуштање краљевске југословенске владе и НКОЈ-а.¹¹⁵ АВНОЈ је на Трећем заседању у Београду проширен посланицима предратне Народне скупштине изабраним 1938. и представницима политичких странака и група који се нису компромитовали сарадњом са непријатељима. АВНОЈ је променио име у Привремена народна скупштина ДФЈ, чији је задатак био да донесе прописе о организовању избора за Уставотворну скупштину, аграрној реформи и колонизацији, судству и друге норме, којима је системски развлашћена економска и политичка елита предратне Југославије.¹¹⁶

Уставотворна скупштина је на првој заједничкој седници оба дома (Савезна скупштина и Скупштина народа), прихватила Декларацију којом је укинута монархија и проглашена република. Краљ Петар II и династија Карађорђевића лишени су свих права. Проглашење Републике суштински је значило ликвидацију уставног континуитета који је у периоду 1943–1945. године одржаван из спољнополитичких разлога. У Декларацији о проглашењу Федеративне Народне Републике Југославије (1945) је истакнуто да је ФНРЈ савезна држава равноправних народа који су слободно изразили своју вољу да остану уједињени у Југославији.¹¹⁷

Када је маја 1945. године утихнуло оружје, Комунистичка партија Југославије је као победник, позивајући се на „општечовечанске идеале социјалне правде и једнакости“, одлучно почела да гради нови, револуционарни, друштвени поредак заснован на идеологији марксизма-лењинизма, готово у потпуности копирајући модел СССР-а. Основу новог друштвено-економског поретка чинила је диригована, планска привреда, централизована државна управа, која је требало да се спроводи кроз серију петогодишњих планова, а неопходни предуслов тако организоване привреде била је етатизација свих привредних ресурса у Земљи.¹¹⁸

Полазне основе за изградњу новог друштва биле су врло неповољне, економски и политички услови после рата сложени и тешки. Општа привредна заосталост, неразвијена индустрија, слаба и уситњена пољопривреда, ратна разарања у свим областима била су препрека коју је требало савладати. Поред људских жртава, десетковања становништва, као биланс тек завршеног светског рата, остала су згаришта села и градова, разрушени путеви, мостови, девастирана привреда, срушени и знатно

¹¹⁵ Споразум Националног комитета ослобођења Југославије и Краљевске југословенске владе од 1. новембра 1944. Видети: Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југославија 1918-1988*, 682-685.

¹¹⁶ АЈ, Резолуција о проглашењу Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије за Привремену народну скупштину Демократске Федеративне Југославије, 10. август 1945.

¹¹⁷ АЈ, Декларација о проглашењу Федеративне Народне Републике Југославије, 29. новембар 1945.

¹¹⁸ М. Обрадовић, *Народна демократија у Југославији 1945-1952*, Београд 1995, 109. Б. Петрановић, *Југославија на размеђу 1945-1950*, Подгорица, 1998, 46-79.

оштећени културно-историјски споменици и природне реткости. Знатно велику штету су претрпели, институти, факултети, клинике Универзитета у Београду, нестале су уникатне вредности које су брижљиво деценијама прикупљане и формиране. Ратна културна политика, гледано са стране окупационе војне управе имала је карактер „тоталне контроле“ над радом и оснивањем не само политичких, већ и културних, спортских, грађанских удружења.¹¹⁹

У оквиру постреволуционарне државне, образовне и културне политике, налази се и питање у ком смислу, интензитету и квалитету су ратна дешавања обележила судбину архивских докумената државне провенијенције, као најзначајнијих историјских извора. У ратним годинама, архиви и архивска грађа су пратили судбину земље и народа, а статус историјске и оперативне грађе у рату се одликовао занимљивим противречностима. Бомба која је 6. априла 1941. година била усмерена на Државну архиву у Београду није погодила циљ, али је нанела штете у непосредној близини улаза у зграду.¹²⁰ Стога је за потребе окупационих власти, зграду после бомбардовања заузела „екипа познавалаца историјских прилика и српске прошлости“ коју је предводио др Роберт Швенк. Врло брзо су уследили преглед, одвајања, у више наврата одношење најважнијих архивских докумената и архивских фондова у Беч.¹²¹ Архивска грађа је одношена и из регистратура министарстава, установа, привредних предузећа и других институција.¹²²

Немачка окупациона власт је увела своје прописе, који су претпостављали потребну дисциплину и пажњу у погледу архиве, углавном немачке провенијенције, али

¹¹⁹ Бранко Петрановић, *Србија 1941-1945*, 84.

¹²⁰ Војислав Јовановић Марамбо, *Потрага за украденом историјом, Извештај о пљачки српских историјских докумената у Другом светском рату и настојањима да се врате Србији*, Београд, 2010, 87. Аутор наводи податак о страдању Народне библиотеке у Београду у шестоаприлском бомбардовању 1941. године. На основу извештаја Ратне репарационе комисије ФНРЈ (*Human and Material Sacrifices of Yugoslavia in her War Efforts, 1941-1945, Belgrade, 1946, 1*), Народна библиотека у Београду је услед бомбардовања „до темеља изгорела, заједно са 500.000 свезака, збирком часописа од 4.000 бројева, 200 старих српских штампаних књига, 1.390 рукописа, добрим делом из средњег века“. Норман Норјбахер, *Специјални задатак Балкан*, 127. Аутор потврђује да је приликом преузимања дужности затекао „Београд у очајном стању, сав у рушевинама“. Никола Марковић, Даница Филиповић, *Забрањивање књига у окупираној Србији 1941-1944*, Београд, 2012, 4-15.

¹²¹ Војислав Јовановић Марамбо, *нав. дело*, 83-127. Своје тврдње о бесомучној пљачки архивског и другог културног блага југословенских народа, аутор поткрепљује резултатима свога вишегодишњег истраживања, анализирајући скоро из дана у дан догађаје који су се могли према одредбама међународног ратног и хуманитарног права квалификовати својеврсним геноцидом над културним споменицима на територији окупиране југословенске државе.

¹²² Милић Ф. Петровић, *Полазне основе за културно-просветни рад*, у: „Културна политика Југославије, 1945-1952“, Зборник докумената, књига 1, Београд, 2009, 49. М.Ф. Петровић, *Државна архива у Београду и архивска грађа за време Другог светског рата*, у: „Архивска грађа као извор за историју“, Зборник радова са научног скупа Архива Србије, Београд, 2000, 255-267.

и архиве југословенског порекла, која је била од интереса за немачке војне и цивилне циљеве. Стога је значајан део предратне архиве девастиран, развучен или измештен изван југословенске територије.¹²³ Нерешени и неопроштени дугови Великог рата (1914-1918), огледали су се и у политици окупационих власти према архивским сведочанствима. Сачувана акта сведоче о прецизно уређеном архивском пословању и чувању архиве од стране немачких војних снага, са одређеном класификацијом документације и стриктно поштованим задужењима војних архивара. За југословенско подручје, немачке војне власти су формирале посебан Савремени историјски архив (*Jugoslavisches Archiv*) и предвидели поступак са југословенским *acten materials* у Бечу. На основу тога је повереник шефа војне архиве за Београд добио „задатке за сређивање заплећене архиве“.¹²⁴

За време Другог светског рата, сви правни прописи из периода Краљевине Југославије били су непримењиви, па и они малобројни из области заштите архивске грађе државних органа и других стваралаца. Изузетно, Савет комесара за подручје окупиране Србије је 25. августа 1941. године прописао *Уредбу о чувању старина* према којој се нису смели „уништавати, преиначити, истраживати.....сви непокретни и покретни археолошки, уметнички, историјски и етнографски споменици и предмети старији од 50 година без одобрења Министарства просвете“.¹²⁵ У Независној држави Хрватској донете су 1941. године *Законска уредба о спријечавању уништавања и разношења архивског градива на цијелом подручју HDH* и *Законска одредба о сакупљању списка који се односе на хрватски ослободилачки покрет*, које су тумачене искључиво као политички акти, а не они чији је циља заиста очување архивске грађе.¹²⁶ Са своје стране, током 1942. године Врховни штаб НОВ и ПОЈ издао *Наредбу о чувању архиве војних*

¹²³ В.Ј.Марамбо, *нав. дело*, 87-120.

¹²⁴ ВА-D K38 F1 D4, D8 - D19, K38-ФЗа ДЗ: Акта Немачких окупационих власти од 3. јануара 1943. године. Посебно су од интереса за немачке окупационе власти били званични прогласи немачких власти, Недићеве владе, Радио Београд, концерти пропагандни плакати, објављивања немачких и српских надлештава, штампа немачка и српска, прогласи против слободних зидара. Види се постојање класификације грађе по врстама које су добијале класификационе бројеве односно према распону бројева увођене у архивске евиденције. За прикупљање архиве Југоистока је био задужен потпоручник Левар, а адресати на евиденцијама о архиви потврђују тврдњу Ј. Ј. Марамбоа о измештању архивске грађе са окупиране југословенске територије у Беч и Потсдам.

¹²⁵ ВА, Службене новине, бр. 107 од 16. септембра 1941. године.

¹²⁶ *Из архивистике, приручник за службеника архива*, Београд, 1959, 235. Ове уредбе са законском снагом су биле међу првима донете по формирању НДХ односно окупацији Југославије, а сматрало се да су политичког карактера јер се обезбеђивањем прикупљања и проучавања архивске грађе помоћу које би се могло приказати порекло и оправдати улога хрватског ослободилачког покрета односно издвајање Хрватске из Краљевине Југославије и формирање као самосталне државе.

операција настале у току рата, вреднујући тако посебно документа која се односе на војне јединице народноослободилачке партизанске војске и комунистичке партије.

Рад државних архива и објаве о потреби чувања архива одавале су привидну моћ српске владе Милана Недића, али и реалну, иако прикривену, бригу архивских чиновника о документацији некадашњих централних органа власти. Под теретом немања државних архивских прописа, овај напор се у ратним околностима, може сматрати значајним. Државна архива у Београду је крајем 1941. године посредством штампе апеловала на државна, црквена надлештва као и општине, да „стриктно чувају све старе архиве, управо, сваки њихов остатак, па и сваки појединачан акт“. Старе је архиве требало склонити од влаге, обезбедити од растурања, евентуалне продаје или каквог другог оштећења. Приоритет код чувања у ратним околностима, по мишљењу чиновника Државне архиве, припадао је „бившим окружним начелствима, жупанијским архивама и њиховим самоуправним органима“. Све архиве државних органа је требало заштитити не само из чисто историјских, већ из практичних разлога, када су се поједини судски предмети, примера ради, могли реконструисати само посредством „аката каквог другог надлештва“.¹²⁷ Разлози „највишег културног и историјског реда“ су захтевали од свих чување извора за општу и националну историју, која се није могла писати без очуваних и добро сређених старих архива. Државна архива је и у окупираним околностима била заинтересована да прими на чување архиве државних надлештава, залутале и без обзира где се налазила, како би се иста могла довести у свој поредак и правилно чувати.¹²⁸

Написи у прорежимској ратној штампи су указивали на значај Државне архиве у Београду. Током 1942. године је писано о значају Државне архиве за проучавање политичког, привредног и културног живота, уз похвалу за количину и архивске грађе која је датира још из 1816. године, и која је као таква чувала историју и догађаје од значаја за три епохе (Кнежевину Србију, Краљевину Србију и Краљевину Југославију).¹²⁹ Сређивање старог архивског материјала у „рафовима“ архива се спроводило „на један плански и систематски начин“, уз потребу да се „преостале старе архиве сачувају од пропасти да би уређене најкорисније послужиле као документација од велике важности“. Новине су писале и о новодонетој наредби о унутрашњем реду и

¹²⁷ АЈ-313-10-34: За време окупације су немачке власти пренеле на Правни факултет у Београду архиву бившег Министарства војске и морнарице и Генералштаба: акт Министра просвете ДФЈ, Владислава Рибникара упућен Министарству народне одбране број 914 од 20. априла 1945.

¹²⁸ Лист *Обнова*, год. I, бр. 133, од 6. децембра 1941, 16. Апел се посебно односио на шефове државних надлештава, који су истовремено и били најодговорнији за стање архиве која је настајала радом тих органа.

¹²⁹ Лист *Понедељак*, год. II, број 24, од 12. јануара 1942. година.

раду у Државној архиви, којом су уређени односи између архива и корисника. Јавности је био детаљно приказан и методолошки приступ сређивања архивског материјала, класификацији архива по значају и њиховој групацији по делатностима. Посебним подвигом се сматрала количина сређене архивске грађе у току 1942/1943. ратне године. Рад Државне архиве у ратном периоду, писала је штампа, одвијао се „сасвим несметано и сасвим задовољавајуће“, а те је године „преко очекивања забележен рекордан број посетилаца и то највећим делом научника, публициста и студената, чак 846 посета у току 1942. године“.¹³⁰

Стварност је била нешто другачија. Окупационе власти су строго контролисале рад Државне архиве у Београду, Новом Саду, Скопљу, Цетињу и другим местима на територији некадашње Краљевине Југославије су. То је значило да се без одобрења ових власти није могла преузети никаква архива из угрожених регистратура, нити тим институцијама дати упутство о спасавању и склањању документације. Државна архива у Београду је чинила напоре да се не спроведе упутство окупационих власти у Србији из 1942. године о сакупљању старих архива ради прераде у фабрикама хартије.¹³¹ Из самог објекта архиве немачка окупациона власт је избацила скоро сву архивску грађу, која је потом била највећим делом смештена у зграду Техничког факултета, делимично у Универзитетску библиотеку и трезоре Народне банке. Део архиве бившег Министарства војске и морнарице и Генералштаба југословенске војске је немачка власт изместила у зграду Правног факултета у Београду, где су „историјско-научна документа, нарочито из прошлих ратова, посебно она која имају научни, привредни, културни и историјски значај“ била изложена пропадању.¹³² Највише је страдала грађа склоњена у зграду послератне Велике техничке школе, у којој је приликом бомбардовања већ била уништена велика количина судских списа. Поред тога, у самој згради су се сместиле најпре немачка војска, а касније и совјетска па и партизанске јединице југословенске војске. Војници су имали приступ просторијама у којима се налазила необезбеђена архива, а сами нису били превише пажљиви у поступању са документима. Она је често

¹³⁰ Лист *Ново време*, година III, бр. 532 од 24. јануара 1943. године.

¹³¹ Милић Ф. Петровић, *Полазне основе за културно-просветни рад*, у: „Културна политика Југославије, 1945-1952“, Зборник докумената, књига 1, Београд, 2009, 49. М.Ф. Петровић, *Државна архива у Београду и архивска грађа за време Другог светског рата*, у: „Архивска грађа као извор за историју“, Београд, 2000, 255-267. Према архивским документима, зграду Државне архиве у Београду су за време окупације реквирирале немачке војне власти. Видети: АЈ-313-10-34: Писмо секретара Државне архиве Михајла Ј. Дамјановића упућено Петру Колендићу, управнику Државне архиве у Београду, бр. 49 од 28. маја 1945. године.

¹³² АЈ- 313-10-34: Писмо Владислава Рибникара, министра просвете ДФЈ, Министарству народне одбране ДФЈ број 914, од 20. априла 1945. године.

коришћења за ложење ватре, разбацивана, растурена, а знатно је страдала и при нестручном, масовном преносу у Државну архиву по ослобођењу Београда¹³³

У првим месецима после ослобођења, током 1945. године, Министарству просвете су „са терена“ стизали извештаји, између осталог и о стању архива. Они су садржали преглед и значај архива од њиховог оснивања на одређеном подручју, али су се основна сазнања односила на стање архива за време ратних година. Тако је, на пример, архив у Пазину (Хрватска), значајно страдао када је бомбардован 1943. године каштел у коме се налазио, „веома скупочени архив пазинске грофовије“. Приликом прегледа стања 1945. године, Фердо Хаумптан је у извештају констатовао да је каштел „потпуно празан, без иједног предмета“, списи који су преостали у малој кућној капели, чинили су малу количину у односу на оно чиме је архив располагао пре рата.¹³⁴ Према извештају, из Српске академије наука је однето „505 споменика“, што је потврдио „оверени препис реверса немачког официра Роберта Шванка“. Из других делова земље, на пример, по извештају Округног народно-ослободилачког одбора у Врању из 1944. године, види се да су „поред остале пљачке коју су у Врању и Врањском округу извршили бугарски фашистички окупатори, и бугарски окупациони чиновници су однели финансијску грађу гимназијских фондова, уложне и штедне књижице фонда за потпомагање сиромашних ученика гимназије“.¹³⁵

У свођењу ратних резултата, као део револуционарног преображаја земље, налазиле су се равноправно образовна, културна политика, а у склопу тога и проблематика архивалија расутих по разним регионима државне територије. Друго лица ратног биланса представљао је и однос нове народне власти према архивској грађи. Томе су допринеле поменута обавезујућа акта војних органа НОВ и ПОЈ о сабирању и чувању архиве војних органа и однос партизанских и комунистичких јединица, које нас наводе

¹³³ Никола Шкерковић, *Стање архивске службе у НР Србији*, реферат поднет на састанку Главног архивског савета, у: „Архивист“, година 1, свеска 1, Београд, 1951, 21-31.

¹³⁴ АЈ-218-59-194: Списи су се налазили у потпуном нереду, чинили су остатак приватне архиве грофа Montecussolia. О самом уништењу грађе, библиотеке, збирке оружја, наводи да је 1943. године приликом доласка немачке војске велики део најстарије грађе (исправа) био спаљен, библиотека изгорела, а све заједно, „спаљено и неспаљено“, бачено је „са пећине у дубину, не наједном већ постепено“. Приликом прегледа просторија, пронађена је мала количина разбачаног материјала, као што је судска архива, која је за „време рата пренета у каштел, јер је зграда суда била бомбом уништена“. Истовремено је Ф. Хаумптан дао приказ начина заштите и обезбеђења архивске грађе државних архива у Немачкој и Аустрији за време Другог светског рата, наводећи да је су поједини архиви у овим земљама такође били оштећени а грађа у опасности, за време ваздушних напада. Види: Фердо Хаумптан, *Заштита архива у прошлом рату*, у: „Архивист“, година 1, свеска 2, Београд, 1951, 26-31.

¹³⁵ АЈ-218-59-194: Коњички официр прве Софијске коњичке дивизије Казанов, као чиновник министарства финансија у Софији, опљачкао је и однео акције гимназије код аграрне банке отворене у корист фонда сиромашних ученика Врањске гимназије, а Цанко Лазаров је опљачкао и однео у Софију већи део наставно-научних учила.

на закључак о селективном односу будуће југословенске власти према писаним историјским изворима и негацији свега предратног, па и документацији коју је производила „буржоаска“ грађанска југословенска држава. Непосредно после ослобођења Београда и других градова у земљи, архивска грађа је пострадала и захваљујући „ревности“ нове и прогресивне народне власти.¹³⁶ На темељу извојеване револуције изграђивани су нови друштвени и економски односи, нове традиције, али и нови човек – градитељ и бранитељ социјализма, чији су се видици преламали, затварали и отварали скоро искључиво на глорификацији народноослободилачких успеха и постигнућима идејног колективног партијског лидера југословенске комунистичке будућности.¹³⁷ Тако је „културни-историјски нишан“ оштећења, уништења или крађе био усмерен посебно на архивску грађу из времена Краљевине Југославије, јер је сматрана баластом прошлог времена, па ју је, као такву, требало што пре уништити. Према допису Т. Вукановића неоспорна су била ратна страдања културног блага на подручју Југославије. Међутим, у извештају од 2. јануара 1945. Вукановић пише да је „у току месеца октобра 1944. године“, одмах по ослобођењу Београда, приликом обиласка установа у граду, на Правном факултету пронашао „огромну државну архиву“, која је „раније припадала Ђенералштабу и Министарству војске“. Та је архива била „добро упакована, сређена у три хиљаде сандука“, а један њен мали део су „Немци били прегледали и подигли те однели за Немачку“. Према запажању, највећи проблем је настао када се у зграду Правног факултета уселила „наша војска, која је скоро пола архиве упропастила, разбацала, поцепала, а добрим делом и спалила ради огрева“.¹³⁸

У својим писмима Ф. Хаумптан је износио и податке о послератном страдању архивских целина у Хрватској, као што је био случај архиве у Селу Горица (Пазин). У извештају каже да је „народна милиција, према једној вијести, била наоружала хисториским сабљама“, боравила у кући старе италијанске породице De Franceschi, из

¹³⁶ ВА, НА К28 Ф6 Д25, К32 Ф14 Д42,49, 1942-1944: Команданту Београдске области су са подручја Пожаревачког округа стизали извештаји о спаљивању некадашњих општинских архива у срезовима и општинским средиштима, дејством „комунистичких тројки“. Уништаване су деловодне књиге, архиве и сва акта“, плакати, манастирске књиге, на пример Манастира Горњак код Петровца на Млави. Слична је ситуација била и у другим деловима окупиране Србије.

¹³⁷ Ђ. Станковић, Љ. Димић, *Историографија под надзором*, 170-178. Требало је да се превазиђе културна заосталост, да се обнове ратом разорене просветне и културне установе, да се омогући да културни садржаји буду доступни свима и да се ликвидирају остаци „буржоаских схватања“. Укратко, требало је да се целокупни васпитно-образовни рад постави на темеље науке марксизма - лењинизма.

¹³⁸ АЈ-218-59-194: Извештај Т. Вукановића од 2. јануара 1945. године. Навео је такође да војска цепа сандуке у којима се налазила архива, да би се грејала, а „архиву употребљава за потпалу ватре“. По многим установама у Београду се „маса архивских докумената и стручних књига из разних државних надлештава“ разносила, продавала на пијаци где служи као папир за увијање трговачких предмета, или се овим папирима потпаљује ватра.

које је потекло неколико добрих „истарских хисторика кроз две генерације“. Кућа је за време рата послужила за потребе партизанске болнице, после рата секвестрирана и стављена на употребу Управи народних добара за истру, оронула је, а из ње, као и из већег броја домова старих истарских породица, изнета је била велика количина архивског и библиотечког материјала. Такође, и незнатно преостала количина архиве после ратних година у пазинском каштелу, уништана је „непажњом наше власти“. ¹³⁹

На територији Босне и Херцеговине је за време рата било уништено „48 градских и среских архива“, али је било уништавања и после ослобођења.¹⁴⁰ У акту Министарства шумарства Народне Републике Босне и Херцеговине број 33528/49 од 4. новембра 1949. године је записано да то „министарство располаже архивом бивше Дирекције шума у Сарајеву, из времена од 1935. године до ослобођења Сарајева априла 1945. године“, која се архива „састоји из књига и аката о административном и финансијском пословању, у количини од око једног вагона“. Даље се у образложењу наводи да „пошто односна архива нема културне ни историјске вриједности молимо за одобрење да исту можемо предати Предузећу за прикупљање папирних отпадака „Отпад“ у Сарајеву да се употреби као сировина за производњу хартије.¹⁴¹

Сумарни извештај из Словеније потврдио је страдање архива разних надлештава и црквених власти, а на подручју Македоније је „важан архивски материјал страдао за време рата, али и је после рата много архивског материјала уништено“. ¹⁴² Извештај Комитета за културу и уметност при влади ФНРЈ, за 1945. годину, за подручје Црне Горе не садрже податке о архивској грађи, евентуалном њеном сабирању, прикупљању и чувању. Међутим, у архиву Исламске заједнице у Пљевљима је сачуван документ датиран 10. децембра 1949. године, који сведочи о начину на који је уништана значајна документација, поступањем по наредби надлежних државних органа, који су „бринули о томе да сакупе што више старог папира“. У документу је изричито наведено да код „матичара из времена бивше Југославије постоји знатна количина старе архиве која се може корисно употребити као сировина за производњу хартије и тиме уштедети

¹³⁹ АЈ-218-59-194: Хаумптан пише: „Немачким заробљеницима доведени у празни каштел, није била дата за спавање никаква даска или слама, то су се они снабдели папиром из отворених просторија судског и властелинског архива, јер на голом камену нису могли спавати. Због тога сам предложио да се набави немачким заробљеницима слама како више не би спавали на архивској грађи.“

¹⁴⁰ Azem Kožar, *Arhivska delatnost i tranzicija društva, Stradanje arhivske građe Bosne i Hercegovine u ratu (1992-1995)*, у: „Arhivsitika u teoriji i praksi 2“, Tuzla, 2005, 104-105.

¹⁴¹ АЈ-218-59-194: Акт дел. бр. 24397 од 10. новембра 1949.

¹⁴² АЈ-218-59-194: Детаљнији подаци о стању архивске грађе за време и непосредно после рата тада нису у потпуности били прикупљени из Македоније, Словеније и Црне Горе, па су и процене биле уопштене.

целулозу коју увозимо, то је потребно да сву стару архиву да уступе мјесним предузећима за прикупљање отпадака“. Актом је био предвиђен и поступак „удаљавања“ старе архиве. О постојању старе архиве „која више нема потребе за се држи“ био је обавештено Министарство за науку и културу ФНРЈ, које је „одмах на основу ове изјаве о непотребности старе архиве, прослеђивало одобрење за уступање такве архиве Предузећу за прикупљање отпадака без икаквих других формалности, као образовање комисије и слично, изузев ако се ради о поверљивој архиви, коју је тада требало исећи на комаде“.¹⁴³

Има ли, међутим, и других разлога која су доводили до немарног, свесно или несвесно, односа према затеченим архивским документима после социјалистичке револуције? Прагматични, државни, национални, идеолошки, административни, конфесионални, лични разлози су условљавали забране и онемогућавали увид у архивска документа као историјски извор првог реда. По питању статуса и третмана архивске грађе су се сучељавали државна-бирокупатска свест, склона да брине о сваком документу који настаје, са инерцијом револуционарне и конспиративне свести, склоне да уништи и скрива све оно што је по њеним критеријумима било и важно и неважно.¹⁴⁴ Појмови „фашистичка култура“ и „фашизам“ одликовали су се „растегљивошћу перципирања“ у последњим годинама рата, што је представљало објективну претњу за архивску грађу. Крајње је био релативизиран и појам „компетентних стручњака“, који су могли бити заиста стручна лица и истински познаваоци проблема, али и „комесари“ у сектору агитације и пропаганде. Чак је можда било више вероватно да се радило о овим другим компетенцијама, јер је читава културна политика у годинама после рата усмеравана преко АГИТПРОП апарата.¹⁴⁵ Прокламовано се уочавало кроз различита, веома учестала нормативна акта, уредбеног карактера, касније и законских прописа, којима у комунистичка власт покушавала да устроји и каналише заштита архивске грађе.

¹⁴³ Jakub Durgut, *Dokument o načinu uništavanja arhiva Islamske vjerske zajednice*, u: „Almanah“, *Časopis za proučavanje, prezentaciju i zaštitu kulturno-istorijske baštine Bošnjaka/Muslimana*, *Kako smo brisali sami sebe*, no. 51-51/2011, Podgorica, 2011, 279-280.

¹⁴⁴ Ђ.Станковић, Љ. Димић, *Историографија под надзором I*, 170-171. Неодговорност, одсуство културе и традиције чувања културних вредности – посебно архивалија, бахатост, незнање, примитивизам, били су уочљиви облици понашања према историјским изворима. На примеру архивске грађе, „прокламовано и стварно“ се исказивало у најдрастичнијем облику, јасно показујући, као и много пута пре или касније, да цивилизацијску тековину заштите остатака прошлости, на овим просторима није лако досегнути.

¹⁴⁵ Љубодраг Димић, *Агитпроп култура, Агитпроповска фаза културне политике у Србији 1945-1952*, Београд, 1988, 31-37. Агитационо-пропагандни апарат Комунистичке партије Југославије је имао задатак да „каналеше“ и уједно образи тежње и интересовања становништва за културним животом према партијским директивама, које су биле таквог карактера да спрече било какве било какве упливе „партији непријатељских елемената“ у културни живот земље.

Реалност се огледала у бројним примерима свесног физичког уништавања обиља документације, која није представљала само пуки папир добродошао за прераду у народној и државној немаштини, као и немарном, селективном односу према историјског писаној грађи. Тако је „прокламовано демантовало стварно“, оправдано закључује Љ. Димић.

2.2., „Централизована федерација“ и њени органи власти

Државна организација, схваћена као државни апарат путем кога држава остварује своје основне функције, извршава државну власт, увек је у историји била израз воље и интереса владајуће групе људе.¹⁴⁶ Полазећи од те основне претпоставке, при анализи суштине државе полазимо од разматрања државног уређења односно принципа и механизма власти у државној структури.¹⁴⁷ Као „израз воље и интереса владајуће класе у одређеном простору и времену, у конкретним условима одређеног друштва и одређене државе“, са свим елементима и функцијама посебног државног субјекта, у територијалним оквирима Краљевине Југославије, формирана је држава „социјалистичке демократије“.¹⁴⁸ Као „негација државног и националног унитаризма“ на рушевинама предратне Југославије, створена је федеративна заједница народа и националних мањина, коме је „свој печат“ Комунистичка партија Југославије,¹⁴⁹ дала још у периоду илегалног деловања.

Федерација народа Југославије као одлучујући ратни и револуционарни резултат, уставно је уобличена првим *Уставом ФНРЈ* који је једногласно био проглашен на заједничкој седници оба дома Уставотворне скупштине, 31. јануара 1946. године.¹⁵⁰ Југославија је дефинисана као „савезна народна држава републиканског облика, заједница равноправних народа који су на основу права на самоопредељење укључујући право на отцепљење изразили своју вољу да живе заједно у федеративној држави“ коју

¹⁴⁶ Радомир П. Лукић, Будимир Д. Кошуткић, *Увод у право*, Београд, 2008, 117-118. По Р. Лукићу, појам државне организације се употребљава за означавање „посебне, од друштва издвојене групе људи која врши државну власт“, а која је истовремено „поседник монопола физичке силе...има средства физичке силе у својим рукама, као једина у датом друштву“.

¹⁴⁷ Ј. Ђорђевић, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, Београд, 1954, 5. Сходно томе правна и политичка теорија дефинише државу као „скуп органа и установа које врше одређене функције власти и одговарајуће односе међу овим органима и установама“ односно „механизам организације одређене политичке заједнице“.

¹⁴⁸ *Исто*.

¹⁴⁹ Холм Зундхаусен, *Историја Србија од 19. до 21. века*, Београд, 2009, 373-376.

¹⁵⁰ АЈ, библиотека, *Устав Федеративне Народне Републике Југославије*, од 31. јануара 1946. Сл. лист ФНРЈ 86/1946. Рађен је по угледу на Устав СССР-а из 1936. (тзв. Стаљинов устав), а што се нарочито односило на део о улози и овлашћењу извршних органа власти.

је сачињавало шест република, с тим што је Србија у свом саставу имала Аутономну покрајину Војводину и Аутономну Косовско-метохијску област, чиме је федеративна држава функционисала по принципу „двојне државности“.¹⁵¹

Државност федералних јединица, народних република, са уставноправног гледишта огледала уставно у више праваца. Користећи се у току народноослободилачког рата стеченим правом народа на самоопредељење, федералне јединице су започеле заједнички живот у савезној држави.¹⁵² Имале су своју административно дефинисану територију, спољне државне обележја, доносиле сопствене законе, утврђивале и распоређивале републички буџе, бирале своје органе. Поред ових елемената државности, народне републике су биле и носиоци суверенитета, ограниченог у мери у којој је то право било признато савезној држави.¹⁵³

И поред тога је, нарочито у првом периоду после ослобођења, Југославија имала обележја централизоване федерације, која су се огледала у подељености ингеренција између федерације и њених саставних јединица, са изразитом превлашћу савезних органа.¹⁵⁴ Концентрација власти се налазила у савезним државним и партијским

¹⁵¹ Јован Ђорђевић, *Уставно право ФНРЈ*, Београд, 1953, 225. Аутор даје карактеристичан опис југословенске федерације за „време примене првог Устава“, за коју каже да је у том периоду функционисала као претежно савезна држава, јединствена заједница уједињених и равноправних република, заједница у којој преовлађује механизам државно-правних односа и подељеног суверенитета између федерације и република“

¹⁵² У међународној новијој историографији, наводи се да је „етничко Југословенство“ као неуспели конструктор једне нације са три имена и племена, замењено државно-националним или државно-грађанским југословенством, комбиновано са етнонационалним плурализмом“. Видети: Холм Зундхаусен, *Историја Србија од 19. до 21. века*, Београд, 2009, 373-376. У делима иностраних историчара, који су се бавили историјом послератне Југославије се види одсуство идеолошке обојености и глорификације удела, значаја и судбинске одреднице Комунистичке партије Југославије, а прокламовано братство и јединство, као и односе федералних јединица посматрају крајње рационално и сведено у оквире простог суживота више различитих националности и народа у једној држави, схваћеној као политичка, правна и економска нужност. Отуда бисмо могли отворити разматрање савремених изазова историјских истраживања: ради ли се на тај начин о „фаслификавању историје“ некада или сада, или се савремена национална историографија ослобађа идеолошких догми, или се међународна историографија декларише негативно према свему што је било резултат комунистичких идеологија и покрета, без разлике да ли се радило о таквом покрету као снази на којој је почивао друштвено шолитички систем друге Југославије, или се говорило о дометима рада комунистичких покрета у другим земљама. При томе није непознато да је посебну пажњу уз крајње негативну оцену, „привлачио тадашњи Совјетски Савез и својеврсна комунистичка диктаторска идеологија у овој земљи“.

¹⁵³ Б. Петрановић, *Историја Југославије*, 396. Зоран С. Мирковић, *Српска правна историја*, Београд, 2019, 234-237.

¹⁵⁴ *Устав ФНРЈ*, Службени лист ФНРЈ, бр. 86/1946. Уставом су била регулисана основна права народа и република које су добиле уставе. Одређено је да територијално разграничење између република врши Народна скупштина ФНРЈ и републичке границе нису се могле мењати без њиховог пристанка. Националним мањинама загарантовани су право и заштита културног развитака и слобода употребе језика. Својина је била државна, задружна или приватна. Међутим, приватна својина могла је бити ограничена или експроприсана ако је то тражио „општи интерес“. Федерализам у савременом добу представља облик државног уређења сложених вишенационалних заједница у којим се обезбеђује заступљеност и утицај свих структура у доношењу одлука и функционисању институција власти. Заступљеност, подела надлежности, решавање спорова око поделе надлежности, механизми заштите само су неки елементи

органима, што је по проценама КПЈ, представљало „нужни централизам у условима федералног државног уређења“.¹⁵⁵ По моделу Совјетског Савеза, доминантан положај савезних органа, широка овлашћењима савезне владе, са утицајем на рад извршних органа власти, хијерархијска одговорност нижих органа вишима, присуства монолитне политичком структуре и кључном позицијом КПЈ односно Политбироа ЦК КПЈ у политичком и друштвеном систему, одликовали су југословенску федерацију до 1950. године.¹⁵⁶ Југословенска федерација је у послератном периоду почивала на једнопартијском систему револуционарне демократије са свим елементима диктатуре пролетаријата.¹⁵⁷

У том смислу, за предмет овог рада је релевантна државна структура социјалистичке Југославије која означава систем (скуп) органа помоћу којих федерација, у складу са уставом и савезним законима, извршава своја права и дужности. Сам појам федерације се како у уставним текстовима, тако и у југословенској правној литератури, употребљавао у два значења: најпре као друштвено-политичка заједница која обухвата целу Југославију, а затим и као организациони вид те исте друштвено-политичке заједнице. Своје функције савезна држава, федерација остваривала је преко савезних органа, који се сходно поменутом уставном уређењу федерације, могу тумачити у ужем, организационом, и ширем смислу, као друштвено-политичка заједница. Државни орган као „организациони колектив службених лица“ или „јединствени субјект“ који врши једну надлежност државе, саставни је део државне структуре, њена организациона јединица, односно „инструмент путем којег делује држава“.¹⁵⁸ Ужи смисао или традиционално тумачење појма државног органа се у смислу нашег истраживања,

инкорпорирани у вишенационалним федералистичким уређењима. Федерализам стално еволуира па га треба стално надограђивати јер су константне вредности и принципи на којима почива, пре свега демократије, једнакост, толеранција, партнерство и аутономија, те поштовања утврђених процедура основа заједничког живота.

¹⁵⁵ Љубодраг Димић, *Историја српске државности, Србија у Југославији*, 345-356.

¹⁵⁶ Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југословенски федерализам, идеје и стварност 1*, 7-10. Ова је концепција дошла до изражаја у Уставу из 1946. године, будући да је уставно-правно била изражена у положају централних органа и широких овлашћења савезне владе, њиховог утицаја на рад извршних органа власти, хијерархијске одговорности нижих органа вишим, а пре свега одређена монолитном политичком структуром (по угледу на СССР) и позицијом КПЈ, односно Политбироа њеног Централног комитета у политичком и друштвеном систему.

¹⁵⁷ Зундхаусен признаје да је Југославија била једина земља међу новим „народним демократијама“ у средњоисточној и југоисточној Европи која се у великој мери ослободила сопственим снагама и промену система остварила без удела Совјетског Савеза и његовог вође Јосифа Висарионовича Стаљина, односно чак и против његове воље. Видети више: Холм Зундхаусен, *нав. дело*, Београд, 2009, 377.

¹⁵⁸ Ј. Ђорђевић, *Уставно право*, Треће допуњено издање, 1972, 435. Љ. Кораћ, *Организација федерације у Социјалистичкој Југославији, 1943-1978*, Загреб, 1978, 8-9. Р. Лукић, Б. Кошутић, *нав. дело*, 119. I. Krbek, *Pravo javne uprave FNRJ, I*, Zagreb, 1960/1961, 5.

појављује као стваралац одређене врсте и количине документације, документарног материјала, из ког значајан део једног дана постаје од значаја за изучавање историје државне организације југословенске федерације, на који начин добије значај архивског културног добра.

Свеобухватно и правилно сагледавање и вредновање архивских извора за историју социјалистичке Југославије није могуће без познавања историјата, организационог развоја савезних органа власти, унутрашње организације друштвене функције, положаја и задатака, међусобних односа није могуће сагледати ни историјску вредност архивске грађе која је настала радом тих органа власти.¹⁵⁹ Иако је практично цела прва декада послератног живота југословенске федерације била обележен изразитом централном влашћу, било је очигледно да се тај живот одвијао кроз више етапа и подпериода, у којима су се дешавале постепене промене које ће у каснијем период обележити „самосвојни“ и од других социјалистичких земаља источног блока, различити друштвено-политички и државни пут.¹⁶⁰

Основни органи власти били су народни одбори, дефинисани као „слободно изабрани представнички органи државне власти...који су од месних народних одбора, преко скупштина народних република до Народне скупштине ФНРЈ, настали се и развили у народно ослободилачкој борби против фашизма и реакције и који су основне тековине те борбе“.¹⁶¹ Органи државне власти, као законодавни, представнички, органи управе и извршне власти, као и правосудни органи, су вршили „цивилну“ власт из домена своје надлежности на основу *Устава ФНРЈ*, устава федералних јединица, савезних закона ФНРЈ, закона федералних јединица и других релевантних на уставу и закону заснованих прописа.

Уставом је била утврђена законодавна надлежност Федеративне Народне Републике Југославије, односно права која су остваривана „у лицу“ највиших савезних органа државне власти и органа државне управе. Такође је утврђена важност савезних закона за територију читаве југословенске државе, као и то да се у случају колизије

¹⁵⁹ Б. Лекић, *Архивски извори за историју социјалистичке Југославије 1943-1953*, Београд, 1987, 56-57. Познавање система организације федерације омогућава брже и ефикасније откривање релевантних историјских извора за истраживање одређене теме. Да би то са друге стране било могуће, познавање организационе структуре и делокруга рада савезних органа власти је предуслов за утврђивање припадности архивских докумената одређеној фондовској функционалној и органској целини архивских докумената што значи и архивистичко формирање фондовских целина

¹⁶⁰ Б.Лекић, *Архивски извори за историју социјалистичке Југославије*, 58.

¹⁶¹ Устав Федеративне Народне Републике Југославије, донет 31. јануара 1946. Године, објављен у Службеном листу ФНРЈ, бр. 86/1946. *Устав ФНРЈ*, Службени лист ФНРЈ, бр. 86/1946.

између савезних и републичких прописа, примењују као „старији“ савезни прописи.¹⁶² Сходно томе, врховни орган власти „централизоване“ федерације, у периоду од 1946. до 1953. године је представљала Народна скупштина Федеративне Народне Републике Југославије, као савезни орган законодавне власти.¹⁶³ Од привременог органа власти формираног у ратним условима, преко скупштинског представништва свих народа и народности, и у овом периоду је Народна скупштина прошла кроз неколико развијених облика, у којима је мењала назив, дужности и положај.¹⁶⁴ Савезна скупштина је све време свог трајања, и у каснијем периоду, имала одређена радна тела, која су у периоду централизоване федерације били Савезна изборна комисија и Комисија за представке и жалбе савезне скупштине.¹⁶⁵

Функцију шефа државе вршио је у првим послератним годинама Президијум Народне скупштине ФНРЈ (1943-1953)¹⁶⁶. Поред тога, у периоду 1943-1953. године је постојала Канцеларија Маршала Југославије (1943-1953).¹⁶⁷ Највиша извршна и управна

¹⁶² Устав ФНРЈ, Службени лист ФНРЈ, бр. 86/1946. Јован Ђорђевић, *Друштвено-политичко уређење и уставни систем СФРЈ*, 38. Уставом из 1946. године су утврђени савезни органи државне власти, и то као највиши орган законодавне, управе и судске власти, а истовремено је предвиђена и надлежност највиших органа федерације.

¹⁶³ АЈ-160 (Савезна народна скупштина), Инвентар фонда, *Водич кроз фондове Архива Југославије*, 1945-2006. 67. Скупштина федерације је представљала врховни орган власти, носилац државне суверености у укупном трајању југословенске државе, са основном функцијом промене устава и закона. Она је била представничко тело чије је функционисање оличавало јединство државе и укупну државну организацију. Скупштина федерације је била врховни, суверени орган у пуном значењу тог појма.

¹⁶⁴ Богдан Лекић, *Архивски извори за историју Социјалистичке Југославије, 1943-1953*, 66-72. АЈ-160, Инвентар фонда, *Водич кроз фондове Архива Југославије* 1945-2006, 69-72. До Уставног формирања Народне скупштине, 1946. године, прва парламентарна/скупштинска институција социјалистичке Југославије је било Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (у периоду од 26. новембра 1942-29. новембра 1943-10. августа 1945. године). Под међународним утицајем, АВНОЈ је на Трећем заседању попуњен делом грађанске политичке елите која није била компромитована током рата, тако да је наставио рад као Привремена народна скупштина (10. август 1944-26. октобар 1945). Привремена народна скупштина је извршила ревизију привремених правних аката и закона који су били донети до 6. априла 1941. године, као и донела неколико закона којима је уређен политички живот у ослобођеној земљи. Прерасла је у Уставотворну скупштину на изборима 11. новембра 1943, која је имала мандат до 31. јануара 1946. године. Уставотворна скупштина је већ имала облик дводомног представничког тела, са релативно малобројном администрацијом, и циљ да укидањем монархије и проглашењем нове комунистичке власти као јединог носиоца државног суверенитета, припреми доношење првог социјалистичког Устава и изборе за Народну скупштину ФНРЈ.

¹⁶⁵ АЈ- 176, Инвентар архивског фонда, АЈ – 332, Инвентар архивског фонда.

¹⁶⁶ АЈ-15, Инвентар архивског фонда. *Водич кроз фондове Архива Југославије 1945-2006*, 23-24. Први шеф социјалистичке државе је било Председништво АВНОЈ-а, изабрано 29. новембра 1943. године у Јајцу; 10. августа 1945. претварањем АВНОЈ-а у привремену народну скупштину, наставило је рад као Председништво Привремене народне скупштине, а од 1. децембра 1945. као Председништво Уставотворне Народне скупштине, које је избором нове народне скупштине прерасло у Президијум Народне скупштине, У време Председништва АВНОЈ-а, а из потребе да се одржи међународноправни континуитет земље, као други колективни шеф државе је постојало и Краљевско намесништво.

¹⁶⁷ АЈ – 836, Инвентар архивског фонда. *Водич кроз фондове Архива Југославије 1945-2006*, 23-24. После доношења Уставног закона 1953. године, када је укинута функција Маршала Југославије, Јосип Броз је као председника Републике, вршио је функцију једног од два извршна органа власти, коме је Савезна народна скупштина поверила представљање државе.

власт је Уставом из 196. године била поверена Влади Федеративне Народне Републике Југославије, као „првом стилем и редовном извршном органу нове власти“ који је представљао „највиши извршни и управни колективни орган државне власти који је именовала и разрешавала Народна скупштина ФНРЈ“, којој је Влада и одговарала за свој рад.¹⁶⁸

Врховни или највиши орган државне власти представљала је Народна скупштина Федеративне Народне Републике Југославије,¹⁶⁹ која „врши сва она права која припадају федерацији, уколико уставом нису била пренета у надлежност другог савезног органа“. Као „врховни орган државне власти ФНРЈ“, савезна Народна скупштина је имала искључиву, највишу законодавну власт у свим пословима Федеративне Народне Републике Југославије.¹⁷⁰ На основу *Устава*, Народна скупштина је имала своја стална радна тела (одборе, комисије).¹⁷¹

¹⁶⁸ АЈ-50, Инвентар фонда, *Водич кроз фондове Архива Југославије*, 1945-2006, 112, Богдан Лекић, *Архивски извори за историју Социјалистичке Југославије, 1943-1953*, 66-72. Развојни шут Владе ФНРЈ потиче од Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ), који је као привремени извршни и наредбодавни орган нове народне (револуционарне) власти у Југославији формиран 1943. године Одлуком Председништва АВНОЈ-а. По истом принципу утицаја међународне заједнице, посебно савезничких снага, а у циљу „елиминисања паралелизма две владе, у земљи и иностранству“, окончања Другог светског рата и грађанског сукоба у земљи, припреме Уставотворне скупштине и постизања међународног признања политичких промена и нових органа власти у Југославији, 7. марта 1945. године је формирана јединствена Привремена влада Демократске Федеративне Југославије. После прве седнице Уставотворне скупштине и разматрања текста првог Устава ФНРЈ, Привремена влада ДФЈ је наставила рад као Влада ФНРЈ.

¹⁶⁹ АЈ-160, Инвентар фонда, *Водич кроз фондове Архива Југославије* 1945-2006. 67. Скупштина федерације је представљала врховни орган власти, носиоца државне суверености у укупном трајању југословенске државе, са основном функцијом промене устава и закона. Она је била представничко тело чије је функционисање оличавало јединство државе и укупну државну организацију. Скупштина федерације је била врховни, суверени орган у пуном значењу тог појма. Правни претходници Народне скупштине ФНРЈ били су АВНОЈ (Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (1942-1943-1945)), Привремена народна скупштина (1945), Уставотворна скупштина (29. новембар 1945-31. јануар 1946).

¹⁷⁰ *Устав ФНРЈ*, Сл. лист ФНРЈ /1946. Народну скупштину ФНРЈ су сачињавала два дома – Савезно веће и Веће народа. Савезно веће је било политичко представништво свих грађана, где су посланици бирани од стране истог броја становника у целој земљи. Веће народа је био, федерални дом, представништво грађана у републикама, аутономним покрајинама и аутономним областима, где је избор представника вршен у складу са тадашњим изборним прописима.

¹⁷¹ *Пословник Народне скупштине ФНРЈ за заједничке седнице Савезног већа и Већа народа*, Службени лист ФНРЈ, бр. 85/1947. Измене и допуне пословника Народне скупштине ФНРЈ за заједничке седнице Савезног већа и Већа народа, Сл. лист ФНРЈ, бр. 40/48. Љ. Кораћ, *нав, дело*, 36. Ђорђевић, Јован, *Народна скупштина ФНРЈ и њен досадашњи развој*, у: „*Архив за правне и друштвене науке*“, vol. 38. br. 4, Beograd, 1951.

554. У почетку рада, Народна скупштина није имала радна тела, а прва стална радна тела су почела са радом 23. априла 1948. године. Почев од 1950. године при Народној скупштини су образовани стални одбори: Одбор за иностране послове, Одбор за народну одбрану и Одбор за народну власт, као и два анкетна одбора: Анкетни одбор за питање снабдевања и Анкетни одбор за испитивање откупног система у ФНРЈ, а циљ ових радних тела је био вршење анкета о питањима од општег значаја у новом систему друштвено-политичког и економског уређења. При Народној скупштини је од 1963. године био образована и Комисија за реформу школа општег образовања. Функција одбора као помоћних радних тела Народне скупштине и њених Већа је била у томе да се посредством њиховог ангажовања Скупштина потпуније и документованије информира о појединим питањима, што је значило и да одржи реалнији контакт са процесима и догађајима привредног, друштвеног и политичког живота у земљи. Тако су образовани одбори које је у ствари већ била установила Уставотворна скупштина, и то: Законодавни одбор, Одбор за

Президијум Народне скупштине Федеративне Народне Републике Југославије, а пре њега Председништво Уставотворне скупштине, утврђен Уставом, као један од два највиша органа државне власти, остваривао је функцију колективног шефа државе. Делокруг рада и надлежности Президијума су били децидирано Уставом предвиђени, и обухватили су све послове из делокруга председника државе, с елементом колегијалног рада, уз одговорност за свој рад Народној скупштини, која је исти орган и бирала на заједничкој седници оба дома.¹⁷² Президијум је био посебан стваралац архивске грађе и регистратурског/документарног материјала, чија грађа данас чини посебан архивски фонд који се чува у Архиву Југославије.¹⁷³

Уставом ФНРЈ су били предвиђени и савезни органи државне управе, међу којима је као „највиши извршни и управни орган федерације“ била Влада ФНРЈ, коју је именовала и разрешавала Народна скупштина ФНРЈ, и која је истовремено за свој рад била одговорна Народној скупштини. Рад Владе ФНРЈ се заснивао на Уставу и савезним законима, а делокруг рада је обухватао доношење уредби за примену закона, уредби на основу свог законског овлашћења, као и упутства и наредбе за извршење савезних закона, уз истовремено старање о извршењу и контроли спровођења савезних закона. Влада је имала дужности и у домену финансијског пословања и уређења савезне државе. Тако су се издвојили, као основни послови Владе: „припрема и остварење општедржавног привредног плана и буџета, руковођење кредитним и новчаним системом“. У домену заштите уставног и државног поретка, савезна влада је руководила општом организацијом Југословенске армије, пословима одржавања међудржавних односе, испуњавања међународних уговора. Прописивала је унутрашње уређење министарстава и подређених установа, оснивала комитете и комисије у циљу спровођења „привредних, одбрамбених и културних мера“.¹⁷⁴

привредни план и финансије, Мандатно - имунитетски одбор, Административни одбор и Одбор за молбе и жалбе, а од 1948. године је при сваком већу радио по један Одбор за иностране послове, који су 1950. године обједињени у једно заједничко радно тело Народне скупштине.

¹⁷² Јован Ђорђевић, *Уставно право*, Београд, 1978, 539. Сазивање и распуштање Народне Скупштине, расписивање избора, референдума, проглашење опште мобилизације, ратног стања, акти сагласности закона са уставом савезне државе, проглашавање и обавезна тумачења закона, ратификација међународних споразума, постављање и опозив амбасадора, изванредних посланика и опуномоћених министара у страним државама, постављање и разрешавање чланова владе, као и одређивање, на предлог Владе, оних предузећа и установа које имају општедржавни значај и долазе под непосредну управу Савезне владе, су били послови Президијума из чије реализације су настала различита пословна документација, документарни материјал, и који су условили врсту документације која је резултирала свеукупним радом Президијума Народне Скупштине ФНРЈ, као самостални државни орган, „својеврсно мешовито законодавно-извршно тело, с тим што је обављало одговарајуће функције шефа државе“.

¹⁷³ АЈ - 15, Инвентар фонда, АЈ, *Водич кроз фондова Архива Југославије, 1945-2006*, 17-18.

¹⁷⁴ *Устав ФНРЈ*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 48/1946. У времену између два заседања Народне скупштине, Влада је за свој рад била одговорна Президијуму ФНРЈ.

При Влади ФНРЈ, Уставом су установљена опште савезна¹⁷⁵ и савезно-републиканска министарства,¹⁷⁶ као најважнији непосредни органи Владе за све основне области послова из оквира права и дужности федерације. Други органи савезне управе биле су комисије, међу којима су биле оне са посебним положајем, оне у виду оперативних или саветодавних органа Владе за посебно издвојене послове, али и оне које нису биле непосредни органи Владе, већ органи у саставу појединих министарстава и других непосредних органа Владе. Трећу групу савезних органа управе у овом периоду чинили су комитети, по Уставу предвиђени да се оснивају у друштвеним делатностима.¹⁷⁷

Устав ФНРЈ није изричито утврдио послове извршних и управних органа државне власти, на начин како је то каснијим уставним актима било случај. *Устав ФНРЈ* је непосредно одредио основна права и дужности савезних органа управе, из којих су произилазила и друга права и дужности ових органа. Једна од најважнијих особености државне управе као функције у уставном систему социјалистичке Југославије је била та што је државна управа „од самог почетка стварања нове државе била и остала функција јединствене државне власти“, као „организациона делатност власти“ и као таква је највише подложна променама кроз које је пролазила југословенска држава и друштво.¹⁷⁸ Међутим, Влада ФНРЈ је имала обележја класичног кабинета парламентарног система, самим тим су и њена министарства као и други савезни органи управе били организовани

¹⁷⁵ Општесавезна министарства су била: Министарство иностраних послова; Министарство народне одбране; Министарство саобраћаја; Министарство поморства; Министарство пошта; Министарство спољне трговине. Општесавезна министарства руководила су, по правилу, преко сопствених органа одређеном граном државне управе непосредно на читавој територији Федеративне Народне Републике Југославије. За извршење послова из своје надлежности, општесавезна министарства су постављала своје опуномоћенике при владама република и оснивала одељења и одсеке при народним одборима.

¹⁷⁶ Савезно-републиканска министарства су била: Министарство финансија; Министарство унутрашњих послова; Министарство правосуђа; Министарство индустрије; Министарство рударства; Министарство трговине и снабдевања; Министарство пољопривреде и шумарства; Министарство рада; Министарство грађевина. Њихова организација је била таква да су повереним им пословима односно одређеном граном државне управе, руководили посредно преко одговарајућих министарстава у федералним јединицама, а непосредно су управљали само одређеним пословима, предузећима и установама општедржавног значаја. Број министарстава се до 1950. године повећавао, посебно у области рада савезно-републиканских министарстава, чак и за оне области које Уставом нису биле предвиђене.

¹⁷⁷ Устав ФНРЈ, Службени лист ФНРЈ 48/1946. Н. Стјепановић, *Административно право*, 1948, св.1, 141. I. Krbek, *Osnovi upravnog prava FNRJ, Zagreb, 1950*, 217. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 174-175. комитети за просвету, културу, народно здравље и социјално старање, а ради општег руковођења у тим гранима државне управе. Поред Уставом ФНРЈ предвиђених савезних органа управе, постојали су и савезне управе, уреди, дирекције, оснивани за задатке и послове који нису улазили у делокруг министарстава, комисија и комитета, односно за заједничке послове за више других савезних органа управе.

¹⁷⁸ Љ. Кораћ, *Организација...173*. Основни задаци савезних органа управе дефинисани Уставом ФНРЈ су били: руковођење у области за коју су образовани, доношење подзаконских савезних прописа на основу и ради спровођења савезних закона и прописа и старање о извршењу савезних закона и прописа Владе ФНРЈ, уз одговорност за њихову примену у датој области којом руководе.

по принципу класичних административних министарстава. Такво уређење највиших извршних органа власти у Југославији која се градила на сасвим другачијим политичким и економски идејама него што је то био случају класичним парламентарним државама, није било одговарајуће и захтевало је промене. У првом периоду после социјалистичке револуције, неопходност је било планско руковођење привредом, а „наслеђени тип административних“ извршних органа није могао преузети обавезе оперативног руковођења државним привредним предузећима,¹⁷⁹ због чега су и биле основане главне управе (1946) унутар привредних министарстава. За период од 1946. до 1950. године, карактеристика савезних органа управе је било јачање стварног положаја и улоге тих органа, које се огледало у обиму и карактеру задатака и послова које су вршили као и њиховом броју и врсти. Зато су постепено ови органи преузимали и најзначајније послове у земљи, њихов се број перманентно повећавао, а самим тим чиновнички апарат савезне државе постајао гломазнији и захтевнији у организационом, техничком, буџетском погледу. Умножавање државног апарата је повлачило за собом смањење његове ефикасности. На другој страни, опредељење политичке елите у даљем развоју федерације, представљало је дијаметрално супротан процес. Децентрализација управљања пословима државних органа и њихово интензивније подруштвљавање, значило је преношење тих послова на непосредне њихове носиоце. На тај начин би се у крајњој линији остварио основни циљ социјалистичке и народне револуције: власт на савезном и свим нижим нивоима у земљи треба да припада „радном народу“, што је представљало основну „тековину народноослободилачке борбе.“¹⁸⁰

Правосудну функцију са надлежношћу на читавој територији федерације до 1953. године обављао је Врховни суд Федеративне Народне Републике Југославије, основан Одлуком Председништва АВНОЈ-а од 3. фебруара 1945. године као Врховни суд Демократске Федеративне Републике Југославије.¹⁸¹ Уставом је била дефинисана надлежност Врховног суда као највишег правосудног органом у ФНРЈ, да оцењује законитост правоснажних одлука свих судова у федеративној држави, у погледу

¹⁷⁹ Б. Петрановић, *Политичка и економска основа народне власти у Југославији за време обнове*, Београд, 1969, 251.

¹⁸⁰ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 179. Тај процес је, у ширим друштвеним размерама, веома брзо прерастао у процес развоја самоуправљања у свим областима друштвеног живота, чији је почетак био обележен доношењем Основног закона о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива, објављен у Службеном листу ФНРЈ, бр. 43/1950. Б. Петрановић, *Историја Југославије...*, 354-363.

¹⁸¹ *Одлука о оснивању Врховног суда ДФЈ*, Службени лист ДФРЈ, бр. 4/1945. После проглашења Федеративне Народне Републике Југославије 20. новембра 1945. године, назив суда је промењен у Врховни суд ФНРЈ.

примене савезних закона.¹⁸² Јединствена организација судова на територији послератне Југославије је постављена Одлуком Председништва АВНОЈ-а када је установљен Врховни суд ДФЈ и створена законска основа за формирање врховних судова федералних јединица у саставу Југославије.¹⁸³ Уставом ФНРЈ је Врховни суд ДФЈ установљен као Врховни суд ФНРЈ, као савезни и највиши орган правосуђа, а уређење законодавства у кривичним, парничним и другим правним областима, организације судова, тужилаштва као органа који се старају о примени устава и закона на територији земље, стављено је у надлежност Федерације „у лицу највиших органа државно власти и органа државне управе“.¹⁸⁴

Судови специјалне надлежности у судском систему „централизоване“ федерације, на највишем нивоу, били су Врховни суд социјалног осигурања, Суд за поморски ратни плен и Врховни војни суд. Судови социјалног осигурања основани према закону о спровођењу социјалног осигурања на подручју ДФЈ 1945. године, били су искључиво надлежни за суђење о захтевима осигураника и њихових правно овлашћених сродника против носилаца социјалног осигурања. Врховни суд социјалног осигурања је престао да радио 1950. године, а на основу Закона о социјалном осигурању радника и службеника и њихових породица (1950).¹⁸⁵

Суд за поморски ратни плен са седиштем у Сплиту, је на основу закона почео са радом 1946. године, а одлучивао је у првом степену по питањима бродова и њихових товара, поморског ратног плена и сличним питањима. Деловао је у непосредним околностима после завршетка Другог светског рата, и престао је са радом формално када су и престали услови и задаци због који је и био основан.¹⁸⁶

¹⁸² *Закон о уређењу народних судова*, Службени лист ФНРЈ, бр. 51/1946. Као највиши суд у земљи, Врховни је су могао судити у првом степену у кривичним и грађанским стварима, кад је то било одређено савезним законом, решавао о захтевима за заштиту законитости против одлука врховних судова федералних јединица, сукобу надлежности између судова и других органа на територији земље, издавао упутства о питањима судске праксе у погледу примене савезних закона. Седиште Врховног суда социјалног осигурања је било у Загребу, а његова надлежност се односила на решавање у жалбеном поступку против првостепених одлука судова социјалног осигурања, као и надзор над радом нижестепених ових судова. На основу *Закона о управним споровима*, Службени лист ФНРЈ, бр. 23/52, у надлежност Врховног суда ФНРЈ је ушло и решавање одређених управних спорова, у првом степену и у другом степену. Видети више: Љ. Кораћ, *нав. дело*, 404.

¹⁸³ Одлука је објављена у Службеном листу ДФЈ, бр. 4/45. Бранко Петрановић, *Политичке и правне прилике за време Привремене Владе ДФЈ*, Београд, 1964, 118-119. Образовање Врховног суда ДФЈ као највише судске инстанце било је условљено потребом да се „координира рад судова, уједначи судска пракса из заједничког законодавства, решавају евентуални сукоби надлежности између судова федералних јединица, војних и грађанских судова“.

¹⁸⁴ Устав ФНРЈ, Службени лист ФНРЈ, бр. 48/1946.

¹⁸⁵ Љ.Кораћ, *нав. дело*, 407.

¹⁸⁶ *Закон о оснивању и надлежности Суда за поморски ратни плен*, Службени лист ФНРЈ, бр. 28/1946. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 408. Посредно, Суд за поморски ратни плен је и у каснијем периоду постојао као

Јавно тужилаштво („тужиоштво“) ДФЈ је било орган коме је, приликом установљења, поверен врховни надзор над извршавањем закона и других прописа од државних органа, лица на раду у тим органима и грађана.¹⁸⁷ Унутрашња организација Јавног тужилаштва ДФЈ је обухватала шест одељења: за општи надзор, кривично, грађанско, војни ОЗНА и персонално одељење.¹⁸⁸ По доношењу *Устава ФНРЈ* (1946), Јавно тужилаштво је било дефинисано као „орган Народне скупштине“ надлежан за вршење „надзора ради правилног испуњавања закона од стране свих министарстава и осталих њима потчињених управних органа и установа ФНРЈ и народних република, службених лица и свих грађана“. Јавно тужилаштво је Уставом установљено као орган Народне скупштине ФНРЈ, за „вршење надзора ради правилног испуњавања закона од стране свих министарстава и осталих њима потчињених управних органа и установа ФНРЈ и народних република, службених лица и свих грађана“.¹⁸⁹

Основни задатак Јавног тужилаштва ФНРЈ је била заштита државног и друштвено-економског уређења ФНРЈ и учвршћење законитости. Право јавних тужилаца је било да подносе тужбе и жалбе, право законске интервенције у току судског и управног поступка, право кривичног гоњења, као и право подизања захтева за заштиту законитости против правоснажних одлука судова и управних органа. Јавног тужиоца ФНРЈ, као и његове заменике је бирала и разрешавала Народна скупштина.¹⁹⁰

У овом периоду је постојала и Главна државна арбитража при Влади ФНРЈ, као врховни орган државне арбитраже. Државна је арбитража била установљена Законом о решавању имовинских спорова путем државне арбитраже, као облик решавања међусобних имовинских спорова државних органа, државних установа, државних привредних предузећа, мешовитих предузећа, предузећа под секвестром и предузећа под управом државних органа. Државна арбитража није била суд, али је у њеној организацији

„потенцијално стална“ судска институција, која се оснивала у случају да избије ратни сукоб у коме учествује Југославија, а престајао би са радом по окончању истог сукоба.

¹⁸⁷ Бранко Петрановић, *Политичке и правне прилике за време Привремене Владе ДФЈ*, Београд, 1964, 128-129. Јавно тужилаштво ДФЈ је представљало „специфични контролни орган за чување законитости“, што значи да није спадало ни у орган правосуђа ни у орган управе., са задатком „врховног надзора над тачним испуњавањем закона и законских прописа од стране органа извршне власти, као и од стране појединих службених особа или органа“.

¹⁸⁸ Б. Петрановић, *Политичке и правне прилике за време Привремене Владе ДФЈ*, 129.

¹⁸⁹ Устав ФНРЈ, Сл. лист ФНРЈ, 48/1946.

¹⁹⁰ *Устав ФНРЈ*, Сл. лист ФНРЈ бр. 48/1946. *Закон о јавном тужилаштву*, Сл. лист ФНРЈ, бр.60/1946. Јован Ђорђевић, *Уставно право*, 1972, 727-729. У остваривању знатно проширених функција јавног тужилаштва према Закону о јавном тужилаштву је припале и знатне оперативно-интервенционистичка овлашћења. Из тога је произилазило и посебан положај тужилаштва, које као савезни орган није припадало строго посматрано ни једној групи органа савезне власти и управе. Његове су функције имале карактер општег надзора и интервенције у поступку рада свих државних органа, осим представничких тела, те се отуда била декларисања „независност и својственост овог у основи контролно-извршног органа“.

било елемената правосудне функције. Почев од 1948. године, доношењем посебног закона о државној арбитражи,¹⁹¹ надлежност и делокруг рада државне арбитраже се донекле проширио. Главна арбитража при Влади ФНРЈ је остваривала опште руковођење државном арбитражом и обезбеђивала правилност и јединство начела у решавању спорова и у поступку свих државних арбитража. Доношењем Уставног закона (1953) овај орган је наставио рад под називом Савезна државна арбитража. Доношењем Закона о привредним судовима, Главна државна арбитража је престала са радом, односно преименована је у Врховни привредни суд.¹⁹²

Већ тада су биле утврђене основне контуре нове државе, иако државна управа није добила свој коначан изглед ни у деценијама које су уследиле после рата. Честе реорганизације државне управе као израз идеолошких и политичких лутања владајуће елите и проблеми у вези са изградњом новог привредног система имали су непосредан утицај на све аспекте друштвеног живота и организације државе.¹⁹³ У следећим развојним етапама југословенске државе, највиши органи централизоване федерације су постепено прерастали у „лежерније“ савезне институције, чије су ингеренције у начелу уставним и законским прописима биле дефинисане са намером да очувају федералну државу. Суштинска тумачења државно-правног живота и делања савезне власти, међутим, подржавала су промене које ће као коначни исход имати потпуну девастацију и нестанак са политичке сцене југословенске федеративне социјалистичке државе.

2.2. Врсте архивске грађе централних државних органа

Државни органи највишег нивоа представљају ствараоце архивске грађе и регистратурског материјала, који су према стручним критеријумима и препорукама представљају уживају приоритетну архивистичку заштиту. Архивска грађа настала у раду централних државних органа југословенске федерације у првом десетогодишњем њеном постојању пружа веома значајна и за историју незаобилазна сазнања о томе на који начин је послератна држава стварана, како се обликовао државно-правни, политички, привредни и друштвени систем, како се креирала историја специфичног

¹⁹¹ Закон о државној арбитражи, Службени лист ФНРЈ, бр. 107/1947.

¹⁹² Љ. Кораћ, *нав. дело*. 416.

¹⁹³ Бранко Пушица, *Савезни секретаријат за образовање и културу, 1954-1967*, установа и архивска грађа, у: „Архив“, часопис Архива Југославије, година XV, бр. 1-2, Београд, 2014, 9.

југословенског модела „самоуправне, социјалистичке друштвене заједнице“.¹⁹⁴ У наредним развојним етапама југословенске државе, надлежности и делокруг рада највиших органа етатистичке федерације су преобликовани уставним решењима у смислу слабљења њихових централне улоге у очувању савезне државе, а у корист јачања државно-правних елемената њених федералних јединица. Ипак, све до правног и фактичког престанка постојања социјалистичке југословенске федерације, архивска грађа савезних органа је остала најзначајнији и најкомпетентнији историјски извор коме је архивске делатности у Југославији придавала посебан значај, сходно томе определила и посебан законски и стручни третман.

Архивску грађу правних субјеката као стваралаца, у овом случају централних (касније савезних) државних органа југословенске федерације, чине архивска документа која имају аутентични, изворни карактер. Бавећи се појмом, значаје и врстама архивске грађе, архивска наука и теорија је поставила одређене методе класификације архивске грађе према одређеним критеријумима.¹⁹⁵ Основни су критеријуми за градирање архивских докумената њихов облик, време (период) или историјска етапа у којој су настали. Веома значајан критеријум, ако не и један од најзначајнијих јесте садржај архивских докумената који произилази из делокруга рада правног субјеката као ствараоца истих. Такође, систем пословања државних органа значајно одређује врсте, тип или облик архивског документа који настају у раду ових стваралаца. Елементи дипломатије као помоћне историјске науке су такође од значаја за анализирање архивске грађе државне провенијенције.¹⁹⁶

Према садржају и регистратурском пословању ствараоца, у случају стваралаца највиших државних органа, издвојили бисмо као специфичне и честе врсте архивских докумената: књиге евиденција докумената као што су регистри, деловодни протоколи, записници, стенографске белешке, одлуке, акта и списи предмета, који су садржали прилоге, концепте, оригинале. Специфичности из рада савезних органа представљали су

¹⁹⁴ Постављена на принципима „демократског централизма“ са превлашћу централизма у свим питањима од општејугословенског и међународног значаја, Комунистичка партија Југославије је пресудно утицала на уобличавање основне карактеристике југословенске државе у периоду 1945-1950. године, као

¹⁹⁵ Са мање или више специфичности, архивски теоретичари на међународном и некадашњем Југославовенском простору, углавном се држе сличних критеријума у дефинисању и класификацији врста архивске грађе. Видети више: Th.R.Shellenberg, *Moderni arhivi, Principi i tehnike*, (prevod) Beograd, 1968, 9-11 L. A. Nikiforov, G.A.Belov, *Teorija i praksa arhivske službe SSSR* (prevod), Beograd, 1976, 57-81.

¹⁹⁶ Са дипломатичког становишта су се у историји архивистике вредновале исправе, повеље, писма, фермати, дипломе, наредбе, плакати, резолуције, записници. Више о томе: Б. Лекић, *Архивски извори за историју Социјалистичке Југославије, 1943-1953*, Београд, 1987, 123- 125. Azem Kožar, *Arhivistika u teoriji i praksi 2*, Tuzla, 2005, Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд, 2006,

и декларације, резолуције, међународни уговори и сва друга врста преписке и документације која је настајала у међународно-правним односима. Према специфичностима делокруга рада законодавних, извршних или савезних органа управе, настајала су и специфична акта, која су системом канцеларијског пословања сврставана, класификована и одлагана по одговарајућем поступку.¹⁹⁷ Из рада стручних служби које су пратиле основну делатност савезних органа, пре свега финансијске, правне и кадровске природе, произашле су врсте докумената које су углавном биле истоветне за све савезне органе без обзира на основну делатност. Тако се у грађи фондова ове провенијенције као најмасовнија јављала финансијска документација (буџети, главне књиге, завршни рачуни, разна помоћна и пратећа финансијска акта, исплате зарада и слично). Питање класификације ове врсте аката у регистратура (код стваралаца) је у пракси сређивања регистратурског материјала било знатно једноставније од области основне државно-правне делатности ових стваралаца. Разлог томе лежи у чињеници да ова а акта у највећој количини немају вредност архивске грађе већ оперативни карактер, неопходност за текуће пословање стваралаца.¹⁹⁸ Посматрано са техничког аспекта, регистратурски и архивски документи су, поред основног писаног облика, у раду државних органа су настајали и звучни, аудиовизуелни, фотографски и смишљени документи. Сви они имају истоветан третман као део регистратурске документације односно после вредновања истог, уколико имају историјско, доказно, или друго архивистичко својство, сматрају се архивским документима односно саставним деловима архивске грађе.

Правно теоријски, али и практични, посебно архивистички разлози условљавају да се при проучавању савезних органа посебна пажња поклада битним елементима, укључујући промене које се временом дешавају у организацији, структури и раду тих органа. Тако су за утврђивање савезног органа, самим тим утврђивање припадности архивског документа своје творцу, битни моменат оснивања и престанка, организације,

¹⁹⁷ У првој декади југословенске федерације, канцеларијско пословање није било јединствено уређено са за савезне органе власти. Стога је у овом периоду присутно било „административно шаренило“ што је отежавало класификовање и сређивање регистратурског материјала и архивске грађе ових стваралаца.

¹⁹⁸ Историјску вредност у овој области углавном имају буџетски извештаји, пословни планови или финансијски извештаји, док се сва остала документација вреднује као оперативна и нема својство архивске грађе. Основ за вредновање регистратурског материјала код свих правних лица стваралаца представља посебан интерни документ – листа категорија регистратурског материјала са утврђеним роковима чувања, чему је у архивској теорији и пракси југословенске федерације била посвећена велика пажња, с обзиром на чињеницу да је вредновање регистратурског материјала и архивске грађе једно од кључних питања архивске науке и праксе. Олга Б. Гилер, *Приручник за заштиту архивске грађе ван архива*, Титоград, 1983, 19.

статус и функција односно задаци и делокруг рада савезног органа.¹⁹⁹ Правни претходници Народне скупштине ФНРЈ, АВНОЈ, Привремена народна скупштина и Уставотворна скупштина нису имали развијенију администрацију. Председништво и оба дома Уставотворне скупштине су имали јединствену администрацију која је била везана за Председништво. Јединствену администрацију су чинили персонални послови, рачуноводство, економат, техничке службе, служба за безбедност и службе за одржавање реда и чистоће. Поред тога сваки дом Уставотворне скупштине је имао своју посебну јединице за административне послове и свој стенографски биро.²⁰⁰

Врста архивске грађе највиших државних органа у првом развојном периоду, обележеним у првој фази изразитим централизмом (1945-1953), а у другој фази постепеним децентрализацијским процесима, који су започети педесетих година, верификовани Уставним законом из 1953, а сасвим легитимисани *Уставом* 1963. године, у федеративној Југославији била је условљена делокругом рада, организацијом, функцијама и надлежностима, те најоштрије речено делатношћу и пословањем ових органа. Према научно-обавештајним евиденцијама архивске грађе у Архиву Југославије, за период 1945-2006. године архивска грађа се односи на 39 врховних државних органа власти и управе, и то: Шефа државе, Скупштине и Владе и њихових сталних тела и служби, који су имали одређену самосталност и целовитост грађе.²⁰¹

Администрација Народне скупштине чиниле су административне службе Савезног већа и већа народа, а заједничке административне послове за оба већа су били персонални и технички реферати, стенографски биро, библиотека, посебно су функционисали административни одсек и одсек рачуноводства и благајне за сваке скупштинско веће.²⁰² Радом Народне скупштине настала је значајна количина архивских докумената, од којих ценећи рад овог законодавног органа, највећи део има државно-историјски допринос и вредност. Самосталност највишег органа државне власти ФНРЈ условила је његову индивидуалност у области продукције архивског материјала те образовања посебно фондовске целине архивалија.²⁰³

¹⁹⁹ Богдан Лекић, *Архивски извори за историју социјалистичке Југославије 1943-1954*, Љ. Кораћ, нав. дело, 11.

²⁰⁰ Љубиша Кораћ, *Организација федерације у Социјалистичкој Југославији, 1943-1978*, Београд, 1978, 33-34. У односу на претходнице Народне скупштине административни апарата се умножио, како у погледу радних тела која су формирана у већем броју него што је то био случај АВНОЈ-е, или Привременом народном скупштином односно Уставотворном скупштином.

²⁰¹ АЈ, *Водич кроз фондове Архива Југославије 1945-2006*.

²⁰² Љ. Кораћ, нав. дело, 34, 37-38. У односу на претходнице Народне скупштине административни апарата се умножио, како у погледу радних тела која су формирана у већем броју него што је то био случај АВНОЈ-а, или Привременом народном скупштином односно Уставотворном скупштином.

²⁰³ Богдан Лекић, *Архивски извори за историју Југославије*, 127-132.

У оквиру архивског фонда Президијум Народне скупштине ФНРЈ, 1946-1953 (граничне године фонда), 1942-1957 (граничне године архивске грађе фонда) према наводима у Инвентару за овај фонд, налазили су се оригинали – изворници закона оверени печатом Президијума, али коначно пречишћени текстови закона коју су Президијуму НС ФНРЈ на проглашење упућивали Веће народа и Савезно веће Народне скупштине. Други вид документације која је настајала радом Председништва АВНОЈ-а -одлуке такође су саставни део фонда Президијум, а део одлука Скупштине ФНРЈ су према Пословнику о раду ових органа достављане Президијуму те је овај орган био ималац иако не и творац ове врсте архивске грађе. Структуру грађе фонда чине материјали АВНОЈ-а, Привремене народне скупштине, Уставотворне скупштине, али и других савезних орган, акта из нормативне делатности, нацрти-предлози закона, изворници закона, уредбе оригинали и нацрти, одлуке, правилници, закључци, извештаји, програми, републички прописи, органи и одликовања, међународни уговори и споразуми, конвенције, акта која су се доносила на рад и радне односе, социјалну, здравствену делатност, културу и просвету, верска питања, привреду, радничку самоуправу, савезни буџет и друштвени план, моле и жалбе грађана, и слично.²⁰⁴ Надаље, по истом принципу сматрамо делом архивског фонда Президијум НС ФНРЈ и уредбе које је законодавни савет ДФЈ достављао ради знања Председништву АВНОЈ-а, Привременој скупштини или Президијуму: Пословници, Извештаји скупштинских тела Народне скупштине, закључци, записници са седница НС ФНРЈ достављани су на чување у архиви Президијума, затим укази о постављењима, унапређењима, опозиву лица на одговорне дужности или функције, међународни споразуми и укази о ратификацији истих, законодавно-правна аката у складу са делатношћу овог органа. Између председништава, Президијума НС ФНРЈ, скупштинских домова, већа и појединих скупштинских тела је постајао са становишта настанка и чувања појединих врста документа сложен однос. Пословницима о раду и другим актима је одређивано да се заказивање заједничких седница већа, ако и чување записника, стенографских бележака и других материјала са тих седница спадају у надлежност Председништва односно Президијума, што објашњава и постојање грађе Скупштине у оквиру грађе Президијум. Такође је и процедура доношења законских аката, од њиховог предлагања до

²⁰⁴ АЈ-15, Инвентар фонда. У грађи фонда се налазе акта везана за личност и рад Моше Пијаде, што је резултат тога да је у периоду од 1945. до 1957. године деловао кабинет Моше Пијаде као посебан творац грађе, па су делови грађе настали радом овог кабинета налазе у оквиру фонда Президијума, а постоје сумња да је грађа председништва и Президијума НС ФНРЈ такође чувана у самом кабинету Моше Пијаде.

проглашења са овером државним печатом, била сложена, у завршним фазама нарочито вишестепена шах је и то утицало на постојање више примерака са истоветним текстом законских аката у архивама скупштинских радних тела, већа, као и архивама Председништва или Президијума.²⁰⁵

Улогу шефа државе је у периоду од 1943-1953. године вршио и Јосип Броз Тито, као Врховни командант народноослободилачке војске и маршал Југославије, па је формиран посебан архивски фонд Канцеларија Мршала Југославије, 1943-1953 (граничне године фонда и архивске грађе фонда). Канцеларија је представљала посебну администрацију у служби Јосипа Броза.²⁰⁶

Савезни органи управе су по својој организацији, структуралним и историјским променама, најбројнији органи федерације и ствараоци архивске грађе на савезном нивоу. Стога се у њиховом пословању током вишедеценијског постојања федерације формирала и производила и највећа количина регистратурског али и архивске грађе. На примеру грађе фонда Савезни секретаријат за образовање и културу, 1954-1967. година, као органа савезне владе можемо видети да је иста сачувана већим делом у оригиналу, мада постоји велики број копија и аката без икаквих формалних докумената, Чине је различите врсте докумената: закони, уредбе, правилници, одлуке, решења, извештаји, информације, планови, обавештења, молбе, захтеви, предлози, мишљења, примедбе, стенографске белешке, билтени и слично. Углавном је највећи део грађе на српскохрватском језику, док су у мањем делу било заступљени и остали званични језици заједничке државе: словеначки или македонски. Мањи део грађе је написан на неком од страних језика, енглески, француски, немачки, руски, бугарски, чешки. Највећи део грађу ових органа је у куцаној форми, док су документа писана руком била ретка, углавном су то били поједини концепти, белешке. Код овог фонда се издваја као најзначајнија грађа Билтени Секретаријата.²⁰⁷ Приликом валоризације грађе најзначајнија пажња је посвећена садржајној вредности докумената и друштвено историјским околностима у којима је настала. Као безвредни регистратурски материјал

²⁰⁵ АЈ-15, Библиотека информативних средстава Архива Југославије – инвентари фондова и збирки, Инвентар сумарно аналитички, историјска белешка за архивски фонд Президијум народне скупштине ФНРЈ 1943-1957.

²⁰⁶ АЈ-836, Инвентар фонда. Рад Кабинета маршала Југославије је „био обавијен тајном, која се веома дуго, практично за живота Јосипа Броза није откривала, тако да и о саставу самог кабинета, његових функција броју запослених и статусу и проблемима у раду, сачувано мало посредне архивске документације“. У време постојања СФРЈ, грађа овог фонда је потпадала под посебни режим заштите архивске грађе савезне провенијенције у оквиру архива специјалног типа. Видети више и у: АЈ- Водич кроз фондове Архива Југославије, 1945-2006, 23-26.

²⁰⁷ АЈ – 318, Досије фонда.

се појављују дупликати, мултипликати, молбе, захтеви, документа финансијског карактера, преднацрти и нацрти различитих законских и подзаконских аката, циркулари, пропратна акта и друго. Класификација архивске грађе извршена је према принципу слободне провенијенције – облик функције и делатности са посебних освртом на делатност и надлежност ствараоца фонда, врсту грађе, садржај и начин евидентирани и архивирања.

У оквиру овог фонда се налази разноврсна грађа која представља незаобилазан извор за истраживање просветне и културне политике федерације педесетих и шездесетих година 20. века. Упркос чињеници да за значајан део сачуваних елабората и извештаја по различитим темама не постоје информације о томе ко их је и за чије потребе израдио, чак ни датум настанка, они представљају непресушан извор података који баца ново светло на услове у којима се одвијао културни и просветни живот у социјалистичкој Југославији. Богата грађа сликовито сведочи о различитим аспектима живота у овом периоду: стиче се увид у огроман посао који је стајао пред политичким и просветним властима федерације на изградњи јединственог школског система, са циљем да се искорени неписменост и образује кадар за привредне делатности. Може се сагледати културна политика федерације, општи оквири и услови у којима се одвијао културни живот, положај и делатност установа културе, а део грађе говори о организацији научне делатности. Развијене политичке везе социјалистичке Југославије и остатка света у овом периоду су имале позитива утицај на јачање културне и просветне сарадње федерације са низом земаља из различитих делова света и политичких система. Пружа увид у врсту и карактер помоћи коју је Југославија добијала из иностранства по основу закључених билатералних споразума. Значајну помоћ на културном и просветном плану је сизала из развијених земаља запада – САД, Енглеске, Француске. Материјали савезних народне скупштине и Савезног извршног већа садрже драгоцене податке о различитим питањима просветног и културног живота.²⁰⁸ Грађа савезних органа власти представља незаобилазан извор у сваком озбиљнијем раду који за циљ истраживања има проблематику рада свих органа савезне државе, а разноврсност грађе има значај и за реконструкцију рада низа посебних тела и органа која су била формирана при савезним органима власти и управе.

Архивска грађа централних органа власти настала у првом десетогодишњем периоду изразито је сведочила о посебном статусу, доминантној улози Комунистичке

²⁰⁸ Б. Пушица, *нав. дело*, 15-20.

партију Југославије у формирању и организацији југословенске државе на федеративним принципима, њеном даљем усмереном развоју и најзад њеној пропасти. Постављена на принципима „демократског централизма“ са превлашћу централизма у свим питањима од општејугословенског и међународног значаја, Комунистичка партија Југославије је пресудно утицала на уобличавање основне карактеристике југословенске државе у периоду 1945-1950. године, као етатистичке и партијске државе.²⁰⁹ Партијска и државна свемоћ се огледала у свим областима живота, а превага извршно-политичких органа над изабраним представничким телима је била веома уочљива па и забрињавајућа, посебно за међународну политичку сцену, на којој су све чешће чули ставови о недемократском, „диктаторском“ политичком систему који се обликовао и утемељавао у Југославији.²¹⁰

Архивски државни фонд некадашње Социјалистичке Федеративне Југославије представља више архивских целина, чији су творци савезни представнички, политичко-извршни, управни органи, органи војске и одбране земље, органи унутрашњих послова и државне безбедности, органи Комунистичке партије Југославије /Савеза комуниста Југославије и масовних политичких организација. Изузев архивске грађе некадашњих савезних органа народне одбране, унутрашњих послова и међународних дипломатских органа, данас се сва архивска грађа настала радом савезних представничких, извршно-политичких, управних органа власти и органа масовних друштвених организација на савезном, чува и штити у Архиву Југославије. Архивска грађа војне, полицијске и међународно правне провенијенције се налази на чувању код архива специјалне надлежности. На тај начин је извршена својеврсна подела надлежности архивских установа, што је као системско било утемељено првим југословенским савезним законом о државним архивама, и као такво решење се одржало и актуелном систему заштите архивске грађе некадашње федерације.

2.4.Први послератни покушаји уређења заштите архивске грађе државних органа – између прокламованог и стварног

У првим послератним годинама судбина архивске грађе државних органа на југословенској територији је била крајње неизвесна. Биланс рата се одразио негативно и на фактичко стање архивске грађе, оне коју непријатељска војска није изнела из земље или на други начин девастирала. При крају и са ослобођењем земље, многи архивски

²⁰⁹ Љубодраг Димић, *Историја српске државности, Србија у Југославији*, 349-351.

²¹⁰ Холм Зудндхаусен, *Историја Србије од 19 до 21. века*, (превод), Београд, 2007, 366-380.

фондови бивших државних органа власти (надлештава), установа, организација, привредних и других регистратура, остали су необезбеђени. Предмет оштећења, уништења или крађе била је посебно архивска грађа државних органа и организација из времена Краљевине Југославије, јер је сматрана „баластом прошлог времена“, па ју је, као секундарну сировину, требало што пре уништити.

Архивалије су измештане на различите локације, лутале без реда и било каквог начина да се сачувају. Прибирале су у првим покушајима некадашњих државних архивара, који су разумели значај архивске грађе и покушавали да сагледају и представе стање које је настало као последица ратних догађаја. О озбиљности и опасности која прети архивском материјалу на територији Југославије у непосредним годинама после рата, сведочили су различити примери на нивоу нижих органа власти у федералним јединицама.²¹¹ Нису, међутим, пронађени подаци да је било где у земљи тражена кривична одговорност за лица која су учинила дела уништавања архивског материјала.²¹²

Поред алармантних сведочанстава о уништавању архивалија у годинама непосредно после рата, има извештаја и о позитивнијим случајевима, када су значајне групе докумената државних надлештава и установа предратне Југославије сачуване током ратних година. Тако је Повереништву за просвету 30. децембра 1944. године достављен извештај о раду на прикупљању и сређивању историјско-уметничких и етнографских предмета, као и архивских докумената. Срећу да избегну судбину страдале архивске грађе, имала су извесна судска акта, која су по мишљењу архивског чиновника Јемуовића, била од значаја немачкој полицији „у трагању за комунистима“, због чега су сачувана у згради Министарства правосуђа, у којој је за време рата била смештена немачка полиција. Заједно са другом значајном државном архивом из 19.

²¹¹ Јасмина Живковић, *нав. дело*, 25-47. Тако је у револуционарном, стихичном расположењу после ослобођења уништен је и „знаменити архив Окружног начелства у Крагујевцу“, који је садржао „богат“ архивски материјал још из 1840. године, а био је од значаја за историју Србије АЈ-218-59-194: За уништавање је био „заслужан“ сам Окружни народни одбор Крагујевац, који је упркос захтеву Државне архиве у Београду да се ова значајна грађа преда на чување, отпослао „4 вагона те архиве за прераду, не извештавајући о томе ни надлежне власти ни Државну архиву“. Поред тога уништене су урбаријалне књиге и друга општинска архива из 17, 18. и 19. века у Сомбору, архива бивше Торонталне жупаније у Зрењанину, скоро сва архива Окружног суда у Панчеву и Сремској Митровици, предата је предузећу „Отпад“, а Срески суд у Сомбору је према извештају „полако продавао грађу“ бившег тамошњег окружног суда.

²¹² АЈ-218-59-194: Једини познат случај збио се у Хрватској, где је Комитет за научне установе, свеучилишта и високе школе НР Хрватске поднео пријаву Јавном тужилаштву у Осиеку. Секретар министарства је истакао значај архивског материјала старијег датума, али и оних „из новијег времена, из доба после првог светског рата на овамо“, која су по њему, „важан документациони материјал за студије економских, политичких и културних прилика наших народа“. Поред историјског значаја, сматрао је овај материјал поново може да „оживи“, односно да се укаже потреба за њим у решавању разних административно-управних питања.

века, пронађена је у подрумима и на степеништима, где је због влаге и лоших услова смештаја била изложена пропадању, још више поспешеном разним предлозима да се „из ове архиве вади чиста хартија ради употребе, а остало да се пошаље на прераду“.²¹³

Позитиван однос према старој архив представљао је и случај, у коме се предузеће за обраду дувана из Требиња обратило савезном Министарству за науку и културу у Београду, подробно објашњавајући поступак сектора за прикупљање отпадака Сарајева својим бројем 22. од 28. октобра 1949. године обавестило ово предузеће „да се преда отпаду стара архива“. Међутим, архива којом је предузеће располагало је датирала још од 1880. године, од оснивања дуванске станице до најновијег периода. И ако је добрим делом била уништена за време рата и несређена, ипак су се могли наћи извесни подаци о развоју културе дувана кроз катастар као и администрацију која је вољена. Предузеће је мишљења да се иста не уступи отпаду као стари папир, већ би исту требало прегледати једно лице које позна њемачки језик а п том тек извршити одвајање архива за производњу новог папира“. У одговору од стране надлежног министарства, истиче се да је у складу са *Наредбом о привременом обезбеђењу архива*,²¹⁴ забрањено било какво уништавање архивалија без претходног одобрења надлежне државне архиве, у овом случају Државне архиве у Сарајеву. При томе је у конкретном случају скренута пажња да се „ради о архиви која може да има изванредно важних историјских докумената за студија економских прилика у томе крају; услед тога овај материјал никако не сме бити уништен него треба позвати стручњаке из Државне архиве у Сарајеву ради прегледа и даљних одлука по овом питању.“²¹⁵

Отуда, први послератни покушаји да се заштите архивалије потицали су од архивских чиновника, малобројних писменијих државних службеника и огледали су се у појединачним дописима, предлозима, обавештењима и молбама да се државни органи тек у формирању, заузму око питања неконтролисаног уништавања писаних историјских

²¹³ АЈ-218-59-194: Секретар Јемуовић је правилно закључио да ова архивска грађа има велике важности за „науку уопште, а нарочито за изучавање историје права, националне историје и историје наше Партије, а пошто је на овом месту изложена сталном пропадању и евентуалном уништењу“, предложио је Министарству да се иста грађа „пресели из зграде Министарства правосуђа ФНРЈ у Државну архиву“. Рад „на преносу архивских докумената организује се тако што средње школе дају скоро сваког дана око 100 ученика за пренос архивалија из разних зграда у зграду Државне архиве. Првенствено се преноси у току рата растурина својина државне архиве. Од тих растуриних архивских докумената остало је да се пренесе само оних што их је окупатор однео у зграду бив. Мин. Спољних послова“. Рад на разврставању сабраног материјала обављао се доста „журно и марљиво“, каже се у извештају, а у уметничком музеју где се предмети сабирају и разврставају, налази се „стража из редова милиције која води рачуна да се предмети не разнесе и не изнесе из зграде.“

²¹⁴ Објављена у Службеном листу, ФНРЈ бр. 25/1948.

²¹⁵ АЈ-218-59-194: Акт дел. V 23952, од 7. новембра 1949. акт дел.бр. 2402 од 1. новембра 1949. године.

извора. Предузета је акција да се прегледа архива Државне архиве у Београду, после одласка Немаца „по инвентару“, да се попису ствари које су остале у згради Државне архиве, да се поврати архива и библиотека Правног факултета у Суботици однета у Мађарску 1941. године.²¹⁶

Више различитих докумената у преписци између државних органа ФНРЈ, током период 1946-1950. година, уводе нас у сазнања о покушајима „заштите архивалија“ у првим годинама нове државе. Управник Државне архива др Никола Шкеровић је 1946. године писао Комитету за школе и науку при Влади ФНРЈ о томе да су „државној архиви познати случајеви упропашћавања архива појединих државних установа“. Наведени су и конкретни примери, с тим што је назначено да је генерални секретаријат при влади ФНРЈ под К.бр. 788-946 издао распис у том смислу, чија садржина није позната Државној архиви, јер јој није ни достављен. Међутим како тај распис није „одштампан у дневним листовима, те није добио шири публицитет па се нису се упознале све установе, моли се Комитет за школе и науку за дејство да се донесе одлука којом би се обезбедило да ни једно државно надлештво, ни једна јавна ни приватна установа не смеју, ни под каквим изговором никоме предати своје архиве или део тих архива без претходног обавештења и пристанка Државне архиве, која ће преко својих стручних лица оценити вредност сваког појединог архива. Да се ова одлука одштампа у свима дневним листовима свих федералних република“.²¹⁷

Непостојање законске регулативе заштите архивске грађе код стваралаца на националном али и локалном нивоу је био један од разлога „пропадања по регистратурама“ вредне архивска грађа и оперативног регистратурског материјала, који у ратним годинама нису однеле окупаторске јединице. Тадашњи управник Државне архиве у Београду др Никола Шкеровић је више пута тражио од министра просвете ДФЈ да се предузму мере у циљу очувања свих архива у земљи док се општим прописима не уреди питање старих архива које се налазе код институција. Он је наводио да је „задатак Државне архиве да за научне и практичне сврхе сачува све документоване

²¹⁶ АЈ-313-10-35: Документ бр. 18-22. Милић Ф. Петровић, *Полазне основе за културно-просветни рад*, у: „Културна политика Југославије, 1945-1952“, Зборник докумената, књига 1, АЈ, Београд, 2009, 49-50. Из рушевина Техничког факултета у Београду се спашавала архива Окружног суда за град Београд, која је ту била измештена за време рата, да се из рушевина Правног факултета у Београду измести архива Министарства војске и морнарице, Генералштаба, као и да се из унутрашњости земље пронађе и пренесе у Београд део архивске грађе Министарства иностраних послова која је за време рата била закопана.

²¹⁷ АЈ-315-16-35: Акт дел. 170, од 30. 04.1946. Никола Шкеровић је у прилогу својих дописа Комитету за школе и науку при влади ФНРЈ, већ 1947. године навео и конкретне примере проблематичних архива државних органа и институција. Примера ради навео је Државну инвестициону банку ФНРЈ. Милић Ф. Петровић, *Полазне основе за културно-просветни рад*, у: *Културна политика Југославије, 1945-1952*, Зборник докумената, књига 1, АЈ, Београд, 2009, 50.

манифестације културно-просветне, политичке, економске, друштвене и друге“, што је значило да „научницама и руководиоцима сви врста животне делатности осигура могућност да прате и проучавају ток и развој целокупног живота по документима који ће сређени бити чувани по архивима“. Да би се то реализовало, било је по мишљењу архивиста важно предузети потребне мере да се очувају све разноврсне архиве на читавој територији ДФЈ. Било је потребно издати потребна упутства да се архиве не смеју уништавати већ да се чувају бар у стању у коме се налазе, док питање архива не буде уређено „једним општим Статутом о архивама“, за који је статут сматрао неопходним у што хитнијем периоду.²¹⁸

Рекло би се да су апели запосленика у архивима освестили гледишта писменијих политичких руководиоца, те су се озбиљније заузели у погледу нормирања системске заштите архивских као и текућих докумената. У групи првих прописа народне власти налазиле су се одлуке, уредбе, наредбе и правила о поступању са архивским документима. Митар Бакић, генерални секретар председништва министарског савета ДФЈ је писао да су „архиве, забелешке и евиденције непријатељских органа и институција од необичне важности за рад Државне комисије за утврђивање злочина окупатора њихових помагача, тако и за историју народно ослободилачке борбе“. Због тога је и указао Министарству просвете на хитну потребу да се израде упутства којима ће се те архиве најбрижљивије обезбедити од сваког уништења“, као и да се исте „не смеју уништити пре стручног претходног прегледа Државне комисије и њеног одобрења, односно прегледа и одобрења надлежне Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, при томе скренувши пажњу свим органима на „одговорност због пропуштања извршења ове дужности“.²¹⁹

По предњем допису Шкеровићевом, председник Комитета за школе и науку Борис Зихер је, на темељу „факата изнетих у поменутом допису“, предложио да се у општем државном интересу, а пре свега у циљу очувања важних докумената за изучавање „историје наших народа, хитно донесе и објави одлука којом се свим државним надлештвима и приватним установама забрањује уништавање архива, односно предавање архива на уништење, сем уз претходно одобрење органа Државне

²¹⁸ АЈ-313-10-34: Документ бр. 179, од 8. октобра 1945. Н. Шкеровић је такође тражио да се нареди да се посредством републичких министарстава просвете и њихових подручних институцијама, све штампарије и аутори књига обавезу да Државној архиви достављају по један примерак свих државних службених издања: новина, законских прописа и научних публикација из свих области.

²¹⁹ АЈ-313-10-34: Документ бр.К.бр.187, од 29. маја 1945. године, према Зборнику докумената књига 1, Б. Докнић, М. Ф. Петровић, И. Хофман, *Културна политика Југославије 1945-1952*, Београд, 2009, 212-213.

архиве или лица која су за то овлашћена од Министарства просвете народних република“.²²⁰ Надаље је управник Државне архиве Шкеровић током 1949. године упутио представнике Државне архиве да провере у ком стању се налази архивски материјал из Србије, па је констатовано да се он налази у „неколико ормана, где је добро чуван, други део се налази у сутеренским просторијама, али је добро чуван, јер су просторије суве“.

Такође, помоћник министра у Министарству за науку и културу Владе ФНРЈ, Богдан Осолник, је, уз представљање штете у архивском материјалу на територији ФНРЈ, тражи од савезног јавног тужиоца да се „сходним мерама и упутствима скрене пажња републичким јавним тужилаштвима“ о неопходном „вршењу извиђаја за сваки конкретан случај уништавања архивског материјала од ослобођења до данас“. И предлаже да се „против учинилаца покрене поступак и тражи да буду примерено, према постојећим законским прописима, кажњени“. Као образложење је истакао да извештаји са терена показују да „скоро ни у једном једином случају одговорни кривци нису искусили ни минималну казну за своја недела, тј за намерно, или у најблажем случају нехатно уништавање архивског материјала“. У другој половини 1945. године били су „поново разаслати расписи и тражени извештаји о организацији сабирних центара у федералним јединицама и њиховом раду, а у вези са *Законом о прибирању, чувању и расподели књига и других културно-историјских и уметничких предмета*, као и правилника и Упутстава о сабирним центрима“.²²¹

На извесне облике нормативног регулисања заштите архивске грађе, са циљем њене заштите и очувања, наилазимо још у току ратног периода, када је значајна пажња посвећена архивском материјалу који је настајао у вези са народноослободилачким покретом.²²² Револуционарни покрет је превасходно интересовала архивска грађа која је нудила слику о њему самом, као и она која је имала своју оперативну, пропагандну и дневнополитичку актуелност. Свест да са временом наступа заборав, да гину или умиру „учесници из наших борби“ да се уништава, губи или пропада, писани траг о

²²⁰ АЈ-315-16-35: Акт бр. 943, од 8. јуна 1946.

²²¹ АЈ- 218-59-194:Извештај Одељења за културу Министарства просвете ДФЈ од 15. октобра 1945. године посл. бр. 670.

²²² Б. Манић, *Двадесет пет година архивске службе у Социјалистичкој Југославији*, у: „Архивист“, ХХ/1970-2, 49. Б.Лекић, *Развој архивске службе у Србији без покрајина*, Архивски преглед 1976, 1-2, 24. Б. Лекић, *Архивско законодавство Југославије*, у: „Архивски преглед“, 1-2, 1978,34. Већ смо истакли да је 1941. године, привремени управни одсек Врховног штаба издао *Наредбу о прикупљању архивске грађе о народноослободилачкој борби и партизанским јединицама* која је обавезивала штабове војних јединица да „прикупљају и остављају примерке штампе и документарног материјала о народноослободилачкој борби и злочинима окупатора и квислинга“

револуционарној „епопеји југословенских братских народа“ подстакла је органе народне власти да утврде најпре ратна а потом и цивилна „претходна правила“ о неопходности да се бележе догађаји и прикупљају документа о истима.²²³

На темељу одлуке НКОЈ-а од 20. фебруара 1945. је за подручје федералне јединице Хрватске била образована Комисија за сакупљање и заштиту културних споменика и старина, па се може разумети да је у надлежност исте ушло и прикупљање ради заштите архивске грађе.²²⁴ Такође, према извештају Министарства за народну просвету Демократске Федералне Македоније за месец мај 1946. године, бр. 2281. од 6. јуна 1946. године упућеног Комитету за културу и уметност при влади ФНРЈ, видимо да је наложено образовање комисије при Министарству просвете за сакупљање архивског материјала која је имала за циљ да обезбеди сигурност архивског материјала од значаја за историју македонског народа и да се устроји централни архив при Народној библиотеци у Скопљу.²²⁵ У архивским списима регионалних архива на подручју федералне јединице Србије, проналази се богат пропагандни материјал са позивима државним и локалним органима власти, јавним надлештвима и свим другим заинтересованим лицима да се сачува архивски материјал, сакупљањем, спречавањем од оштећења, уништења и предајом надлежним државним архивама на чување.²²⁶

Поведено иницијативом и посвећеношћу искусних архивиста, Министарство за науку и културу Владе ФНРЈ је у првој половини месеца маја 1949. године организовало прву Савезну конференцију архивиста. Тада су представници државних архива из свих република Југославије изнели своја сазнања и искуства о случајевима уништавања архивског материјала, међу којима је било и таквих који су својом „непромишљеношћу и грубошћу ужасавали“. Један од предложених начина да се „овом злу стане на пут“ био је тај да се одмах, кроз „целокупну дневну штампу поведе кампања за чување архивског материјала“. Да би агитациона кампања била уједначена и добро организована, тражило

²²³ Branko Petranović, *Istoriografija i revolucija*, Beograd, 1994, 300-377. Ђ. Станковић, Љ. Димић, *Историографија под надзором I*, 169-175.

²²⁴ АЈ-218-59-194: Извештај Културно-умјетничког одјела Министарства просвете Федералне државе Хрватске бр. 7198-VII-1945 године садржи и податке о старим архивима и њиховом стању на овом подручју, у Пазину, и околини. Комисија за сакупљање и заштиту културних споменика и старина је у Хрватској основана наредбом од 28.6.1945. бр. 3867/45, и деловала је на читавој територији федералне јединице Хрватске, осим Далмације и Хрватског приморја, где су о истом питању бринули Просветни одјел обласног НО-а за Далмацију односно посебна комисија при Окружном НО-у у Хрватском приморју.

²²⁵ АЈ-218-59-194: Акт 1884, од 10. јуна 1946. Комисија за „збирање на архивен материјал“ је била образована у саставу Мане Чучков, директор Народне библиотеке, Димче Коцо, директор Народног музеја и Перо Коробар, директор Државног књиговодства Македоније. Комисија је имала обавезу и да носи иницијативу за „создавање на слични одбори во провинцијата“.

²²⁶ ИАП, Збирка плаката, 1945 и даље: Објаве о прикупљању архивске грађе и у том смислу организације „Недеље архива“ у Југославији.

се повезивање архива са Агитпропом Централног комитета СК у дотичној федералној јединице, у договору са којим је требало објавити у свим значајнијим дневницима одговарајуће мере или веће чланке. Тражено је и да се примењују већ донете Општи закон о заштити споменика културе, у делу у коме се може применити на архивску грађу. Како пропис о заштити архивске грађе још није био донет у ФНРЈ, то се апеловало на примену бар ових одредаба општег закона, уз предвиђену активну пропаганду чувања, „жигосања и кажњавања криваца за уништавање“, што се све сматрало да ће допринети да се архивски материјал сачува и обезбеди до доношења прописа о архивској грађи.²²⁷

Искусни архивисти су проговорили, а њихова упорност и доследност је превладала бирократску баријеру револуционарне народне власти. Уследили су први послератни прописи о збрињавању архивалија, који су обликовали законски оквир из кога ће се постепено развијати савремена архивска служба, у којој важну, ако не и пресудну улогу има превентивна заштита архивске грађе у процесу њеног настајања. Први законски и подзаконски прописи образоваће посебну област законодавства - архивско, изнедриће низ законских и подзаконских аката и стручних упутстава, који представљају основ рада архивске установе и стручних служби, на заштите архивске грађе државних органа свих нивоа, посебно државних органа федерације.

Историчари су имали своје виђење почетака архивске делатности у федеративној Југославији.²²⁸ Архивски посленици су о почецима југословенске архивистике са становишта функције заштите архивалија, њиховог сређивања и обраде како би истраживачи, углавном историчари, могли сврсисходније и лакше посредством тих докумената истраживати одређене теме из прошлости. У времену када је „земља била у рушевинама и усред немаштине“, није се сматрало да архивска служба „треба да причека боља времена, да архивистика не спада у егзистенцијална питања државе“. Напротив, схватило се да, не ретко, тај папир, који „бележи живот градова и села, батака, ратова, граница и уговора и безброј других ствари, има заиста сличну егзистенцијалну вредност за државу као и кров над главом и крух на столу“.²²⁹ Истовремено, у политичким

²²⁷ АЈ-218-59-194: Преписка у вези доношења законских прописа о заштити споменика културе, 1949.

²²⁸ Васа Чубриловић, *Зашто је тешко писати нашу историју*, у Политика, 29-30. новембар и 1. децембар 1955.г. Васа Чубриловић сматра да су прилике у којима је деловала архивска служба у Југославији у настанку, биле више него драматичне. Радило се без јасног концепта, више инстинктивно и сугестивно, него смишљено и плански. На основу тога се могло закључити ни једна служба у Југославији првих послератних година није „до те мере потцењивана као архивска, односно да се ни у једној грани културног деловања није показало толико мало смисла и интереса за сабирање и чување историјске грађе. Примери незналачког, нехатног и несавесног „чувања“ и неодговорног уништавања су били безбројни.

²²⁹ М. Милошевић, *Развој архивске службе Југославије*, у: „Архивист“, зборник Хисторијског архива у Дубровнику, година XXIX/1979, 1-2, Дубровник, 1979, 19. Милош Милошевић сматра да је архивска служба, у правом и модерном смислу те речи, почела да се на овим подручјима образује тек после 1945.

процесима које су повели револуционарни трибуни архивска грађа „се показала“ као веома делотворно средство за компромитовање „непријатеља народа“.²³⁰ Тако је државна власт са своје стране и сама учила „објективну потребу“ да се сачувају историјски извори и културни споменици, па је тако третирао архивску документацију у оквиру општих прописа о заштити историјских и културних споменика у Југославији. У томе су значајно помогли бројни писмени извештаји и информације архивских службеника и чиновника државних архива широм Југославије о стању у коме се налазила архивска документација у току рата и непосредно после ослобођења.²³¹

Када говоримо о унутрашње-правном и државном континуитету између две југословенске државе, јасно је да је он престао да постоји доношењем одлука Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије о престанку важности правних прописа који су били на снази „у часу непријатељске окупације“, уколико су „у супротности с тековинама народноослободилачке борбе“.²³² На исти начин су третирани и прописи (одлуке, наредбе и слично) које је у овој области доносила немачка окупациона власт у периоду 1941-1944. године,²³³ у свим областима па и по питању заштите архива државних надлештава и установа. Новим прописима, пре свега уредбеног карактера, упутствима и директивама у погледу очувања архивске документације, Влада ДФЈ се у првим година после на свој начин одредила према традицији и културним вредностима из прошлости.²³⁴

године, изградњом на закону засноване архивске мреже, која је „са мало изузетака, обухватила цијелу државу (Југославију) и обезбједила цјеловиту бригу о архивалијама“. Ово, сматра даље, аутор, „треба нарочито цијенити јер се одвијао (процес) у крајње неповољним приликама посљератне Југославије.“

²³⁰ Ђ. Станковић, Љ. Димић, *Историографија под надзором*, 174.

²³¹ АЈ-315-16-33, АЈ-315-16-35: Преписка између представника државних архива и надлежног министарства у Влади ФНРЈ, 1946-1949.

²³² Службени лист ДФЈ, бр. 4/1945. Председништво Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије је 3. фебруара 1945. године донело Одлуку о укидању и неважности свих правних прописа донетих од стране окупатора и њихових помагача за време окупације, о важности одлука које су за то време донете о укидању правних прописа који су били на снази у часу непријатељске окупације. Њоме су укинута и проглашени неважећим сви правни прописи, „закони, уредбе, наредбе, правилници и друго, који су донети од стране окупатора и њихових помагача за време непријатељске окупације“.

²³³ У правном и суштинском смислу, поставља се основаност примене Одлуке на архивске прописе Краљевине Југославије, с обзиром на чињеницу да у законодавству Краљевине није постојао ни један легитимно донет законски или подзаконски општи пропис о архивалијама, раду архива, или систему заштити архивске грађе. Ако се изузме норматив по принципу *lex specialis*, којим је у Краљевини била обрађена заштита архивских докумената насталих радом Министарства спољних послова Краљевине Југославије, може се сматрати да је у Краљевини постојала правна празнина у овој материји. Правни систем Краљевине је до 1929. године, скоро у свим областима практиковао примену „затечених правних прописа“ из претходног периода, што је чинило својеврсно „законодавно шаренило“ у скоро свим областима политичког, правног, економског, друштвеног, културног живота југословенске монархије. Видети више: Бранко Петрановић, *Историја Југославије, 1918-1978*, 401-415. Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, I, Београд, 1996, 171-196.

²³⁴ Љ. Димић, *Неки подаци о уништењу архивске грађе*, у: „Годишњак за друштвену историју“, св.3, Београд, 1994, 302.

Почетком последње ратне године (5.1.1945), Председништво АСНОС-а је упутило окружним народним одборима распис у коме се тражило уклањање заостатака „фашистичке културе“ (књига, слика споменика, филмова, докумената и друго) из свих културних установа, библиотека, музеја, архива. Међутим, сав тај „уклоњени материјал“ није смео да се уништава док га не прегледају они о њему „свој суд дају за то компетентни стручњаци“.²³⁵ То је несумњиво сведочио да је законодавство нове власти штитило традицију и културно наслеђе, настојало да се подробно прегледа свака библиотека, архив, музеј, заштити сваки сачувани уметнички или историјски извор, тежило да тај посао обавља посебно остручен кадар.

Прва послератна законска регулатива о архивској грађи чинила је део законодавног система који је уређивао статус и заштиту свих културних и историјских споменика у Југославији. Почетком 1945. године (20. фебруара) је Национални комитет ослобођења Југославије (НКОЈ) донео *Одлуку о заштити и чувању културних споменика и старина*.²³⁶ Овом *Одлуком* су стављени „под заштиту државе сви уметнички и научни предмети: зграде о историјског и уметничког значаја, јавни споменици, бисте, библиотеке, архиве државних и бивших самоуправних установа“. У оквиру „споменика и старина“ изричито су биле уврштене и архиве „државних и бивших самоуправних установа“, чиме је учињен први, значајан корак да се онемогући уништавање архива државних органа власти.²³⁷ У ситуацији и стању у коме су се налазиле архиве државних надлештава и свих других правних лица као стваралаца, мишљења смо да је једна од најзначајнијих управо била ова одредба Одлуке, која је значила стављање под државну заштиту свих објеката од историјског и уметничког значаја, јавни споменици, слике, библиотеке и архиве.²³⁸

Одлуком је била предвиђена обавеза Војних штабова Народно-ослободилачке војске и партизанских одреда Југославије (НОВЈ и ПОЈ), да „одмах по уласку у

²³⁵ АС а.ф. Повереништво за просвету Србије, Ф1 бр. 31. Председништво АСНОС - Окружном НО, 5.1.1945.

²³⁶ *Одлука о заштити и чувању културних споменика и старина, Службени лист ДФРЈ*, бр. 10. од 6. марта 1945. Владимир Бргуљан, *Извори споменичког права у Југославији*, Београд, 2000, 65-66.

²³⁷ Миладин Милутиновић, *Послератна заштита југословенских архива*, у: „Архивист“, година I, свеска 1, Београд, 1951, 14. Из самог наслова одлуке види се да се заштита није односила само на архивалије, већ је имала шири домашај, односно требало је заштити све културне споменике и старине. Даље одредбе Одлуке значило да се сви предмети од културно-историјске важности, значи и архивалије, без обзира на који начин стечени, који су се на дан обнародовања ове Одлуке затекли у приватном власништву, нису могли изнети из земље, било продајом, заменом, поклоном или завештањем. А управу над уметничким и научним предметима требало је да преузму „просветне власти појединих федералних јединица“.

²³⁸ Миладин Милутиновић, *Послератна заштита југословенских архива*, у: „Архивист“, година I, свеска 1, Београд, 1951, 14.

ослобођено мести, пружи пуну заштиту предметима утврђеним као уметнички и научни предмети према одлуци“, а надзор и руковање њима било је поверено „стручним лицима у споразуму са надлежним просветним властима“. Надаље, Одлука коју је потписао лично председник НКОЈ-а, маршал Јосип Броз, поставила је још неколико значајних правила: да се зграде у којима се налазила уметнички и научни предмети, старине, архиве, библиотеке и други културни споменици, не могу употребити „ни у какве друге сврхе“. Лица која би „кварила или разносила предмете по овој Одлуци“, подлежала су санкцијама у складу са прописима предвиђеним за уништавање државне имовине. То значи да су архивалије, поред других предмета сматране већ тада државном имовином.²³⁹

У вези са тиме, и *Уредба о оснивању државне комисије за ратну штету*, донета 2. априла 1945. године,²⁴⁰ може се сматрати прописом који се посредно односио и на архивску материју. Уредбом се под ратном штетом подразумевало „уништење и оштећење имовине које су извршили ратни непријатељи и њихови помагачи, без обзира да ли је штета учињена на државној територији или ван ње, и то у времену од 6. априла 1941. године па до краја рата“. Такође, у смислу *Уредбе*, ратном штетом су била обухваћена и сва оштећења имовине „која су, због ратних прилика починили југословенска војска, народно – ослободилачка војска, партизански одреди Југославије, Југословенска армија, као и савезничка војска“.

Уредбом није било прецизирано о којој се све врсти штете ради, осим што је Државна комисија за ратну штету имала задатак да прикупи податке о целокупној ратној штети у држави, да пријављену штету провери и процени, изради план расподеле ратне штете, и друге сличне задатке на нивоу државе. *Уредба* није прецизирала ни да ли је реч искључиво о штети коју су претрпела физичка лица, а увидом у архивску грађу из тог периода, налазимо документа о знатним оштећењима, уништењу или губицима, која су услед ратних дејстава претрпела различита правна лица, државна надлештва и органи Краљевине Југославије, привредна предузећа, културне и друге установе, различита удружења и организације од државног или регионалног интереса. Биланс тек завршеног рата био је разарајући на свим пољима живота и рада југословенских народа. То се огледало и у судбини архивског материјала различитог порекла. Мишљења смо да се

²³⁹ *Службени лист ДФРЈ*, бр. 10/1945. АЈ- 218-59-194: Изузетно, могле их је користити војска, у случају „неодложне потребе“, али и тада су војне власти, у договору са најближим просветним органима, биле дужне да предузму све потребне мера да се предмети који се налазе у зградама „потпуно обезбеде“.

²⁴⁰ *Уредба о оснивању државне комисије за ратну штету*, Сл.лист ДФЈ, бр. 20/1945.

овај пропис конкретно није могао примењивати на штету насталу у погледу архивског материјала, изузев уколико државно надлештво, установа или друго правно лице, као оштећено није пријавило штету на архивској документацији као делу своје имовине.

Међутим, нешто раније донета Одлука о образовању „Комисије за утврђивање штете причињене од стране окупатора на културно-историјским предметима и природним знаменитостима Југославије и за њихово враћање у земљу“ могла је представљати основ за одређену заштиту архивалија и надокнаду евентуалне штете на њима. Одлука је донета 19. децембра 1944. године,²⁴¹ а Комисија образована при Повереништву просвете НКОЈ, имала је за циљ да утврди штету „причињене од окупатора на културно-историјским предметима и природним знаменитостима земаља Југославије“, као и да спроведе поступак „за враћање тих однесених предмета у Југославију“. Ако се архивска грађа сматра културно историјским спомеником, што ће се изразитије уочити у прописима који су уследили, онда се Одлука могла примењивати као допуна Уредбе којом је била регулисана ратна штета.

У постреволуционарном времену формирања државног апарата федеративне Југославије, сваки је ма и посредни норматив, везан за писану документацију највиших државних органа био од значаја за њено очување. У таквом светлу посматрамо и *Уредбу о чувању уредаба, правилника и упутстава донетих од председништва Министарског савета*, од 2. априла 1945. године.²⁴² Само један члан Уредбе предвидео је да „оригинални примерци уредаба, правилника и упутстава које доноси Министарски савет чувају се код Министра правосуђа демократске Федеративне Југославије“.²⁴³

Председништво АВНОЈ-а је 24. маја 1945. донело *Закон о заштити народних добара и њиховом управљању*,²⁴⁴ као пропис општег карактера, који се могао, у ширем смислу, примењивати и на архивски материјал. По њему, сва непокретна и покретна добра која су „на темељу Одлуке Антифашистичког већа народног ослобођења

²⁴¹ Одлука о образовању „Комисије за утврђивање штете причињене од стране окупатора на културно-историјским предметима и природним знаменитостима Југославије и за њихово враћање у земљу, Службени лист ДФЈ, бр. 3/1945.

²⁴² *Уредба о чувању уредаба, правилника и упутстава донетих од председништва Министарског савета* Службени лист ДФЈ, бр. 20/1945.

²⁴³ Исто. Детаљније објашњење прописа је изостало, али се назире намера да се чувају одређена акта које својим радом произведу најзначајнији државни органи. Није било јасно разлучено место и начин чувања овог архивског материјала, што је донекле било разумљиво, ако се зна да архивски прописи федералне државе још нису били још донети, а прописи важећи до 1944. години стављени ван снаге.

²⁴⁴ *Закон о заштити народних добара и њиховом управљању*, Сл.гл.ДФЈ, бр. 36/1945. Одлука АВНОЈ-а се односила на секвестар и имовину народних непријатеља, а обавеза свих „јавних власти и установа“ као и појединачна била је да сву имовину затечену у њиховом поседу на дан доношења поменуте одлуке, без обзира „на начин на који је та имовина дошла у њихове државе“ пријаве савезној односно земаљским управа народних добара.

Југославије од 21. новембра 1944. године или на темељу других закона прешла или ће прећи у државно власништво, постају народна имовина (народно добро) на чије власништво је власништво право државе незастариво“. Појам „народног добра“ овим Законом није разјашњен, а такође нисмо учили да се децидирано као део имовине државног надлештва, установе, предузећа, помиње архивски материјал, историјска грађа или пословна документација. Истовремено се првим уредбеним прописима нове државе није тврдити да је овај материјал изузет из имовине правних субјеката који су се до 1941. године појављивали као ствараоци писмене документације. Стога смо закључили да, поред финансијске и материјалне имовине, архивски материјал односно сва преписка која је настајала у току рада једног правног субјекта, од његовог оснивања до престанка, представља део писане, односно покретне имовине тог правног лица. Она „прати судбину“ свог ствараоца или сопственика због чега, архивски материјал треба да буде нормативно третиран са истом пажњом као и сва друга имовина, према посебним прописима о заштити, коју су спроводиле савезна и федералне управе народних добара.

Истовремено донети *Закон о прибирању, чувању и расподели књига и других културно-научних предмета* (24. маја 1945), који су према одлуци АВНОЈ-а од 21.11. 1944. године постали државна својина или су под режимом секвестра, такође је имао практичан значај за у области заштите архивалија. Законом је било дато у надлежност Министарству просвете ДФЈ да брине, уз остало, о свим архивским предметима који су постали државно власништво, а налазили у се у непријатељској, као и имовини одсутних лица или имовини коју су окупаторске власти присилно отуђиле.²⁴⁵ Обзиром на став да се архивска грађа може сматрати делом имовине свог ствараоца, јер она настаје као резултат деловања сектора који су сврстани у општенародну имовину, то можемо закључити да се одредбе о општенародној имовини могу применити и на културна добра, те архивску грађу. Општенародна имовина је била предмет „нарочите заштите државе“, из чега произлази да је и културна заоставштина као један од „главних ослонаца државе“ у привредном и друштвеном развоју била и део свеукупне бриге, а управљање и располагање њоме строго предвиђено и регулисано законом.²⁴⁶ Мишљења смо да је овакав приступ архивским документима у постреволуционарним годинама испуњеним

²⁴⁵ *Закон о прибирању, чувању и расподели књига и других културно-научних предмета*, Службени лист ДФЈ, бр. 36/1945.

²⁴⁶ *Устав ФНРЈ*, Службени лист ФНРЈ, 86/1946. У њему није било начелних одредби које би сте конкретније могле применити за културна добра, у оквиру тога и на архивску грађу и писана историјска сведочанства. У оквиру одељка о друштвено-економском уређењу ФНРЈ, проналазимо одређења општедржавне имовине односно „имовина у рукама државе“.

енергијом „рашчишћавања са реакционарном идеологијом и прошлошћу“ био изузетно важан, јер је стављањем истих под непосредну управу државе у оквиру свеукупне народне имовине, макар она била и предмет национализације, обезбеђен гарант државног протекционизма у очувању историјских докумената.

У циљу спровођења овог Закона је 29. маја 1945. био прописан *Правилник о преносу послова из надлежности Министарства индустрије – државне управе народних добара у надлежност министарства просвете Демократске Федеративне Југославије*. Правилником је био веома прецизно предвиђен поступак прикупљања, чувања и расподеле предмета државне својине преко читаве мреже образованих сабирних центара, чији је задатак био, поред осталог, прикупљање и чување књига, архивских и музејских предмета, али и других предмета од историјског, научног или уметничког значаја „који су постали државна својина“.²⁴⁷

Поступак старања односно сабирања архивалија, између осталих предвиђених добара, обухватао је активности управе народних добара које су биле дужне по извршној одлуци суда о конфискацији имовине, или ако је иста имовина под секвестром у смислу прописа Одлуке АВНОЈ-а од 21. новембра 1944. године, да извести надлежни сабирни центар о имовини која подлеже примени одредаба *Закона о прибирању, чувању и расподели књига и других културно-научних предмета*. Битна ставка је била та да је предметна имовина дефинитивно прешла у државну својину или је под секвестром. У правилнику смо уочили да је архивалије (уз друге предмете који имају историјски, научни или уметнички значај) сматрале делом имовине једне установе, правног лица, ствараоца.²⁴⁸

Нормативни покушаји су представљали декларативно опредељење власти у погледу очувања архивалија од државног значаја без обзира када су настале и где су у

²⁴⁷ *Правилник о преносу послова из надлежности Министарства индустрије – државне управе народних добара у надлежност министарства просвете Демократске Федеративне Југославије*, Службени лист ДФЈ, бр. 36/1945. У седиштима федералних јединица послове „земаљских сабирних центара“ је требало да обављају министарства просвете „земаљских влада“ односно влада федералних јединица у саставу ДФЈ. Док је за потребе сабирања архивалија од значаја за савезну државу било планирано оснивање Савезног сабирног центра у Београду, чије ће послове требало да обавља Савезно Министарство просвете.

²⁴⁸ *Закон о прибирању, чувању и расподели књига и других културно-научних предмета*, Службени лист ДФЈ, бр. 52/1945. Обавеза штампарских предузећа за подручје Југославије, било да је државно или приватно, да доставља државној централној библиотеци ДФЈ у Београду „по 16 примерака од сваке штампане или другим графичким начином умножене ствари“, можемо сматрати такође једним од посредних начина да се заштити архивски и библиотечки материјал. Она је предвиђена Уредбом о обавезном достављању штампаних ствари, донетом 24. Јула 1945. године, а односила се, поред књига, и на све друге „штампане ствари“, као што су новине, часописи, брошуре, музикалије, репродукције, графикани, штампане графике, леци, плакати географске карте и други штампани и литографисани пренети. Као што се може уочити, поједине врсте предвиђеног материјала су се према касније донетим прописима, уврштени у архивски материјал (леци, плакати, карте...)

датом тренутку налазе. Стварно стање је било знатно другачије од прокламованог. Биланс тек окончаног рата није мимоишао ни архивалије и друга културне споменике. С обзиром да је архивска грађа страдала, као и други споменици културе, не само услед њеног уништавања током рата већ и нехајним или крајње неодговорним односом појединих чиновника после ослобођења, држава се озбиљније позабавила нормативом о заштити споменика културе. Сви прописи нове власти донети у циљу да се заштите или бар привремено обезбеде културна добра, међу њима пре свега архивска грађа државних органа, у пракси је било значајног одступања и непримене ових прописа, тако да су поред очигледног девастирања у току тек минулог рата, велике количине државне архиве страдале делом несавесних државних службеника.

Да би се спречило даље уништавање и немаран однос према споменицима културе, средином 1945. године је Председништво Антифашистичког већа Народног ослобођења Југославије сачинило нацрт *Закона о заштити споменика културе и природњачких реткости Демократске Федеративне Југославије*. Њиме је било предвиђено да сви „непокретни и покретни културно-историјски“ споменици, између осталог, било да су „својина државе, приватних физичких односно правних лица“, могу бити стављени под заштиту Демократске Федеративне Југославије. Како архивска грађа као посебно покретно културно-историјски споменик није још увек била регулисана посебним прописима, то се њена заштита очекивала у оквиру овог прописа општијег карактера. Основ за то представљала је одредба Закона, која је дефинисала покретне културно-историјске споменике. Под окриље државне заштите биле су стављене „рукописне књиге, повеље, писма, минијатуре, записи, натписи, архивалије“, што значи различити облици архивског материјала, које је требало похранити у архивама као „надлежним земаљским“ установама у којима се чувају „одређене врсте покретности од културно – историјског карактера“.²⁴⁹

²⁴⁹ АЈ-218-59-194: акт Одељења за културу Министарства просвете ДФЈ број 2192 од 3. јула 1945. *Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости Демократске Федеративне Југославије, Службени лист ДФЈ*, бр. 54/1945. В. Бргуљан, *Извори споменичког права у Југославији*, Београд, 2000, 67-71. Образложење закона је дао тадашњи министар просвете, следеће: „Потреба оваквог закона наметала се одавно, а нажалост интереси појединих група и појединаца који су у старој Југославији били увек пређашнији од интереса целине, онемогућавали су његово доношење. Наши стари споменици културе и наше природне лепоте, међутим, нестајале су из дана у дан, на штету и жалост народа коме су припадали, а на срамоту власти које су из нехата, неразумевања, несавесности и личног себичног интереса дозвољавале њихово уништење. Од оваквог односа државних власти према овом проблему народ је имао низ штета: одлазили су у неповрат објекти драгоцени за науку и уметност. Народ је лишаван најлепших завештања своје прошлости, најнеоборивијих доказа његовог културног и политичког права на тло на коме је живео. Народне масе и омладина губиле су најнепосредније елементе свог образовања, упознавања своје историје, својих обичаја, своје уметности и своје земље уопште. Народ је, најзад лишаван свога права да буде у свету цеђен по ономе што је створио и пружио човечанству. Држава која је требала да штити и

По доношењу првог савезног Устава 1946 године, сви привремено донети прописи, па и они који су се односили на област заштите културних добара као неопходне мере у први послератним годинама, су са истим морали бити усклађени.

У оквиру усаглашавања прописа са Уставом од 31. јануара 1946. године, Президијум Народне скупштине ФНРЈ је 4. новембра 1946. године, прогласио нови *Општи закон о заштити споменика културе и природњачких реткости*.²⁵⁰ Предлагачи Закона су у образложењу истакли да је он „једна неопходност“ јер „закони бивше Краљевине Југославије нису правили разлику између серијских производа и уметничких дела, између свакидашњег обичног повртарског производа и оморице у кањону Дрине или рунолиста на Мучњу“.²⁵¹

Уз Закон је био донет и објављен *Правилник о извршењу Закона о заштити споменика културе и природњачких реткости Демократске Федеративне Југославије*

да културно и морално подиже свој народ срозавала га је. Она му је својим нехатом одузимала и оно мало вере да је она ту ради његове заштите, да она штити његов рад, зној и знање, Такав став државе умртвљавао је у народу и жељу за радом и стварањем, јер је у томе видео само један бесциљан напор и узалудни жртву. Доношењем овога Закона је само једна „праведна мера и враћање дуга државе народу“. У образложењу поводом доношења закона је било наведено и да је „данашња народна власт у низу мера које предузима не би ли поправила грешке раније власти, мора спровести и овај Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости, који ће народу сачувати његову прошлост, вратити поштовање његовом напору и његовим свесним жртвама, једном речи вратити народу његову земљу са свим трудом његовим и богатствима природе.“

²⁵⁰ *Општи закон о заштити споменика културе и природњачких реткости*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 81/1946. АЈ-219-59-194: *Образложење Закона о заштити споменика културе и природњачких реткости ДФЈ*. Из образложења видимо да је закон био у највећем делу посвећен заштити музејских предмета и уметничких дела, тек уопште узев, могао се примењивати и када се у питању архивалије односно писани историјски извори као покретни културно-историјски споменици. У теску Закона сви споменици културе, значи и архивалије, без обзира чије су власништво и у чијем су поседу, су стављени под заштиту државе, а њихова научна и естетска вредност је постала „општеномодно добро“. Тако је и целокупна архивска грађа државних органа и других институција на нивоу Југославије била стављена под заштиту тада јединог државног архива Републике Србије. Међутим, и таква ситуација је представљала боље стање него неимање никаквих прописа у области заштите културно историјских споменика, па и архивске грађе. Из овог закона су у наредном периоду произашли законски и подзаконски прописи о заштити архивске грађе.

²⁵¹ АЈ-219-59-194: *Образложење Закона о заштити споменика културе и природњачких реткости ДФЈ*. Један о разлога за доношење закона је била и потреба да се као што је у другим земљама Европе свест о значају и потреби заштите већ довела до конкретних резултата, јер „у предратној Европи, изузев Албаније, ми смо били једина земља у којој је идеја заштите остала без конкретне подршке државе и закона“. У образложењу закона и потребе његовог доношења било је истакнуто колико југословенски народи касне у нормативном уређењу заштите културних добара у односу на друге земље Европе. Истакнути су примери Шведске у којој је још 1630. године био основан Конзерваторски уред са задатком „пописа историјских непокретности и надзора над њима“. Данска је почетком 18. века имала сличну установу, али је Француском револуцијом у основи било промењено схватање садржине и организације заштите, јер су декретима донетим у периоду 1790. и 1792. године под заштиту државе, поред историјских непокретности, биле стављене и уметничке слике, вајарски радови и друге непокретности. С обзиром да ће ови прописи послужити као основ развитку заштитног законодавства у Европи, то можемо рећи да се и у области заштите архивалија француска сматра једном од зачетница модерног архивског законодавства. Територијално ближе државе Југославији, већ су више од једног века имале своје системе заштите културне баштине. Тако је у Грчкој ова заштита спроведена још од 1834. године, у Италији од 1870, Мађарској 1881, Енглеској 1882, Турској 1884, Шведској и Норвешкој 1886, Француској 1887, Угарској 1889, Румунији 1892.

којим су прописане ближе одредбе о чувању и заштити, предвиђено је оснивање „залога за заштиту“, одређене су „присилне мере и казне за неизвршење“ и слично. Посебно је значајна за наше истраживање одредба Правилника којом се под заштитом државе налазе и предмети као што су „...повеље, писма, записи, натписи, архивалије“.²⁵²

Био је то први законски акт којим је започела изградња правног система заштите свих споменика културе у Југославији, у оквиру чега се, иако у почетку не изричито, налазила и архивска грађа органа федерације.

Током 1946. године био је сачињен *Пројекат Закона о државним архивама и регистратурама Федеративне Народне Републике Југославије*, који је предат на даљу надлежност савезном Комитету за културу, науку и технику.²⁵³ У том облику, Пројекат није никада заживео, али су решења која је предвиђао била веома значајна за целокупну архивску делатност која се тада налазила у повоју на подручју ФНРЈ. Пројекат закона је био опсежно написан, садржао је детаљно предвиђене сегменте рада државних архива и регистратура у правним лицима, као ствараоцима архивске грађе. Због тога је оправдано указати на нека његова решења, која су у свим архивским прописима који су уследили у ФНРЈ, касније СФРЈ била на неки начин инкорпорирана и примењивала су се у погледу заштите архивске грађе државних највиших орган у земљи, као и свих других правних лица као стваралаца.

Пројектом савезног закона из 1946. је уведен појам регистратуре, који је заменио досадашњи појам архиве као „посебног дела сваког надлештва и установе у коме се помоћу нарочито прописаних књига и утврђеног поступка води непрекидан преглед стања и целокупног рада дотичног надлештва или установе и у коме се сви завршени предмети чувају до законског рока предаје надлежној државној архиви“. Појам регистратуре у том смислу примењивао се у архивској терминологији савезне државе, а у употреби је и данас, код земаља правних наследница савезне Југославије. Веома

²⁵² АЈ-218-59-194: *Правилник о извршењу Закона о заштити споменика културе и природњачких реткости Демократске Федеративне Југославије*, Службени лист ДФЈ, бр. 88/1945, В. Бргуљан, *Извори споменичког права у Југославији*, 71-75.

²⁵³ АЈ-182-25-26: *Пројекат Закона о државним архивама и регистратурама ФНРЈ*. Државна архива ФНРЈ је била посебно предвиђена Пројектом, а у делокруг ове архивске установе налазила се брига о свим архивама и регистратурама „свесавезних државних надлештава и установа ФНРЈ, савезно-републиканских надлештава и установа савезне владе, све архиве и архивски материјал народно-ослободилачког покрета и борбе од пропасти Краљевине Југославије до стварања ФНРЈ“, као и архивским материјалом који је има везе са народноослободилачком борбом и стварањем ФНРЈ. Истовремено, од значаја је био и архива избегличке Југословенске владе, архива и архивски материјал Народне скупштине, министарства некадашњег краљевског двора, централних надлештава и установа Краљевине Југославије од 1918. До 1941 као и све архиве и архивски материјал јавних и приватних установа и организација општег карактера из времена краљевине.

значајно за предмет нашег истраживања била је својеврсна класификација и категоризација регистратура у ФНРЈ, које су разврстане по своме значају, уређењу, вођењу, чувању и предавању архивског материјала државним архивама на три категорије.²⁵⁴

Пројекат закона је био свеобухватан, јер је до детаља регулисао рад архивских установа свих нивоа, као и регистратура код правних лица стваралаца архивске грађе. Оваква нормативна регулатива била је прихватљива са аспекта архивске праксе, јер је архивским посленицима знатно олакшавало рад уколико су све прописе из области свога рада проналазили у једном правном акту, што је значило својеврсну кодификацију целокупне материје југословенског архивског законодавства. Међутим, у правном смислу, тако постављен законски текст излазио је из оквира особености закона, те начелног регулисања одређених области и питања архивске струке, и попримао је обележја подзаконских прописа који су требало да понуде процедурална решења и обезбеде примену основног закона. Ово би се могло сматрати једним од разлога што предметни Пројекат никада није добио законски значај.

Када говоримо о разлозима који су довели до тога да пројекат закона не буде усвојен у том облику, да се стави ад акта, могли бисмо неке од њих потражити и у чињеници да је овај Пројекат добрано сличио „проскрибованом“ Пројекту Закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије из 1935. године. Штавише, пажљивом упоредном анализом оба законска текста, долазимо до закључка о постојању значајне сличности, односно уочавамо преузимање већег броја института, поступака заштите архивалија у државним архивама и регистратурама из текста пројеката закона Краљевине Југославије.²⁵⁵ Стога би оживотворење законског текста чији чија се суштинска решења налазе у прописима државе која је девестирана представљало

²⁵⁴ АЈ-182-25-26: Пројекат Закона о државним архивама и регистратурама ФНРЈ. У прву категорију су спадале регистратуре тадашњих највиших државних органа власти ФНР, као што су били Президијум народне скупштине ФНРЈ, Председништва народних већа Народне скупштине ФНРЈ, председништво владе ФНРЈ, Врховни суд ФНРЈ, Јавни тужилац ФНРЈ сва министарства односно повереништва, комисије и комитети при Председништву владе ФНРЈ, али и регистратуре других делатности на нивоу федерације, народних република или градских народних одбора, за које је држава сматрала да су од значаја за федерацију

²⁵⁵ АЈ, библиотека инв. бр. 1539, *Пројекат закона о државним архивама и регистратурама краљевине Југославије*. Терминолошки су одредбе Пројекта закона из 1946. године усклађене са терминологијом нове државне власти, али је суштина нормативног регулисања заштите архивалија остала скоро истоветна. Примера ради, категоризација регистратура остала је истоветна оној у Пројекту из 1935. године, а Државна архива ФНРЈ, са својим надлежностима, у ствари је произашла од „пројектоване“ Архиве националног Вакрса Краљевине Југославије, која је обухватала „целокупну територију Краљевине Југославије као и све југословенске установе и насеобине где их год има“. Пажљива и аналитичка регулатива стручног кадра у државним архивама и регистратурама такође је своју основу имала у Пројекту закона из 1935. године.

директно супротстављање прописима којима је власт нове југословенске државе скоро одмах по ослобођењу ставила ван снаге све прописе који су постојали и били примењивани у Краљевини Југославији односно до 1941. године.²⁵⁶ Даљим тумачењима би се такав закон, ма колико он у конкретној архивској материји представљао добар темељ даљем развоју и унапређењу рада државних архива, могао квалификовати да непријатељски и неподобан, реакционаран у односу на напредне идеје тадашње државне и партијске власти у ФНРЈ.

С обзиром на прокламовану бригу и позитиван однос, који су нове власти декларативно и нормативно истицале према заштити архивске грађе, парадоксално звучи податак да је масовном уништавању архиве, поред општег непознавања њене вредности, допринела *Наредба Привредног савета Владе ФНРЈ о обавезном прикупљању и предаји отпадака од хартије*,²⁵⁷ од 27. септембра 1949. године донете на основу *Уредбе о прикупљању и употреби отпадака* из 1948.²⁵⁸ *Наредба* је обавезивала сва државна надлештва, установе, предузећа, задружне и друштвене организације да „прикупљају, чувају и предају одређеним органима све отпатке од хартије који настају приликом потрошње и производње. Под „отпацама од хартије“ није се подразумевао непотребан архивски или безвредни регистратурски материјал, већ сва грађа, изузев „индига и карбон –папира“ као и „отпадак од хартије на коме је исписан или иштампан текст строго поверљивог садржаја“. Поступак са материјалом поверљивог садржаја само се унеколико разликовао од начина поступања са свом осталом „отпадним хартијом“, само утолико што се пре предаје морао „на најпогоднији начин исећи (цепати)“. *Наредбом* је чак била утврђена организација „како се има обавити предаја отпадака од хартије“ као и одговорност институција и лица која не поступе према предвиђеним обавезама.²⁵⁹

Покушаји да се уредбеним прописима унеколико ублажи негативан „биланс“ рата када је у питању архивска грађа и њен статус у годинама непосредно после рата, били су у непосредном супротности са активностима тадашњег Привредног савета ФНРЈ. Својим расписом о прикупљању старе хартије, поткрепљеним Упутством о сређивању и чишћењу архива Председништва Владе ФНРЈ, акт поверљив. бр. 1.542. од 2.11.1949. године, довело је до формалног уништавања читавих архива њиховим предавањем

²⁵⁶ Ferdo Čulinović, *Stvaranje nove jugoslovenske države*, Zagreb, 1959, 303 – 306.

²⁵⁷ ИАП, архивски фонд *Окружни народни одбор Пожаревац*, пов.бр. 1542 од 2. новембра 1949.

²⁵⁸ *Уредба о прикупљању и употреби отпадака*, Службени лист ФНРЈ, бр. 48/1948.

²⁵⁹ *Наредба Привредног савета Владе ФНРЈ о обавезном прикупљању и предаји отпадака од хартије*, Службени лист ФНРЈ, бр. 83/1949.

предузећу „Отпад“ на прераду.²⁶⁰ Према проценама оних који су свакодневно радили на „прочишћавању“ архива, око 70% материјала је слато на прераду, док се задржавало „свега 30%“. Мишљења да старе архиве представљају драгоцену сировину за индустрију хартије било је много јаче од законских прописа, па је и поступак са архивалијама био „неправилан“, „немаран“, „у потпуној супротности са постојећим прописима“. Биланс је био следећи: „Југославија је претрпела после револуције огромне и ненадокнадиве губитке уништавањем историјске грађе из ранијих и савременог периода“.²⁶¹

У листу „Политика“ од 17. марта 1946. године је освануо оглас којим су позивана „сва државна надлештва, све јавне и приватне установе да сву хартију-архив и др. ставе на расположењу Државном предузећу за промет отпадака у Београду.“²⁶² Поводом тог огласа тадашњи управник Државне архиве ФНРЈ у Београду се обратио Комитету за културу и уметност актом у коме тражи да се „хитно нареди“ свим државним надлештвима, јавним и приватним установама да не смеју, ни под каквим изговором, никоме предати своје архиве или део тих архива без претходног обавештења и пристанка Државне архива, која ће преко својих стручних лица оценити вредност сваке поједине архивске и регистратурне целине докумената, било да припада државној, јавној или приватној установи.²⁶³ Одношење на отпад архиве требало је омогућити само по претходној „стручној оцени службеника државне архиве у погледу вредност одређене архива“, на основу које се непотребна архива могла дати у прераду папира, а део који има научно-културни значај предати државној архиви. Тим поводом је влада ФНРЈ својим расписом „скренула пажњу да се забрањује предаја архива које имају документа културно-историског значаја предузећима за прераду хартије без сагласности Државне архиве“.²⁶⁴

Уочили смо да је оквир за уништавање архивалија централних државних надлештава до 1941. године био створен оваквом уредбом, а детаљније разрађен ближим упутствима за њено спровођење, које је требало да прописе „по потреби“ Министар лаке индустрије ФНРЈ. Још тежи аспект *Наредбе* видимо у тачкама које предвиђају новчане казнене мере за одговорне службеника (намештенике надлештава, установа и других

²⁶⁰ В. Чубриловић, *Зашто је тешко писати нашу историју*, у *Политика*, 29-30, новембра и 1. децембра, 1955, 10. Ђ. Станковић, Љ. Димић, *Историографија под надзором*, 180.

²⁶¹ АЈ-507-ХVI- к -1-7, О стању и проблемима архивске службе у ФНРЈ, 17.02.1954.

²⁶² *Политика*, бр. од 17. марта 1946.

²⁶³ АС-313-1-4: Акт председника Комитета за културу и уметност при Влади ФНРЈ, Меше Селимовић 409. од 23. марта 1946. Милић Ф. Петровић, *Полазне основе за културно-просветни рад*, у: „Културна политика Југославије, 1945-1952“, Зборник докумената, књига 1, Београд, 2009, 50.

²⁶⁴ АЈ-218-59-194: Акт бр. 1449 од 5. јуна 1946.

правних лица), уколико не поступе по предметној *Наредби*, односно ако не врше прикупљање отпадака од хартије, ако у одређеном року не пријављују отпатке од хартије или исте ревносно не отпремају.²⁶⁵

Последице су могле бити катастрофалне по заштиту архивске грађе као културног блага. Ревности одговорни државни намештеници су пожурили да предају „стару архиву на прераду као сировину“. На тај начин је уништено много архивских фондова са овог подручја из предратног, ратног и поратног времена. То наопако тумачење и примена прописа је имало за последицу скоро потпуно уништење архивског материјала многих регистратуре, а неке од њих су „поштеделе“ само деловодне протоколе и „тек по који акт“.²⁶⁶ Верујемо да је захваљујући реаговању архивских радника, али и опасности да се уз „неподобне реакционарне предратне архиве“, поткраде и који „важан револуционарни акт“, убрзо Повереништву просвете НКОЈ-а било поверено је да, „у споразуму са просветним властима федералних јединица“ пропише ближе одредбе за чување и заштиту културних споменика и старина. Тако је средином 1945. године настало *Упутство којим се забрањује предаја на прераду архиве која има културну и историјску вредност*.²⁶⁷

Даља конкретизација мера за чување архивске грађе учињена је 1948. године доношењем *Наредбе владе ФНРЈ о привременом обезбеђењу архива*.²⁶⁸ Потреба да се целовитије регулише заштита архивске грађе некадашњих институција Краљевине Југославије, што би представљало и „исправљање пропуста учињених Одлуком о заштити и чувању културних споменика и старина“, одредила је и циљ доношења *Наредбе* – привремено регулисање заштите архивске грађе до доношења закона у овој области.

Наредба је садржала 10 тачака, којима је у првом реду била предвиђена правна заштита „бивших државних органа и самоуправних установа“, затим проширена и на удружења и друга правна лица и појединце, ствараоце архивске грађе у предратној

²⁶⁵ *Наредба о обавезном прикупљању и предаји отпадака од хартије*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 83/1949. у потпису Борис Кидрич, председник Привредног савета Владе ФНРЈ и Савезне планске комисије.

²⁶⁶ Никола Шкерковић, *Организација архивске службе*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, година II, свеска 2, Београд, 1952, 7.

²⁶⁷ *Исто*. Значај ових прописа је био неоспоран, али се у пракси одступало од утврђених норматива и правила, па су се самовољно уништавале велике количине архивског материјала. Постоје подаци да се архивски материјал, често врло драгоцен, развлачи и уништава. Потребно је због тога, нарочито за архивалије, донети једну наредбу којом ће се питање њиховог смештаја и чувања регулисати привремено, до доношења прописа о државним архивама и регистратурама, у потпису Милован Ђилас, министар без ресора.

²⁶⁸ АЈ-182-61-65: *Наредбе владе ФНРЈ о привременом обезбеђењу архива*, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 25/1948. Б.Лекић, *Развој архивске службе у Србији без покрајина*, Архивски преглед 1976, 1-2, 24.

Југославији, без обзира да ли су „спојене са архивама данас постојећих државних органа, установа, предузећа или других правних лица“ или не, свима се морала „хитно обезбедити и чувати до даљих упутстава“.²⁶⁹ Конкретно је било предвиђено „прикупљање података“ о архивама некадашњих државних и самоуправних установа, међу којима су се налазиле и архиве „централних државних надлештава“ Краљевине Југославије. Одсецима за просвету при среским, градским и рејонским народним одборима наложено је да на својим територијама „прикупе податке о грађи, месту где се и код кога се она налази, како је смештена и сачувана и да исте доставе државним архивима“ који су тада постојали у Београду, Новом Саду, Загребу, Љубљани, Сарајеву и Цетињу.²⁷⁰ Начелник одељења за управно и правосудно законодавство Комитета за законодавство и изградњу народне власти ФНРЈ, Предраг Власинић, је 10. маја 1948. године дел.бр.1442, послао Комитету за школе и науку владе ФНРЈ, акт – допуна Наредбе о архивима, следеће садржине: Прегледали смо ваш предлог за допуну Наредбе о привременом обезбеђењу архива који сте нам упутили 29. априла о.г. Мишљења смо да се циљ који се овим допунама жели постићи може остварити и путем ваших интерних упутстава Председништву Владе односно Министарству просвете НР Хрватске, тако да доношење нарочитих прописа о овоме не изгледа нам потребно. Смрт фашизму – слобода народу!“²⁷¹

Наредба је обухватала привремене мера за обезбеђивање архива различитих стваралаца. У оквиру тога налазила се и заштита архивске грађе некадашњих централних државних органа Краљевине Југославије. У једном од пропратних писама којима је Влада ФНРЈ преко министарства просвете Народних Република покушала да обезбеди практичну ефикасну примену наредбе на територији целе Југославије, налази се

²⁶⁹ Миладин Милутиновић, *Послератна заштита југословенских архива*, у: „Архивист“, година I, свеска 1, Београд, 1951, 15. Наредба је дала објашњење шта се подразумева под архивама државних и самоуправних установа. Према том објашњењу, под архивама бивших државних и самоуправних установа подразумевале су се архиве централних државних надлештава, бановинских, окружних, среских, градских општинских, судских школских и други архивски документи, архиви имовинских, научних, школских и црквених општина, земљишних и урбанијалних заједница.

²⁷⁰ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 25/1948. АЈ-315-1-1: пов. 0 – 453, од 26. јуни 1948. У службеном листу ФНРЈ бр.25 до 27. марта 1948. године објављена је Наредба о привременом осигурању архива, где се у тачки 5. Као државни архиви спомињу они у Београду, Новом Саду, Загребу, Љубљани, Скопљу, Сарајеву и Цетињу. Не налазе се Државни архив у Задру и државни архив у Дубровнику, па је виши архивист Дубровачког архива Винко Форетић, тражио да се то измени и ови архиви евидентирају као надзорни над свим државним и приватним архивима и регистратурама на њиховој територији, „које су право већ били добили Окружницом Председништва Владе Народне Републике Хрватске бр. 7162/46 од 29. септембра 1946.г.“ У том смислу је и секретар Комитета, Иво Фрол, предложио да се изврши измена и допуна наведене Наредбе, јер се овај предлог био уважио, и извршила исправка у погледу надзора над извршењем Наредбе, који је требало да врше министарства просвете односно комитети за научне установе, универзитете и високе школе народних република

²⁷¹ АЈ-182-65-61: Акт дел. бр. 1442 од 10. маја 1948.

појашњење шта све све сматра архивском грађом некадашњих, бивших државних или самоуправних установа.²⁷²Тек у нормативима архивске делатности који ће уследити после током 1950. године и касније, моћи ће да се сагледа систем заштите архивске грађе највиших органа власти у Југославији, што значи да ће он сам представљати посебан сегмент заштите архивске грађе као културног добра у оквирима југословенске државе.

Ова *Наредба* представља први пропис у послератној Југославији, истина, не са снагом закона, којим се предвиђала заштита архивске грађе ван архива, у регистратурама. *Наредба* је била недоречена: није садржала одредбе о заштити архивске грађе која је настала радом институција државног али и локалног значај после ослобођења 1945. године.²⁷³ Посебно је важна била одредба према којој су све заштитне мере биле предузимање уз претходно одобрење надлежне Државне архиве, која је истовремено била задужена и да доноси привремена упутства. Циљ оваквог одредбеног решења је био да се „онемогући провизорна и нестручна активност појединих државних службеника приликом поступања и оцене појединих врста архивских докумената“, која би довела до евентуалног уништења или оштећења архивске грађе, пре свега државних органа, али и свих других стваралаца. Деструктивним радњама сматрало се спаљивање, предаја за прераду хартије, физичко уништење и слични поступци, који ипак и поред Уредбе која је стајала на снази, нису били усамљени примери када је у питању архивска грађа. Појављивали су се несавесни службеници, као изузеци „ту и тамо“ који се нису „смели појављивати“, како су говориле тадашње власти, чијим су неодговорним понашањем уништени драгоцени архивски материјали.²⁷⁴

Један од покушаја да се у првим послератним година озбиљније уреди и пропише поступак са архивским материјалом представљао је и Елаборат за Општи закон о

²⁷² АЈ-315-16-33,35: Акт дел. бр. 6649, од 9. априла 1948. Под архивом стваралаца који су уживали приоритетну заштиту и за које је била подразумевана првенствена обавеза лица на терену да буде забележена и прикупљања у циљу заштите, подразумевале су се архиве централних државних надлештава, бановинске, окружне, среске, градске општине судске, школске, као и архива имовних, здравствених, школских и црквених општина, земљишних и урбанијалних заједница.

²⁷³ Д.Фарети, С. Лалић, Б. Лекић, *Архивска грађе о радничком покрету и НОБ-у и њен попис*, у: „Архивист“,бр.2/1969, Београд, 1969, 22. Због тога је привремена заштита архивске грађе војне провенијенције регулисана Уредбом о прикупљању целокупног ратног архивског материјала од војних јединица и подзаконских војних установа, односно Одлуком да борачке организације организују прикупљање грађе о значајним догађајима и борбама из периода НОР-а, донетих 1947. године.

²⁷⁴ Миладин Милутиновић, *Послератна заштита југословенских архива*, у: „Архивист“, година I, свеска 1, Београд, 1951, 17. За разлику од несавесних државних чиновника, Државна архива у Београду и друге основане државне архиве у републикама и при народним одборима су поступале саобразно одредбама Наредбе, што се сматрало даљим напретком „конструктивног учвршћења архивске службе и позитивни резултат оног малог броја стручњака архивиста који су пуно пута савладавали многе тешкоће да би напослетку успели“.

регистратурама рађен у Државној архив НР Србије, од 8 јула 1948. године.²⁷⁵ Елаборат представља полазну основу за касније уређење канцеларијског пословања у државним органима и јавним установама, организацијама. Текст елабората је био веома концизан, радило се о потребном, значајном и квалитетан пропис којим би биле регулисане обавезе стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала у периоду када су државне власти још увек лутале у покушајима да уреде законодавно област заштите и статуса архивске грађе. По својој структури, уочљиво је да је предлагач приликом израде елабората користио текст Пројекат закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије из 1935. године.²⁷⁶ Појам регистратуре, елементе регистратуре као и врсте евиденција и документације која се стварала у регистратурама, Елаборат је преузео из Пројекта закона у Краљевини Југославији. То нам отвара широку лепену размишљања и закључака. Један од њих произилази из чињенице неискства државних власти после 1945. Године у области заштите архивалија, у односу на архивску праксу и законодавство у Европи и свету. Стога су предлагачи законодавних решења па и овог елабората посегнули за решењима из необјављеног и никад правоснажног архивског закона Краљевине Југославије, чије су институције и прописе оспоравала односно која су актима народне власти после 1944. године стављена ван снаге. Истина, у случају Пројекта овог архивског закона није било бојазни да би предлагачи елабората из 1948. године трпели политичку, партијску или другу критику да су прекршили уредбу о престанку важења свих прописа Краљевине Југославије до 1941. године, из простог разлога што Пројекат закона из 1935. године никада није ни ступио у правни живот, дакле правно посматрано, сматрало се да није ни постојао. Креатори Елабората, као и других законских прописа из архивске делатности су стога могли сматрати да предлажу потпуно нови текст и налазе сасвим нова и конструктивна решења у једној области законодавства. Радило се о простом преписивању историје, која је иначе била девастирана и забрањивана.

²⁷⁵ АЈ-182-25-26: Елаборат за општи закон о регистратурама рађен у Државној архиви НР Србије, 8. Јула 1948. Структура елабората обухвата неколико сегмената којима је најпре дефинисани основни појмови канцеларијског и регистратурског пословања, као што је појам регистратуре, акта, документа, предмета. Утврђено је било које су то основне евиденције књиге биле у обавези да воде регистратуре државног карактера као значајније, али и оне мањег значаја, чија је обавеза у смислу елабората била мања. Предвиђен је био поступак рада са актима, документима и предметима, чување и заштита, вођење евиденција, предаја архивске грађе надлежној државној архиви, обавеза сваке регистратуре да буде пријављена надлежној државној архиви, управљање регистратуром које је подразумевало постојање старешине са одговарајућом стручном спремом.

²⁷⁶ АЈ-библиотека Пројекат закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије

Истовремено, у квалитативном смислу и за добробит сабирања и заштите архивалија, покушај да се искористе унесу у социјалистичке прописе позитивни и примењиви елементи из државе претходнице, могао би добити своју позитивну оцену. Вредело је потрудити се и предложити, у времену стихије и приличне дозе партизанског у покушају да се уреди држава народа и народности, образована као тековина Другог светског рата, правилна решења бар једне области државног и друштвеног живота, у овом случају заштите писаних културних споменика. Карактеристика Елабората је била и та што су се у њему предложена решења, иначе преузета из Пројекта закона из Краљевине, била потпуно примењива и у административном пословању државних органа и институција у држави другачијег политичког, економског и државног уређења. Регистратура је остала појмовно и садржински истоветна без обзира у којој државној структури је постојала, а морала је постојати у администрацији државних органа и организација без обзира на систем политичког уређења. То би даље значило да је држава у било ком политичком уређењу задржала своје три основне функције: законодавство, судство и управу, сходно чему је обезбеђивала законодавни и административни рад органа који су чинили ове три власти, што је опет доводило до тога да је било неминовно, скоро на врло сличан начин уредити административно пословање државних органа.

Заједничка карактеристика оба закона у нацрту: Пројекта из 1935. и Елабората из 1948. године била је да ни један од њих није заживео, иако су оба за своје време била прилично добро правно и архивистички посматрано уређивала материју заштите архивске грађе. При томе бисмо истакли да је Пројекат представљао свеобухватни законски пропис, јер је регулисао заштиту архивске грађе и у регистратурама, односно у превентиви, и у државним архивама, односно секундарну заштиту. Елаборат је пак представљао само део норматива који је регулисао поступање регистратура у односу на архивску грађу и регистратурски материјал, статус архивалија и администрације, канцеларијско пословање регистратура са циљем да се заштити архивски материјал који је настајао радом државних органа и установа. Да је Елаборат из 1948. године поставио основе канцеларијском пословању у Југославији после 1945. године налазимо потврду и у каснијем југословенском законодавству, архивска теорија и пракса. показали је да су скоро у већини, институти утврђени у елаборату постали саставни делови норматива архивске струке.

Промишљали смо однос нормативе и праксе – прокламованог и стварног у првим послератним годинама, па се намећу закључци. Законодавство нове владе је нормативно штитило традицију и културно наслеђе, па је настојало да, поред других споменика,

заштити и архивску грађу. С обзиром на „очигледно бригу и позитиван однос“ који су нове власти истицале према заштити архивске грађе, парадоксално звучи податак да су масовном уништавању архиве, поред општег непознавања њене вредности, допринели управо *Наредба* Владе ФНРЈ²⁷⁷ и *Унутство* Председништва Владе ФНРЈ²⁷⁸ о обавезном прикупљању и предаји отпадака од хартије. *Наредба* је обавезивала сва државна надлештва, установе, предузећа, задружне и друштвене организације да „остатке од хартије“ предају фабрикама за прераду папира. Под „отпацима од хартије“ није се подразумевао само безвредни регистратурски материјал, већ сва грађа, изузев оне која је имала строго поверљиви карактер. *Наредбом* је чак била утврђена организација „како се има обавити предаја отпадака од хартије“ као и одговорност институција и лица која не поступе према предвиђеним обавезама.²⁷⁹ Последице ове наредбе биле су катастрофалне по заштиту архивске грађе као културног блага. Многи одговорни чиновници органа власти, предузећа и установа савезног, као и републичког и локалног нивоа пожурили да предају „стару архиву на прераду као сировину“. На тај начин је уништено много архивских фондова са овог подручја из предратног, ратног и поратног времена.

Наредба о привремено обезбеђењу архива из 1948. године, настала је на основу преке потребе, пошто се и поред *Закона о чувању споменика културе*, који у себи садржи и извесне одредбе о чувању архивалија, ове уништавале и развлачиле.²⁸⁰ Одељење за културу Министарства просвете се 31. јула 1945. године обратило Главном народноослободилачком одбору Војводине, са констатацијом: „Тако исто сазнали смо, да саме народне власти уништавају стару истарску архиву. То се чини из незнања! Старе архиве су обично по таванима и подрумима, одакле их власти колима шаљу за прераду папира. Министарство просвете ДФЈ за овај случај има извештај о старој архиви у Вршцу. У тим старим архивама има много драгоцених документа из наше прошлости, Та документа треба сачувати за историјско-културна и научна испитивања наше земље и наших народа... У вези са изложеним, док се не донесу Упутства...која су у раду, предузмите најхитније мере да се библиотеке, музејски и уметнички предмети који су изложени пропадању, као и старе архиве, заштите и сачувају.“ Познати су и покушаји да се прокламована законодавна решења и уредбени прописи примене у пракси код рада државних органа и државних архива. Преписка између Комитета за школе и науку при

²⁷⁷ ИАП, архивски фонд *Окружни народни одбор Пожаревац*, пов.бр. 1542. од 2. новембра 1949.

²⁷⁸ ИАП, исто, бр. 4468 од 27. априла 1950.

²⁷⁹ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 83/1949.

²⁸⁰ АЈ-182-25-26: Образложење уз нацрт Општег закона о архивама.

влади ФНРЈ, у чијој надлежности се налазило прикупљање и старање о архивским документима као и питању оснивања и рада државних архива, и Министарства просвете НР Македоније, током 1947. године садржи податке о првобитној методологији и основним упутствима како применити одредбе *Закона о заштити културних споменика* из 1946. Упутства су подразумевала приступање „организованом прикупљању података о томе где се и какви архивски документи налазе, напуштена документа одмах је требало сабрати, а власницима ненапуштених скренути пажњу на прописе наведених првих законских текстова из области заштите архивалија. Практичан поступак се састојао у томе да документа, укључујући регистре, деловодне протоколе и друге евиденције, у случајевима да су сачувана, буду „склоњени у суве и здраве просторије, сигурне од пожара“. Врло стара документа „писана грчким, црквенословенским или арапским (турским) писмом као и старе рукописне књиге“ требало је „особито чувати, на савијати их и не чистити (прашити) а нарочито пазити да се печати не оштете“. Биле су предвиђене и прве евиденције о архивском материјалу: за сваку групу докумената било је обавезно да се сачини „привремена белешка о томе где су нађени, где се сада налазе, из ког времена датирају и колико их је на броју“.²⁸¹ Ова кратка упутства су била дата само да би „била пренета на људе који ће обављати послове прикупљања архиве“. Имало се у виду да свакодневно пропадају архивалије, незбринуте и препуштене процишћавању од стране често недовољно или уопште нестручних људи, па је и оснивање државних архива у оним федералним јединицама где их није било, био један од приоритета државне власти.

Рано се, већ 1949. године, развила и идеја о размени стручних искустава, развоју архивистичке мисли, те су министарству за науку и културу стизала питања о могућности образовања струковно друштва архивиста, или издавању стручног часописа у коме би се могли објављивати стручни радови или размењивала стручна мишљења.²⁸² Комитет за школе и науку при Влади ФНРЈ је 1948. године планирао и предлагао да се организује конференција која би имала за задатак да проучи и продискутује разна питања из архивистике, и распис о томе је упућен свим народним републикама. Основна питања која су заокупљала пажњу архивиста и била предмет прве архивистичке конференције су била равноправно утврђивање мера за очување архива и сарадњу са заводима за

²⁸¹ АЈ-218-59-194;АЈ-315-16-33,35: Преписка о стању архивалија, на терену и у архивима, у првим годинама после завршетка Другог светског рата.

²⁸²АЈ-218-59-194: Акт дел. бр. 193, 30. јули 1949. Предлози су стизали из БИХ, где је Министарство просвете НР БИХ, на иницијативу Државног архива у Сарајеву, предузело иницијативу за формирање Савезног друштва архивиста.

заштиту, доношење закона о државним архивама, али и закона о регистратурама, правилника о архивској служби, али и много напреднија стручна питања као што је био питање стручног кадра, као и стручног часописа.²⁸³

Први послератни прописи сведоче да је законодавство нове власти штитило традицију и културно наслеђе, настојало да се подробно прегледа свака библиотека, архив, музеј, заштити сваки сачувани уметнички или историјски предмет или документ, тежило да тај посао обављају посебно обучена стручна лица. Чиновник бирократа васпитаван и школован да службену делатност по закону спроводи, у првим послератним годинама јавља се као главни заштитник архивалија. Доживљавајући право као најважније средство сваке политике, санкционисано државном силом која делује *ultima ratio*, бирократа је, и у првим послератним годинама, насупрот револуционарној инерцији, хаотичности прилика, стихијности догађаја, немарности необразованих и непрофесионалних („свестрана лаичка управа“), заговарао „унутрашњи ред у администрацији, институцијама, професионалном и стручном поступку, поштовање општих правила надлежности, дисциплину, ред.“²⁸⁴

2.6. Совјетски обрасци у југословенској архивистици

Интересовање за односе социјалистичке Југославије и Совјетског Савеза је традиционално велико и прилично везано за политичке процесе на Балкану, како у периоду до 1941. године, за време Другог светског рата, касније изградње социјалистичког пута у обе земље, сличности и разлике, размимоилажења и искушења, све до времена специфичних односа ове две земље са турбулентном историјом, у време распада социјалистичког политичког и привредног система у обе државе, са последицом њиховог престанка са политичке, државне и међународне сцене.²⁸⁵

Архивистичка искуства у Совјетском савезу далеко су била озбиљнија и историјски утемељена, него што је то био случај у Југославији. Подаци о систематском

²⁸³ Исто: акта пов. Бр. 338, од 13. 05. 1946, пов. Бр. V- 756, од 21. Маја 1948.г. У коначном предлогу дневног реда рве архивистичке конференције видимо да је изостало доношење закона о регистратурама, из чега се закључује да се од тог пројекта одустало, што је и стварност у наредним годинама показала доношењем Општег закона о државним архивама 1950. године.

²⁸⁴ Љ. Димић, *Историографија под надзором* I, 172.

²⁸⁵ Јелена Гускова, *Русија и Југославија, искушења историје 1991-1998*, у: „Југословенска држава, 1918-1998“, Зборник радова, Београд, 1999, 147. Посебно је видно занимање за однос Југославије и СССР-а у периоду распада обе државне и односа међународне заједнице према том процесу. Истовремено, једно од искушења у овом периоду били су у управо односи између две земље, који су кроз новију историју били обележени успонима и падовима различитог интензитета.

прикупљању архивске грађе у Русији датирају из времена владавине Ивана III,²⁸⁶ а прве одредбе забележене су 1720. године када је донет *Општи правилник о пословању министарства*, према називу установљеном 1802. године. Овим се прописом, поред осталог, дефинисало издвајања архивске грађе у односу на регистратурну грађу, као и заштита исте обезбеђивањем одговарајућег простора. Као резултат тога, дошло је до оснивања архива код централних и губернијских администрација, али до Октобарске револуције није се формирала засебна архивска служба нити централни државни архив, а архивалије су се налазиле и остајале у власништво својих твораца.²⁸⁷

У предреволюционарној Русији архивска служба је била разједињена, шаролика и несистематична. Постојао је велики број архива надлештава и стручних архива. Није постојала никаква јединствена управа над архивском грађом која се налазила у државном поседу.²⁸⁸ Од 1917. године појавили су се архиви национализованих предузећа и банака, а већ после октобарске револуције, совјетски архивисти-историчари почели су да „разрађују науку о архивима“ руководећи се марксистичко-лењинистичком методологијом. При томе су они користили искуства и знања архивистике до револуције, али су се према својим схватањима борили против застарелих традиција којих се држао један део архивских идеја из царске Русије.²⁸⁹ О прикупљању историјских извора значајан допринос развоју архивистике у СССР-у дао је Михаил Николајевић Покровски (1868-1932) који је бо представник и оснивач прве совјетске историографске школе. Научни приступ у области архивског посла ширих размера ове историографске школе представљао је прекретницу у историји извора самим тим и у историји историографије. А испољио се пре свега у „методу организованог сакупљања историјских извора и њиховој архивистичког, односно историографској презентацији и обради“.²⁹⁰Темељна

²⁸⁶ *Из архивистике, Приручник за службенике архива*, Београд 1959, 54. у том периоду су били основани посебни архиви разних установа у царској Русији: Државни архив при Министарству иностраних послова у Петрограду, Главни архив у Москви, архив Министарства правде и слично.

²⁸⁷ Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд, 2006, 38-39. Руски цар Петар Велики је Генералним регламентом наредио предају грађе свих колегија и њихово смештање у два архива, од којих је један био образован за грађу дипломатског, трговачког и другог карактера, која се односила на везе са иностранством, а други архив за грађу финансијске природе државе.

²⁸⁸ *Из архивистике, Приручник за службенике архива*, Београд 1959, 54. Међутим, и у времену пре Октобарске револуције, у Русији се придавао значај архивистици, те се као један од курсева изучавала на Петроградском археолошком институту, основаном 1877. године, а потом и на Московском археолошком институту од почетка његовог рада 1907. године, као приватне образовне установе у оквиру сектора народне привреде. Видети: L-A. Nikiforov, G.A. Belov, *Teorija i praksa arhivske službe SSSR* (prevod), Beograd, 1976, 9.

²⁸⁹ L. A. Nikiforov, G.A. Belov, *Teorija i praksa arhivske službe SSSR* (prevod), Beograd, 1976, 10.

²⁹⁰ Смиљана Ђуровић, *Место архивског посла у историографској концепцији Школе Покровског*, у „Архивска грађа као извор за историју“, Зборник радова са Међународног научног скупа Архив Србије, Београд, 2000, 25.

реорганизација архивске службе је уследила после Октобарске револуције, и променом друштвено-политичких односа у земљи. Претила је опасност од уништавања велике количине архивског материјала за време Првог светског рата у Русији је после Октобарске револуције био спроведен замашан посао са циљем са се документација сачува. На том су послу бољшевичке власти уложиле велики труд.²⁹¹

У новообразованој совјетској држави архивима је признат „централни положај у државним надлештвима и научним установама“, што према наводима архивске литературе, није било случај у европским системима архивистике ни после другог светског рата.²⁹² Председник совјетске владе Владимир Илич Лењин је 1. јуна 1918. године потписао Декрет Савета народних комесара О реорганизацији и централизацији архивске службе у РСФСР, којим су постављени темељи новог совјетског државног архивског система. Укинута сву сва приватна архивска права и приватне архивске институције, документарна грађа је проглашена општеном имовином и проглашен је Јединствен државни архивски фонд (ЕГАФ) подређен Главној управи за архивски рад (Главархив), који је сматран од историјског значаја за развој архивске службе у совјетској држави, као политичка и шематска основа социјалистичке организације архивске земље у Совјетском савезу.²⁹³ Према Декрету, основни принцип архивске делатности био је принцип државне централизације управљања архивском службом и стварање јединственог државног архивског фонда Републике, као централизованог фонда целокупне архивске грађе совјетске државе, са циљем њеног најбољег и законитог коришћења.²⁹⁴ Тада су „сви архиви владиних установа ликвидирани као ресорске установе, а сви предмети и документи који се у њима чувају, образовале су јединствен државни архивски фонд“ у који су у прописаним роковима улазили сви завршени предмети појединих државних ресора. Владине установе нису имале права а уништавају

²⁹¹ Исто.

²⁹² Jože Maček, *O smernicama današnje arhivistike u svetu sa posebnim osvrtom na Nemačku, Austriju i Italiju*, u: „Arhivist“ Organ Saveza društava arhivskih radnika FNRJ, god. VI, Beograd, 1956, sv.1,33.

²⁹³ L.A. Nikiforov, G.A. Belov, *Teorija i praksa arhivske službe SSSR* (prevod), Beograd, 1976, 9. *Из архивистике, Приручник за службенике архива*, Београд 1959, 54. Jože Maček, *O smernicama današnje arhivistike u svetu sa posebnim osvrtom na Nemačku, Austriju i Italiju*, u: „Arhivist“ Organ Saveza društava arhivskih radnika FNRJ, god. VI, sv.1, Beograd, 1956, 33.

²⁹⁴ L. A.Nikiforov, G.A. Belov, *Teorija i praksa arhivske službe SSSR*, превод Мирјана Дајић, Београд, 1976, 9. Смиљана Ђуровић, *Место архивског посла у историографској концепцији школе Покровског*, у „Архивска грађа као извор за историју“, Зборник радова са Међународног научног скупа Архив Србије, Београд, 2000, 25. Током 1919. године донети су и други значајни прописи – декрети, који сви заједно представљају темељ развоју архивске државне службе и државних архива у Совјетском савезу: Декрет О архивима и предметима расформиране раније армије Уредба о Губернијским архивским фондовима, којом је било наређено да су све архиве губернијских градова и срезова саставни део јединственог државног архивског фонда и предају се на управу месним удружењима Главне управе архива и Декрет Совјета народних комесара О чувању и уништавању архивских извора.

било који предмет или преписку, или поједине акте, без писменог одобрења Главне архивске управе. Централизовање архивске службе у Совјетском савезу није значило механичко обједињавање архивске грађе у једном архиву, већ централизовање руковођења организацијом архивске службе.²⁹⁵ Архивска грађа је постала државна својина а њоме је управљала Главна архивска управа.²⁹⁶ Главна државна управа СССР-а је коначно успостављена 1929. године, а до 1938. године је била подређена Президијуму Сверуског Централног Извршног Комитета односно од 1936. године Президијуму Совјета, а од 1939. године Народном комесаријату за унутрашње послове СССР-а (НКВД) односно Министарству унутрашњих послова.²⁹⁷ Главна архивска управа (Главна архивска дирекција) је руководила целокупном мрежом архивских органа и државних архива СССР-а и непосредно управљала Централним државним архивом СССР-а.²⁹⁸ Централни архив, под којим се подразумевају сви архиви заједно са Централном управом непосредно је подређен Сверуском централном егзекутивном комитету као највишем органу владе. На челу архивске службе се налази генерални директор Централног архива, који је руководио радом свих архива помоћу мреже управних органа. Лењинов декрет о реорганизацији архивске службе је представљао основ архивске службе у тадашњем Совјетском савезу, а уследила су и нова правила. Декретом из 1941. године Државни архивски фонд СССР-а је обухватао сву архивску грађу која је настала на територији земље. Архивска служба СССР-а је била организована на централистичком основу, са централним државним архива и архиви аутономних република, државни архиви покрајинске, области, округа и градски архиви.²⁹⁹ У међународној архивској теорији и пракси, решење Совјетског савеза је

²⁹⁵ F. L. Dolgih, *Uzajamna povezanost i kontinuitet u radu državnih arhiva i registratura*, u : „Arhivist“ XXIII, 1-2/1973, Beograd, st. 58.

²⁹⁶ Б. Лекић, *Архивистика*, 39. Архивска грађа се у администрацији стваралаца чувала пет година а потом је обавезно предавана државним архивима. Такође се пре предаје државним архивима, код државних установа стваралаца вршило одабирање архивске грађе и шкартирање безвредног регистратурског материјала.

²⁹⁷ Jože Maček, *O smernicama današnje arhivistike u svetu sa posebnim osvrtom na Nemačku, Austriju i Italiju*, u: „Arhivist“ Organ Saveza društava arhivskih radnika FNRJ, god. VI, Beograd, 1956, sv.1,33. Осим архива Комунистичке партије СКП(в), архива Комсомола и архива Маркс-Енгелс-Лењин-Стаљинов института, сво су архиви подређени Главној архивској управи Министарства унутрашњих послова. У Совјетском савезу је тада устројено 10 државних архива који су сакупљали и чували архивску грађе са целог државног подручја, те су били у великој мери од централног, политичког, научног и културног значаја, због чега су се и налазили под непосредним руковођењем Главне архивске дирекције.

²⁹⁸ Ivan Beuc, *Arhivistika*, predavanja dr Ivana Beuca na arhivističkom tečaju u Zagrebu 1968. godine, izdawe Arhiva Hrvatske, Zagreb, 1968, 12-13. Никола Шкерковић, *Архивска мрежа*, у: „Arhivist“, organ Glavnog arhivskog saveta FNRJ, godina I sveska 3, septembar-decembar, 1951, Beograd, 5.

²⁹⁹ Б. Лекић, *Архивистика*, 39.

словило „оштро централизоване архивске службе“ на чијем челу се налазила централна управа СССР-а као колегијално тело.³⁰⁰

Структуру архивске мреже су чинили архиви савезних а обу праксу је прихватила група социјалистичких државе Варшавског блока.³⁰¹ У социјалистичким земљама сређивање архивске грађе се вршило на научним принципима који су се заснивали на друштвено-економским чиниоцима. Тако су у Совјетском савезу, Пољској или Бугарској, формиран специјални архиви у којима се чувала архивска грађа епохе социјализма и грађа настала у условима феудалног и капиталистичког система. У СССР су се чували издвојено фондови највиших и централних органа државне власти и државне управе, привредних установа, књижевних и уметничких организација, а посебно фондови републичких и локалних установа, научно-техничка документација или документа на другим медијима који се сматрају неконвенционални.³⁰²

Комунистичка партија совјетске државе је изградњу архивске службе сматрала важним задатком и са политичког и са научног аспекта, па је на тај задатак ангажовала познате и искусне познаваоце историје архива при томе большевике, али су свој допринос дали и стари архивисти из предсовјетског периода. Поред образовање и решавања правног статуса архивске грађе и образовања државног архивског фонда, ангажовањем архивских и историчара стручњака постављени су темељи веома квалитетне совјетске школе архивистике, где су се већ 1918-1919. године одржавали први специјални курсеви за припремање архивиста у Москви и Петрограду.³⁰³

Појам државног архивског фонда СССР-а темељио се на поменутом Декрету, а обухватао је сву грађу совјетске државе, која је имала научни, политички и практични значај, без обзира када је настала, и на начин њене репродукције и технике. Новим декретом из 1941. године је овај појам коначно редигован, од када државни архивски

³⁰⁰ Никола Шкерковић, *Архивска мрежа*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, година I свеска 3, септембар-децембар 1951, Београд, 5. По принципу централизације је уређена и архивска служба у Шведској, где се на челу архивске мреже налази Државна архива шведске, на чијем челу је државни архива, који је истовремено и руководилац провинцијских архива.

³⁰¹ Gerhart Enbers, *Poslovi u arhivu*, Beograd, 1981, 22-23.

³⁰² F. L. Dolgih, *Uzajamna povezanost i kontinuitet u radu državnih arhiva i registratura*, у: „Arhivist“ XXIII, 1-2/1973, Beograd, 60-61.

³⁰³ Смиљана Ђуровић, *Место архивског посла у историографској концепцији школе Покровског*, у „Архивска грађа као извор за историју“, Зборник радова са Међународног научног скупа, Архив Србије, Београд, 2000, 26. Поред специјалистичких курсева, 1921. године је у Москви била одржана и прва сверуска конференција архивских радника која је анализирала дотадашње резултате рада на архивској организацији и одредила основне задатке и перспективе рада у наредном периоду. Четири године касније 1925. одржан је Први конгрес архивских радника РСФСР, а 1929. године и други конгрес. Ови струковни скупови су имали велики значај даљи развој архивске службе у совјетској држави, а показали су да је „централизација имала позитивне последице за развој архивског рада“.

фонд СССР-а обухвата сву архивску грађу која је настала на територији СССР-а и изван њега у совјетским надлештвима и установама, ако је од научног, политичког, и практичног значаја, без обзира да ли је настала код јавних институција или приватне особе. Према совјетским архивистима, најважнији акт који је подржавао развој „лењинистичког принципа социјалистичке организације архивске грађе“ биле су одлуке Министарског савета СССР из 1956. и 1958. године, Одлука о мерама за усклађивање режима чувања и о бољем коришћењу архивске грађе министарства и управе (1956) је представљала израз „дубоке анализе стања државних архива и регистратуре“. Одлуком су биле одређене мере у правцу побољшања рада архивских установа и организација свестраног коришћења архивске грађе. Уредба о државном архивском фонду СССР-а и мрежи државних архива СССР (1958) је представљала резултат „четрдесетогодишњег научног искуства у свим областима архивске делатности у СССР-у“.³⁰⁴ У наредним годинама је уследила богата уредбена и стручна архивска делатности са циљем да се уједнообрази и одреди стручни рад са архивском грађом централних органа СССР-а у државним архивима. Методско упутство за комплетирање државних архива архивском грађом и организацијом експертизе вредности (1961) је било одраз нових метода у раду архивских установа у Совјетском Савезу на издвајању архивске грађе за чување у архивима, односно њеном вредновању. озбиљна научна и практична делатност архивиста и историчара, евидентна још у периоду до 1941. године, развила се у послератном совјетском периоду. У том су смислу објављена бројни приручници, водичи, инвентари, прегледи архивских фондова, методолошка упутства са листама архивске грађе и роковима њеног чувања, класификационим шемама и каталозима. Иако се архивски стручњаци у СССР-у објективно сагледавали значај архива у историји „досовјетске Русије“, ипак су недвосмислено заступали мишљење да су многа покренута питања у Русији решавана са „племићко-буржоаских позиција и са уског становишта одговарајућих интереса и служби“. То је, по мишљењу совјетских архивиста, значило да архивска наука пре револуције није могла да решава питања „каква је већ решила или их успешно решава совјетска архивска наука, а радило се о строго стручним питањима класификације грађе, комплетирања у државним границама, централне евиденције архивске грађе и изradу научно-обавештајног апарата који би обухватио целокупну

³⁰⁴ L.A. Nikiforov, G.A. Belov, *Teorija i praksa arhivske službe SSSR* (prevod), Beograd, 1976, 11. Уредбом је посвећена велика пажња улози архивских органа Главној архивској управи СССР-а, савезних и аутономних република у научном и организационо-методском руковођењу државним архивима и регистратурама. Према Уредби, сви државни архиви у којима се трајно чува архивска грађа сврстани су у научно истраживачке установе.

архивску грађу државног архивског фонда. Управо су ту истицани основни недостаци предсовјетске руске архивске делатности, јер није било обједињавања и употпуне целовитог архивског фонда, а и у оквиру недостатака код коришћења архивске грађе, када се посматра њена доступност односно основано или неосновано проглашавање тајном архивским документима недоступним истраживачима.³⁰⁵

Централни архиви (национални, федерални, савезни) обично чувају фондове централних установа, а архивску мрежу једне државе чине ови, у сазиву са локални и регионалним архивима. Најчешће се мрежа државних архива гради у складу са организацијом службе државне управе, административно-територијалном поделом, принципом недељивости архивског фонда. Принцип организације државне управе одређује углавном значај и место државном архива у општем систему државних установа, док је трећи принцип такође значајан јер има за циљ да спречи раздвајање грађе једне установе (фонда) на неколико архива. На примеру Совјетског савеза, постоје специјални архиви који чувају архивску грађу епохе социјализма и грађу насталу у условима претходних економских система. Такође у СССР се издвојено чувају фондови највиших централних органа државне власти и државне управе, привредних установа, књижевних, уметничких организација, републичких и локалних установа.³⁰⁶

Основна Правила рада државних архива у СССР-у је 1962. године издала Главна архивска управа СССР-а. Она су настала прерадом постојећих правила, инструкција и методолошки упутстава о основним питањима делатности архива у овој земљи, а правила су издата поводом уредбе Министарског савета СССР о државном архивском фонду. У државним архивима ове земље су преовладала у том периоду архивска грађа совјетског периода, а ранија правила и инструкције су биле предвиђене углавном за рад са грађом насталом до Октобарске револуције. Таква правила се нису могла применити на експертизу вредности, образовања фондова и научно техничкој обради докумената која потичу из новијег периода. Према новим правилима, архивисти ће морати да се баве „комплексном делатношћу“ на сређивању архивске грађе, вршећи многе послове које раније нису обављали (комплетирање фондова, процена вредности грађе, контрола над одговарајућим архивима). Зато су правилима дата нова решења основних архивистичких питања нов начин комплетирања архива грађом, чување грађе образовање фондова. Једна од значајних новина је било успостављање систематске контроле над грађом

³⁰⁵ L. A. Nikiforov, G.A., Belov, *нав. дело*, 13-15.

³⁰⁶ F. L. Dolgih, *Uzajamna povezanost i kontinuitet u radu državnih arhiva i registratura*, u : „Arhivist“ XXIII, 1-2/1973, Beograd, 58-60.

крупних државних установа и организација, као и предузећа која подлежу сталној контроли, значи издвојене су приоритетне регистратуре и фондови. Образовање фондова је једно од питања према коме се од некомплетне грађе која не даје представу о карактеру делатности установе не образује архивски фонд, већ ако се ради о значајној грађи која има научни или други значаја, иста се укључују у обједињене фондове или у архивске колекције. Приликом валоризације и експертизе грађе, акценат је стављен на ону која је новијег порекла и ону која има већи значај, научно техничка обрада грађе је прецизираних принципа систематизације и методе описа архивских јединица. Посебна пажња је посвећена изради научно обавештајног апарата, истакнут је значај тематске обраде архивске грађе, израде каталога као основног научно обавештајног средства. Увидом у структуру *Основних правила* видимо скоро истоветна питања којима се бавила, мада нешто касније, савезни архив и архивистика у Југославији. Била су то питања комплетирање архивске грађе, експертиза, образовање фондова, научно-техничка обрада архивске грађе, евиденција и контрола грађе, научно обавештајни апарат, организација коришћења архивске грађе, чување грађе, научно-методолошки рад, рад приручне библиотеке архива.³⁰⁷

Организација архивске грађе Државног архивског фонда СССР обухвата теорију и праксу класификације архивске грађе експертизе, комплетирања и евиденције. Класификација се одвијала у три основне фазе међусобно повезане и условљене. Груписање архивске грађе у савезним покрајина и аутономним републикама и другим административним јединицама је представљало основ за стварање мреже државних архива. А такође и да се оствари лењинистички принцип размештаја архивског богатства вишенационалног совјетског савеза који је представљао и темељ научне организације сређивања и чувања архивске грађе.

Класификација архивске грађе је врши у архивима по фондовима, обезбеђујући систем организовања грађе по истородним групама, узимајући у обзир историјски процес њеног настајања. Тако се реконструише систем установа и других стваралаца фондова који су деловали у одређеном периоду. Други ниво представља класификација грађе у оквиру фонда према конкретној групи докумената сродних по садржини, ауторству, времену стварања. Класификација архивске грађе која се примењује у совјетској архивској служби стварао се основ за научну организацију архивске грађе државног архивског фонда и доприносио стварању аутентичних научно обавештајних

³⁰⁷ Мирјана Дајић, *Основна правила рада државних архива*, приказ издања Главне архивске управе СССР, у Москви, 1962, у: „Архивист“, година XII, сveska 2, Beograd, 1962, 215-216.

средстава и свестраном коришћењу архивског богатства совјетске социјалистичке државе. Такође експертиза архивске грађе је имала за циљ да обезбеди одговарајућу структуру извора у научном, политичком и практичном погледу, научна експертиза је основ одабирања архивске граше за чување у државним архивима. Свестраност и комплетност у процењивању архивске грађе постиже се пажљивим проучавањем докумената фондова и групе фондова са гледишта њихове садржине, значаја ствараоца фонда, времена и места настанка докумената, ауторства, оригиналности и других критерија. При томе, од значаја су специјалне и опште листе за одабирање и излучивање грађе. Савезна регистратура установа, организација државни орган представља извор комплетирања државних архива у оквиру државног архивског фонда. При томе сва архивска грађа државног архивског фонда почев од свог настанка у установама, организацијама или предузећима подлеже евиденцији, а систем евиденције грађе Државног архивског фонда СССР је централизован, са основном обележјем динамичношћу. Основно евиденционо средство јесте инвентар, који представља архивску грађу по архивским јединицама, истовремено служи као извор информације о садржини архивске грађе.³⁰⁸

Нашу пажњу привукао је и специфичан однос и класификација регистратура (административни архив).³⁰⁹ У СССР- у су регистратуре могуће поделити у две основне групе, и то као регистратуре с привременом структуром грађе и са сталном структуром грађе. Највећи број регистратура има привремену структуру грађе, док је веома мали број регистратура у којима се грађа налазила на сталном чувању. Оне тако имају паралелно егзистирајући положај са државним архивима и представљају изузетак у совјетском систему централизоване архивске службе, а њихова сврха произилази из потребе да се грађа једног сегмента из целе историјске епохе проучава континуирано, или има специфичан карактер. У совјетској архивској пракси је као једини пример историјске регистратуре представљао Архив за спољну политику Русије (АВРП) који је постојао при Министарству иностраних послова СССР.³¹⁰ Сличност са праском у југословенској архивистици јесте и постојање посебног архива при Савезном секретаријату за иностране послове Савезне владе.

³⁰⁸ L.A. Nikiforov, G.A Belov, *нав. дело*, 141-143.

³⁰⁹ Ivan Beuc, *Osnove registrature u teoriji i praksi, Predavanja dr. Ivana Beuca na Postdiplomskom studiju za bibliotekarstvo, dokumentaciju i informacione znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1970/1971. godine*, Sremski Karlovci, 1973, 3-17.

³¹⁰ F. L. Dolgih, *нав. рад*, у „,Arhivist“ XXIII,1-2/1973, Beograd, st. 60.

Друга можда значајнија сличност се огледа у улози архива организације Комунистичке партије Совјетског савеза. Према совјетском Уставу, Комунистичка партија Совјетског савеза заузимала је руководеће место у совјетском друштву, Архивска грађа њених организација је чинила Архивски фонд КПСС налази се на сталном чувању у партијским архивима, који су узајамно повезани и строго централизовани, примају сталну структуру грађе, партијски архиви су повезани са државним архивима и раде на основу истих принципа као што је случај и у државним архивима.³¹¹ Важна институција оформљена још 1920. године била је Комисија за историју Октобарске револуције и РКП/б/ - Истпарт, који се бавио сакупљањем, научном обрадом и изучавањем докумената за историју Октобарске револуције и Комунистичке партије. Посебно одељење које се бавило историјом Октобарске револуције је 1925. године прерасло у Централни архив октобарске револуције.³¹² Носилац целокупне власти у Југославији после 1945. године је била а Комунистичка партија Југославије, тако да је она предузела неопходне мере да се реши свих идеја некадашњег грађанства које је сматрала главним идеолошко-политичким непријатељем. Тако је била и усмерена политика са основним задатком да изгради друштво које неће почивати на грађанским вредностима.³¹³

Упоредним изучавањем архивског система који је успостављен после 1945. године у Социјалистичкој Југославији у односу на архивски систем Совјетског Савеза, који је поред знатно дуже архивске традиције, и формално правно постављен неколико деценија раније, уочавамо присуство „совјетских образаца“ у више сегмената архивске делатности, посебно када су у питању архивска грађа и регистратурски материјал централних органа власти. Пре свега, сама архивска мрежа је у првом, периоду развоја југословенске државе био централистички постављен, те су архиви у Југославији имали назив државни у свом имену. Државни архив ФНРЈ касније Југославије старао се о актима савезних или највиших органа у држави, али су и формираних државни архиви социјалистичких република и покрајина са задатком да се брину о заштити архивске грађе и регистратурског материјала републичких односно покрајинских органа и организација, установа, привредних предузећа.³¹⁴ Такође систем архивске службе у СССР-у је био прилагођен државном уређењу земље, па су у први ниво заштите улазили

³¹¹ Исто, 61.

³¹² Смиљана Ђуровић, *Марксистичка историографска школа Покровског*, Београд, 1977, 267.

³¹³ Нагаша Милићевић, *Југословенска власт и српско грађанство*, Београд, 2009, 1.

³¹⁴ *Опити закон о државним архивима*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 10/1950.

централни државни архиви, док у дугу архиви савезних република.³¹⁵ Уочавамо даље сличности у самом стручном архивистичком раду на сређивању и обради архивске грађе централних органа у оба државна архивска система. Примењива је била пракса совјетске архивске делатности у погледу критеријума за утврђивање архивског, фонда, назива и граничних година фонда, класификације грађе у архиву, али и у оквиру самог архивског фонда. Присутна је била и одређена категоризација стваралаца, а појму регистратуре и регистратурском пословању је такође била посвећена значајна пажња у оба архивска система. Наводимо и обавезу периодичног инвентарисања архивских фондова које је било обавеза како у државним архивима у Југославији тако и у државним архивима СССР-а. Разлози „сталне потребе провере стања архивске грађе“ произилазила је и из чињенице што се архивска грађа „непрестано обрађивала, премештала, користила у читаоници, микрофилмовала или копирала, рестаурирала или дезинфиковала“. Такође бисмо истакли вредновање архивске грађе односно експертиза, као једно од високо ранжираних стручних питања којима се бавила совјетска архивистика, посебно у домену грађе централних државних архива. Совјетски архивист су у своме раду практиковали две основне организационе форме одабирања архивске грађе ради чувања у архивским установама, према томе и издвајања и излучивања ради уништење безвредног регистратурског материја. Један вид је био заступљен у регистратурама државних установа, које се одвијало под „научним и стручним руководством научних сарадника државних архива“. У архивима, одабирање су вршиле специјалне службе архива, које су радиле на комерцијалној основи. Совјетска архивистика је познавала један институт који нормативно није био предвиђен у архивском законодавству социјалистичке Југославије. Наиме, при државним архивима је било могуће формирати службу која се бавила сређивањем архивске грађе у регистратурама, на комерцијалној основи, који модул није био предвиђен у југословенском законодавству. Сарадња са регистратурама савезних установа се огледала у пружању стручне помоћи, и за случај немогућности да сама савезна регистратура уреди своју архиву, била је предвиђена могућности, која и данас постоји да се архива среди од стране стручних лица савезног архива. Међутим, акценат је углавном стављан на стручну саветодавну улогу архива. У том смислу се упоредна архивистика изјашњавала благонаклоно према архивском систему у коме је „општеномодно власништво над историјским документима имало знатна преимућства у социјалистичким државама“, јер су архиви у својим земљама имали могућност да

³¹⁵ L. A.Nikiforov, G.A., Belov, *нав. дело*, 137.

попишу сву грађу која се чувала у другим установама културе. У Совјетском Савезу, који је узиман као пример, државне архивске установе су контролисале како се спроводе правила чувања, сређивања, инвентариса и коришћења грађе која се налазила у музејима и библиотекама, као архивске збирке, али и вршена контрола на радом регистратура у погледу поступања са архивом. Углавном је у архивским системима Европе био заступљен одређени вид контроле и надзора архива над радом регистратура, тако да се такав модел поступања присутан и код савезног државног архива у Југославији није могао сматрати искључиво совјетским обрасцем. Наиме рад са регистратурама је обављала посебна струна јединица савезног архива (спољна служба), а по којем моделу су се понашали ни хијерархијски нижи државни архив. У Совјетском Савезу је поред специјалне инспекторске службе у државним архивским установама, за рад на контролисању регистратура стално су били ангажовани научни радници државних архива.³¹⁶

Методологија издање научно обавештајних средстава о архивској грађи у совјетским државним архивима посве нам је разумљива и блиска методологији која је устројена у југословенским архивима. Опште прихваћена методолошка основа сређивања архивске грађе подразумевала је класификациони и методолошко упутство сређивања. Совјетски архивисти су класификациони план видели као могућност „бољег сналажења у грађи и усмеравање, показујући са тог становишта“ податке које треба одабирати као трајну архивску вредност. Значај класификационог плана огледао се и у анализи садржаја докумената социјално-економског карактера, јер се анализом архивских јединица имало у виду да је сваки њен документ „одиграо извесну улогу у животу и да је у извесној мери одразио неку функцију“. Совјетска и југословенска архивистика познавале су слична информативна средства (водиче, каталоге, индексе, док су и на скоро истоветан начин класификовани водичи у архивима, као и методологија израде водича) или помоћна обавештајна средства, као што су регистри.

Државни архиви у СССР-у су посебно уредили начин и услове коришћења архивске грађе. Совјетска влада је издала специјалне одлуке о организацији коришћења архивске грађе. Међу њима су од посебног значаја: *Одлука Савета народних комесара РСФСР* из 1931. године о коришћењу грађе архивских органа РСФСР. Потом је 1956.

³¹⁶ F. L. Dolgih, *nav. rad.*, 65. Надзорни инспекторат није сам присутан у архивском систему Совјетског Савеза. Као таква установа инспектора државних архива, позната је била у Норвешкој, Бугарској, Великој Британији, док је у француској почев од 1952. године била успостављена функција теренских чувара Националног архива, а државни архиви у Италији су контролисали рад архива државних установа преко својих представника у постојећим надзорним функцијама.

године била донета *Одлука Министарског савета СССР-а о мерама за регулисање режима чувања и бољег коришћења архивске грађе министарстава и ресора*, као и *Одлука Министарског савета о мерама за побољшање архивске службе СССР-а* (1963).³¹⁷ Укупно говорећи, архивска грађа се у совјетским архивима користила у политичке, научне, привредне, културно-просветне и агитационо пропагандне сврхе, ради помоћи грађанима да регулишу социјална и имовинскоправна питања. Политички аспект коришћења архивске грађе је био дубоко у функцији онемогућавања „империјалистичке пропаганде да фалсификује историју, да изопачи мирољубиву спољну и унутрашњу политику Совјетске државе, у борби за јачање марксистичко-лењинистичке идеологије, против реакционарне идеологије и политике империјализма“. Не могу се занемарити елементи коришћења архивске грађе у научне сврхе или у јачању односа између архива и школа ради коришћења архивске грађе у одвијању наставе историје, али је исто тако веома присутно било и њено коришћење у агитационо-пропагандне и културно-просветне сврхе. То је било од великог значаја за „комунистичко васпитање совјетских људи“, са увећањем значаја у сразмери са задацима које је наметао „програм партије на идеолошком плану“. Када говоримо о коришћењу архивске грађе неминовно је осврнути се и публикавање. Веома су заступљени били зборници докумената, а приоритет је као и у Југославији, био придат публикавању докумената везаних за рад комунистичке партије Совјетског Савеза. Тематика изложби архивски докумената је такође била пригода, о изложба архивске грађе се сматрала „обликом коришћења архивске грађе у културно-просветне и агитационо-пропагандне сврхе“, и представљале су масовни облик популаризација архивске грађе.³¹⁸

Најзад, а можда је то у ствари претходно питање, откуд толико евидентних совјетских узора у југословенској архивској архивистици, у повоју? Верујемо, одговори и објашњења проналазимо у генези југословенско-руских (совјетских) односа. Везе југословенских народа и руског народа нису биле зачете после Другог светског рата. Интересовање органа државне управе Краљевине Југославије за Совјетски савез и ефекте Октобарске револуције било је присутно и до 1941. године. Још за време Првог светског рата, Влада Николе Пашића, иако 1917. године у егзилу, са пажњом је пратила револуционарне догађаје у Русији, настојећи да процени ситуацију најпогоднију за време које ће уследити. Редовно су захтевани извештаји о Русији од дипломатских

³¹⁷ L.A. Nikiforov, G.A. Belov, *нав. дело*, 115-236, 296.

³¹⁸ *Исто*, 297, 347.

представника у разним земљама, пре свега у тадашњем Петрограду.³¹⁹ Југословенски одбор је такође показивао огромно интересовање за руске револуционарне прилике и настојало дасе о истима подробно информише. У самим земљама где су живели југословенски народи револуционарни талас крајем Првог светског рата захватио је не само војне и поморске јединице аустроугарске оружане силе, и пре све Југословене у њима. После Октобарске револуције у југословенским градовима и селима долази до демонстрација са захтевима социјалне природе, одавањем признања и подршке Руској револуцији и огорченим протестима против интервенције на тек основану совјетску републику. О односима дипломатским, политичким, културним, војним везама југословенских народа са Совјетском револуцијом сведочи значајна количина архивских докумената која су настала у међусобној преписци дипломатског карактера, војним наређењима и упутствима, записницима, прогласима, упозорењима, полицијским истрагама, упутствима, личним писмима. Формирани су предмети списа о појединим случајевима међусобне сарадње и комуникације. Такође, у архивама некадашњег Комунистичке партије Југославије за савезни државу и Републику Србију налази се велики број прогласа Партије за прославу годишњице Октобарске социјалистичке револуције, највећим делом из период од 1940. године до завршетка Другог светског рата, уз спорадичне прогласе из 1925. и 1928. године, што поткрепљује сазнање да су политичке и државне везе између Југославије монархије и „весника“ нове државе комунизма и социјализма, биле зачете још у току Првог светског рата, наслањајући се на предратне дипломатске односе Краљевине Србије у Русије, док у политичком смислу основ за јачање односа у Југославији после другог светског рата проналазимо у партијској вези, идеологији и сродности између Комунистичке партије Југославије и Комунистичке партије Совјетског савеза.³²⁰ У првим годинама после рата, када су се

³¹⁹ Ђорђе Кнежевић, *Преглед грађе у вези са Октобарском револуцијом у Југословенским архивима*, у: „Архивист“, Орган Савеза друштава архивских радника ФНРЈ, год.VII, Београд, 1957, свеска 3-4,6-7.У дипломатској архиви (Политичко одељење) занимљив је документ - инструкција Николе Пашића од 18. 10. 1917. године када је српском посланику у Русији Спалајковићу наложио „да се тајно повеже са Совјетима да би Србија уз помоћ њихову остварила своје тежње“. Не мање је индикативан архивски материјал који садржи Пашићеве инструкције о улози неких чланова Социјалдемократске партије Србије и њиховом раду у Русији за време Октобарске револуције, и већ наредне 1918 године конкретнија инструкција „да наши социјалисти буду активнији, јер зашто их наша влада плаћа на њих троши...ако нису од користи, нека се врате у Србију“.

³²⁰ *Исто*. Фондови у Војном архиву богати су архивским документима о Српском добровољачком корпусу, у оквиру кога се налазе акта из Октобарске револуције која се односе на југословенске народе, а једна посебно значајна група докумената се односи на догађаје и прилике у Краљевини Југославији, посебно око 1920. године. На основу тога се могу истражити расположење војске, војне акције, стање и прилике у областима према Мађарској, чести случајеви побуне, одрицаа послушности, избегавања служења војске, као и одласка на војну вежбу, Револуционарно расположење маса није било само карактеристично за војне јединице, већ је захватило и шире друштвене слојеве, нарочито сеоско

обнављали културно-научни живот и институције, у Југославији се углавном рачунало на помоћ од стране СССР-а. У земљи је основан велики број друштава српско-руског пријатељства, те је у оквиру културне сарадње основано седам федералних друштава.³²¹

Министарство просвете Републике Србије је 1948. године, у поводу припреме за организовање прве конференције по питањима архивистике, наложило Државној архиви у Београду да припреми елаборате и материјал за конференцију. Приликом разматрања елабората, констатовано је да су проблеми у вези архива и архивске грађе „врло велики“, и да захтевају „низ претходних конференција и проучавања датих питања“. Због тога је Министарство просвете 22. јула 1948. године одржало састанак са научним радницима и архивским службеницима, као најбољим познаваоцима архивске материје. Резултати рада заједничког састанка сумирани су кроз потребу претходно сачинити номенклатуру проблема, дати документацију о сваком проблему, проучити како су ова питања постављена и решена у другим земљама, проучити питање недељивости архива, рокова и граничних година када извесни предмети се одлажу у архиву, извршити диференцију архива и друга стручна питања. Конференција о архивама је из тог разлога претходних припрема требало да се одложи за крај 1948. године, с тим што је Министарство федералне јединице Србије било обавезно да сачини и достави Комитету за школе и науку владе ФНРЈ „врло исцрпне и документоване предлоге о свим питањима која се тичу архива“. Препорука Министарства је била изричито да се у првом реду проучи начин на који су питања архивства решена у тадашњем СССР-у. То је подразумевало да се за потребе устројавања архивских норматива прибаве закони, уредбе и правилници о архивама у СССР-у.³²²

Криза у Југославији је представљала прозор који би довео до постепеног приближавања Социјалистичке југословенске културе западноевропској култури, у оквиру кога се могао очекивати и заокрет на пољу архивске организације и

становништво, па је власти била принуђена да интервенише. У таквим случајевима, према сачуваним извештајима у грађи војне провенијенције, наводи се да је само у Срему 1919. године било преко 30% сељака под утицајем бољшевик који су са њима активно сарађивали, центри бољшевизма су у земљи, према извештајима били Београд и Загреб.

³²¹ АЈ-316-19-404: АЈ-524, Досије фонда. Б. Докнић, М.Ф. Петровић, И. Хофман, *Културна политика Југославије, 1945-1952*, Зборник докумената, књига 1, Београд, 2009, 31. Велики број стручних кадрова је у том периоду по основу споразума о културној сарадњи био послат на школовање у Совјетски Савез, док је на нивоу развоја високе науке и технологије, постојао својеврсни „зид“ између СССР-а и других земаља, укључујући Југославију и друге социјалистичке земље. Момир Нинковић, *Успостављање и одвијање редовних економских односа између Југославије и Совјетског савеза 1945. године*, у: „1945. Крај или нови почетак“, Тематски зборник радова, Београд, 2016, 498-515.

³²² АЈ-315-1-1; АЈ-315-1-2: Преписка о потреби и припреми организације Конференције архивиста, 1947-1948. година.

функционисања архивске службе. Совјетски обрасци нису више били апсолутно неприкосновени и подразумевани. Прекид дипломатских, политичких и економских односа са СССР-ом довео је Југословенску владу у ситуацију да потражи „прозор“ на другој страни. Намера Комунистичке партије Југославије да југословенски народи и држава наставе самосвојни живот и иступе испод плашта чврсте руке Коминтерне и совјетског узора, довела је земљу почетком педесетих године у незавидну ситуацију коју је обележила пре свега економска немоћ, сиромаштво, борба са природним околностима које су биле погубне за пољопривреду на којој је почивао у великој мери свеукупни привредни биланс у годинама после Другог светског рата. Санирање последица рада, велике материјалне штете, превазилажење демографске катастрофе која се огледала у губитку више од 1.200.000 радно способног становништва, представљале су изазов у години када је Резолуција Информбироа (1948) јасно означила крај једног периода пријатељских и међусобно веома развијених међународно правних односа између Југославије и Совјетског Савеза.³²³

Економска помоћ коју је САД упутила Југославији 1950. године учинила је да се привреда земље привремено опорави, а даљи пут економског опстанка земље је зависио од опредељења којим су се њени креатори и идеолози одабрали као само свој пут развоја социјалистичког самоуправног развоја привреде и друштва.³²⁴ У годинама економског и војног утицаја САД-а и других земаља Евроатланског савеза, отвориле су се и могућности да се развију и интензивирају односи у домену културне, науке, образовања. То је значило и упливе стручне сарадње у домену културне политике, у оквиру којег сектора се сврставала и брига о културним и историјским споменицима. Патње заштите архивске баштине у том периоду се тек нормативно устројавало, први *Општи закон о државним архивама* је донет 1950. године, у оквиру кога се начелно решавала и судбина архивске грађе савезног карактера, носио је одлике централистичкој, јединственог

³²³ Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, 467-500. Љубодраг Димић, *Историја српске државности III, Србија у Југославији*, 344-355.

³²⁴ Нове поделе идеолошке природе догодиле су се у самој Комунистичкој партији Југославије, јер један број прекаљених комуниста, који су имали и заслуге стечене у току народноослободилачке борбе и партизанског ратовања за време Другог светског рата, тешко прихватао потпуно замрзавање односа са Совјетима, не разумевајући разлога сукоба многи од њих никада нису прихватили политички заокрет који се догодио у врху партије у чије су се идеале заклињали и за које су многи већ у току ратних сукоба разорили своје породице, шире друштвене заједнице и пореметили односе са некадашњим, доратним пријатељима или свима онима који су макар и за мало имали схватање или размишљали другачије од партије. Појашњавајући изабрана архивска документа са почетка педесетих година 20. века, А. Животић анализира међународну ситуацију и положај Југославије у односу на приближавање САД као „одговор“ на размимоилажење са дојучерашњим савезником и пријатељем СССР-ом, са свим ефектима које је такав преокрет донео земљи у привредом, војном смислу, друштвеним и политичким односима. Видети више: Александар Животић, *Вашиingtonска конференција 1951*, Београд, 2015, 9-18.

прописа са применом на читавој територији федералне Југославије. Полет у изградњи земље, њеној обнови и трасирању само свој социјалистичког пута, одисао је полетом и у друштвеним сферама. Култура се такође одликовала својеврсним ентузијазмом, у коме је доминирало народно описмењавање и културни обрасци по принципу „агитпроп културе“.³²⁵

Напуштањем совјетског курса, могућности да се истраже и примене у пракси, сазнања и искуства западних држава у систему заштите архивске грађе посебно оне настале у раду централних државних органа, постале су израженије и конкретније. југословенски архивисти су већ показали занимање за изучавање архивске теорије и праксе земаља са дужом и богатијом архивском традицијом. Тако је први приручник за рад у архивима из 1957, поред Совјетских искустава изнео и сазнања о развоју архивских система, посебно националних или државних архива у Француској, Холандији, Италији, Великој Британији.³²⁶ Југословенска архивистика у целокупном свом развоју није имала много сличности са архивским достигнућима која су примењивала у земљама англосаксонског права. Заснивала се на искуствима европских земаља, међу којима су доминирала искуства Совјетског савеза и Француске.³²⁷

Деценију и мало више је трајала политичка унутрашња криза која је била условљена замрзавањем односа између Југославије и СССР-а, као и партија које су водиле политички живот ове две земље. Отопљавање односа се наговештавало почетком 1962. године, када је у Москви дошло до поновног „вредновања“ и процене целокупне совјетске политике Према Југославији. Захваљујући афирмацији идеје о покрету несврстаних земаља, коју је Југославија промовисала и постала носилац идеје, СССР је видео могућност дистанцирања Југославије од утицаја САД-а. С обзиром да се радило о константној борби за превласт и утицаје над Југославијом, то је влада СССР-а видела прилику за побољшањем односа са својим некадашњим сарадником из Другог светског рата. Са своје стране, наговештај побољшања односа је довео и до тога да врх југословенске власти почне преиспитивање и дефинише општи оквир своје политике

³²⁵ Љубодраг Димић, *Агитпропкултура...*, 32-40.

³²⁶ *Priručnik iz arhivistike, Teorija i praksa u državnim arhivima Francuske*, (prevod), Beograd, 1982, 5-30.

³²⁷ Богдан Лекић, Архивистика, стр. У стручној архивистичкој литератури југословенског значаја представљана су средином прошлог века искуства Француске, Холандије, Немачке. Упоредном анализом стручног рада у теорији и пракси на примеру архивске грађе савезне провинцијенције и Архива Југославије, уочавају се поједина решења која су скоро истоветна или преузета из архивског система Совјетског савеза.

према СССР-у.³²⁸ Доскорашњи „совјетски узор“ постали су државно, политички, идеолошки неприхватљиви. У том својеврсном правно-политичком, привредом пре свега, вакууму, државна власт је била принуђена да отвори прозор према западним дојучерашњим савезницима са источним блоком СССР-а. Званична политика државе је у сукобу са СССР-ом потражила објашњење које је било потребно ставити пре суд јавности народима Југославије, који су и даље према дојучерашњим савезницима, са ослободиоцима гајили пријатељска осећања и идеолошку блискост.

После обнављања дипломатских односа између СФРЈ и СССР-а, обновљени су културних и односи у другим областима живота. Самим тим, отворила се поновна сарадња и у архивској делатности. О правим совјетским обрасцима можемо говорити тек са поновним успостављањем дипломатских, привредних, културних и политичких односа после 1956. године.³²⁹ Током 1964. године, директор Архива Југославије Фрањо Биљан је боравио у СССР-у и имао прилику да се непосредно упозна са организацијом архивске службе у Совјетском савезу, посебно у вези организације и рада савезних државних архива.³³⁰ За разлику од југословенског система, у коме је већ тих година започела децентрализација у привреди, државном управљању, тиме и у области архивске делатности, федеративно уређење земље постепено губило у ојачавању федералних јединица на свим, па и полу архивске делатности, организација архива у Совјетском Савезу и даље је чврсто опстајала на централистичком начелу. Главна архивска управа је руководила целокупном архивском службом у Совјетском Савезу, а девет централних државних архива је и даље било устројено по тематско-хронолошком принципу (Централни државни архив старих аката, Централни државни архив Октобарске револуције, Архив виши органа државне власти и органа државне управе СССР-а, Архив

³²⁸ Зборник докумената *Документа о спољној политици Југославије, Југославија – СССР, сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР-а*, Том 2, 1965-1980, Љубодраг Димић, *Јосип Број Тито и Леонид Илич Брежњев* (Три политичка почетка), Београд, 2016, 8-10.

³²⁹ АЈ-318-130-175: Позив представницима Архива Југославије да посете СССР и упознају се са организацијом архивске службе у овој земљи је био упућен неколико година раније, 1958. године, али је препорука Савезног секретаријата за просвету и културу СИВ-а била да се посета директора Архива Југославије Главној управи архива у СССР-у „одложи за прилику која ће се јавити у оквиру организовања размере а сарадње а у сагласности са Савезом архивиста ФНРЈ“, јер се радило конкретно о позиву „упућеном личности“ при чему „другови из Савеза архивиста не сматрају корисним за развитак сарадње наших архивиста са иностраним такву праксу“.

³³⁰ АЈ-130-1036-1558: Извештај Архива Југославије о посети тадашњег директора овог архива Главној архивској управи Совјетског савеза и обиласку совјетских архива, број 02 пов. 2/3/1964 од 24. августа 1964. године. Увидом у организацију Главне архивске управе, уочава се постојање 12 одељења која су обухватала целокупну структуру и методологију архивске делатности, од организације и методике архив архива, регистратура и канцеларијско пословање, комплетирање и експертизу и евиденцију архивских фондова, коришћење документа, издавачку делатност, нову техничку делатност научно истраживачку лабораторију.

фото-кино-фоно докумената, Архив литературе и уметности, Централни архив народне привреде СССР-а, Централни државни историјски архив и Централни војно-поморски архив). Такође је био устројен Историјско-дипломатска управа Министарства иностраних дела СССР, који је функционисао као архив Министарства иностраних дела. У СССР-у је веома рано била уочена потреба за унапређењем архивске делатности у свим сегментима, а активну улогу у том је вршио Московски државни историјско-архивски институт.³³¹ На иницијативу представника Архива Југославије, отвориле су се могућности даље сарадње између југословенских и совјетских архива. Општи утисак приликом поменуте стручне посете био да се совјетска архивска служба налазила на веома високом стручном нивоу, посебно у погледу сређености архива и способности архивског кадра и да јој се од стране државе поклањала знатна пажња, с тим што је делатност архива посебно коришћење архивске грађе било тесно повезано са званичном политиком и потребама земље. Посебно совјетски државни архиви, посебно Централни државни историјски архив СССР-а у тадашњем Лењинграду су поседовали велику количину архивских докумената значајних за изучавање југословенске историје. У дотадашњим југословенско-совјетским односима није било прилике да се у целини сагледа богатство архивских извора у совјетским државним архивима који су расветљавали југословенско-совјетску комуникацију и југословенску историју. Посебан значај се поседовали микрофилмови, који су као медиј чувања и коришћења архивске грађе били заступљени у совјетским државним архивима. Они нису били отворени у смислу слободног увида у сву расположиву историјску документацију, а микрофилмована грађа или она која се стављала на увид потом и предавала корисницима путем микрофилмованих облика, била је подложна контроли и редуцирању односно селекцији. С обзиром на високу организованост архивске делатности, којој су југословенски државни архиви још увек тежили, један од циљева сарадње између Архива Југославије и Главне архивске управе у СССР-у односио би се на стручну размену архивских стручњака и њихову међусобну едукацију.

Други вид сарадње, који се могао основано одвијати у склопу начелног опредељења Архива Југославије и других архива у Југославији за прикупљање архивске грађе која се односи на историју југословенске државе и њених народа, а налази се у иностраним архивима, представљала је размена микрофилмова на којима се налази грађа

³³¹ Исто. Извештај Архива Југославије о посети тадашњег директора овог архива Главној архивској управи Совјетског савеза и обиласку совјетских архива, број 02 пов. 2/3/1964 од 24. августа 1964. године.

за коју су заинтересовани југословенски архиви. Овакав вид сарадње је такође начелно био уређен Културном конвенцијом и Програмом културне и научне сарадње између Југославије и СССР-а из 1964. и 1965. године, а у смислу да ће две стране подржати поменуту размену између одговарајућих архивских установа.³³²

У односу на југословенске архиве, мора се истаћи да совјетски архиви нису били самостални у погледу стављања архивског материјала на увид страним истраживачима, а посебно је опрез био присутан у погледу микрофилмовања одабране архивске грађе. Главна архивска управа СССР је одобравала приступ у одређене архиве страним истраживачима, вршила утицај на то која врста архивалија се странцима може одобрити за коришћење, чак и у том погледу која се конкретно архивска документа од прегледаних могу микрофилмовати и на тај начин изнети из архива у СССР-у. На тај је начин у архивима Совјетског Савеза, преко главног државног органа обезбеђивала се контрола информација о архивској грађи, увида у документа, микрофилмовање документације, па и евиденције за потребе ког је архива или истраживача која врста и количина докумената микрофилмована и тим путем прослеђена службеним каналима. Занимљиво даље, као додатно значајнија разлика у односу на праксу југословенског савезног архива, стављање на увид сумарних инвентара о архивској грађи из којих се види које све архивске фондове поседује неки централни државни архив, на који начин су могући истраживачи били ускраћени за могућност информисања о томе да ли се у датом архиву налази грђа која је од интереса за истраживану тему, у овом случају о интереса за југословенску историју, такође је било контролисано. Истраживања у совјетским архивима су инострани истраживачи обављали по другачијој методологији, полазећи од теме истраживања, при чему су совјетски архивисти одлучивали који је материјал доступан за истраживање у датој теми и може ли се исти ставити на увид истраживачима. Радило се увек о архивској грађи која је „претходно проверена“, а уколико постане предмет микрофилмовања, додатно се проверавала. Архивске јединице у совјетским архивима су биле веома добро описане, инвентари добро устројени, али је у случају коришћења грађе од стране истраживача из других земаља, постојала својеврсна селекција, односно ограничавајући елементи. Другим речима, сва архивска грађа похрањена у централним државним архивима у СССР-у је била обрађена и сређена на највишем архивистичком нивоу, али је питање њене доступности, у складу са државно етатистичким приступом

³³² Закон о Уговору о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република, закљученом у Москви 11. априла 1945. године, Службени лист ДФЈ, бр. 40/1945 Владимир Дедијер, *Документи 1948*, Књига прва, Београд, 1979, 70-72.

организацији и раду архива било веома строго уређено и подвргнуто извесном облику цензуре. Она је обухватала чак и научно обавештајна средства, што је значило да истраживачи из иностранства, па и југословенски историчари или архивисти нису имали преглед шта се све од грађе што се односи на југословенску историју налази у совјетским архивима. С обзиром на опредељење архивске струке и Архива Југославије да се сабирају, евидентирају и прибављају копије архивске грађе која се тиче југословенске историје а налази се у иностраним архивима, било је оправдано очекивати развој сарадње у складу са поменутом културном конвенцијом, на обострано прихватљив начин, између Југославије и Совјетског савеза. При томе је оправданија и извеснија била сарадња између архивских установа обе земље, у односу на индивидуалне истраживачке захтеве и подухвате. Истраживање архивске грађе по захтевима иностраних институција или појединаца је одобравала Главна архивска управа, у чијим се просторијама налазила посебна архивска читаоница за странце. Вреди истаћи резултате оквирних договора о будућој сарадњи на микрофилмовању и размени архивске грађе.

Главна архивска управа је начелно била спремна са стави на увид и дозволи микрофилмовање историјског материјала из државних архива који су се налазили под њеном управом, али ипак само оне документације који говори „о добрим односима између наших земаља у даљој или ближој прошлости“. Међутим, за архивски материјал који може на било који начин да указује на „негативне ставове Русије или СССР-а“ према Југославији, односно који „може да буде незгодан“, одобрење за коришћење архивске грађе преносило се на надлежност највиших државних органа у СССР-у. Остала је спремност Главне архивске управе да омогући увид и истраживање архивске грађе у архивима пре свега југословенским представницима архивских или других научних установа, који су организовано и процедурално то чинили. Такође, као вид добре сарадње представљало је „сигнализирање материјала од интереса за југословенске истраживаче, на које наиђе у свом раду, и према потреба, микрофилмовање истих“, без могућности да се они непосредно ангажују на систематском послу одабирања докумената значајних за југословенску историју. Мишљење представника Архива Југославије о овом виду сарадње је занимљиво: изражено је као оправдано и корисно уколико би „исто било извесна допуна истраживању самих југословенских истраживача“ док би се у противном свела, ако је самостални извор сазнања, на „издавање најпозитивнијих докумената и то од случаја до случаја“, иако се оправдано

претпостављало да је Главна архивска управа иначе имала релативно добар преглед докумената значајних за југословенску историју.³³³

Упоредном анализом стручног рада у теорији и пракси на примеру архивске грађе савезне провенијенције и Архива Југославије, уочавају се поједина решења која су скоро истоветна или преузета из архивског система Совјетског савеза. Совјетски обрасци су се огледали и у размени архивских стручњака и међусобној едукацији у области архивске теорије и праксе, па је већ присутан архивиста могао у архиву да борави „на разним радним местима“ тако да би се детаљније упознао са процесом стручног рада у архиву. То је значило укључивање у свакодневни живот совјетских архивиста, у стручном раду на сређивању и обади архивске грађе, или у лабораторији за конзервацију и рестаурацију архивских докумената. Поред тога, размена архивисти и њихово учешће на стручним скуповима или конгресима које су организовале обе земље, један је вид сабирања и примене знања која се успоставила архивска струка у Совјетском Савезу. Посебно је од значаја за образовање архивских кадрова у Архиву Југославије и другим архивима била могућност остваривања размене студената и специјализације у високим школама за 15 стипендиста из Југославије у трајању од 115 месеци, уз могућност специјализације југословенских архивиста на Московском институту за архивистику. Програм према коме се вршила размена студената Универзитета у Скопљу, предвиђао је овакву врсту едукације југословенских архивиста, уз помоћ Главне архивске управе у СССР-у. Размена предавача на универзитетским и научним установама, у оквиру које је постојало интересовање са југословенске стране да овдашњи архивски стручњаци одрже серију предавања о југословенској архивској служби на поменутом Институту за архивистику, на катедри која је изучавала стране архивске службе. Како у Југославији није било овакве школе за архивске раднике, то је значајно било учити на совјетској архивској школи. Размена искуства се односила и на информације и праксу о архивским зградама и архивској опреми, са посебним интересовањем за наменски нове пројектоване и планиране архивске зграде. За југословенске архиве су од интереса била и нова сазнања о методу машинске конзервације докумената, апаратури за микрофилмовање и

³³³ Исто. Главна архива управа СССР је била заинтересована да у оквиру Програма културне и научне сарадње за 1964. и 1965. годину, „прими у један од совјетских архива једног југословенског архивисту на период од 14 дана да ради на изабирању докумената од значаја за историју Југославије“.

микрофилмској, те конзерваторској технологији, као и искуства совјетских архива у тој области заштите архивске грађе.³³⁴

³³⁴ АЈ-130-1036-1558: Извештај Архива Југославије о посети тадашњег директора овог архива Главној архивској управи Совјетског савеза и обиласку совјетских архива, број 02 пов. 2/3/1964 од 24. августа 1964. године

3. АРХИВСКА ГРАЂА ФЕДЕРАЦИЈЕ У ОКВИРУ ЈЕДИНСТВЕНОГ СИСТЕМА ЗАШТИТЕ (1950-1964)

Први развојни период (1950-1964) одликовао се централизацијом система заштите архивске грађе на територији Југославије, устројством архивске мреже, постављањем темеља за будући рад савезног архива и његовим формалним оснивањем те почетком рада. Архивско законодавство није издвојило посебно заштиту архивске грађе савезног порекла или оне од интереса за федерацију. Стручна методологија рада, слично архивском законодавству, базирала се на прикупљању архивалија различите провенијенције која се налазила на различитим локацијама, у неадекватним условима, незбринута, а непосредна стручна упутства су конципирана тако да зауставе и спрече бахато и неодговорно понашање разних чинилаца (државних органа, појединаца, административног апарата), евидентирају архивски материјал и озбиљније законским прописима уреде рад државних архива и заснују архивску службу у Југославији.

3.1. Југословенска федерација и њени органи власти

Почев од 1950. године, југословенска федерација је ушла у фазу постепеног административног, организационог и функционалног развлашћивања. „Почетни оптимизам“ је нагло спласнуо када је 1948. године избила криза у међународним односима, обележена сукобом између Југославије и Совјетског Савеза. „Необуздано самосвесни председник Тито“ је раскид са „совјетским диктатором“ искористио да се отргне утицају најмоћније комунистичке државе и почне да размишља о будућем путу Југославије као „самосталног центра комунистичке моћи у Југоисточној Европи“.³³⁵

Међутим, последице разлаза са дојучерашњим савезником нису биле безазлене, како на унутрашњем, тако и на међународном плану. Наступила је изолација земље и Комунистичке партије Југославије у комунистичком свету, уз увођење економских санкција које су погодиле југословенску привреду, још увек нестабилну у обнови и превазилажењу последица четворогодишњег рата. Западни савезници су новонасталу југословенску позицију видели као могућност проширења своје интересне сфере и

³³⁵ Мари Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд, 2013, 234.

утицаја на подручје Балкана, за који су своје традиционално интересовање јасно изразили и после окончања рата и победе Сила осовине.³³⁶

Економска помоћ запада у пресудним педесетим годинама тренутно је ублажила последице дубоке економске и психолошке кризе која је Југославију задесила 1950. године.³³⁷ Истовремено је осоколила југословенско руководство да путем бескомпромисних „чишћења“ и хајки на комунисте који су остали верни Информбироу и Совјетском Савезу, покуша да превазиђе своје унутрашње расколе и путем радикалног „васпитно-поправног“ начина сузбије свако другачије мишљење и чињене од онога које је било „једини прави пут социјалистичке и демократске федеративне Југославије“.³³⁸ Одбацивање социјалистичког „обрасца“ Совјетског Савеза, захтевало је алтернативу, па су југословенски партијски теоретичари решење нашли у концепту „одумируће државе“.³³⁹ Економске, политичке и друштвене промене, које су довеле до постепене

³³⁶ Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918-1978*, 401-415. Ричард Ц. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, (превод), Београд, 2003, 61, 163-180. И у југословенској и у међународној историографији наилазимо на мишљење да је разлаз између Југославије и Совјетског Савеза „био од светског значаја“, који је за Југославију значио „проналажење новог Титовог пута, који би и даље имао у основи одлике социјализма, али се више не би ослањао на Совјетски савет и његове трабанте“. За разлику од унутрашњих „гласова“, који су од првобитне неверице и збуњености, добијали одлику пркосне одбране намере Комунистичке партије и државног врха да Југославија задржи епитет самосталне међународно признате државе која бира самосвојну социјалистичку трасу, међународни су били експлицитнији у представљању новонастале ситуације по Југославију и западни свет, који је у истој видео могућност да повраћај свог економског, војног па и политичког утицаја на Балкану, стављају тако до знања „непријатељском“ савезнику да постоје неуртане али подразумеване границе између истока и запада. Са окончањем фактичке ратне опасности, на помолу је био нови облик међународног сукоба, дипломатски, економски, политички „хладни рат“, који је за наредни период од више деценија поларизовао Европу и свет. Видети још: М.Ж. Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, 235-312. Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, 382-387. В. Петрановић, *Revolucija i kontrarevolucija*, 2, 134.228.

³³⁷ Влада ФНРЈ је основала Комисију за ванредни увоз прехранбених артикала, као привремени орган, који је у периоду економске блокаде од стране СССР-а, када је требало отклањати последице блокаде већ и суше која је задесила Југославију 1940. године. Да би се пребродила криза, југословенска влада је прихватила економску помоћ западних земаља, пре свега САД, на који је начин пробијена „гвоздена завеса“ а Југославија започела да остварује ближу међународну сарадњу са земљама „демократског западног света“. Задатак Комисије је био да врши „опште послове координације са југословенским органима и представницима међународних организација помоћи, око пријема и расподеле хуманитарне помоћи“. Радом Комисије су настала архивска документа, редуковане књиге евиденције и списи предмета, који чине архивски фонд *Комисија за ванредни увоз прехранбених артикала Владе ФНРЈ (1950-1952)*, који се чува у Архиву Југославије. Видети више: АЈ-127, Инвентар фонда. Драган Богетић, *Југославија и запад 1952-1955, Југословенско приближавање НАТО-у*, Београд, 2000, 14-30.

³³⁸ Мари Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд, 2013. 236. Судбина неистомишљеника који су преваспитавани посебним методама и тортурама на Голем отоку и у логору „Свети Гргур“, била је дуго и добро скривана тајна, о којој је конкретније известио писац Добрица Ћосић 1953. године. Бранко Петрановић је писао и о постанку и првобитној функцији омражене ОЗНЕ, као дела нове државне организације, који је вршио функцију истражног органа за одређену врсту кривичних дела, односно у домену својих овлашћења у првим послератним годинама „по службеној дужности покретала кривични поступак и водила извиђање против ратних злочинаца, народних непријатеља и других лица осумњичених за кривична дела против народа и државе, према тадашњем кривичном закону. Видети: Б. Петрановић, *Политичке и правне прилике за време Привремене Владе ДФЈ*, 112-113.

³³⁹ Владимир Дедијер, *Документи 1948, Књига прва, Београд*, 1979, 229-323. М.Ж. Чалић, *нав.дело*, 238. Нацртом Закона о управљању основним привредним предузећима 1950. године, и касније његовим усвајањем, започела је етапа самоуправног југословенског социјализма. Један од идеолога Едвард Кардељ

децентрализације југословенске федерације биле су омеђене унутрашњим економским процесима који су подржавали идеју самоуправне социјалистичке привреде као супротности јединственом систему „плански дириговане“ производње, у којој је доминантна била улога савезне државе.³⁴⁰ Чак и када су се односи са Совјетским Савезом побољшали, југословенско руководство није одступило од новопостављеног политичког и економског курса. Промене у организацији федерације већ су биле утемељене, а земља је захваљујући неоспорном утицају Комунистичке партије и угледу њеног и „народног“ лидера, Јосипа Броза Тита, баштињеног на не тако давном победоносном окончању рата, успевала да одржи баланс између истока и запада, дипломатски мудро бирајући трећи пут – несврстаност, у креирању чије идеологије ће преузети водећу иницијативу.³⁴¹

Деетатизација, децентрализација, подруштвљавање, увођење „комуналног система,“ са перманентном имплементацијом самоуправљања као специфичног облика друштвено-политичких односа на „самосвојном социјалистичком путу југословенске државе“, неуобичајено за уставно-правну традицију, најпре су били предвиђени посебним законима, а потом потврђени (прокламовани) Уставним законом ФНРЈ, 1953. године. *Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти* донет 1953. године је представљао прелазну тачку на путу либерализације државног, економског и друштвеног система у југословенској федерацији.³⁴² Југославија је дефинисана као социјалистичка демократска савезна држава суверених и равноправних народа, заснована на принципима федерализма.³⁴³ Једна од најбитнијих новина била је одредба

је 1949. године писао „о народној демократији“ изложивши темељну критику совјетског етатизма, у коме је постојала реална опасност да се „партија и држава стопе, осамостале и издигну изнад друштва“.

³⁴⁰ Ibrahim Latifić, *Jugoslavija 1945-1990, razvoj privrede i društvenih delatnosti*, Београд, 1997, 4-8. Љ. Димић *Историја српске државности III, Србија у Југославији*, 264-282.

³⁴¹ *Документа о спољној политици Југославије, Југославија – СССР, сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР-а*, Зборник докумената, Том 2, 1965-1980, 27-29.

³⁴² Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, 549-585. *Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти*, објављен у Службеном листу ФНРЈ, бр. 3/1953. Овај начин регулисања односа у државној организацији није уобичајен у упоредној уставној традицији, али су се креатори „новог југословенског социјалистичког пута“ у духу његових специфичности за исти определили, испитујући да ли су се стекли друштвено-политички, економски услови за либерализацију уставног поретка доношењем новог и значајно другачијег највишег државно-правног акта. У правној теорији се сматра да се делимичном уређењу уставне материје прибегава када се још нису стекли друштвени услови за доношење новог и потпуног устава, а промене које су фактички наступиле не могу се верификовати само законским прописима. Иако је Уставни закон укинуо и изменио одређене уредбе Устава из 1946. године, није се радило о новом и потпуном уставном акту. Видети више: Ратко Марковић, *Уставно право*, Београд, 2019, 135-138.

³⁴³ Јован Ђорђевић, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, Београд, 1954, 18-20. У односу на дефиницију југословенског федерализма према Уставу из 1946. године, који је наглашавао државноправну структуру југословенске федерације, истичући да је Југославија заједница равноправних и суверених народа и њихових националних заједница, савезни Уставни законе је изражавао федерализам

по којој се као основа друштвеног и политичког уређења Југославије утврђује „друштвена својина над средствима за производњу, самоуправљање произвођача у привреди, самоуправљање радног народа у општини, граду и срезу. Југославија је по *Уставном закону* дефинисана као „савезна држава суверених и равноправних народа“.³⁴⁴ Под федерацијом је *Уставни закон* подразумевао органе власти и установе које су имале одређене савезне ингеренције, а истовремено је путем поделе надлежности уредио однос између федерације и федералних јединица, гарантујући самоуправљање „радног народа у локалним јединицама и то првенствено путем обезбеђења самоуправности радног народа у најнижим локалним заједницама и управама“.³⁴⁵

Организација власти у Југославији је Уставним законом била постављена „сагласно суштини и логици скупштинске владавине“, са одликама специфичним за југословенске прилике.³⁴⁶ Права југословенске федерације су по Уставном закону вршили Савезна народна скупштина, непосредно и преко Председника Републике, Савезног извршног већа као својих извршних органа. Одређене извршне послове су обављали савезни органи управе према смерницама и под надзором Савезног извршног

на начин који је показивао већ знатно већи степен јединства југословенских народа и нову основу јединствене савезне државе“.

³⁴⁴ *Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 3/1953. Јован Ђорђевић, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, Београд, 1954, 17-26. Jovan Đorđević, *Ustavno pravo*, Beograd, 1972, Док је Устав из 1946. истицао да власт припада народу, докле је Уставни закон говорио да „сва власт у ФНРЈ припада радном народу“. Другачији приступ федеративном уређењу у односу на уобичајен код уставних решења других федеративних држава, огледао се и кроз уређење односа између федерације и република као њених саставних јединица.

³⁴⁵ *Уставни закон*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 3/1953. Јован Ђорђевић, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, Београд, 1954, 16-23. У основи државног уређења налазила се комунална самоуправа изражена кроз два принципа уставног уређења прокламованог Уставним законом Први је принцип утемељио народне одборе као основне органе власти радног народа који су истовремено највиши органи власти на нивоу својих територијалних одредница, док је други утврдио да „федерацији припадају само права која су утврђена савезним уставом, док народним републикама она права утврђена републичким законима“. Утврђена су и два нова индивидуална политичка права: право грађана на самоуправљање и право произвођача на привредно самоуправљање

³⁴⁶ Југословенски скупштински систем је почивао према Уставном савезном закону и уставним законима федералних јединица на основним поставкама: представничка тела, народне скупштине и народни одбори постали су основне политичке и државне институције и највиши органи власти свом подручју, и оквиру права која припадају федерацији, народним републикама, аутономним јединицама и локалним заједницама, затим су укинута владе као највиши извршни и управни органи власти министарства као политичко-управни органи и президијум који је сматран неефикасним посредничким телом између скупштине и њених извршних органа. Народне скупштине су извршну функцију повериле својим непосредним органима, на федеративном нивоу то су били Председник Републике и Савезно извршно веће. Пословна и текућа страна изврше функције је пренета на органе савезне управе, која је у суштини административног карактера са извесним самосталнијим положајем. Најзад, правосудна функција је била поверена судовима, који су имали независан положај и аутономију у доношењу одлука. Видети: Ј. Ђорђевића, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, Београд, 1954, 16-23.

већа. Права у области правосуђа вршио је Савезни врховни суд (и други савезни судови), као и савезно јавно тужилаштво, сходно савезним законима.³⁴⁷

Савезна народна скупштина је била дефинисана као представник „народног суверенитета и највиши орган власти федерације и централна институција југословенске државне организације“.³⁴⁸ У искључивој надлежности Савезне народне скупштине су се налазила највиша државна питања као што је доношење и промена устава, савезно законодавство (искључиво, основно и опште), бирање и разрешавање других савезних извршних и управних орган, извршење савезног друштвеног плана, највише одлуке у домену привредног плана и савезног буџета, међународних односа и смернице спољне политике, привредне политике, осталим основним питањима и мерама унутрашње политике.³⁴⁹ Као и у претходном сазиву, Савезна народна скупштина је, заједно са скупштинским већима, имала своја радна тела, одборе и комисије чији положај и задатке, као и начела рада, утврдио *Уставни закон*.³⁵⁰

При Савезној народној скупштини је функционисала администрација која је обухватала стручне, канцеларијске и техничке послове, за потребе Скупштине или њених већа. Скупштинска већа, одбори и комисије су имали службенике, који су радили

³⁴⁷ *Уставни закон*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 3/1953.

³⁴⁸ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 38. Јован Ђорђевић, *Уставно право*, 1972, 276. Народна скупштина је на основу Закона о спровођењу Уставног закона наставила са радом да би реализовала послове утврђене тим законом и припремила почетак рада Савезне народне скупштине. Савезна народна скупштина је почела да радом 24. децембра 1954. године.

³⁴⁹ *Уставни закон*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 3/1953. Јован Ђорђевић, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, 33-39. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 39-40. Савезна народна скупштина је била дводомог карактера, као што је био случај и са Народном скупштином ФНРЈ. Савезно веће је било опште представништво грађана, које је истовремено изражавало основну карактеристику државног федералног уређења. Веће произвођача представљало је представништво произвођача запослених у производњи, транспорту и трговини, чини су народни посланици били бирани сразмерно учешћу тих привредних области у укупном друштвеном производу Југославије. Оба већа су равноправно учествовала у одлучивању о промени Устава ФНРЈ, утврђивању друштвеног плана и савезног буџета као и о одређеним питањима која су се односила на рад Савезне народне скупштине. Свако је веће, према Уставу имала своје домене рада и одлучивања, при чему је Веће било активније у привредној области, дајући препоруке у области привреде, рада и социјалног осигурања. У раду Савезне народне скупштине, као саставни део Савезног већа, и даље се налазило Веће народа, састављено од народних посланика, чланова Савезног већа, који су били изабрани од стране одговарајућих органа народних република, аутономних покрајина и области. Иако Уставни закон није дефинисао Веће народа као посебан дом, он га је предвиђало као посебну форму, у којој су посланици република и аутономних јединица у Савезном већу имали права да путем вета одбију сагласност на доношење закона и других одлука Савезног већа за које су сматрали да вређају уставом утврђен однос федерације и народних република.

³⁵⁰ *Уставни закон*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 3/1953. Тако је Савезна народна скупштина имала сталну Комисију за тумачење закона. Поред тога, постојали су одбори и комисији оснивани по потреби, те је сходно томе, од 1954. године постојала и Административни одбор, Одбор за изборе и Комисија за утврђивање аутентичности текстова. Почев од 1958. године уведен је и Одбор за представке и жалбе, као и Одбор за друштвена средства (од 1959. под називом Одбор за друштвени надзор), као и Комисија за уставна питања од 1960. године. Видети: *Пословник Савезне народне скупштине*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 7/54, *Одлука о измена и допунама Пословника Савезне народне скупштине*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 29/1958, 44/58, 49/59. *Одлука о образовању Комисије за уставна питања*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 29/58.

под надзором председника и секретара већа, одбора или комисије. Секретар Савезне народне скупштине се старао о раду јединствене администрације и за свој рад одговарао председнику Савезне народне скупштине.³⁵¹ Из наведеног се може закључити да се, са новинама које је у смислу подруштвљавања државних и привредних капацитета, предвидео *Уставни закон*, државни апарат савезне Југославије умножавао, проширивао, а број ангажованих лица у органима федерације, функционално и чиновнички повећавао.³⁵² Савезна народна скупштина је завршила свој десетогодишњи мандат доношењем Устава СФРЈ, 7. априла 1963. године.³⁵³

Уставним законом је, уместо Президијума као колективног шефа државе, био установљен Председник републике као инокосни шеф државе. Функцију Председника Републике Југославије, у целом њеном трајању као инокосног шефа државе вршио је Јосип Броз Тито. Представљао је једног од два извршна органа, коме је Савезна народна скупштина поверила представљање Југославије као државе, проглашење закона, издавање исправа о ратификацију међународних уговора и споразума, као и друге извршне функције, тачно дефинисане Уставним законом. Председник Републике је био и председник Савезног извршног већа, са правом да од извршења задржи акт Савезног извршног већа са којим није сагласан, као и да исто питање отвори пред Савезном народном скупштином. Истовремено је Председник Републике обављао и функцију врховног команданта оружаних снага и председавао Савету народне одбране. С обзиром на то да је био извршни орган, Председник Републике је за свој рад одговарао Савезној

³⁵¹ Јован Ђорђевић, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, 33-42. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 42. Ј. Ђорђевић, *Уставно право*, Београд, 1972, 289-300. *Пословник Савезног већа Савезне народне скупштине*, Службени лист ФНРЈ, бр. 7/1954, Љ. Кораћ, *нав. дело*, 41. Организација рада скупштинских већа, одбора и тела је била утврђена пословницима о раду истих Оба већа су као сталне одборе имала Законодавни одбор и Мандатно-имунитетски одбор, а образовали су и друге сталне одборе за проучавање законских предлога, расправљање питања која су иницирали чланови одбора и остала питања из надлежности већа Савезно веће је имало сталне одборе: Одбор за спољне послове, одбор за организацију власти и управу, одбор за народну привреду, Одбор за социјалну политику и народно здравље, одбор за просвету, одбор за буџет, Законодавни одбор, Мандатно-имунитетски одбор и Одбор за представке и жалбе. Стални одбори Већа произвођача су били: Одбор за народну привреду, Одбор за привредне организације, Одбор за питања рада и социјалног осигурања, Одбор за буџет, Законодавни одбор, Мандатно-имунитетски одбор и Одбор за представке и жалбе. Савезна народна скупштина је имала и правног саветника који је председнику помагао у раду својим правним мишљењем, тумачењем одговарајућих правних прописа, посебно Пословника Савезне народне скупштине

³⁵² Стварање обимне скупштинске администрације је започело још у мандату Народне скупштине ФНРЈ (1946-1952) и то нарочито после оснивања радних тела односно Комисије за утврђивање аутентичних текстова закона за српски, хрватски, словеначки и македонски језик, што је проузроковало и продукцију знатно веће количине архивског материјала у раду федералне скупштине. Видети: *Измене и допуне Пословника о раду Народне скупштине ФНРЈ*, Сл. лист ФНРЈ, бр 85/1947. АЈ- Водич кроз фондова Архива Југославије 1945-2006, Београд, 2014, 71.

³⁵³ *Устав СФРЈ*, објављен у Службеном листу СФРЈ, Београд, 1963. година. АЈ-160 – Досије фонда, попис грађе. АЈ, *Водич кроз фондове Архива Југославије*, Београд, 2014, 72-73.

народној скупштини, а истој је подносио и извештај о раду Савезног извршног већа, с обзиром на чињеницу да је за исти рад био одговоран. Председник Републике је имао уз себе, као стручну подршку, колегијална радна тела.³⁵⁴ У периоду од 1953. до 1963. године је оснивање служби које су радиле за потребе Председника Републике било у надлежности Савезног извршног већа, а прописима је било предвиђено да Председник Републике има свој Кабинет на челу са генералним секретаром Председника, који је имало ранг државног секретара.³⁵⁵ Кабинет Председника Републике је обједињавао администрацију и старао се о документацији која је настајала у току рада овог савезног органа. Имајући у виду функције Председника Републике, које су у већем делу носиле цивилно обележје, у мањем делу везане за послове одбране, то се архивска документација о раду Председника Републике може вредновати као део савезне државне администрације али и као део архиве војне провенијенције.³⁵⁶

Дотадашња Влада ФНРЈ је, према Уставном закону, променила име у Савезно извршно веће (СИВ), које је истим законом дефинисано као један од два извршна органа, коме је Савезна народна скупштина поверила „старање о спровођењу закона, надзор над радом савезне управе и друге извршне послове из надлежности федерације“, као „политичко-извршну функцију“. Установљавањем СИВ-а престао је са радом Президијум Народне скупштине ФНРЈ, чији су извршни послови пренети на нови савезни орган, који је поред извршне функције „задржао и бројна овлашћења управних органа“.³⁵⁷ Међу пословима СИВ-а од значаја за савезну државу, налазило се и

³⁵⁴ Уставни закона о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти, Сл. лист ФНРЈ, бр. 3/1953. Ј. Ђорђевић, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, 53-54. Као „представнику државног суверенитета у земљи и иностранству“, председнику Републике су припадала посебна права која је он вршио самостално, по прецизним регулацијама Уставног закона. Стога је основна функција Председника Републике била представљање Југославије у земљи и међународним односима, проглашавање закона указом, издавање исправа о ратификацији међународних уговора и других споразума, постављање и опозив амбасадора и опуномоћених министара Југославије, пријем акредитивних и опозиваних писема страних дипломатских представника, додела одликовања и почасних звања. Архив Југославије (АЈ), *Водич кроз фондове Архива Југославије 1945-2006*, Београд, 2014, 28.

³⁵⁵ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 89. *Решење о постављању Генералног секретара Председника Републике*, Службени лист ФНРЈ 17/1953. АЈ-130-1036-1558: Одлука о оснивању Кабинета Председника Републике, бр. 294. од 21. децембра 1953. Кабинет Председника Републике је замишљен као служба за обављање административних и осталих послова за потребе председника, и постојао је до 1963. године.

³⁵⁶ АЈ-837, Инвентар фонда, регистратурски попис (Информативно средство о архивском фонду).

³⁵⁷ Ј. Ђорђевић, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, 55. АЈ-130, Инвентар фонда, Историјска белешка. АЈ, *Водич кроз фондове Архива Југославије 1945-2006*, 123-132. Љ.Кораћ, *нав. дело*, 123. Као извршни орган, Савезно извршно веће се старало о извршењу савезних закона, савезног друштвеног плана, савезног буџета и других аката Савезне народне скупштине, али и вршило општи надзор над применом савезних закона, предузимало мере ради извршења послова из искључиве надлежности савезне народне скупштине, ратификовало међународне уговоре када су они у надлежности Скупштине ФНРЈ, одређивало предлоге савезног државног буџета, располагало државним резервним фондовима.

одређивање смерница за рад и организацију савезних органа управе, предузимање мере за побољшање рада савезне администрације, потом укидање и утврђивање прописа за рад савезних органа управе, оснивање предузећа и самоуправних установа од интереса за федерацију, утврђивање општих начела пословања и организације органа државне управе, као и организациона питања попут постављања и разрешавања државних секретара, гувернера Народне банке, савезног јавног тужиоца, савезног јавног правобраниоца и других виши службеника, како је то закон предвидео. Савезно извршно веће је бирала Савезна народна скупштина, али је било издвојено из њеног састава и имало одговарајућу самосталност у свом раду и надлежност која му је поверена и утврђена Уставним законом.³⁵⁸

Пракса постојања сталних и повремених радних тела из претходног периода, настављена је и у време Савезног извршног већа према *Уставном закону* (1953).³⁵⁹ Поред стални радних тела (комисија и одбора) у саставу Савезног извршног већа су се налазила и различита посебна тела, интерног карактера, врло бројна, деловала су у областима ширег друштвеног значаја или од заједничког интереса за савезне орган и организације.³⁶⁰ Поред наведеног, Савезно извршно веће је имало развијену мрежу стручних, административних, техничких и осталих служби, за своје потребе, потребе радних тела и осталих савезних органа. Бројност и потреба тих служби се образлагала

³⁵⁸ *Уставни закон*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 3/1953. Ј. Ђорђевић, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, 55-56. АЈ, *Водич кроз архивске фондове и збирке Архива Југославије 1945-2006*, 124-130. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 126. У савезној влади је била заступљена свака република, а председници републичких извршних већа били су по положају чланови СИВ-а, који је имао два или више потпредседника. Према Уставном закону, број чланова СИВ-а је износио од тридесет до четрдесет посланика из Савезног већа, да би од изменама Уставног закона 1954. године било одређено да број чланова није могао бити мањи од петнаест. Видети детаљније: *Закон о изменама члана 82. став 1. и члана 107. став 2. Уставног закона о основама друштвено и политичког уређења ФНРЈ и савезним органима власти*, Службени лист ФНРЈ, бр. 7/54.

³⁵⁹ Ј. Ђорђевић, *Уставно право*, 1972, 484-490. А.Кораћ, *нав. дело*, 129. Сматрало се чак да стална радна тела имају највећи значај у раду Савезног извршног већа, кроз припремну или координирајућу улогу, чак су могли и да одлучују о пословима из делокруга СИВ-а. Стална радна, „припремна“ тела СИВ-а од 1953. до 1963. године су били одбори и комисије. По Уставном закону (1953) образовани су одбори за привреду, за социјалну и здравствену политику, за питање просвете, Координациони одбор, Одбор за унутрашњу политику, Одбор за спољну политику и Одбор за буџетска питања. Комисије су биле за помиловање. Административна комисија, Персонална комисија, Комисија за рачунску контролу (касније са промењеним називом Рачунско-контролна комисија).

³⁶⁰ АЈ-130-206-207; АЈ- 130, Инвентар архивског фонда. АЈ, *Водич кроз фондове Архива Југославије 1945-2006*, 127-128, Љ. Кораћ, *нав. дело*, 143-144. Поједини од њих су више пута мењали свој статус, а основна карактеристика њихове делатности је била саветодавног карактера, за стручна питања из појединих области друштвеног живота. Комисија за расподелу станова савезним органима и установама је представљала прво посебно тело основано при Савезном извршном већу 1959. године. Видети: *Одлука о овлашћењу секретара Савезног извршног већа за прописивање правилника о давању на коришћење станова којима располаже Савезно извршно веће и правилник о давању на коришћење станова којима располаже СИВ*, Службени лист ФНРЈ, бр. 39/1959. Уз наведену комисију, до 1963. године је образована и Савезна комисија за спровођење прописа о расподели чистог прихода привредних организација и установа.

„условима рада СИВ-а“, пре свега чињеницом да је СИВ колегијални орган који ради у седницама и преко својих радних тела, сталних и повремених, због чега је било потребно да постоје одговарајуће службе. Први акт којим је оквирно била утврђена организација администрације Савезног извршног већа је била донета 1953. године, а њоме широка администрација СИВ-а биле сврстана у три основне групе (опште, самосталне и заједничке службе СИВ-а, савезних органа управе и савезних организација). Поједине организационе јединице администрације СИВ-а су имале посебан положај, мада у почетку нису биле самосталне, иако се њихов статус у том смислу мењао током година.³⁶¹

У овом периоду су, уместо министарстава и комитета, формиран су савезни државни секретаријати, као посебне организационе јединице у оквиру администрације СИВ-а,³⁶² самосталне управе, управне установе и други самостални савезни органи управе. Уставним законом је непосредно образован Државни секретаријат за иностране послове, за послове народне одбране, за унутрашње послове, за послове народне привреде и за послове буџета и државну администрацију.³⁶³ Задатак ових органа је било вршење стручних и других послова у вези са оним управним пословима који су на основу Уставног закона, спадали у непосредну надлежност СИВ-а. Ова врста секретаријата није имала своју самосталност, односно нису били самостални савезни органи управе, већ су делали у оквиру СИВ-а.³⁶⁴ Уредбом о организацији и пословању СИВ-а је 1954. године, уз поједине корекције у називима, био смањен број радних тела СИВ-а, а секретаријатима је утврђена ограничавајућа улога, искључиво на припрему прописа и

³⁶¹ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 151-159. Заједничке су биле оне службе администрације СИВ-а које су настајале повремено или су по карактеру задатака и послова поверених има, истовремено радиле за потребе осталих савезних органа, а оснивање или укидање тих служби је било условљено стварним потребама које су произилазиле из услова рада савезних органа. Број стручних служби (секретаријата, бироа, одељења, кабинети, управе, сервиси, службе) у појединим годинама, превазилазио је двадесет таквих тела, при чему су промене биле релативно учестале, када су поједине службе мењале назив, обједињавале се или, у понеком случају, укидале. Издвајамо као Опште стручне службе СИВ-а (1953): Секретаријат за законодавство и организацију, Секретаријат за просвету, Секретаријат за здравствену заштиту, Секретаријат за социјалну заштиту, Административни секретаријат СИВ-а који је био подељен на управе, одељења, одсеке и бирое. Самосталне стручне службе су у наведеном периоду биле: Биро за представке и притужбе, Управа за персоналне послове, а заједничке службе Управа зграда савезних државних органа, Сервис за вршење транспортних услуга савезним органима и организацијама.

³⁶² Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти, од 13. јануара 1953, Сл. лист ФНРЈ, бр. 3/1953. Ј. Ђорђевић, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, 55-56. Љубиша Кораћ, *нав. дело*, 179-185.

³⁶³ Уставни закон, Сл. лист ФНРЈ, бр. 3/1953. Ј. Ђорђевић, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, 57-60. Остали секретаријати су оснивани одлукама Савезног извршног већа.

³⁶⁴ Едвард Кардељ, *Експозе поводом доношења Закона о државној управи и Закона о савезним органима управе*, на седници Савезног већа Савезне народне скупштине од 24. марта 1956. године, Стенографске белешке Савезне народне скупштине за 1956. годину, књ. III, св.1. записник, 49-50. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 184-185.

мера према одлукама СИВ-а, губитак сваке иницијативе, као и без управних ингеренција.³⁶⁵

Промене у организацији и раду Савезног извршног већа у периоду од 1956. до 1962. године су биле динамичне. Новим уредбама или изменама важећих, оснивани су нови одбори и комисије, постојећа су тела организационо и функционално раздвајана, мањи број њих је укинута. У периоду од 1956. до 1962. године је формирано више стручних савета, а посебни законски и подзаконски прописи о организацији, делокругу рада, функционисању и пословању Савезног извршног већа и његових саставних делова односно служби и радних тела, мењани су неколико пута.³⁶⁶

Процес „подруштвљавања“ федерације се могао уочити у положају и правима СИВ-а и других савезних органа, утврђених Уставним законом који се односе на савезне органе. Наиме, савезним органима је дато у надлежност да непосредно извршавају савезне законе и врше друге извршне функције само у оквиру искључивих права и дужности које је федерацији утврдио Устав. Такође, савезним законима су се могле извесне функције одредити Савезном извршном већу и или другим савезним органима, само „ако је то преношење у складу са уставом утврђеним правима и дужностима федерације“. На овај начин је надлежност СИВ-а истовремено била „опште одређена и ограничена у односу на будуће савезно законодавство, јер је *Уставним законом* већ било предвиђено да савезне законе непосредно извршавају народни одбори или одговарајући републички органи државне власти. Савезно извршно веће више није било хијерархијски надређени орган у односу на републичко извршно веће, нити је имало право да поништава и обуставља акте органа републичке управе.

Из описа делокруга и надлежности рада произлазе и врсте документације која је у току рада овог савезног органа настајала. *Уставним законом* је дефинисано да то могу бити уредбе за извршење закона, одлуке, упутства, решења. Из саме природе и врсте

³⁶⁵ *Уредба о организацији и пословању Савезног извршног већа*, Службени лист ФНРЈ, бр. 19/54. Уредба је предвидела Координациони одбор, Одбор за унутрашњу политику, Одбор за привреду, Одбор за просвету, одбор за унутрашњу политику и народно здравље, Одбор за буџетска питања, Комисију за помиловање и Административна комисија, а укинута су Одбор за спољну политику, Персонална комисија и Рачунско-контролна комисија. Истовремено је Уредбом био проширен састав Координационог одбора, у складу са чиме су кориговани и поједини његови задаци.

³⁶⁶ *Уредба о организацији и раду Савезног извршног већа* (пречишћен текст), Службени лист ФНРЈ, бр. 20/1958, *Уредба о организацији и раду Савезног извршног већа*, Службени лист ФНРЈ, бр. 26/1960. *Одлука о укидању одбора СИВ-а за организациона и управна питања*, Службени лист ФНРЈ, бр. 26/1960. *Уредба о измена и допунама Уредбе о организацији и раду Савезног извршног већа*, Службени лист ФНРЈ, бр. 25/1962. *Одлука о укидању одбора СИВ-а за организациона и управна питања*, Службени лист ФНРЈ, бр. 26/1960. *Уредба о измена и допунама Уредбе о организацији и раду Савезног извршног већа*, Службени лист ФНРЈ, бр. 25/1962. *Одлука о оснивању Одбора СИВ-а за питања научноистраживачког рада*, Службени лист ФНРЈ, бр. 28/1962.

аката којима је Савезно извршно веће по правилу остваривало послове из војних надлежности, по правној снази највиша је била уредба,³⁶⁷ али са знатно смањеним карактером и ширином, која јој је припадала за време постојања Владе ФНРЈ. Сада је ова врста документа представљала тек „административну уредбу“, као општи пропис који се доноси у оквиру закона и ради његовог извршења, а уредбама СИВ-а се нису више могле замењивати, мењати или укидати закони. Честе организационе и функционалне реорганизације, укидање постојећих и формирање нових радних тела, одељења, одбора, комисија, секретаријата, су довеле до „усложњавања савезног државног апарата“, бројчаног увећања чиновничког кадра, самим тим и количине документације из делатности СИВ-а, у којој је материјал истоветног садржаја или шаблонског карактера, у копијама или вишеструко штампан, налазио своје место у приручној архиви сваког радног тела овог савезног органа.

Органе федерације посебно су чинили и савезни органи управе. Овим термином су у југословенском праву означавани државни органи који управне и друге законом утврђене послове врше у оквиру права и дужности федерације, независно од конкретне врсте тих органа. Предвиђена да се стара о „непосредном вршењу одређених извршних послова, непосредном извршењу закона и других аката Скупштине, уредаба и других аката СИВ-а“, у вршењу својих надлежности, савезна управа је имала право да предузима управне радње, доноси конкретне управне акте, врши, по правилу, преко посебних служби инспекцију над спровођењем закона и других прописа и доноси прописе односно мере за које је овлашћена.³⁶⁸

Доношењем *Уставног закона* (1953) започела је друга развојна фаза код савезних органа управе у којој је управна „димензија“ извршне функције одвојена од њеног политичко-извршног сегмента и поверена савезним органима управе. Карактер савезне управе је измењен у односу на схватање управе у претходном уставном систему Југославије. *Уставни закон* је управу тумачио као државну функцију која по правилу треба да буде „неполитички део извршне власти“.³⁶⁹ По Уставном закону, функција

³⁶⁷ *Уставни закон*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 3/1953. Издваја се обавеза доношења уредбе о организацији и пословање СИВ-а коју је подносило на потврду Скупштини.

³⁶⁸ Ј. Ђорђевић, *Државно уређење*..., 56-60. Јован Ђорђевић је државну управу у савезној Југославији посматрао као администрацију која има „одређену извршну самосталност и одговарајућа овлашћења власти“, чиме се она разликовала од државних администрација у појединим европским и англосаксонским земљама.

³⁶⁹ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 167-169. Никола Стјепановић, *Управно право у СФРЈ*, Београд, 1978, 168. Према овом аутору, опште карактеристике савезних органа управе су биле: обављање послова само из надлежности федерације уз непосредну одговорност за извршавање и примењивање савезних закона само у одређеним областима и односима утврђеним уставом; подређеност и одговорност само надлежним

савезних органа управе састојала се у непосредном вршењу одређених извршних послова из надлежности федерације, у којој делатности су они били овлашћени да доносе управне акте, предузимају управне радње и доносе прописе за које су овлашћени. Функција савезних органа управе се битно разликовала од функција органа Владе ФНРЈ, јер исти нису задржали „општу политичку руководећу улогу“ у областима за које су основани.³⁷⁰

Тежња за растерећењем Савезног извршног већа и његових радних тела, као и преношење оперативних функција на савезну управу, представљали су један разлога за промене у систему организације савезне управе.³⁷¹ *Законом о савезним органима управе* из 1956. године, утврђена су основна начела унутрашње организације савезних органа управе, прецизније је била уређена надлежност и делокруг рада ових органа, а јасније се уочавао политички карактер управне функције, што је потврђено димензијама њихових управних ингеренција, самосталност у вршењу тих функција, као и њихова, пре свега политичка, одговорност, за вршење дате им функције.³⁷² Дотадашњи секретаријати СИБ-а су престали да буду организационе јединице администрације СИБ-а, већ су постали самостални савезни органи управе.³⁷³ Од тада, они су добили и статус ствараоца архивске грађе, који се темељио на њиховој организационој самосталности, правном субјективитету, самосталном канцеларијском/регистратурском пословању и одређеном кругу надлежности и послова из домена федерације.

савезним органима власти; за оснивање, спајање и укидање ових органа су били надлежни само одређени савезни органи а трошкови функционисања савезних органа управе падали су на терет буџета федерације.³⁷⁰ Н. Стјепановић, *Улога и положај државне управе у нашем новом уставном систему*, у: „Архив за правне и друштвене науке“, вол. 40, бр. 1-2/1953, 80- 88. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 183-184. Ј. Ђорђевић, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, 57-60. Савезна управа је имала одговарајућу самосталност и није представљала саставни део организације Савезног извршног већа, за савезну је управу номинално био карактеристичан принцип законитости, који значи да сви органи управе стоје под законом и морају поступати у оквиру закона, истовремено и дужност њихову да активно обезбеђују примену закона.

³⁷¹ АЈ 318-11-17: Елаборат: „Основни проблеми организације државне управе“, 9. У тадашњем систему управе постојало је схватање да су „секретаријати непосредни органи појединих одбора“. Требало је подвући њихову самосталност, дати им права и овлашћења која су им по уставном закону припадала, а нужно је било ојачати и вертикалну повезаност између органа управе разних степена.

³⁷² Љ. Кораћ, *нав. дело*, 186. Н. Стјепановић, *Наша државна управа...*, у: „Архив за правне и друштвене науке“, вол. 43, бр. 2/1956, 137-150. Едвард Кардељ, *Експозе поводом доношења Закона о државној управи и Закона о савезним органима управе*, на седници Савезног већа Савезне народне скупштине од 24. марта 1956. године, Стенографске белешке Савезне народне скупштине за 1956. годину, књ. III, св.1. записник, 50. Један од основних разлога за доношење Закона о државној управи 1956. године су представљале „радикалне промене у положају и организацији државне управе“ које су довеле до тога да је „управа ослабљена бројно, у овлашћењима и организационо“ и да се „показала често слабом и недовољном као фактор обезбеђења правилне примене и извршења закона“, а преношење великог броја чисто управних послова и овлашћења непосредно на Савезно извршно веће је одвело до његовог преоптерећења таквим пословима и отежавало да врши своју основну, политичко-извршну функцију.

³⁷³ *Закон о савезним органима управе*, Службени лист ФНРЈ, бр. 13/1956.

Поред државних секретаријата, организациони облици савезних органа управе по *Закону о државној управи* су били комитети, секретаријати Савезног извршног већа, управе, дирекције, управне установе, (заводи, институти, уреди), савезни инспекторати, савезне комисије, а могли су постојати и посебни савезни органи управе за ванредне и повремене послове.³⁷⁴ Закон је извршио поделу савезних органа управе и у складу са степеном њихове самосталности у раду, те су постојали искључиво самостални савезни органи управе, самостални савезни органи управе у погледу чијег рада надзор имају одређени други органи СИБ-а и органи управе у саставу самосталних органа управе. У складу са *Законом о државној управи*, 1956. године је донет и *Закон о савезним органима управе*,³⁷⁵ којим су појединачно, први пут утврђени савезни органи управе и одређен њихов делокруг и међусобни односи. Као и у случају Савезног извршног већа, *Уставни закон* је учинио велику промену у погледу односа савезне и републичких управа. Наиме, он није предвидео деобу државне управе на „општесавезне“ и „савезно-републичке“ савезне органе управе и тиме руковођење републичким управама од стране савезне. У овом је периоду однос савезне и републичких управа карактерисала њихова „разграниченост у правима и одговарајућа самосталност“.³⁷⁶

Рад правосудних органа федерације у десетогодишњем периоду важења *Уставног закона* наставио се у складу са променама које су наступиле у друштвеном и политичком уређењу земље. Тако је Врховни суд ФНРЈ од 1953. године наставио рад као Савезни врховни суд, чије је судије бирала и разрешавала Савезна народна скупштина. Надлежност Суда се у овом периоду заснивала на *Закону о судовима* из 1954. године, према коме је Савезни суд остао највиша судска инстанца у земљи, са задатком да обезбеђује јединствену примену закона и оцењује законитост одлука свих нижих судова у границама одређеним законом.³⁷⁷

Уместо дотадашње Главне државне арбитраже ФНРЈ, *Законом о привредним судовима* је 1954. године основан Врховни привредни суд, као највиши привредни суд у земљи. Врховни привредни суд је у надлежности имао обезбеђивање јединствене

³⁷⁴ *Закон о државној управи*, Службени лист ФНРЈ, бр. 13/1956, измене и допуне 44/1957. Ј. Ђорђевић, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, 57-60. Непосредно после доношења Уставног закона, Савезно извршно веће је посебним прописима основало: шест управних установа (савезни заводи за привредно планирање, завод за статистику и евиденцију, завод за народно здравље и друго), 12 самосталних установа (на пример. Управа поморског и речног саобраћаја, Управа царина, управа за спољну трговину и друге управе), као и 13 других самосталних органа управа, од чега 11 у форми комисија, један у облику комитета и један уред.

³⁷⁵ *Закон о савезним органима управе*, Службени лист ФНРЈ, бр. 13/1956. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 188-189.

³⁷⁶ Ј. Ђорђевић, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, 60.

³⁷⁷ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 405. *Закон о судовима*, Службени лист ФНРЈ, бр. 30/1954.

примене закона у привредним судовима, доносио опште узансе, у законом одређеним случајевима доносио је одлуке у поводу ревизија против другостепених одлука виших привредних судова, односно одлуке по жалбама против првостепених одлука привредних судова, решавао је сукоб надлежности између привредних судова на територији Југославије. По *Закону о привредним судовима* из 1965. године,³⁷⁸ привредни судови су вршили судску функцију, као самостални органи друштвене заједнице, у јединственом судском систему, као специјализовани судови. Врховни привредни суд је у том случају утврђивао начелне ставове значајне за примену закона у привредним судовима, одлучивао је у првом степену о споровима из дате му надлежности. Врховни привредни суд је престао да ради 1974. године, сходно одредбама *Уставног закона за спровођење Устава СФРЈ*.

По доношењу *Уставног закона* (1953), улога дотадашњег Јавног тужилаштва ФНРЈ се значајније променила, почев од назива који је усклађен са променама у друштвеном и политичком уређењу земље. Од тада овај судски орган ради под називом Савезно јавно тужилаштво. По *Закону о јавном тужилаштву* (1954), Савезно јавно тужилаштво је постало самостални државни орган у ширим оквирима управе, са првенственом улогом гоњења учинилаца кривичних дела, а у овом је периоду у вршењу својих права и дужности поступало по смерницама Савезног извршног већа као политичко-извршног органа, који је имао и друга законом одређена права и дужности према јавном тужилаштву.³⁷⁹

Послови у области прекршаја су у првим годинама федерације обављани у оквиру органа унутрашњих послова, који су спроводили административно-казнени поступак и доносили решења о прекршајима. Ступањем на снагу измењеног и допуњеног *Основног закона о прекршајима* су 1951. године уведени посебни органи у прекршајним поступцима: судије за прекршаје и већа за прекршаје. Као највиши орган у области прекршаја, при Министарству унутрашњих послова је било утврђено Веће за прекршаје, које се старало о једнообразности примене одредаба *Основног закона о прекршајима* и посебних савезних прописа из ове области. На основу *Закона о спровођењу Уставног закона* (1953)³⁸⁰, Веће за прекршаје је наставило рад при савезном Државном

³⁷⁸ *Закон о привредним судовима*, Службени лист СФРЈ, бр.7/1954. *Закон о привредним судовима*, Службени лист СФРЈ, бр. 7/1963.

³⁷⁹ *Закон о јавном тужилаштву*, Службени лист ФНРЈ, бр. 51/1954. Јован Ђорђевић, *Уставно право*, Београд, 1972, 727-729.

³⁸⁰ *Закон о спровођењу Уставног закона о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти*, Службени лист ФНРЈ, бр.3/1953.

секретаријату за унутрашње послове. Почев од 1958. године су измењене надлежности Већа за прекршаје, када оно више није имало другостепену надлежност у решавању о прекршајима.³⁸¹ Веће за прекршаје при органу за унутрашње послове (Савезни секретаријат) је као такав орган укинута *Законом о изменама и допунама Основног закона о прекршајима* 1965. године, а послови који се односе на прекршаје и прекршајни поступак су пренети у делокруг савезних органа управе за послове правосуђа.³⁸²

Послови заступања Федеративне Републике Југославије и њених установа вршило је Јавно правобранилаштво ФНРЈ основано као орган при Министарству финансија, на основу *Закона о јавном правобранилаштву* (1952). После престанка рада Министарства финансија 1953. године, послови Јавног правобранилаштва су прешли на Државни секретаријат за послове буџета и државну администрацију. *Законом о јавном правобранилаштву* од 1955. године,³⁸³ Јавно правобранилаштво је наставило да ради као самостални орган под називом Савезно јавно правобранилаштво. Као такво, Савезно јавно правобранилаштво је добило право да пред страним судовима и другим органима страних држава заступа ФНРЈ и све остале друштвено-политичке заједнице, а такође се старало о унапређењу у стручном погледу службе јавног правобранилаштва и поступало као највиши орган правобранилаштва у земљи.³⁸⁴ Такође, у материји заступања војних органа федерације, *Законом о јавном правобранилаштву* из 1955. године, било је установљено војно правобранилаштво, коме је била одрешена обавеза заступања државе у погледу њених имовинских права и обавеза који проистичу из пословања и друге делатности Државног секретаријата за послове народне одбране и установа и јединица ЈНА.³⁸⁵

На основу наведеног, видимо да су савезни органи власти утемељени непосредно после ослобођења, кроз прве прелазне облике власти из ратних услова у условима

³⁸¹ *Закон о изменама и допунама Основног закона о прекршајима*, Службени лист СФРЈ, бр. 13/1965. По овом Закону, Веће за прекршаје је задржало питања сукоба надлежности у законом одређеним случајевима, старање о једнообразној примени закона, решавање у одређеним случајевима поводом захтева за заштиту законитости. Видети: Ј. Ђорђевић, *Уставно право*, 1972, 825-828. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 417.

³⁸² *Закон о изменама и допунама Основног закона о прекршајима*, Службени лист СФЈ, бр. 13/1965.

³⁸³ *Закон о јавном правобранилаштву*, Службени лист ФНРЈ, бр. 24/1952. *Закон о јавном правобранилаштву*, Службени лист ФНРЈ, бр. 51/1955.

³⁸⁴ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 419-420. Основни закон о јавном правобранилаштву из 1965. године није донео битније промене у организацији и делокругу рада Савезног јавног правобранилаштва. После Уставних промена 1974. године донет је Закон о Савезном јавном правобранилаштву (1977). Савезно јавно правобранилаштво је било овлашћено да предузима законом одређене мере и правна средства ради заштите права и интереса федерације у погледу коришћења, располагања и управљања друштвеним средствима, као и да заступа федерацију и њене органе, организације и фондове који имају својство правног лица, пред судовима и другим органима у земљи и иностранству.

³⁸⁵ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 420-421.

образовања новог политичког и државно-правног система. Тако наслоњени на „демократске тековине народноослободилачке борбе“, пролазили су развојни пут сагласно уставним променама и преусмеравању савезне државе од „централизоване“ федерације до децентрализоване савезне државе, у којој су њене савезне јединице у једном тренутку одабрале пут самосталног државног суверенитета. Сходно трансформацијама, мањим или већи, савезних органа власти кроз развојну путању југословенске савезне државе, поједини савезни органи, углавном у домену савезне управе, су престајали да постоје, реорганизовали се, припајали другима, правни наследници – новоформирани органи преузимали делимично или у целини делатност укинутих савезних органа. У том „конгломерату дешавања“, бременитом честим законским новинама и правним и фактичким заокретима, настајала је радом многобројних савезних органа управе разноврсна и бројчано велика количина архивске грађе, коју је требало сабрати, најпре код самих савезних органа – стваралаца адекватно заштити и среди, како би се сачувала као историјски извор првог реда о времену стварања аутентичне југословенске савезне државе.

Доношењем *Устава СФРЈ* 1963. године превазиђена је деценијска „уставна правна празнина“, а његовим дефинисањем савезних органа је децентрализација федерације постала још израженија, са опасношћу, која се показала као реалност, да у једном тренутку потпуно престане да постоји.

3.2. Нормативни оквири заштите архивске грађе органа федерације у периоду од 1950. до 1964. године

Учвршћивање и стабилизације државне власти и функција савезне државе били су императив политичке и партијске елите, здушно потпомогнуте свеопштим народним ентузијазмом у изградњи нове народне државе и друштва заснованог на „владавини најширих народних маса“. Процес етатизације и концентрације политичке моћи на савезном нивоу је био више него очигледан у првим годинама после ослобођења земље. Разрушену, девастирану и ратом осиромашену земљу и њено становништво је требало консолидовати у циљу очувања територијалне целовитости, али и системског утемељења нове државне идеологије. У том периоду је доминирало бескомпромисно раскидање свих веза са предратним „буржоаским елементима“, у које се сврставао и правни поредак некадашње монархије, а све под велом социјалне правде и једнакости, коју је „гарантовала“ једино изградња оригиналног друштвено-политичког и

економског система, којим би се помириле супротности и ускладиле традиције више различитих народа. Као неприкосновени гарант прокламованог „братства и јединства наших народа и народности“, ДФЈ касније ФНРЈ, са својим политичким руководством, предвођеним „највећим сином“ југословенских народа и простора, је у првим годинама међу најширим слојевима становништва уживала несумњив углед и поверење. Све до доношења *Уставног закона* 1953. године, одржавала се централизована државна власт у федеративној Југославији. На врху државне хијерархије, највиши органи власти, прилично обојени партијским утицајем, били су неприкосновени. Под њиховим „будним оком“ одвијали су се сви видови друштвеног и привредног живота.³⁸⁶ Према нашем мишљењу, из чињенице непобитног значаја, неопходности и прикладног законског уређења највиших државних органа у ФНРЈ, произлазио је и приоритетан значај архивске грађе и документарног материјала који је настајао у раду тих органа.

Основна карактеристика развоја архивске делатности у Југославији у периоду од 1950. до 1964. године, и поред приметних елемената развлашћивања федералних компетенција, било је једнообразно уређење заштите архивске грађе на читавој државној територији, без значајнијег конкретног нормирања стваралаца архивалија у смислу приоритетне заштите. Отуда стручни третман архивске грађе настале радом највиших државних органа у датом периоду анализирамо у склопу архивског законодавства, општих струковних упутстава и стандарда, дајући им првенствени значај на основу места које заузимају у целокупној државноправној организацији. То место и улога се рефлектују у одредбама закона који уређују област архивске делатности, где се у попису регистратура – правних субјеката као стваралаца архивске грађе од првих законских прописа издвојио архивски материјал највиших државних надлештава, органа власти и установа.³⁸⁷

Да би се архивска грађа савезног карактера адекватно заштитила неопходно је било устројити темељно савезно архивско законодавство. Ако су предуслови за формирање архивске службе на територији нове југословенске државе, створени после 1945. године доношењем *Закона о заштити споменика културе и природњачких реткости ДФЈ*³⁸⁸, тада је *Општи закон о државним архивима* од 23. јануара 1950.

³⁸⁶ Б. Докнић, М. Ф. Петровић, И. Хофман, *Културна политика Југославије 1945-1952*, 38-39.

³⁸⁷ *Закон о државној архиви Краљевине Србије*, Службене новине Краљевине Србије, 1898. Пројекат Закона из 1935, *Општи закон о државним архивима* из 1950. године, Сл. лист ФНРЈ, бр. 12/1950.

³⁸⁸ *Закона о заштити споменика културе и природњачких реткости ДФЈ*, Службени лист ДФЈ, бр. 10/1945. Закон је 1946. године усклађен са *Уставом ФНРЈ*, и објављен под именом *Општи закон о заштити споменика културе и природњачких реткости*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 18/1946.

године, означио почетак државно-правне, институционалне заштите архивске грађе највиших органа државне власти у Југославији. Ово је било утолико значајније што југословенска држава у претходном периоду, тачније од оснивања 1918. до 1941. године, није имала свој закон којим би се регулисало чување, смештај, обрада и заштита најзначајнијег архивског материјала једне државе.³⁸⁹ Полазећи од општих, основних и посебних принципа заштите споменика културе, први југословенски архивски закон је уредио систем заштите „историско-архивског материјала“ у оквирима државних граница ФНРЈ, утврдивши да се исти, у целини без обзира на ствараоца, где се и у каквим условима налази, ставља под „нарочиту заштиту државе у циљу очувања и научног истраживања“.³⁹⁰

Доношењу закона претходила је опсежна расправа на надлежним државним органима, уз више датих образложења, примедба, предлога и објашњења потребе и важности да се донесе јединствени норматив о заштити, чувању и коришћењу архивског материјала на територији Федеративне Народне Републике Југославије. Поред истакнутог значаја архива, са аспекта оперативног рада државних органа и научног истраживања, у расправама и образложењима нацрта, потом и предлога Закона, истицано је питање уређења архива, концентрације и заштите архивског материјала на целој територији ФНРЈ.³⁹¹

На основу увида у стање архива у Југославији, које „није било задовољавајуће“,³⁹² од првенственог је значаја била организација архивске службе на терену, односно прикупљање архивског материјала и брига о будућем архивском материјалу који се још увек налазио „као жив“ код највиших државних органа, али и других установа и предузећа. Важан и драгоцен историјско-архивски материјал, „без чијег познавања неће бити могуће поново обрадити и осветлити нашу старију и новију историју, па га зато

³⁸⁹ Јасмина Живковић, *нав. дело*, 17-25. Изузетно, само је један сегмент извршне власти у краљевини, Министарство иностраних дела, имао званично уређен систем архивирања и чувања документарног и архивског материјала који је настајао радом овог државног органа.

³⁹⁰ *Општи закон о државним архивима*, Службени лист ФНРЈ, бр. 12/1950. Закон је објављен 18. фебруара 1950. године, а ступио је на снагу осмог дана од дана објављивања у службеном гласилу ФНРЈ.

³⁹¹ АЈ-182-25-26. АС-а.ф. ДАРС. Постојећа норматива је била регионалног карактера, неуједначена, односно „застарела и превазиђена“. У образложењу уз нацрт Општег закона о архивама наведено је да „закони и уредбе постоје у НР Словенији, НР Босни и Херцеговини и НР Хрватској“, па је закључено да је питање архива и њиховог уређења, као и питање концентрације и заштите архивског материјала у ФНРЈ било решено само делимично, односно спорадично. Ако изузмемо посебне прописе о статусу архивске грађе Министарства иностраних послова, или опште прописе о заштити старина и природњачких реткости, на нивоу федерације је постојао практично тада само један подзаконски пропис који се изричито односи на ову материју. Наредба о привременом обезбеђењу архива из 1948. године је и по вокацији и суштински представљала привремено решење, а материју заштите је требало уредити законским прописом, да се не би архивалије и даље „уништавале и развлачиле“.

³⁹² АС, а.ф. ДАРС, Образложење уз нацрт за Општи закон о архивама, 1948.

треба што према ефикасно заштити и сачувати“, постојао је на читавој територији Југославије, код правних субјеката чијим је радом настајао, али и код лица „која нису свесна његове важности“. У већини је федералних јединица проналажен „разбацан по многим малим архивским збиркама месних одбора, црквених општина, школама, бившим банкама и разним државним установама“, изложен оштећењу или уништењу“, било је наведено у образложењу предлога Закона о државним архивама.³⁹³ Постојеће државне архиве нису имале евиденције над њим, нити пак „законских овлашћења за једнообразно преузимање овог материјала.“³⁹⁴

Целовитом законодавном регулисању заштите и чувања архивског материјала у федеративној Југославији, претходило је и оглашавања архивске струке. Комитет за школе и науку ФНРЈ је почетком 1948. године „приступио проучавању“ истакнутих проблема у „архивству“, па је затражио од надлежних републичких органа да се организује саветовање стручњака архивиста и изради елаборат о „горућим проблемима“ у овој области.³⁹⁵ Из записника са конференције се види да су постојала извесна размимоилажења у неким основним поставкама будућег савезног закона о архивама. Ниједан предлог није донео принципијелну дефиницију општег државног архивског фонда, а предлози представника федералних јединица су се разликовали и по обиму материје коју су обрађивали.³⁹⁶ Особеност свих гледишта била је да је третман архивске

³⁹³ АЈ-182-25-26: Образложење предлога Закона о државним архивама, 1950. године. Због тога је у делу образложења нацрта Општег закона била апострофирана потреба јединственог уређења области архивске делатности и заштите архивског материјала на читавој територији државе. Овакав став је био разумљив и оправдан са аспекта државне организације и утврђивања ингеренције државне творевине на читавој њеној територији. Као један сегмент функционисања државе и друштва била је несумњиво и јединствено, целовито и институционализовано регулисање статуса и третмана са архивском грађом али и оним делом материјала из кога се по методолошки утврђеном поступку одабирала архивска грађа.

³⁹⁴ АС, а.ф. ДАРС: Образложење Министарства за науку и културу ФНРЈ уз Нацрт Општег закона о архивама 1948. Неколико већих архива које су тада постојале у ФНРЈ иза себе су имале „дужи период живота“, настајале су под разним условима и у разним срединама, услед чега су имале своје извесне традиције, специфичне за њих али „дивергентне од традиције других архива“. Овде се под традицијом нису подразумевали само општи фактори у животу и раду архива, већ посебно стручни и технички поступци по којима се у архивама ради. Ти су поступци били разноврсни, често пута и у извесном смислу „застарели и недовољно прегледни“. Овакво уређење архива и њихове делатности није било прихватљиво са аспекта југословенске државне целине.

³⁹⁵ АЈ-218-194-95: Пов. бр. V- 756, од 21. маја 1948. пов. бр. 338, од 13. маја 1948. За прву архивистичку конференцију у Југославији је био предвиђен следећи дневни ред: Реферати о стању архива и архивистике у појединим републикама; Мере за очување архивалија и организовање архива; Мере за координацију рада, међусобну сарадњу и узајамну помоћ између архива на територији ФНРЈ; Израда предлога оквирног закона о државним архивама; Покретање заједничког архивистичког часописа, као органа свих државних архива народних република ФНРЈ. Савезна конференција архивиста сазвана је и одржана у Београду од 10. до 14. маја 1949. године. На њој су учествовали истакнути архивски посленици из свих република Федеративне Југославије. Конференција је разматрала проблематику наших архива, а нарочито су проучавања основна питања Закона о архивама.

³⁹⁶ АЈ-182-25-26. АС, а.ф. Друштво архивских радника Србије: Предлог НР Србије, на пример, садржао је врло опширне и детаљне прописе о регистратурама, затим о особљу и кадровима у државним архивама, за која се питања сматрало да треба да буду предмет регулисања у пресечној уредби. И у другим је

грађе разматран у целини, без обзира на њено порекло односно на чињеницу и значај ствараоца грађе. То значи да у овим прописима ничим није била апострофирана потреба и приоритет у заштити архивске грађе највиших државних органа власти, већ се радило о постављању темеља стручном развоју јединствене архивске делатности и архивског законодавства. У ставовима архивиста се такође није уочавао селективни приступ заштити архивске грађе имајући у виду време њеног настанка или њено вредновање са „идеолошког, револуционарног или опортуног“ аспекта. Као приоритет новој државној структури, архивска струка је подржавала пре свега доношење кровног, савезног архивског прописа, који би представљао основ да се архивалије највиших државних органа Југославије од њеног постанка 1918. године легитимно заштите. Стога су закључци Конференције архивиста, дискусија и предлози представника народних република представљали добру полазну основу за израду нацрта Општег закона о државним архивама, у који су унета сва питања „око којих је била постигнута сагласност на конференцији“.³⁹⁷

Са гледишта значаја *Општег закона о државним архивама* као првог и начелног архивског прописа у Југославији, важно је сагледати његове домете и решења која је понудио. Веома важно за време када је закон донет, било је прокламовано начело да све

предлозима архивисти из Србије били детаљнији, а посебно размимоилажење се односило и на статут Архивског савета: архивисти из Србије су сматрали да оно треба да буде „директивни и наредбодавни орган“, док су представници струке из Хрватске видели архивски савет као саветодавни орган. Струковна решења из Хрватске су сматрана „концизнијим, која третирају материју еластичније“, док су предлози НР Словеније подразумевали „најшире могућности за формирање архива“. Такво схватање се посебно рефлектовало у области утврђивања мреже архива, где су архивисти из Словеније предлагали образовање потпуно две одвојене врсте архива. Једну би чинили они који садрже материјал до 1941. године и другу која садржи материјал од 1941. године на даље и у будућности. Ово није било прихватљиво са аспекта јединственог уређења архивске делатности јер се сматрало да би унело „пометњу у систем и допринело још већој разноликости“, сматрало се у Министарству за науку и културу.

³⁹⁷ *Из архивистике, Приручник за раднике архива*, 234. АЈ-182-25-26; АС, а.ф. ДАРС: Образложење уз нацрт за Општи закон о архивама. Нацрта закона о државним архивама било је констатовано да „наше ново законодавство нема систематских прописа о заштити и организацији архивског материјала“, због чега је било „неопходно донети један закон који ће поставити основна начела архивске струке“. У оквиру основних начела, на првом месту се налазила дефиниција појма архивског материјала, затим заштита архивског материјала и мрежа архивских установа, од чије организације је „зависило и чување и најрационалније искоришћавање постојећег архивског фонда“. Због тога се сматрало да „државне архиве служе првенствено прикупљању и чувању архивског материјала и докумената за историју народа на југословенској територији“. Истовремено је у образложењу уз нацрт Општег закона о архивама из 1950. године, са истим значајем била истакнута и улога државних архива у „текућим пословима државне управе“, сходно томе и њихов велики „управно политички значај“. Овај значај архива је пре свега био изражен у чињеници да није било могуће одредити тачну границу где „престаје жива и актуелна регистратура, а где почиње архива, као историјска и научна установа“. То је било образложено појавом у пракси да разне државне установе имају потребу за документима која су већ давно предата на чување архивама, а потпуно „довршени и угашени предмети од пре више деценија поново постају актуелан управно-административни материјал“. Из тога разлога је у образложењу уз нацрт општег закона о архивама било истакнуто да „добро уређење, савесно чување и омогућавање употребе архивалија није само у интересу науке, него чести пута и у интересу практичног живота“.

архивалије, односно историјско-архивски материјал,³⁹⁸ без обзира чија је својина и у чијим се рукама налази, уживају „нарочиту заштиту државе у циљу очувања и научног истраживања“. Термин „јединствени архивски фонд“ за све архивалије на територији државе, који је постојао у Нацрту закона и образложењу уз исти, био је напуштен, по нашем мишљењу неоправдано, али се посредно из одредаба Закона могло закључити да је заштита архивског материјала предвиђала јединствени приступ целокупној архивској грађи која је потицала на југословенском подручју.

У вези са јединственом и територијално целовитом заштитом историјско-архивског материјала било је веома важно уредити организацију и рад државних архива, за које је Министарство за науку и културу ФНРЈ је сматрало да „имају важне задатке како у погледу проучавања историје наших народа тако и у погледу прикупљања и чувања аката државне управе потребних за њихов рад“. То је значило да је правилно чување историјско-архивског материјала и добро „уређење и рад архивских установа“ у интересу „како науке тако и свакодневног органа државне управе“.³⁹⁹

Стога је *Општим законом* на највишем рангу, била установљена Државна архива ФНРЈ, за целу територију ФНРЈ, са седиштем у Београду, као и архиви на нивоу федералних јединица или нижих органа управе. У *Општем закону* није била децидирано издвојена надлежност Државе архиве ФНРЈ у погледу заштите и очувања архивалија федералних органа власти, али ће се у том смислу савезно архивско законодавство у изричито одредити у каснијем периоду.⁴⁰⁰ *Општи закон* је садржао и одредбу према којој су поједине државне установе и друштвене организације могле имати специјалне архиве за прикупљање и чување историјско–архивског материјала насталог у њиховом раду. Даље је било предвиђено право Академије наука, универзитета, музеја, научних института и других научних и културних установа да могу оснивати „збирке историјско-

³⁹⁸ Појам архивске грађе ће бити уведен у архивску терминологију у Општем закону о архивској грађи 1964. године.

³⁹⁹ АЈ-182-25-26: Образложење предлога Закона о државним архивама. Образложење уз нацрт Закона се унеколико разликује од образложења предлога истог закона који се дат у процедуру усвајања. То значи да је у фази припреме законског текста, поред поменуте конференције архивиста, било и других мишљења, примедби, разматрања и предлога, који су довели до корекција и синтезе законског текста који је почетком 1950. године донет и постао први правни основ заштите архивске грађе у Југославији, самим тим и заштите архивске грађе највиших државних органа као стваралаца исте. За разлику од скромних законских прописа из периода до 1941. године који су углавном третирали питања прикупљања и заштите докумената државних надлештава и других стваралаца од значаја за државу, организацију архива и архивски кадар у њима, архивски прописи чије је уобличавања започето у ФНРЈ говоре и о широј управној и културној делатности архива.

⁴⁰⁰ Општи закон о државним архивама је предвидео и државне архиве народних република као и могућност оснивања архива градова у великим односно „историјски важним градовима“, уз одобрење влада народних република.

архивског материјала“, с тим да су имале обавезу да надлежним државним архивима достављају сумаран попис архивске грађе која се код њих налази. Овако предвиђена мрежа архивских установа, по мишљењу предлагача *Општег закона*, допринела би, уз примену осталих одредаба предложеног закона, да се сав историјско архивски материјал „концентрише у ове установе“ и тиме једним делом обезбеди његово очување и правилно коришћење. По нашем мишљењу, већ је првим архивским савезним прописом прокламован основ за образовање специјалних архива на савезном нивоу, које ће као такво опстати до данас.⁴⁰¹

Начело стављања целокупног историјско-архивског материјала под државну заштиту, без обзира где се и код кога налазио, произлазило је из сазнања да је у значајној количини архивски материјал на разним локацијама био незбринут и изложен страдању. Стога су један од домета *Општег закона* свакако представљала права и обавезе свих држалаца или стваралаца историјско-архивског материјала у погледу статуса и третмана архивског материјала и одговорног односа према истом.⁴⁰² Поред битних питања као што су очувања грађе у изворном и неоштећеном стању или стварања услова за њено одржавање, чување и коришћење, *Општи закон* је посебним одредбама указао на специфичност службе заштите архивске грађе ван архива. Архиви су добили право да врше послове заштите архивске грађе, а њихова је делатност сматрана посебним друштвеним интересом, уз изузетке да се заштита архивске грађе могла поверити и поједином органу односно организацији у чијем је раду настала.⁴⁰³ Право и дужност Државне архиве ФНРЈ (и других установљених архивских установа), представљао је и надзор над „чувањем историјско-архивског материјала без обзира у чијим се рукама тај материјал налазио и да у сврху његовог очувања одређивање обавезних мере заштите“. Поред ове, биле су предвиђене законом и друге мере којима се тежило да државни архиви „чврсто обухвате“ историјско архивски материјал и да остваре „пуну контролу над њиме“, како би се он сигурније очувао и тако омогућило његово правилно коришћење.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ АЈ-182-25-26: Образложење предлога Закона о државним архивама, Општи закон о државним архивама, Сл. лист ФНРЈ, бр. 12/1950.

⁴⁰² *Општи закон о државним архивама*, Сл.лист ФНРЈ 12/1950. АЈ-182-25-26: Образложење предлога Закона о државним архивама. Оне су се огледале у прописаној обавези „надлештва, установе, организације и појединца код којих се налази историјско-архивски материјал“ да исти материјал „савесно чува и обезбеди од квара или уништења“. Даље су, у циљу евидентирања историјско-архивског материјала и омогућавања да се он очува, у закон биле унете одредбе по којима су надлештва, установе организације и појединци били дужни да сачине „попис“ материјала којим располажу, и исти достављају надлежној државној архиви уз извештај о свим променама које у погледу тог материјала наступе.

⁴⁰³ В. Бргуљан, *Систем заштите споменика културе*, Зборник прописа и објашњења, Београд, 1967, 29.

⁴⁰⁴ *Општи закон о државним архивама*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 12/1950. Међу тим мерама истицало се право прече куповине у случају откупа историјско-архивског материјала, утврђено у корист државних архива,

У вршења надзора назиремо елементе управне функције државних архива, иначе сврстаних у установе културе под ингеренцијама надлежног савезног министарства. Међутим, у духу одредаба првог савезног архивског прописа нисмо уочили тенденцију развоја или значајнијег истицања управно-инспекцијске функције архивских установа, нити централизовану праву над архивским установама у Југославији, као што је то био случај у већини архивских система у Европи.⁴⁰⁵ Надзор над радом државних архива у Југославији вршила су надлежна министарства федерација односно федералних јединица. Закон је предвидео да се Државна архива ФНРЈ налази под надзором Министарства за науку и културу ФНРЈ и ради по њиховим упутствима, док су државне архиве народних република стајале под надзором републичким министара односно председника комитета надлежних за питање науке и културе. Овде уочавамо да су од почетка свог државног устројства, архиви у СФРЈ сматрани установама културе, а не државним органима, иако би префикс државни у званичном називу архива могао указати и на њихов значај у смислу функционисања као дела државног апарата.

Анализом структуре Закона, могу се уочити одређене специфичности које указују на интенцију државе да на најбољи могући начин регулише до тада неуређену и прилично разнолику материју „архивства“ на територији Југославије. Прва се односи на одредбу да се при Министарству за науку и културу ФНРЈ оснује Главни архивски савет као „саветодавно стручно тело“, и „инструмент сређивања и правилног решења проблема који се односи на историјско-архивски материјал“.⁴⁰⁶ При томе су предлагачи

с тим што ствараоци или имаоци архивалија нису могли отуђивати овај материјал без претходно реализованог права прече куповине. Такође је било забрањено изношење историјско архивског материјала ван територије ФНРЈ, изузетно дозвољено само по одобрењу Министра за науку и културу ФНРЈ.

⁴⁰⁵ АЈ-182-25-26: На примеру архивског законодавства Француске из 1911. године, видимо да је надзор над свим архивама у земљи вршила Дирекција архива Француске, док је у Немачкој централизација архива извршена још 1918. године, а све архиве стављене под надзор Главне архивске управе у саставу Министарства спољних послова. Слична је ситуација била и у архивској традицији Совјетског Савеза или Пруској, где је постојала Општа дирекција архива потчињена непосредно председнику владе, док је у Енглеској централизација архива била можда и најупечатљивија, јер је још 1838. године донет Закон о централизацији архива, по коме је основана општа архивска служба и стављена под врховну власт управника архива.

⁴⁰⁶ АЈ-182-25-26: Образложење предлога Закона о државним архивама. При министарствима односно комитетима за питање науке и културе република у саставу федерације, оснивали су се републички архивски савет. Установљавање ових савета требало је да помогне да се што пре и правилно реши низ стручних питања која су се односила на историјско-архивски материјал и рад државних архива. Оснивање ових органа и делокруг њиховог рада детаљније је регулисан посебним законом, али сама чињеница да је држава уочила потребу стручног деловања у области заштите архивског материјала, на нивоу највиших државних органа, у повоју архивске делатности у Југославији, указује на прокламовану озбиљност и разумевање потребе да се архивалије заштите на потпуни и прописани начин.

Општег закона о државним архивама имали у виду и праксу архивске служби у земљама Европе, као и доскорашњем неприкосновеном узору, тадашњем СССР-у.⁴⁰⁷

Друга специфичност која такође може бити параметар озбиљности заштите архивских докумената, односила се на поглавље *Општег закона*, у коме су обрађене и утврђене казнене мере и санкције за непоштовање одредби закона односно непоступање по истима. Кривична одговорност је била предвиђена за свако лице које „у циљу да онемогући очување или коришћење у научне и друге општекорисне сврхе уништи или оштети историјско-архивски материјал или га изнесе у иностранство без претходног одобрења надлежног државног органа“, а за учиниоца је повлачила казну лишење слободе са принудним радом до годину дана.⁴⁰⁸

У првим послератним годинама, када је судбина архивске грађе била заиста неизвесна, а бројним забележеним примерима нехатног или намерног уништавања „старе хартије“ постојала реална опасност од трајног губитка историјског писаног материјала, разумљива је намера законодавца да појачаним казним одредбама, осигура заштиту историјско-архивског материјала, а свакако и мерама принуде утиче на свест државне и локалне администрације, и чиновника, у погледу обавезе чувања архивске документације.⁴⁰⁹

Промишљајући о разлозима који су довели до повећање пажње усмерене на казнене одредбе архивског закона, долазимо до закључка да је такав став законодавца био резултат значајног и масовног, неконтролисаног страдања не само безвредног писаног материјала већ и значајне историјске грађе, који је требало оштрије санкционисати. Прокламовано законодавно решења се декларативно примењивало без обзира да ли се штити архивска грађа настала до 1941. године или она која је била

⁴⁰⁷ Исто. Тако се упоредном анализом архивских законодавстава може уочити да је Архивски савет, као стручно и компетентно тело постојао у Италији и Аустрији. У Италији је 1911. године донет закон који је при Министарству унутрашњих дела установио Архивски савет, у који су улазили почасни чланови – лица која су се истакла у историјској науци и осталим помоћним дисциплинама. Два су важна задатка архивског савета у Италији била: да се стара о „текућем животу архива и о пројектима архивског законодавства“, док је архивски савет у Аустријском архивском законодавству био орган у саставу Министарства иностраних дела, који је преко бечког архива вршио стручни надзор над свим архивима у земљи.

⁴⁰⁸ *Општи закон о државним архивама*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 12/1950.

⁴⁰⁹ Исто. Казнена политика према овом основном тексту закону обухватала је и „административну“ казну лишења слободе до три месеца или казну „поправног рада до три месеца“ или новчану казну до 50.000 тадашњих динара. Ова врста казне је била изрицана за прекршај одговорног руководиоца односно другог одговорног лица у надлештвима, установама или организацијама, као и другог појединца који није „савесно чувао“ или обезбедио од „квара или уништења“ историјско-архивски материјал, не обавештавајући надлежну државну архиву о историјско-архивском материјалу који се налази у поседу дотичног надлештва, или онемогућио овлашћеним службеницима државних архива да врше надзор над чувањем истог, на који начин су надлежни државни архиви били у немогућности да користе историјско-архивски материјал, или пак оштети или уништи историјску документацију „без претходног одобрења надлежног државног архива“.

производ револуционарних, комунистичких органа власти, нове државе. Пракса је делимично демантовала прокламовано, понајвише у првим послератним годинама, али су свакако жустри апели искусних архивиста, допринели да креатори државне политике у заштити културних добара, покажу подједнако интересовање за прикупљање и очување архивске баштине, без обзира да ли је настала радом државних органа некадашње краљевине или у пракси „напредних“ социјалистичких снага. Стога није, у тадашњем историјском тренутку, било неубичајено да прве измене и допуне *Општег закона о државним архивама* (1950, са изменама и допунама из 1951.) буду усмерене на казнену политику код кривица или прекршајних дела везаних за оштећење или уништење архивске грађе. Нејасним би се, опет, могло сматрати ублажавања „архивских“ кривица и њихово „свођење“ на ниво прекршаја,⁴¹⁰ што као дугорочно решење, није помогло да се одржи ниво одговорности свих учесника у стварању и очувању архивског материјала као трајне културне и историјске вредности.

Поред наведене измене основног закона у делу о казненој политици, *Општи закон о државним архивама* је доживео још једну измену у 1951. години, не мањег значаја, која се односила процедурална питања и питања надлежности у примени појединих одредаба *Закона* односно њихове реализације у циљу заштите историјско-архивског материјала.⁴¹¹ Претходно је *Закон* „овластио“ Министарство за науку и културу ФНРЈ да подзаконским прописима ближе одреди шта се сматра историјско-архивским материјалом, уреди начин коришћења архивског материјала и донесе све остале прописе потребне за примену основног закона.⁴¹² У циљу спровођења закона и омогућавања да се историјско-архивски материјал који настаје у току рада државних надлештава и установа, сачува и правилно користи, законом је био начелно предвиђен поступак његове предаје државним архивима. Министар за науку и културу ФНРЈ је, у сагласности са министром ресора коме је припадао савезни орган као творац или ималац архивског материјала⁴¹³, имао право да одреди односно наложи предају историјско-

⁴¹⁰ *Закон о изменама и допунама Општег Закона о државним архивама*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 12/1950. *Уводни закон за Кривични законик*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 11/51. Ова измена је била резултат усклађивања казнене политике са одредба Кривичног законика ФНРЈ, који се ступио на снагу 1. јула 1951, објављен у Службеном листу ФНРЈ, бр. 13/1951, исправка 19/1951. *Закон о саглашавању посебних прописа о прекршајима у савезним законима са одредбама основног закона о прекршајима*, Службени лист ФНРЈ, бр.46/1951. Једна од измена и допуна Закона се односила на појачање кривичних санкција, па је уместо додашње, била предвиђена казна „затвора или строгог затвора до пет година“.

⁴¹¹ Службени лист ФНРЈ, бр. 4/1951.

⁴¹² *Одлука о саглашавању савезних закона са промена извршеним у државној управи и у систему управљања привредом*, Службени лист ФНРЈ, бр. 47/1951.

⁴¹³ *Општи закон о државним архивама*, Сл. лист ФНРЈ 12/1950. АЈ-182-25-26: Образложење предлога Закона о државним архивама. „Надлежни министар“, у конкретним случајевима, се односило на ресорно

архивског материјала државном архиву, као и да пропише услове под којима ће се овај материјал предавати.⁴¹⁴ Изменама *Општег закона* је био уређен рад Савета за науку и културу Владе ФНРЈ, а ово је, као и поједина друга, права и обавезе прешло у надлежност председника Савета.⁴¹⁵

Поред ових одредби, из којих се види да је више битних одлука било у домену одлучивања једног лица, председника савета за науку и културу, у изменама се налазе још три процедуралне одредбе значајне за југословенску архивску делатност. Једна се тиче Главног архивског савета који је основан при Савету за науку и културу Владе ФНРЈ, што би значило да представља његов организациони део, односно за свој целокупни рад координира и одговара Савету. Истоветан случај је био и са Државном архивом ФНРЈ, која је основана *Општим законом о државним архивама*. Државна Архива ФНРЈ „стоји под надзором Савета за науку и културу ФНРЈ и ради по његовим упутствима“, док су државне архиве република, као федералне јединице, биле под надзором министарстава народних република надлежних за питање науке и културе. Још једна значајна функција Савета за науку и културу ФНРЈ огледала се у овлашћењу да „донесе ближе прописе о томе шта се сматра историјско-архивским материјалом и државним архивама, о коришћењу овог (архивског) материјала, као и остале прописе потребне за примену *Општег закона о државним архивама*“.⁴¹⁶

Трећа специфичност првог савезног архивског закона произилазила је из општих правних начела примене и важности законских прописа. Са свим изменама и допунама,

министарство коме је по делокругу рада припадао државни орган, установа или друго правно лице као стваралац историјско-архивског материјала.

⁴¹⁴ АЈ-182-25-26: Акт Министарства за науку и културу Владе ФНРЈ, бр. V Службено, од 14. новембра 1949. године. Једна од примедби Министарства за науку и културу Владе ФНРЈ на нацрт Закона односила се и на примопредају историјско-архивског материјала, наиме било је истакнуто да су недовољно разрађене одредбе нацрта закона о томе када ће се и на који начин материјал предавати државним архивама. Стога је било предложено да се посебним подзаконским одредбама Владе ФНРЈ пропише поступак примопредаје архивске грађе архивама. Такође се може закључити да су све друге примедбе Министарства за науку и културу Владе ФНРЈ на нацрт Општег закона о државним архивама биле основане и скоро у предложеном облику прихваћене и унете у текст закона.

⁴¹⁵ *Закон о изменама и допунама Општег Закона о државним архивама*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 12/1950. Он је, уместо утврђеног права да то учини Министар овог ресора на савезном нивоу, прописивао „установљење и обим“ збирки историјско-архивског материјала које су могле бити образоване при академији наука, универзитетима, музејима, научним институтима, док је на нивоу република то је могао чинити и даље Министар надлежан за питања науке и културе. Такође је посебним правилником прописивао поступак процене откупљеног материјала, вршио процену да ли се државна надлежства и други имаоци или ствараоци архивске грађе понашају у складу са чл. 5. Општег закона у погледу обезбеђивања архивалија од „штете или квара“, и омогућавања надлежној државној архиви да врши надзор над начином чувања и заштите истих. Забрана изношења историјско-архивског материјала из земље је била децидирано утврђена овим допунама, уз изузетак да постоји претходно одобрење председника Савета за науку и културу Владе ФНРЈ.

⁴¹⁶ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 4/1951.

Закон је био непосредно примењиван на читавој територији Југославије до 1952. године, када су републике као саставне јединице југословенске државе донеле своје прописе о државним архивима, односно уредиле систем заштите архивске грађе на својој територији. У њему, као ни у прописима до 1964. године, није била посебно предвиђена заштита архивске грађе која је настајала радом државних органа федеративне Југославије. Приоритет у заштити ове врсте материјала могао би се изводити из чињенице да је општи пропис у својим одредбама на првом месту наводио историјско-архивски материјал „државних надлештава“, а тек потом других установа државног значаја или организација, односно правних лица из других сектора делатности. То нас посредно наводи на закључак да је приоритет у заштити архивалија државног сектора на нивоу ФНРЈ, пре свега највиших државних органа, постојао од установљења организоване архивске делатности односно институционализације система заштите архивске грађе у оквирима Југославије. Прецизирање у смислу утврђивања посебних прописа којима се штитила архивска грађа федерације уследило је тек деценију и више потом, односно у време када је архивска делатност у Југославији била на зениту односно словила у сваком смислу за једну од напреднијих система заштите архивске грађе као културне баштине, налазећи се у перманентном и константном развоју и унапређивању.

Неколико година после *Општег закона о државним архивама*, донет је и *Општи закон о заштити споменика културе* (1959).⁴¹⁷ Настала је ситуација „дуализма прописа“, јер су два законска норматива у својој регулативи за предмет имала архивску грађу. *Општи закон о државним архивама* се у односу на *Општи закон о заштити споменика културе* могао сматрати специјалним законом, јер је посредством принципа рада државних архива начелно уредио само област заштите архивске грађе, као једне врсте споменика културе. *Општи закон о заштити споменика културе* се може сматрати општијим прописом, јер је комплексно и начелно третирао заштиту споменика културе као целину.⁴¹⁸

Да би се разумео однос између архивске грађе и споменика културе, самим тим између два наведена прописа, од интереса је размотрити појам споменика културе према

⁴¹⁷ *Општи закон о заштити споменика културе*, Службени лист ФНРЈ, бр. 17/1959. Franjo Biljan, *Sprovođenje Opšteg zakona o zaštiti spomenika kulture na sektoru arhivske građe*, u: „Arhivist, br. 3-4/1960, Beograd, 1960, 115-119.

⁴¹⁸ При томе се анализом овог закона може чинити да је он конкретније односио на друге споменике културе, а не и на архивску грађу. То је донекле било разумљиво, јер су статус архивске грађе и њена заштита, због своје специфичности, већ били предмет посебног закона. Није се могло прихватити становиште да је Општим законом о заштити споменика културе, као касније донетим, укидају одређене одредбе *Општег закона о државним архивама*. То би довело до правне празнине у законској регулативи статуса и заштите архивске грађе, будући на изложени општи значај прописа о споменицима културе.

поменутом општем закону. Према његовим одредбама, спомеником културе су се сматрали „непокретни и покретни предмети, као и групе предмета, који су због своје археолошке, историјске, социолошке, етнографске, уметничке, урбанистичке и друге научне или културне вредности од значаја за друштвену заједницу“.⁴¹⁹ Како *Општим законом о државним архивама* није био дефинисан појам архивске грађе, у анализи тога да ли се архивска грађа може сматрати спомеником културе, архивски посленици полазили од начина настанка архивске грађе. Наиме, архивска грађа се образује тако што се из свог писаног и на други начин репродукованог материјала који је настао у раду, пре свега државних органа највишег ранга, а потом и других установа, организација, предузећа и осталих правних субјеката, као и значајних личности, када се издвоји онај део за који се сматра да нема и да неће имати за науку и оперативну значаја, а одабере се и оставља за трајно чување сав остали материјал за који се сматра да може имати интереса за историју, друге научне и културне сврхе, али и за оперативне потребе државе, привреде, грађана.⁴²⁰

Сходно томе, примењујући критеријуме *Општег закона о заштити споменика културе*, архивска грађа као део писане документације за који се утврди да има значај трајног чувања, могла се оправдано сматрати спомеником културе. То је значило да су одредбе *Општег закона о заштити споменика културе* биле примењиве и у делу заштите архивске грађе. Сав „писани и на други начин репродуковани материјал“ који се сматрао архивском грађом, значи и спомеником културе, требало је према закону из 1959. године да се штити посредством Завода за заштиту споменика културе, а да се изузетно одређени послови заштите пренесу на државне архиве као установе за заштиту архивске грађе, иако они као такви нису били у овом закону наведени. Обзиром да је закон из 1950. године предвидео целовиту заштиту архивске грађе у архивским установама, то одредба о „преносу надлежности“ Завода за заштиту споменика на државне архиве није имала много смисла, јер је заштита архивске грађе претходно донетим архивским законом архивима већ била поверена.⁴²¹

Непосредна примена одредаба *Општег закона о заштити споменика културе* на архивску грађу огледала се у регистрацији односно вођењу прописане евиденције споменика културе у виду регистра. То би значило да и архивска грађа као споменик

⁴¹⁹ *Општи закон о заштити споменика културе*, Службени лист ФНРЈ, бр. 17/1959.

⁴²⁰ Franjo Biljan, *Sprovođenje Opšteg zakona o zaštiti spomenika kulture na sektoru arhivske građe*, 116.

⁴²¹ *Исто*. Евентуално учешће Завода за заштиту споменика културе у односу на архивску грађу, могло је обухватати надзор над спровођењем заштитне функције од стране архива.

културе буде регистрована код Завода за заштиту споменика.⁴²² У погледу статуса архивске грађе и *Општи закон о државним архивама* је предвиђао одређену регистрацију архивске грађе, тако што је обавезивао све имаоце архивске грађе да достављају надлежном архиву попис свог архивског материјала. Такође су у пракси архиви водили одређене евиденције архивске грађе која се код њих налазила, у виду улазног инвентара, односно инвентара фондова и збирки која се у архиву чува, као и евиденције грађе која се налази изван архива, код стваралаца, правних лица, међу којима су приоритет у евидентирању, као виду заштите, имали државни и локални органи власти, посебно они на савезном нивоу. Њихов значај се у сваком сегменту и етапи заштите архивске грађе постављао као првенствени задатак државних архива у новоформираној архивској мрежи југословенске државе.

На овај начин се потврђује мишљење о „преклапању надлежности“, јер је било предвиђено евидентирање архивске грађе према посебном архивском пропису и њено истовремено евидентирање као споменика културе према општем пропису о заштити споменика културе. Да ли је било потребно устројити и водити две врсте евиденције о архивској грађи као културном споменику, постојала су различита мишљења. По природи ствари и одредби закона, о архивској грађи су бринули државни архиви, а сви послови заштите су законом били њима стављени у надлежност. Највећи број тадашњих архивских стручњака је сагласно износио становиште, на стручним саветовањима, да је потребно послове на заштити архивске грађе „оставити архивима у делатност“. Решење су видели у томе да се за потребе примене Закона о заштити споменика културе предвиди да се у регистрима завода евентуално устроје евиденције архивских установа које се старају о архивској грађи.⁴²³

Прописи о заштити архивске грађе на савезном нивоу донети на основу *Општег закона о државним архивама* су врло брзо доживели промене, а потребе архивске делатности су захтевале усклађивање постојећих прописа са захтевима праксе. Једно од

⁴²² *Општи закон о заштити споменика културе*, Службени лист ФНРЈ, бр. 17/1959. Franjo Biljan, *Sprovođenje Opšteg zakona o zaštiti spomenika kulture na sektoru arhivske građe*, 116. Вођење јединственог регистра споменика културе, у оквиру којих се налази и архивска грађа, представљао је начин заштите, у смислу евидентирања података о постојању и квалитетима, опису архивске грађе као споменика културе, њеном статусу, степену очуваности, што је свакако било од великог значаја пре свега за архивску грађу савезног порекла.

⁴²³ Franjo Biljan, *Sprovođenje Opšteg zakona o zaštiti spomenika kulture na sektoru arhivske građe*, 116. У том периоду обликовања архивске делатности и архивских принципа, сведочило се „лутању“ код утврђивања надлежности између установа заштите културних добара (музеја, библиотеке, архива, завода за заштиту споменика). Стога је архивска струка у наредном периоду ово питање покушала да реши доношењем стручних упутстава и препорука у смислу утврђивања критеријума разграничења.

важних питања се односило на класификацију архивског материјала.⁴²⁴ У новом закону о државним архивама је требало извршити јасну поделу архивског материјала на историјско- архивски материјал (архивска грађа) и регистратурско-архивски материјала. У Државном архиву ФНРЈ су се под регистратурско-историјским материјалом подразумевала „документа државних и друштвених институција и привредних организација све до момента њихове предаје одговарајућим архивским заводима и архивама као свршеним предметима у оперативном смислу“. Под историјско-архивским материјалом односно архивском грађом подразумевала су се сва документа од трајне вредности за историјско изучавање и обраду, без обзира на то потичу ли од државних, друштвених или привредних организација, јавних или културних радника.⁴²⁵

Уз једнообразну и јединствену, целовиту заштиту архивске грађе свих стваралаца од значаја за југословенску федерацију, пре свега најзначајнијих и највиших органа законодавне, извршне и судске власти у земљи, средином шездесетих година се, условљено политичким и друштвеним кретањима, наметнуло „претходно питање“ у трендовима југословенског архивског законодавства. Одговор се налазио управо у политичком, економском и социјалном преобраћању које је захватило југословенске просторе. Смернице архивске делатности биле су неодвојиви део општих смерница развоја југословенског друштва, „подруштвљавање“ државе пресликавало се на све њене функционалне целине. Промене до којих је дошло у области привредног, политичког и друштвеног уређења Југославије од 1950. до 1953. прво су дискретно биле регулисане законима, а затим конкретније и очигледније *Уставним законом ФНРЈ (1953)*.⁴²⁶ *Уставни закон* није имао карактер *Устава* као највишег правног акта једне државе, у правом смислу речи, али је „отворио врата“ политичким и економским променама у

⁴²⁴ АЈ-318-130-195: Белешка у вези Општег закона о државним архивама. Општи закон о државним архивама из 1950. године је убрзо показао одређене недостатке, па се већ 1954. године разматрало о потреби израде нацрта новог општег, савезног прописа о архивској грађи.

⁴²⁵ АЈ-318-130-195: Белешка у вези Општег закона о државним архивама.

⁴²⁶ *Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти*, 13. јануар 1953, Сл. лист ФНРЈ, бр. 3/1953. Иако је укинуо и изменио знатан део Устава из 1946, у целини то ипак није било учињено. У Уставном закону из 1953. године Југославија је била дефинисана као социјалистичка демократска савезна држава суверених и равноправних народа. Док је Устав из 1946. истицао да власт припада народу, дотле Уставни закон говори да „сва власт у ФНРЈ припада радном народу“. Једна од најбитнијих новина била је одредба по којој се као основа друштвеног и политичког уређења Југославије утврђује: „друштвена својина над средствима за производњу, самоуправљање произвођача у привреди, самоуправљање радног народа у општини, граду и срезу“. У првом делу Уставни закон прокламује нова права произвођача и радног народа, формулише садржину и форму власти радног народа, регулише питање односа између федерације и република. Други део се односи на организацију власти федерације и он представља у правом смислу савезни закон. Трећи део обухвата одредбе о републичким органима власти и органима власти аутономне покрајине и аутономне области.

земљи, које ће деценију касније потврдити, „уставотворити“ својеврсна „повеља самоуправљања“ – *Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије* (1963).⁴²⁷ До 1964. године, када су се стекли, политички, државни, економски и социјални услови за доношење нових, специјализованих прописа о заштити архивске грађе од значаја за федерацију, поред већ поменутих измена и допуна *Општег закона о државним архивама*, било је и покушаја његове ревизије. То је посебно било изражено у периоду од 1955. до 1960. године, активношћу највиших струковних архивских тела у земљи, Савеза друштава архивских радника ФНР и Главног архивског савета ФНРЈ.

У светлу изнетих размишљања се може посматрати и све чешће изражавана потреба за „хитним“ доношењем ново савезног закона о архивима и прописа који ће из њега проићи (на пример о специјалним, црквеним, приватним архивима, откупу архивалија одређивање надлежности у прикупљању архивске грађе и слично) или оних који су у вези са основним законом, као што су прописи о регистратурама у недржавном сектору.⁴²⁸ Потреба да се иновира постојећи савезни архивски закон јавила се и знатним делом због тога што су значајна струковна питања остала за решавање или на основу подзаконских прописа или нерешена, основно остављена „слободној оцени“ државних органа као стваралаца.⁴²⁹ Главни архивски савет ФНРЈ је већ 1953. године покренуо питање измена и допуна постојећег савезног архивског закона, да би у наредном периоду уследило више стручних разматрања и предлога, у складу са задацима и потребама архивске делатности која је у савезној држави развијала убрзаним темпом. Било је потребно решити основних проблема архивске службе на јединствен начина за читаву архивску мрежу, утврдити прецизно карактер и статус архивских установа, утврдити и покренути изградњу архивске мреже архиве, основне принципе стручног рада.⁴³⁰

Архивски стручњаци су на Трећој редовној скупштини Савез Друштава архивских радника Југославије 1958. године неопходност доношења новог савезног

⁴²⁷ *Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, 7. април 1963, Сл.лист СФРЈ, бр.10/63

⁴²⁸ Bernard Stulli, *Zaključci sa Treće redovne skupštine Saveza društava arhivskih radnika Jugoslavije, održane 15-17. maja 1958.*, у: „Архивист“, 3-4/ 1958, Београд, 1958, 126-129.

⁴²⁹ Овде је примена „слободне оцене“ била израженија код државних органа и других стваралаца на савезном и републичком нивоу, где је чиновнички кадар био недовољно острочен у погледу канцеларијског и архивског пословања, чему је, поред опште друштвене и политичке ситуације, погодновало и непостојање јединственог система регистратурног пословања. У архивима није бележено неосновано издвајање и уништавање непотребног материјала, јер је претпоставка стручности и свести о потреби очувања историјских докумената била на страни архивских посленика. Примера ради, у првом периоду рада Државног архива ФНРЈ, све до 1958. године, није вршено излучивање и уништавање безвредног регистратурског материјала, у оквиру архивских фондова који су примани у архив на чување. Видети: Митар Тодоровић, *Примена принципа слободне провенијенције у Архиву Југославије*, у: „Архивист“, часопис Архива Југославије, 1-2/2009, Београд, 2009, 12-15.

⁴³⁰ Ф. Биљан, *Рад на новом закону о архивима*, у: „Архивист“, 1-2, Београд, 1958, 73.

архивског закона образложили „снажним развитком архивске службе“ који је „у основи већ потпуно прерастао садашњи Општи закон о државним архивама“, тако да на темељу постојећег закона није било могуће „више развијати пуну делатност архивских установа“.⁴³¹ Овај као и друге закључке са Скупштине, у даљем раду Савеза је детаљније разрадио и отелотворило у свом раду Председништво Савеза друштава архивских радника,⁴³² а Главни архивски савет ФНРЈ је такође на седници одржаној 18. јуна 1958. године разматрао „последњу варијанту“ Нацрта Основног закона о архивама, који се конципиран почетком маја те године.⁴³³

Увидом у текст Нацрта будућег Основног закона о архивима назиру се решења која ће будући савезни архивски закон начелно усвојити и, уз мање корекције, читав корпус законских решења засновати на њему. Структура нацрта будућег закона се састојала из општих одредби, одељака о оснивању архива, врстама архива и њиховим задацима, управљању архивама, вршењу надзора над радом архива. Значајне одредбе су биле посвећене архивској делатности односно стручном раду у најконкретнијем смислу речи. Пре свега је напуштен термин „историјско-архивског материјала“, а први пут дефинисан и описан појам архивске грађе и регистратурског материјала, као основ делатности савезног и нижих по хијерархији архива у земљи. У вези тиме су биле

⁴³¹ АС, а.ф. ДАРС: Закључци са Треће редовне скупштине Савеза друштава архивских радника Југославије, одржане 15-17. маја 1958. Записник са Треће седнице Председништва Савеза друштава архивских радника Југославије, одржане 28. јуна 1958.г. (акт дел. бр. 96/1, од 15. јула 1958). Видети: „Архивист“ бр. 1-2, 1958/1959. Закључци са ове скупштине су приоритет дали савезном и републичким архивима, али је било неопходно установити једнообразну и устаљену територијалну мрежу архивских установа. Од значаја је такође и то да се на овој скупштини први пут струка одредила у погледу статуса архива као установа специјалног карактера у области културе, који обављају значајни стручно-архивистички рад за потребе историјских наука, а којима треба у том домену обезбедити управну, културно-просветну и научну делатност.

⁴³² АС, а.ф. ДАРС: Записник са Треће седнице Председништва Савеза друштава архивских радника Југославије, одржане 28. јуна 1958.г. (акт дел. бр. 96/1, од 15. Јула 1958). Требало је настојати да се до краја 1958. године донесе новим закон у коме би, поред осталог, била решена посебно питања статуса архива као културних установа „комплексног карактера“, изградња јединствене и устаљене мреже територијалних архива, у којој ће поред доминантног Државног архива ФНРЈ, бити установљени и државни архиви народних република. Једно од битних стручних питања било је разграничење надлежности архива у прикупљању и чувању архивског материјала, које би морало у новом пропису бити прецизно утврђено. Истовремено се у циљу „сарадње и координације рада архива“, као и ради оперативног и јединственог решавања општих стручних проблема, захтевало и проналажење организационе форме обавезног повезивања архивских установа, а да се при томе не умањи самосталност архива и њихова одговорност према оснивачу. Један од сегмената новог архивског закона било је увођење друштвеног управљања у архивске установе, што је било потребно обзиром на њихове културно – просветне и научне функције, а „особито ради што боље друштвене афирмације и бржег напредовања архивске службе“.

⁴³³ АС, а.ф. ДАРС: Записник са Треће седнице Председништва Савеза друштава архивских радника Југославије, одржане 28. јуна 1958.г. (акт дел. бр. 96/1, од 15. јула 1958). Примедбе које је највише архивско стручно тело у земљи сачинило требало је имплементирати у коначан текст закона, а Председништво Савеза друштава архивских радника је у закључцима са Четврте седнице одржане 20. септембра 1958. године је тражило „интервенцију“ код Секретаријата за просвету и културу СИБ-а по питању новог закона о архивима и свим осталим проблемима архивске службе које треба регулисати кроз прописе.

истакнуте начелне методолошке радње које су осликавале систем непосредне заштите овог културног добра. Предаја, прикупљање, одабирање, сређивање, чување и пријављивање архивске грађе били су утврђени као узајамни однос између архивских установа и стваралаца архивске грађе, исказане кроз прописана права и обавезе стваралаца односно архива са циљем трајне и правилне заштите архивалија. У том домену, статус архивалија које су већ у значајној количини настајале радом савезних државних органа, није био методолошки издвојен у односу на архивалије свих других стваралаца. То је потврдило већ познат став законодавца из важећег Општег закона о архивима из 1950. године. Методологија стручног рада је била истоветна без обзира на значај ствараоца или његову хијерархијску позицију у државном, економском и друштвеном систему. Извесно, али не безначајно класификовање архивских докумената у односу на ствараоце, огледало се једино утврђивањем врсте архива и делокруга њиховог рада. Врста архива је одређивала у ствари хијерархија државног органа који је конкретно основао одређени архив. Према том „оснивачком“ критеријуму била је предвиђена Савезна архива, као она која прикупља, чува, сређује и обрађује архивску грађу насталу у раду савезних државних органа и установа, као и привредних и друштвених организација и њихових установа над којима врше надзор савезни државни органи.⁴³⁴ Савезни архив је истовремено уврштен у архивске установе општег типа, јер је прикупљао грађу више различитих стваралаца на нивоу савезне државе, без обзира на конкретну делатност самих стваралаца. То је значило заштиту архивалија савезних законодавних, извршних или судских органа, али и привредних или друштвених организација којима је оснивач савезна држава или су обављали делатност од значаја за савезну државу. Третирање архивске грађе само законодавних или извршних органа, без обзира на степен значаја и положаја ствараоца исте, долазило би у домен специјалних архива, који као такви нису транспарентно били предвиђени у архивском законодавству, али су били присутни у практичној архивској делатности у Југославији. Чињеница је да су општеприхваћени принципи у архивској делатности првенство давали општим архивама, које су били надлежни за заштиту архивске грађе из свих области државног, економског и друштвеног живота, на одређеном нивоу државне хијерархије.⁴³⁵

⁴³⁴ АС, а.ф. ДАРС: Нацрт Основног закона о архивама, од 7. маја 1958.

⁴³⁵ АС, а.ф. ДАРС: Нацрт Основног закона о архивама. Значајна новина предвиђена у Нацрту Основног закона о архивама односила се на посебне архиве који су замишљени као установе које прикупљају, чувају сређују и обрађују архивску грађу из одређених области државног, економског и друштвеног живота. Области из којих посебна архива прикупља архивску грађу биле су одређене актом о оснивању архива.

Нацрт Основног закона је предвиђао оснивање Архивског савета Југославије, као стручног органа за питања из области архивистике и архивске службе. Делокруг рада Архивског, од значаја за архивску струку на читавој територији Југославије, састојао би се у проучавању теоретских и методолошких питања из области архивистике, давању конкретних мишљења и предлога о конкретним стручним поступцима на заштити архивске грађе, нарочито оне из иностранства, као и мишљења и предлоге у вези организационих питања архивске службе и образовања стручних архивских кадрова. Једну од законских новина према нацрту архивског закона, који није у наредном периоду добио свој пуни струковни израз и примену, представљали су архивски центри.⁴³⁶

Регулисање статуса архивске грађе, тада историјско-архивског материјала није била новост у нормативима на просторима тадашње југословенске државе. Још је крајем 19. века у Краљевини Србији је био донет *Закон о државној архиви*, као „засебном државном надлештву“ (органу) под врховном управом и надзором Министра просвете и црквених дела, са задатком да „прикупља, сређује и чува све документе од општег значаја и историјске вредности“.⁴³⁷ Анализом овог закона уочили смо да је приоритет у заштити архивалија био дат управо архивском материјалу државних органа. Према природи докумената која ће долазити у Државну архиву на чување, било је предвиђено чување политичких, историјских, административних и законодавно-судских докумената насталих радом органа власти: старији и новији државни уговори, владалачка кореспонденција, политичка војничка и верска историја државе Србије, ака свих грана државне администрације, дакле извршних органа и акта законодавних и судских органа. У односу на *Општи закон о државним архивама* из 1950. године, српски закон из 1898. године је био изричитiji када је у питању заштита архивске грађе државних институција, док први архивски закон југословенски државе није издвојио посебно или са већом пажњом документарни и архивски материјал највиших органа власти: федералних органа законодавства, извршне и судске власти.

⁴³⁶ АС, а.ф. ДАРС, Нацрт Основног закона о архивама, од 7. маја 1958. Састав и делокруг рада Архивског савета Југославије би био ближе регулисан посебним прописом Савезног извршног већа.

Архивски центри су били замишљени као помоћне архивске установе које прикупљају одређену архивску грађу за одређено подручје. Њихова примена, чак и да су значајније заживели у архивској пракси, није била предвиђена на нивоу заштите архивске грађе савезног значаја. Сам текст Нацрта основног закона је оснивање ових центара предвидео за ниво народних одбора срезова односно општине, што је значило њихов непосредан значај као „посредника“ између стваралаца и архивских установа основаних за потребе региона односно срезова и општина у републикама као федералним јединицама. Извор: АС, а.ф. ДАРС, Нацрт основног закона о архивама, од 7. маја 1958.

⁴³⁷ АС, *Зборник закона и уредаба Краљевине Србије*, 46, 601-603. *Из архивистике*, приручник за службеника архива, Београд, 1959, 234.

Посматрајући „историјску вертикалу“, поред Закона о државним архивама у Србији, на територији касније основане Краљевине Југославије, у деловима земље који су до 1914. године били од влашћу и у саставу Аустроугарске (Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина) у примени је био и *Закон о уређењу земаљског архива* у Загребу донет 1870. године.⁴³⁸ Поред значајних других одредби, овај, за своје време, важан и концизан законски пропис је и првом параграфу дефинисао које се врста и садржина архивског материјала требало сабирати и чувати у Земаљском архиву. Он је виђен као „сахрањивост свих на јавно право краљевине ове, повјестницу и све гране јавне управе односећих се исправах, кано и напосе и свих саборских списах.“⁴³⁹ Закључујемо да је и овај законски пропис био донет, у првом реду ради организовања заштите и чувања архивалија државно-правног порекла.

Упоредна анализа архивског законодавства Краљевине Југославије и ФНРЈ у формалном смислу изостаје, јер званично у Краљевини није био донет ни један општи законски пропис о заштити архивске грађе. Поред изузетка, Закона о архивима Министарства иностраних послова и дипломатских и конзуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству из 1930. године,⁴⁴⁰ у међуратном периоду је било покушаја који су резултирали израдом *Пројекта Закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије*, 1935. године.⁴⁴¹

Не улазећи у анализу Пројекта, од значаја је истаћи да се радило о веома напредној „визији“ архивског „живота“, свеобухватном начину уређења рада државних архива и заштите архивског материјала, као и систему регистратура односно поступку са документарним (регистратурским) материјалом из кога се образује архивска културна баштина. Одредбама о установљавању, делокругу рада и положају Архиве националног васкрса Краљевине Југославије предвиђен је начин заштите и чувања архивске грађе државних органа односно архивског материјала који се „тиче стварања југословенске државе а поглавито од 1903. године па надаље“, са надлежношћу на целокупној територији Краљевине Југославије као и „све југословенске установе и насеобине где их

⁴³⁸ *Споменица Јосипа Матасовића (1892-1962)*, Повијесно друштво Хрватске, Загреб, 972, 201-221. Bernard Stulli, *Arhivistika i arhivska služba, Studije i prikazi*, Zagreb, 1997, 78. *Из архивистике, приручник за службенике архива*, Београд, 1959, 234.

⁴³⁹ HR - DAZG-1: Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Zagreba, grupa: A.1.1. Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, do 1868: Kraljevsko namjesničko vijeće Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, kut. 112, br. 4-857/1175, 1792. Bernard Stulli, *Arhivistika i arhivska služba, Studije i prikazi*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 1997, 94.

⁴⁴⁰ *Из архивистике, приручник за службенике архива*, Београд, 1959, 235.

⁴⁴¹ АЈ, *Пројекат закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије* (библиотека), инв. бр 1539.

год има“. У појединим параграфима Пројекта Закона уочавамо елементе заштите архивског материјала насталог радом централних државних органа, надлештава и установа. Међутим, прецизније заштита архивалија највиших државних надлештава у Краљевини овим пројектом закона није предвиђена, те у том смислу можемо квалификовати одређенијим одредбе *Закона о државној архиви Србије* из 1898.г. Сам префикс „државна“ у наслову Закона Србије и Пројекта Закона Краљевине Југославије, одређује правац приоритетне делатности и сврхе архивских установа. Њихов задатак је превасходан у чувању и заштити архивске грађе државне провенијенције, односно настале радом државних органа а потом и свих других правних лица од значаја за одређену државну територију или њене саставне делове. Слично томе, из садржаја основног текста првог савезног архивског закона у ФНРЈ, можемо утврдити основну намеру законодавца у погледу обавезне заштите архивалија државних органа, у оквиру тога и највиших државних органа федерације.

Иако је Закон представљао само оквир из кога ће се тек касније произвести детаљнија законодавна регулатива архивске делатности, његов се допринос, по нашем мишљењу, нарочито огледао у казним одредбама, односно у онима које су обавезивале ствараоце и имаоце архивалија и било каквог писаног, штампаног или другог документарног материјала, да се према њему савесно односе, а непоштовање законских одредби било је санкционисано. Овакав однос законодавца и државе према архивалијама је у годинама непосредно после рата свакако био резултат још увек неутемељеног државног уређења, као и сазнања о стању архивалија које су страдале не само услед ратних година већ и деловањем разних несавесних политичара, чиновника, предузећа и у послератним годинама. Мишљења смо такође да одредба о казненој политици према девастацији архивске грађе ни у деценијама које су уследиле, када је архивска струка знатно унапредовала у Југославији, није изгубила на свом значају, иако је већ у следећем законском пропису изостала. Пракса у заштити архивалија у Југославији ће показати да је непостојање јасне законодавне одговорности за оштећење и уништење архивалија довела до њиховог значајног девастирања и а унижења свести о значају архивских докумената за историју, култури, научне потреба државе и народа.⁴⁴²

⁴⁴² Ђ. Станковић, Љ. Димић, *Историографија под надзором* I, 172. Први послератни прописи сведоче да је законодавство нове власти штитило традицију и културно наслеђе, настојало да се подробно прегледа свака библиотека, архив, музеј, заштити сваки сачувани уметнички или историјски предмет или документ, тежило да тај посао обављају посебно обучена стручна лица.

3.3. Први подзаконски (струковни) прописи о заштити архивске грађе у федерацији

Уз Нацрт Закона о државним архивама, који је претходио расправи и доношењу првог архивског норматива у ФНРЈ, би је сачињен и попис „регулативних аката“ које је предлагач Нацрта Закона сматрао да треба донети на основу предложеног текста закона. Попис од тринаест подзаконских прописа представљао је темељно обухваћену регулативу архивске струке, а истовремено детаљно омогућавао примену одредаба будућег закона. Ту су се, као предлог налазила уредбе, правилници и упутства о свим пословима предвиђеним нацртом закона.⁴⁴³

Када је проблем стања архивске грађе у регистратури постао веома актуелан, Влада ФНРЈ је, на предлог Председника Савета за науку и културу, донела *Решење о чувању архивског материјала* (1952).⁴⁴⁴ Овај подзаконски пропис је донет пре свега у циљу заштите архивске грађе у поступку његовог настајања код стваралаца. Односио се на поступање правних лица, у првом реду државних надлештава, установа, а потом и предузећа, задружних и друштвених организација, односно стваралаца различитих делатности. У овом, као и *Опитом закону о државним архивама*, уочава се првенствен значај државних надлештава, односно државних органа као стваралаца архивске грађе.

Решењем о чувању архивског материјала било је утврђена начелна обавеза правних субјеката као стваралаца архивске грађе да „се старају о очувању архивског материјала који се код њих налази и предузимају мере да се спречи уништавање тог материјала“. Практичност прописа у поступању стваралаца према архивском материјалу огледала се у одредби којом је стављено у надлежност Савету за науку и културу ФНРЈ „издавање прописа у циљу очувања архивског материјала и спречавању његовог уништавања“. Такође је било предвиђено и доношење прописа о чувању архивског

⁴⁴³ АЈ-182-25-26: Попис регулативних аката које евентуално треба да донесе Министар за науку и културу ФНРЈ на основу нацрта Закона о државним архивама. Могу се издвојити *Правилник о вршењу надзора од стране органа државне управе над чувањем архивског материјала*, правилници о одабирању и уништавању архивског материјала, о евиденцији архивског материјала који се налази код стваралаца, о организацији Државне архиве ФНРЈ, о Главном архивском савету, о коришћењу архивске грађе у државним архивима, Упутство државним архивама о преузимању архивског материјала, као и Упутство давању одобрења за изношење архивског материјала. Увођење управних ингеренција државних архива представљао би један од најбољих начина да се избегне и можда до данас потпуно ишчезне пракса неовлашћеног уништавања архивске грађе, која је дуги низ година доминирала посебно у регистратурама недржавне делатности, а није било ретко неодговорно и неадекватно чување и заштита архивалија код државних регистратура савезног значаја.

⁴⁴⁴ *Решење о чувању архивског материјала*, Службени лист ФНРЈ, бр. 8/1952.

материјала који се односе на „посебне архиве“, које прописе је доносио надлежни „члан Владе у сагласности са председником Савета за науку и културу Владе ФНРЈ“.

Ступањем на снагу *Решења* утврђено је да су престала важност „свих прописа који се односе на чување, одабирање и шкартирање архивског материјала“ који су у супротности са *Опитим законом о државним архивама* и одредбама овог *Решења*“. Тиме је држава ставила забрану на даље неконтролисано и самовољно уништавања архивског материјала као старе хартије. Масовном уништавању архиве у периоду непосредно после ослобођења 1945. године, поред алармантног непознавања њене вредности, допринели су и *Наредба* Владе ФНРЈ⁴⁴⁵ и *Упутство* Председништва Владе ФНРЈ⁴⁴⁶ о обавезном прикупљању и предаји отпадака од хартије. *Наредба* је обавезивала сва државна надлештва, установе, предузећа, задружне и друштвене организације да „остатке од хартије“ предају фабрикама за прераду папира. Под „отпацама од хартије“ није се подразумевао само безвредни регистратурски материјал, већ сва грађа, изузев оне која је имала строго поверљиви карактер.⁴⁴⁷ Последице ове наредбе биле су погубне за очување архивске грађе као културног блага. Многи одговорни чиновници највиших државних органа, али и других инстанци, предузећа и установа пожурили су да предају „стару архиву на прераду као сировину“. На тај начин је уништено доста архивских фондова државних органа, надлештава и установа из периода до Другог светског рата.

Стављањем ван снаге прописа који су били у супротности са *Опитим законом о државним архивама* и *Решењем о чувању архивског материјала*, надлежни органи су признали постојање неовлашћеног и неконтролисаног избацивања и уништавања архивског материјала, без обзира на његову провенијенцију, који се није налазио и државним архивама већ код стваралаца. Истовремено је био учињен покушај да се процес нестанка историјских писаних трагова највиших државних али и других органа заустави или бар усмери у правцу утврђеном законом о државним архивама, односно да заживи и примењује се пропис о шкартирању искључиво безвредног материјала, уз одобрење надлежне државне архиве. То је значило и покушај да се започне вредновање архивског материјала као историјског извора, односно да се из мноштва писане документације, регистратурског (документарног) материјала изврши тријажа оног дела који има вредност за научна, историјска, друштвена и друга специфична истраживања, у

⁴⁴⁵ ИАП, архивски фонд *Окружни народни одбор Пожаревац*, пов.бр. 1542 од 2. новембра 1949.

⁴⁴⁶ ИАП, исто, бр. 4468 од 27. априла 1950.

⁴⁴⁷ *Наредба о обавезној предаји старог папира*, Службени лист ФНРЈ, бр. 83/1949. *Наредбом* је чак била утврђена организација „како се има обавити предаја отпадака од хартије“ као и одговорност институција и лица која не поступе према предвиђеним обавезама.

односу на део који представља искључиву оперативу односно чија вредност у пословању стваралаца после одређеног времена опада.

Детаљније и свеобухватнија регулатива проблематике шкартирања, уследила је доношењем *Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала* 1952. године.⁴⁴⁸ Њиме је први пут дата дефиниција архивског материјала, уместо дотадашњег „историјско-архивског материјал“, под којим се подразумевају „сви списи, акта и друга документа, као и деловодни протоколи, регистри и друге књиге које су без обзира у које време“ настали у раду „државних надлештава и установа, предузећа под привредном управном државних органа, задружних и друштвених организација и њихових установа и предузећа“. Разлози за изостављање дела формулације историјско-архивског материјала могли би се потражити у скоро већ сазрелој свести о садржини архивског материјала односно у томе да се одликом архивског материјала може сматрати његова историчност, односно у самом појму архивског, можемо разумети документа која по својим својствима и садржају већ представљају историјске списе, значајне за изучавање историјских догађаја, појава или личности.

Структура *Упутства* нас уводи детаљније у проблематику заштите архивског и регистратурског материјала која се тада пред архивским посленицима „јављала као најбитнија“. Поред дефинисања архивског материјала, *Упутство* је садржало одредбе о правима и обавезама државних надлештава, установа и других правних субјеката као стваралаца архивског материјала, надлежност државних архива, у оквиру чега је посебно издвојена надлежност Државне архива ФНРЈ, примопредаји архивског материјала као међусобном односу између стваралаца и надлежних државних архива.⁴⁴⁹

У оквиру одредаба о предаји архивског материјала надлежним архивама, први пут је у југословенској архивској нормативи посебно регулисана предаја архивске грађе савезних органа власти. Према *Упутству* је Државни архив ФНРЈ преузимао на чување и заштиту архивски материјали савезних надлештава и установа, предузећа под привредном управом савезних органа као и органа друштвених организација чија се делатност простирала на целој државној територији.⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ Божидар Манић, *Двадесет пет година архивске службе у Социјалистичкој Југославији*, у: „Архивист“, ХХ/1970-2, 89. *Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала* Службени лист ФНРЈ, бр. 8/1952. Одлика овог Упутства, као и Општег закона, била је у томе да није садржао изричите одредбе о заштити архивске грађе највиших државних органа у ФНРЈ, већ су се исте равноправно примењивале на све ствараоце архивске грађе и оперативне архиве, без обзира на њихову хијерархијску постављеност у државној организацији.

⁴⁴⁹ М. Петровић, *Заштита грађе ван архива*, у: „Архивски преглед“ 1-2, Београд, 1980, 137.

⁴⁵⁰ Истовремено је предвиђена опција да поједини савезни државни орган или организација свој архивски материјал предају некој другој државној архиви, али је то могло бити случај само ако је о томе позитивно

Други сегмент *Упутства* се односио на надзорну функцију државних архива, „сваког на подручју своје територијалне надлежности“, над чувањем архивског материјала, било код кога се он налазио, уз обавезу стваралаца и ималаца истог да омогуће архиву вршење стручног надзора. Ова је функција архива, веома значајна у даљем развоју систем заштите архивске грађе савезне провенијенције, била постављена као однос архива и стваралаца у смислу њихових међусобних права и обавеза.

Трећи сегмент *Упутства* био је посвећен шкартирању непотребног архивског материјала, правима и обавезама стваралаца као и архива у том делу посла, односно заједничком раду у циљу обезбеђивања правилног вредновања архивске грађе односно безвредног материјала, како би се избегла и најмања могућност да се отуђи, уништи или оштети онај део документације који има трајну вредност и значај за историју, науку и културу. Елементи валоризације се огледају управо у покушају да се обавезујуће пропишу оне врсте и категорије документације које су се сматрале непотребним материјалом. Детаљне одредбе *Упутства* у овом делу значиле су да су држава и архивска струка у повоју, највише пажње посветиле заштити архивалија у поступку њиховог настанка, односно у фази док се исте не предају архиву на чување. У том смислу можемо да разумемо крајњу одредбу *Упутства* према којој предузећа за прикупљању отпада нису могла да приме ни од једног надлештва, установе и предузећа односно организације архивски материјал за који заједничка „виша“ комисија није дала посебно писменог одобрење да се предметни материјал може уништити.⁴⁵¹

Највећи део *Упутства* се односио на квалификацију оног дела архивског материјала који као непотребан подлеже шкартирању. Непотребним материјалом су се сматрали списи и документа „масовног и шаблонског карактера“, као и „помоћни

одлучио надлежни члан Владе ФНРЈ у сагласности са председником Савета за науку и културу владе ФНРЈ, и по претходно прибављеном мишљењу Државне архиве ФНРЈ. Ову одредбу *Упутства* представља, по нашем мишљењу, могућност примене члана 3. Општег закона о државним архивама којим је било предвиђена могућност да поједине државне установе у друштвене организације могу имати сопствене, специјалне архиве у којима ће сакупљати и чувати архивски материјал настао у њиховом раду. *Упутством* је било регулисана и примопредаја архивског материјала у случају престанка рада привредних предузећа. Ово је одредба која је била врло значајна у периоду после другог светског рата, када су разна предузећа предатних власника по различитим законским основама престала са радом, угашена или ликвидирани. Видети више: *Општи закон о државним архивама*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 12/1952, *Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала*, Службени лист ФНРЈ, бр. 8/1952.

⁴⁵¹ *Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 8/1952. Главни архивски савет Југославије је у домену своје надлежности, на седници одржаној 20. јануара 1958. године сматрао да је постојеће *Упутство* „прилично непотпуно, иако се може користити“. Због тога је предложио Секретаријату за просвету и културу СИБ-а да се образује једна комисија од десет чланова која би израдила нацрт новог *упутства*. Комисија би свој рад реализовала преко „поткомисија“ за сваку делатност стваралаца архивске грађе и провенијенције архивалија. Видети: *Извештаји и вести, Са седнице Главног архивског савета Југославије*, у: „Архивист“, 1-2, Београд 1958, 77.

административни материјал који не представља никакав значај ни за научно проучавање ни за извештајну или практичну употребу“. Изричитим пописом ове врсте непотребног материјала, законодавац је усмерио архивску струку, пре свега државне архиве, али и ствараоце архивског материјала, у погледу вредновања тог материјала са аспекта његове оперативне вредности или трајног чувања као историјског извора. У време доношења *Упутства*, тек започело масовно стварање пословне документације, своју ће кулминацију доживети седамдесетих година 20. века, са раскрупњавањем идеје друштвеног самоуправљана, али уситњавањем друштвеног капитала и стварањем великог броја друштвених самоуправних предузећа, организација удруженог рада, честим статусним променама код правних субјеката, али и код административних и управних органа на нивоу федерације и њених саставних делова. Међутим, примена *Упутства* у првим годинама по његовом доношењу, када је непотребни материјал у питању, могла се разумети као начин да се из затечене архиве разних државних надлештава и установа Краљевине Југославије, излуче и шкартирају сви они списи који нису имали значај за трајно чување или историјску вредност. То се може закључити и по врсти и називима списка за шкартирање наведених у *Упутству*, у оквиру којих се налазе различита пословна акта која су употребљавана у пословању државних и привредних субјеката до 1941. године.⁴⁵²

Недефинисани рокови чувања документарног материјал отежавали су вредновање документације, па је било јасно да ће у наредном периоду бити све очигледнија потреба за „орочавањем“ документације савезних органа и других стваралаца, која нема вредност архивске грађе и не чува трајно. Она ће довести до прецизнијег регулисања обавеза државних органа као стваралаца, али и свих других правних субјеката на савезном или републичком и регионалном нивоу, у погледу класифицирања архивског материјала са аспекта његове вредности и утврђивања рокова чувања.

⁴⁵² У делу у коме одређује врсте непотребног архивског материјала, истина без утврђених рокова чувања, *Упутство* се може делом сматрати претечом Листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања, који је код стваралаца у каснијем периоду представљао основни норматив валоризације архивске грађе и документарног материјала. Системи тријаже документарног материјала и утврђивање рокова чувања представљали су једно од основних струковних питања којима се озбиљно бавила архивска струка на међународном нивоу, а у југословенском случају поменуто *Упутство* је представљало тек први корак у дугом развојном путу утврђивања критеријума за вредновање архивске грађе и документарног материјала. Видети више: *Приручник из архивистике, Теорија и пракса у државним архивима*, Друштво француских архивиста, предговор Andre Šamson, члан Француске академије и директора француских архива, (превод) Београд, 44-58. L. A. Nikiforov, G.A.Belov, *Теорија и пракса архивске службе СССР* (prevod), Београд, 1976, 70-81.

Главни архивски савет ФНРЈ, као савезно, највише саветодавно архивско тело, али и архивски стручњаци у савезном и другим државним архивима, врло брзо су по доношењу и почетку примене *Упутства*, указали на потребу његове измене и допуне, посебно у делу који се односио на одабирању архивске грађе и шкартирању безвредног материјала. Савезни секретаријат за просвету и културу Савезног извршног већа је образовао посебну Комисију за израду упутства о издвајању и уништавању писаног материјала, која је током 1958. године, изнела своје образложења нацрта новог Упутства и *Опште листе писане грађе за издвајање и уништење*. Након мишљења државних архива и других заинтересованих правних лица, у првом реду државних органа као стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала, Комисија је израдила коначни нацрт Упутства за издвајање и уништавање писане грађе, Образложење уз Нацрт, предлог Опште листе писане грађе за издвајање и уништење по истеку одређеног броја година, као и нацрте за осам образаца као прилог Упутства. Основна одлика будућег Упутства је била издвајање и уништење писане грађе која нема значаја за науку и оперативу уз обавезно спровођење прописаног поступка. Шкартирање се могло вршити само из сређене грађе, у оквиру сваког архивског фонда посебно, при чему се нису смели раздвајати формирану предмети ради делимичног уништавања, осим када је то вршено у државном архиву.⁴⁵³ Безвредни материјал настао радом државних органа и организација после 1945. године се према нацрту Упутства могао шкартирати без икакве посебне дозволе, само на основу упутства, што по нашем мишљењу није било допустиво.⁴⁵⁴

Методолошку допуну предлогу новог Упутства о издвајању и шкартирању безвредне писане грађе, представљао је предлог Опште листе писане грађе за издвајање и уништење по истеку одређеног временског периода, која је представљала јединствени „роковник“ оперативног важења архивског материјала, а примењивала би се на архивски материјал који је настао радом почев од 1. јануара 1958. године, за који су по одређеним категоријама били утврђени рокови по окончању поступка рада са истим актима односно

⁴⁵³ Фрањо Биљан, *Комисија Секретаријата за просвету и културу Савезног извршног већа за израду упутства о издвајању и уништавању писане грађе завршила рад*, у: „Архивист“, 1-2, Београд, 1958, 69-70. Упутством је било забрањено шкартирање грађе настале пре 1800. године, она која је настала до 1850. Могла се шкартирати само по посебном одобрењу, издвајање и уништавање грађе после 1850. је било дозвољено самом Упутством, уколико надлежни орган за просвету и културу није из посебних разлога то забранио односно утврдио млађу граничну годину, највише до 1945. године.

⁴⁵⁴ Ова формулација у предлогу Упутства из 1958. године није сасвим јасна у односу на Упутство из 1952. године, према коме је одобрење за шкартирање безвредног историјско-архивског материјала издавао надлежни државни архив. Апсолутно дозвољено шкартирање би се могло разумети као право државних органа као стваралаца и ималаца историјско архивског материјала да исти, према своме нахођењу, без утицаја надлежног архива, издвајају и уништавају.

предметима. Овде наилазимо на правну и струковну празнину у регулисању шкартирања безвредног архивског материјала, која се односи на период од 1945. до 1958. године, за који је било предвиђено да „се врши по слободној оцени“, што такође није било струковно прихватљиво решење.⁴⁵⁵ Мишљења смо да је овакво решење представљало, уколико би постало обавезујуће, опасност по стање и очуваност архивске грађе савезних органа у првом послератном периоду, истовремено врло значајном за обликовање социјалистичке савезне државе. Практично је то значило да је сваком државном органу, као ствараоцу или имаоцу историјско-архивског материјала остављена потпуна слобода да шкартира поједине врсте материјала, без обзира на њихову стварну вредност за науку и културу на овим подручјима.

Према образложењу Опште листе, датум ступања на снагу јединствене савезне *Уредбе о канцеларијском пословању* (1. јануаром 1958) сматрао се почетком периода у коме ће се примењивати систем листи категорија регистратурског материјала са роковима чувања у пракси југословенских архива, а не дотадашње слободне оцене. Сам поступак издвајања и шкартирања, те примене Опште листе материјала за издвајање, био је такође детаљно разрађен у нацрту *Упутства*. За очување грађе у условима када је велика количина исте уништена како у ратним годинама, тако и у првом послератном периоду, непознавањем њене вредности те предајом у прераду као старе хартије, значајна је била одредница по којој су предузећа за прикупљање отпадака и прераду хартије убудуће могла да откупљују архивски материјал издвојен за уништавање искључиво уз одговарајућу потврду надлежног архива.⁴⁵⁶ Према нашем мишљењу, овакав приступ је представљао добар основ за даљу разраду критеријума вредновања

⁴⁵⁵ Фрањо Биљан, *Комисија Секретаријата за просвету и културу Савезног извршног већа за израду упутства о издвајању и уништавању писане грађе завршила рад*, 69. Разлог таквом размишљању, по наводима Комисије за израду новог упутства и опште листе, налазио се у чињеници да за период од 1958. године није било могуће утврдити јединствену општу листу писане грађе за шкартирање, јер канцеларијско пословање у органима државне управе није било јединствено решено, а „снажни развитак после ослобођења“, многе и честе реорганизације у области рада државних органа федерације, али и њених саставних јединица, нису омогућавале да се утврде сталне и јединствене категорије документације за издвајање и уништење.

⁴⁵⁶ Фрањо Биљан, *Комисија Секретаријата за просвету и културу Савезног извршног већа за израду упутства о издвајању и уништавању писане грађе завршила рад*, 69. У даљем тексту предлога Упутства, утврђено је да се издвајање и уништавање безвредног материјала комисијски, било да се ради у архиву било код државног органа или установе у којој је настао или се неким случајем налази, уз обавезно присуство представника државног архива, а на основу решења о издвајању и уништавању, које је увек доносила надлежни државни архив. За материјал чији је рок чувања општом листом био утврђен годину дана, било је могуће спровести и скраћени поступак, који је подразумевао добијање одобрења од стране надлежног архива, на предлог ствараоца, а без додатног ангажовања комисије. Такође је начелно упутством било предвиђен третман посебне архивске грађе од савезног значаја, као што је грађа државног органа за послове народне одбране, иностране послове и за унутрашње послове, а на основу права ових стваралаца да донесу посебне, ресорне прописе у вези са издавањем и уништавањем архивског материјала који нема трајну вредност.

регистратурског материјала, а у вези тога и обавеза како савезних органа као стваралаца тако и савезног архива као установе заштите архивске грађе савезне провенијенције.

Први савезни законски и подзаконски прописи утемељили су даљи развој архивске делатности у СФРЈ. Поред начелних смерница, њихова превасходна улога се огледала у обезбеђивању јединственог система сабирања архивалија и спречавању њиховог девастирања, свесног или нехатног уништавања као последице послератног победничког партијског и народног ентузијазма, пренаглашеног револуционарног осећања и елана у изградњи нове југословенске државе. Заштита архивалија савезног порекла су сходно значају државних послова, имала приоритетан значај у новосупостављеном архивском систему, иако процедурално и нормативно статус ових архивалија није био издвојен у односу на архивска документа нижих органа власти.

3.4. Главни архивски савет

Држава која је формирана као део „биланса“ Другог светског рата, у веома ангажованој нормативној активности, донела је низ прописа којима је на потпуно нове основе, поставила и регулисала различите области политичког, економског и друштвеног живота. Судећи према нормативима којима је држава покушавала да уреди архивску делатност и образује архивску службу, приступ проблематици заштите архивске грађе је био озбиљан. Примена прописа из ове области, њихов сукоб са стварношћу, однос прокламованог и стварног, положај архивске грађе у процесу социјалистичке изградње федеративне Југославије, питања су којима су решења тражена у правној и архивској нормативи. Оснивање Главног архивског савета ФНРЈ, као централног струковног органа са циљем да креира и спроводи развојну политику у области архивске делатности и заштите архивске културне баштине, представљало је јасну поруку државе да се „питања архивства“ решавају на савезном и највишем државном нивоу.

Главни архивски савет (ГАС) је образован *Општим законом о државним архивама* 1950. године, као „саветодавно стручно тело“, при Министарству за науку и културу ФНРЈ.⁴⁵⁷ Општим законом није био детаљније регулисан положај нити

⁴⁵⁷ *Општи закон о државним архивама*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 12/1950. Главни архивски савет је постављала Влада ФНРЈ, аналогно томе републичке архивске савете, влада одређене народне републике при министарствима односно саветима за науку и културу република као саставних јединица федерације, било је предвиђено оснивање републичких архивских савета.

делокруг рада и организација Главног архивског савета. Међутим, опсежна припремна образложења уз нацрт *Општег закона о државним архивима*, обухватала су разматрања везана за статус и улогу Главног архивског савета. При томе је све израженији био „глас архивске струке“, који су надлежни државни органи ослушкивали са појачаном пажњом. Њихово разумевање архивског материјала, кретало се у оквирима „пресудног значаја архивских списа у појединим државним пословима и процесима“ али и потребе да се за историјска истраживања сачувају трагови „револуционарних и народних успеха“ у ослобођењу југословенске територије и стварању самосвојног обрасца развоја федералне Југославије. Због тога није било упутно дозволити разноврсно, врло често „самовољно руковање“ архивским материјалом, па се као неопходност наметнуло образовање државног тела, које ће координирати рад свих архива у земљи по „стручној линији“ и предлагати административно-оперативном руководиоцу архивских установа, неопходне мере, прописе или савете за организовање послова у архивима.⁴⁵⁸

Уредбу о Главном архивском савету је донела Влада ФНРЈ 1950. године.⁴⁵⁹ Њоме су изричито били регулисани надлежност и задаци Савета, његов састав, процедура именовања чланова, као и начин рада. Главни архивски савет представљао је стручно тело за сва архивска питања у тек образованој и институционализованој архивској служби на територији југословенске федерације.⁴⁶⁰ Процедура рада Савета је Уредбом регулисана одредбама о начину и динамици организовања седница и могућности образовања привремених комисија „за проучавање и разраду појединих стручних питања“, у којима су могли учествовати и „стручњаци изван Главног архивског савета“.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ Архив Србије, а.ф. Друштво архивских радника Србије (ДАРС), 19. Замишљено је било да Архивски савет ФНРЈ буде састављен од истакнутих стручњака, „директора савезних и главних републичких архива“, затим представника председништва Владе ФНРЈ и Министарства просвете и науке ФНРЈ. Министарство је образложило задатак Главног архивског савета који се састојао у томе да ово тело на својим састанцима проучи и продискутује актуелна и конкретна питања од општег и специјалног значаја за све или за поједине архиве, те да у виду стручних препорука и елабората одговарајућим руководним органима даје савете и мишљење о решењу појединих проблема. То је значило да Архивски савет ФНРЈ буде тело које ће потпуно стручно и компетентно моћи да предлаже текстове разних стручних и организационих „инструкција“ и прописа по свим важним питањима архивског живота.

⁴⁵⁹ *Уредба о Главном архивском савету* Службени лист ФНРЈ, бр. 54/1950. Задатак Савета је био „да проучава теоретска, методолошка и организациона питања из архивистике, о њима даје своје мишљење и предлоге Савету за науку и културу Владе ФНРЈ“. Посебна стручна питања су била део разматрања и предлога Главног архивског савета, као што су „предаја (концентрација, прикупљање), подела, одабирање (шкартирање), класирање, систематизација, заштита, чување конзервирање и објављивање архивске грађе“.

⁴⁶⁰ *Исто*. Тада највише струковно архивистичко тело у ФНРЈ су чинили: директор Државне архиве ФНРЈ, представник Председништва Владе ФНРЈ, по један представник сваког републичког архивског савета и „три до пет истакнутих стручњака архивиста или историчара“.

⁴⁶¹ *Уредба о Главном архивском савету*, Службени лист ФНРЈ, бр.54/1950. У зависности од питања која су била предмет расправе на седницама Главног архивског савета, као што су била и питања од значаја за

У целини, из текста Уредбе видимо да су прихваћена и имплементирана мишљења из Образложења уз нацрт *Општег закон о државним архивама*, у погледу делокруга рада Главног архивског савета, на чему се у претходним разматрањима законских текстова посебно инсистирало. Дилеме око статуса Главног архивског савета, у смислу његовог одређења као саветованог стручног или „наредбодавног“ тела, представљале се једину тачку неслагања између архивских стручњака у земљи, јединствених у ставу да је потреба образовања Главног архивског савета била преко потребна.⁴⁶²

Анализа уредбених решења омогућава да разумемо и сагледамо намеру државе да увођењем Главног архивског савета на својој територији једнообразно и централизовано уреди архивску делатност. Нису уочена посебна решења у погледу третмана архивске грађе највиших, федеративних органа власти у Југославији у периоду до 1964. године. Целовитост система заштите архивалија је огледала како у територијалном смислу, односно месној надлежности, тако и у стварном (суштинском) погледу, јер је начин заштите архивалија државних органа различитог хијерархијског нивоа, затим архивалија других правних субјеката који су се тада јављали као ствараоци регистратурског материјала и архивске грађе, био системски решен на исти начин.

Међутим, идеја о оснивању највишег струковног архивског тела није била новина у југословенској архивистици. *Закон о државној архиви Краљевине Србије* из 1898. године је предвидео да државни архивар, као лице које непосредно управља Државном архивом у Београду, „уза се има одбор, који му помаже и даје потребне савете ради што бољег и свестранијег вршења својих послова“. Надлежност и начин избора чланова, као и састав Одбора (по један члан Академије наука, један професор Велике школе и по један виши чиновник из сваког министарства) указују да се радило о државном телу које је било посвећено битним питањима из области прикупљања, сређивања и чувања „докумената од општег значаја и историјске вредности“.⁴⁶³

специјалне архиве, формиране по члану 3. Општег закона, овим седницама су могли да присуствују и представници „односних специјалних архива“, са правом да „учествују у раду и одлучивању као и сви редовни чланови Савета“. У случају разматрања питања од значаја за историјско архивски материјал „о међународним односима“ у раду Савета је учествовао и представник Министарства иностраних послова „са саветодавним гласом“. Уредба садржи и одређена статутарна питања као што је избор председника Савета из редова његових чланова и именовање секретара савета од стране Председника Савета за науку и културу ФНРЈ, чији је задатак био обављање административно-техничких послова за потребе Савета.

⁴⁶² АС, а.ф. ДАРС, 1948-1950. Министарство просвете је прихватило и предложило да Главни савет ипак буде одређен као саветодавно тело, јер је сматрало да ће бити потребно да предлози и инструкције савета „добију санкцију надлежног руководног органа“.

⁴⁶³ АС, *Закон о Државној архиви, Зборник закона и уредаба Краљевине Србије*, 45, 601-605. Одбор је имао улогу саветодавног тела државног архивара у „свим питањима унутрашњег уређења и унапређења

У Пројекту Закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије из 1935. године, ради „општег расправљања извесних архивских питања и доношења сагласних одлука“ био је установљен Архивски савет. По службеној дужности, у Архивски савет су улазили, као редовни чланови, сви управници, њихови помоћници, инспектори и најстарији архивари државних архива, по један начелник сваке Академије наука, по један изасланик Филозофског и Правног факултета свих универзитета, по један изасланик свих министарстава и по један члан Државног савета и Главне контроле. Састав Архивског савета говори о значају који су предлагачи Пројекта Закона у Краљевини, придавали архивској делатности и заштити архивског материјала, посебно државних надлештава и правних лица од највишег значаја за Краљевину Југославију. Рад Архивског савета био је Пројектом Закона „у тесној вези са Главном управом државних архива и регистратура“. Једно од преимућстава Пројекта, који никада није добио снагу закона у Краљевини, било је установљавање начина вршења контроле у области рада државних архива и регистратура.⁴⁶⁴

Ако упоредимо законска решења по *Закону о државној архиви* из 1898, *Пројекту Закона* из 1935. године, са одредбом о Главном архивском савету из *Општег закона о државним архивама ФНРЈ* из 1950. видимо да он по последњем пропису представља „саветодавни стручно тело“. То значи да би према предлогу струке из 1935. године, више слично установи Архивског савета, него Главне управе државних архива и регистратура, док га је са решењем из *Закона* из 1898. године, такође повезивала управо саветодавна улога. Изостао је управни елемент, који је био предвиђен у делокругу рада Главне управе државних архива и регистратура. У каснијем периоду сведочићемо чињеници да је „изоштавање“ државних архива из реда државних управних органа узроковало децентрализацију архивске службе и у контексту самоуправних трансформације земље оснажило архивска законодавства федералних јединица у односу на дотадашњу непосредну примену савезног архивског закона и подзаконских прописа.

Државне архиве“, а чинило га је „најмање десет чланова“ постављених краљевим указом на предлог Министра просвете и црквених дела „на пет година“.

⁴⁶⁴ *Пројекат закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије*, 1935, АЈ, библиотека инв. бр. 1539. Поред редовних, у рад Архивског савета могли су да учествују и дописни чланови државних архива са „правом на све повластице које у подвозу и иначе буду имали редовни чланови“ Савета. Главна управа државних архива и регистратура је, за своју надлежност, заједно са управама осталих државних архива, имала значај државног органа у области управљања и контроли свих државних архива и вођење надзора над свим регистратурама, који је истовремено представљао „целокупну архивску установу и службу“ пред свим државним, самоуправним и осталим правним институцијама у земљи и иностранству. То значи да би архивска делатност, да је пројекат закона прихваћен, била вреднована у самом врху државних послова и на тај начин добила могућност да се развија упоредо са архивским службама других европских земаља.

Саветодавна улога Главног архивског савета није била и обавезујућа за надлежне органе под чијом управом су се налазили државни архиви. Свакако је, међутим, морала бити примењива јер је за архивску делатност било веома значајно уважавање мишљења Главног архивског савета у вези свих оних питања из области заштите архивалија која су као делокруг рада били предвиђени *Уредбом о Главном архивском савету*. Истовременим поређењем усвојених и пројектованих законских решења из три државна система (Краљевина Србија, Краљевина Југославија и ФНРЈ) долазимо до закључка да је законодавац ФНРЈ у области архивске делатности није поставио значајне новине. Пре би се могло рећи да је вршено преузимање нормативних решења и института из претходних законских текстова, њихово прилагођавања околностима новонастале државе и покушај да се на тада најбољи могући начин регулише јединствено на читавој државној територији систем заштите архивалија.

Главни архивски савет се први пут састао у свом пуном саставу у Београду, новембра 1950. године у просторијама Државне архиве, када су се на дневном реду нашла организациона и стручна питања у заштити архивске грађе и раду архивских установа.⁴⁶⁵ Међутим, у духу реорганизације државне управе и статус Главног архивског савета је био интензивно решаван током 1953. године. Савет за науку и културу Владе ФНРЈ је био укинут као посебна „руководна“ установа, којој је био придодат Главни архивски савет. Федерално архивско стручно тело је наставило рад по прописима постојеће *Уредбе*, као саветодавни орган Савезног извршног већа за потребе архивске струке, све доношења новог прописа о раду овог тела, у складу са уставним принципима и по претходно прибављеном мишљењу надлежних државних органа.⁴⁶⁶ Захтевало се и интензивније укључивање представника удружења архивиста и историчара, укључујући ти и економске и правне историчаре, као и чланове које би именovalo Савезно архивско

⁴⁶⁵ Јован Петровић, *Прво саветовање Главног архивског савета и његови закључци*, у: „Архивист“, година I, свеска 1, Београд, 1951, 7-2. У закључцима са ове седнице, нашло је своје место питање устројства целокупне архивске мреже у Југославији, централизација и концентрација архивског материјала, питање архивских зграда, потребе доношења уредбе о регистратурама, примена казених одредби Општег закона о државним архивама, техничка заштита и микрофилмовање архивске грађе, образовање стручних кадрова и материјално обезбеђивање архивистичких службеника, сарадња међу архивима, публикавање архивске грађе из 19 и 20. века, покретање стручног архивистичког часописа, међународна архивска сарадња и учешће југословенских архивиста, истраживање архивске грађе од значаја за историју југословенских народа у иностраним архивима, реституција архивске грађе.

⁴⁶⁶ У ту сврху је била образована Комисија у саставу др Никола Шкерковић, Јован Балтић, Драги Миленковић и Јован Петровић. Основни принципи којима се Комисија требало да руководи приликом израде нацрта новог уредбеног прописа о Главном архивском савету пре свега су подстицали идеју да ГАС убудуће треба да буде тело које има право одлучивања о питањима архивске службе у границама законских прописа, што је значило проширену и конкретнију функцију него што је до тада била само саветодавна.

веће. Конкретне компетенције ГАС-а требало је прецизно утврдити као и његову унутрашњу организациону структуру, односно делокруг рада, с тим да је било потребно посебно и јасно разграничити надлежности ГАС-а и архивских савета федералних јединица, али истовремено спровести и реорганизацију архивских савета у републикама, на истим принципима како је то учињено са Главним архивским саветом.⁴⁶⁷

Преломно је било IV заседање Главног архивског савета ФНРЈ, под председавањем др Душана Пантелића, одржано у Загребу, почетком 1953. године. Веома исцрпна дискусија по материјалима које је Председништво ГАС-а припремило, резултирала је доношењем закључака битних за даљу судбину архивске струке и реорганизацију Главног архивског савета.⁴⁶⁸ И поред чињенице да је Главни архивски савет ФНРЈ на овом заседању постепено прелазио у друштвену организацију, ипак су основна струковна питања била стављена у средиште дискусије и одлучивања на заседању. Заштита архивског материјала је захтевала организованiji рад на терену, његово ефикасније преузимање од стране државне архиве, како би се спречило још увек присутно уништавање архивалија на терену. Евиденција и надзор над регистратурама и архивском грађом која се налази изван архивских установа као основно стручно и вишефункционално питање, детаљније је разматрано са посебном пажњом, што је био резултат и претходно изнетих извештаја о стању архивалија у регистратурама, како оних државних органа и надлештава из периода Краљевине Југославије, тако оне архиве која је развучена, нестала или уништена током другог светског рата, тако и не новонасталих органа власти после 1945. године, када су својим ажурним ставом распродаје старе хартије отпадним предузећима, неадекватно образовани и неупознати са значајем архивске баштине, дисциплиновани партијски кадровици допринели додатном девастирању архивског материјала различите провенијенције. Стога је било потребно прецизирати начела и методе евиденције архивалија на терену, а посао евидентирања је био један од императивно постављених задатака архивских посленика на свим државним, републичким и локалним нивоима.⁴⁶⁹

⁴⁶⁷ *Закључци IV редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ одржаног у Загребу од 12 до 14. фебруара 1953. године*, у: „Архивист, орган Главног архивског савета ФНРЈ, 1-2, Београд, 1953, 46. Да би се омогућило функционисање ГАС-а према предложеним принципима, у циљу унапређивања архивске струке, за коју су архивски посленици у том периоду и поред очигледног труда, сматрали да „није на висини“ јер јој се не „поклања довољно пажње“, било је неопходно и у федералним јединицама, републикама извршити реорганизацију архивских савета на истим основним принципима, као што пре основати удружења архивиста и у свим републикама .

⁴⁶⁸ АЈ-130-1036-1558: Акт Главног архивског савета бр. 253 од 26. новембра 1953.

⁴⁶⁹ *Закључци са IV редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Загребу од 12. до 14. фебруара 1953. године*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, бр. 1-2, Београд, 1953, 45-50. У циљу боље организације заштите архивалија код стваралаца свакако је био неопходно решити и

Истицала се и потреба унапређења заштите архивске грађе у самим државним архивима, што је за предуслов имало обезбеђивање адекватног простора, објекта и опреме у архивима. Стога је Главни архивски савет тражио да се овом питању држава посвети посебну пажњу. Нарочито се то односило на потребе Државне архиве ФНРЈ, као надлежне за прикупљање, чување и заштиту архивских докумената највиших државних органа и други савезних организација, предузећа и заједница. Наменски смештајни простор и прописана опрема представљали су основни и неопходан вид техничке заштите архивалија, али не и једини. Стога је архивска струка већ те 1953. године износила озбиљне и напредне предлоге у погледу образовање служби за микрофилмовање и лабораторије за конзервацију и лечење архивских докумената у архивима,⁴⁷⁰ а једно од озбиљних и често постављаних питања био је повраћај архивалија из иностраних архива, пре свега аустријских, на основу важећих међународних конвенција.⁴⁷¹

Не мање је било значајно питање „наставних планова, програма и упутстава у вези са образовањем стручних архивистичких кадрова“, у оквиру којег је Главни архивски савет био овлашћен да „даје мишљења, предлоге и оцене“ датих планова и програма. Такође је добио право и обавезу да самостално сачињава планове у вези образовања стручних архивистичких кадрова, по „тражењу“ Савета за науку и културу ФНРЈ, које је Уредбом такође представљало делокруг рада Савета. То је значило да се већ тада нормативно посвећивала посебна пажња и указивала на потребу постојања стручних кадрова из области архивистике. Помно су разматрани извештаји са организованог првог Вишег архивистичког течаја, са конкретним предлозима о будућој организацији, раду и наставном плану течаја. Најзад, објављивање стручних архивистичких публикација, као круна стручног архивистичког рада и начин доступности архивске грађе јавности, такође је било верификовано на највишој архивској инстанци у федерацији.⁴⁷²

питање уредбе о регистратурама, који би решио значајна питања о поступању регистратура са архивском грађом која је настајала њиховим радом. Један вид сабирања архивалија са терена представљао је и њихов откуп, па се договорило израда правилника о откупу архивалија по предлогу архивиста из Загреба и изношење тог питања пред Главни архивски савет. ГАС је размотрио ова предлога и на IV седници у Загребу усвојио нацрте оба документа те овластио Председништво да дефинитивно утврђене нацрте докумената предложи надлежном државном органу за усвајање.

⁴⁷⁰ АЈ-130-1036-1558: *Закључци са IV редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Загребу од 12. до 14. фебруара 1953. године*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, бр. 1-2, Београд, 1953, 45-50.

⁴⁷¹ *Закључци са IV редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Загребу од 12. до 14. фебруара 1953. године*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, бр. 1-2, Београд, 1953, 50.

⁴⁷² *Исто*. У вези са едуковањем кадрова, блиско је било везано питање унапређење „Архивиста“, стручног часописа на савезном нивоу, сарадње заједничких комисија Главног архивског савета и Академијског савета ФНРЈ у циљу реализације објављивања архивске грађе за историју југословенских народа новијег

Сва питања о којима се расправљало на IV заседању Главног архивског савета ФНРЈ су била конкретизована, поједина и реализована до V заседања одржаног у Сарајеву у периоду од 9. до 11. јула 1953. године.⁴⁷³ Реорганизација Главног архивског савета је на V заседању била коначно прихваћена, у оквиру извештаја Председништва ГАС-а о извршењу закључака са претходног заседања. У том смислу је Главни архивски савет требало да прерасте у друштвени орган, због чега је закључено да се приступи оснивању савезног удружења архивиста. Истовремено оснивањем савезног удружења архивиста, извршни одбор будућег удружења би преузео садашње, али и извесне будуће нове функције Главног архивског савета, на који начин би исти био угашен.⁴⁷⁴

Улога Главног архивског савета у образовању будућег савезног удружења архивиста је такође била уочљива. Задатак Председништва ГАС-а је био да изради нацрт статута будућег савезног удружења архивиста, као и да за следеће заседање буде поднет извештај са предлогом о одржавању првог конгреса архивиста ФНРЈ, на коме би се удружење и формално основало.⁴⁷⁵ Председник ГАС-а Душан Пантелић је у новембру 1953. године писао да је Главни архивски савет „као иницијатор оснивања удружења архивиста ФНРЈ, извршио свој задатак образовањем Савеза архивских радника Југославије, које је организовано на оснивачкој скупштини 25. новембра 1953. године.“⁴⁷⁶

доба. Такође, ГАС је сматрао да је неопходно учествовати у раду међународних архивских струковних организација, јер је то био још један начин да се прикупљају искуства других архивских система, имплементирају у архивско делатност на овим подручјима и тако унапређује систем заштите архивске грађе. Поред образовања архивског кадра, превентивне заштите архивалија, већ су значајно разматрана и питања унутрашњег рада у архивима, па се предлагало доношење посебног прописа/правилника о унутрашњем раду у архивима.

⁴⁷³ *Закључци са V редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Сарајеву од 9. до 11. јула 1953. године*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, бр. 1-2, Београд, 1953, 52-59. Заседању су присуствовали представници архивске делатности из Југославије, посебно Државне архиве ФНРЈ, државних архива република, архива Српске академије наука, историјског одељења ЦК СКЈ, Савезног извршног већа, Оријенталног института у Сарајеву односно Научног друштва у Сарајеву, професори Универзитета у Београду.

⁴⁷⁴ АЈ-318-130-175: *Закључци са V заседања Главног архивског савета одржаног у Сарајеву, у периоду од 9. до 11. јула 1953. године. Реорганизација Главног архивског савета ФНРЈ*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, 1-2, Београд, 1953, 60.

⁴⁷⁵ АЈ-318-130-175: *Закључци са V редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Сарајеву од 9. до 11. јула 1953. године*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, бр. 1-2, Београд, 1953, 50. У истом правцу су дате и препоруке о удруживању архивиста на нивоу федералних јединица, а посебној комисији је била поверена израда потребних нацрта уредби и упутстава у вези „живота и рада архива и архивске службе“.

⁴⁷⁶ АЈ-130-1036-1558: *Акт бр. 253 од 26. новембра 1953 – акт о укидању Главног архивског савета*. У том смислу, а с обзиром на чињеницу да је Главни архивски савет основан 1950. године Уредбом председништва владе, било је потребно на законском нивоу извршити измене и допуне, како би се озаконио престанак рада ГАС-а. Државни секретаријат за унутрашње послове је својим решењем број П/3 бр.22058/1 дана 15. децембра 1953. године одобрио оснивање и рада Савеза. Оснивањем Савеза је значајан део функција Главног архивског савета преузет, између чега и издавање савезног стручног архивистичког часописа „Архивист“, чији је први број штампан 1951. године. Видети: АЈ-318-132-178: *Акт Савеза архивских радника ФНРЈ бр. 58 од 11. маја 1954. године*.

Тада су прихваћена Правила о раду ове струковне организације, изабрани су Извршни одбор, Надзорни одбор и Уређивачки одбор часописа „Архивист“.⁴⁷⁷ Новоизабрани секретар Савеза, Јован Марјановић је писмено обавестио Секретаријат за просвету СИВ-а о томе да је образовањем Савеза архивских радника СФРЈ, према претходном договору, угашена активност Главног архивског савета ФНРЈ, с тим да послове Главног архивског савета преузме Савез архивских радника, као друштвена организација, и у вези тога затражио доношење неопходног решења СИВ-а.⁴⁷⁸

Иако је одиграо значајну улогу у оснивању Савеза друштава архивских радника на савезном нивоу, Главни архивски савет је, као саветодавно струковно тело при надлежном савезном државном органу, наставио свој рад на унапређењу архивске делатности у Југославији. Архивска служба у ФНРЈ још увек није била потпуно и чврсто организована, због чега је било потребно израдити већи број уредби и упутстава којима би се прецизно и јасно регулисао живот и рад свих врста архива у земљи, самим тим и струка у целини. Стога је било оправдано да Главни архивски савет не буде угашен одмах по оснивању Савеза архивских радника, већ да у том „прелазном периоду“ припреми и предложи све потребне уредбене и стручне архивске прописе. Из тог разлога се у југословенској архивској пракси, скоро све до шездесетих година (1958), уочава рад комисија Главног архивског савета ФНРЈ, посебно у области уређења архивског законодавства, док се истовремено постепено развијала и активност новообразованог Савеза архивских радника.⁴⁷⁹ Једно од битних питања односило се на делатност око израде новог Упутства о одабирању и шкартирању архивске грађе, с обзиром да је архивска струка сматрала *Упутство о прикупљању, чувању и повременим шкартирању архивског материјала* из 1952. године⁴⁸⁰ превазиђеним. Истовремено је све израженија потреба била за припремом новог закона о архивима и архивској делатности на

⁴⁷⁷ АЈ-130-1036-1558: Акт Савеза архивских радника ФНРЈ упућен Секретаријату за просвету Савезног извршног већа, од 3. децембра 1953, бр. 4. За председника је изабран академик др Душан Пантелић, секретара Јован Марјановић, директор Државне архиве ФНРЈ.

⁴⁷⁸ АЈ-130-1036-1558: Акт Савеза архивских радника ФНРЈ упућен Секретаријату за просвету Савезног извршног већа, од 3. децембра 1953, бр. 4. За председника је изабран академик др Душан Пантелић, секретара Јован Марјановић, директор Државне архиве ФНРЈ.

⁴⁷⁹ *Реорганизација Главног архивског савета ФНРЈ*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, 1-2, Београд, 1953, 60. Према објављеним извештајима о раду ГАС-а током 1958. године, види се да је одржано само у тој години пет редовних седница, на којима су расправљана у том тренутку најактуелнија питања архивске струке.

⁴⁸⁰ *Упутство о прикупљању, чувању и повременим шкартирању архивског материјала*, Службени лист ФНРЈ, бр. 8/1952.

југословенском подручју, тако да су та основна струковна питања заокупљала највише савезно струковно тело у касним шездесетим годинама прошлог века.⁴⁸¹

Само оснивање Савеза архивских радника није представљало основ за формално гашење Главног архивског савета. О томе је одлучивао и Главни архивски савет на свом последњем заседању одржаном у Београду 24. новембра 1953. године, на коме је донет закључак да се предложи Секретаријату за просвету и формално укидање Главног архивског савета. Како је Главни архивски савет основан Уредбом Председништва Владе ФНРЈ од 6. септембра 1950. године, било је потребно донети решење о његовом укидању, као и о предаји свих његових послова (надлежности, архиве, инвентара, акредитива) Савезу архивских радника Југославије.⁴⁸² Тако је Одбор за просвету СИВ-а је сачинио нацрт *Закона о измени Закона о државним архивама*, према коме је укинута одредба основног *Закона о државним архивама*, којом је било предвиђено оснивање и постојање Главног архивског савета ФНРЈ. У образложењу нацрта Закона о изменама, наведено је да је Главни архивски савет „на својој последњој седници размотрио питање свог даљег постојања и рада, па у вези са тиме закључио да поред Савеза архивских радника нема потребе за даљим његовим постојањем, из ког разлога је и предложио сопствено укидање“.⁴⁸³

Правни аспект престанка рада Главног архивског савета је био јасно постављен. Струковни домен можемо разматрати најпре анализом Правила Савеза архивских радника ФНР Југославије, која су усвојена на оснивачкој скупштини Савеза. Циљ оснивања Савеза, према Правилима, је било унапређење архивистике и развој архивске службе у Југославији, а његов рад се простирао на територији ФНРЈ. Савез је била организација са статусом правног лица и задацима: рад на унапређењу архивистике и архивске службе у ФНРЈ, на стручном уздизању архивских радника, на развијању свести о важности архивске грађе као драгоценог извора за научно проучавање наше прошлости

⁴⁸¹ Фрањо Биљан, *Рад Главног архивског савета*, у: „Архивист“, 1-2, 1959, 66-67. На седницама ГАС-а у току 1958. године разматрала су се и следећа струковна питања од савезног значаја: план инвестиција и проширења мреже архивских установа у оквиру Перспективног плана развоја просвете и културе 1857-1961. године, допунске плата за службенике архива, школовање архивских кадрова, мрежа и буџетирање архивских установа, питање организације и рада специјалних архива, откуп архивске грађе, публикавање архивске грађе.

⁴⁸² АЈ-130-1036-1558: Акт Секретаријата за просвету број 15315 од 5. децембра 1953. године. Правно посматрано, радило се о два различита струковна тела. Главни архивски савет је био основан *Општим законом о државним архивама* 1950. године, као „саветодавно стручно тело“, што значи да је престанак рада овог тела, односно његово укидање могло бити спроведено по истом поступку по којем је и основан: доношењем новог закона у архивској делатности или изменама и допунама постојећег савезног закона, којим изменама би се прецизирало укидање Главног архивског савета као и утврђивање органа или тела које би преузело послове Савета.

⁴⁸³ АЈ-130-1036 -1558: Акт Одбора за просвету СИВ-а бр. 15695, од 12. децембра 1953.г.

и на чувању архивалија, предлагање надлежним органима мера потребних за унапређење архивистике и архивске службе и заштите архивалија, као и да ради на измени стечених искустава у архивистици и архивској служби, користећи се и искуствима у свету.⁴⁸⁴

Сва поменута организациона питања могла су се анализирати у контексту шире друштвено-политичке и економске климе која је захватила земљу почетком шездесетих година 20. века. Деетатизација државе, подруштвљавање политичке и економске моћи је био већ озбиљно започет процес у Југословенској федерацији. Елементи „самоуправног социјализма“ су се постепено проналазили и у сфери културне, научне, образовне па и политике заштите културне баштине и архивског наслеђа, па су се полако и стручне архивске функције подруштвљавале.

3.5. Државна архива ФНРЈ – оснивање и рад до 1964. године

Питању институционализације заштите архивалија државних органа, али и других стваралаца, у првим годинама по ослобођењу није придавана нарочита пажња, нити је било актуелно. Упутства и уредбени прописи донети у периоду од 1945. до 1950. године били су општијег карактера и односила су се на то како сачувати од даљег пропадања, обновити што је могуће више, прикупљати документа и предмете од историјске и културне вредности. У складу са оваквим нормативнима, стајали су и први задаци државних органа у односу на статус и третман архивских докумената.⁴⁸⁵ У том смислу је новодонети *Општи закон о државним архивама* пружио основ да се савезни, али и републички архиви третирају као државне установе које прикупљају и по стручним методама чувају и обрађују историјска документа значајна за развитак државе и народа, а како би се та документа могла користити у јавне, научне и приватне сврхе. Други битан задатак, који је произлазио из суштине рада у архивима, потпорен законским основама, састојао се у публикавању историјске грађе, а у јавном животу пропагирању значаја чувања архивалија за потребе историјске науке и културе.⁴⁸⁶ А пре свега тога, стајала је потреба да се архивска документа прикупе, евидентирају и саберу у државне архиве.

⁴⁸⁴ Исто. Правила Савеза архивских радника ФНР Југославије.

⁴⁸⁵ АЈ-315-16-33,35: Преписка о стању архивске грађе и државних архива са надлежним државним органима.

⁴⁸⁶ *Општи закон о државним архивама*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 12/1950, *Из архивистике, Приручник за службенике архива*, Београд, 1959, 236. Поређења ради, схватање архива према Законском чланку о уређењу Земаљског архива је значило да се у архиву чувају исправе важне за историју Аустроугарске краљевине, односно списи свих грана јавне управе, посебно Сабора. Према Закону о државној архиви Србије из 1899, задатак архива је био да „прикупља, сређује и чува све документе од општег значаја и историске вредности. Видети: В. Stulli, *Архивистика и архивска служба, Студије и прилози*, 81.

Државна архива Федеративне Народне Републике Југославије је званично основана *Општим законом о државним архивима* 1950. године, „у циљу скупљања, заштите и обраде историјско-архивског материјала“.⁴⁸⁷ Основни задатак Државне архиве ФНРЈ био је да прикупља и преузима архивски материјал свих савезних надлештава и установа, предузећа под принудном управом савезних органа, као и органа друштвених организација, чија се делатност одвијала на територији југословенске државе, те елементарно сређивање исте,⁴⁸⁸ као и води стручни надзор над регистратурама од савезног значаја.⁴⁸⁹ По закону је федерални архив потпадао под непосредни надзор Министра за науку и културу ФНРЈ.⁴⁹⁰

Генеза савезног државног архива сеже у време Краљевине Југославије. Иако званично у Краљевини није био донет општи закон о архивској делатности и архивима, Пројекат закона о државној архивама и регистратурама из 1935. године је предвиђао Архиву националног васкрса Краљевине Југославије, са седиштем у Београду. Територијални делокруг рада Архиве националног васкрса је обухватао целокупно државно подручје Краљевине Југославије, као и све „југословенске установе и насеобине где их год има“.⁴⁹¹ И предлог текста *Уредбе са законском снагом о државним архивама* из 1939. године, који такође није добио парламентарни легитимитет, дефинисао је појам државних архива као „државне научне установе, у којима се скупљају, сређују, чувају, по прописима ове Уредбе употребљавају и искоришћавају сва документа, акта и остали архивски материјал, који су од општег значаја за државни живот и развитак, за историју нашега народа и нађе земље, као и за све врсте правних потреба јавног и приватнога живота“.⁴⁹²

Оваква поставка је одмах изазвала полемике између законодавних органа и управника постојећих архивских установа на територији Југославије. Најозбиљнију примедбу је изнео Александар Арнаутовић, тадашњи управник Државне архиве у

⁴⁸⁷ *Општи закон о државним архивима*, Службени лист ФНРЈ, бр. 12/1950. *Из архивистике, приручник за службенике архива*, 12. Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, Београд, 2000, 19.

⁴⁸⁸ АЈ-319-72-94: Годишњи програм делатности Архива Југославије на спровођењу његових законом утврђених обавеза на заштити архивске грађе предвиђене уговором са Савезним саветом за образовање и културу, за 1968. годину

⁴⁸⁹ Никола Шкерковић, *Организација архивске службе*, у: „*Архивист*“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, година 2, свеска 1, Београд 1952, 9. Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, Београд, 2000, 22.

⁴⁹⁰ *Општи закон о државним архивама*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 12/1950.

⁴⁹¹ АЈ, библиотека инв. бр. 1539. *Пројекат закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије*, 1935. Сав архивски материјал који се односио на стварање југословенске државе, а нарочито од 1903. године па на даље, спадао је у стварну надлежност Архиве националног спаса КЈ.

⁴⁹² АЈ-66-333-95: Уредба са законском снагом о државним архивама. Као посебне државне архиве, „засебне установе“, Уредбом су биле предвиђене архиве у Дубровнику, Загребу, Београду и Новом Саду, а у склопу других државних установа биле су предвиђена архивска одељења.

Београду.⁴⁹³ Чињеница да *Уредба*, за разлику од *Пројекта закона* из 1935, није предвиђала постојање Државне архиве Краљевине Југославије, за А. Арнаутовића је управо тај недостатак представљао „најважнију посебну напомену у погледу схватања које Нацрт има о садашњој Државној архиви Краљевине Југославије у Београду“. Он је прилично одређено и јасним речима приметио да се Уредбом „изгубила из вида сама досадашња намена“ Државне архиве Краљевине Југославије. Сматрао је да „уместо да улогу коју је Државна архива у престоници имала у предратној Краљевини увећа, удесетостручи у данашњој великој Југославији, па чак и да јој да улогу водеће установе на целом Словенском југу, Нацрт своди Државну архиву Краљевине Југославије у Београду на покрајинско надлештво и то мање но што је било пре Светског рата“.⁴⁹⁴

Из текста управника државне архиве у Београду, произлазе дилеме и питања. Прво се односи на изостанак регулативе Државне архиве Краљевине Југославије, као архивске установе која би се старала о заштити архивалија државних органа Краљевине и свих других стваралаца од значаја за територију и државну структуру југословенске државе, како је то Арнаутовић својим напоменама и прецизирао. Уредбом није била предвиђена ни претходним (неусвојеним) нормативом пројектована Архива националног васкрса Краљевине Југославије у Београду, која би се могла сматрати у територијалном организационом, струковном смислу претходником Архива Југославије, у смислу *Закона о државним архивама ФНРЈ*, из 1950. године. Очигледно је у уредбеном пропису о архивској делатности у предвечерје Другог светског рата, потпуно изостала законодавна регулатива архивске установе која би понела терет и одговорност заштите архивске грађе настале радом органа власти и других стваралаца од значаја на највишем државном нивоу. То би се могло сматрати озбиљним пропустом законодавних власти у Краљевини Југославији, ако се посматрају перспектива и домети

⁴⁹³ АЈ-66-333-95: Напомене о нацрту Уредбе са законском снагом о државним архивама, управника Државне архиве у Београду др Александра Арнаутовића, акт. бр. 218 од 11. августа 1939. године. Она се односила на чињеницу да је из текста предлога Уредбе изостављена Државна архива Краљевине Југославије која би требало да има своје седиште у Београду и да прикупља „архиве Двора Краља, Председништва владе, свих министарстава, Генералштаба, Врховне команде, Народног председништва и осталих државних надлештава из Београда, Земуна и Панчева“, али и архиву са територија бановина у саставу Југославије, које нису потпадале под територијалну надлежности других државних архива, као и грађу „са целокупне територије краљевине Југославије и иностранства која се односи на ослобођење и уједињене Југословена а није покрајинског већ општег државног карактера“, те „грађу од општег државног значаја коју би желеле уступити друге Државне архиве или приватне личности.“

⁴⁹⁴ АЈ-66-333-125: Напомене о нацрту Уредбе са законском снагом о државним архивама, управника Државне архиве у Београду др Александра Арнаутовића, акт. бр. 218 од 11. августа 1939. године. Ове своје наводе Арнаутовић је поткрепио изводом из текста Уредбе којим се каже да „Државна архива у Београду обухвата територију бивше Краљевине Србије, до Балканских ратова“.

архивске делатности и ефекти прокламоване и стварне заштите архивалија у овом периоду.

Са друге стране, примедбе управника Арнаутовића, представљале су покушај да Државна архива у Београду, основана 1898. године, преузме ингеренције Државне архиве Краљевине Југославије, односно постане централна установа заштите архивске грађе за територију Југославије. То је донекле представљало „подразумевану ситуацију“, којој је погодовала чињеница да у Краљевини Југославији није донет ни један пропис из области „архивства“. Истовремено је *Закон о државној архиви* из 1898. године прећутно примењиван и после 1918. године. Правно и фактички је то био једини легитимни пропис из архивске делатности на територији нове државе „интегралног југословенства“, која је своју државност баштинила на некадашњој Краљевини Србији (могло би се отворити питање да ли и на правном систему своје међународно признате правне претходнице, која је интегрисана у новообразовану Краљевину СХС), до 1929. године, када је Краљевина покушала да низом законских прописа уреди различите области живота и рада.⁴⁹⁵ То није био случај са статусом државних архива, где су два покушаја регулације остала безуспешна. Стога је, захваљујући инертној примени *Закона о државног архиви* из 1898. године, Државна архива Србије прерасла у Државну архиву Краљевине Југославије. Томе сведоче различита акта, пословна преписка која је потекла из Државне архива према различитим државним органима: штамбљи и званични печати којима су оверавана службена акта у описима су садржали, као званичан, назив „Државна архива Краљевине Југославије у Београду“.⁴⁹⁶

Трећа дилема садржи у себи низ питања о разлозима који су довели до тога да у нацрту *Уредбе* из 1939. године буде практично девестирана потреба за институционализацијом државне архиве на нивоу југословенске државе између два светска рата. Ово би се могло посматрати и са аспекта тада актуелних друштвених и

⁴⁹⁵ Б. Петрановић, *Историја Југославије*, 1918-1978, 78-90. Љ. Димић, *Историја српске државности, Србија у Југославији*, 137-153. В. Stulli, *нав. дело*, 281-299. Законски текст о Хрватском земаљском архиву, донет 1872. године у Загребу, био је саставни елемент правног система друге државе, Аустроугарске монархије. Распадом Аустроугарског царства, као последице Првог светског рата, престао је да постоји и правни поредак те државе, док су новостворене државне организације градиле сопствено државно уређење и правно систем. То се пресликавало и на нормативно уређење администрације, архивског пословања и положаја архивског материјала, улогу и значај државних архива, с тим да су и у тој области прописи донети у држави која је престала да постоји, изгубили своју правну снагу. Због тога је, као и у другим сегментима, настављена примена прописа Краљевине Србије, све време „државног провизоријума“ до доношења нових прописа Краљевине Југославије после 1929. којима су уређене јединствено поједине области државног и социјалног живота за подручје Краљевине Југославије јединствено.

⁴⁹⁶ АЈ-66-333-125: Акт бр. 218 од 11. августа 1939. године, који је потписао управник државне архиве А. Арнаутовић.

политичких околности у Краљевини Југославији, у којој је све више било политичких превирања између покрајинских делова. Пројекција идеје о држави „интегралног југословенства“⁴⁹⁷ није се на најбољи и најсрећнији начин реализовала у стварности. Процес интеграције више регионалних територијалних целина, са различитим и често међусобно контрадикторним историјским предиспозицијама, националном културом, традицијом, економском развијеношћу, верском сукобљеношћу, културном политиком био је мукотрпан, са неизвесним коначним исходом. Краљевина Југославија је у касним тридесетим годинама већ показивала одлике неодрживости, а поједине регионалне целине су интензивније исказивале аспирације ка самосталношћу. Стога се и у домену архивске политике, према *Уредби са законском снагом о државним архивама*, знатно више него у *Пројекту Закона о државним архивама и државним регистратурама* из 1935. године, уочавало изједначавање свих државних архива у погледу статуса, функција, надлежности и значаја, као и њихово свођење на архиве покрајинског карактера.⁴⁹⁸

Трагом сачуване архивске грађе сазнајемо да је Државни архиви Србије, са седиштем у Београду, истовремено вршио функције две државне установе за заштиту архивалија на различитим хијерархијским нивоима: прве која је имала задатак да се стара о архивској грађу некадашње Краљевине Србије, док се други сегмент надлежности односио на заштиту архивалија органа државне власти Југославије. Такво стање није било одрживо, према мишљењу Министарства просвете Народне Републике Србије и Комитета за школе и науку Владе ФНРЈ. Преписка око статуса Државне архива ФНРЈ између надлежних државних органа, бавила се проблемима устројства Државне архиве ФНРЈ, као централне архивске установе у Југославији и истовремено разграничења надлежности са Државном архивом Србије, која би статусно потпадала под законодавну власт Народне Републике Србије. Истовремено су током 1947. године, када се приступило изради пројекта Закона о државним архивима, постали актуелни

⁴⁹⁷ Љ. Димић, *Културна Политика Краљевине Југославије II*, 127-130.

⁴⁹⁸ Позитивно расположење архивиста, угледних посланика културе и науке, државних инстанци, као ни расправе о оба предложена архивска прописа, нису помогли да се архивско законодавство Краљевине Југославије сврста у ред тадашњих легитимних архивских система земаља у окружењу или шире, у Европи. Традицију постојања централног или највишег државног архива, са циљем да се у исти саберу и сачувају архивска документа од највишег државног значаја, познавали су архивски системи Француске, Мађарске, Португалије, Немачке, Пољске, а изван Европског тла и Велике Британије као и Сједињених Америчких држава.

организација државних архива, њихово оснивање, проширивање, надлежности, као и сва друга питања из области архивске делатности.⁴⁹⁹

Према тада предложеним решењима око разграничења надлежности на нивоу федерација-република, Народна Република Србије је требало да добије свој „државни архив“, са седиштем у Београду, који би представљао правног наследника некадашње Државне архиве Краљевине Србије, односно чува и стручно обрађује архивску грађу насталу радом државних орган и других установа, организација и правних субјеката из периода до 1918. године, односно за време постојања суверене српске државе. Спорења су се односила на методологију разграничења надлежности између будућих државних архива федералног и републичког нивоа. Комитет за школе и науку Владе ФНРЈ предлагао да се архивски материјал до 1918. године издвоји и уступи Министарству просвете НР Србије, односно да Министарство просвете НР Србије образује Комисију од стране својих представника, који би извршили издвајање архивског материјала. Обзиром да Државна архива у Београду као наследник некадашње државне архиве Краљевине Србије још увек није била званично формирана по прописима нове државе, нити проглашена „за Српску архиву“, предложено решење није било изводљиво. Такође, архивска грађа настала до 1918. године, која би представљала јединствени архивски фонд државе/републике Србије, био је несразмерно већи од количине архивске грађе настале после 1918. године, а којим је такође располагала Државна архива у Београду. Стога се чинило да је предлог Министарства просвете НР Србије био оперативнији. По њему, Комитет за школе и науку Владе ФНРЈ је требало најпре да прогласи архив у Београду, који је био у надлежности тог Комитета, за Српску државну архиву. Истовремено се предлагало да, до оснивања Државне архиве ФНРЈ, сви предмети „млађи од 1918. године“ и даље буду у Српској државној архиви, а да се тек по оснивању Државне архиве ФНРЈ они преко надлежне комисије, коју би чинили представници Комитета за школе и науку владе ФНРЈ, представник Министарства просвете НРС и по један представник Српске државне архиве ФНРЈ, предају федералном државном архиву.

⁵⁰⁰ Разграничење између два архива није само подразумевало провенијенцију архивске

⁴⁹⁹ АЈ-315-16-33, 35: У корпусу различитих, битних питања о државним архивама нашло се на седницама Комисије и питање Државне архиве у Београду, која је у том периоду била у надлежности Комитета за школе и науку Владе ФНРЈ, као једина, док су све друге државне архиве спадале у надлежност влада народних република односно министарстава просвете. Председник Комитета за науку и културу, Борис Зихерл је на првој конференцији архивске комисије истакао да ће се „ускоро основати Архива ФНРЈ“, која је требало да „садржи документа од 1918. године, а да ће се све остале архиве прогласити за републиканске“.

⁵⁰⁰ АС, а.ф. ДАРС: Акт Министарства просвете НРС упућен Комитету за школе и науку при Влади ФНРЈ, бр. 607 од 3. децембра 1947.

грађе која би се у њима чувала, већ се односило и на зграду, инвентар и библиотеку, које је требало да преузме будућа Српска државна архива, односно државне архиве Народне Републике Србије.⁵⁰¹

Покушај да се поставе темељи будућем федералном архиву су били евидентни и путем других видова стручних питања која су постављана у периоду до 1950. године. Тако је Државна архива ФНРЈ у Београду израдила годишњи план рада за 1947. годину у коме је, поред осталог, предвиђала и издавање стручног часописа, што је било од значаја за очување архивалија било савезне било провенијенција федералних јединица. Тадашњи управник државне архиве у Београду др Никола Шкерковић, је истакао оправдана очекивања од стране Комитета за школе и науку при Влади ФНРЈ, као надлежном државном органу, која су се очекивања огледала у помоћи „аргументованим мишљењем у виду чланака“ како државних представника, тако и свих „признатих познавалаца и пријатеља“ архивистике и првог броја архивског часописа „из целе наше ФНРЈ“. Не мањег значаја су била и питања очувања, уређења и пословања архивских установа, научна и техничка обрада архивског материјала, опрема и положај особља у архивима.⁵⁰² И бруто биланс Државне архиве ФНРЈ за 1947. буџетску годину био је још један од доказа иступања ове државне установе у интересу заштите архивске грађе федерације. На печату и штампилу свих сачуваних излазних докумената архива у Београду из периода од 1946. до 1950. године јасно се види да је службени назив тог правног лица био Државна архива ФНРЈ, са седиштем у Београду.⁵⁰³ Стога се може

⁵⁰¹ АЈ-315-16-33; АЈ-315-16-35: АС, а.ф. ДАРС: Предлог Министарства просвете НРС је подразумевао и да зграда, инвентар и библиотека пређу у Својину српске архиве, а да сав постојећи персонал Архиве остане у Српској архиви до оснивања Архива ФНРЈ. Овај предлог је представљао и захтев Министарства просвете НРС да Комитет за школе и науку Владе ФНРЈ „повуче своје претходно решење“, јер се на састанцима Комисије, из изнетих ставова, могло закључити да оба државна органа „имају исто мишљење“ иако се то из текста оспореног решења бр. 9354 од 22. октобра 1947. године није могло „јасно видети“.

⁵⁰² АЈ-315-16-33, 35: Часопис је требало да буде посвећен, пре свега, организационим стручним и научним питањима, која се непосредно и посредно тичу архива у ФНРЈ, али и да садржи научне расправе, објављивање докумената, научно обавештајна средства.

⁵⁰³ АЈ-315-16-33, 35: Према Билансу, расходи Државне архиве у Београду су се, у домену стручних архивистичких послова, односили на транспортне трошкове за превоз архиве из унутрашњости (преузимање архивске грађе), откуп докумената, дезинфекцију архивалија, материјал за фотографисање, издавање часописа Државне архиве, претплату на стручне архивистичке часописе и библиотечке јединице за приручну библиотеку. Ако се погледа финансијска структура бруто биланса, уочава се да су се по висини одобрених средстава, одмах по принадлежности (плате и додаци) за запослене, огрева, осветљења, одржавања и поправки зграде архива, налазила средства за штампање архивских докумената о српском устанку у Војводини 1848. године (80.000 динара). За издавање часописа Државне архиве било је одобрено 30.000 динара, а нешто мања средства су била одобрена (и планирана) за откуп архивалија, њихову дезинфекцију или набавку стручних архивистичких часописа. Није било изричито предвиђених средстава за третман архивалија државних органа власти нити се из наведених расхода може прецизно раздвојити надлежност ове архивске установе обављала послове прикупљања и заштите архивалија у својству централне установе заштите на нивоу ФНРЈ или је обављала послове државне архиве федералне јединице Србије.

извесно говорити о функционисању Државне архиве у Београду као архивске установе републичког нивоа, исто тако као што се може на основу других параметара, попут наведених, као и чувања архивалија југословенског порекла насталих у периоду од 1918. до 1941. године или одговорности за свој рад Комитету за школе и науку при Влади ФНРЈ, прихватити да је истовремено ова државна архивска установа обављала и функцију централног југословенског архива.

Доношењем *Закона о државним архивама* 1950. године била је разрешена дилема и законом утемељена стварна и месна надлежност архивских установа на територији Југославије. Према организацији архивске службе у социјалистичкој Југославији, а у складу са друштвено-политичким и државним уређењем у земљи, сваки државни архив је у предметном периоду био дефинисан као самостална државна установа, административно везана за свог оснивача, који надзор над радом основаног му архива вршио преко својих органа за културу. Државна архива ФНРЈ је била државни архив савезног карактера, „архив федерације“, општег типа, од оснивања до 1954. године је била надлежна да прикупља грађу централних органа државне управе, установа и организација Краљевине Југославије и грађу савезних органа установа и организација ФНР Југославије, као и приватне фондове истакнутих личности чија је делатност од „општејугословенског“ значаја.⁵⁰⁴

3.5.1. Зграда Државне архиве ФНРЈ

До званичног образовања Државне архиве ФНРЈ (1950), постављала су се и питања техничке заштите и обезбеђивања смештајног простора – депоа Државне архиве у Београду, која је обављала послове заштите архивске грађе државних органа и других стваралаца савезног и републичког значаја. Државна архива ФНРЈ је замишљена као установа која има за задатак да прикупља, сређује, чува и ставља на употребу архивски материјал савезних установа од 1943. година на овамо, као и архивски материјал бивше Краљевине Југославије, настао у периоду од 1918. до 1941. године. Првенствени историјски значај употпуњавала је и практична „државна потреба“ да сав тај материјал буде сређен, сачуван, лако приступачан. Из тога је произилазила једна од најзначајнијих

⁵⁰⁴ *Одговори на упитнике за конгресне реферате*, у: „Архивист“, 3-4, Београд, 1960, 87. Референти којима је поверено да обраде поједине теме за Четврти међународни конгрес архива, прикупили су податке о стању архивских установа и архивске грађе на територији СФРЈ. Сумарне податке је обрадила Државна архива ФНРЈ, на основу чега је поднет реферат о стању архивске делатности у Југославији на поменутом конгресу архива.

функција федералног државног архива – преузимање архивске грађе од стваралаца, смештај и перманентна стручна заштита исте. Један од основних услова за реализацију основног циља заштите архивалија од савезног значаја било је обезбеђивање „довољно велике и прикладне просторије“ за смештај државног архива.⁵⁰⁵

Када је основан, Државни архив Југославије није имао своју зграду, што је у првом периоду његовог рада представљало основну тешкоћу. У периоду од 1950. до 1952. године већи број државних установа и предузећа савезног нивоа је, услед ликвидације или реорганизације, престао са радом, па се као приоритет поставило питање преузимања архивске грађе угашених савезних регистратуре, пре свега у случајевима када није било правних следбеника некадашњег савезног органа. Обзиром да Државна архива ФНРЈ у прве две године по формалном оснивању, практично није ни отпочела рад, бригу о архивској грађи угашених савезних регистратура привремено је преузела Комисија за координацију ликвидације савезних установа, управа, дирекција и предузећа која су постојала при савезном Министарству финансија.⁵⁰⁶

Смештајни простор се решавао по фазама, а у једном периоду су депои савезног архива били смештени на разним локацијама у Београду. Иницијатива за решавање питања смештаја Државне архиве ФНРЈ је долазила не само са државних инстанци већ и од стране архивских посленика. Јован Петровић, у функцији вршиоца дужности директора формиране Државне архиве ФНРЈ, у свом писму Одбору за просвету СИВ-а је указао на „више безуспешних покушаја обезбеђивања смештајног простора за потребе чувања архивске грађе југословенске државе“. Услед тог проблема, велике количине архивског материјала државне провенијенције (савезних финансијских установа, министарстава, комитета, савета, дирекција, председништва Владе ФНРЈ, али и министарстава, надлештава, привредних корпорација некадашње Краљевине Југославије) од историјске важности, налазило се по многим „потпуно неприкладним и забаченим просторијама, растурен и често угрожен влагом и другим недаћама“, у „хаотичном стању“ и „изложена пропадању“. Велики је део архиве савезних органа и установа био уништен или предат на прераду, посебно у периоду од марта 1951. до септембра 1952. године.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ АЈ-130-1036-1558: Акт Државне архиве ФНРЈ, бр. 74 од 29. јуна 1953. године упућен председнику одбора за просвету Савезног извршног већа ФНРЈ.

⁵⁰⁶ Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, Београд, 2000, 61. Ова је Комисија заједно са Саветом за науку и културу Владе ФНРЈ у више наврата констатовала тешко стање у коме су се налазиле незбринуте архиве савезних установа престао са радом.

⁵⁰⁷ Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, Београд, 2000, 61. АЈ-130-1036: акт Државне архиве ФНРЈ, бр. 74 од 29. јуна 1953. године упућен председнику одбора за просвету Савезног извршног већа ФНРЈ:

Државна архива ФНРЈ је, према писању Јована Петровића, тада располагала „свега са једним магацином“, који је могао примити „само минималан део“ архивског материјала државне провенијенције, што је указивало на неопходност коначног и хитног решавања питања засебне, довољно велике и прикладне зграде за прихват, сређивање и смештај архивалија.⁵⁰⁸ Из архивске грађе се види да је Савет за науку и културу Владе ФНРЈ ипак, бар декларативно, придавао пажњу питању решења зграде за федерални архив. На конференцији одржаној у Јавном правобранилаштву ФНРЈ, Главни архивски савет је детаљно изложио стање архивалија „на терену“, постојећу организацију архивских установа и мере које су заједнички предузели Савет за науку и културу Владе ФНРЈ и Главни архивски савет, за прикупљање, обезбеђивање и сређивање архивске грађе. Поводом елабората Главног архивског савета у погледу непримереног стања и уништавања архивалија на терену у земљи, стигла је наредба и са највиших државних власти. Маршал Југославије Јосип Броз Тито је наредио да се предузму хитне мере какао би се спречило даље уништавање архива.⁵⁰⁹ Било је неопходно издејствовати да се најхитније додели одговарајућа привремена зграда за Државну архиву ФНРЈ, у којој би се прикупљала и штитила архивска грађа од значаја за југословенску федерацију, пре свега државних органа власти.⁵¹⁰

У прве три године по оснивању савезног архива је већ била планирана изградња зграде архива и одређена локација за ту намену. Зграда намењена за чување и заштиту архивске грађе требало је да испуњава одређене стручне критеријуме, како у грађевинском, тако и у смислу унутрашњег опремања. Правила струке су налагала за

Почетком 1953. године Државни секретаријат за иностране послове ФНРЈ се обратио Државној архиви ФНРЈ захтевом да истој преда на чување сву своју архивску грађу насталу радом насталу до 1945. године. На томе су представници Државног секретаријата инсистирали, истичући да овај државни орган нема прикладних простора као ни стручно особље за спаšавање и сређивање архивског материјала који је „на садашњем месту“ угрожен и постепено пропада.

⁵⁰⁸ Југословенска архивистика се у периоду од 1950. године интензивно бавила питањем смештаја и чувања архивске грађе. Значајан број стручних радова на тему изградње наменских архивских зграда и архивских депоа проналазимо у стручним часописима на територији СФРЈ. То је питање, за предмет заштите архивске грађе савезних органа власти те рада Државне архиве ФНРЈ било од значаја утолико више што су поменути стручни радови пружили сазнања о искуствима европске континенталне архивистике, као и искуства у Совјетском савезу, Француској, Великог Британији или Сједињеним Америчким Државама. Видети више: *Profil savremenog arhiva u SFR Jugoslaviji, Materijal X kongresa arhivskih radnika Jugoslavije*, Београд, 1984, 96-106.

⁵⁰⁹ АС, а.ф. ДАРС: Поводом наредбе Ј.Б.Тита, била је сазвана и седница-саветовање министара за просвету и културу ФНРЈ, 11. септембра 1952. године, те је и на том форуму предложено да се најхитније приступи решавању смештајног простора за архиве како на савезном тако и на републиком нивоу.

⁵¹⁰ Примери из упоредне архивистике указују на двојаки начин решавања смештајног простора за архивску грађу. Искуство Велике Британије у савременом периоду подржава двојако искуство адаптације постојећих класичних зграда и пренамену, али и изградњу нових наменских објеката за архиве. Видети више: Christopher Kitching, *Archive Buildings in the United Kingdom, 1993-2005*, by Phillimore&CO.LTD, England, Great Britain, 2007, 5-27.

зграда архива буде физички одвојена од других објеката, „врло масивно грађена, са бетонским међуспратним конструкцијама и да има 4.500 до 5.000 м² корисне површине“, што је значило да би зграда морала имати два или три спрата.⁵¹¹ У поменутој преписци између Државне архиве и Одбора за просвету СИВ-а није се као услов постављала изградња новог објекта, већ се предлагало изналажење довољно велике и прикладне зграде за потребе архиве, јер је требало преузети „пеко 30 вагона“ архивске грађе.⁵¹² После краћег застоја, током 1955. године је, такође без виднијег резултата, било обновљено питање архивског објекта, али су средства за пројектовање била одобрена тек 1961. године, Тада су израђени пројекат и макете зграде, која је требало да буде смештена на Новом Београду, у близини државних органа тадашње федерације – зграда Палате федерације, објекта Савезног извршног већа,⁵¹³ али ова идеја, због недостатка финансијских средстава никада није реализована.⁵¹⁴

И поред видљивих покушаја, државни архива федерације у прве две деценије свој постојања није успео да реши питање смештајног простора за грађу органа и организација југословенске државе, коју је већ у континуитету преузимао. Стога је архивска грађа била размештена на више локација у Београду, у једном периоду их је било и десетак, у разним магацинским просторима, по таванима, подрумима, па чак и у простору напуштене евангелистичке цркве, у Дринчићевој улици у Београду.⁵¹⁵ Почетком септембра 1952. године Државној архиви ФНРЈ су додељене две просторије за

⁵¹¹ АЈ- 130-1036: Акт Државне архиве ФНРЈ, упућен секретару Савезног извршног већа ФНРЈ, број 11285 од 03. септембра 1953. Однос једне државе према документима из прошлости, посебно оним који осликавају рад најзначајнијих државних органа власти видљив је и на основу тога какав простор опредељује за смештај архивске грађе и регистратурског материјала. Архивски посленици су скоро одмах на почетку развоја југословенске архивистике значајну пажњу посвећивали стандардима изградње и опремања зграде архива, која би била у функцији оптималне заштите архивске грађе државне провенијенције, пре свега, али и свих других стваралаца. Тако су посебно планирана места за архивску зграду, грађевински и архитектонски захтеви, унутрашње уређење просторија, депои (складишта), просторије за канцеларијске сврхе, просторије за кориснике, постојање неопходних апарата за гашење пожара, дојаву или други видови обезбеђења архивске грађе од евентуалног оштећења или пропадања. Видети: Јоже Мачек, *Како градити модерну архивску зграду*, у „Архивист“, орган Савеза архивских радника ФНРЈ, св. 2, Београд, 1954, 45-49.

⁵¹² АЈ-130-1036-1558: Акт Државне архиве ФНРЈ, бр. 74. од 29. јуна 1953. године упућен Председнику одбора за просвету Савезног извршног већа ФНРЈ. Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, Београд, 2000, 61.

⁵¹³ Момчило Анђелковић, *Зграда Архива Југославије, од Дома краља Александра I до Архива Југославије (1930-2003)*, Београд, 2003, 33.

⁵¹⁴ Радован Јемуовић, *Архиви у 1969. години*, у: „Архивист“, XX, 1/70, Београд, 1970, 33. Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, Београд, 2000, 61. С обзиром на захтеве модерне архивистике и искуства напреднијих архивских система у свету, у погледу смештаја и услова чувања архивске грађе у архивима, стање у коме се налазила југословенска архивистика и систем заштите најзначајније архиве државних органа федерације, осликавало је

⁵¹⁵ Момчило Анђелковић, *Зграда Архива Југославије, од Дома краља Александра I до Архива Југославије (1930-2003)*, 33.

рад у објекту на Теразијама бр. 41, заједно са делом подрума за смештај грађе, који је простор 1956. године проширен са „четири мање подрумске просторије, које су биле влажне и без могућности проветравања“.⁵¹⁶ Тако је, према свом разуђеном смештају „на осам места у разним крајевима града“, која су била неодговарајућа, претежно подрумске „мрачне и просторије изложене влази, због чега је и преузета грађа у архиву била изложена опасности од оштећења, закључак управе архива био да се савезни архив у том периоду „по своме смештају и условима рада налазио на последњем месту, како у односу на југословенске архива“, тако и још више, у односу на одговарајуће иностране државне архиве. У међувремену, архива савезних регистратура је била делом смештена и у просторијама „добијеним са грађом“ у улици Драгослава Јовановића бр. 9, а у току 1954. године и у једном новом депоу у Савској улици, такође у сутерену, неусловном и неодговарајућом. Поред подрумског простора, у годинама „просторног трагања“ Државна архива ФНРЈ је добила могућност да значајне архивалије смести и на тавану у згради Београдског графичког завода,⁵¹⁷ тако да је првобитно искуство савезног архива по питању смештаја архивалија било свеобухватно, али са основном карактеристиком која се огледала у немању одговарајућег простора за правилно и стручно чување и заштиту архивске грађе највиших органа власти. Поменути, као ни више других идејних пројеката, односно предложених локација за савезни архив, остало је без конкретне реализације, због чега је највише трпела архивска грађе савезних државних органа и организација од највишег државног значаја, која је у том периоду предано сабирана и прикупљана, са циљем да се сачува од даљег девастирања и пропадања, које ју је, с обзиром на пут ратних и непосредног поратних догађања, озбиљно угрожавало.

3.5.1. Организација и рад Државне архиве ФНРЈ

Основана 1950. године, Државна архива ФНРЈ је отпочела са радом крајем 1952. односно почетком 1953. године. На првој седници Одбора за просвету Извршног већа Народне скупштине ФНРЈ одржаној 10. фебруара 1953. године расправљало се, поред

⁵¹⁶ Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, 62. Простор који се налазио у подруму или сутерену, према правилима о смештају архивске грађе, није био прихватљив за ту намену, јер услови у таквим просторијама нису пружали сигурност да ће архивалије као осетљиви медиј и носач информација о раду централних органа државне власти бити сачуван од оштећења или евентуалног уништења. В. Радосављевић, Р. Петровић, *Конзервација и рестаурација архивске и библиотечке грађе*, Београд, 2000, 26-42.

⁵¹⁷ АЈ-318-130-175: Основни проблеми Архива – анализа уз Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1963-1964. годину. Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, Београд, 2000, 62.

осталог, и о положају установа које су биле „везане“ за некадашњи Савет за науку и културу Владе СФРЈ.⁵¹⁸ Том приликом је Ерих Кош истакао да је Државни архив ФНРЈ надлежан да сакупља архивистички материјал укинутих савезних установа и архивистички материјал бивше Југославије.⁵¹⁹ Због истакнутих нерешених смештајних али и других организационих питања, савезни архив није у прве две године био у могућности да обавља функцију због које је основан.

У почетку није била нормативно утврђена организација рада, али се на основу преписке између надлежних државних органа и Државне архиве у првим годинама може реконструисати структура делатности и организација ове државне установе, надлежне за заштиту архивске грађе савезних органа власти у Југославији. Увидом у првобитну делатност архива, уочавамо да су основни стручни послови постављени као приоритет у првим година рада архива, тачније све до доношења новог савезног архивског закона (1964), били усмерени најпре на евидентирање и прикупљање архивалија савезног значаја на терену, као и њихово сређивање. С обзиром на општи карактер првог савезног закона о архивама, било је потребно ближим подзаконским прописом утврдити делокруг рада и организацију Државног архива ФНРЈ. Стога је, уз дилему да ли ближи пропис треба да има форму Правилника или Уредбе,⁵²⁰ била конкретније дефинисана организација рада савезног архива.

Рад Државне архиве ФНРЈ је био организован преко одељака: одељење за сређивање и обраду архивалија, одељење за евиденцију, пријем, смештај, руковање (сређивање преузетих регистратура) и издавање архивалија на коришћење, самостални одсек за конзервирање и микрофилмовање архивалија (лабораторија за конзервацију и лепљење хартије), набавку стручне литературе, односно научно истраживачки рад⁵²¹ и

⁵¹⁸ АЈ-130-1036-1558: Записник Прве седнице Одбора за просвету и културу Извршног већа Народне скупштине ФНРЈ, од 10. фебруара 1953. године. Секретаријат за просвету, науку и културу - Одбор за просвету Извршног већа Народне Скупштине ФНРЈ је преузео ингеренције Савета за науку и културу Владе...На првој седници Одбора /секретаријата за просвету, науку и културу била је утврђена организација и послови Секретаријата. У делокругу рада налазиле су се иницијативе за предузимање мера потребних за развој и унапређење културног живота у земљи.

⁵¹⁹ АЈ-318-130-195: Белешка о Општем закону о државним архивама, 1954. Година. Предлог Државног архива ФНРЈ се односио на промену назива архивама, приликом првих разматрања израде новог, савременијег архивског савезног прописа, који би одговарао захтевима архивске праксе у земљи. Према том предлогу, Државни архив ФНРЈ би адекватније назив био архивски завод ФНРЈ, док би на нивоу република, градова или региона, архиви такође носили називе архивски заводи.

⁵²⁰ АЈ-318-130-174: Нацрт Уредбе организацији и раду Државне архиве ФНРЈ уз образложење, 1957. година

⁵²¹ *Архив Југославије 1950-2000*, Београд, 2000, 28-29. Пратећу делатност чиниле су службе рачуноводства, администрације и техничко особље. Према наводима из предметне публикације, први званични акт којим је установљена организациона структура Државне архиве ФНРЈ донет је 1959. године, а био је одлука Савезног извршног већа о систематизацији радних места под бројем 306 од 8. децембра. 1959, када је поред постојећи стручних служби било уведен и организациони део за послове информисања. Увидом у

секретаријата.⁵²² Када се рад Државног архива утемељио, састављена је организациона структура установе, коју су чинили: директор, секретаријат, служба сређивања, у оквиру које је формиран одсек персоналне документације и одговора по молбама, и одсек сређивања, затим одсек евиденције, истраживања, пријема и превоза архивалија, депо (магацин), библиотека и помоћни службеник.⁵²³

На основу обрађених података и спроведеног истраживања, у овом периоду је Државни архив ФНРЈ користио пет објеката, са 31 просторијом и површином од 13.879 м², односно 71.107 м³ корисног простора у коме је могла бити смештена архивска грађа савезног карактера. Стање постојећих архивских полица износило је 2.811 метара, с тим што је било потребно још 1800 метара, да би се плански вршио смештај архивске грађе.⁵²⁴

Главни архивски савет је 1953. године закључио да је руковођење Државном архивом ФНРЈ у првим данима њеног формалног постојања „правилно“, као и да се „обраћа пажња основном задатку сакупљања и спашавања архивалија“ од интереса за савезну државу. Поред истакнутог проблема недостатка просторија, било је значајно и питање упошљавања стручних кадрова, као и обезбеђивања довољних финансијских средстава с обзиром на хитност преузимања, сређивања и чувања архивалија расформираних односно ликвидираних савезних установа и предузећа.⁵²⁵ У том смислу су биле појачане активности Главног архивског савета код надлежних државних органа. Приликом упошљавања архивских службеника у Државној архиви ФНРЈ водило се рачуна о пропорционалној заступљености архивиста из свих народних република, као и

архивску грађу Секретаријата за просвету и културу СИБ-а, утврђено је да је почетком 1959. Године постојала већ утврђена шема организације Државног архива ФНРЈ. Извор: АЈ-318-130-174. Акт Секретаријата за просвету и културу СИБ-а бр. 04 -120/59, од 18. марта 1959, упућен Секретаријату за општу управу СИБ-а. Постојећа организациона структура и унутрашње уређење Државне архиве није било мењано до 1965. године.

⁵²² АЈ-318-130-174: Акт Секретаријата за просвету и културу СИБ-а бр. 04 -120/59, од 18. марта 1959, упућен Секретаријату за општу управу СИБ-а.

⁵²³ АЈ-318-130-175: Организациона шема Државне архиве ФНРЈ.

⁵²⁴ АЈ-318- 131-176: Општа статистика државних архива у Југославији, 1959. година. . Поред просторија за смештај грађе, Архив је пренаменио по шест просторија за стручни архивски рад и техничку службу (лабораторију и радионице), једну за управно-административне послове, једну читаоницу без библиотеке, али је поседовао и припремљен инвестициони план за зидање или адаптацију објекта „без обезбеђених финансијских средстава“.

⁵²⁵ АЈ-130-1036-158: Акт Државне архиве ФНРЈ упућен Одбору за просвету Савезног извршног већа, бр. 194 од 4. марта 1953. године по предмету организације и потреба Државне архиве ФНРЈ. Решењем о систематизацији службеничких места Савет за законодавство и изградњу народне власти Владе ФНРЈ је актом бр. 2289 од 27. октобра 1952. године одобрио укупно 17 радних места. Међутим, буџетом за 1953. године није било одобрено довољно новчаних средстава за плате одобреног броја службеника, због чега Државна архива није могла упослити ни тај „минималан број“ службеника, иако су послови „расли из дана у дан“.

одговарајућих струка, с обзиром на разнородност материјала који се налазио у надлежности ове архиве.⁵²⁶

Кадровска оспособљеност је представљала битан услов за успешан рад у архивској струци, у свим периодима њеног развоја на административном подручју савезне Југославије, због чега је ова проблематика перманентно била предмет дискусија не само на струковним окупљањима већ и седницама надлежних државних органа. Државна архива ФНРЈ је почела свој рад са двадесетак радника, и то од средине 1953. године, од којих је трећина била уопслена у основној делатности заштите. То је умногоме отежавало рад на прикупљању, преузимању сређивању и обради архивске грађа. Стручно оспособљени архивисти и архивски помоћници у Државној архива ФНРЈ су били евидентирани тек од 1960. године, а у наредном периоду је било све потребније усавршавање у архивској делатности.

Истраживања рада Државне архиве у првом десетогодишњем периоду су показала да се број стручно оспособљених радника значајно повећао у периоду 1954-1955. године, након чега је све до 1964. године био у благом порасту, при чему је очигледно да је све време број стручних радника у односу на особље у пратећим делатностима, био перманентно значајнији.⁵²⁷ Према прегледу стања државних архива, савезни државни архив је у 1955. години имао укупно 40 службеника, од чега са факултетом 12, средњом школом 23, према хонорарном раду 2 службеника. Од укупног овог запослених стручних радника, виши архивистички течај је завршило 4, а ниши 5 службеника, док је на стручни архивски часопис „Архивист“ било претплаћено 30 радника архива.⁵²⁸ Суочен са различитим проблемима у практичној заштити архивске грађе савезних органа како на терену, тако и у самом архиву, Државни архив ФНРЈ је у 1959. години

⁵²⁶ Документа о раду Главног архивског савета: *Закључци са IV редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Загребу од 12. до 14. фебруара 1953. године*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, 1-2, Београд, 1953, 47-48. Већ на V заседању Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Сарајеву, 9-11. јула 1953. године је био констатован успех у раду на прикупљању и сређивању архивског материјала, као и напредак у организационим пословима. Видети: *Закључци са V редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Сарајеву од 9. до 11. јула 1953. године*, у „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, 1-2, Београд, 1953, 56-57.

⁵²⁷ Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, 32, 34-35.

⁵²⁸ *Преглед стања државних архива у Југославији у 1955. години*, у: „Архивист“, год. VI, св.1 Београд, 1956, 21. Подаци за Преглед су узети из извештаја државних архива достављени Савезу Друштва архивских радника ФНРЈ у октобру и новембру 1955. године. Подаци су се односили на архива који су имали самосталне буџете. Буџет Државног архива ФНРЈ је у тој години укупно износио 16.224.000 динара, а после одбитка износа од 8,324.000 динара, види се да је значајна сума буџета одређена за основну функцију заштите архивске грађе стваралаца за које је био овај архив надлежан.

интензивније радио на разним стручним питањима од чијег је решавања зависила квалитетнија заштита архивске грађе.⁵²⁹

Према закључцима Главног архивског савета још на првом његовом саветовању, питање изграђивања целокупне архивске мреже у Југославији, питање сређивања и развоја свих архива на територији земље као и архивистичке струке у целини, било је везано за оснивање централног архива ФНРЈ.⁵³⁰ У односу на стање које је у погледу заштите централних државних органа постојало у Краљевини Југославији, када практично централни државни архив као такав ниједним прописом није установљен, а на територији Краљевине је било „свега 11 архива са врло малим броје службеника и оскудним материјалом и финансијским средствима“,⁵³¹ оснивање Државног архива ФНРЈ као централне установе заштите архивске грађе је представљало велики напредак у погледу сабирања и чувања најзначајније врсте архивске документације од савезног карактера. Према прегледу стања државних архива у Југославији у 1955. години, Државна архива ФНРЈ је имала 95 архивских фондова и 5 збирки, а евидентирано је 60.000 фасцикула и 6000 помоћних књига архивске грађе.⁵³²

Државни архив ФНРЈ је развијао архивску делатност, улажући напор да се упутства за рад стручних служби у архиву осавремене, употпуне, што архивска пракса веома брзо захтевала у односу на Упутство из 1952. године. У изгледу је била извесна израда нацрта новог општег савезно архивског прописа, потом и посебног закона о савезном архиву, као и будућем Архивском савету Југославије.⁵³³ У овоме је посебан допринос дао Колегијум Архива, основан крајем 1957. године од стране стручних службеника и „мањег броја“ службеника управе архива. На почетку рада Колегијум је имао превасходно улогу саветодавног тела. Током времена оформио се као радно тело које је расправљало и доносило одлуке по стручним, али и по осталим питањима од битног

⁵²⁹ АЈ-318-130-175: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1959. годину. Тако је припремљено и одржано седам стручних предавања за службенике Архива, а исти су учествовали на више предавања, семинара које су организовале друге установе, а чија тематика је била од интереса за заштиту архивалија савезне провенијенције и рад самог савезног архива. Исте године су два стручна радника Архива имала своје реферате на државном саветовању архивиста одржаном у децембру исте године.

⁵³⁰ Јован Петровић, *Прво саветовање Главног архивског савета и његови закључци*, у: „Архивист“, година I, свеска 1, Београд, 1951, 9.

⁵³¹ Едиб Хасанагић, *Стручна и научна делатност архивских уснова код нас*, у: „Архивист“, год. VI, св.1 Београд, 1956, 21.

⁵³² *Закључци са V редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Сарајеву од 9. до 11. јула 1953. године*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, бр. 1-2, Београд, 1953, 50. На петом заседању Главног архивског савета, 1953. године је дата позитивна оцена рада Државног архива ФНРЈ. Уочен је успех у раду на прикупљању и сређивању архивске грађе, али и на решавању организационих послова, од који је свакако приоритет представљало обезбеђивање погодне и одговарајуће зграде за смештај архива и архивске грађе од савезног значаја.

⁵³³ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1963. и 1964. годину.

значаја за рад Државног архива,⁵³⁴ као што су ново архивско законодавство, перспективни планови рада Архива, пројекти нове зграде Архива, предлог буџета, завршног рачуна и слична питања. О свом раду, Државни архив је почев од 1962. године издавао интерни месечни информативни билтен.⁵³⁵

За стручну заштиту и очување архивске грађе пре свега државних органа од савезног значаја, као и оних који су настали радом највиших државних надлештава у Краљевини Југославији били су од посебног значаја напори да се при Државној архиви ФНРЈ образује лабораторија за конзервирање и лечење архивских („писаних“) докумената. При томе су се трагали модели који би обезбедили ефикасност и стручност у раду, с обзиром да је било много архивских докумената који су услед неадекватног смештаја код регистратура претрпела значајна оштећења, често трајног карактера. Посебно је било неопходно остручавати кадар конзерватора, при архивима који су већ образовали овакве лабораторије.⁵³⁶

Председништво Главног архивског савета је тражило да се оваква служба оснује при Државној архиви ФНРЈ, са чим се надлежни орган федерације већ био сагласио.⁵³⁷ Главни архивски савет, као највише струковно тело у савезној држави је на свом Четвртом редовном заседању разматрао питање мера које треба предузети за лечење, конзервирање и рестаурацију старих архивалија и књига.⁵³⁸ Ово се посебно односило,

⁵³⁴ АЈ-318-130-175: Годишњи извештај о раду Државне архиве ФНРЈ, 1960. година. У 1960. години стручни колегијум је израдио детаљно стручно упутство за рад Одсека за израду евиденција.

⁵³⁵ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ у 1963-1964. години.

⁵³⁶ У међународним стручним часописима из архивистике, као и приручницима за образовање архивског кадра, налазе се подаци о значају конзервације и рестаурације архивских докумената. Видети више: L. A. Nikiforov, G.A.Belov, *Teorija i praksa arhivske službe SSSR*, 75-80. Gerhart Enbers, *Poslovi u arhivu*, 182-198, *Приручник из архивистике*, 112-120, *Теорија и пракса у државним архивима* (Француска), 132, *Profil savremenog arhiva u SFR Jugoslaviji*, *Materijal X kongresa arhivskih radnika Jugoslavije*, Београд, 1984, 109-118, и др. У каснијем периоду се често придавала посебна важност питању конзервације и рестаурације архивске грађе, као споменика културе. Још почетком 1948. године, приликом преуређивања Архива Југословенске академије наука и уметности, указано је на потребу да се рестаурирају оштећени кодекси и архивалије, али у то време у земљи није било стручних лица или установа за обављање овог посла. Прва лабораторија за конзервирање заштићеног материјала организована је 1949. године у Заводу за заштиту споменика културе Србије. Било је речи и оснивању савезног института за рестаурирање грађе на папиру и пергаменту, а у прилогу тога да се терет ових послова смањи са постојећих лабораторија у оквиру архива, како би ове могле послове обављати у интересу очувања архивске грађе код тих архива, док би једна установа савезног типа могла преузети на себе комерцијалне послове рестаурације архивалија за потребе органа и организација као ствараоце обимног регистратурског материјала и архивске грађе. Видети: Tatjana Ribkin, *Osvrt na aktuelna pitanja konzerviranja i restauriranja arhivske građe*, у: „Arhivist”, 1-2, 1965, 49-51.

⁵³⁷ АЈ-130-1036-1558: Државна архива ФНРЈ је у циљу разматрања питања оснивања лабораторије за конзервирање докумената и књига током месеца маја 1953. године организовала две конференције.

⁵³⁸ АЈ-130-1036-1558: Акт бр. 79 од 14. априла 1953. Анкета коју је спровео Савет за просвету, науку и културу у Хрватској, показала је да се само на територији ове републике било потребно рестаурирати 108.000 најдрагоценијих историјских докумената. Констатовано је да велики број старих архивских докумената и библиотечког материјала који се налази у архивима и библиотекама, захтева хитну стручну интервенцију, како би се заштитио од даљег перманентног или латентног пропадања.

према ставу Главног архивског савета, на „савремене архивалије“ које су настале у време народноослободилачке борбе, али и на архиве које потичу из Првог и другог српског устанка.⁵³⁹ Тим поводом је, на предлог Државног архива ФНРЈ, било одржано више састанака – конференција, на којима су разматрана основна питања везана за оснивање конзерваторске и рестаураторске лабораторије,⁵⁴⁰ а један од предлога је био да се кадрови за рад у будућој лабораторији обучавају конзерваторском занату и у Италији.

Оснивање конзерваторске лабораторије при Државном архиву ФНРЈ је покренуто у току 1953/54. године, када је књиговезница почела да обавља послове „опоравка“ појединих архивских докумената, посебно оних који су у Архив стигли „директно из влажних подрума или тавана“ државних органа, са „великом количином прашине и знатним оштећењима“.⁵⁴¹ Државни архив ФНРЈ је, за почетак „поставио три службеника“, технолога, биолога и конзерватора, са факултетском дипломом, јер се очигледно сматрало да „није довољно само путем курса остручити конзерваторе“. Оснивање лабораторије је требало да се заврши до 1955. године, при чему архивска делатност у повоју помно проучавала искуства суседних земаља, посебно оних у западној Европи које су имале развијенију архивску традицију и које су већ дуже време посвећивале значајну пажњу рестаурацији и техничкој заштити архивске грађе.⁵⁴²

⁵³⁹ АЈ-130-1036-1558: Акт бр. 521 од 25. маја 1953. године. АЈ-318-132-175: *Закључци са V редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Сарајеву од 9. до 11. јула 1953. године*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, бр. 1-2, Београд, 1953, 50. Главни архивски савет је формирао комисију која је детаљније разматрала питање конзервације и рестаурације архивских докумената. На више својих стручних састанака овом питању, Комисија је која је сматрала да у оквиру југословенске државе постоје стручњаци хемијско-биолошке области, који би могли у прво време да отпочну рад ове лабораторије. Председништво Главног архивског савета је тражило да се оваква служба оснује при Државној архиви ФНРЈ. У том смислу су Закључци донети на конференцијама током 1953. године обухватили и захтев да се по вокацији дипломирани хемичари остручавају за рад у конзерваторској лабораторији, у кога би се у лабораторији поставили на рад технолог и обавезно архивист.

⁵⁴⁰ АЈ-130-603-998: Записник са конференције одржане 22. маја 1953. године, а поводом оснивања лабораторије за конзервирање и рестаурирања докумената и књига. Основни задатак при оснивању лабораторије је био управо обезбеђивање кадрова. Искуство из В. Британије је указало да тамо конзервацију и рестаурацију врше „обични препаратори, који пролазе кроз краће курсеве“, на основу чега је представница Завода за заштиту НРС, сматрала да је се и у југословенској пракси могло „младе људе са четири разреда гимназије за три до четири месеца оспособити да врши практично конзервацију и оправљају документа и књиге“. И поред оваквих, појединачних мишљења, на седници је преовладао став о потреби озбиљнијег едуковања кадрова за стручан и квалификован рад у области конзерваторских послова.

⁵⁴¹ Лидија Домазетовић, *Суштина оштећења и лечења хартије*, у: „Архивист“, орган Савеза архивских радника ФНРЈ, бр. 2, Београд, 1954, 114-116.

⁵⁴² АЈ-130-1036-1558: Акт бр. 521 од 25. маја 1953. Главни архивски савет се руководио чињеницом да установе за конзервацију, лечење и рестаурацију старијих књига и докумената постоје у свим културним земљама, као и да се без ове делатности не може спровести ефикасна заштита архивског материјала. Стога се предлагало да стручњаци архивске и техничке заштите из Југославије упознају искуства земаља као што је Италија, Велика Британија, или Немачка, како би се искуства тамошњих архивских служби могла имплементирати у пракси државних рива у Југославији.

Набавком квалитетније и савременије опреме, конзерваторска служба у федералном архиву је веома брзо развила свој рад, па је почела да обавља конзерваторске послове не само на архивској грађи савезних регистратура, већ и по принципу стручних услуга рестаурације и конзервације за друге државне архиве у земљи. Конзерваторска делатност је унапређивања и путем лабораторијских испитивања у циљу унапређења технике рестаурације и конзервације у складу са савременим стандардима и техникама преузетих из искустава савременији архивских система.⁵⁴³

Поред основне техничке заштите у виду конзервације и рестаурације оштећених архивалија, којих је већ било у знатној количини, у првим годинама рада Државног архива ФНРЈ, разговарало се и о микрофилмовању архивске грађе при архиву. Микрофилмовању архивске грађе на југословенском простору се приступило „са врло мало знања и искуства, али са великом енергијом и вољом да се успе у том подухвату“. У писму Секретаријату за просвету Савезног извршног већа, директор Државног архива ФНРЈ је потраживао средства за набавку апарата за микрофилмовање грађе у архиву.⁵⁴⁴ Овај поступак се сматрао најпоузданијим начином заштите и чувања архивске грађе која се са класичног медија – папира, посебном технологијом снимања пребацивала на микрофилм и тако, са једне стране похрањивала као копија архивског материјала на трајно чување, а са друге стране била у том тренутку подесна за коришћење од стране истраживача и других заинтересованих лица. На тај начин би се оригинали архивских докумената, често значајно оштећена услед дугог боравка у неадекватним смештајним условима ван архива, или физичког оштећења друге врсте, чували на безбедном месту и начину, а њихово раубовање свело на што мању меру.

У првој декади Државног архива ФНРЈ је било прецизирано да међународна архивска сарадња односно спровођење делова међународних културних конвенција који се односе на архиве треба да буде реализована посредством Државног архива ФНРЈ. Као носилац међународне архивске сарадње, савезни архив је редовно обавештавао републичке и савезне специјалне архива о примени међународних конвенција у погледу комплетирања југословенских архивских фондова прибављањем микрофилмова и фотокопија архивске грађе од интереса за Југославију, као и о другим видовима сарадње,

⁵⁴³ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1958-1962. годину. У оквиру лабораторије за конзервацију и рестаурацију формирана је и књиговезница, која се бавила израдом фасцикли за смештај архивских докумената, омота кутија за књиге, картона за евиденције, али и повезивањем и поправљањем регистратора, других књига, отисака, заглавља и другим техничких питањима за потреба Државног архива и других установа.

⁵⁴⁴ АЈ-130-603-998: Акт Државне архиве ФНРЈ, упућен Секретаријату за просвету Савезног извршног већа бр. 521 од 25. маја 1953. о набавци микро филмског уређаја.

начину њене реализације, у смислу тога да се јединствено делује на нивоу југословенске архивске мреже према иностраним архивима, образује јединствена евиденција о овом питању посредство информативног центра који је најпре формиран у савезном архиву. То није значило онемогућавање републичких архива да остварују непосредну сарадњу са иностраним архивима, већ је био дефинисан координиран и једнообразан поступак овог вида ангажовања архива у земљи. По природи хијерархије, централну улогу је у овој области обављао Државни архив Федерације.⁵⁴⁵

Оснивања Државне архиве ФНРЈ, са функцијама и задацима како је напред изнето, било је вишеструко значајно. Пре свега, био је то начин да се на једном месту сабере архивска грађа свих органа и организација насталих радом највиших државних тела како у Краљевини Југославији, тако и у послератној југословенској федеративној држави. Примена истоветног методолошког приступа заштити архивске грађе југословенске превенције, без обзира на време настанка, у савезном архиву, омогућила је одређену сигурност да ће распарчани, ратом девастирани и у поратном револуционарном периоду, ауторитетом идеолошких баријера и нагомиланог незнања, често сведени на безвредну стару хартију, фондови државних органа Југославије бити сабрани и сачувани на најбољи могући начин у датом тренутку

3.6. Методологија заштите архивске грађе федерације у периоду од 1950. до 1964. године

Заштита архивске грађе федерације у периоду од 1950. до 1964. године обезбеђивала се на основу *Општег закона о државним архивима* (1950) и на основу њега донетих подзаконских прописа. Архивска грађа и документарни (регистратурски) материјал савезних органа у федеративној Југославији првим архивским прописима нису били третирани одвојено од архивалија друге провенијенције, односно архивских докумената који су настајали у раду правних субјеката других делатности, као ни правних субјеката на нивоу федералних јединица.⁵⁴⁶

⁵⁴⁵ АЈ-318-131-176: Забелешка са другог састанка директора државних архива народних република и Државног архива ФНРЈ, одржаног 22. маја 1960. у Државном архиву НР Словеније у Љубљани.

⁵⁴⁶ *Општи закон о државним архивима*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 12/1950. *Општи Закон о државним архивима* се односио на историјско-архивски материјал „на територији Федеративне Народне Републике Југославије, без обзира чија је својина или у чијим се рукама налази“. Све до доношења закона народних република о државним архивима, *Општи закон* се примењивао непосредно на читавој територији федеративне Југославије.

Престанком важности дотадашњих „прелазних“ уредбених прописа из области заштите архивског материјала настала је „правна празнина“ у погледу третирања архивалија, пре свега у поступку њиховог настајања. Познато је да су архивалије до преузимања у надлежан држави архив биле највише изложен неадекватном третману, оштећењу па и физичком уништењу, о чему смо већ изнели сведочанства архивских посленика и чиновника у државној служби.⁵⁴⁷ Стога је питање практичне заштите архивалија на савезном, али и нивоу федералних јединица, детаљније покренуто *Решењем Владе о чувању архивског материјала (1952)*.⁵⁴⁸ Њиме је било утврђена обавеза државних надлештава, установа и предузећа, задружних и друштвених организација, као и свих установа и предузећа на територији Југославије, да се старају о очувању архивског материјала који се код њих налази и предузимају мере да се спречи његово уништавање. Међутим, основ методологије рада на заштити архивског материјала у овом периоду представљало је *Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала (1952)*,⁵⁴⁹ које ће бити, уз више или мање модификација, примењивано у заштити архивске грађе и регистратурског материјала савезних органа власти (и свих других правних лица као стваралаца архивске грађе без обзира на делатност) целокупно развојној периоду СФРЈ. Истовремено, југословенска архивска делатност у повоју била је „дарована“ једним, за своје време потпуним и прилично аналитичким, методолошким прописом, који је објединио и регулисао третман архивског материјала и све етапе поступања са њим.

Прве архивске нормативе је требало спровести у пракси, како у тек основаној Државној архиви ФНРЈ, тако и код стваралаца и ималаца архивске грађе, поглавито државних органа од највишег значаја. При томе су узимане у обзир не само архивалије из „ранијих времена“, већ и оне настале од 1943. године односно даље после 1945, које су према писању тадашњег директора Државног архива Југославије „већ данас важан

⁵⁴⁷ *Општи закон о државним архивама*, Службени лист ФНРЈ, број 12/1950. Управо је такво стање, изједначавања значајних архивалија са отпацама од хартије, продајом на градским, месним пијацама, чак свесним и нехатним уништавањима од лица за које се очекивало да познају вредност писаних историјских сведочанстава, нагнало државне органе да се озбиљније законодавно и струковно позабаве овом проблематиком.

⁵⁴⁸ *Решење о чувању архивског материјала*, Службени лист ФНРЈ, број 8/1952. С тим у вези, Савет за науку и културу Владе ФНРЈ је имао надлежност да „издаје прописе у циљу очувања архивског материјала и спречавању уништења истога, а ступањем на снагу овог решења престали су да важе сви прописи који су се односили на чување, одабирање и шкартирање архивског материјала, а који су били у супротности са Општим законом о државним архивама и одредбама Решења.

⁵⁴⁹ *Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала*, Службени лист ФНРЈ, бр. 8/1952.

материјал како за проучавање првих година постојања и развитка наше нове државе, тако и за текуће државне послове“.⁵⁵⁰

3.6.1. Архивска (историјско-архивски материјал) савезних органа у настајању

Општим Законом о државним архивама је предвиђена заштита архивског материјала у настајању, начелном одредбом према којој су сва надлештва, установе, организације и појединци код који се налази „историјско-архивски материјал дужни да га савесно чувају и обезбеде од квара или уништења“, као и га евидентирају и надлежној државног архиви доставе извештаје о свим променама на архивској грађи и регистратурском материјалу.⁵⁵¹ *Решење Владе ФНРЈ о чувању архивског материјала* је преузело обавезујућу одредбу Општег закона. Њиме није било предвиђено сређивање историјско-архивског материјала односно свеукупне документације која је настајала код савезних државних органа, нити било којих других органа или институција образованих после 1945. године. Стога смо мишљења да је основ методолошког приступа заштити архивске грађе у настајању представљало је *Упутство о прикупљању, чувању и повременом икартирању архивског материјала из 1952. године*,⁵⁵² које се примењивало све до доношења закона о заштити архивске грађе 1964. године и на основу њега подзаконских прописа.

Поред врло битног дефинисања архивског материјала, структуру *Упутства* чинили су одредбе о правима и обавезама државних надлештава, установа и других правних субјеката као стваралаца архивског материјала, надлежност државних архива, примопредаји архивског материјала као међусобни однос између стваралаца и надлежних државних архива. Из одредаба овог прописа видимо које су биле обавезе за ствараоце архивске грађе свих, па и савезних државних органа, али и државних архива, према архивској грађи.

Прилике у којима је почињала организована архивска служба на подручју Југославије, нису омогућавале да се делатност федералног архива развије на начин како је то већ било познато у међународним оквирима. Тако је, већ у иностранству постојећа функција заштите архивске грађе и регистратурског материјала ван архива (спољна

⁵⁵⁰ АЈ-130-1036-1558: Акт Државне архиве ФНРЈ упућен Савезном извршном већу бр. 197 од 6. марта 1953. године, по питању стања и заштите архивалија савезних установа у реорганизацији.

⁵⁵¹ *Општи закон о државним архивама*, Службени лист ФНРЈ, број 12/1950, 1. фебруар 1950.

⁵⁵² *Упутство о прикупљању, чувању и повременом икартирању архивског материјала*, Службени лист ФНРЈ, бр. 8/1952.

служба или спољна заштита), на самом почетку рада савезног државног архива формулисана као „трагање за архивском грађом“.⁵⁵³ Иако у првој деценији рада Државни архив ФНРЈ није имао издвојену службу заштите архивске грађе савезних органа ван архива, организационом шемом су били предвиђени стручни послови надзора, давања стручних упутстава као и учешћа у поступку излучивања и шкартирања безвредног дела архивског материјала код стваралаца.⁵⁵⁴ То значи да је овај период рада савезног архива био обележен „директним сусретом“ са основним проблемима архивске струке, евидентним на примерима архивске грађе највиших органа власти, било да се радило о државним органима из периода Краљевине Југославије, било да је требало заштити архивалије новообразованих органа федерације. Основна питања су се односила на „хитно преузимање архивског материјала који се налазио на терену, видно угрожен, ефикасно одвајање вредног од безвредног материјала, брзо и поуздано идентификовање и сређивање несређеног архивског материјала, коначно заштита грађе од пропадања и уништавања до њеног преузимања у архив“.⁵⁵⁵

Случај када Јавно правобранилаштво ФНРЈ није могло добити документа која је потраживало, премда су иста настала „једва пре годину дана“, говорио је о томе да установе и државни органи нису имали евиденцију докумената у својим регистратурама, или су та документа „небрижљиво“ чувана, или су пак приликом реорганизације односно престанка рада појединих установа предавана другој установи као правном следбенику одређених надлежности, при чему предаја архиве није била евидентирана. То је довело до ситуације да огромна количина архивалија, важних за текуће државно и административно пословање „још увек лежи по разним собама или подрумима у несређеном стању, често се није знало где су делови појединих регистратура, коме је грађа предата и слично“.⁵⁵⁶

Овакво стање је било проузроковано и честим променама у државном апарату током прве деценије живота федерације, посебно оним у смислу уставних промена 1953.

⁵⁵³ Група аутора, *Архив Југославије*, 1950-2000, монографска публикација, Београд, 2000, 55.

⁵⁵⁴ АЈ-318-130-175: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1959. годину. Током 1959. године је Архив учествовао посредством Више комисије у шкартирању архивске грађе код савезних регистратура: Југословенске инвестиционе банке, Југословенског речног бродарства, Туристичког савеза Југославије, Удружења конзервне индустрије Југославије и Врховног привредног суда ФНРЈ.

⁵⁵⁵ Група аутора, *Архив Југославије*, 1950-2000, 56.

⁵⁵⁶ АЈ-130-1036-1558: Акт Државне архиве ФНРЈ упућен Савезном извршном већу бр. 197 од 6. марта 1953. године, по питању стања и заштите архивалија савезних установа у реорганизацији. Штета која је таквим односом настала имала је оперативни карактер који се састојао у онемогућавању обављања редовних „државних послова“. Међутим, дугорочније посматрано, „овакви неразумни поступци“ у погледу евидентирања и чувања документације у савезним органима имали су и значајније последице, па за „многа питања политичког економског и културног живота“ није било потребних података.

године. Поступање са архивом у тренуцима престанка рада једних и образовања других државних органа често је било стихијно и неорганизовано. Архивски материјал установа, реорганизованих или престалих са радом, је био измешан, разбацан, на гомилама, без икаквог реда, означавања која су документа и коме следбенику предата, док за архивски материјал преостао код некадашњег ствараоца није била донета одлука о потреби и роковима његовог даљег чувања.⁵⁵⁷

С обзиром на чињеницу великог броја ликвидираних правних субјеката, по разним основама у складу са прописима које је законодавна власт федерације донела после 1946. године, издвајамо *Упутство о предаји надлежној архиви архивског материјала ликвидираних или стваралаца који су престали да постоје*.⁵⁵⁸ Међутим, решења предвиђена овим Упутством су могла бити примењива и на случајеве престанка правног субјективитета државних органа, јер се у суштини инсистирало на обавези правних наследника да преузимају и чувају архивску грађу укинутих стваралаца.⁵⁵⁹

Да би се „завео ред“ у регистратурама органа савезне државне управе и савезним установама, федерални архив је 1953. године предложио да се у свакој државној установи која је „реорганизацијом расформирана образује једна ужа комисија са задатком да утврди који је архивски материјал те установе предат некој другој установи или телу, а који део материјала је остао у тој установи“. Приликом прегледа, комисија је састављала спискове предатих докумената, заједно са бројевима деловодних протокола у којима су евидентирани, за сваку установу посебно. У самом деловодном протоколу матичне регистратуре означавао се и назив установе којој је документ уступљен. Спискове је комисија достављала Државном архиву ФНРЈ, а ради прецизне евиденције над целокупним материјалом сваке појединачне регистратуре. У случају да су дугој установи предаване регистратуре у целини, није било потребно образовати поменуте комисије, већ је установа непосредно достављала Државном архиву извештаје о уступању комплетних регистратура другим установама. Обавеза регистратуре је била да преостали архивски материјал „савесно“ среди и преда Државном архиву ФНРЈ.

⁵⁵⁷ АЈ-318-130-1036: акт Државне архиве ФНРЈ упућен Савезном извршном већу бр. 197 од 6. марта 1953. године, по питању стања и заштите архивалија савезних установа у реорганизацији. АЈ-318-130-174. Акт Секретаријата за савезни буџет СИВ-а бр 04-1808/1-67 од 10. маја 1967.

⁵⁵⁸ *Уредба о поступку ликвидације привредних субјеката*, Сл. лист ФНРЈ, 57/1951. и др. Његова је примена дошла до пуног израза код гашења правних лица из области привредне делатности на основу *Уредбе о поступку ликвидације привредних субјеката* из 1951. године. Видети више: *Б. Лекић, Архивски извори за историју Југославије 1943-1953*, 66-76.

⁵⁵⁹ М. Петровић, *Заштита грађе ван архива*, у: „Архивски преглед“ 1-2, Београд, 1980, 137.

Такође, при новоформираним органима савезне државне управе, самосталним управама и управним установама, корисно је било образовати истоврсне уже комисије које ће прегледати преузет и постојећи архивски материјал.⁵⁶⁰ Тако прецизиране извештаје, комисије при савезним регистратурама су достављале државном архиву, а овај је на основу прикупљених информација планирао даљи стручни поступак са архивалијама. Доминирао је напор да се прошири магацински простор за пријем на чување значајне количине грађе угашених регистратура савезне државе, поред већ прикупљеног и сабраног архивског материјала централних државних надлештава и установа Краљевине Југославије.

У вези са превентивном заштитом архивске грађе, нарочити значај у архивској служби има питање „чишћења регистратура“ односно шкартирање непотребног за чување, безвредног регистратурског материјала. У првим годинама лутања и недовољно утемељеног система заштите архивалија државних орган, од значаја је скренути пажњу на „забуну“ коју је изазвала „иначе јасна“ одредба Привредног савета Владе ФНРЈ из 1949. године, о обавезном прикупљању и продаји отпадака од хартије, као и распис Председништва Владе ФНРЈ који „стоји“ у вези са том наредбом. Ови су нормативи јасно одредили какав материјал је требало издвојити за уништење. Упркос томе, поједини органи, установа и предузећа су произвољно протумачили „тако јасне“ одредбе, што је довело до уништавања вредних историјских докумената. Ако се томе дода и податак да су поједине фирме предавале на прераду и архивску грађу државних органа и других установа предратне Југославије, иако се по већ наведеном Распису Председништва Владе ФНРЈ, са таквом грађом морало поступати у складу са *Наредбом о привременом обезбеђењу архива* из 1948. године, она је јасан учинак послератног партизанског ентузијазма у брисању постојања било каквих остатака државе сагореле у грађанској револуцији, коју је подстакла и омогућила ратна идеологија „немачког новог поретка“, отварањем фронта на простору југословенске краљевине.⁵⁶¹

⁵⁶⁰ АЈ-130-1036-1558: акт Државне архиве ФНРЈ упућен Савезном извршном већу бр. 197 од 6. марта 1953. године, по питању стања и заштите архивалија савезних установа у реорганизацији. Задатак ових комисија је био да утврде који материјал је постојао раније, од којих претходно ликвидирани регистратура је исти преузет, као и који је материјал у последњој реорганизацији преузет и од којих расформираних установа

⁵⁶¹ Никола Шкерковић, *Стање архивске службе у НР Србији*, у: „Архивист“, година 1, свеска 1, Београд, 1951, 30-31. Управник Државне архиве у Београду, Никола Шкерковић је сматрао да је „иначе јасна одредба“ *Наредбе* на овај начин потпуно погрешно протумачена и примењена. Један од примера „неразумевања и погрешне примене јасних одредаба Наредбе“ је био случај Повереништва за просвету и културу Градског народног одбора у Нишу, које је школама издало распис 1. новембра 1949. године, у коме је посебно назначено да се „сва поверљива акта имају на најситније комаде исећи да им се садржина не би могла поново саставити“. Од овога поступка су се расписом изузимала само „строга поверљива акта“. Шкерковић је прецизност Наредбе видео у томе што се односила на отпатке на којима је састављен,

Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала је највећим делом обрадило претходну заштиту архивског материјала. Значајан „простор“ у *Упутству* је био посвећен „шкартирању архивског материјала“, што је истовремено представљало озбиљнији и конкретнији покушај државе да заустави масовно уништавање архивске грађе и уреди ову област.⁵⁶² *Упутством* је било дефинисано који се део архивског материјала сматрао непотребним, прецизније речено, то су били „списи и документи масовног и шаблонског карактера, као и помоћни архивски материјал које не представља никакав значај ни за научно проучавање, ни за извештајну или практичну употребу“. Непотребна архива се, по правилу, шкартирала само у државној архиви, по предаји на чување, што се посебно односило на архивски материјал настао до 1945. године.⁵⁶³ На примеру грађе фонда *Савет за науку и културу Владе ФНРЈ 1950-1953 (1945-1950)*, правило тријаже архивске документације у федералном архиву је поштовано у целини: приликом сређивања грађе фонда издвојен је и шкартиран безвредни материјал, дупликати, мултипликати, као и разна друга документа безначајне садржине.⁵⁶⁴

Регистратуре су биле дужне да познају прописе који их обавезују на савесно поступање према историјско-архивском материјалу. Статус и „кретање“ докумената су више процењивани са аспекта његове оперативе и у вези са тиме, обезбеђења државних службеника од евентуалне одговорности у текућем пословању савезних органа. Тек је у другом плану било чување докумената из разлога њиховог будућег научног коришћења.⁵⁶⁵ Утолико је за архивисте представљала отежавајућу околност чињеница да

написан поверљиви акт, а не и на сам поверљиви акт. Отуда је било његово недвосмислено исказано чуђење јер је по многим „незваничним и непровереним“ обавештењима, доследном а неправилном применом Наредбе, уништена велика количина поверљиве архиве.

⁵⁶²Према првим архивским прописима није био познат термин регистратурски материјал, већ се употребљавао израз непотребан архивски материјал за даље чување.

⁵⁶³*Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 8/1952. Изузетно се дозвољавало издвајања безвредног материјала и његово шкартирање у „регистратурама“ надлештва, установа и других правних лица – стваралаца архивског материјала. Овде смо наишли на појам регистратуре, који је актуелан и у данашњој архивској терминологији. Под појмом регистратура, у архивској пракси се често, можда и неправилно, подразумева правно лице као стваралац архивске грађе и документарног материјала. У предметном *Упутству* из 1952. године појам регистратуре је био опредељен за део администрације правних субјеката, у којем делу су се обављали послови пријема, протока, архивирања и чувања документације правног субјекта, у овом случају савезног државног органа.

⁵⁶⁴АЈ-317, Досије фонда, Историјска белешка о фонду. Списи који су сматрани подобним за шкартирање по *Упутству* (експедиционе и поштанске књиге, разни позиви и саопштења, етикете и други натписи, талони, потврде и квите, исплаћене фактуре, признанице, дневна свођења примања и расходања материјала и слично) углавном су били финансијске природе и то такви да не садрже податке од значаја или податке који би имали какву доказну снагу, због чега би се трајно чували ради историјских истраживања или евентуалних приватно правних потреба и послова у правном промету.

⁵⁶⁵ИАП, а.ф. Окружни народни одбор Пожаревац, 1944-1947, акт од 11. маја 1946. ИАП, а.ф. Народни одбор среза Пожаревац, 1944-1962. ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948-, општа архива:

је уништавање архива долазило од оних који су по својој дужности били позвани да помогну архивима. Државни органи као ствараоци су нехајни однос и уништавање архива правдали неуредношћу и недостатком просторија, стручног особља, буџета, али то није могло умањити штету која је настајала по архивску грађу.

Прецизнија регулатива материјала непотребног за трајно чување довела је и до детаљног прописивања процедуре шкартирања. *Упутством* било предвиђено да ниједно надлештво, установа или друго правно лице као стваралац архивског материјала није могло без одлуке надлежне комисије дати у прераду или уништити непотребан архивски материјал. У Распису Привредног савета ФНРЈ је стајало да се архивски документи историјског значаја имају сачувати, односно да комисије изврше категоризацију докумената, како би само непотребна акта без вредности могла бити шкартирана односно предата предузећу за прераду хартије. Архивисти су у првим стручним радовима указивали на недостатак стручног кадра, непознавање прописа, присуство нехата и друге проблеме који су утицали на то да део архиве настале у периоду од 1945. до 1950. године буде знатно оштећен или чак уништен. По мишљењу архивиста, комисије које су оформили органи народне власти су радиле брзо, нестручно, несистематски, нису састављани нити сачувани записници о издвојеним и уништеним деловима архивских фондова, тако да су пропале не само архивалије из предратног периода, већ и значајна акта за проучавање формирања народне власти како у народно-ослободилачком периоду тако и у првим годинама после рата.⁵⁶⁶

У смислу *Упутства о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала*, државни архиви су сматрали да се могу шкартирати сви списи масовног и шаблонског карактера чију историјску вредност умањују „тзв. стална типска понављања“, као и помоћни материјал који нема никаквог значај за научно проучавање нити за правно-практичну употребу.⁵⁶⁷ Строго прописани поступак за шкартирање

извештаји архивских повереника са терена, 1950. Тако се дешавало су службеници на терену, сасвим случајно спречавали уништење архиве предратних органа власти, које су новообразовани органи народне власти самовољно одлучио да уништи.

⁵⁶⁶ Smilja Milosavljevic, *Prikupljanje, čuvanje i zaštita istoriske gradje*, u: *Arhivist*, sv. 2. 1955, 29-36. Примери уништавања архиве управне провенијенције на поменути начин, налазе се у Ужицу, архива среских и градских одбора у Пожаревцу који су предавали на приме фондове пореске управе и самог градског одбора. Део старе општинске архиве у Новом Саду такође је у том периоду нестао. На основу резултата првих година рада савезног архива, али и оних са нижим ингеренцијама, наметнула се идеја о потреби планирања посебног прописа о регистратурама односно архивама при државним органима и другим ствараоцима архивске грађе.

⁵⁶⁷ АЈ-318-130-74. Акт Државне архиве у Београду, бр. 04-3/91 од 16. јула 1958, упућен Државном архиву ФНРЈ. Под овим материјалом су се сматрали синопсиси који нису садржали податке о чињеницама значајним за општу, националну, културну и правну историју, административно пословање организације и установе код којих је материјал настао, практичне потребе привреде, државне администрације или

непотребног архивског материјала био је одговор државних власти на масовно уништавање архивске грађе које је забележено у периоду од 1945. до 1952. године, коме су погодиле уредбе исте те државне власти о предаји старе хартије на прераду, донете непосредно после 1945. године. Ове уредбе су имале невероватно агилну и брзу примену од стране предузећа која су се бавила прерадом отпада од хартије.⁵⁶⁸

Искуства у погледу шкартирања непотребног архивског материјала у овом периоду односила су се на рачуноводствену документацију код органа власти свих нивоа, као што је материјал о исплати финансијских средстава по буџетским ставкама (материјални расходи), трошарине кривице, глобе ради привредне саботаже, прекршаји, испаше, путни рачуни.⁵⁶⁹ Било је примера, као што је случај са регистратуром Секретаријат за унутрашње послове републичког нивоа, која је затражила од надлежног архив Србије, који је иначе имао искуства са шкартирањем непотребног материјала у регистратурама своје надлежности, одобрење да уништи депеше немачких и Недићевих власти из времена окупације, у којим су се налазили подаци о Народноослободилачкој борби. Ово шкартирање није одобрено, али је са друге стране одобрено шкартирање шаблонских докумената или збирних образаца, разни циркулари, обрачуни, спискови, кореспонденција, који су се јављали у пословању Народне банке и њених филијала.⁵⁷⁰

Током четворогодишњег периода (1958-1962) шкартирање је извршено у 19 регистратура односно фондова, када је излучен безвредно регистратурски материјал у огромној количини.⁵⁷¹ Што се самог процедуралног поступка одабирања и излучивања аката, сматрало се да се он разликује од зависности од времена у којем је настао архивски

појединаца. Сходно томе, а на основу тадашњег пословања државних органа, безначајну архиву у историјском или смислу трајног чувања чинила су акта из радно-правног односа (молбе за одсуства и боловања, ако нису утицала на промену службеничких односа, молбе за постављење и премештај, ако о њима није била донета никаква одлука, путни и селидбени рачуни, по истеку законског рока, рецеписи и позитиви уз судске списе и слично).

⁵⁶⁸ АЈ-318-130-74: Образлагало се да је новој држави потребна сировина за израду хартије за пословање и администрацију, као и недостатак сировине за друге привредне гране. Уредбени прописи исте власти, међусобно супротни, донети у свега непуних десетак година, сведочили су о још неуређеном систему када је у питању судбина архивског материјала. Преписка која је се развила између надлежних државних органа ФНРЈ, у првом реду Комитета за науку и културу касније Министарства за науку и културу Владе ФНРЈ и Државне архива Србије, која је у периоду до 1950. године вршила функцију Државне архиве ФНРЈ, али и других тада постојећих државних архива на територији Југославије, довела је до тога да се нормативним регулативом заустави безразложно, ниподаштавајуће и идеолошки обојено уништавање архивске грађе, културне баштине, историјских сведочанстава. Упутство које смо анализирали, можда са каснијег гледишта архивске струке у Југославији, није представљало епохално откриће, али свакако је значило покушај да се заустави уништавање архивске грађе, по систему „народ зна“ шта је за њега добро, па због свог добра уништава писана сведочанства времена иза.

⁵⁶⁹ АЈ-318-130-74: Акт Државне архиве у Београду, бр. 04-3/91 од 16. јула 1958, упућен Државном архиву ФНРЈ.

⁵⁷⁰ АЈ-318-130-74: Акт Архива града Загреб, бр. 1030/1-АГЗ-1958, упућен Државном архиву ФНРЈ.

⁵⁷¹ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ у периоду од 1958. до 1962. године.

материјал који би био предмет оваквог вредновања. Тако је архивски материјал настао у времену од 1945. до 1952. године изискивао „посебан режим“, јер је у наведеном периоду био изложен нестручном шкартирању чиме је начињена велика штета како оперативи тако и науци. Забрињавајуће је било мишљење Комисије за израду упутства да за документацију насталу до 1958. године „и нису биле потребне листе-она се издваја по слободној оцени, а та грађа највише у садашњем моменту и притиска архиве“.⁵⁷² Што се тиче архивске документације настале у установама почев од 1. јануара 1958. године, од значаја је било да свака регистратура, на основу података из основне евиденције о регистратурној документацији (Архивска књига) достави савезном архиву извештај о стању, количини и смештају архивске грађе настале у претходној пословној години. Део методологије вредновања архивског материјала како у току претходне тако и у току његове заштите у самом архиву, јесте била потреба да се израде спискови аката према врсти делатности државних и привредних институција, на свим нивоима, или оријентационе листе категорија,⁵⁷³ чиме би се поставио темељ вредновању архивалија по основу значаја одређене врсте документација, што је у каснијем периоду заштите архивске грађе од интереса за федерацију показало као веома значајно и целисходно.

Архивска струка је подржала став да је најцелисходније тријажу и шкартирање безвредног документације вршити у самој регистратури.⁵⁷⁴ Међутим, у таквом случају, без ингеренција надлежног архива, административним службама било остављена потпуна слобода у поступку шкартирања, што је имало своје недостатке, ако имамо у виду да је свест самих чиновника о значају појединих врста архивског материјала била недовољно изграђена. Комисије које су у савезним органима образоване ради спровођења поступка шкартирања, по мишљењу руководиоца органа, чинила су лица „добри познаваоци организације и свих врста послова државне установе или органа“ чији је материјал био предмет разматрања за шкартирање. Стручни профил „добрих познавалаца“ рада и организације установе, самим тим и архивског материјала који настаје радом истог, није био дефинисан *Упутством*, нити је било предвиђено да у комисију буду укључени архивски стручњаци надлежне државне архиве. То је остављало могућност за слободну оцену стручне подобности, те су у комисији заиста

⁵⁷² АЈ-318-130-74: Акт Државне архиве ФНРЈ бр. 02 – 273/31 од 7. новембра 1958.

⁵⁷³ Olga B. Giler, *Liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja*, u: „Arhivist“ XXVIII 1-2, 1978, Beograd, 74-113.

⁵⁷⁴ Проблему тријаже документације посебну пажњу је придавала Француска школа архивистике, мада се од значаја за пример савезних органа у Југославији као меродавно искуство може сматрати и пракса архива у некадашњем Совјетском Савезу. Видети више у: „La Pratique Archivistique Francaise, sous la direction de Jean Favier, Paris (Archives Nationales)“, 1993, XIX - XI

могла бити ангажована стручна лица и стварни познаваоци организације и делатности државног органа, али и лица која нису била довољно остручена у архивској области. Такође и њихово предзнање о одређеним догађајима, личностима или местима о којима сведоче поједина документа настала у раду државних органа или других стваралаца није увек било одговарајуће, што је све утицало на мишљење стручне државне комисије с краја педесетих година, да у будуће упутство о шкартирању и одабирању архивске грађе буду унете што прецизније компоненте, којима би се архивска грађа заштитила од евентуалног неоправданог уништења.⁵⁷⁵

Појачање надзора као и ефикасности у поступку шкартирања све гламазније архиве савезних и других државних органа, могло је се постићи појачањем превентивних мера, посебно код оних савезних регистратура у којима ради више квалификованих државних службеника. Као пример је издвојена савезна регистратура судске провенијенције, у којој је могла да заживи методологија означавања рокова чувања, прецизније тока трајног чувања, на самим судским предметима, што је олакшавало практичан рад приликом издвајања материјала, судских списа којима је рок чувања истекао ради предлога за шкартирање.⁵⁷⁶

Питање заштите архивског материјала на терену, сходно томе и примене савезног *Упутства о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала* насталог у раду пре свега државних органа највишег нивоа, потом и нижих инстанци, било је предмет и посебне конференције која је сазвана на предлог Јавног правобранилаштва ФНРЈ, и одржана 29. септембра 1952. године.⁵⁷⁷ На седници је посебно истакнут проблем у случајевима када су поједина важна документа из живота разних установа, предузећа и надлештава нестала или уништена, због чега Јавно

⁵⁷⁵ АЈ-318-130-74: Примедбе о преднацрту Упутства о шкартирању регистратура Државног архива Словеније, подручје Марибора, од 30. јануара 1959. Анкету је спровео Државни архив ФНРЈ, на основу чега је по прибављеном мишљењу од надлежних државних органа о роковима застарелости поједине врсте документације, сачинио елаборат о шкартирању архивског материјала који је до сада настао у раду савезних органа и установа. Занимљив предлог Словеначких архивиста је био да јавни архиви - државни треба да оформе своја прихватна спремишта за „остареле“ регистратуре, у којој би се обављало шкартирање безвредног документарног материјала регистратура у сагласности са надлежним архивом.

⁵⁷⁶ АЈ-318-130-74: Примедбе „к преднацрту Упутства о шкартирању регистратура“ Државног архива Словеније, подручје Марибора, од 30. јануара 1959. ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948-: Службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива, досије регистратуре Виши суд у Пожаревцу, Досије регистратуре Основно јавно тужилаштво у Великом Градишту. Оваква пракса евидентирања рокова чувања код архивираних судских предмета је заживела у судским регистратурама свих нивоа, тако да је и данас, у постјугословенској архивистичкој пракси, на територији Србије у примени. Она је касније у Судским пословницима такође дефинисана као начин судског пословања.

⁵⁷⁷ АС, а.ф. ДАРС, 1952: Седници је поред јавног правобраниоца Милоша Радовића и секретара Јавног правобранилаштва ФНРЈ, Војислава Хајдуковића, присуствовао представник Савета за науку и културу Владе ФНРЈ истовремено и секретар Главног архивског савета, Јован Петровић и архивист Државне архиве НР Србије, Стеван Томић.

правобранилаштво ФНРЈ није било у могућности да, приликом поведених спорова пред судовима, брани државне интересе ваљано, као да су доступна сва релевантна документа, а услед чега су опет настајале милионске штете по државу. У распису који је Јавно правобранилаштво ФРЈ тим поводом упутило свим савезним ресорима била је скренута пажња на лоше стање архивског материјала у регистратурама, на његову несрећеност, случајеве губитка или уништавања архивалија из регистратура, нарочито оних установа које су ликвидирани или расформиране. У вези оваквог става, којим је Јавно правобранилаштво штитило интересе државе, представници Јавног тужилаштва ФНРЈ су истакли да је „већ било пријава против лица за која се сумњало да су својим нехатним понашањем узроковали оштећење или уништење архивске грађе, али да по тим пријавама нису предузимана кривична гоњења по службеној дужности“.⁵⁷⁸

Различита практична питања довела су до тога да архивски стручњаци у сарадњи са представницима савезних органа покрену измену и допуни *Упутства* из 1952. године. Током 1958. године је одржано неколико састанака Комисије за израду преднацрта будућег упутства о одабирању и шкартирању архивског материјала, основане од стране Секретаријата за образовање и културу СИВ-а.⁵⁷⁹ Једна од основних дилема је била управо да ли је „сазрело време“ за доношење новог прописа о одабирању и шкартирању непотребног архивског материјала. Нагли развитак друштвеног и привредног живота довео је до стварања обиља службених и пословних аката, међу којима велики број није имао трајнијег значаја или је само оперативног карактера. Он је оптерећивао значајно постојеће смештајне капацитете за архиву савезних регистратура, тако да се у истима није могао правовремено примити и чувати архивски материјал који би имао карактер архивске грађе или трајније употребе.⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ АС, а.ф. ДАРС, 1952: Записник са саветовања у Јавном правобранилаштву, 29. септембра 1952.г. Тим поводом је федерално Јавно правобранилаштво јасно истакло да ће у сваком случају у коме због недостатка документације у разним споровима у земљи и иностранству буде настала штета по државу, стављати предлог за кривично гоњење лица одговорних за чување изгубљене или уништене документације, уједно и подносити одштетни захтев против оваквих лица или установа.

⁵⁷⁹ АС-318-130-74: Израда преднацрта упутства о одабирању и шкартирању архивског материјала, акт бр 04 -138/1 од 6. маја 1958. Ново упутство је Архивски савет Југославије донео 1970. године под називом Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала.

⁵⁸⁰ Одабирање оног дела материјала који би имао карактер културног добра значило је истовремено и олакшано руковање истим, а непотребни регистратурски материјал могао је бити дат у прераду као секундарна сировина. Упутство о одабирању и шкартирању би садржало прецизне критеријуме, којима би поред осталог било спречено већ постојеће, посебно у првим годинама после рата, неконтролисано уништавање „старог папира“ у коме се не ретко налазила и значајна архивска документа. Стога је веома важно било поставити критеријуме по којима би се вредновао архивски материјал савезних органа, али и свих других стваралаца на републичком или регионалном и локалном нивоу. Видети више: Bernard Stulli, *O valorizaciji i kategorizaciji arhivske građe*, у: „Arhivski vjesnik“, vol.13. sv.1, Zagreb, 1970, 463-487.

3.6.2. Савезне регистратуре и канцеларијско/административно пословање

Архивистичка теорија и наука као једну од основних обавеза стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала као извора за архивску грађу, утврђују управо вођење пословне документације државних органа и свих других стваралаца у одређеном поретку, по одређеном систему пословања регистратуре.⁵⁸¹ Искуства из рада државних надлештава у Краљевини Југославији, без обзира што није постојао јединствени норматив архивске делатности за територију државе у овом периоду, говоре такође о постојању уређеног система рада „регистратуре“ односно уређења архиве према одређеном систему. У зависности од квалитета и степена сређености архивског материјала код стваралаца, у регистратури, односно приликом примопредаје надлежном архиву, одређивала се и сложеност даљих послова на архивистичком сређивању и обради архивске грађе у архивима. Из тог разлога, југословенска архивистичка теорија и пракса је разликовала регистратурско од архивистичког сређивања архивске грађе и регистратурског материјала. Регистратурско сређивање је подразумевало сређивање аката према регистратурском пословању, односно према деловодном протоколу као основној књизи евиденције примљених и одаслатих аката/писмена стваралаца. Архивистичко сређивање одликују принципи формирану у архивској теорији и представља виши степен сређивања архивске грађе, које архивски фонд чини погодним за послове обраде и израде научно обавештајних средства, даље у крајњој линији доступним за коришћење у сврхе истраживања или публиковање и представљање јавности.⁵⁸²

Заштита архивске грађе савезних органа власти у настајању је повезана са уређењем канцеларијског и архивског пословања код регистратура ове делатности. Канцеларијско пословање се развијало упоредо да развојем државних органа, органа локалне власти и самоуправе, а корени му заправо сежу до првих година модерне српске државе. Уредбе о кретању аката у поступку њиховог стварања на овим просторима јављају се још у 19. веку.⁵⁸³

⁵⁸¹ Још је у 19. веку на примеру владиних или кнежевих канцеларија било предвиђено начин вођења канцеларијског пословања, према коме се одлагала архива ових канцеларија и била, када је реч, на пример о канцеларији кнеза Милоша Обреновића..... Видети више: Ј. Живковић, *нав. дело*, 20-27.

⁵⁸² Sergij Vilfan, Danica Božić-Bužančić, Krešimir Nemeth, *Srednjanje (arhivske grade)*, у: „Priručnik iz arhivistike“, Zagreb, 1977, 107-137. Б. Лекић, *Архивистика*, 46.

⁵⁸³ Јасмина Живковић, *нав. дело*, 10-15.

Почетком рада Државне архиве ФНРЈ је већ на различитим струковним и државним органима било указивано да канцеларијско-техничко пословање у државног управи ина доста недостатака и да треба приступити изради посебног детаљнијег уредбеног прописа о канцеларијском и архивском пословању.⁵⁸⁴ Према мишљењу архивиста Државног архива ФНРЈ, непостојање јединственог прописа о административном, канцеларијском пословању је довело до шароликог и неуједначеног, често лошег вођења регистратуре.⁵⁸⁵ Карактеристика канцеларијског пословања органа федеративне Југославије била је његова „непотпуна разрађеност“, као и углавном примена усвојених начела која су прилагођавана разним гранама управне делатности. Различита привремена и делимична административна упутства о вођењу деловодних протокола, регистара и других помоћних књига у регистратурама нису била довољна да обезбеде уредно вођење послова у регистратурама, правилно и редовно сређивање докумената, њихово чување, предају државним архивама и друга слична, значајна питања регистратурског и архивског пословања. Први озбиљнији пропис којим је држава покушала да уреди канцеларијско пословање било је *Упутство о вођењу једнообразних деловодника за послове опште администрације*, донето 1950. године.⁵⁸⁶ Из самог назива је уочено да проблем није решен у потпуности, јер се *Упутство* односило само на вођење деловодника, док су остала питања канцеларијског пословања, као што је питање врсте књига и евиденција које треба водити уз деловодник, начина сређивања и чувања аката, организације контроле канцеларијско-техничког пословања, била препуштена практичним решењима. То је службеницима државних регистратура остављало довољно слободе у поступању са канцеларијским актима и документацијом ових органа, па је

⁵⁸⁴ Живота Анић, *Израда новог прописа за канцеларијско-техничко пословање*, у: „Архивист“, год. VII, св. 3-4, Београд, 1957, 61. Постојећи начин пословања у регистратурама, према мишљењу архивиста, представљао је „делимичну адаптацију система канцеларијског пословања старе Југославије, који је био неусклађена мешавина бирократског канцеларијског система Аустро-Угарске и неусклађена мешавина система патријархалне администрације Краљевине Србије“.

⁵⁸⁵ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1956. Због несређеног регистратурског стања грађа коју је Архив преузимао од савезних регистратура, проблеми поновног сређивања у Архиву су се повећавали, па је један од задатака стручног рада са савезним регистратурама био њихов обилазак и пружање стручно упутства у погледу ажурирања канцеларијског и архивског пословања као основа за регистратурско сређивање документације код стваралаца.

⁵⁸⁶ *Упутство о вођењу једнообразних деловодника за послове опште администрације*, Службени лист ФНРЈ, бр. 5/1950. Упутство за вођење деловодника је било издато у време недостатка употребљивог папира и сходно томе потребе да се хартија штеди, па је једно од његових решења било да се нови обрасци „деловодника не употребљавају док се не утроше старе залихе“. Њиме је на јединствен начин било уређено само питање основе евиденције аката у канцеларијском пословању правних лица стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала без обзира на делатност.

услед непридржавања или неприхватања административних новина, регистратурска грађа остајала неуређена.⁵⁸⁷

Канцеларијско пословање код савезних органа је и даље остало неуједначено, јер је један број ових регистратура применио правила *Унутства*, док су друге регистратуре примењивале стари начин евидентирања документације. Од других проблема који су се јављали у непосредном раду писарница односно регистратура, уочено је „несавесно и неодговорно“ упропашћавање архивског материјала, недостатак многих аката, о чему није било напомена у деловоднику. У регистратурама савезних органа је настајала велика количина писаног материјала који није пролазио кроз деловодни протокол, често је скривао драгоцену сазнања о појединим установама, а на који се, због тога што није био уведен у деловодни протокол, приликом предаје Архиву није придавала пажња.

Са своје стране, регистратуре су имале примедбе на нове методе вођења деловодника, као и на „недовољно добар простор за регистратуру“. Представници регистратура су истицали низак стручни ниво архивског кадра који је био резултат „извесног потцењивачког става према архивском раду“ у савезним органима и установама. Стога је Државни архив ФНРЈ током 1955. године одржао конференцију посвећену проблемима канцеларијског и архивског пословања, којој је присуствовало 75 савезних регистратура. Закључено је да Архив убудуће врши и проверу начина на који регистратуре обављају канцеларијско пословање, као и едукацију службеника у регистратурама. Значајнији ангажман архива у тој области био је обострано користан.⁵⁸⁸

На примеру регистратурског материјала ствараоца *Комитет за законодавство и изградњу народне власти Владе ФНРЈ 1946-1950* (1946-1950) можемо видети да је канцеларијско пословање у овом савезном органу вођено уредно и централизовано (јединствено), а основна евиденција о актима и предметима је био деловодни протокол. Акта и предмети су у деловодник увођени по редном броју и по редоследу приспећа. Уз деловодни протокол вођен је и азбучни регистар аката и предмета за сваку календарску годину посебно, а за поверљиву и строго поверљиву документацију вођен посебан

⁵⁸⁷ Живота Анић, *Израда новог прописа за канцеларијско-техничко пословање*, 61. Zdravko Nježić, *Sistemi prvobitnog sređivanja u upravnim registraturama, Savezni propisi 1944(1945)-1957, 1957. i dalje*, u: „Arhivist“ XX-2, Beograd, 1970, 166.

⁵⁸⁸ АЈ-318-130-175: Закључци са конференције руководиоца регистратура, акт Државне архиве ФНРЈ бр. 1685 од 1. јула 1955. године. Предмети су се водили и фасцикулисали под последњим, а не под основним бројем како је прописом било наложено. Одговори и дописи се нису заводили као подбројеви већа као нови основни бројеви, па у се одојено и фасцикулисали, чиме се разбијала целовитост једног предмета. Даље се деловодници нису правилно закључивали на крају године нити је на њима исписивана основна идентификација, име установе, година и бројеви предмета.

поверљиви деловодни протокол за сваку годину. Регистратурске књиге евиденције су садржале потребне податке, као што су назив регистратуре (ствараоца), година настанка, број књиге из пописа књига у оквиру грађе фонда овог ствараоца. Код архивирања предмета је примењиван принцип одлагања по материји, односно тематски, при чему је свака група предмета имала словну ознаку. Тако су посебне групе аката чинила: мишљења, наредбе и упутства, остало-организација, правилници, уредбе, закони, решења, систематизација, строго поверљива и поверљива архива.⁵⁸⁹ То значи да је у административном пословању првих послератних органа савезне власти већ био устројен принцип архивирања документације, који је имао елементе слободне провенијенције, односно тематско-хронолошки метод сређивања, који је у конкретном случају представља регистратурски принцип јер је као такав постављен у самој регистратури односно пратио је систем канцеларијског пословања овог савезног органа.

На примеру ствараоца *Комитет за заштиту народног здравља Владе ФНРЈ 1946-1951*, канцеларијско пословање је било децентрализовано, а грађа је била евидентирана кроз деловодни протокол и кроз регистар. Постојали су деловодници и регистри за општу и поверљиву архиву, а посебне регистратурске књиге су вођене за персонално одељење и рачуноводство. Такође је уочена и „физичка разбијеност предмета“, услед недостатка или некомплетности ознака класификационих шифара одељења односно служби, како на самим списима тако и у деловодним протоколима.⁵⁹⁰

Приликом сређивања архивског фонда *Савет за науку и културу Владе ФНТЈ, 1950-1953 (1945-1953)* није пронађен ни један акт којим би се указало на систем и уређеност канцеларијског пословања овог савезног органа, па су као основ послужиле административне књиге и начин архивирања сачуваних аката. Уочено је да су вођене посебне административне књиге, у зависности од степена поверљивости аката. О строго поверљивим актима су вођена два строго поверљива деловодна протокола, док се евиденција поверљиве архиве водила преко деловодног протокола за ту врсту архиве и именских регистара за поверљиву архиву. Сва остала, општа архива вођена је у прописаном деловодном протоколу. Одељење за научне и културне везе је имало посебне протоколе, што није био случај са другим одељењима и секторима рада. Архивирање аката свих организационих јединица је вршено по принципу „број на број“, односно према редоследу којим су акта примана у писарницу и завођена у деловодник. Такође је вршено спајање аката у мање или веће предмете или досијеа, који су потом

⁵⁸⁹ АЈ-182, Инвентар фонда, Досије фонда.

⁵⁹⁰ АЈ-31, Досије фонда, Инвентар фонда.

одлагани у посебне фасцикле. Повезивање бројева аката који чине један предмет (здруживање) вршено је у књигама евиденције, где је стављана напомена код предмета који су здружени са другим предметом као и бројеви предмета коме су акта придруживана.⁵⁹¹

Због све актуелнијих потреба регистратура, али и архива, Савезно извршно веће је наложило Бироу за организацију управе и привреде да изради нови, потпунији пропис о канцеларијском пословање. Истовремено је при Комитету за законодавству и изградњи народне власти Владе ФНРЈ, Савезни биро за унапређење административног пословања у државним надлештвима, установама и предузећима израдио неколико значајних студија које су чиниле припремне делове за опсежан елаборат из области административног пословања и под називом „Организација канцеларијског пословања у државној администрацији“.⁵⁹² На основу детаљно предвиђених начела и методологије канцеларијског пословања у савезним регистратурама, предлог новог прописа је састављен 1955. године и објављен у службеном гласилу федерације, као елаборат за дискусију. Нацрт нове уредбе је разматран на конференцији заинтересованих државних органа у октобру 1955. године у Загребу, на којој је од значаја било и стручно мишљење савезног архива, као активног учесника у њеној изради.⁵⁹³ Циљ је био да се дотадашња нејединствена техника канцеларијског пословања, са низом недостатака, уједначи на нивоу свих органа федерације, чиме би се олакшао и учинио ефикаснијим рад са регистратурским материјалом код државних органа и других правних лица стваралаца архивалија, али и државних архива којима је у интересу очувања архивске грађе било веома значајно правилно поступање са архивском документацијом у настајању. У односу на претходну Уредбу из 1950. године, нацрт новог прописа дао је „више корисних новина“, од који се једна односила на устројство другачијег начина вођења деловодног протокола као основне евиденције о пријему и одашиљању свих аката везаних за пословање државног органа, као и тачно утврђених аката који се уводе у деловодник односно у евиденције, установљене другим прописима.⁵⁹⁴ Ради лакшег и бржег

⁵⁹¹ АЈ-317, Досије фонда, Инвентар фонда.

⁵⁹² Здравко Нјежић, *Sistemi prvobitnog sređivanja u upravnim registraturama, Savezni propisi 1944(1945)-1957, 1957. i dalje*, 171-175..

⁵⁹³ АЈ-130-1036-1558: Према предлогу новог прописа, канцеларијско-техничко пословање органа управе је обухватало све послове који треба да обезбеде правилно кретање, евидентирање и чување службених списка.

⁵⁹⁴ Такође је било предвиђено да се као додатна евиденција води попис аката, за оне акте који се током године примају у великом броју, а односе се на један предмет, као и за акте масовне природе, као што су поднесци за издавање потврда, уверења о плаћеном порезу, имовном стању, бирачком праву. Пописи аката су имали предност с и што су омогућавали шкартирање непотребног архивског материјала у писарници, јер су се на пример, сва акта шаблонског карактера архивирала посебно, па се без тешкоћа могла издвајати

проналажења предмета који су заведени у деловодник под основним бројем, утврђено је и вођење регистра, који се сматрао неопходним у канцеларијском пословању савезних органа управе.⁵⁹⁵

Регистратура или архива је у нацрту савезне Уредбе о канцеларијском пословању органа управе из 1955. године био дефинисана као радна јединица која обавља „канцеларијско-техничке“ послове односно послове кретања, евидентирање и чување списка, која је организационо била састављена од два дела: писарнице и архиве.⁵⁹⁶ У елаборату за дискусију под називом „Организација канцеларијског пословања у државној администрацији“ стајало се на становишту да свака установа по правилу треба да има централну регистратуру, у овом случају писарницу, а да посебне регистратуре могу имати само оне радне јединице које су просторно издвојене или обављају специфичну врсту послова. У овим посебним регистратурама завршени предмети и акти су се могли чувати извесно време, након чега је требало да буду предати централној писарници односно архиви.⁵⁹⁷

и уништити чим протекне њихова оперативна важност, сматрало се да се због досадашњег неподесног архивирања, акта шаблонског карактера била измешана са важним архивским материјалом, што је отежавало њихово издавања од архиве трајног карактера, а често и случајева уништавања трајне архиве уз акта шаблонског карактера. Видети у: Живота Анић, *Израда новог прописа за канцеларијско-техничко пословање*, 64.

⁵⁹⁵ За савезне органе по одобрењу Секретаријата за општу управу Савезног извршног већа, изузетно се регистар могао водити и у форми картотеке, али је за картотечки систем регистрација који је био прегледнији од књиге, било потребно остручити кадар који би те послове радио у регистратури. Такође је било предвиђено да се као додатне евиденције води попис аката, за оне акте који се током године примају у великом броју, а односе се на један предмет, као и за акте масовне природе, као што су поднесци за издавање потврда, уверења о плаћеном порезу, имовном стању, бирачком праву. Пописи аката су имали предност јер су омогућавали шкартирање непотребног архивског материјала у писарници. На пример, сва акта шаблонског карактера архивирана су посебно, па се без тешкоћа могла издавати и уништити чим протекне њихова оперативна важност, сматрало се да се због досадашњег неподесног архивирања, акта шаблонског карактера била измешана са важним архивским материјалом, што је отежавало њихово издавања од архиве трајног карактера, а често и случајева уништавања трајне архиве уз шаблонска акта. Видети у: Живота Анић, *Израда новог прописа за канцеларијско-техничко пословање*, 64.

⁵⁹⁶ *Исто*. Писарницом је сматрана радна јединица у саставу органа управе у којој се обављају канцеларијски послови, посебно примање, отварање, прегледање, распоређивање (сигнирање) поште односно аката, завођење аката, као и њихово одлагање и чување односно архивирање. Сама архива је дефинисана као део писарнице у коме су се чувала свршена акта и предмети, деловодници и дуги документациони материјал из ранијих година све до предаје надлежној државној архиви или неком другом државном органу, односно до њиховог уништења.

⁵⁹⁷ *Елаборат за дискусију „Организација канцеларијског пословања у државној администрацији“*, издање Службени лист ФНРЈ, 1955. Овај начин поделе рада у регистратури управних органа је састављен на основу већ постојеће праксе у регистратурама судске делатности, која је дала добре резултате. Према судском пословању, у приручним регистратурама писарницама су се чувала акта према врсти предмета, тако да постоје грађанска, кривична, ванпарнична писарница, али су се сви свршени предмети на крају чували на једном месту у централној писарници, што је са гледишта заштите архивске документације од изузетног значаја као правило остало до данас у пракси архивских система на територији југословенске државе.

На основу разматраног нацрта потпунијег савезног прописа о канцеларијском пословању, уследило је доношење *Уредбе о канцеларијском пословању* од стране Савезног извршног већа (1957)⁵⁹⁸ и *Упутства за извршење Уредбе о канцеларијском пословању*, које је донео Секретаријат за општу управу Савезног извршног већа, са почетком важности од 1. јануара 1958. године.⁵⁹⁹ *Уредба* је утврдила основна начела за јединствено регулисање организације и начина канцеларијског пословања у свим савезним, као и републичким као и органима управе аутономних јединица и народних одбора, као и самосталним установама и другим организацијама које су на основу закона вршила јавна овлашћења. Одредбе *Уредбе* су се примењивале и на „администрацију представничких органа власти и њихових политичко-извршних и извршно-управних органа, ако за њихово канцеларијско пословање не постоје посебни прописи“.⁶⁰⁰ Ствараоци других делатности су остали изван обавезујуће примене нове *Уредбе*, што значи да су били у прилици према својим потребама и нахођењу уређују канцеларијско и архивско пословање, а што је опет на савезном нивоу доводило до разбијања система јединственог уређења канцеларијског пословања.⁶⁰¹

Уредба о канцеларијском пословању донета 1957. године, са важношћу на подручју федеративне Југославије, представља основ савременог канцеларијског пословања у регистратурама управне делатности. Њоме су утврђена општа начела о организацији и начину канцеларијског пословања „савезних и републичких органа, органа управе аутономних јединица и народних одбора, као и самосталних установа и организација које на основу закона или прописа донетих на основу закона, врше јавну службу“. У оквиру канцеларијског пословања, утврђена је посебна група послова која се односе на архивирање и чување аката. Архива, као место где се одлагала и чувала архивска грађа и регистратурски материјал, налазила се у саставу писарнице. У архиву су се одлагали завршени предмети сређени према архивским знаковима, док су поверљива и строго поверљива акта чувана одвојено до осталих предмета, „и то на начин који обезбеђује чување њихове поверљивости“.⁶⁰²

⁵⁹⁸ *Уредбе о канцеларијском пословању*, Службени лист ФНРЈ, бр. 50/1957.

⁵⁹⁹ *Упутство за извршење Уредбе о канцеларијском пословању* Службени лист ФНРЈ, бр. 50-625/1957

⁶⁰⁰ Ivanka Janča, *Seminar o administrativno-kancelarijskom poslovanju za arhiviste NR Srbije*, u: „Arhivist“, br. 1-2, Beograd, 1958, 66-67.

⁶⁰¹ Овакав систем је у пракси показао своју погубност по очување архивалија стваралаца привредне делатности, јер је управо у тој области забележено највише штете по архивску грађу и регистратурски материјал, како на републичком тако и на савезном нивоу.

⁶⁰² *Уредба о канцеларијском пословању*, Сл. лист ФНРС, бр. 50/1957.

Ступањем на снагу *Упутства* о примени поменутог *Уредбе*, руковање службеним актима се у знатној мери побољшало, јер је обавезујућа примена *Уредбе* нагнала државне чиновнике да овој теми посвете већу пажњу, прихватајући, тешко али неминовно, да је уређено канцеларијско пословање неопходност у професионалном и стручном раду савезних органа. Међутим, нови систем канцеларијског пословања је остао оптерећен административним евиденцијама (деловодник, регистар, интерна доставна књига, књига примљене поште, књига отпремљене поште, курирска књига, архивска књига, реверси) и „застарелом манипулацијом актима“, то су захтеви регистратура за још бољом организацијом канцеларијског пословања постали врло брзо све учесталији. Са једне је стране био очигледан отпор новим захтевима у систему административног управљања пословном документацијом, који су „разбијали чиновничку и бирократску учмалост“ државних органа и пред приучене, недовољно остручене кадрове постављали „несагледиво тешке“ задатке. Са друге стране, захтеви за унапређењем тек установљеног новог система канцеларијског пословања, могли су се двојачко тумачити: као конкретна неспецифична манифестација незадовољства унетим новинама које су неминовно тражиле додатно ангажовање чиновничког кадра, али свакако и као позитивну реакцију дела „просвећених“ државних службеника који су заиста увиђали добробит систематизованог и уређеног система канцеларијског администрирања за очување велике количине пословне документације савезних органа.

Експериментално канцеларијско пословање по новом, картотечком систему (систем децималне класификације) примењено је почетком 1961. године на административној територији НР Словеније. Основне карактеристике таквог система биле су: целокупна евиденција о актима и стављање аката у архиву су били засновани на јединственим класификационим знаковима, којима се систематски разврставају сва акта по њиховој садржини. Основна евиденција аката је била картотека, за органе који су на годишњем нивоу имали више од 3.000 предмета, док је за мање обимно канцеларијско пословање у примени остао деловодник, који се водио на новом, једноставнијем обрасцу.⁶⁰³

Систем канцеларијског пословања, уведен *Уредбом* из 1957. године је за регистровање аката и њихову евиденцију у току пословања, задржао технику

⁶⁰³ *Елаборат за дискусију „Организација канцеларијског пословања у државној администрацији“*, издање Службени лист ФНРЈ, 1955. Децимални систем је садржао десет главних група а у свакој од групе по 10 подгрупа, па је тај систем пружао прегледност и једноставност у раду. Картице за картотеку су се испуњавале за сваки предмет посебно, а деловодник и регистар су остале помоћне евиденције, које су могле бити избачене из употребе.

деловодника и других књига евиденције и метод хронолошко-нумеричке класификације аката. Такав систем је у почетку озбиљнијег рада савезних државних регистратура сматран најпогоднијим, с обзиром на присутну недовољну стручност кадрова у регистратурама, организациону несређеност, одсуство навика за употребу савремених метода и техника пословања, недовољну техничку опремљеност органа и неподобне смештајне и друге услове рада. Позитиван учинак *Уредбе* била је извесна рационализација у систему канцеларијског пословања код органа управе савезног, али и републичких и регионалног нивоа, с обзиром да је *Уредба* била примењивана на свим нивоима државног и политичког систем у земљи. Погоднији облик и мањи број података у деловоднику, могућност употребе скраћеног деловодника, увођење пописа аката за истоврсне акте који се масовније појављују, увођење обавезе органа и организација да утврде архивске знаке, као интерни систем класификације аката за поступа к њихове расподеле у ради и за архивирање, били су значајни учинци *Упутства* о извршењу *Уредбе о канцеларијском пословању* из 1957. године, а међу најзначајнијим, који се и данас употребљавају код многих управних регистратура, јесу попис аката и архивски знаци, који су представљали прелазни облик за систем класификације аката по материји и пут поступног припремања управних организација и органа за новине у канцеларијском пословању које су уследиле у каснијем периоду.⁶⁰⁴ Такође значајна одлика ове *Уредбе* је била то што је први пут на јединствен начин дефинисани основни појмови и термини у канцеларијском пословању и дате основе за уређивање низа питања и односа који чине систем канцеларијског пословања у ширем смислу. У односу савезне регистратуре и савезног државног архива је било врло важно примењивати јединствени систем канцеларијског пословања,⁶⁰⁵ јер је он обезбеђивао сигурност у кретању

⁶⁰⁴ Олга Гилер, *Нови прописи о канцеларијском пословању и место и улога Архива Југославије у њиховом спровођењу*, у: „Канцеларијско пословање савезних органа и организација (материјали са саветовања и прописи), Београд, 1990, 32-33. Увођење архивских знакова за архивирање свршених предмета и аката је прихваћено позитивно посебно код референата и извршилаца у поступку канцеларијског пословања и основне делатности савезних органа, јер се очекивало да ће новом методом евидентирања бити лакше сређивање предмета и аката по материји и групи послова из одређене надлежности, што је опет значило брже њихово проналажење у архиви писарнице. Ефикаснији рад писарнице очекивано би убрзао оперативу архивираних предмета, на који начин би се искоренила до тада по правилу обавезна пракса задржавања решених предмета код референата, по канцеларијама и кабинетима, што је за последицу имало некомплетност фондова и могућност приватизације аката, предмета или њихово неовлашћено коришћење.

⁶⁰⁵ Југословенска архивистика није имала позитивну традицију у погледу јединственог система административног пословања органа управне власти у Краљевини Југославији. Један озбиљнији покушај у том правци представљао је Пословник за опште управне власти објављен у Службеним новинама Краљевине Југославије од 18. новембра 1931. године. Поред других, Пословник је садржао прописе о питањима од значаја за рад архива као што је деловодни протокол, спискови аката, ознаке садржаја предмета, специјални протоколи, индекси, прикључивање ранијих аката (здруживање предмета), сређивање аката у архиву. Видети: Сергије Вилфан, *Канцеларијско пословање и архивска служба*, у: „Архивист“, 1-2, Београд, 1958, 31.

документације али и у успостављању јасног и строгог поретка код архивирања документације у савезним органима власти, која ће после одређеног времена у сређеном поретку, према пословању регистратуре, бити преузета на чување и архивистичку заштиту у надлежном државном архиву.⁶⁰⁶ Архивски стручњаци су стога имали позитиван став према *Уредби о канцеларијском пословању* и *Упутству* о њеној примени, очекујући да се устројени систем канцеларијског пословања поштује и тиме обезбеди организација архивске целине и њено очување у сређеном облику до тренутка предаје надлежном савезном државном риву.

Као позитиван учинак вреди истаћи аналитичност *Упутства за извршење Уредбе о канцеларијском пословању*, јер су детаљно предвиђени сви сегменти поступка са документацијом, од пријема до архивирања, затим одређене евиденције аката, које и саме представљају архивску грађу, до сређивања, руковања и чувања архивираних предмета и распореда радних просторија. Тада је као основни и општи инвентарни преглед целокупног архивског материјала била први пут предвиђена Архивска књига, и утврђен образац евиденције у који је по одређено поступку стваралац, савезна регистратура, имала обавезу да уписује сваку врсту архивског материјала насталог у претходним годинама. Из прописа о распореду радних просторија, видимо да је писарници, по правилу било утврђено место у згради савезног органа, Такође, *Упутством* је било предвиђено сређивање савршених предмета по архивским знаковима, који су представљали ознаке унутрашњих организационих јединица које су предмет решиле, а план архивских знакова је старешина органа управе доносио сваке године.⁶⁰⁷

Значај регистратуре као ствараоца је био уочен и од стране архивских радника, као и највишег струковног тела у савезној држави. На заседању Главног архивског савета 1953. године постављено је питање израде *Уредбе о регистратурама*. Нацрт ове *Уредбе* је био завршен, а Савезно извршно веће је исти нацрт прихватило, под условом да прописи предвиђени *Уредбом* буду инкорпорирани у „низ прописа којима ће бити регулисана администрација“.⁶⁰⁸ То би значило да се предложена решења могу појавити

⁶⁰⁶ Олга Б. Гилер, *Нови прописи о канцеларијском пословању и место и улога Архива Југославије у њиховом спровођењу...*, 30. Иако су и сами предлагачи текста *Уредбе* из 1957. године сматрали да је систем канцеларијског пословања предвиђен *Уредбом* већ застарео у односу на праксу земаља са савременом администрацијом, били је једногласни у оцени да је у датом тренутку био најприменији јер се његова примена могла одмах започети, без неког додатног обучавања кадрова у државној администрацији или додатног времена за „искорењивање лоших навика које су постојале у овим пословима“.

⁶⁰⁷ *Упутство за извршење Уредбе о канцеларијском пословању*, Сл. лист СФРЈ, бр.50/1957.

⁶⁰⁸ *Закључци са V редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ*, одржаног у Сарајеву од 9. до 11. јула 1953. године, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, бр. 1-2, Београд, 1953, 50.

као саставни делови *Уредбе о канцеларијском пословању*, која је после неколико година и донета на савезном нивоу. Међутим то није била првобитна препорука нити став Главног архивског савета. Стога је донет закључак, на петом заседању ГАС-а 1953.године, да треба предложени нацрт одобрити и ставити у поступак, као самостални пропис који не се не би уклапао у прописе о канцеларијском пословању. Разлог томе, по нашем мишљењу могао је бити у различитом приступу материји заштите архивског материјала код државних органа и других стваралаца.⁶⁰⁹ Архивски стручњаци су третирали и посматрали архивски материјал са вишег и сложенијег аспекта његовог очувања и обраде за потреба историје, културе друштвене заједнице, државних послова. Законодавни државни орган је проблем документације решавао више са оперативног него историјског значаја, стога је сматрао да би уређење канцеларијског пословања било сасвим довољно. Архивирање документације и њена припрема за предају надлежном архиву је било питање које је са мање значаја разматрано у самој Уредби о канцеларијском пословању. Стога је Државни архив ФНРЈ указивао на потребу едукације запослених у савезним регистратурама у погледу правилног рада писарнице и вођења канцеларијског пословања и архивирања, због чега је Државни архив 1955. године организовао прву заједничку конференцију са представницима регистратура, што ће постати значајан вид рада и сарадње у питањима из области заштите архивске грађе ван архива. Уследила се већ у 1959. години, по овом питању, стручна помоћ преставника савезног архива у 45 савезних регистратура.⁶¹⁰

3.6.3. Историјско-архивски материјал савезних органа у настајању – обавезе државног архива

Брига о историјско-архивском материјалу државних органа, као и свих других стваралаца од значаја за савезну државу, у процедури његовог настанка и оперативног коришћења, није замишљена као искључива обавеза самих стваралаца, није се могао одвијати или планирати, без активне улоге Државног архива ФНРЈ. Строго посматрано, није се радило о институционалној заштити архивске грађе, у самом архивском

⁶⁰⁹ *Закључци са V редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Сарајеву од 9. до 11. јула 1953. године*, 50. Као разлог који је оправдавао доношење посебне уредбе о регистратурама, наводила се хитност у поступању, јер се доношење прописа о администрацији могло потрајати, а заштита архивалија у настајању, посебно највиших државних органа, имала је приоритет и виђен је као начин да се заустави уништавање архивалија и оне заштите на терену.

⁶¹⁰ Група аутора, *Архив Југославије*, 58. АЈ- 318-130-175: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1959. годину.

спремишту и раду архивиста на сређивању и обради преузете архивске грађе, али је међусобна условљеност рада регистратура и архива у домену претходне заштите архивске грађе, док она још није доспела у архив, била и нормативно предвиђена и стварно неопходна.

Будући да је велики део архивске грађе био угрожен, страдао у току или непосредно поратним годинама, на Трећој редовној скупштини Савеза друштава архивских радника 1958. године је у закључцима истакнута неопходност да се посебна пажња посвети служби превентивне заштите архивске грађе и у том смислу евидентирању и заштити архивалија ван архивских установа.⁶¹¹ У првим годинама рада, заштита архивалија код стваралаца је формулисана и практикована као трагање за архивском грађом.⁶¹² На терену се трагало за архивском грађом највиших државних тела, како из времена Краљевине, тако и новонасталих савезних органа и организација.⁶¹³ Тек по обезбеђивању пронађене, често већ у оштећеном стању архивске грађе, могло се приступити заштити текуће пословне документације, односно оперативне архиве нових органа власти, што је представљало други не мање значајни вид рада службе за заштиту архивске грађе ван архива. Посао у овом погледу није био лакши од оног који се односио на прикупљање архивске грађе регистратура државне провенијенције преосталих са радом или оних који су били везани за државну власти Краљевине. У првим годинама, при Државном архиву ФНРЈ није била организационо дефинисана и издвојена служба заштите архивске грађе савезних органа на терену, иако су нормативима били предвиђени функција надзора и учешћа архива у одабирању и шкартирању безвредног регистратурског материјала код савезних регистратура.⁶¹⁴

⁶¹¹ АС, а.ф. Друштво архивских радника: Акт дел. бр. 96/1. од 15. јула 1958. године, Закључци са Треће редовне скупштине Савеза друштава архивски радника Југославије. То је осликавало сву озбиљност проблема пред којим се наша Државна архива ФНРЈ, када је често у драматичним околностима, а информације о стању грађе највиших органа власти било да је реч о краљевини било о новообразованој социјалистичкој држави, захтевало да се најпре пронађе, сабере, прикупи и заштити, привремено обезбеди сва архива која је преостала од укупног материјала насталог радом државних органа.

⁶¹² АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ у 1963. и 1964. години. Неадекватан смештај у регистратурама, по влажним подрумима и неопремљеним таванима, у појединим случајевима и немаран однос према архивском материјалу од стране самих службеника у савезним органима, као и немогућност Архива да преузима архивски материјал по динамици коју је захтевала количина насталог материјала у савезним регистратурама, значајна количина архивалија савезне провенијенције је била изложена постепеном оштећењу и пропадању.

⁶¹³ АЈ-318-131-176: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1961. годину. Дешавало се да се архива значајних државних институција пронађе код привредних предузећа, на различитим местима, где је вршено њено евидентирање, паковање и пренос у државни архив. Пример је део архивског фонда Генералне дирекције савезне индустрије цемента, који је пронађен код трговачког предузећа „Услуга“.

⁶¹⁴ АЈ-18-130-175: Годишњи извештај о раду Државне архиве ФНРЈ, за 1955. и 1956. годину.

Евидентирање регистратура се поставило као битно питање заштите архивске грађе у настајању, о коме се разматрало на стручним архивским форумима и седницама савезног и републичких друштава архивских радника.⁶¹⁵ У почетку су као евиденције биле формиране картотеке, адресари и спискови током 1954. године, као и прегледи о грађи доспелој за преузимање и откуп у току 1955. године. Државни архив ФНРЈ је посебно указивао на опасност од „разједињавања првобитне структуре регистратура“ у случајевима када је архивски материјала првобитног ствараоца у случајевима реорганизације предаван новим правним лицима које немају везу са матичном регистратуром. Додатну тешкоћу је представљало и то што у периоду од 1945. до 1953. године државни врх није имао увек ажурну слику о сопственој институционалној мрежи, због чега државни архив није могао да сачини прецизну евиденцију о институцијама и грађи највиших органа власти.⁶¹⁶

У Државном архиву је 1954. године израђен списак фондова који су били припремљени за предају Архиву на даље чување. Од архивске грађе савезних органа су формиран фондери: *Комитет за народно здравље ФНРЈ, Комитет за социјално старање ФНРЈ, Министарство рада, Министарство правосуђа ФНРЈ, Савет за законодавство и изградњу народне власти ФНРЈ, Савет за науку и културу ФНРЈ, Комитет за науку и културу ФНРЈ, Комитет за фискултуру ФНРЈ, Институт за геолошка испитивања ФНРЈ, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача, Друштво за културну сарадњу Југославија – СССР, Репарациона комисија, Индустријска књига ФНРЈ, Штампарско издавачко предузеће Савета за енергетску и екстрактивну индустрију Владе ФНРЈ.* У даљем опису стања и количине архиве савезних органа настале после ослобођења, коју је требало преузети у Архив, види се да је сређене, делимично сређене и несређене грађе, било спаковано у „преко 1500 сандука“, као и да се код савезних стваралаца налазила у „подрумима са влагом, таванима, изложена буђи, оштећена дејством глодара“.⁶¹⁷

У интересу очувања архивске баштине југословенског порекла било је хитно успостављање односа између савезног архива и савезних регистратура, тако да је веома

⁶¹⁵ АЈ- 318-130-175: Записник са седнице Архивског савета СР Хрватске, од 15. априла 1958.

⁶¹⁶ АЈ-130-1036-1558: Акт Државне архиве ФНРЈ упућен Савезном извршном већу бр. 197 од 6. марта 1953. године, по питању стања и заштите архивалија савезних установа у реорганизацији. Приликом израде шематског прегледа регистратура савезне државне управе и установа, службе државног архива ФНРЈ су утврдиле да „није било могуће пратити континуитет архивалија претходнице или установе правне наследнице, или оне која је преузела само одређена права и обавезе ликвидираних савезних органа или установа“, што је била последица разједињености архивског фонда је у случају тих регистратура.

⁶¹⁷ АЈ-18-130-175: Списак фонда спремног за предају Државној архиви ФНРЈ на дан 18. јула 1954. године.

брзо успостављена њихова међусобна службена комуникација, заснована на одредбама архивског закона.⁶¹⁸ Евидентирање архивске грађе је престављало темељ за остваривање надзора над регистратурском и архивском грађом у смислу правилног одржавања и чувања, правилног руковања и архивирања и целовитости архивског фонда савезне регистратуре који се образовао још у току рада ствараоца.

Према *Општем закону о државним архивама*, надлежност Државне архиве ФНРЈ у заштити архивске грађе од савезног значаја изван архива огледала се и кроз „право и дужност“ истог да врши надзор над „чувањем историјско-архивског материјала без обзира у чијим се рукама тај материјал налазио и да у сврху његовог очувања одређују обавезне мере заштите“.⁶¹⁹ Стога је Државни архив ФНРЈ усмерио свој рад на обилажење значајних савезних органа, установа и организација како би се непосредно извршио увид у стање архивске грађе и проблема са којима се сусрећу ствараоци исте. Током 1963-1964. године је извршен обилазак 238 институција са 342 посете, којом приликом је у извештајима констатовано да код савезних органа постоји „велика несређеност регистратурске грађе и посебно тешки смештајни услови у којима архивалије пропадају“.⁶²⁰ На основу елаборираних података по спроведеном упитнику, у 390 савезних регистратура је годишњи прираштај грађе износио око 2.000 дужних метара, а на преузимање у архив је чекало још 41.000 дужних метара архивског материјала савезног порекла.⁶²¹ Из права надзора, произлазило је право Архива да прописује опште и конкретне мере, превентивне или накнадне, сам или у заједници са другим надлежним савезним органима, да захтева одређене податке, покреће поступак у случају евентуалних недостатака или неспровођења прописаних мера. Ове ингеренције Државног архива су представљале, аналогно томе, обавезе савезних органа, установа и организација ка и других евентуалних држалаца регистратурске и архивске грађе из надлежности савезног архива.⁶²²

Државни архив Југославије је законом имао одређене ингеренције и у области издвајања и шкартирања безвредног регистратурског материјала код савезних регистратура. Иницијатива за шкартирање непотребног материјала потицала је од

⁶¹⁸ Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, 53-57. Иако је начин на који је организована заштита архивске грађе органа федерације била различито организована у различитим периоду рада Државне архиве ФНРЈ/Архива Југославије, значај овог дела заштитне функције је у самом архиву од почетка био очигледан и уважаван, што је давало прилику да се рад ове службе са годинама унапређује.

⁶¹⁹ *Општи закон о државним архивама*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 12/1950.

⁶²⁰ АЈ-18-130-175: Извештај о раду Државне архиве ФНРЈ, за 1963. и 1964. годину.

⁶²¹ АЈ-18-130-175: Основни проблеми Архива – анализа уз извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1963-1964. годину.

⁶²² АЈ-318-132-178: Образложење уз нацрт Уредбе о организацији раду Државног Архива ФНРЈ.

ствараоца, државног органа, установе или другог правног лица, који је формирао своју комисију за спровођење поступка шкартирања. Рад комисије код државног органа као ствараоца био је оцењиван на Вишој комисији, која се образовала при надлежним државним архивима. Виша комисија је разматрала предложени попис материјала за шкартирање, оцењујући да ли је исти у складу са тачно утврђеном врстом материјала који је *Упутством* био предвиђен и оквалификован као непотребан те се могао као такав предложити за шкартирање. Поступак по добијању позитивног мишљења од стране Више комисије, методолошки је предвиђао да се документација, сада стручно и званично вреднована као непотребна, издвоји од другог архивског материјала, тачно по списку за који је одобрење дато. Други степен провере представљао је увид у издвојену безначајну документацију на лицу места, од стране чланова Више комисије. Тек по извршеном прегледу и проверавању стварног стања са пописом материјала предложеног за шкартирање, комисија је доносила коначну одлуку да ли се предложено шкартирање архивског материјала одобрава у целини или делимично, или пак у целини одбацује.⁶²³ Посредством Више комисије, у току 1959/1960. године, Државни архив ФНРЈ је учествовао у излучивању безвредног регистратурског материјала у више савезних регистратура, када је дато одобрење за шкартирање око 2.000 кг безвредног материјала. Са друге стране, на примеру савезних регистратура *Радио–Телевизија Београд*, *Удружења рудника и индустрије ватросталног материјала* и *Удружења индустрије стакла и керамике* је 1960. године забележено негативно мишљење по захтеву за одобрење излучивања и уништење.⁶²⁴

Архивски стручњаци су такође на разним нивоима разматрали учинак првих методолошких упутстава на стање и заштиту архивалија највиших органа власти. На заседању Главног архивског савета 1953. године је констатовано да је уништавање архивалија у већим количинама, у односу на претходни период – заустављено. Такође је

⁶²³ *Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 8/1952. То је значило већ трећи степен провере, јер се могло догодити да је у стварном стању издвојеног материјала пронађе, нехатом, немаром, али вероватно и намером, архивски материјал који није вреднован нити Упутством предвиђен као непотребан. Коначна одлука је у писменом облику, као коначна, била достављана државном органу или установи, које је затражило шкартирање непотребног архивског материјала. Тек по тако сачињеном и добијеном одобрењу више комисије, државни орган, али и сви други законом предвиђени ствараоци архивског материјала, могли су да непотребан, шкартирани материјал предају предузећу за прикупљање отпадака. За надлежност савезних органа власти у ФНРЈ као и државних надлештава, установа и правних субјеката под ингеренцијама Краљевине Југославије, чија је архива по закону била предмет заштите Државне архиве ФНРЈ, Виша трочлана комисија била је образована при Државној архиви ФНРЈ, а чинила су је два члана из редова стручњаци архивисти које је одређивао директор Државне архиве ФНРЈ, и један члан као представник државног органа или установе о чијем архивском материјалу се одлучивало у поступку одобрења шкартирања.

⁶²⁴ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1960.г.

уочено да се архивалије угашених централних органа власти некадашње Југославије, као и оних савезног карактера, које су се налазиле у реорганизацији, доводе у првобитно стање и обезбеђују за коришћење и касније стручно сређивање.⁶²⁵ Стога је Главни архивски савет дао препоруку за случај ликвидације државног органа, с обзиром на чињеницу да исти престаје са радом, сав материјал који се настао радом тог органа треба да преузме надлежни државни архив. У случају реорганизације једног правног лица као ствараоца, архивски материјал који није потребан у раду установе - наследнице, треба да преузме било која установа правна наследница реорганизованог државног органа. Као други начин у овом случају, предлагало се депоновање архивског материјала у посебно складиште или предаја исто надлежном архиву. С обзиром на честе реорганизације државних органа и установа у том периоду, један од начина заштите архивске грађе тих стваралаца представљало је што хитније организовање прикупљања података и евидентирање реорганизованих регистратура, на савезном, али и републичким нивоима, као и ефикаснија организација прикупљања архивске грађе у циљу њене заштите и спречавања евентуалног уништења.⁶²⁶

3.6.4. Преузимање историјско-архивског материјала савезних органа

Институционална заштита архивске грађе државних органа власти реализује се у архивским установама и представља скуп стручних послова који почињу преузимање архивске грађе на чување, заштиту и стручну обраду у надлежном архиву. Право архивске установе да преузима архивску грађу на чување је истовремено обавеза правног лица, у овом случају државног органа, да по одређеном поступку преда своју архивску

⁶²⁵ АЈ-318-130-175: *Закључци са V редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Сарајеву од 9. до 11. јула 1953. године*, 50. При томе су се користиле две методе, као искуства на територијама република у саставу федерације. Прву је чинио напор државног архива који је вршио прикупљање, сређивање и обезбеђивање укинутих и савезних органа у реорганизацији (пример Босне и Херцеговине), или други методолошки приступ који је подразумевао да те послове обавља „административна комисија“ која је материјал прикупљала и чувала у посебним просторијама, без учешћа државних архива (пример Србије).

⁶²⁶ АЈ-318-130-175: *Закључци са V редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Сарајеву од 9. до 11. јула 1953. године*, 50. Једно од првих питања које се струковно поставило када је у питање институционална заштита архивске грађе, била је разграничење надлежности између библиотека, музеја и архива, али и самих архива у њиховом хијерархијском поретку. Радило се о стварној надлежности, у првом случају, јер је требало јасно поставити границе између надлежности музеја, библиотека у односу на архиве. Уочљиво је било да архивски материјал прикупљају у знатној количини библиотеке и музеји, иако би требало да то чине архиви. Иако су већи проблеми у овој области биле изражени на републичком градском или локалном нивоу, закључак ГАС-а у погледу Државног архива ФНРЈ је био да се разграничење и тачно утврђивање стварне и месне надлежности овог архива мора применити. Према том је потврђено да Државни архив ФНРЈ има надлежност на читавој територији Југославије, са задатком а прикупља и чува материјал од савезног карактера, без обзира где се он налазио.

грађу на даљи законски поступак надлежној државном архиву. Напред изнето *Упутство* је предвиђало обавезу „савезних надлештава и установа, предузећа под привредном управом савезних органа као и органа друштвених организација чија се делатност простире на целу државну (југословенску) територију“ да свој архивски материјал „који је намењен чувању“ предају Државној архиви ФНРЈ. Истовремено је била предвиђена и опција специјалних архива, односно могућност да поједине савезне надлештва, установе или органи предају свој архивски материјал другој државној архиви, о чему је одлучивао надлежни орган Владе ФНРЈ по претходно прибављеном мишљењу федералног архива. На овај начин, *Упутством* је било започето разграничење надлежности између архивских установа, које је као стручно питање и данас веома актуелно у односима између држава правних наследница некадашње Југославије.⁶²⁷

Истовремено је био устројен методолошки приступ предаје архивске грађе савезном архиву. Тада постојећи прописи нису у потпуности регулисали ово питање, посебно преузимање архивалија укинутих регистратура. У пракси се дешавало да услед реорганизације државне управе укинута установа своју архиву предаје своју архиву државном архиву, иако је пословање угашене установе преузимао новоосновани државни орган. На пример, приликом оснивања Комитета за спољну трговину ФНРЈ, укинута је Управа за спољну трговину ФНРЈ, која је своју архиву предала Државном архиву ФНРЈ, јер новоосновани савезни орган није прихватио да преузме архиву свог правног претходника, иако је иста била и даље неопходна за текуће пословање правног следбеника.⁶²⁸ Својевољно поступање појединих савезних органа покренуло је интензивније деловање архивске струке у погледу решавања спорних питања, као што су били рокови за предају архивске грађе архивским установама, проширење прописа о канцеларијском пословању на вандржавне регистратуре или усклађивање архивских знакова са листом категорија документарног материјала за издвајање и уништавање грађе.⁶²⁹

У првим годинама рада, Државни архив ФНРЈ је уз све тешкоће са којима се суочавала када је у питању обезбеђивање адекватног спремишта/депоа за пријем архивске грађе, ипак настојала да преузме најугроженију архивску грађу и то оних

⁶²⁷ *Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 8/1952.

⁶²⁸ АЈ-318-130-74: Израда преднацрта упутства о одабирању и шкартирању архивског материјала, акт бр 04 -138/1 од 6. маја 1958. Белешка са првог састанка Комисије за израду преднацрта Упутства, одржане у априлу 1958. године. Б. Лекић, *Архивски извори за историју Југославије*, 1934-1953, 36-47.

⁶²⁹ АЈ-318-130-74: Акт Државне архиве ФНРЈ бр. 02 – 273/31, од 7. новембра 1958.

државних надлештава, органа, организација или других правних лица од савезног значаја, за које су са терена стигла сазнања о озбиљној угрожености или пропадању из било ког разлога. Највећу количину угрожене грађе чиниле су архивалије настале радом врховних државних надлештава некадашње Краљевине Југославије, али и новообразованих финансијских савезних установа, министарстава, комитета, авета, дирекција, Председништва Владе ФНРЈ.⁶³⁰ Грађа *Министарства електропривреде Владе ФНРЈ* је била „у потпуно хаотичном стању“, јер се према нађеном стању, на поду односно „бетону стајале гомиле разбацаних и поцепаних аката, разне садржине и вредности, коју је свако, ко је хтео, могао употребити у разне сврхе“. Због чињенице да се архива овог савезног органа није била „сложена и под кључем“ могло се претпоставити да је до неовлашћене употребе архива заиста и долазило, због чега се није могло прецизно утврдити у којој је мери архива „мањкава, уништена, оштећена или на ма који начин учињена неупотребљивом“.⁶³¹

Стање, условно речено стихијског и *ad hoc* преузимања архивске грађе, недостатак адекватног смештајног простора у Државној архиви ФНРЈ, утицало је и на немогућност обављања свих стручних послова који су чинили заштиту, сређивање, обраду до коришћења архивске грађе настале радом савезних органа власти. Често је преузета архивска грађа ових органа била несређена, непописана нити разграничена, примљена без записника о примопредаји. Због тога су недостајали основни подаци о садржају, ствараоцима, граничним годинама, степену целовитости или очуваности. Ти недостаци су били резултат и тога што су припреме за предају грађе углавном обављали службеници регистратуре имаоца или држаоца, а не ствараоца архивске грађе, који су настојали само да што пре предају грађу надлежном архиву, ако већ није било могуће и допуштено је уништавати пре предаје архиву.⁶³² Зато су у државни архив, у првом периоду, стизале инвентарне/регистратурне јединице грађе на којим се садржај био

⁶³⁰ АЈ-130-1036-1558: акт Државне архиве ФНРЈ, бр. 74. од 29. јуна 1953. године упућен Председнику одбора за просвету Савезног извршног већа ФНРЈ. Разлози су углавном били неадекватан простор у коме је архива код стваралаца била смештена, небрига или немаран однос самих стваралаца односно оног чиновничког особља које је било непосредно задужено за архиву. Према акту Државног архива ФНРЈ из 1953. године, Државни секретаријат за иностране послове ФНРЈ је „ставио на располагање“ овом архиву „целокупан свој архивски материјал до 1945. године закључно“, као и да је инсистирао да се грађа поменутог ствараоца што пре преузме „пошто је на садашњем месту угрожена“.

⁶³¹ АЈ-59-6-22: Досије фонда Савет за енергетику и екстрактивну индустрију Владе ФНРЈ, акт дел. бр. 5012 од 22. јуна 1951. године.

⁶³² АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1963. и 1964. годину. Савезни органи, установе и организације су свакодневно упућивале Архиву захтеве за преузимање архивског материјала, што није у сваком случају било могуће, због недостатка простора у депоима за смештај архиве.

исписан уопштено, или само наведен распон бројеве предмета односно аката.⁶³³ Због неразграничења и измешаности грађе више савезних стваралаца, формирање фондова се вршило у самом архиву. Такође ни безвредни регистратурски материјал у првом периоду није био излучиван и шкартиран у регистратури, већ је то чињено у самом архиву, тако да се питање вредновања архивске грађе поставио већ у току сређивања првих преузетих фондова. Иако је преузети безвредни регистратурски материјал додатно оптерећивао ионако недовољан смештајни простор у самом архиву, првих неколико година приликом сређивања није био издвајан. Разлог томе је пре свега било „опште стање спасавања“ архивске грађе на терену, када је пракса налагала да се сва грађа преузима и чува, без обзира да ли има оперативну или трајну вредност, или је чак и оператива престала да постоји.⁶³⁴ Према записницима о примопредаји архивског материјала, види се да је архива преузима у „сандуцима, ормарима“, а често је била „нађена у нереду разбацана у подруму“. Спискови архивског материјала су сачињавани у складу са могућностима и прецизношћу коју је дозвољавало стање архиве која је преузима.⁶³⁵ Увидом у досијеа фондова који су међу првима примљени у архив, наилазимо на податке о стварном стању примљеног материјала, који је често описиван као „једна гомила разноразних аката и књига који су достављени са разних страна, и не само да не представљају извесну целину, већ се не може успоставити никакав континуитет тих аката“,⁶³⁶ који су примани и „у сандуцима и прилично расутом стању“.⁶³⁷

Један од проблема због која је велики број фондова у овом периоду био само евидентиран на терену, а не и преузет у архив, био је недостатак смештајног простора.⁶³⁸ Приликом преузимања архивске грађе савезних органа, државни архив поштовао критеријум угрожености грађе као приоритет, затим прописане рокове, утврђени

⁶³³ Митар Тодоровић, *Примена принципа слободне провенијенције у Архиву Југославије*, 10.

⁶³⁴ Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, 79.

⁶³⁵ АЈ, архивски фонд Архив Југославије, акт бр. 927. од 27. децембра 1952. (27.910), Записник о преузимању архивског материјала Савета за пољопривреду и шумарство ФНРЈ. Група аутора, *Архив Југославије*, 65. Податак да је тек 1960. године први пут преузета архивска грађа савезног значаја чија је количина била изражена у дужинским метрима, говори о тешкоћама са којима се Државна архива ФНРЈ у том периоду суочавала.

⁶³⁶ АЈ-2, Досије фонда Савет за саобраћај и везе Владе ФНРЈ, Записник о раду на сређивању делимичног архивског материјала Савета за саобраћај и везе Владе ФНРЈ, бр. 52/2, од 18. маја 1953; Записник о смештају делимичног архивског материјала Савета за саобраћај и везе, бр. 52/3, од 19. маја 1953.

⁶³⁷ АЈ, Архивски фонд Архива Југославије, 1950-, архива писарнице Архива Југославије, Записник о раду на сређивању ствараоца Новинарска и дипломатска висока школа и постављање у првобитно старе, бр. 156/2, од 19. маја 1953; Записник о смештају архивског материјала Новинарске и дипломатске високе школе, бр. 156/3 од 28. септембар 1953.

⁶³⁸ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1956. годину. Евидентирано је у извештају за 1956. годину 101 архивски фонд које је требало преузети у архив на чување, а од 1953. до 1956. године преузето је 93 архивских фонда, са укупно око 45000 архивистичких фасцикли и 4310 архивских књига.

редоследа пријема, примопредајну процедуру.⁶³⁹ По пријему грађе савезних органа, установа или организација у Архив, приступало се њеном конзервирању и по потреби рестаурирању, како бу се обезбедило даље чување у складу са савременом методологијом и техникама архивске делатности али и важећим прописима о чувању друштвене имовине.⁶⁴⁰

Грађа настале радом *Президијума Народне скупштине*, која се до тада налазила у просторијама Савезног извршног већа, преузета је 1954. године у несређеном стању, смештена у сандуцима, а сређивање са издвајањем безвредног регистратурског материјала је вршено током 1956. године. Систем сређивања је обухватао поделу грађе на четири основне групе: Председништво АВНОЈ-а (1942-1945), Привремена народна скупштина (1945), Уставотворна скупштина (1945-1946) и Президијум ФНРЈ (1946-1953). Уочавамо принцип провенијенције и хронолошко-тематски начин сређивања грађе овог фонда, при чему је свака од наведених група имала своју сингатуру по хронолошком редоследу стварања. С обзиром на значај првог, колегијалног шефа државе која се стварала у току Другог светског рата, кроз народноослободилачку борбу, са тенденцијом да буде оличење народне власти, историјски су веома вредна акта и предмети који су настајали радом Президијума ФНРЈ. По важности се, у оквиру грађе фонда, издвајају документа која је овај орган донео у ратном и поратном времену, те представљају прворазредан историјски извор у изучавању формирања социјалистичке власти.⁶⁴¹ Током примопредаје архивске грађе овог, али и свих других фондова, усталила се пракса о евидентирању посебно значајних докумената или скупине аката, везаних за одређене догађаје, периоде у развоју савезне државе или појединце који су својим радом обележили историјски период свргавања једне и постављања на постамент друге државе.

Државна архива ФНРЈ је на крају 1958. године у својим привременим депоима имала смештено већ 8.500 м/1 архивске грађе, односно око 130 архивских фондова од

⁶³⁹ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1955. годину. У току 1955. године је примљено седам архивских фондова, тако да је тада било евидентирано укупно 88 архивских фондова, са око 100.00 фасцикли и око 6000 архивских књига.

⁶⁴⁰ АЈ-318-132-178: Образложење уз нацрт Уредбе о организацији и раду Државног Архива ФНРЈ. Један од видова заштите ове специфичне „друштвене својине“ било је и њено инвентарисање као такве, а предвиђена је била посебна заштита од елементарних непогода, криминала или ванредних стања.

⁶⁴¹ АЈ, 15, Досије фонда, *Водич кроз фондове Архива Југославије, 1945-2006*, Београд, 2014, 20, Међу њима се налазе резолуције о оснивању првих партизанских органа законодавне власти на федералном и републичком нивоу, Декларација о проглашењу ФНРЈ, имена већника и посланика, чланови Президијума, владе, првих судија, ака о привредним предузећима савезног значаја, предмети о одузимању имовине династији Карађорђевић, Декларација о оснивању АВНОЈ-а, на основу чега се изводи закључак да је читав систем друштвено-политичких, државних, економских, културних односа који су обликовали у ратним околностима поратну државу, исказан кроз активности и документацију произашлу из тих активности Президијума ФНРЈ.

којих је највећи број био централних државних установа предратне Југославије, а од оних насталих после рата, углавном су то били фондови расформираних министарстава, савеза и других савезних установа. С обзиром на извештаје о стању архивске грађе код стваралаца, у том периоду се није могло говорити о планском преузимању архивске грађе, јер су динамику преузимања наметали услови у којима је проналажена архивска грађа државних органа и других стваралаца, самим тим и потреба да се она што пре преузме и похрани у колико толико боље услове смештаја, како не би у потпуности страдала.⁶⁴²

Динамика преузимања архивске грађе у периоду од 1952. до 1964. године говори да је у 1952. години преузето око 700 м/1 (испод 1.000), да би у 1953. години количина преузете грађе савезне провенијенције била нешто већа од 3.000 дужних метара, у 1954. години, око 2.500 м/1, а у 1955. години количина је досегла до импозантних нешто више од 7.000 дужних метара.⁶⁴³ Ови подаци нам говоре о значајној активности Државне архиве у првим годинама рада на евидентирању и преузимању архивске грађе савезног значаја, на који начин је сачувана архивска грађа од изузетног значаја за историју југословенске државе.

Недостатак довољног и одговарајућег смештајног простора свакако је утицао на то да количина преузете архивске грађе значајно опадне у 1956. години, када је износила нешто више од 200 м/1, а све до 1960. године није прелазила 1.000 м/1 (током 1956, 1958 и 1959. је количина архивске грађе била скоро у истој равни), да би у тој години био забележен поновни скок од око 4.000 дужинских метара преузете архивске грађе. Од 1961. до 1964. године количина преузете архивске грађе је поново била изразито мала, са тенденцијом опадања, да би се 1964. године свела на најнижи ниво из 1956. године.⁶⁴⁴

⁶⁴² *Из архивистике, Приручник за службенике архива*, 13. Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, 63. Просторни капацитети федералног архива су се попунили, док су извори са терена упућивали да је још толико материјала требало преузети, због чега је преузимање архивске грађе у 1950. години било сведено на најмању могућу меру.

⁶⁴³ Група аутора, *Архив Југославије*, 66. Подаци преузети из графикана којим је приказана динамика преузимања архивске грађе у Архиву Југославије 1952-1999. Велика количина преузете архивске грађе у 1955. години је била резултат административних реструктурирања и ликвидације једног броја првобитних органа власти у ФНРЈ, али и прикупљањем и преузимањем велике количине архивског материјала некадашњих врховних надлештава, органа и установа Краљевине Југославије, коју је грађу, по закону, био надлежна да чува и штити Државна архива ФНРЈ. Количину архивске грађе од око 7.000 м/1, биће поново преузета у Архив Југославије тек 1992. Године, што се може довести у везу са престанком СФРЈ и престанком рада великог броја савезних органа и организација везаних за некадашњу савезну законодавну и административну власт.

⁶⁴⁴ Група аутора, *Архив Југославије*, 66. АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1963-1964. годину. Служба депоа која је као таква појављује у извештају од 1963. и 1964. године, исказивала је забринутост недостатком простора за пријем нове грађе савезних органа (у количини од око 41 вагона), док се у том времену рад ове службе сводио на „померање и премештање појединих фондова“ како би се

Без обзира на проблем смештаја, савезни архив је у 1961. године 200 дужних метара архивске грађе *Економског института ФНРЈ, Пријемног центра Генералне дирекције индустрије цемента* и других установа од савезног значаја, тако да је располагао са око 10.000 дужних метара архивске грађе из 300 установа. Због недостатка простора, тада се око 8.000 метара дужних (из 100 установа) налазило на другим локацијама, код стваралаца или ималаца, а око 390 тада евидентираних савезних регистратура, не рачунајући оне за које су били надлежни специјализовани архиви, војни, дипломатски или унутрашњих послова, постојало је евидентирано од 19.000 м/1 архивске грађе и регистратурског материјала насталог у периоду од 1918. до 1960. године који је требало преузети у Архив.⁶⁴⁵ У целокупном овом периоду рада Државног архива ФНРЈ, у архив је преузето око 11.000 метара дужни архивске документације из 300 савезних регистратура.⁶⁴⁶

Битно је, међутим истаћи, да се у овом периоду одвијала и жива активност федералне државне архиве на прикупљању архивске грађе југословенског значаја која се налазила изван земље. Посредством Државног секретаријата за иностране послове је од Пољске прикупљено 10 фасцикли архивског материјала немачке окупационе установе *Einwandererzentrale, North/Ost*, који се односио на Југославија, као и од Совјетског Савеза 73 пакета архивске грађе југословенске провенијенције коју су војници *Црвене армије* запленили од немачких власти. Захваљујући оствареној међународној, дипломатској и архивској сарадњи, од Сједињених Америчких Држава су откупљене копије микрофилмоване архивске грађе, коју су чинила заплењена архивска документа немачких власти која су се односила на попис архивског материјала са суђења немачким ратним злочинцима пред југословенским савезним војним судом.⁶⁴⁷

3.6.5. Сређивање и обрада архивског материјала савезних органа

Једна од основних стручних делатности на заштити архивске грађе у архивима јесте сређивање и обрада архивске грађе. Од ове делатности често зависи квалитет свих

на та начин дошло до комплетирања постојећих фондова или ослобађања бар неког простора за нове пријеме.

⁶⁴⁵ АЈ-318-132-177: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1961. годину.

⁶⁴⁶ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ у 1953. и 1964. години. Податак обухвата грађу некадашњих централних институција Краљевине Југославије и грађу савезних органа ФНРЈ.

⁶⁴⁷ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ од 1958. до 1962.

других функција и послова, посебно информативне, издавачке или функције коришћења архивске грађе.

У периоду од неколико година, Државна архива ФНРЈ је преузела значајну количину историјско-архивског материјала централних органа врховне државне управе Краљевине Југославије, као и органа и организација Владе ФНРЈ. Уз малобројне изузетке, преузета грађа се налазила у „рефузном стању“, због чега је првобитни задатак архивиста био њено разграничење и утврђивање припадности неиздиференциране архивске документације.⁶⁴⁸ Поред тога, преузета грађа је садржала велику количину безвредног регистратурског материјала, без икаквог значаја за оперативни рад стваралаца али и за историјска истраживања или науку. Због тога се врло брзо као основно струковно питање поставила управо валоризација преузетог историјско архивског материјала, али се у првих неколико година оно приликом сређивања није вршило.⁶⁴⁹

Државна архива ФНРЈ је од 1953. године, одмах по преузимању првих архивских фондова, започела послове на сређивању и обради архивске грађе,⁶⁵⁰ мада је због недостатка потребног простора, основна делатност архив на сређивању и обради архивске грађе, била знатно отежана и обављала се у мањем обиму.⁶⁵¹ Постављени су били приоритетни и виши циљеви у односу на сам поступак сређивања архивске грађе: сачувати сав на терену пронађени историјско-архивски материјал од пропасти, док би се послови валоризације и сређивања у архивистичком смислу могу одложити за време када се првобитно, ургентно спашавање грађе приведе крају. Дуже време су послови сређивања имали одлику регистратурског односно вршило се „елементарно сређивање и пописивање грађе“, разграничење и комплетирање архивских фондова државних органа.⁶⁵² Поштујући важеће принципе архивске праксе и теорије, по пријему у архив се за сваку регистратуру односно архивски фонд утврђивао план сређивања, а током сређивања прикупљани су подаци о творцу фонда како би се сачинило информативно

⁶⁴⁸ Исто. Архивска грађа државних органа федерације је преузимања заједно са грађом државних надлештава Краљевине и грађом из периода окупације, а поред тога што је била несређена и непописана, често није била међусобно разграничена, па се дешавало да, по једном преузимању, у Државни архив стигне више различитих архивских фондова, на пример, државне управе из различитих система власти у југословенској држави.

⁶⁴⁹ Група аутора, *Архив Југославије*, 79.

⁶⁵⁰ Митар Тодоровић, *Примена принципа слободне провенијенције у Архиву Југославије*, у: „Архив“, часопис Архива Југославије, бр.1-2, Београд, 2009, 10.

⁶⁵¹ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ од 1958. до 1962.

⁶⁵² АЈ-319-72-94: Годишњи програм делатности Архива Југославије на спровођењу његових законом утврђених обавеза на заштити архивске грађе предвиђен уговором са Савезним Саветом за образовање и култура, за 1968. годину.

средство о примљеној грађи и њеном творцу. Циљ је био да се због недостатка простора, кадрова, опреме, али због латентне опасности да значајна количина архивске грађе буде заувек изгубљена, да се у почетку предузму само најнеопходније мере заштите од физичких и микробиолошких оштећења, а у архивистичком смислу фонд „доведе у регистратурско стање“.⁶⁵³

Један од изражених проблема настао је крајем педесетих година, када је, у духу припремане децентрализацији савезних функција и реорганизације савезних државних органа, значајна количина архивског материјала укинутих савезних регистратура допремљена у савезни архив, у несређеном стању. Због тога је претходно сређивању, вршено „рашчишћавање“ архивског материјала и разграничење архивске грађе различитих савезних установа, потом и формирање архивских фондова према одређеним критеријумима. На тај начин је пописивањем примљеног материјала, вршено комплетирање већ примљених архивских фондова, чиме је олакшано њихово потпуније сређивање и стручна и научна обрада.⁶⁵⁴ Код појединих фондова, мора се истаћи, један део грађе се већ приликом преузимања, налазио у регистратурски сређеном стању. Током рада на сређивању се поставило питање одабира принципа сређивања, па су оптирала принцип провенијенције и принцип слободне провенијенције.

Тако је приликом разграничења грађе примљеног *Савета за пољопривреду и шумарство Владе ФНРЈ* (850 фасцикли и 613 књига) утврђено да је уз грађу овог савезног органа налазила и грађа 25 установа из области пољопривреде, шумарства, аграрне реформе и колонизације из периода Краљевине Југославије. Стога је вршена периодизација и разграничење архивске грађе према фондовима, тако да су формирана фондови који су настали радом органа и установа у Краљевини Југославији, а посебно и фондови из периода после 1945. године. Друга фаза у разграничењу грађе била је њена класификација и разврставање у оквиру периодизације, тако да су формиране фондовске целине настале радом државних органа или других организација и установа федеративне Југославије.⁶⁵⁵ Током 1961. године је извршено стручно раздвајање на фондове архивског материјала који је у Архив примљен у несређеном и расутом стању, тако да је прегледан скоро сваки документ појединачно. На тај начин је формирано 107 архивских

⁶⁵³ АЈ, Архивски фонд „Архив Југославије, 1950-“, архива писарнице Архива Југославије, Записник са састанка Одељења за сређивање и обраду архивског материјала, од 16. фебруара 1959. године

⁶⁵⁴ АЈ-318-130-175: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ у 1959. години. Приликом рашчишћавања 35 сандука преузете несређене архиве савезне провенијенције, издвојена су делови архивске грађе настале радом 80 различитих савезних установа.

⁶⁵⁵ Група аутора, *Архив Југославије*, 80.

фондова разних органа, установа и организација, класираних у 849 фасцикли и 297 свежњева, који су по припадности предати другим архивима, уколико није био надлежан Државни архив ФНРЈ.⁶⁵⁶

Разграничење грађе у оквиру фондова органа и организација Владе ФНРЈ није било у прво време једноставно, најпре због чињенице да је постојала „хијерархијска повезаност установа, као и због честих реорганизација савезних органа управе које су се дешавале у првим годинама после 1945. године. Реорганизације су носиле са собом опасност од нарушавања принципа недељивости архивског фонда, јер су органи који су настављали делатност органа и организација престалих са радом, преузимали по својој нахођењу, одређена акта, делове предмета или читаве поједине предмете који су им били потребни да даље текуће пословање. На тај начин су остајале „архивске празнине“ у грађи некадашњег државног органа, док се у грађи других органа касније проналажена недостајућа акта претходних државних органа.⁶⁵⁷

Такво поступање је представљало недовољно знање из области архивирања од стране државних чиновника, који су сматрали да је потреба оперативног пословања довољно оправдање „цепања“ целине архивског фонда, који је настао као резултат пословања и рада једног државног органа за време његовог постојања. Гашењем тог органа, целина архивске грађе настале његовим радом требало је да остане неприкосновена, јер једино у таквом целовитом стању она може бити поуздан извор за каснија историјска и научна истраживања одређеног периода у развој државних органа друге Југославије. Пример који износимо, односи се на случај *Министарства индустрије Владе ФНРЈ*, које је у својству „административно-оперативног руководиоца“ имало у својој надлежности „23 главне и генералне дирекције и остале установе“, тако да се приликом сређивања део аката овог ствараоца налазио у грађи *Министарства тешке индустрије Владе ФНРЈ*, затим у фонду *Министарство лаке индустрије Владе ФНРЈ*, али и у грађи других сличних стваралаца. Било је и примера твораца, из исте или сродне делатности, који су упоредо функционисали или су услед реорганизације преузели надлежност укинутих установа, у којим случајевима су се формирали обједињени фондови. Пример за овај случај проналазимо у случају ствараоца *Савет за*

⁶⁵⁶ АЈ-318-131-176: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1961. годину

⁶⁵⁷ Krešimir Nemeth, *Arhivska građa*, у: „Priručnik iz arhivistike, Zagreb, 1977, 2. Б. Лекић, *Архивистика*, 120-122. Б. Лекић, *Архивски извори за историју Југославије*, 1943-1953, Група аутора, *Архив Југославије*, 1950-2000, 80.

пољопривреду и шумарство Владе ФНРЈ, од чије се грађе након разграничења била формирана четири обједињена архивска фонда.⁶⁵⁸

Услови за сређивање и обраду архивских фондова су створени тек по њиховом разграничењу, али док то није рађено, грађа савезних органа власти и управе је привремено у овом периоду била сређивана регистратурски, практично само елементарно довођена у регистратурски поредак успостављен у текућем канцеларијском пословању регистратуре. Такав случај је био са грађом стваралаца *Министарство правде Краљевине Југославије*,⁶⁵⁹ *Министарство грађевина Краљевине Југославије*,⁶⁶⁰ *Министарство спољне трговине Владе ФНРЈ*,⁶⁶¹ *Министарство финансија Владе ФНРЈ*.⁶⁶² У прво време се радило на истраживању историјата ствараоца фонда, његовој унутрашњој организацији, систему канцеларијског пословања и начину архивирања. На основу тога је израђивана класификациона шема по којој је грађа класификована и систематизована. У току сређивања, задржаван је регистратурски поредак тамо где је то било могуће, а у супротном је вршена реконструкције поретка. По завршеном сређивању израђивани су попис и записник о процедури рада.⁶⁶³

Током 1955. године је сређивано дванаест архивских фондова савезних органа,⁶⁶⁴ међу којима и *Министарство спољне трговине ФНРЈ* (део фонда који је обухватао грађу Завода за ванредне набавке), *Министарство финансија владе ФНРЈ*, *Министарство електропривреде Владе ФНРЈ*,⁶⁶⁵ са подручним центрима за електрификацију и одговарајућим дирекцијама и предузећима. У погледу методологије сређивања је учињен

⁶⁵⁸ АЈ-318-132-176: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1961. годину. Група аутора, *Архив Југославије*, 80. Дипломатском архиву као надлежном била је предата која је припадала архивском фонду Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, а које се затекла у Државном архиву.

⁶⁵⁹ АЈ-63, Инвентар фонда.

⁶⁶⁰ АЈ-62, Инвентар фонда.

⁶⁶¹ АЈ-9, Досије фонда.

⁶⁶² АЈ-12, Досије фонда.

⁶⁶³ М. Тодоровић, *Примена принципа слободне провенијенције у Архиву Југославије*, у: „Архив“, часопис Архива Југославије, 14-15. Група аутора, *Архив Југославије*, 81-82. Издвајање безвредног регистратурског материјала је рађено и приликом класификације и систематизације грађе, те разграничења архивских фондова. И поред издвајања безвредног регистратурског материјала код стваралаца савезне провенијенције, фондови ових органа који су примани у овом периоду су били оптерећени великом количином безвредног регистратурског материјала.

⁶⁶⁴ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1956. годину. У 1956. години су укупно сређена 24 архивска фонда, међу којима су се налазили архивски фондови централних надлештава и установа Краљевине Југославије, али и архивске целине савезних органа федерације (Министарство лаке индустрије ФНРЈ са свим дирекцијама, Министарство финансија ФНРЈ, Министарство пољопривреде ФНРЈ и сл.). У оквиру фондова савезних органа, вршено је сређивање персоналне документације из грађе десет твораца, савезних органа.

⁶⁶⁵ АЈ-11, Инвентар фонда. Део евиденције о стању фонда био је и обавезан записник о примопредаји односно преузимању архивске грађе савезне регистратуре, као и записник о издвојеном безвредном регистратурском материјалу.

видан напредак, техника сређивања је усавршавана са циљем да се поступак рада поједностави. Обзиром да је у овом периоду једино у Државном архиву ФНРЈ вршено сређивање грађе из „савремене администрације“, на примеру савезних регистратура искуства у практичном раду су представљала пионирски подухват. Ефикаснији начин сређивања фондова као целине архивске грађе, коју су чиниле и подручне јединице савезне установе довео је до тога да у 1955. години буде знатно већи број реализованих пријема архивске грађе у односу на претходни период.⁶⁶⁶ Издвојени безвредни регистратурски материјал из примљених фондова је шкартиран у архиву (преко 10.000 кг), а део који се трајно чувао био је сређиван у смислу израде пописа, класификације по фондовима, а унутар фондова по годинама и организационим јединицама, зависно од начина архивирања у регистратурама.⁶⁶⁷

Скоро свакодневни захтеви за персоналним документима и подацима персоналне природе, наметнули су посебну методологију рада са овом врстом документације у оквиру архивских фондова. Стога је извршено њено издвајања из свих фондова савезне провенијенције који су се формирали у архиву и концентрисање на једном месту. У оквиру службе за сређивање и обраду архивске грађе је образован посебан одсек за рад на персоналној документацији са задатком да по фондовима сређује персоналну архиву и одговара на захтеве странака у вези са овом врстом архивског материјала. Одсек персоналне документације је у току 1955. године издвојио и средио персоналну документацију из више од 5 архивских фондова савезних регистратура.⁶⁶⁸ Поред ове врсте документације, део финансијске документације – платни спискови службеника у савезним органима, детаљно је сређиван, из истог разлога као и персоналне евиденције:

⁶⁶⁶ АЈ-318-130-174: Годишњи извештај о раду државног архива ФНРЈ у 1955. години. У току 1955. године је примљено 7 нових фондова архивске грађе, за пријем је био евидентиран 101 фонд са око 40.000 фасцикли, који пријем није могао бити реализован због недостатка простора за смештај архивске грађе.

⁶⁶⁷ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ од 1958. до 1962.

⁶⁶⁸ АЈ-318-130-175: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ у 1955. години. Вредновање персоналне документације као дела архивског материјала је једно од питања које су актуелна у архивску теорију и праксу од почетака до данас. Наиме, са аспекта историјске вредности, персонална документа лица запослених у савезним органима, не би се могла сматрати архивским документом од прворазредног значаја. Углавном се ова врста документације третира од интереса за остваривање појединих приватно-правних потреба појединаца (на пример, регулисања стажа осигурања, права на пензијско и инвалидско осигурање). Од историјске, научне или државно-правне важности се могу сматрати једино изузетни случајеви, које представљају персонални подаци о запослењу, функцији или радном ангажовању по било ком основу, лица која су за време свог рада обележила одређено раздобље, учествовала битних друштвеним, политичким или привредним догађајима. У овом случају, персонална акта таквих лица се сматрају архивском грађом, као културним добром, те захтевају трајно чување. У свим другим случајевима, по нашем мишљењу, персонална документација има оперативни карактер, који је одређен временом потребе за овом врстом документације, што у неком оптималном временском периоду не би требало да буде дуже од 50-70 година. Само у 1955. години је примљено 2011 молби у којима су тражени персонални подаци разне природе, од чега је Одсек персоналне документације позитивно одговорио на 930 захтева.

оперативни значај ове врсте документације је био изражен за потребе решавања одређеним приватно-правних потраживања служби у савезним регистратурама.⁶⁶⁹

Према подацима о количини архивске грађе настале у првом десетогодишњем периоду после ослобођења, у оквиру архивских фондова министарстава Владе ФНРЈ, која за поједина министарства износи од 24,00м/1 (*Министарство индустрије Владе ФНРЈ*),⁶⁷⁰ 35,00м/1 (*Министарство електропривреде Владе ФНРЈ*), 50,00м/1 (*Министарство поморства Владе ФНРЈ*),⁶⁷¹ 63,30м/1 (*Министарство грађевина Владе ФНРЈ*),⁶⁷² до 135,00м/1 колико је евидентирано радом *Министарства спољне трговине Владе ФНРЈ*⁶⁷³ или 145,00 м/1 документације *Министарства финансија Владе ФНРЈ*,⁶⁷⁴ можемо извести закључак о интензивној активности органа југословенске федерације на обнови, електрификацији, индустријализацији ратом разорене земље, развитка међународних трговинских односа и утемељавања монетарног система југословенске федерације. Истовремено, недостатак прецизнијих архивских прописа у вези вредновања архивске документације у првим годинама после Другог светског рата, довео је до опстанка знатно веће количине документације, која није у целини могла да се квалификује архивском грађом, али није било ни основа за њено шкартирање као безвредне документације. Најзад, велика количина документације указује на ширење и бирократизацију административног апарата савезне државе, у коме су ревносни службеници револуције љубоморно и са страхопоштовањем чували сваки вредан или мање вредан папир који је произведен у органима власти савезне државе „братства, јединства и равноправности“.

Како су се услови рада побољшавали, Архив је почетком шездесетих година почео са архивистичком обрадом већих и значајнијих фондова. Током 1959-1960. године вршено је сређивање грађе на фонду *Репарациона комисија Владе ФНРЈ*,⁶⁷⁵ а у току 1963. и 1964. године су вршени стручни послови на сређивању и обради 16 архивских фондова у Архиву, од којих су заступљенији били архивски фондови Краљевине Југославије у односу на архивске фондове новоформираних савезних органа и организација. Систем сређивања архивске грађе савезних органа види се на примеру

⁶⁶⁹ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ у 1963. и 1964. години. АЈ-54, Инвентар фонда.

⁶⁷⁰ АЈ-17, Инвентар фонда.

⁶⁷¹ АЈ-552, Досије фонда.

⁶⁷² АЈ-13, Досије фонда.

⁶⁷³ АЈ-9, Досије фонда.

⁶⁷⁴ АЈ-12, Досије фонда.

⁶⁷⁵ АЈ-318-130-175: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ у 1958. години.

фонда примљеног под називом *Савет за пољопривреду и шумарство ФНРЈ*.⁶⁷⁶ С обзиром да је примљен у недовољно сређеном стању, најпре је извршено разграничење архивске грађе према припадности фондовима у количини од 850 фасцикли и 617 регистарских књига. Од разграничених фондова Савеза за пољопривреду и шумарство сређена је грађа 16 установа из периода краљевине Југославије и ФНРЈ у количини од 270 фасцикли и 159 регистратурских књига. Стручно веће Архива Југославије је на састанку одржаном 13. октобра 1967. године одлучило да „грађа свих установа које су руководиле пољопривредом и шумарством на савезном нивоу буде груписана у једном комплексном фонду са јединственом регистратуром“. Класификација грађе тако обједињеног фонда је извршена на повереништва, министарства и Савет за пољопривреду и шумарство Владе ФНРЈ, а унутар истих по организационим јединицама.⁶⁷⁷ На примерима мањих фондова из социјалистичког периода (*Савезна планска комисија*⁶⁷⁸) видимо да је вршено основно класирање и пописивање грађе за трајно чување (у количини од 476 фасцикли и 25 регистарских књига. Класирање, обрада, утврђивање граничних година настанка грађе пописивање архивске грађе за трајно чување по утврђеним фондовима и излучивање безвредног регистратурског материјала, били су стручни операције које су у првом периоду озбиљнијег приступа сређивању архивске грађе заузимали приоритетно место.⁶⁷⁹

3.6.6. Вредновање архивског материјала у архиву

У блиској вези са прикупљањем и чувањем архивске грађе налази се питање њеног прегледа, валоризације/вредновања⁶⁸⁰ и стручног издвајања оног материјала који

⁶⁷⁶ АЈ-4, Инвентар фонда. То је потврђено и Закључком Колегијума Архива Југославије одржаног 20. децембра 1990. (записник са Колегијума 01 бр. 836/2). Комплекс фондова обухвата грађу органа управе за пољопривреду и шумарство Владе ФНРЈ за период од 1944. до 1953. године.

⁶⁷⁷ АЈ-4, Сумарно-аналитички инвентар фонда, Историјска белешка: грађа овог ствараоца је примана у више наврата, у некомплетном и несређеном стању, па је и сређивање вршено сукцесивно. Из пописа грађе сачињеног приликом сређивања 1953. године види се да је излучено 225 књига, а према годишњем извештају Архива Југославије за 1963. годину излучено је 100 фасцикли и 128 књига. Излучивања безвредног регистратурског материјала из комплекса фондова овог савезног органа су вршена и у наредном периоду.

⁶⁷⁸ АЈ-41, Инвентар фонда.

⁶⁷⁹ АЈ-318-130-175: Савезни секретаријат за просвету и културу, Проблеми архивске службе у Југославији, Београд, април 1963.

⁶⁸⁰ На седницама Главног архивског савета ФНРЈ се као једно од струковних питања скоро од самог почетка постављала „селекција архивске грађе“. Валоризацији историјско-архивског материјала савезних органа власти као најзначајнијих у федеративнЈугославијији је требало приступити „веома пажљиво“, а постојеће Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала из 1952. Године је већ 1958. Године сматрано непотпуним, „мада се може користити“

нема ни научну ни практичну вредност. *Општим законом о државним архивама* било предвиђено да се шкартирање врши у државним архивама а не у регистратурама. *Упутством о прикупљању, чувању и повремено шкартирању архивског материјала*, је поред тога, било предвиђено да се шкартирање непотребне архиве мора поверити најстручнијим лицима – архивистима и службеницима установе из које грађа потиче. Разлог томе лежи у нехајном односу регистратура према архивалијама у том периоду, услед чега су се дешавали поменути случајеви уништавања старих архивских фондова али и текуће административне документације, предајом у прераду као старе хартије. Посебно је била угрожена архивска грађа настала радом некадашњих државних органа Краљевине Југославије, пре свега из идеолошких разлога, обзиром да је идеолошки формирана партијска структура настојала да „раскрсти“ са свим буржоаским остацима државног, политичког и економског уређења. Због тога је став архивских посленика и задатак био „као писано и неписано правило“ да се „не сме одбацити ни један лист“,⁶⁸¹ поготову јер још увек нису били утврђени критеријуми по којима би се архивска грађа вредновала, односно утврђивало који део преузетог архивског материјала се има сматрати безвредним.

Стога је део *Упутства* био посвећен регулативи „шкартирања архивског материјала“, што је истовремено био и први озбиљнији и конкретан покушај државе да заустави масовно уништавање архивске грађе. Најпре је утврђено шта се сматрало непотребним архивским материјалом.⁶⁸² Изузетно се дозвољавала могућност издвајања безвредног материјала и његово шкартирање, и то само оног „шаблонског и масовног карактера“,⁶⁸³ у „регистратурама“ надлештва, установа и других правних лица – стваралаца архивског материјала.⁶⁸⁴ При доношењу одлуке о шкартирању, не би се смело

⁶⁸¹ Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, 66.

⁶⁸² Упутство није познавало термин регистратурски материјал, већ је уређивало „шкартирање архивског материјала“, који је утврђен као непотребан. Упутством је било дефинисано који део архивског материјала се сматрао непотребним, тачније прецизно су наведене врсте материјала односно они „списи и документи масовног и шаблонског карактера, као и помоћни архивски материјал које не представља никакав значај ни за научно проучавање, ни за извештајну или практичну употребу“. Непотребни архивски материјал ће у прописима архивским који ће уследити постати „безвредан регистратурски материјал“. Видети: *Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала*, Службени лист ФНРЈ, 8/1952.

⁶⁸³ Регистратурски материјал „шаблонског и масовног карактера“ постаће предмет струковних разматрања у погледу вредновања посебно у периоду децентрализације државне управе у савезној Југославији средином седамдесетих година 20. века односно са подруштвљавање свих друштвено-политичких функција и уставним верификацијама ових промена у државном и друштвеном уређењу.

⁶⁸⁴ *Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала*, Сл. лист ФНРЈ, 8/1952. Овде смо наишли на појам регистратура, који је актуелан и у садашњој архивској терминологији. Под појмом регистратура, у архивској пракси се често, можда и неправилно, подразумева правно лице као стваралац архивске грађе и документарног материјала. У предметном *Упутству* из 1952. године појам

руководити разлозима недостатка простора или потребе сировина за индустрију, већ искључиво мотивом заштите историјске грађе која представља трајну и научну вредност. Стога се преглед архивског материјала може и сме поверити само најсигурнијим службеницима дотичне државне регистратуре, који су најбоље упознати са организацијом пословања.⁶⁸⁵

Издвајање безвредног регистратурског материјала из грађе архивских фондова савезне провенијенције, у Државној архива ФНРЈ је отпочело 1958. године, када је формирана прва радна група за разграничење (издвајање) и излучивање безвредног архивског материјала. Издвајању безвредног регистратурског материјала и његовом шкартирању по одређеном поступку се приступало пре сређивања и обраде грађе, а посебном пажњом.⁶⁸⁶ Приликом вршења шкартирања у савезном архиву, рађени су пописи категорија шкартираних аката ради проучавања овог проблема и стицања практичних искустава за што бржу тријажу по принципу унапред утврђених категорија аката за трајно чување, односно уништавање.⁶⁸⁷

Архивистичко вредновање архивске грађе у Државном архиву ФНРЈ је у овом периоду било у почетној фази: више пажње је посвећено излучивању безвредног материјала неспорног карактера, као што је шаблонска документација, мултипликати аката, акта финансијске и рачуноводствене природе чији је оперативни рок трајања прошао, а за трајно чување нису имала основа, јер нису садржала податке битне за научна истраживања, јавне или приватноправне потребе.

3.6.7. Евидентирање архивског материјала савезних органа

Државни архив ФНРЈ је, према својој стварној надлежности, водио евиденције о савезним државним органима, установама и организацијама као ствараоцима архивске грађе, као и евиденције регистратурске и архивске грађе настале радом наведених државних органа. Да би се евиденција могла устројити, Архив је потраживао, а савезне

регистратуре је био опредељен за део администрације правних субјеката, у којем делу су се обављали послови пријема, протока и архивирања документације.

⁶⁸⁵ Смиља Милосављевић, *Прикупљање, чување и заштита историјске грађе*, реферат са седнице Друштва архивских радника и Друштва историчара НР Србије, одржан 6. маја 1955. године, у: „Архивист“, св.2. 1955, Београд, 31-40.

⁶⁸⁶ М. Тодоровић, *нав. рад*, 15. Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, 80.

⁶⁸⁷ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ у 1960. години.

регистратуре су поступале по својој обавези, и Архиву достављале релевантне податке о регистратурском материјалу и архивској грађи.⁶⁸⁸

У току 1955. године је вршено евидентирање савезних регистратура и фондова које је требало примити. Уведена је картотечка евиденција „примљених и непримљених“ фондова и установа чије регистратуре су спадале у надлежност Државног архива ФНРЈ. Поред картотеке, устројена је и завршена Књига примљених фондова, као једна врста инвентара о примљеној архивској грађи.⁶⁸⁹ Евидентирање примљених фондова као и архивске грађе коју је требало преузети, вршила је формирана стручна група за евиденцију и истраживање архивског материјала.⁶⁹⁰

Као једна од основних заштитних мера, евиденција примљене архивске грађе је заокупљала посебну пажњу стручних служби савезног архива. Значајнији помак у формирању и вођењу евиденција је био остварен у периоду 1960-1962. године. Тада је било уведено вођење улазног инвентара, картотека укинутих установа (регистратура), картотека личности, картотека сређених фондова и досијеа фондова, односно установа чију грађу је архив примио. Током 1960. године је картотечки Улазни инвентар архивских фондова добио нових 233 картона, чиме је ажурирано стање „имовине Архива у преузетој архивској грађи и омогућена боља оријентација у фондовима“. Такође је започет и рад на картотеци централних институција Краљевине Југославије као и савезних институција ФНРЈ (укупно тада 500 картотечких листића). Досијеа савезних установа су формирана за све институције чија је архивска грађа преузета у Архив. У евиденције активних регистратура и досијеа су улагани подаци о врсти, количини и стању грађе, годишњем прираштају грађе, шкартирању. Подаци из досијеа су били од значаја за рад стручних служби на проучавању историјата савезних установа као творца грађе и фондова, за израду класификационих планова систематизације архивске грађе, као и даљи поступак сређивања.⁶⁹¹

Отварање информативних центара при савезном (и републичким архивима) је било предмет разговора на првом састанку директора државних архива, одржаног у октобру 1958. године. Задатак информативног центра је био да систематски прикупља

⁶⁸⁸ АЈ-318-131-174: Образложење уз нацрт Уредбе о организацији израду Државног архива ФНРЈ.

⁶⁸⁹ АЈ-318-130-175: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1955. годину.

⁶⁹⁰ АЈ-318-130-175: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1956. годину. Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1960. годину. Служба евиденције је у 1960. године, на основу спроведеног упитника, почела да прикупља податке о врсти, количини и стању грађе, променама на њој, у савезним регистратурама за период од 1918. до 1960. године, а посебним упитником је пратила почев од 1961. године поред осталог и годишњи прираштај грађе.

⁶⁹¹ АЈ-318-130-175: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1960. годину.

на нивоу надлежности државног архива у коме је основа одређене податке о свој архивској грађи федерације у земљи и иностранству, као и појединим питањима из архивске службе у Југославији. Прикупљене податке је центар обрађивао статистичком анализом, а представљао је посебну службу која региструје фактичко стање по утврђеним стручним питањима, прати промену стања, врши сумирање и анализу, износи резултате свог рада односно исте објављује, али што је врло важно, сигнализира надлежним установама и органима поједина питања које у архивској делатности треба побољшати. Државни архив ФНРЈ је имао значајну улогу у креирању правила о оснивању и раду информативних центара. Препорука је била да информативни центар при савезном али и републичким архивима, своју делатност отпочне утврђивањем нових фондова и збирки у ФНРЈ, као и микрофилмовањем грађе у иностранству, опис наведених фондова збирки, микрофилмова.⁶⁹²

Информативни центар Државног архива је прикупио и обрадио статистику архива општег типа у земљи, веома брзо по оснивању. У прилог јединственом регистрирању архивске грађе на територији савезне државе, од значаја је поменути предлог Народне банке ФНРЈ, према коме је допуна у будућем општем архивском закону требало да садржи обавезује оснивања централног регистра архивске грађе и савезном архиву, у који би требало уводити информације из регистара свих нижих архива у земљи, како би се евиденција о архивској грађи на територији земље груписала на једном месту.⁶⁹³

*Општим законом о заштити споменика културе*⁶⁹⁴ била је прописана обавеза уписа сваког споменика културе у регистар споменика културе који се водио код надлежног Завода за заштиту споменика културе. *Одлуком о заштити и чувању културних споменика и старина* из 1945. године,⁶⁹⁵ *Законом о заштити споменика културе и природњачких реткости ДФЈ*⁶⁹⁶ и *Правилником о извршењу Закона о заштити*

⁶⁹² АЈ-318-131-176: Забелешка са првог састанка директора државних архива /републичких и Државног архива ФНРЈ, одржаног 30. октобра 1958. године. Тезе о припремама за доношење нових савезних прописа из области архивске службе, 1955. године. Главни архивски савет, као највише струковно државно тело, је у сарадњи са савезним информативним (и осталим) центрима, преузео обавезу да утврди врсте евиденција о архивској грађи у земљи и ван ње, коју треба да воде информативни центри, начин вођења евиденција и принципе коришћења прикупљених и сумираних информација.

⁶⁹³ АЈ-318-131-176: Акт народне банке ФНРЈ упућен Савезном извршном већу, Секретаријат за просвету и културу, од 10. маја 1957. године.

⁶⁹⁴ *Општи закон о заштити споменика културе*, Службени лист ФНРЈ, бр. 17/1959. Владимир Бргуљан, *Извори споменичког права у Југославији*, 117-120. Закон је проглашен на основу чл. 71, тач. 2 Уставног закона о основама друштвеног политичког уређења ФНРЈ и савезним органима власти, а усвојен је од Савезне народне скупштине на седници Савезног већа од 15. априла 1959. године.

⁶⁹⁵ *Одлука о заштити и чувању културних споменика и старина* Службени лист ДФЈ, бр. 10/1945.

⁶⁹⁶ *Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости* Службени лист ДФЈ, бр. 54/1945.

споменика културе и природњачких реткости ДФЈ,⁶⁹⁷ архивска грађа, „рукописне књиге, повеле, писма, записи, натписи, архивалије“, сврстана је у категорију покретних културно-историјских споменика. Због тога је, по доношењу поменутог закона који је садржао и обавезу пријављивања и регистрација културних споменика, савезни архив покренуо струковну иницијативу о спровођењу ове врсте евидентирања архивске грађена територији архивске мреже у Југославији

3.6.8. Техничка заштита и микрофилмовање архивске грађе савезних органа власти

Физичко стање историјско-архивског материјала које је било затечено и евидентирано како на терену тако и приликом преузимања архивске грађе државних органа али и других стваралаца од савезног значаја, било је повод да се у Државном архиву ФНРЈ започну и послови на образовању Лабораторије за конзервацију и рестаурацију архивске грађе.⁶⁹⁸ Обимна преписка о оснивању Лабораторије довела до њеног оснивања 1954. године, при Државном архиву ФНРЈ, која би у том смислу обављала послове на целој територији ФНРЈ.⁶⁹⁹ Послови на лечењу физички оштећене и оболеле архивске грађе су одмах започели сходно могућностима и стручном знању архивских радника. У књиговезници Државног архива ФНРЈ се са конзервацијом докумената отпочело током 1954. године, применом најпре ручне рестаурације уз употребу методе уоквиравања и методе утврђивања. У почетку, књиговезница овог архива није поседовала одговарајућу опрему, али су се послови на овом виду техничке

⁶⁹⁷ Правилник о извршењу Закона о заштити споменика културе и природњачких реткости ДФЈ, Службени лист ДФЈ, бр. 88/1945.

⁶⁹⁸ АЈ- 318-130-175: Закључци са V редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Сарајеву од 9. до 11. јула 1953. године, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, 50. Главни архивски савет је на првом заседању 1950. године констатовао да у архивима (и библиотекама) постоји „стотине хиљада најдрагоценијих докумената и књига које су пред распадањем“, те је потребно остручити лица за рад у лабораторији за конзервацију а истовремено и приступити оснивању такве лабораторије, односно службе при државном архиву. Током 1953. године на заседањима, Главни архивски савет је образовао комисију за конзервацију и лечење хатије са задатком да припреи предлоге за оснивање лабораторије и оспособљавање кадрова за ову врсту посла. Председништво ГАС-а је предложило СИВу да се лабораторија за конзервацију и рестаурацију образује при Државном архиву ФНРЈ

⁶⁹⁹ Лидија Јовановић, *Служба конзервације и микрофилмовања*, у: „Архивист“, 3-4, Београд, 1959, 44. З рад у лабораторији оспособљена су два дипломирана хемичара у Хемијском институту Српске академије наука. Они су после посебних специјализацији били довољно стручни а започну самостални рада у Лабораторији за конзервацију Државног архива ФНРЈ, 1954. године. Првобитно је било замишљено да ће лабораторија решавати проблеме хемијско, микробиолошког и технолошког оштећења хартије, као и друге проблеме из ове области, али како у почетком средства за рад лабораторије су била ограничена, то се њен рад усмерава на чишћење, дезинфекцију и рестаурацију угрожених докумената, са одговарајућим испитивањем примене постојећих метода за конзервацију.

заштите постепено развијали и унапређивали, чему су свакако допринели и стручна окупљања на ту тему, које су организовали државни архиви на територији Југославије.⁷⁰⁰

Основна делатност лабораторије Државног архива ФНРЈ у односу на степен опремљености у првом периоду рада је била заштита архивалија из фондова овог архива, као и архивалија осталих установа које су се обраћале за стручну помоћ⁷⁰¹. Према нормативима о раду Државног архива ФНРЈ, стручни послови на техничкој заштити архивске грађе савезних органа у лабораторији су били: проучавање оштећења на хартији и архивској грађи, одређивање и старање о спровођењу превентивних мера за правилан смештај и чување архивске грађе, утврђивање најпогоднијих метода за конзервирање архивалија, поправка и повезивање архивских књига, оштећених архивских кутија и фасцикула микрофилмовање и фотокопирање архивалија.⁷⁰² Током 1956. године, технологија рада хемијске лабораторије се заснивала на „практичном раду оправке докумената машинским путем (ламинација)“; уз контролисање метода конзервације и рестаурације, вршено је чишћење, дезинфиковање пресовање повезивање, рестаурација архивске грађе и библиотечког материјала.⁷⁰³ Истовремено су стручњаци лабораторије вршили испитивања у погледу хемијских процеса којима би се постигло оживљавање избледелих текстова на архивалијама, као и других метода који би конзервирани стање архивалија савремених фондова федералних установа.⁷⁰⁴

Микрофилмовање архивске грађе је такође започело у првом периоду рада Државне архиве ФНРЈ, 1958. године.⁷⁰⁵ Тада је набављена прва камера за микрофилмовање – корачна камера. У почетку је микрофилмовање архивске грађе вршено за потребе истраживача, савезних органа и других институција у количини до 30.000 снимака годишње.⁷⁰⁶ Искуство Дубровачког архива указало је на потребу осавремењавања средстава и начина микрофилмовања архивске грађе. Стога је Главни

⁷⁰⁰ Лидија Домазетовић, *Искусва у раду на конзервацији докумената у Државном архиву ФНРЈ*, у: „Архивист“, год. VI, св. 1. Београд, 1956, 74-76. У каснијем периоду се примењивао и принцип ламинирања односно импрегнирања архивских докумената помоћу ацетата целулозе и јапанске хартије

⁷⁰¹ Лидија Јовановић, *Служба конзервације и микрофилмовања*, у: „Архивист“, 3-4, Београд, 1959, 46.

⁷⁰² АЈ-318-130-174: Нацрт Уредбе о организацији и раду Државног архива ФНРЈ, 1959.

⁷⁰³ АЈ-318-130-175: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1956. годину: израђено је 3.284 фасцикли, повезано је 117 књига, и стручно третирано око 60.000 докумената.

⁷⁰⁴ АЈ-318-130-175: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1960. годину; Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за период 1958-1962. годину: Путем микроснимака израђених у фото лабораторији омогућавано је да се оригинална архивска грађа не хаба приликом коришћења односно користили су се микроснимци у истраживање.

⁷⁰⁵ АЈ-318-130-174: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ, 1956. Иако је постојала потреба да се и раније отвори лабораторија за микрофилмовање архивске грађе савезних органа и других стваралаца, то није било могуће све док се реалније није сагледало решење проблема простора у коме је радио Државни архив ФНРЈ.

⁷⁰⁶ Група аутора, *Архив Југославије*, 89.

архивски савет 1953. године образовао посебну Комисију састављену од стручних лица, која би се детаљније ангажовала око утврђивања јединствене методологије микрофилмовања архивске грађе на савезном нивоу.⁷⁰⁷

3.6.9. Коришћење архивске грађе савезних органа

До 1958. године, архивска грађа савезних органа примљена у Држани архив је била коришћена искључиво за издавање уверења, потврда и преписа докумената грађанима у циљу решавања одређених приватно правно ситуација (радно правни односи, здравствено, перзијско, инвалидско осигурање). Истраживања у научне, историјске или друге сврхе озбиљније је започело тек од 1958. године, а према истраживачкој статистици до 1962. године је реализован 161 истраживачки захтев, са просечно око 300 истраживачких посета годишње.⁷⁰⁸ Током 1963-1964. године, грађу је користило 108 истраживача, међу којима је било и оних из иностранства СССР, Мађарска, Пољска), а учињено је укупно 752 истраживачке посете, коришћена је грађа из 56 фондова и збирки за 65 тема из друштвеног, политичког и економског живота Југославије. Ако бисмо упоредили статистику истраживања у научне и практично-оперативне сврхе, уочили бисмо да је у овом периоду било много више истраживања по појединачним захтевима (само у току 1963. и 1964. године 1774 примљених захтева).⁷⁰⁹

У овом периоду су евидентирани примарни проблеми око коришћења архивске грађе савезних органа, која је примљена у савезни архив на чување. Највише је проблематична била њихова несређеност, што је по природи стручних мерила био разлог немогућности коришћења исте. Због тешких услова смештаја, у архивским полицама се налазила грађа на различитим локацијама, а због сукцесивног преузимања у несређеном стању, ради сређивања су фондови често били физички разједињени. Грађа је због преношења из једног депоа у други била изложена оштећењима, а на нивоу архивске струке још увек нису била утврђена правила издавања грађе на коришћење

⁷⁰⁷ *Закључци са V редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Сарајеву од 9. до 11. јула 1953. године*, 50. На самој седници, Главни архивски савет је истакао и одређене проблеме који су уочени у пракси државних архива у земљи, посебно оних техничке природе као што је набавка посебног негатив филма или поступка развијања филмова на лицу места, што би све омогућило израду квалитетнијих микроснимака архивске грађе.

⁷⁰⁸ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ од 1958. до 1962.

⁷⁰⁹ АЈ-318-130-175: Извештај о раду Државног архива ФНРЈ у 1963. - 1964. години. У просеку је током ових година истражена грађа и дати позитивни одговори на 50-60% поднетих захтева, а некомплетног архивских фондова савезних органа или неприступачност, су били разлози због којих архивски службеници нису били у могућности да темељно истраже податке по свим поднетим захтевима приватних странака.

истраживачима. Због тога је грађа у овом периоду издавана на коришћење искључиво по претходној одлуци Колегијума Архива, који је разматрао сваки појединачан захтев, утврђивао стање грађе фонда у циљу коришћења, те је на основу мишљења Колегијума директор архива писмено одобравао коришћење грађе.⁷¹⁰

3.7. Између истока и запада - утицаји европске архивистике

Искуства упоредне архивистике у погледу институционалне заштите архивске грађе била су од значаја за успостављање и развој југословенске архивистике. Како југословенска држава није имала своју нормативну архивску традицију нити систем заштите архивске грађе централних државних органа и надлештава, то је било потребно упознати се са дометима на међународном плану.

Упоредна архивистика, која је педесетих година 20. века у Европи већ бележила озбиљне резултате и имала дугу традицију, када је у питању заштита архивске грађе државне провенијенције, посвећивала је посебну пажњу смештају и техничком обезбеђењу архивске грађе централних државних органа. Тако је у Аустрији први централни архив (*Haus-Hof und Staatsarchiv*) основан 1849. године.⁷¹¹ Почети архивирања најзначајније документације који су довели до оснивања централног архива у Португалу, датирају још из 12. века.⁷¹² Оснивањем Краљевског националног архива 1874. године, Мађарска држава је добила референтну институцију која је могла одговорити све већим обавезама у погледу заштите, чувања, сређивања и обраде архивске грађе. Већ тада је била присутна идеја, а стварна потреба у наредним годинама евидентнија да се за потребе националног архива подигне нова зграда, тако да је 1911. године покренута широка акција у том правцу Мађарска се издвојила као земља која је 1922. године имала законом дефинисан статус Националног архива Мађарске као

⁷¹⁰ АЈ-318-150-175:Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1960. годину.

⁷¹¹ Adolf Breneke, Wolfgang Leesch, *Archivkunde, Koehler und Amelang*, Leipzig, 1953, 35. Сава Давидовић, *Једна значајна нова књига о архивској служби*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, св.3, Београд, 1955, 50. Државни канцелар Марије Терезије, Кауниц, први је увидео велику важност архивалија по династичке, самим тим и државне интересе; њима се објашњавала национална историја, образлагали сопствени закони и побијале стране аспирације. Тако су архивалије пристизале по тематском избору, те је и сређивање морали бити по предметним групама. У каснијем периоду, постојала је идеја да се централни архив Аустрије претвори у централни институт свих докумената важних за историју и интерес државе.

⁷¹² Арсен Ђуровић, *Архиви у Европи: Torre do Tombo, национални архив у Португалу*, у: „Шумадијски анали“, 5, Историјски архив Шумадије Крагујевац, Крагујевац, 2009, 179-189.

научне установе, која се од те године налазила под ингеренцијом Министарства религија и образовања.⁷¹³

Француска искуства у архивској делатности говоре о њеној усклађености са територијално-управним јединицама. У систему „органиски“ образоване архивске службе, Национални архив Француске (*Archives Nationales*) је настао као установа општедржавног значаја, са задатком да чува архивски материјал оних државних институција које делују на подручју читаве земље.⁷¹⁴ Француски револуционарни закони из 1794. и 1796. године су представљали темељ нове епохе у архивској служби не само Француске, већ и других европских земаља. У самој Француској се после тога веза архива са регистратурама добијала одређенији облик, те је Национални архив постао центар за пријем архивалија управних, финансијских и судских власти, односно министарстава и свих централних државних институција. Француска искуства у организацији националног архива су се примењивала и на територији Белгије, са нешто израженијим индивидуализмом у решавању питања чувања државних архивалија, Холандији, а знатно смањеним интензитетом и у Италији. С обзиром на то да се италијанска држава формирала касније, „каснили“ су и услови за образовање јединственог архивског система. *Уредбом о регулисању државних архива* из 1875. године су архивске установе подељене на централне и провинцијске, при чему се Централном архиву Италија приписује заслуга за очување архивских фондова у целини. Са друге стране, у Швајцарској није била уведена јединствена архивска служба, самим тим ни централни државни архив, односно централна архивска управа. Ингеренције у чувању архивалија државне управе преузела су историјска друштва у кантонима. Као пример добре организације архивске службе и заштите архивалија државних органа архивски

⁷¹³ Арсен Ђуровић, *Архиви у Европи Национални архив Мађарске* (Magyar Országos Levéltár), у: „Шумадијски анали“, 7/2011, Крагујевац, 2011, 10-14.

⁷¹⁴ Мирослав Курелац, *Француски архиви и њихова достигнућа*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, св. 3. 1955, Београд, 24. Даница Гавриловић, *Архиви у Француској*, у: „Архивски преглед“, 1, Београд, 1969, 103-108. Национални архив Француске је образован у току Француске револуције (1789) и то прво као архив Конституанте, а касније као архив свих општедржавних институција, министарстава, надлештава. Национални архив Француске је подељен на три секције/одељења: Одељење за стару грађу (Section ancienne), са сигилографском службом и службом за генеалогска истраживања, Одељење за нову грађу (Section moderne), са подсекцијама за савремену историју и секцију нових служби са подсекцијама разног карактера. За потребе рада у новије време, друга половина 20. века, образоване су и додатне секције, чије је функционисање обезбедило ефикаснији контакт између Националног и департамантских (провинцијских) архива са регистратурама. При Одељењу за нову грађу је 1947. године основан Одсек за савремену грађу (Sous/section contemporaine), ради заштите архивске грађе и Другог светског рата и окупације. Последњих година 20. века је у Француској основана Дирекција француских архива (*Direction des archives de France*), која је сјединила при служби Националног архива Секретаријат департамантских архива и архива општина, и тако обезбедила овом архиву централну улогу у архивској делатности, теорији и пракси, у Француској.

стручњаци у 50-тих година 20. века сматрали пример Шведске. У њој је постојала Централна државна архива са државним архиваром, и два његова помоћника на челу. Старајући се о архивалијама највиших државних органа, истовремено је вршила и надзор над свим провинцијским архивима, а законским мерама је била у потпуности обезбеђена сигурност архивског материјала „од вредности“.⁷¹⁵

За разлику од европске архивске традиције, пракса у земљама англосаксонског права је унеколико другачија. Модерна архивска служба у Енглеској је створена законом из 1838. године, са тежњом ка централизацији архива и архивске управе. Једно централно тело, потпуно независно и одговорно само Парламенту, вршило је надзор над „државним актима“. Америчка архивистика не бележи дугу традицију, на коју би се модерна архивска служба у овој земљи могла ослонити. Питање заштите архивалија од највишег државног значаја у САД постало је значајније тек оснивањем Националног архива и именовањем првог архивисте Сједињених Држава, 1934. године. Тих година је била извршена реорганизација државних установа, што је довело до наглог и великог прилива огромне количине архивске грађе државног порекла, због чега је за смештај исте била подигнута посебна наменска зграда. Значај који САД поклањају архивској грађи огледа се у статусу Националног архива, од његовог оснивања до данас. Све архивалије надлежне савезне власти третирају се као јединствена архивска целина, под надзором државног архивисте, што значи да у тумачењу архивске грађе од највишег државног значаја проналазимо елементе јединственог државног архивског фонда. У новије време, Национални архив се налази у саставу централне установе - Управе за општу службу. Одлуком о федералној својини и управној служби из 1949. године, функција архивисте САД су пренете на управника опште службе. Он је у својим рукама имао потпуну власт у погледу архивске грађе из федералних установа, уз ограничење да је архивист САД још увек задржао законско право одлучивања која ће архивска грађа бити смештена и чувана у Националном архиву.⁷¹⁶

⁷¹⁵ *Приручник из архивистике, Теорија и пракса у државним архивима*, Друштво француских архивиста, предговор Andre Samson, члан Француске академије и директора француских архива, у преводу Заједнице архива Србије, Библиотека стране литературе, књ. 3, Београд, 1982, 29-45. Сава Давидовић, *Једна значајна нова књига о архивској служби*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, св.3, Београд, 1955, 51. Никола Шкерковић, *Организација архивске службе*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, година 2, свеска 1, Београд 1952, 8. Пример Шведске је истицан као „пример озбиљности“ у заштити и чувању архивалија, а не ради препоруке „као примењивог“ начина заштите у ФНРЈ.

⁷¹⁶ Robert H. Balmer, *The National Archives After 20 Years*, at: *The American Archivist*, Published quarterly by the Society of American Archivists, Volume XVIII, July 1955, Number 5. Тиме је Национални архив САД изгубио своју првобитну самосталност, за време које је, уз непосредни надзор и подршку председника државе, за релативно кратко време успео да преузме и збрине у архивски депо све архивске списе од

Најзначајнији примери архивских искустава у свету нису обавезно били и угледни примери на којима се заснивала југословенска архивистика, посебно у делу заштите архивске грађе највиших државних органа. Совјетски обрасци су били видљиви у различитим сегментима политичке, државне и привредне области, посебно до разлаза између југословенске и совјетске политичке и државне елите, 1948. године. Организација архивске службе у Совјетском Савезу је представљала одраз озбиљности државе која поштује своју дугу историју, државно-правну, националну и културну традицију. У складу са одређењем после Октобарске револуције, организација архивске делатности је била строго централизована, а више централних архива старало се о архивској грађи према њеној провенијенцији и времену настанка.⁷¹⁷ Утицај Совјетског Савеза на развој архивске службе у земљама „Источног блока“ је био веома изражен. Иако је и раније било покушаја да се оснује државни архив у Бугарској, за коју су прилику прикупљана искуства европских држава Француске, Немачке, Италије, Румуније, ипак је преовладао совјетски утицај. По централистичком моделу совјетског искуства, Бугарска је 1951. године добила модерну архивску службу, у којој је законом основан Државни централни архив.⁷¹⁸ Каснијим прописима је у суседној земљи легитимно верификован јединствени државни архивски фонд,⁷¹⁹ што је такође била специфичност совјетског архивског модела.⁷²⁰

Што се тиче „совјетских образаца“, њихов је утицај у првим годинама после Другог светског рата произлазио из свеукупних односа сарадње између Југославије и Совјетског Савеза. Времена, међутим, за инкорпорирање, совјетских узора у теорију и праксу југословенске архивистике, реално није било довољно. Резолуција о Информбироу из 1948. године, учинивши земљу „изолованом и усамљеном“ у односу на совјетски узор, значила је преокрет у политичкој, економској и социјалној оријентацији југословенске власти.⁷²¹ У културној политици Југославије је током 1950. године

националне вредности. То је и одредило карактер Националног архива САД као највишег државног архива.

⁷¹⁷ L. A. Nikiforov, G.A.Belov, *нав. дело*, 78-109.

⁷¹⁸ Исмет Дермаку, *Посета бугарским архивима*, у: „Архивски преглед“, 1-1969, 135-138. У Бугарској је седамдесетих година 20. века постојала два централна државна архива (Централни државни историјски архив до 9. септембра 1944. године и централни државни архив НРБ од 9. септембра 1944). Такође се као специјалан архив издвојили војно-историјски, партијски, као и архивска одељења при Бугарској академији наука, националној библиотеци и слично. Милена Тодоракова, *Архиви у Бугарској*, у: „Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе, 1-2, Београд, 2005, 45-50.

⁷¹⁹ *Сборник от нормативни актове по архивното дело в Народна Република Българиа*, 25-30.

⁷²⁰ L. A. Nikiforov, G.A.Belov, *нав. дело*, 78-120.

⁷²¹ Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, 1918-1988, III књига, Социјалистичка Југославија, 195-205. В. Дедијер, *Документи 1948*, књига 1, 232-240. Љ. Димић, *Историја српске државности, Србија у Југославији*, 341.

преовладала свест о потреби отварања земље према западу, што је значило „силом прилика“ напуштање совјетског „чврстог идеолошког надзора над културом и излазак у свет“, повезивање са што већим бројем земаља, отварање граница земље за утицаје са запада, привлачење страних научника и културних стваралаца, афирмацију југословенског културног наслеђа.⁷²² Пресликано на сферу заштите архивске грађе, то је значило и могућност сагледавања другачијих или проевропских архивских искустава.

Архивски извори показују да су се шездесетих година у југословенској архивистици пратила достигнућа на ширем међународном нивоу. Међународни контакти архивске службе у Југославији су се одвијали углавном преко Државног архива ФНРЈ, али су тим путем и нова сазнања примењива на заштиту архивске грађе федерације била доступна не само овом већ и другим архивима у земљи.

Између истока и запада, Државни архив ФНРЈ је у наведеном периоду остварио „текућу размену информација са многим иностраним архивима по стручним питањима“. Током 1959. године савезни архив је посетило више иностраних архивиста, међу којима „два совјетска, један мађарски, један бугарски“ који су „долазили на рад у архиве Југославије“. Представник федералног архива је учествовао на редовној годишњој конференцији директора националних, односно централних и савезних архива у Лисабону, са активним учешћем на истој.⁷²³

Током 1960. године израђени су елаборати – предлози о раду Одсека за руковање депоима и стручне библиотеке, а у припреми су били елаборати за рад информационог центра, самосталног одсека за заштиту и одељења за сређивање и обраду архивалија. У материји конзервације, примера ради, државни архив федерације је тек неколико година после искуства државног архива Пољске основао лабораторију за конзервацију и рестаурацију архивских фондова.⁷²⁴

Искуства су се прикупљала на међународним архивским скуповима, на које је скоро од почетка рада, своје представнике упућивао савезни државни архив. На четвртом међународном конгресу архивиста у Стокхолму 1960. године, архивисти савезног архива су представили озбиљан елаборат о организацији државних архива у Југославији,

⁷²² Мирослав Перишић, *Велики заокрет 1950: Југославија у трагању за властитим путем, Култура – ослонац, претходница и саставни део спољне политике*, у: „Писати историју Југославије, Виђење српског фактора“ (зборник радова), Београд, 2007, 276-278. До 1958. године, Југославија је успоставила културну сарадњу са 46 земаља. Путем склопљених конвенција, на годишњем нивоу су се разрађивали планови о културној сарадњи са САД и западно европским земљама, као што су Велика Британија, Француска Италија, Холандија.

⁷²³ АЈ-318- 130-175: Извештај државног архива ФНРЈ за 1959.

⁷²⁴ Małyna Husarska, Warszawa, *Konzervacija arhivskih i bibliotečkih fondova u Poljskoj*, у „Arhivski vjesnik“, HDA, Zagreb, vol. 7-8, no1, Zagreb 1965, 389-391.

новој техници заштите архивске грађе и улози архива у „савременим економским и друштвеним збивањима“. Током 1960. године су први пут, на основу федералне стратегије културне сарадње са појединим земљама, разрађени и Комисији за културне везе са иностранство достављени планови за сарадњу са архивским установама у Норвешкој, Белгији, Бугарској, СССР-у и Румунији, и то за све југословенске архиве као јединствени архивски систем.⁷²⁵

У наредном периоду су представници савезног архива све активније учествовали на међународним архивским конгресима (на пример у Италији, 1961. године), Округлом столу Међународног архивског савета у Пољској, као и у припремању културних конвенција са другим европским земљама по питањима архивске граше и архивске службе. Учешћем на VII Округлом столу архива у Мадриду 1962. године и запаженим рефератима о основним проблемима архивске службе, у оквиру којих су разматрани проблеми статуса и заштите архивске грађе државне провенијенције, представници федералног архива, су потврдили опредељење за савремену и напредну архивску теорију и праксу, која није била строго подведена под оквире утицаја совјетске архивске праксе. Државни архив Југославије је посредством државног секретаријата за иностране послове, истраживао архивску грађу везану за Други светски рат, пореклом из Немачке, која се налазила у Израелу и Совјетском Савезу. Различити видови сарадње између федералног архива и архива у Совјетском Савезу су се обновили после „отопљавања односа“ између ове две земље средином педесетих година тако да је посредством истраживачког рада архивиста савезног архива из совјетских архива у Југославију стигла микрофилмована грађа која се односи на историју југословенске државе и њених народа.⁷²⁶

⁷²⁵ АЈ-318-130-175; Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1960. годину.

⁷²⁶ АЈ-318-130-175; Извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1961. годину.

Одлука о ратификацији Програма културне сарадње између Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Држава за 1974, 1975. и 1976. годину, Службени лист СФРЈ, Међународни уговори и други споразуми, бр. 4/1976. Програм сарадње између СФРЈ и Савеза Совјетских Социјалистичких Република за 1974, 1975. и 1976. годину је обухватао „даље развијање и унапређење културне сарадње у складу са чланом 5. Конвенције о културној сарадњи“ између ове две земље, потписане у Москви 17. маја 1956. године. и допринос ефикаснијој сарадњи у свим областима културе, науке и образовања, као и непосредној сарадњи заинтересованих организација и институција из наведених области. Архиви и архивски рад су представљали посебно предвиђени одељак у Програму међусобне сарадње, према коме је предвиђено да ће „две стране и даље подржавати и потпомагати сарадњу у области архива, која ће се одвијати између Главне архивске управе при Савету министара СССР и заинтересованих југословенских институција“. Сарадња се огледала у размени архивских радника „на укупни боравака од 7,5 месеци“, као и у омогућавању истраживачког рада архивских стручњака у архивима обе стране „у складу са важећим прописима и према предвиђеним трошковима које је свака уговорна страна сносила за своје потребе“.

Ако сагледамо међународне оквире, ангажовање савезног архива и принципе стручног рада који су првим законским и подзаконским прописима промовисани у југословенској архивистици, можемо говорити о архивској пракси Југославије на међи „истока и запада“. У пракси су прихватана и примењена основних начела архивистике која се односе класификације грађе, формирања архивског фонда и принцип провенијенције односно слободне провенијенције, који ће се после доношења *Opштег закона о архивској грађи (1964)* и *Закона о архиву Југославије (1964)* и развити се као базични стручни принцип код сређивања архивске грађе савезних органа и организација. Утицај совјетске архивске теорије и праксе, иако није био једини такав пример у европском архивском миљеу, свакако се огледа у централистичком и државном начину организовања мреже архива у Југославији до 1964. године. Југословенска архивска структура није познавала улогу државног архивског тела као што је то био случај у Совјетском Савезу, мада је постојање Главног архивског савета, касније Архивског савета Југославије био један вид решавања струковних дилема на највишем државном нивоу. Организација архивске службе у Југославији није могла остати на линији етатистичког уређења свакако из разлога што је принцип државног уређења по угледу на Совјетску државу напуштен после идеолошког и политичког разлаза ове две земље. Посредством комуналног система и уставним променама, вршена је децентрализација савезне државе, која је федералним јединицама омогућила да искажу елементе своје државности насупрот перманентном сужавању улоге и функција савезне државе. По истом принципу се одиграла децентрализација и у архивској служби, од архивске нормативе до примарне архивске праксе, на који начин су прихваћени поједини, пре свега организациони узор француске архивске школе. Они су се огледали у сличности код разумевања и примене принципа територијалне организације архивских установа у Југославији, већој улози републичких и регионалних архива, као и разграничењу надлежности између савезног и архива федералних јединица. Понајмањи су били утицаји англосаксонских држава и њиховог система архивске делатности, што је и разумљиво, јер су традиције југословенске државе културолошки, историјски, економски приближније традицији европских него ваневропских земаља.

Постоје, међутим, општеприхваћена начела на међународном нивоу, која представљају и универзалне стандарде у архивистици, а односе се на вредновање архивске грађе са историјског, научног или друштвеног значаја. Без обзира на разлике у националним архивским системима, проблем историјског значаја и валоризације архивске грађе се на међународном нивоу схвата веома озбиљно, а критерији њеног

оцењивања можда показују највише сличности односно у овој материји је међународна стандардизација, по нашем мишљењу, била најочигледнија.⁷²⁷

У вези са изнетим, вреди истаћи да се будућност заштите архивске грађе федерације доношењем *Закона о архиву Југославије* 1964. године одвијала у правцу његовог издвајања као посебног, у односу на систем заштите архивске грађе који су практично и нормативно, утврдиле републике и покрајине са већом самосталношћу него што је то био случај 1950. године. Карактеристика, веома слична совјетском искуству, био је принцип утврђивања јединственог архивског државног фонда, који обухвата архивску грађу државне провенијенције, а за који сматрамо да је посредно примењен на примеру архивске грађе југословенске федерације. Доношење посебног *Закона о архивској грађи федерације* (1986) видимо као покушај савезне државе „у опадању“, да обезбеди заштиту архивске грађе настале радом југословенске државе од њеног настанка и дефинише јединствени архивски фондус који обележава историјат Југославије кроз целокупан период њеног трајања. Пратећи судбину југословенске федерације, поменуто опредељење савезног законодавца се показало као далековидо и веома корисно за физичко очување архивске грађе југословенске државе.

⁷²⁷ Сви доступни међународни приручници из архивистике и рада архива обрађују валоризацију (вредновање, одабирање, тријажу, експертизу) документарног материјала односно архивске грађе, при чему критеријуми могу бити заједнички, истоветни али и међусобно различити, у зависности од историјских специфичности државе или подручја на коме настаје одређена архивска грађа. Више о томе видети у: *Приручник из архивистике, Теорија и пракса у државним архивима (Француска)*, 44-58, Gerhart Enbers, *Poslovi u arhivu*, 81-89, Th.R.Schellenberg, *Modern Archives, Principles and Techniques*, 118-151, Богдан Лекић, *Архивистика, и др.*

4. ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА ДРЖАВЕ И ЗАШТИТА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ (1964-1980)

4.1. Од централне државе до децентрализоване федерације

У периоду од 1964. до 1980. године Социјалистичка Федеративна Република Југославија је потврдила свој развојни пут у којем је од централне федералне државе, у економском, политичком и државном смислу доспела до нивоа прилично лабаве федерације. Уставне промене после 1963. године, поспешене или изазване, радикалним и свеобухватним економским и социјалним реформама у периоду од 1961. до 1966. године, наговестиле су озбиљне структурне потресе којима је јединствена југословенска федерација темељно добијала обресе конфедерације, односно заједнице самосталних и политички и економски значајно осамостаљених федералних јединица. Доношењем *Устава СРФЈ* 1974. године, практично је и легитимно потврђено државно-правно, политичко и економско развлашћивање југословенске федерације, а последице у не тако далекој будућности су представљале „одлазак“ са унутрашње и међународне политичке и државне сцене Југославије, после нешто више од седам деценија трајања.

4.1.1. Уставно преобликовање државе (1963-1974)

Уставно преобликовање југословенске државе формално је отворено доношењем *Устава* 1963. године, иако је скоро деценију трајало постепено трансформисање развојног пута државе „радног народа и народности“, настале као резултат истовременог вођења народноослободилачке борбе против окупационих немачких власти у Другом светском рату и спровођења социјалистичке револуције, са променом основног облика политичког и економског уређења.⁷²⁸ Слабљење улоге државе у привредном систему подржавало је истовремено јачање улоге предузећа, а на дугорочном плану је то значило укидање државних интервенција у потпуности и оживотворење радничког самоуправљања. Према визији југословенске власти, после спровођење реформи требало је да доведе до потпуне децентрализације економског система, укидања планске

⁷²⁸ Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, 380-382. Lorraine M. Lees, *Održavanje Tita na površini, Sjedinjenje države, hladni rat i Jugoslavija*, Александар Јовановић, *Друштвено-политичко уређење и уставни систем СФРЈ*, Београд, 1963, *Уставне промене, Шеснаеста седница Председништва СКЈ, образложење на седници Уставне комисије Савезне скупштине* (документи), издање Комуниста, Београд 1971,

привреде, слабљења државе и јачања комуналног система. Економске реформе и тежња да се пронађе сопствени пут били су једна од основних карактеристика социјалистичког југословенског друштва у овом периоду. Две економске реформе, 1961. и много упечатљивије 1965. године, су произвеле и значајне политичко-државне промене. На Уставу засновани законодавни списи садржали су више „реформских“ прописа, чија је сврха требало да буде већа улога тржишта, смањивање значаја државе и реорганизовање спољне трговине.⁷²⁹

Поновно јачање савезне државе у економском систему није представљало опцију, с обзиром на то да је децентрализам био важан део идеологије радничког самоуправљања. Стога се решење пронашло у јачању утицаја република као саставних делова федерације, па је директну последицу представљао „републички партикуларизам“ као нови економски и политички феномен.⁷³⁰

У идејно-политичкој сфери, све отворенија неслагања су довела до формирања две струје у Комунистичкој партији Југославије. Прва је решење видела у самоуправљању оствареном у оквиру планске привреде и одржања јаке улоге федерације, нешто попут Совјетског Савеза, а повезивана је за име Александра Ранковића и српских комуниста. Друга, либералнија струја, коју су заступали Едвард Кардељ и Владимир Бакарић, залагала се за самоуправљање путем јаких предузећа и тржишне економије, уз даље слабљење утицаја савезне државе. *Устав СФРЈ* из 1963. године представљао је компромисно решење, које је подржало јачање предузећа уз истовремено слабљење државе у економском систему земље, постојање тржишне и планске привреде „са подељеним одговорностима“. Прекретнички Устав је декларисао политичке, економске и друштвене промене којима се земља била изложена у годинама „рађања самоуправног социјализма“. Југославија је добила либералнији назив

⁷²⁹ Ричард Ц. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, Београд, 2003 (превод), 180-183. Међутим, резултати нису били у складу са „идејном прокламацијом“ државног врха, па је у периоду од 1961-1965. године дошло до ревизије првобитно планиране економске реформе.

⁷³⁰ Данијел Кежић, *Политичке последице економских реформи 60-тих година у СФРЈ, од дезинтеграције економског система до конфедерализације Југославије (1961-1971)*, у „Токови историје“, 2/2017, Београд, 2017, 11-32. М.Ж.Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, 280-285. Форсирана модернизација, по речима М.Ж.Чалић, произвела је поделе и незадовољство унутар федералних јединица, што није могло бити „поправљено планском привредом и државним централизмом“, а изазвало је и прве интензивне и отворене расправе о основама политичког система, карактеру демократије, будућности социјализма, недостацима или предностима једнопартијског односно вишепартијског система. Социјалистичка тржишна привреда, као прокламована карактеристика југословенске привреде шездесетих година, децентрализација савезне власти, либерализација и привредна једнакост као један од приоритета петогодишњег привредног плана (1966-1970), политички сукоби на врху у КПЈ/СКЈ, довели су до тога да се на основу више датих права републикама као конститутивним федералним јединицама, Федеративна Народна Република Југославија претвори у Социјалистичку Федеративну Републику Југославију.

(Социјалистичка Федеративна Република Југославија) и дефинисана је као „савезна држава добровољно уједињених и равноправних народа и социјалистичка демократска заједница заснована на власти радног народа и самоуправљања“.⁷³¹

Развлашћивање савезне државе у економском смислу је легитимно настављено у периоду од 1963. године, док су положај и улога република као саставних делова федерације истовремено јачали. Постојање шест равноправних „републичких партикуларизама“ и економских система, представљало је стварање све дубљег економског јаза између република, који се одразио и на политичке односе између њих.⁷³² Међурепубличка комуникација је додатно била оптерећена наслеђеним културним и националним разликама и супротностима, које су тињајући скоро од образовања југословенске државе, у нестабилним економским околностима добиле своју разорну снагу. Испод привида лагодног, мирног и слободног, економски сигурног живота и суживота народа у југословенској заједници, дешавале су се кључне државно-политичке промене, које ће суштински изменити структуру и будућност федерације.

Промене у организацији федерације су „инаугурисане“ Уставним амандманима 1967. и 1968, а целовит облик попримиле 1971. године. Амандмани су означили почетак конкретне примене ставова Осмог конгреса СКЈ који је одржан у децембру 1964. године. На њему је први пут после Другог светског рата, јавно „отворена Пандорина кутија националног питања“, покренуто питање економских узрока националних неравноправности, успостављена веза „бироградског централизма, великодржавног хегемонизма“ и национализма.⁷³³ Конституисање република као самосталних друштвених, економских и политичких заједница, представљало је суштинску одлику кризе која је потресла Југославију и поспешила низ других националних и националистичких појава и грађанских немира. Земљу су потресале студентске демонстрације (1968), ескалација протеста по основу „права на самоопредељење до отцепљења“ у јужној покрајини у саставу Србије (1968) „Хрватско пролеће“ и „Црни талас“ (1971). Економске тешкоће су Југославију гурнуле у енормна и нереална

⁷³¹ Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Службени лист СФРЈ, бр. 114/63. Љ. Димић, *Историја српске државности, Србија у Југославији*, 376-377. Устав је познат под називом „повеља самоуправљања“ зато што је самоуправни модел примењен у свим сферама и на свим нивоима друштвеног живота.

⁷³² Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988, III*, 332-350. Данијел Кежић, *нав. дело*, 11-32.

⁷³³ Љ. Димић, *Историја српске државности, Србија у Југославији*, 378-380. На конгресу су расправљана актуелна питања привредног развоја, демократизације, политичког живота, места и улоге Савеза Комуниста Југославије, али је централно питање била расправа о националним односима. Љ. Димић, *Година 1968 – исходите нове југословенске спољне оријентације*, у: „1968 - Четрдесет година после“ Зборник радова, Београд, 2008, 339-357.

финансијска задуживања код међународних инвестиционих фондова, декларативно превазилажени, суштински су се наставили сукоби у врху Комунистичке партије Југославије, уз дискредитовање и разрачунавање са неистомишљеницима или онима који су заступали либералније политичке ставове.⁷³⁴

Посебно бреме је представљало „косовско питање“, које је савезна држава као наслеђе преузела од своје претходнице. Уставни амандмани VII-XIX из 1968. године потпуније су изразили аутономну покрајину као ширу друштвено-политичку заједницу у саставу Србије, са самосталним правима и одговорностима. Покрајине су добиле право да доносе сопствене уставне законе, чиме су стекле обележја конститутивног елемента федерације иако нису имале карактер федералних јединица као републике. Амандманима је утврђено да покрајине имају Врховни суд и друге правосудне органе. Гарантован је територијални интегритет покрајина чије су се границе могле мењати само уз сагласност њихових скупштина. Уместо националне мањине уведен је појам „народност“ и загарантована је њихова равноправност са народима Југославије.⁷³⁵ Мукотрпни пут мењања статуса аутономних покрајина у федералној јединици Србији до легализације њихових одређених државотворних права, девастирало је Србију као саставну јединицу југословенске федерације, а тиме отворило једну од могућности да се више година касније девастира и југословенска држава у целини.⁷³⁶

Амандманима XX-XLII, усвојени 1971, популарно су названи „раднички“ зато што су „целовито изразили положај радног човека у удруженом раду“. Према Амандманима југословенска држава је дефинисана као „државна заједница добровољно уједињених народа и њихових социјалистичких република као и социјалистичких аутономних покрајина Војводине и Косова које су у саставу Социјалистичке Републике Србије, заснована на власти и самоуправљању радничке класе и свих радних људи и социјалистичка самоуправна демократска заједница радних људи и грађана и равноправних народа и народности“.⁷³⁷ Амандмани су ослабили и ограничили

⁷³⁴ Без обзира на заокрет у спољној политици и отварања социјалистичке Југославије према западном свету, политички прваци југословенске партије нису били значајно променили своје идеолошка гледишта у погледу политичког система и организације власти у земљи. Стога су турбуленције које ће касније довести и до драстичних последица по савезну државу, латентно биле присутне све време од доношења „прекретничког“ Устава 1963. године којим је компактност федерације и њених функција била начета. Видети више: Љ. Димић, *Историја српске државности, Србија у Југославији*,

⁷³⁵ Амандманима VII-XIX, на Устав СФРЈ од 1963. Службени лист СФРЈ, бр. 55/1968.

⁷³⁶ Љ. Димић, *Историја српске државности, Србија у Југославији*, 366-394. Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југословенски федерализам*, II, 397-399.,

⁷³⁷ Уставни амандмани XX до XLII на Устав СФРЈ од 1963, Службени лист СФРЈ, бр. 29/1971. Образлажући Уставне промене на XVI седници Председништва Савеза Комуниста Југославије, Едвард Кардељ је у девет тачака представио новине „сасвим оригиналног карактера нашег федерализма и нашег

самосталност федерације и ставили је под „надзор“ ојачалих републичких и покрајинских структура. Проширен је статус аутономних покрајина и „суверена права“ почела су се остваривати и у покрајинама. Положај и статус Србије и аутономних покрајина у федерацији су у суштини изједначени. Уставне одредбе о томе да су социјалистичке аутономне покрајине саставни део СР Србије биле су декларативне зато што су оне у њој имале статус „територијалне и суверене друштвено-политичке аутономије“.⁷³⁸ Последице су биле даље функционисање Југославије као „федерације равнотеже“ односно „федерација на два нивоа“. Монолитни друштвени и политички живот уступао је место „самоуправном федерализму“. Републичке политичке елите су све више Југославију доживљавале као „транзитну“ творевину, федерацију која „федерира“, а административне границе република постајале су границе самосталних држава. Функције федерације су битно смањене у области инвестиција и законодавства. Федерација је одређене функције остваривала као заједнички интерес свих народа и народности Југославије, а неке само на основу усаглашених ставова република и аутономних покрајина.⁷³⁹

У овом периоду уставног преобликовања федерације, савезни органи су такође значајно организационо и функционално преуређени. Устав СФРЈ (1963) је утврдио организацију највише државне власти у друштвено, привредно и политички коригованим опредељењима државне елите. Према Уставу, Савезна скупштина је била највиши орган власти и орган друштвеног самоуправљања у оквиру права и дужности

Устава“. Пре свих је било истакнуто право сваког народа на самоопредељење, које укључује и право на отцепљење, чиме је „начелно опредељена добровољност уједињења“. Из тог права су произашле и гаранције самосталног располагања целокупном „друштвеном репродукцијом у републикама“. Мање запажене биле су новине у погледу „заједничке револуције и заједничке борбе за изградњу власти радничке класе и свих радних људи“, низ заједничких економских и других интереса које се остварују на заједничком, јединственом тржишту и привредном подручју, узајамна солидарност и помоћ међу народима Југославије, свест о судбинској повезаности која исте народе упућује на заједништво, пуна одговорност република и аутономних покрајина у обезбеђивању одбрамбених способности земље, обавезност споразумног одлучивања република у федерацији и успостављање структуре основних органа федерације која обезбеђује директно учешће република у утврђивању и спровођењу битних елемената политике савезних органа. По нама, једино су прва три новопрокламована начела имала одлучујући утицај на одсуство заједничке будућности федералне Југославије. Видети више: *Ustavne promene, Šesnaesta sednica Predsedništva SKJ, obrazloženja na sednici Ustavne komisije Savezne Skupštine*, izdanje „Komunist“, Београд, 1971, 32-35.

⁷³⁸ Исто. Холм Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд, 2008, 400-405. Историчари са запада су овај процес видели као питање да ли Југославија још увек представља савезну државу (федерацију) или је већ постала савез држава (конфедерације), а обзиром на овлашћења и надлежности република и аутономних покрајина које су им дате уставним променама.

⁷³⁹ *Амандмани XX-XLII*, усвојени 30. јуна 1971, Службени лист СФРЈ, бр.29/1971. По њима радни људи су у основној организацији удруженог рада стицали право на функцију и средства друштвене репродукције. Поред Југословенске народне армије, као оружана снага СФРЈ уведена је и територијална одбрана, што је такође био један од чинилаца у фактичној разградњи југословенске државе.

федерације. У складу са тиме, дате су јој и одлучујуће непосредне и искључиве ингеренције у погледу одлучивања о промени савезног устава, доношењу савезних закона, расписивању референдума, аутентичном тумачењу савезних закона, доношењу друштвеног плана Југославије, савезног буџета и савезног завршног рачуна, спровођењу политичке контроле над радом политичко-извршних и управних органа федерације, одлучивању о промени граница Социјалистичке Федеративне Југославије, о рату и миру, ратификацији међународних уговора о политичкој и војној сарадњи.⁷⁴⁰

У организационом смислу, Савезна скупштина је у овом периоду, прошла кроз две развојне фазе: прву од 1963. до 1969. године и другу од 1969. до 1974. године.⁷⁴¹ На основу Уставних амандмана VIII-XIV је извршена реорганизација Савезне скупштине, на основу које је она радила од 1969. до 1974. године.⁷⁴² Савезна скупштина је, као и у претходном периоду, имала своја радна тела: одборе, комисије и друга тела, која су могла бити образована у Савезној скупштини или у појединим већима, сталног или повременог карактера. Поједина стална радна тела је утврдио Устав СФРЈ непосредно, док је друге образовала Савезна скупштина својим пословницима о раду односно одлукама.⁷⁴³ Свако веће Савезне скупштине је имало своје сталне одборе или комисије.⁷⁴⁴

Устав СФРЈ (1963) је посредно пружио основ да се у оквиру Савезне скупштине образује Председништво Савезне скупштине, које су чинили председник и потпредседници Савезне скупштине и председници већа. Председништво није било

⁷⁴⁰ Устав Социјалистичке федеративне Републике Југославије, Службени лист СФРЈ, бр. 114/1963. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 43. У надлежности Савезне скупштине су се налазили и избор председника Републике и потпредседника, председника и чланова Савезног извршног већа, председника и судија Уставног суда Југославије, Врховног суда Југославије и Врховног привредног суда.

⁷⁴¹ Јовано Ђорђевић, *Уставно право*, 1972, 384-402. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 44. За разлику од Савезне народне скупштине из времена Уставног закона (1953), Савезну скупштину по Уставу (1963) је до 1969. године чинило пет већа: Савезно веће, као веће делегата грађана у општинама и републикама, и четири „самоуправна већа“: Привредно веће, Просветно-културно веће, Социјално-здравствено веће и организационо-политичко веће, као веће делегата радних људи у радним заједницама. У оквиру Савезног већа, али не као посебан скупштински дом, задржано је и Веће народа, које је у претходном сазива Скупштине имало своју самосталност у раду. Положај Већа народа је промењен уставним амандманом I, почев од 18. Априла 1967. године, од када је оно имало право да разматра, под одређеним процедуралним условима, питања од интереса за равноправност република, народа и народности, као и питања која су се односила на Уставом СФРЈ утврђена права република.

⁷⁴² Исто. Сходно променама, Савезну скупштину су чинили: Веће народа, као веће делегата република и аутономних покрајина, Привредно веће, Просветно-културно веће и Социјално-здравствено веће, као већа делегата радних људи у радним заједницама одговарајућих области рада и Друштвено-политичко веће, као веће делегата грађана у општинама.

⁷⁴³ Устав СФРЈ, Службени лист СФРЈ, бр. 114/1963. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 47-48. Уставом је при Савезној скупштини била образована Комисија за питања избора и именована. Од 1963. до 1972. Године, на основу неколико одлука, Савезна скупштина је образовала једанаест сталних комисија.

⁷⁴⁴ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 48-52. Примера ради Савезно веће је од 1969. године образовало петнаест сталних одбора и три сталне комисије, просеку је по сваком скупштинском већу радило најмање пет сталних радних тела, за различита питања. Скупштинска већа су за поједина питања имала истоветне сталне комисије, као што је приме сталне Мандатно-имунитетске комисије.

посебан нити самосталан орган у организационој структури Савезне скупштине, већ посебно колегијално тело које је представљало „метод рада“ односно облик колективног рада функционера који имају одређена права и обавезе у организовању и руковођењу радом Савезне скупштине.⁷⁴⁵

Специфична саветодавна тела, стручни савети, који су постојали при Савезној скупштини од 1967. године, могли су се сврстати у службе Савезне скупштине. За разлику од претходног периода, када је код највиших органа федерације постојала релативно „једноставна“ администрација, почетком рада Савезне скупштине (1963) наступио је период развијеније скупштинске администрације са стручним, административним, техничким и другим службама. Сама структура Савезне скупштине је сада била увећана (пет скупштинских већа, Председништвом и бројним радним телима), наглашавана је и њена „све израженија стварна улога“ у доношењу одлука о питањима из дате јој надлежности, посебно у законодавном раду. Стога је за тако обиман рад Савезна скупштина требало „да располаже таквим стручним апаратом“ који ће бити кадровски довољан и способан да обезбеди ефикасно и ажурно функционисање највишег органа федерације. Задаци административног апарата савезне државе је био сређивање и организовање документације, прикупљање материјала, података и анализа, па на одговарајући начин његова припрема за рад посланика и тела, обезбеђивање информација јавности о раду Скупштине и низ других питања од важности.⁷⁴⁶

Устав СФРЈ (1963) је задржао институт Председника Републике као инокосног шефа државе, с тим што се више није радило о извршном органу Савезне скупштине, већ посебном савезном органу чија је основна функција и даље била да представља

⁷⁴⁵ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 48-52. Едвард Кардељ, *Организација и методи рада...*, 55 Јован Ђорђевић, *Уставно право*, 1978, 502. Делокруга и организација рада Председништва Савезне скупштине је била уређена Пословником Савезне скупштине СФРЈ.

⁷⁴⁶ Е. Кардељ, *Организација и методи рада*, 66-67. У врху политичке елите савезне Југославије, Едвард Кардељ се темељније бавио питањима организације и рада савезних органа власти, при томе дајући конкретне предлоге о њеној рационализацији, најпре (1950) у циљу смањења савезне администрације у домену савезних органа управе, а по доношењу Устава 1963. објашњавајући потребу за поновним ширењем администрације. Према његовом виђењу, у даљем самоуправном развоју федералне државе, за потребе рада Савезне скупштине, службе су могле бити организоване на три начина: службе већа, одбора и комисија, затим самосталне службе за одређене стручне послове Скупштине као целине, и остале службе, са задатком да у стручно-правном, организационом, материјалном и техничком погледу обезбеде функционисање Скупштине. Видети: Љ. Кораћ, *нав. дело*, 48-52. Према актима о раду и организацији Савезне скупштине, до 1974. Године су стручне службе биле организоване као службе већа и службе одбора и комисија Савезне скупштине, службе за вршење одређених послова за Савезну скупштину и њена тела (информација, документација и законодавно-правна питања), кабинети председника и потпредседника Скупштине, као и других функционера, правна, персонална служба, протокол, припрема седница, служба обезбеђења, биро секретара, служба за финансијско и материјално пословање и служба за опште послове. Самосталне службе Савезне скупштине су биле: биро за представке и притужбе, као и Секретаријат за законодавство.

Југославију у земљи и иностранству. Такође, одвојена је функција Председника Републике од председника Савезног извршног већа, с тим што је Председник Републике остао врховни командант оружаних снага.⁷⁴⁷

Када је Скупштина 1971. године усвојила „додатне 22 уставне промене“, сви руководећи органи у федерацији су преуређени на бази „националног паритета“.⁷⁴⁸ Амандманом XXXVI из 1971, поред Председника СФРЈ установљено је и Председништво Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, као колективни шеф државе и носилац законодавне и политичке иницијативе, као један од два савезна органа који, према *Уставу СФРЈ* са правом представљања Југославије у земљи и иностранству, али и другим Уставом утврђеним правима и дужностима. Председништво СФРЈ је било одраз политичких прилика у савезној држави, која је средином седамдесетих година представљала привид одржавања државе самоуправног социјализма радног народа, уз тековине „народноослободилачке борбе и братства и јединства међу њеним народима“. Интереси саставних делова вишенационалне федерације су осликавали њихову различитост, која је захваљујући ослабљеној федералној власти, све више била видљива. Због тога је у Председништву СФРЈ, као колективном савезном органу, требало пронаћи механизам очувања сагласности између тих различитих интереса. После ступања на снагу Устава СФРЈ, положај, права и дужности Председништва СФРЈ су у основи остала непромењена у односу на Амандмане. Јосип Броз Тито био је председник републике и председник Председништва СФРЈ, а функција председника је од тада остала везана искључиво за личност Јосипа Броза Тита.⁷⁴⁹

Са уставним преобликовањем савезне државе, развила се и опсежна дискусије о положају највиших државних органа управе, њихове функционалности, потребе да се спроведе „отварање извршних органа и органа управе према целокупној друштвеној структури“.⁷⁵⁰ Донекле је промењен је положај Савезно-извршног већа као политичко-извршног органа. Поједине дотадашње функције СИБ-а преузимају већа Савезне скупштине и Председник републике, а из јачања самосталности и одговорности савезних

⁷⁴⁷ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 86. Уставом СФРЈ су Председнику Републике дате и друге функције: проглашавање савезних закона, предлог избор председника и судија Уставног суда Југославије и чланова Савета федерације, предлог кандидата за председника СИБ-а као и друга права и надлежности.

⁷⁴⁸ К. Зундхаусен, *нав. дело*, 400-401.

⁷⁴⁹ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 93-95 Председништво СФРЈ је образовано на основу равноправног представљања република и одговарајућег представљања аутономних покрајина, ради њиховог непосредног учешћа у остваривању Уставом СФРЈ утврђених права и дужности федерације. АЈ- 837, Досије фонда, *Водич кроз фондове Архива Југославије*, 1945-2006, Београд, 2014.

⁷⁵⁰ *Устав СФРЈ*, Службени лист СФРЈ, бр. 114/63.

органа управе и њихове чвршће везаности за Скупштину проистекла је и сужена функција СИВ-а у односу на те органе.⁷⁵¹ Одредбама Устава из 1963. године СИВ је дефинисан као орган Савезне скупштине коме се поверава политичко-извршна функција у оквиру права и дужности федерације. СИВ је постао тело одговорно за спровођење политике федерације чије је основе утврђивала Савезна скупштина.⁷⁵²

Извршење Уставног закона о спровођењу Устава СФРЈ довело је до нових промена у организацији савезних органа власти. Највећи утицај на државну организацију имао је *Закон о савезној управи* од 25. фебруара 1965. године. Њиме је детаљно разрађене уставне одредбе о положају, улози и организацији савезних органа управе, њиховој функцији и односима са осталим органима и организацијама.⁷⁵³ *Законом о савезним органима управе* од 18. марта 1965. године појединачно су одређени савезни органи управе и савезни органи, односно организације које врше послове од интереса за федерацију.⁷⁵⁴

Као илустрација тада актуелних размишљања може послужити материјал „Организација савезне управе – ставови и предлози“, у коме је било наведено да „за области у којима федерација сама утврђује општа начела и у основи нема непосредне извршне функције, као што су образовање, култура и научни рад, треба формирати савете и друга тела са статусом изван структуре државне управе у ужем смислу“.⁷⁵⁵ Била су то гледишта југословенског државног и партијског руководства, које је својом сраслошћу креирало развојни пут федерације, коначно у правцу њене разградње. Архивска документа сведоче да, иако то није био крајњи циљ и намера комунистичке власти у Југославији, снага политичког јединства није била тако јака да се одупре искушењима која су на више „фронтова нападала“ идеју и реалност југословенског економског и политичког државног заједништва.⁷⁵⁶ Уставом су уведене нове

⁷⁵¹ АЈ-130, Инвентар фонда. СИВ су сачињавали председник и одређени број чланова које је бирало Савезно веће. Чланови СИВ-а бирани су из редова Скупштине водећи рачуна о националном саставу. Уведен је принцип ротације на руководећим државним и политичким функцијама.

⁷⁵² А. Кораћ, *нав. дело*. 189-190.

⁷⁵³ *Закон о савезној управи*, Службени лист СФРЈ, бр. 7/1965. *Zbirka zakona i drugih propisa o upravi*, Savezni zavod za javnu upravu, Beograd, 1966, 131-211.

⁷⁵⁴ *Законом о савезним органима управе*, Службени лист СФРЈ, бр. 11/1965.

⁷⁵⁵ АЈ 318-11-17: Организација савезне управе – ставови и предлози, март 1967, 11.

⁷⁵⁶ Према критичком промишљању “историчара са стране”, седамдесете године су показале о да је „југословенство било јако уздрмано“, и осумњичено да запоставља националне интересе мањих народа за рачун неке апстрактне наднационалне заједнице, или да прикрива српске хегемонистичке тежње“, док се комунистичко руководство „јако трудило да растера сумњу у том правцу“. Видети више у: Ж.М.Чалић, *нав. дело*, 312-313.

институције: Потпредседник Републике,⁷⁵⁷ Уставни суд⁷⁵⁸ и Савет федерације.⁷⁵⁹ Утврђено је место друштвено-политичких организација (СКЈ, ССРНЈ) у политичком систему, одређена су њихова права и дужности,⁷⁶⁰ а радом новоформираних или реорганизованих савезних органа и организација настајала је архивска грађа која ће формирати нове архивске фондове савезне провенијенције.

4.1.2. Држава „самоуправног федерализма“ (1974-1980)

Седамдесетих година се Југославија, као и друге европске земље, нашла у фази привредне рецесије. После краткотрајног економског „златног периода“ шездесетих година, само непуну деценију касније настао је период „после бума“, када су многе привредне гране пропадале, а услужни сектор добио значај „одлучујућег носиоца напретка“. Југословенска привреда је запала у озбиљне тешкоће, погоршани су услови међународне трговине и сарадње, чему су допринели лоше управљање привредом, недостатак инвестиција и технолошка заосталост.⁷⁶¹ Мањак прихода је држава настојала да надокнади страним кредитима, а како је било тешко преузети одговорност за економски слом идеализованог самоуправног система удруженог рада и социјалистичке привреде, то су се и саме федералне јединице све више задуживале у иностраној валути. Последице су биле губици у привредном расту, силазна путања југословенске инфраструктуре, незапосленост, задуживање државе и хиперинфлација, као и изразити губитак политичког легитимитета.⁷⁶²

Док су се односи унутар федерације заоштравали, југословенско руководство је усмерило пажњу на неговање међународних односа. Почетком седамдесетих година спољнополитички положај Југославије је заиста био веома јак: на снази су били значајни

⁷⁵⁷ АЈ-703, Досије фонда

⁷⁵⁸ АЈ-457, Досије фонда.

⁷⁵⁹ АЈ-352, Досије фонда.

⁷⁶⁰ Устав СФРЈ, Службени лист СФРЈ, 114/1963. Под појмом „друштвено-политичке заједнице“ подразумевана је општина, срез, аутономна покрајина, социјалистичка република и федерација.

⁷⁶¹ М.Ж.Чалић, нав. дело, 314-319.

⁷⁶² Љ. Димић, *Историја српске државности*...417-420. Уставом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, од 21. фебруара 1974. године и одлукама X и XI Конгреса СКЈ утврђена је даља изградња политичког система социјалистичког самоуправљања. М. Ж. Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, 315-319. Слично другим социјалистичким земљама, Југославија није била довољно флексибилна да савлада глобалне изазове трансформације 20. века, да подржи структурну промену ка друштву информације и комуникације, да отвори нове технолошке просторе. Као парадокс, међутим, стоји чињеница да се Југославија, и поред тешкоћа, у периоду од 1971. до 1980. године одликовала великим бројем инвестиција у својој историји. Изграђени су путеви, хотели и друге јавне грађевине, што је народ наводило да верује у просперитет, на супрот суровој реалности економског пропадања.

међународни уговори са САД-а, а и односи са СССР-ом су прошавши кризни пут, постали стабилнији. Истовремено, југословенски председник Јосип Броз је суверено убирао плодове своје „дипломатске офанзиве“ с почетка шездесетих година, када је у намери да не опредељује спољнополитички положај земље на леву и десну позицију, одабрао трећи, несврстани, мање изазован а више допадљив у очима домаће јавности, као и светских поларизованих лидера. Тито је на тај начин постао креатор царства трећег света, чиме је „купио време“ за своје и одржање југословенске државе. Истовремено су седамдесетих година развијани пријатељски односи са Кином, а улога „непристрасног посредника између Истока и запада“ Југославији и њеном председнику је омогућила да се 1972. године истакне „иновативним предлогом о изградњи поверења на војном плану, као основном за даље мировне преговоре“ и тиме „заблиста у улози чувара европског мира“.⁷⁶³

Идеолошка офанзива партијског руководства против „унитаризма“ и „националшовинизма“, либерализма, кретања „удесно или улево“, била је подржана изградњом федералистичког система и модела самоуправљања. Уставне реформе с краја шездесетих година и почетком седамдесетих су биле довршене целокупном кодификацијом крајем јануара 1974. године, када је Савезна скупштина је донела трећи, односно четврти послератни устав.⁷⁶⁴ Био је то последњи уставни акт у историји Југославије, којим је прилично јасно наговештен крај државне заједнице јужнословенских народа. Формално је задржан назив СФРЈ, али је у уставно уређење било унето низ конфедералних елемената.

Све чешће употребљавана синтагма о југословенској федерацији као договорној заједници, тежиште власти је са федерације и формално пренето на републике, а делом и на аутономне покрајине. Основни начела *Устава* СФРЈ из 1974. године кажу да „радни људи и народи и народности остварују своја суверена права у социјалистичким републикама и у социјалистичким аутономним покрајинама у складу са њиховим уставним правима, а у СФРЈ, када је то у заједничком интересу овим Уставом утврђено“. Уведен је консензус република и покрајина приликом одлучивања, укључујући и промену савезног устава. Легализовано је право на самоопредељење и отцепљење, али је остало нејасно да ли су носиоци тога права били народи или републике. О

⁷⁶³ М. Ж. Чалић, *нав. дело*, 317.

⁷⁶⁴ *Устав СФРЈ*, Сл. лист СФРЈ, бр. 9/1974. АЈ-713-Ф323: Резиме извештаја о стању, појавама и проблемима у вези са трансформацијом савезне управе на основу Закона о основама система државне управе и Савезном извршном већу и савезним органима управе, 1981.

самосталности република и покрајина говори и то да, упркос уставној одредби да републички и покрајински уставни не могу бити у супротности са *Уставом СФРЈ*, Уставни суд Југославије није био овлашћен да евентуално утврђену супротност уклони, већ су његове ингеренције биле сведене само на даље мишљења савезној скупштини. Захваљујући широко схваћеном самоуправљању радног народа и народности, Југославија је све мање остајала федеративна државна заједница. Југословенски врх није био спреман да одустане од кључне улоге федерације у економском и политичком животу, али није имао ни довољно снаге да се одупре нараслим индивидуалистичким и националним, па и верским тензијама, то је привидно смиривање ситуације све више личило на „вештачко одржавање федерације“, чији су темељи били добро уздрмани. На сцени се дешавала „федерализација федерације“. ⁷⁶⁵

Будући да је Амандманима већ била утемељена реформа федерације, у погледу утврђивања карактера и садржаја функција и односа у савезној држави, *Устав* из 1974. није донео битне измене. Уместо дотадашњих пет већа Скупштину СФРЈ су сачињавали Савезно веће и Веће република и покрајина. Јосип Броз Тито постао је председник „без ограничења трајања мандата“. Друштвена својина проглашена је основним обележјем економског система. У Уставу је наглашена и разрађена друштвена заштита самоуправних права и друштвене својине и утврђени органи који остварују ту заштиту уносећи у ову област и неке значајне новине. Уведен је друштвени правобранилац самоуправљања као самостални орган који је покретао поступак за заштиту самоуправних права радних људи и друштвене својине. ⁷⁶⁶

Устав СФРЈ је утврдио Скупштину СФРЈ као орган друштвеног самоуправљања и највиши орган власти у оквиру права и дужности федерације. Делокруг рада Скупштине СФРЈ се односио на промену Устава СФРЈ, претрес и утврђивање унутрашње и спољне политике Југославије, доношења савезне законе и друге прописе и опште акте, друштвени план, буџет и завршни рачун федерације. Увидом у све Уставом дате функције Скупштине СФРЈ уочавају се послови који су преовлађавали и код правне претходнице највишег државног органа у земљи, с тим што су терминолошки и суштински функције сада прилагођене коначном опредељењу даљег развоја

⁷⁶⁵ Миодраг Јовичић, *Србија и српство у југословенским уставима*, у: „Југословенска држава 1918-1998“, Зборник радова, 82-83. Уведен је делегатски систем као основа из које израстају скупштине свих друштвено-политичких и интересних заједница као и органи друштвеног самоуправљања

⁷⁶⁶ *Устав* СФРЈ, 1974. Јован Ђорђевић, *Уставно право*, 1978, 170-181. Устав је исцрпније и јасније дефинисао самоуправне интересне заједнице као релативно нов облик самоуправног повезивања. Установљена је обавеза конституисања месних заједница као основног облика самоуправног организовања радних људи и грађана на локалном нивоу.

самоуправљања у земљи. Скупштина СФРЈ је била дводомна: чинила су је свега два већа, Савезно веће и Веће република и покрајина, за разлику од Савезне скупштине у претходном периоду. Оба већа су сада имала детаљније утврђене своје функције и делокруг рада. Квалитативна промена се састојала код Већа република и покрајина, које су чиниле делегације скупштина републике и скупштина аутономних покрајина. Основни задатак Већа република и покрајина је био да обезбеди усаглашавање ставова скупштина република и скупштина аутономних покрајина у областима у којима доноси савезне законе и друге опште акте на основу сагласности тих скупштина.⁷⁶⁷ Увођење овог већа, ће, по нашем мишљењу одиграти значајну улогу у касније процесу разградње до престанка федеративне државе, јер је у оквиру његових надлежности свака република и аутономна покрајина могла пронаћи основ за изражавање својих виђења будуће заједничке државе односно праваца индивидуалног развита сваке федералне јединице. Принцип федерализма у Југославенској држави је Уставним амандманима који су претходили *Уставу* (1974) је изгубио своју чврстину, чиме су отворена врата будућих одлукама република и аутономних покрајина о издвајању из федеративне заједнице.

Смањењем броја већа у Скупштини СФРЈ, редукован је и број радних тела и стручних служби Скупштине.⁷⁶⁸ Као и у претходном периоду, већа Скупштине СФРЈ су имала своја радна тела, шеснаест одбора и четири комисије, од којих су по две биле истоветног карактера, али су одвојено радиле послове за свако веће (Мандатно-имунитетска и Законодавно-правна комисија). Своју позицију из претходног периода задржало је и председништво Скупштине, са углавном сличним надлежностима.⁷⁶⁹ У процесу преобликовања државе, југословенски политички теоретичари су посветили посебну пажњу Савезној скупштини, која је требало постепено да се ослобађа „духа парламентаризма“, постепеним напуштањем досадашње „традиционалистичке праксе, у којој је парламент сматран изразом монопола политичке власти. Савезна скупштина по

⁷⁶⁷ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 61-63.

⁷⁶⁸ *Одлука о привремено пословном реду Скупштине СФРЈ*, Службени лист СФРЈ, бр. 25/1974. *Одлука о образовању, делокругу и саставу Комисије за информисање*, Службени лист, бр. 60/1975. *Одлука о образовању, делокругу и саставу Комисије СФРЈ за праћење спровођења Закона о удруженом раду*, Службени лист СФРЈ, бр. 6/1975. *Одлука о изменама и допунама Пословника Скупштине СФРЈ и пречишћен текст Пословника Скупштине СФРЈ*, Службени лист СФРЈ, бр. 22/1978. Заједничка радна тела Скупштине СФРЈ су биле комисије: Комисија за избор и именовање, Административна комисија, Комисија за утврђивање истоветности текстова на језицима народа Југославије, Комисија за представке и притужбе, Комисија за информисање, Комисија за уставна питања, и Комисија Скупштине СФРЈ за праћење спровођења Закона о удруженом раду.

⁷⁶⁹ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 65-66. *Одлука о организацији и раду служби Скупштине СФРЈ*, Службени лист СФРЈ, бр. 18/1976. Пословником Скупштине СФРЈ је била одређена надлежност стручних служби Скупштине СФРЈ, којих је у овом периоду било укупно дванаест.

тадашњим мишљењима, није остајала затворена, као једини орган који треба да доноси највише друштвене одлуке.

Устав СФРЈ (1974) године је уредио положај, права и дужности Председника републике, као инокосног шефа државе, у принципу на исти начин као и Уставни амандман XXXVII (1971), с тим што је и у овом периоду институција Председника Републике била искључивао везана за личност Јосипа Броза Тита и његову историјску улогу у народноослободилачком рату и послератној социјалистичкој изградњи југословенске државе у свим њеним сегментима. На основу Уставног овлашћења, Скупштина СФРЈ је изабрала Јосипа Броза Тита за Председника Републике без ограничења мандата. Основна функција Председника републике је и даље остала представљање Југославије у земљи и иностранству, поред које је обављао и функцију председника Председништва СФРЈ и Врховног команданта оружаних снага и председника Савета народне одбране.⁷⁷⁰ Кабинет Председника Републике који је од 1975. године радио на основу акта самог Председника Републике.⁷⁷¹

Реорганизација савезне власти је подразумевала и статус Савезног извршног већа, као једином органу који може и треба да се стара о извршењу и извршава одлуке савезне скупштине.⁷⁷² Чланове СИВ-а бирала су оба већа Скупштине СФРЈ водећи рачуна о равноправној заступљености република и одговарајућој заступљености аутономних покрајина. Унета су два битно конфедерална елемента: начело паритетног састава савезних органа и начело једногласности у одлучивању. Решавање одређених проблема у положају и функционисању извршних органа и органа управе, као и њиховог односа према делегатском систему прокламованом *Уставом* из 1974. године спадало је у приоритетне задатке тадашње елите политичког система. Афирмативне Анализе политичког система федеративне Југославије, у коме је доминантну улогу креатора имала Комунистичка партија, долазиле су углавном из пера највиших тадашњих политичких идеолога партије, истовремено у улози високих државних функционера. У делима југословенске политичке теорије проналазимо ставове којима се истицало да политичка снага није била концентрисана у извршној власти, већ у скупштинском телу, устројеном на делегатском принципу. С позивом на слово *Устава*, студија о реорганизацији државних органа управне и извршне власти, наводила је поделу извршне

⁷⁷⁰ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 88. Избор Јосипа Броза Тита за Председника Републике објављен у Службеном листу СФРЈ, бр. 26/1974.

⁷⁷¹ АЈ-837, Досије фонда. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 92-93.

⁷⁷² АЈ-130-Ф323, Актуелни проблеми савезне управе, резиме основних проблем и програма мера за њихово решавање, секретаријат за правосуђе и опште управне послове, 1973.

функције власти између Председништва и Извршног већа, са тачно утврђеним и разграниченим делокругом власти и функција.⁷⁷³

Решавање одређених проблема у положају и функционисању извршних органа и органа управе, као и њиховог односа према делегатском систему прокламованом *Уставом* из 1974. године спадало је у приоритетне задатке тадашње елите политичког система. Говорило се о потреби „демократског отварања утицају целокупне друштвене структуре“ као једној од обавеза државног апарата у целини, почев од „делегатског система, скупштина на свим нивоима, других делегатских органа у самоуправним заједницама, сви органи извршни и органи управе, требало је да буду отворени за имплементацију и утицај „стваралачког субјективног фактора самоуправног друштвеног уређења“. И складу са тиме, у периоду од 1974. до 1981. године извршена је значајна трансформација правног система. Она је била условљена променама које су већ низ година пратиле самоуправни југословенски пут, што значи и променама односа у федерацији. Промењени услови су захтевали реорганизацију савезних органа у федерацији, као и у односима између савезних и републичких органа управе. Основ за реорганизацију државне управе федерације представљали су нови законски прописи о основама система државне управе, о Савезном извршном већу и савезним органима управе. Њима је на јединствен начин држава после 1974. године, на основу уставних овлашћења, установила и утврдила делокруг рада савезних установа за вршење послова од интереса за органе федерације. Оне су имале права и обавезе организације удруженог рада. Нова организација управе је постављена 1978. године, са 35 савезних органа управе и савезних организација, није представљала и рационалнију, „консеквентнију“ постављену управу.⁷⁷⁴

Осврт на науку и културу је такође показао колико су се југословенске републике међусобно удаљиле седамдесетих година. До скоро је братство и јединство подразумевало обавезу сваког народа да негује сопствену културу сећања у виду научног истраживања у школским уџбеницима, споменицима или публицистици, али је политика према прошлости следила федерални принцип. Све израженија самосталност

⁷⁷³ АЈ-713-Ф326: Актуелни проблеми савезне управе, резиме основних проблем и програма мера за њихово решавање, секретаријат за правосуђе и опште управне послове., 1973. Говорило се о потреби „демократског отварања утицају целокупне друштвене структуре“ као једној од обавеза државног апарата у целини, почев од „делегатског система, скупштина на свим нивоима, других делегатских органа у самоуправним заједницама, сви органи извршни и органи управе, требало је да буду отворени за имплементацију и утицај „стваралачког субјективног фактора самоуправног друштвеног уређења“

⁷⁷⁴ АЈ-713-Ф291: Тезе за приступ разматрању могућих решења за реорганизацију савезне управне структуре, 1981.

је временом довела до тога да се све мање вредновало југословенско заједништво и тековине заједничке државе а приоритет придавао националним успесима у историји и другим гранама. Показало се, не задуго, да су ове године биле прекретница и коначно утврђена путања колапса југословенске федерације, који се догодио почетком деведесетих година 20. века. По мишљењу појединих иностраних историчара, преласком на пост-индустријско друштво, основне парадигме социјализма, индустријски напредак и социјална правда, више нису функционисале. Систем је нудио решења за проблеме који више нису постојали, док је идеологија „саму себе надживела“ и постала терет за југословенске народе. Наговештене озбиљне промене у односу снага на међународном плану довеле су до слабљења „кохезионих снага“ ванблоковског система, европска и светска „интересна мапа“ добијала је другачија обличја, у којима југословенска држава специфичног социјализма није пронашла своје место. У новонасталим околностима, на југословенском нивоу није било реално планирати заједнички напредак земље, па су нарасли антагонизми између федералних јединица проузроковали темељне реформе које су довеле до нестанка савезне државе.⁷⁷⁵

4.2. Законска регулатива заштите архивске грађе федерације и превазилажење правних празнина у архивској нормативи (1964-1980)

Доношењем сета законских прописа о заштити архивске грађе средином шездесетих година 20. века започела је друга фаза у архивској делатности на подручју Југославије, самим тим и у заштити архивске грађе савезних органа и организација власти. Основ законодавне регулативе заштите културних добара у наведеном периоду произишао је из највишег правног акта – *Устава Социјалистичке Федеративне Републике Југославије* донетог 1963. године.⁷⁷⁶ Савезни прописи из области заштите архивске грађе су значили усклађивање са уставним начелима, али и начин да се врло значајна област „архивства“ уреди на савременији начин и према захтевима новонасталих прилика у југословенском друштву.⁷⁷⁷ *Закон о државним архивама* из 1950. године је у сваком смислу био превазиђен.

⁷⁷⁵ М.Ж.Чалић, *н.д.* 320-324.

⁷⁷⁶ *Устав СФРЈ*, Службени лист СФРЈ, бр. 14/1963. Владимир Бргуљан, *нав. дело*, 156. Устав је начелно предвидео да се законом може ограничити право својине на „предметима од посебног културног значаја ако то захтева општи интерес“.

⁷⁷⁷ АЈ-318-130-175: Образложење уз нацрт Закона о Архиву Југославије.

Као норматив општег карактера у области заштите културних добара 1965. године је донет *Основни закон о заштити споменика културе*.⁷⁷⁸ У смислу овог Закона, споменицима културе су се сматрале, поред осталог, „покретне ствари, као и групе ствари“, које су због „своје научне, техничке или друге културне вредности, као културна добра, од посебног значаја за друштвену заједницу“. Домен његове примене на архивску грађу имао је општи карактер, у складу са дефиницијом архивске грађе као добра „са својством споменика културе“, које је „заштићено законом“.⁷⁷⁹ Тада актуелну државну политику, у правцу децентрализације и подруштвљавања на свим нивоима, учојамо и кроз основна законска решења која су била примењива у заштити архивске грађе.⁷⁸⁰

Самосвојни споменик културе, архивска грађа државних органа је од самог почетка развоја федеративне државе, заокупљала пажњу и представљала предмет одлучивања надлежних државних органа. У периоду обликовања државе, „од централне државе до децентрализоване федерације“, издвојио се значај очувања архивске грађе државних органа федерације као посебан систем заштите нормативно посебно регулисан у односу на заштиту архивалија органа власти на нижим нивоима. Тај спецификум ће бити све очигледнији у наредном периоду, те ће довести до тога да заштита архивске грађе органа власти и установа од федералног значаја постане нормативно, институционално и методолошки издвојен систем који се као такав очувати и после распада шесточлане југословенске федерације.

Обзиром да су се закони у динамичном економском, политичком и државном животу југословенске државе овог периода често мењали, деценија и по важности истих прописа у области младе и још увек неразвијене архивске делатности, могла би указати на чињеницу да су ти прописи за своје време били довољно добри те омогућили и

⁷⁷⁸ *Основни закон о заштити споменика културе* је проглашен Указом Председника Републике П.Р. бр. 206 од 15. марта 1965. године, а објављен је у Службеном листу СФРЈ, број 12/1965. Владимир Бргуљан, н. д., Београд, 2000, 157-161.

⁷⁷⁹ *Општи закон о архивској грађи*, Службени лист СФРЈ, бр. 48/1964. То се види упоредном анализом овог закона и нешто раније донетог *Општег закона о архивској грађи* као „кровног“ прописа у области заштите архивске грађе. Чување и поступање према споменицима културе је представљало посебну важност за савезну заједницу, због чега је било предвиђено да се својство споменика културе утврђује надлежни завод за заштиту споменика, да споменик културе може бити друштвено своји олитакав да над њему могу имати право својине грађани, грађанска удружења, друштвено – политичке организације или грађанска правна лица. Због свог значаја за друштвену заједницу, законом је било утврђено посебан поступак коришћења, чувања, располагања, евидентирања спомеником културе.

⁷⁸⁰ *Основни закон о заштити споменика културе*, Сл. лист бр. 12/1965. У истима се јавља институт „ималац споменика културе“ којим се у смислу *Основног закона о заштити споменика културе*, сматрао „носилац права коришћења односно сопственик као и друго лице које по било ком правном основу држи споменик“. *Општи закон о архивској грађи* није се детаљније бавио утврђивањем појма имаоца архивске грађе, што значи да су се у случају ималаца архивске грађе као споменика културе, примењивале одредбе *Основног закона о заштити споменика културе*.

поспешили њен развитак, или, са друге стране, пак да ова област друштвених делатности била скрајнута у смислу интензивног правног регулисања. Према мишљењу архивиста, помало је „било свега тога, али да су иницијативе, које су потицале највише од архивске службе и организација архивиста“ биле бројно изражене, те да су чак у „четрнаест верзија пројеката нових закона“ довеле до озбиљних резултата – нових прописа. У стручним архивским часописима су се почетком шездесетих година појавили текстови у којима су архивски посленици упозоравали на потребу доношења нових, савременијих законских прописа о заштити архивске грађе. „Десетак година припремају се нови законски прописи о заштити архивске грађе и о архивима и архивској служби у Југославији“, писао је Едиб Хасанагић у часопису *Архивист*, 1962. године.⁷⁸¹ Њихово доношење поклапа се са општом делатношћу усклађивања свих позитивних правних прописа са начелима *Устава* из 1963. године.⁷⁸² Савезна скупштина је током 1964. године донела три нова прописа из области архивистике: *Општи закон о архивској грађи*, *Закон о Архивском савету Југославије* и *Закон о Архиву Југославије*.⁷⁸³

Општи закон о архивској грађи који је Савезна скупштина усвојила на седници Савезног већа од 18. новембар 1964. године и на седници Просветно-културног већа од 24. новембра 1964. године,⁷⁸⁴ представљао је правни основ за уређење статуса, заштите и поступања са архивском грађом као посебном врстом културне баштине. Закон је имао карактер општег, савезног прописа, на основу кога су надлежни органи савезне државе, у наредном периоду донели посебне прописе законске и подзаконске, којим су били ближе одређени положај и поступак са архивском грађом највиших државних органа у федерацији.⁷⁸⁵

⁷⁸¹ Едиб Хасанагић, *Нови правни прописи о архивима*, у: „Архивист“, 2, 1962, 109.

⁷⁸² Едиб Хасанагић, *Нови закони*, у: „Архивист“, 1-2, 1964, 7-9. АС, а.ф. ДАРС, 1956, акт дел. бр. 107, од 13.7.1956. На IV редовној седници Главног архивског савета, одржаној 18. јуна 1958. године, разматрало се о потреби израде новог закона о архивима и архивској служби у федерацији, када је урађен и Нацрт будућег основног закона о архивима.

⁷⁸³ Едиб Хасанагић, *Нови правни прописи о архивима*, у: *Архивист*, 2, 1962, 109. Укази о проглашењу ових закона објављени су у Службеном листу СФРЈ, бр. 48/1964.

⁷⁸⁴ *Општи закон о архивској грађи*, Службени лист СФРЈ, бр. 48/1964. Припреме за доношење овог прописа, који је у своје време представљао значајан напредак у југословенској архивској струци, почеле су скоро деценију пре његовог доношења. Израдом предлога и нацрта на коме би се заснивао нови савезни архивски норматив, разматрањем законодавне основе статуса и третмана архивске грађе од значаја за федерацију, у чему је предњачила архивска струка на овим просторима, започео је процес свеобухватнијег, конкретнијег и дугорочнијег планирања система заштите архивалија насталих радом државних органа власти почев од федералног, преко републичког до нижих органа власти.

⁷⁸⁵ *Општи закон о архивској грађи* је представљао нормативни основ за доношење републичких прописа о заштити архивске грађе, за подручја федералних јединица у Југославији, којима је прецизније било регулисано како ће се третирати, чувати, штитити и стручно вредновати архивска грађа републичких органа власти, као и свих других правних лица – стваралаца архивалија, од значаја за једну републику као саставни део југословенске федерације.

Општи закон о архивској грађи је представљао квалитативно нови пропис у југословенском законодавном систему, истовремено по области коју је регулисао први такав пропис у архивској делатности на нивоу савезне државе. Њиме је архивска грађа издвојена као посебно културно добро (баштина) у односу на остала културна добра, музеолошке предмете или територијалне грађевинске целине, археолошка налазишта и друге споменике културе, чија је заштита остала предмет посебног закона о заштити споменика културе. Такође је добила својство споменика културе, који је требало заштитити посебним нормативима, која су захтевале специфичности овог споменика културе. Издвајањем из целине споменика културе, законодавац је на савезном нивоу издигао питање заштите писаних културних сведочанстава на „лествицу више“ и признао значај потребе да се ова врста баштине земље и народа који у њој живе уреди детаљније, прецизније и целисходније. То је представљало и својеврстан замах архивске делатности у Југославији, која се у том периоду струковно озбиљно и аргументовано доказивала као неопходан део културног и државног посла, чији је крајњи циљ био да сачува и омогући употребу, у научно-истраживачке и приватно-правне сврхе, богатог фонда архивског материјала који је деценијама у прошлости настајао на југословенском подручју.

За разлику од ранијег, по мишљењу архивиста, сада већ превазиђеног,⁷⁸⁶ *Општег закона о архивима*, нови закон је посвећен архивској грађи, „објекту рада архивских установа“, а знатно мање се бавио организацијом и делатношћу архива и архивске службе у целини.⁷⁸⁷

Општи закон о архивској грађи је увео нове, савременије архивске појмове. Пре свега је терминолошки одредио појам архивске грађе.⁷⁸⁸ Дотадашњи историјско-

⁷⁸⁶ АЈ-318-72-94. Примедбе Друштва архивиста Босне и Херцеговине на нацрте групе савезних закона из области архивске службе у СФРЈУ, достављене Савезном секретаријату за просвету и културу, 24. марта 1964.

⁷⁸⁷ АЈ-318-72-94. Примедбе Друштва архивиста Босне и Херцеговине на нацрте групе савезних закона из области архивске службе у СФРЈУ, достављене Савезном секретаријату за просвету и културу, 24. Марта 1964. У поступку доношења новог закона о архивској грађи, стручне групе су сачиниле три нацрта, који су били стављени на разматрање и мишљење од стране државних органа, архива, Савеза архивских радника, друштва архивиста на савезном или републичком нивоу. Мишљење чланова Друштва архивиста Босне и Херцеговине указивало је на потребу доношења Општег закона о архивској служби СФРЈ, уместо Општег закона о архивској грађи, а из разлога што је савезна држава „придржала“ право уређења архивске делатности на својој целокупној територији, као једне од делатности од општег и савезног интереса.

⁷⁸⁸ Архивисти су као стручни кругови износили предлоге нацрта нових закона, при чему се инсистирало на одредбама које би омогућиле што ефикаснију заштиту. Приликом дискусије о последњој варијанти законског предлога, спроведеној на скупштини Савеза друштава архивиста Југославије, октобра 1964. године, непосредно пред доношење закона, ови су предлози поновљени. Мада нису усвојени, вреди их поменути. Они су садржавали следећа начела: начело обавезности архивске службе на читавом државном подручју које иначе произилази из суштине и карактера те службе, начело јавних овлашћења које архиви треба да имају по природи своје основне делатности а нарочито у односу на писарнице, на прописивање

архивски материјал, како га је дефинисао *Општи закон о државним архивама*, рашчлањен је на део који се сматра архивском грађом и део под називом „регистратурски материјал“. Архивском грађом *Закон* је сматрао „сав изворни и репродуковани (писани, цртани, фотографисани, филмовани, фонографисани или на други начин забележени) документарни материјал од значаја за историју и друге научне области, за културу уопште и остале друштвене потребе“, који је настао у раду некадашњих „државних органа и организација на територији коју обухвата Социјалистичка Федеративна Република Југославија“, затим „друштвено политичких заједница, радних и других организација, грађанских правних лица и појединаца, без обзира кад и где је настао“. Нови појам у архивској делатности представљао је регистратурски материјал. *Законом* је заштићен као „извор за архивску грађу“, а под регистратурским материјалом сматрани су „списи, фотографски и фонографски снимци и на други начин састављени записи и документа, као и књиге, картотеке о евиденцији тих списа, записа и документа“, који су „примљени и настали у раду друштвено-политичких заједница и њихових органа, радних и других организација“, све док су „од значаја за текући рад“ правних лица која су из стварала, или док „из истог материјала није одабрана архивска грађа која ће се трајно чувати“. ⁷⁸⁹ У самој бити појма архивске грађе била је садржана квалификација трајности чувања, што је већ претпоставка да се ради о оном делу регистратурског, документарног материјала који је имао значај за „научно истраживачки рад, објављивање, али и потребе појединаца, радних организација и органа“. Подаци садржани у архивској грађи представљају сазнања од значаја за историју, науку и културу, због чега се тај део регистратурског материјала морао заштити и трајно обезбедити и чувати. Стога је архивска грађа уживала обавезну законску заштиту, заједно са регистратурским материјалом из којег је одабирана, по одређеном поступку и без обзира у чијој се својини и код кога налазили, односно да ли су евидентирани или не. То би значило да је пропис подразумевао и налагао обавезну

мера заштите архивске грађе и њене селекције и слично. Ово је начело већ било садржано у ранијој редакцији нацрта текста у одредби „Права и дужности архива у вршењу послова из области јавних овлашћења одређују се законом“; начело чувања интегралности архивских фондова и збирки, које је иначе у претпоследњој редакцији текста било формулисано на следећи начин: „Архивска грађа односно регистратурски материјал настали радом појединог државног органа, радне и друге организације, грађанског правног лица, породица или појединаца представља целину која се не може делити“. Видети више: *Закључци са Скупштине Савеза друштава архивиста Југославије*, у „Архивист“, Београд, 1964.

⁷⁸⁹ *Општи закон о архивској грађи*, Службени лист СФРЈ, бр. 48/1964. У законској дефиницији уочава се приоритет који припада документарном материјалу насталом у раду државних органа и организација. За подручје и функционисање социјалистичке Југославије, из ове одредбе Закона закључује се да је од првенственог значаја заштита архивске грађе настале радом савезних органа власти, државних органа.

заштиту архивског материјала и у случајевима када није био сређен у складу са пословањем правног лица као свог ствараоца (регистратурским или канцеларијским) пословањем.

Појам регистратурског материјала дефинисан у *Општем закону* из 1964. године био је садржински јасан и разумљив. Међутим ако би се дубље анализирано порекло назива „регистратурски материјал“, ⁷⁹⁰ разлог томе би се могао потражити управо у чињеници да се део правног субјекта чијим радом настаје одређена писана и друга документација, називао регистратуром. Термин регистратуре, у оквиру тога и на савезном нивоу, се двојако употребљавао у време озбиљнијих почетака архивске струке у Југославији. ⁷⁹¹ Деценијама касније, чак и у данашњој пракси, појам регистратуре је и даље присутан. Правилно поимање регистратуре у архивској теорији, јесте оно које регистратуром сматра део правног лица, који чини писарница и архива, у коме се прима, заводи, разврстава, доставља, разводи и архивира документарни материјал – пословна документација, сва писмена која су примљена или одаслана из правног субјекта, у правном промету. ⁷⁹² То представља специфичну дефиницију регистратуре, по нашем

⁷⁹⁰ У савременој архивској пракси, све више је у употреби термин „документарни материјал“, док „регистратурски материјал“ све више постаје архаизам.

⁷⁹¹ Термин регистратура је у југословенској архивској теорији први пут забележен у Пројекту Закона о државним архивима и регистратурама Краљевине Југославије, 1935 године. Под појмом регистратура сматрао се „онај део свакога државног надлештва или друге установе, у коме се помоћу нарочито прописаних књига и утврђеног поступка води непрекидн преглед стања и целокупнога рада дотичнога надлештва или установе и у коме се сви завршени предмети чувају до законског рока њихве предаје надлежној државној архиви“. У групи државних органа као стваралаца архивске грађе, Пројекат је предвидео као регистратуре, самосталне државне архиве „временски ограничене“, и то: архиву Министарства двора, Председништва Министарског савета, Министарства војске и морнарице, Главног ђенералштаба и Министарства иностраних послова. Видети више: *Пројекат закона о државним архивима и регистратурама*, АЈ, Фонд Министарства просвете Краљевине Југославије, 66 - 1-1.

⁷⁹² Сам појам регистратура се не користи подједнако у међународној архивистици, док се у ширем смислу употребљава у земљама које су установиле државне архивске фондове, као „збир свих докумената од општедржавног или опште националног значаја“. У тим системима се регистратурама сматрају архиви свих постојећих државних усанова предузећа организација, а државни архиви имају право контроле над радом регистратура и преузимају грађу од њих. У ужем значењу, термин регистратуре се може пренети и на приватне организације које имају сопствене архиве, а не спадају у компетенцију државних или националних архива. На примеру Норвешке, регистратуре су само архиви владиних „државних“ усанова и општински архиви, у Италији регистратуре обухватају архиве државних административних усанова, а од недржавних само архиве друштвених организација. У Француској се под регистратурама подразумевају само архиви који делују у оквиру државних усанова, државних (национализованих банака) и индустријских предузећа. Специфичност регистратуре је у томе што она, за разлику од државног архива, чини саставни део једне усанове и позвана је да помаже њену делатност. Регистратуре као посебне административне јединице у оквиру правног лица могу имати, што је и најчешће случај, своје приручне делове и делове у којима се трајније врши одлагање архивираних предмета. Видети више: F.L.Dogih, *Uzajamna povezanost i kontinuitet u radu državnih arhiva i registratura*, u: „Arhivist“ XXIII, 1-2, 1973, Beograd, 60-62.

мишљењу прецизнију и исправнију, од тога да се под регистратуром сматра правно лице у целини, као стваралац архивске грађе и регистратурског материјала.⁷⁹³

Суштина и сврха архивске делатности и архивских установа била је темељно постављена већ *Општим законом о државним архивима* 1950. године, а огледала се у потреби и обавези архива да саберу, сачувају, среде, евидентирају и омогуће доступност архивске грађе најширој јавности у смислу њеног коришћења за истраживања различитих научних области, али и потребе у циљу регулисања различитих приватно-правних односа и других потреба појединаца или правних лица. *Општи закон о архивској грађи* је потврдио ову функцију када је утврдио да „службу заштите архивске грађе врше архиви као установе“. Изузетак су представљали случајеви, на закону засновани, када је заштита архивске грађе могла бити поверена и „поједином органу и организацији у чијем је раду настала, као и другој организацији“. Законодавац није појаснио о којим органима или организацијама се ради, односно која је архивска грађа предмет посебног режима заштите, нити из којих разлога.⁷⁹⁴ У архивском законодавству савезног карактера, али и у републичким прописима који су уследили, оваква формулација, донекле модификована, опстала је и до актуелног периода.

Општи закон је поставио основна начела заштите архивске грађе, која се заснивала на евидентирању, прикупљању, сређивању и одржавању архивске грађе као и њеном обезбеђењу од оштећења, уништења и нестанка. Такође је законом била обезбеђена „јавност архивске грађе и њена доступност у циљу коришћења“, а делатност архива је постала од „посебног друштвеног интереса“. Међутим, функцију заштите архивске грађе закон није „определио“ само архивима, већ ју је утврдио као „опште друштвену и државну обавезу“. Држава је, преко архивских установа које је образовала на нивоу федерације, република или локалних самоуправа, била гарант заштите, доступности и коришћења архивске грађе. Због тога је, у циљу истицања значаја

⁷⁹³ Архивисти и данас, као и у време интензивног развоја југословенске архивистике, појам регистратуре у пракси употребљавају са ширег аспекта, као синоним за правно лице – ствараоца архивске грађе и регистратурског материјала. Мишљења смо да је то интерни, устаљени начин комуникације у архивској пракси, који није одраз непознавања архивске терминологије од страна стручног кадра у архивима, нити пак неразумевања организационе структуре и пословања правних субјеката. Напротив, архивисти на тај начин у својој свакодневном раду подсећају и саме ствараоце да је предмет стручног надзора архива код правних лица само онај део пословања који се односи на регистратурског или канцеларијско пословање, те да надзорна функција не односи на материјално пословање правних лица у финансијском или ком другом смислу.

⁷⁹⁴ *Општи закон о архивској грађи*, Службени лист СФРЈ, бр. 48/1964. Међутим, прописима заснованим на Општем закону о архивској грађи било је дефинисано да „посебан режим“ заштите уживају архивска грађа и регистратурски материјал настао у раду Председника Републике и органа федерације за народну одбрану, иностране послове и унутрашње послове, као Централног комитета Савеза комуниста Југославије. Видети: *Закон о Архиву Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр.48/64.

архивске грађе као споменика културе, закон изричито утврдио да се архивска грађа и регистратурски материјал „друштвено-политичких заједница, радних организација, друштвено-политичких организација и других самоуправних организација“ као и „ранији државних органа и државних организација, које су постојале на територији СФРЈ“ сматрају друштвеном својином. Као таква, архивска грађа и регистратурски материјал се нису могли „отуђити нити оптеретити у корист грађана и правних лица која су носиоци права својине“, то значи нису могли бити предмет појединих својинских односа у приватно-правном промету.⁷⁹⁵

Општим законом из 1964. године потврђена је јединствена регулатива основних струковних питања на територији Југославије. У погледу евидентирања архивске грађе и њеног одабирања из регистратурског материјала, основна начела је требало да утврди федерација. Архиви су имали законом утврђена права и дужности када је у питању методологија стручног рада на заштити архивске грађе, а они су се посебно односили на евидентирање, преузимање, сређивање, чување и коришћење архивске грађе. Додатна упутства о начину и условима коришћења архивске грађе, на основу законских начела, била су садржана у општим нормативним актима архивских установа. Ова формулација у Закону није представљала, по нашем мишљењу, најквалитетније решење. У хијерархији правних прописа, општа акта која су доносила правна лица у свом пословању, садржала су у пракси често шира права и овлашћења него што је то било законом предвиђено. У појединим правним областима такве солуције су биле реалније, као што су на пример радно-правни односи у тадашњим радним организацијама, државним органима или предузећима. Заштита архивске грађе и архивистика као грана која се бави стручним питањима у вези архивске грађе не представља област у којој би требало да постоји могућност различите регулативе и неусаглашености, па макар се то дешавало на регионалним или локалним оквирима. Мишљења смо да се ради о једном од примарних државних интереса, јер очување и заштита архивске грађе представља битан сегмент идентитета народа и државе, не само историјско памћење и сведочанство о људима и догађајима на основу којих се истражује прошлост. Стога би и нормативно уређење ове области подразумевало јединствену законодавну и подзаконску регулативу,

⁷⁹⁵ *Општи закон о архивској грађи*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964. Такође, Закон је предвидео и могућност да се „у општем интересу“ ограничи право „удружења грађана и грађанских правних лица“ у погледу коришћења и располагања архивском грађом и регистратурским материјалом „насталим у вршењу јавних овлашћења“.

јединствена основна начела и методологију заштите у оквирима савезне државе као целине.

Јединствена методолошка начела и приступ заштити архивалија на југословенском простору, савезни законодавац је покушао да обезбеди предвидевши могућност „удруживања архива у заједнице архива“. Заједница архива је представљала правно лице, по овом Закону, јер је предвидео постојање Статута овакве организације, који је, „за територију Југославије“ одобравала Савезна скупштина. Статус заједнице архива би се донекле могао поредити са статусом еснафских, струковних удружења, али је представљао „организацију више“, јер се од удружења у грађанском смислу разликовао по томе што су га чиниле установе – архиви као правна лица, повезани заједничком основном делатношћу, а не искључиво заинтересовани грађани, појединци укључени у рад различитих удружења по слободној вољи. Циљ оснивања заједнице архива, по слову Закона, било је унапређивање и координација делатности архива, њихова међусобна сарадња и „претресање питања од заједничког интереса“. На унапређењу архивске сврхе, извршавајући „своје задатке“ у заштити архивске грађе и регистратурског материјала, архиви су добили законску обавезу да сарађују са државним органима, органима за заштиту споменика културе,⁷⁹⁶ научним установама, организацијама архивиста и историчара и другим заинтересованим организацијама, а својеврсни ослонац архиви су могли потражити и у „сарадњи са грађанима“.⁷⁹⁷

У духу социјалистичког самоуправног уређења југословенске федерације, заштита архивске грађе као споменика културе била је „виђена“ као задатак не само архивских установа које је држава основала ради обезбеђивања те заштите, већ и као обавеза свих грађана, правних лица, стваралаца и ималаца регистратурског материјала и архивске грађе. У том смислу је закон утврдио, истина начелно, права и дужности стваралаца и ималаца архивске грађе у погледу евидентирања, чувања, одржавања, заштите и коришћења архивске грађе и регистратурског материјала, потом обавезу њиховог пријављивања као и предају архивима. Уочавамо да је, скоро истоветне обавезе и права, законодавац предвидео како за архиве као органе заштите, тако и за ствараоце и имаоце архивске грађе. То је значило постојање истоветних стручних послова на заштити архивалија од тренутка настанка до предаје архивима на трајно чување и стављања на доступност и коришћење истраживачима или другим заинтересованим

⁷⁹⁶ Сарадња са установама заштите споменика културе се подразумевала, јер је архивска грађа Општим законом сврстана у споменике културе у СФРЈ.

⁷⁹⁷ *Општи закон о архивској грађи*, Сл. лист СФРЈ, 48/1964.

лицима. Из таквог приступа у начелном и општем законском пропису, уследило је касније разграничење и струковна подела заштите архивске грађе и регистратурског материјала на превентивну, односно ону која се обезбеђује у току настанка ових, код стваралаца или ималаца, и секундарну или архивистичку, коју могу да обезбеде само стручне архивске установе.⁷⁹⁸

Разматрањем и ближим одређивањем појмова стваралац и ималац архивске грађе, *Општи закон* се није бавио. Суштинска разлика између ствараоца и имаоца неминовно постоји, што би се могло детаљније објаснити приказом и анализом канцеларијског пословања као сегмента пословања правних лица у коме доминира документ као вид писмене комуникације у пословним односима. Нису сви имаоци истовремено и ствараоци одређене архивске грађе и регистратурског материјала. Законодавац је упркос томе, у правима и обавезама на заштити архивске грађе, изједначио ствараоца и имаоца архивске грађе, захтевајући подједнаку озбиљност у обезбеђивању правовремене и потпуне заштите архивалија у поступку настајања.

Детаљна анализа *Општег закона о архивској грађи* омогућава нам да правилније разумемо дешавања у погледу заштите архивске грађе државних органа у федерацији. Уочили смо неколико значајних елемената. Најпре истичемо чињеницу да се ради о посебном архивском пропису, који је представљао „уводницу“ у свеобухватнију и квалитетнију архивску законодавну праксу која је заживела и интензивно се развијала управо после ступања на снагу и почетка примене овог закона.⁷⁹⁹

Општи закон о архивској грађи допринео је и конкретном побољшању архивске струке, односно њеној унификацији, јединственом и савременијем регулисању унутар југословенске државе. Струковним питањима на највишем државном нивоу бавило се посебно стручно тело, Архивски савет Југославије, чији су рад, организација, функционисање и делокруг рада били утврђени *Законом о Архивском савету Југославије*,⁸⁰⁰ а на основу *Општег закона о архивској грађи*.

Постепено „издвајање“ превентивне и институционалне заштите архивске грађе настала радом савезних органа власти у Југославији, нормативно се конкретизовало доношењем посебног прописа којим је уређен рад Архива Југославије као централне

⁷⁹⁸ Ово схватање је прихваћено у републичким архивским прописима и остало је примењиво у архивској пракси југословенске државе, па и у државама које су настале на простору некадашње СФРЈ.

⁷⁹⁹ На основу њега, уследили су републички архивски закони, који су детаљно уредили систем заштите архивске грађе и регистратурског материјала на подручјима и од интереса за републике и покрајине као саставне делове југословенске федерације. Видети више; В. Бргуљан, *нав. дело*, 120-235.

⁸⁰⁰ *Закон о Архивском савету Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр. 48/1964.

установе заштите архивске грађе у земљи. На основу *Општег закона о архивској грађи* донет је 1964. године *Закон о Архиву Југославије*, који је детаљније уредио поступање са архивском грађом „од посебног интереса за федерацију“.⁸⁰¹

Структуру Закона одликује постојање три веће целине (одељка) који обухватају основне одредбе, управљање и казнене одредбе. У оквиру поглавља „I Основне одредбе“ налазе се битне елементе којима у дефинисани основни појмови од значаја за систем заштите архивске грађе савезног карактера и у том смислу права и обавеза Архива Југославије.⁸⁰² Дефинисан је статус Архива Југославије и његова надлежност, појам и врсте стваралаца односно ималаца архивске грађе и регистратурског материјала чија је заштита у надлежности савезног архива, као и појам „архивске грађе од посебног интереса за федерацију“. Под оваквом архивском грађом, Закон је сматрао:

1. архивску грађу централних државних органа, централних установа и централних органа друштвено-политичких и других организације у предратној Југославији, чија се делатност простирала на целој њеној територији,

2. архивску грађу органа федерације, организација основаних за вршење послова из надлежности федерације и савезних органа друштвено-политичких и других организација, и

3. архивску грађу грађанских правних лица и појединаца чија је делатност од општејугословенског интереса.⁸⁰³

Специфичност Закона, која истовремено представља и преломни тренутак у организацији заштите архивске грађе у Југославији, огледа се у чињеници да је први пут у савременој југословенској архивистици дефинисана и рашчлањена архивска грађа највиших органа југословенске државе, што је довело и до формирања посебног дела архивске нормативе, примењиве у пракси, која је за свој предмет имала заштиту архивске грађе највиших државних. Уочили смо три категорије архивске грађе југословенске државе: прву представља „пасивна архивска грађа“ односно она која је настајала радом централних државних органа, надлештава и установа у Краљевини Југославији, значи стваралаца који су по основу прописа нове државне власти после 1945. године престали да постоје. Стога је њихова архивска грађа већ представљала културну баштину

⁸⁰¹ *Закон о Архиву Југославије*, Службени листу СФРЈ, бр. 48/1964. АС, Ђ-128, ДАРС, према Нацрту општег закона о државним архивама је било предвиђено на савезном нивоу, постојање „специјалних архива и државне архиве ФНРЈ“, са седиштем у Београду, а задатак „савезне архиве“ је био да „прикупљају, чувају и проучавају архивски материјал од општег значаја“.

⁸⁰² Статус, права и обавезе Архива Југославије су детаљније обрађени у тематској целини „Архив Југославији...“

⁸⁰³ *Закон о Архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964.

некадашње државе, а новообразована социјалистичка држава је преузела обавезу њеног чувања и заштите.

Друга категорија архивске грађе је она која настаје радом највиших државних органа актуелне југословенске државе, ДФЈ/ФНРЈ/СФРЈ, чија је заштита овим законом први пут јасно предвиђена и издвојена из система заштите архивске грађе свих других стваралаца на територији Југославије. Ради се о архивској грађи и регистратурском материјалу „живих регистратура“, савезних државних органа и организација, која је у поступку настајања, па је законодавац предвидео и детаљнија права и обавезе Архива Југославије али и самих савезних стваралаца. Трећа категорија архивске грађе (настале радом грађанских правних лица и појединаца) у конкретном случају није предмет нашег истраживања, због чега се нећемо детаљније упуштати у анализу врсте и начина заштите исте.⁸⁰⁴

У начелном сагласју са *Општим законом о архивској грађи*, одредбе *Закона о Архиву Југославије* представљале су и основ методологије заштите архивске грађе и регистратурског материјала „од посебног интереса за федерацију“. Тако су утврђене обавезе органа федерације, организација основаних за вршење послова из надлежности федерација и савезних органа друштвено-политичких и других организације, које су својим радом стварале архивску грађу и регистратурски материјал „од општејугословенског интереса“ и значаја за функционисање федералне државе. Обавезне стваралаца или ималаца архивске грађе и регистратурског материјала су истовремено основ за права архива као установе заштите ове врсте културних добара. Стога је закон кроз обавезу савезних органа да архивски материјал од посебног интереса за федерацију одржавају и чувају у безбедним условима, предају на одређени начин и законом утврђеном поступку, протеклом одређеног временског рока, утврдио право савезног архива да повремено проверава начин поступања регистратура према свом регистратурском материјалу, те врши надзорну функцију и налаже предузимање одређених мера заштите. Утврдивши архивску грађу савезних органа власти спомеником културе, Закон је предвидео и одређене обавезе архива као установе заштите тог споменика културе, у погледу регистрације културног добра код надлежног завода за

⁸⁰⁴ Међутим, то не значи да је ова врста архивалија од мањег значаја за функционисање и истраживање историје југословенске државе и њених народа. Она захтева такође посебан приступ у проналажењу, евидентирању, сређивању и обради, како би кроз формиране основе архивске целине – породичне и личне фондове или збирке, било могуће заокружити „историјску слику“ о значајним догађајима, породицама, личностима или појавама које су обележиле поједине периоде југословенске историје.

заштиту споменика културе, начина коришћења у научне и друге сврхе, питање посебног режима изношења архивалија изван земље.⁸⁰⁵

Вреди поменути и део о казним одредбама, које у овом Закону квалитативно система кажњавања несавесних стваралаца и ималаца архивске грађе односно регистратурског материјала, у односу на решења која је подржао Општи закон о државним архивама из 1950. године. Основна разлика се односи на непостојање кривичног дела и санкције за кривицу у погледу уништавања или другог кажњивог поступања према архивској грађи од општег интереса за југословенску федерацију. Закон из 1964. је предвидео прекршајно дело и санкцију по том основу за „противправно дело које је законом или другим правним прописом надлежног органа одређено као прекршај и за које је предвиђена прекршајна санкција“. Санкције за прекршај, који је по тежини своје противправности испод кривичног дела, била су предвиђена за правна лица ствараоце архивске грађе и регистратурског материјала као и за одговорно лице у том правном лицу. Основна казна била је новчане природе, а изостанком кривице у области заштите архивске грађе као културног добра, изостала је и казна лишења слободе. То је, у целини посматрано, значило ублажавања системског санкционисања непоштовања законских одредби о заштити архивске грађе од савезног значаја. Истовремено се на тај начин остављала већа слобода стваралаца и ималаца архивске грађе у домену одговорног и законитог поступања са архивалијама; непостојање озбиљнијег санкционисања је код правних лица, савезних регистратура, могло изазвати привид монополистичког понашања када је архивска грађа у питању. Централизована федерација је у првој деценији свог постојања, притиснута фактичким проблемом неконтролисаног уништавања архивалија код разних поратних државних органа, институција али и појединаца, настојала да обједини и строго уреди, иако начелно, обавезу чувања архивалија од „уништења и квара“. Насупрот томе, подруштвљавање државних функција и система власти на основу *Уставног закона* (1953) и још конкретније *Устава* (1963), по нашем мишљењу је погодовало да „попусте стеге“ централизованог система заштите архивске грађе као културног добра. Са највишег државног нивоа, децентрализација у политичком, економском и социјалном смислу, пресликавала се и на

⁸⁰⁵ АЈ-130-604-999: Акта у вези нацрта, предлога, допуна и измена Закона о Архиву Југославије, 1963-1970.

АЈ-318-130-195. Образложење уз нацрт Закона о Архиву Југославије. Закон у посебном одељку садржи одредбе о организацији рада Архива Југославије којима регулише управљање установом, делокруг појединих органа управљања, надзор над законитошћу рада Архива. Организација рада Архива Југославије је детаљније приказана у тематској целини „Архив Југославије...“

нормативу заштите архивалија као писаних историјских споменика и значајних сведочанстава о развоју савезне државне структуре.

У домену заштите архивске грађе највиших државних органа, али и свих других стваралаца на територији једне државе, без обзира на њено политичко уређење, мишљења смо да „федерализам прописа“ није најсрећније решење, јер је област заштите културних добара од посебног државног интереса, па је из тог разлога много делотворније примењивати централизован систем заштите на територији дате државе. Стога се доношење посебних законских и подзаконских прописа о заштити архивалија насталих радом савезних регистратура може сматрати учвршћивањем и истицањем важности система савезног архивског законодавства у односу на по хијерархији ниже законодавство федералних јединица, а сходно значају савезних органа и институција власти и валоризоване документације која је настајала њиховим радом.⁸⁰⁶ Истовремено се израдом корпуса правних прописа о заштити архивалија савезних регистратура стварао другачији правни и делимично струковни начин обавезујућег поступања са делом архивске културне баштине од општег интереса за федерацију, који је као систем заштите код стваралаца и у савезним архиву одржао до престанка СФРЈ, а и у каснијем периоду.

Друштвене и политичке промене у држави довеле су 1971. године до уставних амандмана на Устав из 1963. године. Усвајањем уставних амандмана, односно доношењем *Уставног закона за спровођење уставних амандмана*,⁸⁰⁷ престали су да важе *Општи закон о архивској грађи* и *Закон о Архивском савету Југославије*, чиме су престале законодавне функције федерације у области заштите архивске грађе, а социјалистичке републике и аутономне покрајине су у складу са уставном реформом стекле искључиво право да убудуће самостално регулишу заштиту архивске грађе на својој територији.⁸⁰⁸ У савезном архивском законодавству је тако настала својеврсна „легитимна“ правна празнина, којом је федерација губила ингеренције у погледу јединственог уређења система заштите архивске грађе као културног добра на својој територијалној надлежности. Већа самосталност и државничке ингеренције република

⁸⁰⁶ АЈ-318-130-175. Акт Секретаријата СИБ-а за законодавство и организацију бр. 147 од 4. децембра 1961. године којим је овај савезни орган изнео мишљење да не би требало доносити Општи закон о архивској грађи, већ би савезним прописима требало регулисати само питање архивске грађе која се налази код савезних органа, а тим прописом ставио би се ван снаге Општи закон о државним архивима из 1950. године, а републикама би се препустило да оне саме регулишу ову материју на својој територији.

⁸⁰⁷ *Уставног закона за спровођење уставних амандман, а Службени лист СФРЈ*, бр. 29/71.

⁸⁰⁸ Ф. Биљан, *Архивско законодавство СФРЈ до 1971. године*, у „Приручник из архивистике“, Загреб, 1977, 318.

и покрајина, условиле су њихов ауторитет и у домену уређења архивске делатности и политике статуса и заштите архивске грађе односно културних добара. Да ли је на тај начин већ била присутна слутња о будућем „пасивном архивским фондом југословенске државе“, још је било преурањено говорити. Међутим, „ревизија“ правног поретка савезне државе је отворила врата питању шта треба учинити са архивском грађом насталом радом савезних органа и организација социјалистичке државе, али и највиших органа власти, надлештава и установа некадашње Краљевине Југославије. Заштита архивске грађе ове провенијенције није потпадала под обавезу федералних јединица, које су средином седамдесетих година у свим областима живота већ стекле и обезбедиле своју законодавну и функционалну самосталност. Нормативно и практично се на територији Југословенске државе образовало више одвојених система заштите архивске грађе, и то на републичком и покрајинском (при чему су републике и аутономне покрајине имале потпуну самосталност у регулисању и примени норматива заштите архивалија на својој територији) и савезном, који се односио само на архивску грађу федерације односно њених органа и организација као стваралаца.⁸⁰⁹

Правна празнина која је настала у погледу законске заштите архивске грађе федерације је привремено била превазиђена чињеницом да је на снази остао *Закон о Архиву Југославије* из 1964. године. Дефинишући права и обавезе савезног државног архива, као и архивску грађу савезне провенијенције односно права и обавезе савезних стваралаца архивске грађе, овај савезни пропис је представљао једини норматив који је штитио архивску грађу савезног порекла. И поред измена и допуна из 1969. године,⁸¹⁰ закон којим је био регулисан статус и делокруг Архива Југославије је остао „изван свог времена“, односно система заштите архивске грађе који се са федералног нивоа „спуштао“ на ниво република и покрајина. Стога је било очекивано да уставне промене, доведу и до новог *Закона о архиву Југославије* 1973. године.⁸¹¹

⁸⁰⁹ Поједини аутори су седамдесетих година сматрали да децентрализација у архивском законодавству и преношење у искључиво право система уређења заштите архивске грађе као културног добра на републике односно покрајине, у условима самоуправљања, претпоставља широку размену искустава и договорно усклађивање ставова између архива и других заинтересованих фактора, како унутар сваке републике, тако и у окву федерације. Видети: Ф. Биљан, *Архивско законодавство СФРЈ до 1971. Године*, у „Приручник из архивистике“, Загреб, 1977, 319.

⁸¹⁰ *Закон о Архиву Југославије* је допуњен 1969. године у делу који се односио на овлашћење Савезног извршног већа да може прописивати начин припремања и заштите архивске грађе савезних органа и организација у ванредним околностима. Видети: *Закон о допуни Закона о Архиву Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр. 42-519/1969. Радомир Јемуовић, *Нови прописи у 1969. години*, Извештаји и прикази, у: „Arhivist“, XX, 1, Beograd, 1970, 32.

⁸¹¹ *Закон о Архиву Југославије*, проглашен на основу Уставног амандмана XXXVI, 1. јануара 1973. године, објављен у Службеном листу СФРЈ бр. 6/1973. Миодраг Зечевић, *Архив Југославије – место, улога и*

Закон је регулисао питања у вези статуса, организације, управљања, финансирања и рада Архива Југославије у модификованим друштвеним условима, однос надлежних савезних органа према Архиву Југославије у погледу надзора над извршавањем утврђених му надлежности, однос Архива Југославије према имаоцима и ствараоцима архивске грађе и регистратурског материјала. У оквиру општих одредби, дата је дефиниција архивске грађе чију заштиту обезбеђује Архив Југославије.

Квалитативно, у односу на *Општи закон о архивској грађи* и *Закон о Архиву Југославије* из 1964. године, појам архивске грађе се у новом пропису није променио. Истакнута је „трајна вредност“ као основни квалитет документарног материјала који га чини архивском грађом, што је значило да се из тог материјала поступком вредновања одабирао онај његов део који, имајући својство трајне вредности, представља архивску грађу као споменик културе и културно добро. У односу на претходне, у овом савезном пропису је јасније издвојен, наглашен и појашњен првенствени циљ и задатак Архива Југославије, усмерен на заштиту архивске грађе органа федерације и установа основаних ради вршења послова од интереса за остваривање функција органа федерације.⁸¹² Тиме долазимо до јасног одређења значаја савезних органа власти у федерацији као стваралаца архивске грађе. Такође, разјашњавају се пређашње дилеме у погледу односа између стваралаца и ималаца архивске грађе, јер се у закону, савезни органи и организације пре свега сматрају ствараоцима архивске грађе, што је у свеопштем сагледавању система заштите архивске грађе веома значајно са гледишта обавеза савезних органа према сопственој документацији, до тренутка предаје исте савезном архиву.

Слично је било и са појмом регистратурског материјала, који се у Закону појавио тада први пут и као документарни материјал.⁸¹³ Према својој садржини, појам регистратурски материјал није претрпео промене у односу на претходне савезне

задаци, у „Заштита архивске грађе федерације“, издање Архива Југославије и НИРО „Привредни преглед“, Београд, 1988, 14.

⁸¹² *Закон о Архиву Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр. 6/1973.

⁸¹³ У југословенској архивистици је био опште прихваћен термин регистратурски материјал, на основу опште и помало архаичне архивске терминологије која је „регистратуру“ као део правног лица који спроводи послове канцеларијског и архивског пословања прихватила по угледу на праксу земаља у Европи, чија су искуства била заступљена на овим просторима. Поменути термин је био познат и у канцеларијском пословању централних управних органа и надлештава Краљевине Југославије, као и у нереализованим пројектима законских текстова о заштити архивске грађе у Краљевини. У периоду крајем 20. века и архивским системима који су успостављени у земљама правним наследницама некадашње СФРЈ, све је више у употреби термин „документарни материјал“. Мишљења смо да и у савременом канцеларијском пословању оба термина имају своју оправданост, с тим што је појам документарни материјал адекватнији са аспекта његовог садржинског и документационог значаја, док је пројама регистратурског материјала више условљен организационом јединицом која се о њему стара код правног лица ствараоца. Видети: Б. Лекић, *Архивистика*,

прописе.⁸¹⁴ Новину је представљала конкретнија обрада питања валоризације документарног/регистратурског материјала, као извора за одабир архивске грађе, са својством културног добра. Иако су претходни савезни прописи садржали смернице у погледу вредновања регистратурског материјала, тек је *Законом* 1973. године била предвиђена Листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања као стандард вредновања, али и као акт на основу кога се стиче слика о врстама документације која настаје радом једног ствараоца савезног карактера. *Законом* је детаљније уређен поступак одабирања архивске грађе, као и друга струковна питања, као што су прикупљање, евидентирање и одржавање архивске грађе. Тежиште струковног рада „стајало“ на Архиву Југославије, те је изразитија била улога стручних служби Архива и изван институционалног рада на архивским фондовима. Кроз регулативу поменутих стручних послова, *Закон* је утврдио обавезе стваралаца и Архива Југославије, њихову међусобну условљеност и однос који је подразумевао активну и непрекидну сарадњу, са значајније у односу на претходни период, наглашеном надзорном улогом Архива над стањем заштите архивске грађе код стваралаца односно ималаца. Преузимање на институционалну заштиту и чување архивске грађе савезних органа власти, и других стваралаца, такође је било утврђено као посебан поступак, важећи за све савезне органе власти и друге ствараоце од савезног значаја.⁸¹⁵

Казнене одредбе по Закону из 1973. су такође санкционисале прекршаје новчаним казнама, чиме је законодавац задржао став из *Општег закона о архивској грађи*, сматрајући да у области поступања са архивском грађом нема места или потребе увођења кривичних санкција за противправно поступање. Одсуство кривичних санкција у савезним прописима који су уређивали статус и поступање са архивском грађом је било очигледно у периоду који је заснован *Општим законом о архивској грађи* 1964. па све до доношења прописа о архивској грађи федерације 1986. године.⁸¹⁶ Међутим, *Основни*

⁸¹⁴ Регистратурски материјал према Закону о Архиву Југославије из 1973. чинили су „списи, фотографски и фонографски снимци и механографски материјал и на други начин састављени записи и документа, књиге и картотеке, као и остале канцеларијске књиге о евиденцији тих списа и документа, који је настао у раду органа федерације и установа основаних ради вршења послова од интереса за остваривање функција органа федерација, као и централних органа друштвено-политичких и другим организација и удружења грађана на нивоу федерације“. Видети: *Закон о Архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, 6/1973.

⁸¹⁵ *Закон о архиву Југославије*, Сл.гл. СФРЈ, бр. 6/1973. Изузетак од општег правила представљала је и по овом пропису грађа Кабинета Председника Републике, Савезног секретаријата за народну одбрану, Савезног секретаријата за унутрашње послове и Председништва Савеза комуниста Југославије, на коју су примењивани посебни прописи.

⁸¹⁶ АЈ-318-72-94. Примедбе Савезног секретаријата за правосуђе, на нацрт Општег закона о архивској грађи, достављене Савезном секретаријату за просвету и културу, 24. Марта 1964, односиле су се на казнене одредбе, у оквиру којих је требало разграничити кривично дело и прекршај, а одредбе о кривници ускладити са одредбама Општег закона о заштити споменика културе, из 1959. године.

закон о заштити споменика културе из 1965. године,⁸¹⁷ предвидео је новчану казну или казну затвора „до једне године“ за кривично дело „оштете или уништавања споменика културе“, као и дело „ изношења у иностранство или извоза споменика културе без дозволе надлежног органа“, као и покушај у овом кривичном делу. Како је општим архивским законом архивској грађи било признато својство споменика културе, то је постојао правни основ да се релевантне одредбе *Основног закона о заштити споменика културе*, у овом случају казнене природе, примењују и на архивску грађу.⁸¹⁸

Систем радничког удруживања путем организација удруженог рада, на основу *Устава СФРЈ (1974)* и *Закона о удруженом раду (1976)*⁸¹⁹, представљао је квалитативну организациону промену у функционисању правних субјеката. Као темељни принцип „у социјалистичким самоуправним друштвено-економским односима“ који је запосленима омогућавао да по основу својих једнаких права и одговорности, као и права рада средствима у друштвеној својини“, а истовремено представљао негацију државне привредне планске политике и водио у развлашћивање савезне државе, био је примењен и у пословању правних субјеката, стваралаца архивске грађе, који нису припадали производним односно привредној делатности. Дотадашњи законски и подзаконски прописи у усклађени са новим развојним и нормативним тенденцијама, па је то 1976. године учињено и са *Законом о Архиву Југославије*.⁸²⁰

О озбиљности којом се у том периоду приступало проблему заштите архивске грађе федерације, речито говори службена преписка на нивоу савезних органа управе, по питању положаја Архива Југославије. Савезно извршно веће је на својој 241. седници одржаној 24. фебруара 1977. размотрило и прихватило Информацију о основним проблемима заштите архивске грађе федерације и Архива Југославије. Основни закључак је био да је неопходно убрзати рад на доношењу новог закона о заштити архивске грађе федерације и о Архиву Југославије у коме би се отклониле „постојеће недоречености и даље разрадила начела Устава из 1974. и функција федерације у области заштите своје архивске грађе“. У складу са основним запажањем, биле су дате и одређене препоруке. Међу важнијим су се издвојили захтеви о неопходности потпунијег и ширег

⁸¹⁷ Објављен у Сл. листу СФРЈ, бр. 12/1965. В. Бргуљан, *Споменичко право*, 157-161.

⁸¹⁸ Однос савезник прописа о заштити споменика културе и савезног архивског закона, као посебног прописа, успостављен је још приликом доношења првих прописа из ове области после 1945. године.

⁸¹⁹ *Закон о удруженом раду*, Службени лист СФРЈ, бр. 53/1976.

⁸²⁰ *Закон о изменама и допунама Закона о архиву Југославије*, проглашен Указом дана 29. априла 1976. године на основу чл. 337 тачка 1. Устава СФРЈ, објављен у Службеном листу СФРЈ, бр. 18/1976. Основне и једине измене су се односиле на организацију рада, управљање, надзор над законитошћу рада Архива Југославије, изведене из основног захтева да се „на Архив Југославије примењују прописи који важе за организације удруженог рада, уколико овим Законом није друкчије одређено“

законског уређења питања заштите архивске грађе федерације у целини, уз прецизирање обавеза и надлежности свих чинилаца на пословима заштите – од стваралаца и ималаца до Архива Југославије. Оправдано је било обезбедити јединствен приступ заштити архивске грађе федерације, самим тим и преиспитивање постојеће организације заштите на нивоу Архива Југославије али и посебних тада постојећи савезних специјалних архива, узајамне обавезе и односи између ових архива, као и улогу и надлежност архива Југославије у овом питање. Једна од препорука било је и разматрање евентуалних инспекцијско-управних задатака и функција Архива Југославија.⁸²¹

Тенденције да се савезном архиву утврди посебан статус, реализовале су се доношењем *Закона о организацији и делокругу савезних органа и савезних организација* 1978. године, којим је Архив Југославије дефинисан као савезна организација, са тачно утврђеним делокругом рада.⁸²² Овај *Закон* није био у супротности са одредбама *Закона о Архиву Југославије* из 1973, године, осим што је дерогирао одредбу којом је савезни архив до 1978. године имао статус установе. Стога је ваљано поменути савезни пропис о оснивању и делокругу савезних органа и организације као један од напора да се савезни архив „преведе“ из једног правног статуса у други, по нашем мишљењу темељнији, када је у питању превентивна заштита архивске грађе савезних органа власти у Југославији.

4.3. Подзаконски прописи о заштити архивске грађе федерације (1964 - 1980)

Увидом у архивску нормативу савезног карактера за период 1964 -1980. година утврђено је да основ практичног методолошког рада на заштити архивске грађе и регистратурског материјала представљају *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала*, донета 1968. године,⁸²³ као и нешто касније утврђена *Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала (1970)*.⁸²⁴

⁸²¹ АЈ- СИБ, Завод за унапређење савезне управе, 1978-1986, Ф-291, акт Савезног извршног већа бр. 033-45/76 од 3. марта 1977. године

⁸²² АЈ- СИБ, Завод за унапређење савезне управе, 1978-1986, Ф-291, Правилник о организацији и раду Архива Југославије, 1978.

⁸²³ *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала*, Службени лист СФРЈ, бр. 12-157/1968.

⁸²⁴ *Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала*, Сл. лист СФРЈ бр.38/1970. Доношењем ова два Начела, престало је да важи Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала из 1952. године, објављено у Службеном листу ФНРЈ, бр. 8/52.

Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјал су утврдила основне принципе одабирања архивске грађе, састављање листи категорија регистратурског материјала са роковима чувања, утврђивање материјала који има својство архивске грађе, процедуру и рокове излучивања, врсту документације која се израђује и води у вези са излучивањем, као и грађе која је изузета од излучивања.⁸²⁵ Поучен искуством из не тако давне прошлости, када су значајне архивалије, услед непостојања јасних обавезујућих норматива, неадекватног односа ималаца и руковалаца архивском документацијом и неодговарајућих услова у којима се она налазила, заувек изгубљене, Архивски савет Југославије је своју улогу у обликовању струковних смерница схватио веома одговорно.⁸²⁶ Поменута *Начела* су то показала, представљајући конкретан пропис по коме су се руководили не само савезни архив и регистратуре савезног карактера, већ и архивске установе на нивоу федералних јединица односно нижих органа власти и локалне самоуправе.⁸²⁷

Друго значајно питање архивске делатности представљало је евидентирање архивске грађе и регистратурског материјала у циљу њихове заштите и коришћења. У југословенској архивској делатности требало је обезбедити принцип јединственог и целовитог евидентирања архивске грађе, без обзира да ли се она налази у архивским установама или код стваралаца и ималаца. *Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала* која је утврдио Архивски савет Југославије 1970. године,⁸²⁸ пружила су најширу основу за обављање ове стручне делатности. Она истовремено представља и „куну“ архивистике, јер израда евиденција, потом и научно-информативних средстава о архивској грађи подразумева да су претходно завршени значајни стручни послови на сређивању и обради архивске грађе, на који начин се обезбеђује чување, заштита и доступност архивске грађе у сврхе научних истраживања и других потреба.

⁸²⁵ *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала*, Сл. лист СФРЈ бр. 12/1968. Jože Žontar, *Novi propisi u 1968. godini, Izveštaji i zapisi*, у: „Arhivist“, XIX, br. 1.1969, Београд, 74.

⁸²⁶ Задатак Архивског савета Југославије био је прецизно утврђен чл. 2. Закона о архивском савету Југославије, према коме је овај највиши струковно тело требало да утврди „начела о јединственом евидентирању и одабирању архиве грађе из регистратурског материјала“. Извор: *Закон о Архивском савету Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964.

⁸²⁷ Оба савезна прописа које је донео Архивски савет Југославије су представљала основ за израду републичких струковних прописа, упутстава и препорука, према којима је дуги низ година, па и данас, ради архивска струка на територији некадашње СФРЈ.

⁸²⁸ *Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала*, донета су на седници Архивског савета Југославије, одржаној 6. марта 1970. године, а објављена у Службеном листу СФРЈ, бр. 38/1970.

Поентирана је обавеза регистратура и архива, изведена из одредаба *Општег закона о архивској грађи* (1964), да се за архивску грађу и регистратурски материјал који се налази код регистратура или у архивима, води прописана евиденција. Значај *Начела*, по нашем мишљењу, представља и утврђивање „фонда односно збирке“, као основне јединице евидентирања архивске грађе и регистратурског материјала, на чему ће се заснивати и сви каснији струковни елементи рада на сређивању и обради архивске грађе савезних органа као стваралаца. Такође су битни општа структура и систем евидентирања архивске грађе који су постављени *Начелима*, пружао могућност (као и обавезу) израде евиденција најопштијег типа, сумарног карактера, са предвиђеним подацима за целокупну архивску грађу која се налазила у регистратурама или архивима. Сумарно изражавање архивске грађе је прихваћено и у погледу њене количине, када је утврђен дужни метар као основна јединица оваквог начина изражава квантитета. Ово унифицирање је било неопходно ако се зна да су код стваралаца архивске односно регистратурне јединице биле фасцикла, кутија, свежањ, предмет, књига, и представљало је један сегмент „добро уређеног поретка“, који се претпоставља када је архивска делатност у питању.

Истовремено, утврђена је и могућност израде евиденција аналитичког карактера, посебно за сваки архивски фонд или збирку, формирање посебних предмета или досијеа фондова односно стваралаца архивске грађе, у којима је сабирана сва документација, забелешке, записници, констатације о грађи једног ствараоца односно фонду, као и других помоћних евиденција рађених на основу потреба и услова које је наметало коришћење архивске грађе у архивима. Посебан значај представља и увођење обавезе евидентирања у архив преузете архивске грађе и регистратурског материјала. Књига пријема или улазна књига архивске грађе, заједно са општим инвентаром или прегледом грађе, као сумарним и основним евиденцијом грађе, представљају и данас две основне и обавезне евиденције („лична карта сваког архива“), када је у питању писано културно добро о коме се архиви старају.⁸²⁹

Због свих аномалија и несрећних околности у којима се нашла архивска грађа и целокупан документациони материјал настао радо органа власти савезне државе, било је приоритетно утврдити *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала* и тиме спречити сваку могућност даљег неовлашћеног, недозвољеног и непрописног уништавања писане историје југословенске државе. Стога су *Начела*

⁸²⁹ Група аутора, *Приручник из архивистике*, 176-197. Б. Лекић, *Архивистика*, 170-191.

представљала основ обавеза како савезних (и свих других) регистратура као стваралаца или ималаца архивске грађе, тако и архива, на свим нивоима, као установа које је држава основала за заштиту архивске баштине.⁸³⁰ На једном месту нашла су се обједињена правила која су већ у претходном периоду показала своју оправданост и већ била, на сличан начин, у различитим прописима које је пракса воспостављала, прихваћена и подржана.

Оба *Начела* имају снагу подзаконских аката и обавезујући карактер по њиховом објављивању у службеном гласилу федерације. Њихов значај у архивској струци је био немерљив, јер су њима биле постављене основе за два најбитнија стручна посла у циљу заштите архивске грађе. Прво је, у архивистици једно од најзначајнијих питања, валоризација или вредновање архивске грађе, које се манифестовало кроз њено одабирање из регистратурског материјала. Било је потребно утврдити што прецизније критеријуме за валоризацију регистратурског материјала и одабирање архивске грађе као оног његовог дела који се трајно чува, јер има значај за историју, науку, културу, општи друштвени и државни интерес. Истовремено, насупрот одабирању архивске грађе, било је неопходно утврдити начела, основ и поступак издвајања оног дела регистратурског материјала, коме је престао значај за текући рад и оперативну примену, који је као такав постао безвредан и требало га је излучити односно шкартирати.⁸³¹

Значајнију паралелу између начина подзаконских регулатива није могуће извести, када је у питању систем заштите архивалија у Краљевини Југославији у односу на социјалистички период, из једноставног разлога што таква легислатива у Краљевини није постојала.⁸³² Узлазну путању у архивској делатности која је води до постепеног издвајања система заштите архивске грађе органа од значаја за федерацију, пратимо тек од педесетих година 20. века, када се новообразовани систем политичке власти, без обзира на сва спорења у савременој историографији о југословенској држави, показао дораслим у озбиљном покушају да пре свега законодавно, а потом и стручно методолошки уреди област чувања архивалија савезног порекла.

⁸³⁰ АЈ-318-130-176. Образложење предлога Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала, 1958. Начела о одабирању су имала за сврху што потпунију заштиту архивске грађе.

⁸³¹ *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала*, Службени лист СФРЈ, бр. 12/1968.

⁸³² Иако је још у првим струковним прописима из 1952. године било уочено категорисање „историјско-архивског материјала“ са гледишта његове историјске и научне валоризације, Начелима о одабирању архивске грађе из 1967. године је јасно утврђена Листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања, као основ по коме се једино могло, на одређени начин и уз активну улогу стваралаца и архива, могло вршити излучивање и уништавање оног дела регистратурског материјала који по Листи није имао трајну вредност односно статус архивске грађе.

Анализа савезних законских и подзаконских прописа нам је указала да је методологија заштите, начелно постављена Општим законом о архивској грађи, детаљније уређена у закону кроз организацију и стручни рад установе основане за смештај и чување архивалија од највишег државног интереса. Упоређивањем са нормативом заштите архивалија државних органа у првој послератној фази развоја савезне државе, као и у периоду уставних промена које су уследите педесетих година, до доношења устава 1963. Године, уочавају се извесне сличности и истоветан методолошки приступ законодавца у изради архивске легислативе. Тада, као и према законским решењима у периоду децентрализације федералних функција, нормативно није била посебно издвојена заштита архивалија од савезног значаја. Уредбени и први послератни прописи су значај придавали сабирању и што целовитијем очувању архивалија органа савезне државе у настајању, али и архивалија централних управних надлештава и других установа из периода Краљевине, међутим са истом одговорношћу се захтевало савесно поступање нижих органа власти у земљи, на свим нивоима, са евентуално пронађеним историјско архивским материјалом. Подзаконски прописи који су донети у претходном периоду, нису били замењени новима нити стављени ван снаге, те је њихова примена била актуелна све до осамдесетих година 20. Век, када је реч о заштити архивске грађе и регистратурског материјала савезних орган и организација од савезног државног и политичког значаја.

4.4. Архивски савет Југославије

Општим законом о архивској грађи је 1964. године предвиђено да федерација утврђује начела о јединственом евидентирању архивске грађе и њеном одабирању из регистратурског материјала.⁸³³ У неколико одредби Закона налазиле су се смернице о потреби јединственог регулисања основних стручних архивистичких питања, која су се односила на ствараоце архивске грађе различитог порекла, као и на архивске установе савезног, републичког или регионалног нивоа. То је значило већу ангажованост федерације, односно надлежних органа савезне државе на доношењу посебних законских или подзаконских прописа, којима би се омогућила ефикаснија примена *Општег закона*, али и унифицирала стручна правила, упутства и препоруке, примењива на територији читаве Југославије. Одговорност савезне државе у том смислу је била

⁸³³ *Општи закон о архивској грађи*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964.

значајнија тим пре јер је заштита архивалија насталих у раду највиших државних органа представљала приоритет у систему заштите овог споменика културе.

Општим законом о архивској грађи је био предвиђен Архивски савет Југославије као највише федерално струковно и саветодавно архивско тело у области заштите архивске грађе. Укупно седам чланова закона су на концизан начин утврдила основну надлежност, права, структуру, организацију и обезбеђивање средстава за функционисање рада највишег архивског струковног тела у федерацији, остављајући подзаконским прописима да детаљније уреде методологију рада Архивског савета Југославије. То је учињено доношењем *Закона о архивском савету Југославије*, који је проглашен 27. новембра 1964. године, пошто је претходно разматран и усвојен на седници Савезног већа и Просветно-културног већа Савезне скупштине. По слову закона, Архивски савет Југославије је основан „за вршење одређених стручних, саветодавних и других послова из надлежности федерације у области заштите архивске грађе“. Позивајући се на одредбе *Општег закона* из 1964. године, основна функција Архивског савета била је да „утврђује начела о јединственом евидентирању и одабирању архивске грађе из регистратурског материјала“. Такође је његова надлежност била да претреса питања од заједничког интереса у погледу заштите архивске грађе и метода стручног рада на тој заштити, као и да доноси препоруке и мишљења организацијама које се баве заштитом архивске грађе. Посебно је било издвојена улога Архивског савета у смислу давања предлога и мишљења савезним органима о питањима заштите архивске грађе.⁸³⁴

Институт Архивског савета Југославије није потпуна новина у систему архивске делатности у СФРЈ. На основу *Општег закона о државним архивама (1950)*, Влада ФНРЈ је 1950. *Уредбом* основала Главни архивски савет,⁸³⁵ као највише државно стручно тело са значајним задацима у циљу унапређивања архивистике и архивске делатности. Општим законом о архивској грађи је *Уредба о Главном архивском савету* стављена ван снаге, чиме је правно овај стручни орган престао да постоји. Кратка „правна празнина“ је веома брзо надомештена доношењем *Закона о Архивском савету Југославије*. Промена назива овог стручног тела као и промене у архивском законодавству биле су више формалне природе. Наиме, Архивски савет Југославије из 1964. године у ствари је правни следбеник Главног архивског савета из 1950. године. Ово потврђују, пре свега, надлежности оба струковна тела федерације предвиђена у пропису из 1950. односно

⁸³⁴ *Закон о Архивском савету Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964.

⁸³⁵ *Уредба о Главном архивском савету*, Службени лист ФНРЈ, бр. 54/1950.

1964. године. Када је реч о Архивском савету Југославије, уочили смо општију формулацију задатака и надлежности, у односу на Главни архивски савет, која је обухватала послове на утврђивању начела о јединственом евидентирању и одабирању архивске грађе и регистратурског материјала. Оваква регулатива је проистекла из *Општег закона о архивској грађи*, који је предвидео надлежност федерације у утврђивању ових, основних стручних начела. Архивски савет Југославије су чинила 23 члана, међу којима су се, поред представника државних органа, налазили и еминентни тада стручњаци архивисти, историчари, правници.⁸³⁶ Структура чланства Архивског савета Југославије осликавала стање и опредељење архивске струке и државе у погледу одржања и унапређивања струке. Опредељење државе у погледу струке одређивали су неопходни чланови историчари, конзерватори, други кадровски профили друштвених наука, јер је став струке био да се основно образовање архивских кадрова може добити на друштвено-хуманистичким наукама, пре свега историјским наукама.⁸³⁷

Представници других институција представљали су ствараоце архивске грађе односно њену провенијенцију. У архивској пракси Југославије учавало се већ тада да је архивска грађа појединих стваралаца на нивоу федерације била изузета из општег система заштите, односно на њу су се примењивали посебни прописи „*lex specialis*“. Тако је посебно била третирана архивска грађа и регистратурски материјал војних органа и организација, савезних органа за иностране (Међународне) и унутрашње послове, али и поједине друге провенијенције су потпадале под одредбу Општег закона о архивској грађи да „изузетно, у складу са законом, заштита архивске грађе може се поверити и поједином органу или организацији у чијем је раду настала, као и другој организацији“.⁸³⁸ Међутим, обједињавање свих ових субјеката – представника у

⁸³⁶ *Закон о Архивском савету Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964. Савезно извршно веће је бирало председника и три члана савета, републичка извршна већа по једног члана, а сви са мандатом од две године. Поред ових, у чланство Архивског савета била су делегирани представници Савеза архивских друштава Југославије (три члана) и по један члан као представник Савеза друштава историчара Југославије, Друштва конзерватора Југославије, Савезне привредне коморе, Института за изучавање радничког покрета народа Југославије, Институт друштвених наука, Архива Југославије, Војно – историјски института, Државног секретаријата за иностране послове, Савезног секретаријата за буџет и организацију управе и Савезни секретаријат за просвету и културу.

⁸³⁷ Још је Предлог пројекта Закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије (иако није заживео) предвидео примену одредаба Закона о чиновницима Краљевине Југославије, по којој су се државним чиновницима за рад у архивама и са архивском грађом (сви управници државних архива, њихови заменици али и други архивски посленици: архивски помоћници, писари, инспектори, архивари, секретари) сматрала лица „са положеним дипломским испитом филозофског или правног факултета“. АЈ – библиотека, инв.бр. 1539. Пројекат Закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије, 1935.

⁸³⁸ *Општи закон о архивској грађи*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964. АЈ-130-604-999: Акта о законском предлогу и оснивању Архивског савета Југославије, 1963-1964.

Архивском савету Југославије, законодавац је исказао свој став веома јасно у смислу заинтересованости државе да на целовит начин и јединствено уреди систем заштите свих правних субјеката као стваралаца или ималаца архивске грађе која је била од значаја за Социјалистичку Федеративну Југославију.

У односу на кадровску структуру Главног архивског савета, према Уредби из 1950. године, уочава се да у Архивски савет Југославије нису улазили представници архивских савета социјалистичких република. Такође, сви законом предвиђени чланови Архивског савета Југославије били су бирани из савезних органа, организација привредних субјеката или удружења. Са једне стране се на тај начин покушала да обезбеди заступљеност стваралаца архивске грађе различите провенијенције, структура које су од значаја за унапређење архивске делатности. Ипак је већ било видљиво да се архивска струка у Југославији полако раслојавала у два нивоа. Један је чинио систем заштите и архивска пракса која се примењивала на архивској грађи и регистратурском материјалу насталих у раду државних органа и правних субјеката од значаја за федерацију, или оних које је федерација основала. На другој страни се осамостаљивала архивска норматива и пракса социјалистичких република и аутономних покрајина у оквиру републике Србије.

Рад Архивског савета Југославије је започео одмах по обезбеђивању нормативе и њеном ступању на снагу.⁸³⁹ На првој седници (9. новембар 1965.) су чланови Архивског савета разматрали битна питања и проблеми у области архивистике, као што је ново законодавство, потреба за удруживањем архива у заједнице, програм рада овог тела, његово место и улога у новим условима рада. Координација рада архива, једнообразно решавање ускостручних архивских тема, као што су шкартирање, евидентирања архивске грађе, режим коришћења архивске грађе, принцип јединства архивских фондова, била су основна питања којима се од почетка рада бавио Архивски савет Југославије, поред своје две основне, Законом дате обавезе израде стручних начелних упутстава савезног карактера.⁸⁴⁰

Требало је обезбедити начелну, методолошку и стручну основу рада на заштити архивске грађе и регистратурског материјала, што је значило и унапредити архивску струку, практично је „заживети“, учинити озбиљном у складу са захтевима времена, а

⁸³⁹ Архивски савет Југославије је радио по утврђеном пословнику, док је законом била предвиђена само начелна одредба о раду Савета „у седницама“ и доношењу закључака „већином гласова свих чланова“, као и то да су рад Архивског савета била обезбеђивана средства у савезном буџету. Архивски савет је било стручно тело на нивоу федерације, због чега је било разумљив овако утврђени начин финансирања.

⁸⁴⁰ АЈ-318-130-17: Записник са прве седнице Архивског савета Југославије, од 9. новембра 1965. године

њен значај и потребу унапређивања учинити неопходном и јасном битних државним чиниоцима. У складу *Опитим законом о архивској грађи*, по којој је федерација утврђивала начела о јединственом евидентирању архивске грађе и њеном одабирању из регистратурског материјала, те мандатом који је посебним законом дат Архивском савету Југославије, у наредне три године је ово стручно тело оправдало свој задатак на најозбиљнији начин. На седници одржаној 10. јула 1967. године, Архивски савет Југославије је утврдио *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала (1967)*, три године касније, на седници од 6. марта 1970. и *Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала (1970)*.

Оба *Начела* имају снагу подзаконских аката и обавезујући карактер по њиховом објављивању у службеном гласилу федерације. Њихов значај у архивској струци је био немерљив, јер су њима биле постављене основе за два најбитнија стручна посла у циљу заштите архивске грађе. Прво је, у архивистици једно од најзначајнијих питања, валоризација или вредновање архивске грађе, које се манифестовало кроз њено одабирање из регистратурског материјала. Дати су прецизнији критеријуми за валоризацију регистратурског материјала и одабирање архивске грађе као оног његовог дела који се трајно чува, јер има значај за историју, науку, културу, општи друштвени и државни интерес. Истовремено, насупрот одабирању архивске грађе, налазио се поступак издвајања оног дела регистратурског материјала, коме је престао значај за текући рад и оперативну примену, који је као такав постао безвредан и требало га је излучити односно шкартирати. Овај стручни посао такође је било незахвално и недозвољено радити без јасно утврђених критеријума, а обе архивске радње међусобно су компатибилни сегменти једне од суштинских архивистичких целина - вредновања целокупног писаног или на други начин насталог документарног материјала који на оперативан или историјско-научни начин сведочи о улози, стваралаштву, значају својих стваралаца, у овом случају органа југословенске федерације.⁸⁴¹

Друго значајно питање представљало је евидентирање архивске грађе и регистратурског материјала у циљу њихове заштите и коришћења. *Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала* која је утврдио Архивски савет Југославије пружила су најширу основу за обављање ове стручне делатности, принцип јединственог и целовитог евидентирања архивске грађе, без обзира да ли се она налази у архивским установама или код стваралаца и ималаца.

⁸⁴¹ *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала*, Службени лист СФРЈ, бр. 12/1967.

Она истовремено представља и разину највиших стручних домета архивистике, јер израда евиденција, потом и научно-информативних средстава о архивској грађи подразумева да су претходно завршени значајни стручни послови на сређивању и обради архивске грађе, на који начин се обезбеђује чување, заштита и доступност архивске грађе у сврхе научних истраживања и других потреба. Белешке о архивској грађи, путем различитих врста инвентарисања и описивања архивских јединица, докумената или предмета, један су од најпоузданијих доказа о постојању тих докумената, посебно у турбулентним друштвеним приликама, када су сама архивска документа, из различитих разлога, нестајала, била значајно оштећена или уништена.

Евиденције и научно-информативна средства о грађи у савезним архивима представљају основ за њено стручно и контролисано коришћење. Тако је један од приоритетних задатака Архивског савета Југославије био да изради препоруку о режиму коришћења архивске грађе, у циљу превазилажења непотребних разлика које постоје у пракси, односно у републичким законима.⁸⁴² Коришћење архивске грађе и његов правни режим представљају изузетно важан сегмент, како за свеукупне потребе друштва, науке, културе, које се коришћењем архивалија задовољавају, тако и за делатност архива. Суштина проблема лежи у питању како осигурати оправдани интерес корисника да могу консултовати „сву сачувану архивску грађу“, али и како заштити оправдани колективни, државни интерес и појединачне интересе, који би могли бити угрожени „преурањеном јавном употребом“ неких података из архивске грађе. Стога су законским путем, већ у првом послератном пропису о државним архивама, била предвиђена извесна ограничења јавне употребе појединих делова архивске грађе, али тако да се „научни интереси, као и појединачне потребе, не спутају и не онемогуће“. Логична повезаност оба питања, слобода коришћења и негација те слободе кроз оправдана и образложена ограничења, захтевала је да правни режим коришћења архивске грађе буде уједначен и усклађен по јединственим критеријима.⁸⁴³

⁸⁴² АЈ-318-130-174: Записник са прве седнице Архивског савета Југославије, 9. новембра 1965. г. Такође је предложено да се донесе препорука о разграничењу делатности архива и сродних установа, о изради каталога архива Југославије. Неуједначена норматива и пракса су доводиле до нежељених последица, а архивска делатност на државном нивоу је тежила унификацији и једнообразном раду, што је било у интересу заштите архивске грађе савезних као и свих других стваралаца, на савезном и републичком нивоу. Низ других стручних питања су представљале актуелне теме у раду Архивског савета Југославије, на пример: однос између архива, статус општих и специјалних архива, архива у саставу, сабирних архивских центара, архивских савета при архивима, однос архива и служби документације, односи и сарадња са заводима за заштиту споменика културе, издавање уџбеника из области архивистике, канцеларијско пословање као и казнена политика у области заштите архивске грађе.

⁸⁴³ АЈ-318-130-74: Нацрт Препоруке о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе, јуни 1966. Усклађивање режима коришћења архивске грађе је била тенденција и на међународном архивском плану,

Нацрт *Препоруке о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе* је био прослеђен на разматрање архивима, али и представницима државних органа надлежних за просвету и културу и послове архивске струке. Примера ради, поједина мишљења су оспоравала легитимитет Архивског савета Југославије у погледу израде Препоруке, односно у погледу израде било ког другог стручног упутства или препоруке, изузев оних које су Архивском савету Југославије Законом дате у надлежност.⁸⁴⁴ Формално правно, примедба је могла бити основана. Посматрано са аспекта архивске делатности те значаја Архивског савета Југославије за унапређење, унификацију делатности на заштити архивске грађе у земљи, мишљења смо да је свака иницијатива овог највишег државног стручног тела била веома важна, тим пре што је Препорука била израз озбиљних стручних разматрања и резултат савесног и професионалног рада стручних комисија при Архивском савету Југославије.

Надаље је важан допринос савезној архивској служби представљала и *Препорука у погледу односа између архива и службе документације*, коју је Архивски савет Југославије сачинио 1966. године.⁸⁴⁵ Потреба постојања документационе службе при савезним органима није нова идеја, већ се наметнула приликом израде првих норматива о третману архивског материјала који је настајао у раду савезних стваралаца.⁸⁴⁶ *Препоруком* су били дефинисани положај и задаци службе документације у државним органима управе од федерације до најнижих нивоа и друштвено – политичким организацијама, као и однос ове организационе целине савезног органа према писарници и регистратури, као целини која је надлежна за канцеларијско пословање и архивирање документације. Такође је значајна пажња у Препоруци, била посвећена односу службе документације савезног органа према надлежном архиву. Митологија протока регистратурског материјала између писарнице, регистратуре савезног органа и службе документације, као и документације према архиву такође је

а посебно у домену коришћења архивске грађе у научне сврхе. На унутрашњем плану, потреба за јединственим методом коришћења архивске грађе у наведеном периоду је било посебно изражена у случајевима истраживања југословенске историју ради реализације пројеката питања историје народа Југославије и историја Савеза комуниста Југославије.

⁸⁴⁴ АЈ-318-130-174: Мишљење о Препоруци о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе Групе за правне послове, од 7. јуна 1967.

⁸⁴⁵ АЈ-318-130-174: Препорука у погледу односа између архива и службе документације, предлог сачињен 13. априла 1966. године.

⁸⁴⁶ АЈ-182-25-26: Пројекат закона о државним архивима и регистратурама Федеративне Народне Републике Југославије, предат Комитету за науку и културу јула 1946. године. Предлози да се посебним законским актом уреди статус регистратура у погледу третмана писане и друге документације која настаје радом државних органа су се појавили још 1946. године, али су се актуализирали доношењем Општег закона о државним архивима 1950. године и првим прописима о канцеларијском пословању.

била предвиђена Препоруком. Инсистирало се на примени Уредбе о канцеларијском пословању у органима управе, посебним евиденцијама регистратурског материјала који се налази у служби документације, што је, уз додатне методолошке одреднице у погледу чувања, архивирања, шкартирања, предаје надлежном архиву, те формирања сопствене регистратуре у оквиру документационе службе као посебне организационе јединице савезног органа, чинило да *Препорука* понуди значајна методолошка решења у третману архивске грађе и регистратурског материјала савезних органа, организација и установе у периоду када је Архив Југославије постепено добијао значајнију и конкретнију заштитну улогу у погледу архивалија савезне провенијенције.⁸⁴⁷ У том смислу, имајући у виду активности и резултате до којих се дошло у мандату Архивског савета Југославије, можемо закључити да је савезно архивско државно стручно тело веома озбиљно приступило решавању најзначајнијих питања архивске делатности, а понуђена и прихваћена решења су представљала основ за даље унапређење заштите архивске грађе не само савезне провенијенције. Стручна архивска методологија постављена у „златном периоду југословенске архивистике“, како многи архивисти говоре о времену које је обележила експанзија, изузетан струковни ентузијазам и непрекидно усавршавање на искуствима међународне архивистике, у оквиру чега се вреднује и рад Архивског савета Југославије, у основи је примењив је и данас на примеру заштите архивске грађе некадашње федерације.

4.5. Методологија заштите архивске грађе органа федерације у периоду од 1964. до 1980. године

Начела заштите архивске грађе на територији југословенске државе у периоду од 1964. до 1980. године била су утврђена *Општим законом о архивској грађи* (1964). Њиме је најпре дефинисана законска заштита архивске грађе са својством споменика културе, као и регистратурског материјала као извора за архивску грађу. Затим су постављена основна начела заштите архивске грађе која су се огледала у томе да се она евидентира, прикупља, сређује и одржава, као и да се иста обезбеђује од оштећења, уништавања и нестајања. Као друштвена својина, архивска грађа и регистратурски материјал савезних

⁸⁴⁷ Архивском савету Југославије су предлоге за разматрања и усклађивања рада у архивској струци достављали архиви са различитих територија земље, али и савезни или републички органи. Током 1968. године се тражило „убрзање поступка на утврђивању јединствених начела о повременим прегледима ради одабирања архивске грађе“. Извор: АЈ-318-130-174: Акт Републичког секретаријата за образовање и културу Скопље бр.04-2440 од 8. априла 1966. године.

органа се нису могли отуђити нити „оптеретити у корист других лица као носилаца права својине“.⁸⁴⁸ Све законом наведене обавезе у односу на архивску грађу и регистратурски материјал су нашле своју примену како у фази њиховог настајања код савезних органа тако и у деловању савезног архива, већ тада дефинисаног као установа заштите архивалија савезног карактера.

На основу овог закона општег типа, донет је исте године и *Закон о Архиву Југославије*,⁸⁴⁹ који је представљао прву „кодификацију“ методологије у заштити архивске грађе савезних органа и организација, односно правних лица стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала на савезном нивоу и од савезног значаја. Тиме је започело нормативно и струковно издвајање савезних регистратура и образовање посебног система заштите архивске грађе савезних институција, што је био неминован процес у ситуацији када су федералне јединице добиле већа овлашћења у регулисању архивске делатности на својој територији.

У оквиру општих одредби *Закона о Архиву Југославије* налазиле су се основе методологије рада на заштити архивске грађе и регистратурског материјала архивске грађе „од посебног интереса за федерацију“. Од посебног интереса за федерацију, поред осталог, сматрали су се регистратурски материјал и архивска грађа органа федерације, организације основаних за вршење послова федерације и савезних органа друштвено-политичких и других организација послератне Југославије.⁸⁵⁰ Основе методологије чиниле су права и обавезе органа федерације и организација основаних за вршење послова из надлежности федерације, као стваралаца архивске грађе, са једне стране, као и обавезе, права и одговорности Архива Југославије као надлежног за заштиту архивске грађе од значаја за федерацију.⁸⁵¹

У стручној методологији заштите архивске грађе савезних органа у периоду по доношењу *Закона о Архиву Југославије* 1964. године, назире се квалитативно нов и савременији начин заштите архивске грађе савезне провенијенције. На закону заснованим ингеренцијама, Архив Југославије је преузео озбиљне послове на заштити архивске грађе „живих регистратура“ савезног карактера, савезних органа власти,

⁸⁴⁸ *Општи закон о архивској грађи*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964.

⁸⁴⁹ *Закон о Архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964.

⁸⁵⁰ АЈ-318-130-175: Информација о проблемима архива у извршавању законом одређених задатака на заштити архивске грађе од посебног интереса за федерацију,

⁸⁵¹ АЈ-319-72-94: Записник са састанка групе Савезног савета за образовање и културу, од 14 маја 1970. године у Загребу. Принцип целовитости и интегралности архивског фонда био је од стране архивских стручњака прихваћен и подржан када је у питању дефинисање архивске грађе која је од „особитог интереса за федерацију односно од општег југословенског интереса“.

управе, извршних органа, организација и установа од значаја за федерацију. У том смислу, направљена је конкретнија разлика, у односу на претходни период, између заштите архивалија савезног карактера, која се обављала код савезних органа као стваралаца и ималаца исте (примарна, претходна или регистратурска заштита) и у самом архиву (секундарна или архивистичка заштита).

Такође, увидом у делатност савезног архива општег типа, али и оних посебног карактера, сасвим утемељено можемо рећи да су *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала*, донета 1967. године,⁸⁵² као и нешто касније (1970) утврђена *Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала*, представљала методолошку смерницу непосредне стручне заштите архивске грађе савезне провенијенције.⁸⁵³

Током 1965. године Архив Југославије је извршио припреме за примену *Закона о архиву Југославије*, а систематска делатност на спровођењу стручних задатака почела је 1966. године, када је склопљен први годишњи уговор између Архива Југославије и Савезног секретаријата за образовање и културу о извођењу одређеног програма заштите архивске грађе од посебног интереса за федерацију, за дату годину.⁸⁵⁴

Према планираним стручним пословима у Архиву Југославије, методологија заштите архивске грађе савезних органа, организације и установа је у овом периоду обухватала низ послова: први корак је представљала сарадња са савезним органима и организацијама у смислу стручне помоћи и надзора над правилним пословањем, чувањем архивске грађе и регистратурског материјала и излучивањем безвредног регистратурског материјала код савезних стваралаца. Евидентирање, прикупљање и чување архивске грађе, зависно од смештајног простора, били су такође значајни елементи рада са архивског грађом, како би се омогућило њено сабирање, стручна обрада и најзад техничка заштита путем конзервације, рестаурације или микрофилмовања. Још увек значајан стручни изазов је представљало разграничење велике количине у Архив примљене „рефузне“ (расуте) архивске грађе и утврђивање њене припадности појединим фондовима, сређивање и обрада грађе у фондовима и њено комплетирање, излучивање безвредног дела регистратурског материјала, издвајање оштећене грађе из фондова ради

⁸⁵² Објављено у Службеном листу СФРЈ, бр. 12-157/1968.

⁸⁵³ Објављено у Службеном листу СФРЈ, бр.88/1970. АЈ-318-130-175. Образложење уз нацрте Општег закона о архивској грађи, Закона о Архивском савету Југославије и Закона о Архиву Југославије.

⁸⁵⁴ АЈ-319-72-94: Годишњи програм делатности Архива Југославије на спровођењу његових законом утврђених обавеза на заштити архивске грађе предвиђен уговором са Савезним саветом за образовање и културу, за 1968. годину.

техничке заштите, издавање документације (органима, установама организацијама, грађанско правним лицима, појединцима) или њено фотокопирање ради коришћења за научне, управне-привредне, културно-просветне и друге сврхе, као и регулисања одређених грађанских права, зависно од степена сређености преузете грађе.⁸⁵⁵

Групе заштитних стручних послова на грађи савезне провенијенције код стваралаца и у Архиву биле су појашњење *Законом о архиву Југославије* (1964, 1973). Доношењем *Статута* Архива Југославије 1973. године, дефинисане су организационе јединице у Архиву, у оквиру којих су сврстане стручне операције, које заједно представљају методолошку целину заштите архивске грађе савезних органа и организација. Установљени су тада:

- одељење за одабирање, прикупљање, одржавање и чување архивске грађе (спољна служба, служба депоа, служба за техничку заштиту, реферат за припрему архивске грађе за случај рата);

- одељење за сређивање и обраду архивске грађе, са четири радне групе и два самостална сарадника;

- самостални одсек за евиденције, публикавање и коришћење архивске грађе и развијање пословне сарадње, и

- заједничке службе за опште управне, рачуноводствене и техничке послове (одсек за опште управне послове, рачуноводство, одсек за архивске објекте и опрему, самостални референт за правне послове).⁸⁵⁶

Део целовите заштите архивске грађе савезних органа представљало је истраживање и проучавање теоретско-практичних проблема, примена савремених достигнућа из области архивистике, информатике укључујући и аутоматску обраду података, документалистике и других питања од значаја за унапређење заштите архивске

⁸⁵⁵ АЈ-318-130-175: Предлог финансијског плана за рад Архива Југославије у 1966. години, акт Архива Југославије бр. 4-408 од 14. октобра 1965.

⁸⁵⁶ АЈ-319-72-94: Статут Архива Југославије донет на Збору радника Архива 24. децембра 1973. године. Марија Облак-Џарни, Ема Умак, *Osnovi organizacije stručnog rada u arhivima SFR Jugoslavije*, referat za Osmi kongres arhivskih radnika Jugoslavije, Priština, 1976, 7, 24. Доношењем *Правилника о организацији и раду Архива Југославије* 1978. године, делатност заштите архивске грађе савезних органа је сврстана у Сектор за надзор, заштиту, обраду, информисање, коришћење и публикавање архивске грађе. Послови овог Сектора су обухватили надзор у погледу чувања, сређивања, евидентирања, архивирања и одабирања архивске грађе и регистратурског материјала савезних органа и организација, као први сегмент заштите (претходна или заштита архивске грађе код стваралаца). Други сегмент је чинила архивистичка заштита, односно стручни послови у Архиву, које су чинили прикупљање, преузимање, смештај, сређивање, израда научно-информативних средстава заштита и коришћење архивске грађе социјалистичког периода, настале у раду савезних органа и организација. У основи, овом реорганизацијом служби савезног архива, није промењена врста стручних послова, већ је њихова функционална прерасподела прилагођена обиму рада у циљу ефикаснијег функционисања и остваривања програма рада Архива.

грађе. Услови за коришћење архивске грађе, публикавање информативних средстава и одабраних значајних архивских докумената, у циљу заштите и информисања, из чега је произашла и формирала се културно-просветна делатност, као завршна фаза сређивања и обрада архивске грађе савезних органа, такође је од 1973. године добила конкретне обресе.

4.5.1. Архивска грађа савезног порекла у поступку настанка

Према одредбама *Закона о Архиву Југославије*, заједнички напори савезних регистратура и савезног архива имали су за циљ да се архивска грађа и регистратурски/документарни материјал савезних органа правовремено заштити у току процеса свог настанка и оперативног коришћења код стваралаца. Претходна или заштита архивске грађе код стваралаца представљала је предуслов њеном каснијем третману у савезном архиву и припреми за коришћење у истраживачке и друге сврхе.⁸⁵⁷

Обавезе савезних органа и организација као твораца или ималаца архивске грађе су односиле и на обезбеђивање услова за њено одржавање и достављање Архиву Југославије података потребних за евиденције о грађи коју је Архив водио. У обавезе савезних органа у чијем је раду настајао регистратурски материјал и архивска грађа су, ради одабирања архивске грађе, спадали и „повремени прегледи“ регистратурског материјала, интерног карактера, од стране комисије коју су именовали функционери у савезних регистратурама. У тим прегледима је могао учествовати и представник Архива Југославије, што представља један од видова неопходног заједништва између стваралаца архивске грађе и архива као установе заштите, а пружало је струковну сигурност у погледу примене потребних заштитних мера.

Обавезе твораца су представљале права Архива Југославије, те су архивисти савезног архива повремено вршили проверу начина одржавања регистратурског материјала и архивске грађе код савезних органа. Провера стања заштите регистратурског материјала и архивске грађе која настаје радом савезних органа, а у вези

⁸⁵⁷ Обавезне стваралаца или ималаца архивске грађе и регистратурског материјала су истовремено основ за права архива као установе заштите ове врсте културних добара. Стога је закон кроз обавезу савезних органа да архивски материјал од посебног интереса за федерацију одржавају и чувају у безбедним условима, односно да обезбеђују услове за њихово одржавање, чувају стручно и са пажњом, тако да се спречи свака опасност од оштећења, уништења или нестајања. За изношење или извоз архивске грађе и регистратурског материјала савезних органа изван земље била је потребно претходно прибављено мишљење Архива Југославије као и одобрење Савезног извршног већа, односно органа по овлашћењу СИВ-а (нпр. Савезни секретаријат за просвету и културу, према одредбама Закона из 1964.г).

са тим пружање помоћи и вршење надзора у сређивању и одржавању регистратурског материјала и архивске грађе у савезним регистратурама, са предузимањем законом предвиђених мера за правилно чување и стручно одржавање истих, чинило је једну од веома важних област ангажовања Архива Југославије на претходној заштити архивске грађе савезног порекла.⁸⁵⁸ Тако је у 1963. и 1964. године рад био усмерен на обилажење значајних савезних органа установа и организација, како би се непосредним контактом стекао увиду стање архивске грађе и регистратурског материјала. Тада је у 238 регистратура реализовано 342 посете, којом приликом је код исти савезних регистратура констатована велика несређеност регистратурског материјала, као и посебно тешки смештајни услови у којима су архивалије пропадале.⁸⁵⁹

Методологија провере стања заштите регистратурског материјала и архивске грађе која настаје радом савезних органа и савезних организација или заштитна функција савезних архива у погледу архивске грађе ове провенијенције у настајању, обухватала је следеће операције:

1. проверу начина заштите архивске грађе и регистратурског материјала и пружања стручне помоћи у спровођењу основних мера заштите (сређивања, фасцикулисања, израда пописа);

2. проверу начина чувања и одржавања архивске грађе која је већ пописана код савезних органа и организација, уз предузимање евентуално потребних мера конзерваторског прегледа грађе, и

3. пружање стручне помоћи савезним органима и организацијама у сређивању и пописивању архивске грађе и регистратурског материјала који су настали после израде

⁸⁵⁸ *Закон о Архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964. То из разлога што је законом утврђено да архивска грађа од посебног интереса за федерацију има својство споменика културе, па је и Архив Југославије, као и сами имаоци, имао обавезу да после архивистичке обраде и сређивања, фондове те грађе пријави заводу за заштиту споменика културе ради регистрације истих као целина. Ова врста архивске грађе је доступна јавности и могла се користити за научне и друге потребе, изузев у случајевима када би коришћење одређеног њеног дела „било противно интересима друштвене заједнице“.

⁸⁵⁹ АЈ-318-131-176: Акт Републичког секретаријата за буџет организацију управу БИХ, у вези доношења новог Упутства о прикупљању чувању и повременом шкартирању архивског материјала, од 26. априла 1963. године. Из савезних државних и републичких регистратура управне провенијенције, на основу искуства надлежних архива, стизали су апели о потреби унапређења система шкартирања безвредног регистратурског материјала у том смислу и доношења новог методолошког упутства, јер је Упутство из 1952 године било превазиђено. Регистратуре органа управе су све више биле оптерећене нагомиланим регистратурским материјалом, у оквиру кога је само један, мањи део могао имати значаја за историју, науку или културу, те чинио архивску грађу. Стога се наметала као потреба „проширење“ у методологији шкартирања, насупротив дотадашњем „врло скућеном“, које је онемогућавало да се државни органи правремено растерете сувишног и непотребног регистратурског материјала.

основног пописа, као и прикупљање допунских пописа од органа и организација који су их сачинили, а у циљу израде евиденција и документација у архиву.⁸⁶⁰

Прегледом годишњих извештаја о раду Архива Југославије, утврдили смо да је стручни ангажман Архива на пословима претходне заштите обухватао операције наведене методологије рада према, приликама, плановима и реалним потребама стваралаца. Тако су током 1969. године, у оквиру провере чувања и одржавања регистратурског материјала и архивске грађе у савезним регистратурама доминирали: обилазак нових (необиђених) савезних регистратура са циљем да се покрене рад на сређивању и пописивању грађе, излучивању безвредног материјала, пружање стручне помоћи на сређивању грађе и излучивању безвредног материјала у регистратурама, те изради пописа исте, као и вршење контролних провера да ли и на који начин се у савезним органима и организацијама спроводе дата упутства у погледу чувања, одржавања и сређивања архивске грађе и регистратурског материјала.⁸⁶¹

Приликом утврђивања пропуста од стране савезних органа при обезбеђивању и заштити архивске грађе и регистратурског материјала, архив је имао право да изда савезном органу налог према коме ће овај као стваралац у одређеном року обезбедити услове за правилно чување и стручно одржавање регистратурског материјала архивске грађе која настаје његовим радом.⁸⁶² На овај начин су долазиле до изражаја одређене управне ингеренције Архива Југославије. Провера стања заштите у савезним регистратурама је била повезана пре свега са настојањем Архива да пружи стручну помоћ савезним регистратурама, у погледу чувања и одржавања архивске грађе и регистратурског материјала. Издавању налога је прибегавано тек у случају да саветодавна функција није допринела побољшању стања. На тај је начин Архив Југославије остајао у оквирима саветодавног органа.⁸⁶³ У сваком случају, систематским

⁸⁶⁰ АЈ-312-72-94. Предлог програма рада Архива Југославије за 1971. годину

⁸⁶¹ АЈ-319-72-94: Извештај Архива Југославије о извршењу задатака уговорених са Савезним саветом за образовање и културу, за 1969. годину. Током 1969. године је обиђено 20 нових регистратура, проверено примена датих упутства о заштити архивске грађе у 113 савезних регистратура, док је у 26 њих пружена посебна помоћ на сређивању грађе и израде пописа.

⁸⁶² АЈ-312-72-94: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1971. годину до 30. јуна 1971. Нађено стање је записнички констатовано, заједно са препоруком послова које треба на грађи обавити у циљу њеног правилног чувања и одржавања. У случају да савезни орган није предузео мере нити поступио по налогу Архива Југославије, биле су предвиђене прекршајне санкције, Закон о Архиву Југославије

⁸⁶³ Својеврстан дуализам у функционисању и промишљања о значају и утврђивању статуса Архива Југославије као органа управе или установе из делатности културе односно науке, био је предмет стручних састанака и архивистичких скупова, на којима су своје аргументе у прилогу једној или дугој опцији, равноправно износили ако архивски стручњаци тако и одговорни радници у савезним органима и организацијама, који су своје мишљење формирали како у својству креатора државне политике заштите архивске грађе федерације као културног добра од посебног интереса за савезну државу, тако и у својству непосредних учесника у поступку настанка архивалија савезног карактера.

и континуираним вршењем провере стања архивске грађе и регистратурског материјала код стваралаца, обезбеђивана је претходна заштита архивске грађе док се она још налазила у поступку настајања и оперативног коришћења. Добра заштита код стваралаца је омогућавала да архивска грађе пристигне у Архив у добром и сређеном стању, што је значајно смањивало трошкове њеног сређивања и обраде у самом Архиву, а истовремено омогућавало брже и ефикасније коришћење.

У овом периоду је Архив Југославије наставио прикупљање података о редовном прираштају и стању архивске грађе код савезних регистратура. У форми упитника које је израдила надлежна служба Архива, савезне регистратуре су достављале тражене податке на основу чега су ажуриране евиденције о регистратурама и архивској грађи која се налазила изван архива. Основни елементи упитника су се односили на назив и адресу установе, ствараоца архивске грађе, годину настанка установе, граничне године грађе коју поседује, количину архивске грађе настале у календарској години на коју се упитник попуњава и посебне делове упитника у којима су изнети подаци по врсти грађе: посебно су дати подаци о делу архиве коју су чинила акта и документи, посебно су тражени подаци за административне књиге (деловодници, регистри, рачуноводствене књиге, остале административне књиге појединачно и збирно, у архивским јединицама и метрима дужним). Упитник је предвиђао и одељак за „осталу грађу“ која је подразумевала картотеку и друге врсте грађе (карте, планове, фото и фоно документацију, штамбиље, печате).⁸⁶⁴

У циљу ефикасности, а на основу реализованих стручних послова у претходном периоду, Архив Југославије је планирао стручни рад у наредним годинама, који се огледао у неколико основним правца, када је у питању претходна заштита архивске грађе код савезних органа: вршење стручног надзора код оних савезних регистратура код којих то није чињено у претходном периоду, вршење контролних стручних надзора са провером начина и динамике спровођења задатих мера и упутстава, пружање стручне помоћи на сређивању и евидентирању регистратурског материјала код савезних регистратура, као и посебан облик сарадње са „административним архивом“ Савезног извршног већа који се огледао у разграничењу и попису материјала по архивским фондovima оних савезних органа као стваралаца, о чијој се архиви старо помену сервис

⁸⁶⁴ АЈ-318-130-175: Попис архивске грађе за 1964, акт Архива Југославије бр. 76 од 6. марта 1965. године; Попуњени упитници о годишњем прираштају архивске грађе за 1964. годину код савезних регистратура Савезни секретаријат за образовање и културу Владе ФНРЈ, Југословенска национална комисија за просвету и културу при УНЕСКО-у.

за административне послове.⁸⁶⁵ Посебно је био регулисано питање сређивања материјала у збирној регистратури савезних органа коју води сервис за вршење административних и рачуноводствених услуга као својеврсни административни архив.

Током 1966. и 1967. године у погледу стручног надзора и помоћи савезним регистратурама, надлежна служба Архива Југославије је спровела анкету код савезних органа и организација о регистратурском материјалу и архивској грађи који се код истих налазе, заједно са анализом даљег прираштаја њиховог регистратурског материјала. На основу спроведене анкете је формирана одговарајућа документација и израђен посебан елаборат о стању регистратурског материјала и архивске грађе у савезним регистратурама. Приликом стручног надзора, извршеног у 142 регистратуре од близу евидентираних 400 савезних органа и организација, израђивани су записници о нађеном стању и дата је стручна препорука са побољшање стања заштите. Контрола спровођења наложених мера заштите је извршена у 73 од 140 обиђених регистратура, а поред тога је, уз стручну помоћ Архива, у 57 савезних регистратура је извршено сређивање регистратурског материјала у количини од 3012 дужних метара, што је резултирало изградом пописа тако сређеног материјала, ради евиденције и надзора. У савезним органима се налазила грађа на привременом чувању посебно реорганизованих органа, као и грађа која је по прописима доспела за предају архиву. У том периоду, око 60000 метара дужних архивске грађе и регистратурског материјала савезних органа се налазило код творца и ималаца, „по влажним подрумима и таванима“.⁸⁶⁶ На основу стручног рада са регистратурама, у току 1969. године је сачињен Преглед архивских фондова који су до краја 1968. године сређени и пописани у савезним органима и организацијама федерације, уз стручну помоћ Архива Југославије.⁸⁶⁷ Према тој евиденцији сређено је и пописано преко 10000 дужних метара архивске грађе и регистратурског материјала у 75 савезних органа и организација. Поред тога, стручна помоћ Архива је била веома значајна у припреми грађе за преузимање.⁸⁶⁸

⁸⁶⁵ АЈ-319-72-94: Годишњи програм делатности Архива Југославије на спровођењу његових законом утврђених обавеза на заштити архивске грађе предвиђене уговором са Савезним саветом за образовање и културу за 1968. годину.

⁸⁶⁶ АЈ-318-130-175: Акт Архива Југославије 02 бр. 190/1 од 13. јуна 1967. Упућен Савезном савету за образовање културу СИВ-а. Током 1966-67. године СИВ је доне одлуку према којој је Архив Југославије требало да преузме строго поверљиву грађу која садржи попис жртава фашизма за време Другог светског рата у Југославији. Такође су захтев за предају сачинио и Врховни суд Југославије, Савезни завод за планирање.

⁸⁶⁷ АЈ-319-72-94: Извештај Архива Југославије о извршењу задатака уговорених са Савезним саветом за образовање и културу за 1969. годину

⁸⁶⁸ АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности Архива Југославије за 1971. годину.

Број планираних и реализованих стручних прегледа ради провере начина чувања и одржавања регистратурског материјала и архивске грађе се из годину у годину повећавао (у 1971. години је планирано 40 савезних регистратура за стручни преглед и 30 регистратура у којима је требало прикупити пописе сређеног регистратурског материјала односно архивске грађе). Приликом стручних надзора састављани су записници о нађеном стању. Пописи су били урађени у форми допунских, односно пописе материјала који се излучује и пописи целокупне грађе за одређене године.

С обзиром на уставне промене, најављене реорганизације федерације средином седамдесетих година, Архив је планирао превентивне мере за правовремену заштиту регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа и организација који ће евентуално престати са радом услед реорганизације.⁸⁶⁹ Стога је у 1971. години било више поновљених стручних надзора консултација код савезних регистратура за које се сматрало да ће престати са радом, а провера начина чувања и заштите је обављена у 27 органа савезне управе и 12 савезних организација, уз дату стручну помоћ. Забележено је да је од укупног броја третираних савезних регистратура, у њих 12 су послови сређивања и пописивања архивске грађе окончани, до је у 10 регистратура овај вид заштите још увек трајао.⁸⁷⁰ У 1974. години је укупно спољна служба проверила начин чувања и одржавања архивске грађе, уз давање стручних упутстава у 40 савезних органа и организације, за 12 савезних регистратура организовала конзерваторских преглед са стручном препоруком, а са 30 регистратура је остварила непосредан контакт уз давање стручне помоћи у погледу сређивања, и обезбеђења архивске грађе од уништења и нестајања. Број регистратура који је на овај начин третиран износио је у просеку од 13 до 30 на годишњем нивоу, а стручна помоћ архивиста је у појединим ситуацијама значила и њихово непосредно учешће на сређивању и изради пописа архивске грађе у регистратурама.⁸⁷¹

У 1978. години је код послова заштите архивске грађе и регистратурског материјала ван архива било евидентирано 620 институција на нивоу федерације, за које су утврђени стручни стандарди средстава евиденције о имаоцима грађе и о грађи. Тада

⁸⁶⁹ АЈ-312-72-94: Програм рада Архива Југославије за 1971. годину на спровођењу законом одређене заштите архивске грађе федерације.

⁸⁷⁰ АЈ-312-72-94: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1971. годину до 30. јуна 1971.

⁸⁷¹ АЈ-130-Ф386: Извештај о раду Архива Југославије у 1975. години: сређена је и пописана грађа савезних институција, од којих издвајамо Народни фронт ССРЈ. Савезна управа за цивилну и ваздушну пловидбу. Савезни секретаријат за здравство и социјалну политику. Извештај о раду Архива Југославије за 1976. годину каже: у 15 савезних органа и организација је завршено сређивање архивске грађе, међу којима је био Савезни комитет за информација, Савез омладине Југославије, Генерални секретаријат СИВ-а, Савезни комитет за пољопривреду.

су утврђени и приоритети обилазака регистратуре, тако да је од укупног броја само те године евидентирано нових 212 савезних регистратура.⁸⁷² Према статистици на крају 1974. године, на територији СФРЈ је, према евиденцији архивске службе, било укупно 39.158 регистратура, а од поменутог броја регистратура за 432 (1,10%) је био надлежан Архив Југославије, приоритетних регистратура посебно дефинисаних у надлежности овог архива није било.⁸⁷³ Поред тога је, у сарадњи са референтом за припрему заштите архивске грађе за случај рата, спољна служба учествовала у провери и пружању стручне помоћи за ову врсту заштите архивске грађе и регистратурског материјала у 15 савезних органа и организација.⁸⁷⁴

Колико је био „оштар проблем“ архивске грађе савезних органа и организација, која је иначе сматрана веома значајна за науку и оперативу, види се из податка да је на терену било евидентирано око 60.000 метара дужних архивске грађе и регистратурског материјала код ових органа. Од тог броја је, према извештају из 1967. године, до тада у Архив било преузето свега око 15.000 дужних метара, док се преостали 45.000 м/1 налазило и даље у савезним регистратурама.⁸⁷⁵

4.5.2. Канцеларијско и архивско пословање државних органа као чинилац претходне заштите архивске грађе у периоду 1964-1980.

Институт „вршења јавних овлашћења“ предмет је посебних разматрања са аспекта интереса савезне државе. Прописима о организацији власти и делокругу рада државних органа на свим хијерархијским нивоима, од савезног, преко републичких до регионалних и локалних, као и нормативима о канцеларијском пословању државних органа, прецизније је утврђено шта се подразумева под јавним овлашћењима, као и који органи у ком домену и надлежностима врше јавна овлашћења. На федералном нивоу, субјекти који врше јавна овлашћења својим радом „производе“ значајну архивску грађу, чија је заштита *Опитим законом о архивској грађи* (1964) утемељена као посебна

⁸⁷² АЈ-130-Ф386: Реализација програмских задатака Архива Југославије у 1978. години.

⁸⁷³ Милош Константиновић, *Архивска служба Југославије, (крз статистичке податке)*, у: „Архивист“, XXV, 1-2, Београд, 1975, 23, 75.

⁸⁷⁴ АЈ-130-Ф386: Извештај о раду Архива Југославије у 1974. години. Непосредну стручну помоћ на сређивању и пописивању архивске грађе, спољна служба Архива је пружила Врховном привредном суду, Савезној управи царина, Савезном секретаријату за спољну трговину, Савезном заводу за цене Савезној привредној комори, Савезној дирекцији за резерве прехранбених производа, Врховном суду Југославије, Заводу за израду новчаница.

⁸⁷⁵ АЈ-319-72-94: Информација Архива Југославије о његовом ставу према иницијативи ССУП-а у вези зграде на Топчидерској звезди у зграду Милицијског одреда у Сарајевској улици.

смерница у даљем развоју југословенске архивске теорије и праксе. Први пут се овим Законом отворила „путања“ која ће у наредном периоду обухватити низ издвојених, специфичних законских и стручних архивских норматива у погледу заштите архивске грађе највиших органа федеративне Југославије. Стога је од значаја била и норматива којом је уређено канцеларијско и архивско пословање, а што се потврдило и у претходном десетогодишњем раду на заштити архивалија од савезног значаја, али и од значаја за све друге нивое власти у СФРЈ.

Правилно уређење канцеларијског пословања код правних лица стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала представља основ за очување целовитости архивског фонда још у поступку његовог настанка, а истовремено и олакшава рад архивских стручњака на архивистичком сређивању и обради архивске грађе у тренутку када она буде примљена у архив на чување и институционалну заштиту. Схвативши потребу једнообразног уређења канцеларијског пословања код органа управе, надлежни савезни органи су 1957. године добили прву савезну *Уредбу о канцеларијском и архивском пословању*.⁸⁷⁶ Архивска пракса, али и пракса код правних лица стваралаца архивалија указала је на добра и лоша аспекте *Уредбе*, без да се обезвређује чињеница да се радило о првом системском покушају да се уреди административно пословање код државних органа. Скоро одмах по примени исте, у првим година, појавила се и потреба за њеним осавремењавањем, усклађивањем са захтевима модерног канцеларијског поступка код државних органа и организација.

Са друге стране, у периоду важења *Уредбе* је уочено је да су поједина решења омогућила превагу строгих форми примопредаје аката и детаљном пописивању обавезних евиденција и поступака у свим фазама пословања са актима. Практична примена јединствено канцеларијског система је указала и на његове недостатке, као што су биле гломазне и обавезне евиденције, строги формализам у свим фазама поступка, непрегледност евидентираних података за оперативно руковођење, контролу рада и за праћење решавања спорова по врстама предмета. То је повећавало обим послова органа управе без одговарајућих резултата у остваривању потпунијег и ефикаснијег увида у ток и резултате рада. Означавање предмета према архивским ознакама могло се применити само за текуће пословање, док је класификација предмета по материји и врсти у циљу систематског и прегледног архивирања окончаних предмета, у највећем броју органа управе није била спроведена, а архивирање је и даље вршено по систему хронолошке

⁸⁷⁶ *Уредба о канцеларијском пословању*, Службени лист ФНРЈ, 50/1957.

нумерације, тако да је редовно издвајање архивске грађе било отежано и водило непотребном гомилању регистратурног материјала. Пракса рада у органима управе је показала да су покушаји да се обезбеди пуна сигурност пословања са актима, методом бојних евиденција и максимумом формализма у поступку, постала неефикасна и препрека увођењу савременијих метода и техника пословања у оним органима управа у којима је за то било услова.⁸⁷⁷

*Уредба о канцеларијском пословању и Упутство за извршење Уредбе из 1957. године*⁸⁷⁸ престали су да важе 1965. године, када су усаглашени савезни прописи са *Уставом СФРЈ* из 1963. године.⁸⁷⁹ *Законом о савезној управи* из 1965. године,⁸⁸⁰ Савезно извршно веће је било овлашћено да уреди начин канцеларијског пословања само за савезне органе управе и организације које обављају послове од интереса за федерацију. Сагласно томе, СИБ је 1973. године донело *Уредбу о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација*,⁸⁸¹ а следеће, 1974. године, на основу *Уредбе*, уследило је и *Упутство о организацији и начину канцеларијског пословања савезних органа управе и савезних организација*.⁸⁸²

У односу на *Уредбу* из 1957. године, задржана је слична процедура канцеларијског пословања у погледу врсте, описа и дефиниције аката који су предмет рада наведених савезних регистратура. Основна евиденција улазне и излазне поште остао је деловодник, с тим што је посебно постојао деловодник за поверљиву и строго поверљиву пошту. Битно за архивску сегмент у канцеларијском пословању јесте утврђивање писарнице као дела регистратуре у којој су се вршили сви послови за администрацију аката, предмета или досијеа. Такође је архива стајала у саставу писарнице, а завршени предмети су се одлагали у архиву, у којој су се чували до предаје

⁸⁷⁷ *Канцеларијско пословање органа управе*, издање Републичког завода за јавну управу, Београд, 1970, 8-10.

⁸⁷⁸ *Уредба о канцеларијском пословању*, Службени листи ФНРЈ, бр. 50/1957.

⁸⁷⁹ *Устав СФРЈ*, Службени лист СФРЈ, бр. 7/1963

⁸⁸⁰ *Закон о савезној управи*, Службени лист СФРЈ, бр. 7/1965. *Збирка закона и других прописа о управи, са коментаром*, Савезни завод за јавну управу, Београд, 1966, 131-209.

⁸⁸¹ *Уредба о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација*, Службени лист СФРЈ, бр. 51/1973.

⁸⁸² *Упутство о организацији и начину канцеларијског пословања*, Службени лист СФРЈ, бр. 40/1974. Овим је актима био уређен начин канцеларијског пословања само у савезним органима управе и савезним организацијама које врше овлашћења од интереса за федерацију. Осим ови прописа, на нивоу федерације су била донета и Упутство о организацији рада и пословања са актима у службама Савезне скупштине и Упутство о пословању са актима у Савезном извршном већу. У администрацији Савезног секретаријата за народну одбрану прописи *Уредбе* су се примењивали уколико старешина овог органа не регулише канцеларијско пословање посебних актом, али у складу са начелима ове *Уредбе*. Видети: Zvonimir Branković, *Uredsko poslovanje organa uprave, stručnih službi i organizacija udruženog rada*, Zagreb, 1979, 2.

Архиву Југославије. Систем архивирања предмета се спроводио према архивским знаковима (који су се састојали од ознаке унутрашње организационе јединице која је предмет решила и ознаке групе послова у коју предмет спада према свом садржају. Архивски знакови су се одређивали на основу плана архивских знакова који је на почетку календарске године утврђивао старешина савезног орган али организације. Већ су у примени биле листе категорија регистратурског материјала у којима су прецизирани рокови чувања аката савезних управних регистратура, на основу којих је вршено вредновање целокупне документације која произилази из делована ових стваралаца.

Уредбом је било предвиђено осавремењавање пословања са актима применом нових метода и техничких средстава рада, као и увођење канцеларијског пословања засновано на јединственој класификацији предмета (аката, према материји и картотеци предмет акао основној евиденцији. Уведен је картотечки систем евиденције и предвиђени су тачни подаци који су морали бити саставни део евиденције засноване на јединственој класификацији предмета. Картотека се сматрала прегледнијом евиденцијом аката и предмета, а систем се задржао у савезним регистратурама, као и управним регистратурама нижег ранга и према позитивним прописима о канцеларијском пословању који постоје у системима земаља правних наследница СФРЈ.⁸⁸³

У периоду од 1964. до 1974. године, у појединим савезним органима управе и савезним организацијама експериментално је био uveden савременији систем канцеларијског пословања. Он је био заснован на класификацији аката по материји, а у пракси појединих република, где је као пропис већ заживео, показао је добре резултате. Међутим, на савезном нивоу су настали проблеми, јер није постојала претходна адекватна припрема, актуелна је била неповољна кадровска структура радника који су радили на пословима канцеларијског пословања, а изостала је и одговарајућа стручна помоћ у виду семинара или стручне обуке другог вида, те присутног отпора код увођења било каквих новина у устаљени систем административног пословања. Све то је довело до инерције код већег броја савезних органа и организација, које су врло брзо одустали од започетих процеса на увођењу картотечком система канцеларијског пословања, задржавајући устаљени систем пословања са актима путем деловодника и нумеричке

⁸⁸³ *Уредба о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација, Службени лист СФРЈ, бр. 51/1973.*

класификације аката, који је био предвиђен Уредбом из 1957. године, а који је преузела и Уредба из 1973. године.⁸⁸⁴

У циљу правилног архивирања, чувања и заштите архивске грађе спољна служба Архива Југославије је учествовала у изради архивских знакова у 11 савезних органа и организације, током 1976, године, и изради правилника о организацији и вођењу канцеларијског пословања и манипулације са архивском грађом (5 савезних регистратура завршени су правилници, у две регистратуре је овај посао започет). Поред тога је спољна служба одржала предавање и краће семинаре из области канцеларијског пословања и заштите грађе у ширем смислу.⁸⁸⁵

4.5.3. Прикупљање/преузимање (пријем) архивске грађе савезних органа и решавање смештајног простора Архива Југославије

Савезни органи и организације имали су обавезу да Архиву Југославије предају на чување сав регистратурски материјал и архиву грађу од посебног интереса за федерацију.⁸⁸⁶ Рокови и начин предаје архивске грађе и регистратурског материјала од стране савезних регистратура били су утврђени законом и подзаконским прописима.⁸⁸⁷

⁸⁸⁴ Олга Гилер, *Нови прописи о канцеларијском пословању и место и улога Архива Југославије у њиховом спровођењу*, у: „Канцеларијско пословање савезних органа и организација (материјали са семинара и прописи)“, Београд, 1990, 33. Уредба о канцеларијском пословању из 1973. године је пружила основ савезним органима управе и савезним организацијама да могу увести канцеларијско пословање по основу јединствене класификације предмета по материји и картотеци предмета као основној евиденцији. Међутим, остао је занемарљиво мали број савезних органа који је задржао систем картотеке и јединствених класификационих знакова по материји, а још је мањи био онај број који је после 1973. увео овај савремени систем.

⁸⁸⁵ АЈ-130-Ф388: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1976. уговореног са Савезним комитетом за науку и културу, дел. 02-292/1. од 16. 12. 1976.

⁸⁸⁶ Изузетно од овог правила, поједини савезни органи као ствараоци архивске грађе и регистратурског материјала су изузети од овог правила. Генерални секретаријат Председника Републике, Централни комитет Савеза комуниста Југославије, органи федерације за народну одбрану, иностране послове и за унутрашње послове, имају право да сами чувају своју архивску грађу, уз то да је по своме нахођењу могу предати и Архиву Југославије, уз услове коришћења које сами прописују. На тај начин су образовани посебни системи заштите архивске грађе односно архиви са карактером специјалних или посебних архива. Видети више: *Закон о Архиву Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр.48/1964, 6/1973.

⁸⁸⁷ АЈ-319-72-94: Записник са састанка групе Савезног савета за образовање и културу, од 14. маја 1970. године у Загребу. Један од предлога чланова поменуте стручне групе односио се на начелну одредбу изузетка у погледу предаје архивске грађе који је предвиђао да поједини орган и установе према потреби регистратурска грађу могу задржати код себе до истека 50 година од времена настанка исте. Образложење овог предлога је стајало на становишту да се на овај начин спречавало да грађа остане „трајно деконцентрисана, архивски фондови некомплетни“ а избегла би се могућност да у појединим случајевима грађа буде недовољно или нестручно обрађена, те слабо чувана и коришћена“. Формулација овог предлога није сасвим јасна, уколико останемо на становишту да је најправилнија и стручна заштита архивске грађе обезбеђена управо у надлежном савезном архиву, док је пракса демантовала овакве предлоге јер је било честих случајева да управо у савезним органима, ствараоцима архивске грађе иста није адекватно била збринута и заштићена. Са друге је стране, поучна и корисна била иницијатива да имаоци архивске грађе општим актом уреде рад и чување архивске грађе и регистратурског материјала у својој регистратури

У случају престанка са радом савезног органа или организације у чијем је раду тај материјал настао, бригу о регистратурском материјалу и архивској грађи преузимао је орган који је настављао делатност укинутог ствараоца, уколико није актом о престанку рада односно ликвидацији било предвиђено да његов регистратурски материјал преузме непосредно, делимично или у целини, Архив Југославије, без обзира на утврђење рокове доспелости грађе за предају.⁸⁸⁸

Почетком шездесетих година савезни органи установе и организације су свакодневно упућивале захтеве савезном архиву да преузме архивску грађу ових стваралаца, што из наведених разлога није било могуће. Због тога је архивска грађа код савезних регистратура, уз друге неадекватне услове код безбедности и чувања, била изложена пропадању, јер су углавном спремништа за чување архивске грађе и регистратурског материјала код регистратура биле подрумске просторије изложене дејству воде или влаге, односно тавани у опасности да прокисну или на други начин допринесу оштећењу архивске грађе од значаја за федерацију.

Преузимање архивске грађе савезних органа на чување и заштиту се одвијало у складу са техничким и смештајним условима Архива. Интензивнији и свеобухватнији стручни рад Архива Југославије је захтевао коначно обезбеђење одговарајућег простора за смештај и чување архивске грађе од значаја за федерацију. Обимна и исцрпна преписка на државном нивоу сведочи о крајње великим напорима управе савезног архива, како би се најзад велика количина прикупљене архивске грађе савезне провенијенције на прави и прописан начин сместила и чувала од пропадања.⁸⁸⁹ Годишњи просечни прилив архивске грађе у Архив износио је око 2.500 м/1, што је све указивало на неопходност коначног решавања довољног простора за намену смештаја архивске грађе. Свако одлагање преузимања грађе, из било ког разлога, отежавало је друге послове на њеном класирању, тријажи или сређивању, па је и решавање смештајног проблема постало држави интерес и императив.⁸⁹⁰ Стога је подизање зграде архива је постало поново актуелно 1961. године, када је по други пут израђен пројекат за новодедељену

⁸⁸⁸ АЈ-318-130-175: Образложење уз нацрт Закона о Архиву Југославије. Приликом предаје архивске грађе Архиву на чување, савезни органи су имали обавезу, у оквиру записника о примопредаји, дају своје мишљење о начину и условима коришћења архивске грађе коју предају.

⁸⁸⁹ АЈ-318-130-175: Записник са I седнице Архивског савета Југославије, одржане 9. новембра 1965. године: Архивски савет Југославије је истицао проблем смештаја у архивима, као један од приоритетних задатака не само у случају Архива Југославије, већ и у целини, чијим би се решавањем побољшали материјално-техничка основа рада архива и безбедност архивске грађе која се у архивима чува.

⁸⁹⁰ АЈ-319-72-94: Информација Архива Југославије о његовом ставу према иницијативи ССУП-а у вези зграде на Топчидерској звезди у зграду Милицијског одреда у Сарајевској улици.

локацију. У наредне две године, Архив је покушавао да откупи локацију на којој је планирано подизање нове архивске зграде.⁸⁹¹

Коначно, смештајни и радни простор за Архив Југославије је почео да се назире у другој половини 1966. године, када је између Архива и Савезног секретаријата за унутрашње послове (ССУП) постигнут „споразум о преузимању око 100 радника овог савезног органа, с тим да ССУП уступи Архиву део слободног простора у згради школе унутрашњих послова на Топчидеру“.⁸⁹² Иако имовинско-правни односи између Архива и ССУП-а нису били сасвим уређени, у циљу заштите архивске грађе федерације, службеници архива су одмах по првом договору започели пресељење дела архивске грађе у објекте на Топчидеру.⁸⁹³ Крајем 1966. односно почетком 1967. године, на иницијативу управе Архива Југославије, уз коначно постигнуто разумевање Савезног секретаријата за унутрашње послове, Архив је добио део просторија у згради школе при Секретаријату за унутрашње послове, на Топчидерској звезди. Тада је Архив располагао са укупно 2.397 м² простора, од чега је 390 м² намењено за рад стручног особља, 101 м² на лабораторију и радионице, а за смештај архивске грађе 1.906 м². Овај простор је био разуђен на „8 локација у 8 разних објеката“, у којима је Архив обитавао у „сустанарском“ или „подстанарском“, положају. Разуђеност објеката депоа није била погодна, како за безбедност архивске грађе која се у њима налазила, тако за манипулацију и коришћење исте, тако и за квалитетан стручни рад на сређивању и

⁸⁹¹ АЈ-318-130-174: Акт Архива Југославије 02бр. 517/1 од 17. марта 1966. У 1964. години су одобрена новчана средства за почетак изградње новог архивског објекта. Иако је извршена лицитације, изабрано предузеће за извођење радова, до реализације није дошло, што је утицало да у наредне две године средства за исту намену не буду поново одобрена.

⁸⁹² У случају савезног југословенског архива је била примењена метода пренамене и адаптације постојећег објекта/зграде за потребе чувања и смештаја архивске грађе федерације. Овај начин решавања смештајног простора за архиве у Југославији је био преовлађујући, незнатан број архива је имао привилегију да поседује новоизграђену, наменску зграду, прављену по стандардима за чување архивске грађе. Ово, међутим, није било непознато правило ни у земљама са развијенијим системима архивске делатности. На примеру Велике Британије, као и више континенталних земаља у Европи, са успехом су вршене „conversion of existing buildings“, како би се у постојећим економских и грађевинским условима могле обезбедити адекватне просторије за смештај и чување архивске културне баштине, посебно централног државног порекла. Видети више: Cristhopher Kitching, *Archive Building in the United Kingdom 1993-2005*, Philimore, GB, 2007, 58-73.

⁸⁹³ АЈ-318-130-175: Информација о проблемима архива у извршавању законом одређених задатака на заштити архивске грађе од посебног интереса за федерацију, 15. новембар 1966. Управа Архива је сматрала и често истицала да постоји неравноправни третман архивске грађе органа и организације, на нивоу федерације. Велики значај се придавао „националних пројектима историјских истраживања“ на историји Југославије и историји југословенског радничког покрета, који су се спроводили у научним историјским институтима средином 20. века. Иако се, по мишљењу управе Архива, ова истраживања нису могла заокружити без архивске грађе која се чува у Архиву Југославије, забрињавајући је било сазнање да је постојао „очигледан раскорак“ између третмана архивске грађе у савезним специјалним архивима у односу на архивску грађе савезне провинијенције која се чувала у Архиву Југославије.

обради.⁸⁹⁴ Већ од 1966. године, Архив је примио на чување близу 15.000 дужних метара регистратурског материјала и архивске грађе, која је потицала из око 500 некадашњих централних надлештава и поратних савезних органа, установа, предузећа, организација. Битно начело код предаје архивске грађе јесте да она мора представљати фондовску (документациону и архивску) целину и бити у регистратурски сређеном стању. У оквиру примљене грађом формиран су фондови, али су се евидентирали и делови фондова, свих послератних министарстава, комитета, савета и комисија, генералних и главних дирекција, бироа, инспекција, управа, од којих се по значају истицала грађа министарства финансија, грађевина, спољне трговине, привреде и шумарства, затим грађа Привредног савета и Планске комисије, Комисије за утврђивање ратних злочина, Комисије за репарацију.⁸⁹⁵

Смештајно „полурешење“, како је словило међу архивистима, постигнуто је уз „мукотрпну па и непријатну преписку на релацији управа Архива и Секретаријата“. Исто је, на срећу, у првим месецима 1969. године, довело до конкретнијих и значајнијих резултата: зграда некадашње школе ССУП-а је коначно у целини уступљена на коришћење Архиву Југославије, на који начин је добијено око 10.000м² корисног простора за рад архивиста и смештај архивске грађе од савезног значаја.⁸⁹⁶ Нова зграда Архива Југославије је имала 7.791м² (9,7%) од укупних расположивих простора за архивске установе у Југославији. Од те површине, 3.153 м² (3,93%) су заузимала спремништа, а 4.638 м² (5,78%) радне и све дуге просторије (у сразмери од 40,47:59,53). По својој локацији, конструкцији и капацитету, зграда на Топчидерском брду је, у том тренутку, задовољавала потребе за чување архивске грађе федерације.⁸⁹⁷

⁸⁹⁴ АЈ-318-130-174:Архив Југославије - Информација о проблемима архива у извршавању законом одређених задатака на заштити архивске грађе од посебног интереса за федерацију, 15. Новембар 1966.

⁸⁹⁵ АЈ-318-130-175:Информација о проблемима архива у извршавању законом одређених задатака на заштити архивске грађе од посебног интереса за федерацију, 15. Новембар 1966

⁸⁹⁶ Радомир Јемуовић, *Архиви у 1969. години, извештаји и прикази*, у: Архивист, XX, 1/1970. 33-34. Пренос права коришћења додељене зграде у улици Васе Пелагића бр. 33, са Државе СФРЈ – ССУП на Архив Југославије је извршен током априла 1969. године, док је коначно преузимање и одржавање додељене зграде, према договору са ССУП-а, од стране Архива је почело 1. Јануара 1970. Године. Извор. АЈ-319-72-94. Образложење Програма делатности Архива Југославије за 1970. Годину; акт Архива Југославије 02 бр.113/1 од 2. маја 1970.

⁸⁹⁷ Милош Константиновић, *Архивска служба Југославије, (кроз статистичке податке)*, у Архивист, XXV, 1-2, 1975, 36. АЈ-318-130-175: Предлог Архива Југославије у погледу доделе зграде некадашње школе ССУП-а за потребе Архива Југославије од 15. Новембра 1966. За преузимање 100 прекобројних радника ССУП-а, Архив Југославије је потраживао потребна финансијска средства, јер би њиховим преузимањем могао да се у практичном делу појача кадровски потенцијал архива, с обзиром да је велика количина регистратурског материјала остала у несређеном и неklasификованом стању с обзиром на доскорашњи недостатак простора смештаја, манипулације и рада са архивском грађом.

Тако су крајем 1969. и почетком 1970. године наступили знатно повољнији услови за преузимање и смештај веће количине доспеле архивске грађе у наменске архивске депоа.⁸⁹⁸ То је обухватало пре свега архиву оних савезних органа и организација, који услед пресељења, реорганизације или других разлога, нису имали могућности да за своју документацију обезбеде адекватан смештај, као и пресељење и препакивање делова фондова који су се већ налазили у Архиву. Тада је преузета грађа *Савезног јавног тужилаштва* у количини од 103 дужних метара, као и грађа *Савезне привредне коморе*, укинутих комора са њиховим удружењима и саветима, у количини од 394 м/1. У оквиру разграничења надлежности између архива, преузета је мала количина архиве радничког покрета и то документи *Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача*, а од Архива Србије делови разних фондова социјалистичког периода, али и из периода Краљевине Југославије. И у овом периоду, крајем шездесетих година, још увек је у Архив долазила грађа савезних органа у потпуно несређеном, па и расутом стању.⁸⁹⁹ У наредном периоду је вршено даље уређење и опремање зграде архива неопходном архивском опремом за смештај архивске грађе, а с обзиром на дотрајалост ове, као и опреме за лабораторију, фотолабораторију и књиговезницу, један од основних задатака од 1970. године на даље било је занављање исте у целини.⁹⁰⁰

Према динамици ослобађања простора у новодобијеној згради, најпре је током 1970. године обављани нужни послови око распореда, уређења и опремања просторија, како би се у 1971. години они завршили, а грађа постепено преселила из неодговарајућих депоа у анексима зграде Савезног извршног већа (СИВ), где је била изложена влази и непотпуно обезбеђена од поплава. Пресељење архивске грађе савезних организација се планирало у етапама, с тим што је прва, закључно до 1972. године подразумевала смештај око 2.100 дужних метара грађе у новом простору. У циљу „концентрације

⁸⁹⁸ АЈ-318-130-175: Информација о проблемима архива у извршавању законом одређених задатака на заштити архивске грађе од посебног интереса за федерацију, 15. новембар 1966.

Због недостатка смештајног простора је пријем грађе у току 1963. и 1964. године био сведен на најмању меру, а примљено је свега 229 дужних метара грађе. Архив Југославије од свог оснивања 1950. године покушавао је да реши трајније проблем смештаја за архивску грађу коју је био надлежан да преузима и чува. У више наврата од одобрена средстава за израду првог пројекта 1955. године, потом 1961. Архив је током 1966. године располагао са 1.900 м² смештајног простора, од којих је само око 900 м² одговарало најосновнијим нормама за чување архивске грађе.

⁸⁹⁹ АЈ-319-72-94: Извештај Архива Југославије о извршењу задатака уговорених са Савезним саветом за образовање и културу за 1969. годину.

⁹⁰⁰ АЈ-319-72-94: Образложење Програма делатности Архива Југославије за 1970. годину. Због недостатка простора, као и адекватне и довољне опреме (архивских регала и полица), грађа се у претходном периоду налазила у сандуцима, на поду и у неодговарајућим дрвеним полицама.

архивске грађе“ Архива, када су се стекли смештајни услови, приступило се изради плана пресељења и привременог лоцирања архивске грађе у депоима, а израђени су и план смештаја целокупне архивске грађе архива укључујући као план резервисаног простора за грађу установа од којих се редовно вршено преузима.⁹⁰¹ Део архивске грађе савезних органа и организација је био смештен привремено у анексу зграде I Савезног извршног већа, јер је предаја новодобијених просторија некадашњег Центра за стручно усавршавање ССУП-а током 1969. и 1970. године протицала веома споро. Привремено је примљена и смештена архивска грађа је била она коју је требало хитно заштити, посебно у складу са прописима везаним за народну одбрану. Овај простор је био неадекватан јер је налазио испод нивоа реке Дунав у близини, те је у случају повећања водостаја, претила опасност од подземних вода и евентуалног изливања саме реке. Стога је Архив Југославије потраживао што хитније и коначно решавање смештајног простора како би архивска грађа савезних органа и организација била заштићена како закон и стручни прописи налажу.⁹⁰²

Повољнији услови чувања архивске грађе условиле су да се рад архива у 1970. години битно разликује од дотадашњег, по броју и обиму задатака, пре свега у погледу обимнијег пријема архивске грађе од интереса за федерацију и њеном интензивнијем сређивању. Планирање пријема архивске грађе у 1972. години је обухватало око 1.000м/1 архивске грађе и то пре свега оне која се према евиденцији Архива налазила у Архиву за раднички покрет Југославије, Архиву ДССИП-а, Архиву Србије, архивске грађе савезних институција које су престале са радом као и оних у којима грађа није била довољно обезбеђена, а извршена је припрема исте за предају (регистратурски сређена и описана) уз стручну помоћ Архива.⁹⁰³

Током наредног периода су систематизовани и дефинисани стручни послови у делу прикупљања односно пријема архивске грађе савезне провенијенције у Архив. Они су обухватили:

⁹⁰¹ АЈ-312-72-94: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1971. годину до 30. јуна 1971. Милош Константиновић, *Архивска служба Југославије, (кроз статистичке податке)*, у: „Архивист“, XXV, 1-2, Београд, 1975, 34. Према статистици изнетој у овом раду, 1974. године, у архивским установама југославије се чувалоукупно 21.294 архивска фонда разне старости и превенијенције, односно 199.769 метара дужинских архивске грађе, од чега из периода после ослобођења земље потиче 110.044 (55,09%) . док из предратног периода 89.725 метара (44,91%)

⁹⁰² АЈ-319-72-94: Акт Архива Југославије 02 бр. 113/1 од 16. маја 1970. Радило се о значајној грађи Председништва владе ФНРЈ, Централног комитета Савеза омладине Југославије, Бироа за притужбе, централних надлештава Краљевине Југославије, у укупној количини од 5.000 дужних метара.

⁹⁰³ АЈ-312-72-94: Програм рада Архива Југославије за 1972. годину на спровођењу законом одређене заштите архивске грађе федерације

1. пружање стручне помоћи творцима или имаоцима грађе у погледу њене припреме за преузимање;
2. израда митологије саставља примопредајних записника;
3. организација конзерваторског прегледа грађе при преузимању;
4. утврђивања рокова преузимања;
5. провера грађе пре преузимања;
6. прибављање документа предаваоца о начину коришћења преузете грађе, као и документа о томе да ли се у предатој грађи налазе делови које треба посебно заштити у ванредним приликама;
7. смештај преузете грађе у претходно за то одређене депое и њено паковање у архивске регале/полице по редоследу који је утврђен пописом, уз евентуалне допуне пописа.⁹⁰⁴

Извештаји о раду Архива Југославије у овом периоду обилују подацима и стручним пословима на заштити архивске грађе савезних органа управе и савезних организација, на основу чега би се могао извући закључак да је превасходна пажња код преузимања и даље стручне обраде била посвећена архивској грађи насталој радом савезних органа управне и извршне власти. Ово је из разлога честих промена у статусу, реорганизацији, гашењу појединих и формирању нових органа управе на нивоу федерације, али то не значи да је Архив са мање пажње приступио бризи о архивској грађи која је настајала радом савезних законодавних и правосудних органа. Први пријем архивске грађе *Врховног суда Југославије* је реализован током 1972. године када је преузета грађа овог ствараоца настала у периоду од 1956. до 1960. године, у количини од 116 д/м. Према примопредајном записнику, приликом пријема су констатована значајна оштећења грађе: механичка, хемијска (влага, релативна влажност, корозија) а на појединим местима су евидентирани трагови биолошког оштећења.⁹⁰⁵

Иако је Архив до 1970. године решио дугорочно смештајни проблем, у појединим периодима је недостатак архивске опреме, полица и регала, узроковао ограничене могућности за пријем архивске грађе. У тим је случајевима вршена провера и припреме за пријем грађе у самим регистратурама, уз израду одговарајуће документације, док је пријем грађе одобравам по обезбеђењу неопходне опреме. Премештај, размештај или

⁹⁰⁴ АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину.

⁹⁰⁵ АЈ-212, Досије фонда, акт бр. 03-95/1 од 23. маја 1972. Архивска грађа Врховног суда Југославије (последњи назив творца фонда Савезни суд) примљена је у наредном периоду у два наврата, током 1993. и 2004. године, а по основу укидања ове институције према чл. 16. Закона о спровођењу уставне повеље Државне заједнице Србије и Црне Горе (Сл. лист Србије и Црне Горе бр. 1/2003.)

препакивање архивске грађе ради комплетирања архивских фондова, био је и начин да се рационално искористи расположива смештајна опрема у депоима.⁹⁰⁶ Захваљујући посвећености архивских радника у овом смислу, значајнија количина сређене и пописане грађе савезних органа је преузета у току 1975. године, при чему се издваја по значају грађа *Президијума Народне скупштине*, преузета од Сервиса за административне и рачуноводствене послове.⁹⁰⁷

Свеобухватнији и савременији рада у савезном архиву била је, у овом периоду устаљена пракса, да свака радна јединица изради одговарајући правилник или упутство по којем ће се стручни послови одељења и методологија примењивати у свакодневном раду. Спољна служба (радна јединица чији је задатак био заштита архивске грађе код регистратура, припреме за пријем и организација пријема грађе у Архив) је 1974. године израдила нацрт правилника о прикупљању архивске грађе у архив. Нацртом је био утврђен начин припремања архивске грађе за пријем, прецизирано стање припремљености грађе за преузимање, односи са одговарајућим службама и регистратурама у том смислу, врста обавезне документације која прати пријем архивске грађе и слична питања од непосредног значаја за поступак преузимања архивске грађе савезних органа и организација.⁹⁰⁸

У самом поступку преузимања архивске грађе савезних органа, спољна служба и служба депоа, по природи посла, су биле упућене на међусобну сарадњу и условљене планом и динамиком рада једне службе у односу на другу. У току 1976. године је спољна служба предложила приоритет у преузимању архивске грађе савезних органа и организација. Тако да су припреме за преузимање вршене у регистратурама Секретаријат за спољну трговину, Савезној привредној комори Савезном извршном већу, Савезној дирекцији за резерве индустријских производа.⁹⁰⁹

⁹⁰⁶ АЈ-130-Ф386: Извештај о раду Архива Југославије за 1975. годину. Прегледано је 5.400 фасцикли, регистратора, свежњева и пакета разних фондова, извршено је делимично изливање из прегледаних фасцикла, препакивање грађе и израда нових основних пописа за фондове Савезна привредна комора и њених савета и удружења, Савезног уреда за цене, Министарства финансија ФНРЈ-одељења за надзор над ликвидацијом савезних установа и предузећа, Министарства финансија ФНРЈ (рефузна грађа), Државни секретаријат за послове буџета и администрације, Државни секретаријат за опште послове и буџет, Савезна управа за инвестициону изградњу, делимично грађа Савезног јавног тужилаштва.

⁹⁰⁷ АЈ-130-Ф386: Извештај о раду Архива Југославије за 1975. годину

⁹⁰⁸ АЈ-130-Ф386: Извештај о раду Архива Југославије за 1974. годину. У току године је примљено свега 118 м/1 архивске грађе, а вреди навести пријем делова фондова Савезног привредног суда, Већа Савеза Синдиката Југославије).

⁹⁰⁹ АЈ-130-Ф386: Програм рада Архива Југославије за 1976. годину, уговорен са Савезним комитетом за науку и културу дел. 09-12/55, од 23. априла 1976.

4.5.4. Техничка заштита архивске грађе савезних органа

Упоредо са борбом да обезбеди посебну зграду за смештај стручних служби и депоа са архивском грађом федерације, у Архиву Југославије је сукцесивно вршена набавка и монтирање опреме (архивских полица) у постојим просторима архива.⁹¹⁰ Организацијом служби и рада Архива Југославије на основу Статута проистеклог из одредаба *Закона о Архиву Југославије* 1973. године, у оквиру Одељења за одабирање прикупљање, одржавање и чување архивске грађе савезних органа и организација, образована је посебна служба депоа, чији је основни задатак био преузету архивску грађу смештати у депое и архивске регале, према примопредајним пописима, а основу тога и све друге стручни послови који су спадали у домен депоа. Овим је систематизована у оквиру једне службе, сва досадашња делатност архива која се односила на прикупљање, пријем и доношење у архив, на трајно чување, стручну заштиту и обраду, архивске грађе настале радом органа федерације.⁹¹¹ Послови издавања и допремања грађе служби за сређивање и обраду, повраћај грађе у депо, како после сређивања, тако и по завршеном њеном коришћењу од стране истраживача, такође су били стручни послови систематизовани у оквиру службе депоа.

У Архиву Југославије су се спроводили и послови одржавања архивске грађе, који су обухватили обезбеђивање одговарајуће хигијене и прочишћавање архивске грађе у депоима, обезбеђивање заштитних архивских кутија, фасцикли, прописне опреме, приоритетно повезивање у циљу заштите, архивских књига као архивских јединица.⁹¹² Ако упоредимо праксу Архива Југославије у погледу заштитне опреме са искуствима у осталим европским земљама, па и онима са знатно дугом архивском традицијом, намеће се закључак да је домаћа архивска струка пратила достигнућа у међународној архивистици, примењивала добра правила о квалитету и стандардима архивских полица или друге опреме, што нам опет потврђује да је архивистичка стандардизација била један од захтева у циљу савременог приступа заштити архивске грађе највишег државног

⁹¹⁰ АЈ-318-130-175: Акт Савезног секретаријата за образовање и културу владе ФНРЈ бр. 4513-128/66-3 од 28. децембра 1966.

⁹¹¹ АЈ-130-Ф386: Програм рада Архива Југославије за 1974. годину, који је уговорен са Савезним секретаријатом за правосудне и опште послове. Реорганизацијом рада Архива Југославије, у домен службе депоа нашли су се и други стручни послови, везани за стање архивских фондова и грађе која се прима у архивски депо.

⁹¹² Милош Константиновић, *Архивска служба Југославије, (кроз статистичке податке)*, у: „Архивист“, XXV, 1-2, Београд, 1975, 34. Што се опреме тиче, у Архиву Југославије је 1974. године било укупно 12.795 архивских полица (5,62%) од које количине је њих 10.068м (4,42%) било ватросталних, а 2.727 м или 1,20% других карактеристика.

значаја.⁹¹³ Истовремено је као сегмент техничке заштите и одржавања спровођено тромесечни преглед грађе по депоима, мерење висине влаге и температуре у депоима, заштита грађе од непосредне сунчеве светлости и топлоте, те предузимање одговарајућих мера.⁹¹⁴ Препакивањем и груписањем архивске грађе вршило се обезбеђивање целине и јединства архивског фонда, као и „обезбеђивање грађе од растура“, припрема за пресељење и одговарајуће депое и архивске полице и њихов распоред према постојећим пописима и на утврђени начин обележеним локацијама и целинама фондова у депоима и регалима.⁹¹⁵

Посебан вид техничке заштите архивске грађе савезне провенијенције представљали су редовни конзерваторски прегледи, па у вези са тиме, издвајање и дезинфицирање зараженог материјала, рестаурирање и конзервација оштећених докумената из архивских фондова, повезивање распарчаних делова регистратурских и других архивских књига.⁹¹⁶ Приликом пријема грађе вршен је конзерваторски преглед исте, а утврђено стање је, са предлогом мера, констатовано посебним записником. Повремено су вршене конзерваторске контроле целокупне грађе архива, а редовно су припремана акта за конзервацију и рестаурацију. Грађа је припремана за конзервацију (чишћење, дезинфекција, пресовање, издвајање материјала по врсти оштећења, прање, сушење и неутрализација. Такође је била неопходна и контрола микроснимака ради утврђивања њиховог стања.⁹¹⁷

⁹¹³ Детаљније о искуствима техничке заштите и обезбеђивања одговарајуће заштитне опреме у међународној архивистици: Cristhopher Kitching, *Archive Building in the United Kingdom 1993-2005*, 31-58. Вођо Оторепес, *Smještaj arhivske građe u spremištu*, у: „Приручник из архивистике“, Загреб, 1977, 100-107.

⁹¹⁴ АЈ-130-Ф386: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1976. годину; Б. Радосављевић, Р. Петровић, *нав. дело*, 48-50.

⁹¹⁵ Б. Лекић, *Архивистика*, 269-273. АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину, Програм рада АЈ за 1976. годину: Ради рационалнијег коришћења и постизања прегледности топографске локације фондова савезног периода, вршено је уређења депоа, обележавање свих регала у депоима, замена дотрајалих фасцикли, префасцикулација грађе, нумерација нових фасцикли, из постојећих фасцикли је вршено излучивање „неспорно“ безвредног материјала

Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1976. годину. Током године је рефасцикулисана архивска грађа из 5195 дотрајалих фасцикли у нове фасцикле, за следеће фондове савезних органа и организација: Централни комитет Савеза омладине Југославије, Савезни секретаријат за спољну трговину, Савезна државна арбитража, Врховна инвалидска комисија. Из дела фонда Савезног јавног тужилаштва је извршено нумерисање нових фасцикли и сачињени су нови основни пописи фасцикли у оквиру наведених фондова.

⁹¹⁶ АЈ-319-72-94: Годишњи програм делатности Архива Југославије на спровођењу његових законом утврђених обавеза на заштити архивске грађе предвиђене уговором са Савезним саветом за образовање и културу за 1968. годину. Бранка Радосављевић, Радмила Петровић, *Конзервација и рестаурација архивске и библиотеке грађе*, Београд, 2000, 46-60.

⁹¹⁷ АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину. Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1971. годину до 30. јуна 1971.

Служба за техничку заштиту архивске грађе, формирана под тим именом по доношењу *Закона о Архиву Југославије*, је уз наведене послове из претходних година, вршила преглед целокупне грађе уговорене за преузимање, као и повремени преглед архивске грађе у депоима у циљу утврђивања стања грађе у погледу оштећења и по потреби је преузимала одговарајуће конзерваторско-рестаураторске мере.⁹¹⁸ О повременим прегледима „здравственог стања“ преузете архивске грађе, предузиманим мерама дезинфекције и дезинсекције просторија у којима се чува грађа савезних органа, обављеним конзерваторско-рестаураторским мерама на оштећеној грађи, ова служба је устројила и водила одговарајућу евиденције и документацију. У досијеима фондова су такође евидентиране забелешке о томе да ли је и на којој количини и врсти докумената тога фонда било конзерваторских и рестаураторских евиденција.⁹¹⁹ У овом периоду је проширење делатности савезног архива представљала и новина у заштитној функцији која се односила и на припрему архивске грађе и регистратурског материјала савезних органа и организација за заштиту у случају рата, како код стваралаца тако и по преузимању у Архив. Служба за техничку заштиту је израдила Упутство по коме су се спроводиле мере техничке заштите архивске грађе у депоима (у вези са променом температура, влажности ваздуха у депоима), односно о условима који су потребни за правилно чувања и одржавање архивске грађе, као и мере заштите архивске грађе за случај рата.⁹²⁰

Конзерваторско-рестаураторски послови су вршени и на архивској грађи која се налазила у савезним регистратурама, предвиђена за преузимање у архив. То је подразумевало преглед грађе, утврђивање записнички њеног „здравственог стања“ и по потреби предузимање одговарајућим мера (дезинфекција, сушење, дезинсекција). На захтев спољне службе Архива, стручњаци конзерватори су код појединих савезних органа вршили преглед грађе и издавали упутства за њено правилно чување и одржавање у погледу техничке заштите.⁹²¹ На основу Упутства Архива о правилном чувању и

⁹¹⁸ АЈ-130-Ф286: Програм рада Архива Југославије за 1974. годину.

⁹¹⁹ АЈ-130-Ф268: Извештај о раду Архива Југославије за 1974. годину; Извештај о извршењу Програма рада АЈ за 1976. годину.

⁹²⁰ АЈ-319-72-94: Образложење Програма делатности Архива Југославије на заштити регистратурског материјала од интереса за федерацију у 1970. години. Повећање обима рада и проширење делатности захтевало је повећање броја радника у Архиву и то техничког кадра (18 радника за одржавање зграде, с обзиром да је Архив у 1969. години добио на коришћење зграду некадашње школе ССУП-а) и стручног кадра (13 радника за проширење основне делатности заштите). АЈ-130-Ф268: Извештај о раду Архива Југославије за 1975. годину.

⁹²¹ АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину. АЈ-312-72-94: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1971. годину до 30. јуна 1971. Током прве половине

одржавању архивске грађе, служба за техничку заштиту архивске грађе је 1976. године сачинила кратко, сажето упутство са потребних објашњењима, а савезне регистратуре које су достављене првенствено савезним органима управе, али и другим савезним органима и организацијама.⁹²²

Трајна заштита је архивској грађи савезних органа могла бити обезбеђена методом микрофилмовања делова или комплетних архивских фондова, чиме је настајао посебан медиј – микрофилм, на коме је забележена архивска грађа могла опстати дуги низ година. Због својих техничких карактеристика, микрофилм се и данас сматра једним од најпоузданијих начина трајног чувања и техничке заштите архивске грађе као културног добра, без обзира на то да ли се налази код стваралаца или је већ похрањена на чување у Архив, у условима мирнодопских, ванредних околности, радног стања или елементарних непогода. Иако је као могућност, микрофилмовање било познато и приликом доношења првих архивских прописа у савезној Југославији, озбиљније је на примеру грађе савезних органа заживело после 1964. године.⁹²³ Почетком седамдесетих година су донета и стручна упутства за микрофилмовање архивске грађе, као резултат рада државних и републичких архивских стручних тела, једна од стручних захтева је била комплетна сређеност и обрађеност архивског фонда пре него што се приступало микрофилмовању.⁹²⁴ Током 1971. године у Архиву Југославије се радило на изради дупликата микрофилмоване грађе преузете из САД, а у циљу заштите оригиналних микрофилмских трака, као и изради сигурности микрофилмова за одређене делова појединих фондова. Указала се потреба за израдом стручног и техничког упутства у погледу микрофилмовања грађе, чувања, одржавања, сређивања и обради микрофилмске грађе.⁹²⁵ У наредном периоду је континуирано вршен преглед микрофилмских трака

године је извршен конзерваторски преглед припремљене грађе за преузимање и евидентирано „здравствено стање“ за грађу у количини од 73 м/1.

⁹²² АЈ-130-Ф286: Програм рада и извештај о раду Архива Југославије за 1976. годину.

⁹²³ АЈ-319-72-94: Годишњи програм рада Архива Југославије, за 1967. годину, од 29. децембра 1966. Током 1967. године се планирало микрофилмовање дела архивског фонда Министарства правде Краљевине Југославије, и то оног дела који се односио на делатност Комунистичке партије Југославије у предратном периоду.

⁹²⁴ *Упутство о микрофилмовању архивске грађе*, у: „Архивски преглед“, бр. 1-2, Београд, 1971, 162-167. Микрофилмовање је било прихватљиво и за ствараоце архивске грађе, посебно оне чијим је радом настајала велика количина документарног материјала, потребног за оперативне послове ствараоца али без трајније вредности или својства архивске грађе, а која је при томе оптерећивала својом количином ионако недовољно опредељен архивски простор код стваралаца.

⁹²⁵ АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину. Извештај о раду Архива Југославије за 1974. годину. На основу конзерваторских прегледа је издвојена и лечена оштећена архивска документација: очишћено је и дезинфиковано 12667 листова и конзервирано и рестаурирано 5267 листова документа, дезинфиковано је око 2 /1 архивске грађе.

ради утврђивања и евидентирања стања у коме се налази, а ради сигурности вршено је дуплирање снимака микрофилмова.

Са развојем технике репродукције и обраде грађе наметнуло се и питање заштите (физичка заштита, сређивање, обрада, излучивање, коришћење) посебних врста архивске грађе: микрофилмова, механографских трака, кодираних картица, фото-фоно-кино документације и слично). Сходно томе, у Архиву Југославије је израђен предлог програма формирања и развоја микротеке, начелно су утврђене које савезне институције у надлежности Архива стварају или поседују по било ком основу кино-фото-фоно документацију, прикупљање података о тој документацији, као и документацију насталу употребом нових техничких средстава за продукцију и обраду документације, прикупљени су подаци од значаја за сређивање ове „специјалне“ архивске грађе.⁹²⁶ Као и у случају других стручних служби, служба за техничку заштиту архивске грађе је израдила нацрт правилника о спровођењу техничке заштите грађе у архиву.⁹²⁷ Кроз микрофилмовање архивске грађе, приоритет је било микрофилмовање грађе коју треба заштитити за случај рата и грађа којој прети опасност од пропадања због честог коришћења.⁹²⁸

4.5.5 Сређивање и обрада архивске грађе савезних органа

Сређивање и обрада архивске грађе у циљу њеног оспособљавања за коришћење представљају најобимнији и најстручнији део архивистичког рада. Заједно са вредновањем архивске грађе, сређивање и обрада јесте централни задатак архива.⁹²⁹

Заједно са еволуирањем појма и суштине архивске грађе, регистратуре као ствараоца и архива, који поред административних, врше и одређене историјско-научне задатке у вези са архивском грађом, усавршавао се и однос према схватању сређености архивске грађе и документационог материјала. Могло би се рећи да су се у развоју архивске делатности „сукобила“ два принципа сређивања: принцип провенијенције и

⁹²⁶ АЈ-319-72-94: Програм рада Архива Југославије за 1972. годину на спровођењу законом одређене заштите архивске грађе федерације

⁹²⁷ АЈ-130-Ф386: Извештај о раду Архива Југославије за 1974. годину.

⁹²⁸ АЈ-130-Ф386: Реализација програмских задатака Архива Југославије у 1978. години. У 1978. години, у циљу заштите за случај рата, урађено је и дуплирано 26.885 микро снимака, а у циљу заштите и коришћења дуплирано је 54.394 микро снимака.

⁹²⁹ *Закон о Архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964, 6/1973. У случају грађе савезног порекла, законодавац се ограничио на утврђивање обавезе Архива Југославије да „сређује и обрађује преузету архивску грађу“ и да „сређене и обрађене архивске фондове региструје као споменик културе код надлежног Завода“.

принцип пертиненције.⁹³⁰ Принцип провенијенције (порекла) подржава задржавање првобитне структуре грађе, што значи поштовање структуре и организације творца фонда, у овом случају савезног органа и организације, односно канцеларијског/регистратурског пословања. У међународној архивистици као приоритетна стоји примена принципа порекла или провенијенције, принцип првобитног реда, који се може применити у случајевима када је грађа једног ствараоца сачувана у целини, са свим списима и канцеларијским односно административним књигама, добро постављеним и прецизно вођеним канцеларијским пословањем.⁹³¹ Са престанком искључиво оперативног и доказног карактера писане документације, што се везује за резултате Француске грађанске револуције у 18. веку и домете Француске архивске праксе у наредном периоду,⁹³² те схватањем архива као установа у којима се архивска документа чувају ради „виших историјско-научних интереса“, принцип пертиненције се појавио као „заговорник нове, архивистичке структуре, изабране према садржини докумената“.⁹³³ Разлог томе је било и то што архивска грађа није увек из регистратура долазила у сређеном и добро очуваном стању. Слободнији поступак виђен у принципу пертиненције, али и модалитетима принципа провенијенције, представљали су могућност да се архивска грађа фондова која није комплетно сачувана или не постоји

⁹³⁰ Gerhart Enbers, *Poslovi u arhivu*, Beograd, 1981, 94-95. Енберс је говорио о принципу пертиненције као првобитном начину образовања архивских фондова у архивима, када се велика количина аката у најважнијим централним установама налазила крајем 16. и почетком 17. века у несређеном стању (на примеру немачких држава), а потреба власти, пре свега спољне политике била је да се акта доведу у стање првобитне сређености како би било могуће остварити најрационалније њихову оперативну функцију. Сређивање је вршено према садржини или предмету акта, а касније је овај начин сређивања назван принципом пертиненције (припадности).

⁹³¹ Laura A. Millar, *Archives principles and practice*, 98-102. Laura A. Millar говори о принципу провенијенције који је резултат поштовања „организације, појединца или породице која је креирала или примила акта, која образују целину архивског материјала“. Такође као врло честу примену по овој ауторки, има и принцип првобитног реда „the principle of original order“, који се може сматрати и најстрожом применом принципа провенијенције, јер наглашава значај порекла архивских докумената односно њиховог ствараоца, при чему инсистира на строгом поштовању поступка настанка аката код ствараоца, што значи поштовање регистратурског/канцеларијског пословања и организационе структуре ствараоца.

⁹³² Gerhart Enbers, *нав. дело*, 96. Француска револуција и њене последице су извршиле непосредан утицај на организацију архива тако и на развој начела сређивања. На примеру француске архивске теорије и праксе, принцип провенијенције (порекла), подразумева као основ сређивања порекло надлештва архивалије, регистратурског творца код кога су акта заведена. На овај начин сређен фонд је назван јединственим фондом. У Холандији се под принципом провенијенције такође подразумевало стриктно придржавање регистратурског поретка. Мередавно за унутрашње сређивање једног фонда било је да је оно настало у току пословања, створено у регистратури, оваква сређеност је остајала без промена, и означена као строго регистратурски принцип, засновано на пракси ако се задржи регистратурска сређеност, онда могу да се и даље употребљавају регистратурска помоћна средства, протоколи и индекси, пописи аката.

⁹³³ Sergij Vilfan, Danica Božić-Bužančić, Krešimir Nemeth, *Sredjivanje arhivske građe*, u: „Priručnik iz arhivistike“, 108-112.

регистратурска сређеност, среди у архиву и доведе у стање да може бити стављена на коришћење заинтересованим истраживачима или другим корисницима.⁹³⁴

Сређивање и обрада архивске грађе у југословенској архивској пракси заснивало се на општеприхваћеним принципима упоредне архивистике. Архивска грађа од значаја за федерацију је у Архив Југославије, посебно у периоду 1945-1963. година, преузимана у несређеном, непописаном и расутом стању, некомплетна. Због тога је са првим озбиљнијим сређивањем и обрадом фондова било актуелно разграничење примљене грађе сходно њеним ствараоцима, формирање архивског фонда и одабир принципа сређивања грађе у оквиру фонда. За разлику од претходног периода, када је тежиште стручног рада било евидентирање незбринуте грађе на терену, њено сакупљање и допремање у савезни архив, ради неопходне заштите, у овом је периоду сређивање архивске грађе добило конкретније и квалитетније елементе. Велика количина грађе је савезних органа је преузета у Архив, тако да је сређивање постало императив.

У овом периоду су на фондовима савезних органа и организација вршени стручни послови који су потпадали под сегмент сређивања и обраде архивске грађе: прикупљање и обрада података о творцу фонда, преглед целокупне грађе фонда, евидентирање основне садржине грађе по јединицама паковања, прикупљање података за израду класификационог плана, излучивање из фонда безвредног материјала, израда основног класификационог плана и груписање грађе за основне класификационе групе, издвајање из фонда персоналија и неспорног безвредног материјала за излучивање, попис регистратурских књига фонда.⁹³⁵

Разграничење грађе, односно њена „подела“ према фондовској припадности, је вршена на основу одређених елемената односно утврђених критеријума. Формирање архивског фонда такође је једно од веома важних стручних питања. Архивска струка је деловала прилично одлучно када је постављала критеријуме за формирање архивског фонда. Практично, на примеру архивског фонда савезног органа као ствараоца, пример Народне банке Југославије, који је обрадила О. Гилер, један је од изразитијих с обзиром на то да се постојање творца фонда „протеже“ кроз југословенску државу од 1918. њеног распада 1991. године. Историјат банкарства у Југославији прилично је детаљно обрађен

⁹³⁴ Gerhart Enbers, *нав. дело*, 106-108. Холандија је предложила и функционални принцип под којим се подразумевало сређивање архивалија према задацима функцијама творца регистратуре, независно од његове административне поделе Група аутора, *Приручник из архивистике*, 107-129. Б. Лекић, *Архивистика*, 111-129.

⁹³⁵ АЈ-319-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину. Пример сређивање грађе фонда Генералне дирекције државних пољопривредних добара и фонда Министарство тешке индустрије Владе ФНРЈ.

у реферату Гилерове, од оснивања, преко престанка постојања и целине по временским периодима, пружио је довољно сазнања те су и утврђени критеријуми одлучујући за формирање архивског фонда. Наводи се статус правног лица, назив фонда (који је у југословенској архивској пракси увек последњи назив творца фонда, без обзира на временске прекиде у обављању одређених функција), граничне године фонда које не морају бити граничне године грађе, у зависности од степена сачуване документације, што се није сматрало „последницом неразграничености или несређености фонда“. Такође, фондурске припадност докумената, код поменутог савезног органа је имала своје особености. На основу опсежне анализе, разумећемо да су критеријуми за формирање архивског фонда на савезном нивоу, бар кад су у питању банкарске организације: промене у друштвено политичким и државном уређењу, законски прописи којима су биле одређене статус, функције и делокруг рада савезног органа (оснивање и ликвидација, статус правног лица структура органа, послови који су стављени у делатност органа). Промене у карактеру, организацији и надлежности творца фонда такође су могле бити критеријум за формирање фонда, али није имао статус увек примењивог критеријума, већ се његова примена ценила у појединачним случајевима и у зависности од постојања и примењивости других критерија. Наравно да је континуитет пословања, у основној делатности савезног ствараоца, у оквиру једног друштвено-политичког и државног уређења био од важних критеријума за формирање фонда.⁹³⁶

На примеру архивске грађе органа федерације, принцип провенијенције је примењиван приликом сређивања фондова са утврђеним канцеларијским пословањем/регистратурским, односно уз постојање књига евиденције. Пример у том смислу представља архивски фонд *Савезна државна арбитража 1947-1954 (1947-1954)*. Архивска грађа овог фонда је преузета у Архив Југославије 1967. године, од Врховног привредног суда Југославије.⁹³⁷ Архивска грађа фонда *Савезна државна арбитража* је сређена по принципу провенијенције и првобитног реда, с обзиром на то да је стваралац грађе у свом раду примењивао прецизан систем евидентирања и одлагања предмета.⁹³⁸

⁹³⁶ Olga B. Giler, *Formiranje arhivskog fonda na nivou federacije iz oblasti bankarstva*, referat podnet na Drugom Saveznom savetovanju arhivskih radnika Jugoslavije održanom u Neumu, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 1982, 43-46. U

⁹³⁷ AJ-213, Досије фонда, Записник о примопредаји грађе између Врховног привредног суда у Архива Југославије од 2. новембра 1967.

⁹³⁸ AJ-128, Инвентар фонда. Класификациона шема по којој је грађа сређивана обухватала је два сегмента: списе предмета (одлуке и закључци по била груписана као спорови „С“ и закључци о извршности „И“, и посебно књиге евиденције, које су сачуване у приличном броју. Иначе грађа фонда је у приличној мери комплетна и физички добро очувана, а приликом преузимања извршено је препакивање у нове фасцикле, како би се иста заштитила од пропадања. Током сређивања је вршена и валоризација грађе, тако да је излучена количина од око 87, 8 м/1. Преостала количина документације са статусом архивске грађе (трајно

У историјској белешци, као делу инвентара фонда *Министарство за федералне јединице Демократске Федеративне Југославије 1945-1946*, није изричито наведено по ком је принципу извршено сређивање. Описно речено, с обзиром на количину и фрагментарно сачувану грађу овог ствараоца, прилично упрошћеној организационој структури Министарства и централизованом канцеларијском пословању (за свако министарство републике вођено), грађа је класификована најпре по фондовским целинама (министарства), а потом у оквиру целине сређена по годинама, а у оквиру године по хронологији.⁹³⁹

Како у случају грађе савезних органа то није био увек случај, део је грађе био у регистратурском поретку, други део се на основу сигнатура могао вратити у првобитни поредак, али је зато највећи део грађе био несређен, па је на основу административних ознака било тешко готово неизводиво успоставити регистратурски поредак.⁹⁴⁰ Из тог разлога је у највећем броју случајева архивска грађа савезног порекла сређивана по принципу слободне провенијенције.⁹⁴¹

Грађа фондова савезних органа и организација (али и грађа фондова централних надлештава Краљевине Југославије) је скоро до касних осамдесетих година преузимана сукцесивно, не ретко у расутом стању, некомплетна, оштећена (посебно оних делова фондова који су после децентрализације савезне администрације преузимани од укинутих установа или њихових наследника без најосновније регистратурског поретка). На примеру фонда *Савезна планска комисија*, методологија сређивана је обухватала прикупљање и обраду података о творцу фонда, преглед граше (87 м/1) и прикупљање

чување) износила је око 10, 2 м/1, што процентуално у односу на укупно примљену количину граше од око 102,5 м/1, износи око 10%.

⁹³⁹ АЈ-22, *Министарство за федералне јединице Демократске Федеративне Југославије 1945-1946, Инвентар фонда*. У току рада на сређивању и обради, а због фрагментарно сачуване мале количине грађе, заузет је став да се грађа министарстава као фондовска целина обједини и образује један обједињени фонд.
⁹⁴⁰ Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, 82-83. Неуједначен систем архивирања као и друга нерешена питања у вези са канцеларијским пословањем били су последица непостојања било каквих прописа о канцеларијском пословању у првом периоду, а по установљавању тих прописа, евидентна је била недоследност у њиховој примени.

⁹⁴¹ Годоровић, Митар, *Примена принципа слободне провенијенције у Архиву Југославије*, у: „Архивист“, часопис Архива Југославије, У архивистичким расправама на међународном нивоу се истицало да „лаици мисле како целокупна документација једног архивског депоа треба да буде груписана према принципу пертиненције и према општем плану класификације, али је тај принцип према мишљењу на међународном нивоу одбачен, иако врши утицај на de facto ситуацију у архивима“. Према схватању француских архивиста, „језгро сређивања представља принцип провенијенције, по коме сва документација једне установе или једног лица, издвојена по свом пореклу, треба да буде остављена заједно као архивски фонд“, или ако није у таквом стању примљена у архив, „поново се групише и сређује као архивска целина и не сме се мешати са документима другог порекла“. Видети више: *Johanes Papric, Savremeni metodi sređivanja arhivske građe nastale pre 1800. godine* (peti međunarodni kongres arhiva), у: „Arhivist“, 1-2/1964, Beograd, 1964, 12-26.

података о грађи фонда, потребни за сређивање и обраду фонда. На основу тих података је израђен основни класификациони план и оријентациона лист категорија материјала за излучивање. Извршено је груписање архивске грађе фонда на основу класификационог плана на 12 основних група и у оквиру група на подгрупе, које су у конкретном случају биле систематизоване као: план пропорција, План производње, План инвестиција, Општи план, Евиденција и статистика, Петогодишњи план Обнова Репарације, Унра-материјали Истра, Трст и словеначко приморје, Односи са војним органима, Персоналије. У току даљег рада сачињени су детаљнији класификациони планови на основу којих је вршена даља класификација грађе унутар класификационих група и подгрупа, формиран су и сређени предмети и архивске јединице, сачињени су описи садржине архивских јединица, сачињени су привремени пописи грађе и пописи регистратурских књига, техничка припрема за инвентарисање фонда.⁹⁴²

Приликом сређивања су утврђиване оријентационе листе категорија материјала за излучивање, обзиром да је израда ових листа у регистратурама савезне провенијенције тек средином шездесетих година заживела као један вид вредновања регистратурског материјала у процесу његовог настанка. На основу оријентационих листа категорија вршено је издвајање и излучивање дупликата, односно безвредног регистратурског материјала. Приликом сређивања фонда *Комисија за ванредни увоз прехранбених артикала Владе ФНРЈ (1950-1952)*, иако мале количине грађе, вршено је издвајање и излучивање безвредног регистратурског материјала. Количина грађе преузете у архив је износила око 3 м/1, а по извршеном излучивању за чување је остало око 2,30 м/1. Код овог фонда наилазимо на специфичност која нам пружа сазнање о поступању са грађом код регистратуре односно у Сервису за рачуноводствене и административне послове СИБ-а, где се налазила до преузимања у архив. У краткој белешци о фонду је наведено да је иста у Сервису „била основно груписана и пописана, тако да у архиву није било могуће реконструисати њено првобитно стање и поредак“ Наводи се даље да грађа била груписана „некад по материји, некад по врсти грађе, а некад по кореспондентима, без икакве хронолошке ознаке, тако да често описи нису одговарали стварном стању грађе у фасцикли“.⁹⁴³

У оквиру фондова вршене су ревизије као и потребне коректуре у класификацији грађе и описима архивских јединица, обзиром на често накнадно пронађене грађе. Обављани су технички послови у вези са инвентарисањем грађе: стављање грађе у

⁹⁴² АЈ-130-Ф286: Извештај о рада архива Југославије за 1975. годину; АЈ-41, Инвентар фонда

⁹⁴³ АЈ-127, Инвентар фонда

типске фасцикле и нове кошуљице, преношење сигнатура са радних кошуљица и фасцикли на нове. Израђени инвентари фондова су редиговани, а за поједине формиране фондове су се већ стекли услови за израду историјских белешки. За грађу која се трајно чувала вршено је коначно сређивање према утврђеном класификационом плану.⁹⁴⁴ Грађа је сређивана у оквиру формираних архивских јединица, након чега су рађени описи садржине архивских јединица.⁹⁴⁵

Планирани су стручни послови на „елементарном“ сређивању фондова савезних министарстава, као и излучивање шкартирање безвредног регистратурског материјала из ових фондова. По шкартирању су се евиденције о фондовима у погледу количине архивске грађе ажурирале.⁹⁴⁶

За двогодишњи извештајни период (1963-1964. година), на основу уговора склопљених са Савезним секретаријатом за образовање и културу, око 2.500 дужних метара архивске грађе је сређено и обрађено у Архиву. Интенција је била да се првенствено ради сређивање и обрада архивска грађа која потиче из Краљевине Југославије и коначно утврди који су сви извори остали сачувани за тај период обзиром на актуелне проблеме изучавања историје између два рата, као и послератна архивска грађа која има посебан значај и за науку и за оперативу (злочини, репарација, аграрна реформа, колонизација). Стога су предмет сређивања били архивски фондови социјалистичког периода који су садржали архивалије са подацима о наведеним случајевима.⁹⁴⁷ За разлику од претходног периода, у 1978. години је сређено 10 фондова и збирки из социјалистичког периода.

На примеру тада приоритетних архивских фондова који су сређивани у Архиву Југославије види се методолошки приступ овој групи архивистичких послова: прегледом архивске грађе утврђиване су класификационе групе, унутар којих су утврђиване класификационе шеме као основ за класификацију грађе унутар фондова. Грађа *Комитета за социјално старање Владе ФНРЈ* је примљена у Архив „у више наврата“, а по пријему 1961. године је извршено „разграничење фондова“, када је из грађе других фондова издвојен део материјала настао радом овог Комитета и припојен фонду. У

⁹⁴⁴ АЈ-319-72-94: Извештај Архива Југославије о извршењу задатака уговорених са Савезним саветом за образовање и културу за 1969. годину

⁹⁴⁵ АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину. Пример грађе фонда Министарство индустрије ФНРЈ, чија је грађа преузета у више наврата:

⁹⁴⁶ АЈ-319-72-94: Годишњи програм рада Архива Југославије, за 1967. годину.

⁹⁴⁷ АЈ-319-72-94: Годишњи програм делатности Архива Југославије на спровођењу његових законом утврђених обавеза на заштити архивске грађе предвиђене уговором са Савезним саветом за образовање и културу за 1968. годину.

инвентару фонда је забележено стање некомплетности, расуто, лоше физичко стање, а по пријему је грађа сређена хронолошки „број на број“, док је један део „претходним сређивањем издвојен на организационе делове“, према структури творца фонда. Приликом израде класификационог плана, констатовано је да управо због некомплетности грађе, обимног шкартирања безвредног регистратурског материјала, одређеног броја неевидентираних значајних аката, стабилне организационе структуре творца фонда где су одељења задржала континуитет, фонд је сређен по принципу слободне провенијенције – организациона структура творца фонда. Грађа унутар одељења је класификована по материји.⁹⁴⁸

Слично је било и са грађом фонда *Савет за пољопривреду и шумарство Владе ФНРЈ* (Комплекс фондова органа управе за пољопривреду и шумарство Владе ФНРЈ)⁹⁴⁹ за који је прво и најобимније сређивање вршено непосредно после првог пријема, 1952. године. Последњи пријем грађе се догодио током 1970. године, када је грађа преузета од Сервиса за административно-рачуноводствене послове СИБ-а, На примеру архивског фонда, У првобитном сређивању материјала примљеног „у врло расутом и хаотичном стању“, помешаног са документацијом других савезних твораца, послови су обухватили проучавање организационе шеме и структуре творца фонда, разграничење грађе по фондовима, потом њено класифицирање према сигнатури сваке установе односно одељења, а у оквиру њих је поштован хронолошки ред аката и предмета, по деловодним бројевима, а незаведена акта (без деловодног броја) по пропису одлагана на крају годишта.

С обзиром на садржину грађе *Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача Владе ФНРЈ*,⁹⁵⁰ израђени картони са подацима за свако лице које је квалификовано као ратни злочинац. Картони су сређени по абecedном реду, провером кроз регистар Државне комисије, у картоне су унете одговарајуће словне и бројчане ознаке. Такође је израђена картотека за одлуке земаљских комисија за коју је сачињен строго абecedни регистар, посебно су формирана досије фолксдојчера,

⁹⁴⁸ АЈ-33, *Комитет за социјално старање Владе ФНРЈ 1946-1951 (1946-1951)*, Сумарно-аналитички инвентар фонда (Библиотека информативних средстава Архива Југославије -инвентари фондова и збирки)

⁹⁴⁹ АЈ-4, *Савет за пољопривреду и шумарство Владе ФНРЈ 1950-1953 (1944-1953)*, Инвентар фонда, Досије фонда, Честе реорганизације, посебно у периоду од 1946. до 1950. године су доводиле до неажурног вођења административног пословања, па је Стручни савет Архива одлучио на својој седници 1957. године да „грађа свих установа које су се руководиле пољопривредом и шумарством на савезном нивоу буде груписана у једном комплексном фонду са јединственом сигнатуром“. Закључком Колегијума одржаног 20. децембра 1990. године назив фонда је промењен у *Комплекс фондова органа управе за пољопривреду и шумарство Владе ФНРЈ 1950-1953 (1944-1953)*.

⁹⁵⁰ АЈ-110, *Државна комисија за утврђивање злочина и њихових помагача 1945-1948*, Досије фонда

класирана и сређена по абecedном реду, урађена је картотека за ову врсту документације, као посебна група докумената су сређени записници са саслушања оштећених лица, пријаве ратне штете, класификоване по територијалном принципу (републике, срезови, места). Вршено је и техничко сређивање аката (исправљање докумената, скидање спајалица, стављање у кошуљице уз бројчану ознаку).⁹⁵¹ Током 1975. године грађа поменутог фонда је припремана за завршне стручне и техничке послове у циљу инвентарисања и израде Инвентара фонда према упутству које је сачињено за потребе стручног рада у архиву.⁹⁵²

Пример сређивања комплексног фонда *Репарационе Комисије* при Влади ФНРЈ (у количини од 83,50 м/1) показује да су вршене следеће стручне операције: класификација грађе унутар формираних класификационих група, формирање растурих предмета, формирање архивских јединица, сређивање документацију у оквиру архивских јединица, израда описа садржине архивских јединица, излучивања безвредно регистратурски материјал. Посебно је сређивана, као тематска целина, рачуноводствено-финансијска документација, где су утврђиване категорије безвредног регистратурског материјала за излучивање, односно категорија за трајно чување⁹⁵³. У грађи фонда, која се односи на серије репарационе робе (постројења) вршена је класификација на основне и ниже класификационе групе, на грађи Делегације репарационе комисије у Немачкој класификација на класификационе групе, подгрупе и мање скупине, до архивске јединице. У рачуноводствено-књиговодственој документацији, приманоте које су претходно класиране по годинама и досијеима, вршено је класификовање на ниже класификационе групе, док је картотека класирана и на ниже подгрупе.⁹⁵⁴ Стога су ове врсте докумената према утврђеним Листама категорија

⁹⁵¹ АЈ-319-72-94: Извештај Архива Југославије о извршењу задатака уговорених са Савезним саветом за образовање и културу за 1969. годину.

⁹⁵² АЈ-130-Ф368: Програм рада Архива Југославије за 1975. годину.

⁹⁵³ АЈ- 54, *Репарациона комисија при Влади ФНРЈ (1945-1954)*, Инвентар фонда.

АЈ-312-72-94: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1971. годину до 30. јуна 1971. У току рада на грађи овог фонда вршено је излучивање мултипликата реституционих захтева, а по класификацији расуте рачуноводствене грађе, који су чинили значајну количину безвредног регистратурског материјала. Део рачуноводствене архиве је класитан према категоријама докумената.

⁹⁵⁴ АЈ-54, Инвентар фонда. Уопште је статус рачуноводствене документације као архивске грађе био предмет стручног разматрања. Масовну документацију су чинили транспортни рачуни, отпремнице и извештаји, који нису садржали значајне податке за историјска или научна истраживања.

АЈ-312-72-94: Програм рада Архива Југославије за 1972. годину на спровођењу законом одређене заштите архивске грађе федерације. У току 1972. године по истој методологији су започета сређивања грађе фондова савезних органа: Савет за машиноградњу, Генералне дирекције црне металургије, Генералне дирекције мотора. Припреме за сређивање и обраду, излучивање безвредног регистратурског материјала је вршено на фондовима Савезне дирекције за резерве индустријских производа, Дирекције државних пољопривредних добара, Централни комитет савезна омладине Југославије, Генерална дирекција из области индустрије, Државни секретаријат за послове опште управе и буџета, Министарство

имале краткорочан рок трајања. Рад на овом као и фонду *Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача* је трајао више година, а сређивање ових фондова је постављено као приоритет у оквиру заштите архивске грађе настале радом органа федеративне Југославије.

На грађи фонда *Министарство индустрије ФНРЈ*⁹⁵⁵ (у количини од 30 метара дужних), методологија сређивања је обухватала: сређивање документације у оквиру раније формираних архивских јединица, израда описа садржине тих јединица, допунско излучивање безвредног регистратурског материјала, стручне припреме (корекција у класификацији грађе и опису јединица, коначни редослед класификационих група и архивских јединица у фонду, распоређивање грађе према утврђеном редоследу), као и техничка припрема за инвентарисање фонда (улагање архивских јединица у типске кошуљице или фасцикле, нумерација фасцикли и сигнирање архивске јединице), редакција описа садржине архивских јединица и израда инвентара фонда према Упутству Архива.⁹⁵⁶

Сређивање фонда *Министарства тешке индустрије ФНРЈ* (27 м/), обухватао је рад по методологији у целини: прикупљање и обрада податка о творцу фонда преглед грађе целокупног фонда, евидентирање основне садржине грађе по јединицама паковања, прикупљање података потребних за израду класификационог плана, израда основног класификационог плана и груписање грађе према основном класификационом плану, издвајање из фонда персоналија и неспорни безвредни материјал за излучивање, попис регистратурских књига фонда.⁹⁵⁷ На фонду *Министарства тешке индустрије ФНРЈ* најпре су прикупљени и обрађени подаци о творцу фонда. Потом је завршен преглед грађе целокупног фонда евидентирана је основна садржина грађе и прикупљени подаци за израду класификационог плана. По сачињеном плану вршена је класификација грађе и формирање архивских јединица.⁹⁵⁸

Почетак сређивања грађе једног од врло значајних архивских фондова из првог периода социјалистичке Југославије фонда, *Президијум Народне скупштине ФНРЈ*, је подразумевао преглед грађе и регистратурских књига фонда. Прикупљање података о творцу фонда и грађи, те на основу њих израда основног класификационог плана, а

трговине и снабдевања, Министарство државних набавки, Савет за промет робом, Министарство лаке индустрије, Савез за прерађивачку индустрију.

⁹⁵⁵ АЈ-17, Инвентар фонда.

⁹⁵⁶ АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину. АЈ-312-72-94. Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1971. годину до 30. јуна 1971.

⁹⁵⁷ АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину

⁹⁵⁸ АЈ-312-72-94: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1971. годину до 30. јуна 1971.

потом као прва операција у непосредном сређивању била је основна класификација грађе фонда. По утврђеној методологији је током 1975. године започет рад на: Президијум Народне скупштине. Уз класификацију и сређивање је издвајан безвредни материјал за излучивање, а инвентар фонда је рађен током 1976. године.⁹⁵⁹

Архивска грађа *Савезног извршног већа*, као једног од најзначајнијих стваралаца на нивоу федерације, сређена је по принципу слободне провенијенције, уз поштовање организационе структуре ствараоца фонда, али не и његове унутрашње организације. Специфичност самог творца фонда, његова делатност као и стање грађе, наметнули су решења у погледу класификације и систематизације грађе. Методологија се заснивала најпре на груписању грађе на основне и ниже класификационе групе на основу претходно сачињеног класификационог плана. По принципу провенијенције и слободне провенијенције је сређена грађа Председништва Владе за период 1945-1953. година, претходно подељена на 183 класификационе јединице. Потом су формиран и сређени предмети односно архивске јединице преписке и другог материјала, уз допунско излучивање безвредног регистратурског материјала и израду описа садржине архивских јединица. Приликом прегледа рачуноводствене грађе Председништва Владе израђена је оријентациона листа за излучивање на основу које је исти издвојен и излучен. Код овог фонда није било формиране јединствене оријентационе листе, посебно за период до утврђивања листе као обавезног акта на основу кога се сређује и вреднује односно одабира архивска грађе, крајем шездесетих година. Посебно је класификована грађа СИБ-а коју је чинила преписка Бироа СИБ-а за период 1953-1970. Специфичност методологије сређивања архивске грађе савезних органа, посебно сложеније структуре, је захтевала израду класификационих планова за сређивање грађе посебних делова у саставу ових органа, што се види управо на примеру архивске грађе фонда *Савезно извршно веће*.⁹⁶⁰

Поред наведених фондова савезних органа управе, и грађа *Савезног суда* је, још по првом пријему у Архив била подвргнута сређивању. Током сређивања је било констатовано да архивска грађа овог савезног органа није потпуна (примера ради, недостајали су разни кривични предмети по захтеву за заштиту законитости савезног

⁹⁵⁹ АЈ- 15, Президијум Народне скупштине ФНРЈ, 1942-1957, Инвентар фонда. АЈ-713-Ф286: Извештај о раду Архива Југославије за 1974. годину; Програм рада Архива Југославије за 1975. годину; Извештај о раду Архива Југославије за 1975. годину.

⁹⁶⁰ АЈ, 130, *Савезно извршно веће, 1953-1992*, Инвентар фонда. Грађе Савезног извршног већа је примљена у више наврата, у периоду од 1973. до 1977. године. Знатна количина грађе је била административно везана за Биро секретара СИБ-а, а у недовољно чврстој и једнообразног администрације овог савезног органа, кроз грађу се једино може пратити континуитет Бироа секретара СИБ-а од 1953. до 1970. године.

јавног тужиоца за период 1946-1950. година).⁹⁶¹ На примеру Савезног суда, преузета архивска грађа је сређена по принципу провенијенције и првог реда, пошто је регистратурска грађа истог у настанку евидентирана у основне евиденције и архивирана по утврђеном систему који је предвиђен административним пословањем ствараоца. Грађа је архивирана по материји односно по одговарајућим групама, а основни материјали груписани су по словним ознакама. Израђена класификациона шема садржала је десет класификационих група, у складу са организацијом овог савезног органа. Тако су формиране групе строго поверљиве архиве поверљиве архиве, судске управе, документационо информатичког материјала, кривини предмети, грађански предмети, управни предмети, финансијска документације, персонална документација, књиге евиденције. Архивски фонд овог ствараоца је сређен и обрађен, а за потребе истраживања је израђен и научно обавештајни апарат – сумарно-аналитички инвентар фонда. Граничне године фонда су 1945-2005, укупна количина грађе износи 35,50 м/1, садржи списе предмета и књиге евиденција. Грађа фонда је углавном оригинална, али постоји и знатан број оверених преписа и неоверених копија.⁹⁶² Грађа је сигнирана према методологији: сигнатура ознаке Архива Југославије (АЈ), број фонда (212), број фасцикле и јединице описа.⁹⁶³

Сређивање некомплетних фондова је било додатно отежано и због лоше администрације, честих реорганизација у спољној и унутрашњој структури институције, што поред несређеног стања става и додатне тешкоће у утврђивању граница фондова, утврђивању класификационих планова, формирање предмета и других целина. Некомплетном и несређеном стању фонда доприносило је и уврежена пракса специјалних архива, института, органа и организација да преузимају поједине делове фонда без икаквог основа односно издвајали поједине целине докумената, или појединачне предмете ради својих потреба. Због овакве праксе, која је била честа до

⁹⁶¹ АЈ,212, *Савезни суд Југославије, 1946-1974, Инвентар фонда*. У записнику о прегледу грађе Савезног врховног суда од 14. априла 1958. године је било констатовано да су уништене „четири фасцикле регистратурске грађе, одлуком Председништва Владе ФНРЈ 1951. године. Пошто није наведено о којој се грађи ради, претпоставка стручне службе Архива је била да се радило о разним кривичним предметима, а узимајући у обзир да је Одлуку донело Председништво Владе ФНРЈ, као и да исти предмети недостају приликом пријем дела фонда у Архив“.

⁹⁶² АЈ-212, Досије фонда Савезни суд, Инвентар фонда. Од докумената су најзаступљеније пресуде, решења, жалбе, захтеви, записници, извештаји, статистички подаци, реферати, анализе, тумачења, упутства, уредбе, уговори, статuti, закључци, дискусије, правна мишљења, примедбе, географске карте, мобле, елборати и слично, сасчињени на српском, хрватском, словеначком, македонском језику, односно у складу са применом службених језика у СФРЈ.

⁹⁶³ АЈ-212, Досије фонда Савезни суд, Инвентар фонда (Архив Југославије, 2011) Граничне године фонда су 1945-2005, укупна количина грађе износи 35,50 м/1

доношења *Закона о Архиву Југославије* и утврђивања његових права и обавеза према савезним органима као творцима архивске грађе, односно док законодавац није прописао обавезао предаје архивске грађе у регистратурски сређеном стању, Архиве Југославије је обављао и поједине послове сређивања који су спадали у домен рада регистратуре.⁹⁶⁴ Перспективни план сређивања и обраде архивске грађе фондова преузетих у Архив Југославије до краја 1970. године представљао је дугорочну визију стручног опредељења савезног архива у погледу оптималне заштите архивске грађе савезних органа и организација у наредном периоду. Специфичност методологије сређивања архивске грађе савезних органа и организација у Архиву је била евидентирање и издвајање персоналне грађе из фондова. При томе су се евидентирали подаци о фондовима којима припада, граничним годинама настанка и степену сређености грађе. Сачињен је план сређивања ове врсте документације према приоритету утврђеном на основу захтева за регулисање статуса грађана из радног односа.⁹⁶⁵ Увидом у инвентаре архивских фондова види се да су персоналије издвојена целина архивске грађе у оквиру сваког фонда те да физичког издвајања истог није било. У супротном, могла би се отворити стручна расправа о исправности и прописном систему сређивања архивске грађе савезних органа и организација, с обзиром на основни принцип архивистике који је подразумевао недељивост архивског фонда, односно очување његове целовитости.

У Архиву Југославије је сачуван већи број значајних фондова из периода између два рата, већина њих није комплетна, односно фрагментарно сачувана. Фондове социјалистичког периода државне провенијенције је чинила грађа савезних министарства, савети, дирекције, савезне правосудне и друге институције. Укупно архивских фондова је у Архиву Југославије, према статистичкој анализи почетком

⁹⁶⁴ АЈ-312-72-94. Образложење Програма делатности Архива Југославије за 1970. годину. Стога се и у наредним годинама делатност Архива Југославије на најстручнијим пословима сводила на два нивоа: примарни који је обухватао разграничење архивске грађе, формирање и комплетирање архивских фондова, сређивање расуте грађе, регистратурски и архивистички, док је други део стручних послова представљао вишу фазу, обрду и припрему сређене архивске грађе за израду научно-обаештајних средстава, каталога, инвентара, публиковање грађе и инвентара, сигурносно микрофилмовање архивске грађе. Овај приступ би требало да буде изузетак, односно примењен искључиво у случајевима када је неопходно заштитити архивску грађу и документарни материјал код ствараоца од физичког уништења или нестанка, јер су послови регистратура/стваралаца и послови архива као установа заштите архивске грађе међусобно различити, али и компатибилни, с тим што се у архивима врши архивистичка заштита савезне или друге провенијенције, као виши степен сређивања, обраде и припреме за њено коришћење.

⁹⁶⁵ АЈ-130-Ф386: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1976. годину. Евидентирано је 575 дужних метара издвојене персоналне грађе и 48 фондова којима она припада.

шездесетих година, било 207, од тога сређено 114, несређено 93, из периода пре ослобођења 51 фонд, а из социјалистичког периода 156 фондова.⁹⁶⁶

4.5.6 Евиденције архивске грађе у савезном архиву

Архивска грађа и регистратурски материјал, као законом заштићен документациони извор података и сведочанстава који имају својство архивске грађе, се евидентира ради заштите и коришћења, без обзира на то да ли се налази код архива или стваралаца. Евидентирање регистратурског материјала и архивске грађе од посебног интереса за федерацију било једно од битних начела на којима се заснивала њена заштита. Истовремено је евидентирање представљало обавезних и савезних органа као стваралаца и ималаца и Архива Југославије, а евиденција се посебно водила за грађу и регистратурски материјал који се налазио у архиву, а посебно за исти који се налазио ван архива, а који је архив био дужан по закону да преузме. Обављало се на закону донетим *Начеланима о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала (1967)*⁹⁶⁷ Доношењем и почетком примене *Начела* дефинисале су се и конкретизовале обавезне евиденције архивске грађе, регистратурског материјала и стваралаца истих области заштите архивске грађе од интереса за федерацију.⁹⁶⁸

Ради вођења евиденције о архивској грађи и регистратурском материјалу, Архив је прикупљао податке о савезним органима као ствараоцима.⁹⁶⁹ Током 1966. и 1967. године у циљу формирања неопходне евиденције о савезним регистратурама, посебно се радило на прикупљању података, из обрађених извора, за све централне односно савезне органе и организације, од 1918. до 1967. године, чија би архивска грађа имала

⁹⁶⁶ Милош Константиновић, *Архивска служба југославије, (кроз статистичке податке)*, у „Архивист“, XXV, 1-2, 1975, 17, 63. Укупна количина грађу у дужним метрима износила је 10.810, из периода пре ослобођења 4.958 а из периода социјалистичког 5,852 м/1. Укупно у метрима сређено је било 7.123 м/1, од чега 3.877 м/1 из периода до 1941. године, а из социјалистичког периода 3.246 м/1. Несређена грађа у метрима је износила 3.687 м/1, од чега из предратног периода 1.080 м/1, а из социјалистичког периода 2.607 м/1.

⁹⁶⁷ *Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала*, Сл. Лист СФРЈ, бр.88/1970.

⁹⁶⁸ АЈ-329-72-94. Записник са седнице савета Архивског савета Југославије, одржане на дан 10. Јула 1967. Године у Београду.

⁹⁶⁹ АЈ-319-72-94: Годишњи програм делатности Архива Југославије на спровођењу његових законом утврђених обавеза на заштити архивске грађе предвиђене уговором са Савезнимсаветомза образовање и културу за 1968. годину, Ствараоци и имаоци архивске грађе од посебно значаја за федерацију су имали обавезу да обезбеђују услове за одржавање регистратурског материјала и архивске грађе, као и да Архиву Југославије достављају посебне податке и евиденције о истима. Обавеза Архива Југославије је било евидентирање архивске грађе од посебног интереса за федерацију, посебно органа федерације, организација основаних за вршење послова из надлежности федерације и савезних органа друштвено-политичких и других организација

значај за федерацију. Прикупљени подаци су обрађивани у циљу израде Прегледа централних односно савезних органа и организација, за које се утврди да њихова документација има значај архивске грађе од посебног интереса за федерацију. По прикупљеном материјалу, сачињен је први део Прегледа савезних органа федерације и њихових подручних јединица за период 1945. до 1953. године.⁹⁷⁰

У току 1968. године је, по истој методологији, у Преглед твораца архивске грађе од посебног интереса за федерацију уведено 215 нових органа федерације и њихових подручних установа. Оформљен је целовит Преглед савезних стваралаца архивске грађе за период од 1945. до 1967.г., који је обухватао 567 установа и органа федерације. Преглед савезних органа и организација је садржао податке о променама код савезних стваралаца као што су оснивање, статусне промене, укидање, надлежност, преношење одређених делатности, реорганизацију, фузионисање, промене назива, са упутом на службене листове или друге изворе из којих су подаци преузимани.⁹⁷¹ Добијамо сазнања о непосредној методологији евидентирања регистратура у овом периоду: пре свега су основни подаци истраживани у службеном гласилу СФРЈ, као и прикупљањем података од самих ималаца или твораца приликом вршења стручног надзора или пружања стручне помоћи.⁹⁷² Ради лакшег и бржег уноса свих текућих организационих промена у Преглед савезних регистратура, облик ове евиденције су чинила досијеа класирана на

⁹⁷⁰ АЈ-319-72-9: Мишљење Савезног савета за образовање и културу, којим се прихвата предлог годишњег програма рада Архива Југославије, 14. фебруара 1967.

АЈ-319-72-94, Годишњи програм делатности Архива Југославије на спровођењу његових законом утврђених обавеза на заштити архивске грађе предвиђене уговором са Савезним саветом за образовање и културу за 1968. годину. У Архиву Југославије су планирани детаљнији и свеобухватнији послови на ажурирању евиденција о архивској грађи, те равномерној расподели стручних лица на евидентирању, обради и попуњавању најзначајнијим архивских фондова савезне државе, како код стваралаца, тако и по преузимању у Архив.

⁹⁷¹ АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности Архива Југославије за 1971. годину. Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1971. годину до 30. јуна 1971. Током 1971. године регистроване су промене код савезних органа и организација.

⁹⁷² АЈ-319-72-94: Годишњи програм делатности Архива Југославије на спровођењу његових законом утврђених обавеза на заштити архивске грађе предвиђене уговором са Савезним саветом за образовање и културу за 1968. годину. У том периоду је на нивоу савезних органа било доста статусних и организационих промена, реорганизација, припајања, раздвајања, промена назива или делокруга рада, поједини органи су губили статус савезних или су неки послови из надлежности федерације прелазили у надлежност република, чиме је додатно био отежан поступак евидентирања тих стваралаца односно ималаца и архивске грађе и регистратурског материјала који је настајао њиховим радом.

АЈ-318-132-178: Извештај о извршењу Програма рада Архива југославије за 1968. годину. Према одредбама Закона о Ариву Југославије, обавеза савезних регистратура је била да доставља податке Архиву, неопходне за образовање евиденције о савезним регистратурама, што уколико ови ствараоци нису чинили, повлачило је прекршајну одговорност.

одређени начин, али су, према потреби, рађене и помоћне евиденције, као што су спискови, шеме, картотеке.⁹⁷³

Озбиљни и свеобухватни стручни напори да се класификују и систематизују евиденције о савезним органима и организацијама као творцима и архивској грађи односно регистратурском материјалу који се код њих налази, су довело до њиховог дефинисања 1971. године. Тада су евиденције о архивској грађи изван архива, које је водила спољна служба у Архиву Југославије, чинили:

1. Преглед савезних органа и организација као твораца регистратурског материјала односно архивске грађе федерације;

2. Преглед регистратурског материјала и архивске грађе која се налази код савезних органа и организација,

3. Преглед сређених и пописани фондова у савезним органима и организацијама, а у вези са сређивањем и пописивањем истог у регистратурама, као и фондова сређених и пописани уз стручну помоћ архива, у савезним органима и организацијама ;

4. Досијеа архивске грађе и регистратурског материјала који се налазе у савезним органима.⁹⁷⁴

По нашем мишљењу, једну од најзначајнијих основних евиденција савезних стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала, аналитичког карактера, представља Досије регистратуре. Акта као саставни део Досијеа регистратура садрже податке о оснивању, надлежности и раду творца грађе, податке о стручном раду на заштити архивске грађе код савезног органа, Листу категорија са роковима чувања, записнике о стручном надзору, податке о излучивању безвредног регистратурског материјала, одабирању архивске грађе и њеној предаји савезном архиву, те се с правом говори о Досијеу као „личној карти“ регистратуре.

⁹⁷³ АЈ-319-130-175: Акт Архива Југославије упућен Савезном секретаријату за образовање и културу, бр.01-114/1 од 5. априла 1957. године. Преглед је требало да пружи увид у оне делове регистратурске грађе које су се односиле на послове пренете на републичке органе, приликом реорганизације и децентрализације савезних органа управе, јер ће Архив Југославије у тренутку доспећа преузети и архивску документацију о обављању свих послова који су до реорганизације били у надлежности савезног органа ил организације. *Извор:* АЈ-319-130-175: Мишљење о предлогу програма делатности Архива Југославије у 1967. години.

⁹⁷⁴ АЈ-312-72-94: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1971. годину. У каснијем периоду преформулисан је назив ове евиденције, те је опште-прихваћен назив Досије регистратуре или творца архивске грађе. Преглед сређених и пописаних фондова у савезним органима и организацијама су садржали назив институције у којој се фонд налази, назив фонда, граничне године грађе у фонду, количину грађе, количину и граничне године дела фонда који је преузет у Архив, али и друге податке за које је надлежна служба у Архиву Југославије сматрала да је од значаја

Основне евиденције о савезним регистратурама и архивској грађи изван Архива су се у наредним годинама развијале, осавремењавале, модификовале и прилагођавале потребама детаљније и свеобухватније анализе стваралаца и њихове архивске грађе. Од 1972. године уведена је Картотека савезних регистратура, и редовно је прикупљана документација о регистратурском материјалу и архивској грађи савезних органа и организација, а увези са вршењем надзора над чувањем и одржавањем, сређивањем, излучивањем, мерама заштите.⁹⁷⁵

Према извештају о раду у Архиву Југославије, током 1975. године су установљене и следеће евиденције о ствараоцима и грађи изван архива:

1. Регистар стваралаца архивске грађе федерације престалих са радом ,
2. Евиденције о микрофилмовима регистратура, и
3. Евиденције о кино-фото-фоно архивској грађи у регистратурама и код других ималаца.⁹⁷⁶

Посебан вид комуникације са савезним регистратурама у циљу прибављања података о стању архивске грађе и регистратурског материјала који је настајао радом истих представљали су већ раније устројени упитници. Током 1976. године, претходна верзија упитника је осавремењена и достављена у 105 савезних органа и организација, од којих је само у тој години упитнике попунило 19 савезних регистратура.⁹⁷⁷ Картотечки систем је представљао методолошки основ Регистра стваралаца и ималаца архивске грађе, устројеног 1977. године, а у овој години је спољна служба Архива преузела обавезу вођења Досијеа активних стваралаца и Досијеа стваралаца који су престали са радом или који више нису били у надлежности Архива Југославије.⁹⁷⁸

Архивска грађа преузета у Архив на чување и даљу стручну обраду, такође је пружала поуздане податке о развојном путу савезног органа или организације као њеног творца. Стога, веома значајну групу евиденција представљају и оне које су се водиле у Архиву Југославије о преузетој архивској грађи и пратиле њену даљу „судбину“. Методологија евидентирања архивске грађе савезних органа преузете у Архив

⁹⁷⁵ АЈ-312-72-94: Програм рада Архива Југославије за 1972. годину на спровођењу Законом одређене заштите архивске грађе федерације

⁹⁷⁶ АЈ-130-Ф386: Програм рада Архива Југославије за 1975. годину; Извештај о раду Архива Југославије за 1975. годину.

⁹⁷⁷ АЈ-312-72-94:Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1976. годину: Програм рада Архива Југославије. Планирано је наставак прикупљања података о архивској грађи која се налази код савезни органа и организација путем утврђеног упитника као и израда прегледа савезних органа и организација које су доставиле попуњене упитнике, као посебна евиденција.

⁹⁷⁸ Група аутора, *Архив Југославије, 1950-2000*, монографија, Београд, 2000, 57. Досијеа су садржала брижљиво архивирана сва акта о контактима са регистратурама, сходно чему су представљала основни извор података и темељ рада спољне службе.

Југославије се вршила према основној јединици евидентирања – односно фонду или збирци, по принципу „један творац – један архивски фонд/збирка“ и начелу органског јединства архивалија једног творца, које осликавају његов животни и стваралачки пут, од оснивања до престанка рада.⁹⁷⁹

Евидентирању је претходило утврђивање и дефинисање могућих твораца архивске грађе и регистратурског материјала (савезних орган и организације), како би се пратила судбина архивске грађе која настаје у текућем административном пословању савезних органа и организација. На основу пријаве имаоца грађе, за сваку основну јединицу евидентирања – архивски фонд или збирку, формирала се посебна евиденција која је садржала назив ствараоца архивског фонда, почетну и завршну годину из које потиче архивска грађа односно регистратурски материјал, кратак приказ садржаја архивске грађе односно регистратурског материјала, њихово физичко стање, опште податке о комплетности и сређености фонда и сумарну количину архивске грађе односно регистратурског материјала изражену у дужним метрима.⁹⁸⁰

Као и у случају евидентирања архивске грађе и регистратурског материјала код стваралаца, током 1971. године су се усталиле и евиденције о архивској грађи савезне провенијенције која се већ налазила у архиву, на чувању, стручној сређивању и обради, те доступности за коришћење. Обиман стручни посао у претходне две деценије је резултирао следећим основним евиденцијама:

1. Књига улаза архивске грађе (Улазни инвентар);
2. Општи инвентар (произашао из Прегледа архивске грађе Архива);
3. Прегледи грађе Архива по депоима;
4. Досијеа архивских фондова и збирки (досијеа фондова преузетих у Архив).⁹⁸¹

Прва обавезна евиденција архивске грађе формирана по пријему фонда и Архив Југославије јесте Књига улаза архивске грађе (Књига акцесије, Привремени улазни инвентар архивске грађе, Улазни инвентар), која је представљала „регистровање новопримљене архивске грађе“ и водила се према хронолошком реду преузимања

⁹⁷⁹Више о принципу јединства и недељивости архивског фонда налазимо у радовима истакнутих међународних и југословенских архивиста.

⁹⁸⁰ *Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала*, Службени лист СФРЈ, бр. 38/1970. Ове податке о архивском фонду савезних органа као стваралаца налазимо у досијеима фондова у Архиву Југославије, као и у инвентару фонда. Евиденција са наведеним подацима се водила посебно за архивску грађу савезних органа која се налазила у Архиву Југославије, као и за архивску грађу и регистратурски материјал ван архива које је Архив био у обавези да преузме. Опште прихваћена јединица мере којом се у југословенској, међународној и савременој архивистици изражава количина архивске грађе и документарног материјала, јесте дужни (дужински) метар (м/1).

⁹⁸¹ АЈ-312-72-94: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1971. годину до 30. јуна 1971.

регистратурског материјала односно архивске грађе. У Архиву су настале и водиле се евиденције: Књига сигнатура архивских фондова и збирки Архива, у вези са сигнирањем архивских фондова и збирки које ће се сређивати и обрада вршити током календарских година. Досијеа архивских фондова и збирки архив, у вези са улагањем документације о пријему, предаји, излучивању и другим радњама које буду вршене на архивској грађи.⁹⁸²

Поред ове евиденције, стручне службе Архива Југославије су биле у обавези да посебно воде збирну евиденцију о целокупној архивској грађи односно регистратурском материјалу који се чува у Архиву – Општи инвентар или Преглед архивских фондова и збирки Архива Југославије са следећим подацима: назив фонда, граничне године, количина сређеност, место смештаја као и други подаци од значаја за обавештење о грађи).⁹⁸³ Потпуност ове евиденције је зависила од степена обраде архивске грађе једног фонда.

Општи инвентар архивских фондова је периодично ажуриран, односно израђен као нова евиденција, као резултат инвентарисања архивске грађе у депоима. Општи инвентар сачињен 1976. године, са стањем на дан 31. децембра 1975. године је у наредном периоду употпуњаван подацима о фондовима у погледу количине грађе, хронолошком распону грађе, локацији фондова у депоима и регалима (за фондове у помоћним депоима је наведена само локација), према редоследу и ознакама фондова утврђених у општем инвентару.⁹⁸⁴

Преглед архивске грађе по депоима је садржао податке о називу фонда, граничним годинама грађе у фонду, количини грађе у фонду, ознаку депоа. Локација фонда у депоу као и друге податке за које се утврди да су од значаја за употпуњавање евиденција о фонду. Прегледи су били класификовани у пет делова: фондови социјалистичке Југославије су представљали другу целину односно други део Прегледа.⁹⁸⁵ Подаци у Прегледима су се континуирано допуњавали у складу са променама, посебно оним које су настајале у погледу локације на којој се тачно налазило дати фонд (просторија, број полисе, реда и преграде). Подаци за формирање и допуњавање досије фондова су прикупљани у документацији о архивским фондовим, а

⁹⁸² АЈ-318-132-178: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1968. годину

⁹⁸³ АЈ-318-130-175: Програм делатности архива за 1967. годину предвиђен Уговором између Савезног секретаријата за образовање и културе и Архива Југославије, закљученим априла 1966. године.

⁹⁸⁴ АЈ-130-Ф386: Програм рада архива Југославије за 1977. годину.

⁹⁸⁵ АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину. Први део се односио на преглед фондова Краљевине Југославије, трећа група на личне фондове и збирке, четврта на персоналне издвојене из фондова и пета група на микрофилмове и фотокопије грађе.

у вези са преузимањем, депоновањем, конзерваторско-рестаураторским мерама и свим архивистичким радња које се обављају на грађи датог фонда.⁹⁸⁶

Током 1975. и 1976. године, установљене су и додатне евиденције грађе савезног порекла у Архиву Југославије, и то:

1. Евиденције о микрофилмовима архивске грађе из страних архива од стране других архива и научних институција, од интереса за допуну фондова Архива Југославије;⁹⁸⁷

2. Евиденције архивске грађе других архива која се пронађе приликом сређивања фондова архива;

3. Евиденције архивске грађе која по *Закону о Архиву Југославије* припада архиву, а налази се у другим архивима или институцијама;⁹⁸⁸

4. Инвентар и друге евиденције о садржају и стању микрофилмова архива (инвентар микрофилмске грађе).⁹⁸⁹

Поред обавезних евиденција, које је прописане Начелом о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала, Архив Југославије је за сваки архивски фонд сакупљао документацију о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала, о заштити и мерама заштите на грађи, о преузимању архивске грађе и регистратурског материјала и о свим радњама обављеним на архивском фонду или збирци.⁹⁹⁰ Према потреби, у архиву су се за архивску грађу израђивала помоћна евиденциона средства – помагала, као што су водичи, каталози, индекси, листе и слично.⁹⁹¹

⁹⁸⁶ АЈ-312-72-94: Програм рада Архива Југославије за 1971. годину на спровођењу законом одређене заштите архивске грађе федерације

⁹⁸⁷ АЈ-130-Ф386: Програм рада Архива Југославије за 1975. годину; Извештај о раду АЈ за 1975. годину: Током 1975. године је започето истраживање података из архивистичке литературе, публикација ради евидентирања централних архива појединих страних земаља у којима се налази архивска грађа од значаја за допуну фондова Архива Југославије, међу њима и фондова из социјалистичког периода.

⁹⁸⁸ *Закон о Архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964. АЈ-319-72-94: Годишњи програм делатности Архива Југославије на спровођењу његових законом утврђених обавеза на заштити архивске грађе предвиђене уговором са Савезним саветом за образовање и културу за 1968. годину; АЈ-318-130-175. Информација о проблемима Архива у извршавању законом одређених задатака на заштити архивске грађе од посебног интереса за федерацију: Архив Југославије је законом био посебно овлашћен да евидентира архивску грађу која се по одредбама Закона о архиву југославије предавала архиву, а на дан ступања на снагу закона, налазила се на трајном чувању у неком другом архиву органу или другој организацији, а исту је могао преузимати по претходно постигнутом споразуму са организацијом код које се грађа налазила.

⁹⁸⁹ ⁹⁸⁹ АЈ-312-72-94. Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1976. Годину

⁹⁹⁰ Радам савезних органа власти у Југославији настајали су архивски фондови као органске целине архивске грађе и регистратурског материјала насталог радом ових органа.

⁹⁹¹ На основу Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала су, непосредно по његовом утврђивању од стране Архивског савета Југославије, поступали савезни архиви, али и републички, градски, међуопштински или општински архиви. Доношењем републичких прописа о

Стога је у Архиву Југославије из године у годину, настављано са вођењем успостављених облика евидентирања, уз употпуњавање подацима о променама које су настајале код ствараоца и архивске грађе и регистратурског материјала савезног карактера. Поред тога, грађа савезног значаја у Архиву је била евидентирана кроз Преглед архивске грађе Архива, који се односио на смештај и размештај преузета архивске грађе на чување, излучивање непотребног материјала, предајом грађе другим архивима, пријемом новог регистратурског материјала и архивске грађе, формирањем нових и разграничењем постојећих архивских фондова приликом њиховог сређивања и обраде. Почев од 1974. године вођење евиденција о архивској грађи савезних органа, као и других стваралаца од значаја за федерацију, је као стручни посао, подељен између новообразованих одељења и служби у оквиру њих, који су се бавили архивистичким пословима. Тако је служба депоа водила и допуњавала утврђене податке о фондовима у депоима Архива, топографски преглед грађе Архива, са свим променама на грађи, као и евиденције о преузетој грађи.⁹⁹² Значајни напори да се устроје прописане евиденције су били чињени почетком шездесетих година, када се архивска делатност у Југославији утемељила као мрежа архивских установа која је покривала територију читаве земље.

Архив Југославије је имао законску обавезу да евидентира и прикупља архивску грађу савезне провенијенције која се налазила у другим архивима. Тако је формирана евиденција под називом Преглед архивске грађе коју би *по Закону о Архиву Југославије* требало да прикупља овај архив, а која се затекла 17. децембра 1964. године када је ступио на снагу наведени закон) на чувању у неком другом архиву (Архив за раднички покрет у Београду, Дипломатски архив, Војноисторијски институт, Архив Србије, Историјски архив Београда), органу или другој организацији.⁹⁹³

Самостални одсек за евиденције, публикавање, коришћење архивске грађе и развијање посебне сарадње је сублимирао у оквиру свога делокруга рада вођење и употпуњавање свих евиденција о архивској грађи и регистратурском материјалу. Евиденције су се усложњавале, са повећаним бројем фондова, квалитативним новинама у методологији заштите архивске грађе. Евидентирање архивске грађе и регистратурског

заштити архивске грађе, те стручних упутстава на нивоу федералних јединица, поједина питања су за подручја територијалне надлежности република, била решена на републичком нивоу, прилагођена конкретнијим потребама заштите архивске грађе специфичне за поједине делове земље. Специфичности су биле резултат наслеђених различитих архивских традиција, ...

⁹⁹² АЈ-130-Ф386: Програм рада Архива Југославија за 1974. годину који се уговара са Савезним секретаријатом за правосудне и опште управне послове.

⁹⁹³ АЈ-312-72-94: Програм рада Архива Југославије за 1971. годину на спровођењу законом одређене заштите архивске грађе федерације.

материјала постало је вишеслојно, аналитичко, међусобно повезано, хоризонтално – мрежно, а представљало је једну међусобно условљену целину информација о архивској грађи, која је постајала озбиљно тежиште за израду водича кроз архивске фондова и грађу савезних органа и организација.

Јасније су се током 1974. године издвојиле по својој сврси, садржини, методологији израде, евиденције регистратурског материјала изван архива, према имаоцима архивске грађе, а по могућству и по провенијенцији грађе (прегледи грађе, досијеа ималаца архивске грађе), евиденције архивске грађе у архиву (улазни инвентар фондова, досијеа фондова, преглед фондова, улазни инвентар микрофилмске и евентуално друге специјалне грађа), евиденције твораца архивске грађе федерације, евиденције архивске грађе која припада Архиву Југославије, а налази се у другим архивима или институцијама и обратно. Успостављена је евиденција микрофилмова Архива Југославије, као и евиденција микрофилмова архивске грађе савезних органа и организација, евиденција микрофилмова снимљене архивске грађе у иностранству.⁹⁹⁴ На основу извршеног прегледа вођених и устројених евиденција, на основу чега је састављен Правилник о евиденцији стваралаца архивске грађе, о архивској и регистратурској грађи, о корисницима и коришћењу архивске грађе у Архиву Југославије. Као резултат сређености фондова, у 1974. години је постао доступан као службено обавештајно средство Инвентар фонда *Министарства аграрне реформе ФНРЈ*.⁹⁹⁵

Крајем седамдесетих година, стекли су се услови за израду у већем обиму научно-информативних средстава (инвентара) фондова. Инвентари појединачних фондова су представљали завршну фазу сређивања и обраде архивске грађе фонда, истовремено са функцијом информисања истраживача и корисника о садржини фонда односно документације која чини органску целину фонда савезног органа, али и средство заштите појединачних предмета или архивских докумената, односно доказ постојања истог за случај недозвољене употребе, злоупотребе, оштећења, губитка, или уништења, по било ком основу. Увидом у Библиотеку научно обавештајних средстава о фондовима Архива

⁹⁹⁴ АЈ-713-Ф386: Програм рада АЈ за 1974. Извештај о раду Архива Југославије за 1974. годину. Ради евидентирања твораца архивске грађе федерације, како би се употпуниле постојеће евиденције, вршена су истраживања у ССУП-у. Савезној привредној комори, Савезном заводу за статистику, Скупштини СФРЈ и Окружном привредном суду, Такође су консултовано службени листови федерације библиографије југословенске периодике и слична релевантна литература.

⁹⁹⁵ АЈ-713-Ф386: Програм рада АЈ за 1974. Извештај о раду Архива Југославије за 1974. Почела је припрема за израду Водича за архивску грађу Архива Југославије, најпре за период 1917-1941. година.

Југославије, као и саме инвентаре фондова, уочили смо да је преовлађујући модел инвентара сумарно - аналитички инвентар.

Облик научно-обавештајног средства које представља комбинацију сумарног и аналитичког инвентара примењиван је и у међународној архивској пракси, углавном за најзначајније архивске фондове државне провенијенције. У југословенској пракси је практикован за грађу која је сређивана по принципу слободне провенијенције. Грађа фондова у којима није постојао, није поштован утврђени или се не може реконструисати систем канцеларијског пословања, у највећем броју и без обзира на систем одлагања и чувања код ствараоца, издвајана је и из оперативних разлога посебно чувана садржајно најзначајнија грађа. Углавном се ради о фондовима институција, у овом случају савезних органа југословенске државе, код којих се о главним питањима и активностима расправљало, закључивало и доносиле одлуке на седницама колективних органа управљања. Опредељење за сумарно-аналитички инвентар произлази из основних карактеристика фондова који су предмет сређивања, обраде и инвентарисања. Б. Лекић наводи структуру архивске грађе, систем одлагања и чувања код ствараоца, стање сређености архивске грађе садржајни значај архивске граше и рационалност израде и коришћења ове врсте научно-информативног средства.⁹⁹⁶ Издвојили бисмо критеријум садржаног значаја архивске грађе, посебно код савезних стваралаца, код којих су радом „седничког карактера“ настајали записници, са пратећим материјалима који су често били предмет разматрања и одлучивања о највиталнијим питањима из делатности једне савезне институције. Ова врста грађе садржи значајне информације, у нашем случају не само од значаја за делатност савезног органа, већ и кроз његову делатност, од високог државног, политичког и друштвеног значаја.

Један број фондова савезних органа и организација је већ био сређен и обрађен, те је уследила припрема за објављивање инвентара за те фондове.⁹⁹⁷ Методологија израде сумарно-аналитичког инвентара је подразумевала опис садржаја коју представљају инвентарна јединица и предмет. Редослед описа седничког материјала прати редослед инвентарних јединица, а унутар њих редослед предмета и докумената у предмету. Како то изгледа у пракси, можемо видети на примерима сумарно-аналитичких

⁹⁹⁶ Б. Лекић, *Архивистика*, 180-183.

⁹⁹⁷ АЈ-713-Ф386: Реализација програмских задатака Архива Југославије у 1978. години. Издавачка делатност Архива има задатак да публикује информативна средства, архивску грађу и друге облике публикација информативног карактера. У овом периоду се приступило студиознијем и дугорочнијем сагледавању проблема информисаности јавности о богатству и садржају грађе коју поседује Архив Југославије, како архивску грађу као културно добро учинити сто приступачнијом за научне и друге кориснике.

инвентара фондова савезних органа, који се као научно-информативна средства налазе у едицији Архива Југославије, Библиотека информативних средстава о архивским фондовима.⁹⁹⁸

4.5.7. Коришћење архивске грађе савезне провенијенције

Један од циљева свеукупних стручних послова на чувању, сређивању, обради архивске грађе савезне провенијенције представља и омогућавање њеног коришћења у научно-истраживачке и друге друштвене потребе. Доступност архивске грађе у погледу рокова протеком којих се може и која врста архивске документације користити у истраживачке и друге јавно и приватно правне сврхе, једно је од озбиљних и континуирано актуелних питања међународне архивске теорије и праксе. Рокови после којих архивска грађа постаје доступна јавности, као и врсте архивских докумената, доступне у сврхе коришћења било за истраживање научника или друге приватно и јавно правне потребе се у међународној архивистици разликују, али се углавном могу подвести под извесне заједничке одреднице. У архивским системима највећег броја европских земаља, протек рока од 50 година је општеприхваћен. Изузетно је у Француској до 1955. године поједина врста архивске грађе могла бити коришћена после 100 година, рок који је потом сведен на 50 година, док исти у земљама скандинавског подручја варира од 25 до 60 година.

Посебна ограничења коришћења архивске грађе су била резултат намере сваке државе да законом заштити највише државне интересе у погледу унутрашње и спољне безбедности или народне одбране. Из тих разлога, посебни прописи се примењују на документа која потичу из министарства спољних послова, одбране или унутрашњих послова. Даље, документација са својством архивске грађе, која садрже осетљиве податке о личности, подлеже посебним роковима и условима доступности. Отуда се напред наведени случај Француске истиче као пример који је подржавао у једном периоду да персонални списи, судски одлуке, регистратурске или хипотекарни предмети, могу бити „отворени за јавност“ после 100 година, нотаријални списи после чак 125 година. У Италији је за употребу судских докумената била неопходна посебна

⁹⁹⁸ *Водич о архивским фондовима 1945-1990*, www.arhivu.gov.rs Инвентари сређених и обрађених фондова социјалистичког периода доступни су на службеној интернет презентацији Архива Југославије. Подаци о фондовима чија грађа није у потпуном обрађеном стању могу се пронаћи у оригиналним списима обавештајних средстава о фондовима, досије фондов, пописима грађе фондова, који могу бити доступни истраживачима у читаоници Архива Југославије, по одређеној процедури коришћења архивске грађе.

дозвола судова, док у Данској нису приступачна акта која се односе на разводе бракова или грађанска стања, матичне књиге крштених и венчаних. Према архивским прописима у Југославији, сва архивска грађа, изузев оне поверљиве природе, могла се дати на коришћење по истеку законом предвиђеног рока. Пример Југославије говори да су се поверљивим сматрала предмети судова, министарства унутрашњих послова, министарства иностраних послова, који су остајала у регистратурама савезних или нижих управних органа.⁹⁹⁹

Полазна начела за утврђивање методологије коришћења архивске грађе савезних органа пружају одредбе *Општег закона о архивској грађи*, конкретизоване у *Закону о Архиву Југославије (1964)*.¹⁰⁰⁰ С обзиром на обавезу савезних органа да предају архивску грађу у роковима који су се споразумно утврђивали између њих као стваралаца и Архива Југославије, то је законска одредба да рок предаје не може бити краћи од пет нити дужи од 30 година од времена настанка регистратурског материјала, значила да је Архив Југославије преузимао архивску грађу старију од 30 година од датума настанка. То је даље значило да је услове коришћења за грађу која се као споменик културе налазила у Архиву Југославије, утврђивао Архив, изузев у случајевима када су предаваоци архивске грађе приликом предаје, наводили посебне услове коришћења исте. Иначе су савезни органи, као и сви други ствараоци архивске грађе савезне провенијенције, били дужни да приликом предаје грађе архиву, дају своје мишљење о начину коришћења грађе коју предају.¹⁰⁰¹ Разумљиво је да су ствараоци регистратурског материјала и архивске грађе која се још увек код њих налазила, били искључиви носиоци права прописивања начина и услова коришћења истих, с тим што у оквиру тога морали поступати на законом дозвољен начин.

⁹⁹⁹ *Приручник из архивистике, Теорија и пракса у државним архивима Француске*, Друштво француских архивиста, предговор Андре Шамсон, превод у издању Заједнице Архива Србије, Београд, 1982, 30-80.

Робер Анри Ботје, *Место архива и архивиста у држави*, реферат поднет на Трећој међународној конференцији „Округлог стола“ архива у Загребу, 1957. године, 12-14. Са друге стране, англосаксонски систем се одликује „врло гипком“ политиком издавања грађе на коришћење, тако да на пример у САД не постоје строго утврђене границе доступности, прописи у том смислу се примењују у споразуму са сваком од административних архивских установа, а тако утврђени рокови коришћења се периодично ревидирају (примера ради, у неким државама САД, најкраћи рок доступности износи 10 година).

¹⁰⁰⁰ *Закон о архиву Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр. 48/1964 и 6/1973. Владимир Бргуљан, *нав. дело*, Према законским одредбама архивска грађа од посебног интереса за федерацију доступна је јавности и може се користити за научне и друг епотребе, осим ако би коришћење одређене архивске грађе било противно интересима друштвене заједнице. Архивску грађу су могли да користе и инострани истраживачи у Архиву Југославије под истим условима као и југословнески држављани, а у складу са међународним уговорима које је југославија закључила као и на основу фактичког реципроцитета. Услове коришћења архивске грађе савезне провенијенције је Архив Југославије ближе уредио оштим актом (Правилником) а огран или организација код којих се архивска грађа налазила на исти начин, у складу са законом

¹⁰⁰¹ *Закон о архиву Југославије*, Сл. гл. Бр. 48/1964

Према мишљењу архивских стручњака, проблем коришћења архивске грађе је садржао два основна питања: како осигурати оправдани интерес свих корисника архивске грађе да могу консултовати сву сачувану грађу и како заштитити оправдане државне, друштвене и појединачне интересе који би могли бити угрожени преурађеном јавном употребом неких података из архивске грађе. Опрез и преиспитивања у оквиру архивске струке била су константни, па је Архив Југославије у интересу поштовања законом оправдано потврђеног принципа јавности архивске грађе, убрзано радио на сређивању и обради архивске грађе социјалистичког периода и израде основних научно-информативних помагала о грађи која се налазила у Архиву.¹⁰⁰²

Противречност отворености архивске грађе и слободан приступ јавности, представљала су извесна ограничења јавне употребе њених појединих сегмената, уз неопходност што потпунијег нормирања законом, статутом или интерним актом о коришћењу архивске грађе у Архиву Југославије. Стога су битна питања коришћења архивске грађе размотрена на нивоу Архивског савета Југославије и дат покушај њиховог решења у виду *Препоруке о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе*, чији је нацрт стручна комисија Савета припремила током 1966/1967. године. Засновано на дотадашњем практичном опусу архивске делатности, не само у Југославији већ и у европским архивским системима, струка је упућивала на претходно разјашњење конкретних дилема. За случај коришћења архивске грађе савезних органа и организација, од значаја је било постављање „темељне временске границе за примену принципа јавности архивске грађе“, рокова јавности за архивску грађу насталу после темељне временске границе, услове коришћења изворне архивске грађе, правни режим коришћења за иностране држављане и критеријуми за преостала ограничења принципа јавности.¹⁰⁰³

Препоруком утврђену темељну границу доступности архивске грађе представљао је 15. мај 1945. године, тако да је архивска грађа настала до тог датума, по правилу била доступна јавности, уз ограничење за документа или групе аката који су садржали податке, чије би слободно користити довело до повреде јавних или личних

¹⁰⁰² Група аутора, Приручник из архивистике....1977 По правилу, архивска грађа савезних органа се могла користити само уколико је претходно сређена, поседује информативно средство о фонду.

¹⁰⁰³ АЈ-318-130-194. Препорука о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе, нацрт, јуни 1966. Поред наведених, од значаја су била и питање рокова јавности за архивску грађу у грађанском власништву, коришћење архивске грађе уз наплату. Овим питањима, са циљем да се на читавом подручју СФРЈ што боље, потпуније и рационалније примени законски принцип архивске грађе, да се унапреди коришћење архивске грађе за друштвене потребе ширег значаја и са акцентом на успешну обраду нове и најновије историје југословенских земаља, бавила се поменута *Препорука о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе*.

интереса.¹⁰⁰⁴ Архивска грађа савезних органа настала после 15. маја 1945. године постајала је доступна јавности по истеку одређеног временског раздобља, чије су трајање одређивали државни органи, установе и организације као ствараоци односне архивске грађе, у сагласности са Архивом Југославије.

Препорука је дала начелни рок од 30 година од дана завршетка предмета, након кога се рока, архивска грађа могла издавати на коришћење.¹⁰⁰⁵ Методологија коришћења је предвидела да се изворна архивска грађа непосредно користи у случају да не постоје снимци исте, није одштампана или научни метод рада изискује искључиву употребу оригинала. Такође, несређена и оштећена грађе се по правилу није издавала на коришћење истраживачима, уз изузетак да орган управљања може допустити коришћење те грађе, уколико то „тражи посебан интерес друштвене заједнице и ако таквим мерама не доводи у питање извршење годишњег програма рада архива“. Дискреционо право ограничења коришћења архивске грађе би требало да буду крајње рестриктивна, односно активирана само у неопходним случајевима.¹⁰⁰⁶ Суштинска улога *Препоруке* је била у томе да се на територији земље постигне што је више могуће јединствен и усклађен систем коришћења архивске грађе. Принципи препоруке били су примењиви

¹⁰⁰⁴ АЈ-318-130-194. Препорука о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе, образложење нацрта, јуни 1966. Образложење темељне границе јавности архивске грађе, произишло је из „тековина народноослободилачког рата и револуције у социјалистичкој Југославији“. Датум окончања рата заокружен је био на датум 15. мај те године. Постојали су случајеви да архивска грађа настала после 15. маја 1945. године још није доспела за предају Архиву Југославије, односно нису доспели рокови јавности исте. У таквим случајевима су органи као ствараоци или имаоци архивске грађе одобравали њено коришћење на тражење научних установа или организације. У оквиру датог рока од 30 година од окончања предмета, у односу на праксу у свету, са средњом и разумном мером, могуће је одређивати рокове јавности за сваки поједини архивски фонд или збирку, или њихов део, а значајна улога у томе припадала је савезном органу као ствараоцу и Архиву Југославије, као надлежном за заштиту архивске грађе савезних регистратура. Такође, за случај архивске грађе са „осетљивим, поверљивим или личним подацима“ орган управљања савезног архива је могао да одлучи хоће ли се таква грађа користити и у коју сврху.

¹⁰⁰⁵ АЈ-318-130-195. Савезни секретаријат за образовање и културу, акт бр. 9 630-8/15. Српска академија наука и уметности је предложила да се рок предвиђен за доступност архивске грађе државних органа, и других стваралаца, од 30 године повећа на 50 година од настанка грађе, који се рок сматрао сасвим примереним да се грађа може учинити доступна јавности без претходног споразума надлежног архива и државног органа, организације или установе, односно било код другог правног лица као ствараоца. Такође је коришћење архивске грађе било осетљиво питање када је он садржала податке о личностима које су савременици, те би се у таквим случајевима она могла користити по одобрењу тих личности.

¹⁰⁰⁶ АЈ-318-130-194. Препорука о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе, нацрт, јуни 1966. Приликом непосредног истраживања, истраживач је дужан да правилно постуша са грађом, не угроава њену сређеност интегритет и сигурност, при истраживању не злоупотребљава податке из грађе на штету по друштвене интересе, што је значило да је био оавезан придржавати се правилника о раду у читаоници и кућног реда. Општа пракса архивске делатности у свету је предвиђала дискрециону оцену, као уобичајено и неизбежно ограничење доступности архивске грађе, што се сводило на то да се одговарајућим актом што конкретније и таксативно наброје разлози ограничења.

(и обавезујући) за конкретизацију начина и услова коришћења архивске грађе од интереса за федерацију.¹⁰⁰⁷

Следећи већ утврђену методологију доношења архивских закона, подзаконских прописа и стручних упутстава, и *Препорука* је достављена архивима, али и ствараоцима архивске грађе на мишљење, допуну. Издвојили бисмо мишљење Одбора за просветно-културна питања Републичког већа СР Србије, по коме архивска грађа треба да буде доступна јавности и да се користи у сврхе одређене законом, уз изузетак када би њено коришћење било противно интересима друштвене заједнице или државних интереса, односно нарушена службена тајна, или би се употребом архивске грађе повредили подаци о личности или личним интересима грађана.¹⁰⁰⁸

Да би се архивска грађа учинила доступном за коришћење, поред њене сређености и завршене обраде, од користи је била израда обавештајних средстава и њихово објављивање. Већ урађени инвентари фондова, пре свега из периода Краљевине Југославије, али и грађе из социјалистичког периода, почетком осамдесетих година су већ били доступни у умноженом облику. У том периоду су се већ у Архиву Југославије устројиле евиденције о корисницима архивске грађе, које су садржале податке о кориснику, фондовима који су коришћени, области и разлогу коришћења.¹⁰⁰⁹

На основу *Препоруке*, архиви су доносили интерне правилнике о коришћењу архивске грађе, с тим што се инсистирало на придржавању јединствених мерила и критеријума који су постављени *Препоруком*.¹⁰¹⁰ На примеру архивске грађе савезних органа, усклађени начин коришћења архивске грађе је значио компатибилност

¹⁰⁰⁷ АЈ-318-130-194: Препорука о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе, образложење нацрта, јуни 1966. У Правилнику о коришћењу архивске грађе Архива Југославије налазиле су се одредбе о техничким питањима коришћења архивске грађе, а на основу датих препорука о усклађивању режима коришћења архивске грађе у земљи, а која нису била регулисана у закону (нпр. наплаћивање трошкова од истраживача и корисника за извршене услуге рестаураторско-конзерваторске, микроснимања, фотокопирања, израде преписа грађе, коришћење грађе у комерцијалне сврхе, истраживање података из архивске грађе у случајевима када је потребно ангажовати већи број архивиста). Пример италијанског архивског закона из 1963. Године говори о различитој пракси у упоредног архивистици: овим су законом изричито регулисана и ова питања подведена под извесна оптерећења за кориснике архивске грађе.

¹⁰⁰⁸ АЈ-130-318-174: Акт Републичког секретаријата за културу РСрбије упућн Архивском саету бр. 04 1007/4 од 17. јуна 1966.

¹⁰⁰⁹ АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину

¹⁰¹⁰ АЈ-318-130-174: Акт Републичког секретаријата за образовање и култур Македоније, бр. 04-2440/1 од 8. јуна 1966. године. Иако је питање нормативног регулисања коришћења архивске грађе углавном било уређено, архивисти су истицали потребу за уједначавањем критерија, стандарда и наина коришћења архивске грађе, посебно из разлога да би корисници били у равноправном положају у погледу истраживања архивске грађе. Код истраживања архивске грађе од стране корисника страног држављанства, примењив је био принцип реципроцитета приликом одобравања коришћења грађе у Архиву Југославије. Видети: Богдан Лекић, *Потребе, циљ и значај изградње јединственог система стручног рада архивске струке у СФРЈ*, Реферат припремљен за Осми конгрес архивских радника Југославије, Приштина, 1976,21.

Препоруке са Правилником о коришћењу архивске грађе Архива Југославије, као и условима које је евентуално предвиђао савезних орган као стваралаца, за онај део грађе који се још увек налазио код ствараоца или имаоца.¹⁰¹¹ Како су захтеви за истраживање архивске грађе у овом периоду били учестали и бројни, а складу са развојном политиком стручног рада на архивској грађи федерације, Архив Југославије је 1975. године размотрио, утврдио и коначно редиговао *Правилник о коришћењу архивске грађе*.¹⁰¹²

С обзиром на то да су савезни органи били у обавези да архиву предају архивску грађу у роковима који су се споразумно утврђивали између стваралаца и Архива Југославије, то је законска одредба да рок предаје не може бити краћи од пет нити дужи од 30 година од времена настанка регистратурског материјала, значила се у савезни архив сабирала архивска грађа старија од 30 година. То је даље значило да је услове коришћења за грађу која се као споменик културе налазила у Архиву Југославије, утврђивао Архив, изузев у случајевима када су предаваоци архивске грађе приликом предаје, наводили посебне услове коришћења исте. Иначе су савезни органи, као и сви други ствараоци архивске грађе савезне провенијенције, били дужни да приликом предаје грађе архиву, дају своје мишљење о начину коришћења грађе коју предају.¹⁰¹³ Разумљиво је да су ствараоци регистратурског материјала и архивске грађе која се још увек код њих налазила, били искључиви носиоци права прописивања начина и услова коришћења истих.

Сходно наведеном, процедура коришћења архивске грађе савезне провенијенције је обухватала неколико конкретних задатака:

1. одлуку о давању архивске грађе на коришћење (у складу са законом и *Правилником* Архива);
2. издавање одобрене архивске грађе на коришћење (издвајање архивских предмета из архивских фондова, допремање истих у читаоницу, давање корисницима на

¹⁰¹¹ АЈ-318-130-194: Препорука о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе, нацрт, јуни 1966. Принцип јединства је у домену архивске грађе савезне провенијенције, више долазио до изражаја у погледу коришћења архивске грађе у научне сврхе, и то у реализацији научних задатака југословенске историографије као што су Историја народа Југославије и Историја Савеза комуниста Југославије. Истраживања о овим темама, која су у том периоду била веома актуелна, требало је обављати у више архива различитог хијерархијског нивоа, а разлиито или произвољно уређени правни режим коришћења архивске грађе онемогућио би потпуност спроведеног истраживања, самим тим би и историографија у овој области остала недоречена.

¹⁰¹² АЈ-319-72-94: Годишњи програм рада Архива Југославије, за 1967. годину. Током 1967. године Архив Југославије је планирао израду правилника о коришћењу архивске грађе у складу са законом и препоруком Архивског савета Југославије.

АЈ-130-Ф268: Извештај о раду Архива Југославије за 1975. годину.

¹⁰¹³ *Закон о архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964.

употребу, а по завршетку рада, повраћај коришћених архивских јединица на првобитно место у депоу);

3. вођење евиденције корисника грађе (подаци о кориснику, које је фондове и колико њих користио, тема или сврха коришћења грађе);

4. припрема архивске грађе за микрофилмовање односно фотокопирање на основу одобрених захтева истраживача, микрофилмовање односно фотокопирање исте за потребе корисника

Истраживања архивске грађе у фондовима Архива су вршена све више и по основу захтева грађана или заинтересованих органа и организација, а ради њихових приватно и јавно правних потреба. Почев од 1974. године, новоустановљена организација рада у Архиву Југославије, предвидела је да служба депоа врши истраживања у архивској грађи ради проналажења одговарајућих података по захтевима грађана, органа и организација, те на основу утврђених података издаје потврде, преписе и обавештења, што је чинила и за потребе истраживача.¹⁰¹⁴ Савезни органи и организације, као предаваоци архивске грађе Архиву су такође имали различите захтеве према којима је служба депоа вршила истраживања и издвајала предмете који су им у оригиналу или копијама достављаним за потребе текућег рада.¹⁰¹⁵ Стога је рад службе депоа, поред својих дотадашњих стручних послова, добио још једну област рада, истраживачког карактера.

У вези коришћења архивске грађе, устројене су специфичне евиденције: Матична књига истраживача, Књига дневних посета и Матични лист за сваког истраживача.¹⁰¹⁶ Истовремено је сачињен и попис свих урађених инвентара који су представљали обавештајно средство о грађи фондова, неопходно за рад истраживача у читаоници архива.¹⁰¹⁷ Према броју корисника, архивска грађа која се налазила на чувању у Архиву Југославије је, процентуално изражено, мање коришћена, у односу на друге архивске установе (у току 1974. године, у Архиву Југославије је истраживало 129 лица или 0,45%). Архив Југославије се у претходном периоду није издвајао ни по издавачкој и културно-просветној и информативној делатности, чак су поједини регионални архиви

¹⁰¹⁴ Закон о архиву Југославије, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964, 6/1973. АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину. АЈ-130-Ф286: Програм рада Архива Југославије за 1974. годину. Извештај о раду Архив Југославије за 1974. годину.

¹⁰¹⁵ АЈ-130-Ф286: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1976. годину. У току 1976. године служба депоа је извршила истраживања архивске грађе по основу 504 поднета захтева органа, организација и појединаца у којима су тражени подаци и документација за различите потребе.

¹⁰¹⁶ АЈ-130-Ф386: Извештај о раду Архива Југославије за 1974.

¹⁰¹⁷ АЈ-312-72-94: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1976. годину.

бележили значајнији успех у тој области рада, а до краја 1974. године није било издавачких пројеката.¹⁰¹⁸

У периоду од 1964. до 1980. године, учили смо значајан квалитативан и квантитативан помак у систему заштите архивске грађе савезних органа и организација. Претходни период (1950-1964) обележен је формирањем јединственог архивског законодавства и архивске мреже, када је постављен темељ рада државног архива за заштиту архивске грађе савезног значаја, а стручна методологија се базирала на сабирању, евидентирању и допремању архивске грађе са разних неодговарајућих локација и спремишта, полусачувану, често оштећену или десетковану, са циљем да се допремањем у савезни архив (али и у друге архиве, према хијерархијској надлежности) обезбеди, сачува и спречи њено уништавање и трајни губитак. Период који је уследио по доношењу *Општег закона о архивској грађи* (1964) по својим стручним референцама оправдано се сматрао „златним временом југословенске архивистике“, а доношење посебног *Закона о Архиву Југославије* (1964, 1973) наговестило је даљи правац у системском решавању архивске надлежности у заштити архивске грађе савезног порекла. Све чешћа међународна активност југословенских архивиста, донела је и нова сазнања која су нашла своју примену у заштити архивске грађе савезних органа и организација. Уобличена је методологија заштите архивске грађе код стваралаца, установљене су евиденције савезних регистратура и архивске грађе која се налази изван архива, као и евиденције архивске грађе у Архиву Југославије. Значајна количина архивске грађе је преузета у савезни архив, а сређивање истих је представљало озбиљан струно-методолошки процес, коме су архивисти савезног архива приступили са високо професионалним и одговорним ставом. Резултат тога је било утемељење основних принципа стручног рада на сређивању и обради архивске грађе, као што је формирање архивског фонда, принципи сређивања (са доминацијом принципа слободне провенијенције и провенијенције, и њихових модалитета). Креирана су стручна упутства у форми начела, чије ће основе остати примењиве и у времену када је постало више него значајно очувати јединствени архивски фонд југословенске државе. Истовремено је све више и комплетније сређених архивских фондова отворило савезни архив јавности и постало доступно за коришћење у истраживачке и друге јавне и приватне сврхе.

¹⁰¹⁸ Милош Константиновић, *Архивска служба Југославије*, (кроз статистичке податке), у: „Архивист“, XXV, 1-2, 1975, 32, 76-78. Највећи број истраживача био је регистрован на територији СР Хрватске и СР Србије.

4.6. Административни апарат и архивска грађа савезних органа

Развојни пут југословенске федерације, као и било које друге државне структуре, претпостављао је одговарајућу државну администрацију, која је, пратећи трансформације свог „врховног послодавца“ и сама пролазила кроз више фаза организације, функционалности, делокруга надлежности, овлашћења и ограничења, самосталности или хијерархијске потчињености. Положај и улога савезног политичко-извршног и управног апарата нераздвојно су повезани и условљени улогом државе. Јако наглашена и свестрана улога државе се у истој размери осликава на организацију и функционисање административног државног апарата.¹⁰¹⁹

Ако бисмо покушали да одговорима на питање има ли државе и њене владавине без елемената бирократије, није сигурно да би одговор био негативан. Досадашња искуства модерне грађанске државе указују да се појава бирократизма везује пре свега за функционисање државне администрације, у мањој или већој мери. У више појашњења појма бирократије, почев од изворности овог појма до његовог инкорпорираног статуса у систему највише државне власти, видимо да је „владавина уз помоћ чиновничког уреда, односно државних служби у којој седе именовани, а не изабрани функционери хијерархијски организовани, зависни од надређеног суверенитета, владавина права и поретка“, али до тренутка док се као таква не издигне изнад основних ингеренција и смислености државне творевине, била верни пратилац државних власти без обзира на политичко и економско уређење.

На југословенском примеру, савезна државна управа је била организационо и кадровски јака у првим годинама после Другог светског рата, познатом и као „административно период управљања“. Комунистичка партија Југославије, као идеолошка и политичка снага друге Југославије, проценила је „убрзану индустријализацију, концентрацију материјалних производних снага и ресурса уз одговарајућу централизацију политичке власти у рукама државе односно Партије“ односно „револуционарни етатизам“ нужном прелазном етапом у почетној фази социјалистичког развоја. Друштвено-економски систем у земљи је добио чврста

¹⁰¹⁹ Различити теоријски концепти појам управе, налазе се у оквирима дефинисања исте као искључиво државне управе (администрације) коју чине државни управни апарата у функцији заштите, очувања и извршења државне власти, до јавне управе (јавне администрације), која је прилагођена потребама грађана у склопу виђења државе не само као искључивог носиоца хијерархијске власти, већ и као творевине „Организма“ са друштвеним функцијама које обезбеђују правну сигурност, економске и социјалне оквире живота њених припадника. Више о томе: С. Лилић, *Управно право, Управно процесно право*, осмо издање, Београд, 2014, 125-130.

државно-централистичка обележја, која су се јасно огледала у прокламацијама првог петогодишњег привредно-планског развоја и реалним догађајима који су у том периоду уследили.¹⁰²⁰

Нарастању бирократије у социјалистичкој Југославији погодновало је ширење државног апарата, умножавање државних функција, настанак великих система у привреди, јавним службама, политици, војној области, а што је управо организована на централистичкој, хијерархијској основи. Процес бирократизације је подразумевао јачање извршних органа (владе, министарства, администрација) на рачун представничких и законодавних органа (скупштине). Нешто слично се дешавало и на плану политичке делатности, тако да се у раду водеће политичке структуре и синдикалне организације, на пример, одвијао процес све веће доминације руководства над чланством. Уз то, бирократизам се често сматрао синонимом за спору, алкаву, коруптивну и неодговорну канцеларијску службу, која је „истовремено склона злоупотреби властитог положаја“.¹⁰²¹

Са јачањем непосредне регулативне улоге државе у привредном животу увођењем државног планирања привредног живота, порастао је значај извршних, управних, опште политички оперативних, управно-стручних и контролних органа. Проширење државног управљања привредом повлачило је развијање све сложенијег апарата хијерархијске управне контроле. Половином 1946. године образовни су органи планирања од федерације до срезова и ресорна планска одељења, а извршни органи су „заобилазили“ представничка тела. Влада ФНРЈ је по *Уставу* имала изузетно велика овлашћења и фактички представљала најмоћнији орган у систему административног руковођења привредом и друштвом са највећим политичким ауторитетом. У вези са тиме, неизбежно се увећавао број државних службеника, функционисање организационих јединица појединих ресора државне управе се одвијало по хијерархијског линији, а персоналне службе су строго централизоване. Комунистичка партија је непосредно усмеравала механизам централизованог државног управљања у свим областима живота, под образложењем да је то „једини пут превазилажења контраста између револуционарно-демократског духа комунисте“. Изразита улога државе је носила собом и тенденцију бирократизације, која је могла да се развије на

¹⁰²⁰ *Историја савеза комуниста Југославије*, Београд, 1985, 347-349.

¹⁰²¹ Стеван Лилић, *Управно право, Управно процесно право*, осмо издање, Београд, 2014, 137. Стеван Лилић сматра да је „претежно негативно искуство у развоју правног система на овим просторима, имало нарочито тешке последице у делатности управе која је постала инструмент ефикасне одбране постојећег система власти“.

погодном тлу „државно-својинских односа и концентрације власти у рукама државних извршних органа“. Све је израженије било срастање партијског и државног апарата, а процес бирократизације друштвених односа, као и саме партије је био повезан са централизацијом материјалних средстава и њиховом стогом етатизованом расподелом: административно управљање је „умртвљивало друштвену активност маса и њихову свесну политичку акцију“.¹⁰²² Партија је закључила да „краткотрајно централизовано административно управљање привредом и друштвом имало својства револуционарног етатизма није прерасло у отуђени бирократски систем који би изазвао теже друштвене поремећаје“.¹⁰²³

Јака државна администрација није била у складу са концептом социјалистичког радничког самоуправљања, па је њено усклађивање у организационом, функционалном и кадровском смислу било неопходно, како би у измењеној друштвеној реалности имала примерену функцију. Увођењем комуналног система и предајом привредних организација на управљање радницима 1950. године, започела је прва реформа државног административног апарата, са тенденцијом његове бројчане и функционалне редукције.¹⁰²⁴ Увођењем друштвеног управљања у сектор јавних служби по основу *Уставног закона* из 1953. године, био је сужен делокруг државне управе на установе у области датих друштвених служби, на основу чега је дошло до њеног организационог и кадровског смањења. Међутим, промене декларисане *Уставом* и законима у погледу функције државне администрације, видно су биле скромније у односу на планиране, јер су поједини органи управе „стварали своје функције уместо да функције условљавају стварање органа управе“, а број ангажованих лица у овим органима се није значајно смањио.¹⁰²⁵

¹⁰²² Александар Јовановић, *Друштвено-политичко уређење и уставни систем СФРЈ*, Београд, 1963, 65-66. У Програму СКЈ констатовано је било да су у овом периоду „настале или се појачале извесне негативне појаве у области друштвеног и политичког развоја...административни схематизам, извесне опасне тенденције срастања партије с државним апаратом, а пре свега, бирократизам и са њим везане тенденције ка технократизму и етатизму, ка успостављању одређених економских привилегија“. Избегавајући било какву везу са „државно-капиталистичким тенденцијама“, које су иначе по схватању рађале бирократију, послератно југословенско руководство је овај период назвало „периодом административног управљања“.

¹⁰²³ *Историја савеза комуниста Југославије*, Београд, 1985, 347-349. КПЈ није уочавала опасности бирократског централизма, већ је бирократизам критиковала као „менталитетски остатак“ бивше бирократије или као „бирократско схватање задатака“ са ослонцем у бившим прописима, старом чиновничком духу који се задржао и после рата, етичким деформацијама, остацима ранијег стила и праксе.

¹⁰²⁴ Богдан Лекић је аналитички приказао бројне промене у статус, организацији и функционисању низа органа савезне администрације од 1953. године, а оне ни у каснијем државно-правном животу федерације нису изостале. Видети више: Б. Лекић, *Архивски извори за историју социјалистичке Југославије 1943-1953*, ¹⁰²⁵ Дјуго Гагајић, *Управно право, посебни дио*, Загреб, 1978, 9, 10. На основу података из статистичких годишњака Југославије у овом периоду, аутор је навео податак да је 1946. године у Југославији било 32 савезна основна органа управе, да је у наредном петогодишњем периоду управа организационо и

У образложењу реформе савезне државне администрације која је наступила по доношењу *Устава* 1963. године, и системским законима 1965. године, и даље је стајала потреба неопходног смањења савезних органа управе, што је било у складу са децентрализацијом и деетатизацијом које су перманентно вршене преношењем ингеренција са савезних органа управе на органе управе нижих друштвено-политичких заједница или на недржавне органе и организације. Организациона структура савезне администрације установљена 1956. године, по мишљењу њених предлагача, била је одраз „још увек чврстих управних овлашћења, укључујући и регулативна овлашћења савезних органа управе у разни областима друштвеног и привредног живота“, а таква је функција савезне управе упућивала на широку структуру исте са бројним органима. По њима, „уситњеност савезне управе“ је резултирала већим бројем појединачних органа или тела са малим бројем чиновника, а опет је то имало за последицу „сводне савезне органе управе“. То је даље значило неадекватност стручне спреме или паушалног упошљавања лица која нису одговарајуће образована за рад у савезној администрацији. Са друге стране, кадровска структура савезне администрације није, били су једногласни креатори новог *Закон о савезним органима управе (1965)*, у „потпуности у складу са функцијама које она треба да врши“.¹⁰²⁶

Непопуларан закључак у вези прве фазе подруштвљавања федералног државног апарата може се свести под одредницу краткорочног смањења броја савезних државних органа и њених намештеника, у складу са развлашћивањем надлежности федерације, уз ефикасно и „елегантано“ прекомпоновање организационе структуре државног апарата, у коме се у наредном периоду наставило са повећањем броја запослених под капом државе која се развлашћује, уситњавањем функција и надлежности савезних органа, реорганизацијом постојећих, функционалним стапањем једних у оквиру других, формалним измена у називима постојећих органа уз мале суштинске промене.

Није много обећавала ни реорганизација савезне администрације у времену амандманског „предустановног“ развлашћивања федерације (1968-1971). Реорганизација

кадровски јачала ткао да је 1949. године било 40 савезних органа основних, а по реформи 1951. године број је сведен на 25 савезних основних органа, и нешто мање 1953 – 23 савезна основна органа управе.

¹⁰²⁶ *Закон о савезним органима управе*, Службени лист СФРЈ, бр. 11/1965. *Збирка закона и других прописа о управи, са коментаром*, Београд, 1966, 211-212. Општи коментар уз Према статистици тада је у организацији савезне управе постојало 60 разних савезних органа управе (савезних државних секретаријата, савезних секретаријата, комитета, завода, управа, дирекција, комисија, инспектората, уреда и савезних савета), са тенденцијом пораста радника у истима. Њихово постојање није било нарочито оправдано, посебно јер су се број и количина управних послова у савезним органима смањили, деетатизацијом или преносом неких од њих у надлежност других управних органа, због чега се тада, али и касније периоду, вршила редукција и реорганизација савезног административног апарата.

савезних установа је била видна 1971. године када су органи федерације подвргли анализи постојеће 52 савезне установе, а до краја априла 1973. године су била разрешена питања за преко 20 установа, нешто касније и за још толико њих. Промене су се односиле на оснивачка права, која су могли према тим установама да врше органи федерације, поједине републике или све републике и аутономне покрајине заједнички. Задржавши оснивачка права у свега 10 некадашњих савезних установа, федерација је озбиљно „губила тло под ногама“.¹⁰²⁷ Покушавајући да отклоне „непотребне појаве размимоилажења између органа федерације и органа република и покрајина“, која су размимоилажења долазила као „последича бирократског начина рада“, креатори деетатизације су „изнедрили“ друштвене савете, који би у друштвено-политичким организацијама и савезним државним органима управе омогућила контролу над радом савезних органа и организација „уз изношење сугестија и предлога“.¹⁰²⁸ Овај покушај, генерално, није успорио разградњу федералних институција, чему је коначан легитимни печат дат *Уставом СФРЈ* 1974. године.

Последњи *Устав СФРЈ* је, са пратећим „самоуправним“ савезним законодавством, понудио даљу конкретизацију мера реформе структуре, статуса и делокруга рада савезних органа.¹⁰²⁹ Тако је „постуставна“ реорганизација савезне администрације добила своју правну основу доношењем *Закона о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација*, 1978. године.¹⁰³⁰ Према

¹⁰²⁷ АЈ-713-Ф 291: Тезе за приступ разматрању могућих решења за реорганизацију савезне управне структуре, Београд, 1. октобра 1981.

¹⁰²⁸ АЈ-713-Ф 373: Идејно политичка питања даљег развоја основа политичког система СФРЈ покренута на 30 седници Председништва ЦК СКЈ од 13. јуна 1977. године који су од посебно значаја за даљи рад на Закону о основама система државне управе и о Савезном извршном већу и савезним органима управе.

АЈ-713-Ф 291: Тезе за приступ разматрању могућих решења за реорганизацију савезне управне структуре, Београд, 1. октобра 1981. Поред друштвених савета, у реформи савезне администрације су значајну улогу политичке елите придавале „целокупном стваралачком потенцијалу друштва“. Наука и на науци засноване стручне службе представљале су саставни и нераздвојиви део целокупне праксе политичког система у земљи, које су требале да буду присутне на свим нивоима делегатског система, извршних органа, администрације, Савеза комуниста, Социјалистичког савеза радног народа и других друштвених снага.

¹⁰²⁹ АЈ-713-Ф 326: Актуелни проблеми савезне управе, резиме основних проблем и програма мера за њихово решавање, Секретаријат за правосуђе и опште управне послове, 1973. Један од битних елемената се односио на кадровску структуру и профил, права, одговорности и дужности функционера. Према анализи тадашњих систематизација запослених у савезним је органима било потребно 10.825, а стварно запослених је било 9.118 запослених (84%). Кадровско усавршавање у савезној управи је представљало императив који се није реализовао на јединствен начин, због чега је Савезни секретаријат за управу у правосуђе, преко Центра за унапређење савезне управе, био надлежан ода обезбеђује стално праћење стручног развоја кадрова.

¹⁰³⁰ *Закон о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација*, Службени лист СФРЈ, бр.22/1978. Шема савезних органа и организација утврђена овим Законом, у наредном трогодишњем периоду са мањим изменама, није била мењана, а релативна стабилност 33 савезних органа управе омогућила је, према извештају, углавном извршавање функција ових органа на задовољавајући начин. У појединим областима рада савезних органа управе било је неопходно извршити увећавање више органа по основу одређених сличних функција. На тај начин би се повећала ефикасност у раду ових органа,

Закону, савезни органи управе и савезне организације су вршили управне, стручне и друге послове из оквира права и дужности федерације, сагласно делокругу закона, у областима за које су основани, спроводили утврђену политику и извршавали савезне законе, друге савезне прописе и опште акте, спроводили смернице Скупштине СФРЈ и начелне ставове и смернице Савезног извршног већа, уз пуну одговорност за делокруг рада у областима за које су основани.

Савезни органи управе (према *Закону* из 1978. године) су били:

1. Савезни секретаријати: формирано је осам савезних секретаријата, и то за иностране послове, за народну одбрану, за унутрашње послове, за финансије, за спољну трговину, за тржиште и опште привредне послове, за правосуђе и организацију савезне управе и секретаријат за информације;

2. Савезни комитети: формирано је шест савезних комитета и то: за енергетику и индустрију, за пољопривреду, за саобраћај и везе, за рад, здравство и социјалну заштиту, за питања бораца и војних инвалида и савезни комитет за законодавство;

3. Савезне управе, и то савезна управа царина, управа за контролу летења, савезна управа за радио везе;

4. Савезни инспекторати: савезни тржишни инспекторат, савезни девизни инспекторат, савезни ваздухопловни инспекторат.

Савезне организације су чинили савезни заводи, савезне дирекције, Савезни биро за послове запошљавања, Савезни завод за статистику и Архив Југославије. Формирано је девет савезних завода и то: за друштвено планирање, за цене за статистику, за међународну, научну, просветно-културну и техничку сарадњу, савезни хидрометеоролошки завод, савезни завод за стандардизацију, за патенте, за мере и драгоцене метале, савезни геолошки завод. Савезне дирекције су предвиђене за резерве прехранбених производа, за резерве индустријских производа и за промет и резерве производа са посебном наменом.¹⁰³¹

У току 1981. године, на основу закључка Савезног извршног већа инсистирало се на доследној примени начела о функционисању савезних органа према прописима о њиховој унутрашњој организацији, са циљем административне рационализације и

елиминисале присутне појаве едуплирања послова, недовољне разграничености, координације, синхронизације.

¹⁰³¹ *Закон о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација*, Службени лист СФРЈ, бр. 22/1978. Доношењем овог Закона престали су да важе Закон о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација (Сл. лист СФРЈ бр.32/71...34/77) и поједине одредбе Закона о Архиву Југославије (Сл. лист СФРЈ бр, 6/73, 18/76).

повећања ефикасности методом укрупњавања и заустављања „неоснованог пораста броја запослених у савезним органима“. Са реорганизацијом савезне управе у статусном, организационом и функционалном смислу постављало се и преиспитивање њихове сврсисходности, с тим у вези број и структура радника ангажованих у органима федерације. Према анализи потреба и стварног стања запослених, у савезној администрацији је почетком седамдесетих година било потребно 10.825, а стварно запослених је било 9.118 запослених (84%).¹⁰³² Крајем 1980. године број запослених је износио 12.918 радника, и чега 4398 са високом стручном спремом, 5.263 са средњом стручном спремом, 1638 са вишом стручном спремом и 1619 радника осталих квалификација. У стручном службама СИВ-а је било укупно 258 радника, а у стручно-техничким службама СИВ-а и савезних органа управе заједно је било ангажовано безмало десет пута више, односно 2.153 радника.¹⁰³³ Стиче се утисак да су ова, али и све потоње реформе администрације савезних органа у ствари носиле само печат формалности, представљале догму која је радништву и сељаштву објашњавања уз велику количину политичко-националних и родољубиво емоционалних прокламација. Такође, из изложеног се не може са сигурношћу тврдити да је са децентрализацијом савезних ингеренција и преузимањем истих од стране федералних јединица, државна бирократија, теоретски повезивана за „чврсту руку централне државне власти“, изгубила на снази. Од очекивања да постане „обесмишљени реликт“ државног административног управљања, рекло би се да је бирократски дух опстао, добивши само „друго рухо“. Умножавањем и повећавањем броја административних чиновника на уситњеним и девастираним савезним органима, али и у ојачалој администрацији прилично агресивних републичких и покрајинских политичких елита, по нашем мишљењу, бирократска свест административног чиновника, посебно ако је могао, а могао је, уживати приличне друштвене привилегије, само се „спустила“ са виших на ниже хијерархијске нивое и добила широку, а плодну, платформу на којој је различитим модификацијама, успела да остане део државне администрације до краха југословенске федерације.¹⁰³⁴

¹⁰³² АЈ-130-Ф323,Ф327: Актуелни проблеми савезне управе, резиме основних проблем и програма мера за њихово решавање, Секретаријат за правосуђе и опште управне послове, 1973. Кадровско усавршавање у савезној управи је представљало императив који се није реализовао на јединствен начин, због чега је Савезни секретаријат за управу у правосуђе, преко Центра за унапређење савезне управе, био надлежан ода обезбеђује стално праћење стручног развоја кадрова.

¹⁰³³ АЈ-130-Ф291: Тезе за приступ разматрању могућих решења за реорганизацију савезне управна структуре, Београд, 1. октобра 1981. Један од битних елемената се односио на кадровску структуру и профил, права, одговорности и дужности функционера.

¹⁰³⁴ Ричард Џ. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, 203. Аутор је констатовао да је „упркос обећањима самоуправне теорије, савезна влада и даље имала велики број запослених бирократа“.

У таквој историјског константи може се дискутовати о судбини архивске грађе савезне, али и других провенијенција. Проблем статуса и третмана архивске грађе и регистратурског материјала савезних органа и организација је пратио судбину и реорганизације савезног административног апарата. Први послератни прописи сведоче да је законодавство нове власти штитило традицију и културно наслеђе, настојало да се подробно прегледа свака библиотека, архив, музеј, заштити сваки сачувани уметнички или историјски предмет или документ, тежило да тај посао обављају посебно обучена стручна лица. Чиновник бирократа васпитаван и школован да по закону спроводи службену делатност, слепо одан надређеној административној инстанци, се у тим годинама јавља се као „главни заштитник архивалија“.¹⁰³⁵ Нису били малобројни случајеви у којима су чиновници у послератном периоду указивали државним органима на проблеме у којима се налазила архивска грађа и друга мање вредна писана документација, девастирана услед ратних дејстава, напуштена и запуштена у мемљивим подрумима, поткровљима, уз стално присутну, реалну могућност да буде трајно уништена или изгубљена. А опет, са друге стране, претерана ревност аналфабетски описмењеног и идеолошки утемељеног чиновника народне, револуционарне идеологије, досезала је ниво „службења држави“ која га је изнедрила, до те мере да је без поговора поступао по наредбама надлежних органа о обавезном прикупљању и предаји отпадака од хартије предузећу за њену прераду, јер „новој је држави била потребна нова хартија за нову администрацију“.

Резултат недефинисане и у почетку још увек неизграђене националне, колективне и појединачне свести о потреби и значају чувања писаних историјских сведочанстава, остали су забележени у научно-обавештајним средствима о архивској грађи сређених фондова стваралаца савезних органа и организација. Тако, у прилично броју архивских фондова недостаје најзначајнија грађа највиших државних органа као стваралаца. На пример, у грађи Председништва Владе Федеративне Народне Републике Југославије, нисмо пронашли записнике са седница са материјалима Привремене владеДФЈ и ВладеФНРЈ, за периоду 1945-1953. година, а као разлог се наводи „неодговарајуће“ вођење и уништавање грађе у регистратури „нарочито услед примене Наредбе о обавезном

¹⁰³⁵ Ђ. Станковић, Љ. Димић, *Историографија под надзором* I, 172. Доживљавајући право као најважније средство сваке политике, санкционисано државном силом која делује *ultima ratio*, бирократа је, и у првим послератним годинама, насупрот револуционарној инерцији, хаотичности прилика, стихијности догађаја, немарности необразованих и непрофесионалних, „свестрана лаичка управа“, заговарао „унутрашњи ред у администрацији, институцијама, професионалном и стручном поступку, поштовање општих правила надлежности, дисциплину, ред.

прикупљању и предаји старе хартије коју су привредни Савет Владе ФНРЈ и Савезна планска комисија донели 27. септембра 1949. године“.¹⁰³⁶

У каснијем периоду, када су динамичне реорганизације савезне администрације, са гледишта кретања и евидентирања архивске грађе и документарног материјала, произвеле низ проблема и недоумица, долазило је до појава карактеристичних за сужену бирократску свест о потреби љубоморног и педантног чувања документације „која мени припада“. Није ретка била пракса код органа управне делатности да ажурни и одговорни чиновници, посебно они на одговорнијим функцијама, из страха од нестанка, губитка, крађе или на други начин растурања архиве ових стваралаца (на пример, ради политичког или другог међусобног обрачунавања партијских кадровика или привредних руководиоца) нарочито оне у чијем су стварању они непосредно као појединци или чланови колективних органа власти, учествовали, таква своја акта и предмете чувају изван простора који је за чување архиве опредељен прописима о канцеларијском и архивском пословању код органа савезне администрације. У поступку сређивања на пример архивске грађе Савезног извршног већа за период 1953-1970. година, којом приликом је установљено да уз материјале са седница овог савезног органа „спорадично али константно недостају материјали за поједине тачке дневног реда, а понекад постоје само записници са седница без и једног материјала по тачкама дневног реда“, или рецимо „недостаје 36 стенографских бележака са седница Координационог одбора од 1953. до 1963. године“.¹⁰³⁷ Да ли је основано размишљање, које се одговорном и домишљатом архивисти намеће, о могућем личном просуђивању актуелног чиновника или функционера тог времена, да је „сигурније архиву коју је својим радом он произвео“ понети у „службеној актен-ташни“ но поверити је на чување архивској служби у оквиру датог савезног органа, или касније надлежном савезном архиву? Архивска струка је током разговора са одговорним лицима савезних регистратура, веома често истицала овај проблем и указивала на могуће негативне импликације у погледу целовитости и очуваности архивске грађе савезне провенијенције услед наведених појава, али се свест бирократски учаурена веома споро и тешко мењала.¹⁰³⁸

¹⁰³⁶ АЈ-50, Председништво Владе ФНРЈ, 1943-1953 (1942-1943), Инвентар фонда, *Водич кроз фондове Архива Југославије 1945-2006*, 118. Грађа овог фонда је у више наврата у периоду од 1954-1973, преузимана од СИБ-а, Сервиса за административне и рачуноводствене послове савезних органа и Комисије за мобилизацијске послове савезних органа и установа. Фонд је архивистички сређен по систему слободне провенијенције по „функцијама, задацима, делатностима и облицима рада стваралаца фонда“, односно по комбинованом систему организационе структуре и по материји (Врсти предмета).

¹⁰³⁷ АЈ-130, Инвентар фонда. *Водич кроз фондове Архива Југославије 1945-2006*, 160.

¹⁰³⁸ АЈ-130-Ф291, Ф323: Актуелни проблеми савезне управе, резиме основних проблем и програм резимеа за њихово решавање, секретаријат за правосуђе и опште управне послове, 1973. Улога друштвено-

4.6.1. Сервис за административне и рачуноводствене послове савезне администрације

Искуства из реорганизације савезне администрације, укорењеног двојства бирократске свести (схватања значаја документације и послушности вишем ауторитету), нису се одражавала повољно по архивску грађу од интереса за федерацију. Стога су савезни органи, као ствараоци, исказивали опрез и предлагали начин који би био најоперативнији и најкориснији да се спречи расипање архивске грађе. Свакако је томе допринело агилно инсистирање архивских стручњака федералног архива, па је и законодавац је уочио потребу нормативног обавезивања савезних регистратура, услед честих статусних промена кроз више деценија, да устроје континуитет бриге о архивској документацији, својој и својих правних претходника.¹⁰³⁹

С обзиром на стање у савезној администрацији, почетком јануара 1950. године, решењем Владе ФНРЈ је у саставу Комитета за законодавство и изградњу народне власти Владе ФНРЈ основан је Савезни биро за унапређење административног пословања као орган надлежан за питања организације и уређења административног пословања у државним надлештвима, установама и предузећима.¹⁰⁴⁰ Задатак Бироа је било пружање конкретне стручне помоћи појединим државним органима и установама у организацији администрацији, а уз то и проучавање организације канцеларијског пословања, са циљем да утврди одговарајући јединствени систем канцеларијског пословања.¹⁰⁴¹ Послове везане за организацију и канцеларијско пословање, архивирање документације је до оснивања посебног савезног сервиса, као правног лица, вршио Секретаријат за савезни буџет и опште послове.

Сервис за административне и рачуноводствене послове савезних органа и савезних организације је основан уредбом СИБ-а од 8. јула 1965, под називом Сервис за

политичких организација у земљи је била веома значајна, те је организација Савеза комуниста у органима и организацијама савезне управе била један од носилаца предлога и реорганизације савезних органа управе као и образовање стручне службе или институције која би пратила континуирано, стручним и научним методама, развој и рад савезне управе, искуства упоредног управног система.

¹⁰³⁹ Закон о савезним органима и савезним организацијама, Службени лист СФРЈ, бр.22/1978. Закон је предвидео да се, поред остале имовине архива и документација укинутих савезних органа управе „распореде на савезне органе управе и савезне организације истовремено са преузимањем надлежности односно послова и радника“ укинутих савезних органа.

¹⁰⁴⁰ АЈ-182-146-155 Решење о оснивању и надлежности Савезног бироа за унапређење административног пословања. АЈ, 182, Инвентар фонда, историјска белешка, Решење је објављено у Службеном листу ФНРЈ, бр.1/1950.

¹⁰⁴¹ Њежић, Здравко, *Sistemi prvobitnog sređivanja u upravnim registraturama, Savezni propisi 1944(1945)-1957, 1957. i dalje*, у: „Arhivist“ XX-2, Beograd, 1970, 171.

административне и рачуноводствене послове, са задатком да врши послове рачуноводства и економата, пријема и отпремања поште, сређивања и чувања архивског материјала и документације савезних органа, преписа и умножавања материјала за потребе савезних органа управе.¹⁰⁴² Надзор над радом Сервиса је вршио Савезни секретаријат за правосудне и рачуноводствене послове. Почев од 1973. године носи назив Сервис за административне и рачуноводствене послове савезних органа управе и савезних организација, а од 1982. године се види издвајање дела Сервиса надлежног за финансијско-материјалне послове савезних органа и организација.¹⁰⁴³

Актом Секретаријата за савезни буџет и опште послове је 1966. године било предвиђено да посебна организација Сервис за административне и рачуноводствене послове преузме обавезу реализације свих потребних послова око сређивања, чувања, одржавана архивског материјала савезних органа и организација. У ту сврху су Сервису дате на располагање посебне просторије у згради Савезног извршног већа, које су биле опремљене одговарајућим регалима за смештај архивског материјала. Приступивши по одлуци, новообразована сервисна служба СИБ-а је отпочела са преузимањем архивског материјала савезних органа и организација при СИБ-у, који је према пропису, претходно морао бити прикупљен, пописан и припремљен за предају.¹⁰⁴⁴

Основна препорука савезним регистратурама, која је касније добила и обавезујућу форму, у предњем смислу је била да савезни орган који се укида, а послове из његове надлежности не преузима други савезни орган, регистратурски материјал у целини и у сређеном стању преда Сервису за административно-књиговодствене послове. Савезни орган који је преузимао архиву укинутог органа, али и онај који је настављао радом са измењеним положајем односно називом, достављао је Сервису за административно-рачуноводствене послове извештај који је садржао податке о називу укинутог органа, граничним годинама регистратурског материјала и архивске грађе, количином материјала израженом броју фасцикли и дужним метрима и степену сређености материјала, као и податке о локацији на којој се налази архива укинутог или реорганизованог савезног органа.¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴² Уредба о изменама и допунама Уредбе о оснивању, начину пословања и финансирању техничких служби за потребе савезних државних органа, Службени лист СФРЈ, бр. 13/31/1965.

¹⁰⁴³ АЈ-616, Досије фонда. Водич кроз фондове Архива Југославије 1945-2006, 200-201.

¹⁰⁴⁴ АЈ-318-130-175: Акт Сервиса за административне и рачуноводствене послове бр. 0112-50/1-66 од 9. новембра 1966. Збирка закона и других прописа о управи, са коментаром, Савезни завод за јавну управу, Београд, 1966, 131-232.

¹⁰⁴⁵ АЈ-318-130-174: Сређивање регистратурског материјала, акт Секретаријата за савезни буџет и опште послове СИБ-а, бр.04-1808/1-67 од 10. маја 1967. године. Биле су предвиђене и одређене обавезе у погледу књига евиденције регистратурског материјала, како би се очувао њихов легитимитет и одржао

Издвајањем рачуноводствено-финансијских послова током 1982. године, Сервис за биротехничке послове савезних органа и савезних организација је рад наставио према одредбама Уредби из 1966, 1972. и 1978. године, као заједничка стручно-техничка служба СИВ-а, савезних органа управе и савезних организација.¹⁰⁴⁶ Као самостална заједничка служба, са својством правног лица, Сервис је образован Уредбом СИВ-а од 4. марта 1982. године,¹⁰⁴⁷ са задатком „послова пријема и отпремања поште, преписа и срањивања материјала, штампања и умножавања материјала и документације за потребе савезних органа“. Престао је са радом на основу уредбе из 1992. године.¹⁰⁴⁸

Улога Сервиса за административну и рачуноводствене послове је било од великог значаја, јер је преузео на смештај, чување и одржавање, до предаје Архиву Југославије и онај архивски материјал савезних органа настао у претходним годинама, уколико исти по оцени ствараоца није дужи време био у употреби. Сервис је преузео и обавезу да из архивске грађе која му је предата на привремено чување издаје на коришћење заинтересованим органима на коришћење. У наредном периоду је све активнија улога Сервиса за административне и рачуноводствене послове СИВ-а допринела да се, уз стручну помоћ Архива Југославије, започне са основним сређивањем и пописивањем архивске грађе савезних органа, у случајевима где то није било урађено.¹⁰⁴⁹

4.6.2. Служба документације у савезним органима

У вишедеценијском динамичном развоју савезне администрације, не може се пренебрегнути постојање и делатност службе која је имала видну улогу у очувању специфичних врста документације из „продукције“ органа федерације. Поред већ

континуитет код забележака о кретању архивске документације код савезних стваралаца. Закључивање књига правних претходника и отварање исти новог правног лица, вршено је као обавеза, у складу са прописима о канцеларијском и архивском пословању СИВ-а и савезних органа и организација.

¹⁰⁴⁶ Уредба о изменама и допунама Уредбе о техничкој служби, Службени лист СФРЈ, бр. 2/1966, 12/1972, 6/1978.

¹⁰⁴⁷ Уредба о Сервису за биротехничке послове савезних органа управе и савезних организација, Службени лист СФРЈ, бр. 13/1982.

¹⁰⁴⁸ Уредба о образовању Службе за стручно-техничке послове за потребе савезних органа СРЈ, Службени лист СРЈ, бр. 27/1992. По гашењу Сервиса, у Архив Југославије су допремљени архивска грађа и регистратурски материјал ове некадашње службе, која је вршећи сервисну услугу архивирања и регистратурског сређивања документације савезних органа, и сам имао статус ствараоца архивске грађе од значаја за федерацију. У Архиву је формиран је фонд Сервиса, чију грађу чини укупно 11,5 метра дужних архиве везане за канцеларијско пословање и друге опште послове савезних органа и организација, у периоду 1982-1992. година. Видети: АЈ-708, Досије фонда, *Водич кроз фондове Архива Југославије 1945-2006*, 207-208.

¹⁰⁴⁹ АЈ-312-72-94: Програм рада Архива Југославије за 1972. годину на спровођењу законом одређене заштите архивске грађе федерације.

постојећих служби за канцеларијско пословање и архивирање регистратурског материјала (регистратуре, писарнице), потом оформљене заједничке службе/сервиса за биротехничке и послове „међуархивирања“ грађе савезних органа, одређене врсте документације ових стваралаца су захтевале формирање посебне, добро устројене документационо-информативне службе (службе документације).

Служба документације није нова појава, јер се код уредно вођених велики регистратура разна значајнија и за дуже време употребљавана грађа чувала и раније одвојено од опште регистратуре, у виду „службених збирки“.¹⁰⁵⁰ Почети организоване службе документације у Југославији су се јавили најпре 1955. године, и то најпре у сектору привредних стваралаца архивске грађе, потом у научним установама на подручју техничких и друштвених наука, а од 1959. године и у јавној управи.¹⁰⁵¹ Одлуком о организацији и раду служби Скупштине СФРЈ из 1976. године, Служба за документацију је прерасла у Службу за информативно-документалистичке послове. Основни задатак службе је био да обавља стручне и остале послове који су се односили на прикупљање, обраду, чување и давање на коришћење информативних и документалистичких података и материјала, обраду и чување оригиналних докумената Скупштине, обраду и давање информација и података садржаних у „документалистичком“ материјалу, размену информација, података и публикација, уређивање и издавање стенографских бележака, билтена и других публикација у раду Скупштине. Врста документације или „документациона грађа“ која се могла предавати служби документацији били су статут, планови, нацрти, пројекти, елаборати, реферати, анализе, прегледи, у изворном или обрађеном облику, који су настајали у разним телима савезних органа установа и организација, као материјал за разматрање и дискусију важне и сложене проблематике државне организације, али и истоврсна документација, штампана или на други начин умножена, која је имала карактер улазне грађе у службу документације једног савезног органа или организације. Такође, документациону грађу, у ширем смислу, чине књиге, часописи, службени листови, периодичне публикације цртежи, слике, на који се начин у архивској теорији служба документације сматрала граничном, између архива и

¹⁰⁵⁰ Однос архива и служби документација у међународној архивској пракси није нов и непознат, али постоје разлике у виђењу њиховог статуса и међусобног односа. Видети више: Iv Peroten, *Osnovna načela i granice arhivistike (Referat na Sedmoj međunarodnoj konferenciji „Okruglog stola arhiva“)*, u: „Arhivist“, 2, 1962, Beograd, 16-18.

¹⁰⁵¹ Jože Žontar, *Služba dokumentacije i arhivi*, u: „Arhivist“, 1-2, 1965, Beograd, 24-27. У Југославији је 1949. године основан Савезни центар за документацију, који је од 1952. године носио назив Југословенски центар за техничку и научну документацију, после чега је почела да се установљава служба документације у појединим организацијама, установама и органима.

библиотеке. Карактер ове документације је зависио од врсте органа односно његове делатности, у току које је иста произведена.¹⁰⁵²

Судећи по врсти документације која се сматрала документационим материјалом код органа управе, јасно је да се углавном радило о основној делатности односно оној материји којом се органи управе баве у складу са својој организацијом и надлежношћу. Такође видимо и да се класификација и сређивање документационих предмета вршила према класификационом ознакама групе послова односно „систематски према материји рада“ истих (нпр. општи подаци, основни организациони акти, картотека прописа органа управе, картотека савезних и републичких прописа, упутства, објашњења, обавезна тумачења, друштвени планови, буџети и завршни буџетски рачуни и даље до статистичке документације). Грађа се разврставала на „чврсто утврђене главне групе које обухватају по садржају најниже појмове, а ове су на основу ужег појмовног опредељења дељене на ниже групе“.¹⁰⁵³ Видимо такође да је на тај начин и формирана јединствена класификација делатности на нивоу републичких органа управе, која представља саставни део прописа о канцеларијском и архивском пословању органа управе.¹⁰⁵⁴ Најзад, познајући основне функције савезних органа у смислу њихове представничке, политичко-извршне или управне власти, закључујемо да се радило о документацији вредној са гледишта државног и политичког живота и „престројавања“ југословенске федерације, са свим њеним контроверзним обележјима.

Једна од значајних струковних сегмената била је и *Препорука у погледу односа између архива и службе документације*, коју је стручна група Архивског савета Југославије сачинила и предложила за доношење 1966. године.¹⁰⁵⁵ Њоме је утврђена

¹⁰⁵² Јб. Кораћ, *нав. дело* 66. *Одлука о организацији и раду служби Скупштине СФРЈ*, Службени лист СФРЈ, бр. 18/1976.

¹⁰⁵³ Sergij Vilfan, *Decimalna klasifikacija u arhivistici*, у „Arhivist“ VI/1956, sveska 2, Beograd, 1956, 2.

¹⁰⁵⁴ Ово произилази из карактера и дефиниције архивске грађе и регистратурског материјала, који су појмови прецизирани рви пут били Општим законом о архивској грађи 1964. године, потом за органе федерације Законом о Архиву Југославије, исте године, а потом и републичким архивским законодавством. Таква пракса у архивском законодавству држава наследница СФРЈ, као и пракси, постоји и данас. Потреба за службом документације је посебно разматрана код нижих, чак локалних органа власти, где се као разлог за формирање посебне службе документације наводило више разлога: најпре да оперативни архиви у оквиру писарница не обезбеђују могућност ефикасног проналажења оних докумената који су, обзиром на свој дужи или трајни оперативни значај неопходни за рад органа, даље битно је био и критеријум сређивања и разграничења архивске грађе у регистратурама према календарској години, а документациони материјал са специфичним садржајем је требало сређивати и проналазити према теми, догађају, појави, што је било неопходно за вршење нормативних, политичких, планских и управних функција органа управе. Видети: Емил Патаковић, *Проблеми службе документације у општинским народним одборима*, у: „Arhivist“, 1, 1962, 51-55.

¹⁰⁵⁵ АЈ-318-130-195: Акт бр.00215/4-1966 од 22.јуна 1966. упућен Архивском савету Југославије, предмет односи између архива и службе документације – израда препоруке. За разлику од регистратуре, која је била саставни део, посебна јединица, сваког правног лица као ствараоца архивске грађе, документационо информативна служба је представљала посебан, од регистратуре организационо и функционално независна

обавеза регистратура да уникате регистратурног материјала и архивске грађе чувају, без права да је трајно или на друже време измештају из регистратуре (што није било у сагласности са основним архивистичким начелом јединства и целовитости архивског фонда једног правног лица као ствараоца). Регистратура је такође имала право да на одређено време похрањује дупликате, мултиликате регистратурне грађе у служби документације, уколико није било предвиђено да се у регистратури чува више уникатних примерака аката.¹⁰⁵⁶

С обзиром на делатност савезних органа власти, за потребе разматрања важних питања на државном нивоу, елаборати, реферати, анализе, прегледи, извештаји и други материјали који су сматрани документационом грађом, често су умножаван, за потребе оперативног рада својих стваралаца. Умножени материјал се није заводио у деловодни протокол, те се није ни одлагао у регистратуру, односно није се вршило његово архивирање. Из такве праксе се проширило схватање да исти не представља регистратурски материјал што се не би могло прихватити, обзиром да се регистратурским материјалом сматрају и дупликати или више примерака истог докумената. Последица таквог схватања се огледала у губљењу овог материјала негде на путу од документационе службе до регистратуре односно архиве, што је представљало један вид уништавања регистратурског материјала или архивске грађе неовлашћено или без претходно примењеног прописаног поступка. Стога је основни предуслов доброг рада документационе службе у државном органу била уређена и ажурна регистратура. Служби документације је било веома важно да архивска грађа у регистратурама буде доступна, сређена, евидентирана, употребива.¹⁰⁵⁷

јединица (одељење, биро или слично) или радна јединица, коју су пре свега оснивали државни органи, посебно органи управе друштвено-политичких заједница, од најнижих до федералних, друштвено политичке организације, али и друга правна лица (радне организације).

¹⁰⁵⁶ Исто. Препорука у погледу односа између архива и службе документације. Служба документације их је преузимала „на позајмицу“ ради документалистичке обраде и то најдуже у времену од 3 месеца. О грађи која је издата служби документације у регистратури се водила евиденција у посебној књизи. У оквиру регистратуре, служба документације је предлагала излучивање и штакртирање, или предају архивској установе, оне архивске грађе којој је рок оперативе прошао или је утврђен статус трајног чувања, ккао споменика културе. Фонд документационо-информативне службе чиниле су и разне брошуре, часописи, службена гласила, периодичне публикације, штампан и материјал који се после оперативне употребе, предавао библиотекама или уништавао као безвредан.

¹⁰⁵⁷ АЈ-318-130-174: Препорука о односу између архива и службе документације, Архивски савет Југославије, 1966. година. *Канцеларијско пословање органа управе*, издање Републичког завода за јавну управу, Београд, 1970, 9-22. Занимљиво је да је Препорука предвиђала део фонда службе документације који се састоји од књига, часописа, службених гласила и других публикација, који у одређеном тренутку постаје непотребан служби документације, о коме се одлучује у поступку излучивања, где се исти може предати надлежном архиву, библиотеци или као непотребан уништити. Битно је истаћи да ова врста материјала не представља архивску грађу нити регистратурски материјал, те његово излучивање стаје слободној процени савезног органа или организације, те није потребно претходно прибавити писмено одобрење Архива Југославије, нити других архива у земљи. Ако томе додамо и чињеницу да се овај

У погледу архивско-регистратурске грађе службе документације, основане као организационе или радне целине унутар једног државног органа или организације, на снази су били општи архивски прописи о поступању са том документацијом, те је архивска служба вршила општи надзор над стањем заштите и чувања архивског материјала. Ако се радило о документационој служби која је основана као самостално правно лице, самим тим и посебан стваралац архивске грађе и регистратурског материјала, примера ради, за потребе савезних органа власти, таква се документационо информативна служба сматрала самосталним творцем архивске грађе. Стога је стручна и научна документација која је настајала радом документационе службе сматрана регистратурским материјалом из кога се касније, сходно валоризацији, одабирала архивска грађа. Стога су од значаја била обавештајна средства о архивском фонду једног државног органа, који је садржао и архивску грађу као и део оперативног регистратурског материјала, који је могао бити потребан за израду одређених извештаја, анализа и сличних елабората у документационој служби. Израдом прописаних обавештајних средстава о архивској грађу коју чува у својим депоима, Архив Југославије је и сам образовао своју документационо-информативну службу, на који је начин омогућено заинтересованим регистратурама, али и свим другим корисницима и истраживачима, олакшано претраживање релевантне архивске грађе.¹⁰⁵⁸

4.7. Валоризација архивске грађе и регистратурског материјала савезних органа

Вредновање архивске грађе представља једно од најважнијих питања архивске делатности. Из масе регистратурне документације врши се вредновање и одабир оних делова који имају статус историјског документа, културног добра, споменика културе и завређују трајно чување због интереса за науку, културу, опште друштвене или државне потребе.¹⁰⁵⁹ Одабирање архивске грађе има свог „равнатеља“ у излучивању оних делова

материјал налазио у штампаном облику, на гештетнеру и другим техничким тадашњим помагалима умножаван, онда је био донекле основано гледиште које је исту документацију почело сврставати у библиотечки материјал, јер се исти налазио на „нејасној“ граници између регистратурско-архивског и библиотечког материјала.

¹⁰⁵⁸ АЈ-318-130-195: Препорука у погледу односа између архива и службе документације од 8. јуна 1966.

¹⁰⁵⁹ АЈ-318-130-176: Образложење предлога Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала. Одабирање архивске грађе није представљало само задатак архива, већ и регистратура као стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала. Један од проблема о којем се водило рачуна при изради предлога Начела било је актуелно стање на терену, које је подразумевало што брже и ефикасно свођење проблема одабирања архивске грађе из регистратуре у одређене оквире текућих активности, како би се регистратуре и Архив ослобађали непотребног регистратурског материјала, нагомиланог у депоима

регистратурског материјала којима је престао значај за текући рад, а немају својство архивске грађе. Овај вид вредновања архивске грађе се сматра у архивској теорији архивистичким, док је у даљем поступку исто тако значајна и историјска валоризација архивских докумената. Њоме се на основу спољашње (ерудицијске) и унутрашње (садржинске) критичке анализе архивских докумената долази до релевантних података и информација којима објективно сагледавамо догађаје, појаве, личности, историјско прошло време. Историјска експертиза архивских докумената је природан след претходно обављене архивистичке валоризације. Истовремено архивистичка валоризација је крајњи „степеник“ процеса вредновања регистратурског материјала, сређивања, обраде архивске грађе и њене припреме за коришћење. Истраживачи приликом коришћења архивске грађе, на основу карактеристика архивског документа релевантних за једну тему, такође врше вредновање исте у конкретном случају. Вредновање архивске грађе се обавља у два нивоа: најпре код свог творца или имаоца, када се из обиља документарног материјала утврђују оне категорије/врсте документације које се трајно чувају због споменичке вредности. Други ниво представља вредновање архивске грађе у архивима, приликом архивистичког сређивања и обраде грађе једног фонда (унутарфондовска валоризација).¹⁰⁶⁰ Тако, ова два стручна домена валоризације (вредновања, оцењивања, тријажа), представљају једно од суштинских, трајних и најосетљивијих проблема архивистике.¹⁰⁶¹

Покушај уредбеног и струковног нормирања валоризације архивске грађе у првом развојном периоду југословенске архивистике говори о одговорном и озбиљном приступу државе проблему заштите писаног историјског материјала, без обзира на бројне изазове, дилеме, негативне појаве, којима је била бременита непосредно поратна југословенска стварност. У смутним и тешким годинама је приоритет био сачувати и сабрати што већу количину архивског материјала, ратом и идеолошким сукобима, девастираног и изложеног перманентном оштећењу и уништењу. Стога је архива

савезних органа, између осталог, и због недовољно разрађеног система одабирања односно излучивања из регистратурског материјала.

¹⁰⁶⁰ Б. Лекић, *Архивистика*, 60-64. Života Anić, *Sprovedenje načela o odabiranju arhivske građe*, u: „Arhivist“, 1-2, 1968, Београд, 11-15. Аутор поставља једно од кључних питања код валоризације и одабира архивске грађе, а оно се огледа у томе ко врши одабирање. У том смислу, редовним поступком сматра валоризацију у којој „архив има пуни удео“, док по ванредном поступку, ствараоци врше одабирање архивске грађе под евентуалном контролом архива. Видимо да је ово схватање примењиво у целокупном даљем раду на вредновању грађе не само савезних стваралаца већ уопштено у југословенској архивској теорији и пракси.

¹⁰⁶¹ У архивистичкој упоредној литератури се јављају различити називи за поступак вредновања архивске грађе, али је суштина истоветна и огледа се у оцени која врста документација може имати историјско-научни и друштвени значај, односно који део документације временом постаје без значаја и дугорочног интереса. Видети више: Bernar Stulli, *Arhivistika i arhivska služba, Studije i prilozi*, Zagreb, 1997, 136-150.

државних надлештава, установа, органа преузимања у надлежни архив у целини, без претходног издвајања безвредних аката односно одабира документације са трајним карактером.

Вредновање архивске грађе и регистратурског материјала је, као архивистичка категорија, у југословенској федерацији само назначена *Општим законом о државним архивама* (1950) и на основу њега донетим подзаконским прописима. Деценију касније су се стекли услови да *Општи закон о архивској грађи* (1964) предвиди одабирање архивске грађе уз претходно примењена начела о јединственом њеном евидентирању и одабирању из регистратурског материјала, на нивоу федерације. *Законом о Архивском савету Југославије* (1964) је обавеза утврђивања начела о јединственом евидентирању и одабирању архивске грађе из регистратурског материјала стављена у надлежност Архивског савета Југославије. Ценећи, рекли бисмо, на одговоран начин, значај овог питања, Архивски савет Југославије, као највише федерално архивско тело је понело изванредан државни „терет и признање“ да истражи проблематику вредновања архивске грађе и постави темељно начело о њеном одабирању. На тај начин се могло предупредити и спречити свако даље евентуално неовлашћено или неодобрено, незаконито или самовољно, излучивање, издвајање, уништење било које врсте регистратурског материјала, а посебно оног дела који би могао добити статус архивске грађе.¹⁰⁶²

Обзиром на дугу архивску традицију европских земаља, на међународном нивоу су већ били разматрани и потврђени критеријуми вредновања архивске грађе и њеног одабирања из мноштва различитих докумената која настају радом разних стваралаца. Да би се они утврдили, неопходно је претходно свестрано проучити ствараоца архивске грађе и саму грађу коју је он својим радом образовао. Посебно је потребно утврдити групу којој правни субјекти као творци припадају, а што је могуће на основу места, улоге и значаја творца фонда у систему државног апарата. Управо овај критеријум сврстава архивску грађу савезних стваралаца односно највиших државних органа у прву и најзначајнију групу у систему заштите по архивистичким и историјским вредносним критеријумима. Најзад структура саме архивске грађе једног творца фонда упућује на његов већи или мањи значај у систему стваралаца државне провенијенције. Поред ових, критеријуми релевантни у вредновању архивске грађе, универзални су како на

¹⁰⁶² АЈ-318-130-175: Израда преднацрта упутства о одабирању и шартирању архивског материјала, Белешка са првог састанка стручне комисије за израду упутства коју је именовао Секретаријат за просвету и културу СИБ-, одржане априла 1958. године.

међународној архивској сцени, тако прихваћени и у југословенском архивском систему. Они се односе на значај садржине архивске грађе, значај ствараоца исте, врсту и место настанка грађе, рукописну вредност докумената, њихову правну снагу, оригиналност или копију, количину истоврсних докумената, њихов спољни изглед, палеографске и језичке особине, степен комплетности или очуваност архивског фонда, физичко стање докумената.¹⁰⁶³ У зависности од специфичности грађе сваког ствараоца, можемо рећи да су опште прихваћени међународни критеријуми валоризације, прихваћени, примењиви и примењени у поступку сређивања, обраде и вреднована архивске грађе од интереса за југословенску федерацију. Вреди напоменути и то да су пројектовани (иако нису заживели) архивски прописи у Краљевини Југославији садржали сегменте који су предвиђали категоризацију стваралаца архивске грађе, а потом и категоризацију саме архивске грађе према врста и значају.¹⁰⁶⁴

На југословенском нивоу, архивска струка је све гласније истицала неопходност да се начела постављена у савезном архивском закону, методолошки разраде и прецизирају кроз одговарајућа подзаконска акта. Архивисти се нису устручавали да, у интересу очувања архивске грађе савезних органа и других стваралаца, јасно поставе циљеве, изнесу предлоге и покрену иницијативу у правцу прописивања норматива на којима ће струка засновати вредновање архивске грађе односно целокупног документарног материјала као извора за архивску грађу. Стручни састанци на којима су учествовали представници архивске струке као и представници савезних државних органа, још су у поступку израде преднацрта новог упутства о шкартирању, учили горуће проблеме у пракси савезних регистратура, када је у питању судбина њиховог регистратурског материјала и архивске грађе.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶³ Б. Лекић, *Архивистика*, 62-64.

¹⁰⁶⁴ АЈ- *Пројекат закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије*, 1935. година, инв.бр. 1539.

¹⁰⁶⁵ АЈ-318-130-174: Акт Секретаријата савезног извршног већа за саобраћај и везе, бр. 12/59. Од 12. Јануара 1959. године. Овај савезни орган као стваралац имао је конкретне предлога у погледу спровођења „скраћеног“ поступка излучивања. Предлагано је да старешина органа или лице које он овласти одјеђује поступак з аиздвајање и уништавање непотребног материјала; о издвајању се саставља зашисник посебну за сваку врсту материјала с обзиром на рокове предвиђене у Општој листи категорија; записници о издвајању треба доставити на сагласност архиву, који је дужан да у року од 30 дана одобри излучивање или стави своје примедбе, а издвојена грађа могла се предати на уништење по довијеној сагласности односно по истеку рока од 30 дана ако у том року није дата сагласност или стављене примедбе. Овде се уочава присуство управних елемената у поступку издавања сагласности за излучивање, везаност управним роковима и поступањем односно непоступањем у том току. Мишљења смо да је селективно могуће прихватити дате сугестије, али само у делу који се односи примене Опште листе категорија у погледу рокова чувања регистратурског материјала, састављања записника о излучивању, али не и када је физичко уништавање безвредног материјала у случају „ћутања администрације“ односно протекла рока од 30 дана без одговора надлежног архива. Пракса је показала у наредном периоду да Архив југославије, као и други

Стручни норматив за одабир архивске грађе у периоду од 1964. до 1980. године су представљала *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала* (1967).¹⁰⁶⁶ Њима су детаљније и на јединствен начин обрађена питања која су делимично била предмет *Упутства о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала* из 1952. године.¹⁰⁶⁷ Такође, *Законом о Архиву Југославије* из 1973. године је појашњено да ближа упутства о одабирању архивске грађе савезних органа и организација, по потреби даје Архив Југославије.¹⁰⁶⁸

Детаљнија регулатива коју су донела *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала* (1967) је, у односу на *Упутство* из 1952. г. била одраз унапредовале архивске делатности, када су темељи савремене архивистике у југословенској држави већ били постављени. Сходно општем нормативном оквиру о архивској грађи на савезном нивоу, *Начела о одабирању архивске грађе* су имала карактер јединствене и непосредне примене у случајевима категорисања архивске грађе, рокова чувања регистратурског материјала, поступка издвајања безвредног материјала и његовог физичког уништавања, на југословенској територији. Истовремено је то значило њихову пуну примену на архивској грађи и регистратурском материјалу насталом у раду савезних органа и организације свих области, рачунајући и савезни орган одбране, војску Југославије, савезни орган за иностране послове и унутрашње послове, али и друге специјалне савезне архивске фондове.¹⁰⁶⁹

Према законским одредбама се архивска грађа добијала одабирањем из регистратурског материјала насталог у раду савезних органа и организација, тако што су издвајани (излучивани) они делови тог материјала који нису били више значајни за текући рад и нису имали својства због којих би их требало трајно чувати као архивску грађу. Методологија је предвиђала да се излучивање у савезним регистратурама врши периодично, али најкасније и обавезно уочи непосредне предаје архивске грађе и

архиви, имају обавезу да одобре или не одобре излучивање, али немају право да се оглушују о захтеве регистратура у области шкартирања безвредног регистратурског материјала.

¹⁰⁶⁶ АЈ-319-72-84: Записник са седнице Архивског савета Југославије одржане на дан 10. јула 1967. године у Београду.

¹⁰⁶⁷ *Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала*, Службени лист ФНРЈ, бр. 8/1952.

¹⁰⁶⁸ *Општи закон о архивској грађи*, Службени лист СФРЈ, бр. 48/1964, *Закон о Архивском савету Југославије*, Сл. Лист СФРЈ 48/1964, *Закон о Архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр.48/196, 6/1973. Јоже Žontar, *Novo arhivsko zakonodavstvo u Jugoslaviji*, u: „Arhivist“, 1-4, 1966-1967, Beograd, 58-75. Архивист, 1-2, Београд 1964,353-355.

¹⁰⁶⁹ *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 12/1968. Посебан третман архивске грађе настале у раду Председника Републике и органа федерације за народну одбрану, иностране послове и унутрашње послове, као и централног комитета Савеза Комуниста Југославије је био предвиђен и *Законом о Архиву Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр. 48/1964, 6/1973.

регистратурског материјала савезном архиву. На овај начин се спречавало физичко оптерећење, и онако недовољног, смештајног простора савезног архива (који је свој смештајни простор трајније решио тек 1969. године), али и поштовала основна функција Архива, оличена у његовом праву и обавези да преузима, чува и штити архивску грађу федерације као културно добро, а не и регистратурски материјал коме је сваки значај прошао.¹⁰⁷⁰ Сам поступак излучивања су спроводили савезни органи као ствараоци регистратурског материјала и архивске грађе, путем стручних комисија. Излучивање безвредних јединица се по правилу вршило из сређеног регистратурског материјала.¹⁰⁷¹ О излученим деловима регистратурског материјала у савезном органу је састављао записник и списак материјала који се трајно чува. Излучени делови регистратурског материјала се нису могли отуђити нити уништити док Архив Југославије провером није утврдио да сли се у том материјала није нашао и онај који би требало чувати.¹⁰⁷² Излучивање делова регистратурског материјала вршило се, по правилу, из сређеног материјала у току рада регистратуре, а најкасније пред непосредно достављање регистратурског материјала и архивске грађе архиву. Архив је могао проверавати да ли материјал која комисија предвиди за излучивање садржи и делове који имају својство архивске грађе и које стога треба изузети од излучивања, ради трајног чувања.¹⁰⁷³

4.7.1. Листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања

Начела (1967) су јасно поставила однос између одабирања архивске грађе и издвајања безвредног регистратурског материјала, као две стране вредновања целокупног документационог материјала који је настајао радо савезних органа и организација. Својство историјске и научне вредности и оперативне ограничености за

¹⁰⁷⁰ АЈ-318-130-176: Образложење предлога Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала, 1958. Изузетно је Архив Југославије могао да преузме регистратурски материјал из кога није извршено излучивање безвредних делова у савезној регистратури, али уз унапред уговорене услове о накнадном излучивању истог. Извор: *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала*, Службени лист СФРЈ, бр. 12/ 1968.

¹⁰⁷¹ Пракса је међутим показала да се често у том периоду вршило излучивање безвредног регистратурског материјала из несређеног материјала, а разлог томе били су вишеструки: један од њих је се огледао у хиперпродукцији документације у органима власти шаблонског карактера.

¹⁰⁷² *Закон о архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 6/1973.

¹⁰⁷³ *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала*, Сл.лист СФРЈ, бр. 12/1968. Изузетно, архив је могао преузети регистратурски материјал у коме није вршено излучивање код ствараоца, уз унапред уговорене услове о накнадном излучивању. При томе је сва документација о врсти и количини изузетног регистратурског материјала у архиву и регистратури чувана трајно.

поједину врсту документације из рада савезних органа је искључивало једно друго. Први пут је *Начелима* предвиђена Листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања као основ за вредновање регистратурског материјала у смислу одабирања архивске грађе односно излучивања безвредних његових делова.

Законом о Архиву Југославије из 1973. године је као основ одабирања архивске грађе, значи и излучивања безвредног регистратурског материјала, код савезних регистратура, била потврђена Листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања појединих категорија тог материјала. Листу категорија је утврђивао, у складу са законским прописима, ималац или стваралац архивске грађе у чијем је раду исти настао или код кога се налази. Категорије регистратурског материјала које је требало трајно чувати савезни орган је утврђивао у сагласности са Архивом Југославије, јер савезну регистратуру обавезује став овог архива о томе које категорије материјала имају својство архивске грађе, те се не могу излучивати већ их треба трајно чувати. Методологија сагласности на листе категорија савезних регистратура је подразумевало детаљну проверу завршених листа, израду писменог образложења и предлога да се оне утврде у складу са одредбама *Закона о архиву Југославије*.¹⁰⁷⁴ Регистратурски материјал који није био предвиђен листама категорија није могао бити предмет излучивања. Истовремено, обавеза регистратуре истовремено представља и право архива да активно учествује у изради листи категорија.¹⁰⁷⁵

Листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања је у одабирању архивске грађе савезних органа односно њеној валоризацији као дела културног добра добила значајнију улогу. Да би се објективизирали и уједначили критеријуми код утврђивања категорија трајне вредности, Савез друштава архивских радника Југославије је формирао Комисију за израду оријентационих листи категорија регистратурског материјала са роковима чувања и утврдио план рада и задужења још 1969. године.¹⁰⁷⁶ Олга Гилер је изнела занимљив и пажње вредан предлог структуре Листе

¹⁰⁷⁴ АЈ-130-Ф386: Програм рада Архива Југославије и Извештај раду Архива Југославије за 1975. годину. Утврђене листе је спољна служба архива прикупљала за евиденције и документацију која се о савезним регистратурама чувала у Архиву.

¹⁰⁷⁵ АЈ-318-130-176: Образложење предлога Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала, 1958. У случају да се одређена категорија регистратурског материјала није налазила у листама за излучивање, није се могло извршити њено излучивање и уништење док се претходно не уведе у листу. То је претпостављало и евентуални став Архива да се дотична категорија регистратурског материјала због своје архивистичке вредности треба трајно да чува. Видети више: *Закон о Архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 6/1973.

¹⁰⁷⁶ Богдан лекић, *Потребе, циљ и значај изградње јединственог система стручног рада архивске службе у СФРЈ* (реферат на Осмом конгресу архивских радника Југославије, Приштина, 1976, 6. Према Извештају

категорија регистратурског материјала са роковима чувања за савезне (и републичке) органе и организације. Предложено је да листа садржи уводни део који представља кратак историјат ствараоца грађе, потом попис свеукупног регистратурског материјала и архивске грађе са утврђеним роковима чувања, образложење листа и класификациону шему за случајеве да у грађи ствараоца постоји специфична врста документације, која се може унутар себе класификовати на одређене подцелине.¹⁰⁷⁷ Мишљења смо да је предложена методологија израде листи категорија корисна, посебно у делу који се односи на историјат творца фонда, посебно на савезном нивоу, где су постојале веома честе, динамичне структурне промене у статуту, организацији и делокругу рада. Листа категорија такође прати организациону структуру творца регистратурског материјала и архивске грађе, али може бити конципирана и по врсти /категијама документације која у раду истог настаје, по вредности истог, без обзира на организациону структуру. На основу увида у Листе категорија појединих савезних органа и организација, мишљења смо да је већи број њих пратио организациону структуру творца фонда. Овај начин је истовремено био практичнији за оперативне потребе проналажења и коришћења регистратурског материјала код самог творца, али и прегледнији за архивистичко сређивање грађе истог у Архиву.

Стручна помоћ савезним регистратурама око израде листи била је један од задатака Архива Југославије, посебно у делу који се односио на категорије материјала за трајно чување. Мишљење Архива о томе које ће се категорије регистратурског материјала у Листи чувати трајно, било је обавезујуће за савезни орган или организацију, као ствараоца архивске грађе и доносиоца листе категорија.¹⁰⁷⁸ Прве листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања којима се валоризују документа у настајању, рађене су током 1970. године, а две године касније Архив Југославије је дао прву сагласност на ту врсту документа. У овој години је пружена и

Комисије за израду оријентационих листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања припремљеним за VIII конгрес архивских радника Југославије 1976. године

¹⁰⁷⁷ Olga B. Giler, *Liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja*, u: „Arhivist“ XXVIII 1-2, 1978, Beograd, 74-113. Дат је пример специфичне републичке регистратуре, који се може применити и н савезне са истоврсним сличним регистратурским материјалом, у коме највећу количину грађе чини картографски материјал.

¹⁰⁷⁸ АЈ-312-72-94: Извештај Архива Југославије о извршењу задатака уговорених са Савезним саветом за образовање и културу за 1969. годину. Програм рада Архива Југославије за 1971. годину на спровођењу законом одређене заштите архивске грађе федерације. Према извештају о остварењу програма рада Архива Југославије за 1971. годину (са анализом до 30. јуна 1971 године), само у првој половини 1971. године по истој методологији је у савезним институцијама излучено 411 метара дужних безвредног регистратурског материјала. АЈ-130-Ф-86: Акт Генералног секретаријата Савезног извршног већа, бр.032-45/77 од 3. марта 1977. Завршене Листе су савезне регистратуре достављали архиву ради провере и, по утврђеном поступку утврђивања, које категорије регистратурског материјала се чувају трајно. .

непосредна стручна помоћ при изради листе категорија регистратурског материјала једној савезној регистратури, Југословенској поморској агенцији, а излучено је укупно 589 метара дужних безвредног регистратурског материјала у 10 савезних органа и организација.¹⁰⁷⁹ Током 1974. године је 16 савезних регистратура израдило листе категорије и доставило их на сагласност Архиву Југославије,¹⁰⁸⁰ а све листе су проверене и прихваћене у погледу категорија регистратурског материјала који се мора трајно чувати.¹⁰⁸¹ Стручна помоћ на изради и завршетку листи категорија у 1976. години је пружена у 24 савезна органа и организација, док је у три органа савезне државе израда листи била окончана.¹⁰⁸²

Статистика извештаја показује да је примена Листи категорија допринела легитимности поступка излучивања односно вредновања регистратурског материјала. У току 1974. године је таквим поступком излучено 2.829,40 м/1 безвредног регистратурског материјала из регистратура 14 савезних органа и организација (примера ради, *Врховног суда Југославије, Савезној управи за цивилну ваздушну пловидбу, Савезној управи царина са царинарницама*).¹⁰⁸³ Нешто већи број савезних регистратура (њих 18) и нешто мања количина излученог безвредног регистратурског материјала (1.564,26м/1) је била евидентирана у току 1975. године. Узлазну линију је забележио рад спољне службе са савезним регистратурама у 1976. години када је укупно излучено 3.339 метара дужних безвредног регистратурског материјала из 26 савезних органа¹⁰⁸⁴

¹⁰⁷⁹ Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, 58.

¹⁰⁸⁰ АЈ-130-Ф286: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1974. годину. Прихваћене су листе категорија савезних органа међу којима су се налазили Савезно јавно правобранилаштво, Савезни завод за међународну научну, просветно-културну и техничку сарадњу, Савезни завод за цене, Сервис за административне и рачуноводствене послове СИБ-а, Савезни завод за статистику Савезна управа за цивилну и ваздушну пловидбу, Служба друштвеног књиговодства, Тржишни инспекторат, Савезни комитет за пољопривреду.

¹⁰⁸¹ АЈ-130-Ф386: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1975. Годину. Број третираних савезних регистратура у овој години износио је 15, што значи да се квантитет рада у домену израде листи категорија усталио на просеку до 20 регистратура на годишњем нивоу. У 1975. Години листе су радиле савезне регистратуре: Савезни врховни суд, Председништво конференције ССОЈ, Савезни завод за патенте, Савезни одбор СУБНОР-а, Институт за међународну политику и привреду, Југословенски олимпијски комитет.

¹⁰⁸² АЈ-130-Ф386: Извештај раду Архива југославије за 1976. годину: израда листи категорија измеш осталог је спроведена у Савезном заводу за здравствену заштиту, Савезном хидрометеоролошком заводу, Савезном заводу за статистику, Савезном комитету за енергетику и индустрију, Савезном бироу за послове запошљавања. Коначно су завршене листе у Савезном заводу за друштвено планирање, Сервису за одржавање објеката за потребе репрезентације савезних органа.

¹⁰⁸³ АЈ-130-Ф386: Извештај раду Архива југославије за 1974. годину.

¹⁰⁸⁴ АЈ-130-Ф-386: Извештај раду Архива југославије за 1975. Годину. Излучивање безвредног регистратурског материјала је спроведено, поред осталих, у Југословнеском институту за урбанизам и становање Каезном заводу за здравствену заштиту, Сервису за административне и раллуновоствене послове савезних органа управе и савезних организација, Савезном заводу за статистику и другим.

Ради одабирања архивске грађе, савезни органи и организације су, као ствараоци, вршили повремене прегледе регистратурског материјала, у ком процесу је суделовао и Архив Југославије. У циљу ефикаснијег спровођења овог посла, Архив Југославије је сачинио *Инструкцију о спровођењу Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала*, која је садржала конкретне поступке у одабирању архивске грађе по предметним *Начелима*. Инструкција је била достављена свим регистратурама савезног карактера, по њеном конвалидацији од стране Стручног већа Архива.¹⁰⁸⁵

Програмом рада Архива Југославије за 1974. годину се у оквиру рада спољне службе као организационог дела одељења за одабирање, прикупљање, одржавање и чување архивске грађе, планирана је била израда нацрта *Упутства о одабирању архивске грађе у савезни органима и организацијама*. Предлог упутства је садржао основне принципе одабирања, поступак израде Листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања и њеног утврђивања, поступак издвајања регистратурског материјала за излучивање према листи категорија, препоруку о изради докумената за излучени материјал и слично.¹⁰⁸⁶ Уз то, спољна служба је сматрала за корисно да изради Правилник са ближе утврђеним поступком за прикупљање архивске грађе, који би утврдио начин припреме грађе за пријем, рокова, места пријема, израде документације о пријему, начин потврђивања пријема грађе. У наредној години размотрена су, допуњавана, подвргнута коначној редакцији и утврђена су конкретна стручна упутства: *Упутство о одабирању архивске грађе у савезним органима и организацијама*, *Упутство о правилном чувању и одржавању регистратурског материјала и архивске грађе федерације* и *Упутство о преузимању регистратурског материјала и архивске грађе у Архив*.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁵ АЈ-319-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину. Извештај Архива Југославије о извршењу задатака уговорених са Савезним саветом за образовање и културу за 1969. годину. Инструкцијом су били обухваћени задаци органа и организација федерације и Архива Југославије који су проистицали из донетих Начела, а посебно је био разрађен поступак око израде листе категорија регистратурског материјала са роковима њиховог чувања као и поступак у излучивању делова регистратурског материјала који немају значај за текући рад односно којима су истекли рокови чувања. У овој години је пружена и непосредна стручна помоћ при изради листе категорија регистратурског материјала једној савезној регистратури, Југословенској поморској агенцији, а излучено је укупно 589 метара дужних безвредног регистратурског материјала у 10 савезних органа и организација. Према извештају о остварењу програма рада Архива Југославије за 1971. годину (са анализом до 30. јуна 1971. године), само у првој половини 1971. године по истој методологији је у савезним институцијама излучено 411 метара дужних безвредног регистратурског материјала.

¹⁰⁸⁶ АЈ-130-Ф286: Програма рада Архива Југославије за 1975. годину уговореног са Савезним секретаријатом за правосудје и организацију савезне управе.

¹⁰⁸⁷ АЈ-130-Ф286: Програма рада Архива Југославије за 1974 годину који се уговара са Савезним секретаријатом за правосудне и оште управне послове. Извештај о извршењу Програма раа Архива

Начелима су били предвиђени посебни случајеви ограничења односно изузимања регистратурског материјала од излучивања. Излучивања из регистратурског материјала насталог пре 1850. године као и оног насталог деловањем органа и организација народноослободилачког покрета у периоду од 1941. до 1945. године није се вршило, уколико другачије не одреде републички прописи. Регистратурски материјал који је настао у одређеном историјском периоду или радом одређених органа и организација се такође могао изузети од излучивања у целини, када су то одређивали прописи надлежног органа о одабирању архивске грађе. Посебно је значајна улога архива дата у вредновању регистратурског материјала, одредбом да су одабирање архивске грађе из регистратурског материјала који је настао до краја 1945. године могли вршити само архиви и то по утврђеним стручним мерилима.¹⁰⁸⁸

Овде је био видљив значај који је савезно струковно архивско тело придавало писаном или на други начин забележеном материјала из времена социјалистичке револуције, НОБ-а и стварања нове југословенске државе, предвидевши њено вредновање у самим архивима. Са једне стране, проблематика архивалија насталих до 1945. је била заштићена уз обавезну примену струковних критеријума код одабира исте, док са друге стране, мишљења смо, питање самих критеријума није било довољно разјашњено. То је могло отворити врата упливу идеолошких тенденција и у домену третирања архивалија које су настале у периоду који су актуелне власти федерације сматрале „прокуженим, реакционарним, неприхватљивим“, због чега их је можда требало скрајнути на маргине државне заштите архивске грађе. Међутим, одредбама о Архиву Југославије, којима је изричито била наведена обавеза савезног архива и у погледу заштита архивалија централних надлештава и установа Краљевине Југославије, указује да чињеницу да је законодавац настојао да објективизује свој приступ према писаним историјским сведочанствима, сагледавајући њихов значај са аспекта интереса за државу која је егзистирала на овим просторима од њеног оснивања. Истовремено, струка је такође придавала подједнако значај свој архиви насталој до 1850. године, исказујући на тај начин објективан и критички приступ вредновању архивских и историјских извора. У крајњој линији и у ширем контексту, творци савезне Југославије

Југославије за 1974. годину; Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1975. годину, уговореног са Секретаријатом за правосуђе и организацију савезне управе, дел. 02-319/1 од 15. децембра 1975.

¹⁰⁸⁸ *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала*, донета на седници Архивског савета Југославије 10. јула 1967, објављена у Службеном листу СФРЈ бр. 12/1968.

су могуће овом питању приступали и са аспекта очувања међународно правног континуитета државе, који нису спорили, а за које питање у правно и историјском смислу је требало поседовати одређене материјалне, писане доказе и факте.

Током 1971. године су се у Архиву Југославије систематичније вршиле припреме за излучивање безвредног регистратурског материјала из великих фондова. За разлику од дотадашње праксе, по којој је излучивање представљало углавном једну фаза рада у процесу сређивања и обраде фонда, овај стручни рад се сада обављао као самостална операција, уз посебну предострожност и претходно консултовану листу категорија регистратурског материјала са роковима чувања.¹⁰⁸⁹ Примена листи категорија је била заступљена и у поступку сређивања архивских фондова у самом архиву. У случају фонда Привредног савета је током класирања грађе сачињена оријентациона листа за излучивање, на основу које је издвајан безвредни материјал за излучивање.¹⁰⁹⁰

У извештајима о сређивању архивски фондова у Архиву, посебно од 1971. године и даље, наводи се пракса о излучивању „неспорно“ безвредног регистратурског материјала насталог радом савезних органа и организација.¹⁰⁹¹ Излучивање безвредног регистратурског материјала из фондова преузети у Архиву Југославије се вршило „веома опрезно“. У оквиру једног фонда, излучивање су вршиле радне групе архивиста који су били ангажовани на сређивању тог фонда, с обзиром да су најбоље упознати са грађом фонда. При вредновању у оваквим случајевима сматрало се да архивисти су најстручнији и најпозванији да врше одабира архивске грађе односно излучивање безвредног материјала, чак и у случају да не постаји листа категорија за одређеног ствараоца грађане. У том случају ценили су се значај творца фонда, период настанка грађе, комплетност грађе, садржина документације, односно сви они критеријуми које је југословенска архивистика поставила у току свог развојног пута. У архиву се примењивала оријентациона листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања, чија је примена била доминантнија у случајевима вредновања шаблонског умноженог материјала или дупликата, када се листа сматрала помоћним средством у раду. Пре излучивања се вршио додатни преглед издвојеног материјала, консултације, провере у деловима фондова за трајно чување. Мишљење архивиста је било да фондове

¹⁰⁸⁹ АЈ-319-72-94: Програма рада Архива Југославије за 1971. годину на срповођењу законом утврђене заштите архивске грађе федерације, дел. бр. 02-136/1 од 31. фебруара 1971.

¹⁰⁹⁰ АЈ-130-Ф386: Извештај раду Архива Југославије за 1975. годину. Из грађе класификационе групе Диспечерско одељење фонда Привредни савет, издвојена је документација од вредности за трајно чување, а остали материјал је утврђено да се чува уз фонд најмање 10 година, с обзиром на периоду у коме је настао.

¹⁰⁹¹ АЈ-130-Ф386: Програм рада и Извештај раду Архива Југославије за 1976. годину.

треба вршити „обимније ослобађати безвредног материјала“, јер у супротном постоје сметње правилном сређивању, чувању, оптерећује се ионако скроман смештајни простор у депоима, ствара се баласта непотребног материјала.

Један од елемената који би могао утицати на статус архивске грађе савезних органа била је констатација о разуђености мреже радних тела Савезне скупштине и Савезног извршног већа. Усложњавање и умножавање радних тела као саставних делова савезних органа значило је и повећавање количине документације која је настајала њиховим радом. посебно оне масовног карактера, која у датом тренутку може постати извор за одабир архивске грађе. Гомилање регистратурског материјала је постављао као битну његову валоризацију, што је у први план истицало и значај листа категорија регистратурског материјала као основа за вредновање регистратурског материјала.

У фондовима савезних органа и организације, насталим после 1945. године налазило се доста расуте грађе типског карактера. Уопштено гледиште, по нашем мишљењу оправдано, било је да су фондови социјалистичке Југославије су „по свом броју веома масовни“, а из разлога постојања „великог броја установа, предузећа, организација, које својим пословањем стварају велику количину документације“. У масовном архивском материјалу социјалистичких фондова, сматрала је Р. Мирчић, „има веће количине документације но у фондовима ранијег периода, који су својој садржини нема никакав научно-историјски ни практичан значај, већ са престанком оперативне употребе губи сваку вредност“.¹⁰⁹² Значи, Архив Југославије је имао право да изврши излучивање одређене категорије материјала иако иста листом није предвиђена, као што је био пример са регистратурским материјалом укинутог савезног органа или организације, који је доспео у Архив а да претходно није било донета Листа или је иста била непотпуна. У фонду Планске комисије је приликом сређивања издвојено 24,40 м/1 типског материјала који је сачињавала документација пописа капацитета радне снаге и 16 м/1 документације о ревалоризацији основних средстава.¹⁰⁹³

Са гледишта потреба научног, историјског, културног и друштвеног аспекта, према принципима вредновања архивске грађе, грађа Савезног суда се сматра од изузетног значаја. Мало је архивских фондова из социјалистичког периода чија је вредност на таквом нивоу. Ово је најпре из разлога државне хијерархије коју је одувек овај савезни орган имао, као највиши судских орган у земљи од свог оснивања 1945.

¹⁰⁹² Radmila Mirčić, *Fondovi socijalističke Jugoslavije*, u: „Arhivist“, 2, 1968, Beograd, 53-54.

¹⁰⁹³ AJ-318-130-176: Образложење предлога Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала, 1958. AJ-130-Ф286: Извештај о рада Архива Југославије за 1975. годину.

године до 2003. када је формално престао са радом. Све то време, Савезни суд је „сведок“ државно-правне историје Социјалистичке Југославије, био је један од носилаца утврђивања начелних ставова о питањима од интереса за јединствену примену савезних закона од стране судов заштите људских слобода и права, посебно у одлучивању у последњем степену, што је доприносило обезбеђивању начела једнакости свих пред законом. За научне и стручне радове од значаја је посебно архивска грађа класификационе групе Документационо-административног материјала, у којој се налазе правна схватања, начелни ставови са рефератима са општих и Заједничких седница, извештаји републичких врховних судова, реферати са саветовања, стручне расправе, примедбе, мишљења, усвојени закључци, записници, елаборати, статистички извештаји и слично. За јавност, од интереса су посебни кривични предмети који су процесуирани, а нису увек били доступни јавности посебно они који се односе на познате личности и догађаје из новије историје Југославије и њених народа.¹⁰⁹⁴

Вреди истаћи једно мишљење представника Секретаријата за образовање и културу, у својству органа који је давао сагласност на програм рада и извештај о раду Архива Југославије, према коме су послове излучивања безвредног регистратурског материјала треба поверити најстручнијим архивистима, као и да би упутно било одржати повремене консултације са истраживачима који највише користе грађу архива, јер се дешава да е она документација која у једном тренутку изгледа безвредно покаже у неком другом временском тренутку значајна, посебно за састављање статистичких података које је савремена наука у све већој мери користила. Стога је као препорука дата да материјал који пружа било какву могућност за статистичку обраду не би се смео излучивати, без обзир дали један такав документ сам по себи и не може да се оцени привлачним као историјски извор.¹⁰⁹⁵

Савезни комитет за науку и културу је 1977. године оценио програм рада Архива Југославије за 1978. годину као „свеобухватан и сложен, а по својој концепцији и садржају квалитетно нов и веома амбициозан, који води рачуна о изградњи система заштите архивске грађе и стручног рада као и његовој модернизацији, о приоритетима у раду, кадровској политици“, међу којима се својим квалитетом и свеобухватношћу истакла „валоризација архивске грађе као културног добра“.¹⁰⁹⁶ На тај начин је делатност

¹⁰⁹⁴ АЈ-212, Инвентар фонда.

¹⁰⁹⁵ АЈ-318-130-17: Мишљење о предлогу Програма делатности Архива Југославије у 1967. години, др Иван Божић, професор Филозофског Факултета, од 22. јанура 1967, достављено Савезном секретаријату за образовање и културу СИБ-а.

¹⁰⁹⁶ АЈ-130-Ф386: Реализација програмских задатака Архива Југославије у 1978. години.

савезног архива у периоду од 1964. до 1980. године, усмерена на савлађивање стручних изазова у погледу обезбеђења сабирања, заштите знатно веће количине регистратурског материјала савезног порекла, и поврх тога вредновања исте у динамичним трансформацијама и реорганизацијама савезне администрације, у складу са развојним тенденцијама федерације, добила формалну верификацију свог значаја и вредности.

4.8. Архив Југославије - између управне функције и културне мисије

Са гледишта развоја савезног архива и делатности заштите архивске грађе под његовом ингеренцијом, законски прописи представљају одраз друштвено-политичко система у Југославији, статуса архивске службе у оквирима система, као и одраз става законодавца у односу на положај и улогу државног архива у одређеном временском тренутку. У првообјављеној југословенској архивистичкој литератури наилазимо на мишљења о архивима као спремиштима („магацинима“) докумената значајних за државу и приватно-правне односе грађана, али и као установа у којима се прикупљају, чувају, обрађују архивска документа ради њиховог историјског и другог научног проучавања. Такође, сматрало се да архиви имају карактер органа државне управе, чији је задатак не само да прикупљају и чувају историјска документа и омогућавају њихово коришћење у јавне и приватне сврхе, него и да врше надзор над чувањем тих докумената ма где се они налазили, да објављују документа и да својим јавним просветно-културним деловањем подижу свест грађана о значају докумената као културног наслеђа једног народа.¹⁰⁹⁷ Суштинска дилема о карактеру архива, актуелна је и данас.

Промишљање о двојакој улози архива није одличје само југословенске архивистичке теорије и праксе. Ако зађемо дубље у историју и пратимо развој архивске теорије и праксе на међународном нивоу, видећемо да се до средине 19. века архив везивао скоро сасвим за административну улогу и значај одређене групе докумената једног ствараоца. Функција архива, затвореног за јавност у смислу ширег изучавања архивских докумената, исцрпљивала се у улози чувара администрације њеног власника, без обзира да ли се радило о породици, појединцу, црквеној или велепоседничкој архиви. Истовремено је доказна снага тако чуваних аката била доминантна, те су и архиви били отворени тек у мери у којој је то било потребно њеним

¹⁰⁹⁷ Из архивистике, *Приручник за службеника архива*, Београд, 1959, 234.

власницима за остваривање одређених имовинско-правних, статусних, наследних, облигациони или сличних односа.¹⁰⁹⁸

Овакво се схватање променило од друге половине 19. века, посебно после Француске грађанске револуције (1789), након чега је најпре у Француској почео процес издвајања архива из оквира администрације.¹⁰⁹⁹ Тада су архивалије делимично изгубиле карактер правног средства, па је смањен практичан значај старих фондова управних надлештава. Истовремено је „прокрчен пут“ за интензивно коришћење архивалија у научне сврхе, посебно за истраживање историје. Природно се поставило питање да ли је архив првенствено служба управе, јер служи држави и њеним сегментима власти, у смислу припреме архивске грађе за доношења службених мишљења, закључака, или је много више научна установа која постоји ради научног истраживања, стоји на располагању научном истраживању, нарочито историјском, а и сама се тиме бави.¹¹⁰⁰

Занимљиво је гледиште француског архивисте R.H. Bautiera, који говори о реорганизацији архива већине земаља западне Европе под утицајем „струје историјског романтизма“ и наглашава превасходну улогу архива као некада искључиво „ризнице историје, где је архивисти у основи био историчар“, а која у новије време настоји да се „уклопи у административну машину и постане снабдевач администрације“. Потом су се архиву све више наметали административни послове, закључио је Bautier, јер „за ради бољег чувања докумената за будућег историчара, архиви су били приморани да установе своју контролу над списима које администрација производи и излучује, да што раније преузимају бригу о тим списима, а то је значило и ближу сарадњу са администрацијом“.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁸ Gerhart Enbers, *Poslovi u arhivu*, 14-18. Руковођење и обрада документације подразумевала је чување, обезбеђење од уништења и губитака, као и омогућавање коришћења архивалија да би се помоћу њих заступали интереси власника архива. Архив је тако служио чувању права, пре свега државних права, заштите привилегија или класних интереса његовог власника. Th . R. Schellenberg, *Moderni arhivi, Principi i tehnika rada*, 1968, 3-6. Аутор наводи два разлога оснивања архива: непосредни и „очито најхитнији“ била је „практична потреба да се повиси радна способност администрација“, али и да се систематизују и саберу на једном месту „у току времена нагомилана акта државних органа управе услед повећаног текућег пословања“. Други разлог је разлог културне природе, јер се под утицајем „историјског романтизма“, схватило да јавна архивска грађа представља једну врсту културног добра.

¹⁰⁹⁹ Krešimir Nemeth, *Uvod u arhivistiku*, u: „Priručnik iz arhivistike“, Zagreb 1977, 6 Тада су крунски архиви били реорганизовани и претворени у самосталне архивске установе, а већ 1794. године је у земљи образована јединствена централистички организована архивска управа за читаво државно подручје. Проглашено је начело јавности архивске грађи, а држави је признато право чувања вредних докумената из прошлости.

¹¹⁰⁰ Сликвито, Enbers говори о „Јанусовој глави са два лица, од којих једно гледа ка управи, а друго посматра науку“, с тим што је и у данас спорно где леђи тежиште рада у архиву. Видети више: Gerhart Enbers, *Poslovi u arhivu*, 14-18.

¹¹⁰¹ Rober Henri Bautier, *Mesto arhiva i arhivista u državi*”, Treća Međunarodna konferencija Okruglog stola (Table ronde des Archives), Zagreb, 22-25. маја 1957, materijali sa konferencije, u izdanju „Arhivist“. Beograd, 1958, 5-6. Средином 20. века, на међународној архивској сцени, издвојила су се три становишта када је по

Предности научног или административног елемента у улози архива је била предмет једног од више међународних стручних скупова. На Трећој Међународној конференцији округлог стола архива одржаној 1958. години у Загребу, изнета су искуства архивиста из различитих земаља. Да ли архив превасходно има само административну улогу, јер тесно сарађује са државним администрацијама и врши контролу над списима у регистратурама? Неизбежно је питање да ли ова улога ставља у други план архив као историчара или архива као чувара докумената за будућег историчара? Међународна су опредељења различита: у Италији превагу носи научни домет архива, док је прва дужност архивиста у Аустралији да „служе влади и администрацији“, а архивска служба у САД представља „кључни елемент у механизму владе“. Према прописима у Бугарској (која је следила систем СССР-а) средином седамдесетих година 20. века, Главна управа архива при Министарском савету била је део државне управе, у надлежности Министарства унутрашњих послова.¹¹⁰² Између ових опречних мишљења, налази се већи број архивских система који заступају становиште научног значаја архива, у коме се због врсте посла коју архив обавља скоро равноправно укључио и административни сегмент, или се сматра да је „улога архива заиста вишеструка и да нема дубоког антагонизма између ова два вида“.¹¹⁰³

питању делатност архива, да ли су они искључиво са префиксом историјски или административни, или се може на ова два колосека пронаћи тећи који би објединио оба сегмента евидентног ангажовања архива. Поменути систем у Аустралији, подразумевао је основну сврху архива да „служи влади и администрацији“, где је архивска служба „кључни елемент у механизму владе“ у погледу руковања административним списима и по организацији грађе потребне за испитивање државних послова, док су остале функције архива биле скрајнуте. Италијанско схватање представљало је сушту супротност, јер се сматрало да је улога архива „чисто научна“, те да је администрирање његово споредни елемент. Негде између ових крајње опречних ставова, можемо сврстати искуства највећег броја континенталних земаља, који су имало неоспоран утицај приликом установљавања архивске делатности у социјалистичкој Југославији. Тако је међу земљама које су прихватиле јасну превагу научног елемента, уз констатацију да је приметан и интензивнији „један нови развој који ће управо можда развити административну улогу архива“ (овој групи поред Белгије, Холандије, Шпаније, припадала је и Југославија). Друга група архивских система је прихватила став да је улога архива вишеструка и да нема значајнијег антагонизма између научног и административног сегмента архива (Шведска, Данска, Швајцарска, Немачка Француска, Мађарска, Пољска). По мишљењу америчких архивиста, државни архиви су непосредни помоћници управе и имају строгу административну улогу, преузимају списе свих јавних служби. Генерални архивист Холандије је истицао став да архиви „имају интерес да чувају документа само трајне вредности било у интересу историје, било за рачун државе или трећих лица.

¹¹⁰² *Поставление бр. 344 от 18, април 1952. год за организиране на Државни архивен фонд и одобраване правилни на архивното управление при Минисертвото на внутреините работи*, у: „Сборник от нормативни актове по архивното дело в Народна Република Бјлгариа“, *Главно управление на архивите при министерскиа швет Софиа, 1978, 16-25*. Основна делатност овако организоване архивске службе била је сабирање, регистровање, сређивање, похрањивање и издавање на коришћење архивских докумената за потребе историје, културе, науке, народних интереса, односно брига о Државном архивском фонду Народне Републике Бугарске.

¹¹⁰³ Rober Henri Bautier, *Mesto arhiva i arhivista u državi*, 5-6.

Ако се вратимо у оквире југословенске државе, видимо да је идеја о потреби образовања државног архива била „жива“ на овим просторима још у времену пре формирања југословенске државе. Преточена у два норматива, којима је био уређен рад Земаљског архива у Загребу и Државног архива у Краљевини Србији (1898), идеја „архивства“ у Краљевини Југославији је остала тек на одлично састављеном, али никад оживотвореном, *Пројекту закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије*.¹¹⁰⁴ Услед неумитних ратних околности које су задесиле земљу четрдесетих година 20. века, државни архив замишљен као Архива националног васкрса Краљевине Југославије, практично је заживео 1950. године као Државна архива Федеративне Народне Републике Југославије.

Оснивањем Државне архиве ФНРЈ (1950), федерација је нагласила потребу да се архивска грађа настала на њеној територији, сачува и заштити на јединствен и целовит начин, посредством архива као државних органа за чување, заштиту и обраду историјско-архивског материјала. Чини се да у том тренутку није било дилема о статусу државног архива, јер је само његово одређење у називу преферирало ка управној, административној функцији. Морамо се сагласити да је у тренутку када је Државна архива ФНРЈ основана, било мало стваралачког простора за промишљање о архиву као научној установи. Насушна је потреба била, посебно за добробит будуће улоге архива у служби истраживања и историјске науке, те саме архивске грађе као крунског историјског извора, да се административним мерама сакупи расута и добрано оштећена архива, која је претрпела страдања не само услед ратних дешавања већ и у првом поратним годинама „промена и усуда“. Статус архива, поред тога, није могао бити дефинисан изван оквира централистичке или административно-управљачке државне организације, која је „била неопходна“ ради „спаса земље и народа“, њену обнову и развој, у сусрет идеалима социјалистичког и радничког самоуправног система.

Међутим, веома брзо се функција архива „отворила“ у архивским дебатама. Обзиром на чињеницу да „архивство“ није било легитимисано на државном нивоу у Краљевини Југославији, задивљујуће је било присуство ентузијазма код малобројних учених архивских радника и чиновника, па је поред других актуелних питања, и улога архива постала предмет стручних разговора. Од првих година рада Државног архива

¹¹⁰⁴ АЈ-инв.бр.1539, *Пројекат закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије*, 1935. Према Пројекту, Главна управа државних архива и остали државни архиви су имали „право техничке контроле над свим регистратурама“, при чему је Главна управа државних архива подносила „извештај о истрази“ надлежном министарству, уколико је био нађен „неправилан и нехатан рад у регистратурама“.

ФНРЈ, појавиле су се дилеме о његовом „искључивом“ статусу: да ли он треба да задржи искључиво статус историјског архива или треба да постане „комплексан архив федерације“. Томе је придодато и мишљење представника архива о постојању значајних управних функција, због чега је целисходније савезни архив задржи статус органа управе, на одређени начин модифицирати, него да постане самостална установа. За тезу „државно управне припадности“ очекивано се одлучио законодавац и у *Закону о савезним управним органима из 1956. године*.¹¹⁰⁵ Други став је означавао архиве као „установе које по начелима и методима савремене науке и технике скупљају, сређују и чувају архивску грађу у циљу њеног искоришћавања у јавне, научне и друге друштвене сврхе“.¹¹⁰⁶

Током 1954. године, архивска струка је већ сматрала, а то су показали и друштвени развојни процеси, да је *Општи закон о државним архивама* (1950) превазиђен, па су уследили предлози и припрема нацрта савременијег архивског закона, којим би се уредио и статус државног архива. Према белешци из 1954. године, у поводу анализе постојећег савезног закона, предлог је био да архивску службу врше „архивски заводи односно институти, сваки у границама своје територијалне надлежности“, а с обзиром на то да им је „основни задатак прикупљање, сређивање, проучавање, обрада и давања архивског материјала на коришћење“. Са друге стране, да би се архивска грађа могла чувати и обрадити ваљано у интересу истраживача и других корисника, било је потребно обезбедити „посредну заштиту“, различиту од наведених послова архива, која се састоји у старању и надзору над архивском грађом и регистратурском материјалу. Ова делатност је по својој природи била квалификована као управна, па ју је требало поверити посебним државним органима с обзиром на то да институти нису могли вршити управне послове. Сходно томе, једно од решења би било оснивање посебне архивско-управне односно заводе архивске заштите, чије би тежиште активности било на заштити архивске грађе изван архивских институата.¹¹⁰⁷

¹¹⁰⁵ *Закон о савезним управним органима*, Службени лист ФНРЈ, бр. 13/1956.

¹¹⁰⁶ France Škerl, *O značaju arhivskih ustanova*, u: „Arhivist“, god. VI, 3-4, Beograd, 1956, 38. Ова дилема о томе да ли су архиви управне или научне односно установе културе остала је актуелан све време у југословенској архивској теорији и пракси, па и данас у пракси правних наследница некадашње СФРЈ. Са једне је стране била разумљива нелагодност архивиста према статусу државног архива као строго органа управе, с обзиром да му се у том случају умањивао значај у погледу истраживања, обраде и припреме за коришћење архивске грађе, док је у први план била истакнута управна, државно чиновничка функција. Међутим, схватање архива као искључиво научне установе такође у југословенској теорији и пракси није било оправдано, јер архиви су пре свега обављали функцију заштите архивске грађе.

¹¹⁰⁷ АЈ-318-130-195: Белешка у вези Општег закона о државним архивама, 03.07.1954. У духу овакве организације архива, управљање истима би било двојачко: у архивским институтима то би било друштвено управљање, док у „другим архивским установама стручно“ управљање. Истовремено се сматрало да је

О озбиљности којом се приступило проблематици архивског законодавства, те посебно статуту архива, говори и чињеница да је Савезно извршно веће на седници одбора за просвету одржаној 1955. године разматрало предлоге нацрта новог закона о архивима. Три су основна питања разматрана, за које се сматрало да су од виталног значаја за будуће устројство архивске службе у савезној држави: карактер архивских установа, систем управљања у њима и режим заштите архивске грађе (прикупљања, сређивања, чувања и коришћења архивске грађе). Упркос мишљењима која су се чула у редовима архивских посленика о томе да архиве треба произвести и устројити као научна установе, истраживачког типа, Одбор за просвету СИБ-а је стао на становиште да архивске установе треба у закону третирати као специфичне управне установе које имају специфичне стручне задатке.¹¹⁰⁸ Такође, образложење уз нацрт *Уредбе о организацији и раду Државног архива ФНРЈ* из 1957-59. године, садржало је став представника савезног архива о неопходности давања управних функција и управних овлашћења архиву, као управној установи која је имала одређена овлашћења у архивској делатности, као што су надзор, координација, предузимање управних мера.¹¹⁰⁹

Пажње вредно је и становиште заступљено у Тезама о новом савезном архиву из 1959. године, према које су тешкоће одређивању карактера архива произиласиле из „специфичности његове делатности, која није обухватала или се сводила само на једну групу делатности“. Архиви су сматрани културним институцијама, комплексног карактера, јер су поред основног стручног рада који обављају за потребе историјске науке, имају и одређене управне функције, а поједини архиви и научну делатност. Комплексни карактер архива је произилазио из чињенице да је њихова делатност у једном делу имала одлику културне установе а у другом, не мање значајном, доминирала је управна функција.¹¹¹⁰

повезаност архива са саветима за просвету и културу било „застарело“ те би се требала успоставити непосредна веза са државним органима управе, где би државни архив ФНРЈ односно Архив Југославије био под надзором савезног извршног већа, а архиви нижег ранга под ингеренцијама извршних органа републике односно локалне административне јединице.

¹¹⁰⁸ АЈ-318-130-175: Извод из записника са седнице Одбора за просвету Савезног извршног већа, одржане 29. децембра 1955. године. Изнето је мишљење да архивом треба да управља стручни савет, именован од стране оснивача, а законом треба предвидети, с обзиром на природу архива, јачу везу са органима управе. Акт Државног архива ФНРЈ бр. 1742 од 12. новембра 1956: примедбе на нацрт основног закона о архивима. Државни архив ФНРЈ је у својим примедбама на нацрт новог општег закона истакао да савезни архив не и требало разумети као архив који прикупља, чува, обрађује и даје на коришћење само архивску грађу савезних органа управе, већ и грађу „Народне скупштине, кабинета председника републике, централних руководстава друштвених и политичких организација“, значи органа законодавне власти, судске, представничке, идеолошке власти.

¹¹⁰⁹ АЈ-318-130-174: Образложење уз нацрт Уредбе о организацији и раду Државног архива ФНРЈ.

¹¹¹⁰ АЈ-318-130-195: Општи закон о архивима и архивској грађи - тезе, 7 децембар 1959. Трећа скупштина архивских радника ФНРЈ се у мају 1958. Године изјаснила у правцу управног карактера архива у земљи.

Дискутовали су представници државне управе и администрације, као и савезних регистратура, заступајући ригидан правац управних интервенција. Чуо се пажње вредан глас црногорских историчара, према коме „архивске установе треба да добију статус органа управе“. Образложење је било исцрпно: пре свега сложеност задатака које архивске установе треба да остварују у југословенском друштву, у интересу науке и управе као основних корисника архивске грађе. Надаље, обим послова око прикупљања огромне количине архивске грађе, инвентарисање, заштита и потреба да се грађа што пре на савремени и потпуни начин среди, по мишљењу црногорских историчара, јасно је указивала на разлоге да се „архивска служба упоређује са статистиком, те да као таква треба да буде орган управе“. Такође, слаба материјална основа архива и недостатак стручних кадрова су се могли побољшати уколико би архив постао део управе. Потреба обезбеђења значајне количине архивске документације као друштвене имовине, ишла је у прилог заговорницима управног статуса државног архива. Такође, у самој делатности архива у односу према ствараоцима и имаоцима архивске грађе (вођење надзора над регистратурама, контрола извршења заштитних мера, спровођење поступка при шкартирању, преузимање грађе, издавање разних потврда, исправа, и у томе смислу примене прописа из управног поступка) већ су се назирани елементи управних функција.¹¹¹¹ И све изложено, у ствари, била је реална слика архива у југословенској стварности.

Мишљење архивиста из Црне Горе подржале су колеге из Босне и Херцеговине, али је то био и став Управног одбора Савеза друштава архивских радника Југославије. По њима, нужност је „да архивска служба у земљи остане у оквиру државне управе“. То су правдали тиме да сви „објективно и реално сагледани моменти говорили у прилог тврдњи, а против „факултативности архивске службе у области културе“ у оквиру које иста не би имала никакву перспективу.¹¹¹² Да ли је архив, подруштвљен и сведен на организацију удруженог рада после уставног преобликовања федерације седамдесетих година, одиста имао лошу перспективу? Мишљења смо, време које се „догодило“ на југословенском простору деведесетих година прошлог века, показало је сурову реалност.

¹¹¹¹ АЈ-318-130-175: Мишљење Друштва историчара Црне Горе поводом доношења нових законских прописа о заштити архивске грађе, 1963. Истовремено, указивано је на велику количину још увек несређене архивске грађе у регистратурама, настале „у току више деценија у земљи“, уз грађу која сваког дана све више „расте“, а послови око збрињавања архивске грађе нису могли најбоље да буду уређени „у установама сектора факултативних културних делатности“.

¹¹¹² АЈ-319-72-94: Примедбе Савеза друштава архивских радника Југославије на нацрт Општег закона о архивској грађи достављене Савезном секретаријату за просвету и културу, 24. марта 1964. На седници у Загребу, марта 1964. години, у оквиру примедби дата је посебна целина под насловом „Рекапитулација чињеница и аргумената за тезу да се архивима даде статус органа државне управе“.

Међутим, образложења су била сасвим разложна и охрабрујућа: југословенска архивистика у повоју вртоглаво се уздизала и досезала домете својих прилично развијенијих суседа. Са једне је стране била разумљива nelaгодност архивиста према статусу државног архива као строгог органа управе, с обзиром да му се у том случају умањивао значај у погледу истраживања, обраде и припреме за коришћење архивске грађе, док је у први план била истакнута управна, државно чиновничка функција. Међутим, схватање архива као искључиво научне установе такође у југословенској теорији и пракси није било оправдано, јер архиве пре свега видимо у функцији заштите архивске грађе, док би функција истраживања историјских извора и израде научних публикација била секундарног карактера. Не треба заборавити да је држава за истраживачке сврхе основала и финансирала рад посебних истраживачко-научних установа, попут историјских и других научних института.¹¹¹³

Прерастањем Државног архив СФРЈ у Архив Југославије 1964. године, на основу новодонетих савезних архивских прописа, нужност да се заштите архивалије савезне провенијенције, добила је своје конкретније обресе. Они су указивали да ће у блиској будућности посебно архивско законодавство уредити заштиту архивске грађе савезног карактера, уз одређене разлике у односу на система заштите архивске грађе републичког, регионалног и локалног значаја.¹¹¹⁴ Правно посматрано, континуитет у раду Државне архиве Југославије је обезбеђен доношењем *Закон о Архиву Југославије* (1964). Наводећи у одељку „Прелазне и завршне одредбе“ да „Државни архив СФРЈ наставља са радом под називом Архив Југославије“, *Закон* је потврдио легитимно правно следбеништво првоосноване Државне архиве ФНРЈ¹¹¹⁵ и отклонио сваку дилему у погледу правног вакуума у систему заштите архивске грађе савезног карактера.

¹¹¹³ АЈ-318-132-178: Образложење уз нацрт Уредбе о организацији и раду Државног Архива ФНРЈ – материјал са састанка колегијума Државног архива СФРЈ, децембар 1963. године. Међутим остати само историјски, архив је могао као самостална установа да прима документа јавног, историјског карактера и служи искључиво у научне и културно-просветне сврхе, чиме би се он приближио музејима, институтима, библиотекама, без икаквих специфичних права и обавеза. Међутим, у таквој ситуацији би се могло прописима захтева или очекивати да се по природи посла формира паралелно Савезни архив, или уситни архивска струка, односно при сваком савезном органу формира по један званични архив, што би значило формирање посебних прелазних или административних архива као органа управе, у којима ће се сабирати документација која је изашла и непосредне текуће употребе, али још није доспела за предају историјском архиву.

¹¹¹⁴ На основу Општег закона о архивској грађи из 1964. године, уследило је доношење републичких закона о архивској грађи.

¹¹¹⁵ Државна архива ФНРЈ основана Општим законом о државним архивима је од 1950. године, сагласно променама на највишем државном нивоу променио назив у Државни архив СФРЈ, при чему његове функције и делокруг рада нису битне мењане, да би тек Законом о Архиву Југославије биле детаљније утврђене.

Архив Југославије је у периоду од 1964. до 1973. године радио на основу *Закона о Архиву Југославије*, донетог 1964. године.¹¹¹⁶ Другу фазу у развоју система заштите архивске грађе савезног карактера пратимо кроз задатак Архива Југославије да се стара о архивској грађи која је „од посебног интереса за федерацију“, у оквиру које се подразумевала пре свега архивска грађа настала у раду централних државних органа и установа у Краљевини Југославији, као и архивска грађа настала радом савезних државних органа, установа основаних од стране федерације и централних органа друштвено-политичких и других организација, насталих после ослобођења 1945. године.¹¹¹⁷

У претходним расправама и образложењу, *Закон о Архиву Југославије*, је виђен као резултат потребе да се проблеми у „архивству на нивоу федерације“ уреде и ускладе са општим потребама друштва и државе, а на тај начин омогући целовита и потпуна заштита архивске грађе савезних органа власти савезних организација и других стваралаца архивске грађе од значаја за савезну државу.¹¹¹⁸ У експозеу поднетом поводом скупштинске расправе у три нова законска прописа из архивске делатности, наведено је да службу заштите архивске грађе врше архиви као „самосталне и самоуправне организације“. Из назива савезног архива је изостала реч „државни“, што је индикативно већ одредило „статусно измештање“ из домена државне управе. Уз детаљнији опис делатности архива, јасно је било да се изразитије учила и његова друга, истраживачка и културна функција. Следи да је део овог законског пројекта био окренут Архиву Југославије као самосталној и самоуправној установи заштите архивске грађе од интереса за федерацију. Коначно, *Законом* је Архив Југославије био дефинисан као установа, са седиштем у Београду, чији је Статут, пре коначног усвајања, разматрала Скупштина Југославије.¹¹¹⁹ Оно што је сасвим било јасно према *Закону о Архиву*

¹¹¹⁶ *Закон о Архиву Југославије* је проглашен 27. новембра 1964. године Указом председника СФРЈ Јосипа Броза, а после усвајања од стране Савезне скупштине на седници Савезног већа одржаној 18. новембра 1964. и седници Просветно-културног већа од 26. новембра 1964.г. Објављен је у Службеном листу СРФЈ, бр.48. од 9. децембра 1964. године.

¹¹¹⁷ АЈ-318-130-175: Образложење уз нацрт Закона о Архиву Југославије. АЈ-319-72-94. Архив Југославије, 1967-1971: Годишњи програм делатности архива Југославије на спровођењу његових законом утврђених обавеза на заштити архивске грађе предвиђен уговором са Савезним саветом за образовање и културу, за 1968.г.

¹¹¹⁸ АЈ-318-130-175: Експозе поднет на седници свију већа Савезне скупштине, 17. новембра 1964. године. Истакнут о је да заштита архивске грађе највиших државних органа и свих других стваралаца од значаја за федерацију до тада није била регулисана посебним законским прописом, због чега је доношење закона о архиву Југославије сматрано позитивним помаком у архивском законодавству на нивоу савезне државе, јер је његов значај имао шири карактер јер је третирао не само организацију и задатке архива Југославије већ и однос и положај архивске грађе која за федерацију има посебан интерес.

¹¹¹⁹ *Закон о архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964. Поред стручних архивистичких послова, који су обухватили евидентирање, прикупљање, сређује, обрађује, одржава, Архив Југославије је по потреби

Југославије из 1964. године, савезни архив је имао статус правног лица, установе, која је имала могућност да путем „повремених провера како се код савезних органа и организација одржавају регистратурски материјал и архивска грађа“ односно налагања имаоцу мера обезбеђења услова за правилно чување и стручно одржавање регистратурског материјала и архивске грађе, у случајевима када савезни органи то нису чинили.¹¹²⁰ Дакле, и поред значајног отварања ка делатности културе, елементи управних (надзорних, контролних) нису изостављени из надлежности савезног архива. У делокругу свог рада, Архив Југославије је као државна архива поступао према ресорним законским и подзаконским прописима, као и према одредбама *Закона о општем управном поступку*. У складу са процедуром управног поступка, Архив је, као и друге самосталне установе и организације, поступао када је, на основу овлашћења „датог му овим Законом или прописом донетим на основу закона“ вршио „јавне службе“, решавао о правима, обавезама или правним интересима појединца, правног лица или друге странке. Такође, савезни архив се старао о правилној примени тадашњи прописа о чувању архивске грађе и регистратурског материјала код савезних органа, организација, установа и предузећа, у склопу надзорне функције коју је имао према архивским прописима.¹¹²¹

Архив Југославије је по доношењу *Закона* 1964. свој рад остваривао на основу планираног годишњег програма, који је достављан Савезном извршном већу, односно надлежној служби овог органа као представника федерације у својству оснивача Архива Југославије. Програмске активности на годишњем нивоу су се уговарале и дефинисале посебним уговором, у коме је био тачно утврђен финансијски буџет за реализацију

објављивао и давао на коришћење архивску грађу „од посебног интереса за федерацију“, као и водио „општих података о архивима и њиховим архивским фондовима“. Директора савезног архива ке именовало, по претходно прибављеном мишљењу Архивског савета Архива, Савезни извршно веће, а надзор над законитошћу рада установе је вршио Савезни секретаријат за просвету и културу.

AJ-318-130-175: Образложење уз нацрт Закона о Архиву Југославије. Законом су одређени општи задаци Архива, органа самоуправљања радне заједнице и делокруг Савета Архива Југославије, као заједничког органа радне заједнице, заинтересованих организација и друштвене заједнице. Савет архива је учествовао у решавању оних питања из делатности Архива који су од посебног интереса за друштвену заједницу, на начин којим се није умањивала самоуправна функција радне заједнице Архива.

¹¹²⁰ *Закон о Архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964. У прилог високој посвећености струци и промишљањима о карактеру савезног архива, истовремено као управног органа и културне установе, говори и састав Архивског већа при Архиву Југославије. Присуство историчара „нагињало“ је истраживачко-културном сегменту, представника специјалних архива савезног карактера указивало је да су принципи заштите и поступања са архивском грађом савезних органа и организација задржали јединствену методологију и нормативу, док је управни елемент „чврсто опстајао“ у виду представника савезних органа за управу и просвету и културу.

¹¹²¹ *Закон о општем управном поступку*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 52/56, Службени лист СФРЈ, бр. /10/65, 18/65, 4/77, 11/78, 32/78, 9/86 и 47/86. Ово је било евидентно приликом издавања разних потврда, уверења или исписа из архивских докумената која су се чувала у државном архиву, а која се методологија рада предвиђа и данас у архивима земаља правних наследница СФРЈ.

предложеног програма рада. Из програма рада и годишњих извештаја, стиче се слика о основним методолошким поступцима, квалитету и квантитету реализованих стручних послова на заштити архивске грађе савезне провенијенције, у нивоу примарне и секундарне заштите исте. На основу истих докумената, вршила се анализа прокламованог и реализованог, али и поступање Архива Југославије у складу са законом датих му овлашћења и одговорности када је у питању заштита архивске грађе федерације.¹¹²²

Уставни амандмани на *Устав СРФЈ* из 1963, довели су до нових савезних прописа, у оквиру којих се налазио и *Закон о организацији и делокругу савезних органа управе* из 1971. године. Њиме је сходно смерницама децентрализације, утврђена управна структура према којој је Архив Југославије био сврстан у савезне организације.¹¹²³ Нови *Закон о архиву Југославије* је донет 1973. године. По прописима истог је Архиве Југославије наставио делатности у наредној декади, тачније до доношења специјалног *Закона о архивској грађи федерације* (1986). У овом је периоду првенствени циљ и задатак Архива Југославије био усмерен на архивску грађу насталу у раду органа федерације и установа основаних ради вршења послова од интереса за остваривање функција органа федерације.¹¹²⁴ У самом статусу Архива Југославије, ако посматрамо генезу савезног архивског прописа, није било промене, јер је и овим *Законом* био дефинисан као правно лице - установа, којој су у надлежности били дати послови на заштити архивске грађе савезне провенијенције, сматрани пословима од „интереса за остваривање функција органа федерације“. Организација и рад Архива је био дефинисан детаљно статутом, донетим у сагласности са Савезним извршним већем. Статут је Архив Југославије био дефинисан као „самостална и самоуправна радна организација са својством правног лица, без основних организација удруженог рада, који је основан као

¹¹²² АЈ-318-130-175: Образложење уз нацрт Закона о Архиву Југославије. Средства за вршење општих задатака и јавних овлашћења Архива Југославије су, према Закону, обезбеђивана у савезном буџету, док су се накнаде за друге послове које је Архив обављао за рачун појединих корисника биле утврђене посебним прописима. Општи надзор над радом Архива Југославије вршио је Савезно извршно веће, односно постављени савезни орган по овлашћењу СИБ-а. Статут Архива Југославије је потврђивала Савезна скупштина.

¹¹²³ АЈ-713-Ф291: Тезе за приступ разматрању могућих решења за реорганизацију савезне управне структуре, 1981.

¹¹²⁴ *Закон о Архиву Југославије*, Службен лист СФРЈ, бр. 6/1973. За разлику од Закона о архиву Југославије из 1964. године, у коме је на првом месту било наведен задатак архива у погледу прикупљања и заштите архивске грађе централних органа власти некадашње Краљевине Југославије. Законом о изменама и допунама Закона о Архиву Југославије, објављеном у Службеном листу СФРЈ, бр. 18/76, била су додатно регулисана одређена питања везана за положај, права и дужности савезних органа и организација и Архива Југославије у прикупљању, чувању и коришћењу архивске грађе федерације. У време доношења Закона о архиву Југославије, савезни архив није имао статус савезне организације, због чега ни одређена питања везана за поступање органа федерације са архивском грађом и овлашћења Архива Југославије у том погледу ису могла бити на одговарајући начин регулисана тим законом. Видети више, АЈ-212, Образложење нацрта Закона о архивској грађи федерације, 1985.

установа за вршење послова од интереса за остваривање функција органа федерација одређених *Законом о Архиву Југославије*“.¹¹²⁵

У погледу надзорне функције, *Законом* из 1973. су архиву Југославије, према нашем мишљењу била дата истакнутија овлашћења, као што каже законска формулација, према којој је архив „дужан повремено да проверава како се чува и одржава архивска грађа“ која се налази код савезних органа и организација код ималаца. Такође, у случају да ималац не чува и одржава по пропису архивску грађу која се код њега налази, Архив је имао право да наложи мере којим би се у остављеном року обезбедили сви неопходни услови заштите архивске грађе и регистратурског материјала. Ипак, из конкретне законске регулативе, нисмо могли пронаћи јасне назнаке који би статус Архива Југославије усмерили у оквире управног органа, иако су се још из претходног периода, уочавали поједини елементи који су назначавали могућност да савезни архив има основ да прерасте у орган чијим би управни деловањем учинила доминантнија његова надзорна и административна улога у односу на функцију коју обликује истраживачки дух, обраду архивске грађе, њено чување и валоризацију у самом архиву, израду научно-обавештајних средстава и елементе научног у стручном раду архивиста.

Кроз извештаје и програме годишњег рада Архива Југославије анализирали смо однос између делокруга управног и културног у раду највишег државног архива. На основу података о „извршеним прегледима и другим пословима савезних органа управе и савезних организација у вршењу управног надзора“, Архив Југославије је као савезна организација, остварио 1.526 обилазака органа, организација и заједница, на који начин је архиву посредно призната и управна функција, иако она није изричито законским прописима била утврђена.¹¹²⁶ Програме и извештаје о раду Архива Југославије је одобравао односно усвајао најпре савезни секретаријат за културу и образовање, од 1966. године од када се делатност савезног архива одвијала на основу уговора закљученог са овим савезним органом. За године 1974. и 1975. је програм и извештај архива уговоран са савезним секретаријатом за правосуђе и организацију савезне управе. Програм за 1976. годину је био уговорен са Савезним комитетом за науку и културу.¹¹²⁷

¹¹²⁵ АЈ-319-72-94: Статут Архива Југославије, донет на Збору радника Архива, одржаном 24. децембра 1973. године

¹¹²⁶ АЈ-713-Ф291: Извештај СИБ-а о трансформацији савезне управе; прилози уз извештај о стању, појавама и проблемима у вези са трансформацијом савезне управе на основу Закона о основама система савезне управе и о Савезном извршном већу и савезним органима управе, 1978-1986

¹¹²⁷ АЈ-130 -Ф386: Програм и Извештај о раду Архива Југославије за 1974. Програм рада Архива Југославије за 1976. годину, уговорен са Савезним комитетом за науку и културу, дел. 09-12/55 од 23. априла 1976.

Након усвајања *Закона о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организације*, Архив Југославије је од 15. маја 1978. године почео да ради као савезна организација.¹¹²⁸ По одредбама тог *Закона*, као савезна организација, Архив Југославије је вршио прикупљање, преузимање, сређивање, обраду, изучавање, заштиту и коришћење архивске грађе савезних органа управе и на стручни надзор над радом савезних органа у погледу архивске грађе којом располажу. Овде смо уочили да предметни закон, у погледу надлежности, није одступио од одредаба пређашњег *Закона о Архиву Југославије*, при чему бисмо указали на два момента. Први се односи на формулацију вршења „заштитне функције архивске грађе савезних органа управа“, што би могло бити ограничавање делатности савезног архива на само једну грану савезних државних овлашћења, функција савезне државе – органе управе, при чему се стиче утисак да законодавни и правосудни савезни органи нису били под јурисдикцијом овог архива. Други моменат се односи на истицање „стручног надзора над радом савезних органа“, (у којој се према поменутој формулацији обухваћени сви савезни органи, а не само савезна управа), чиме се и даље јасно проналази аргумент који траје, у одређењу савезног архива као сегмент специфичне југословенске „самоуправљачке“ државне управе, а не само установе културе. Мишљења смо да се овим Законом савезни архив нашао „негде између установе и савезног органа“: Као савезна организација вршио је одређена јавна овлашћења, при чему је имао одређене управне елементе, па при томе није изричито сврстан у органе управе. Истовремено се помиње као „стручна институција, установа“ а у делокругу рада су остале надлежности које нису управног карактера.¹¹²⁹ Материјал Савезног секретаријата за правосуђе и организацију савезне управе који се односи на статус савезних организација, обратио је пажњу на Архив Југославије као савезну организацију. Упоређујући основну садржину рада Архива у статуту савезне организације у односу на период када је савезни архив имао карактер установе, у предметном материјалу је као неспорно истакнуто да се ради „о типично стручној институцији“, која је по *Закону о Архиву Југославије* имала „само два конкретна овлашћења“, која у одређеном мери могу бити управног карактера: овлашћење у оквиру давања сагласности „националне грађе у вези категорија регистратурског материјала

¹¹²⁸ *Закон о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација*, Сл. лист СФРЈ, бр. 22/1978.

¹¹²⁹ АЈ-130-Ф386: Реализација програмских задатака Архива Југославије у 1978. години. Усклађивање организације и структуре са прописима о организацијама удруженог рада, који су такође имали домен своје примене и код савезних органа и организација, изискивало је измене или допуне постојећих нормативних аката код Архива Југославије. Функционална надлежност, међутим није промењена. Видети: *Закон о удруженом раду*, Службени лист СФРЈ, бр/1976

који треба трајно чувати“ и овлашћење у односу на вођење евиденција о архивској грађи“.¹¹³⁰

Однос научног и административног у делокругу државних архива није везано само за архивску делатност у Југославији, нити је то била новина која је изнедрена у југословенској архивистици. Предност научног, културног или административног, управног елемента у улози архива није представљало само питање од значаја за подручје југословенске државе. Међународна архивистика се њиме бавила дуги низ година и са различитих становишта, искустава и предлога. Комплексност делатности архива условљавала је да се архиви не могу сматрати искључиво установом културе. Задаци Архива Југославије огледали су се у два правца: заштитна функција, која је подразумевала заштиту архивске грађе код савезних регистратура, док су се у другој функцији налазили сабирање, прикупљање, сређивање, обрада и проучавање архивске грађе, са циљем њене што боље доступности за разна научна истраживања. Прва је функција приближнија управној, док је друга спадала у домен културног и научно-истраживачког рада. У оправдање управног карактера архива стајало је и то да се незаштићена архивска грађа у регистратурама може делотворније штитити само путем вршења надзора над поступање са грађом у регистратурама, ком су делу долазиле до изражаја управне ингеренције.¹¹³¹ Архив Југославије је требало да остане савезна организација док се није разјаснио концепт заштите архивске грађе федерације, што је било питање којем се већ приступило путем доношења новог закона о архивској грађи федерације.¹¹³²

Сходно реченом с почетка овог разматрања, Архив Југославије се одликовао све време комплексним карактером и вишеструком функционалношћу, док је вршио високо одговорне и државно значајне послове заштите архивске грађе од интереса за југословенску федерације.

¹¹³⁰ АЈ-Информација о статусу и функционисању савезних организација, Савезни секретаријат за правосуђе и организацију савезне управе, Београд, 1982.

¹¹³¹ АЈ-318-130-74: За вршење надзора у државним органима савезног типа, али и другим ствараоцима, била је потребна власт, што је значило да се ради о посебној управној и по методама оперативној делатности

¹¹³² АЈ-713-Ф-291: Тезе за приступ разматрању могућих решења за реорганизацију савезне управна структуре, 1981.

5. ЗАШТИТА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ОРГАНА ФЕДЕРАЦИЈЕ У ПЕРИОДУ ОД 1980. ДО 1991. ГОДИНЕ

5.1. „Одржавање федерације“ и друштвено-политичка реалност – одраз у области заштите архивске грађе савезних органа власти

Југословенска федерација је у периоду од 1980. до 1991. године живела своје последње године. Обзиром на околности у којима је почела ова деценија, пре би се могло рећи да се радило о „преживљавању“ или тек „одржавању федерације“, која је у претходној деценији практично већ била највишим државним актом легитимисана као савез аутономних и суверених држава односно република. Девастација федералности, започета увођењем самоуправљања у привредне, политичке и друштвене сфере шездесетих година 20. века и верификована следом уставних и законских аката, доживљавала је своју ескалацију управо у овом периоду. Будућност социјалистичке Југославије, тог амбициозним револуционарним прегнућем темељеног федералног пројекта „југословенских братских народа и народности“ и њихове идејно-политичке водиље, била је неизвесна или извесна, у смислу да је постепено, сада видније, нестајала са унутрашње и међународне политичке сцене.

Историчари, правници, социолози су углавном сагласни да је на девастацију Југославије утицало неколико чинилаца. Најпре су „на наплату“ стигли нереални или погрешно усмерени донети привредног развоја савезне државе, која је оскрнављена средином шездесетих година прокламовањем економски неутемељене филозофије „социјалистичког радничког самоуправљања“. Политичка слика деетатизоване Југославије, одређена све израженијим антифедералним аспирацијама њених саставних делова, била је далеко од првобитно прокламованог идеалног јединства југословенских конститутивних, и других, у међувремену конституисаних, народа и народности. Најзад, а можда и као одлучујући моменат, смрт „сина југословенских народа и народности“, неприкосновеног лидера земље и челне партијске снаге, Савеза комуниста Југославије, Јосипа Броза је 1980. године означила сасвим другачије животно раздобље југословенске државе, односно њен крај.¹¹³³

¹¹³³ Миодраг Зечевић, *Почетак краја СФРЈ*, Београд, 1988, 20-84. Jovan P. Popović, *Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenm, Stenografske beleške sa četvrtog plenuma, materijali izvršnog komiteta CKSKJ, izvod iz stenografskih beležaka Šeste sednice CK SKJ, reagovanja domaće i svetske javnosti, pisma, telegrami, izjave i dr.*, Београд, 1999, 16,17. У југословенској историографији углавном преовладава мишљење да је „почетак краја СФРЈ“ била седница Извршног комитета ЦК СКЈ из 1962. године, као „извориште“ обрачуна са

Дешавања у последњој деценији југословенске федерације су дошла као последица неуспелих привредних реформи у претходном развојном периоду и она су се одразила не само кроз економију, већ и у политичком смислу, превасходно као осамостаљивање република на економском и политичком плану, са елементима државности и стварања законодавних система у нивоу сваке федералне јединице. Лоше организована и крајње неефикасна привреда је „релативно и апсолутно опадала“. Низ економских проблема, укинуте субвенције за гориво, храну, грејање и саобраћајне трошкове (1982) уследиле су због немогућности да буду одрживе без истовременог удара на плате запослених. Инфлација је досегла енормне проценте (највећа стопа у Европи од 62% -1983. године, а до 1989. године попела се на 2.500 %). Поред презадужености, знатно повећана незапосленост је довела до пад животног стандарда и израженог незадовољства радништва. Социјалистички радник је навикао на социјалну и материјалну сигурност, па је узбуркана либерализација тржишта свега, па и радне снаге, за њега представљала непојмљиву несигурност. О пољопривреди је тешко било и говорити, с обзиром на то да је иста деценијама уназад систематски руинирана на корист индустријског сектора. Монетарни систем се, под ударом легализоване преваге парцијалних републичких интереса над савезним и јединственим, такође распадао, а покушаји појединих актера у савезној влади да се ситуација стави под контролу, били су краткотрајни и нереални.¹¹³⁴

Југословенска економија је постала једна од најзадуженијих, која и поред имица „уредног платише кредита и међународних дугова“ у овом периоду није била „миљеник“ међународне монетарне заједнице. Иако су у периоду до 1981. године забележени побољшани односи земље на међународном плану (чини се да је то била интенција

носиоцима југословенске идеје и концепције југословенског заједништва и чвршћих односа унутар федерације, који ће државу путем Брионског пленума 1955. године и низа будућих догађаја, довести до несрећног краја. Истраживачи архивске грађе о преломним тренуцима југословенске историје, износили су своја виђења о „почетку краја СФРЈ“. Дефинитиван обрачун са идејом југословенства и устајање национал-републичке опције је започео Четворим пленумом Централног комитета Савеза комуниста Југославије 1966. године После Брионског пленума, под видом борбе против етатизма и централизма, а нарочито после усвајања амандмана на Устав и доношења Устава 1974. године, интензивно се радило на развлашћивању федерације и утврђивању етатизма по републикама и покрајинама. Јачање републичких и покрајинских интереса доводило је до подвајања и дезинтеграције у политичким, привредним, националним и свим другим односима међу републикама, покрајинама и нацијама, што је и довело до катаклизме и међунационалних и међудржавних сукоба који су на крају резултирали распадом авнојевске Југославије.

¹¹³⁴ Р.Ц. Крамптон, *Балкан после Другог светског рата*, 198-209. По овом аутору „распад Југославенског система је имао три основна разлога: смрт његових твораца и накнадно преиспитивање мита о њима, сталну и све тежу привредну кризу која је дискредитовала самоуправљање и изражени национализам који је јачао и променио и своју природу и убрзао уставни уском између федералних југословенских јединица. Stevan K. Pavlović, *Jugoslavija 1918-1992, Poraz jednog identiteta i jedne nestabilne političke kulture*, u: „Istorija 20. veka“, 1, Beograd, 1996, 19-19.

југословенског руководства, можда и из разлога да се економска девастација минимизира као проблем), спољно задужење земље је већ до 1981. године постало вишеструко. Очигледно је учинак политике међународне мирољубиве коегзистенције и несврстаности, на којој је Југославија у претходним деценијама веома агилно радила, по стабилност економије и политичке структуре земље, био у сталном опадању.¹¹³⁵

Политички систем успостављен *Уставом* 1974. године је постојећу структуралну кризу учинио дубљом и безизразнијом, а дух овог устава, по речима Љ. Димића је „најдиректније угрожавао југословенску државу и генерирао државну кризу“. Асиметричност коју је федерација имала од тренутка свога настајања, почела је да добија на значају у оном часу када су покрајине, по свом положају и правима у федерацији, биле изједначене са републикама и постале конститутивни елеменат федерације.¹¹³⁶ *Устав* из 1974. године је формално био на снази до 1991. године, када је дошло до сецесије појединих југословенских република, што је условило престанак Југословенске државе у њеном интегралном смислу. У периоду од 1980. до 1991. године, реформе југословенске државе су настављене Амандманима на *Устав СФРЈ* (1974), усвојеним 1981. и 1988. године.

Амандманима I - VIII из 1981. су промовисали принципе о колективном раду, одлучивању и одговорности. Њихова идејно-политичка аргументација је почивала на тези да је „индивидуализација функција одлучивања и управљања у сукобу са природом друштвене својине, друштвеним самоуправљањем, делегатским системом и равноправношћу народа и народности“.¹¹³⁷

¹¹³⁵ Коста Михаиловић, *Привреда Југославије 1920-1990*, у: „Југословенска држава 1918-1998“, Зборник радова ИСИ, Београд, 1999, 114-118. Анализом привредне ситуације у Југославији, аутор је закључио да је привредни крах СФРЈ, који је један од узрока и политичког и државног краха земље, био резултат „важних промашаја у стратегији развоја у привредном систему“ из периода реформи привреде шездесетих година. Истовремено корене таквом стању проналази у политизацији привреде започете у раним шездесетим годинама. У тренутку када је развој привреде престао да буде главни не само економски већ и политички циљ, политика је привреду све више подредила својим сопственим циљевима, а афирмација „националних економија“ била је само идеолошка рационализација аутархијских тенденција које су као весници сепаратизма биле све присутније у друштвеној стварности федерације.

¹¹³⁶ Б. Петрановић, *Историја Југославије, 1918-1988, III књига, Социјалистичка Југославија 1945-1988*, Београд, 1988, 459-470. Љ. Димић, *Историја српске државности, Србија у Југославији*, 441-442.

¹¹³⁷ *Амандмани I - VIII на Устав СФРЈ* из 1974. године, Службени лист СФРЈ, бр. 38/1981. По овим Амандманима председник и потпредседник Скупштине СФРЈ и председник већа Скупштине СФРЈ бирани су на годину дана. Одређено је да за председника СИВ-а не може бити бирано исто лице два пута узастопно, а чланови СИВ-а могли су бити бирани највише два пута узастопно на исту функцију. Пракса је, међутим, показала да је генерална примена принципа колективног одлучивања и управљања довела до блокаде и апсурда оперативну страну пословања и обезбеђење њеног континуитета, изазивајући на другој страни „деперсонализацију одговорности“ као појаву без преседана у савременој историји. Видети више: Љ. Димић, *Историја...*, 441-445.

Амандмани IX-XLVIII, усвојени 1988. године су проширили основ за јединствено југословенско тржиште и, у извесној мери, законодавна права федерације. Сачувано је начело консензуса у одлучивању о битним питањима на нивоу федерације. Надлежности федеративне владе остале су на пословнима народне одбране, спољне послове, одређене ограничене мере привредне и финансијске политике (основе јединственог југословенског тржишта) и опште одржање уставног система, али су могле бити вршене само уз консензус републичких влада, од кога су зависиле одлуке центра. Све лошији односи су, разбуктали националистичким тензијама међу југословенским народима и републикама, довело је до тога да систем практично није функционисао, а у савезним органима су доминирале међусобне блокаде одлука и предлога од стране представника република и покрајина.¹¹³⁸ Осамдесете су године почетак „жетве“ вишедеценијског процеса разарања Југославије, да ли из незнања, немара, свесног или не, схватања да је федерација само привремено и прелазно решење до остваривања националних, републичких слобода и интереса, посебно оптерећена фиктивним или реално-нереалним страхом од постојећег или непостојећег великосрпског хегемонизма и превласти у земљи.

Свакако невољно и дискретно, Савез комуниста Југославије је морао да констатује промене у чијем се вртлогу Југославија нашла почетком осамдесетих година. Према мишљењу партијског руководства, „у основи аутархичан и екстензиван економски развој земље, заснован углавном на инфлацији и задуживању у иностранству“, условио је да се дефинисањем и спровођењем политике „економске стабилизације“ понуди програмско решење „насталих и нараслих економских и друштвених проблема, превлада противречност између ниске акумулативне и репродуктивне способности организација удруженог рада и високе инвестиционе потрошње“. Програмом који је завршен 1983. године, били су предвиђени основни правци и садржаји неопходних промена у привредном и правном систему и утврђене основне стратегије развоја, у настојању да се омогући консеквентни је деловање објективних економских законитости и тржишта у условима социјалистичке робне

¹¹³⁸ Амандмани IX-XLVIII на Устав СФРЈ из 1974. године, Службени лист СФРЈ, бр.70 /1988. Амандман XXXIX је утврдио област коју је федерацији преостало да уређује посредством савезних органа, док је Амандманом XL предвиђене надлежност Савезног извршног већа. Видети више: Б. Петрановић, *Историја Југославије, 1918-1988, Трећа књига, Социјалистичка југославија 1945-1988*, Београд, 1988, 444-450. Љ. Димић, *Историја српске државности*....404-411.

производе, да се улога државе сведе у оквире предвиђене уставом.¹¹³⁹ Међутим, предложени стабилизациони програм очигледно није одговарао реалности, с обзиром на чињеницу да је Југославија, од Устава 1974. године фактички функционисала као конфедерација, а фигурирала као федерација, тако да су прокламације партијског руководства губиле на снази и ауторитету, заједно са државом коју је истоветна идеологија сад већ безуспешно бранила.

Било је више него очигледно и то савезна држава није могла да функционише без арбитра између партијског система и народа, а државно политички систем је без Јосипа Броза био „парализован“. Смрћу доживотног председника Југославије (4. маја 1980) нестао је неприкосновени ауторитет који је оличавао јединство народа. Наследило га је колективно председништво од осам чланова, чији су се председници смењивало путем ротације сваке године. Економски проблеми су у први план избацили поново старе националне сукобе, који су били у последњој декади Титовог живота и владавине били заташкавани. Непуних годину дана после председникове смрти је, у марту 1981. године, избила масовна побуна албанског становништва на Косову.¹¹⁴⁰ Грешке деетатизације, погрешно схваћене и реализоване децентрализације економског система, засноване, по нашем мишљењу, на економски неприхватљивим и неодрживим поставкама, сустигле су посусталу југословенску стварност. Стога су у другој половини осамдесетих и почетком деведесетих кампања разградње и немогућности заједничког живота у Југославији, бременита и укаљана различитим оптужбама и неслагањима, довести до отворених сукоба и захтева, са више страна, за ново политичко и територијално устројство, што је био увод у грађански рат и разбијање Југославије 1991-1995. године.¹¹⁴¹

У Београду је почетком 1990. године ванредни XIV конгрес СКЈ, уједно и последњи, прекинут напуштањем конгреса од стране словеначких делегата. Током исте године су у свим републикама одржани први вишестраначки избори након Другог светског рата. На простору тада још увек постојеће СФРЈ је уследио (1991) оружани сукоб, са карактеристикама грађанског рата. Након распада СФРЈ, нова савезна држава

¹¹³⁹ *Историја Савеза комуниста Југославије*, Београд, 1985, 475-483. Полазне основе Дугорочног програма економске стабилизације, усвојене су на Дванаестом конгресу СКЈ одржан у Београду 1982. године, уз закључке да се у истом духу приступи и анализи функционисања политичког система.

¹¹⁴⁰ Дарко Ђирић, Биљана Станић, Владимир Томић, *Време Улице, Политика на јавним просторима Београда у XX веку*, Београд, 2008, 38-39.

¹¹⁴¹ Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988*, Трећа књига, 263-275. Ђорђе О. Пиљевић, *Југославија крајем 20. века*, у: „Југословенска држава 1918-1998“, Зборник радова са научног скупа, Београд, 1999, 809. Љубодраг Димић, *Историја српске државности, III, Србија у Југославији*, 410-438. Истовремено су се појавили или реинкарнирали елементи националних економија, националистичких и сепаратистички обојених тежњи, које су све отвореније изражаване. Марија Обрадовић, *Хроника транзиционог гробља, Приватизација друштвеног капитала у Србији, 1989-2012*, Београд, 2017, 49-54.

свечано је проглашена у Београду 27. априла 1992. године, а представљала је лабаву федерацију Србије и Црне Горе.¹¹⁴² Остале некадашње федералне јединице формирале су се као самосталне државе, које су и у међународној заједници убрзо добиле свој легитимитет.

Девастације целокупног система и живота у Југославији, имала је свој одраз и у културној свести и дешавањима унутар њеног простора. У политичким ставовима једине и владајуће партије, државно-партијског врха земље, култура се на прагу последње етапе трајања савезне државе сматрала битним чиниоцем у „развоју социјалистичког друштва, интегрални део његовог револуционарног преображаја, значајан фактор за ослобођење рада и човекове личности и превазилажење класног карактера друштвене поделе рада и супротности физичког и умног рада“. Даљи правац развоја културе у Југословенској федерацији, која је постајала попрште све изразитијег свог развлашћивања, била је на највишем државно-правном нивоу, начелно постављена Уставом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Резолуцијом конгреса Савеза комуниста Југославије о задацима СКЈ у области културе из 1974. године и касније *Законом о удруженом раду* (1976). Резолуција о задацима Савеза комуниста Југославије у области културе је на десетом конгресу (1974) као примарни задатак поставила развијање културе самоуправног друштва у оквиру њеног сагледавања свих области рада и живљења радног човека“.¹¹⁴³ На слову Устава, основно начело је утврдило са се личне и заједничке потребе и интереси у области културе, поред други друштвених делатности, „обезбеђују слободном разменом и удруживањем свога рада са радом радника у организацијама удруженог рада из тих области“, ¹¹⁴⁴ дате су друштвено економске и друге претпоставке у остваривању „директног повезивања интереса радничке класе са културом, уз истовремено одређивање новог положај и места културе у

¹¹⁴² Дарко Ћирић, Биљана Станић, Владимир Томић, *нав. дело*, 42.

¹¹⁴³ Р. Мораћа, D. Bilandzić, S. Stojanović, *Istorija Saveza komunista jugoslavije*, kratak pregled, 331-335. *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, 460-483.

¹¹⁴⁴ *Устав СФРЈ*, Београд, 1974, 12. X. Зундхаусен, *н. д.* 411-413. К. Зундхаусен је дао пажње вредну опаску у погледу значаја Устава СФРЈ из 1974. годину у смислу тога да ли је или не исти „блокирао“ Југославију и тиме проузроковао пропаст државе. Сагледано са два сасвим различита гледишта република у Југославији, овај аутор примећује да је устав из 1974, као најобимнији тада устав на свету, био прилично компликованих и неразумљивих одредби, које су „ишле наруку центрифугалним тенденцијама и отежале решавање унутрашње политичке кризе, али је нису изазвале или онемогућиле њено превазилажење“. Своје гледиште заснива на прегледу уставног развитка југословенске државе, али и на чињеницу да су се уставни СССР и Чехословачке, на пример, разликовали од југословенског устава, па ипак нису могли да спрече распад ових социјалистичких земаља. Изузев, што се тај распад код ових догодио без насиља, за разлику од југословенског случаја, у коме је ситуација била драстична. Констатацијом да „друга Југославија није пропала ни због слабих страна свог устава ни због атавистичких супротности својих нација и народности“ Зундхаусен можда инсинуира да постоје други разлози који су довели до распада Југославије, а на које југословенски народи, економски и политички систем нису довели много утицали.

друштву“.¹¹⁴⁵Примењујући начела удруженог рада, и култура се претварала у „организације удруженог рада“, док је њена суштина, притиснута економским тешкоћама и растакањем целокупне друштвене свести, губила стварну везу са сопственим начелима.

С тиме у вези, дефинисање даљег развоја културе и коришћења њених вредности у Југославији је одредило место, положај и предстојеће задатке архивске службе у земљи као интегралног дела културе. Даљу развој делатности организација удруженог рада у области културе ишло је у правцу јаснијег и усмереније програма рада, облика организовања и начина рада са циљем да се повећа ангажовање архива, њихов значај у културном животу. Јасно је дато до знања да су функције архива у земљи остале у домену културне делатности, док се вишегодишње промишљање могућег управно правног профилисања архива остављало за „нека боља времена“. У таквом политичком и друштвеном окружењу, архиви су морали да „иду у корак са друштвеним кретањима и потребама“, посебно у оквиру основних функција и задатака, где се очекивало улагање максималних напора, да посредством на самоуправним основама организованог стручног тела, архивска делатност искористи све расположиве стручне потенцијале ради решавања и унифицирања највиталнијих питања стручног рада.¹¹⁴⁶ Да ли је на друштвену сцену ступила и девастација архивске делатности у Југославији?

За предмет овог истраживања, важно је истаћи Уставом начелно усмерену судбину архивске грађе федеративне државе, као дела савезне културне баштине. Одредбама „прокуженог, државно деструктивног“ *Устава* из 1974. је предвиђено да „непокретности и друге ствари од посебног културног и историјског значаја, уживају, као добро од општег интереса, посебну заштиту и користе се под условима и на начин који су прописани законом“. Истовремено је апострофирана обавеза сваког лица да чува споменике културе, чиме је нормативна прокламација испунила своју дужност.¹¹⁴⁷

Зачудо и насупрот свим изазовима југословенске државе и друштва осамдесетих година, уочили смо појачање напоре на одржању „кохезионог елемента“, управо у сфери државних, културних и „заштитних“ дужности савезне државе, на примеру архивске баштине југословенске државе. Децентрализовани систем заштите културних

¹¹⁴⁵ Богдан Лекић, *Потребе, циљ и значај изградње јединственог система стручног рада архивске службе у СФРЈ* (реферат на Осмом конгресу архивских радника Југославије, Приштина, 1976, 1.

¹¹⁴⁶ Исто, 3.

¹¹⁴⁷ *Устав СФРЈ*, објављен у службеном листу СФРЈ, бр. 9/1974. године. Владимир Бргуљан, *нав.дело*, 217. Богдан Лекић, *Правни систем заштите архивске грађе федерације*, у: „Заштита архивске грађе федерације, издање Архива Југославије и НИРП „Привредни преглед“, Београд, 1988, 19-28.

добра, у оквирима федералних јединица уредио је и области заштите архивске грађе као врсту културног добра за сваку републичку територију. На оправдано постављено питање каква је судбина архивске грађе од интереса за федерацију, иако већ посустала федерација успела је да одржи целовит систем и сачува јединствени архивски фонд Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Да ли као резултат добре процене времена које је долазило или инертног, чиновничког придржавања „правила службе“, тек архивска служба федерације је у последњој деценији живота земље показала пажње достојну озбиљност и одговорност за судбину архивске грађе савезног порекла.

5.2. Закон о архивској грађи федерације као *lex specialis*

Ступањем на снагу *Устава СФРЈ* из 1974. године започео је последњи период развоја и трајања Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Својеврсно „одржавање федерације“, чији је правни и фактички престанака већ „лебдео у ваздуху“, све је више одисало само прокламованим идејама, док је стварност испод за „народне масе“ пријемчивог покрива већ рунираног „братства и јединства“, наговештавала политички, економски, територијални и егзистенцијални крах државе југословенских идеја, у чије су темеље својевремено уткани идеали, ентузијазам и никад обновљена младост народа који су одабрали, вољно или невољно, заједнички живот на овим просторима.

На основу савезног устава, федералне јединице су приступиле изради и доношењу својих уставних текстова, као највиших норматива којима су уредиле односе на сопственој територији.¹¹⁴⁸ Као и у другим областима живота, републике су посебним законима, на уставу заснованим, уредиле систем заштите архивске грађе као културног добра.¹¹⁴⁹

Како се радило о својеврсној децентрализацији федерације и оживотворењу права федералних јединица да, у остављеним им границама, поступају са одређеном државном самосталношћу, читав систем заштите архивске грађе на југословенској територији је неминовно био подвргнут систему децентрализације. У том процесу, нормативно су

¹¹⁴⁸ Ово право је проистекло из основног поимања федералног карактера савезне Југославије, према којем су саставне јединице – републике, имале одређена конститутивна права и могућност да самостално уређују организацију и рад републичких органа власти. Видети: *Устав СФРЈ, 1974*, *Устави Социјалистичких федеративних република Србије, Црне Горе, Словеније*.

¹¹⁴⁹ Б. Лекић, *Архивистика, Закон о заштити културних добара*, Сл. гласник СРС, бр. 28/1977.

били покривени архивски системи свих шест југословенских република, са две аутономне покрајине, док је изван система остала заштита архивске грађе која је настајала радом савезних органа власти, али и свих оних највиших државних надлештава од интереса за југословенску државу. Из тог разлога је савезна држава, а на основу начелних ставова савезног Устава, приступила доношењу посебно савезног прописа који се односио на статут, третман и поступања са архивском грађом федерације.¹¹⁵⁰ Нови законом би се потпуније и шире уредила питања заштите архивске грађе федерације у целини, прецизније дефинисале обавезе и надлежности свих чинилаца на пословима заштите – од стваралаца и ималаца грађе до Архива Југославије. У том смислу, а на основу досадашњег искуства, дошло се до сазнања и предлога о неопходности прецизирања дужности савезних органа као стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала, а све у циљу да се обезбеди јединствен приступ заштити архивске грађе федерације, обавезан за све носиоце овог задатка.¹¹⁵¹ Тако је 1986. године светлост дана угледао *Закон о архивској грађи федерације*.¹¹⁵²

Анализирајући место *Закон о архивској грађи федерације* у југословенском архивском законодавству, очигледно је да се ради о регулацији заштите архивске грађе од „општег интереса за све народе и народности у СФРЈ“, и то оне која је настала радом цивилних органа федерације, као и архивска грађа Савезног секретаријата за народну одбрану и архивска грађа оружаних снага Социјалистичке федеративне Републике Југославије.¹¹⁵³ Са тог аспекта посматрано, закон је имао одлике специјалног прописа, којим се уређивала заштита само једне категорије архивске грађе (прописивала поједина тема), односно само оних стваралаца који се налазе на највишем хијерархијском нивоу у федералној држави.¹¹⁵⁴

¹¹⁵⁰ АЈ-130-Ф386: Архив Југославије, 1975-1977: акт Савезног извршног већа Генералног секретаријата 032-45/76, од 3. марта 1977. Савезно извршно веће је на седници одржаној 24. фебруара 1977. године размотрило и прихватило информацију о основним проблемима заштите архивске грађе и Архива Југославије. Савезно извршно веће је 1977. године закључило да је потребно убрзати рад на доношењу новог закона о заштити архивске грађе федерације и о Архиву Југославије којим би се отклониле извесне недоречености постојећих савезних прописа и даље разрадила начела Устава у погледу функције федерације у овој области.

¹¹⁵¹ АЈ-130-Ф386: Архив Југославије, 1975-1977: акт Савезног извршног већа Генералног секретаријата 032-45/76, од 3. марта 1977. Једно од питања које је требало решити новим законом било је преиспитивање постојеће организације Архива Југославије, његове стручно инструктивне, као и евентуалне инспекцијског-управне и друге задатке на заштити архивске грађе федерације.

¹¹⁵² *Закон о архивској грађи федерације*, објављен у Службеном листу Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, број 11/1986. Извесни елементи *lex specialis* закона садржао је и претходни Закон о Архиву Југославије (1964/1973), у оквиру кога је путем одређења територијалне и стварне надлежности Архива Југославије, била на издвојени начин уређена заштита архивске грађе савезне провенијенције.

¹¹⁵³ АЈ-212-20-19: Образложење нацрта Закона о архивској грађи федерације, 1985.

¹¹⁵⁴ Из мреже архивског законодавства на територији Југославије, већ смо истакли да су социјалистичке републике на својој територији, по нешто другачијем принципу уредиле заштиту архивске грађе као дела

Закон о архивској грађи федерације је објединио претходно утврђене прописе из *Општег закона о архивској грађи* и *Закона о Архиву Југославије*, а његовим доношењем је *Закон о архиву Југославије* престао да важи. То представља битну одлику новог савезног прописа: сва досадашња искуства у систему заштите архивалија од значаја за федерацију, преточена су и обједињена у један, нови законски пропис. Са правног гледишта, овакав приступ донео је практичне повољности које су се огледале у чињеници да се у једном нормативу обухвати на целовит систем заштите архивске грађе настале у раду савезних органа власти и организација, те установа од савезног значаја. *Законом* из 1986. године се издвојио као посебан систем заштите архивске грађе органа федерације, који је садржао и одређене квалитативне разлике у методологији заштите, у односу на архивске системе република и аутономних покрајина.¹¹⁵⁵

Структура *Закона о архивској грађи федерације* садржи одељак са основним одредбама, одељак којим се уређују права и дужности савезних органа и организација у чијем раду настаје архивска грађа и регистратурски материјал, права и дужности Архива Југославије, институт посебне заштите архивске грађе и регистратурског материјала, област коришћења архивске грађе, казнене одредбе и на крају, прелазне и завршне одредбе. Из структуре *Закона* се види целовитост уређења заштите архивске грађе савезних органа и организација, која није само начелно постављени оквир за разраду методологије у следственим подзаконским прописима. *Закон* је био доста аналитички приређен, са врло јасним и конкретним смерницама у погледу поступања са архивском грађом како стваралаца тако и установе заштите исте на савезном нивоу. Једна од његових посебних одлика је систематизација основних начела архивистике, која су и раније била у примени у југословенском и светском архивском законодавству.¹¹⁵⁶

културне баштине. У Републичким архивским законима није била на посебан начин издвојена и уређена заштита, аналогно посматрано, републичких органа власт и организација од значаја за савезну јединицу, већ је методолошки заштита архивске грађе обухватала све нивое стваралаца: од републички, преко регионалних, градских, локални, привредних предузећа на нивоу републике или комуне, образовних установа чији су оснивачи били републике или установа културе основаних на нивоу града или региона. Видети: Јасмина Живковић, *нав. дело*, 47-96.

¹¹⁵⁵ Досадашња искуства, и претходног периода, су указивала на једну другу карактеристику: јединствено и једнообразно решење заштите архивске грађе настале радом органа различитих овлашћења и степена хијерархије (од савезног до локалног нивоа) на целокупној југословенској територији, без посебног издвајања у корист највиших државних органа. Б.Лекић указује на чињеницу да је *Законом о архивској грађи федерације* знатно прецизније, потпуније и целовитије био утврђен систем заштите архивске грађе федералне државе, јер су њиме била регулисана питања од значаја за остваривање јединствених основа заштите, информисања и коришћења архивске грађе СФРЈ. Видети: Б. Лекић, *Правни систем заштите архивске грађе федерације*, у: „Заштита архивске грађе федерације, издање Архива Југославије и НИРП „Привредни преглед“, Београд, 1988, 20-21.

¹¹⁵⁶ *Закон о архивској грађи федерације*, Сл. лист СФРЈ, 11/1986. Б. Лекић, *Правни систем заштите архивске грађе федерације*, 20-21. Тако су своје место у закону нашле децидне одредбе о доступности архивске грађе федерације и информација о истој, целовитост архивског фонда, забрану неовлашћеног

Основне одредбе *Закона* нас уводе у дефиницију појма архивске грађе и регистратурског материјала, које нису значајније промењене у односу на претходне законске прописе, када је у питању врста, облик или начин настанка архивске грађе. У дефиницији је појављује термин документарни материјал, у оквиру дефиниције регистратурског материјала, који као такав може бити изворни и репродуковани, садржати књиге, картотеке и друге евиденције о том материјалу, а који су сви настали у раду савезних органа и организација, и док су од значаја за њихов текући рад и док се из тог материјала не одабере архивска грађа. Потврђује се већ прихваћено становиште да регистратурски материјал представља извор архивске грађе. Квалификација регистратурског материјала, као документарног, појачава његов значај у оперативном смислу односно у смислу потреба за текуће пословање и рад његових стваралаца, у овом случају савезних органа и организација. Одређени документ има одређену правну снагу, која представља његов приоритетнији сегмент у поступку рада државног органа. Документарни карактер регистратурског материјала је стога уочљивији и значајнији у текућем пословању, са аспекта доказно правне снаге, у својству исправе којом се доказује неко право обавеза или однос између странака у правном промету. Значај документарности прераста своју основну функцију када он, као регистратурски материјал, буде вреднован са аспекта трајнијег значаја, а не само као незаобилазни део оперативне. У том тренутку, добија својство архивске грађе, неопходно је његово трајно чувања, а сведочи о одређеном времену, личности, догађаје, државне послове са историјског, културног, научног значаја.¹¹⁵⁷

Обзиром да се ради о регистратурском (документарном) материјалу највиших органа власти у савезној држави, отуда је било схватљиво због чега се у тренутку, кад је опстанак савезне југословенске државе већ био доведен у питање, законодавац одлучио за доношење једног целовитог и са елементима посебног, закона о заштити архивске грађе органа федерације. У том смислу, у тексту *Закона* уочавамо још једно одређење појма архивске грађе, у смислу њених стваралаца. Као и у случају регистратурског

уништавања микрофилмованог регистратурског материјала савезних органа, забрана уништавања, оштећивања, отуђења архивске грађе као културног добра, стављања архивске грађе и регистратурског материјала ван промета, изузев у случајевима који су законом предвиђени и по посебном одобрењу односно поступку, начело права прече куповине архивске грађе у приватном власништву у корист Архива Југославије и савезних специјалних архива, али и начело територијалне и стварне разграничености надлежности архивске грађе између република и федерације.

¹¹⁵⁷Документарни материјал документује постојање, рад, пословање, деловање савезног органа власти, законодавне, извршне (управе), или судске функције. Из чињенице да представља основ за дугорочније изучавање историјских догађаја, такав документарни материјал има карактер потврђивања нечега који је изнад свакодневног доказног карактера јавне исправе. А. Кожар, *Приручник из архивистике*

материјала, ни основни појам архивске грађе федерације квалитативно није претрпео битне промене у односу на исти предвиђен *Законом о Архиву Југославије* (1964/1973). Може се уочити прецизирање термина „архивска грађа федерације“ у погледу њених стваралаца, тако што је наведено да иста настаје у раду општих савезних органа и организација, као и савезних стваралаца из области војске и народне одбране. *Закон* је таксативно предвидео ствараоце архивске грађе на савезном нивоу, чија је заштита била истим уређена, и то:

1. Скупштина Социјалистичке Федеративне Републике Југославије
2. Председништво Социјалистичке Федеративне Републике Југославије
3. Савет федерације
4. Уставни суд Југославије
5. Савезни друштвени савети
6. Савезно извршно веће
7. Савезни органи управе и савезне организације
8. Међурејублички комитети
9. Заједнички органи Савезног извршног већа извршних већа република и скупштина аутономних покрајина
10. Савезни суд
11. Савезни друштвени правобранилац самоуправљања
12. Савезно јавно тужилаштво
13. Савезно јавно правобранилаштво
14. Савезно веће за прекршаје,
15. Народна банка Југославије,
16. Служба друштвеног књиговодства Југославије
17. Привредна комора Југославије
18. Стручне службе наведених савезних органа

Поред тога, архивском грађом федерације, по слову Закона сматрала се и грађа настала у раду „међурејубличких и међународних скупова чији су организатори били савезни органи“, затим „архивска грађа и регистратурски материјал друштвених организација, удружења грађана и њихових савеза и самоуправних организација и заједница организованих на нивоу федерације, уколико то није било посебним прописом уређено на другачији начин“.

Закон је истакао струковни, архивистички императив када је утврдио и потврдио примену начела јединства и недељивости архивског фонда, јер архивска грађа и

регистратурски материјал настали у раду савезних органа и организација морају бити чувани као целина „у свом природном интегритету“ из које се поједини делови списа нису смели издвајати или растурати. До тренутка одабира архивске грађе, регистратурски материјал као њен изворни облик, није се смео оштетити, уништити, присвојити или отуђити, без обзира да ли је носач информације био у класичном облику, на микрофилму или на другом носачу информација.¹¹⁵⁸

Закон о архивској грађи федерације је даље дефинисао надлежност државне установе за заштиту архивске грађе ове провенијенције. Тако је, у најопштијем смислу, делокруг Архив Југославије је био да „евидентира, прикупља, преузима сређује, обрађује, објављује, изучава, заштићује и обезбеђује услове за коришћење архивске грађе“ настале у историји југословенске државе и то кроз три временска периода. Најпре, а и свакако најважније за идеологију социјалистичке државе, приоритет заштите је уживала грађа настала радом дела цивилних органа и организације савезне државе Југославије после 1945. године. Са скоро идентичном пажњом, савезна држава је бринула о архивској грађи насталој у раду централних политичких органа народноослободилачког покрета, органа власти и управе, политичких и других организација Југославије из времена народноослободилачког рата. Најзад, мада морамо признати, не и са мањом одговорношћу државних структура, потпорену архивском струком, *Закон* је подржао и бригу о архивској грађи Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевине Југославије, насталу у раду њихових централних државних органа и установа, централних органа политичких партија и других организација, стручних и других удружења основаних и делујућих на нивоу некадашње краљевине Југославије.¹¹⁵⁹

Изузетак од опште надлежности Архива Југославије чинила је грађа настала у раду Савеза комуниста Југославије, савезног органа управе надлежног за иностране послове (Савезни секретаријат за иностране послове) и савезног органа управе надлежног за унутрашње послове (Савезни секретаријат за унутрашње послове). У овим

¹¹⁵⁸ АЈ-212, Образложење Нацрта Закона о архивској грађи федерације, 1985. *Закон о архивској грађи федерације*, Сл. лист. СФРЈ, бр. 11/1986. Микрофилм се, у архивској делатности, сматра медијем који гарантује сигурност и безбедност архивске грађе која се на њену налази, за дуги низ година. У том смислу веома озбиљно „конкурише“ класичним облицима архивских записа, као што је папир, који се и данас сматра најстабилнијим медијем за дуготрајно чување архивских записа. Међутим, из наведене формулације, видимо да је на нивоу заштите архивалија савезног значаја, ипак преовладало ортодоксно архивистичко гледиште по коме је класичан папирни носач информација истовремено и најпозданији.

¹¹⁵⁹ Поред тога, Архив Југославије је вршио и „поверену заштиту“ на архивској грађи насталој у раду политичких, културних, научних, јавних и других личности чије су активности од интереса за народе и народности Југославије, у случају да су му творци ове архивске грађе поверили исту на чување. Видети: *Закон о архивској грађи федерације*, Сл. лист СФРЈ, бр. 11/1986.

случајевима, *Закон* је предвидео да наведени органи и организације могу самостално вршити послове заштите архивске грађе која је настала њиховим радом. Посебан фонд – архив надлежан за архиву Јосипа Броза Тита, био је у надлежности посебне *савезне организације*, Меморијалног центра „Јосип Броз Тито“. Овим архивама посебне провенијенције је била законом остављена могућност да послове заштите своје архивске грађе повере Архиву Југославије, али се то до престанка постојања савезне државе у пракси није догодило. На тај начин, и најопсежнији закон којим је била уређена заштита архивске грађе федералних органа и организација, прихватио је могућност фактичног постојања специјалних архива, иако сам такву врсту архива није децидирано предвидео.

Посебну самосталност, чак би се могло рећи аутохтоност, према законском тексту, уживала је архивска грађа војне провенијенције, на савезном нивоу. Практично, на републичком нивоу није била предвиђена могућност заштите архивске грађе војних органа из разлога што питање одбране и војна област у државним односима није била предмет регулисања на нивоу федералних јединица, већ искључиво на савезном нивоу. Због тога се архивска грађа војне провенијенције, на свим нивоима војне хијерархије и организације, чувала, сређивала и обезбеђивала по посебним прописима у оквиру Архива оружаних снага Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, а по прописима Савезног секретаријата за народну одбрану и оружаних снага СФРЈ. Стога је Архив оружаних снага вршио послове заштите архивске грађе јединица народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, односно Југословенске народне армије и архивску грађу војне природе која је потицала од окупаторске војске и њихових сарадника током Другог светског рата, као и архивску грађу војске Србије, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевине Југославије.¹¹⁶⁰

Закон о архивској грађи федерације је, у осталим поглављима, предвидео и начелне методолошке сегменте заштити архивске грађе највиших органа власти. За разлику од савезног архивског законодавства у претходним развојним периодима, *Закон о архивској грађи федерације* је јасно издвојио два сегмента заштите архивске грађе савезних регистратура. Дефинишући права и дужности савезних органа и организација у чијем раду настају архивска грађа и регистратурски материјал, као посебан сегмент заштите је нормативно верификован статус савезних архивалија у поступку њиховог настајања, док се још увек налазе код својих стваралаца (претходна заштита архивске

¹¹⁶⁰ *Закон о архивској грађи федерације*, Сл. лист СФРЈ, бр. 11/1986.

грађе и регистратурског материјала). У овој фази заштите наглашена је улога самих стваралаца, савезних органа и организација, при чему се инсистирало на њиховим дужностима, односно обавези обезбеђивања адекватне заштите архивске грађе и регистратурског материјала који је настајао њиховим радом.

У посебном одељку Закона, који се односи на права и дужности Архива Југославије, апострофирана се заштита архивске грађе федерације која је доспела за преузимање у савезни архив на даље чување и заштиту (секундарна, архивистичка заштита). Истовремено, у виду права и дужности Архива Југославије, огледа се архивистичка, институционална заштита најзначајније за једну државу, архивске грађе као културног добра и сведочанства грађења, установљавања, трајања, васкрснућа, све до њене девастације и коначног распада 1991. године.¹¹⁶¹

Иако се и у претходним фазама организоване заштите архивске грађе југословенске федерације назирале ситуације које су захтевале посебну заштиту архивске грађе, овакви видови исте су нормативно тек предвиђени у савезном закону 1986. године. Они су се односили на стане непосредне ратне опасности, ратно стање, у којима је закон овластио Савезно извршно веће да пропише посебне мере заштите архивске грађе и регистратурског материјала које треба да предузму савезни органи и организације за случај наведених посебних ситуација.¹¹⁶²

Посебну пажњу је овај *Закон* посветио доступности и коришћењу архивске грађе од интереса за федерацију. Настала радом централних органа власти у Краљевини Југославији, затим највиших органа у послератној савезној држави, као и свих других установа, институција и правних и физичких лица од значаја за федерацију, архивска грађа федерације је могла бити коришћена на основу посебног општег акта који је прописивао надлежни савезни орган. Статус доступности истраживачима и другим корисницима, архивска грађа је стицала по протеклу 30 година, рачунајући од дана њеног настанка, уз изузетак да на предлог савезног органа или организације, СИБ може предвидети рокове дуже од наведеног, с тим да исти не могу бити дужи од 50 година од настанка грађе. Овај услов произилазио је из права ствараоца архивске грађе, у овом

¹¹⁶¹ С обзиром на то да је Законом о архивској грађи постављена солидна методолошка основа заштите архивске грађе савезних органа у земљи, на којима су почивале све стручне активности пре свега Архива Југославије, али и појединих специјалних архива, то смо поглавља посвећена овој теми анализирали у тематској подцелини „Специфичности стручне методологије...”

¹¹⁶² Уочићемо, оправдано, да у закону нису планиране посебне ситуације узроковане ванредним или елементарним непогодама, а пракса архивске делатности како на савезном тако и на републичком и локалном нивоу, бележи значајна оштећења чак и случајеве уништења архивске грађе услед неблаговременог деловања стваралаца када су то захтевали услови елементарних несрећа или природних непогода.

случају савезни орган, утврђује посебне услове коришћења своје грађе, у погледу рокова. Архивска грађа од савезног значаја се, по овом Закону, користила у научно истраживачке сврхе, стручне и друге потребе радних лица и грађана, као и потребе остваривања функција федерације, друштвено-политичке заједнице, друштвено-политичких организација, самоуправних и других организација и заједница.¹¹⁶³

У Закону видимо да је управна функција Архива Југославије, која је прожимала основну делатност архивских установа од оснивања истих као „државних архива“ до данас, кроз примену Закона о управном поступку у одређеном делу обезбеђивања доступности и коришћења архивске грађе, остаје евидентна и у овом периоду. По нашем мишљењу, дилема у закону траје: примена одредаба Закона о управном поступку је била предвиђена за случај издавања уверења и друге исправе о чињеницама садржаним у архивској грађи коју чувају Архив Југославије и органи и организације које су овим Законом одређени као ствараоци исте односно заштитари, имаоци исте, са циљем њеног чувања и заштите, и то оних података који се односе на „њихова права из радног односа“. Није сасвим јасно да ли се одредба *Закона* односи на исправе и уверења из радног односа запослених у савезним органима и организацијама, као ствараоцима архивске грађе, или се уопште ради о области остваривања права било ког заинтересованог лица из радног односа, које је радило у неком правном лицу чију архивску грађу доспелу за трајно чување, преузима и чува Архив Југославије односно посебни архиви према Закону федерације.¹¹⁶⁴

Казнене одредбе *Закона о архивској грађи федерације* садрже кривично дело и прекршајна дела у односу на третман са архивском грађом. Кривично дело присвајања, прикривања, уништавања, оштећивања у већој мери или на други начин чињења неупотребљивим регистратурског материјала или архивске грађе, њиховог изношења у иностранство без претходног одобрења надлежног органа или омогућавања другом лицу да исто учини, за свако службено лице, повлачило је казну затвора, од минимално три

¹¹⁶³ *Закон о архивској грађи федерације*, Сл. лист СФРЈ, 11/1986.

¹¹⁶⁴ Мишљења смо да се примена одредаба *Закона о општем управном поступку* не би могла селективно примењивати, већ да његова примена има места у сваком случају издавања уверења или друге исправе о чињеницама које се чувају у архивској грађи федерације. Примера ради, захтеви трећих лица усмерени према архиву се не односе само на остваривање права из радног односа, већ су евидентни имовинско правни случајеви, истраживање порекла, другим права и обавеза у правном промету. *Закон о заштити културних добара СР Србије*, Сл. гл. СР Србије број 28/1977, је предвидео да архив, на захтев грађана, у складу са Законом о општем управном поступку, издаје уверење о „чињеници које су садржане у архивској грађи коју чувају, а односе се на њихова права из удруженог рада“.

месеца до пет година, а у посебно тешком случају и до осам година.¹¹⁶⁵ Прекршаји као најмање друштвено штетни јавни деликти, односно према Закону о прекршајима из 1989. године „повреде јавног поретка утврђене законом или другим прописима за које су прописане прекршајне казне и заштитне мере“ били су законом о архивској грађи федерације дефинисани као непоступање у складу са обавезама савезних органа и организација, као и других стваралаца и ималаца архивске грађе од значаја за федерацију, у односу према архивској грађи и регистратурском материјалу насталим њиховим радом, а предвиђеним *Законом о архивској грађи федерације*.¹¹⁶⁶ Прелазне одредбе Закона уредиле су разграничење надлежности и примопредају архивске грађе између Архива Југославије и органа и организација које су према одредбама истог *Закона* имала право да се самостално старају о сопственој архивској грађи и регистратурском материјалу, која се имала спровести у року од две године по ступању на снагу савезног прописа о архивској грађи федерације.¹¹⁶⁷

Анализирајући *Закон о архивској грађи федерације*, као и његов однос према другим архивског законодавства на територији савезне југословенске државе, уочили смо одређене елементе који га условно рекавши, могу квалификовати као „посебан закон“. Не у смислу у коме он, ступањем на снагу, дерогира опште прописе у области архивства, већ у смислу тога да за свој предмет има само једну врсту културног споменика – архивску грађу односно регистратурски материјал као извор архивске грађе насталу радом органа федерације и од интереса за федеративну државу. У тренутку када се на нивоу републичких и покрајинских законодавстава судбина архивске грађе решавала у заједници са другим културним добрима, на савезном нивоу је изнедрен посебан закон којим је детаљно и озбиљно регулисана важна област заштите писаног културног наслеђа од интереса за федерацију.

Истовремено су се на територији савезне државе одвојила два система заштите архивске грађе, једног самосвојног културног добра: на савезном и републичким оквирима. При томе смо мишљења да су републички системи заштите архивске грађе у оквиру законских текстова којима је уређен систем заштите различитих врста културних,

¹¹⁶⁵ *Закон о архивској грађи федерације*, Сл. лист СФРЈ, 11/1986. Архивска грађа федерације се као добро од општег интереса, није могла наћи у промету, осим у случајевима када је то законом било допуштено, што је било начелноправило и за случај изношења архивалија изван земље.

¹¹⁶⁶ Ralčić Tomislav, Bandić Zvonimir, *Zbirka zakona o prekršajima (savezni, republički, pokrajinski)* sa objašnjenjima, Beograd, 1989, 192-245. Према Закону о прекршајима из 2013 „противправно дело које је законом или другим прописом надлежног органа одређено као прекршај и за које је прописана прекршајна санкција“. Прекршајне казне су Законом биле предвиђене за правно лице као ствараоца или имаоца архивске грађе, као и за одговорно физичко лице /функционера, у правном лицу.

¹¹⁶⁷ *Закон о архивској грађи федерације*, Сл. лист СФРЈ, 11/1986.

девастирали изузетне домете којима су стремили републички архивски закони донети после 1964. године на основу *Општег закона о архивској грађи* (1964).

На основу статуса *Закона о архивској грађи федерације*, са специфичностима у наведеном смислу, намећу се промишљања о карактеру Архива Југославије као специјалном архиву. Иако је формално и структурно сврстан у архиве општег типа, јер чува архивску грађу различите провенијенције, чињеница да се ради о архивској грађи савезног нивоа, уз постојање посебног сегмента архивског законодавства, може се квалификовати до извесне мере архивом посебног карактера. Законодавац СФРЈ је у време доношења посебног Закона о архивској грађи федерације очигледно сагледавао далекосежне и дугорочне догађаје, јер је поменути закон у деценијама распада Југославије, и данас, остао темељ да се очува јединство архивског фонда Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.

5.3. Подзаконски прописи о заштити архивске грађе федерације и њихова примена

Да би се обезбедила целовитија, потпунија и конкретнија заштита архивске грађе савезних органа власти, под кровним прописом, *Законом о архивској грађи федерације* (1986), донета су два стручна упутства: *Упутство о одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала и о примопредаји архивске грађе између савезних органа управе и савезних организација и Архива Југославије*¹¹⁶⁸ и *Упутство о чувању регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа управе и савезних организација и о информисању Архива Југославије о архивској грађи*.¹¹⁶⁹ На основу свог овлашћења из *Закона*, Архив Југославије је као предлагач припремио предлог текста трећег подзаконског акта, врло важног за целовиту заштиту архивске грађе савезних органа у посебним околностима. Ради се о уредби којом су прописане посебне мере заштите регистратурског материјала и архивске грађе које савезни орган и организације треба да предузму за време ратног стања или у случају непосредне ратне опасности.¹¹⁷⁰ Четврти пропис могао би се сматрати интерним

¹¹⁶⁸ *Упутство о одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала и о примопредаји архивске грађе између савезних органа управе и савезних организација и Архива Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр. 49/ 1987.

¹¹⁶⁹ *Упутство о чувању регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа управе и савезних организација и о информисању Архива Југославије о архивској грађи* Службени лист СФРЈ, бр. 57/ 1987.

¹¹⁷⁰ *Закон о архивској грађи федерације*, Сл. лист бр. 11/1986.

прописом, односио се на уређење режима (услове и начин) коришћења архивске грађе која се налазила у надлежности Архива Југославије:¹¹⁷¹ *Правилник о заштити архивске грађе у Архиву Југославије (1884)*¹¹⁷² *Правилник о условима и начину коришћења архивске грађе која се налази у Архиву Југославије.*¹¹⁷³

Стручна упутства су представљала, на савезном закону заснована методолошка решења најзначајнијих питања из области заштите архивске грађе савезних органа власти у земљи: чување регистратурског материјала савезних стваралаца, одабирање архивске грађе, излучивање безвредног регистратурског материјала, примопредаја архивске грађе између савезних стваралаца и савезног архива, као надлежног, информисање савезног архива о архивској грађи ове провенијенције.

Према називима стручних упутстава, уочили смо ограничавајућу специфичност. За разлику од *Закона о архивској грађи федерације*, њихова примена је била предвиђена за архивску грађу и регистратурски материјал савезних органа управе и савезних организација. Да ли је то значило да су сви остали ствараоци архивске грађе од значаја за федерацију остали изван уредбеног подзаконског система стручне заштите грађе савезног порекла? Одређена нормативна празнина је могла довести до тога да изузети савезни органи не уреде уопште поступак са архивском грађом, што је било мало вероватно, с обзиром на чињеницу да се радило о највишим државним органима (законодавство, судство, друштвене организације, савези, организације и заједнице основане на нивоу федерације). Са обзиром на то да архивистика као наука али и стручна оперативна област подразумева постојање склада, поретка и прописане организације у третману са писаном или на други начин насталом документацијом, претпоставка законитог и сврсисходног пословања свих савезних стваралаца била је да прописно и једнообразно уреде статус и кретање архивске документације, и у оквиру тога архивске грађе, која је настајала њиховим радом. У том смислу су и остали савезни органи имали обавезу да својим општим актом пропишу начин обављања наведених послова, на чему је Архив Југославије инсистирао путем редовног стручног надзора. Није препоручљиво да се начин поступања са архивском грађом и регистратурским материјалом савезних

¹¹⁷¹ Богдан Лекић, *Правни систем заштите архивске грађе федерације*, у: „Заштита архивске грађе федерације“, Београд, 1988, 20. Јован Поповић, *Подзаконска акта донета на основу Закона о архивској грађи федерације*, у: „Заштита архивске грађе федерације“, Београд, 1988, 29-44.

¹¹⁷² АЈ-архивски фонд ствараоца „Архив Југославије“ – општа архива, акт 01 бр.439 од 30. маја 1984.

¹¹⁷³ АЈ, архивски фонд ствараоца „Архив Југославије“, општа архива, акт 01 бр. 651/1 од 30. септембра 1988. Момчило Анђелковић, Олга Гилер, *Правилник о преузимању, смештају, чувању, заштити и коришћењу архивске грађе у Архиву Југославије и професионалној одговорности радника Архива у односу на архивску грађу*, Архив Југославије, Београд, 1994, 42.

органа битно разликује, због чега су се утврђена упутства за савезне органе управе и савезне организације могле сматрати узором по коме су своје архивско пословање требало да уреде и сви други савезни органи власти.¹¹⁷⁴

*Упутство о одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала и о примопредаји архивске грађе између савезних органа управе и савезних организација и Архива Југославије*¹¹⁷⁵ је садржало неколико сегмената. Опште одредбе су указивале на значај *Упутства* као једног од основних методолошких приступа у заштити архивске грађе савезних органа управе и савезних организација, и као такво се непосредно примењивало на поменуте савезне ствараоце. *Упутство* је детаљније уредило основ излучивања безвредног регистратурског материјала – Листу категорија регистратурског материјала са роковима чувања, чији је доношење, као посебног интерног акт у делу архивског пословања, била дефинисана као обавеза савезних органа у поступку заштите архивске грађе и регистратурског материјала. У том смислу вреди истаћи да је у овом периоду Листа категорија, струковно афирмисана као основ вредновања архивске грађе савезних органа у претходном развојном периоду (на основу одредаба Закона о Архиву Југославије), досегла још виши ниво свог значаја, што се може потврдити и значајнијој пажњи коју је предметно *Упутство* посветило овом питању. Истина, одабирање архивске грађе и издвајање безвредног регистратурског материјала је у примарној фази остало на нивоу својих стваралаца, док је *Упутство* мању пажњу посветило вредновању архивске грађе у оквиру формираних архивских фондова савезних архива.¹¹⁷⁶

На сличан начин смо уочили методолошки јаснији приступ преузимању архивске грађе из савезних регистратура у Архив Југославије. Примопредаја архивске грађе је *Упутством* била детаљно утврђена, у погледу обавеза савезних органа и организација,

¹¹⁷⁴ Јован Поповић, *Подзаконска акта донета на основу Закона о архивској грађи федерације*, у: „Заштита архивске грађе федерације, Београд, 1988, 29-44. Приликом израде *Упутства* су примењена искуства из међународне архивистике, истовремено искуства из досадашње југословенске праксе. Архивистичка терминологија и терминологија прописа из канцеларијског пословања савезних органа употребљена у изради *Упутства*, коришћена је „најпрецизније могуће“.

¹¹⁷⁵ Објављено у Службеном листу СФРЈ, бр. 49/1987. Регистратурски материјал је потврђен као извор архивске грађе, односно архивска грађа се одабира из регистратурског материјала, док се из истог издваја безвредни његов део, који више није од значаја за текући рад, науку, културу и друге друштвене потребе. Одабирање архивске грађе као и излучивање безвредног регистратурског материјала се по правилу врши код савезног органа као ствараоца.

¹¹⁷⁶ Ова два стручна посла, међусобно повезана, заснована на Листи категорија регистратурског материјала и компатибилна у заштити архивалија код стваралаца, су представљала обавезу савезних регистратура. *Упутством* је био предвиђен детаљнији поступак на одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала код савезних регистратура, који је проистекао из вишедеценијске праксе у заштити архивске грађе федеративне државе. Видети: *Упутство о одабирању архивске грађе*....., Сл. лист СФРЈ, бр. 49/1987.

Архива Југославије, стања у коме се налази грађа која се предаје, начина примопредаје и евиденције која се израђује у поступку примопредаје архивске грађе. Такође *Упутством* нормирано и утврдило легитимним и обавезним поступак примопредаје архивске грађе на савезном нивоу који је већ заживео у пракси савезног архива, а претходно био заснован на прописима донетим средином шездесетих година 20. века.

Кратка, али значајна одредница у завршним одредбама *Упутства* се односила на обавезу савезних регистратура да већ постојеће своје листе категорија ускладе са *Упутством* у датом року. На овај начин се захтевала и обезбеђивала једнообразност у заштити архивске грађе савезних органа пре свега у дело вредновања регистратурског материјала и архивске грађе, а потом и у свим другим сегментима методолошког приступа раду са архивском грађом савезних регистратура.

*Упутство о чувању регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа управе и савезних организација и о информисању Архива Југославије о архивској грађе*¹¹⁷⁷ је донето нешто касније 1987. године, али методолошки се везује за претходну заштиту архивске грађе савезне провенијенције, па сходно томе за права и обавезне савезних органа управе и савезних организација као стваралаца исте. У оквиру основних одредби, дефинисан је појам архивске грађе и регистратурског материјала, са упутницом да се ради о „документарном материјалу, који је дефинисан у чл. 4. и 5. Закона о архивској грађи федерације“.¹¹⁷⁸ *Упутство* је било обавезујуће, поред савезних регистратура, и за стручне службе којима је било поверено обављање послова заштите регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа и савезних организација.¹¹⁷⁹

Тежиште *Упутства* је представљало чување регистратурског материјала и архивске грађе у сређеном и безбедном стању, као основна обавеза савезних органа и организације.¹¹⁸⁰ Обухватала је све сегменте техничке, смештајне и стручне заштите,

¹¹⁷⁷ *Упутство о чувању регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа и савезних организација и о информисању Архива Југославије о архивској грађи*, Службени лист СФРЈ, бр. 57/1987.

¹¹⁷⁸ Појам документарног материјала, који у савременом архивском законодавству постепено замењује термин регистратурског материјала, је први пут био заступљен у поменутом *Упутству о чувању регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа управе и савезних организација и о информисању Архива Југославије о архивској грађи*, из 1987. године

¹¹⁷⁹ Још у претходном периоду, до 1980. године, заживео је систем функционисања посебног савезног тела – сервиса за рачуноводствене и административне послове СИБ-а у делокруг чијег рада се налазило и сабирање, привремено смештај, сређивање, излучивање безвредног регистратурског материјала и одабирање те предаја Архив Југославије, архивске грађе савезних органа управе, на трајно чување. Извор: АЈ- 616, Досије фонда.

¹¹⁸⁰ Јован Поповић, *Подзаконска акта донета на основу Закона о архивској грађи федерације*, у: „Заштита архивске грађе федерације“, Београд, 1988, 39-44. Чување регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа и организација у сређеном и безбедном стању до предаје Архиву Југославије представља

односно чувања архивске грађе савезних органа и организација, без обзира да ли се радило о класичном, папирном облику или о другим медијима на којима су настајали записи о ради савезних органа и организација.¹¹⁸¹ Уз детаљно дефинисане обавезе савезних регистратура у делу заштите, *Упутство* је утврдило и обавезу давања података и информација Архиву Југославије, о архивској грађи која настаје код савезних органа управе и савезних организација. Различита стручно-техничка питања као то су чување регистратурског материјала и архивске грађе у радним просторијама, чување истог до његове предаје стручним службама којима је поверено вршење послова заштите архивске грађе и регистратурског материјала за потребе савезних органа, чување регистратурског материјала организационих јединица или других дислоцираних организационих делова до предаје централној писарници односно архиви, чување и сређивање специфичних, неklasичних облика регистратурског материјала, утврђивање услова опреме и просторија у којима се чува архивска грађа и регистратурски материјала, била су уређена поменути *Упутством*.¹¹⁸² Тако постављена, прилично детаљна, стручна норматива је издвојила заштиту архивске грађе савезне провенијенције у посебан систем, те је сходно томе, представљала темељ методологије заштите архивске грађе федерације која ће опстати и у периоду после престанка савезне државе.

На основу досадашњих анализа, видимо да је још средином шездесетих година било отворено питање коришћења архивске грађе у научне, истраживачке или приватно и јавно правне сврхе. Доношењем *Препоруке о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе* учињен је напор ка једнообразном систему коришћења архивске грађе на нивоу југословенске мреже архива.¹¹⁸³ На основу тога, архиви су устројили своја правила коришћења грађе, што је учињено и у Архиву Југославије 1975. године. По доношењу *Закона о архивској грађи федерације* (1986), у Архиву Југославије је 1987. године био донет нови *Правилник о условима и начину коришћења архивске грађе која се налази у*

основни предуслов за остваривање циљева система заштите, јер се обезбеђивањем заштите свеукупног регистратурског материјала чији је архивска грађа одабрани део, гарантује и заштита и очување архивске грађе као културног добра.

¹¹⁸¹ Савремени услови пословања и технолошки развитак, као и умножавање администрације је неминовно довео до све веће продукције фото, фоно материјала, филмованих записа или текстова насталих на писаћој машини, па су се и методи заштите тако насталих архивалија прилагођавали и осавременјавали одређеним носiocима записа у складу са утврђеним стандардима и условима које су прописивали произвођачи истих.

¹¹⁸² *Упутство о чувању регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа управе и савезних организација и о информисању Архива Југославије о архивској грађи*, Службени лист СФРЈ, бр. 57/1987. године. Јован, Поповић, *Подзаконска акта донета на основу Закона о архивској грађи федерације*, 29-45.

¹¹⁸³ АЈ-318-130-194: *Препорука о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе*, нацрт, јуни 1966.

овом архиву.¹¹⁸⁴ У правно-техничком смислу, структура *Правилника* је обухватала три целине (основне одредбе, услови и начин коришћења и прелазне и завршне одредбе). Утврђен је рок доступности архивске грађе за коришћење, који није могао бити краћи од 30 година од њеног настанка, изузев ако савезним архивским законом, самим *Правилником о коришћењу* или другим посебним прописима није другачије било предвиђено.

У односу на претходна правила о коришћењу архивске грађе федерације, у овом смо *Правилнику* уочили детаљнију методологију, која се темељила на искуствима и правилима постављаним током вишедеценијског рада на заштити архивске грађе савезних органа и организација. Начин и услови коришћења су били прецизирани, обухватајући све фазе рада на припреми, издавању на коришћење, обавезе корисника, евидентирање истраживања и повраћај коришћене грађе у архивски депо. Као прилог *Правилнику*, налазио се образац пријаве за коришћење архивске грађе у Архиву Југославије, образац требовања и реверса за издавање архивске грађе на коришћење у читаоници Архива. Ова практична решења представљају и данас основ за коришћење архивске грађе органа федерације, и свих других архивских фондова који се чувају у Архиву Југославије.

Анализом развојног пута савезне стручне нормативе од 1950. године, уочили смо да је она добијала свој потпунији, садржински и струковно комплетнији ниво. Почев од пуког сабирања савезних архивалија, расутих по разним локацијама у првом поратном периоду, преко проналажења најадекватнијих начина да се иста класификује, среди, евидентира и учини доступном, до формирања архивских фондова, њихове архивистичке обраде и у вези са тиме, успостављања посебног законског и методолошког третмана архивске грађе државне провенијенције, хронологија нас је довела до темељно уређеног система заштите федералног архивског фонда, који је успео да се одржи и по престанку свог ствараоца.

¹¹⁸⁴ АЈ- фонд Архив Југославије, дел. бр. 01 бр.479. од 02. јула 1987. и 01 бр. 6511 од 30. септембра 1988. Богдан Лекић, *Правни систем заштите архивске грађе федерације*, у: „Заштита архивске грађе федерације“, Београд, 1988, 102-106.

5.4. Специфичности стручне методологије заштите архивске грађе савезне провенијенције до њеног преузимања у Архив Југославије, 1980-1991.

Током последње деценије у историји социјалистичке федеративне Југославије нормативно је обликован посебан методолошки систем заштите архивске грађе савезних органа. Почетком осамдесетих година је још увек примењивана норматива настала седамдесетих година, када је основ методологије представљао *Закон о Архиву Југославије* из 1973. године. Децентрализација савезне власти је добила све реалније облике тако да је потреба за редефинисањем нормативе у заштити архивске грађе федерације постала императив у циљу очувања њене органске целине.

Стога је стручна методологија заштите архивске грађе федерације обједињена, као посебан систем, средином осамдесетих година доношењем *Закона о архивској грађи федерације* из 1986. године и подзаконским прописима *Упутством о одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала и о примопредаји архивске грађе између савезних органа управе и савезних организација и Архива Југославије*¹¹⁸⁵ и *Упутством о чувању регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа управе и савезних организација и о информисању Архива Југославије о архивској грађи*.¹¹⁸⁶

Једна од битних структурних одредница *Закона о архивској грађи федерације* је усмерила савремену методологију заштите архивске грађе настале радом савезних органа федерације у последњој деценији њеног постојања, али је постала и темељ за правно и стварно очување целине архивског фонда југословенске државе. *Закон* је задржао основно начело по коме архивска грађа и регистратурски материјал настали у раду савезног органа и организације представљају и чувају се као целина, из које се нису смели издвајати поједини делови. Архивска грађа и регистратурски материјал савезних регистратура дефинисани су као добро од општег интереса, па су као такви били ван промета, изузев у случајевима и под условима који су били предвиђени *Законом о архивској грађи федерације*.¹¹⁸⁷

¹¹⁸⁵ *Упутство о одабирању архивске грађе и излучивање безвредног регистратурског материјала и о примопредаји архивске грађе између савезних органа управе и савезних организација и Архива Југославије* Службени лист СФРЈ, бр. 49/ 1987.

¹¹⁸⁶ *Упутством о чувању регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа управе и савезних организација и о информисању Архива Југославије о архивској грађи* Службени лист СФРЈ, бр. 57/ 1987.

¹¹⁸⁷ *Закон о архивској грађи федерације*, Службени лист СФРЈ, бр. 11/1986. Исти је критеријум Законом био предвиђен и за регистратурски материјал, који, иако је снимљен на микрофилму или на други начин репродукован, не може бити предмет уништавања пре него што се из њега одабере архивска грађа. Поред поменутог јединства и комплетности архивског фонда који чини органску целину документације настале

Закон је предвидео обавезе савезних органа и организација у „поступању са посебном пажњом и придржавању мера утврђених овим законом“ које можемо сврстати у неколико струковних целина; и то:

1. сређивање и чување регистратурског материјала у сређеном и безбедном стању, обезбеђене од оштећења, нестајања и уништења до предаје Архиву Југославије;
2. обележавање, датирање, класификација и текуће архивирање регистратурског материјала; израда евиденције и попис и израда описа архивске грађе и регистратурског материјала; припрема и достава података и информација Архиву Југославије, ради информисања о архивској грађи;
3. одабирање архивске грађе и излучивање безвредног регистратурског материјала (вредновање регистратурског материјала);
4. предаја архивске грађе Архиву Југославије у складу са роковима утврђеним Законом о архивској грађи федерације.¹¹⁸⁸

5.4.1. Сређено и безбедно стање архивске грађе и регистратурског материјала

Група веома значајних послова савезних регистратура је обухватала чување регистратурског материјала у „сређеном и безбедном“ стању односно заштита од оштећења, нестајања и уништења до предаје Архиву Југославије.¹¹⁸⁹

Сређено стање грађе је подразумевало поредак регистратурског материјала односно архивске грађе који је био предвиђен прописима о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација, односно прописима о организацији рада и правилима поступања са појединим врстама и облицима регистратурског пословања. Систем регистратурско пословања представља основ за сређивање регистратурског материјала и архивске грађе код стваралаца. Опште прихваћени поредак регистратурски сређене архивске грађе и регистратурског материјала код свих стваралаца, па и на савезном нивоу, директан је резултат добро уређено канцеларијског и архивског

радом једног савезног органа или организације, од стваралаца и савезног архива се законом тражило и поштовање обавезе да се архивска грађа и регистратурски материјал, не смеју оштетити, уништавати, присвојити или отуђити, док се из регистратурског материјала не одабере архивска грађа.

¹¹⁸⁸ Исто. Уочили смо да су задаци савезних регистратура у основи истоврсни као и према прописима заснованим на Општем закону о архивској грађи из 1964. године, с тим што бисмо истакли систематизацију истих на савременији начин, а што је дошло као резултат унапређења стручног теоријског и практичног архивског делања.

¹¹⁸⁹ Овај сегмент претходне заштите архивалија савезне провенијенције је, по слову савезног закона, био детаљније, методолошки уређена *Упутством о чувању регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа управе и савезних организација и о информисању Архива Југославије о архивској грађи*, Службени лист СФРЈ, бр. 57/1986.

пословања истих.¹¹⁹⁰ У зависности од степена сређености канцеларијског пословања, кретала се и статистика сређености регистратурског материјала код савезних органа. Тако је од укупно евидентираних 45.000 дужних метара архивске грађе код поменутих 260 савезних органа и организација, сређено било 10.000 метара дужних, док је преосталих 35.000 метара дужних било несређено или делимично сређено. Ово је представљао алармантан податак, који је указивао да је пракса код савезних стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала, каснила у односу на савременост и аналитичност савезних административних и архивских прописа. Забрињавајући су били и подаци о (не)комплетности архивске грађе савезних органа и организација. У појединим случајевима грађа није садржала све елементе које подразумева оригинал архивског документа, предмети су били непотпуни, сређеност грађе једног ствараоца (која чини једну органску целину, један архивски фонд) се разликовала од периода до периода, или чак текуће архиве, у односу на претходну годину. Сва акта и предмети нису код свих савезних регистратура били евидентирани у основним евиденцијама, а за постојеће евиденције се није примењивало здруживање аката и евидентирање по предметима, већ по систему сваки акт посебно, што је представљало елементарно непознавање обавезујућих канцеларијских прописа. Основне евиденције у писарницама савезних органа су на крају године често закључиване без икакве евиденције о невраћеним предметима на архивирање, или обавезе даљег праћења кретања предмета.

Рад на каснијем сређивању и обради архивске грађе датог савезног органа је отежавало и постојање „масовне документације“ – бројних верзија истог материјала, које су због непрецизности праћења и њиховог обележавања кроз канцеларијске књиге, на крају доводиле до несигурности у погледу оригиналне верзије истог материјала. Масовности документације савезних органа је доприносило и умножавање истих аката путем репрографске технике, тако да је у појединим савезним органима скоро 50% свих текући предмета и аката већ у свом зачетку представљало мултипликат, што је доводило

¹¹⁹⁰ Ова важна обавеза савезних стваралаца била је дефинисана прецизније *Уредбом о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација*, Службени листу СФРЈ, бр 34/1989. и *Упутством о организацији и начину канцеларијског пословања савезних органа управе и савезних организација*, Службени лист СФРЈ, бр. 84/1989. Подзаконски пропис је упутио савезне регистратуре на прописани систем канцеларијског пословања, чиме је још јасније истакнута улога правилног административног пословања у постизању оптималне сређености архивске грађе савезних регистратура. Овај систем је био пресликан и на ниже нивое заштите архивске грађе и регистратурског материјала, на нивоу републике и регионалних односно градских и локалних архива. Тако је у теорији и пракси архивске делатности опстајао термин „регистратурског“ сређивања архивалија у настајању, управо из разлога утврђене методологије регистратурског поретка сређивања, који је произилазио из прописаног система канцеларијског пословања код савезних али и регистратура од републичког, регионалног или локалног значаја. Видети више: Јасмина Живковић, *нав. дело*, 96-127.

до тога да је архивском депоу регистратуре био архивиран као оригинал управо репрографски материјал. У таквим случајевима, архивар у савезном државном органу је из једног или другог разлога, незнања, нехатног односа или пак страха у погледу евентуалне одговорности за случај да несвршен предмет врати референту на дораду, прибегавао недопустивом и за архивску грађу штетном поступку: или је сам архивирао недовршене предмете, или сам обрадио кошуљицу, што иначе није смео да ради. Посебан проблем код канцеларијског и архивског пословања је представљала и документација која је у савезне органе долазила адресирана на име функционера или других руководећих радника, иста је евидентирана у посебним интерним евиденцијама и најчешће остајала „заборављена“ по кабинетима тих лица, доживљавајући различиту судбину, а углавном неевидентирана на правилан начин није ни чинила саставни део архивског фонда који је настао радом датог савезног органа или организације.¹¹⁹¹

Чување регистратурског материјала и архивске грађе у безбедном стању је значило њихово очување и заштиту од оштећења, нестајања и уништења. С обзиром на то да је систем сређивања код савезних регистратура у целини био уређен прописима о канцеларијском пословању, то је *Упутство о чувању регистратурског материјала и архивске грађе* више пажње посветило методологији постизања оптималне безбедности регистратурског материјала и архивске грађе код савезних регистратура управне провенијенције. То је значило опредељивања адекватне просторије за смештај и чување регистратурског материјала и архивске грађе, одговарајуће опреме, одржавање погодних климатских, хемијско-биолошких и физичких услова у просторијама у којима су се исти чували, контролу стања регистратурског материјала и архивске грађе уз предузимање одговарајућих мера. Како су налагали и прописи о канцеларијском пословању, архивске просторије код савезних регистратура су чиниле архива писарнице и архивски депо. Да би се обезбедило правилно чување архивске грађе и регистратурског материјала насталог у регистратурама, архиве писарница, и архивски депои, или „оперативна архива“, треба да испуњавају одређене техничке и климатске услове. Архива писарнице,

¹¹⁹¹ Олга Б. Гилер, *Нови прописи о канцеларијском пословању и место и улога Архива Југославије у њиховом спровођењу*, у: „Канцеларијско и архивско пословање савезних органа и организација (материјали са саветовања и прописи), Архив Југославије, Београд, 1990, 36 -50. На оригиналној документацији су се руководиоци и референти међусобно „дописивали“, на који начин је нарушавана оригиналност документа, а кошуљице или омоти списа у којима су функционисали предмети и акта, нису биле обрађене на прописани начин, тако да су код радника писарнице стваране недоумице у погледу даљег поступања са „неидентификованом“ или непотпуно означеном документацијом. Примери „чувања архивске документације у актен ташнама“ функционера били су запажени и седамдесетих година, па се у овом периоду чинило да се ради о стеченом навици „природног права“ сваког појединог чиновника да пословну документацију сматра личном својином и буде само за исту одговоран.

као приручна архива, служила је за одлагање и чување решених аката и предмета најдуже до истека године у односу на годину када су исти акти решени.¹¹⁹²

У смислу заштите архивске грађе савезних регистратура, сматрамо значајнијим њено стање безбедности у архивском депоу као просторији у којој су се чували решени предмети старији од годину дана од године када су решени, до предаје Архиву Југославије. Архивска грађа и регистратурски материјал смештени у архивама писарница или архивским депоима трпе утицај разних деструктивних фактора, чиме се убрзава њихово пропадање. Отклањањем или смањивањем утицаја ових чинилаца, век архивске грађе и регистратурског материјала може се неупоредиво продужити и то у оквиру постојећих материјалних могућности сваке регистратуре.¹¹⁹³ Спречавање дејства „деструктивних фактора“ на архивску грађу и регистратурски материјал је значило довољно простран, сув, изолован од дејства влаге смештајни простор, са довољно природне и неопходном вештачком светлосћу, опремљен системом за проветравање, али и заштитом од непосредног дејства сунчеве светлости на архивску грађу и регистратурски материјал.¹¹⁹⁴

¹¹⁹² Упутство о чувању регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа управе и савезних организација и о информисању Архива Југославије о архивској грађи, Сл. лист СФРЈ, бр. 11/1986. Љубомир Иванчевић, *Правни елементи Закона о оперативним архивима*, Архивски преглед, бр.1-2, 1956, 21-22. Архивска струка у Југославији је педесетих година 20. века покренула питање доношења Закона о оперативним архивима, у циљу спречавања „многобројних случајева уништавања архивске грађе на терену“. Сматрало се да би се таквим законским актом побољшала заштита архивске грађе и регистратурског материјала ван архива, јер и рад архива „умногоме зависи од тога како је организован рад у оперативним архивима“... због чега архиви „морају да буду будни када се ради о доношењу законски прописа о раду оперативних архива“ јер „ако то не учине, наносе велику штету служби коју сами обављају“. Посебан закон о оперативним архивима до данас није донет.

¹¹⁹³ О. Гилер, *Приручник за заштиту архивске грађе ван архива*, 23. Деструктивни фактори, у основи, могу бити биолошки, који подразумевају развој микроорганизама, инсеката и глодара, физички, као што су светлост, топлота и влага, и хемијски, као што су агресивни гасови у ваздуху, нарочито у већим индустријским центрима.

¹¹⁹⁴ В. Радосављевић, Р. Петровић, *Конзервација и рестаурација архивске и библиотеке грађе*, Београд, 2000, 126-132. Јасмина Живковић, *нав. дело*, 96-127. Просторија, коју поједине регистратуре називају архивама писарница или архивским депоом, по стандардима техничке заштите не би требало да се налази у сутеренима, испод нивоа земље, првенствено из безбедносних разлога, јер као такав, „делимично или потпуно укопан у земљу може да буде све друго само не гарант потпуне заштите“ архивске грађе и регистратурског материјала. Амбијентални услови који се тичу обезбеђивања оптималне температуре, влаге и топлоте, такође су веома битни за заштиту архивске грађе у регистратурама. Оптимална заштита и безбедност у овом случају је даље значила да архивски депои код савезних органа не би смели бити у близини било ког извора физичке опасности по архивску грађу и регистратурски материјал (као што су погонски делови инсталација, котларнице, трафо станице, пумпне станице, мокри чворови и слично). Да би се сачувао, како у време своје „оперативе“, тако и као извор архивске грађе, регистратурски материјал треба да буде смештен у прописаној опреми. Стандард предвиђа архивске металне полице премазане анти корозивном бојом и емајлом, глатких површина без оштрих ивица, које могу бити отворене или затворене, на прописној удаљености од зидова, пода, таванице или међусобно. У њима се одлажу вертикално регистратурске јединице. Просторије архиве писарнице и архивског депоа треба да буду и посебно обележене, као и регали односно полице у њима.

Такође, архивска грађа и регистратурски материјал су очекивано морали бити смештени у прописаној опреми: фасцикле, кутије (регистратурне јединице, у складу са форматом регистратурског материјала и архивске грађе, смештају се вертикално, и то с лева на десно, од врха према нижим преградама, док изузетно то може бити и хоризонтално), у архивске полице, сталаже, ормаре, који су, по правилу техничке заштите, металне или саздане од другог материјала отпорног на ватру или заштићеног премазима против ватре. Ако се уз ове основне захтеве безбедности додају и обавеза одржавања оптималних климатских, хемијско-биолошких и физичких услова, тада би се, уз испуњавање свега наведеног, могло сматрати да су савезне регистратуре чувале и штитиле своју архиву у складу са свим захтевима законских и подзаконских архивских прописа.¹¹⁹⁵

У корист наведеног, савезне регистратуре су обавезно вршиле повремену контролу стања регистратурског материјала у погледу сређености регистратурског материјала и архивске грађе као и контролу услова под којим се исти чувају у депоима ових регистратуре. Сваки случај физичког, хемијског или микробиолошког оштећења односно болести архивске грађе, савезне регистратуре су обавезно пријављивале Архиву Југославије, како би надлежна служба конзервације и рестаурације при Архиву правовремено деловала у циљу спречавања даљег оштећења и евентуалног уништења архивске грађе.

Средином деведесетих година, југословенска архивистика је прешла завидан развојни пут од пуког прикупљања свог историјско-архивског материјала који се расут налазио на разним локацијама и у веома лошим условима смештаја, чувања и сређености, до вишеструко разрађеног начина заштите архивске грађе савезне провенијенције. Стога је за очекивати било да је регистратурски материјал као извор архивске грађе код савезних стваралаца био дословно у свим случајевима већ темељно и уредно сређен по принципима канцеларијског пословања савезних органа. Одступања према анализама спроведеним у Архиву Југославије су најпре била резултат постојања различитих система канцеларијског пословања код државних органа у три велика послератна

¹¹⁹⁵ Упутство о чувању регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа управе и савезних организација и о информисању Архива Југославије о архивској грађи, Сл. лист СФРЈ, бр. 57/1987. Основни подаци које је садржала информација савезних регистратура у наведеном смислу, су били: назив ствараоца архивске грађе, распон година архивске грађе, кратак опис архивске грађе и количина архивске грађе изражена у регистратурским јединицама чувања. Ову информацију су савезне регистратуре достављале најкасније по истеку године у којој је архивска грађа постала доступна за коришћење, а поред тога, редовно су обавештавале савезни архив о условима и начину коришћења архивске грађе, док се ова налазила код својих стваралаца.

развојна периода југословенске државе и југословенске архивистике. Промене у државно-правном систему и савезним прописима о организацији државне администрације и канцеларијског пословања су садржале позитивне новине, али је њихова практична имплементација у бирократски устаљеној чиновничкој пракси била отежана, спора. Писарнице једног броја савезних органа и организација, који није био занемарљив, показивале је извесно неповерење и неспремност да спроведу архивирање предмета и аката на начин како је то било предвиђено најновијим прописима из канцеларијског пословања, тако да су практично остајали незавршени послови засновани на претходном систему сређивања и архивирања.¹¹⁹⁶ То је утицало на степен и квалитет сређености регистратурског материјала и архивске грађе код стваралаца, што је даље успоравало и отежавало виши степен, архивистичко сређивање и обраду архивске грађе савезне провенијенције по преузимању у Архив Југославије Стога је са разлогом, како међународна, тако и југословенска архивистика указивала на значај целовите и потпуне заштите архивске грађе и регистратурског материјала у процесу њеног настајања, у регистратура, а том питању су била посвећена стручна архивска саветовања, семинари, едукације регистратура, које је на савезном нивоу спроводио Архив Југославије.¹¹⁹⁷

5.4.2. Евидентирање и достављање података Архиву Југославије

Означавање, класификација, текуће архивирање регистратурског материјала и увођење у прописане евиденције вршило се у складу са прописима о канцеларијском и архивском пословању савезних органа и организација, као и посебним прописима о административног пословања код други савезних органа (примера ради, код савезних

¹¹⁹⁶ Олга Б. Гилер, *Нови прописи о канцеларијском пословању и место и улога Архива Југославије у њиховом спровођењу*, у: „Канцеларијско и архивско пословање савезних органа и организација (материјали са саветовања и прописи), Архив Југославије, Београд, 1990, 38. Предмети и акта су остајала недовољно административно-технички обрађена, пре него што су била враћена писарници на архивирање, поред ознаке „а/а“ и класификационог знака, није стављан и рок чувања тог предмета предвиђен листом категорија регистратурског материјала са роковима чувања, нити редни број под којим је тај предмет евидентиран у листи.

¹¹⁹⁷ У овом периоду је Архив Југославије организовао саветовање за савезне органе и организације, у децембру 1987. године, на тему „Спровођење Закона о архивској грађи Федерације и подзаконских аката донетих на основу Закона“. А по доношењу нових прописа о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација, едукација савезних регистратура у том смислу је одржана марта месеца 1990. године, са темом „Спровођење нових прописа из канцеларијског пословања“, коју је Архив Југославије припремио у сарадњи са Савезним секретаријатом за правосуђе и управу. Извори: *Заштита архивске грађе федерације*, Београд, 1988; *Канцеларијско пословање савезних органа и организација (материјали са саветовања и прописи)*, Београд, 1990, 3. *Profil savremenog arhiva u SFR Jugoslaviji, Materijal X kongresa arhivskih radnika Jugoslavije*, 132-147.

судова или тужилачких органа, по смерницама посебних пословника о поступању у овим органима). У смислу обавештавања Архива Југославије, савезни органи и организације су достављали и податке односно информације о архивској грађи која се код њих налази а доступна је за коришћење у складу са *Правилником о условима и начину коришћења архивске грађе која се налази у Архиву Југославије*. Подаци у овом смислу, су се односили на назив ствараоца архивске грађе, распон година архивске грађе, кратак опис архивске грађе и количина архивске грађе исказана у јединицама чувања (регистратурским јединицама).¹¹⁹⁸

Често је непланирано велики број савезних регистратура, које је савезни архив третирао у примарној заштити, био резултат неусклађености и недоречености републичких и савезних прописа, па су поједине институције, нашавши се у одређеним ситуацијама у правном вакууму (стварне или привидне статусне и друге промене), тражиле и очекивале стручну помоћ од Архива Југославије. Такође, сходно важећим прописима у овом периоду, у надлежности Архива Југославије се налазило и више од 50 регистратура, уз могућност да и други ствараоци грађе од значаја за федерацију повере вршење одређених послова из области заштите архивске грађе Архиву Југославије.¹¹⁹⁹ Тако се Сервис за административне и биротехничке послове који је за потребе савезних органа и организација обављао послове пријема и привременог смештаја и заштите архивске грађе савезне провенијенције, у свом простору старао о 4.700 дужних метара регистратурског материјала и архивске грађе од 226 органа и организација, од које количине је доспело за преузимање крајем осамдесетих година око 2.000 м/1 архивалија из 130 органа и организација.¹²⁰⁰

Код регистратура се током 1987-1988. године налазило око 68200 метара дужних регистратурског материјала и архивске грађе, чије стање није било увек задовољавајуће. Према поменутој изведеној статистици за потребе саветовања о примени новог закона о

¹¹⁹⁸ АЈ, Архивски фонд „Архив Југославије, 1950-“, општа архива, Правилник донет 2. јула 1987, заведен под 01 бр. 478. Упутство о чувању регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа управе и савезних организација и о информисању Архива Југославије о архивској грађи, Службени лист СФРЈ, бр. 57/1987.

¹¹⁹⁹ Број стваралаца и ималаца архивске грађе и регистратурског материјала у надлежности Архива Југославије је, по свим предвиђеним основама заштите на терену, се повећавао, те је према анализи из 2000. године, износио 750 регистратура. Извор: Група аутора, *Архив Југославије, 1950-2000*, 57.

¹²⁰⁰ Олга Гилер, *Стање и проблеми заштите архивске грађе федерације*, у: „Заштита архивске грађе федерације“, Београд, 1988, 36-50. АЈ-708, Досије фонда. Уредба из 1982. године је навела као обавезу Сервиса да регистратурски материјал и архивску грађу од савезних органа и организација само преузима и чува. Доношење закона о архивској грађи федерације, требало је поменути уредбу са законом ускладити, што је значило да службенике Сервиса треба стручно оспособити з а обављање и других стручних послова на регистратурском сређивању и припреми регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа и организација за предају Архиву Југославије.

архивској грађи федерације, на савезном нивоу је произведено 272 милиона аката, у току једне године настане само око 10 милиона истих, годишње се уништи око 14 милиона безвредних аката. Од укупне количине регистратурског материјала и архивске грађе савезне провенијенције на терену, око 50% се налазило у сређеном стању. Од укупне количине регистратурског материјала око 10-20% чини архивску грађу, а безвредни материјал који се могао уништити, се налазио у количини од око 34.000 до 44.000 метара дужних. Преосталих 17.000 – 20.000 метара дужних односило се на регистратурски материјал чији рок чувања још није истекао. Иначе, број савезних органа и организација које стварају архивску грађу федерације је, према подацима изнетим на саветовању поводом новог *Закон о архивској грађи федерације*, одржаном 17. децембра 1987. године, је износио укупно 520: од тог броја, 120 регистратура је имало седиште ван Београда, а шест савезних регистратура је функционисало преко својих 117 организационих јединица, чија су се седишта такође налазила ван Београда. Према евиденцијама Архива Југославије је у овом периоду било заведено 150 укинутих савезних органа и организација, до је, по свим основама заштите грађе у настајању, број савезних стваралаца, постепено растао, да би до 1992. године досегао цифру од 750 регистратура.¹²⁰¹

Када говоримо о евиденцијама, на савезном нивоу се као пратећа евиденција појављује попис архивске грађе и регистратурског материјала, а исти тип евиденције представљао је обавезу савезне регистратуре у току оперативног поступања са регистратурским материјалом. У наведеном периоду нисмо уочили у стручној методологији на савезном обавезу израде Архивске књиге као општег инвентарног средства целокупног регистратурског материјала и архивске грађе која је настајала радом савезне регистратуре у току календарске године.¹²⁰²

¹²⁰¹ Олга Гилер, *Стање и проблеми заштите архивске грађе федерације*, у: „Заштита архивске грађе федерације“, 48-51. Подаци о броју активних и пасивних регистратура нису коначни, посебно због честих промена и реорганизација институција савезног карактера, што је доводило до престанка рада, спајања или припајања појединих органа и организација.

¹²⁰² *Упутство о начину вођења и коришћења архивске књиге*, Службени гласник СРС, бр.9/70, 47/81. На републичком нивоу (пример СР Србија, СР Хрватска, СР Босна и Херцеговина) донети су посебни подзаконски прописи који су утврдили методологију израде пописа код регистратура, у виду правила о начину вођења и коришћења Архивске књиге.

5.4.3. Одабирање архивске грађе и излучивање безвредног регистратурског/ документарног материјала

Вредновање регистратурског материјала и одабирање архивске грађе је такође представљало изазов и неопходност архивске струке од почетка организоване и јединствене заштите овог дела културне баштине југословенске државе. Истовремено је то једно од суштинских струковних питања, које континуирано закупља пажњу архивиста не само на територији некадашње југословенске државе, већ и у међународним оквирима.¹²⁰³ Из масовне продукције писане документације, која је постала изражена са умножавањем савезне администрације средином шездесетих година, требало је ваљаним поступком и утврђеним критеријумима одабрати онај део документације који има значај за историју, науку, културу, друштвене и државне потребе, те се из тог разлога треба трајно да чува и ужива посебну заштиту као културно добро југословенске државе.

У „златним годинама“ југословенске архивистике (1964-1980), систем вредновања регистратурског материјала добио је значајно утемељење, када је незбринута и расута архивска грађа савезне провенијенције великим делом већ сабрана у Архиву Југославије, а архивски посленици уочили неопходност њеног одабирања, вредновања те утврђивања рокова чувања поједине врсте архивске документације. Стога је и систем израде листи категорија регистратурског материјала са роковима чувања најпре имао карактер препоруке, а у складу са развојем архивске делатности, постао је обавезни део стручних послова у оквиру заштите архивске грађе и регистратурског материјала код савезних органа и организација.

Законом о заштити архивске грађе федерације (1986) је било утврђено да савезни органи односно организације као ствараоци и имаоци, одабирају архивску грађу из регистратурског материјала који је настао у њиховом раду, на основу Листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања. Тиме је преузето решење из *Закона о Архиву Југославије (1973)*, а савезна регистратура је била у обавези да утврди листу

¹²⁰³ Неконтролисано уништавање архивских докумената у годинама непосредно после Другог светског рата, уз претходно страдање и разношење разних архивалија током немачке окупације, довело је до тога да први законски прописи у новој држави буду усмерени пре свега на забрану неовлашћеног и неодобреног физичког уништавања архивског материјала, а затим и на уређење система класификације материјала према врстама, њиховом значају, као и контролисано издвајање те уништење оног дела архиве који се сматрао безвредним. Овај проблем детаљније смо обрадили у првом поглављу. Више о томе обрадили смо у тематској целини: „*Биланс Другог светског рата и архивска грађа државних органа у Југославији, 1950-1964.*“

категорија регистратурског материјала који је настао њеним радом или се код исте налази, по неком основу.¹²⁰⁴ На основу Закона је донето *Упутство о одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала и о примопредаји архивске грађе између савезних органа управе и савезних организација и Архива Југославије*,¹²⁰⁵ којим је детаљније уређен поступак одабирања архивске грађе на основу листе категорија регистратурског материјала у савезним регистратурама.

За разлику од подзаконског решења ове проблематике у периоду до 1980. године, *Упутство* из 1987. године имало је посебан карактер: односило се на архивску грађу и регистратурски/документарни материјал савезне провенијенције. На тај начин је, пратећи судбину савезног закона по основу кога је донет, *Упутство* би такође могло бити квалификовано као специјалан струковни пропис. У овом су периоду републике и покрајине већ формирале самостална архивска законодавства која су штитила архивску грађу насталу на територији односне републике, док је архивска грађа остала изван нормативне регулативе. Стога је предметно, као и друга подзаконска акта, донета на основу Закона о архивској грађи федерације, представљало део система заштите архивске грађе од интереса за југословенску државу.

Највише пажње је заокупљало вредновање архивске грађе савезних орган управе и оних који врше јавна овлашћења, мишљења смо, управо због велике количине разнородне, у више примерака стваране делатне документације. Као добар пример листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања, на стручном саветовању за савезне регистратуре (1989) предложен је модел листе Савезне дирекције за робне резерве, уочавамо следећу структуру овог акта: историјат савезне дирекције за робне резерве, са детаљно обрађеним статусним и регистрационим положајем: наведени су и

¹²⁰⁴ То је значило да је, у случају правног следбеништва на делатности, имовини и архивској документацији, савезни орган који је преузео правне обавезе свог претходника, истовремено преузимао и обавезу целокупне заштите архивског материјала који је настао радом претходника, као и обавезу заштите материјала другог ствараоца, уколико се такав материјал нађе у службеном простору или простору депоа једног савезног или другог управног органа у земљи. На основу тога можемо изнети став да је неприхватљиво образложење појединих органа управе којим истичу своју неодговорност према архивској грађи и регистратурском материјалу затеченим у просторијама истог, а који није у његовом непосредном раду. Пример који није усамљен, посебно на нивоу регионалних архива у земљама некадашње савезне државе, представља случај Вишег суда у Пожаревцу, у чијим просторијама је приликом стручног надзора надлежна служба Историјског архива Пожаревац утврдила постојање архивске грађе Основног суда у Призрену, која је допремљена и смештена у објекат пожаревачког Вишег суда још средином деведесетих година, а о којој одговорна лица овог суда, према својој изјави, нису имали одговарајућа сазнања, нити су сматрали да о истој треба да се старају. Извор, ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948-, Одељење заштите архивске грађе ван архива (спољна служба), Досије регистратуре „Виши суд Пожаревац“

¹²⁰⁵ *Упутство о одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала и о примопредаји архивске грађе између савезних органа управе и савезних организација и Архива Југославије*, Службени листи СФРЈ, бр.49/1987.

објашњена је делатност свих сектора, одељења и служби, колико их је било унутар ове савезне регистратуре, као и задаци и послови ван састава организационих јединица регистратуре. Пословна документација која је настајала радом регистратуре третирана је према одредбама канцеларијског пословања, чији су принципи такође наведени у уводном делу Листе категорија. У завршном делу Листе се налазило образложење неопходности, предложене структуре и групе материјала конципиране у складу са организационом шемом Савезне дирекције као ствараоца. Код утврђивања рокова чувања, строго се водило рачуна да се сачува онај део регистратурског материјала који има трајни карактер, односно онај који одражава историјат, делатност и функцију Дирекције. Као безвредни регистратурски материјала, односно онај чији је рок чувања ограничен на периоду од 2, 3, 5,10, са ознаком да се ради о оперативној архиви.¹²⁰⁶ Уочили смо да је предлог структуре Листе савезних регистратура, који је у периоду до 1980. године представљао резултат стручних размишљања, у овом периоду постао стручни стандард који се очекивао у архивском пословању савезних органа и организација.

Израда Листе категорије са роковима чувања је обавеза савезне регистратуре. Специфичности одређених докумената или одређених институција у којима настају, као и периода у коме су настали, упућује нас на велику опрезност и одговорност при коначном опредељењу шта сачувати, а шта уништити. Отуда наш став да Листу категорија ради сваки ималац грађе, без обзира на врсту делатности, уграђујући у њу све своје специфичности и особености у односу на сличну или исту организацију по делатностима.¹²⁰⁷ Листа категорија је такође, за систем сређивања архивске грађе и регистратурског материјала по систему слободне провенијенције, под одређеним условима, представљала основ за класификацију и систематизацију грађе и истовремено

¹²⁰⁶ АЈ, Листа категорија је објављена у публикацији *Заштита архивске грађе федерације*, издање Архива Југославије и НИРО „Привредни преглед“, Београд, 1988,109-139. Сам попис категорисаног регистратурског материјала класификован је кроз више одељака: основна делатност, у оквиру које су се налазила акта и предмети односно регистратурски материјал који је настајао радом органа управљања (Савета и директора Дирекције), материјали набавке и куповине робе у земљи и иностранству, акта о продаји робе из савезних робних резерви и давања робе-средстава на коришћење, акта о интервенцији на тржишту ради куповине и продаје робе из савезних робних резерви, акта о економској помоћи неразвијеним земљама и земљама у развоју, предмети изградње складишног простора за потребе савезних робних резерви, затим у оквиру посебног одељак су сврстана акта о самом складиштењу, обнављању и обезбеђењу чувања роба савезних робних резерви, даље контроли стања и кретања савезних робних резерви, плана и анализе, електронске обраде података. У посебној великој целини се налазе акта осталих делатности, посебно правних послова, општих послова, остваривања самоуправних права, обавеза и одговорности радне заједнице савезне дирекције за посебне резерве (са више аналитичких подцелина), затим акта народне одбране и друштвене самозаштите, као и материјално-финансијско и књиговодствено пословање.

¹²⁰⁷ О. Гилер, *Приручник за заштиту архивске грађе ван архива*, 20. Ј. Живковић, нав.дело, 38-47.

средство информације о грађи фонда, како за сређивање регистратурског материјала и архивске грађе у регистратурама, тако и за сређивање фондова савезних органа и организација у надлежном архиву. *Упутству* је налагало да Листа категорија може бити примењивана тек пошто Архив Југославије као надлежни није ставио печат сагласности.¹²⁰⁸ Према анализама Архива Југославије у датом периоду, проценат излучивања безвредног регистратурског материјала у савезним органима и организацијама се кретао од 35 до 50%.¹²⁰⁹

Поступак одабирања у регистратурама се вршило уз учешће и непосредни надзор Архива Југославије, комисијски, из сређеног регистратурског материјала уписаног у евиденције, прописане важећим прописима о канцеларијском пословању савезних органа и организација. Архив је могао решењем задржати од излучивања одређене врсте регистратурског материјала уколико оцени да је то неопходно, односно да исти садржи податке који би се у каснијој архивистичкој валоризацији архивске грађе показали као значајни за истраживање. Савезне регистратуре су се обавезно придржавале става савезног архива у погледу излучивања и шкартирања, што значи да је излучивање без одобрења архива повлачило санкције, предвиђене казним одредбама Закона о архивској грађи федерације. О начину и датуму уништења по одобрењу, савезна регистратура је била дужна да писмено обавести Архив Југославије.¹²¹⁰

Почев од 1970. године када су савезне регистратуре, уз стручну помоћ Архива Југославије, израдиле прве листе категорије, Архив је до најновијег периода учествовао у изради и дао сагласност на више од 250 листи категорија савезних органа и организација. Резултат свеукупног ангажовања Архива Југославије на израду листа, као и стручној помоћи при одабирању архивске грађе односно излучивању безвредног

¹²⁰⁸ *Упутство о одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала и о примопредаји архивске грађе између савезних органа управе и савезних организација и Архива Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр. 25/1987. Принцип правног оснажена и валидности листе категорија регистратурског материјала је био општеприхваћен принцип у архивској пракси југословенске државе, који се примењује и у архивским системима земаља образованих после распада Југославије. Извор: *Закон о културним добрима*, Сл. гласник РС, бр. 71/94.

¹²⁰⁹ Значај одабирања архивске грађе сликовито се огледа у сразмери оног дела регистратурског материјала који садржи елементе архивске грађе, у односу на други део који садржи искључиво оперативну вредност. Према искуствима у међународним архивским системима, проценат архивске грађе који се трајно чува у односу на регистратурски материјал који се излучује износи у просеку од 1-10%, с тим што су разлике веома уочљиве од земље до земље. Примера ради у Великој Британији тај процена иде у односу 1 -2%, у тадашњем СССР-у и САД-у од 1-4%, Аустрији, Пољској, Холандији, 10-20%, Француској и Румунији 50-70, док је у Луксембургу став струке да се чак до 98% регистратурског материјала трајно чува. Видети више: *Из архивистике*, Приручник за службенике архива, Београд, 1959, 10-20.

¹²¹⁰ *Упутство о одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала и о примопредаји архивске грађе између савезних органа управе и савезних организација и Архива Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр. 25/1987. Јован Поповић, *Подзаконска акта донета на основу Закона о архивској грађи федерације*, у: „Заштита архивске грађе федерације“, Београд, 1988, 36-37.

регистратурског материјала, јесте више од 60.000 дужних метара издвојеног и уништених докумената који нису садржали податке од значаја за рад савезних институција које су их стварале, науку, културу или друге потребе.

Ипак је крајем осамдесетих година, архивска струка била незадовољна чињеницом да је од евидентираних 520 савезних органа и организације само 170 њих извршило валоризацију регистратурског материјала утврдивши листе категорија. Када је одабирање архивске грађе у питању, од 170 ажурних савезних регистратура 20% је вршило текуће одабирање архивске грађе и излучивање безвредног регистратурског материјала. Свакако да је на инертан однос канцеларијских службеника писарнице, архиве или Сервиса за административне послове СИБ-а био одраз њиховог виђења архиварског посла као сувопарног, једноличном и често недовољно вреднованом послу архивирања регистратурског материјала. Поред тога, код тих службеника је постојала и бојазан од евентуалних погрешака приликом одабирања архивске грађе, јер се радило о веома служеном и важном сегменту у заштити архивске грађе савезне провенијенције.¹²¹¹

Иако се питање одабира архивске грађе као вредности трајног карактера и научно-историјског и културног значаја разматрало и промишљало и у претходним развојним периодима, мишљења смо да је за сегмент архивске грађе савезних органа и организације, тек *Упутство о одабирању* (1987) засновано на *Закону о архивској грађи федерације*, темељно, аналитички и свеобухватно поставило основ методологије одабирања архивске грађе, са једне стране, као и излучивања безвредног регистратурског материјала са друге стране. Извесне, а реалне, у почетку чинећи се непремостиве, у друштву државног социјализма, недоумице у погледу вредновања писаног материјала, појашњавале су се и осветљавале, утирући стазу која ће више деценија касније, сасвим засигурно пружити јасне одговоре и представљати целовиту смерницу у веома осетљивом и најважнијем задатку архивиста: правилно проценити који део регистратурског материјала чини архивску грађе, одабрати сходно реалним критеријума и излучити безвредни материјал за који је стваралац истог, уз стручну подршку архива Југославије, сигуран да нема трајну вредност већа само оперативну, текућу, уоквирену временским трајањем предвиђеним листом категорија.

Упутством о одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала и о примопредаји архивске грађе између савезних органа

¹²¹¹ Олга Гилер, *Стање и проблеми заштите архивске грађе федерације*, у: „Заштита архивске грађе федерације“, Београд, 1988, 54. АЈ-708, Досије фонда.

управе и савезних организација и Архива Југославије су били наведени критеријуми за утврђивање категорија регистратурског материјала за трајно чување. Они су се заснивали, пре свега, на садржајној вредности документа (место, положај и друштвени утицај ствараоца архивске грађе, његов положај у друштвено-политичкој хијерархији, надлежност, функције, подаци у документима о новим друштвеним процесима, значај података о истакнутим друштвеним и политичким личностима). Потом су врло важне биле историјско-друштвене околности и услови настанка документа (степен сачуваности грађе, специфични историјски услови под којима су документа настала), док се последња група критеријума градила на основу спољних обележја докумената, као што су аутентичност и врста документа, оригиналност, потпуност спољних обележја, рукописна вредност, језик писмо, материјал, форма документа, симболи штампанила печата на документима.¹²¹²

Посебна обавеза савезних органа и организација у примарној заштити архивске грађе, потврђена *Законом о заштити архивске грађе федерације* била је и то да обезбеђују и спроводе посебну заштиту регистратурског материјала за време ратног стања или у случају непосредне ратне опасности. Стога су савезне регистратуре својим планом одбране утврђивале мере за благовремену припрему и заштиту регистратурског материјала и архивске грађе за време ратног стања или у случају ратне опасности, а на основу посебних смерница које је прописивало Савезно извршно веће.¹²¹³

Највише пажње су прописи посветили стању архивске грађе и регистратурског материјала савезних органа управе и савезних организација. Покушавајући да проникнемо у суштинске разлоге због чега су примера ради, изван нормативног уређења канцеларијског пословања, остали законодавни и представнички орган (Савезна скупштина) и савезни правосудни органи, одговор проналазимо само половично, и то у домену правосуђа. С обзиром на специфичну делатност и поступање у правосудном текућем пословању и раду правосудних органа, држава је сматрала за неопходно да најпре законским прописом уреди организацију и делокруг рада судова на својој територији, а потом и подзаконским прописом уреди судско пословање. Да ли је такав

¹²¹² Упутство о одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала и о примопредаји архивске грађе између савезних органа управе и савезних организација и Архива Југославије, Службени лист СФРЈ, бр. 25/1987. Јован Поповић, *Подзаконска акта донета на основу Закона о архивској грађи федерације*, у: „Заштита архивске грађе федерације“, Београд, 1988, 36-37. Када савезни органи управе или савезне организације нису у могућности да за одређени документ са сигурношћу утврде категоризацију, по правилу се утврђује трајно оперативни рок чувања. Оперативни рокови чувања регистратурског материјала су савезне регистратуре утврђивале сагласно својим оперативним потребама за коришћењем тог материјала.

¹²¹³ *Закон о архивској грађи федерације*, Службени лист СФРЈ, бр. 11/1986.

став државе представљао израз постојања слободне и независне власти у домену правосуђа и законодавства, или је посебно уређено регистратурско пословање и начин сређивања архиве за савезне орган који нису из домена управно-извршних функција, били препуштени самим ствараоцима, у зависности од њихове делатности и организације? Имајући у виду значај ових функција у државној управи, држава није оставила ову област неуређену у смислу администрације и архивирања документације.¹²¹⁴

Упоредном анализом Листе категорија савезних органа управе и Савезног јавног тужилаштва, као правосудног органа, уочили смо да постоје структурне разлике. Наиме, Листа категорија Тужилаштва из 1980. године није садржала уводни део са историјатом овог ствараоца, нити завршно поглавље са образложењем своје сврсисходности. Категорије/врсте регистратурског материјала су систематизоване према садржини послова: општа архива, персонална преписка, интерни нормативни акти, документа о раду органа самоуправљања, документа из рада на пословима интервенција (основна делатност, подељена на секторе кривични, грађански, управни), акта везана за праћење рада подручних тужилаштва и материјално-финансијско пословање. Приметно је да су књиге евиденције издвојене у посебан одељак, без обзира на коју се од претходних група послова односила. Што се рокова чувања тиче, закључићемо да је овај савезни орган стварао значајну архивску грађу, имајући у виду процентуално (или бројчано: укупно предвиђено 47 категорија документације, од чега 32 су имале трајни значај) предвиђене категорије документације са роком чувања трајно.¹²¹⁵

Видимо да је заједничко свим савезним органима јесу биле обавезе које су у погледу поступања са архивском грађом коју су производили у свом раду, произилазиле из *Закона о архивској грађи федерације*, којим је тачно било наведено на које се савезне органе пропис односи.

На примеру управо Савезног јавног тужилаштва, видимо да је Архив Југославије редовно вршио једну од битних (не ретко спорних) функција у примарној (превентивној) заштити. Радило се пословима надзора над радом регистратура, који су се фактички обављали од почетка рада Архива у обиму и на начин који је био предвиђен законским прописима у одређеним развојним периодима. Први записници о прегледу стања грађе систематски су почели да се израђују од 1958. године, првенствено ради прикупљања

¹²¹⁴ АЈ- 212, Инвентар фонда (Историјска белешка)

¹²¹⁵ АЈ-215, Листа категорија регистратурског материјала Савезног јавног тужилаштва са роковима чувања, бр. 05-83/2 од 21.децембра 1976.

података. У каснијем периоду су се они проширили основним подацима о историјату регистратуре, подацима о систему канцеларијског и архивског пословања, са предлозима мера на побољшању заштите. Тако је у Записнику о прегледу архивске грађе и регистратурског материјала код Савезног јавног тужилаштва 1980. године, дат кратак историјат творца фонда, а контролом „чувања и сређивања, достављања потребних података и одабирања“, констатовано је да ова регистратура евидентирање архиве води уредно кроз прописане уписнике, на исти начин одлаже хронолошки, са уредно евидентираним архивским јединицама (фасциклама), при томе је „смештена у канцеларијама и потпуно обезбеђена од оштећења и нестајања“ и чува се у континуитету од оснивања ствараоца.¹²¹⁶ У периоду после 1986. године, сходно развијеном и нормативно заокруженом систему, послови надзора су добили своју праву функцију захваљујући основу у савезном архивском закону.¹²¹⁷

5.5. Канцеларијско и архивско пословање код савезних регистратура у периоду од 1980. до 1991. године

На основу *Закона о архивској грађи федерације* (1986) савезна држава је у току 1989. године, унеколико иновирала систем канцеларијског пословања савезних органа управе и савезних организација, са циљем да се оно осавремени, модернизује и обезбеди његова целисходност и рационалност.¹²¹⁸ Савезно извршно веће је донело *Уредбу о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација*,¹²¹⁹ која је разрешила извесну „уредбену празнину“, тако што је утврдила ширу своју примену на организацију рада и правила поступања са актима и предметима у канцеларијском пословању савезних регистратура. Поред савезних органа и организација, обавезу да у

¹²¹⁶ АЈ-215, Записник о прегледу архивске грађе и регистратурског материјала Савезног јавног тужилаштва бр. А 282/80 од 17. новембра 1980.

¹²¹⁷ Група аутора, *Архив Југославије*, 58.

¹²¹⁸ Канцеларијско и архивско пословање је предмет уредбених решења и код држава правних наследница некадашње југословенске државе, а позорност која је присутна код обраде овог питања и предлога нормативних решења говори о неприкосновеном значају овог дела претходне заштите архивске грађе посебно у државном сектору. Увид у савремена решења процедуре административног пословања архивских система држава наследница СФРЈ, говори о заснивању истих на темељима који су постављени у време савезне администрације и републичких прописа о пословању органа управе. Видети више: Јосиф Кукуров, Владан Станојев, *Канцеларијско пословање*, Београд, 1996, 44-167. Зоран Мачкић, *Канцеларијско и архивско пословање*, приручник за неупућене или подсетник за упућене, Бања Лука, 2013, 7-199.

¹²¹⁹ *Уредба о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација*, Објављена у Службеном листу СФРЈ, бр. 84/1989. Публикована у зборнику прилога под називом „Канцеларијско пословање савезних органа и организација (материјал са саветовања и прописи)“, Београд, 1990, 53-64.

целини усагласе своје канцеларијско и архивско пословање са прокламованим прописима важећим за савезне органе управе, имале су стручне и стручно-техничке службе СИВ-а, други савезни органи, али и друштвено-политичке организације, друштвене организације и удружења грађана, установе које врше послове од интереса за федерацију, заједнице основаних савезним законом, самоуправних организација и заједница којима је савезним законом поверено вршење јавних овлашћења, под условом да посебним актом тих органа и организација није предвиђено другачије поступање. Такође, канцеларијско пословање Савезног секретаријата за народну одбрану је морало почивати на начелима Уредбе, уз могућност да старешина овог органа пропише посебну процедуру, која се морала заснивати на начелима *Уредбе*.¹²²⁰

Вреди поменути допринос *Уредбе* код дефинисања основних појмова у оквиру канцеларијског пословања. Верификован је значај регистратурског материјала за текући рад савезних регистратура, до тренутка док се из истог материјала не одабере архивска грађа, док је архивска грађа представљала документацију од трајне вредности и значаја за науку, културу и друштвене потребе, насталу у раду савезних органа и организација.¹²²¹ Други део превентиве код регистратурског материјала и архивске грађе савезне провенијенције, обухватао је архивско пословање. Оно се обављало у архиви као саставном делу писарнице, или посебној организационој јединици, у којој су се чували завршени предмети, евиденције о актима и предметима као и остали документациони материјал до предаје Архиву Југославије или до уништења, за случај да је истекао рок чувања истог.

На основу *Уредбе*, савезни секретар за правосуђе и управу је добио овлашћење да пропише упутство са ближим правилима о организацији и начину вођења канцеларијског пословања, почев од пријема и прегледања поште, завођењу аката у основну евиденцију, облику, садржају и начину вођења деловодника, саставним деловима и начину израде аката, достављање аката у рад, административно-техничку обраду података, отпремање поште и другим правно-техничким и процедуралним

¹²²⁰ АЈ-215, Образложење уз Нацрт Закона о архивској грађи федерације, 1986.

¹²²¹ *Уредба о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација*, Службени лист СФРЈ, бр. 34/1989. Дате су дефиниције акта као писаног састава којим се покреће, допуњује, мења, прекида или завршава одређена службена делатност, прилога, предметак као скупа свих аката и прилога који се воде под основним броје и односе се на исто питање или задатак те чине посебну јединствену целину, досије, као скуп више предмета који се односе на исту материју физичко или правно лице, фасцикл који је представљао скуп више предмета или досијеа који се после завршеног поступка одлажу у архиву и чувају у истој јединици. Фасцикл је представљао основну регистратурску јединицу, а значајно је истаћи да је Уредба преузела основну дефиницију регистратурског материјала и архивске грађе који су били предвиђени Законом о архивској грађи федерације, односно примени основни принцип који је разликовао регистратурски материјал у односу на архивску грађу.

питањима канцеларијског и архивског пословања код савезних органа и организација, све до стављања предмета у архиву односно архивирања и чувања регистратурског материјала.¹²²² Упутство је представљало аналитички дату методологију канцеларијског и архивског пословања код савезних органа и организација, као предуслова за настанак, употребу, чување и заштиту архивске грађе и регистратурског материјала који је настајао радом ових стваралаца. Структура Упутства је следила процес настанка документа, односно његово „укључивање“ у рад савезног органа, било да се радило о документима који су долазили у писарницу органа, или о документима које су службе датог органа „производиле“ својом делатношћу и одашилиале их посредством писарнице, у промету са другим органима или осталим правним и физичким лицима. Веома важан методолошки поступак у заштитној функцији је представљао евидентирање аката. Према Упутство деловодник је представљао основну евиденцију свих аката који настају радом савезних органа и организација, али и постојање других евиденција, које су стајале у вези са деловодником и представљале начин да се олакшано пронађе пут „кретање“ једног акта односно предмета.

Савезни органи и организације су у претходном периоду већ започели примену канцеларијско пословања по картотечком систему или по систему деловодника као основне евиденције, система картотеке предмета који су настајали у раду исти.¹²²³ Стога

¹²²² Упутство о организацији и начину канцеларијског пословања савезних органа управе и савезних организације, Службени лист СФРЈ, бр. 84/1989. Упутство је публикувано у зборнику прилога под називом „Канцеларијско пословање савезних органа и организација (материјал са саветовања и прописи), Београд, 1990. Душан Миловић, *Организација рада и правила поступања са актима и предметима у канцеларијском пословању савезних органа управе и савезним организацијама (према новим прописима)*, у: „Канцеларијско пословање савезних органа и организација (материјали са саветовања и прописи), Београд, 1990, 25-27.

¹²²³ Према тада важећем пропису о канцеларијском пословању, код савезних управних регистратура водиле су се следеће евиденције о регистратурском материјалу: регистар, уписник предмета првостепеног и другостепеног управног поступка, попис аката, картотека предмета детаљно утврђена методологија завођења аката у деловодник, упис података у деловодник, његово повезивање, почетак вођења и закључивање деловодника, развођење аката у деловоднику опште поште. Принцип рада је био постојање једног деловодника за пошту једног савезног органа, с тим што се одређена врста аката није уписивала у општи деловодник, већ у посебне евиденције, као што је пример тајног, поверљивог или строго поверљивог деловодника. Систем картотечког вођења канцеларијског пословања и евидентирања предмета код органа управе савезног и нижих нивоа власти је био експериментално примењиван у пракси једног броја регистратура републичког значаја, и у периоду пре његовог формалног утврђивања као једног од основних система у канцеларијском пословању. Искуства архивске службе у тадашњој НР Словенији су указивала на предности оваквог система канцеларијског пословања, јер су управни органи више пажње посветили овој делатности у регистратурама, долазећи до уверења да оно није само себи сврха, већ да пре свега служи основним управним делатностима. Извор: *Канцеларијско пословање по систему картотеке*, материјал Секретаријата Извршног већа за буџет и општу управу НР Словеније, у издању Завода за јавну управу Београд, 1963, 1. У оквиру отпремања поште, примера ради, настајале су мање значајне евиденције регистратурског материјала, као што је доставна књига за пошту или место, контролник поштарине, књига дежурства. Међутим, за проблематику заштите регистратурског материјала у смислу архивских прописа, поред правилног канцеларијског пословања веома је важно и архивирање предмета односно њихов смештај у архиву писарнице савезног органа, чување и сређивање по одређеном систему.

је „картотека предмета“, као основна евиденција предмета заснована на јединственој класификацији предмета, односно аката по материји и картотеци, остала доминантна архивска евиденција управних предмета код стваралаца. *Упутство* је са посебном пажњом развило технологију картотеке и децималне класификације у пословању савезних органа, методолошки је олакшано практично увођење овог начина евидентирања и класификације предмета, који је у наредном периоду постао основ целокупног система класификације предмета по садржају.¹²²⁴

Поред утврђених обавезних евиденција документације која циркулише код савезних органа и организација, *Упутство* је уредило и здруживање и повезивање аката, њихово достављање у рад, административно-техничку обраду аката, саставне делове истих, припрему истих за потпис и враћање у писарницу, отпремање поште, развођење аката. Посебна уредбена целина се односила на архивирање и чување предмета, која је утврдила поступак непосредно пре стављања предмета у архиву, начин сређивања свршених предмета у архиви, њено чување и руковање предметима који су уложени у архиву заједно са изработом пописа регистратурског материјала и архивске грађе.¹²²⁵

Упутством о организацији и начину канцеларијског половања је био детаљно прописан начин вођења основне евиденције путем деловодника и картотеке, али вођење основне евиденције путем аутоматске обраде података (дигитална, микрофилмована или електронска изворна архива) је упутством тек начелно предвиђено уз остављену могућност коришћења средстава за аутоматску и микрографску обраду.¹²²⁶

Мишљења смо да је једнообразно и јединствено уређено канцеларијско и архивско пословање код савезних регистратура предуслов да се архивска грађа и регистратурски материјал који настаје њиховим радом правовремено и ажурно чува,

¹²²⁴ Систем картотечке евиденције предмета насталих радом савезних органа управе и савезних организација се „пресликао“ на ову врсту предмета нижих органа, република, аутономних покрајина или регионалних односно локалних органа власти. Такође, деловодник, регистар и картотека предмета се сматрала обавезном евиденцијом која се трајно чувала и приликом предаје архивске грађе и доспелог регистратурског материјала савезних органа Архиву Југославије на чување, представљала саставни део евиденција о предатој грађи. Видети: *Упутство о организацији и начину канцеларијског пословања савезних органа управе и савезних организација*, Сл. лист СФРЈ, бр. 84/89.

¹²²⁵ *Упутство о организацији и начину канцеларијског пословања савезних органа управе и савезних организација*, Сл. лист СФРЈ, бр. 84/89. *Канцеларијско пословање савезних органа и организација* (материјали са саветовања и прописи, Архив Југославије), Београд, 1990, 34-50. Повезивање и здруживање предмета, је у развоју канцеларијског пословања на југословенским просторима, као систем одлагања аката и предмета представља одређену фасцикулацију предмета по садржини. И данас је у примени код регистратура правосудне делатности. Видети више: ИАП, НСЗ, *Аналитички инвентар фонда, 1853-1865.*; ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948-, Досије регистратуре Основни суд Пожаревац

¹²²⁶ *Уредба о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација*, Службени лист СФРЈ, бр. 34/1989. О техничкој модернизацији тог пословања у савезним органима и организацијама, према Уредби, старао се Савезни завод за унапређење управе.

штити и сређује у процесу свог оперативног значаја. У том смислу видимо позитивни ефекат *Упутства* у настојање да се превазиђу извесне правне недоречености. Са друге стране, органи судске власти на савезном нивоима су сопственим прописима уредили своје административно пословање.¹²²⁷ То је било донекле разумљиво, јер су делокруг рада, надлежност и процедура пословања судских органа били различити у односу на органе управе или законодавне органе на савезном нивоу, тако да је у том смислу прихватљиво било уређење административног пословања ових органа путем посебних прописа, специфичних за ову врсту делатности. Изведено из *Закона о архивској грађи федерације, Уредбе и Упутства о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација*, произилази да се „усмерена“ одредба о примени истих на канцеларијско пословање других савезних органа, могла применити само на Савезну скупштину, која није спадала у ред савезних управних органа, али је по своме значају на државном нивоу захтевала да има уређен систем канцеларијског пословања. Поменути прописи о канцеларијском и архивском пословању савезних органа управе понудили су „путању“ да се на савезном нивоу заокружи и уреди систем систем канцеларијског и архивског пословања органа федерације.

Доношењем подзаконских прописа о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација је био завршен поступак њиховог усклађивања са *Законом о архивској грађи федерације*. У том смислу су дата одређена овлашћења Архиву Југославије у односу на „старање о примени“ одредаба *Уредбе* у делу архивирања предмета и аката, њиховог чувања и стручног одржавања, одабирања архивске грађе и излучивања безвредног регистратурског материјала, предају архивске грађе савезних органа овом архиву.¹²²⁸ Такође, Савезно извршно веће је, користећи своја овлашћења из области управног поступања 1981. године донело посебну *Уредбу о*

¹²²⁷ Љубица Вуковић, *Савезни суд 1945-2003, Установа и архивска грађа*, у: „Архив“, Часопис Архива Југославије, 1-2, Београд, 2013, 66-68. АЈ-212, Инвентар фонда. Иако од почетка рада федералног судства, све до 1955. године, нису постојала систематизована правила о судској администрацији, у каснијем периоду је овај проблем, заједно са чувањем и архивирањем документације код представничких и законодавних органа савезне државе регулисало посебним актима о њиховом оперативном пословању – Пословницима о раду.

¹²²⁸ *Закон о архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 11/1986. Владимир Бргуљан, *нав.дело*, 223. *Уредба о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација*, Службени лист СФРЈ, бр. 34/1989. Душан Миловић, *Организација рада и правила поступања са актима и предметима у канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација* (према новим прописима), у: „Канцеларијско пословање савезних органа и организација (материјали са саветовања и прописи), Београд, 1990,25. Уредба је прописала да се о унапређењу канцеларијског пословања у савезним органима управе и савезним организацијама старају Архив Југославије и Савезни секретаријат за правосуђе и управу. Ступањем на снагу Уредбе о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација 1989. године, је престала да важи претходна Уредба о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација из 1973. године, објављена у Сл. листу СФРЈ, бр. 52/1973.

вођењу евиденција о управном поступку у савезним органима и савезним организацијама, као и у самоуправним организацијама и заједницама којима је савезним законом поверено јавно овлашћење да решавају у појединачним управним стварима.¹²²⁹ Њоме је било предвиђено да савезни органи управе, савезне организације и други савезни органи, у току свог пословања обавезно воде одређене евиденције, које представљају део документарног материјала – архиве настајуће у процесу рада истих. Службене евиденције савезних органа управе биле су значајне јер су пружале потребне податке о функционисању ових органа у спровођењу и поступању у складу са одредбама управног поступка, биле потребне ради праћења стања у текућем пословању, вршења статистичких истраживања, обавештавања Скупштине СФРЈ и СИБ-а о ситуацији у области управних послова, са циљем да се побољша и учини ефикаснијим рад органа управе. На основу ових уредно вођених евиденција, савезни органи управе су састављали своје извештаје о раду и стању у проблематици своје делатности.¹²³⁰ Уредбом предвиђене евиденције у тренутку престанка своје оперативне примене, постајале су делови архивске грађе, који су имали статус трајног чувања у својству документа о постојању и раду савезних органа управе. Ова материја канцеларијског пословања и поступања у управним стварима на нивоу савезних органа и организација је уређена у саставу новодонете *Уредбом о канцеларијском пословању савезних органа и организација* 1989. године, а *Упутством* на основу *Уредбе*, уређена је методологија поступања са управним предметима и врста евиденција ове врсте аката које су савезни органи у управним поступцима били обавезни да воде.

Приликом сређивања и обраде фондова савезних органа у Архиву Југославије, учоава је значај организације и ажурног вођења регистратурског пословања. Од његовог постојања или не, устројства, процедуралног кретања аката и система за који се регистратура определила, зависио је одабир критеријума за сређивање грађе тог ствараоца. По правилу је потпуност устројеног канцеларијског послова опредељивала архивисте у корист принципа провенијенције (порекла) архивске грађе са принципом

¹²²⁹ Уредба је објављена у Службеном листу СФРЈ, бр. 70/81. Видети: Славољуб Поповић, *Коментар закона о општем управном поступку*, ново измењено и допуњено издање, Савремена Администрација, 1983, 707-709.

¹²³⁰ *Уредба о вођењу евиденција о управном поступку у савезним органима и савезним организацијама, као и у самоуправним организацијама и заједницама којима је савезним законом поверено јавно овлашћење да решавају у појединачним управним стварима*, Сл. Лист СФРЈ, бр. 70/81. Славољуб Поповић, *Коментар закона о општем управном поступку*, ново измењено и допуњено издање, Савремена Администрација, 1983, 707-709. Такви су извештаји представљали „документовану оцену о раду савезног органа и организације, податке и оцену о деловању савезног органа, проблеме, слабости и тешкоће испољене у току рада, предлоге за будући рад“.

првобитног реда. Овај систем, по нашем мишљењу је најприхватљивији код сређивања и трајног чувана архивске грађе државно управне делатности. Проблем је настајао, а на примеру архивске грађе савезних органа и организација је био присутан, код неуређено канцеларијског пословања и фрагментарно сачуване архивске грађе. Неуредно канцеларијско пословање код савезних регистратура није било одлика искључиве немарности и неажурног административног рада, већ су неповољне околности свакако представљала и честа реструктурирања савезних органа, гашење једних, формирање других, преузимање права и надлежности, припајање, укрупњавање или уситњавање.¹²³¹

Пример грађе *Савезног савета за образовање и културу* говори да се у овој регистратури канцеларијско пословање спроводило на два „препознатљива“ начина, у различитим периодима. Први систем, заступљен 1967. и 1968. године, одликовао се непостојањем „јасног и доследног систем регистратурског пословања у овој установи“. Прегледом аката и административних књига, установљено је да су у том периоду постојале извесне ознаке организационих јединица, уз „недоследност у давању ознака актима“. Друга фаза регистратурског пословања овог савезног органа је трајала у каснијем периоду, када су примењивана правила канцеларијског пословања по систему картотеке, а акта приспела у писарницу су завођена у картотеку по прецизно утврђеним класификационим знаковима.¹²³²

Текуће пословање у правосудним органима савезне државе је било уређено другачије у односу на управну делатност савезних органа. Увидом у грађу архивског фонда ствараоца *Савезни суд* као и проучавањем правосудне управе као организационе јединице која се старала о административном пословању и руковању са предметима у текућем раду овог савезног органа, дошло се до закључка да до 1955. године ниједан суд није имао свој правилник и збирку образаца за административно управљање актима. Канцеларијско пословање Суда је у том периоду било прописано *Пословником о раду*. Увидом у списе и административне књиге Савезног суда види се да је постојало децентрализовано вођење основне евиденције о актима и предметима, односно за

¹²³¹ Оваква слика „живота савезне администрације“ није била специфична само за педесете године 20. века, иако је тада био забележен веома динамичан развој и статусне промене код савезних органа. Касније реформе савезне администрације, показују да су оне биле присутне све време током трајања југословенске федерације. Видети више: Б. Лекић, *Архивски извори за историју социјалистичке Југославије 1943-1953*, 26-40.

¹²³² АЈ-319, Досије фонда Савезни савет за образовање и културу. Систем класификационих ознака је садржао основне групе и био рашчлањен и на подгрупе, а евидентно је било да су акта настала радом Савезног савета за образовање и културу највећим делом здруживана у предмете и досијеа, док је у првом периоду, део документације из 1967. и 1968. године био архивиран по систему „број на број“ (растући број) без обзира на материју којом се бавио.

одређену врсту предмета водиле су се посебне евиденције. Помоћне евиденције које су вођене у савезном суду су били регистри, устројени такође према врсти предмета који су се пресуђивали на савезној судској инстанци. Постојали су и уписници судске управе у које су евидентирани материјали документациони-информативног карактера, као што су правна схватања, начелни ставови са рефератима и корефератима, записници са општих седница, стручне расправе, примедбе суда на нацрте закона и других прописа, анкетни листови, мапе правних становишта, елаборати).¹²³³

Посебан систем канцеларијског/судског пословања представљао је основ за другачији начин регистратурског сређивања архивске грађе и регистратурског материјала Савезног суда, у односу на савезне органе управе. У овом случају по природи делатности правосудног органа, није био целисходан систем регистратурског сређивања које је значило приоритет хронолошког принципа одлагања аката и предмета по годинама, а у оквиру хронологије односно дате године, по врстама, односно како је иста завођена у централни деловодник. Такође, здруживање аката у предмете, према стварној тематици, био је принцип који се обавезно примењивао у судском пословању, док се код органа савезне управе наилазило и на непоштовање основних правила канцеларијског пословања у делу повезивања аката према једном предмету.

Прописи о канцеларијском пословању су веома јасно и детаљно уредили поступак са документацијом савезних регистратура у поступку њене оперативне употребе. Однос између прокламованог и стварног, у овом сегменту, није увек био задовољавајући. Пракса код савезних органа и организација је показала да је однос према канцеларијском пословању и документима испод оног нивоа и потребе који ови послови заслужују. Необјашњив анимозитет који су државни службеници испољавали према ажурном обављању канцеларијског пословања, не би се могло сматрати правилном, али је у значајном броју савезних регистратура био евидентан. Такав однос је произилазио из чињенице једноличности ових послова, који су за предмет рада имали документ, због

¹²³³ АЈ- 212, Инвентар фонда. Уписници су закључивани на крају године, а акта предмета су спаја преко књига евиденција као и физички одлагањем у омоте списа или фасцикле на којима се уписују ознаке (назив суда, број и врста предмета). Кривични предмети у посебан образац уписника, посебно за Кривичне предмете по захтеву за заштиту законитости – Кз, кривични предмети по жалби –Кж, и слично, тако што је за сваки акт у предмету био назначена ознака врсте предмета и посебан број у зависности од датума пријема или датума доношење пресуде. На исти начин како су вођена акта и предмети, по врсти односно одељењима, вршено је и њихово архивирање: посебна група кривичних предмета, у оквиру тога по подгрупама предвиђеним пословником о раду и надлежностима Савезног суда у различитим периодима његовог постојања. Другу групу су по истом принципу чинили грађански предмети, трећу управни предмети, а посебно су архивирана акта судске управе, као и она са ознако поверљиво и строго поверљиво.

чега се сувопарна свакодневница рада са документацијом сматрала послом „ниже вредности“.¹²³⁴

Најзад, какви су били резултати заједничког рада Архива Југославије и савезних стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала у делу правилне примене канцеларијског и архивског пословања? Приликом припреме и одржавања саветовања за регистратуре савезног карактера, поводом доношења нових прописа о канцеларијском пословању код ових регистратура, 1989. године, урађена је анализа стања заштите и примене основних прописа о канцеларијском и архивском пословању код 260 савезних регистратура. На примеру присутних регистратура је уочено да све оне практично, у свом текућем канцеларијском пословању примењују, делимично или у целини, прописе који су важали за савезне органе и организације, укључујући и савезне регистратуре које, формално, нису биле обавезне да примењују донете прописе о канцеларијском пословању. Анализа је крајем осамдесетих година показала да од наведеног броја, свега 61 савезна регистратура у потпуности поштује постојећа прописе, како оне за које су прописи о канцеларијском пословању били императив, тако и оне регистратуре које су своје нормативе о поступању са документацијом заснивали на савезној *Уредби и Упутству о канцеларијском пословању*. Основну евиденцију у складу са прописима је водило 223 савезних органа, док је архивирање и сређивање организовало по сопственом нахођењу, док 9 евидентираних савезних регистратура уопште није водило никакве

¹²³⁴ Овакво становиште ни у постјугословенском периоду није „постало прошлост“, како на нивоу највиших државних архива у земљама некадашње савезне државе, тако ни на територијалној и стварној надлежности регионалних архива. Искуства регионалних архива у Србији, у периоду после 1991. Године показују још израженије занемаривање канцеларијског и архивског послова у прописаном систему, што је довело до девастације једног броја значајних фондова регистратурне грађе, још у периоду док се налазила код својих стваралаца. Извор: ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, Одељење заштите архивске грађе ван архива (спољна) служба, службене евиденције, 1998-2008. Олга Гилер, *Нови прописи о канцеларијском пословању и место и улога Архива Југославије у њиховом спровођењу*, у: „Канцеларијско пословање савезних органа и организација (материјали са саветовања и прописи), Београд, 1990, 29-41. Поједини примери добро уређеног канцеларијског пословања били су резултат значајног улагања свих чинилаца бираних интелектуалних снага и средстава, јер је схватање да је канцеларијско пословање „нервни систем“ органа и организација, чиме је било могуће постићи завидне резултате у ефикасности обављања основне и текуће делатности савезних регистратура, већ и архивске делатности. Огромна количина докумената која се свакодневно стварала, заједно са прописима који су постајали бројнији и сложенијом и захтевнијом методологијом, сматра често је деловала застрашујуће самим чиновницима, који су кадровски при томе били често стручно недовољно оспособљени, незадовољни вредновањем својих послова и односном према њима. На оним деловима некадашње Југославије, на којима се интензивније одигравао грађански рат, као што је пример Босне и Херцеговине, још је теже било очекивати да се архивска грађа у настајању у потпуности евидентира и класификује, односно архивира у складу са прописима о канцеларијском и архивском пословању. Извор, Азем Кожар, наведена дела, и др

евиденције о регистратурском материјалу и архивској грађи која је настајала њиховим радом.¹²³⁵

5.6. Сабирање писане културне баштине југословенске државе - Архив Југославије као савезна организација

Законом о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација из 1978. године, извршена је реорганизација савезних органа управе и савезних организација и утврђен њихов делокруг рада.¹²³⁶ Овим је *Законом* Архив Југославије добио статус савезне организације. У односу на претходне законске прописе, *Општи закон о архивској грађи* из 1964. године и *Закон о архиву Југославије из 1973* (измене и допуне 1976), учовамо да према законском пропису о статусу и делокругу рада савезних органа и организације, Архив Југославије престаје да буде установа, који је статус према претходним прописима имао до тада. Увођењем у ред савезних организација, савезни архив је, према нашем мишљењу, добио посебан или издвојен статус у односу на остале архивске установе републичког или регионалног и општинског, градског карактера. Положај, делокруг рада, надлежност, одговорност и методологија рада Архива Југославије је чинила самосталан и заокружен архивски систем, који је савезном архиву, у одређеном смислу, подарио квалитет специјалног архива. Прво по надлежности и делокругу рада, потом и методологији која је на основу посебних законских прописа, израђена за заштиту архивске грађе савезних органа власти, наставило се осамостаљивање система заштите архивске грађе федерације.

Основна оријентација програмских задатака сачињена почетком осамдесетих година одисала је духом још очигледније самоуправне оријентације југословенског друштва и државе, а у складу са остваривањем дугорочне оријентације политике развоја Архива започете 1978. године. Годину дана раније, Савезно извршно веће је на седници од 24. фебруара 1977. године, анализирајући актуелности у архивској делатности и посебно у области заштите архивске грађе федерације, поред осталог, закључило да

¹²³⁵ Олга Б. Гилер, *Нови прописи о канцеларијском пословању и место и улога Архива Југославије у њиховом спровођењу*, у: „Канцеларијско и архивско пословање савезних органа и организација (материјали са саветовања и прописи), Архив Југославије, Београд, 1990, 36 -50. На оригиналној документацији су се руководиоци и референти међусобно „дописивали“, на који начин је нарушавана оригиналност документа, а кошуљице или омоти списа у којима су функционисали предмети и акта, нису биле обрађене на прописани начин, тако да су код радника писарнице стваране недоумице у погледу даљег поступања са „неидентификованом“ или непотпуно означеном документацијом.

¹²³⁶ *Закон о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација*, Сл. лист СФРЈ, бр.22/1978

Архив Југославије носи „тежишни задатак на сабирању архивске грађе савезне провенијенције, али и на развоју архивске делатности у федерацији“. Због тога је предлагано да Архив Југославије сачини концепцију дугорочног програма развоја делатности заштите архивске грађе федерације, и у том склопу развоја и осавремењавања самог архив, који би се представио оснивачу савезног архива, Скупштини СФРЈ односно СИБ-у на одобрење.¹²³⁷

Статус и делокруг рада Архива Југославије као савезне организације на „самоуправном“ нивоу, био је потврђен *Статутом и Правилником о организацији и раду Архива Југославије*. Законом о савезним органима управе начелно уређено, интерним/општим актом у Архиву је, посредством унутрашњих организационих јединица, био утврђен делокруг рада у сваком сегменту заштите архивске грађе савезних органа. Основне организационе јединице Архива су биле: сектор за надзор, заштиту, обраду, информисање, коришћење и публикавање архивске грађе, који је послове стручне обављао путем одељења за надзор и заштиту архивске грађе, одељења за сређивање архивске грађе и израду научни-информативних средстава и одељења з информисање, коришћење и публикавање архивске грађе.¹²³⁸

Програмом рада савезног архива за 1981. годину је започета реализација *Средњорочног програма развоја 1981-1985*. Предвиђени су били они задаци и послови којима се у првом реду обезбеђивало остваривање поменутог средњорочног програма и дугорочног концепта програмске политике развоја који је произлазио из делокруга рада Архива на основу *Закона о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организацији*, као и новог (тада још увек у поступку израде нацрта) *Закона о заштити архивске грађе федерације*.¹²³⁹ Иако је у делу Програма за 1981. годину доминирала

¹²³⁷ АЈ-130-Ф286: Акт Генералног секретаријата Савезног извршног већа, бр.032-45/77. Од 3 марта 1977. Као носилац југословенске архивистике, Архив Југославије је носио иницијативу о остваривању међународне архивске сарадње, сарадње са матичним архивима република и аутономних покрајина, заштиту архивске у ратним условима, и друга питања од значаја за јединствено функционисање система заштите архивске грађе на територији Југославије (која се постепено скрнавила и ломила). Међутим, посебним законским оквиром тражена „издвојена“ и потпуна заштита легитимна архивске грађе настале радом федерације и њених органа, који су преживљавали „опасну“ и судбоносну егзистенцијалну етапу.

¹²³⁸ АЈ- 713-Ф291: Правилник о организацији и раду Архива Југославије, 1979.

¹²³⁹ АЈ-130-Ф386: Основна оријентација програмских задатака архива Југославије у 1981. Години. Примера ради, не мањи значај су имали закључци Савезног извршног већа, усвојена и верификована програмски документа (пројекти) од стране тадашњих „самоуправни“ органа архива, друштвених, јавних и научних радника из целе земље, представника савезних институција, анализа, информација, закључака Колегијума. У документима Архива је истакнуто као приоритети неговање и развијање самоуправних односа у колективу, које је представљало основу за успешно обављање програмских активности. Стога је архив намеравао да посвети посебну пажњу усавршавању и развоју тих односа, усклађивању и доношењу самоуправних, нормативних и стручних аката у складу са статусом архива, награђивању према раду, нормирању послова и благовременој припреми материјала за органе самоуправљања као и информисање истих.

гломазна, на појединим местима демагошка језичка формулација делатности и Архива Југославије, у суштини се детаљнијом анализом могла уочити пажња са којом савезни архив наставља да, у условима доминантне и све очигледније децентрализације државе, одржи континуитет рада ове савезне организације, у циљу сабирања и заштите архивске грађе савезног порекла.¹²⁴⁰

Као савезна организација, Архив Југославије је имао нормативни „прозор“ у сферу управних функција путем дате му надлежности вршења стручног надзора, када је архивска грађа федерације у питању. Савезне организације и савезни органи дефинисани *Законом*, су вршили управне, стручне и друге послове из оквира права и дужности федерације сагласно истим законом утврђеним ингеренцијама. Тако је делокруг Архива био ограничен на прикупљање, преузимање, сређивање, обраду, изучавање, заштиту и коришћење архивске грађе савезних органа и организација, као и на стручни надзор над радом савезних органа у погледу архивске грађе којом располажу.¹²⁴¹ Стога, промишљање о статусу Архива Југославије „између управне функције и културне мисије“ има оправдање кроз целокупан развојни пут савезног архивског законодавства и друштвене свести о потреби, значају и улози савезног архива за заштиту архивске грађе федералних органа власти, било да се ради о законодавној, управној, извршној или правосудној функцији федерације.

Послови одељења за стручни надзор и заштиту архивске грађе, поред осталих, обухватили су вршење стручног надзора и пружање стручне помоћи у погледу чувања, сређивања, евидентирања архивирања и одабирања архивске грађе и регистратурског материјала савезних органа и организација, као и одобравање уништења безвредног регистратурског материјала. Обављањем ових послова огледала се управна ингеренција Архива Југославије у погледу заштите архивске грађе савезних органа у Југославији. Са друге стране, комплементарно по нашем мишљењу, налазила се функције културне, информативне, па и са елементима научне, установе која сабира, чува, технички штити и израдом општих обавештајних средстава архива, прикупља и обрађује податке, води евиденције и документацију о фондовима и збиркама, израђује научно-информативних

¹²⁴⁰ АЈ-130-Ф386: Реализација програмских задатака Архива Југославије у 1981. години. Спровођењу прописа о заштити архивске грађе и регистратурског материјала за случај непосредне ратне опасности и у рату је била посебна пажња посвећена у овом периоду.

¹²⁴¹ *Закон о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација*, Сл. лист СФРЈ, бр.22/1978. АЈ-130-323-44/3/27: Преглед одредаба Закона о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација, којима је утврђен делокруг савезних организација. Миодраг Зечевић, *Архив Југославије – место, улога и задаци*, у „Заштита архивске грађе федерације“, издање Архива Југославије и НИРО „Привредни преглед“, Београд, 1988, 14.

средстава и тако обезбеђује и олакшава коришћење архивске грађе федерације у научне, истраживачке и сврхе потреба појединаца и правних лица за одређеним информацијама садржаним у архивским документима која се похрањују и чувају у савезном архиву.¹²⁴²

Простор који је *Закон о архивској грађи федерације* посветио функцији стручног надзора од стране Архива Југославије представља валидан параметар значају управо овог дела ангажовања Архива у заштити архивске грађе и регистратурског материјала савезних органа. Методологија вршења стручног надзора је подразумевала непосредан преглед регистратурског материјала и поступања савезних органа и организација писаном и на други начин насталом документарном материјалу ових стваралаца. На основу извршеног стручног прегледа, у случају да савезни орган не поступа у складу са својим обавезама према закону и подзаконским прописима о архивској грађи савезне државе, Архив Југославије је издавао упозорење савезној регистратури о уоченим неправилностима и налогом за преузимање мера којим ће се исте клонити. О извршеном надзору, састављан је записник, у који су били унети подаци о нађеном стању регистратурског материјала и архивске грађе, констатоване евентуалне неправилности и утврђени рокови у којима су се неправилности морале отклонити. Архив Југославије је достављао примерак записника савезном органу или организацији у којој је извршен стручни надзор, а ова је на основу записника била у обавези да поштује налоге и у датим роковима поправи стање заштите свог регистратурског материјала и архивске грађе, као и да о томе обавести надлежну службу Архива Југославије.

Као другостепени орган који је могао евентуално одлучивати по обавештењу Архива Југославије о чињеници да савезни орган управе или савезна организација, нису поступиле по наложеним мерама, *Законом* је био утврђено Савезно извршно веће. У случају других савезних органа, изван управне функције, за које је такође надзорну функцију вршио савезни архив, обавештење о неиспуњавању наложених мера заштите, достављано је органу управљања или другом органу надлежном за послове датог савезног органа или органу управљања у третираном савезном органу.¹²⁴³ Увођењем другостепене инстанце која би решавала по примедбама савезних регистратура,

¹²⁴² АЈ- 713, Ф-291, 1978-1986. Правилник о организацији и раду Архива Југославије, 1979.

¹²⁴³ *Закон о архивској грађи федерације*, Службени лист СФРЈ, бр. 11/1986. У вршењу стручног надзора Стога су планирани стручних послова на заштити архивске грађе и регистратурског материјала савезних органа и организација у настајању, били предвиђени и реализовани посредством службе заштите архивске грађе и регистратурског материјала ван архива, која се налазила у оквиру сектора за надзор, заштиту, обраду, информисање и публикување архивске грађе.

потврђујемо став у прилог функционисању Архива Југославије као савезне организације са управним ингеренцијама у једном делу својих овлашћења.

Закон о архивској грађи федерације је децидирано истакао активну улогу Архива Југославије, не само у прикупљању, чувању, сређивању и евидентирању архивске грађе савезне провенијенције, већ и у погледу одређених права и обавеза Архива код претходне заштите архивске грађе савезних регистратура, док се она налази код ових стваралаца. Ту се, поред стручног надзора, подразумевала израда евиденција о савезним регистратурама као ствараоцима и регистратурском материјалу и архивској грађи која се код њих налазила, затим пружање стручне помоћи савезним регистратурама у питањима од значаја за заштиту и третман регистратурског материјала који је настајао њиховим радом.¹²⁴⁴

Стручна помоћ савезног архива савезним регистратурама је такође била вишеструка. Она је била изразита код примене канцеларијског и архивског пословања (завођења у књиге евиденције, архивирања, сређивања, излучивања, пописа грађе), израде листе категорија регистратурског материјала и друга актуелна питања архивирања. Поред помоћи у структури и изради Листи категорија, Архив Југославије је стављањем печата сагласности верификовао и оснажио Листу категорија. Посебно је важна била улога Архива у провери рокова чувања оног дела регистратурског материјала савезних стваралаца који се сматра архивском грађом као државним, културним наслеђем, као и провера да ли регистратуре приликом утврђивању рокова чувања осталог регистратурског материјала поштују рокове дате посебним законским прописима. У овом делу стручног посла посебан значај је стављен на пружање стручне помоћи у образовању архиварских кадрова у савезним регистратурама. У даљем поступку, Архив је проверавао основаност захтева савезних органа и организација за одобрење излучивање безвредног регистратурског материјала на основу листе категорија и вршио преглед издвојене безвредне документације, уз израду одговарајуће

¹²⁴⁴ Уочили смо у документима о стручном раду на заштити архивске грађе, да се у овом периоду употребљавао назив „стваралац архивске грађе и регистратурског материјала“ за савезне организације и органе, којим је замењен пређашњи термин „творца“ архивске грађе на савезном нивоу. Мишљења смо да је реч само о другачијој, можда савременијој терминологији односно амо термилошкој разлици, која у суштини није представљала нови појам у архивистичко смислу. У погледу термина „ималац“ мишљења смо да је као такав оправдано остао у примени и у наредном периоду, јер суштина имати архивску грађу не подразумева истовремено да је ималац и стваралац архивске грађе. Често се у депоима савезних или других државних органа, или правних лица стваралаца из других делатности, налазила стицајем околности, архивска грађа настала радом других правних лица. То је посебно било изражено у случајевима статусних промена или реорганизација правних лица, у овом случају савезних органа управе, који су у више наврата од 1945. године били подвргнути системским реорганизацијама, укидању једних, формирању других.

документације о излучивању. Најзад, нису били мање значајни стручна подршка код сређивања у регистратурама или стручни надзор у погледу сређивања у регистратурама и изради пописа архивске грађе и регистратурског материјала.¹²⁴⁵

У циљу сабирања архивске грађе савезних органа и организација, у периоду од 1980. до 1991. године, Архив Југославије је наставио да развија већ утврђену организацију и методологију стручног рада. Према томе, у планирању стручних послова, осећао се дух посебног закона о заштити архивске грађе федерације, донетог 1986. године. Очигледно, предосећајући проблеме са којима ће се врло брзо и врло конкретно, суочити југословенска федерација, како у свом основном и примарном сектору државности, политичког и привредног јединственог система, тако и у области јединствене архивске политике и система заштите архивске грађе, савезни архив и његов оснивач савезна држава, су доношење издвојеног, посебног законског текста којим ће се обезбедити одржање већ добро устројеног система заштите архивске грађе савезне државе, од могуће и све извесније девастације, расипања и разједињавања целина архивских фондова насталих деловањем највиших органа власти, надлештава, установа, органа и организација федерације, од оснивања југословенске државе до практично последњих година њеног постојања.

Примопредаја архивске грађе представља посебан однос између архива и ствароца. Да би се архивска грађа као културна баштина могла трајно чувати и као извор података рационално користити, потребно је да буде похрањена на одређеним „сталним местима“, односно за то посебно опредељеном простору у архивима као установама заштите културне баштине.¹²⁴⁶ Истовремено, преузимање архивске грађе представља посебан, комплексан, међусобно уско повезан и условљен, а при томе и континуиран однос стваралаца и архива, произашлом из права и обавеза истих, на заједничком послу превентивне заштите архивске грађе и регистратурског материјала.¹²⁴⁷ Предаја архивске

¹²⁴⁵ АЈ-130-Ф386: Реализација програмских задатака Архива Југославије у 1981. години. Програм рада на годишњем нивоу је у овом стручном послу био веома захтева: планирано је 150 регистратура за обављање потпуног стручног прегледа у 1981. години. Посебна пажња је у овом периоду посвећена семинарима за руководиоце и раднике писарница савезних органа и организација у циљу примена савезних прописа о заштити архивске грађе федерације, као и пословима који подразумевају припрему заштите архивске грађе као културног добра за случај ратне опасности и у рату.

¹²⁴⁶ Група аутора, *Приручник из архивистике*, Загреб, 1977, 88. Архивска пракса у социјалистичкој Југославији је подржавала систем развијене архивске мреже, према коме су архиви сакупљали и преузимали архивску грађу насталу на подручју њихове територијалне надлежности.

¹²⁴⁷ Јасмина Живковић, *нав, дело*, 153-168. У том смислу, архив преузима архивску грађу и регистратурски материјал од правних лица, као стваралаца истих, „из службених потреба“, након истека рока прописаног законом за чување грађе у регистратурама органа управе, установа, привредних и друштвених организација, али и након укидања, односно престанка рада државних органа, установа, организација, других правних лица. Сама реч примопредаја етимолошки указује на двостране обавезе актера у процесу:

грађе Архиву Југославије, по истеку рока од 30 година утврђеног Законом, представљала је окончање прве фазе заштите архивске грађе савезних органа и организација, завршна обавеза ових као стваралаца исте.¹²⁴⁸

Однос између савезних регистратура преко Сервиса за биротехничке послове савезних органа и савезних организација, као стручне службе која се старала о архивској грађи и регистратурском материјалу савезних органа,¹²⁴⁹ и Архива Југославије је нормативно и практично био вишеслојан. Он се није сводио само на преузимање архивске грађе савезних органа у депое савезног архива, како би се реализовала обострана законска обавеза, већ је представљао и практичну потребу ослобађања спремишног простора код регистратура односно Сервиса за привремено архивирање и улагање нове количине регистратурског материјала и архивске грађе. Међусобна условљеност савезних регистратура и Архива Југославије се огледала у скоро сваком сегменту превентивне заштите архивске грађе у поступку њеног настајања и оперативног коришћења.

Од оснивања Архива Југославије и стварног почетка његовог рада на прикупљању и прибирању архивалија савезног порекла, то прикупљање са терена није увек ишло истом динамиком нити су архивски фондови, било у ком периоду трајања савезне државе да су настајали, примани у целини. Углавном су приједи реализовани у више наврата. Пример архивског фонда ствараоца *Савет за науку и културу Владе ФНРЈ*, истичемо из разлог што је грађа истог преузимана у три наврата: најпре 1953. године по укидању ове савезне установе, када је преузето само 21 фасцикла различитих статистичких прегледа; друго преузимање грађе је извршено 1968. године у количини од око 2,00 метра дужна од Сервиса за административне и рачуноводствене послове СИБ-а, док је коначно правни наследник Сервиса – Сервис за биротехничке послове предао Архиву преосталу грађу Савета 1987. године.¹²⁵⁰ То значи да је Архив Југославије

регистратура као стваралаца које своју грађу предају архиву, и архива као примаоца који преузима архивску грађу и регистратурски материјал на смештај, чување и заштиту према стручним прописима.

¹²⁴⁸ АЈ-130-Ф386: Реализација програмских задатака Архива Југославије у 1981. години. С обзиром на недостатак смештајног простора који се поново актуелизирао у овом периоду, приоритет преузимања је подразумевао делове грађе већ преузетих архивских фондова, као и грађу ликвидираних савезних регистратура. Спровођењу прописа о заштити архивске грађе и регистратурског материјала за случај непосредне ратне опасности и у рату је била посебна пажња посвећена у овом периоду.

¹²⁴⁹ АЈ, 708, Досије фонда.

¹²⁵⁰ АЈ-317, Инвентар фона/Досије о фонду. Приликом сређивања грађе овог фонда такође је примењен принцип слободне провенијенције, с тим што је приликом класификовања грађе поштована подела грађе према степену поверљивости која је извршена у регистратури, најпре на две опште класификационе групе, а унутар њих класификациони план је постављен по организационој структури Савета односно секторима који су постојали у оквиру овог ствараоца.

настојао да комплетира архивски фонд настао радом овог савезног органа, који је, иако у кратком периоду свог рада имао значајну улогу у нормирању и прописивању рада тада основаног савезног архива као и учествовао у креирању развојне политике архивске делатности у социјалистичкој Југославији.

Један од најзначајнијих архивских фондова савезне провенијенције јесте архивских фонд *Савезна народна скупштина, 1943-2006*. Скупштина федерације као врховни органа власти, била је носилац државне суверености у укупном трајању југословенске државе, са основном функцијом промене устава и закона. Као представничко тело, савезна скупштина је оличавала јединство државе, укупну државну организацију и била врховни, суверени законодавни орган власти у пуном значењу те речи.¹²⁵¹ Грађа овог фонда је једна од најзначајнијих архивских целина федерације, јер садржи документацију највишег органа законодавне и представничке власти у савезној Југославији, али и због чињенице да представља један од ретких фондова сачуваних у континуитету од 1943. до 2003. године, те на целовит начин прати стварање, развој и нестанак једне државе, њених институција и функција власти. Грађа фонда је преузета први пут 1979. године, и то за период рада савезне Скупштине од 1945. до 1957. године. Уз грађу је приликом примопредаје достављен и списак/попис предатог материјала према коме се види да се исти материјал налазио у регистратурски сређеном стању. Попис заједно са административним књигама представљао је део научно обавештајног апарата о садржини грађе фонда, на основу којих се по обради фонда израђен и инвентар фонда.¹²⁵²

Завршни чин примопредаје архивске грађе савезне провенијенције представљала је израда записника, у довољном броју примерака за савезни орган као предаваоца и Архив Југославије као примаоца. Методологија израде записника је подразумевала унос назив савезног органа који предаје архивску грађу, место и датум примопредаје, назив архивског фонда који је предмет предаје (односно назив савезног органа или организације у чијем је раду настала грађа која је образовала архивски фонд који се

¹²⁵¹ Јован Ђорђевић, *Уставно право*, 1972, 348-350, 367-370. АЈ, *Водич кроз фондова Архива Југославије 1945-2006*, 67. Скупштина Југославије је од привременог органа власти образованог у ратним околностима, преко скупштинског представништва свих народа и народности, до скупштине федерације, овај савезни орган власти је прошао вишестепенијски пут промена у оквиру која су мењана њена права, дужности, функције, положај у југословенском друштву, структура и организација рада.

¹²⁵² АЈ -160, Досије фонда. АЈ, *Водич о архивској грађи Архива Југославије, 1945-2006*, 93. Други део грађе фонда је преузет 2008. године, за период рада Скупштине од 1958. До 2006. Године. Укупна количина грађе овог ствараоца износи око 730,50 м/1.

предаје).¹²⁵³ Записник о примопредаји је такође обавезно садржао опис стања у коме се налази архивска грађа која је предмет предаје, постојање пописа исте по годинама, врсти и количини, подаци о томе да ли се преузима архивски фонд у целини и један његов део, као и подаци о непреузетој архивској грађи тог фонда. Предавалац је имао право, рекли бисмо и обавезу да наведе мишљење о начину и условима коришћења архивске грађе,¹²⁵⁴ а записник је закључиван потписом чланова комисије и овером предаваоца и примаоца.¹²⁵⁵ У овом периоду, према забелешкама из 1987. године примљена је и грађа Савезног савета за образовање и културу, од Сервиса за биротехничке послове савезних органа управе и савезних организација, у регистратурском поретку. Извршено је излучивање безвредног регистратурског материјала, тако да је количина архивске грађе у овом фонду била евидентирана са 50% преузетог материјала.¹²⁵⁶

5.6.1. Смештај, одржавање, сређивање и обрада архивске грађе у архиву

Неколико година раније, планирала се неопходна санација и адаптација зграде Архива Југославије у оквиру постојеће локације и смештајних просторија, са тенденцијом да се нађе трајније решење смештаја архивске грађе и Архива Југославије. Савезно извршно веће је захтевало од надлежне службе Архива Југославије да утврди пројектни задатак и приступи изради пројекта санације и адаптације постојећег простора

¹²⁵³ У овом случају, предавалац грађе није морао бити и стваралац исте, већ се дешавало у пракси да савезни орган буде само ималац архивске грађе која је настала радом другог савезног органа или организације, која се грађе по било ком основу нашла код предаваоца. Ова чињеница се евидентирала у записнику, а обавеза савезног органа и организације у чијем се поседу налазила грађа другог ствараоца, била је да исту третира сходно законским и подзаконским прописима као и сопствену грађу односно регистратурски материјал настао његовим радом.

¹²⁵⁴ Мишљење савезног органа архивске грађе о начину коришћења исте приликом предаје Архиву Југославије произашло је из претходних искустава у домену доступности архивске грађе савезних органа јавности на увид и коришћење. Потреба за коришћењем архивске грађе савезних органа се појавила још приликом првих озбиљнијих преузимања већих архивских целина, најпре за административне послове и потребе свих савезних органа, потом појединаца и других правних лица, а најпосле, те и најзначајније за научна истраживања историје, привреде, друштвено-политичких прилика и културе народа који су живели на територији савезне Југославије. Примера ради, упечатљив је био истраживачки пројекат, отворен веома брзо по ослобођењу земље, посвећен значају народно ослободилачке борбе и народноослободилачког покрета у Другом светском рату. Извор: АС, а.ф. ДАРС, Пројекат издавања историјске грађе СКЈ, Београд, 1979, 2-10.

¹²⁵⁵ *Упутство о одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала и о примопредаји архивске грађе између савезних органа управе и савезних организација и Архива Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр. 25/1987. Јован Поповић, *Подзаконска акта донета на основу Закона о архивској грађи федерације*, у: „Заштита архивске грађе федерације“, 38.

¹²⁵⁶ АЈ-319, Инвентар фонда.

Архива. Са своје стране, савезна држава је планирала буџетска средства у износу од тадашњих 200.000 динара за израду пројекта за санацију и адаптирање зграде Архива.¹²⁵⁷

У оквиру ове групе послова у депоу били усмерени у првом реду на ревизију и евидентирање стања преузете архивске грађе и употпуњавање евиденција које се воде о архивској грађи у Архиву. Картотека фондова и збирки смештених у депоу је употпуњавана подацима о количини примљене архивске грађе и излученог безвредног регистратурског материјала, обради, дислокацији, комплетирању фондова, техничкој и конзерваторској заштити, микрофилмовању и другим стручним пословима. Даље, одређени послови сређивања грађе савезних органа и организација су се обављали у депоу. Они су се односили на разграничење грађе по фондовским целинама, елементарно сређивање несређених фондова, излучивање безвредног рачуноводственог, финансијско-материјалног и других материјала који нема трајнију историјску вредност, смештај грађе у фасцикле, израду пописа грађе по фондовима који су могли бити од користи као привремена информативна средства до коначног сређивања и израде инвентара фондова. Технички послови, исписивање и израда налепница на фасцикулисаним архивским јединицама обухватили су 25 фондова грађе савезних органа и организације из периода 1949-1980. година, укупно 5.374 фасцикли, 1.286 књига, односно 685,67 метара дужних на годишњем нивоу, током 1981. године.¹²⁵⁸

У претходном периоду започето, разграничење архивске грађе као основног предуслова за рад на обради фондова и разграничење грађе по основу надлежности са другим архивима, био је један од стручних послова у заштити архивске грађе федерације у периоду од 1980. до 1991. године. Разграничење архивске грађе је омогућавало целовито и прописно сређивање архивске грађе, којој се стручној делатности такође посвећивала значајна пажња у Архиву Југославије, било да се ради о грађи савезних органа и организација у настајању, што се видело кроз стручну помоћ и сарадњу са регистратурама, било да се радило о архивској грађи преузетој у Архив.¹²⁵⁹

¹²⁵⁷ АЈ-130-Ф386: Акт Генералног секретаријата Савезног извршног већа, бр.032-45/7 од 3. марта 1977. Што се финансирања делатности заштите архивске грађе федерације, односно делатности Архива Југославије и програма остваривања заштите архивске грађе федерације, применљиви су били критеријуми који су се примењивали у финансирању савезних органа управе и савезних организација, што је било очекивано с обзиром на статус Архива Југославије као савезне организације.

¹²⁵⁸ АЈ-130-Ф386: Реализација програмских задатака Архива Југославије у 1981. години.

¹²⁵⁹ Група аутора, *Архив Југославије*, 84. По принципу разграничења грађе између савезних архива, Архив Југославије је у више наврата предавао архивску грађу стварном архиву према надлежности. Тако је још 1961. године Дипломатском архиву предато 90 м/1 персоналне документације Министарства иностраних дела Краљевине Југославије; Војноисторијском институту је 1967, потом и 1971. године предата грађа фондова Министарства војске и морнарице Краљевине Југославије односно фонд Војне управе СТ Трста; Музеју Револуције народа и народности Југославије је 1963. Године предата значајна количина штампаног

У претходном периоду, од 1964. године на даље, уочили смо да је најпре вршено преузимање и сређивање архивских фондова Краљевине Југославије, што је разумљиво ако се посматра са струковног гледишта и историјске валоризације, али и чињенице да су ови фондови били изложени страдању током Другог светског рата као и непосредно поратним годинама. Поред тога, приоритет у сређивању су добијали фондови првообразованих органа савезне државе, који своје утемељење баштине још у току ратних година. Иза тога, сређивани су они фондови чији су ствараоци били „погођени реорганизацијом савезне управе“ најпре средином педесетих година, касније непосредно уочи и по децентрализације државне власти седамдесетих година.

Систем и методологија сређивања, израде класификационих планова и шеме за сређивање се неминовно разликовали за грађу стваралаца у савезној држави у односу на грађу централних надлештава и установа краљевине Југославије. Пракса на сређивању фондова, по доношењу *Закона о архиву Југославије*, те подзаконским стручним упутствима и начелима, постављале је основе и градила методологију сређивања фондова федерације, која се годинама усавршавала и постала специфичан начин сређивања архивске грађе савезне провенијенције.¹²⁶⁰

У југословенској архивистици, највише заступљени системи сређивања архивских фондова су принцип провенијенције, односно регистратурски систем сређивања. Овај систем сређивања примењивао се за оне фондове где је утврђен систем канцеларијског пословања и где су биле сачуване књиге евиденције. Као што смо уочили и у претходном периоду (1964-1980) највећи проблем су представљали, они фондови државне провенијенције у којима канцеларијско пословање није било доследно вођено, нису сачуване књиге евиденције у целини или уопште, или је пак архивска грађа сачувана делимично. Таквих је примера било у грађи савезне провенијенције послератног периода, посебно код старалаца друштвено-политичких и друштвених организација, али и савезних органа и организација.¹²⁶¹ За сређивање оваквих фондова

материјала и фотографија, као и списка, брошура и плаката везана за период Народно ослободилачког рата и немачке окупације 1941-1945. године. Такође, Архив је активно учествовао и пружао стручну помоћ у ревизији, разграничењу и комплетирању фондова у Сервису за административне и рачуноводствене послове СИБ-а, као и на разграничењу фондовских целина грађе која се налазила код савезних органа и организација.

¹²⁶⁰ Radmila Mirčić. *Fondovi socijalističke Jugoslavije*, у: „Arhivist“ 2/1961, Београд, 1961, 37-50. У вези са тиме, Архив Југославије је доп до 1964. године устројио картотеку свих централних и савезних институција Краљевине Југославије, који је до 1961. године бројао око 850 картона.

¹²⁶¹ Љубомир Петровић, *Архивска грађа друштвено-политичких организација у регионалним архивима СР Хрватске*, у: „Вјесник Хисторијског архива у Ријеци и Пазину“, XVII, 1972, 255. Богдан Лекић, *Заштита архивске грађе друштвено-политичких организације*, у: „Архивист“, бр. 1м, Београд, 1968, 29.

се примењивао принцип слободне провенијенције,¹²⁶² који је омогућавао широк спектар стручних радњи, тако да је од значаја код избора овог система као основ сређивања, било врло важно утврдити најпогоднији подсистем у оквиру датог система. На примеру архивске грађе савезне провенијенције, чини се да је најприхватљивији подсистем функционално-тематског карактера, како са становишта потреба израде научно-информативних средстава тако и за потребе корисника грађе. Оваквом начину сређивања претходило је озбиљно и студиозно проучавање и утврђивање функција и задатака творца фонда, стања грађе, да би се правилно утврдила функционално-тематска структура листе категорија. При овом систему сређивања, Листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања може бити основа за квалификацију и систематизацију грађе као и информацију о грађи фонда. Изградњом система стручног рада на архивској грађи федерације, током вишегодишњих напора архивиста, утврђено је да сходно сређености односно несређености и количини сачуване архивске грађе, те постојању уредног и целовитог канцеларијског пословања, односно одсуству система архивирања, најцелисходнији принцип сређивања архивских фондова социјалистичке Југославије јесте принцип слободне провенијенције, управо по систему/облику организационе структуре или облику функције и делатности ствараоца фонда.

Комбинацијом функционално-тематског начина принципа слободне провенијенције, се унутар Листе категорије утврђује структура основних функционално-тематских група и подгрупа грађе, а унутар група и подгрупа, редослед категорија материјала односно предмета. На тај начин, Листа категорија са исказаном структуром функционално-тематских група и подгрупа, постаје класификациони план и шема за сређивање фонда, основ за вредновање архивске грађе али и коначно средство информације о садржини регистратурског материјала и архивске грађе једног савезног органа или организације.

Питање утврђивање критеријума за фондовске целине такође је једно од важних питања, које се и у претходном периоду (1950-1963; 1964-1980) наметало као релевантно у методологији формирања архивских фондова и њиховог сређивања. Оно се често поставља и у фази примарне заштите архивске грађе и регистратурског материјала код савезних регистратура. Томе су допринеле честе реорганизације савезних органа,

¹²⁶² О принципу слободне провенијенције са подсистемима сређивања који су одабирани у случају грађе савезне државе, детаљније смо писали у претходном поглављу. Такође, теорија архивистике, неминовно и пракса, међународна и југословенска, и у овом периоду се бавила питањем критеријума сређивања, као једног од начелна архивске науке и струке.

промене назива, статусне или функционалне промене, а са појавом нових интеграционих статусних промена на бази самоуправних односа, озбиљно су доводили у питање постављене критеријуме о формирању архивског фонда.¹²⁶³

У природи сређивања и обраде архивске грађе јесте чињеница да се ради о стручном послу који ретко може бити завршен у једној календарској години. Разлог томе није само сложеност и вишеслојност сређивања архивалија, већ и чињеница да се архивска грађа савезних органа и организација преузимала у Архив Југославије сукцесивно: некада је то било јер је грађе једног ствараоца проналажена на више локације, код различитих ималаца, или је фрагментарно сачувана (посебно после реорганизације савезне управе) или се радило о роковима и динамици преузимања архивске грађе утврђеним најпре *Законом о Архиву Југославије*, односно *Законом о заштити архивске грађе федерације* од 1986. године. Из тог разлога, у извештајима о стручној делатности Архива Југославије у погледу сређивања и обраде архивске грађе савезних органа и организација видимо да су поједини фондови сређивани кроз три, пет или више година. Није необично било то што је сређивање фондова *Генерална дирекција за производњу и прераду нафте Владе ФНРЈ (1950-1951)* или фонда *Главна дирекција за неметале – Главна дирекција савезне индустрије ватросталног материјала (1947-1950)* вршено после више деценија од престанка рада стваралаца ових фондова.

У овом периоду егзистирања савезне државе, методологија сређивања се „наслањала“ на темељне принципе који су произашли из струковних напора архивиста у претходним развојним периодима. Тако су се у домену методологије сређивања грађе савезне провенијенције, која је била устројена у претходном периоду, издвајале следеће особености: пре почетка сређивања једног фонда, прикупљени су подаци о ствараоцу фонда, прегледана грађа фонда, издвојен материјал који евентуално припада другим фондовима. На основу проучених података је потом састављан класификациони план са методским упутством за рад на основу кога је грађа сређивана. Рађена је прелиминарна историјска белешка са класификационим планом, методским упутством за рад и листом категорија регистратурског материјала и критеријума за валоризацију. Потом се вршило издвајање безвредног регистратурског материјала и одабирала архивска грађа, која се класификовала, систематизовала и описивала. Приликом описа грађе, у зависности од значаја фонда, јединице описа су детаљније наведене, а поједини важни документа или

¹²⁶³ Богдан Лекић, *Потребе, циљ и значај изградње јединственог система стручног рада архивске службе у СФРЈ* (реферат на Осмом конгресу архивских радника Југославије), Приштина, 1976, 8-9.

аката у јединици списка су анотирани и по потреби рађени регистри. По извршеном сређивању и изradi пописа, грађа фонда је предавана депоу на паковање и смештај.¹²⁶⁴

На примеру грађе фонда *Комитет за законодавство и изградњу народне власти Владе ФНРЈ 1946-1950 (1946-1950)*, који је примљен у Архив Југославије 1983. године од Сервиса за биротехничке послове савезних органа управе и савезних организације, у укупној количини од 21,40 метара дужних, записником о примопредаји је било констатовано да је иста примљена „некомплетна, физички је добро очувана“, као и да је архивирана по материји односно по одговарајућим групама, као и да је на исти начин пописана.¹²⁶⁵ Архивска грађа Комитета је у архиву сређена по принципу провенијенције и првобитног реда пошто је архивска грађа истог у настанку евидентирана у основне евиденције и архивирана по утврђеном систему који је био предвиђен административним пословање ствараоца. У току архивистичког сређивања и обраде фонда издвојен је безвредни регистратурски материјал, а валоризацијом архивске грађе фонда је утврђено да тај материјал нема вредност за научне, јавне нити приватне потребе.¹²⁶⁶

Савезна регистратура чија се архивска грађа и регистратурски материјал третирали по *Закону о архивској грађи федерације*, представља Савезни суд, као посебан судски орган чија се надлежност простирала на територији целе земље, а његово формирање значило изградњу новог, социјалистичког правосудног система. Основан је 13. фебруара 1945. године одлуком председништва АВНОЈ-а, под називом Врховни суд ДФЈ.¹²⁶⁷ Доношењем Устава из 1974. године је у надлежности федерације остало уређење савезног правосудног система, који су чинили Савезни суд, судови из система

¹²⁶⁴ АЈ-130-Ф386. Реализација програмских задатака Архива Југославије у 1981. години. Група аутора, *Архив Југославије*, 83.

¹²⁶⁵ АЈ, 182, Досије фонда, записник о примопредаји број 02-486-1.

¹²⁶⁶ АЈ, 182, Инвентар фонда. Фонд је обиловао дупликатима и мултипликатима документације, као и разним милбана, решењима о болвоањеу, рачунима, набавкама материјала и инвентара, путним налозима, актима без прилога, нормативним актима упућеним на штампање, радним везијама закона, уредби, наредб, упутстава. Богдан Лекић, *Валоризација архивске грађе*, у: „Заштита архивске грађе федерације“, 63.

¹²⁶⁷ Службени лист ДФЈ, бр. 4/1945, од 13. фебруара. 1945. Истом одлуком је основано и Јавно тужилаштво ДФЈ, а претходно је донета Одлука о укидању и неважности свих правних прописа донети од стране окупатора и његових помагача за време окупације, док су правни прописи донети до 6. Априла 1941. године били укинати само они који су били у супротности са тековинама народноослободилачке борбе), објављена у Службеном листу ДФЈ, бр. 25/1945. Законом о уређењу народних судова, Службени лист ДФЈ, бр. 67/1945. Врховни суд ДФЈ је постао највиши судски орган у земљи, под чијим су надзором радили сви судови. Доношењем Уставног закона о основама друштвеног и политичког уређења 1953. године, Врховни суд ФНРЈ је наставио рад као Савезни врховни суд, Службени лист СФРЈ, бр. 14/1953. Када је на основу Устава 1963. године дошло до реорганизације у овлашћењима федерације код правосудног система, Уставним законом о спровођењу Устава СФРЈ, Савезни врховни суд је наставио да ради под називом Врховни суд Југославије, чија је надлежност ближе била уређена Основним законом о судовима, од 1965. године, Службени лист СФРЈ, бр. 7/1965.

војног судства, Савезно и Војно тужилаштво ЈНА и Савезно јавно правобранилаштво.¹²⁶⁸ Савезни суд је постојао до 1992. године, односно до распада савезне државе, када је приликом формирања Савезне републике Југославије и доношењем Устава 1992. године дошло до корекција његових надлежности и ингеренција. На примеру Савезног суда примењен је принцип континуитета у раду ове регистратуре од њеног оснивања 1945. године и током свих уставних промена кроз које је прошла југословенска федерација до 1992. Престанком федерације, могло се поставити питање даљег опстанка Савезног суда, самим тим заокруживања једног архивског фонда.¹²⁶⁹ После сређивања, грађа овог фонда је инвентарисана.

5.6.2. Научно обавештајна средства о архивској грађи (инвентарисање)

Архивистички обрађени фондови су од 1968. године инвентарисани на основу упутстава (у форми закључака) за инвентарисање сређених фондова архива, којима је одређена структура. Израда инвентара фондова као научно обавештајних средстава постала је један од интензивније заступљених стручних послова у периоду после 1980. година. Инвентар сређеног и обрађеног фонда савезног органа је рађен по методологији: историјска белешка која садржи историјат ствараоца фонда, унутрашњу организацију ствараоца фонда, регистратурско пословање ствараоца фонда, стање и значај архивске грађе фонда. Структура архивске грађе, попис јединица описа, књига евиденција и картотеку, именски, географски институционални, тематски индекс.¹²⁷⁰ Већ значајан број архивских фондова савезне провенијенције је до тада сређен и припремљен за обраду односно обрађен, и инвентарисан, те је надлежна служба за информисање и коришћење архивске грађе могла да приступи коначној редакцији и припреми за публикавање информативних средстава о архивским фондовима. Поред постојећих евиденција, устројених у претходном периоду, чије је дomete и функционалност поменута служба анализираола, довело је до тога да су дати предлози за допуну научно-

¹²⁶⁸ *Службени лист СФРЈ*, бр. 21/1974. Истовремено је био укинут Врховни привредни суд а Савезни суд је преузео његову надлежност у области привредних престапа.

¹²⁶⁹ АЈ-212, Инвентар архивског фонда. С обзиром на то да је Устав Савезне Републике Југославије од 1992. године признао континуитет Савезног суда, а Закон о савезном суду из 1994. године ближе појашњава надлежности овог правосудног органа, у циљу очувања његовог континуитета и након престанка СФРЈ, то је оправдано и правно и фактички постојање континуитета овог савезног органа од његовог оснивања 1945. до 2006. године када је доношењем Уредбе о положају појединих институција бивше Србије и Црне Горе и Савета министара било прописано да Савезни суд престаје са радом. Уредба је објављена у Службеном гласнику РС, бр. 49/2006.

¹²⁷⁰ АЈ-319, Досије фонда Савезни савет за образовање и културу, 1967-1971 (1960-1971)

обавештајних средстава (инвентара) за поједине архивске фондове. Истовремено су Пописи грађе који су урађени за још увек несређене или фондове у поступку сређивања, су стављени у функцију научно-информативног средства, како би се истраживачима омогућило коришћење што више архивских фондова.¹²⁷¹ Изразита и темељна стручна посвећеност архивиста савезног архива у периоду који је претходио постепеној девастацији савезне државе, условила је да на прагу осамдесетих година, Архив Југославије поседује Преглед свих архивских фондова до тада сабраних у ову установу заштите архивске грађе федерације.¹²⁷²

Са све већим бројем сређених фондова социјалистичког периода, крунисаних израдом инвентара и историјске белешке, створени су услови за публикавање архивске грађе и научно-обавештајних средстава, што је било од значаја за информисање истраживача и других заинтересованих лица о архивској грађи савезне провенијенције, али и за непосредно коришћење исте у читаоници Архива Југославије. Рад са архивском грађом у циљу њене коначне доступности и коришћења је у овом периоду осавремењен. Поред већ постојећих, образоване су нове, посебне евиденције:

1. каталог научно-информативних средстава домаћих и страних архива које су се налазиле у Архиву Југославије,
2. евиденција архивске грађе страних архива која садржи податке за историју народа и народности Југославије,
3. картотека стручних и научних радника који би могли бити ангажовани на истраживању и евидентирању архивске грађе у иностранству.

На основу стручног рада на сређивању и евидентирању архивске грађе федерације, сачињене су евиденције, прегледи архивских фондова и збирки који се чувају у Архиву Југославије, перманентно ажурирају и осавремењују, чиме се постиже што боља доступност информација о архивској грађи о историји државног, економског, политичког, привредног, социјалног, културног живота југословенске државе.¹²⁷³

¹²⁷¹ АЈ-130-Ф286. Основна оријентација програмских задатака у 1981.године. У овој години је било планирано сређивање Министарства рударства ФНРЈ са подручним установама (1944-1950), за који се требало урадити попис грађе као привремено информативно средство. Група аутора, *Архив Југославије*, 83.

¹²⁷² *Преглед архивских фондова и збирки у југословенским архивима*, Савезни архиви, Београд, 1980, 111-113.

¹²⁷³ Група аутора, *Архив Југославије*, 1950-2000, 75.

5.7. Посебна заштита архивске грађе федерације - ванредне околности, непосредна ратна опасност и ратно стање

Рат и његове последице су кроз историју доводиле до страдања многих капиталних дела и творевина људске цивилизације, физичког уништавања објеката, културних споменика, историјских дела, покретних и непокретних културних добара, наслеђа једног или више народа и култура. У не тако давној прошлости, културна добра су страдала случајно као „колатерална“ штета односно последица непријатељстава, међутим нису ретки случајеви њиховог намерног уништавања, с позивом на „императивну војну потребу“, која се тумачила „као неопходна у напорима савладавања непријатеља“.¹²⁷⁴ И поред тога, у ратној пракси су временом утемељена, као обичајна, правила која су се односила и на заштиту културно-историјских споменика.

Поучена искуствима из ратова на свом подручју, југословенска држава је одговорно и поступно градила нормативно и струковно мишљење по питању заштите архивске грађе у ратним околностима. У југословенском законодавству после 1945. године најпре *Одлуком о заштити и чувању културних споменика и старине (1945)*,¹²⁷⁵ потом и *Законом о заштити споменика културе и природњачких реткости Демократске Федеративне Југославије (1945)* године, сви „непокретни и покретни културно-историјски, уметнички и етнолошки споменици“ су стављени под заштиту државе, који се као такви нису смели „раскопавати, премештати, преправљати“ без дозволе надлежног државног органа за заштиту, нити отуђити, заложити или извести у иностранство без претходне дозволе. Свако злонамерно оштећење заштићеног споменика културе било је подведено одговарајућим санкцијама.¹²⁷⁶ *Правилником о извршењу Закона о заштити споменика културе и природњачких реткости ДФЈ* је под покретним културно-историјским спомеником сматране и „рукописне књиге, повеље, писма, записи, натписи, архивалије“, чиме је национално законодавство отворило могућност примени међународних конвенција и подзаконских прописа за примену истих у погледу заштите културних споменика у ратним околностима.

¹²⁷⁴ Milan Tesla, *Međunarodnopravna zaštita kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba i okupacije*, u: „Strani pravni život“, br. 2, Beograd, 2016, 217-229.

¹²⁷⁵ Одлуку је донео Национални комитет ослобођења Југославије, објављена је у Службеном листу ДФЈ, бр. 10/1945.

¹²⁷⁶ *Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости Демократске Федеративне Југославије*, Службени лист ДФЈ, бр. 54/1945. Пречишћен текст Закона, са изменама и допунама, је објављен у Службеном листу ДФЈ, бр. 81/1946. Изменама и допунама нису битније промене одредбе Закона које би се односиле на непосредну заштиту архивске грађе као покретног културног споменика, као ни других у односу на првобитни законски текст, из 1945. године.

После Другог светског рата је донета међународна *Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба* на Конференцији одржаној у Хагу 1954. године, коју је Федеративна Народна Република Југославија ратификовала 1955. године.¹²⁷⁷ Секретаријат за иностране послове је почетком 1954. године покренуо низ састанака, на највишем државном нивоу, где су били размотрени нацрти *Конвенције* и *Декларације о заштити културних добара у ратним околностима*. Уследило је одржавање „широке“ стручне Конференције 26. марта 1954. године у Београду, а њени су домети представљали платформу за иступање југословенске делегације на Хашкој конференцији 1954. године.¹²⁷⁸ Заштиту архивске грађе као културног добра, сагласно циљевима *Хашке Конвенције*, обухвата „чување и поштовање ових добара“, као обавезу чланица уговорница да још за време мирнодопских услова припреме чување културних добара, самим тим и архивске грађе „предузимајући мере које оне сматрају неопходним“.¹²⁷⁹ Поштовање културних добара представља однос сваке државе као уговорне стране у Конвенцији према културним добрима, па и архивској грађи која се налази на њеној територији, као и на територији других уговорних страна, „уздржавајући се од употребе ових културних добара, њихових средстава за заштиту, као и њихове најближе околине, у сврхе које би могле изложити ова добра разарању или штети у случају одужаног сукоба.“¹²⁸⁰

¹²⁷⁷ *Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба, Хаг, 14. маја 1954. године, Издање Републичког секретаријата за културу СР Србије, Београд, јуни 1974.* Конвенција је ратификована одлуком Скупштине ФНРЈ ПР бр. 33 од 29. децембра 1955. године а објављена је у Додатку бр. 4. Службеног листа ФНРЈ - Међународни уговори и други споразуми, бр. 4/1956 од 2. априла 1956. године. Истим Законом ратификовани су и Правилник за извршење Конвенције за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба и Протокол уз конвенцију о заштити културних добара у случају оружаног сукоба (донети 1954. године), који су саставни делови Конвенције.

¹²⁷⁸ Š. Vešlagič, *Međunarodna konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju rata*, и: , 27-1956, 323. Учесници Конференције из домена заштите културних добара, представници споменика за заштиту културни добра, асоцијација конзерватора и рестауратора, представника савезних органа за иностране, унутрашње послова и војске Југославије, као и представника Државног архива и Главног архивског савета, дискутовали су нацрте Конвенције и Декларације, изнели су своје мишљење. Савезни секретаријат за иностране послове је на основу ошсежне дискусије сачинио последњу редакцију текста Конвенције и Декларације, са којим је југословенска делегација наступила на Хашкој конференцији одржаној у Хагу 1954. године.

¹²⁷⁹ *Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба, Хаг, 14. маја 1954. године, Издање Републичког секретаријата за културу СР Србије, Београд, јуни 1974, 4-7.* То је значило да се за мирнодопско време, у оружаном снагама образују посебне службе или посебно стручно особље чији ће задатак бити да обезбеди поштовање културних добара, као и да сарађује са цивилним властима, по истом послу. У том смислу су од значаја биле „мере војне природе“, које су представљале обавезу држава уговорница и потписница Конвенције да у своје војне прописе унесу одредбе којима се осигурава примену Конвенције, као и да са истима упознају и „васпитају“ особље својих оружаних снага да поштују културу и културна добра свих народа“.

¹²⁸⁰ *Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба, Хаг, 14. маја 1954. године, Издање Републичког секретаријата за културу СР Србије, Београд, јуни 1974 4.* Одузимање имунитета културном добру у специјалној заштити је било такође предвиђено, у случајевима ако се било која страна уговорница оглуши или прекрши правило поступања према архивским и другим културним добрима у

Општим законом о заштити споменика културе из 1959. године, такође су начелно и у општем смислу уређеног односа према споменицима културе који су по одредбама закона стављени под заштиту државе, са сврхом да буду очувани „у неокрњеном и изворном стању“.¹²⁸¹ Као такви били су примењиви и на архивску грађу, претходно већ уврштenu у покретне споменику културе и историје. Уништавање културних и историјских споменика у време рата или оружаног сукоба је било санкционисано у кривичним прописима Федеративне Југославије. Тако је у пречишћеном тексту кривичног закона савезног карактера било предвиђена казна „строгoг затвора“ за свако лице које „кршећи правила међународног права у време рата или оружаног сукоба наређује или врши уништавање културних и историјских споменика и грађевина или установа намењених науци, уметности, васпитању или хуманитарним циљевима“.¹²⁸² Из дате формулације се види да је дефиниција из Хашке Конвенције о заштити културних добара за време оружаног сукоба била инкорпорирана у домаћем казненом законодавству.

Завод за заштиту споменика културе града Београда је 1961. године иницирао да се изврши упис архивске грађе у регистар споменика културе, због чега је Архив Југославије организовао састанак свих заинтересованих институција заштите архивске грађе, како би се утврдила методологија и начела „регистриања архивске грађе код Завода за заштиту споменика културе“.¹²⁸³ Стручно саветовање тим поводом, одржано је у Архиву Југославије крајем 1961. године. Разматрана су начелна питања која су се појавила код примене архивског закона и прописа о заштити споменика културе, а у вези са регистрацијом архивске грађе као споменика културе код надлежног завода за заштиту споменика културе, што је било од значаја за третман и заштиту архивске грађе као културног добра у ратним околностима.¹²⁸⁴ *Основни закон о заштити споменика*

посебном случају заштите. Истовремено су културна добра у систему специјалне заштите морала бити обележена „знаком распознавања према посебним дефиницијама у Конвенцији, као и доступна међународној контроли према правилнику за извршење Конвенције

¹²⁸¹ *Општим законом о заштити споменика културе* је био проглашен на основу одредаба Уставног закона о основама друштвеног и политичког уређења ФНРЈ и савезним органима власти, а усвојен је од стране Савезне народне скупштине на седници Савезног већа 15. априла 1959. године. Објављен је у Службеном листу ФНРЈ, број 17/1959.

¹²⁸² Пречишћен текст *Кривичног законика* је објављен у Службеном листу ФНРЈ, бр. 30/1959. Владимир Бргуљан, *нав. дело*, 126.

¹²⁸³ АЈ-318-130-175: Акт Државне архиве ФНРЈ број 02 394/3 од 22. новембра 1961. упућен Секретаријату СИВ-а за просвету и културу.

¹²⁸⁴ АЈ-130- 604-999; АЈ-318-130-175: Акт 04 бр 394/4 од 6. децембра 1961. Закључци са саветовања представника установа културе о попису и регистрацији архивске грађе као споменика културе. О овом питању су већ на свом саветовању разматрали конзерватори 1960. године којом су приликом били усвојени одређени закључци, у сваком случају могли бити од значаја за рад установа заштите односно културних установа. Захтев је био да Секретаријат СИВ-а за просвету и културу образује једну стручну комисију од

културе је ступио на снагу 1965. године, а њиме изричито било предвиђено да нико „не сме оштетити нити уништити споменик културе“, нити извозити или износити у иностранство, без посебног одобрења надлежног органа, а ако би до тога или до намерног односно нехатног оштећења или уништења културног споменика дошло биле су предвиђене новчане и казне затвора.¹²⁸⁵

Преломни тренутак у заштити архивске грађе федерације како у мирнодопским, тако и у ратним околностима или другим ванредним ситуацијама, представљало је доношење *Општег закона о архивској грађи* (1964).¹²⁸⁶ Тада је донет и први *Закон о архиву Југославије* (1964) којим је регулисана заштита архивске грађе од посебног интереса за федерацију, а признато јој својство споменика културе значило је обавезну регистрацију архивских фондова као целина код надлежног завода за заштиту споменика културе.¹²⁸⁷ Према томе, архивску грађу савезних органа као културно добро, требало је заштитити и у случају мобилизације, ванредних или ратних околности.

На седници Комисије Савезног извршног већа за мобилизације припреме савезних органа, 1968. године разматрано је стање мобилизацијских припрема Архива Југославије и питање заштите и обезбеђења архивске грађе код савезних органа за случај рата. Том приликом је закључено да постојећи пропис о класификацији и заштити архивске грађе за случај рата, *Упутство о припремању архивске грађе за случај евакуације савезних органа*, бр. „Р“ 10 од 6. марта 1963. године, није „у складу са тада актуелним поставкама мобилизацијских и ратних припрема савезних органа, али ни са најновијим прописима о архивској грађи и Архиву Југославије као „заштитара архивске грађе савезног порекла“, и да је са тог становишта био превазиђен. Значај новог упутства, на коме су радили архивисти Архива Југославије, огледао се и у томе што су конкретна решења предложена за архивску грађу и регистратурски материјал од

представника свих установа културе и заштите културних добара, која би пре доношења новог Закона о архивима помогла да се ово питање усклади у смислу примене оба закона на области архивске грађе. Од значаја је била информација да је у току израда Правилника о регистрацији архивске грађе као споменика културе.

¹²⁸⁵ *Општи закон о заштити споменика културе*, проглашен је Указом Председника Републике, П.Р. бр. 206 од 15. марта 1965. године, објављен у службеном листу СФРЈ, број 12. од 24. марта 1965. године.

¹²⁸⁶ *Општи закон о архивској грађи* проглашен је Указом Председника Републике П.Р. бр. 100 од 27. новембра 1964. године, објављен у Службеном листу СФРЈ бр 48 од 9. децембра 1964. године. Њиме је поред дефинисања архивске грађе и регистратурског материјала као извора за архивску грађу, утврђен њихов власнички статус као друштвене својина, па се као такви нису могли отуђити нити оптеретити, а архивска грађа је добила својство споменика културе. На основу Општег закона о архивској грађи, федералне јединице савезне државе су у наредном периоду донеле своје републичке Законе о архивској грађи и архивској делатности, у којима су детаљније разрадиле основне одредбе о заштити архивске грађе на својој територији.

¹²⁸⁷ *Закон о архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 46/1964.

посебног интереса за федерацију, који су се по било ком основу налазили код органа федерације.

У циљу правовремене заштите архивске грађе и регистратурског материјала за случај рата, савезне регистратуре су, уз супервизију Архива, вршиле повремене прегледе регистратурског материјала ради одабирања архивске грађе. Даље је обавеза регистратура била редовно и прописно достављање података Архиву Југославије у вези са заштитом регистратурског материјала и архивске грађе за случај рата. Архив Југославије је у склопу својих ингеренција вршио надзорну функцију у погледу припреме архивске грађе код регистратура за евентуалне ванредне и ратне околности, при томе је налагао мере за „поправку стања,“ са обавезом регистратура да исте мере спроведу.¹²⁸⁸

С обзиром на то да су се у савезним регистратурама налазиле „нагомилане велике количине регистратурског материјала и архивске грађе из ранијих година“ и у недовољно сређеном стању, *Упутством* је био предвиђен и посебан поступак за спровођење мера заштите за случај рата грађе настале до краја 1967. године. Императив је у овом случају био да регистратуре спроведу хитан поступак сређивања регистратурског материјала и архивске грађе настале до 1967. године, да изврше одабирање архивске грађе из регистратурског материјала, односно излучивање (шкартирање) делова регистратурског материјала којима је престао значај за текуће пословање, а немају својство архивске грађе. Издвајање регистратурског материјала и архивске грађе за евакуацију, у регистратури је вршила посебна комисија коју је именовао руководилац органа или организације, а чинили су је запослени који су добро познавали организацију рада органа у целини задатке и делокруг рада.¹²⁸⁹ Комисија је

¹²⁸⁸ АЈ-319-72-94: Информација о изради Упутства о припремама за заштиту регистратурског материјала и архивске грађе која се налазе код савезних органа и организација за случај рата, 1968. Једна од мера била је предаја архивске грађе савезном архиву, у роковима и према поступку који је тачно био предвиђен, како би се обезбедила њена заштита у прописаном условима Ствараоци архивске грађе Генерални секретаријат Председника Републике, органи федерације за народну одбрану, за иностране послове и за унутрашње послове, као и Централни комитет Савеза Комуниста Југославије, су у оквиру својих органа за архивске послове организовали заштиту архивске грађе за случај рата која се код њих односи, без обавезе да исту предају Архиву Југославије. У свим законским прописима после 1945. године била је остављена могућност ових савезних органа и организација да своју архивску грађу предају на чување Архиву Југославије.

¹²⁸⁹ Посебно, планови одбране у регистратурама и архиву су, између осталог, садржала ратну систематизацију радних места, обзиром да су тада по важећим законима настављали рад и у ратним условима (са тачним задужењима сваком запосленог), резервну или ратну локацију за измештање класификоване архивске грађе, списак грађе која се евакуише, обезбеђење металних сандука за паковање грађе, обезбеђење транспортних средстава, радне снаге за утовар и истовар, мере физичког обезбеђења и материјално-техничко обезбеђење грађе која је остала у архиву. Видети више: Милош Марић, *Заштита архивске грађе у ратним условима и стечена искуства из последњег рата*, у: „Архивска грађа као извор за историју“, Зборник радова са Међународног научног скупа, Архив Србије, Београд, 2000, 207-208.

претходно тријарисану архивску грађу, сада предложену за евакуацију, разврставала у две групе. У групу I су спадала документа неопходна за текући рад органа и организација у току рата, а у групу II - документа која садрже „такве податке због којих не би смели да падну непријатељу у руке“, чији рок чувања још увек није истекао или их треба трајно чувати, а нису доспели за предају Архиву Југославије.

Сходно класификацији по наведеним групама, јасно је да су прву групу аката формирали они органи и организацији који су настављали рад у ратним околностима, док су делове своје архиве сврставали, у другу групу, савезни органи и организације који су претходно утврдили да уопште поседују документацију таквог значаја чија би безбедност морала бити безусловно обезбеђена. Издвојена документа за евакуацију су се обележавала и пописивала у складу са начином како је то утврдио Архив Југославије.¹²⁹⁰

Основи методологије заштите оперативне архиве, односно оне која је настајала почев од 1968. године, заснивали су се такође на сређивању и попису целокупног регистратурског материјала насталог у току једне године, излучивању делова који немају својство архивске грађе, разврставању и издвајању регистратурског материјала за евакуацију, према групи I и II, на годишњем нивоу, периодичном одабирању архивске грађе из регистратурског материјала. Ревизија целокупног регистратурског материјала који је класификован по датим групама за евакуацију у случају рата савезне регистратуре су вршиле на сваке три године почев од 1969. године, комисијски и у сарадњи са Архивом Југославије.

Прописаних се правила придржавао и Архив Југославије, у рангу савезних организација, који је такође израдио свој мобилизациони план, не само као стваралац архивске грађе и регистратурског материјала, већ и као установа у којој се чува културно добро - архивска грађа различити органа федерације и државних надлештава Краљевине Југославије. Веома важна улога савезног архива огледала се у тумачењу *Упутства* и стручна помоћ коју је у овом домену пружао савезним регистратурама. Један од начина заштите архивске грађе у време рата и ратне опасности, па и у ванредним околностима било је њено микрофилмовање и измештање микрофилмова на безбедне локације, по

¹²⁹⁰ АЈ-319-72-94: Нацрт Упутства о припремама за заштиту регистратурског материјала и архивске грађе која се налазе код савезних органа и организација за случај рата, 1968. Таква квалификација архивске грађе била је у вези са делатношћу савезне регистратуре, значајем њених задатака и функција, као и са карактером документације која се формира током делатности ових регистратура. Целокупну документацију о овом стручном послу савезне регистратуре су достављале Архиву Југославије, а одељењу за мобилизације припреме савезних органа и податке о укупној количини у дужним метрима регистратурског материјала и архивске грађе класификоване у оквиру групе I. Рок за реализацију ових заштитних послова за грађу насталу до краја 1967. године утврђен је закључно са 31. децембром 1969. године.

посебној процедури, о чему је Архив Југославије био надлежан да изради основне стручне смернице. У целини, непоступање савезног архива и савезних регистратура по прописима о заштити архивске грађе и регистратурског материјала за случај рата, било је санкционисано одредбама *Закона о народној одбрани и Кривичним законом*.¹²⁹¹

У сагласности са међународним Конвенцијама, 1972. године је издато *Упутство оружаним снагама Југославије о примени међународног ратног права*.¹²⁹² Југославија је према својим међународним обавезама, у одељку о кривичним делима против човечности и међународног права, прописала да повреде ратног права наведене у *Упутству оружаним снагама*, представљају кривична дела (као што је уништавање културних и историјских споменика и злоупотреба међународних знакова) за које су предвиђене казне.

Законом о Архиву Југославије (1973) је конкретно предвиђена обавеза Архива Југославије да се, поред осталих стручних послова, стара о припрема за заштиту архивске грађе од интереса за савезну државу за „случај ратног стања, у складу са прописима које о томе доноси Савезно извршно веће односно савезна влада”.¹²⁹³ У програмским оријентацијама и плановима рада Архива Југославије, налазиле су се и посебне целине задатака на припреми заштите архивске грађе од значаја за федерацију, за случај рата и ванредних прилика. Овом заштитом је била обухваћена заштита архивске

¹²⁹¹ АЈ-319-72-94: Упутство о припремама за заштиту регистратурског материјала и архивске грађе која се налазе код савезних органа и организација за случај рата, 1968. Одређене обавезе савезних органа су се односиле и на поступање са архивском грађом и регистратурским материјалом у случају проглашења мобилизације. У тим случајевима, мобилизационим плановима је било утврђено место и начин чувања издвојене архивске грађе и регистратурског материјала по групама са утврђеним лицем одговорним као и поступак евакуације издвојене архивске грађе и регистратурског материјала групе I. О грађи из ове групе као и оној која је настајала у току рата делатношћу савезних органа и организација, старали су се савезни органи до предаје Архиву Југославије, а из овог регистратурског материјала нису могли да врше излучивање. У свим плановима савезни органи и организације су се придржавали међународних Конвенција о заштити културних добара у случају оружаног сукоба и упутствима која се о том дати надлежни орган народне одбране и Архив Југославије.

¹²⁹² *Упутство оружаним снагама Југославије о примени међународног ратног права*, Службени војни листу број 2/1972. године, објављено у посебној публикацији под истим називом 1972 године у Београду, у издању Службеног војног листа. В. Бргуљан, *нав. дело*, 171. Заштита културних добара је подразумевала да приликом „бомбардовања брањених места морају бити предузете све потребне мере да се заштите културна добра и зграде намењене верским обредима (цркве и храмови) уколико нису употребљени у војне сврхе“. Одређујући појам културног добра у смислу Упутства, у делу који се односи на покретна културна добра од великог значаја за културну баштину сваког народа, поред других споменика, сврстани су и „рукописи, архиви...као и научне колекције и важне колекције књиге“. Као непокретна културна добра сматрају се зграде чија је главна намена чување и излагање покретних културних добара као то су музеји библиотеке, археолошка складишта као и складишта одређена за склањање покретних културних добара у случају оружаног сукоба. Културна су добра морала бити обележена посебним знаком за заштиту културних добара а забрањено је предузимање непријатељских аката против културних добара. Императивна војна потреба је била изузетак у допуштености напада на културна добра. О заштити културних добара у оружаном сукобу су се старали надлежни југословенски органи односно служба за чување историјских споменика.

¹²⁹³ *Закона о Архиву Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр. 6/1973.

грађе преузете у Архив, као и оне која се налазила код савезних органа.¹²⁹⁴ Заснивајући се на општим одредбама архивског закона, делатност савезних регистратура и архива се одвијала и на основу *Закона о народној одбрани (1969)* и прописа донетих на основу њега, односно прописа Савезног извршног већа о начину припремања и заштите у ванредним приликама архивске грађе федерације.¹²⁹⁵

Предузете заштитне мере су се односиле на Припрему и заштиту грађе која се налази код савезних органа, као један вид, и припрема и заштита архивске грађе преузете у Архив од савезних органа и организација, као други вид заштите. Први вид, као део превентивне заштите архивске грађе савезних органа, представљао је истовремено обавезу самих ствараоца или ималаца, али и Архива Југославије. Обухватао је:

1. проверу како се код савезних органа спроводе постојећи прописи о припремама и заштити архивске грађе од посебног значаја за федерацију у ванредним приликама, као и предузимање прописаних мера, уколико има пропуста у овом делу заштите,

2. ближе појашњење и пружање стручне помоћи по одређеним питањима у спровођењу прописа о заштити архивске грађе у ванредним приликама, на захтев савезних регистратура, и

3. праћење израде пописа и других података о грађи која се посебно штити у ванредним приликама у савезним органима, а на основу тих сазнања и употпуњавање документације Архива о тој грађи.

Други вид, као део заштите архивске грађе савезних органа преузете у Архив, је обухватао:

1. утврђивање фондова Архива у којима се налази грађа коју треба посебно заштити у ванредним приликама,

2. евидентирање, на утврђени начин, фондова и грађе у оквиру фондова коју треба заштити у ванредним приликама и употпуњавање евиденције и документације о тој грађи,

¹²⁹⁴ АЈ-319-72-94: Образложење Програма делатности Архива Југославије за 1971. годину. Доследно спровођење ових прописа представљало је проширење делатности савезног архива, захтевало је већу ангажованост архивских стручњака на решавању начелних као и конкретних проблема и задатака које је овај вид заштите архивске грађе захтевао.

¹²⁹⁵ *Закон о народној одбрани*, Службени лист СФРЈ, бр. 8/1969, касније *Закон о општенародној одбрани*, Службени лист СФРЈ, бр. 21/1982, 35/1991. АЈ-319-72-94: Образложење Програма делатности Архива Југославије на вршењу службе заштите архивске грађе и регистратурског материјала од посебног интереса за федерацију са прегледом цена коштања извршена појединих задатака утврђених програмом у 1970. години.

3. обележавање, лоцирање у одговарајући депо грађе коју треба посебно штитити у ванредним околностима, уз утврђивање мера за њено чување, одржавање и коришћење, као и мере њене заштите у ванредним приликама.¹²⁹⁶

Архив је обезбеђивао потребне организационо-кадровске и материјално-техничке услове за припрему односно заштиту архивске грађе федерације у ванредним приликама, што је подразумевало и одговарајућу спремност архива за цивилну заштиту односно народну одбрану.¹²⁹⁷ Реферат за припрему архивске грађе за случај рата, формиран у оквиру Одељења за одабирање, прикупљање, одржавање и чување архивске грађе, је после новина у прописима о Архиву Југославије, 1974. године извршио анализу спровођења Закључака СИБ-а о припремама заштите архивске грађе федерације за случај рата, стеченог искуства у претходном периоду и уочених проблема у примени Закључака СИБ-а.¹²⁹⁸ Тада је уочена потреба за новим прописом о заштити архивске грађе федерације за случај рата, обзиром да поменути закључцима није била обухваћена грађа федерације у целини. Такође, у оквиру нових решења је био неопходно израдити и посебан програм заштите грађе федерације за случај ванредних околности, ратне опасности, рата.¹²⁹⁹

У наредним годинама се наставио рад на мобилизацијским припремама у складу са одговарајућим прописима и текућим упутствима надлежних органа, у циљу одржавања Архива у одговарајућој спремности за народну одбрану, односно цивилну заштиту. Допуњен је мобилизациони план и усклађен са одговарајућим надлежним органима, практиковале су се вежбе у оквиру програма СИБ-а, као и основна обука припадника јединица цивилне заштите (1974. године је 34 радника архива завршило ову обуку), израђен је план адаптације просторија за заштиту људства и архивске грађе за

¹²⁹⁶ АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину. Архив Југославије је сарађивао са надлежним органима на истраживању искустава из југословенске праксе али и праксе иностраних земаља у вези са заштитом архивске грађе у ванредним приликама, а ради што ефикаснијег спровођења прописа о заштити од стране савезних органа управе и Архива, као и ради даљег развоја целокупне концепције ове врсте заштите архивске грађе.

¹²⁹⁷ АЈ-312-72-94: Предлог програма делатности архива Југославије за 1971. годину Програм рада Архива Југославије за 1972. годину. АЈ-312-72-94: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1971. годину до 30. јуна 1971. С обзиром на своју надлежности и задатке код заштите архивске грађе за случај рата, представници Архива Југославије су своја искуства и предлоге саопштили на савезном саветовању у Задру који је организован 1972. године.

¹²⁹⁸ АЈ-312-72-94: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1971. годину до 30. јуна 1971. АЈ-130-Ф286: Програм и Извештај о раду Архива Југославије за 1976. годину. Послови припреме архивске грађе за случај рада је после 1973. Конкретни проблеми заштите архивске грађе федерације у ванредним приликама су били предмет разматрања представника архива и са надлежним органима СИБ-а, а вршена је размена искустава и мишљења са представницима републичких архива.

¹²⁹⁹ АЈ-130-Ф386: Програм рада архива Југославије за 1974. годину Нацрт упутства је израђен, али у току 1974. године није донет, због чега је у Архиву Југославије сачињена привремена инструкција за спровођење Закључака СИБ-а о поступању са архивском грађом федерације за случај рата.

случај рада, образован је Одбор за самозаштиту са изработом Правилника о његовом раду и друге нормативе у вези са самозаштитом, радило се на набавци опреме за јединицу цивилне заштите. У сагласности са надлежним органима СИБ-а је сачињен посебан програм заштите архивске грађе федерације за случај рата. Као вид мера из области самозаштите, била су организована посебна дежурства за обезбеђење објекта Архива, одређених просторија контрола противпожарних апарата, израђен план обезбеђења подрумских просторија и приземља зграде, вршене редовне контроле објеката за посебну заштиту архивске грађе.¹³⁰⁰

Једну од претходних стручних операција у циљу заштите архивске грађе у мирнодопским и ратним условима, представљало је свакако сређивање и комплетна обрада архивске грађе преузетих фондова савезних органа и организација. Архив Југославије је вршио непосредну проверу, уз пружање неопходне стручне помоћи, како се спроводе прописане мере о припремама заштите архивске грађе за случај рада код савезних регистратура (органи и организације). У овом је сегменту заштите приоритет придаван савезним органима управе, па је тако за 1977. годину било предвиђено 10 савезних регистратура управе за ову област рада што је представљало 59% укупно планираних регистратура за ту годину (20 савезних органа и организација).¹³⁰¹ Током 1977. године су, у сарадњи са надлежним органима и службама федерације, били усаглашени ставови за доношење нових прописа и пратећих упутстава о заштити архивске грађе за случај рата. У том је циљу је детаљно проучаван систем заштите и припремљен текст новог упутства о заштити архивске грађе и регистратурског материјала за случај непосредне ратне опасности и у рату које је требало да се донесе током 1979. године. Архив Југославије је на годишњем нивоу пружио стручну помоћ у десет савезних регистратурама, посебно Председништву СФРЈ и Управи зграда

¹³⁰⁰ АЈ-130-Ф386: Извештај о извршењу програма рада Архива Југославије за 1976. годину уговореног са Савезним комитетом за науку и културу, бр. 02-292/1 од 15. децембар 1976. Изработом инвентара пружена је прилика да се на погоднији начин и са већом сигурношћу утврди које делове архивских фондова треба посебно штитити у случају рата.

¹³⁰¹ АЈ-130-Ф386: Програм рада Архива Југославије за 1977. годину. Такође су устројене, вођене и редовно употпуњавање прописане евиденције и документација реферата за припрему архивске грађе за случај рата, у складу са општим и текућим упутствима надлежних органа. Методологија евидентирања архивске грађе за посебну заштиту у случају рада је подразумевала коначну сређеност и инвентарисане архивске фондове. У тим случајевима је референт за припреме архивске грађе за случај рада у сарадњи са Одељењем за сређивање и обраду, на основу инвентара утврђивао које делове сређених фондова треба посебно штитити у случају рата.

савезних органа и организација, у вези микрофилмовања „у сигурносне сврхе архивске“ грађе коју треба посебно заштитити.¹³⁰²

У последњој декади југословенске федерације је такође била придавана пажња спровођењу прописа о заштити архивске грађе и регистратурског материјала за случај непосредне ратне опасности и у рату. Утврђивање грађе коју треба заштитити за случај непосредне ратне опасности и у рату се и даље вршило комисијски, актуелна је била брига о смештају и начину коришћења фондова и грађе која има посебан третман. Грађа која је требало да буде заштићена за време рата је евидентирана по степенима значаја, ознакама предвиђеним прописима о народној одбрани и *Упутством* које је, по концепцији Архива Југославије донело Савезно извршно веће.¹³⁰³

Савезно јавно тужилаштво је 1980. године доставило извештај о спровођењу закључака СИВ-а у вези са заштитом архивске грађе у случају непосредне ратне опасности и у рату. Сходно тиме је заједничка комисија састављена од представника Савезног јавног тужилаштва и Архива Југославије извршила обилазак ове регистратуре у смислу провере стања припреме и примене закључак СИВ-а у погледу заштите архивске грађе у непосредног ратној опасности или рату. Архив Југославије је, у конкретном случају, пружио стручну помоћ и упознао регистратуру са њеним обавезама у области посебне заштите архивске грађе и регистратурског материјала.¹³⁰⁴ На примеру Савезног суда, утврдили смо постојање обавезе савезних органа и организација да своје Планове одбране ускладе са Планом одбране Савезног извршног већа према закључцима донетим на седници СИВ-а, 1982. године. На основу тога је Савезни суд 1982. године сачинио План одбрамбених припрема за случај непосредне ратне опасности и ратног тања, који је садржао више докумената са одговарајућим прилозима који су достављени СИВ-у на сагласност.¹³⁰⁵

Законом о архивској грађи федерације је 1986. године преузео и нешто конкретније предвидео посебну заштиту архивске грађе и регистратурског материјала савезног карактера. Она се огледала у прописаној обавези савезних органа и

¹³⁰² АЈ-130-Ф386: Реализација програмских задатака Архива Југославије у 1978. години. Истовремено је и у самом Архиву формирана посебна комисија, чији се рад односио на утврђивање фондова и делова фондова које треба заштитити у случају рата.

¹³⁰³ АЈ-130-Ф386: Програмска оријентација Архива Југославије за 1981. годину.

¹³⁰⁴ АЈ- 212-20-19: Строго поверљива архива, година 1979-1980, акт бр. стр. пов. 6/80, од 4. марта 1980. Том приликом је констатовано да ова савезна регистратура „није поступила по закључцима СИВ-а, јер исте није примила, па с тога није ни била упозната“.

¹³⁰⁵ АЈ, 215, ф. Поверљиво, стр.пов. бр. 4/82. од 15.01.1982. Планови одбране су се темељили на низу законских и подзаконских прописа савезног карактера о народној одредби, одлукама Председништва СФРЈ о утврђивању докумената Плана одбране СФРЈ.

организација као стваралаца да „обезбеде и спровode посебну заштиту своје документације за време ратног стања или у случају непосредне ратне опасности“.¹³⁰⁶ Убрзо по доношењу *Закона*, уследило је ново *Упутство о примени правила међународног ратног права у оружаним снагама Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, 1988. године.¹³⁰⁷ Суштински се новим *Упутством* није разликовала методологија односа војних снага према културним добрима у случају рата или непосредне ратне опасности: дефинисана су културна добра, у оквиру којих се налазила и архивска грађа. Уочено је да су изостале одредбе које су у претходном *Упутству* (1972) предвиђале казне за уништавање културних и историјских споменика и злоупотребу међународних знакова за ова добра као кривична дела против човечности и међународног права, према југословенској кривично-правној материји. Такође није био евидентиран одељак који би се односио на заштиту културних добара као „брањених места“ у случају бомбардовања окупиране територије.¹³⁰⁸ Да ли је на тај начин извршена либерализација поступања војних снага у ратним околностима према добрима и имовини било које стране у сукобу, која је довела до обезбеђивања легитимних основа за тада већ врло извесна ратна разарања цивилизацијских, историјских и културних достигнућа, по којима се данас препознаје крај 20. и почетак 21. века? За разлику од других, пре свега политичких структура конститутивних делова југословенске државе, па и дела савезне власти, архивски стручњаци су разумели опасност која је претила да руинира деценије напора и девастира архивских фонд југословенске државе. Стога су интензивније припреме за заштиту архивске грађе у ратним околностима обележиле не само делатност Архива Југославије већ и савезних регистратура, у периоду од 1980. до 1991. године.

У функцији остваривања својих задатака на заштити архивске грађе у посебним околностима и ванредним ситуацијама, Архив Југославије је почетком деведесетих година израдио *Преглед категорија регистратурског материјала које се односе на општенародну одбрану и друштвену самозаштиту у листама категорија*

¹³⁰⁶ *Закон о архивској грађи федерације*, Службени лист СФРЈ, бр. 11/1986. Ови су органи израђивали планове одбране у који ма су утврђивали обавезно и мере за благовремену припрему и заштиту архивске грађе и регистратурског материјала у случајевима ратног стања или непосредне ратне опасности. Савезно извршно веће је прописивало посебне мере заштите у овим случајевима, које су биле обавезујуће за савезне органе и организације.

¹³⁰⁷ *Упутство о примени правила међународног ратног права у оружаним снагама Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, Службени војни лист, број 10/1988. Забрана на пријатељских аката је била изричита у случају архивске грађе и других културни добара, на којима је постојала прописана ознака у том смислу. Утврђени су били и случајеви када је дозвољен напад „на објекте који представљају културно добро“ односно надлежност југословенских органа у погледу културних добара за време рата.

¹³⁰⁸ Овим је одредбама Закона била коначно направљена веза између међународних Конвенција о заштити архивске грађе.

регистратурског материјала са роковима чувања у савезним органима и организацијама. То је значило обавезу за савезне регистратуре да у оквиру својих Листи категорија регистратурског материјала уврсте документацију која је „прегледом предвиђена, а садржински се односи на област општенародне одбране и друштвене самозаштите“ правног лица. У *Прегледу* се поред врста, назива и садржаја документације одбране налазила ознака категоризације односно рок чувања исте, из чега се види да је реч о документацији трајног или трајно оперативног карактера, односно са роком чувања од 5 до 10 година (и то само за материјале везане за поправку и одржавање опреме за ОНО и ДСЗ, финансирање ове области и пратеће материјале). Документацију, у Листи категорија регистратуре, са трајним карактером Архив Југославије је већ вредновао као архивску грађу, културно добро које се по приоритету штити у ванредним околностима.

Разлози за израду поменутог *Прегледа* којим се разрађивало поглавље општенародне одбране и друштвене самозаштите у листама категорија регистратурског материјала са роковима чувања савезних органа и организације, биле су обавезе које предвиђају посебни прописи о заштити регистратурског материјала и архивске грађе ових органа. Издвојили смо категорије регистратурског материјала из *Прегледа* које имају карактер трајног чувања. Оне се односе на самоуправна и општа акта донета у савезном органу или организацији, која се односе на општенародну одбрану и друштвену самозаштиту, елаборате, анализе и информације, годишње или дугорочније планове рада и развоја, као и извештаји о народној одбрани, планирање и реализацију обуке, материјали везани за изградњу, закуп, одржавање и заштиту посебних објеката и посебно материјали везани за посебну заштиту регистратурског материјала и архивске грађе.¹³⁰⁹ Обавеза савезних регистратура је била да регистратурски материјал са административним ознакама степена тајности, а који се не односи специфично на народну одбрану и самозаштиту, обавезно буду обухваћене листама категорија

¹³⁰⁹ АЈ-130, Инвентар фонда. Преглед категорија регистратурског материјала које се односе на општенародну одбрану и друштвену самозаштиту у листама категорија регистратурског материјала са роковима чувања у савезним органима и организацијама, усвојен на седници Колегијума Архива 8. новембра 1990. године. Прописи су предвиђали да се врши валоризација целокупног регистратурског материјала који настаје или се налазио у савезним регистратурама, без обзира на карактер његовог садржаја и административне ознаке степена поверљивости. У тадашњој пракси, поглавља која су се односила на ОНО и ДСЗ, а која углавном садрже све листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања, односно регистратурски материјал из тих поглавља није био категорисан нити му је утврђиван рок чувања. Уместо рока чувања за цело поглавље је у листама била навођена клаузула „према посебним прописима“.

регистратурског материјала у оквиру поглавља те листе које се односе на целокупну делатност савезног орган или организације.¹³¹⁰

На основу својих овлашћења према *Уредби СИБ-а о посебним мерама заштите регистратурског материјала и архивске грађе федерације* Е. П. Бр. 721 од 26. октобра 1989. године. Архив Југославије је почетком 1991. године извршио надзор над радом Савезног јавног тужилаштва у погледу спровођења посебних мера заштите регистратурског материјала и архивске грађе категорисаних према Упутству ознакама „Е“, „Е-1“ и „И“. Садржина записника који је том приликом сачињен, говори о обавезама регистратуре, степену и обиму њеног реализовања, грађи која је предмет посебне заштите и томе да ли је регистратура применила односно поступила према одредба упутства о посебним мерама заштите. Увидом у записник, нађено је да Савезно јавно тужилаштво није у целини поступило према *Уредби* и упутству о припреми архивске грађе и регистратурског материјала за заштиту у случају ратне опасности или рата.¹³¹¹

На основу нађеног стања, имајући у виду проблеме са којима су се савезни органи суочавали у погледу обиља документације која је настајала умножавањем органа и њихових радних целина, повећањем извршилаца и стварањем масовне документације шаблонског карактера, ситуација у Савезном јавном тужилаштву је углавном била слична и у другим савезним органима и организацијама. Неправилности које су констатоване захтевале су налагање одређених мера и њихова реализација у оптималним роковима је подразумевала обезбеђивање услова за спровођење посебних мера заштите према *Уредби о посебним мерама заштите регистратурског материјала и архивске грађе федерације*. Веома је значајно за савезне регистратуре било усаглашавање листи

¹³¹⁰ АЈ-130, Инвентар фонда. АЈ-215, Досије фонда. Преглед категорија регистратурског материјала које се односе на општенародну одбрану и друштвену самозаштиту у листама категорија регистратурског материјала са роковима чувања у савезним органима и организацијама, усвојен на седници Колегијума Архива 8. новембра 1990. године.

¹³¹¹ *Уредба СИБ-а о посебним мерама заштите регистратурског материјала и архивске грађе федерације*, у Службеном листу СФРЈ – пов.гласило бр. 43/89. АЈ-215-20-19: Иако је овај стваралац обезбедио благовремену припрему и спровођење посебних мера заштите у својим Плану одбране и образовао Комисију за утврђивање критеријума за категорисана документа „R“, „Е“, Е-1“ и „I“, комисија није донела акт за утврђивање критеријума по датој класификацији нити је о томе обавестила Архив Југославије као надлежан. У вези са тиме су изостали и стручно-технички послови на спровођену мера заштите који подразумевају издвајање, означавање, попис, смештај, ревизију, микрофилмовање, лоцирање нити издвајање, означавање, сређивање или пописивање, смештај у фасцикле са одговарајућим редоследом, означавање инвентари јединица, попис инвентари јединица са одговарајућем садржајем тока пописа нити је попис документа „Е“ и „И“ достављен Архиву, категорисаних докумената. Листа категорија овог ствараоца није обухватила и категорисана документа са наведеним ознакама, веома скромна је била опремљеност савезних органа техником за микрофилмовање онемогућила је да се микрофилмују архивска документа „Е“ и „И“ групе ради доставе микрофилмова Архиву Југославије, иако су били обезбеђени одговарајући сандуци за евакуацију тих докумената. Један део документације категорисане ознакама „Е“ и „И“ регистратура је предала Архиву Југославије, а стручни надзор поводом ове врсте заштите архивске грађе је био уредно омогућен.

категорија према *Закону о архивској грађи федерације*, прописима донетим на основу њега, *Прегледом категорија регистратурског материјала из области општенародне одбране и друштвене самозащите*, као и означавање регистратурског материјала ознакама тајности уколико исти није био обухваћен категоризацијом предвиђено Листом категорија. Одабирање архивске грађе и њена предаја Архиву Југославије, као и излучивање безвредног регистратурског материјала, из сређеног регистратурског материјала, били су услови да се архивска грађа и регистратурски материјал савезних органа правилно сачува за случај рата и ратне опасности.¹³¹²

За потребе категоризација архивске грађе и регистратурског материјала за случај ратних околности, у регистратурама се примењивала незаобилазна *Уредба СИБ-а о критеријумима за утврђивање података значајних за народну одбрану и о мерама заштите таквих података*.¹³¹³ Према Уредби „државни органи, ОУР-а и други организације према критеријумима прописаним овом Уредбом врше процену података и одређују сваком тајном податку Народне одбране врсту тајне, степен тајности и мере заштите“. Прописи о народној одбрани су такође били од значаја је су одређивали које су то институције-регистратуре чија је делатност и функције од посебног значаја за општенародну одбрану земље, тиме и њену безбедност у целини, тако да ове институције у целини, поготову документа из наведених функција су од посебног значаја за одбрану и безбедност земље.¹³¹⁴

¹³¹² АЈ-215 -20- 19: Записник о извршеном надзору над радом савезног органа-организације у погледу спровођења посебних мера заштите регистратурског материјала и архивске грађе „Е“, „Е-1“, и „И“, који је архив Југославије сачинио 4. фебруара 1991. године, зав. бр. код регистратуре 4.02. 1991, сп 3/91.

¹³¹³ *Уредба СИБ-а о критеријумима за утврђивање података значајних за народну одбрану и о мерама заштите таквих података*, Службени лист СФРЈ, бр. 6/1975.

¹³¹⁴ Архив Србије, *Служба за заштиту архивске грађе ван архива*, Билтен бр. 7. Заштита архивске грађе ван архива (материјали са саветовања), Београд, 1986, 15-23. На саветовању архивских радника на заштити архивске грађе ван архива у Републици Србији одржаном 8. 12. 1986. Године била су истакнути проблеми са којим су се суочавали републички и регионални архиви на овој територији у погледу спровођења прописа о заштити архивске грађе у случају ратне опасности, рата или ванредних околности. Истакнути су недостаци настали из „субјективних и објективних разлога“, као што је чињеница да код „великог броја регистратура нису били испуњени основни предуслови за реализацију ове активности, почев од тога да архивска грађа и регистратурски материјал нису били сређени и пописани, нема листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања на основу чега би се извршила категоризација архивске грађе и регистратурског материјала и потом издвајање, пописивање и микрофилмовање одређених категорија материјала“. Критеријуми за категорисање институција и нарочито њиховог писаног и другог материјала нису били сасвим јасни нити довољно утврђени. Архивски кадар на пословима заштите архивске грађе ван архива, недовољно бројчан, недостатак финансијских средстава за реализацију мера о заштити архивске грађе и регистратурског материјала за случај непосредне ратне опасности и у рату, као и најважније, однос стваралаца архивске грађе и надлежних органа према овим обавезама, почев од несхватања значаја овог посла, неорганизованости, недовољно присутне свести о последицама које овакав однос може да има у случају непосредне ратне опасности, рату или другим ванредним околностима.

Временска дистанца вреднује архивску грађу као историјски извор, као што вреднује и прегнућа архивске службе југословенске федерације на очувању целине државног архивског фонда. Последња деценија трајања југословенске државе обележена је низом догађаја који су представљали кулминацију њене девастације, разарања и најзад довели до распада земље и образовања више самосталних државних заједница. И поред проблема у којима се Југославија налазила у времену 1980-1991. година, карактеристика од значаја за очување архивске грађе државног порекла била је нормативно и струковно формирање посебног система заштите архивске грађе која је настајала радом највиших државних надлештава Краљевине Југославије као и савезних органа федералне заједнице. Одлучујући савезни органи су имали разумевање према апелима архивске струке у земљи, (или су превладала, бар у овој материји, далековида промишљања), те су схватили као нужност да се најпре законодавно, потом и струковно, дефинише и заокружи статус архивске грађе од интереса за федерацију. Посредством Архива Југославије и других посебних савезних архива и архивских одељења, савезна држава је успела да сачува богат архивски фонд као историјско сведочанство настанка, утемељавања, трансформација и голготе југословенске државе. На примеру заштите архивске грађе чији је југословенска федерација била творац, упркос разним другим аномалијама или успесима, сасвим је необорива тврдња да се радило о озбиљном државном архивском систему, захваљујући коме је југословенски архивски фонд још увек заснован на начелу целовитости, органског јединства и принципа порекла архивске грађе.

6. АРХИВСКА ГРАЂА ДРЖАВНЕ ПРОВЕНИЈЕНЦИЈЕ ПОД ПОСЕБНИМ РЕЖИМОМ ЗАШТИТЕ

Југословенско архивско законодавство је од првих норматива омогућавало посебну или издвојену заштиту архивске грађе државне провенијенције, која је настајала радом појединих савезних и републичких органа и организација. *Општи закон о архивској грађи (1964)* је предвидео да службу заштите архивске грађе врше „архиви као установе“, али је истовремено оставио „начелни“ изузетак, према коме се „архивска грађа могла поверити и поједином органу или организацији у чијем је раду настала, или другој организацији“. *Закон о архивској грађи федерације* је 1986. године прокламовао нормативу везану за архивску грађу под „посебним режимом“ заштите, чиме је одређену архивску грађу савезне провенијенције изместио из надлежности Архив Југославије. На основу тога су одређене савезне регистратуре, као што су Савез комуниста Југославије, савезних орган управе надлежан за иностране послове, савезни орган управе надлежан за унутрашње послове, Савезни секретаријат за народну одбрану и оружане снаге СФРЈ, задржале и користиле законом дато им право и овлашћење да архивску грађу и регистратурски/документарни материјал чувају и штите у свом простору, или у свом посебном архиву, без обавеза да је после предвиђеног рока предају на даљи поступак савезном државном архиву општег карактера. Такође се посебна савезна установа старала о архиви Јосипа Броза Тита. Законом, међутим, није била искључена могућност да поједине од „изузетих“ савезних регистратура послове заштите своје архивске грађе повере и Архиву Југославије.¹³¹⁵

6.1. Идеологија у држави - архивска грађа партијских органа и организација „од државног значаја“

Сабирање и заштита архивске грађе партијских органа и организација у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији су сматрани једним од веома важних задатака архива, научних институција, историчара, архивиста. С обзиром на значај и улогу Комунистичке Партије Југославије/Савеза комуниста Југославије, Савеза комунистичке омладине Југославије/Социјалистичка омладина Југославије, у организовању, вођењу и окончању народноослободилачке борбе и ослобођењу земље у

¹³¹⁵ *Закон о архивској грађи федерације*, Службени лист СФРЈ, бр. 11/1986.

Другом светском рату и целокупном даљем развојном процесу савезне Југославије, било је разумљиво одређење већине научних радника у погледу приоритета историјских извора, те њихове стручне и научне обраде. Поред ове две организације, несумњиви значај у друштвено-политичком животу социјалистичке Југославије су имали *Социјалистички савез радног народа Југославије* (ССРНЈ), *Савез синдиката Југославије* (ССЈ), *Савез удружења бораčkih организација* (СУБНОР), *Антифашистички фронт жена* (АФЖ) као ствараоцима архивске грађе друштвено-политичких организација.¹³¹⁶

Улога друштвено-политичких организација у послератном периоду је обезбеђивала посебан значај њиховим писаним документима. Историјска документација настала у централним институцијама и руководством комунистичког покрета сматрана је „опште југословенском културном историјском драгоценошћу и сведочанством о борби за револуционарни преображај и изградњу социјалистичке Југославије“.¹³¹⁷ Грађа ових организација, посебно КПЈ/СКЈ садржи важне историјске податке без којих заиста није могуће релевантно проучавати историју југословенске федерације.¹³¹⁸ Комунистичка партија Југославије (КПЈ), образована на Конгресу уједињења 1919. године, несумњиво је из Другог светског рата изашла као доминантна политичка и идејна снага југословенског друштва, са безрезервном подршком највећег дела „народних маса“ и историјом која ће се подробно изучавати у социјалистичком образовном систему. КПЈ је имала руководећу улогу у југословенској армији, органима нове власти, масовним политичким и друштвеним организацијама.¹³¹⁹ Дубока „сраслост“ југословенског државног апарата са партијским идеологијом или „идеологија у држави“, манифестовала се у чињеници да су на највишим форумима и

¹³¹⁶ Милован Босић, *Архивска грађа друштвено-политичких организација, сређивање грађе – класификација и систематизација*, у: „Архивски преглед“, 2/1969, Београд, 1969, 11-22.

¹³¹⁷ Архив Србије, а.ф. Друштво архивских радника Србије, Пројекат издавања историјске грађе СКЈ (централних органа КПЈ/СКЈ, СКОЈ-а и револуционарних синдиката Југославије), који је сачинило Одбор Председништва ЦКСКЈ за издавање историјске грађе СКЈ, у Београду 1979. године

¹³¹⁸ У документима Централног комитета Комунистичке партије Југославије насталим за време Другог светског рата проналазимо основне смернице организације народне власти и структурирања будуће југословенске државе на федеративном принципу. Документује се да је улога Комунистичке партије Југославије била кључна у коренитој промени друштвено-политичког и економског система Југославије, која је по окончању немачке окупације добила сасвим другачије уставно-правне облике. Видети више: Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југословенски федерализам, идеје и стварност*, 789-790. Извод из седнице Централног комитета КПЈ, 16-18. октобра 1943, део архивске грађе фонда ЦК КПЈ, који је сабран, сређен, обрађен и чуван у Архиву ЦК СКЈ, до предаје Архиву Југославије, по престанку СФРЈ.

¹³¹⁹ Pero Morača, Dušan Bilandžić, Stanislav Stojanović, *Istorija Saveza komunista Jugoslavije* (kratak pregled), IP RAD; Beograd, 1976, 167-168. Свој углед је баштинила и на чињеници да је у току рата изгубила две трећине свог доратног чланства али је у току ратних година у партијско чланство примљено око 50.000 нових чланова, тако да је „пријемом проверених бораца у своје редове“ на крају рата бројила више од 140.000 чланова.

органима водеће (и једине) политичке организације разматрана најбитнија питања из области друштвено-економских, политичких, идејно-васпитних, образовних, културних, међународних и унутрашњих односа. Из тог разлога је архивска грађа партијског порекла веома важан историјски извор не само за изучавање историје партијског живота у Југославији, већ и свеукупног развитака југословенске социјалистичке државе.¹³²⁰

Скоро одмах после устројавање мреже архива у Југославији, почело је прикупљање и евидентирање архивске грађе која се односи на Комунистичку партију/Савез комуниста Југославије и раднички покрет.¹³²¹ С обзиром на проблеме са којима се суочавала архивска служба у Југославији, и сама тек у повоју, а указујући на значај документације о друштвено-политичким организацијама и народноослободилачком и радничком покрету, и вероватно, страх од затирања „револуционарних подухвата“ од стране неистомишљеника код друштвено-политичких структура је преовладало мишљење да се прикупљање, чување и обрада грађа партијске провенијенције повери органима Комунистичке партије, односно других друштвено-политичких и борацких организација.¹³²² Југословенски архивски прописи су такву могућност дозвољавали.

¹³²⁰ *Архивски фондови и збирке у Архивима и архивским одељењима СФРЈ, Савезни архиви*, Београд, 1978, 68. Bogdan Lekić, *Архивска грађа друштвено-политичких организација*, у: „Архивист“, година XIX/1969- br.1. 28-29. Sredoje Lalić, *Zaštićenost arhivskih fondova Saveza komunista i društveno-političkih organizacija i mogućnost njihovog kompletiranja i rekonstrukcije u arhivima u SFRJ*, у: „Архивист“ XXVII, 2/77, Београд, 1977, 28-34.

¹³²¹ АС, а.ф. Друштво архивских радника Србије, Пројекат издавања историјске грађе СКЈ, Београд, 1979, 4. Спроводећи у живот Резолуцију Петог конгреса КПЈ о основним и наредним задацима организације КПЈ, у којој је постављено да „треба организовати рад на изради и изучавању историје наше Партије, историје радничког покрета наше земље, историје народноослободилачке борбе и проблема изградње социјализма код нас“, првом објављивању грађе партијске провенијенције у Југославији се приступило педесетих година 20. века. Историјско одељења ЦККПЈ, образовано у октобру 1948. године, почело је са издавањем едиције Историјски архив КПЈ. Публиковање историјске грађе КПЈ је имало за циљ и одбрану аутентичности југословенске револуције, која је у то време била извргнута нападу посебно СССР-а. Тако је у току 1949-1952. године било штампано седам томова грађе, након чега је Историјски архив КПЈ престао да постоји као едиције. Хронолошки потпунија, али садржински знатно слабија од серије „Историјски архив КПЈ“ је нова збирка објављених историјски извора „Комунистичка партија Југославије 1919-1941“, за коју је одабрана документа дата углавном у скраћеном облику, Поред тога, допринос издавању грађе Савеза комуниста Југославије представљао је и цео један том Зборника докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа“ у издању Војноисторијског института Југословенске армије, у коме су била обављена важна партијско-политичка документа из периода 1941-1945. година, а такође су предмет публикација били и списи теоретичара и истакнутих револуционара радничког и комунистичког покрета, као што су Моша Пијаде, Филип Филиповић, Борис Кидрич, Едвард Кардељ, Јосип Броз, Благоје Паровић и други. Из описане садржине Едиције Историјски архив КПЈ се види да је реч о фрагментарном публиковању архивских докумената о револуционарном радничком покрету и социјалдемократским партијама до 1919. године и из ратног периода, делимично и грађа из међуратног периода. Вршен је одабир најзначајнијих докумената који су истовремено и били доступни у оригиналима.

¹³²² Bogdan Lekić, *Zaštita arhivske građe Saveza komunista Srbije*, у: „Архивист“ XXIV/1974 – број 1, Београд, 1974,8-11.

У октобру 1948. године одлуком Политбироа ЦК КПЈ је образовано Историјско одељење Централног комитета Комунистичке партије Југославије, чији је задатак био да „прикупља, сређује и обрађује, припрема за коришћење и публикување архивске изворе из историје КПЈ/СКЈ“. Историјско одељење је 1952. године променило назив у Историјски архив ЦК КПЈ, указујући тако на специјални карактер овог архива.¹³²³ Одлуком ЦК СКЈ, број 01-307 од 12. јуна 1960. године, уместо дотадашњег архива образован је Институт за изучавање радничког покрета народа Југославије. Уредбом СИБ-а је у његовом саставу 1961. године формирана организациона јединица Архив за раднички покрет Југославије, који је наставио делатност некадашњег архива ЦК КПЈ.¹³²⁴

Поред прикупљања архивске грађе, како су истицали тада архивисти, „*condition sine qua non*“ за будући систематски рад на очувању архивске грађе ове провенијенције, представљало је њено евидентирање, без обзира на то ко је конкретно творац, да ли се налази у архивима, код твораца или држалаца по било ком основу. Током је 1958. и 1959. године, када су вршене озбиљне припреме за прославу 40 година од оснивања КПЈ, СКОЈ-а и Синдиката, евидентирање архивске грађе ових стваралаца је добило пуни замах. Радило се у првој фази евидентирања партијске грађе која је настала до 1941. године, сачувана у веома малој количини, али самим тим и значајнија. Због различитих тешкоћа, са циљем да се што више архивалија правилно сачува, архивисти су заступали став да посао сабирања, евидентирања и чувања архивске грађе партијске и друштвено-политичких организација треба да буде трајно поверен архивским установама.¹³²⁵

Централни комитет СК Југославије је „на основу указане потребе“ на састанку Организационо-политичког секретаријата 28. јуна 1961. године донео Одлуку о предаји, сређивању и коришћењу архивске грађе СК Југославије. Тада је Централни комитет СКЈ,

¹³²³ Dinko Foretić, Sredoje Lalić, Bogdan Lekić, *Arhivska građa o radničkom pokretu i NOV i njen popis*, u: „Arhivist“ XIX, 2/69, Beograd, 1969, 21.

¹³²⁴ Уредба о Институту за изучавање радничког покрета, Службени лист СФРЈ, бр, 39/61. *Архивски фондови и збирке у Архивима и архивским одељењима СФРЈ*, Савезни архиви, Београд, 1978, 67. Franjo Biljan, *Sistem zaštite arhivske građe s obzirom na samoupravno i federativno uređenje Jugoslavije*, u: „Arhivist“, XIX, 1-1969, 7 Према Уредби Институт је, у циљу остваривања својих задатака, имао обавезу да „прикупља, стручно обрађује и чува изворну грађу и другу документацију о историји радничког покрета народа Југославије и Савеза Комуниста Југославије“

¹³²⁵ Dinko Foretić, Sredoje Lalić, Bogdan Lekić, *Arhivska građa o radničkom pokretu i NOV i njen popis*, u: „Arhivist“ XIX, 2/69, Beograd, 1969, 24-26. Прве послератне године су биле брементите тешкоћама код заштите архивске грађе државног порекла, не само оне која се односила на политички живот, Комунистичку партију или друге друштвено-политичке организације, које су свој живот започеле пре 1941. године. У неконтролисано, често као последица неукости или стихије, исхитреном револуционарном ентузијазму због коренитих промена у политичком, државном, економском систему, страдали су архивски списи партије се провенијенције.

документацију насталу у раду или у вези рада ове организације, према хронологији, закључно до „претпоследњег конгреса“, предао Институту за изучавање радничког покрета народа Југославије у Београду. Одлуком је такође било предвиђено да се грађа Централних комитета СКЈ на нивоу федералних јединица предаје Институтима за проучавање историје радничког покрета или историјским институтима на територије републике којој припада организација СКЈ. Децентрализовани став у погледу предаје грађе организација СКЈ на нивоу република, остављао је могућност да струковна питања заштите исте буду уређена од стране самих ЦК СКЈ у републикама, што је на крају произвело разлике у погледу доступности архивске грађе ове провенијенције за коришћење у научне и друге сврхе. Примера ради, за грађу ЦК СКЈ гранична година доступности је представљао 1. јануар 1946. године, док се грађа настала после овог датума могла користити само по одобрењу Организационо-политичког секретаријата.¹³²⁶

Крајем 1968. године је извршена нова реорганизација Института за изучавање радничког покрета.¹³²⁷ Тада је образован Архив за раднички покрет, који је као самостална установа постојао до краја 1973. године. Одлуком Председништва СКЈ, бр. 01-5/7 од 6. новембра 1973, Архив је припојен Председништву СКЈ, а од јануара 1974. године је наставио делатност у оквиру Одељења за архив и документацију Стручне службе Председништва СКЈ. Организационе промене су биле честе али нису утицале на основну делатност партијског архива. Стручна делатност се обављала на регистратурском, документарном материјалу и архивској грађи која је настајала радом Централног комитета СКЈ и његових органа и служби. Архив ЦК СКЈ је функционисао као специјални (партијски) архив савезног карактера.

Према прописима о заштити архивске грађе савезне провенијенције донетим после 1954. године, Архив ЦК СКЈ је имао два одсека: одсек за архивску грађу међуратног и ратног периода, закључно са 15. мајем 1945. године и одсек за архивску грађу социјалистичког периода. Одлуком централних органа друштвено-политичких

¹³²⁶ Bogdan Lekić, *Arhivska građa društveno-političkih organizacija*, u: „Arhivist“, XIX, 1-1969, Beograd, 30, 31. Одлука ЦК СКЈ о предаји, сређивању и коришћењу архивске грађе Савеза Комуниста Југославије, од 28. јуна 1961. године. Одлуком је, поред начина предаје грађе, временске границе после које се грађа могла користити у научне и друге сврхе, Институт био обавезан да преузету грађу среди и обезбеди њено чување, али и да донесе упутство о начину преузимања, сређивања и коришћења архивске грађе ове провенијенције. Тако је у појединим републикама било одлуком централних комитета Хрватске, Македоније и Србије била предиво да се грађа нижих органа СКЈ предаје одељењима или одсецима за историју радничког покрета при одговарајућим општим архивима, док, на пример, у Црној Гори ово питање није било решено.

¹³²⁷ Одлука Савезног извршног већа о давању сагласности на одлуку Института за изучавање радничког покрета о његовој подели на три нове установе, Службени лист СФРЈ, бр. 55/68.

организација, Архив ЦК СКЈ је преузимао архивску грађу највиших форума свих друштвено-политичких организација. *Закон о Архиву Југославије* (1964) је „сузио“ надлежност Архива ЦК СКЈ, предвидевши да овај специјални убудуће преузима само архивску грађу „форума, органа и радних тела СКЈ“. После седамдесетих, до свог гашења, овај је архив бринуо о архивској грађу насталу радом КПЈ/СКЈ и Савеза комунистичке омладине Југославије од оснивачких конгреса ових организације.¹³²⁸ Почетком 1976. године, партијски архив располагао са 2 архивска фонда, 15 збирки и укупно 1.299,6 метара дужних архивске грађе.¹³²⁹

Сакупљање и комплетирања извора, односно архивске грађе за историју комунистичке партије и других друштвено-политичких организација је било актуелно „трајно актуелно“ у југословенској федерацији. Стога је било значајно питање целовитости, степена очуваности и сређености архивске грађе централних органа партијске и других масовних друштвено-политичких организација. Рад КПЈ и СКОЈ у „истоветним историјским условима“, илегалци, између два светска рата, као и страдање архивске грађе у току Другог светског рата, довело је до тога да у архивским фондовима ових стваралаца има мало оригиналних документација.¹³³⁰ Због тога је посебно важно било грађу ове провенијенције чувати како код организација стваралаца тако и у надлежним архивима.

Архивисти су се подробно бавили не само значајем архивске грађе партијске провенијенције, у погледу оправданости њеног објављивања, већ и методологијом архивистичког рада са грађом овог порекла. Упоредо са евидентирањем вршена је и прва класификација грађе у архивима у којима се налазила, па је крајем педесетих година, констатовало да у Архиву Југославије постоји веома вредна грађа из предратне Југославије која сведочи о „ненародном режиму према појединим комунистима“. Поједина врста докумената из овог периода су се квалификовала као значајнија, као што су, примера ради, записници, акта о деловању комуниста у земљи, мере против њих.

¹³²⁸ Више информација у Архиву Југославије - Библиотека научно информативних средстава о фондовима и збиркама, Преглед архивских фондова после 1945. године, Инвентари фондова, Досијеа фондова.

¹³²⁹ *Архивски фондови и збирке у Архивима и архивским одељењима СФРЈ*, Савезни архиви, Београд, 1978, 67.

¹³³⁰ Dragi Milenković, *O današnjem stanju arhiva i arhivske gradje*, у „Arhivist“, Organ Saveza arhivskih radnika FNRJ, sv.1, Beograd, 1954, 10-12. Аутор анализира однос према архивској грађи која потиче из 19. и прве половине 20. века, у односу на грађу Савеза комуниста Југославије, радничког покрета, Војноисторијског института, која је према његовим истраживања сређена тада била у проценту већем од 60%. Сређеност фондова је утицала и на ниво продуктивности њеног публиковања, па је већ до 1954. године било објављено 48 књига грађе која се односи на НОЦ, СКЈ, ССРНЈ, уз додатну количину разних публикација друге врсте, које су се односиле на тематику народноослободилачког рата, народне револуције и народних политичких партија.

Карактеристика грађе ове провенијенције до 1941. године јесте њена распарчаност, некомплетност, као и нејасан став у погледу надлежности архивских установа над истом.¹³³¹

Са циљем да се грађа заштити и комплетира, што је био први циљ архива у заштити партијске документације, оптирала су два методолошка поступка од кључног значаја. Први је била „глобална периодизација у основној структури грађе архивског фонда“, у почетној етапи сређивања и систематизација „неких категорија истоврсних докумената према географском пореклу“, у завршној етапи сређивања. Периодизација грађе Савеза комуниста Југославије, која се чувала и сређивала у Архиву ЦК СКЈ, се одређивала на принципу времена између конгреса СКЈ. Глобална периодизација је имала значаја много више код грађе фондова код којих су у већој мери долазиле до изражаја промене у организацији, функцији и територијалној надлежности њихових стваралаца. Полазећи од основне презумпције у југословенској архивистичкој пракси да се под појмом архивског фонда подразумева скуп докумената, „органска целина“, који је створен радом неког органа, установе или правног лица, уочава се да грађа друштвено-политичких организација чини „континуиране целине за читав њихов историјски период“, па су архивисти сматрали да подела по историјских епохама у овом случају „трпи одређене корекције“ и представља сложен процес у сређивању и обради грађе политичких стваралаца.¹³³² Систематизација по критеријуму географског порекла докумената је била олакшавајућа околност за збирање аката у истоврсној документацији, уз њихову појединачну селекцију.¹³³³ Вреди поменути да су се републички и регионални архиви бавили питањем доношења смерница за сређивање партијске грађе, знатно више него на савезном нивоу. Међутим, архивисти су као основне закључке постављали обавезу израде упутства о сређивању и обради архивских фондова Савеза комуниста и друштвено политичких организација, у коме би се посебна пажња посветила специфичном приступу грађи појединих нивоа организовања,

¹³³¹ Dušan Živković, *Dokumenti za istoriju SKJ u jugoslovenskim arhivima*, u: „Arhivist“, 1-2, 1959, Beograd, 10-13. Због тога је био постављен приоритет да се изради попис ове грађе, у складу са њеном периодизацијом и класификацијом.

¹³³² Опште прихваћена периодизација у смислу формирања архивских фондова код грађе партијског порекла КПЈ/СКЈ јесте: Међуратни период (1919-1941), ратни период (1941-1945) и послератни период (после 1945-1991). године. Видети: Milovan Bosić, *Arhivska građa kao izvor za istoriju Saveza komunista Jugoslavije*, u: „Arhivist“, XXVII, 2/77, Beograd, 1977, 13 -28.

¹³³³ Sredoje Lalić, *Zaštićenost arhivskih fondova Saveza komunista...* 36-39. Методологија формирања архивских фондова партијске провенијенције је утицала и на начин регулисања предаје архивске грађе ЦК СКЈ и њеног сређивања у Архиву ЦК СКЈ. Милован Босић, *Архивска грађа друштвено политичких организација, сређивање грађе – класификација и систематизација*, у: „Архивски преглед“, 2, 1969, 11-13.

периодизацији грађе у оквиру фонда, установљавању структурних делова и редоследу критеријума у систематизације грађе на групе и сесије. На заштиту архивске грађе је могло повољно да утиче учвршћивање и, у законодавну регулативу, уграђивање рокова предаје грађе архиву, који би се донекле разликовали од општег законом утврђеног рока. С тим у вези, приметна је појава била да се код регистратура партијске провенијенције крајем седамдесетих година још увек налазила велика количина архивске грађе старије од 30 година која није преузета у надлежни архив. Највећа количина „непосредних архивских извора“ из историје Комунистичке партије Југославије чувала се у Архиву за раднички покрет, касније Архиву ЦК СКЈ. Архивисти су у редовном раду, као и на тематским стручним скуповима посвећеним архивској грађи партијске провенијенције инсистирали на неопходности сређивање ове посебне архивске грађе. Грађа ове проблематике је била разврстана у неколико основних фондова и збирки, у основи је примењиван принцип провенијенције, уз неопходна мања или већа одступања. За правилно сређивање, формирање фондова, обраду и утврђивање припадности грађе фонду, посебно код фрагментарно настале архивске грађе у периоду до 1941, али и у току ратне четири године, па и првим година после 1945. године, значајна је била реконструкција мреже руководстава КПЈ/СКИ и других друштвено-политичких организација, услови у којима су оне деловале као творци фондова и збирки, начин на који је грађа настајала или достављана онима којима је била намењена, како је чувана и да ли је коначно сачувана. Уз истраживање свих осталих података о творцу фонда и његовом статусу у хијерархији политичких организација, то је пружало могућност да се реконструише архивски фонд у целини односно утврди и евидентира који су фондови некомплетни, као и који су то фондови који недостају у целини.¹³³⁴

Највећа количина грађе о чијој се заштити и стручној обради старао Архив ЦК СКЈ настала је у послератном периоду рада партијске организације. Послератна историјска грађа КПЈ/СКЈ у већини архива још није била сређена или се налазила у почетној фази обраде, што је значајније одређивало могућност њеног коришћења у

¹³³⁴ Sredoje Lalić, *нав. дело*, 36-39. Богдан Лекић, *Архивалије друштвено-политичких организација на подручју Београда за послератни период*, у: „Архивист“, 1-2, 1963, Београд, 183-184 Милован Босић, *Архивска грађа друштвено политичких организација, сређивање грађе – класификација и систематизација*, у: „Архивски преглед“, 2/1969, Београд, 1969, 11-13. Централни комитет Савеза комуниста Србије је заједно са Заводом за прикупљање и обраду докумената о развоју радничког покрета у Србији, донео Упутство о начину преузимања, чувања, сређивања и коришћења архивске грађе органа ЦК Србије. Оно је постало валидно 1963. године после прихватања од стране Организационо-политичког секретаријата ЦК Србије. Упутство је детаљно регулисало сва стручна питања, посебно је истакнуто сређивање грађе овог ствараоца по систему провенијенције, а уколико то није било могуће, требало је „учинити све да би се задржао административни поредак“. Милован Босић, *Архивски извори за историју Савеза комуниста Југославије до 1941. године*, у: „Архивски преглед“, 2/1969, Београд, 1969, 33-37.

истраживачке сврхе, уз евентуално постављене посебне услове коришћења од стране творца грађе. Један од разлога је био тај што је већи део писарница ових организација, не схватајући значај и историјску вредност архивалија организације, имао неправилан однос према документацији. Такође, *Уредба о канцеларијском пословању* из 1958. године није обавезивала друштвено-политичке организације на њено примењивање. Поједина руководства као што је ЦК СКЈ или Главни одбор ССРНЈ, су израдили интерна правила о канцеларијском пословању, која су се у основи базирала на Уредби, али се у поступку са документима првенствено водило рачуна о оперативним потребама организацијастваралаца грађе, а занемаривала су се сопствена правила. На основу таквог канцеларијског пословања, регистратурски материјал се јединствено класифицирао: према јединственом деловодном протоколу или према радним јединицама, имајући у виду да су централна руководства друштвено-политичких организација у појединим периодима поседовала јединствене, централне деловодне протоколе, али и посебне деловоднике организационих јединица. То је додатно захтевало, ради добре израде структурне шеме и класификационог плана сређивања и добро познавање, добро познавање историјата и организационе структуре твораца фонда.¹³³⁵

Стога је велика количина сачуване финансијске документације у писарницама потврдила непознавање праве вредности докумената. Непознавање историјске вредности грађе довело је до тога да су писарнице чувале пре свега финансијску документацију, сматрајући је најважнијом, посебно је обезбеђивале и трајно чувале. Тако су у пракси налози за књижење, изводи из банке, разни рачуни, признанице и слично постајали документа трајне вредности, док су са друге стране документа као што су материјали са годишњих скупштина, записници са седница, анализе, реферати, извештаји, преписка и слично чуване само последњих неколико година од настанка. Непознавање, нестручност и неразумевање праве вредности грађе довело је до тога да је ова у ствари најзначајнија архивска грађа шкартирана. Томе је допринео и неодговоран однос многих руководилаца, партијских функционера који нису нашли времена да „размисле о судбини ове архиве“. Била је редовна појава да се грађа, чим јој понестане оперативна вредност, једноставно баца на таван, у подрум шупу, без потребних ознака,

¹³³⁵ Милован Босић, *Архивска грађа друштвено политичких организација, сређивање грађе – класификација и систематизација*, у: „Архивски преглед“, 2, 1969, 11-13. На примеру Централног комитета КПЈ из 1945. године видимо систематизацију грађе преко дванаест комисија: Организационо-инструкторска управа, Одељење за кадрове, Одељење за агитацију и пропаганду, Синдикална комисија, Војна комисија, Комисија за рад АФЖ, Комисија за спољну политику, Комисија за економску политику, Комисија за просвету и културу, Комисија за изградњу власти, Комисија за социјалну политику, Контролна комисија.

реда исписаних података о врсти и називу материјала, или још трагичније, понесе кући у пословним „актен“ ташнама.¹³³⁶ Такође, честе организационе, територијалне, кадровске промене, услови под којима је грађа чувана код твораца фондова, често дислоциране далеко од твораца, а посебно недовољно схватање значаја архивске грађе и потребе за њеном заштитом, допринели су да највећи број фондова из првог послератног периода буде сачуван фрагментарно, као што је била судбина и свих других фондова насталих у том периоду.

Шести конгрес Савеза комуниста Југославије¹³³⁷ и IV конгрес Народног фронта Југославије (Социјалистички савез радног народа Југославије) одредили су место и улогу друштвено-политичких организација у новим условима рада. У периоду од 1950-1953. године започеле су значајне промене у друштвено-политичком и економском систему Југославије, које су наговестиле и децентрализације промене у партијској и друштвено-политичким структурама у земљи.¹³³⁸ Потпуност и садржајност грађе партијске провенијенције се уочава тек после 1953. године. У каснијем периоду, када се захуктала изградња социјалистичких самоуправних односа, подруштвљавање свих видова живота довело је до омасовљавања документације партијских организација. Према речима тадашњих историчара радило о „нештедимице избациваним километрима административно-политичких и економских аката, од стране државне, партијске и привредне машинерије, без изгледа да се умањи њихова продукција“.¹³³⁹

У погледу валоризације архивске грађе на савезном нивоу, у социјалистичкој Југославији, архивска документа настала у раду Комунистичке партије Југославије и радничког и омладинског покрета настала у току народно-ослободилачког рата и социјалистичке револуције која се догодила за време Другог светског рата 1941-1945. године, сматрана су историјским извором највишег значаја народе и народности који су живели на просторима савезне државе, као и за саму државу. То се поткрепљивало чињеницом, коју морамо умногоме прихватити, настанка ове документације у илегалним и ратним условима, као и условима неразвијености институција и администрације, што је онемогућавало да се у довољној количини обезбеди настанак писаних извора и њихова заштита. Због тога је разумљиво што сваки документ настао радом КПЈ, под

¹³³⁶ Богдан Лекић, *Архивалије друштвено-политичких организација на подручју Београда за послератни период*, у: „Архивист“, 1-2, 1963, Београд, 183-184.

¹³³⁷ АЈ-141, Инвентар фонда. На VI конгресу КПЈ 1952. године је дошло до промене назива КПЈ у Савез комуниста Југославије.

¹³³⁸ АЈ-142-Ф-3: Декларација IV конгреса ССРНЈ, на овом конгресу је Народни фронт Југославије променио назив у Социјалистички савез радног народа Југославије (ССРНЈ), 1953. година

¹³³⁹ М.Босић, *Архивска грађа као извор за историју СКЈ...*, 26-27.

специфичним историјским околностима има трајну историјску вредност. Сходно друштвено-политичком тренутку, а полазећи од положаја, места, утицаја статуса делокруга и функција, задатака које су друштвене и политике институције имале у југословенској федерацији, није чудно што је у прву групу по значају, сврстана архивска грађа настала радом Савеза комуниста Југославије (пређашње Комунистичке партије Југославије).

Даље, иако је доста писано о значају архивске грађе ове провенијенције, па и разматрана питања архивистичког рада са истима, нисмо уочили ставове архивиста у погледу тога да ли постоје и методологију израде листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања као основа за вредновање регистратурског материјала и одабирања архивске грађе. Препорука је била јасна: архивска грађа ове провенијенције се излучивала са сигурношћу само у надлежном архиву, јер се радило о „сложеном и одговорном послу који је тражио од стручних радник архива добро познавање новије југословенске историје, историје друштвено-политичких организација и њихове објективне улоге у изградњи југословенског новог доба“.¹³⁴⁰

Још једну стручну опаску бисмо издвојили код обраде архивске грађе друштвено политичких организација. Односи се на израду информативних средстава и могућност односно одступања од њихове једнообразности, до које је долазило услед стање и обим у којима се налазила грађа ових стваралаца. За поједина годишта до 1945. године је грађа сачувана фрагментарно или сасвим појединачно, потом од 1945. до 1948. године готово да је уопште и нема за поједине регионе, док је од 1960. године на овамо сачувана у целини, веома обимна грађа. Фрагментарно сачувана, архивска грађа добија „увећану вредност, јер је усамљена“, јер је сваки корисник мора консултовати, док у комплетној грађи корисник прави сумарни избор група или већих целина релевантних за истраживање. Стога су за фрагментарно сачувану грађу политичке и друштвено-политичке провенијенције израђивани аналитички, а за комплетно грађу сумарни инвентар,¹³⁴¹ што је по нашем мишљењу струковно било оправдано опредељење

¹³⁴⁰ Богдан Лекић, *Валоризација архивске грађе*, у: „Заштита архивске грађе федерације, Београд, 62-70. Када се разматрао критеријум историјско-друштвених околности и услова, заснован на специфичним историјским условима под којима су настајала документа, са гледишта тада актуелне идеолошке опредељености релевантних чинила да државне власти у Југославији, исти критеријум се примењивао на документа настала у раду КПЈ, радничког и омладинског покрета, као и на документа настала у току народноослободилачког рата и социјалистичке револуције у периоду 1941-1945.

¹³⁴¹ Милован Босић, *Архивска грађа друштвено политичких организација, сређивање грађе – класификација и систематизација*, 27-28

архивиста који су се бавили сређивањем и обрадом предметне грађе као посебне провенијенције.

Заштити архивске грађе друштвено – политичких организација „од државног значаја“ је од 1964. године била „подељена“ надлежност између специјалног Архива ЦК СКЈ и Архива Југославије као савезног архива општег типа. У надлежности Архива Југославије се почев од седамдесетих година налазила заштита архивске грађе ствараоца Социјалистички савез радног народа Југославије (ССРНЈ), Антифашистички фронт жена Југославије (АФЖ), Савез синдиката Југославије (ССЈ), Савез удружења борачких организација (СУБНОР).

Социјалистички савез радног народа Југославије (ССРНЈ) је представљао политичку организацију радног народа Југославије који је окупљао „грађане и грађанке и њихове организације на добровољној основи ради развијања њихове политичке иницијативе и активности за изградњу социјализма и социјалистичких друштвених односа на политичкој основици социјалистичке демократије“. Израстао је из Народног фронта Југославије (НФЈ), као масовног покрета који се образовао под окриљем Комунистичке партије Југославије још у току Другог светског рата. Први конгрес ЈНОФ који је одржан 1945. године је имао велики значај за проширење и јачање ове организације.¹³⁴² Промене у друштвено-политичком систему у Југославији које су се огледале у постепеној децентрализацији савезне државе, управљања привредом, увођење радничког и друштвеног самоуправљања, обележиле су и даљи развој НФЈ, који је на трећем конгресу 1953. године променио име у Социјалистички савез радног народа Југославије. Промене су одговарале визији будуће улоге ове најшире друштвено-политичке организације у земљи која је у складу са променама „у условима непосредног радничког управљања у производњи представља самостални демократски политички савез који се бори за социјализам“ и представља „политичку трибину“ на којој долазе до изражаја „различита схватања у борби за даљи социјалистички развитак“.¹³⁴³

¹³⁴² АЈ, 142, Инвентар фонда. Према пројекту Статута НФЈ је „јединствена општенародна политичка организација, у којој је КПЈ руководећа снага и који уједињује милионе трудбеника наше земље, са радничком класом на челу, у борби за изградњу социјализма“. АЈ-141-4-8. Програмска Декларација НФЈ и Збирка докумената Социјалистичког савеза. Окупљајући све структуре становништва у борби против окупатора, постао је „израз организационог и политичког јединства народноослободилачког покрета“, односно Јединствени народноослободилачки фронт Југославије као „...организованим карактером ослободилачког покрета јединственим ослободилачким фронтом као организацијом“. Првобитно постављени „ратни задаци“ на унутрашњем и спољном плану су се у послератном периоду концентрисали на политичко консолидовање нове државе, обнову и изградњу разорене земље.

¹³⁴³ *Збирка докумената Социјалистичког савеза*, Београд, 1969, 38.

Структура ствараоца грађе ССРНЈ, као и код осталих политичких организација, условљавала је и структуру грађе која представља фонд. Према класификационим ознакама грађа је систематизована у 29 група, почев од материјала конгреса, преко савезних одбора, надзорних одбора, пленума савезног одбора, извршног одбора, националног комитета Југославије, секретаријата савезног и извршног одбора, материјала о раду комисија и других помоћних тела, материјални републичких органа ССРНЈ до материјала о финансијском пословању ове организације. За сређивање грађе овог ствараоца, значајно је да се у периоду од 1945. до 1953. године, у складу са централистичким поимањем структуре, функционисања државе и организација савезног карактера, преписка кретала од виших односно савезних органа ССРНЈ (савезног конгреса) према нижим инстанцама (републичким). Почев од 1954. године настаје другачија ситуација, када се кореспонденција одвијала од нижих ка вишим органима, због чега је изворна грађа у овом другом периоду остајала део фонда републичких организација ССРНЈ, док су у грађи савезног карактера припремни материјала класификовани унутар документације Конгреса, јасно одвојени по републикама, а унутар република по темама. То је представљало и методологију сређивања грађе овог фонда у регистратури и касније прихваћену по преузимању фонда у Архив Југославије. О томе говори и класификациони план сређивања, указујући на поделу грађе насталу радом савезних органа, потом републичких, среских, градских и месних органа ССРНЈ. У оквиру сређивања грађе је примењен принцип слободне провенијенције – организациона структура творца фонда, јер је грађа систематизована тако да најпре садржи акта о генералној политици ССРНЈ, а потом, према хијерархијском значају, класификована је на групе аката органа и радних тела републичких и нижих организација.

Архив Југославије је преузео грађу ССРНЈ у два наврата, и то: 1968. године за период 1945-1960. година и то непосредно од саме регистратуре, уз пратећу евиденцију о грађи која говори да је „на истој рађено и у Архиву ЦК СКЈ и у регистратури ССРНЈ“, али без јасних података о систему сређивања и уз очигледна неслагања спискова грађе са њеним стварним стањем по преузимању. То је значило да је грађа преузета у архив у несређеном стању. У другом је наврату грађа преузета током 1975. године од Одељења за архив и документацију Председништва ЦК СКЈ. Грађа ствараоца ССРНЈ није

комплетно преузета, а део грађе се тада налазио у Архиву ЦКСКЈ у оквиру архивског фонда Централног комитета СКЈ, Комисија за међународне везе.¹³⁴⁴

На примеру организације Антифашистички фронт жена Југославије (АФЖ) видимо да је при Централном одбору АФЖ поред другим, од 1950. године постојала и Комисија за историјски архив ЦО АФЖ.¹³⁴⁵ Комисија за Историјски архив ЦО АФЖ је била директно повезана са Централним одбором АФЖ, а њоме је руководио један од чланова секретаријата. Задатак Комисије је био да у непосредној вези са Историјски одељењем ЦК СКЈ припрема материјала о женском покрету за писање историје АФЖ и историје КПЈ.¹³⁴⁶

Антифашистички фронт жена Југославије је, као женска организација био под непосредним идеолошким, организационим и функционалним утицајем Комунистичке партије Југославије. То се види и из организационе структуре ове организације, која је постављена по принципу организовања КПЈ као и других организација.¹³⁴⁷ У специфичности једнопартијског система политике у савезној Југославији, све су масовне друштвене организације биле под политичким „покровитељством“ Комунистичке партије Југославије. Домете и значај ових организација, међу њим и АФЖ-а, најпре можемо анализирати у смислу широког друштвеног „фронта“ који је окупљао велики број присталица, чланова, за чије је опредељење од пресудног значаја био утицај и улога Комунистичке партије, касније Савеза комуниста Југославије. По природи политичких смерница, подразумевано је било чланство жена активисткиња у

¹³⁴⁴ АЈ, 142, Инвентар фонда, а према Записнику 02 бр 858/1 од 15. децембра 1968. године и Записнику 05 бр 335/1 од 25. децембра 1975. године.

¹³⁴⁵ АЈ-141-9-31: Записник Секретаријата ЦО АФЖ; АЈ-141, Инвентар фонда. Антифашистички фронт жена је организација жена основана на I земаљској конференцији жена у Босанском Петровцу, 1942. године, на тада слободној територији. Ова је организација жена била важан фактор у Народном фронту за мобилизацију жена на свим задацима које је захтевала борба за ослобођење земље и ново друштвено уређење. Мобилизација жена је у оквиру ове организације настављена у политичком, друштвеном и привредном смислу и у послератном периоду. АФЖ је тада био носилац разних социјално хуманих и политичко васпитних организација међу женама Југославије, посебно оних за социјално збрињавање деце, просвећивање жена у заосталим крајевима, разбијање верске заосталости, патријархалних стега, обичаја, као и политичког освешћивања.

¹³⁴⁶ АЈ-141-11-57: акт из 1950. године

¹³⁴⁷ АЈ, 141, Инвентар фонда. Из грађе фонда видимо следећу организациону структуру АФЖ-а: конгреси, органи конгреса (Централни одбор (Пленум), Председништво – Извршни одбор, Надзорни одбор), Ограни Централног одбора (Извршни одбор, Секретаријат) и радна тела Централног одбора АФЖ-а. Из организације радних тела видимо идеју укључивања жена у све друштвене, приведен и политичке, еманципаторске токове, али истовремено се уочава једна централистичко усмеравање размишљања жене у правцу идеологије коју је заступала КПЈ. Наиме организационо-инструкторска секција, пропагандна и културно-просветна секција нам отварају „прозор“ који сведочи о методама политичког преобликовања личности у новој социјалистичкој идеологији, без обзира на пол или старост. АГИТПРОП култура је у првој деценији послератне државне егзистенције, била заступљена у свим областима живота у земљи, као и у свим узрастима њених житеља. Видети више: Љ.Димић, *Агитпроп култура...*, 31-50.

АФЖ-у и у Комунистичкој партији Југославији. Масовна женска послератна организација је „појела саму себе“ у тренутку када је њен „узлет“ истовремено довео до њеног нестанка са друштвено-политичке сцене.¹³⁴⁸

Архив Југославије је грађу АФЖ-а је преузео од Архива института за раднички покрет Југославије по записнику о примопредаји 1972. године, са пописом грађе, што значи да је иста била у стању основне сређености „по органима и радним телима“. Грађа фонда је сачувана у целини, изузев дела који се односи на ратни период (1942-1945), делова мање количине грађе и послератних година. Канцеларијске књиге ствараоца грађе АФЖ нису сачуване такође, па се није могао са сигурношћу утврдити начин вођења канцеларијског пословања. Структура грађе фонда је постављена према организационој структури творца фонда, с тим што су групе класификације садржале и три додатне које су се односиле на материјале о сарадњи са другим организацијама, материјали република и материјали стручно техничке службе.¹³⁴⁹

Увидом у документа о заштити архивске грађе Савеза социјалистичке омладине Југославије, потврђујемо став да је сарадња овог ствараоца архивске грађе са Архивом Југославије била честа и корисна. Конференција ССОЈ је своју архивску грађу чувала „у одговарајућим условима“ и сређеном стању. Грађа овог ствараоца је предата Архиву Југославије на трајно чување закључно са 1969. годином, редовно је вршено шкартирање грађе, по утврђеној листи категорија регистратурског материјала са роковима чувања.¹³⁵⁰ Архив Југославије је и касније, редовно вршио стручни надзор/преглед архивске грађе и регистратурског материјала код овог ствараоца. Приликом стручног надзора су потврђени наводи о стању архивске грађе које је сам стваралац назначио у информацијама достављаним Архиву Југославије. Грађа овог ствараоца је била смештена у „трезору“ зграде на посебној локације, али и у пословним просторијама овог ствараоца, услови смештаја су оцењени као добри, посебно у простору депоа, док у пословним просторијама „нису били свуда једнаки“. Несређеност грађе и неадекватно

¹³⁴⁸ АЈ, 141, Инвентар фонда. Укидање АФЖ-а 1953. године је образложено тиме што је „постојања једне свеобухватне, организоване и централизоване женске организације са изразитим политичким карактером и методом рада, имало за последицу да се сав рад у вези са женама, укључујући и политички рад, препуштао организацијама АФЖ-а, док су организације Народног фронта (ССРНЈ) и други фактори запостављали и занемаривали непосредно укључивање жена у органе власти, друштвено самоуправљање и друге специфичне друштвене делатности“.

¹³⁴⁹ АЈ, 141, Инвентар фонда. Према грађи из првих година постојања творца може се протпоставити централизовано вођење канцеларијског пословања, а тек од 1946. године је уведен пријемни штампил. Неуредност канцеларијског пословања се огледа и у великом броју неевидентираних аката, али се на њима налазила класификациона ознака организационе јединице којој су припадала.

¹³⁵⁰ АЈ-114, Досије фонда. Подаци о архивској грађи, према захтеву Архива Југославије број 02-377/1 од 31.октобра 1979.

чување у пословним просторијама утицало је на немогућност да се утврди прецизно која је врста материјала у питању као и година у којој је исти настао. На пословима писарнице су тада већ (1983) била ангажована два запослена лица због чега се очекивало и доследније примена одредби о канцеларијском пословању, те правилном евидентирању предмета и њиховом архивирању.¹³⁵¹

Методолошки посматрано, стваралац је извршио категоризацију и вредновање своје архивске грађе и регистратурског материјала доношењем Листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања, на коју је Архив Југославије дао сагласност.¹³⁵² Регистратурски материјали је категорисан по следећим групацијама: документација основне делатности Председништва, конференција Савеза омладине Југославије, конгреси, конференције/пленуми, председништво, Комисије СОЈ, ССОЈ, међународна сарадња, саветовања СОЈ и ССОЈ. Када погледамо рокове чувања регистратурске документације ССОЈ, можемо констатовати да је у проценту око 75% документације вредновано трајном значајем. Примера ради, кроз акта основне делатности везане за органе ССОЈ-а, комисије, међународне сарадње и саветовања, види се да се сва она чувају трајно. У оквиру одељка *Остала документација СОЈ и ССОЈ* (радне акције, општи послови и рад органа самоуправљања, рад и радни односи и финансијско-материјално пословање) 27 ставки документације је ороченог рока чувања, што значи да немају статус архивске грађе. Укупно предвиђених категорија материјала према листи је било 134, што у процентуалном односу 134:27 значи да је 1/5 документације вреднована као безвредни регистратурски материјал, док су 4/5 вредноване као архивска грађа. Према стандардима архивске делатности и валоризације

¹³⁵¹ АЈ-114, Досије фонда. Записник о прегледу архивске грађе и регистратурског материјала бр. 397 од 15.-29/ фебруара. 1983. Предмет стручног надзора је, у складу са одредбама савезног архивског закона, представљало чување и сређивање, одабирање архивске грађе, достављање потребних података Архиву Југославије. Уочено је да се у овој организацији воде и помоћне евиденције, као што су одвојено вођени строго поверљиви и поверљиви деловодни протокол, а Комисија за међународне везе и сарадњу такође је поседовала своје евиденције аката као што су скраћени деловодни протокол за строго поверљиву преписку, скраћени деловодни протокол за улазну и излазну међународну преписку, као и исти одвојено за улазну и излазну домаћу преписку. Уочено је да се кроз ове деловодне протоколе предмети не разводе на основу постојећег плана архивских ознака нити је на овај начин омогућено формирање предмета, због чега је Архив Југославије наложио меру усклађивања вођење основних евиденција у области међународне сарадње у складу са Уредбом о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација.

¹³⁵² АЈ-114, Досије фонда: Одлука о утврђивању листе регистратурског материјала и листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања Савеза социјалистичке омладине Југославије, 1975. година. Осталу документацију стваралац је сврстао кроз акта о радним акцијама, општим послоа, рад органа самоуправљања СОЈ, ССЈ, рад и радне односе СОЈ, ССЈ (издвојена акта статистике, стамбених односа, предмети у вези поправке и адаптације зграда), предмети у вези народне одбране СОЈ, ССОЈ (за последњу категорију је у погледу рокова чувања утврђено да се „чувају према посебним прописима“), финансијско-материјално пословање.

архивске грађе, предвиђен је као стандард управо обрнути однос, при чему се архивском грађом углавном из целокупног регистратурског материјала одабере и вреднује око 5% у односу преосталих 95% безвредног регистратурског материјала. Такође се из Листе категорија регистратурског материјала ове организације види највећа количина безвредног регистратурског материјала у оквиру финансијско-материјалног пословања, што није представљало стандард само за грађу политичких организација, већ и за све ствараоце савезне органе и организације, па и правна лица ствараоца на нижим управним нивоима.¹³⁵³

У преписци везаној за поступак излучивања безвредног регистратурског материјала ССОЈ и Архива Југославије се види поштовање законом утврђене процедуре за овај стручни сегмент рада са архивом код стваралаца савезних органа и организација. Према предлогу за излучивање из 1985. године за ССОЈ и организацију Савеза студената Југославије, видимо да је у попис категорија материјала за које се тражи одобрење уведен и број регистра, што може значити евиденциони број из Архивске књиге односно књиге евиденције/регистра регистратурског материјала насталог радом ове организација, али је недостаји рок чувања предметних врста докумената.¹³⁵⁴

ССОЈ као стваралац и ималац архивске грађе савезног значаја је прописно вршио предају архивске грађе Архиву Југославије. Престанком постојања студентске организације Савез студената Југославије, правни следбеник архивске грађе постао је ССОЈ. Грађа престалог са радом ствараоца је у сређеном стању, од конституисања Савеза студената 1951. До његовог гашења предата је по основу прописане методологије, са одговарајућом евиденцијом. У предлогу за преузимање, ССОЈ је навео значај организације студената која је „егзистирала у наведеном периоду, а архивска грађе настала њеним радим има одговарајући значај за свеукупни развој омладинског покрета Југославије“.¹³⁵⁵

¹³⁵³ АЈ-114, Досије фонда: Листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања Савеза социјалистичке омладине Југославије, бр. 15 319/1 од 18. марта 1975, сагласност Архива Југославије дел. 05 бр. 77/1 од 24. марта 1975.

¹³⁵⁴ АЈ-114, Досије фонда: Решење о одобрењу излучивање безвредног регистратурског материјала 05 бр 88/3 од 02.04.1975. У процедури излучивања која је спроведена 1975. године уочили смо мањи недостатак који се односи на неуписивање архивског броја под којим се категорија регистратурског материјала води у Архивској књизи, у попис безвредног материјала за излучивања. Виша комисија у којој су се налазили и представници Архива Југославије није констатовала овај пропуст, а излучивање је одобрено уз изузетке појединих категорија регистратурског материјала којима рок чувања није истекао.

АЈ-145, Инвентар фонда. Савез студената Југославије је основан 1951. године да у новембру 1974. године је на IX конгресу ССОЈ извршено спајање Савеза омладине и Савеза студената Југославије у јединствену организацију Савез социјалистичке омладине Југославије. АЈ-114, Досије фонда Предмет преузимања архивске грађе Савеза студената Југославије, преписка између ССОЈ и Архива Југославије, 1982. година

¹³⁵⁵ АЈ-114, Досије фонда. Захтев за преузимање архивске грађе од 23. марта 1982. година.

У претходном периоду грађа ССОЈ као и Савеза студената Југославије је преузета по записницима из 1967. године. Уочили смо да је у тој години извршено преузимање грађе ССОЈ-а у два наврата, по целинама и то у једном наврату грађе Бироа за међународну размену омладине и студената ЦКСОЈ (период 1953-1958), Главног штаба радних бригада на изградњи Јадранске магистрале (1964) и Главног штаба Омладинских радних бригада на изградњи Аутопута „Братство и јединство“ (1958-1963). Такође је исте године предата грађа Централног одбора Савеза студената Југославије (1947-1964).¹³⁵⁶

Иако је било међусобних прожимања стручног рада код заштите архивске грађе Савеза омладине и Савеза студената, грађа Савеза студената Југославије чини посебан архивски фонд, који је сређен, обрађен и инвентарисан у Архиву Југославије. Приликом преузимања грађе (у три наврата са прилично великим распонем година, најпре 1967, потом 1982. и најзад 1990. године, увек од надлежних органа савезне омладинске организације) дало се закључити да је иста непотпуна, делимично сређивана и пописана. Приликом сређивања у Архиву Југославије је извршено излучивање безвредног регистратурског материјала, а сређивање је извршено према организационој структури Савеза студената Југославије. Вреди поменути констатацију Милице Милићевић, одговорног архивисте на изради Историјске белешке о значају грађе овог фонда: „Грађа фонда одражава богатство студентског живота, младалачки ентузијазам и нова тражења. Студенти су преко своје организације стицали нова знања, способности и искуства, спроводили многе акције и својим резултатима доприносили развоју друштва у целини.“¹³⁵⁷

Са друге стране на примеру грађе фонда Савеза синдиката Југославије¹³⁵⁸ је методологија сређивања и класификације, условно речено, била једноставнија, односно слична оној која се примењивала за грађу творца са једноставнијом организационој и пословном шемом. У таквим случајевима, следећи пример Савеза синдиката Југославије, вршен преглед целокупне грађе фонда (осим рачуноводствене), вршена је основна класификација неklasифициране грађе, издвајани мултипликати и безвредни материјал. Детаљна класификација је обављана на оном делу грађе који је имао трајну вредност, а у оквиру даљег рада формиран су предмети и архивске јединице које су као такве

¹³⁵⁶ АЈ-114, Досије фонда. Предмети преузимања архивске грађе ССОЈ и ССЈ током 1967. године.

¹³⁵⁷ АЈ-145, Инвентар фонда.

¹³⁵⁸ АЈ-117, Инвентар фонда. Према наводима у Историјској белешци, у широко разгранатој организационој структури творца фонда, уочава се постојање самосталног историјског одсека, који је имао задатак да „прикупља, сређује и обрађује, припрема за коришћење и публиковање архивске грађе везане за историју Савеза синдиката Југославије“.

сређиване и чија је садржина описивана. Видимо, такође, да је архивска грађа Савеза синдиката преузета у Архив Југославије делом од Архива за раднички покрет (1972) и годину дана касније од саме регистратуре, „у потпуно несређеном стању, са доста мултипликата, дупликата, штампаног материјала“, те је извршено излучивање безвредног регистратурског материјала. За архивисте је значајна белешка да је архивски фонд сређиван у Архиву Југославије, по принципу слободне провенијенције, облик организационе структуре, уз урађени попис, али да о начину сређивању „не постоји никаква белешка, преписка је потпуно разбијена, а стање сређености не одговара организационој структури ниједног мандатног периода творца фонда“.¹³⁵⁹

Иницијативу ЦК КПЈ за прикупљање архивске грађе за историју НОБ-е прихватио је и оснивачки конгрес Савеза бораца народноослободилачког рата, одржан 30. септембра 1947. године. Тада је одлучено да борачке организације, преко свог чланства организују прикупљање грађе о догађајима и борбама значајним за развој НОБ-а. На састанку Пленума Централног комитета СУБНОР-а 1950. године је поново било разматрано питање сакупљања грађе када је ова активност оцењена као приоритетан задатак борачких организација. овај је посао најчешће обављан у почетку преко историјских комисија редакција, радних група, одбора за прославу јубилеја. Прикупљани су оригинална документа најразличитије провенијенције, фотокопирани су, микрофилмовани, преписивана документа, прикупљана мемоарска грађа од учесника и актера радничког покрета и НОБ и други материјали који би могли послужити као историјски извори. Тако прикупљена грађа је формирана у збирке, тематског принципа, а оригинална документа су најчешће у збирке долазила издвајањем из различитих својих органских фондовских целина, и формирале вештачке творевине -збирке.. Овакав начин прикупљања партијске и борачке архивске грађе се значајно разликовао од стручно града архивских установа. У архивистичком смислу, проблем оваквог сабирања архивалија је доводио и до посебног начина сређивања и обаде докумената која по својој провенијенцији припадају различитим фондовима.¹³⁶⁰ Прикупљену грађу НОБ-а су борачке организације предавале најпре музејима, тако да се у овом случају такође може

¹³⁵⁹ АЈ-117, Инвентар фонда; АЈ-130-Ф386: Извештај о раду Архива Југославије за 1976. годину, дел. 02-292/1 од 15. децембра 1976. Током 1976. године од фондова социјалистичког периода, творци савезни органи и организације, сређивање се радило на грађи Планске комисије Владе ФНРЈ. Привредног савета Владе ФНРЈ, а по већ устаљеној методологији рада на сређивању грађе фондова насталих после 1945. године.

¹³⁶⁰ Bogdan Lekić, *Zaštita arhivske građe Saveza komunista Srbije*, u: „Arhivist“ XXIV/1974 – broj 1, Beograd, 1974, 8-11. При архивима у унутрашњости су масовно формиране збирке радничког покрета и НОБ-а, чиме је нарушаван принцип провенијенције и целовитог чувања фондовских целина.

разматрати питање разграничења надлежности између музеја и архива у смислу тога да ли музеји треба да буду надлежни за сабирање и чување писане историјске документације, или покретних или непокретних културно историјских добара.¹³⁶¹

Морамо истаћи да се на самом почетку сабирања грађе о радничком покрету, партијском раду, народноослободилачкој борби или деловању масовних друштвено-политичких организација, ови послови били поверени установама које нису биле искључиво архиви. То је довело до тога да је архивске грађе партијске провенијенције било и код других стваралаца државних органа за унутрашње или спољне послове, који су самостално обављали службу заштите архивске грађе. Стога је поменуто разграничење надлежности могло најбоље да се прати и кроз међусобну предају архивске грађе савезне провенијенције између савезних архива, а према њиховој стварној надлежности. Крунски, мишљења смо, сва архивска грађа савезне провенијенције, укључујући и грађу која се по посебним прописима или режиму чувала код посебних архива, могао је легитимно и веома стручно да сабира, чува, сређује, обрађује и уступа на коришћења савезни државни архива. Историјска документација о КПЈ и радничком покрету пронађена у земљи и иностранству је омогућила да се у Архиву ЦКСКЈ реконструише и попуни већи број фондова из збирки из предратног и ратног периода.¹³⁶² Комплетирање архивске грађе и степен њене сређеност су омогућили да се приступи организованом и систематском њеном објављивању.

Најзад, потврдили смо да је прикупљање, евидентира и заштита архивске грађе партијске и друштвено-политичких организација у Југославији уживала приоритетан значај у архивској делатности, свакако подстакнуто превасходним интересовањем историчара и других истраживача за коришћењем грађе ове провенијенције. Отуда је и објављивање ове грађе представљало државни, политички и национални интерес. Условно говорећи, подељена архивска надлежност определила делокруг рада на овој грађи у корист Архива Југославије, као савезног архива општег типа и Архива ЦК СКЈ као савезног архива специјалног карактера. Крупне промене почетком деведесетих година на територији некадашње федерације произвеле су и додатне ангажмане Архива Југославије у заштити грађе ове провенијенције. Урушавањем југословенске федерације

¹³⁶¹ Dinko Foretić, Sredoje Lalić, Bogdan Lekić, *Arhivska građa o radničkom pokretu i NOB i njen popis*, 22-24.

¹³⁶² Архив Србије, а.ф. Друштво архивских радника Србије, Пројекат издавања историјске грађе СКЈ, Београд, 1979, 2. Међу њима свакако су најважнији Комунистичка интернационала – Секција КПЈ, 1919-1941, Комунистичка омладинска интернационала – секција СКОЈ, 1919-1941, Међународна организација помоћи револуционарима – Секција црвене помоћи Југославије, 1923-1936, Црвена синдикална интернационала – Револуционарни синдикат Југославије, 1921-1936, Интернационалне бригаде Југословенски добровољци у Шпанској републиканској војсци, 1936-1939.

те укидањем Архива ЦК СКЈ грађа ове провенијенције прешла је у потпуну надлежност Архива Југославије, у коме се и данас налази, чува и штити.¹³⁶³

6.2. Јосип Броз Тито - значај и систем заштите архивске грађе настале радом личности, председника државе и маршала Југославије

Живот, рад, личност и улога Јосипа Броза Тита били су и остали предмет интересовања истраживача разних научних дисциплина, али и публицистичко-романсијерског приказивања „истина или стереотипа“ о личности која је несумњиво обележила историју Југославије и света у другој половини 20. века. Још за његовог живота, о Јосипу Брозу се писало, говорило, заклињало „из идеолошке перспективе“, критиковало, карактерисало „са светле или тамне стране гвоздене завесе“, веровало у култ личности „највећег сина југословенских народа и народности“ и обезвређивало са гледишта класичних демократских политичких вредности, које су „тврдокорној Балканској међи“ великодушно (да ли и безуспешно!?) презентирали западни савезници. Одбаченог, заједно са државом коју је извео из ратних страдања, од свог доскорашњег идеолошког истомишљеника и ментора, југословенски диктатор или победник, „одржаван је на површини“, делимично захваљујући несумњивим дипломатским вештинама вође, али свакако не из личних симпатија, већ зарад интереса великих светских центара моћи,¹³⁶⁴ који су се, као и деценијама уназад кроз историју, преламали на овим просторима јужне Европе.

После смрти Јосипа Броза (5. маја 1980. године) Југославија је остала „неутешна“, али много више на рубу понора услед наслеђених и недовршених економских, политичких, националних и националистичких превирања. Виђење Јосипа Броза у јавности, савременој историографији, југословенској и међународној, попримало је и другачију димензију, а четири деценије после његове смрти, као да изнова инспирише историчаре, социологе, правнике да истраже неистражено, или објективизују пређашња политизована или идеологизирана сведочанства о личности која, сложићемо се са Латинком Перовић, несумњиво јесте „сложена појава у историји југословенских народа друге половине 20. века“.¹³⁶⁵

¹³⁶³ Група аутора, *Архив Југославије 1950-200*, 64.

¹³⁶⁴ Lorejn M. Lis, *Održavanje Tita na površini, Sjedinjene države, Jugoslavija i hladni rat*, (prevod Vladimir Mates), Beograd, 2003, 307-317.

¹³⁶⁵ Latinka Perović, *Josip Broz Tito: Različite istorijske perspective*, u: "Tito – viđewa i tumačewa", Zbornik radova, INIS, Beograd, 2011, 19-25.

Као Врховни командант Народно-ослободилачке војске, Јосип Броз је најпре 1943. године добио звање маршала и постао председник Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ) нове југословенске државе у формирању. Званично, функцију маршала је обављао до 1953. године, али је истодобно био министар одбране и председник Владе ФНРЈ. Председник Републике, Јосип Броз је постао по установљавању ове функције *Уставним законом* 1953. Председник Републике је представљао извршни орган власти коме је Савезна народна скупштина поверила представљање државе. Истовремено је вршио и функцију председника Савезног извршног већа (до 1963.године), био командант оружаних снага државе и председник Савета народне одбране.¹³⁶⁶ *Устав СФРЈ* из 1963. године је задржао функцију Председника Републике као функцијом инокосног шефа државе и врховног команданта оружаних снага, али без ингеренција председника савезне владе.¹³⁶⁷ Јосип Броз је као шеф државе остао на тој дужности до своје смрти (1980).

Децентрализацијом савезне власти дошло је до промена у функцији шефа државе, тако што је *Амандманима на Устав* (Амандман XXXVII од 1971) установљено Председништво СФРЈ, као нови орган у систему власти федерације, које представља колективног шефа државе и посебан орган у систему политичко-извршне власти, који је у основи имао исте функције претходним уставом предвиђене за Председника Републике. Функција Председника Републике, истовремено и председника Председништва СФРЈ, остала је везана искључиво за личност Јосипа Броза, као доживотна бенефиција уз сва дотада прокламована права шефа државе.¹³⁶⁸ Подељена представничка функција шефа државе, према нашем мишљењу, била је један од многобројних чинилаца који су убрзали разградњу југословенске федерације.

Устав из 1974. године је потврдио уставну одредбу из 1963. о непостојању временског ограничења на функцију председника републике, за Јосипа Броза. Поред тога, потврђена је његова функција председника Председништва државе, врховног команданта оружаних снага земље, председника Савета народне одбране. *Устав* није предвиђао одговорност Председника Републике према Скупштини СФРЈ, али је Јосип Броз као председник имао право да сазове седнице савезне владе и њима председава, као

¹³⁶⁶ *Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења ФНРЈ и савезним органима власти*, Службени лист ФНРЈ, бр.3/1953. Савезно извршно веће (савезна влада) је представљало други извршни орган.

¹³⁶⁷ *Устав СФРЈ*, Службени лист СФРЈ, Београд, 1963, 101-103. Према овом Уставу, за Јосипа Броза је било укинута временско ограничење на функцију председника.

¹³⁶⁸ *Уставни закон за спровођење уставних амандмана*, Службени лист СФРЈ, бр. 29/1971, Амандман XXXVII. Jovan Đorđević, *Ustavno pravo*, 462-464.

и да Скупштини предложи одређена политичка питања за разматрање. У последњој деценији живота Јосипа Броза, функција Председника Републике је имала у ствари протоколарни значај, а по његовој смрти, ова је функција, тако да је једини шеф државе до распада југословенске федерације остало Председништво СФРЈ.¹³⁶⁹

Архивска грађа настала у раду Председника Републике је према одредбама *Закона о Архиву Југославије* чувана у Генералном секретаријату Председника Републике, иако је *Закон* допуштао могућност њеног „поверавања“ Архиву Југославије или „другој заинтересованој организацији ради проучавања и чувања“.¹³⁷⁰ Претходно, Кабинет Председника Републике је основан одлуком Савезног извршног већа 1953. године, а одлуком од 1. јула 1963. године формиран је Генерални секретаријат Председника Републике. Поред осталих послова, у делокругу рада Секретаријата се налазила и обавеза да „прикупља и архивистички сређује материјал у вези са радом Председника Републике“. Сходно овој одлуци, у циљу извршења законске обавезе према својој архивској грађи, 1964. године је Генерални секретаријат Председника Републике образовао Службу за сређивање архивске грађе са прецизнијим задатком „да прикупља, чува, сређује, обрађује и конзервира архивску грађу из делокруга непосредног рада Председника Републике“.¹³⁷¹ Служба је 1970. године променила назив у *Архив Председника Републике*. Радило се о архиву „затвореног типа“, за чије деловање постојао основ у *Закону о Архиву Југославије* (1973, 1976).

После смрти доживотног председника Југославије, део оперативних послова и документације Кабинета, који се односио на стручне службе прешао је у надлежност Председништва СФРЈ, а део архиве је крајем 1982. године прешао, као пасива, на чување у новоустановљеној институцији *Меморијални центар „Јосип Броз Тито“*. Меморијални центар „Јосип Броз Тито“ је основан посебним *Законом* 1982. године, као установа која „врши послове од интереса за остваривање функције федерације, у заједничком интересу за све народе и народности Југославије“, а својом делатношћу „доприноси очувању и неговању успомена на Јосипа Броза Тита и изучавању живота и дела Јосипа Броза Тита“. Делатност ове установе сматрана је „од посебног друштвеног интереса за остваривање функције федерације“. Послови Меморијалног центра су били прикупљање, сређивање,

¹³⁶⁹ *Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр. 9/1974. АЈ, 837, Инвентар фонда. *Водич кроз фондове Архива Југославије, 1945-2006*, 32.

¹³⁷⁰ *Закон о Архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр.48/1964. Текст Закона је објављен и у стручном архивском часопису „Архивист“, 1-2/1964, Београд, 1964, 359-364.

¹³⁷¹ Службени лист СФРЈ, бр. 26/63. Секретаријат Председника Републике је спадао у ону групу савезних органа који су могли непосредно да чувају своју архивску грађу. *Одлука о делокругу и организацији Секретаријата Председника Републике*, Сл. лист СФРЈ, бр. 45/69.

обрада, излагање и чување докумената и предмета који су били у вези са животом и делом Јосипа Броза Тита. Уз то, законом дефинисани послови установе су били заштитног карактера када је у питању архивска грађа и предмети настали у животу и раду, или у вези са радом некадашњег председника СФРЈ. Чување, сређивање и издавање на коришћење архиве и библиотечке грађе Јосипа Броза Тита било је могуће под условима и на начин који су били утврђени савезним прописима. Архив Председника Републике је у оквиру Меморијалног центра, наставио рад као Архив Јосипа Броза Тита. За случај архивске грађе, примењиван је савезни прописи о архивској грађи федерације.

Меморијални центар је као установа савезног карактера имао свој правни субјективитет, а у пословање је поступао као и друга „друштвена правна лица“ у складу са *Уставом СФРЈ* и савезним законом, као и прописима који су важили за организације удруженог рада.¹³⁷² Изменама и допунама *Закона* које су усвојене 1985. године, било је предвиђено да се на запослене у центру примењују прописи „о правима, обавезама и одговорностима“ који су важили за запослене у савезним органима управе и савезним организацијама, из чега се види да је ова установа имала статус савезног нивоа. Средства за извршавање програма развоја и планова рада је ова савезна установа обезбеђивала из буџета Федерације, као и из са стране прихода која је остваривао својом делатношћу или „других прихода“.¹³⁷³ Меморијални центар је средином деведесетих година 20. века престао да постоји као самостална институција, а његова музејска и архивска културна баштина су постали саставни део новооснованог Музеја револуције Југославије (1996).¹³⁷⁴

Архивска документација настала радом Јосипа Броза Тита као председника Југославије и његовог кабинета је крајем шездесетих година почела да се обрађује, сређује и формира као архивска целина. Због специфичности рада канцеларије Председника Републике, функције коју је он обављао, улогу у савременој историји, грађу чини велики број списа, као и кино, фото и фоно документација. Архив је 1970. године отпочео стручни рад на сређивању архивске грађе, а 1978. године и на обради

¹³⁷² *Оснивање Меморијалног центра Јосип Броз Тито и Закон о меморијалном центру „Јосип Броз Тито“*, Сл. лист СФРЈ, бр. 69/1982. Управљање посредно постављањем чланова Савета Меморијалног центра вршила је Скупштина СФРЈ, док је надзор над законитошћу рада Меморијалног центра вршило Савезно извршно веће, уз право и дужност да предлаже и сугерише мере за побољшање деловања установе. Стога је установа достављала извештаје о свом раду Скупштини СФРЈ и Савезном извршном већу.

¹³⁷³ *Закон о изменама и допунама Закона о Меморијалном центру Јосип Броз Тито*, Сл. лист СФРЈ, бр. 69/1985.

¹³⁷⁴ *Одлука о оснивању Музеја историје Југославије*, Службени лист СРЈ, бр. 43/1996.

библиотечког материјала. Први напори новоформиране службе Архива Председника Републике били су усмерени на прикупљање архивске грађе. Чести и неочекивани прилив грађе, као на пример, 100 м/1 грађе током 1982. године, утицали су на динамику сређивања архивске грађе. Накнадно примљена грађа је након класификације, изискивала сређивање већ сређених, па и обрађених делова фондова. Тада су коначном класификацијом и систематизацијом постављени фондови писане грађе, који по провенијенцији припадају Архиву Јосипа Броза Тита: *Фонд Канцеларије Маршала Југославије (1943-1953)*, *Фонд Кабинета Председника Републике (1953-1980)*, *Фонд Кабинета Врховног команданта оружаних снага Југославије (1945-1980)* и *Лични фонд Јосипа Броза Тита*.¹³⁷⁵

Да би се архивска грађа могла правилно средити, и у случају стваралаца грађе ове провенијенције било је важно устројити и добро водити административно/канцеларијско пословање. У том смислу је вршено преиспитивање административног пословања писарнице и појединих организационих јединица Секретаријата односно Кабинета председника Републике. Максимално „саображавање функцијама и организационој структури Кабинета“ је довело до израде Упутства којим је регулисан начин административног пословања писарнице и организационих јединица Кабинета, као и *Пословника о преузимању, коришћењу и начину руковања архивском грађом Кабинета Председника Републике и Архива Председника Републике*.

Реорганизације и допуне делокруга рада Кабинета, као и промене у регистратурном систему архивирања документације, онемогућавале су успостављање стабилне организационе структуре творца фонда, према којој ће исти бити формиран и сређен применом принципа провенијенције. Стога су се архивисти Архива Јосипа Броза Тита определили за „флексибилнији“ принцип слободне провенијенције. Као основ класификације грађе у оквиру датог принципа узета је делатност и функција ствараоца фонда, без обзира на систем рада који су чинила сва сачувана писана, фоно и фото документа пронађена у личној заоставштини Јосипа Броза, као и документа везана за функцију Маршала Југославије или Председника Југославије и Врховног команданта. По принципу слободне провенијенције, поштујући делатност ствараоца, најпре је према класификационом плану разврстана у пет основних група и у потпуности сређена грађа фонда *Канцеларије Маршала Југославије*, коју чине стенограми, записници, информације, белешке, дописи. За фонд је израђен аналитички инвентар, са припремом

¹³⁷⁵ Ljiljana Đurin, *Arhivska građa i bibliotečki materijal Arhiva Josipa Broza Tita*, u: „Arhivist“, vol. XXXVIII, 1-2, 1988, Beograd, 1988, 28-30.

грађе за микрофилмовање јер се сматра да грађа која припада овом фонду веома значајна.¹³⁷⁶

На сличан је начин извршена систематизација грађе *Фонда Кабинета Председника Републике*. Према класификационом плану грађа овог најобимнијег фонда из државничке функције Јосипа Броза, је систематизована у 6 подгрупа, а детаљнија разрада плана је одражавала специфичност докумената у односу на функцију председника Јосипа Броза. Код даље обраде грађе везане за Кабинет Председника Републике архивисти су се такође „определили за примену аналитичког инвентара обзиром да је реч о архивској грађи значајној за савремену историју, па је аналитички приступ обради докумената омогућавао потпуније и лакше коришћење архивске грађе у оперативне и научне сврхе“ а документа могла сачувати од непотребне употребе.¹³⁷⁷

Фонд Кабинета Врховног команданта оружаних снага је преузет у Архив Председника Републике 1972. године, на основу одлуке самог Врховног команданта Јосипа Броза. Фонд садржи документа о посетама Врховног команданта југословенским и страним оружаним снагама, као и другим пословима везаним за Југословенску народну армију и одбрамбене снаге земље. Проблем неуједначеног регистратурског пословања определио је поступак класификације грађе као и код других наведених фондова. Захваљујући уредној администрацији и канцеларијском пословању, у овом је случају део фонда је сређен по регистратурским ознакама, дакле принципу провенијенције, чиме се потврђује приме два сродна принципа сређивања на примеру грађе једног фонда, у овом случају везаног за делатности Врховног команданта оружаних снага СФРЈ.

Лични фонд Јосипа Броза Тита садржи разнородну документацију писма честитке, лична документа, приватног карактера, породичног карактера, и сведочи о времену које је Јосип Броз проводио изван редовних државничких, политичких, командних дужности.¹³⁷⁸ Ипак, грађа личне и породичне провенијенције представља значајну „историјску документовану допуну“ која може расветлити, приближити или појаснити личност Јосипа Броза у времену у коме је он поистовећиван не само са

¹³⁷⁶ АЈ, 836, Инвентар фонда. *Водич кроз фондове Архива Југославије, 1945-2006*, 25-27. Првобитно је представљала део личног фонда Јосипа Броза, а после смрти Јосипа Броза грађа која се односила на послове маршала припојена је документацији која је била чувана у служби Кабинета Председника Југославије.

¹³⁷⁷ АЈ, *Водич кроз фондове Архива Југославије, 1945-2006*, 29-34.

¹³⁷⁸ Ljiljana Đurin, *нав. рад*, 28-35

југословенском државом или њеним народима, већ и епохом коју је својим делањем обележио.

У фондовима грађе везане за Јосипа Броза се посебна пажња посвећивала сређивању и обради тонске, фото и кино документације, с обзиром на чињеницу да је овај медиј архивске грађе био веома заступљен. За ту сврху су такође консултовани архивски стручњаци, релевантна архивска литература, израђивана су упутства за сваку врсту наведеног медија архивске грађе, а из описа поступака и стручних операција које су примењиване закључује се озбиљан приступ проблему, који је резултирао обезбеђивањем доброг и прописног смештаја и услова чувања у депоима, израде обавештајних средстава, инвентара, описних листа, хронолошког регистра начин евидентирања у сва смера магнетофонских трака, сређивање по уласку и по хронологији колико је то било могуће, све у циљу да се ова архивска грађа у потпуности евидентира, среди, обради и омогући њено коришћење у научне и истраживачке сврхе.¹³⁷⁹ У пракси Архива Председника Републике/Архива Јосипа Броза Тита је стајало а су стручни послови око сређивања писане грађе, обављани уз консултацију Архива Југославије, Архива Србије, Историјског института Србије.

У вези са свиме изнетим, као резултат основних стручних архивистичких послова, произиласиле су евиденције о архивској грађи, публикацијама и другом материјалу везаном за Јосипа Броза Тита, конзервацију и друге мере техничке заштите граше и предмета, објављивање зборника докумената, каталога, водича и других публикација којима се промовисала и чувала о заборава сећање на личност и делатност Јосипа Броза. Поред тога, у Меморијалном центру се водио централни регистар дела Јосипа Броза и дела о њему која су била издата у Југославији или иностранству. Грађа Меморијалног центра је била доступна за коришћење истраживачима по прописима о коришћењу архивске грађе савезне провенијенције.

Крајем осамдесетих година 20. века ова је грађа, сређена, пописана и сабрана у неколико наведених архивских целина постала је доступна истраживачкој и другој јавности, и могла се користити у посебно опредељеној читаоници у згради Кабинета Председника Републике. До 1980. године грађа Архива Председника Републике је издавана на коришћење према Пословнику о преузимању, коришћењу и начину руковања са архивском грађом од 28. маја 1971. године. У периоду од 1980. до 1982. године одобрење за коришћење грађе је издавао генерални секретар Председништва

¹³⁷⁹ Darinka Filipović, *Neka iskustva iz rada na sređivanju i obradi pisane, kino i fono-dokumentacije u Arhivu Predsednika Republike*, u: „Arhivist“ XXVII, 2/77, Beograd, 1977, 120-127.

СФРЈ, а необјављена грађа у овом периоду није била доступна за коришћење. Нови Правилник о условима и начину коришћења архивске грађе и библиотечког материјала је донео Савет Меморијалног центра „Јосипа Броза Тита“ 1983. године. Према Правилнику, по претходном одобрењу се могла користити само сређена грађе, необјављена према строжим критеријумима, објављена по одлуци нижих органа управљања Центром. Током последње деценије 20. века због своје специфичне садржине и објективних околности у којима се југословенска држава тада налазила, грађа ове теме није била доступна јавности.¹³⁸⁰

После распада социјалистичке Југославије, ценећи могућности које је пружао *Закон о архивској грађи федерације* из 1986. године, али и прописи о архивској грађи југословенске провенијенције донети после 1990. године, Архив Југославије је 2009. године преузео од Музеја историје Југославије већи део грађе која је чинила некадашњи Архив Јосипа Броза Тита.¹³⁸¹ Преузета грађа је према класификацији формирана у фондове у складу са стањем какво је било устројено у специјалном архиву Јосипа Броза Тита, с тим што су се вршили додатни послови на окончању обраде грађе и израде недостајућих научно-обавештајних средстава. Приликом примопредаје архиве Јосипа Броза између Музеја Револуције Југославије и Архива Југославије, констатовано је да је део архивалија филмског, фото и фоно материјала предат на чување Југословенској кинотеци односно задржан на чувању у Музеју револуције Југославије. Грађа која се односила на делокруг рада Јосипа Броза као врховног команданта оружаних снага Југославије даљим разграничењем предат Војном архиву.¹³⁸²

Стога, архива Јосипа Броза Тита представља „једну од најзначајнијих архивских целина комунистичке провенијенције на простору некадашње Југославије, која је отворена за јавност“. Увидом у грађу фондова везаних за рад и личност Јосипа Броза, види се да је међународна активност председника била веома изражена, о чему сведочи

¹³⁸⁰ Ljiljana Đurin, *нав.рад*, 37-38.

¹³⁸¹ Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, 84. Ради комплетирања фонда грађе која се односила на народноослободилачку борбу, рад Комунистичке партије и других политичких организација је извршено разграничење надлежности између савезног југословенског архива и Музеја револуције народа и народности Југославије. Тако је у више наврата Архив Југославије предао Музеју грађу која се односи на поменуту тему. Током 1963. године је предат Музеју Револуције народа и народности Југославије Албум обезница зајма „Народног ослобођења“, 1974. године 735 фотографија и другог материјала о терору окупатора и колаборациониста (вешање и стрељање у Србији, бомбардовање Београда 1941. и слично), касније 1975. брошуре и листови на немачком и српском језику о непријатељског пропаганди 1941-1944. и слично. О разграничењу архивске, видети више: Jovan Popović, *Pravni osnov u razgraničenju arhivske građe u važećem zakonodavstvu*, у: „Arhivski vjesnik“ 39/1989, sv.33, Zagreb, 1989, 95-111.

¹³⁸² АЈ, 837, Досије фонда. *Водич кроз фондове Архива Југославије, 1945-2006*, 33, а на основу података из Досијеа фонда 837, Записник о примопредаји архивске грађе између Музеја историје Југославије и Архива Југославије од 14. јула 2009.

једнообразна документа о пријемима и посетама, поклона које је примао или размењивао на државном нивоу, писмима, порукама, говорима. Не мање значајна су акта произашла из рада Јосипа Броза на унутрашњем државном, политичком и војном плану, одлуке, дилеме, које је као и сваки државник, у ствари пре свега личност, морао да разрешава, доноси, планира, разрешава. Иако се личност Јосипа Броза годинама обавијала мистеријама разног садржаја, према процени архивиста који су вршили сређивање и обраду фонда Председника Републике „супротно многим претпоставкама у сачуваној и доступној грађи нема сензационалистичких докумената, нити докумената који би открили стварне или претпостављене тајне југословенске историје“. У сваком случају, неоспорно је да архивска грађе везана за Јосипа Броза привлачи пажњу и предмет је интересовања истраживача, баш као што је то чинила и данас чини личност доживотног југословенског председника, као изазовна и интригантна „архивска целина социјалистичке Југославије, неопходне за истраживање овог историјског периода“.¹³⁸³

6.3. Архивска грађа у систему народне одбране – војни органи и организације као ствараоци

Значајнији подухвати писања војне историје, самим тим организованог прикупљања и заштите војних архивалија на југословенским просторима, везују се за име Јована Драгашевића, српског пуковника и професора историје и географије у Артиљеријској војној школи.¹³⁸⁴ Сматрајући да је у војној историји потребно „догађаје критички историјски оцењивати“, а што није било могуће само на основу „нагађања, које и није знање“,¹³⁸⁵ Драгашевић је сачинио Пројекат под називом *Начин како да се скупља грађа за новију српску ратну историју*.¹³⁸⁶ Деценију касније, 1876. године, на основу *Закона о устројству војске*, донет је први пропис о стварању институције чији је задатак истраживачки рад на пољу војне историје под називом *Устројство*

¹³⁸³ АЈ, *Водич кроз фондове Архива Југославије, 1945-2006*, 33.

¹³⁸⁴ Јован Драгашевић је рођен 1836. у Пожаревцу а умро 1915. у Нишу. Поред редовне војне службе, и професоровања у војној школи, хонорарно је предао и на Великој школи, и био уредник војних часописа „Војин“ и „Ратник“. Видети више: Мирољуб Манојловић, *Пожаревац, окружна варош, 1858-1918*, Пожаревац, 2011, 93-94.

¹³⁸⁵ ВА, П1-К1-Ф1-Д1: Текст Пројекта о сакупљању грађе за новију српску историју, преписка Јована Драгашевића. Поред детаљне методологије израде војне историје, у Пројекту је истакао подједнаку важност војне, као и политичке, историје за једну државу. Активности Друштва српске словесности, почев од 1847. на сакупљању и проучавању писмених материјала из „новије српске историје“ и идеју /захтев за оснивање „нарочите установе која би чувала тај материјал“ пракса модерних европских војски била је основни подстицај за покушаје организовања архивске делатности на области војне архиве.

¹³⁸⁶ Више о томе: *Гласник Друштва српске словесности*, свеска 2, 1849, 156-196.

ђенералштаба. Истовремено је Указом кнеза Милана Обреновића, у оквиру Главног Ђенералштаба формирано Треће одељење са задатком да архивска документа „прибира за ратну историју, пише их, уређује и чува“, као и „руководи библиотеком и целом Ђенералштабном архивом“.¹³⁸⁷

Претходно сачињени пројекти са методологијом израде војне историје и војни прописи који су озаконили неопходност чувања и заштите војне архиве, осликавали су се на поступање војних органа и формација према сопственој документацији, али и на даље ангажовање „хисториског одељења Главног Ђенералштаба“.¹³⁸⁸ Однос Драгашевића према архиви која се „рађала“ деловањем војних органа и формација, у другој половини 19. века, одразио се и на статус војне документације за време Првог светског рата.¹³⁸⁹ Уређено канцеларијско пословање представљало је основ за одговоран однос према архивским документима насталим у току деловања војске за време ратних дејстава.¹³⁹⁰ Сачувани Регистар операцијске преписке Команде артилеријске Тимочке дивизије Солунски фронт, за 1916-1919. годину, указује да су поред „регистраних“ аката, односно сређених по регистратурском пословању које је примењивано у органима војске, делом постојала и нерегистрирана акта, која су била сређивана „хронолошким редом по датуму“, са израђеним списком за иста.¹³⁹¹ Из

¹³⁸⁷ Радован Милосављевић, *Војни архив*, у: „Архиви у Србији“, Том I, Београд, 2016, 87-88. ВА, П14-К7-Ф2-Д23: *Закон о војној администрацији за Краљевину Србију* из 1883. године је предвидео да у делокруг рада општег војног одељења, поред осталих питања, спада и „надзор над општом архивом војног министарства и над општом експедицијом“.

¹³⁸⁸ ВА, П1- К3-Ф1-Д16, Д3: Одговоран приступ Јована Драгашевића у погледу очувања војне писане историје, инспирисао је његове сараднике и наследнике, тако да је Милутин Мишић, као вршилац дужности начелника историјског одељења Ђенералштаба, саставио Пројекат плана за израду историје ратова 1876. и 1876-1877. године. Недуго затим, био је сачињен „Распоред грађе за историју рата 1876“, као и Пројекат плана за израду историје рата са Турцима 1877-1878. године, према којим смерницама је требало писати историју „војне за независност 1876-1878“.

¹³⁸⁹ ВА, Р4-2 К83 Ф3 Д8-1: Истражујући историографске теме везане за догађаје из Великог рата, изненађујуће је било сазнање да у грађи из овог периода која се чува у Војном архиву Србије, постоји знатан број докумената који се односи на стање и поступак, „кретање“ архиве војних органа. Прво сазнање било је о постојању утемељеног канцеларијског пословања у војним органима, командама, формацијама, одељењима војног министарства. Сва преписка се водила уз деловодне протоколе и друге помоћне административне књиге, а један документ, с краја рата, потврдио је праксу строгог придржавања наредби, упутстава и расписа у вези третмана и поступања са војном документацијом.

¹³⁹⁰ ВА, Р6 К303 Ф1 Д1-2. Војна архива, без обзира на степен важности, предавала се комисијски, „сређена и регистрирана“, по списку. ВА, Р6- К236- Ф1- Д3/1: Сва акта су пописана по деловодном броју, сваки предмет одвојено, а приликом примопредаје вршен је преглед и провера стања архиве која се по списку, сређена и регистрирана предаје и прима „на потпис“

¹³⁹¹ ВА, П6-К275-Ф2-Д8/1: Кирил Мијалковски, *Архивска грађа српске војске за историју I светског рата*, у: „Архивски преглед“, 1-2, Београд, 1965, 119-146. Аутор даје исцрпне податке о количини, начину сређивања, обраде, израде и постојању научно обавештајних средстава за архивску грађу фондова војне провенијенције која се односи на Краљевину Југославије до 1918. године, која се грађа чува и збрињава у Архиву Србије (према садашњем називу ове установе заштите архивске грађе). Посебно се акцентира специфичан начин сређивања и регистрарања војне архивске грађе за овај период, израда Пописника као основног обавештајног средства по фондовима, постојање микрофилмских облика на којима се налази

сачуване грађе смо утврдили да је архива војске пратила војне јединице у њиховим операцијама, походима, збрињавана како би се сачувала у највећој могућој мери.¹³⁹² Ипак, страдање архивске грађе у Првом светском рату није било занемарљиво.

Прибирање грађе је настављено после окончања Првог светског рата. Тада је, 1920. године, формирано Историјско одељење Главног генералштаба војске Краљевине Југославије, делатност регулисана је *Уредбом о Главном ђенералштабу и о ђенералштабној струци*.¹³⁹³ Историјско одељење Главног ђенералштаба је настојало да попуни празнину у сачуваној архивској грађи како би се омогућила реконструкција недовољно познатих ратних догађаја. Стога је Одељење организовало прикупљање целокупне војне архиве, али и мемоарске грађе, са циљем да се евидентира и сачува архивска грађа војних снага.¹³⁹⁴ Непосредно после завршетка рата, спровођена су наређења да се поред прикупљања ратног плена, у свим местима где тога има, приступи и извиђању има ли какве архиве, наше или непријатељске, државне или приватне, па ако је има, требало је упутити комисији за проналажење однетих архива и књига у Београд.“ Краљевско намесништво је 6. марта 1940. године прописало *Уредбу о Војном историјском институту*. Према *Уредби* Историјско одељење је спојено са Војним музејом и формиран је Војноисторијски институт. Његови задаци, у односу на Историјско одељење, углавном су остали исти, с тим да је делокруг рада проширен и на прикупљање, чување и сређивање предмета „ратног материјала“ од историјске вредности.¹³⁹⁵

Након краткотрајног Априлског рата 1941. године, слома Краљевине Југославије и капитулације њене војске, Историјско одељење је престало са радом. Међутим, војна

релевантна грађа, као вида заштите, с обзиром на то да се ради о архивској грађи која за сваку државу представља културну баштину од изузетног национално и државног интереса.

¹³⁹² ВА, ПЗ-К51-Ф4-Д6/1: Почетком рата, 1914.године, штаб Друге армије је обавестио Врховну команду да је „архива команде велика и да је тешко понети, јер нема довољно комора и где да пошаље непотребну“. Такође постоје документа која потврђују да је војна архива у једном периоду (1915) била премештена и смештена на чување у манастиру Студеница. Видети: ВА, ПЗ-К51-Ф4-Д6/5-/23. Маријана Мраовић, *Велики рат у архивској грађи Војног архива*, у: „Записи“, годишњак Историјског архива Пожаревац, бр. 3, Пожаревац, 2014, 50-57.

¹³⁹³ Милојко Јовановић, Бранко Кресојевић, *Архивска служба и архивистика у СФРЈ и оружаним снагама Југославије*, у: „Војноисторијски гласник“, бр.3, Београд, 1984, 306. Задаци и обавезе Историјског одељења били су прикупљање, сређивање и проучавање података за историју „наших ратова, као и израда историје, руковање ратном архивом и управа над библиотеком Главног Ђенералштаба“, која је придодата овом одељењу.

¹³⁹⁴ Р6, К275-Ф2-Д8-1: Према једном акту из 1935. године, вршилац дужности архивара Историјског одељења главног Ђенералштаба је комисијски преузео пописану оперативну архиву Тимочке дивизије пронађену „између обичне архиве“ која се налазила и чувала до тада у Команди Јадранске дивизијске области.

¹³⁹⁵ ВА, Р6 К672 Ф1 Д3-4. Радован Милосављевић, *Војни архив*, у: „Архиви у Србији“, Том I, 87-88.

документација о народно ослободилачкој борби и револуцији током Другог светског рата представљала је историјски извор посебно значајан за идеологију Комунистичке партије Југославије и изградњу друштвено политичког система и државног уређења постреволуционарне Југославије. И поред неповољних услова, сачувана је значајна количина документације војне провенијенције. Први покушаји да се обезбеди архивска грађа настала у делатности партије, заједно са грађом народноослободилачког покрета и партизанских јединица, забележени су током друге године народноослободилачке борбе. Придајући посебну вредност овим писаним документима, не само са оперативног већ и са научно-историјског становишта, Привремени Управни одсек при Врховном штабу НОВ и Покрета отпора Југославије је 1942. године издао неколико наређења о прикупљању ратне документације, сопствене и непријатељске.¹³⁹⁶

Политичка, културна и просветна делатности у народно-ослободилачкој војсци се као саставни део њене борбе и њеног живота, развила у „радним облицима“ још у току народноослободилачког рата. Како пропагандна одељења на нижим војним формацијама нису у свом саставу поседовала историјски институт, то су у тим пропагандним одељењима били постављана „одговарајућа лица за прикупљање и сређивање података са територије дотичне јединице“.¹³⁹⁷ Наредбом Врховног команданта НОВ и ПОЈ о организацији културно-просветног рада од 13. децембра 1944. године било је у оквиру Пропагандног одељења Врховног штаба НОВ и ПОЈ предвиђено оснивање Историјског института за проучавање Народноослободилачког рата.¹³⁹⁸

Органи војних власти будуће југословенске федерације формирали су се такође још у току ратних година. Први савезни орган управе за послове народне одбране било је Повереништво за народну одбрану, које је основано 30. новембра 1943. године, именовањем повереника за те послове. Повереништво за народну одбрану је престанком рада Националног Комитета ослобођења Југославије 7. марта 1945. године и образовањем Владе ДФЈ, прерасло у Министарство народне одбране, које је у целини преузело послове дотадашњег Повереништва.

¹³⁹⁶ Милојко Јовановић, Бранко Кресојевић, *нав. рад*, 305. Bogdan Lekić, *Zaštita arhivske građe Saveza komunista Srbije*, u: „Arhivist“ godina XXIV/1974 – Broj 1, Beograd, 1974, 6. Моша Пијаде, као шеф Привременог управног одсека Врховног штаба је издао Наредбу о прикупљању архивске грађе о НОБ-у и партизанским јединицама.

¹³⁹⁷ ВА, НОВЈ-коо12- ф04- 032:Наредба о организацији пропагандног и културно просветног рада у НОВЈ, Врховни штаб НОВ и ПОЈ, 13 децембра 1944. Пропагандно одељење је било састављено од одсека за политичку пропаганду, културно просветни одсек, одсек за штампу, филмска секција, фотографска секција одсек за спољне везе, персонални одсек, и секција у оквиру одсека.

¹³⁹⁸ ВА, НОВЈ-к0015А-ф04: Наредба Врховног штаба НОВЈ и ПО Југославије о организацији пропагандног и културно-просветног рада у НОВЈ, од 13. децембра 1944, године.

На основу *Устава ФНРЈ* (1946), Министарство народне одбране је наставило рад као „општесавезно министарство“, са задатком да руководи свим пословима у области народне одбране. Министарство народне одбране је престало да постоји 15. јануара 1953. године, после доношења *Уставног закона* (1953). Истовремено је почео са радом Државни секретаријат за послове народне одбране, као један од пет савезних секретаријата који су непосредно основани *Уставним законом*, и преузео је послове дотадашњег Министарства народне одбране. *Законом о савезним органима управе* из 1956. године је била детаљније уређена надлежност и делокруг рада Савезног секретаријата за послове народне одбране. Специфичност савезних органа за послове народне одбране, њиховог положаја и организације огледала се у двојакој функцији: најпре, ради се о органима управе који су вршили управне, стручне и друге послове из оквира права и дужности федерације у области народне одбране, а истовремено су вршили „штабне и остале стручне послове“ који се односе на остваривање функције федерације у области организовања и припремања оружаних снага Југославије, као и руковођење и командовање тим оружаним снагама.¹³⁹⁹

Функција управних послова у области припремања и предузимања мера за организацију и мобилизацију одбрамбених снага земље, заједно са пословима командовања Југословенском народном армијом и припреме и предлагања прописа и планова које доноси Врховни командант, остали су у надлежности савезног органа за послове народне одбране. *Уредбом о организацији Државног секретаријата за послове народне одбране* из 1958. године уређена је организација Државног секретаријата за послове народне одбране. као истовремено савезног органа управе и органа Врховног команданта оружаних снага. Поред постојећих послова управног и војно одбрамбеног карактера, од 1962. године је Државном секретаријату придодат и реферат послова за цивилну заштиту, који се до тада налазио у делокругу Државног секретаријата за унутрашње послове.¹⁴⁰⁰

Почев од 1963. године, на основу непосредних одредаба *Устава СФРЈ* савезни орган за послове народне одбране наставио је рад под називом Државни секретаријат за

¹³⁹⁹ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 212-213. *Закон о савезним органима управе*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 13/1956.

¹⁴⁰⁰ Љ.Кораћ, *нав. дело*, 214,215. *Уредба о организацији Државног секретаријата за послове народне одбране*, Службени лист ФНРЈ, бр.31/58 и 20/61. Уредбом је било предвиђено да у оквиру савезног органа за послове народне одбране уведе Војни савет, а од 1959. године на основу посебне уредбе почео је са радом и Савет ЈНА за научни рад. Уредба је престала да важи 1968. године посебном Уредбом о престанку важења исте (Сл. лист ФНРЈ, бр. 22/68). *Закон о преношењу послова цивилне заштите из надлежности органа управе надлежних за унутрашње послове у надлежност органа управе надлежних за послове народне одбране*, Сл. лист ФНРЈ, бр.53/62.

народну одбрану, а на основу прописа о савезним органима управе и савезним организацијама, у основи делокруг рада овог органа се није променио. По истом принципу, *Законом о организацији и делокругу савезних органа управе савезних организација* из 1971. године, дошло је само до формалне промене у називу овог савезног органа, од када је он наставио рад као Савезни секретаријат за народну одбрану. *Законом о народној одбрани* из 1959. године је, у домену обезбеђивања извршења припрема у области народне одбране, остављена могућност савезног органу за народну одбрану да „врши инспекцијске послове у погледу спровођења савезних прописа из области народне одбране на територији Југославије, за које послове је могао организовати посебну инспекцијску службу“.¹⁴⁰¹ Новим *Законом о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација* који је донет 1978. године делокруг Савезног секретаријата за народну одбрану није био суштински промењен, али су послови из делокруга овог органа били детаљно наведени, па је према томе овај савезно орган управе „обављало све послове из области народне одбране за које је Уставом СФРЈ одређено да их федерација врши преко савезних органа“.¹⁴⁰²

Упоредо са формирањем органа војних власти и издатим наредбама од стране Генералног штаба Југословенске армије прикупљању и сређивању архивског материјала који је настао у ЈНА у времену од 1941. до 1945. године, наметнула се потреба и за оснивањем (или можда примереније рећи обнављањем рада у новим околностима) специјалне институције која ће сабирати и чувати архивску грађу војне провенијенције југословенске државе. Тако је 1. марта 1945. године формиран Архив Војноисторијског института. Наредбом Врховног команданта Југословенске армије Историјски институт прерастао у Одељење историјско и за ратне опите. У његовом саставу налазио се и Одсек архива који је имао задатак да прикупи сву ратну архиву од јединица НОВЈ, утврди шта су окупационе власти однеле од војне архиве и предузме мере да се „однето врати“.¹⁴⁰³

¹⁴⁰¹ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 215. *Закон о народној одбрани*, објављен у Службеном листу СФРЈ, бр. 8/69. На основу измена *Закона о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација* из 1971. године, Савезни секретаријат за народну одбрану је почев од 1974. године обављао и послове који су се односили на „утврђивање елемената картографских података који су значајни за одбрану и безбедност земље и за општу употребу картографских публикација“.

¹⁴⁰² *Закон о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација*, Службени лист СФРЈ, бр. 22 /1978. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 212-218. У периоду од 1959. на даље, посебним прописима савезног значаја из области рада савезних органа и народне одбране, предвиђени су били и посебни, остали органи у области народне одбране (генералне и главне дирекције као административно-оперативна руководства предузећа чији се предмет пословања односио на потребе народне одбране и Југословенске народне армије, Комисија за медицинска научна истраживања, Савет народне одбране, Секретаријат Савета народне одбране, Савезна дирекција за промет и резерве производа са посебном наменом).

¹⁴⁰³ Радован Милосављевић, *Војни архив*, у: „*Архиви у Србији*“, Том I, 88.

На основу тога је 26. марта исте године Генералштаб Југословенске армије упутио наредбу штабовима, јединицама и војно-позадинским властима да прикупе и доставе Историјском одељењу сву расположиву архиву НОВЈ која би могла послужити за обраду ратне историје. Упоредо са прикупљањем грађе НОВ и ПОЈ, вршено је и прикупљање документације квислиншких организација и некадашње војске Краљевине Југославије.¹⁴⁰⁴

Одељење историјско је доживело неколико реорганизација. Почетком 1946. године издвојено је у засебну формацијску јединицу, средином 1946. године прво преименовано у Историјски институт ЈА, а од априла 1947. године у Војно научни и издавачки институт. Назив Војноисторијски институт добио је 1949. године, при коме је оформљено Одељење архива са три одсека. Касније је Одељење архива названо Архив Војноисторијског института. Архив је 1971. године спојен са Централном архивом ЈНА и функционисао је под називом Архив или Војни архив Војноисторијског института.¹⁴⁰⁵

Локација Архива Војноисторијског института/Војног архива се често мењала због недостатка смештајног простора, увек уз образложење да је то „привремено решење“. Распоживи подаци говоре да је архивска грађа пре Другог светског рата била смештена у згради Правног факултета у Београду. У току 1946. године војна архива се још три пута селила на поједине локације у Београду. У току 1947. године Војноисторијски институт се преселио у зграду предратне Интендантске академије на Карабурми, а крајем исте

¹⁴⁰⁴ АЈ-313-10-34: Министар просвете Владислав Рибникар је 1945. године затражио сарадњу са представницима Министарства народне одбране у погледу заједничког комисијског прегледа и издвајања архивских докумената који би се делом уступили Државној архиви а делом на чување Министарству народне одбране. Радило се о архивској грађи некадашњег Министарства војске и морнарице и Генералштаба војске Краљевине Југославије, коју су немачке власти за време окупације пренеле на Правни факултет. Архива је у том простору, била изложена пропадању, налазила се на земљи, у неколико сандука, полицама и ормарима. Како је архива имала историјско-научних докумената у свом саставу, посебно у вези прошлих ратова, иста је требало да се уступи Државној архиви на сређивање и чување. Такође се у оквиру те архиве налазила и архива војне провенијенције, која је имала значаја за војне послове, због чега је требало ту архиву предати Министарству војске. Радован Милосављевић, *Војни архив*, у: „*Архиви у Србији*“, Том I, 91. У више наврата су потом предузимане неопходне мере за прикупљање архивске грађе војног порекла која се затекла код становништва, војних и цивилних власти и у иностранству. Грађа непријатељских формација 1941-1945. године је углавном била заплена и налазила се код војних јединица или других установа.

¹⁴⁰⁵ *Архиви у Србији*, Том 1, Војни архив, 88. www.vojniarhiv.mod.gov.rs У саставу Војноисторијског института се овај архив налазио до 2006. године, од када је издвајањем из састава института, добио назив Војни архив. Истовремено је уврштен у састав Института за стратегијска истраживања Сектора за политику одбране Министарства одбране Републике Србије. Јуна 2017. године Војни архив је заједно са Институтом за стратегијска истраживања прешао под Универзитет одбране Министарства одбране Републике Србије.

године сва архивска грађа пребачена је из складишта у Топчидеру у просторије које су биле погодније за смештај архивске грађе.¹⁴⁰⁶

Крајем деведесетих година 20. века Војни архив је био смештен у згради Министарства одбране, у центру Београда. Средином 2001. године је архивска грађа пресељена са више безусловних локација у Београду у зграду Војне гимназије и зграду Савезног министарства за одбрану. На тај начин је делимично побољшана смештајна ситуација овог архива, а од друге половине 2006. године Војни архив је пресељен у касарну Жарково, у зграду у којој се пре усељавања Војног архива налазила Војнотехничка академија.¹⁴⁰⁷ Исте те године је било истакнуто да Војном архиву и даље „недостаје неких 5-6000 метара квадратних“ за смештај архивске грађе војне провенијенције.¹⁴⁰⁸

Архив Војноисторијског института је вршио делатност на прикупљању и заштити архивске грађе војне провенијенције као организациона јединица Института. Територијална надлежност Архива Војноисторијског института је обухватала подручје Социјалистичке Федеративне Југославије. Стварну надлежност Архива је обухватала архивска грађа која је настајала у јединицама и установама српске и југословенске војске, Народноослободилачке војске Југославије, војске Краљевине Југославије у емиграцији, као и окупатора и њихових сарадника у Другом светском рату и у оружаним снагама СФРЈ. То значи да је Архив Војноисторијског института архив специјалног типа за чување грађе војне провенијенције која је настајала у рату и миру на тлу Југославије.

До 1947. године је у војни архив прикупљено „десетак вагона докумената у хаотичном стању“, а тежиште је стављено на сређивање исте. Због специфичности грађе и организације њених стваралаца, издато је кратко упутство да се грађа среди по

¹⁴⁰⁶ Радован Милосављевић, *Војни архив*, у: „Архиви у Србији“, Том I, Београд, 2016, 93-94. www.vojniarhiv.mod.gov.rs (прегледано 11.08.2019.) После Другог светског рата, део грађе који је враћениз Бечког архива, је прво смештен у истој згради, а потом је у септембру 1946. године пренет у Топчидер. Руинирана зграда у којој је грађа смештена, није пружала ни минималне услове заштите, те је извесна количина вредних докумената страдала.

Велимир Иветић, *Спасавање архивске грађе Војног архива у току НАТО бомбардовања од марта до јуна 1999. године*, у: „Војноисторијски гласник“ бр. 1-2009, Београд, 2005, 205. Аутор наводи податак да је Комисија коју је 1985. године одредио подсекретар Савезног секретаријата за народну одбрану измела 1986. године предлог „да се нађе могућност за смештај Архива Оружаних снага у посебан, наменски адаптиран објекат – у складу са међународним конвенцијама јер се архив не сме налазити у склопу војних објеката ни у миру ни у рату“, а на синову акта Управе за информатику, интерно, бр. 240-6/1985.

¹⁴⁰⁷ Радован Милосављевић, *Војни архив*, у: „Архиви у Србији“, Том I, 93-94.

¹⁴⁰⁸ *Информација са Округлог стола о статусу Војноисторијског института*, одржаног 1. фебруара 2006. године, Љубодраг Димић, излагање, у: „Војноисторијски гласник“ бр. 1-2/2006, Београд, 10. Историчари и архивисти су проблем смештаја сматрали системским проблемом, са киме се архивска струка у некадашњој југословенској држави, па и данас код држава правних наследница, борила „скоро без прекида“. Свест да је „архивска грађа прљава хартија“ а не „меморија друштва“ а архиви „света места на којима се чува исечак живота који је некада постојао“, тешко се кориговала.

формацијским јединицама, приближно принципу провенијенције. Архивских кадрова у прво време није било довољно, ни бројчано ни стручно, па је ангажован велики број хонорарних службеника, углавном пензионисаних официра Војске Краљевине Југославије. У првој фази рада била је извршена систематизација и класификација целокупне архивске грађе. Архивска грађа подељена је на три групе: архиву војске Краљевине Србије и војске Краљевине Југославије, архиву Народноослободилачке војске и партизанских одреда и архиву окупаторских и квислиншких јединица из периода Другог светског рата.

Прво је сређивана архива Народноослободилачке војске, затим архива непријатељских и квислиншких јединица и најзад архива српске војске до 1920. године. У току сређивања архивске грађе прикупљено је још око 15.000 докумената заосталих по јединицама и откупљено седам личних дневника учесника НОР-а. Обрада се радила без претходно постављеног питања образовања фондова, нити су фондови означава, а историјска белешка и класификациони план нису израђивани. Поједине нејасноће су отклањане у току сређивања. На примеру сређивања грађе IV Банијске бригаде видимо утицај промене назива војних формација на формирање фондова и одвојено сређивање грађе, само из разлога што није био претходно проучен историјат ствараоца фонда. Посебан проблем су представљала и архивска грађа партизанских одреда, група одреда и оперативних команда које су сврстане по републикама групно под једним називом.¹⁴⁰⁹

Привремено правило службене преписке у Југословенској армији из 1947. године је, поред осталог, садржало и одредбе о предаји и чувању архивског материјала који је настао у Југословенској армији. Касније, 1966. године издато је *Упутство о сређивању, предаји на чување и коришћењу архивске грађе и архивског материјала*.¹⁴¹⁰ На овај пропис се „наслонио“ *Правилник о заштити и коришћењу архивске грађе и архивског материјала и о организацији и задацима архива у оружаним снагама* донет 1976. године, који је представљао општи норматив о свим елементима стручног архивистичког рада на заштити архивске грађе војне провенијенције у СФРЈ.¹⁴¹¹ Њиме су прописани начин

¹⁴⁰⁹ Miloš Novaković, *Specifičnosti vojnih arhivskih fondova*, u: „Arhivist“. Godina VII, sveska 3-4, Beograd, 1957, 74-76. На тај начин је био нарушен принцип груписања око виших јединица са стањем на завршетку рата и вештачки су створене групе команди по сличном називу.

¹⁴¹⁰ Милојко Јовановић, Бранко Кресојевић, *Архивска служба и архивистика у СФРЈ и оружаним снагама Југославије*, у: Војно историјски гласник, бр.3, Београд, 1984, 306

¹⁴¹¹ *Правилник о заштити и коришћењу архивске грађе и архивског материјала и о организацији и задацима архива у оружаним снагама*, објављен у Службеном војном листу, број 30. од 29. јула 1976. године. Специфичност Правилника се огледа у његовој свеобухватности у погледу заштите архивске грађе војне провенијенције.

заштите и коришћење „архивске грађе и архивског материјала“ у војним јединицама, војним установама и штабовима територијалне одбране (командама) као и организација структура и задаци архива у оружаним снагама тадашње Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Дефинисани су појмови архивске грађе у складу са основном дефиницијом и садржином архивске грађе из *Општег закона о архивској грађи (1964)* и *Закона о архиву Југославије (1964, 1973)*. Уочили смо разлику у дефинисању регистратурског материјала као извора за одабир архивске грађе, који је као такав појам, у оперативном смислу схваћене документације која настаје радом савезних органа. У случају савезних органа народне одбране, архивско правило је дефинисало појам „архивски материјал у оружаним снагама“ као „потенцијалну архивску грађу“. Појам архивског фонда се у општим архивским законским прописима изводи посредно из датих одредаба везујући се за органску повезаност докумената насталих у раду правних лица, конкретно савезних органа и организација. У случају војне архивске грађе у *Правилнику* је дефинисан архивски фонд као „скуп докумената и њихових прилога насталих у раду једне команде“, што значи да се команда као јединица оружане формације југословенске армије сматрала творцем једног архивског фонда као органске целине. Архивски фондови свих команди чине групу архивских фондова оружаних снага, у ком смислу се може направити паралела са појмом јединственог архивског фонда Југословенске федерације, који сабира у својим оквирима архивску грађу фондова свих савезних органа и организација као и других правних лица од интереса за федерацију или насталих у раду највиших државних органа југословенске државе од њеног постанка 1918. године.¹⁴¹²

Сегмент заштите архивске грађе војне провенијенције код стваралаца/команди и у Архиву оружаних снага/Архиву Војноисторијског института (данас Војном архиву) обухвата одабирање, издавање, сређивање, предају на чување, евидентирање, обраду, смештај и чување архивске грађе. Према редоследу стручних операција, видимо да је заштита војне архиве равноправно подељена на команде као ствараоце и архив као посебну организациону јединицу у систему војне одбране којој су, *Законом о заштити архивске грађе федерације* из 1986. године, као и *Правилником* из 1976. године, стављени у надлежност посебни задаци у погледу заштите целокупне групе архивских фондова војне провенијенције на територији некадашње СФРЈ. Уочили смо такође да се издвајање безвредног документарног материјала војног порекла не предвиђа као посебна стручна

¹⁴¹² *Правилник о заштити и коришћењу архивске грађе и архивског материјала и о организацији и задацима архива у оружаним снагама*, објављен у Службеном војном листу, број 30. од 29. јула 1976. године. Радован Милосављевић, *Војни архив*, у: „Архиви у Србији“, Том I, 89-95.

операција, што није уобичајено, али ни погрешно, с обзиром на чињеницу да су одабирање архивске грађе за трајно чување и издвајање безвредног регистратурског материјала практично „медаља са два лица“, јер су међусобно компатибилне стручне операције, односно једна условљава другу. Између одабране архивске грађе и архивског материјала постоји својеврстан „документацијски међупростор“, који је попуњен архивским материјалом из кога није одабрана архивска грађа, а са друге стране још увек нису истекли рокови чувања да би се могао квалификовати безвредним материјалом и као такав излучити. Такав архивски материјал чини оперативу рада војних команди као стваралаца архивске грађе и архивског материјала, која говори о „живом бићу“ војне регистратуре.

Према организацијској структури, која је, као и „потчињеност архива у миру и рату“, била прописана „организацијским наређењем и формацијом команди у чијем су се саставу налазили“, у оружаним снагама СФРЈ су постојали Архив оружаних снага, архиви команде армије, војнопоморске области, ратног ваздухопловства и противваздушне одбране, војног подручја и републичких и покрајинских штабова територијалне одбране (архиви армија) и архив Управе Безбедности и Санитетске управе Савезног секретаријата за народну одбрану, Врховног војног суда и Војнотехничког института, као специјализовани војни архив. Кровни архив у војној организацији је био Архив оружаних снага, који је чувао и издавао на коришћење архивску грађу и архивски материјал који је настајао у организационим јединицама и установама Савезног секретаријата народне одбране. То значи да је постојала хијерархијска организација архивске војне службе у савезној држави. Према утврђеним надлежностима и делокругу рада архива у војној области, јасно се види и да су архиви били организацијске јединице команди као основних стваралаца архивске грађе у оружаним снагама Југославије. Тиме је установљена обавеза ових регистратура да организацијом своје архивске службе већ у току настајања архивског материјала стварају услове за његово правилно архивирање и заштиту.¹⁴¹³

Увидом у опис послова свих архива у оружаним снагама, можемо издвојити опште задатке који се односе на учешће у изради стручних прописа и критеријума

¹⁴¹³ Ово потврђује и одредба према којој архиви у командама, према обиму и врсти совјих послова, имају предвиђена радна места за архивистичке и архиварске послове. Архиви армија чували су само архивски/регистратурски материјал, док су специјализовани војни архиви чували архивску грађу и регистратурски/архивски материјал своје службе. Више: *Правилник о заштити и коришћењу архивске грађе и архивског материјала и о организацији и задацима архива у оружаним снагама*, објављен у Службеном војном листу, број 30. од 29. јула 1976. године.

заштите и коришћења архивске грађе у оружаним снагама, евидентирања архивске грађе у редовним условима као и заштите у посебним околностима. Пријем, чување и издавање грађе на коришћење, едукација архивског кадра, истраживање архивске грађе по захтевима правних лица и појединаца, израда планова припреме за преузимање и смештај архивске грађе – представљали су универзалне стручне архивске послове којима су се бавили и други архиви савезног нивоа, општег или специјалног карактера.

Архиви армије су имали ужу посебну делатност која се огледала у сређивању и предаји Архиву оружаних снага/Војном архиву, архивске грађе примљене од деловодстава команди, вођењу прописане евиденције за архивску грађу и архивски материјал који се налази у командама, праћења рокова за предају исте Архиву оружаних снага, праћења рада и пружања стручне помоћи деловодствима од којих се преузимају архивска грађа и архивски материјал и сређује, чува и даје на коришћење архивски/регистратурски материјал примљен од команди. Специјализовани војни архив је обављао све послове заштите предвиђене *Правилником* за архивску грађу и архивски материјал који је потпадао под његову надлежност. Излучивање безвредног архивског материјала се вршило у војним регистратурама/ командама, а Архиву оружаних снага су се архивска гађа и архивски материјал предавали по посебном плану надлежних архива, после протекла одређених рокова.¹⁴¹⁴

У погледу архивске грађе војне провенијенције настале до 15. маја 1945. године која се налазила у командама а настала је у формацијама српске и бивше југословенске војске, јединица НОВ и ПОЈ, односно Југословенској армији, окупаторским и квислиншким јединицама је било обавезно средити је и предати Архиву оружаних снага. Правни статус архивске грађе војне провенијенције настале после 15. маја 1945. је такав да она није могла бити предмет приватног власништва, али је Архив оружаних снага по основу права прече куповине могао употпуњавати фондове и збирке архивском грађом коју су појединци поседовали у својим приватним, породичним или личним архивама, а односила се на војне проблематику или војну историју југословенских народа.¹⁴¹⁵

¹⁴¹⁴ *Правилник о заштити и коришћењу архивске грађе и архивског материјала и о организацији и задацима архива у оружаним снагама*, објављен у Службеном војном листу, број 30. од 29. јула 1976. године.

¹⁴¹⁵ Историјски материјали који се односе на војну прошлост некадашњег СССР-а данас Руске Федерације су се чували у Војно-историјском архиву у Москви. Поред тога, постојали су и други архиви у којима су се чувају архивска документа војне провенијенције: Централни војно-историјски архив у Лењинграду (Петрограду данас), Централни архив војне морнарице у Лењинграду, централни архив Октобарске револуције у Москви, Централни архив Црвене армије. Истраживања грађе која су вршили архивисти и историчари из Југославије била су значајна з аупотпуњавање архивских фондова ове провенијенције која су се чувала у југославији, али и за истраживања војно-политичких односа између СССР и Југославије,

На основу одредаба *Правилника*, занимала нас је стручна методологија и њена практична примена у раду са архивском грађом и архивским материјалом оружаних снага и савезног органа за народну одбрану. Најпре се, у складу са двојаким функцијом савезног секретаријата за народну одбрану, мора уочити разлика у канцеларијском пословању и поступању са оперативном и текућом архивском документацијом. У делокругу рада Савезног секретаријата као савезног органа управе, стручне службе су поступале по прописима о канцеларијском пословању савезних орган управе, док су се у оружаним снагама/ командама као ствараоцима једног дела архивске грађе и архивског материјала војне провенијенције, примењивала *Правила службене преписке и канцеларијског пословања у Југословенској народној армији*. Међутим, поступак са архивском грађом војне провенијенције у СФРЈ, у целини је била подзаконски уређена *Упутством о прикупљању, смештају, обради и коришћењу архивске грађе и архивског материјала у оружаним снагама* из 1976. године.¹⁴¹⁶

Мишљења смо да је крунски архивски закон о статусу архивске грађе федерације представљао основно полазиште за уређење методологије рада са архивском грађом војне провенијенције поменути *Упутством*. Анализом методологије према датом *Упутству*, уочили смо примену основних начела архивске делатности у погледу прикупљања, смештаја обраде и коришћења архивске грађе војне провенијенције. Регистратуре војне провенијенције/команде оружаних снага у својим деловодствима /аналогно писарницама и архивама у цивилним органима као ствараоцима, вршиле су прикупљање архивског материјала од формацијских служби обрађивача документације. Архивирање докумената и сређивање архивске грађе и архивског материјала вршило се у командама, по години настанка, степену тајности, роковима чувања и деловодним бројевима односно бројевима уписника. Поред деловодника, основну евиденцију архивског материјала код стваралаца представљао је Попис аката.

Сређивање архивске грађе и архивског материјала у деловодствима команди /груписање и разврставање, сређивање предмета и књига, комплетирање свежењева, нумерисање архивских јединица и њихово пописивање) можемо сматрати регистратурским сређивањем. Оно се вршило хронолошки или тематски зависно од карактера и садржине, а посебна пажња се придавала потпуности грађе, степену

као и правних претходница ових држава.. Такође је у овим архивима иако војне провенијенције, успешно истраживана граша о југословенским револуционарном покрету. Вишевидети: Branko Pavićević, Rad u sovjetskim arhivima, u: „Arhivski almanah“, 2-3, 1960, Beograd, 1960, 305-308.

¹⁴¹⁶ *Упутство о прикупљању, смештају, обради и коришћењу архивске грађе и архивског материјала у оружаним снагама*, Службени војни лист, СФРЈ, бр. 20/1976.

тајности, року чувања. Основна разлика у односу на процедуру и принципе регистратурског евидентирања архивске грађе и архивског материјала у цивилним савезним регистратурама, представљало је непостојање Архивске књиге као основног инвентарног средства, али се документација по завршеном сређивању у овој фази уписивала, по одређеној методологији, у архивске спискове. Посебно се у регистратурској фази поступања са архивском грађом вршило и евидентирање предмета ознакама „Р“ и „Е“, који су издвајани од осталих докумената и уписивали у посебну евиденцију, јер се радило документацији која ужива посебну заштиту за случај ратне опасности или рата.

Примопредаја грађе се одвијала методолошки у складу са прописима који су подржавали и општу методологију предаје архивске грађе других савезних органа Архиву Југославије. Организацијске јединице Савезног секретаријата за народну одбрану су архивску грађу и архивски материјал предавали непосредно Архиву оружаних снага. Остале команде, зонски и општински штабови територијалне одбране су грађу предавали надлежном архиву команде армије односно републичком или покрајинском штабу територијалне одбране (архиви армије). Специјализовани војни архив је преузимао грађу насталу радом посебних војних установа. Дакле, посебним је извршено разграничење и хијерархија архива у систему војне организације.

Виши степен обраде архивске грађе и њено сређивање су се вршили у Архиву оружаних снага и специјализованом војном архиву, поштујући оквире формираних архивских фондова, што одговара архивистичком сређивању. Обрада грађе по завршеном излучивању непотребног дела архивског материјала, вршила се искључиво у Архиву оружаних снага и специјалном архиву, а из разлога да би се „архивска грађа оружаних снага заштитила од уништења и учинила приступачном за коришћење у научне и друге сврхе“. Обрада грађе се састојала из разврставања, одабирања, сређивања и израде научно-информативних средстава. Односни принципи сређивања, по претходном разврставању архивске грађе на фондове, представљао је принцип провенијенције односно поредак који су документа имала у деловодству, а изузетно и принцип слободне провенијенције уз поштовање јединства и граница фонда, али не и редоследа докумената у деловодству. У примени је била израда историјске белешке по истој методологији као и у Архиву Југославије и другим републичким и регионалним архивима, а на основу организационе структуре и промене назива творца фонда постављао се класификациони план односно шема организационе структуре фонда по којој се грађа одлагала и сређивала. У погледу идентификације архивских јединица

уочили смо истоврсност поступања као и са грађом цивилних савезних органа, а сваки сређени фонд у фази обраде не био регистрован у прегледу архивских фондова, уколико већ није био евидентиран приликом инвентарисања. Сумарни инвентар је представљао основно инвентарно обавештајно средство свих архивских фондова, а за изузетно значајну грађу, посебно старијег периода, су се израђивала регеста.¹⁴¹⁷

Архивска грађа Војске Краљевине Југославије за период од јануара 1921. до 1941. године (до Априлског рата), преставља посебну целину, Ради се о документацији која је за окупаторске снаге у другом светком рату имала оперативни карактер, па је сходно томе најпре коришћена на југословенском ратишту потом и однета из земље. Послератни повраћај дела те грађе извршен је стихијски, без пратећих пописних докумената, тако да се није могло утврдити која је грађа враћена. Ова грађа, коју је према оквирним проценама чинило око 600-700.000 докумената, била је по повраћају смештена у кутије, без икаквог реда. Касније, у циљу обраде и писања историје НОР-а, а у вези са улогом Војске Краљевине Југославије у првој години рата, грађа је сређивана и регистрована документа из периода 1938-1941. година. Потом је уследио озбиљнији и темељнији рад на сређивању грађе војне провенијенције из периода Краљевине.¹⁴¹⁸

Фондови архивске грађе Народноослободилачке војске и Југословенске армије су, од свих фондова архивске грађе Војног архива, најкомплетнији и најбогатији. У њима се налази архивска грађа партизанских одреда и других јединица НОВ и ПОЈ и ЈА која је у целости тематски и хронолошки сређена, регистрована и картотечки (информативно) обрађена, изузимајући архивску грађу јединица с територије Словеније, која се налази у Љубљани, и знатно мањи број докумената који се налазе по завичајним музејима и појединим музејима револуције. Укупно, фондови архиве НОВ и ПОЈ и ЈА броје неколико стотина хиљада оригиналних докумената и 3.200 разних брошура, џепних новина и слично.¹⁴¹⁹ Потврђује ли нам овај податак став државне, политичке, идеолошке па и војне елите савезне државе у погледу неприкосновености и приоритетног значаја архивске документације НОБ-а и ратног периода, у односу на архивску грађу војне провенијенције других периода?

¹⁴¹⁷ *Упутство о прикупљању, смештају, обради и коришћењу архивске грађе и архивског материјала у оружаним снагама*, Сл. Војни лист, бр. 20/1976. Поред тога у Архиву оружаних снага и специјализованом војном архиву за сваки се фонд водио досије фонда са подацима о творцу фонда и самом фонду и уз улагање целокупне документације о архивском материјалу - преглед за издвајање, службена забелешка и слично.

¹⁴¹⁸ Радован Милосављевић, *Војни архив*, у: „Архиви у Србији“, Том I, 91-92.

¹⁴¹⁹ Радован Милосављевић, *Војни архив*, у: „Архиви у Србији“, Том I, 91.

Свакако можемо извести такав закључак, али не можемо скрајнути чињеницу да су запосленици Архива са подједнаком пажњом прикупљали и сређивали грађу која је пристизала у послератном периоду, у веома лошем стању, без обзира на време настанка и творца исте. Почетком 1975. године Архив Војноисторијског института је располагао са 1.780. архивски фондова и 26 збирки, насталих у периоду од 1847. до 15. маја 1945. године у укупној количини од 985,92 метра дужинска архивске грађе. По количини је највише сачувана грађа из периода балканских и првог светског рата која је настала у јединицама српске војске. Највећи број њих је сређен и може се користити.¹⁴²⁰

Посебну целину архивске грађе у Војном архиву представљају документа о развоју оружаних снага СФРЈ/ДФЈ, ФНРЈ) после 1945. године. Ова је грађа систематизована по својим творцима. Увидом у Попис архивских фондова Војног архива Србије, уочили смо да је војна архивска грађа војне провенијенције социјалистичког периода (1945-1991) груписана у оквиру четири архивске целине и то:

1. Архива војних судова од 1945. до 2004. године,
2. Архива Војно безбедносне агенције, за период од 1944. до 1979. године,
3. Архива Врховног команданта Оружаних снага СФРЈ, од 1947. до 1980. године,

и

4. Југословенска народна армија и Територијална одбрана СФРЈ, од 1945. на даље.¹⁴²¹

Архивску целину Југословенска народна армија и Територијална одбрана СФРЈ, 1945 - , чине документа о развоју оружаних снага ДФЈ/ФНРЈ/СФРЈ, настала у јединицама и установама Југословенске народне армије, штабовима и јединицама Територијалне одбране, односно оружаним снагама СФРЈ. Грађа ове архивске целине је систематизована по њеним творцима, а посебну групу архивских фондова чини грађа *Савезног секретаријата народне одбране (МН и ФШ)*, у оквиру које групе је евидентирано 184 архивских фондова. Грађа *Савезног секретаријата за народну одбрану (ССНО)* је архивистички сређена, делом и обрађена, и то у количини од 1.394 архивске кутије, као и дигитализована.¹⁴²²

¹⁴²⁰ Архивски фондови и збирке у архивима и архивским одељењима СФРЈ, Савезни архиви, Београд, 1980, 93.

¹⁴²¹ Радован Милосављевић, *Војни архив*, у: „Архиви у Србији“, Том I, 93. У оквиру те грађе се налазе документа војне провенијенције настали у јединицама и установама ЈНА, штабовима и јединицама Територијалне одбране, односно оружаних снага СФРЈ.

¹⁴²² Ова група фондова је и даље отворена за пријем грађе, након распада СФРЈ и ЈНА и реорганизације војске у Војску Југославије (ВЈ), Војску (Србије и Црне Горе (ВСЦГ). Након осамостаљивања Републике Србије, у данашњем Војном архиву се чува и архивска грађа Војске Србије. Доступно на: <http://www.vojniarhiv.mod.gov.rs> (приступљено 25.11.2018)

За сваку групу архивских фондова у Архиву Војноисторијског института формирала су се научно-информативна средства, што је зависило од структуре и комплетности фондова, као и потреба истраживача. Архивски фондови настали до 1941. године поседују сумарне и аналитичке инвентаре и Водич кроз архивску грађу. Архивски фондови настали после 1941. године имају аналитичке инвентаре и ауторску, тематску и географску картотеку изузев фондова четничког покрета Драже Михајловића, српске квислиншке владе Милана Недића и емигрантске владе Краљевине Југославије.¹⁴²³

Посебну заштиту у случају ратне опасности и ванредних околности, по природи своје тематике, завређивале су архивска грађа посебних савезних органа за народну одбрану и оружаних снага, органа за иностране и унутрашње послове. Веома детаљна регулација заштите архивске грађе органа народне одбране и оружаних снага у СФРЈ у *Правилнику о заштити и коришћењу архивске грађе и архивског материјала и о организацији и задацима архива у оружаним снагама* (1976).¹⁴²⁴ Са архивском грађом и архивским материјалом војне провенијенције, за случај рата поступало се по одредбама прописа којима су били уређени службена преписка и канцеларијско пословање у Југословенској народној армији, одредбама *Правила о мобилизацији оружаних снага СФРЈ*. Сви архиви у организацији архивске војне службе и команде као ствараоци су били дужни да исту прописно заштите од оштећења, уништења и нестајања и да о истој воде архивску евиденцију. Физика заштита архиве се у таквим случајевима односила на њено смештање у типизираним сандуцима, измештање на безбедно место у позадини команде којој архива припада. Предвиђала се и могућности укопавања сандука са архивском грађом у земљу, са назначавањем места где се налази као војне тајне, на одговарајућим мапама.¹⁴²⁵

Посебан случај је представљао Специјализовани војни архив Врховног војног суда, чија је функција престала престанком постојања војног судства у систему савезног органа народне одбране. *Врховни војни суд ДФЈ/ФНРЈ* је био највиши војни суд, установљен 1946. године као Врховни суд Југословенске армије, а од 1948. године, на основу *Закона о војним судовима*, наставио је рад под називом Врховни војни суд. Судео је у првом степену за законом одређена кривична дела и у другом степену поводом жалби

¹⁴²³ *Архивски фондови и збирке у архивима и архивским одељењима СФРЈ, Савезни архиви*, Београд, 1980, 94.

¹⁴²⁴ *Правилнику о заштити и коришћењу архивске грађе и архивског материјала и о организацији и задацима архива у оружаним снагама*, Службени војни лист број 30/1976.

¹⁴²⁵ *Исто*.

против првостепених одлука војних судова, о захтеву за заштиту законитости против правоснажних одлука нижих војних судова, сукобима надлежности између тих судова на територији Југославије. Такође, у војном правосуђу је постојало Војно тужилаштво, као орган који је у Југословенској армији вршио функцију јавног тужилаштва. Установљен је Уставом ФНРЈ 1946. године, а надлежност истог је детаљније била уређена *Законом о војном тужилаштву* (1946). Функција Војног тужилаштва је пратила судбину Врховног војног суда, па је и архивска грађа овог ствараоца третирана сходно третману који је посвећиван грађи војног судства.¹⁴²⁶

У априлу 2005. године Војни је архив преузео од специјализованог архива који је радио у оквиру Врховног војног суда архивску грађу војног правосуђа и правосудне управе (уписнике, регистре и судске предмете). Крајем 2009. године започета је архивистичка обрада и сређивање овог дела фонда. До сада је урађен попис деловодних књига, именских и предметних регистара и одређена њихова припадност подфондовима, а тиме су и формиран подфондови и припремљена база за даље сређивање архивске грађе које је у току.¹⁴²⁷

У војноисторијској литератури се наилази и на мишљења о неадекватној бризи и непотпуно сачуваном фонду војних оружаних снага у СФРЈ, а као разлози се наводе „непостојање јединствених и комплетних прописа“, затим „спољни фактори који су утицали на СФРЈ и ЈНА као и недовољна брига од стране одговорних старешина“. Због тога је „сачувано мало вредних докумената из послератног развоја ЈНА“.¹⁴²⁸ Статистички подаци изнети у истраживањима војних стручњака говоре да је 1984. године Архив оружаних снага Југославије у својим фондовима располагао архивском грађом: српске војске у количини од 325 дужних метара, војске Краљевине Југославије у количини од

¹⁴²⁶ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 408-414. Врховни војни суд ни у наредном периоду није значајније мењао своју надлежност, алије детаљније организација и делокруг рада Врховног суда била уређена Основним законом о судовима опште надлежности, који је донет 1965. године. Видети: Службени гласник СФРЈ, бр. 7/1965.

¹⁴²⁷ *Упутство о прикупљању, смештају, обради и коришћењу архивске грађе и архивског материјала у оружаним снагама*, Сл. војни лист, бр. 20/1976. Војно правосуђе и правосудна управа образовани још 1839. Године су престале да постоје 2004. Године, на основу Закона о преношењу надлежности војних судова, војних тужилаштава и војног правобранилаштва на органе држава чланица (Сл.лист СЦГ, бр.55/2004). Током 2005. године су преднети Војних судова и Војних тужилаштава предати Војном архиву према одредбама Уредбе о начину и поступку предаје предмета, ствари и лица од стране војних судова, војних тужилаштава и војне установе за извршење кривичних санкција органима држава чланица, Службени лист СЦГ, бр. 62/04, 4/05. Видети: Архиви у Србији, Том 1, Војни архив, 92. <http://www.vojniarhiv.mod.gov.rs>

¹⁴²⁸ Милојко Јовановић, Бранко Кресојевић, *Архивска служба и архивистика у СФРЈ и оружаним снагама Југославије*, у: „Војно историјски гласник“, бр.3, Београд, 1984, 306. Аутор износи мишљење на основу праксе у раду Архива Војноисторијског института коме су се „поједина лица обраћала за истраживање података о служењу у ЈНА, повредама, рањавању, лечењу и слично“ до којих нису могли добити „због недостатка докумената и евиденција“.

202 дужна метра, НОВ и ПОЈ у количини од 179 метара дужна, окупатора и квислиншких јединица од 191 дужног метра и оружаних снага Југословенске народне армије у послератном периоду у количини од 335 метара дужних. На основу овога су изведени закључци да у послератном периоду није поклањана довољна пажња чувању значајних докумената, јер се види да има више сачуваних докумената из предратног и ратног периода него из послератне фазе оружаних снага. Такође, у односу на рад цивилних архива односно савезног архива, мишљење је преовладавало да је архивски рад кадровски посматрано „био значајно запостављен, иако се радило о веома значајном питању заштите архивске грађе и регистратурског материјала војне провенијенције“.¹⁴²⁹ Или то поново потврђујемо већ напред изнето запажање о приоритету валоризације архивске грађе војне провенијенције у корист оне настале у ратном периоду? У ствари, не можемо ни оспорити овакав приступ проблему, ако изузмемо идеолошку опцију југословенске револуционарне елите. Ратови представљају ванредне ситуације у којима архивска грађа ужива посебан третман, може бити изложена значајнијем страдању, а у конкретном случају народне борбе против немачке окупације на југословенском простору догађала се и социјалистичка револуција, те из свих сабраних елемената, архивистима је разумљива појачана брига о заштити архивске грађе пореклом из периода 1941-1945. година.

Посебно су се издвајали задаци Архива оружаних снага који је стајао на највишој хијерархијској лествици, а они су се огледали у вршењу надзора над заштитом архивске грађе и архивског материјала, пружању стручне помоћи командама и другим архивима, вођењу прописане евиденције за архивску грађу која се налази у командама и архивима и њеном преузимању по истеку прописаног рока чувања у архивима команди. Највиши стручни послови, попут обраде архивске грађе, израде научно обавештајних средстава за сређену грађу, откуп архивске грађе од правних и физичких лица или њена размена ради употпуњавања архивских фондова, организација рада „спољних истраживача и њихових сарадника“, у домену стваралаца војне провенијенције „лежали су“ на највишој војној архивској инстанци. Није било изостављено ни помно праћење развоја архивске службе у земљи и изван, ради унапређења архивске службе у оружаним снагама, у вези

¹⁴²⁹ Милојко Јовановић, Бранко Кресојевић, *Архивска служба и архивистика у СФРЈ и оружаним снагама Југославије*, у: „Војно историјски гласник“, бр.3, Београд, 1984, 309. Аутори наводе податак о свега 56 запослених стручних лица на свим пословима у архивској служби оружаних снага федерације..

чега се подразумевало учешће на конгресима, стручним симпозијумима савезног, републичког или међународног значаја.

Војни архив специјалног карактера, али и творци грађе војне провенијенције, су користили своје право дато савезним прописима о заштити архивске грађе од интереса за федерацију, да учествују у решавању различитих струковних питања. Тако је, примера ради, Државни секретаријат за народну одбрану, учествовао у припремама *Основног закона о архивској грађи*, 1964. године. Примедбе које је начелник кабинета доставио Секретаријату за просвету и културу СИБ-а 1957. године, садржале су пре свега став да се пружи могућност оснивања посебног, специјалног архива Државног секретаријата за народну одбрану. У оквиру специјалног статуса, мишљење се даље руководило могућим овлашћењем Државног секретаријата за народну одбрану да пропише начин управљања архивом и дужности у погледу поступања са овом архивом. Захтев да се овласти „државни секретар за послове народне одбране да „одговарајуће одредбе закона прилагоди у његовом духу специфичностима ЈНА“ може се у оквиру јединственог система уређења заштите архивске грађе савезног карактера, разумети ка могућност да на основу савезног прописа, надлежни органи ДСНО пропису подзаконска акта којима се регулишу одређене специфичности које се тичу архивске грађе војне провенијенције, што се и догодило.¹⁴³⁰

Архивска грађа војне провенијенције представља предмет великог интересовања истраживача из земље и иностранства. Правила о коришћењу архивске грађе савезног органа за послове народне одбране уређена су поменути *Правилником* и на основу њега Упутством. За архивску грађу социјалистичког периода у оквиру наведене четири архивске целине строго поштује рок од 50 година доступности јавности. Исти поступак је предвиђен био и за архивску грађу која је већ била смештена на трајно чување у Архиву оружаних снага СФРЈ. Државни секретаријат за народну одбрану СФРЈ је имао одређене примедбе на Нацрт препоруке о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе коју је сачинио Архивски савет Југославије 1965/66. године, тако што је сматрао да би тим прописом требало одредити јединствене рокове у оквиру којих се не би смели објављивати подаци из архивске грађе, како се не би повредио јавни или лични интерес.¹⁴³¹

¹⁴³⁰ АЈ-318-130-194: Акт Државног секретаријата за народну одбрану бр.2198 од 9. маја 1957. године.

¹⁴³¹ АЈ-318-130-195: Савезни секретаријат за образовање и културу СФРЈ, акт дел. бр. 9 630/8 од 29. 08. 1966. године. Одређивање ових рокова не би требало препустити субјективним оценама појединих архивских установа, јер би се на тај начин створила неуједначеност критеријума, а што би се могло избећи постојањем јединственог начелног прописа у том смислу.

Изузетак представља целину грађе која се односи на рад Војних судова од 1945. до 2004. године, која је доступна за коришћење по појединачним захтевима физичких лица која имају оправдана интерес у одређеном поступку у складу са одредбама *Закона о архивској грађи Савезне Републике Југославије из 1998. године*¹⁴³² и одредбама *Закона о заштити података о личности*.¹⁴³³ Наша недоумице остаје у домену услова коришћења архивске грађе настале радом Савезног секретаријата народне одбране у делу његових управних функција и послова као савезног орган управе, с обзиром да се ради о архивској грађи која би се могла користили и у складу са општим прописима о коришћењу архивске грађе савезног порекла односно као и других савезних орган, а према *Закону о архивској грађи федерације* из 1986. године. У том делу реализације послова народне одбране настајала је садржајно другачија документација у односу на формације и команде оружаних снага.

Војноисторијски институт се посебно истакао у својој завршној делатности – публикавању важније архивске грађе, чиме се са модерног архивистичког становишта постижу два основна циља: прво, драгоцен архивски документи се у великом броју примерака публикују и на тај начин се омогућава њихово свестраније и трајније чување од пропадања, и друго научној јавности се пружају извори за даљу широку научну обради о истраживање.¹⁴³⁴ Војноисторијски институт је поред низа других публикација, до 1955. године већ објавио 30 великих књига изворне грађе – докумената из Народноослободилачког рада.¹⁴³⁵ Такође је од априла 1950.године почео да излази и

¹⁴³² *Закон о архивској грађи Савезне Републике Југославије из 1998. године* Службени лист СРЈ, бр. 12/98, 13/98.

¹⁴³³ *Закон о заштити података о личности* Службени гласник РС, бр. 97/08, 104/09, 58/10 и 87/18.

¹⁴³⁴ Традиција објављивања архивских докуманта војног порекла покренута је још у Историјском одељењу 1879. када је покренут часопис *Ратник*, који је излазио до 1941. године. О садржини и значају публикавања архивске грађе о Народноослободилачкој борби у току Другог светског рата, корз Зборнике докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, који је издавао Војноисторијски иснтитут, у архивистичкој литератури се доста писало, истичући значај архивске грађе војне провенијенције у послератној изградњи југословенске државе. Више: *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа (прикази и критике)*, у: „Архивист“, орган Савеза друштва архивских радника ФНРЈ, год. VI, Београд, 1956, св.2. 85-86.

¹⁴³⁵ Витомир Грбац, *Нека методолошка искуства у објављивању архивске грађе у Зборнику докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа*, у: „Архивист“ XX, 1,1979, Београд, 18-25. Објављивање архивске грађе о НОР-у је проистекло из „политичког тренутка“ неколико година после завршетка Другог светског рата, па је у првогитном смислу то учињено без претходно извршених припремних стручних радњи за публиковање рхивске грађе. У каснијем периоду, седамдесетих година, архивска струка се значајније огласила по питањеу метеогологије објављивања тематских група архивских докумената везаних за народноослободилачку борбу у Другом светском рату, као и докумената везаних за историју Комунистичке партије Југославије (СКЈ) нао носиоца политичких и других промена чија је очигледна материјализација започела већ у првој ратној години, 1941.

Војноисторијски гласник двомесечно.¹⁴³⁶ Значајно издање које представља и научно информативно средства представљају Регеста докумената о раду КПЈ, СКОЈ-а и политички органа у јединицама НОВ и ПО Југославије, за период 1941-1943. године која су објављена 1963. године.¹⁴³⁷ ¹⁴³⁸ Такође су поједина документа тематски сабирана и публикована у оквиру појединачних зборника мањег обима.¹⁴³⁹

6.4. Архив Министарства иностраних послова (Дипломатски архив)

Иако је забележено више покушаја да се у Краљевини Југославији успостави и нормативно уреди потпуна заштита архивске грађе на њеној територији, посебно у погледу архивалија од значаја за државно јединство и целину, констатовали смо да је у периоду од 1918. до 1941. постојао правни вакуум у овој области, а сачињени пројекти закона и уредбе, остали само на нивоу нематеријализоване идеје. Међутим, сваки озбиљан архивист ће са радошћу истаћи макар и једну остварену замисао у васколико важној мисији сабирања, очувања и заштите архивског блага, из било ког периода и области стварања, рада и сазревања југословенске државе и народа који су живели у оквиру те заједнице. У овом случају, радило се о једином релевантном пропису у Краљевини Југославији, којим је био уређен начин поступања са архивом тадашњег Министарства иностраних послова, дипломатских и конзуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству, донетом 1930. године.¹⁴⁴⁰

Уредбом о организацији Министарства иностраних дела, дипломатских заступништва и конзулата Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца у иностранству донетом 5. маја 1919. године,¹⁴⁴¹ били су уређени организација и делокруг рада овог

¹⁴³⁶ Перо Дамјановић, *Проблеми наше архивске службе и задаци и циљеви Друштва архивских радника НР Србије*, реферат са Оснивачке скупштине Друштва архивских радника НР Србије, 20. новембра 1954. г. у Београду, у: „Архивист“, св. 1, 1955 16,17.

¹⁴³⁷ *Издање Војноисторијског института Београд*, 1963. година. Објављена је и велика едиција докумената о Првом светском рату (Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца (31 књига) у периоду од 1924. до 1939. године и Зборник докумената и податка о Народноослободилачком рату југословенских народа 1941-1945. године (176 књига у 15 томова) од 1949. до 1986. године.

¹⁴³⁸ Само за две деценије рада, редакција Зборника је у 136 књига објавила 20.708 докумената јединица НОВ и ПОЈ и 6.021 документ окупатских и квислиншких јединица и установа, на укупно 87.447 штампаних страница, које су садржале и регистре. Извор: Витомир Грбац, *О Зборнику докумената и података о НОР-у југословенских народа*, том V, књ. 21-37, у: „Војноисторијски гласник“, бр.3/1969, Београд, 1969, 239.

¹⁴³⁹ Радован Милосављевић, *Војни архив*, у: „Архиви у Србији“, Том I, 95.

¹⁴⁴⁰ *Закон о архивама Министарства иностраних послова и дипломатских и конзуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству*, објављен у Службеним новинама Краљевине Југославије, година XII – 1930, бр.83 –XXXII.

¹⁴⁴¹ *Службене новине Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 42 /1919.

органа државне управе Краљевине. Према *Уредби о подели Председништва министарског савета и министарстава на одељења* из 1929. године, једно од пет одељења Министарства чинила је и Главна архива, која је према забележеним документима радила већ и у току претходне две године.¹⁴⁴² Последњи пропис који се односио организације и рада Министарства иностраних послова и дипломатско – конзуларних заступништава Краљевине Југославије била је Уредба са законском снагом од 10. августа 1939. године,¹⁴⁴³ којом је била проширена организациона структура Министарства иностраних послова. Поред новог Одељења за штампу, и формирања два нова одељења (Управно и Одељење рачуноводства, на место дотадашњег Управног одељења са рачуноводством, тада је Главна архива као посебно одељење променила назив у Историјско одељење.¹⁴⁴⁴

Ако бисмо се питали због чега је архивски материјал само једне области „државних послова“ био издвојен и нормативно уређен у Краљевини, можда би део одговора лежао у томе што је државни врх Краљевине оценио архиве Министарства иностраних послова и дипломатских и конзуларних представништава Краљевине Југославије у иностранству „државном тајном“. На тај начин је и степен вредности списка насталих радом у домену иностраних послова подигнут на виши ниво, за који је држава тада сматрала неопходно законом уредити.¹⁴⁴⁵ Са гледишта заштите архивалија од највишег државног значаја у међуратном периоду, а и у односу на систем архивске делатности који је успостављен у послератној социјалистичкој Југославији, веома значајно у поменутом пропису јесте аналитичко утврђивање врсте документације која је настајала радом министарства иностраних послова и његових служби у иностранству. Тиме је сагледан процес рада овог ствараоца архивске грађе, а из утврђеног пописа аката, који се могу сматрати регистратурским материјалом, може се уочити која врста документације има трајни карактер односно представља архивску грађу.¹⁴⁴⁶

¹⁴⁴² *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 95/1929.

¹⁴⁴³ *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 187/1939.

¹⁴⁴⁴ АЈ, 334, Инвентар фонда. Детаљни преглед унутрашње организације и поделе одељења на одсеке и задацима и делокругу одсека, кадровској руководној структури Министарства. *Водич кроз фондове Краљевине Југославије*, Београд, 2000,52.

¹⁴⁴⁵ Индикативно је указати и на време доношења поменутог, јединог „архивског“ закона у Краљевини. По утврђивању Краљевине Југославије 1929. године, донет је низ значајних законских прописа којима су уређене, до тада нормативов прилично шаролике, области функционисања и рада државних надлештава, када је учињен покушај да се законодавство уједначи на територији читаве земље. Видети више: Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, Љубодраг Димић, *Историја југословенске државности III, Србија у Југославији*, 410-438. Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије, I*, 248-265.

¹⁴⁴⁶ Примера ради, Законом је утврђено да се „под архивама“ Министарства иностраних послова и његових организационих јединица у иностранству, поред осталог, сматрају аутографи Краља и Наследника престола, који су ушли у архиви Министарства, уговори, конвенције закључени између Краљевине и

Закон у даљем тексту, обрађује и поступак надлежних службеника или лица на функцији у Министарству, према документацији у току рада, као и обавезу примопредаје приликом преласка у другу службу или дужности у оквиру овог надлештва или ван. У тим одредбама препознајемо будуће елементе примарне заштите архивске грађе државних органа у току настанка исте и времена њене оперативе. Вредно је истаћи одредбе о кривично-правној заштити архивске грађе Министарства иностраних послова: свако присвајање, отуђивање, уништавање, оштећење или преиначење архивских списа или предмета подлегао је санкционисању према тадашњем Кривичном законнику. Истовремено се поступак било ког чиновника или других лица на пословима Министарства који значи задржавање код истих, без службених потреба, било ког акта назначеног у Закону као делом архиве у области рада Министарства, сматрао присвајањем у смислу Кривичног законика.¹⁴⁴⁷

Државна тајна подразумева и одређене услове и начин коришћења документације која садржи податке који су се класификовали на тај начин. Стога је разумљиво што је Закон већи бој одредаба посветио „разгледању, преписивању, репродуковању, превођењу, овери, саопштењу или објављивању“ архивских докумената насталих радом надлештва за иностране послове. Одобрење за коришћење ове архивске грађе је доносио лично министар иностраних послова, за сваки случај посебно, а једино утврђено законом правило је било да се „приватним лисима ни у ком случају не може допустити архивска потраживање ни за који период време после 1903. године закључно“. Истовремено се

других земаља, закони, уредбе, укази, декрети, расписи и друга акта Министарства и његових јединица, ако представљају оригинал (изузев штампаног материјала и публикација Министарства), службеничка документација о особљу Министарства, преписка у обављању иностраних послова, деловодни протоколи, шифре, шифрована и дешифрована документа, статистика, печати, штабили и друго. Такође, Закон је прецизирао да архивски фонд Министарства иностраних послова КЈ чине и архиве пређашњих министарстава иностраних дела Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе и њихових заступништава у иностранству, као и стране дипломатске конзуларне архиве или преписи, које су Краљевини Југославији припале на основу међународних уговора, или су јој их предале на чување од стране државе. Закон је под истим условима штитио и приватне архиве које су поклоном, откупом или којим другим начином ушле у састав ма које од архива Министарства иностраних послова или заступништава Краљевине у иностранству. Видети: *Закон о архивама Министарства иностраних послова и дипломатских и консуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству*, објављен у Службеним новинама Краљевине Југославије, година XII – 1930, бр.83 –XXXII.

¹⁴⁴⁷ *Закон о архивама Министарства иностраних послова и дипломатских и консуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству*, објављен у Службеним новинама Краљевине Југославије, година XII – 1930, бр.83 –XXXII.Пракса „десетковања“ архивалија највиших државних органа се наставила и у послератном развојном периоду југословенске државе. Били су забележени различити случајеви када су државни службеници или још чешће функционери, по завршаном свом мандату, део документације износили изван службених просторија, ређе уништавали, остављајући тако ненадокнадиву празнину у истраживању рада органа државе у датом периоду.О томе се више говорило на саветовању поводом новим прописа о икancelаријском послвању одржаном у Архив Југославије, 1990. године. Видети: Bogdan Lekić, *Značaj kancelarijskog poslovanja za zaštitu registraturnog materijala i arhivske građe federacije*, u: „Kancelarijsko poslovanje savezih organa i organizacija (materijali sa savetovanja)“, Beograd, 1990, 17-25.

истраживање архивске грађе одобравало приватним лицима само у Главној архиви Министарства иностраних послова, у коју су подручне јединице Министарства, дипломатска и конзуларна заступништва предавала записнички архивску грађу ради сређивања и трајног чувања. Архивалије о пословима од међународног значаја, које су се односиле на Краљевину Југославију, су могле бити објављене од стране Министарства иностраних послова у облику посебне збирке „систематски прибране, сређене и критички издане“, а издавачку делатност је Министарство могло проширити и на сарадњу са другим државним и научним установама.¹⁴⁴⁸

Норматива Краљевине Југославије о заштити архивалија из области иностраних послова је представљала неопходну „законску“ подршку већ образованом Дипломатском архиву при Министарству иностраних послова. Дипломатски архив при Министарству иностраних послова је основан по образовању Краљевине Срба, Хрвата и Словенац/Краљевине Југославије, а као датум оснивања се узима 5.мај 1919. када је донета *Уредба о организацији Министарства иностраних дела, дипломатских заступништава и конзулата Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* у иностранству¹⁴⁴⁹ Уредбом је, као једна од организационих јединица, била установљена Главна архива, која је у свом саставу имала документацију и библиотеку Министарства, наслеђене од министарстава Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе. Главна архива је организованије почела да ради у јесен 1924. године, када је министар иностраних послова формирао стручну комисију која је имала задатак да прегледа до тада прикупљена документа о стварању Краљевства СХС и изради план даљег рада Главне архиве.¹⁴⁵⁰

По доношењу *Закон о архивама Министарства иностраних послова и дипломатских и консуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству* (1930), у Главној архиви Министарства почели су да се обављају стручни послови на реконструкцији уништених или оштећених списа, научна и друга истраживања одобрена приватним лицима по прописима, публикавање дипломатских докумената од интереса

¹⁴⁴⁸ *Закон о архивама Министарства иностраних послова и дипломатских и консуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству*, објављен у Службеним новинама Краљевине Југославије, година XII – 1930, бр.83 –XXXII.

¹⁴⁴⁹ *Уредба о организацији Министарства иностраних дела, дипломатских заступништава и конзулата Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у иностранству*, Службене новине КСХ, бр. 4. од 10. маја/1919.

¹⁴⁵⁰ АЈ-334, Инвентар фонда. Архив Југославије, *Водич кроз фондове Краљевине Југославије*, Београд, 2000, 51-52. Током 1927/1928. године Организационе јединице МИнистарства су биле: Генерална политичка дирекција (некадашње Политичко одељење), Кабинет министара, Дирекција за уговоре., Административно-правно одељење, Конзуларно.трговачко одељење, Глвна архива, Благајничко одељење и Одељење за штампу.

за историју, истраживања у страним архивама, као и истраживања списа страних докумената који се односе на историју, сређивање и чување предмета од интереса за дипломатску историју југословенске државе и њених претходница, учествовање у закључењу и извршењу међународних уговора и конвенција који се односе на архиве. Уредбом са законском снагом о уређењу Министарства иностраних послова и дипломатско-конзуларних представништава Краљевине Југославије у иностранству од 10. августа 1939. године, Главна архива је реорганизована у Историјско одељење. Надлежности одељења биле су: сређивање, техничка обрада и чување старих архива свих одељења Министарства и оних дипломатских и конзуларних заступништава и делегација за које се изузетно показала потреба да се пренесу у ово одељење, као и старање о повраћају несталих или загубљених списа о којима је реч у Закону о архивама Министарства иностраних послова и дипломатских и конзуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству.¹⁴⁵¹

Осврт на нормативу о статусу архивског материјала Министарства иностраних послова у Краљевини Југославији, која се и примењивала у пракси овог државног надлештва, уводи нас у разматрање положаја државних органа иностраних послова и њихове архивске грађе у периоду после 1945. године. Током скоро четири године Другог светског рата, Историјско одељење је прекинуло рад, а архиви је у то време нанета ненадоднадива штета, будући да је грађа уништена и однета у Немачку, а касније у СССР.¹⁴⁵²

Социјалистичка револуција спроведена уз народноослободилачку борбу Комунистичке партије Југославије и југословенских „братских народа и народности“, током Другог светског рата, развргнула је једну „реакционарну и буржоаску“ и изнедрила нову „државну радног народа“. Државни органи Краљевине Југославије су постали историја, а образован је нов државни апарат, у складу са коренимом променом друштвено-политичких односа и државног уређења. Стога је архивска грађа Министарства иностраних послова Краљевине Југославије представљала један архивски

¹⁴⁵¹ АЈ-334, Инвентар фонда. Архив Југославије, *Водич кроз фондове Краљевине Југославије*, Београд, 2000, 51-54. Увидом у грађу фонда и информативно средство, проналазимо податке о садржини архивске грађе Главне архиве Министарства иностраних послова. Посебно за нашу тему јесте документација о сређивању, обради и чувању „стarih архива“ Министарства иностраних послова, проналажену однетих и изгубљених докумената, о публикавању дипломатских докумената, научним истраживањима у архивској грађи МИП-а, али и у иностраним архивима, као и о другим пословима из делокруга Историјског одељења и Главне архиве.

¹⁴⁵² Јован Јовановић Марамбо, *Потрага за изгубљеном историјом, Извештаји о пљачки српских историјских докумената у Другом светском рату и настојањима да се врате Србији*, Београд, 2000, 83-137.

фонд, органска целина архивских докумената насталих радом једног државног органа који више није постојао. Нови архивски фонд у коме је сабрана архивска грађа послератних органа иностраних послова федеративне Југославији, формирао се прибирањем архивских докумената који су настајали у раду ових органа после 1943. односно 1945. године.

Први орган за иностране послове новообразоване федералне државе било је Повереништво за иностране послове, основано још у току ратних година, 1943. Године, када је именован повереник за те послове. Основ рада овог органа су били послови који су се односили на „руководство спољном политиком земље, остваривање односа са страним државама, руковођење и контролу дипломатским и конзуларним представника земље у иностранству, евиденцију исељеника“. Престанком Повереништва, 1945. Године, образовано је истовремено Министарство иностраних послова при Влади ФНРЈ, које је у послератним условима преузело све међународне послове нове државе, заједно са пословима свој формално-правног претходника. Иако је „политичка менаџмент“ нове државе прокламовао дисконтинуитет између Краљевине Југославије и Федеративне Народне Републике Југославије, тај се дисконтинуитет односио на унутрашње-правни, политички, економски и државни сегмент. Истовремено је задржан и подржан међународно-правни континуитет између предратне и послератне Југославије, који се огледао и у чињеници образовања мешовите Владе Краљевског намесништва на основу *Споразума Националног комитета ослобођења Југославије и Краљевске југословенске владе од 1. новембра 1944. године* (Београдски споразум Тито-Шубашић¹⁴⁵³ Стицајем тих околности, Министарство иностраних послова Владе ФНРЈ је преузело и послове које је до тада обављало Министарство иностраних послова краљевске Владе Југославије. Министарство иностраних послова је у саставу имао Политичко, Конзуларно-привредно, Историјско, Персонално и опште одељење и одређени број јединица.¹⁴⁵⁴ Као један од несрећних сегмената биланса Другог светског рата огледа се и у чињеници да је архивска грађа Министарства иностраних послова Краљевине Југославије једним делом страдала у бомбардовању Београда 6. априла 1941. године.

¹⁴⁵³ *Споразум Националног комитета ослобођења Југославије и Краљевске југословенске владе од 1. новембра 1944. године*, Службени лист ДФЈ, бр. 11/1945. Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југославије 1918-1988*, Тематска збирка докумената, Београд, 1988, 690-691.

¹⁴⁵⁴ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 203, а према Нацрту уредбе о привременој организацији рада у Министарству иностраних послова и дипломатско-конзуларних представништава у иностранству, АЈ-аф. Министарство иностраних послова, К Пов. бр. 10. од 15. марта 1945. године.

Други део дипломатске архиве је био склоњен привремено, али се ипак нашао у рукама окупатор, однео у Бечки и Немачке архиве.¹⁴⁵⁵

Иако је архивска грађа Политичког одељења МИП-а највише страдала у току Другог светског рата, може се закључити да су поједина документа ове провенијенције нестала и пре Априлског рата 1941. године, јер је појединим Дипломатско - конзуларним представништвима пред рат уручена наредба од стране самог Министарства да се дипломатска грађа уништи, из разлога „како та поверљива и изузетно вредна дипломатска документа не би дошла у руке непријатељу и компромитовала Дипломатско-конзуларно особље Краљевине Југославије“.¹⁴⁵⁶

При Министарству иностраних послова је 1951. године био основан Савет за спољну политику, као саветодавно тело које се бавило проучавањем питања спољне политике и давањем мишљења и предлога у вези исте области.¹⁴⁵⁷ Такође, исте (1951) године је основан и Уред за међународну техничку помоћ, као организациона јединица за послове међународне техничке помоћи, на основу међународних уговора.¹⁴⁵⁸

Доношењем *Уставног закона* (1953) престало је да постоји Министарство иностраних послова, а основан је Државни секретаријат за иностране послове, као један од пет савезних државних секретаријата које је непосредни предвидео Уставни закон. Државни секретаријат за иностране послове је преузео послове угашеног истоврсног министарства, као и одређене послове међународне правне помоћи из делокруга претходног Министарства правосуђа ФНРЈ.¹⁴⁵⁹ *Према Закону о државној управи* (1956), Државни секретаријат за иностране послове је вршио „управне послове у области спољних послова Федеративне Републике Југославије са другим земљама и међународним организацијама, у области заштите интереса ФНРЈ и њених грађана према иностранству, одржава односе са владама страних држава и врши послове у вези

¹⁴⁵⁵ Драгош Петровић, Петар Крејић, *Вредновање докумената дипломатско-конзуларних фондова Краљевине Југославије (1918-1945)*, у: „Архив“ часопис Архив Југославије, бр.1-2, Београд, 2003, 10-16.

¹⁴⁵⁶ АЈ-334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (МИП КЈ) Политичко одељење, 34-102, Зписник о комисијском спаљивању строго поверљиве и поверљиве архиве Генералног конзулата у Скадру за период 1937-1949, обављено 4. априла 1941. На тај је начин уништен или нестао део архивске грађе дипломатско-конзуларних представништава која су се налазила у Немачкј и окупираним територијама Белгије, Француске, Холандије и Чехословачке. Видети више: Драгош Петровић, Петар Крејић, *нав. дело*, 10-16.

¹⁴⁵⁷ *Решење о оснивању Савета за спољну политику при министарству иностраних послова ФНРЈ*, Службени лист ФНРЈ, бр. 12/51.

¹⁴⁵⁸ *Решење о оснивању Уреда за међународну техничку помоћ*, Службени лист ФНРЈ, бр. 33/1951.

¹⁴⁵⁹ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 203. *Одлука о преносу послова међународне правне помоћи на Државни секретаријат за иностране послове*, Службени лист ФНРЈ, бр. 15/1953.

са припремама за закључење и извршење међународних уговора“.¹⁴⁶⁰ Детаљнија организација и рад Државног секретаријата за иностране послове је била потом уређена подзаконским прописом – уредбом коју је Савезно извршно веће донело 1963. године. По питању делокруга рада, Уредба је потврдила претходну надлежност овог савезног органа, наводећи да он своју надлежност остварује „непосредно и преко дипломатских и конзуларних представништава Југославије у иностранству, којима даје упутства за рад и има општи надзор над њиховим радом“. Унутрашња организација Државног секретаријата за иностране послове су чиниле управе, службе, одељења, групе, Протокол, као и Дипломатски архив, поникао из „историјског одељења“ правних претходника овог савезног органа управе.¹⁴⁶¹

Нова фаза у организацији и раду Државног секретаријата за иностране послове започела је 1971. године, када је истом, на основу *Закона о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација*, промењен назив у Савезни секретаријат за иностране послове, док начелно делокруг рада није промењен.¹⁴⁶² Према *Закону о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација* из 1978. године, области иностраних послова се налазила у делокругу рада посебног савезног органа управе- савезног секретаријата за иностране послове. Ти су се послови односили на „остваривање политичких и других односа Социјалистичке Федеративне Републике Југославије са другим државама и међународним организацијама“. У томе је Савезни секретаријат за иностране послове „спроводио утврђену политику и извршавао савезне законе и друге савезне прописе и опште акте, спроводио смернице Скупштине СФРЈ и начелне ставове и смернице Савезног извршног већа“ уз одговорност за стање у области иностраних послова, за коју је исти и основани по овој организацији, послови из

¹⁴⁶⁰ *Закон о државној управи*, Службени лист ФНРЈ, бр. 13/1956. *Закон о савезним органима управе* (1956) у суштини је потврдио положај и делокруг рада савезног секретаријата за иностране послове утврђен *Законом у државној управи*.

¹⁴⁶¹ Љ. Кораћ, *нав. дело*, 204. *Уредба о организацији и раду Државног секретаријата за иностране послове*, Службени лист ФНРЈ, бр. 13/1963. Такође су у Државном секретаријату за иностране послове постојали Савет за координацију, праћење и проучавање важнијих питања, Савет за координацију информативне делатности, као и више сталних комисија. *Закон о савезним органима управе*, Службени лист СФРЈ, бр. 11/65, донет је на основу Устава СФРЈ из 1963. године. Према одредба овог Закона Државни секретаријат за иностране послове је вршио послове „у области спољних односа Југославије са другим земљама и међународним организацијама и заштите интереса Југославије и њених грађана према иностранству, обезбеђивање веза и односа са владама страних држава, припреме за закључивање међународних уговора и послова у вези са извршавањем итх уговора, као и друге законом дате му послове на нивоу савезног органа.

¹⁴⁶² *Закон о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација*, Службени лист СФРЈ, бр.32 /1971. Mirko Gvozdenović, *Закон о Савезном извршном већу и Закону о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација, са објашњењима и коментаром*, Службени лист СФРЈ (posebno izdanje) Beograd, 1971, 35-50.

делокруга Савезног секретаријата за иностране послове су вршени преко дипломатских, конзуларних и других представништава Југославије у иностранству, које је отварало Савезно извршно веће, а амбасадоре и посланике постављао и опозивало Председништво СФРЈ, односно Председник Републике, старешине конзуларних и других представништава Савезно извршно веће.¹⁴⁶³

Историјско одељење је у оквиру Министарства иностраних послова Демократске Федеративне Југославије почело да ради 1945. године. Потребе новог Министарства брзо су се повећавале, па је Историјско одељење било организовано у три одсека: Дипломатски архив, Документација и Библиотека. Тада је Дипломатски архив почео да се осамостаљује као посебна организациона јединица Министарства. Од 1945. до средине 1949. радило се углавном на реституцији архивалија однетих из Југославије у току Другог светског рата. Због спољне опасности у којој се нашла Југославија, после сукоба са СССР-ом, Дипломатски архив је 1949. затворен, а архивалије су пресељене у унутрашњост земље. Рад Дипломатског архива је обновљен крајем 1957. у Дубровнику у старом здању бенедиктинског самостана „Свети Јакоб“. Године 1960. враћен је у Београд, а од 1961. стално је отворен за научно-истраживачки рад. Како смо истакли, Дипломатски архива при Секретаријату за иностране послове је био предвиђен јасно Уредбом о организацији и раду Државног секретаријата за иностране послове донетом 1963. године.

Традиција посебног третмана архивске грађе настале радом Савезног секретаријата (Министарства) иностраних послова, добила је своју легитимност и у архивским прописима федеративне Југославије. *Закон о државним архивама* (1950) је предвидео да поједине државне установе и друштвене организације могу имати специјалне архиве у којима ће прикупљати и чувати „историјско-архивски“ материјал настао њиховим радом.¹⁴⁶⁴ *Закон о архиву Југославије* (1964, 1973), донет на основу *Општег закона о архивској грађи* (1964), био је први савезни архивски пропис који је целовито и једнообразно утврдио систем заштите архивске грађе од интереса за федерацију, односно настале радом свих савезних органа и организација, установа и других правних лица без обзира на функцију, врсту надлежности, делокруг рада и

¹⁴⁶³ *Закон о организацији и делокругу савезних орган управе и савезних организација*, Службени лист СФРЈ, бр. 22/1978. Поменути делокруг рада је подразумевао нарочито: спровођење спољне политике, закључивање, ратификовање и извршавање међународних уговора и обавеза СФРЈ, заштиту интереса СФРЈ, њених држављана и њихових интереса, као и интереса домаћих правних лица у иностранству, организацију и делатност служби иностраних послова федерације.

¹⁴⁶⁴ *Општи закон о државним архивама*, Сл.лист ФНРЈ 12/1950.

организацију.¹⁴⁶⁵ Међутим, и овим је прописом било предвиђено да поједини савезни органи, као што су органи за иностране послове, органи за унутрашње послове и органи за послове народне одбране, могу архивску грађу и регистратурски материјал, настале њиховим радом, чувати у „свом простору“, уз опцију да, по своме нахођењу, исту могу предати у надлежност и старање Архиву Југославије. Ни *Закон о архивској грађи федерације* из 1986. године, није садржао битне промене у наведеном смислу. Појашњење у погледу стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала од савезног значаја, који су представљали општу надлежност савезног архива, дао је сам основни законски текст, наводећи поименице који савезни органи и организације производе архивски материјал о коме је Архив Југославије водио стручну бригу.¹⁴⁶⁶ Стога можемо закључити да су се у току читавог развојног периода система заштите архивске грађе савезне провенијенције, гледано са становишта „прокламованог“ и „стварног“, издиференцирале две основне поставке: са једне стране, нормативно и струковно јединствени статус и методологија заштита архивске грађе савезних органа и организација, са друге стране, постојање специјалних архива, који су се образовали за архиву законом утврђених савезних стваралаца. Разлози који су доводили до издвајања архивске грађе појединих савезних органа или организација (за иностране послове, унутрашње послове, послове народне одбране и политичку архиву Савеза Комуниста Југославије), могли би се тражити у поимању значаја ових стваралаца за утемељење и даље уздизање савезне државе.¹⁴⁶⁷ Стога, виталност наведених сектора у државној структури није била спецификум југословенске државе, већ свака озбиљна држава, без обзира на политичко, економско или државно уређење, посебну важност придаје овим областима у функционисању своје власти.¹⁴⁶⁸

¹⁴⁶⁵ *Закон о Архиву Југославије, Службени лист*, 48/1964, 7/1973.

¹⁴⁶⁶ *Закон о архивској грађи федерације, Службени лист СФРЈ*, бр. 11/1986.

¹⁴⁶⁷ О издвајању архивске грађе државних органа за иностране послове, којој је тим чином дат и посебан значај, изјаснила се још Краљевина Југославије, доносећи посебан и једини законски пропис којим је била утврђена основна, посебна заштита документације настале радом тих органа у структури државне извршне власти. Видети: *Закон о архивама Министарства иностраних послова и дипломатских и консуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству*, објављен у Службеним новинама Краљевине Југославије, година XII – 1930, бр.83 –XXXII.

¹⁴⁶⁸ Бавећи се архивским радом и истраживањима у Архиву Министарства иностраних послова Енглеске у Лондону (Public Record Office), дипломата Чедомил Мијатовић (1842-1932) је у писмима Михаилу Гавриловићу, изнео своја запажања. Забележио је да је „ово централна архивска установа у В.Б. која званично постоји од 1838. године, а од 1861. је тамошње Министарство спољних послова отпочело предају својих докумената непотребних за свакодневно обављање послова“. У време Мијатовићевог истраживања у овом архиву, наводи се да су акта МИП била присупачна јавности, читаоница имала своје прописно израђена правила за рад са јавношћу, реверс, са попуњеним подацима о документу, датум рада и потпис истраживача. слична онима који су у примени код југословенског Дипломатског архива (одговорност за исправно коришћење грађе. У више је наврата истраживао грађу у овом архиву везану за дипломатске односе Србије и Енглеске из 19. века, а путем копирања покушао да прибави за потребе домаћих архива

Мишљење које смо изнели у одељку који се односи на систем заштите архивске грађе савезних органа у централизованом југословенској федерацији, за оквирни период од 1950. до 1964. године, у погледу предности јединственог уређења заштите архивске грађе савезних регистра, оправдано можемо применити и на период већ узнапредовале децентрализације савезне државе. То јединство се односило управо у домену прописаних законских и стручних норматива, који су били обавезујући било за савезни архив опште надлежности, било за савезне архиве специјалног карактера.¹⁴⁶⁹

Овај став поткрепљен је разноврсном и конструктивном преписком између Дипломатског архива Државног/Савезног секретаријата иностраних послова, Архива Југославије, надлежних државних органа у чијој надлежности су се налазила „архивска питања“, Архивског савета Југославије, којом су се разматрала различита стручна питања, значајна у погледу заштите архивске грађе савезног органа за иностране послове. Једно од кључних питања, по мишљењу представника Државног секретаријата за иностране послове, било је уређење статуса специјалних савезних архива, посебно архива овог савезног органа. Током 1957. године је Опште одељење ДСИП поднело писмени предлог Савезном извршном већу, тражећи да се посебан статус архива ДСИП-а регулише *Уредбом о установљењу и истраживањима у архивама ДСИП-а и дипломатских и конзуларних представништава ФНРЈ у иностранству*. Том приликом је дат и предлог (нацрт) *Уредбе*, из кога видимо да су предложена решења имала основ у искуствима Закона о архивама Министарства иностраних послова и дипломатских и конзуларних представништава Краљевине Југославије у иностранству и Правилника о истраживањима у Главној архиви Министарства иностраних послова и о неслужбеном објављивању дипломатских и конзуларних докумената, оба из 1930. године. Приликом формулисања појединих одредаба нацрта *Уредбе*, Државни секретаријат је посебно истакао потребу да се очува јединство и недељивост дипломатског архивског материјала,

акта везана за сарадњу између две земље. Видети више: Radmila Popović Petković, *Čedomilj Mijatović u Arhivu Ministarstva spoljnih poslova Engleske pred kraj prošlog stoleća*, u: „Arhivist”, 1, 1961, Beograd, 1961, 30-32.

¹⁴⁶⁹ Закон о архивској грађи федерације (1986), као и његови претходници из 1950. Односно 1964. И 1973. године су посредно учинили легитимним постојање специјалних савезних архива у југословенској архивској пракси. Промисљања о важности и потреби специјалних архива почела су већ педесетих година, а ставови архивиста су били често међусобно супротстављени, те морамо признати да смо и сами, приликом истраживања наведене теме, били у дилеми у погледу валоризације овог струковног и односа између савезног архива опште надлежности и савезних специјалних архива. Савез Друштва архивских радника Југославије је разматрао ово питање, те је 1958. године био изнет став о томе да „Архивски савет треба да инсистира на доношењу прописа о специјалним архивима“, за шта је „постојао основ у Закону о државним архивама“ као и „могућности и реалне потребе“. Видети: АЈ-318-131-177: Стенографске белешке, 1958.

као и да се исти учини приступачним научним институцијама и појединцима, али и да се осигура поверљивост „извесних докумената, без обзира на њихову старост“ а из разлога што би њихово објављивање „штетно утицало на односе Југославије са неким другим земљама“.¹⁴⁷⁰ По овом захтеву ДСИП-а, Савезно извршно веће је затражило мишљење Секретаријата за просвету и културу, као надлежност за архивску делатност у земљи, уз напомену да Секретаријат за законодавство и организацију СИВ-а начелно сматра „да се са доношењем ове Уредбе сачека до објављивања новог Закона о архивама, који је у припреми а који ће делом регулисати и материју предложене Уредбе“.¹⁴⁷¹

Савезни секретаријат за просвету и културу СИВ-а је 1958. године отворио разматрање Преднацрта Упутства о издвајању и шкартирању безвредне „писање грађе“, затраживши мишљење архивске струке, односно представника свих савезних и републичких архива, међу њима и савезних специјалних архива. Једно од битних питања за архивску струку тада односило се на издвајање безвредног регистратурског материјала, валоризовање и одабирање архивске грађе. Дипломатски архив при Државном секретаријату за иностране послове је у овом погледу изнео своје мишљење, базирано на чињеници да се у овом специјалном архиву чувају значајна архивска документа о иностраним пословима државе, везане за дужи временски период. Наиме, према писању управника Дипломатског архива, у овом се архиву тада налазило „око 20 милиона докумената“, који су „покривали временски период од 1870. до 1945. године“, с тим што се морало имати у виду и „повећање количине за документа ДСИП-а старијим од десет година“, као и на чињеницу да грађа појединих фондова сеже и до 1840. године. Архивска грађа у Дипломатском архиву је тада била распоређена у преко сто архивских фондова, од који је мањи број био „релативно сређен“, док је један број фондова био „у већем или мањем обиму оштећени, мањкави, а поједини већим делом и уништени“. Као пример је био наведена архивска грађа фонда Политичка архива МИП, од 1918. до 1941. године. С обзиром на такво стање, основни задаци струке у Дипломатском архиву су представљали сређивање и конзервирање постојеће, сачување грађе, али и „реконструкција мањкавих и уништених фондова“.¹⁴⁷² Из истог разлога, приликом изношења својих примедби и предлога у поступку доношења *Упутства о издвајању и*

¹⁴⁷⁰ АЈ-318-132-79: Акт Општег одељења Државног секретаријата за иностране послове бр. пов. 935/16 од 5. јула 1957. године. У акту је дата напомена о искуствима „свих земаља“ у којима постоје посебни прописи који се односе на архиве Министарства иностраних послова, поготову у погледу ограничења коришћења дипломатских архивалија, за приватноправне потребе али и у научне сврхе.

¹⁴⁷¹ АЈ-318-132-79: Акт Савезно извршног већа бр. 2724/2 од 20. августа 1957. године.

¹⁴⁷² АЈ-318-132-79: Акт Дипломатског архива Државног секретаријата за иностране послове, упућен Секретаријату за просвету и културу, бр. 608/59 од 13. јануара 1959. године (Дубровника)

шкартирању безвредног материјала, Дипломатски архив је заступао „извесно конзервативнији став“ у вези издвајања, шкартирања и уништавања безвредног архивског материјала. Конзервативног гледиште овог архива се огледало у ставу да, бар по питању грађе тог архива, не би требало „дозволити никакво издвајање грађе“ док сви фондови Дипломатског архива не среде, конзервирају, а мањкави и уништени се не реконструишу. Као допуна ставу, према нашем мишљењу често оправдани приступ, јесте да архивисти често уочавају да „понекад неки, наоко и неважан документ, може историчарима да користи ради осветљавања неке чињенице, посебно када је неки фонд делимично или у целости уништен“, а што је према навођењу управника Дипломатског архива, био случај са деловима грађе која се у овом архиву чувала. Конструктивни предлог, који је произашао из искуства овог архива, а и архивска струка исто правило поставља као императив, било је да се издвајање и шкартирање безвредног регистратурског материјала може вршити само из сређеног регистратурског материјала.¹⁴⁷³ Када је у питању појам сређености архивског фонда, као предуслов за издвајање безвредног регистратурског материјала, мишљење Дипломатског архива из 1959. године издвајамо као напредно за време у коме је архивска делатност на савезном и републичким нивоима тек ушла у другу деценију свог развоја. Поред сређености архивског фонда према „свим модерним архивистичким принципима“, управа Дипломатског архива је, и на тај начин „конзервирати, јер се никад унапред не може знати ни оценити важност коју неки документ може доцније да представља, нарочито у југословенској стварности, имајући у виду сва уништења и ратна пустошења“ којима је и архивски материјал на овом подручју био изложен.¹⁴⁷⁴

Такође је активно било учешће представника Архива ССИП-а у изради и разматрању нацрта стручних упутстава која су се односила на чување и одабирање

¹⁴⁷³ Овај принцип је опште прихваћен био не само за архивску грађу и регистратурски материјал савезног карактера, већ и за исту насталу на републичком нивоу или нижим нивоима управне и самоуправне власти, што је као правило било инкорпорирано у републичке архивске законе и подзаконске и стручне прописе, упутства и препоруке. Видети: Б. Лекић, *Архивистика*, Беоц...

¹⁴⁷⁴ АЈ-318 -132-79: Акт а Државног секретаријата за иностране послове ФНРЈ, упућен Секретаријату за просвету и културу, пов. бр. 32/59 од 3. фебруара 1959. године. У образложењу се наводе подаци о страдању архиве дипломатског порекла некадашње Краљевине Србије, Краљевине Црне Горе и Краљевине Југославије „буке идвучене од стране окупатора, док је поверљива и строго поверљива архива између два рата спаљена.“. извршен део архиве је враћен у земљу суксесијом 1948, затим 1957. године док један део није повраћен, Помоћу реституисаних архива, затим архива за које се верује да ће бити накнадно по реституицији вратити из Ауатрије, као и архива „наших“ дипломатских посланстава у иностранству до 1945. године, настојало се са употпуњавањем архивског фонда Секретаријата. Управо због непотпуности, није се одобравало оизлучивање из архивског материјаланасталог у периоду од 1. децембра 1918. до 1. јануара 1946. године. Детаљније: *Исто*: Преднацрт Упутства о издвајању и уништавању архивске грађе у ДСИП-у и представништвима, 1963. година

архивске грађе из регистратурског материјала и коришћења регистратурског материјала и архивске грађе насталих радом овог савезног органа. Истим поводом, разматрајући преднацрт *Упутства о издвајању и уништавању „писање грађе“*, Државни секретаријат за иностране послове је изнео позитиван став сматрајући да ће једно такво упутство „с једне стране сузбити тенденције да се годинама чувају и нагомилавају архивски материјали који немају никаквог ни научног ни политичког значаја, а с друге стране ће се сачувати од уништења важна архивска грађа“.¹⁴⁷⁵ Издавање безвредног регистратурског материјала вршило се у писарницама /архивама Секретаријата и представништвима у којима је грађа евидентирана и архивирана, или у Дипломатском архиву, и то само из грађе која је потпуно сређена, строго према датом Упутству. Приликом издвајања у писарницама су се могла поједина акта изузети из предмета и задржати од уништења, уз изричиту одредбу да се архивска грађа настала до 1. децембра 1918. године не може издвајати ради уништавања нити уништавати, док се грађа настала у Краљевини Југославији није могла издвајати ради уништења изван Дипломатског архива. Издавање и уништавање се вршило Комисијским путем, без обзира да ли се радило о шкартирању у регистратурама или када је грађа већ предата Дипломатском архиву на чување.¹⁴⁷⁶ Утврђени су били општи рокови после којих се регистратурски материјал може дати на излучивање, на основу којих се исти вредновао у распону од једне до 70 година, у односу на прву наредну годину после окончаног поступка односно архивирања предмета. Категорије регистратурског материјала које настају радом дипломатских служби и Секретаријата иностраних послова су детаљно класификоване и описане у Општој и специјалним листака категорија регистратурског материјала, које су представљале саставни део Упутства.

Стручне службе секретаријата су веома озбиљно приступиле вредновању регистратурског материјала који је настајао радом овог државног органа. Стога је Општа листа писане грађе за издвајање и уништавање која је чинила прилог нацрту Упутства, посебно била предмет анализе, нарочито делови који се односе на категорије поверљиве

¹⁴⁷⁵ Исто: Акт Државног секретаријата за иностране послове пов. Бр. 32/16 опште одељење од 3. фебруара 1959. године. Преднацрт Упутства о издвајању и уништавању архивске грађе у ДСИП-у и представништвима на коме се радило током 1963. године садржао је неколико основних начела на којима је заснован овај сегмент стручног рада са архивском грађом, не само дипломатског порека, већ и грађе настале радом других савезних органа и организација.

¹⁴⁷⁶ АЈ-318-132-79: Преднацрт Упутства о издвајању и уништавању архивске грађе у ДСИП-у и представништвима, 1963. година. Упутством је детаљно уређен рад Комисије за излучивање и методологија одобравања уништења по завршеном комисијском раду. Веома важна напомена се односила на развођење односно евидентирање излучивања и уништених предмета у књиге евиденције односно деловодне протоколе.

документације и рокове њеног чувања. Оправдано становиште овог органа је било да се ради о документацији која је од посебног значаја за федерацију, те су и поједине категорије документације које би се у другим регистратурама чувале кратко, као што је на пример случај доставних књига за место и пошту, које се „на први поглед не изгледају тако важне, а за које је пракса показала да би их требало чувати бар две године“. Ово из разлога то је било случајева да је неки орган управе доставио одређена важна акта другом органу, али је без евиденције кретања и доставе таквих аката веома тешко било доказати њихово постојање и обрада у текућем пословању.¹⁴⁷⁷

Приликом претходних радњи и припреме нацрта новог Општег Закона о архивској грађи, Дипломатски архив је 1963. године изнео своје предлоге и примедбе. Оне су се односиле и појашњење и прецизирање услова под којима архивску грађу овог дипломатског фонда могу користити инострани истраживачи. Дипломатски архив се 1965. године обратио Савезном секретаријату за просвету и културу са питањем о неопходности хитног конституисања Архивског савета Југославије, јер је овај архив био заинтересован за доношење смерница о јединственом евидентирању и одабирању архивске грађе из регистратурског материјала.¹⁴⁷⁸

У вези са значајем архивске грађе овог ствараоца, посебно је разматрано питање примене поступка одабирања архивске грађе, где „аутоматизам“ није могуће применити на архивској грађи до 1946.године или за каснији период настанка. Основни разлог за постојање различитих поступака код вредновања архивске грађе, по мишљењу представника Дипломатског архива, налазио се у неуједначеном систему „класације“ односно регистратурског пословања, које код савезних органа није у различитим периодима вођено на истоветан начин. Ово се посебно односило на послератни период, док је грађа настала до 1. јануара 1946.године, већ вреднована од посебног значаја, с обзиром на време и историјски тренутак у коме је настајала. Због тога је основни захтев, прихватљив за ДССИП био „врло обазриво и пажљиво“ одабирање архивске грађе овог ствараоца. У томе је упутније било да организационе јединице ДСИП-а и представништва ван земље претходно среде архивску грађу и регистратурски материјал, а потом одабирање односно излучивање безвредног регистратурског материјала изврше

¹⁴⁷⁷ АЈ-318-132-79: Акт Државног секретаријата за иностране послове пов. бр. 32/16 опште одељење од 3. фебруара 1959. године

¹⁴⁷⁸ АЈ-318-132-79: Акт Државног секретаријата за иностране послове, Дипломатски архив, бр.92732 Од 3. септембра 1963. године; акт Државног секретаријата за иностране послове, Дипломатски архив, бр. 6861/15 од 20. августа 1965. године.

комисијским путем, при чему би коначну одлуку о правилном одабирању, уз пуну одговорност, доносило Историјско одељење као стручна служба. Претходно сређивање архивске грађе настале до 1946. године у организационим јединицама, пре предаје Историјском одељењу је имало „и васпитни значај“, с обзиром на чињеницу да су исте архивске скупине „неуредне првенствено кривицом“ лица запослених у тим јединицама „услед нестручности или немарности“, па би се радом на истој архиви могло „доста научити“ о процедури сређивања архивске грађе као и спознати значај уредног канцеларијског пословања. Запажање везано за комплетност архивског фонда Државног секретаријата за иностране послове, односи се на констатацију изнету од стране одговорног лица овог савезног органа, према којој је архивска грађа „политичке и уопште поверљиве природе настала у раду некадашњег Министарства иностраних послова и представништава истог у Краљевини Југославији уништена да не би пала непријатељу у руке, изузев архиве представништава у Лондону, Њујорку и Истамбулу, а у архивама ова три представништва се налазио „незнатан број докумената“ који би требало задржати од објављивања.¹⁴⁷⁹

Нацртом Правилника је потврђено да се Државни секретаријат за иностране послове стара о архивској грађи и регистра турском материјалу примљеним или насталим у раду органа иностраних послова, дипломатских и конзуларних представништава у иностранству, и који као такви представљају службену тајну. У Нацрту Правилника се налазио основ за категоризацију регистратурског материјала дипломатског порекла по основу врсте односно категорија документације специфичне за делокруг рада Секретаријата иностраних послова и његових дипломатских представништава, као и по основу рокова чувања односно услова доступности за потребе истраживања или друге врсте коришћења. Тако опште категорије документације у нацрту Правилника сврстане у 16 већих група, које су се односиле на различите врсте преписке Секретаријата, изјаве државног секретара, забелешке државног секретара и других службеника Секретаријата и представништава, упутства, тумачења или примедбе Секретаријата, правилници, расписи, решења, службеничка досијеа и други необјављени лични подаци о службеницима дипломатије, шифре, шифровани, дешифровани и недешифровани материјали, акта за припремање и вођење дипломатских преговора, агремани, акредитиви, патентна писма, егзекватуре и документација у вези овим послова, дипломатски и службени пасоши, монографије и други материјали за

¹⁴⁷⁹ АЈ-318-132-79: Акт Савезног секретаријата за иностране послове, Историјско одељење, бр. 752/15 од 30. јануара 1967. године.

унутрашњу употребу дипломатских органа деловодни протоколи и друге књиге и акта у вези канцеларијског пословања, печати и штамбили, употребљене и неуништене матрице.¹⁴⁸⁰

На основу опште категоризације према нацрту Правилника и Списку категорија аката у ДСИП-у са роком чувања, заживела је Општа листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања овог савезног органа, чија је структура садржала акта по одељењима односно организационим јединицама и то: акта општег одељења, општа листа аката за ДСИП и дипломатска представништва, преписка дипломатских представништава по политичким, протоколарним и царинским проблемима, акта одељења протокола ДСИП, управе за информације, службе за правне послове, одељења безбедности, историјског одељења, бироа за разграничење, Управа за организационе и кадровске послове ДСИП-а, финансијско-материјално одељење, конзуларна управа и акта у политичкој архиви.¹⁴⁸¹ Према нацрту *Правилника о чувању и одабирању архивске грађе у чијем се саставу налазила Општа и специјалне листе категорија*, рокови утврђени Листама су се односили на регистратурски материјал настао после 1. јануара 1965. године, с тим што је изричито наведено да се „регистратурски материјал политичке природе трајно чува“. Даљим увидом у Листу категорија регистратурског материјала дипломатских органа уочили смо веома детаљну класификацију регистратурског материјала са роковима чувања од једне године до трајног карактера. Аналитички приступ категоризацији регистратурског материјала по нашем је мишљењу, захтева веома добро познавање организације рада, начин пословања и врсте документације која настаје у комплексном и одговорном делокругу рада дипломатских савезних органа. Израда детаљне листе категорија представља нашу препоруку у вредновању регистратурског материјала и архивске грађе свих савезних органа, без обзира на њихов делокруг надлежности, али је изузетно значајна код посебних државних органа у које спадају и дипломатски органи, са аспекта њиховог значаја за међународну политику и државно-правни развој. Уочили смо да листа категорија обухвата регистратурски материјал настао у раду дипломатског органа савезне Југославије, после 1945. године, али пажљивом анализом назива и врсте документације можемо закључити да категоризације може бити примењива и на тријажу односно вредновање регистратурског

¹⁴⁸⁰ АЈ-318-131-177: Нацрт Правилника о чувању и одабирању архивске грађе из регистратурског материјала Државног секретаријата за иностране послове и дипломатских и конзуларних представништава у иностранству, 1967. године

¹⁴⁸¹ АЈ-318-131-177: Списак категорија аката у ДСИП-у са роком чувања, 24. октобар 1966. године са Листом категорија регистратурског материјала са роковима чувања.

материјала Министарства иностраних послова Краљевине Југославије.¹⁴⁸² И сам нацрт Правилника о чувању и одабирању архивске грађе из регистратурског материјала је предвидео посебне одредбе у оквиру којих се посебно третирао регистратурски материјал настао у периоду до 1. јануара 1946. године, за који је било предвиђено преузимање истог у Историјско одељење ДСИП-а најкасније до краја 1967. године, без икаквог „претходног издвајања из овог материјала“. У зависности од начина вођења канцеларијског пословања код органа ДСИП-а, послератна дипломатска настала од 1. јануара 1946. до 31. децембра 1965. године је била обавезно сређивања уоквируј сваке поједине радне јединице односно представништва, уз пожељно издвајање и уништавање безвредног регистратурског материјала пре предаје исте Историјском одељењу даље Дипломатском архиву. Поступак сређивања као и то да ли ће се сређени материјал у целини предати Дипломатском архиву или ће се излучивање извршити у организационим јединицама је утврђиван на основу података о стању у коме се налазило регистратурски материјал из наведеног периода у регистратурама. Сређивање регистратурског материјала у организационим јединицама Секретаријата се вршило по годинама и групама, како је то наведено у општој и посебним листама категорија које су саставни део *Правилника*. Предлог за излучивање и уништавање безвредног регистратурског материјала су састављале Комисије у организационим јединицама а одлуку о шкартирању односно прихватању или одбијању предлога старешине организационе јединице и Комисије у претходном смислу, доносио је начелник Историјског одељења. Методологија издвајања и уништавања безвредног регистратурског материјала настало после 1. јануара 1967. године вршило се у архивама/писарницама Секретаријата и представништва у којима је настао за оне категорије материјала а које су листама били предвиђени рокови до 10 година, док је у случајевима када су рокови чувања били утврђени дужи од 10 година, излучивање је вршило Историјско одељења, у оба случаја комисијским путем. Истовремено су архиве секретаријата и представништва достављале Историјском одељењу и документацију која се има трајно чувати у Историјском одељењу „почетком сваке године по истеку рока од 10 година“. Приликом предаје Историјском одељењу на даље чување архивске грађе или регистратурског материјала старијег од 10 година, архиве Секретаријата и представништва су достављале обавезно Архивску књигу, деловоднике, класаторе регистре и друге књиге евиденције о архивској грађи и регистратурском материјалу. У

¹⁴⁸² Вредновање архивске грађе дипломатског порекла је привлачило пажњу и било предмет посебних стручних разматрања и у другим европским земљама (више обрађено у претходним поглављима).

сваком је случају током поступка издвајања за излучивање и уништавања безвредног регистратурског материјал постојала могућност да се поједина акта категорисана као безвредна, могу изузети од излучивања уколико је постојала дилема или пак вероватноћа да би такав предмет могао бити од значаја за службу иностраних послова или за научне, културне и друге друштвене потребе.¹⁴⁸³

Предмет рада Историјског одељења ДСИП-а представљало је њено коришћење у научне или друге сврхе, тако да је оно израдило нацрт Правилника о коришћењу регистратурског материјала и архивске грађе Државног секретаријата за иностране послове и дипломатска и конзуларна представништва у иностранству, а у складу са својим надлежностима према *Закону о савезним органима управе* (1965) и *Закону о Архиву Југославије* (1964).¹⁴⁸⁴ Нацртом Правилника је било предвиђено коришћење регистратурског материјала ДСИП-а и дипломатских и конзуларних представништава „само у службене потребе“, док се архивска грађа могла користити „за службене потребе и научно-истраживачки рад“. Истраживање је било могуће само у просторијама секретаријата, по тачно утврђеној процедури. Вреди поменути, у циљу значаја заштите оригиналне архивске грађе, одредбе по којој се изворна архивска грађа могла непосредно издавати за потребе научноистраживачког рада само уколико нису постојали „снимци е грађе или ако то изискује научни метод рада“. Такође, примењивано је опште и начелно правило архивске струке према коме се „несређена и оштећена архивска грађа није издавала на коришћење за научно истраживачки рад, уз изузетак за случајеве „ако то траже посебни интереси друштва“.

Објашњавајући одређена решења предвиђена Нацртом Правилника, Историјско одељење ДССИП-а је тражило мишљење Савезног секретаријата за просвету и културу, у погледу рокова доступности архивске грађе овог савезног органа. Архивска грађа настала до 1. јануара 1945. године се, по правилу, могла да користи за научно истраживачки рад без ограничења у погледу рокова доступности, док је за грађу насталу после 1945. године постојао другачији режим коришћења. Општи рок од 50 година од године настанка, за архивску грађу која је настала до 1. јануара 1945. године је био

¹⁴⁸³ АЈ-318-132-79: Нацрт Правилника о чувању и одабирању архивске грађе из регистратурског материјала Државног секретаријата за иностране послове и дипломатских и конзуларних представништава у иностранству, 1967. године.

¹⁴⁸⁴ АЈ-318-131-177: Нацрт Правилника о коришћењу регистратурског материјала и архивске грађе Државног секретаријата за иностране послове и дипломатских и конзуларних представништава у иностранству. *Правилник о условима за коришћење регистратурског материјала и архивске грађе Државног секретаријата за иностране послове и дипломатских и конзуларних представништава Југославије у иностранству* је објављен у Службеном листу СФРЈ, бр. 23/69.

прихваћен, уз ограду да и за документа из овог периода важи одредба из Нацрта Правилника по којој није било допуштено објављивање докумената ни после истека од 50 година, „ако би њихово објављивање могло да штети интересима Југославије“.¹⁴⁸⁵ *Правилник о коришћењу архивске грађе Савезног секретаријата за иностране послове* који је доне 1987. године,¹⁴⁸⁶ на основу *Закона о архивској грађи федерације* (1986) донекле је „либерализовао“ режим коришћења архивске грађе Дипломатског архива. Основне показатељ „отворености“ грађе за научне, културно просветне и информативне сврхе представљао је рок њене доступности који је сада износи 30 године после настанка грађе, уколико Савезно извршно веће не одреди дужи рок за поједину архивску грађу.¹⁴⁸⁷ У вези са тиме, вреди поменути иницијативу за оснивање Комисије за научну обраду дипломатских докумената из прошлости народа ФНРЈ Југославије, која је потекла од стране Комитета за законодавство и изградњу народне власти 1949. године. Развила се „дискусија правне природе“, у оквиру које је предложено да се прецизира стварање „научне архиве“, поменуте у нацрту, а како би се избегло „евентуално неразумевање са научним установама које поседују најзначајније архива за дипломатску историју“. Ова комисија је требало да се оснује при Министарству иностраних послова, са задатком да организује и руководи целокупним радом на прикупљању, научној обради и објављивању дипломатских докумената из прошлости народа ФНРЈ, а чинили би је научни радници стручни за послове који су комисији стављени у задатак представник Министарства иностраних послова. Ближе прописе о саставу, организацији и раду Комисије требало је да донесе Министар иностраних послова.

На примеру Архивског фонда Политичке архиве, увидом у пописника архивске грађе за период 1945-1949. година, утврђено је да постоји белешка групе за сређивање и обраду спољно-политичких докумената сачињена 2. новембра 1989. Године о пореклу

¹⁴⁸⁵ АЈ-318-131-177: Акт Савезног секретаријата за иностране послове, Историјско одељење, бр. 752/15 од 30. јануара 1967. године. У складу са одредбама Закона о Архиву Југославије да органи и организације код којих се налази архивска грађа од посебног интереса за федерацију, ДСИП је нацрте преточио у Правилник о условима за коришћење регистратурског материјала и архивске грађе ДСИП-а и дипломатских и консуларних представништава Југославије у иностранству, објављен у Службеном листу СФРЈ бр. 23/1969. Видети више: Franjo Biljan, *Sistem zaštite arhivske građe s obzirom na samoupravno i federativno uređenje Jugoslavije*, u: *Arhivist*, XIX, 1-1969, 7.

¹⁴⁸⁶ *Правилник* је објављен у Службеном листу СФРЈ, бр. 49/87. Дипломатски архив Мнистарства спољних послова Србије, П-бр. 254/87, од 15. априла 1987. године.

¹⁴⁸⁷ Рок од 30 година у погледу доступности з истраживање и коришћење био је усклађен са одредбама Закона о архивској грађи федерације и представљао је општи рок доступности за коришћење архивске грађе савезног порекла. Такође се у изузетним ситуацијама рок доступности грађе могао одлуком надлежног органа у Секретаријату скратити за потребе научно-истраживачког рада. О коришћењу архивске грађе овог ствараоца се водила прописана евиденција у воду досијеа корисника архивске грађе ССИП-а и картотеке објављених радова на основу архивске грађе овог ствараоца.

архивске грађе којом се попуњава (незаведена додаје) политички поверљивој архиви за 1945. годину која је раније сређена, и пише:

„Из непописаног регистратурског материјала преузетог из трезора ССИП- 1988. године, а који се односи на период 1945-1968. година издвојена су пов. заведена документа као и незаведена за 1945. годину према Листи категорија регистратурског материјала бр. Р-233/86.

Заведена документа су уложена у раније сређену Политичку архиву за ову годину у одговарајуће класације тако што су додати листови обележени словима (абecedним) као наставак већ постојеће нумерације.

Незаведена архивска грађа је пописана и додата је на крају сређене архиве 1945. – фасцикла бр. 33. Попис докумената се налази у прилогу.

Физичко стање грађе је доста добро.“

Фонд Политичке архиве је сређен и обрађен, даје се истраживачима на коришћење, има обавештајна средства – пописнике. По њима је архивска грађа пописана по „класацијама“, појам класације подразумева групу докумената која се односи на одређену предмет, пописник је урађен хронолошки, односно по абecedном реду Дипломатско конзуларних представништава, затим садржи класацију ознака, затим назив класације (опис групе докумената - предмет на који се односи), а у последњој рубрици „Примедба“, углавном се види назначен распон бројева докумената за једну класацију. У пописницима се налази поред године настанка грађе и идентификација фасцикле у коју је иста смештена.¹⁴⁸⁸

Дипломатски архив је 1960. године пресељен у Београд, а 1974. године припојен Централном архиву ССИП. Архив није самостална установа, већ одељење у оквиру Службе за документационе и архивске послове ССИП-а. Архив нема територијалну надлежност, а грађа коју чува и штити потиче из делатности Савезног секретаријата за иностране послове и представништава СФРЈ у иностранству као и одговарајућих органа. Према прегледу Савезних архива из 1980. године је у Архиву постојало 162 архивска фонда и 11 збирки са распоном година грађе од 1870. до 1945. и проблематиком која се односи на спољну политику југословенске државе. Највећим делом је грађа на језицима народа који су припадали Југословенској држави, али се налази и грађа на немачком, француском, енглеском, руском, шпанском и италијанском језику. Информативна средства која у целини приказују фондове и збирке у Архиву ССИП-а, као основне

¹⁴⁸⁸ Дипломатски Архив Министарства иностраних послова РС, а.ф. Политичке архиве, Пописник за 1945-1949.

смернице за кориснике архивске грађе и евиденције о истој, представљају Улазни инвентар са основним подацима о сваком фонду, који се сваке године допуњава новим подацима насталим услед промена у току сређивања и пријема. Поред Улазног инвентара, постоји и картотека свих архивских фондова и збирки са најосновнијим подацима. За сређене архивске фондове и збирке је урађен Општи инвентар са детаљним описом садржаја грађе. За регистратурски сређене архивске фондове као информативна средства су у употреби регистратурске књиге.¹⁴⁸⁹

6.5. Архивска грађа Министарства унутрашњих послова СФРЈ и њена заштита - „пов. и строго пов.“

Истраживање система заштите архивске грађе савезних органа унутрашњих послова у федеративној Југославији представља изазов, пре свега из разлога аутархичности овог органа у систему организације власти на федералном нивоу. Област унутрашње политике и организације власти у земљи посебно је значајна за сваку државну структуру, из ког разлога се раду највиших државних органа унутрашњих послова органа по правилу придаје изузетан значај без обзира на друштвено-политички систем и државно уређење једне суверене државе.¹⁴⁹⁰

Кратак поглед у југословенску историју сведочи да је област унутрашњих послова у Краљевини Југославији била уређена најпре *Уредбом о организацији и надлежностима Министарства унутрашњих дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенца*, донетом 1919. године.¹⁴⁹¹ Према *Уредби*, Министарство унутрашњих дела је представљало „врховну управну и надзорну власт над свим управно-полицијским властима и органима у читавој земљи“.¹⁴⁹² Када је 1929. године врховна државна управа

¹⁴⁸⁹ *Архивски фондови и збирке у архивима и архивским одељењима у СФРЈ, Савезни архиви*, Београд, 1980, 80.

¹⁴⁹⁰ О значају архивске грађе Министарства унутрашњих послова говори и искуство Архива Србије, у коме се као посебан, веома важан, чији је део грађе преузет међу првима фондовима (1905), сређиван према принципупровенијенције и канцеларијског пословања, а после Првог светског рата је отпочело интензивније коришћење грађе овог ствараоца. Данас је архивски фонд Министарства унутрашњих дела Краљевине Србије један од највише коришћених архивских фондова, чија грађа пружа слику развоја српске државе у унутрашњем смислу у свим релевантним сегментима. На основу тога баштини се и значај архивске грађе Министарства иностраних послова Краљевине Југославије. Видети више: Jelena Piper Nedeljković, *Istorijski razvoj Ministarstva unutrašnjih dela Kraljevine Srbije*, у: „Arhivist“, god. VII, sveska 3-4, Beograd, 1957, 41-48.

¹⁴⁹¹ *Уредба о организацији и надлежностима Министарства унутрашњих дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенца*, Службене новине Краљевства СХС, бр. 47/1919. Уредба је донета на основу Указа Краља Александра I Карађорђевића, 7. децембра 1918. године, који је објављен у Службеним новинама Краљевства СХС, бр. 1/1919.

¹⁴⁹² Министарство унутрашњих дела КСХС је преко својих организационих јединица (кабинет министара и ресорних одељења), обављало унутрашњу управу зељмом, надзор над самоуправнимт елима и

Краљевине реорганизована, Министарство је променило назив у Министарство унутрашњих послова, а делимично је измењена и унутрашња структура овог централног државног органа.¹⁴⁹³ Последња реорганизација Министарства је била извршена крајем 1940. године, у складу са спровођењем мера ратне приправности. Министарство унутрашњих послова је деловало у земљи до априла 1941. године, а одласком Владе у емиграцију, наставило је рад у оквиру Владе у Лондону за време Другог светског рата, од 1941. до 1945. године.¹⁴⁹⁴

Унутрашње канцеларијско, регистратурско пословање Министарства је било децентрализовано, а основне књиге евиденције су биле деловодни протоколи, поверљиви, строго поверљиви и регистри (општи, предметни и азбучни). Акта су одлагана према нумеричко-хронолошком редоследу, док је део грађе, због своје специфичности био одлаган по принципу досијеа.¹⁴⁹⁵ Радом Министарства унутрашњих послова Краљевине Југославије настала је архивска грађа која је осликавала не само непосредно деловање овог сегмента унутрашње власти Краљевине, већ и прилике политичке, државне, пограничне, изборне, непријатељским делатностима, политички сумњивим лицима, противницима политичког и државног режима, краљевој породици и пословима краљеве администрације, деловањима разним политичких или неполитичких друштава и организација. Архивска грађа овог ствараоца, граничних година 1915-1841, прати рад свог ствараоца у периоду од 1918. до 1941. године. Грађа је сређена и архивистички обрађена, са расположивим информативним средствима инвентаром и картотеком, те је доступна за коришћење истраживачима. Налази се на заштити у Архиву Југославије, који је као савезни архив општег типа преузео исту на трајно чување.¹⁴⁹⁶

установама, старање о личној, иновинској и државној безбедности, јавном реду, миру и спокојству у земљи, старање да подручне власти правилно примењују законе, расправљање административних спорова и осталих случајева који су специјалним законима стављени у надлежност ово Министарства, надзор над јавном помоћи и радом одбровних друштава, старање о напретку безбедносне струке и припреми законских пројеката и осталог материјала неопходног за нормално функционисање унутрашње управе и државне безбедности земље. *Уредба о организацији и надлежностима Министарства унутрашњих дела КСХС*, Сл. Новине Краљевства СХС, бр. 47/1919.

¹⁴⁹³ *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 175/1929, бр. 192/1936.

¹⁴⁹⁴ *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 295/1940.

¹⁴⁹⁵ АЈ-14-1-1: Наредба министра унутрашњих послова У.бр.34858 од 30. августа 1919. године.

¹⁴⁹⁶ Архив Југославије, *Водич кроз фондове Краљевине Југославије*, Београд, 2000, 56-58. Библиотека информативних средстава Архива Југославије – инвентари фондова и збирки, Инвентар фонда Министарство унутрашњих Послова Краљевине Југославије 1919-1941(1915-1941) Историјска белешка, израдила Колет Смиљанић. Архивска грађа Министарства иностраних послова Краљевине Југославије је примљена у Архив Југославије у два наврата и то 1974. године у сређеном и обрађеном стању од Државног архива Србије и Војноисторијског института, док је други део фонда преузет од Архива Србије 1976. године. Мањи део грађе је накнадно sukcesивно пристигао у савезни архив, углавном састављен од

Краљевина Југославија је правно, економски и политички престала да постоји у току Другог светског рата. Послератна југословенска држава, прокламована као федеративна народна република, образовала је нове органе власти, законодавне, политичко-извршне, управне и судске надлежности. Стварање органа власти југословенске федерације започето је још у току Другог светског рата. Одлуком о врховном законодавном и извршном народном представничком телу Југославије и Националном комитету ослобођења Југославије, донетом на другом заседању АВНОЈ-а 1943. године, Национални комитет ослобођења Југославије (НКОЈ) је именован за „највиши извршни и наредбодавни орган народне власти у Југославији, преко кога АВНОЈ остварује своју извршну функцију. Сходно томе, НКОЈ „има сва обележја народне владе“. Тада је, као и за остале области (народну одбрану, спољне послове, просвету, народну привреду, финансије, саобраћај, народно здравље, економску обнову, социјалну политику, судство, исхрану, грађевине, шума и руде), именован и Повереник за унутрашње послове, чиме је зачет живот будућег извршног органа за унутрашње послове социјалистичке Југославије.¹⁴⁹⁷

Одлуком о образовању јединствене владе Тито-Шубашић од 7. марта 1945. године, а на основу претходно потписаног Споразума, једна од 26 министарских столица опредељена је за сектор унутрашњих послова.¹⁴⁹⁸ Уставом ФНРЈ (1946) је прихваћена концепција организације положаја и улоге извршних органа коју је постављена револуционарним актима која су донели привремени органи власти у току ратних година. Уставом је Министарство унутрашњих послова је утврђено као савезно-републиканско, а као такво је „руководило одређеном граном државне управе посредно преко одговарајућих министарстава у народним републикама, а непосредно могу управљати само одређеним пословима општедржавног значаја из области унутрашњих послова“. У делокруг Министарства унутрашњих послова тада се налазила послови

појединачних и спорадичних докумената којима је употпуњавана већ примљен фонд. Приликом прегледа грађе фонда могло се закључити да је ово Министарство, као „прецизни апарат за заштиту, одржавање и чување поретка Краљевине Југославије“ у току свог постојања створило неоспорно више грађе него што се налазило у образованом архивском фонду, а приликом вредновања грађе фонда могло се закључити да су у оквиру фонда сачувани „фрагменти историје“ некадашњег државног министарства.

¹⁴⁹⁷ Драгош Јевтић, Драгољуб Поповић, *Историја држава и права југословенских народа* (друго измењено и допуњено издање). Београд, 1991, 294. Драгослав Јанковић, Мирко Мирковић, *Државноправна историја Југославије*, Београд, 1982, 475-476. Бранко Петрановић, Миодраг Зечевић, *Југославија 1918-1988*, Одлука о врховном законодавном и извршном народном представничком телу Југославије и Националном комитету ослобођења Југославије као привременим органима врховне народне власти у Југославије за време народноослободилачког рата, 656-655. Ferdo Ćulinović, *Stvaranje nove jugoslovenske države*, 209-2012.

¹⁴⁹⁸ Бранко Петрановић, Миодраг Зечевић, *нав. дело*, Одлука о образовању јединствене Владе Тито-Шубашић, од 7. марта 1945, 97.

државне безбедности (Управа државне безбедности, руководство народном милицијом (Главна управа народне милиције, као и опште управљање казнено-поправним заводима, непосредно онима које су имале савезни значај. Своју делатност Министарство је обалаало преко организационих јединица које су биле и административно-оперативна руководства предузећа општедржавног значаја чија се делатност односила на службу унутрашњих послова.¹⁴⁹⁹

Указом о реорганизацији Владе Федеративне Народне Републике Југославије од 1951. године, а у складу са увођењем радничког самоуправљања и почетком децентрализације државне власти, положај министарства унутрашњих послова се није променио, изузев што је за одређене послове прекршаја при овом Министарству постојало Веће за прекршаје,¹⁵⁰⁰ као део савезне управе за домен унутрашњих послова.

Уставним законом ФНРЈ је 1953. године, као један од пет непосредно дефинисаних секретаријата „за вршење послова једне или више грана управе из надлежности федерације“ образова Државни Секретаријат за унутрашње послове, чиме је дотадашње Министарство за унутрашње послове Владе ФНРЈ престало да постоји.¹⁵⁰¹ Према доступним архивским документима, Државни секретаријат за унутрашње послове је 1953. године имао организацију устројену „ради бољег функционисања администрације и брже и правилније расподеле послова“, која је обухватала следеће организационе јединице: Управу државне безбедности, са шест одсека и посебним одсеком за пограничну службу и странце (која је била непосредно одговорна Управи за странце), Управу јавне безбедности (одељење за криминалистичку службу, одељење за извршење казни, управно одељење и одељење за противавионску заштиту и ватрогаство), Управу за опште послове (кабинет државног секретара, одељење за персоналну службу, опште одељење, одељење за материјално-финансијску службу и одељење за санитетску службу) и Команду народне милиције (организационо одељење за наставу и школе, инспекција).¹⁵⁰²

¹⁴⁹⁹ *Устав ФНРЈ*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 86./1946. Јован Ђорђевић, *Уставно право* 1972, 479. Љ. Кораћ, *нав. дело*, 220.

¹⁵⁰⁰ *Указ о реорганизацији Владе Федеративне Народне Републике Југославије*, Службени лист ФНРЈ, бр. 18/1951.

¹⁵⁰¹ *Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике југославије и савезним органима власти*, Службени лист ФНРЈ, бр. 3/1953.

¹⁵⁰² Архивски фонд ствараоца Казнено поправни завод за жене Пожаревац, архива Заштитног дома породиља осуђеница Инђија, Правилник о унутрашњој организацији и администрацији Државног секретаријата за унутрашње послове 1953. године, акт Државног секретаријата за унутрашње послове Управа за опште послове, стр. пов. бр. 338/57 од 24. 03. 1953. године.

Делокруг рада Државног секретаријата за унутрашње послове (ДСУП) је надање био детаљније уређен *Законом о савезним органима управе* (1956) и *Законом о органима унутрашњих послова* (1956).¹⁵⁰³ Према Уредби донетој по основу ових прописа „у циљу проучавања стања у управним областима из свог делокруга, Државни секретаријат је прикупљао податке и друге материјала о стању у тим областима и о раду органа и установа унутрашњих послова и водио посебне евиденције, а на основу тога припремао документацију и израђивао елаборате за доношење прописа и предузимање других мера у областима из свог делокруга. У оквиру утврђене организационе структуре овог савезног органа, налазила се Управа за материјално-финансијске и опште послове, која је поред других, у свом саставу имала Одељење за опште послове. Делокруг Одељења за опште послове, поред других општих послова је обухватао послове опште архиве, пријема и отпремања поште.¹⁵⁰⁴

Устав СФРЈ из 1963. године није битно променио систем извршних и управних органа који је утврђен *Уставним законом* 1953. године, према томе ни савезних државних секретаријата.¹⁵⁰⁵ *Основни закон о служби унутрашњих послова* је 1965. године је разграничио унутрашње послове из искључиве надлежности федерације и унутрашње послова од интереса за целу земљу и према томе уредио права и дужности Савезног секретаријата за унутрашње послове.¹⁵⁰⁶ Према *Закону о савезним органима управе* из 1965. године, Савезни секретаријат за унутрашње послове је савезни орган државне управе, који врши послове у интересу за федерацију из области заштиту живота и личне сигурности људи, заштиту државне безбедности, спречавања и отклањања кривичних дела, контролу путничког саобраћаја и кретања на граници, контролу безбедности саобраћаја, извршење казних санкција, безбедност саобраћаја, спровођење прописа о држављанству, удружењима грађана, зборовима и другим јавни

¹⁵⁰³ *Закон о савезним органима управе*, Службени лист ФНРЈ, бр. 13/56, 44/60. *Закон о органима унутрашњих послова*, Службени лист ФНРЈ, 30/56. По овим прописима, Државни секретаријат је вршио послове у области заштите државне безбедности и јавног поретка, слобода и права грађана, друштвене и личне имовине, извршења казне, унутрашњег мира и реда и грађанских стања.

¹⁵⁰⁴ Пречишћен текст *Уредба о организацији и раду савезног државног секретаријата за унутрашње послове и о општим начелима за организацију органа унутрашњих послова у Народним Републикама*, Службени лист ФНРЈ, бр. 12/1961. Претходно је организација Државног секретаријата за унутрашњу управу била уређена уредбом Савезног извршног већа од 1958. године, по којој су саставне јединице – управе државне безбедности, јавне безбедности и народне милиције, одељења и друге организационе јединице, као и даље Веће за прекршаје обављали послове секретаријата. Видети: *Уредба о организацији и раду савезног Државног секретаријата за унутрашње послове и у општим начелима за организацију органа унутрашњих послова у народним републикама*, Службени лист фНрЈ, бр. 30/1958.

¹⁵⁰⁵ Јован Ђорђевић, *Уставно право*, 1972, 482,483.

¹⁵⁰⁶ *Основни закон о служби унутрашњих послова*, Службени лист СФРЈ, 46/64.

скуповима матичним евиденцијама и другим статусним питањима грађана држављана СФРЈ.¹⁵⁰⁷

Новим *Опитим законом о унутрашњим пословима* из 1967. године биле су унете знатне измене у обављање унутрашњих послова. Ови су се послови сада првенствено вршили органи на нивоу република, док је Савезни секретаријат за унутрашње послове једино вршио конкретно предвиђене задатке тим или другим законом у својој надлежности.¹⁵⁰⁸ *Законом о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација* из 1971. године је делокруг рада Савезног секретаријата и даље сужен, а поједини послови из његове надлежности су пренети на друге савезне органе и организације.¹⁵⁰⁹

Према *Уставу СФРЈ* из 1974. године, за вршење управних послова у одређеним областима, у оквир управа и дужности, обављају савезни секретаријати, који се оснивају и чији се делокруг рада утврђивао посебним савезним законом.¹⁵¹⁰ *Законом о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација* (1978), Савезни секретаријат за унутрашње је вршио послове који се односе на заштиту Уставом утврђеног поретка (државна безбедност), контролу путничког саобраћаја преко државне границе и режим преласка преко државне границе, боравак и заштиту странаца, статусна питања грађанска стања, уношење, ширење тране штампе и осталих средстава јавног информисања и друга дата му права према претходној регулативи.¹⁵¹¹

Законом о вршењу унутрашњих послова из надлежности савезних органа управе (1985) је био предвиђен делокруг рада, дужности и поступања савезних органа у области унутрашњих послова, односно Савезног секретаријата за унутрашње послове и послови, задаци института безбедности на савезном нивоу. Сходно томе, Савезни секретаријат је спроводио утврђену политику у области унутрашњих односа и старао се о извршавању закона и других правних аката, прописа у датој области државног уређења. Такође је законом била предвиђена улога овог савезног органа у области пружања помоћи и сарадње са другим савезним органима и организацијама у области организовања и

¹⁵⁰⁷ *Закона о савезним органима управе*, Сл. лист СФРЈ, бр. 11/1965.

¹⁵⁰⁸ *Опити закон о унутрашњим пословима*, Сл.лист СФРЈ, бр.49/66. У складу са овим законом, делокруг Савезног секретаријата за унутрашње послове је површена новим законом о савезним органима управе, савезним саветима и савезним организацијама, у знатно ужем обиму него раније.

¹⁵⁰⁹ Обим и начин обављања послова унутрашњих је детаљније утврђен *Законом о вршењу унутрашњих послова из надлежности савезних органа управе*, Службени лист СФРЈ, бр. 60/71 и 32/75 и *Законом о основама система државне безбедности*, Службени лист СФРЈ бр.1/1974.

¹⁵¹⁰ *Устав СФРЈ*, Службени лист СФРЈ, бр. 9/1974.

¹⁵¹¹ *Закон о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација*, Сл. лист СФРЈ, бр. 22/1978.

предузимања мера друштвене самозаштите, послова обезбеђења савезних органа и других чинилаца. Закон је предвидео да послове заштите уставом утврђеног поретка СФРЈ (државна безбедност) из делокруга Савезног секретаријата врши посебна Служба државне безбедности. Такође, научно-истраживачке послове неопходне за обезбеђивање делатности службе државне безбедности обавља Институт безбедности, као савезна организација у саставу Савезног секретаријата. Сходно природи делокруга и надлежности овог савезног органа, велика количина документације, послова и аката може се сматрати поверљивим и строго поверљивим сазнањима, пословима, подацима, што је предметним законом назначено. У складу са тиме, дата је обавеза савезном секретару да донесе и прописе одређивању података и обавештења у области унутрашњих послова од интереса за федерацију и методологију прикупљања, евидентирања и обраде тих података и информација.¹⁵¹²

У циљу једнообразног вођења административно-техничког пословања код свих органа унутрашњих послова, министар унутрашњих послова ФНРЈ је прописао *Правилник о административно-техничком пословању органа унутрашњих послова*, број 13212, од 7. априла 1951.године.¹⁵¹³ *Правилник* се примењивао на административно-техничко пословање свих органа унутрашњих послова, изузев уколико за поједине секторе њиховог рада или за поједине врсте пословања није посебних прописима било одређено други начин административно техничког пословања.¹⁵¹⁴ У раду органа унутрашњих послова настајала су акта, решења као концепти, оригинали решења, предмети који су се односили на једну целину по свој садржају и ствари коју су

¹⁵¹² *Закон о вршењу унутрашњих послова из надлежности савезних органа управе*, Службени лист СФРЈ, бр. 7/85, 24/86 и 44/90 – др. закон)

¹⁵¹³ Државном секретаријату су биле непосредно подређене савезне казнено-поправне установе, па је сличност канцеларијског и административног пословања могла бити праћена и преко организације истих у казним заовдима, с обзиром на чињеницу да је архивска грађа унутрашњих послова била недоступна за истраживање датог питања.

¹⁵¹⁴ Под административно-техничким пословањем у смислу правилника, су се подразумевали пријем, преглед и расподела приспелих службених аката, вођење општег и строго поверљивог деловодника, вођење индекса по именима и предметима индекс апо бројевима, придуривавање службених аката, развођење, евиденција рокова, улагање у архиву и шкартирање службених аката. Деловодник се водио по систему основних бројева и подбројева, тако да је сваки нови допис био завошен у деловодник када је добијао текући број деловодника, основни број под којим се водио у току године. деловодник се водио за сваку календарску годину, било је предвиђено вођење основних бројева по рубрикама, подбројеви су се уносили како је било предвиђено упутством за сваку рубрику, а посебна рубрика деловодника се односила на равзод предмета, када је предмет потпуно окончан и требало га је ставити у архиву на чување или када се по неком предмету очекивао одговор односно дан када је предмет поново требало узети у рад. Према упутству је било предвиђено везивање бројева, односно уписивање претходне или касније везе, у случајевима када се у току године испуне сви подбројеви једног основног броја. За поједине предмете се могао остављати већи број рубрика о чему је одлучивао руководиоца архиве у споразуму са руководиоцем организационих јединица.

решавали, било је преписа аката, решења. Вођена је посебно евиденција рокова, а рокови су по правилу били навођени и на сваком предмету. На омоту аката су се назначавали основни подаци пошиљаоца и примаоца, отправак поште, водиле су се отпремни књиге о отправцима односно одаслатој пошти. Отправне књиге су биле пагиниране, прошивере, печачене и оверене од стране надлештва. Вођење деловодника је обухватало стављање штамбиља деловодника на приспелу пошту, а потом се иста уводила у општи деловодник, као главну евиденцију службе опште администрације из које се видело када је допис примљен и заведен, на шта се односио, коме је додељен у рад, шта је у вези једног предмета примљено, пратило кретање предмета све до његовог коначног решења. Строго поверљиви деловодник се водио за нарочито поверљиве предмете по истом обрасцу као и општи деловодник. Посебно уз деловодник се водио азбучни индекс по именима и садржини предмет, а у већим надлештвима и индекс бројева других надлештава и установа. Вршило је здруживање и раздвајања предмета, који су увек морали бити комплетни, што је значило да се сви подбројеви одмах здружују са својим основним бројем. Већа надлештва су водила евиденцију о предаји предмета у рад појединим организационим јединицама по књизи доставе.

По Правилнику, разведени предмети, уколико нису били одређени за евиденцију рокова, одлагали су се у архиву. Предмети који су спроведени кроз општи деловодник су се одлагали у општу архиву, а строго поверљиви у одвојену архиву. Уколико се за поједине врсте послова водио досије, као што су персонална акта, извршења казни, за сваки предмет уложен у досије наводила се белешка, у датој рубрици деловодника. Пре архивирања, сваки предмет се улагао по реду бројева, а обимнији предмети прошивани су концем „на прикладном размаку“ од стране левог руба, а „конац је морао бити тако дугачак да се предмет могао слободно отворати и читати као књига, као и да се могу довозати нови дописи“. Постојале су и картонске корице за чување предмета „већег обима и важности“. Службена акта су се чувала у свежњевима (фасциклама), уложена по годинама и бројевима деловодника, У већим надлештвима и установама, уколико у појединим секторима рада постојао већи број предмета, предмети су се ради боље прегледности и лакшег сналажења у архиви могли улагати у посебне фасцикле по врстама предмета.

Збирке упутстава и решења су се сређивале према материји на коју су се односила поједина упутства или решења (нпр. Држављанство, матичне књиге, оружје, странци, пријавно-одјавна служба). Упутства и решења која се односе на једну материју су се стављала у посебне корице и сређивала по хронолошком реду. Уз збирку се водио индекс

по абecedном реду према речима које означавају материју на коју се упутство односи. Збирку начелних упутстава и решења је водио руководилац архива, а где поред централне збирке постоје и збирке појединих организационих јединица, ове је збирке водио службеник која одреди старешина организационе јединице. Ова врста архивског материјала је захтевала и посебну ознаку предмета као „начелно упутство“.¹⁵¹⁵

Такође је *Правилник* предвидео и шкартирање непотребних службених аката, при чему су се важнија акта чувала у архиви „на дуже време“, а иста се шкартирала крајем сваке године. Старешина надлештва односно установе одређивао је комисију из реда службеника тог органа, односно установе, која је комисија издвајала акта за шкартирање на крају године, ради олакшања и убрзања рада комисије која врши шкартирање референти су на свршеним предметима који се могу шкартирати на крају године стављали белешку „за шкартирање у години...“. Белешка се стављала црвеним мастилом или оловком на референтном завоју односно на горњем десном углу предње стране акта како би била уочљива. Овако назначени предмети су се издвајали у посебне фасцикле по годинама и бројевима и чувале су се у архиви док их комисија не прегледа, приликом прегледа комисије за шкартирање саставља записник у два примерка, од који један предаје на чување руководиоца архиве односно службенику који води деловодник, а други старешини надлештва односно установе, који је одређивао када ће се шкартирани предмети поништити.¹⁵¹⁶

У немогућности да на темељу сазнања из изворне архивске грађе органа унутрашњих послова, с обзиром на чињеницу да нам иста није била доступна, посветили смо већу пажњу анализи предњег интерног правила о поступању са документацијом ове провенијенције, који је савезни орган за унутрашње послове донео скоро одмах по заживљавању *Општег закона о државним архивама* (1950). Охрабрујуће виђење, са гледишта заштите архивске грађе ове провенијенције, јесте да је *Правилник* био у складу са тада скромним, али ипак веома значајним, начелима архивског закона и првим општим подзаконским прописима у земљи, који су имали за циљ да заштите и сачувају

¹⁵¹⁵ *Правилником* је било посебно уређено и начин издавања аката из архива или њихово „вађење“ ради прикључења новим прописима. То се чинило уз реверс,м који је чувао руководилац архиве, према бројевима. На место акта који је издат стављала с езабелешкакоме је предмет дат, а раздужење се вршило приликом повраћаја издатоог акта. *Правило* је налагало да се акта смеју издавати из архиве само службеницима истог органа, а за издавање дргим надлештвима или установама било је потребно одобрење старешине органа, док се за врћање тако издатих предмета или аката утврђивао краћи рок.

¹⁵¹⁶ Архивски фонд *Казнено поправни завод за жене Пожаревац*, архива Завода за осуђене породиље Инђија, 1947-1953: *Правилник о административно-техничком пословању органа унутрашњих послова*, бр. 13212, од 7. априла 1951. године.

од уништења значајну количину недефинисане и неklasификоване документације државних и других стваралаца. Међутим, остаје нејасно да ли је и до које мере, у пракси било примењиван предметни Правилник као први оперативни извор методологије поступања са архивском грађом код савезног органа унутрашњих послова као ствараоца архивске грађе.

Сасвим нам је, међутим, познато, да је ресор унутрашњих државних послова у потпуности применио овлашћења из закона у погледу права да своју архивску грађу и регистратурски материјал чува самостално, у својим просторијама, или посебном архиву специјалног карактера, без обавезе да исти предаје савезном државном архиву општег типа. Државни секретар за унутрашње послове Светислав Стефановић је 1961. године потписао захтев овог Секретаријата упућен Секретаријату за просвету и културу Савезног извршног већа предлог за доношење одлуке о формирању специјалне архиве. У предлогу се као образложење наведено да се „код савезног Државног секретаријата за унутрашње послове, као и на републичком нивоу, налази већа количина архиве са материјалима строго поверљиве и поверљиве садржине“. Интереси службе ресора унутрашњих послова су изискивали да ова архива управо због своје поверљивости и конспиративности трајно остане код органа унутрашњих послова, који би се преко за то специјално установљених служби, стала о њеном чувању и сређивању. У томе би се поштовале одредбе тадашњег закона о државним архивама и подзаконских упутстава донетих на нивоу савезне држави. Тражило се доношење одлуке, у смислу одредаба *Општег закона о државним архивама* (1950) о формирању посебне архиве при Државном секретаријату за унутрашње послове и посебне архиве при републичким секретаријатима за унутрашње послове, са правима прикупљања, чувања и повремениг уништавања – шкартирања архивског материјала. Рад и делатност посебних архива органа унутрашњих послова регулисао бу савезни секретаријат за унутрашње послове својим посебним прописом у духу прописа који регулишу ову материју.¹⁵¹⁷

Међутим, сачувани и спорадично доступна архивска документа, сведоче о активном учешћу представника органа унутрашњих послова у решавању битних питања из архивске делатности, неоспорно заинтересовани за добро уређење сопствене архиве строго поверљивог или поверљивог садржаја, али и опште архиве мањег значаја која је настајала радом овог као и свих других савезних твораца. Државни секретаријат за унутрашње послове је учествовао у расправи поводом припреме *Општег закона о*

¹⁵¹⁷ АЈ-318-130-94: Акт стр. пов. број 386 од 14. јула 1961. године. У прилогу предлога, налази се нацрт Одлуке о оснивању посебних архива при државним секретаријатима за унутрашње послове.

архивској грађи, који је донет 1964. године. По мишљењу представника ДСУП-а, недоумице је стварала „недовољно прецизна“ дефиниција архивске грађе односно регистратурског материјала. Њена конкретност и ближе одређење би се постигло, уколико би се прецизирало шта „је то што је од важности за политичку, културну и економску историју“. Прецизније одређење је могло представљати помоћ савезним регистратурама приликом категорисања врсте материјала које се не смеју уништавати, с обзиром на чињеницу да се од „оних који врше шкартирање не може очекивати да знају шта се не сме уништавати“.¹⁵¹⁸ Истовремено, Савезни секретаријат за унутрашње послове није имао примедби на Нацрт препоруке о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе, као и на нацрт начела о „одређивању“ архивске грађе из регистратурског материјала., што нам указује да је овај државни орган учествовао у ширим питањима архивске делатности, прихватајући поступање по законским обавезама архивског закона и подзаконских прописа.¹⁵¹⁹

Коришћење архивске грађе је значајно питање, с обзиром на чињеницу њеног карактера, а што опет произлази из значаја, делокруга рада, специфичности које су пратиле савезни орган за унутрашње послове у социјалистичкој Југославији.¹⁵²⁰ Поштујући одредбе *Закона о архивској грађи федерације* (1986) Савезни секретар за унутрашње послове је прописао *Правилник о коришћењу архивске грађе Савезног секретаријата за унутрашње послове*.¹⁵²¹ Као и за грађу других савезних стваралаца,

¹⁵¹⁸ АЈ-318-130-94: Акт Државног секретаријата за унутрашње послове Владе ФНРЈ, VIII број 11041 од 11. маја 1957. године: Примедбе на нацрт Основног закона о архивама

¹⁵¹⁹ АЈ-318-130-95: Савезни секретаријат за образовање и културу, акт бр. 9 630-8/1-13. од 23. 09.1966.

¹⁵²⁰ Вреди поменути прокламацију о значају и улози органа унутрашњих послова у изградњи послератне југословенске државе, очувању њене државне и народне безбедности. „Када је у нашој домовини још буктао рат против фашистичких окупатора и гнусних издајника наших народа, одлуком друга Тита створена је снажна и јединствена организација Одељење заштите народа ОЗН-а. Пред ту нашу младу организацију постављен је тада један од најважнијих и основних задатака: будно чувати интересе наше земље и наших народа, створена је прекаљена у ватри народно-ослободилачке борбе, она је стела безгранично поверење и љубав милионских маса и постала око и ухо читавог народа у борби против свих непријатеља који су ма на какав начин покушали да подрију тековине наше народне револуције и нашу народну власти“. Поводом 10 година од постојања органа унутрашњих послова, сматрало се да су они постали „снажно оружје наше револуције у борби против свих подмуклих планова и покушаја унутрашње и спољне реакције“, па у том смислу и у условима када су били „постигнути крупни успеси и резултати на пољу изградње и развитка социјалистичке демократије“ органи унутрашњих послова играју видну улогу у јачању социјалистичке домовине рпедано се борећи против свих непројатеља за њен напредак и срећнију бућучност. Органи унутрашњих послова су васпитавани у ватри народне револуције, показали су изванредне примере самопрегора, упорности и пожртвовања у борби са разним непријателима“. Извор: *Архивски фонд Казнено поправни завод за жене Пожаревац*, архива Завода за осуђене породиље Инђија, 1947-1953, распис свим опуномоћствима УДБ-е, секретаријатима унутрашњих послова, командама чета и водова народне милиције, поводом обележавања десет година постојања органа унутрашњих послова у земљи, 1954.

¹⁵²¹ *Правилник о коришћењу архивске грађе Савезног секретаријата за унутрашње послове*, Службени лист СФРЈ, бр. 47/1989.

грађа овог Секретаријата се могла користити за службене потребе, научно-истраживачки рад, уметничке, културно-просветне, информативно-публицистичке сврхе и друге потребе грађана, правних субјеката, друштвено-политичких организација и других заинтересованих лица. Правилником је било дефинисано шта се налази у обиму коришћења архивске грађе за службене потребе, научноистраживачке или друге правилником предвиђене потребе. Неопходно је било писмено одобрење, издато од стране савезног секретара за унутрашње послове у писменој форми, на име лица самостално или у име органа или ког другог правног лица, које ће и вршити истраживања. Уочили смо општи рок доступности архивске грађе за коришћење овог ствараоца који је наступао истеком рока од 30 година од дана настанка грађе, ако за поједину архивску грађу Савезног секретаријата унутрашњих послова Савезно извршно веће није одредило другачије. Уочили смо тако и општи услов сређености архивске грађе, да би се уопште могла користити, вођење евиденције корисника архивске грађе, као и обавезе корисника грађе у односу на савезни секретаријат. Ограничавајући чинилац се односио на објављивање појединих аката за које се тражило посебно одобрење, а у поверљивим случајевима документа нису могла бити одобрена за објављивање. Радило се дакле о појачаној контроли ограничавајућег фактора, који како смо видели, није био дефинисан посебним роком за доступност архивске грађе, али је могао бити предмет појединих одредби у том смислу које је садржао предметни *Правилник о коришћењу архивске грађе Савезног секретаријата за унутрашње послове*. Кроз саму одредбу *Правилника* нисмо уочили постојање специјалног архива ССУП-а, али се коришћење грађе могло вршити искључиво у просторијама ССУП-а, а применом искуства из претходних прописа о организацији и делокругу рада Секретаријата, очигледно је ову области водило опште одељење у чијем се делокругу налазила општа архива и поступак са њоме.

Остају, међутим, недоступна сазнања у погледу услова у којима је чувана архивска грађа овог ствараоца, као и потврда стварне примене прилично аналитичких одредаба правила о административном, канцеларијском и архивском пословању савезног органа унутрашњих послова. Затвореност система заштите архивске грађе ове провенијенције остала је карактеристична у целокупном југословенском архивском периоду.

6.6. Упоредна промишљања о стању заштите архивске грађе државне провенијенције под посебним режимом заштите

Посебан режим заштите архивске грађе државне провенијенције не представља новину у савременом архивском законодавству, теорији и пракси. Увидом у упоредна архивистичка решења и праксу архивских система у свету, видимо да у највећем броју случајева постоје посебни архиви за заштиту и обраду архивске грађе одређене провенијенције, као што је архивска грађа партијског карактера, војне природе, архива министарства спољних послова или унутрашњих послова.¹⁵²² У појединим архивским системима се и целокупна архивска делатност налази под надзорним ингеренцијама Министарства унутрашњих послова.¹⁵²³

Општим законом о архивској грађи из 1964. године је као изузетак било предвиђено да се „заштита архивске грађе може поверити поједином органу или организацији у чијем је раду настала, као и другој организацији“. Одредбама *Закона о архиву Југославије* (1964, 1973) су дефинисани ствараоци архивске грађе савезног значаја, савезни органи и организације, који су могли архивску грађу насталу у њиховом раду задржати у складу са одредбама закона, сами је чувати и одржавати чак и „пошто она постане доступна јавности, ако то њихове потребе налажу“. У посебном систему заштите архивске грађе су се налазили ствараоци Кабинет/Секретаријат Председника Републике,¹⁵²⁴ Савезни секретаријат за народну одбрану, Савезни секретаријат за иностране послове, Савезни секретаријат за унутрашње послове и Савез Комуниста Југославије.¹⁵²⁵ И поред неоспорне индивидуалности, они су могли своју грађу да повере Архиву Југославије или другој заинтересованој организацији на чување. Прва опција није била примењивана све док СФРЈ није престала да постоји. У то време, ови савезни ствараоци су своју архивску грађу чували у оквиру посебног архива формираног „у свом

¹⁵²² Branko Pavićević, *Rad u sovjetskim arhivima*, u: „Arhivski almanah“, 2-3, 1960, Beograd, 1960, 305-310.

¹⁵²³ Исмет Дермаку, *Посета бугарским архивима*, у: „Архивски преглед“, 1, 1969, 135-136. Унутрашња организација архива у мрежи је истоветна, постоје сектори за сређивање и обраду, за спољну регистратурску службу и депо са читаоницом и приручном библиотеком. Изузетно, Централни државни архив НРБ од 9. септембра 1944. године се организационо дели на: сектор за народну привреду и управу, сектор личних фондова, школства и културе, секторс посолне службе и методологије рада са регистратурама и сектор библиотеке и депоа. Такође постоји Генерална дирекција као Архивска управа која врши улогу матичне службе са више компетенција него што су имали матични архиви у Југославији. Архивска управа у Бугарској је имала све елементе органа управе и вршила је и стручни надзор над свим архивима Народне Републике Бугарске.

¹⁵²⁴ *Општи закон о архивској грађи*, Сл.лист СФРЈ, бр. 48/1964. Објављено у „Архивист“, 1-2, 1964, 359-364. *Одлука о делокругу и организацији Секретаријата Председника Републике*, Службени лист СФРЈ, бр. 45/69.

¹⁵²⁵ *Закон о архиву Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр. 6/1973. Franjo Biljan, *Sistem zaštite arhivske građe s obzirom na samoupravno i federativno uređenje Jugoslavije*, u: „Arhivist“, XIX, 1-1969, 3-15.

саставу“ (Дипломатски архив Државног секретаријата за иностране послове), или су грађу „ради проучавања и чувања“ поверавали одређеној установи коју су сами основали (Савезни секретаријат за послове народне одбране – Архив Војноисторијског института/Војни архив) или другој установи, као што је био случај Централног комитета Савеза Комуниста Југославије (Архив за раднички покрет).¹⁵²⁶ У принципу, овакав статус архивске грађе наведених савезних органа био је потврђен и последњим законским прописом у социјалистичкој федеративној Југославији, *Законом о архивској грађи* (1986).

Између савезних архива посебне провенијенције и Архива Југославије вршено је разграничење надлежности и у складу са тиме примопредаја архивске грађе по том критеријуму. До разграничења је долазило у току поступка сређивања прва фаза, формирања архивског фонда, али и током архивске обраде грађе савезне провенијенције, када се издвајала она грађа за коју Архив Југославије или који од специјалних архива није надлежан, и вршила међусобна њена размена, примопредаја између савезних архива према стварној надлежности.¹⁵²⁷

Поред разграничења надлежности између савезних архива, питање сређивања архивске грађе је такође заокупљало пажњу југословенских архивиста. Архив Југославије је покретао различита струковна питања у којима су своје место проналазили и ствараоци архивске грађе посебне савезне провенијенције, а архивисти ангажовани у раду специјалних архива износили своја искуства, предлоге, проблеме са којима су се суочавали приликом стручног рада. Једно од питања се односило на формирање архивског фонда, са гледишта граничних година рада творца фонда, где видимо примере одступања или кориговање критеријума „глобалне периодизације“ у складу са историјатом твораца фондова грађе под посебним режимом заштите. Тако видимо да код архивске грађе савезног државног органа за иностране послове периодизација унутар социјалистичке Југославије није значајније била примењена. Код архивских фондова савезне управе периодизација је била везана за статусне промене, оснивање или

¹⁵²⁶ Franjo Biljan, *Sistem zaštite arhivske građe s obzirom na samoupravno i federativno uređenje Jugoslavije*, u: *Arhivist*, XIX, 1-1969, 3-15. Поред тога постоји други органи и организације који су основани из других разлога, али је њихова грађа од историјског значаја (Југословенска кинотека, као архив и музеј, чува поред осталог и филмски материјал којима може имати и својство архивске грађе, Музеј револуције народа Југославије).

¹⁵²⁷ Монографија *Архив Југославији*, 1950-2000, 84. Тако је Дипломатском архиву/Архив Савезног секретаријата за иностране послове, 1961. године Архив Југославије предао 90 дужних метара архивске грађе која се односила на персоналну документацију Министарства иностраних дела Краљевине Југославије. Тадашњем Архиву војно-историјског института 1967. године су била предата „2 пакета грађе Министарства војске и морнарице Краљевине Југославије“, а 1971. године архивски фонд Војне управе Слободне територије Трста 1945-1954, у количини од 5 дужних метара“.

припајање, односно гашење појединих органа, присутне у мањем или већем обиму, током читавог временског постојања федеративне државе.¹⁵²⁸

Углавном, код највећег броја архивских целина је већ сам назив опредељивао ко је творац фонда, или се то могло прилично лако утврдити у „видљивим елементима“, као што је примера ради самостално деловодство. Код војних јединица и установа, на пример, често је потребно да се стекне више елемената како би се утврдио статус творца фонда, јер има доста случајева да при једнаком рангу и називу, једна команда има, а друга нема услове да буде творац фонда. Честа нова формирања, реорганизовања, преформирања, спајања, привремена или сталнија здруживања, прекомандовања, преименовања и пребацивања војних јединица из једног краја у други, утицала су на промену статуса творца фонда, тако да је било важно, у сваком појединачном случају, разматрати да ли оне поред стандардних елемената за утврђивање творца фонда и критеријума за формирање фонда, утичу на евентуалне промене. У томе се састојала и специфичност припреме за сређивање грађе војне провенијенције. И поред постојећих стандарда поједине војне организације поседују побројане елементе (печат, засебно деловодство, формацијски преглед, материјално и финансијско пословање, сопствене санитарске органе и комору, али ипак не поседују статус творца фонда. Стога су стручњаци Војног архива били мишљења да се класификациони план не може саставити без претходно израђене историјске белешке.¹⁵²⁹ Мишљења смо да је специфичност грађе сваке од наведених посебних провенијенција „наметала“ извесне корекције у приступу и планирању процеса сређивања и обраде, а конкретна ситуација израде прелиминарне историјске белешке пре почетка сређивања није била непозната у пракси архива опште надлежности.

На примеру архивске грађе дипломатске провенијенције видимо поштовање правила и метода одабирања архивске грађе и излучивања безвредног регистратурског материјала уобличених кроз Листу категорија регистратурског материјала са роковима чувања. Такође, архивска грађа појединих друштвено-политичких организација, пример Савеза социјалистичке омладине Југославије (ССОЈ) или Социјалистичког савезна радног народа Југославије (ССРНЈ) је вреднована посредством листом утврђених рокова чувања регистратурског материјала. Истовремено су ови ствараоци архивске грађе на

¹⁵²⁸ Б. Лекић, *Архивски извори за историју социјалистичке Југославије, Водич кроз фондове Архива Југославије, 1945-2006*, 178-241. *Osnovna pravila za pripremu publikacije „Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ“*, у: „Arhivist“ XXIV, 2/74, Beograd, 1974, 182-197.

¹⁵²⁹ Miloš Novaković, *Specifičnosti vojnih arhivskih fondova*, у: „Arhivist“. Godina VII, sveska 3-4, Beograd, 1957, 74-76. На прме по јачини мање значајна јединица (као што је партизанских одред од 20 људи) представља творца фонда, док је са друге стране, неупоредиво већа формацијска јединица (на пример батаљон у саставу пука), иако има совје деловодство, није творац фонда.

савезном нивоу своје хијерархије, остваривали добру сарадњу са Архивом Југославије, која се огледала у вршењу стручног надзора савезног архив, пружању стручне помоћи приликом евидентирања, припреме за излучивање и одобрење излучивања безвредног дела регистратурског материјала, одабирања архивске грађе и најзад предаји архивске грађе на чување савезном архиву општег типа.¹⁵³⁰

Доступност архивске грађе посебне провенијенције на савезном нивоу и режим коришћења исте такође је било једно од актуелних питања струке. Да ли је и у ком обиму било ограничења доступности ове грађе, какве су у том погледу биле разлике између посебних архивских целина савезних стваралаца под посебним режимом заштите, можемо изводити закључке полазећи од општег рока доступности, који је истовремено био и законом утврђени рок за предају архивске грађе на чување надлежним архивима или архивским одељењима. Дужи рокови доступности су се, примера ради утврђивани за поједину грађу савезног органа иностраних послова, а верујемо изузећа од коришћења грађе су свакако била опредељена за строго поверљиву или поверљиву документацију савезног органа унутрашњих послова. При томе, вреди истаћи да статус поверљивости или строге поверљивости ове документације није морао нужно бити везан за акта која по другим својствима имају статус архивске грађе, већ и за онај део оперативне документације, која је по протеку времена могла бити излучена као безвредни регистратурски материјал. На примеру грађе партије се провенијенције, сачуван је један документ који говори о учешћу специјалног архива у разматрању Нацрта препорука о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе, који је Архивски савет Југославије израдио и доставио свим специјалним савезним архивима ради мишљења и примедби. Старање о архиви о радничком покрету и СКЈ је спадало у надлежност Историјског архива при институту за изучавање историје радничког покрета.¹⁵³¹

Још једна је посебност карактеристична за архивску грађу под специјалним режимом заштите. У социјалистичкој Југославији је владало велико интересовање за објављивање историјских извора о политичком раду, као и за прикупљање архивског материјала насталог деловањем народноослободилачког покрета и војних формација још у току Другог светског рата, а који се односио на историјата и рад Комунистичке партије

¹⁵³⁰ АЈ-318-132-79: Нацрт Правилника о чувању и одабирању архивске грађе из регистратурског материјала Државног секретаријата за иностране послове и дипломатских и конзуларних представништава у иностранству, 1967. године. Списак категорија аката у ДСИП-у са роком чувања, 24. октобар 1966. године са Листом категорија регистратурског материјала са роковима чувања. АЈ-114, Инвентар фонда.

¹⁵³¹ АЈ-318-130-175: Савезни секретаријат за образовање и културу, акт бр 9 630-8/12. Од 6. 09.1966. Комисија за историју савеза комуниста Југославије при Централном комитету СКЈ се сматрала ненадлежном у погледу сугестија на јер та материја није спадала у надлежност поменутог комисије.

Југославије. Такође, сва грађа која је сведочила о оснивању, партијском раду у илегални, улози партије у оформљењу идеје о будућем политичком систему југословенске државе, засноване на принципу федерализма, у оквиру кога се налазило и питање решење националних односа унутар заједничке послератне Југославије, представљала је историјски, културни, социолошки приоритет. Стање историјских извора провенијенције деловања политичких организације у Југославији је условљавало истраживање ове области, због чега је та архивска грађа закупљала изузетну пажњу послератних новопромовисаних научних посленика.¹⁵³²

Критичко објављивање важне историјске грађе из фондова и збирки Архива ЦК СКЈ се сматрало „великим подухватом“ у југословенској историографији и акцијом од „непроцењивог културног и друштвено-политичког значаја“. Одбор за издавање историјске грађе СКЈ формиран при Председништву ЦК СКЈ 1978. године је извршио класификацију архивских докумената за објављивање „сагледавајући потребе, кадровске могућности и стање историјских извора које чува Архив ЦК СКЈ“. Према тим критеријумима, серије докумената су имале за одредницу критеријум ствараоца или порекла докумената која се објављују. Тако су приоритет уживала документа централних органа КПЈ-СКЈ, политичких партија и организација КПЈ; документи СКОЈ-а и револуционарног омладинског покрета, документа централних органа револуционарних синдиката Југославије и најзад посебна издања. Срслост Комунистичке Партије Југославије са свим сферама живота у земљи огледала се и у плану објављивања тематских зборника из којих се посебно може видети однос КПЈ према свим питањима југословенске државе и друштва, али и међународне сарадње. Процена одбора за публикавање ове грађе је била да „систематизација извора и структура грађе су такве да, уважавајући специфичности настајања докумената, омогућавају континуитет и трајност рада на издавању историјске грађе“. Грађа припремљена за публикавање „добро је комплетирана“, припреме су извршене у Архиву ЦК СКЈ, био је закључак надлежне комисије.¹⁵³³ Велики подухват такође је представљало замашно публикавање едиције зборника архивске грађе војне провенијенције, у реализацији

¹⁵³² Љубодраг Димић, *Агитпроп култура...*, 28-46. Југословенска академска елита се после 1945. године нашла у „проблеми“ недостатка високообразованих научних и стручних кадрова. Креатори пројекта о издавању историјске грађе СКЈ су истицали неодвојиву везу између развој историографије „новије историје народа и народности Југославије“ и улоге историјског значаја Савеза Комуниста Југославије и других револуционарних политичких и радничких организација.

¹⁵³³ АС, а.ф. Друштво архивских радника Србије: Пројекат издавања историјске грађе СКЈ, Београд, 1979, 9. Примера ради, Архив ЦКСКЈ је 1979. године располагао са око 350 записника са седница Извршног одбора односно Политбироа ЦКСКЈ и материјала око 15 пленарних седница ЦККПЈ, који су припремљени за публикавање.

Војног архива. И у овом је случају било веома важно претходно архивску грађу стручно обрадити и припремити за објављивање. Увидом у расположиве евиденције архивске грађе под посебним режимом заштите, закључићемо да је југословенска архивска струка, свакако потпомогнута израженим интересовањем за грађу појединих сегмената посебне провенијенције, велику количину те архивске грађе благовремено сабрала, евидентирала, стручно третирали и обрадила, те припремила за објављивање. Изузетак може престављати само архивска грађа савезног органа за унутрашње послове, која је по својој природи и садржини „осетљива“ за објављивање, што је свакако подстакло овог ствараоца да архивску грађу коју формира „остави“ изван оквира доступности у односу на југословенске архиве општег типа.

Најзад, са гледишта основних архивистичких принципа, поставили бисмо питање јединства архивског фонда југословенске државе у односу на архивску грађу под посебним режимом заштите. Увидом у научно обавештајна средства Архива Југославије, уочили смо да се у овом архиву за период Краљевине Југославије, чува архивска грађа свих државних надлештава, укључујући Министарство иностраних послова КЈ и Министарство унутрашњих послова КЈ. Архивска грађа војне провенијенције, међутим, за исти период налази се у Војном архиву Србије. Да ли би целисходно било и грађу војних органа Краљевине требало објединити и чувати за дати период у оквиру архивског фондуса Архива Југославије? Или је могућност различитих опција остављена на одлуку самом ствараоцу архивске грађе, у овом случају војног министарства, што је у архивском законодавству допуштено. Наше промишљање произлази искључиво са потреба сабирања и обједињавања архивалија југословенског југословенске државе, посебно у данашњим околностима када се статус југословенске писане баштине, од стране правних наследница некадашње СФРЈ, доводи у питање као оригинална целина. Има ли оправдања разматрати ово питање на највишим архивистичким форумима – по нашем мишљењу има. Наш предлог у том смислу јесте анализа свих аспеката очувања архивске грађе највиших органа југословенске „епохе“, без обзира на конкретног ствараоца, те предлог у корист поштовања принципа јединства и целовитости архивске грађе настале радом југословенске државе, под окриљем једног надлежног архива (у овом случају Архива Југославије), који већ сада, може се рећи, има статус пасивног и специјалног архива.

7. ОТВОРЕНА ПИТАЊА ЗАШТИТЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ САВЕЗНИХ ОРГАНА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ

После скоро пет деценија, Социјалистичка Федеративна Република Југославија је престала да постоји, у последњој деценији 20. века. Нестанак федерације са унутрашње и међународне сцене је значајно и неумитно одлазак у историју југословенске државе, настале 1918. године, као визије и реалности, која је свој суверенитет баштинила на државно-правним наслеђу Краљевине Србије и вољи народа који су образовање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца видели као прилику да остваре вишевековне тежње о животу у сопственој, самосталној државној заједници.

Образована на противречностима, разликама у економском, културном, образовном, историјском приступу и схватањима заједничког живота народа који су је конституисали, југословенска држава се по принципу свог настанка и распала. Расточиле су је исте супротности, заједничка немоћ или одсуство жеље за одржањем федералног заједништва, народа који су је стварали. Наравно, уз примерену подршку међународних чинилаца, који су вазда преламали своје економске, политичке, војне или геостратешке интересе преко балканског поднебља, било у позитивном било у негативном одразу.

Званично, после отцепљења појединих федералних јединица некадашње СФРЈ и њиховим проглашењем за суверене државне заједнице, током 1991. и 1992. године, проглашење Социјалистичке Републике Југославије, 27. априла 1992. године, коју су чиниле две некадашње републике, Србија и Црна Гора, представљао је последњи чин распада социјалистичке федерације. Правне наследнице државне које су се образовале на некадашњој југословенској територији баштиниле су своју државотворност из некадашњег уставног „начела права на самоопредељење до отцепљења“ које је владајућа елита савезне Југославије под покровитељством свог политичког креатора, Комунистичке партије Југославије прокламовала и *Уставом СФРЈ* 1974. године загарантовала.

7.1. Распад федерације и заштита архивске грађе савезних органа власти

Иза југословенске федерације стало је низ нерешених, отворених питања, међу којима се налази и судбина архивске баштине заједничке државе.¹⁵³⁴ У време распада југословенске федерације, у области заштите архивске грађе федерације на снази је био

¹⁵³⁴ Мира Радојевић, *Југословенска идеја као део југословенског културног наслеђа*, у: „Огледи о југословенском културном наслеђу“, Зборник радова са научног скупа Оквири конструисања југословенског културног наслеђа (уредник Иван Ковачевић), Београд, 2012, 22-30.

Закон о архивској грађи федерације из 1986. године. Систем заштите архивске грађе федерације је представљао посебан заокружени нормативни и методолошких приступ који је омогућио да се архивска грађа федерације сабира независно од ингеренција њених федералних јединица.

Престанком југословенске државе, правно гледано престали су да важи и федерални прописи, што је значило у конкретном случају и питање валидности овог прописа у области архивског законодавства. Свесни тежине изазова у којима се наша архивистика на овим просторима, а посебно са гледишта неопходности да се очува и заштити јединствени архивски фонд некадашње југословенске државе и њених органа и организација, стручњаци Архива Југославије, као установе која је била надлежна за заштиту архивске грађе те провенијенције, покренули су питање доношења новог законског и подзаконских оквира, који ће у складу са околностима гарантовати целовитост и безбедност ове вредне државно-правне, историјске, културолошке грађе.

Неуобичајено, а опет рекли бисмо промишљено и сразмерно тада актуелној ситуацији на територији некадашње Југославије, претећој по опстанак архивалија југословенског порекла, не чекајући нови савезни архивски закон, посленици Архива Југославије су 1994. године израдили два веома значајна подзаконска акта: *Правилник о преузимању, смештају, чувању, заштити и коришћењу архивске грађе у Архиву Југославије и о професионалној одговорности радника Архива у односу на архивску грађу*¹⁵³⁵ и *Упутство за сређивање и обраду архивских фондова и израду информативних средстава у Архиву Југославије*.¹⁵³⁶

Према нашем мишљењу, веома аналитички и темељно израђена ова два стручна норматива представљају својеврсну „архивску кодификацију“ заштите и третмана архивске грађе чију је обавезу заштите преузео Архив Југославије, баштинећи стручни приступ још увек на *Закону о заштити архивске грађе федерације* (1986). Неколико важних напомена у вези ових прописа карактеришу њихов значај, примену, важност, далековидост и оправданост. Најпре осликавају однос и бригу Архива Југославије (да ли тиме и нове, треће југословенске државе?!), о архивској грађи из надлежности овог некадашњег највишег државног архива, а која се већ налазила у Архиву или која по

¹⁵³⁵ Архив Југославије, *Правилник о преузимању, смештају, чувању, заштити и коришћењу архивске грађе у Архиву Југославије и о професионалној одговорности радника Архива у односу на архивску грађу*, бр. 01 бр. 124/1 од 24. марта 1994, Београд, 1994. Правилник су израдили Момчило Анђелковић и Олга Б. Гилер.

¹⁵³⁶ Архив Југославије, *Упутство за сређивање и обраду архивских фондова и израду информативних средстава у Архиву Југославије*, Београд, новембар 1994. године. Упутство су израдили Олга Б. Гилер и Момчило Анђелковић, архивисти Архива Југославије.

његовој надлежности треба да буде преузета. Радило се о архивској грађи савезних органа и организација Југославије, која се још налазила код својих твораца, у прелазном периоду њихове трансформације, престанка, преобликовања или преузимања надлежности у оквиру новоформиране Савезне Републике Југославије. Временска граница архивске грађе која се још увек налазила код регистратура опредељивала је исту на надлежност при Архиву Југославије, а тематски и предметно се односила на рад органа федерације до њеног распада. Друштвене, политичке, а надамне немирне грађанске прилике обојене ратним елементима, представљале су посебну опасност за очување целине архивске грађе југословенске провенијенције. Архивски посленици савезног архива су у датим околностима поступили одговорно и професионално. У несигурним временима, негде на маргинама некадашње и новообразоване државе, уз неизвесност очекивања новог прописа и у немогућности да гарантују његову садржину која би обезбедила заштиту грађе из своје надлежности, они су одлучили да струковно иступе „корак испред“, те постојећа методолошка правила преточе у писани и обавезујући акт са циљем да сабирањем, сређивањем, обрадом и прописаним коришћењем архивске грађе савезне провенијенције, очувају јединствену архивску целину југословенске државе. У томе се огледа, према нашем мишљењу, изразита храброст, струковна далековидост, одлучност твораца и доносиоца поменутих аката, који су очигледно слутили низ проблема као резултат начина на који је разграђена и престала да постоји Југославија.

Друга специфичност, који истичемо са струковно-методолошког приступа проблему заштите архивске грађе федерације у постфедеративном периоду, чини аналитичност, свеобухватност, чак би се могло рећи и претерана делатност у регулативи поступка са архивском грађом федерације. Иако би се у другим ситуацијама овакав приступ сматрао непотребним „деталјисањем проблема и непотребним перфекционизмом“, у овом случају смо мишљења да је такав приступ одговарајући, из више разлога. Најпре је на једном нормативу уређен целовити поступак са архивском грађом савезних органа, од појмовног регулисања, преко преузимања, смештаја (са дефинисањем свих оптималних или нужно неопходних услова које треба да испуњава смештајни простор, начином смештаја и евидентирањем, али и условима чувања у смислу техничке, климатске, хемијско-биолошке и физичке заштите, поступком са оштећеном архивском грађом, или евентуално њеног нестанка). Посебно значајно, показале се касније приликом разделебе имовине држава правних наследница СФРЈ, представља одељак о начину и поступку издавања архивске грађе на коришћење, као и

претходно њеног сређивања, микрофилмовања и лечења (конзервација, рестаурација, књиговезачка обрада). Услови и начин коришћења архивске грађе федерације су врло прецизно уређени, уз рок доспелости грађе за коришћење од најдуже 30 година од дана њеног настанка, али и прописане изузетке које могу поставити творци грађе, када се иста може користити по истеку од 50 година од њеног настанка.

Трећи спецификум, веома користан за стручни рад на заштити архивске грађе федерације, јесте једнообразно прописивање свих аката који су оперативни у поступку заштите предметне грађе, од њеног преузимања у архив до израде научно-обавештајних средстава. Тиме је отклоњена дилема којој су, насупрот савезном архиву, били изложени републички или регионални архиви у периоду када је транзициона несигурност девастирала архивску струку, наметнула низ проблема, оставила руниране, неадекватно уређене или временом превазиђене архивске модалитете, није претерано рећи одбачене од стране судионика у распаду Југославије. Архив Југославије је поменути *Правилником*, донетим макар и на граници законске основаности, с позивом на *Закон о архивској грађи федерације* (1986) у времену када те федерације више није било, успео да „састави“, саобрази и уоквири целокупан стручни рад на сабирању и заштити архивске грађе, која му је поверена. Надаље, одговорност према повереном послу се огледала, према нашем мишљењу, и у детаљно прописаном поступку сређивања и обраде архивске грађе савезних органа и организација посредством *Упутства за сређивање и обраду архивских фондова и израду информативних средстава у Архиву Југославије* (1994). Такође са одликом аналитичког приступа проблему, *Упутство* је у основи пружило све неопходне информације почев од појма и начина формирања архивског фонда, архивске грађе, регистратурског материјала архивске јединице и свих других стручних радњи са архивском грађом. Посебно су обрађени, а по нама и изузетно важна пажња је посвећена критеријумима за формирање архивског фонда, утврђивање припадности докумената одређеном фонду, хронолошким границама фонда, утврђивању назива, седишта ствараоца грађе фонда. Само сређивање и обрада архивске грађе фондова је „покривено“ исто тако детаљном методологијом израде историјске белешке, свих фаза сређивања, одабирања грађе, методологијом рада на класификацији и систематизацији грађе фондова, техничком обрадом и структуром грађе у фонду, ревизијом сређености или поступком сређивања посебних врста документације у фондовима.

Овде нас посебно занима принцип сређивања архивске грађе код фондова савезне провенијенције. Према *Упутству*, доминира принцип провенијенције и првобитног

реда, иза кога долази принцип организационе структуре ствараоца фонда, принцип функције и делатности ствараоца фонда, принцип хронолошко-организационе структуре ствараоца фонда, док су други предвиђени принципи ређе примењивани код сређивања архивске грађе савезних органа и организација. Увидом у инвентаре као научно обавештајна средства о фондовима, видимо да су исти и пре доношења *Упутства* били сређивани према принципу провенијенције, када су то услови комплетности архивске грађе и постојање књига евиденције дозвољавали. У примени су, поред тога, били и модалитети принципа провенијенције, као на пример често заступљен, принцип слободне провенијенције. За овај принцип су се архивисти опредељивали када систем првобитног реда није могуће „поставити“ на основу сачување архивске грађе, односно регистратурско пословање ствараоца фонда није било прописно организовано, или га није уопште било (што је у крајњој линији било мало вероватно, с обзиром на то да се ради о документацији савезних државних органа), није се могло утврдити, није било јединствено у целокупном времену трајања ствараоца фонда или је грађа била непотпуна, без регистратурних евиденција или се деловодствена администрација није могла реконструисати. Чини се да је предметно *Упутство* утемељено на већ формираној пракси и искуству у раду на сређивању и обради архивских фондова савезне провенијенције. То само даље говори о озбиљном приступу некадашње федерације и савезног државног архива, према архивској грађи односно документацији од историјског и научног и културног значаја која је настајала радом њених највиших органа или организација, или других правних субјеката од интереса за федерацију.¹⁵³⁷

Закон о архивској грађи Савезне Републике Југославије (1998),¹⁵³⁸ је уредио поступање са архивском грађом која је настајала радом највиших органа нове савезне Југославије, као једне од правних наследница некадашње СФРЈ. За даљу заштиту, могло би се рећи и опстанак архивског фонда југословенске државе, као целине, веома су важне основне одредбе *Закона*. Како је нестанком СФРЈ престао да се примењује и правни поредак, то значи и претходни архивски закон, архивска гађа федерације је остала у „правном вакууму“, незаштићена, неизвесне судбине и будућности која је претила да

¹⁵³⁷ АЈ, инвентари фондова савезних органа и организација, *Водич кроз архивске фондове Југославије, 1945-2006*, 15-101. Митар Тодоровић, *нав. рад*, 10-15.

¹⁵³⁸ *Закон о архивској грађи Савезне Републике Југославије*, Службени лист СРЈ, 12/98, 13/98. Остале земље правне наследнице су образовале своје самосталне правне системе и у оквиру њих законодавно и подзаконски уредиле и област архивске делатности односно заштите архивске грађе највиших па и сивх нижих стваралаца на својој територији. Како се на њиховим територијама није налазила архивске целине грађе настале у раду савезних органа и организација, то оне у совјим прописима нису имале потребе „се старају“ о архивској грађи некадање федерације.

девастира све дугогодишње напоре савезног архива на прикупљању, сређивању и обради архивске грађе савезне провенијенције. Архив Југославије је наведеним подзаконским актима покушао да премости правну празнину, али је дилему отклонио нови пропис, када је под заштитно окриље нове савезне државе уврстио и архивску грађу централних органа и установа некадашње Краљевине Југославије, централних политичких органа народноослободилачког покрета, органа и власти и других организација Југославије, за време народноослободилачког рата, као и централних, савезних органа социјалистичке Југославије, друштвено-политичких организација у федерацији, установа које су вршиле послове од интереса за функционисање федерације као и других стваралаца архивске грађе на савезном државном нивоу, настале у периоду од 1945. до образовања Савезне Републике Југославије. Квалитативна разлика у односу на све претходне савезне архивске законе, представљало је то што су се његове одредбе примењивале и на архивску грађу војне провенијенције насталу радом војних органа у Краљевини Србији, Краљевини Југославији, за време народноослободилачког рата и војних формација у федерацији.¹⁵³⁹

Ради потпунијег разумевања методолошког приступа заштити архивске грађе на савезном нивоу, наводимо и *Уредбу о листи категорија регистратурског материјала и о одабирању и примопредаји архивске грађе Савезне Републике Југославије* донету 1999. године.¹⁵⁴⁰ Заснована је на *Закону* из 1998. године и својим решењима може упутно бити примењена не само на архивску органа Савезне Републике Југославије, већ и савезних регистратура некадашње федерације, које још увек нису предале архивску грађу Архиву Југославије, због чега фондови настали њиховим још увек нису некомплетни.

За предмет нашег истраживања, значајна карактеристика ове *Уредбе* је била та што се односила на све ствараоци и имаоце архивске грађе и регистратурског материјала Савезне републике Југославије. По први пут на једнообразан начин регулисана ова веома сложена стручна материја од битног значаја за заштиту архивске грађе, што није био случај према *Упутству о одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала и о примопредаји архивске грађе између савезних органа управе и савезних организације и Архива Југославије* из 1987. године. Циљ једнообразности уређења ове материје јесте био да се за све ствараоце архивске грађе и

¹⁵³⁹ Исто.

¹⁵⁴⁰ *Уредба о листи категорија регистратурског материјала и о одабирању и примопредаји архивске грађе Савезне Републике Југославије*, Службени лист СРЈ, бр. 49/1999.

регистратурског материјала југословенске државе пропише и примењује јединствен поступак утврђивања Листе категорија регистратурског материјала и поступка одабирања архивске грађе, а посебно уједначавање критеријума које треба примењивати код утврђивања у Листи категорија. Уједначавање садржаја Листе и посебно критеријума за вредновање архивске грађе, спречавало је субјективну оцену појединих врста документације од стране савезних органа и организација као њихових стваралаца, а значајна саветодавна и усмеравајућа позиција Архива Југославије, била је преко потребна и веома значајна за заштиту грађе савезне провенијенције, у интересу историју и ширих друштвених потреба са позиција државе у целини.¹⁵⁴¹

Закључили бисмо да су нормативни предуслови за очување јединственог архивског фонда југословенске државе у периоду после њеног распада, према нашем мишљењу, учвршћени кроз прописе донете у периоду од 1990. до 2000. године. Потврђена је методологија стручног рада постављена у периоду до 1991. године, а сређивање и обрада, као и израда научно-информативних средстава о архивским фондовима савезне провенијенције је у наредном периоду вршено према постављеним критеријумима. Однос према архивској грађи у Архиву Југославије и другим савезним архивима, показао је озбиљну намеру „треће Југославије“, као једне од правних наследница да преузме бригу и очува јединствени архивски фонд југословенске државе од њеног настанка 1918. године до распада. Деструктивни фактори су истовремено наилазили са других инстанци, што је захтевало посебну позорност и одговорност архивских посленика и менаџмента Архива Југославије као стварно надлежност за заштиту целине историјске грађе југословенске државе.

7.2. Међународни стандарди и национални прописи о заштити архивске грађе у ванредним околностима - случај ратних сукоба на подручју Југославије

Све до 19. века знатан број споменика културе су државе у рату и окупацији углавном сматрале „уобичајеним предметом пљачке“ односно једним од објеката „ратног плена“. У 19. је веку дошло до конкретнијег правног регулисања заштите споменичког блага, којим „ни једна држава није овлашћена да завлада нити да поступа

¹⁵⁴¹ Уредба о листи категорија регистратурског материјала и о одабирању и примопредаји архивске грађе Савезне Републике Југославије, са објашњењем, издање Архива Југославије, Београд, 1999, 2-3.

самовољно“.¹⁵⁴² Први покушај кодификације заштите културних добара представљао је *Либеров кодекс* донет 1863. године, којим је регулисано вођење рата од стране војске САД-а у Грађанском рату.¹⁵⁴³ Даље, у пројекту *Међународне декларације о законима и обичајима рата* из 1874. године нашло се више начела од непосредног значења за статус културних добра у оружаним и ратним сукобима. Приручник *Закон о рату на копну* (познат и као *Оксфордски приручник*) из 1880. године, у датој теми, није садржао суштинске новине у односу на Пројекат из 1874. године. Основни ставови су били да закони рата „не признају ратујућим странама неограничена овлашћења у избору средстава којима ће наносити штету противнику“, а у вези са тим је истицана забрана сваког уништења или заплене противничке имовине, уколико то није била прека потреба спровођења ратних операција.¹⁵⁴⁴

Конвенција о законима и обичајима рата на копну, донета на Првој Хашкој мировној конференцији (1899) је потврдила ограничавајући фактор код ратујућих страна у избору средстава којима се наноси штета противној страни за време ратног деловања, као и „ограничавање уништења и заплене противникове имовине, осим у случају ретке потребе“. Посебно важна је била одредба у погледу културних добара, која су морала бити „изузета и поштеђена од бомбардовања и употребе војне силе“.¹⁵⁴⁵ Садржинска

¹⁵⁴² Bernart Stulli, *Zaštita kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba*, u: „Arhivisitka i arhivska služba, Studije i prilozi, 1997, 25, 263. У исцрпно приказаном историјату заштите културног добра у случају оружаног сукоба, у оквиру међународног ратног права, аутор даје податке о првим озбиљним мешународним нормативима у овој области, који су се појавили средином 19. века. Шездесетих година 19. века су се јавиле и прве одредбе ратног права о заштити културних добара Тада је настала Инструкција за копнене трупе САД (1863) којом се наводи да добакултурних институција не могу се сматрати предметом присвајања од стране ратујућих страна, и истиче дужност чувања „дела уметности, библиотекама научних збирки“ чак и када се налазе у утврђеним местима, подопсадом или бомбардовањем.

¹⁵⁴³ Milan Tesla, *Međunarodnopravna zaštita kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba i okupacije*, u *Strani pravni život*, 2016, br. 2, 220. Овим је кодексом било дефинисано да предмет војне заплене у ратним дешавањима за корист једне од војних целина може бити „јавна имовина која припада непријатељској власти“ Приватна имовина је бил заштићена осим ако је на неки начин била укључена у непријатељске ратне напоре. Према Кодексу имовина која је припадала црквама, добротворним установама, музејима неће бити третирана као јавна имовина подложна конфискацији, веч као имовина која мора бити поштована. Видети детаљније: J. Jonson, *Under the new management the obligation to protect cultural property during military occupation*, *Military law review*, 190/191, 2006/2007, 115.

¹⁵⁴⁴ Bernart Stulli, *Zaštita kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba*, ...265- 268. Окупациона сила је могла заплени само предвиђену имовину односно покретности и то оно што је било одлучујуће за одвијање војних операција, док имовина општина, институција верског карактера, хуманитарним сврхама или образовању, науци, уметности, иако припада држави, третира се као приватна имовина, те свака заплена уништење или намерно оштећивање сличних институција, историјских споменика дела уметности и науке морају бити санкционисани од надлежних органа Из овога се види да је приоритет у заштити у ратним суковима припао приватној својини, која су заштићена „од сваког уништења и заплене“ док се добра у државном влађништву окупациона војска могла запенити само онда ако су погодна да послуже ратним операцијама.

¹⁵⁴⁵ Bernart Stulli, *Zaštita kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba*, u: „Arhivisitka i arhivska služba, Studije i prilozi, 1997, 269-271. Посебно се то односило на објекте верске, културне, уметничке, научне и добротворне потребе, историјски поменици, објекти за окупљање болесник и раненика, уз обавезу да се такви објекти обележе посебних мешународно утврђеним ознакама. Уз то имовина државна и наведених

анализа одредаба прве Конвенције не указује очигледно на заштиту архивске грађе као културног споменика, али аналогном анализом појмова и класификације архивске грађе, видимо да исте одредбе могу бити примењиве и на ову област културне баштине.

Конвенција која је донета на Другој Хашкој мировној конференцији 1907. године није промовисала нове принципе у погледу заштите културних добра за случај ратних сукоба. Специфичност примењива и на архивску грађу изложену ратним дејствима, била је одредба по којој су се архивалије могле заштитити од уништења при опсади и бомбардовању само уколико су се налазиле у зградама/објектима, која су уживала обавезну заштиту од дејства ратних операција. Напредак Друге Хашке конвенције се огледао пре свега у чињеници да ју је прихватио знатно већи број држава него што је то био случај са њеном претходницом. И поред тога, међународно регулисање заштите културних добра није много допринело спречавању великих штета које су претрпела културна добра у ратовима током прве половине 20. века.¹⁵⁴⁶

Перманентна забринутост услед реалних страдања културно-историјских споменика, довела је до нових иницијатива, потеклих на европском тлу још у току ратних година, у смислу „побољшања механизма заштите културних добара“ у ратним дејствима. Формирана је Комисија правника на конференцији у Вашингтону 1923. године, која је израдила полазне основе предлога за заштиту споменика културе, ослањајући се на „савест човечанства која се буни против вођења рата изван ефективног попришта ратних операција, а општа жеља је да се ратовању наметну границе“. Скоро у истом периоду је на територији Америке иницијативом *Roerishovog* музеја 1935. године у Вашингтону потписан *Уговор о заштити уметничких и научних установа и историјских споменика (Roerishov или Вашингтонски пакт)*, који је представљао први међународни уговор посвећен искључиво заштити одређених културних добара од ратних опасности.¹⁵⁴⁷

институција се у ратном окружењу имала сматрати приватном имовином и као таква за свако њено уништење, оштећење и заплону, као и историјских споменика, дела ументости и науке, забрањено и и било кажњиво.

¹⁵⁴⁶ ВА, ПЗ-К163-ФЗ-Д 8/1. Примера проналажења, заплене или страдања али и покушаја да се очува архивски материјал, било да се радило о окупационој или ослободилачкој војсци, у Првом светском рату било је и на територији Балкана. Прва пешадијска бригада Шумадијске дивизије доставила команди дивизије „заплењену Београдску архву“. Постоје документа о архиви „нађеној код непријатеља“, закопане архиви усташких трупа на Јастрепцу. ВА Р6 К672 F1 D3-5: Поред старања о сопственој архиви, може се закључити да су војни органи поступали одговорно и у складу са прописима, према пронађеним архивалијама другог порекла, на пример, бивших аустругарских окружних команди, које су, пошто „нису потребне нашим пуковским окружним командама“, предаване Комисији за проналажење однетих архива и књига у Београду.

¹⁵⁴⁷ Bernart Stulli, *Zaštita kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba.....*282. Уговор је указао на неопходност детаљнијег и савременијег нормирања заштите културних споменика у рату, а њиме је изједначена

После Другог светског рата је донета нова међународна *Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба* на Конференцији одржаној у Хагу 1954. године. Високе стране уговорнице су констатовале „велика оштећења на културним добрима у току претходних ратова“, као и њихову све већу угроженост услед развитка војне технологије. Штете нанете културним добрима у ратним околностима или сукобима, без обзира коме народу она припадала, виђена су, по нашем мишљењу правилно, као „штета културном наслеђу целог човечанства, будући да сваки народ даје свој допринос светској култури“. Уговорне стране су *Конвенцијом* поставиле дефиницију према којој се покретним културним добром сматрају и „рукописи...архива.....књиге“ као предмети од „уметничког, историјског“, научног или културног значаја за народ и државу са подручја које долазе.¹⁵⁴⁸

Заштиту архивске грађе као културног добра, сагласно циљевима Хашке Конвенције, обухвата „чување и поштовање ових добара“, као обавезу чланица уговорница да још за време мирнодопских услова припреме чување културних добара, самим тим и архивске грађе „предузимајући мере које оне сматрају неопходним“. У овом смислу, мишљења смо да је датом формулацијом, свака држава уговорница упућена на национално законодавство и обавезна да устроји систем заштите и обезбеђења архивске грађе за случај ратних околности, поштујући при томе одредбе Хашке конвенције чији је потписник или ју је ратификовала. У том смислу су од значаја биле „мере војне природе“, које су представљале обавезу државама уговорница и потписница конвенције да у своје војне прописе унесу одредбе којима се осигурава примену Конвенције, као и да са истима упознају и „васпитају“ особље својих оружаних снага да поштују културу

заштита културних споменика било да се они налазе у јавном или приватном власништву, када представљају културно благо народа, а као такви су дефинисани „историјски споменици, музеји, научне, уметничке, образовне и културне установе“. Културном добру у целини „припада исто поштовање и заштита у време мира као и у време рата“, оно се као такво сматра „неутралним добром“ и „као такво има се поштовати и штитити од стране зараћених сила“

¹⁵⁴⁸ *Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба, Хаг, 14. маја 1954. године, Издање Републичког секретаријата за културу СР Србије, Београд, јуни 1974.* Конвенција предвиђа „архиву“ као културно добро које подлеже заштити у оружаним сукобима, што је по нашем мишљењу, шири појам у односу на архивска грађа као историјску баштину, јер се у оквиру „архиве“ као скупине документације једног ствараоца неминовно налази и онај њен део који није категорисан или вреднован трајним историјском и културном вредношћу. Обе Хашке конвенције обезбеђују правни режим заштите културне баштине и чине део међународног обичајног права. Културним добром, у смислу одредаба Конвенције, сматрају се и зграде, објекти „чија је главна и ефективна намена да чувају или да излажу покретна културна добра“, али међу предвиђеним објектима и зградама које подлежу заштити културних добара у случају рата, налазе се музеји, велике библиотеке као и „складишта одређена за склањање покретних културних добара наведених у одредби члана 1 Конвенције у случају оружаног сукоба“, али не изричито и архиви. Видети детаљније: Milan Tesla, *Međunarodnopravna zaštita kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba i okupacije*, u *Strani pravni život*, 2016, br. 2, str. 222. D. Fleck, *The handbook of humanitarian law in armed conflicts*, Oxford University Press, New York 2003, 433.

и културна добра свих народа“.¹⁵⁴⁹ То је значило обавезу страна уговорница да „забране, предупреду и по потреби, зауставе свако дело крађе, пљачке или неправедног присвајања културних добара, у ма којом форми то било вршено, као и сваки акт вандализма, против речених добара“. Конвенција је предвидела обавезе страна уговорница, без обзира да ли се ради о окупаторској или окупираној земљи, да у складу са могућностима помогну „напоре надлежних националних власти на окупираној територији како би се осигурала заштита и одржавање културних добара“. Уведен је статус специјално заштићеног културна добра, које је могло бити и у облику архивске грађе, на основу уписа у Међународни регистар културних добара која су под специјалном заштитом. Преведено на архивистички језик, то је значило да су поједини архивске целине категорисане добрима од посебног интереса, које као такве на прокламовани начин треба штитити у оружаном сукобима. У вези са тиме се налази и обавеза страна потписница и уговорница у конвенцији да осигурају „имунитет културних добара која се налазе под специјалном заштитом“, а то је значило да се у ратним условима и сукобима уздржавају од сваког непријатељског акта, упереног против ових добара, уз изузетке предвиђене Конвенцијом.¹⁵⁵⁰

Протокол о спречавању извоза културних добара са окупиране територије, састављен 15. маја 1954. године, односио се на обавезе Високих страна уговорница да спречавају „извоз културних добара са територије коју је нека од њих окупирали у току оружаног сукоба“, а према Хашкој Конвенцији за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба. Такође је било предвиђено обавезно стављање под секвестар оних културних добара увезених на њену територију, на било који начин и са било које окупиране територије. По завршетку непријатељстава, надлежним властима раније окупиране територије, високе стране уговорнице су се обавезале да врате сва културна

¹⁵⁴⁹ *Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба*, Хаг, 14. маја 1954. годин, 4-7. То је значило да се за мирнодопско време, у оружаном снагама образују посебне службе или посебно стручно особље чији ће задатак бити да обезбеди поштовање културних добара, као и да сарађује са цивилним властима, по истом послу. Хашку Конвенцију за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба је ратификовала Савезна народна скупштина под ПР бр. 33 од 29. децембра 1955. године, а објављена је у Додатку бр. 4. Службеног листа ФНРЈ - Међународни уговори и други споразуми, бр. 4/1956. од 2. априла 1956. године. Истим Законом ратификовани су и Правилник за извршење Конвенције за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба и Протокол уз конвенцију о заштити културних добара у случају оружаног сукоба (донети 1954. године), који су саставни делови Конвенције.

¹⁵⁵⁰ *Исто*, Одузимање имунитета културном добру у специјалној заштити је било такође предвиђено, у случајевима ако се било која страна уговорница оглуши или прекрши правило поступања према архивским и другим културним добрима у посебном случају заштите. Истовремено су културна добра у систему специјалне заштите морала бити обележена „знаком распознавања према посебним дефиницијама у Конвенцији, као и доступна међународној контроли према правилнику за извршење Конвенције

доба која су се налазила на њеној територији и није их могла задржати на име ратне одштете.¹⁵⁵¹

Скоро двадесет година касније, у Паризу је 1972. године на заседању Генералне конференцији Уједињених нација за просвету, културу и науку, усвојена *Конвенција о заштити светске културне и природне баштине.*, коју је СФРЈ ратификовала 1974. године.¹⁵⁵² И у овој Конвенцији појам културне баштине не садржи експлицитно архивску грађу, већ је заштита на међународном нивоу опредељена за „непокретна културна добра и културно историјске споменике“. За судбину културних добара, у оквиру којих се налази и архивска грађа, у савремени међународним ратним сукобима, вреди истаћи да САД и Велика Британија нису ратификовале ни један од међународних уговора који се односе на заштиту културних добара. Такође, када говоримо о судбини архивске грађе у грађанским ратним сукобима, вреди назначити и то да је *Хашка конвенција* предвидела и поступање са културним добрима и у случају оружаног сукоба који није међународног карактера и који „избије на територији једне од Високих Страна Уговорница“. Према томе, свака од страна у сукобу је обавезна да примењује „бар оне одредбе Конвенције, које се односе на поштовање културних добара“.¹⁵⁵³

Међународни су прописи били познати и признати на унутрашњем југословенском простору, те су и захтеви за појачаном бригом савезних стваралаца о заштити архивске грађе у ванредним случајевима и ратним околностима били под „будним оком“ савезног архива. Намеће се низ питања: да ли су савезни органи прописно и савесно поступали према архивској грађи ценећи могућност ванредних околности, оружаных сукоба или ратног стања? Колико је њихова спремност да из мирнодопских услова сагледају последице могућег реалног ратног искушења и према

¹⁵⁵¹ Исто. Такође су уговорне стране поступању *Протокола* на снагу преузеле обавезу да пропишу, обезбеде и предузму мере у складу са међународним конвенцијама како би заштитиле културно добра за случај евентуалних ратних околности на својој територији, али и територији других земаља уговорница. Као и сваки уговорни однос, предвиђена је могућност отказивања потписа односно ратификације Конвенције и Протокола, што би у конкретном случају значило да поједине земље излазе из међународног система заштите културних добара у ратним условима, односно слободу земаља учесница у ратних сукобима да се према културним споменицима, међу њима и архивском грађом, архивама односе рушилашки и уништавају их у борбеним дејствима.

¹⁵⁵² *Закон о ратификацији Конвенције о заштити светске културне и природне баштине*, Сл.лист СФРЈ, бр. 56/74. Уочили смо сличну регулативу статуса архивске грађе и њене заштите у ратних условима, с тим што је Париска Конвенција ширег карактер, те се њена примена није ограничила на заштиту културне баштине у ванредним околностима или ратној ситуацији, већ представља општи међународни мултилатерални уговорни оквир у погледу све израженије неопходности да се појача брига и очување културног блага на светском нивоу.

¹⁵⁵³ Исто. Обавезе странака у сукобу биле су да „ставе на снагу путем специјалних споразуме све или део других одредаба ове Конвенције“, а Организација Уједињених нација за просвету, науку и културу може понудити своје услуге странама које се налазе у сукобу“, с тим што примена ових одредаба није производила ефекте на „легални статус Страна које се налазе у сукобу“.

томе се припремају да благовремено и добро обезбеде архивску грађу? Историја југословенског простора је показала да су у ратним сукобима углавном најпре страдала акта војних формација али и централних државних надлештава, установа, органа, те их је било неопходно у том смислу правовремено обезбедити.

За случај ратних сукоба који су потресли територију некадашње Југославије у периоду од 1991. до 1999. године, требало би најпре разјаснити да ли се радило о сукобу међународног карактера или не. У историјском смислу, поменути периодом и догађајима који су тада обележили просторе југословенске федерације, верујемо да ће се научници бавити протеклом неопходне временске дистанце, када архивски извори буду отворени за јавност и доступни за коришћење у складу са роковима који су утврђени важећим архивским законодавствима у земљама наследницама СФРЈ. Са правног гледишта, у конкретном случају, анализирајући уставне оквире, услове, карактеристике које су пратиле тадашња ратна дешавања, можемо сматрати да се радило о „затвореном“ војном сукобу са елементима грађанског рата. Морамо признати, ипак, да су приступи теми и за правну науку још увек обојени националним, политичким или идеолошким виђењима дешавања која у савременицима буде непријатна сећања и тако значајно утичу на објективно сагледавање истих. Свако коначно изношење суда о „злочинцима и жртвама, починиоцима геноцида са елементима фашизоидности“ у овом тренутку је, по нашем мишљењу, преурањено.

На примеру војних сукоба деведесетих година, у текстовима појединих аутора из Босне и Херцеговине, помиње се појам „окупације територије“ па се у склопу тог становишта износе размишљања о судбини и односу „окупационих“ снага према архивској грађи и архивским установама. Аутори А. Кожар и И. Балта наводе да је на подручју под „контролом легалних власти Републике БИХ (по Дејтонском споразуму простор Федерације БИХ) архивска грађа (у архивима и настајању), као и архивски радници, објекти, опрема, били изложени сталном гранатирању“. Даље изводе закључак „да је архивска грађа намјерно уништавана, потврђују подаци да је на простору Федерације БИХ сваки архивски објекат гранатиран (и оштећен) и да су друге установе богате архивском грађом такођер гранатиране (случај Оријенталног института у Сарајеву у којем је 17. маја 1992. уништено око 2000.000 оригиналних докумената“), што све поменути аутори доводе у „тесну везу са циљевима и карактером рата у БИХ“.¹⁵⁵⁴ Из

¹⁵⁵⁴ А. Коџар, Иван Балта, *Архивистика у Босни и Херцеговини*, у: „Помоћне историјске знаности и архивистика“, Тузла, 2004, 157. Без обзира на чињеницу коју наводе аутори, да је „нарушена организациона структура и надлежности архивских установа“ у току ратних околности (1992-1995), сви архиви су „како они на

радова колега архивиста стиче се даље утисак да је међународна архивска асоцијација ИСА посебну пажњу придавала заштити архивске грађе за време последњег рата на подручју ове некада федералне јединице, па је у Лондону 1998. године под називом *Обнова архивске службе Босне и Херцеговине* био одржан скуп под покровитељством ИСА и Бошњачког института из Лондона.¹⁵⁵⁵

Са друге стране, са истог подручја чују се и ставови према којима је о самом страдању архивске грађе и регистратурског материјала односно количини и врсти уништене архивске грађе, у годинама непосредно после рата, било тешко дати тачне податке, осим што је „сигурно јасно да је страдање грађе свакако било много мање у архивским установама, него што је то случај у регистратурама“. Благовремено извршена припрема (категоризација, смештај најзначајније грађе у специјалним архивским водо и ватроотпорним контејнерима, изналажење погодних локација за смештај архивске грађе за време рада, заиста су то потврдила, али нису могла гарантовати потпуну безбедност архивских објеката и грађе у њима. Значи ли то да се на примеру унутар државног оружаног сукоба у Југославији нису поштовали принципи међународних прописа о заштити културних добара у оружаним сукобима, или се радило о често изреченој „колатералној штети“? На примеру Босне и Херцеговине, наводи се да је највише је страдала грађа Архива Херцеговине у Мостару, где је услед „дејстава гранатирања, кише, крађе, пљачке нестало око 160 метара из 38 архивска фонда што чини укупно 10% архивског фонда ове установе“. Централна зграда Архива БИХ је такође била оштећена па је страдало око 24 метара дужних архивске грађе, а извесна оштећења од влаге у мирнодопским условима и неусловним ратним локацијама утврђена су на око 300 кутија грађе Архива у Тузли. Није непозната пракса да су се у оружаним сукобима објекти културних установа, па и архива, уступале на коришћење војним формацијама. А. Кожар наводи овај пример и „за случај последњег рата у Југославији, када је због војних потреба, био знатно смањен део архивског спремишта у Архиву БИХ“, чиме је и опасност од оштећења или уништења грађе била већа.¹⁵⁵⁶

подручју под контролом снага одбране, тако и они под контролом других војних и паравојних формација, наставили са радом“. Своје становиште поспешују и констатацијом да се у „целини узевши доратна архивска служба БИХ у току рата нашла на два потпуно различитим околностима: на подручју под контролом српских снага (по Дејтонском споразуму подручје Републике Српске) архивска грађа је била знатно безбеднија од гранатирања“

¹⁵⁵⁵ М. Ковачевић, *Ревитализација архива у Босни и Херцеговини*, у: „Гласник архива и ДАР БИХ“ бр. 35, Сарајево, 2000, 236-241.

¹⁵⁵⁶ Податке је обрадио А. Кожар, на основу поатака из архивског упитника архива и регистратура са подручја БИХ, које су истом достављене. Аутор наводи да је у регистратурама уништено или теже оштећено око 80.928 м/1 архивске грађе, односно око 52% укупне количине архивске грађе и око 398.522 м/1 регистратурског материјала односно 51,90%. Видети више: А. Кожар, *Архивска дјелатност и транзиција*

Непостојање адекватног архивског простора и архивске опреме представља један о битних узорка који су доводили до страдања архивске грађе у ратним околностима, али и у условима ванредних околности у мирнодопским ситуацијама. На поменутом примеру архива у БИХ, уочљиво је да ни један архивски објекат на овом подручју није био наменски изграђен за смештај архивске грађе и архивску делатности, односно стање објеката архива је било незадовољавајуће по свим аспектима архивистичких стандарда и норматива.¹⁵⁵⁷ Поред тога локација објекта депоа је такође важна за судбину архивског спремишта и грађе, о чему говори и *Хашка конвенција*. Случај локације архивских зграда и спремишта је у највећем броју случајева на територији некадашње Југославије био незадовољавајући, где се на примеру БИХ, према наводима архивиста из ове земље, види да су услед гранатирања, највише страдали објекти архива издвојене из околине као засебни објекти. Бољу судбину су доживели они архиви који су се налазили у великом комплексу зграда те као такви нису баш доступни као изоловани објекти за ратна дејства.¹⁵⁵⁸

За разлику од стања у архивима, грађа код стваралаца је током ратних дешавања очигледније страдала. Као разлоге и узроке страдања регистратурне грађе, аутор наводи „пожар, поплава, немар регистратура, српских војних снага и слично“.¹⁵⁵⁹ На првом послератном саветовању архивских радника БИХ одржаном 1996. године, закључено је да се од Владе ове новообразоване државе, захтева да обавезе све имаоце архивске грађе настале до рата и у току рата, да посебну пажњу посвете стању регистратурне грађе

društva, *Stradanje arhivske građe Bosne i Hercegovine u ratu (1992-1995)*, u *Arhivistika u teoriji i praksi 2*, Tuzla, 2005, 100-101.

¹⁵⁵⁷ Azem Kožar, *Arhivska delatnost i tranzicija društva, Stradanje arhivske građe Bosne i Hercegovine u ratu (1992-1995)*, u: „*Arhivistika u teoriji i praksi*“ 3, Tuzla, 2005. Аутор сликовито наводи стање главног објекта Архива БИХ у Сарајеву, који је као такав саграђен 1885. године за потребе тадашње Земалјске владе за БИХ, а и данас као државни архив БИХ користи за своје потребе само мали део зграде, док се већи део користи за потребе органа власти. Азем Коџар, *Adaptacija objekta za potreba Arhiva Tuzla*, u: „*Glasnik*“, br. 30, 4756 изузетном да је објекат архива у Тузли наменски адаптиран 1990. године

¹⁵⁵⁸ Azem Kožar, *Arhivska delatnost i tranzicija društva, Stradanje arhivske građe Bosne i Hercegovine u ratu (1992-1995)*, u: „*Arhivistika u teoriji i praksi 2*“, Tuzla, 2005, 104-105.

¹⁵⁵⁹ Аутор даје веома податке о количини архивске грађе која је страдала однаведених узрока, при чему је од пожара страдало 4.944м1 архивске грађе (2,60%) и 19.386 м1 регистратурског материјала (2,52%), мање количине од поплава, док је наведено веома велика количина страдале архивске грађе и регистратурског материјала услед немара регистратура (22.270м1 архивске грађе (14,30%) и 109.586м1 регистратурског материјала (16,32%), а од непосредног удара српских војних снага 25.432 м1 архивске грађе (16,30%) и 125.248 м1 регистратурског материјала (16,32). Укупна количина страдале или оштећене архивске грађе у овој некадашњој југословенској републици за време последњег граанског рата у Југославији износи око 80.938 м1 архивске грађе (52%) и 398.522 м1 регистратурског материјала (49,8%). Видети више : А Коџар, *Arhivska djelatnost i tranzicija društva, Stradanje arhivske građe Bosne i Hercegovine u ratu (1992-1995)*, u: „*Arhivistika u teoriji i praksi 2*“, 102-103.

ратних органа.¹⁵⁶⁰ Слично размишљање налазимо и на примеру некадашње федералне јединице Хрватске, где је аналогно одредбама прописа из периода социјалистичке државе, у пракси после грађанских ратних сукоба, вреднована и архивска грађа о ратним збивањима 1991-1995. године (као грађа о „одбрамбеном рату“, посебно се значај придавао грађи која је настала у раду политичких и војних органа који су водили „одбрамбени рат“).¹⁵⁶¹

Међутим, свако олако квалификовање тежине и намере уништавања архивске грађе за време грађанског рата у Југославији, поједине колеге архивисти су сматрали непримереним, ценећи ситуацију на коју у ствари југословенска заједница и архивски систем у њима нису били припремљени. Наиме, сви планови одбране и мере превентиве које су савезни ствараоци и савезни архиви, као и архиви нижег нивоа у земљи, припремали и спроводили, били су темељни и одговорни, али конципирани за случај евентуалне спољне агресије једне или више земаља на југословенску државу као целину. То је значило да ће све институције и сваки појединац поштовати законе, били они мирнодопски или ратни, и да ће друштво у целини покушати да одбрани и сачува културна добра па и архивску грађу.¹⁵⁶²

¹⁵⁶⁰ Azem Kožar, *Prvo poslijeratno savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine i konferencija arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, u: „Glasnik arhiva i DAR BiH“, br. 39, Sarajevo 1997, 179. Тада је договорено да се под ратним еприодом у Босни и Херцеговини сматра време од 01.01.1992. до 31. 2. 1995. године, да се ратна продукција регистратурне грађе одмах преузем у архиве, као и да се из ратне продукције регистратурск еграђе не излучује безвредни регистратурски материјал у регистратурама.

¹⁵⁶¹ Питање одреднице „одбрамбени рат“ се у конкретном случају грађанског ратног сукова у екс Југославији може посебно и детаљно разматраи са свим аспеката важећег тада и сада међународног и унутрашњег права, те се у овом раду нисмо дуже задржавали на том појашљењу, Исто је наведено изворно, преузето из службених објава и гласила Републике Хрватске, као и објављених чланака у вези заштите културних добара за време ратних дејстава. У стручним и научним текстовима из ове проблематике у Хрватској наводи се да је „окупатор у Хрватској грубо кршио одредбу Хашке конвенције, реквирирао културна добра из музеја и склоништа“ о чему се наводе и потреба за обавештењем и заштитом органа УНЕСКО путем МИнистарства културе у датој држави, наследници некадашње савезне Југославије. Извор: Branka Šulc, *Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog rata – Haaska konvencija, Osnovna područja istraživanja – primjedbe i predlozi koji se odnose na muzejsko-galerijsku građu u Republici Hrvatskoj*, u: „IM/1992,1/4, Riječ je o.../Main Feature, tekst je deo referata autoa u sklopu izlaganja o Ratnom razarnju i rekviriranju kulturne baštine u Hrvatskoj, na regionalnom seminaru UNESCO-a u Mađarskoj 1993. године, pod nazivom „Nezkonita trgovima kulturnim dobrima“, 46- 48. A. Kožar, *Vrednovanje arhivske građe u ratnim zbivanjima u zemljama u tranziciji*, u: „Atlanti“, Časopis za savremenu arhivističku teoriju i praksu br. 18, Trieste, 2008, 317-325; objavljeno u: „Arhivistika u teoriji i praksi“, 3, Tuzla, 2011, 27-28.

¹⁵⁶² Милош Марић, *Заштита архивске грађе у ратним условима и стечена искуства из последњег рата*, у: „Архивска грађа као извор за историју“, зборник радова са Међународног научног скуша, Архив Србије, Београд, 2000, 208-211. Супротно свим очекивањима, на територији југословенске федерације, догодио се грађански рат, са обележјима верског сукоба, што је довело до тога да се рат води са највећом жестином и негативношћу коју такви ратови доносе. Ситуација грађанског рата који се де факто догодио није била „планирана“, а свакако су се архивске установе у датом тренутку нашле у недоумици и пред природи+ним питањем има ли потребе посебно штитит архивску грађу и људству у сукобу до кога рационалним разлозна није ни требало доћи.

После окончања ратних дејстава на југословенској територији, архивска грађа настала у ратним околностима је у архивским системима држава наследница различито третирана, а поред чињенице да је нестао дотадашњи „стожер“ федеративног система заштите архивске грађе, разлози су лежали и у различитим приступима вредновању историјског периодаведеног у заједничкој држава, а у складу са тиме и различитог односа и виђења сукоба у коме се распала савезна држава. На пример, из те чињенице је произашла квалитативна разлика у становиштима према архивској грађи насталој у току Другог светског рата, која је била од интереса за југословенску државу као целину и подједнако све њене саставне јединице и народе који су у њима живели. Заједно са државом, у последњим грађанским сукобима у Југославији, распало се и заједничко гледиште на начин и потребу заштите односно вредновања архивске грађе у ратним сукобима. Чини се да су у систем вредновања свој уплив имала и различита политичка гледишта, правци даљег развоја и опредељења, а у вези са тиме и виђење судбине архивске грађе некадашње југословенске заједнице. Свака наследница држава је са свог архивског законодавства предвидела, у мањем или већем степену, како ће засновати систем заштите архивске грађе у својим државним оквирима.¹⁵⁶³

Генерална Скупштина Међународног архивског савета је на конгресу 2006. године донела Резолуцију којом се настоји изнаћи најбоље решење у виду препорука које се односе пре свега на заштиту архивске грађе и архивских посленика. Садржи две целине (*Општу и Стручну резолуцију*), а у оквиру *Опште резолуције* једно поглавље се односи на заштиту архивске грађе у случају оружаних сукоба. Препорука овог сегмента Опште резолуције јесте да свака држава која то није урадила ратификује у што краћем року *Конвенцију о заштити културних добара у случају оружаног сукоба*, која је усвојена у Хагу 1954, године, као и њен *Протокол* из 1999. године.¹⁵⁶⁴

До доношења нових прописа код држава наследница савезне Југославије, практично су се аналогно примењивали прописи донети у социјалистичком периоду.¹⁵⁶⁵

¹⁵⁶³ *Закон о архивском градиву и архивима*, Народне новине БИХ, бр, 105/97 . А. Кожар, *Вредновање архивске грађе о ратним збивањима у земљама у транзицији*, у: „Atlanti“, Časopis za savremenu arhivističku teoriju i praksu br. 18, Trieste, 2008, 317-325; објављено у *Arhivistika u teoriji i praksi*, kiga treća, Tuzla, 2011, 27-28. Тако се на примеру новообразоване државе Босне и Херцеговине може уочити да нови архивски закон није у центру свог интересовања имао проблематику архивске грађе о ратним збивањима.

¹⁵⁶⁴ Јован Поповић, *Кривичне и прекршајне мере у заштити архивске грађе и мере заштите архивске грађе за случај непосредне ратне опасности и рата*, 166.

¹⁵⁶⁵ *Правилник о архивирању и излучивању регистратурне грађе*, Народне новине, бр. 36/81, од 8.09. 1981. године. Према тим прописима, како смо напред истакли, верификован је приоритетни значај архивске грађе али и регистратурске, настале „деловањем органа и организација НОБ-а“ са обавезом да се исте чувају „неокрњене и из њих се не врши излучивање“, док се истоветно поступа са деолима односно „сачувним фрагментима таквих регистратурних јединица“. Истим подзаконким прописом је било

На примеру новообразоване државе Босне и Херцеговине, коју поново истичемо и због специфичности вишеслојне државне структуре, која се „прелила“ и на област архивског законодавства, видимо доста неусаглашености код утврђивања граничног периода настанка грађе везане за ратни период као и у погледу тога шта се подразумева под „продукцијом ратне документације“.¹⁵⁶⁶ Тако се у неким прописима јавља појам „ратне продукције“ архивске и регистратурне грађе, у неким само регистратурски материјал и архивска грађа настали у периоду од 1992. до 1995. године,¹⁵⁶⁷ а такве разлике у решавању веома важних струковних питања одражавају неприпремљеност архивске службе за промене у нормативном и методолошком погледу у заштити архивске грађе преваходно државних органа некадашње Југославије у овом периоду, а такође и државних органа новообразованих држава у ратним годинама. Таквих је турбуленција у другим земљама наследницама некадашње Југославије било мање, док је за архивску грађу федерације у Савезној Републици Југославији преовладало становиште о очувању архивске целине грађе југословенског порекла, на једном месту (у надлежном архиву), а у складу са међународно признатим принципом провенијенције.

Подсећамо најзад да је Генерална Скупштина Међународног архивског савета је на конгресу 2006. године донела Резолуцију којом се настоји изнаћи најбоље решење у виду препорука које се односе пре свега на заштиту архивске грађе и архивских посленика. Садржи две целине (*Општу и Стручну резолуцију*), а у оквиру *Опште резолуције* једно поглавље се односи на заштиту архивске грађе у случају оружаних сукоба. Препорука овог сегмента Опште резолуције јесте да свака држава која то није урадила ратификује у што краћем року *Конвенцију о заштити културних добара у случају оружаног сукоба*, која је усвојена у Хагу 1954, године, као и њен *Протокол* из 1999. године.¹⁵⁶⁸

Закључићемо да су ратни сукоби на простору СФРЈ до 1995. године, највише штете нанели архивској грађи у федералним јединицама у којима су борбена дејства била доминантна и временски дуже трајала (Хрватска и БИХ). При томе је страдала архивска грађа не савезног порекла, већ углавном грађа из надлежности републичких или

предвиђено да код излучивања из регистратурских целина насталих у 19. и 20. веку „треба сачувати сву грађу са подацима у којима се у било којем виду одражава историја радничког покрета, Савеза комуниста Југославије и НОБ-а“.

¹⁵⁶⁶ Закон о архивској грађи Федерације БИХ, у Службене новине Ф БИХ, бр 54/2002.

¹⁵⁶⁷ А. Кожар, *Вредновање архивске грађебо ратним збивањима у земљама у транзицији*, у: „Atlanti“, *Časopis za savremenu arhivističku teoriju i praksu* br. 18, Trieste, 2008, 317-325; А. Кожар, *Arhivistika u teoriji i praksi*, 3, Tuzla, 2011, 30.

¹⁵⁶⁸ Јован Поповић, *Кривичне и прекршајне мере у заштити архивске грађе и мере заштите архивске грађе за случај непосредне ратне опасности и рата*, 166.

регионалних архива. Не само актери војних сукоба, који се јесу или нису придржавали међународних прописа у погледу заштите архивске културне баштине за време рата, одговорност за страдање или оштећење архивске грађе се може потражити и у предратној, мирнодопској недовољној припремљености архива и архивске грађе за безбедно складиштење и заштиту у случају раних дешавања или других ванредних околности. Прокламовано је било јасно, али демантовано у пракси, где се посебно на основу искуства републичких или регионалних архива може разумети да наговештаји могућег ратног разарања у немирним годинама испред, нису схваћени са потребном и довољном озбиљношћу. Захваљујући законодавним напорима Савезне Републике Југославије те околности да је најзначајнија архивска грађа југословенске државе већ била похрањена у Архиву Југославије или специјалним архивима највишег државног значаја, а посебно и због своје територијалне удаљености од југословенске престонице, оружани сукоби на територији Југославије у наведеном периоду нису нанели физичку штету овој врсти архивске грађе.

7.3. Архивска грађа савезних органа за време бомбардовања СРЈ, 1999.

Судбину архивске грађе савезног порекла у ратној стихији деведесетих година везујемо конкретно за бомбардовање Социјалистичке Републике Југославије, једне о правних наследница некадашње СФРЈ, у периоду од 24. марта до 11. јуна 1999. године.¹⁵⁶⁹ Да ли је и у ком обиму архивска грађа федерације била припремљена за надлазеће ратне немир? У мирнодопским условима, према законодавству савезне државе, архиви су као и друга правна лица били у обавези да спроводе активности обезбеђења архивске грађе и планирања мера за њену заштиту, као и објекта архива и запослених у целини, за случај ратне опасности или ратних дејстава.

На основу овлашћења из *Уредбе СИБ-а о посебним мерама заштите регистратурског материјала и архивске грађе федерације*,¹⁵⁷⁰ непосредно пред

¹⁵⁶⁹ Јован Поповић, *Кривичне и прекршајне мере у заштити архивске грађе и мере заштите архивске грађе за случај непосредне ратне опасности и ратиа*, у "Atlanti", Vol. 18, Trieste, 2008, pp157-167. а на основу навода у публикацији „Нато бомбардовање“, I том, аутора Живадина Јовановића, тада савезног министра иностраних послова СРЈ, Београд, 1999. „У вишедељном бомбардовању југословенске територије, обављено је 22.500 борбених летова, а на територију земље је бачено 25.000 тога експлозива. Поред планираних војних циљева, бомбардовани су и цивилни објекти, болнице, железница радиотелевизија Србије, разорене су и страдале тешко стамене зграде, мосови. Путеви, привредни објекти од виталног значаја, културни објекти, здравствене и обазовне институције“. Аутор наводи да су том приликом страдали уништени или оштећени ројни историјски споменици, уметничка дела, а тиме и архивска грађа.

¹⁵⁷⁰ *Уредбе СИБ-а о посебним мерама заштите регистратурског материјала и архивске грађе федерације*, Е. П. Бр. 721 од 26. октобра 1989. године, Службени лист СФРЈ – пов.гласило бр. 43/89.

отпочињање ратних сукоба, почетком 1991. године, Архив Југославије је извршио надзор над радом Савезног јавног тужилаштва у погледу спровођења посебних мера заштите регистратурског материјала и архивске грађе категорисаних према Упутству ознакама „Е“, „Е-1“ и „И“. Увидом у записник, који је том приликом сачињен, нађено је да Савезно јавно тужилаштво није у потпуности поступило према уредбеним прописима о припреми архивске грађе и регистратурског материјала за заштиту у случају ратне опасности или рата.¹⁵⁷¹ Листа категорија овог ствараоца није обухватила и категорисана документа са наведеним ознакама, веома скромна опремљеност савезних органа техником за микрофилмовање која није омогућила да се микрофилмују архивска документа „Е“ и „И“ групе ради доставе микрофилмова Архиву Југославије. Простор за смештај и заштиту категорисаних докумената и обезбеђени су одговарајући сандуци за евакуацију тих докумената. Један део документације категорисане ознакама „Е“ и „И“ регистратура је предала Архиву Југославије, а стручни надзор поводом ове врсте заштите архивске грађе је био уредно омогућен. На основу нађеног стања, имајући у виду проблеме са којима су се савезни органи суочавали у погледу обиља документације која је настајала умножавањем савезне администрације, повећањем извршилаца и стварањем масовне документације шаблонског карактера, ситуација нађена у Савезном јавном тужилаштву је углавном била слична и у другим савезним органима и организацијама. Неправилности које су констатоване захтевале су налагање одређених мера, чија је реализација у оптималним роковима подразумевала обезбеђивање услова за спровођење мера заштите према *Уредби о посебним мерама заштите регистратурског материјала и архивске грађе федерације*.¹⁵⁷²

¹⁵⁷¹ АЈ-215-20-19: Записник о извршеном надзору над радом савезног органа-организације у погледу спровођења посебних мера заштите регистратурског материјала и архивске грађе „Е“, „Е-1“, и „И“, који је архив Југославије сачинио 4- фебруара 1991. године, зав. Бр. Код регистратур 4.02. 1991, сп 3/91. Иако је овај стваралац обезбедио благовремену припрему и спровођење посебних мера заштите у својим Плану одбране и образовао Комисију за утврђивање критеријума за категорисана документа („Р“, „Е“, Е-1“ и „И“, комисија није донела акт за утврђивање критеријума по датој класификацији нити је о томе обавестила Архив Југославије као надлежан. Изостали су стручно-технички послови на спровођену мера заштите који подразумевају издвајање, означавање, попис, смештај, ревизију, микрофилмовање, лоцирање нити издвајање, означавање, сређивање или пописивање, смештај у фасикле саодговарајућим редоследом, означавање инвентарних јединица, попис инвентарних јединица са одговарајућем садржајем тока пописа нити је попис документа „Е“ и „И“ достављен Архиву, категорисаних докумената.

¹⁵⁷² АЈ-215-20-19: Записник о извршеном надзору над радом савезног органа-организације у погледу спровођења посебних мера заштите регистратурског материјала и архивске грађе „Е“, „Е-1“, и „И“, који је архив Југославије сачинио 4- фебруара 1991. године, зав. Бр. Код регистратур 4.02. 1991, сп 3/91. Веома је овде значајно за савезне регистратуре било усаглашавање листи категорија са роковима чувања према Закону о архивској грађи федерације и прописима донетим на основу тога закона, као и су складу са Прегледом категорија регистратурског материјала из области општенародне одбране и друштвене самозаштите, означавање регистратурског материјала ознакама тарјности уколики исти није био обухваћен категоризацијом предвиђеном Листом категорија. Одабирање архивске грађе и њена предаја Архиву Југославије, са једне стране као и излучивање безвредног регистратурског материјала, уз претходно

Архив Југославије се први пут суочио са реалном опасношћу од ратних дејстава на територији земље чијих је највиших органа архивску грађу чувао скоро 50 година. У припреми заштите архивске грађе савезне провенијенције у посебним околностима, заједнички напор су улагале стручне службе Архива, али и савезни органа управе и савезне организације као ствараоци предметне архивске грађе, иако смо уочили из наведеног примера да је било и пропуста у квалитету обезбеђене заштите. По питању мера заштите архивске грађе у ратним околностима примењивано је домаће важеће законодавство и интерни прописи и планови који су регулисали поступање за случај непосредне ратне опасности. Такође, засновано на принципима међународних конвенција, домаћих законских и подзаконских прописа за поступање у ратним условима, у Архиву Југославије су благовремено донета интерна акта. Вршена је и писмено верификована процена услова функционисања и план рада архива у ратним условима, план за спровођење мера приправности, план за мобилизацију, план за склањање архивске грађе, а практично су за време ратног стања била организована стална дежурства у Архиву. Поред свакодневних послова, савезни архив је предузео низ акција и на међународном плану како би се заштитила архивска грађа, запослени у архивима и објекти архива.¹⁵⁷³

Примери бомбардовања објеката у Београду показују да је приликом последњих ратних разарања на тлу Југославије, од погубног значаја је била употреба савремене војне технике, посебно код НАТО бомбардовања, са неупоредиво већом прецизношћу и тежом разорном снагом. Потврдило се да је локација архива веома важна у ратним околностима, те није препоручљиво да се налази у густо насељеним подручјима, али ни у близини стратешких објеката који су потенцијална места напада (као што су на пример војни или полицијски објекти).¹⁵⁷⁴ Подсећамо да је Хашком *Конвенцијом* била предвиђена могућност да се „под специјалну заштиту“ стави један број „склоништа

сређивае целокупног материјала били су услови да се архивска грађа и регистратурски материјал савезних органа правилно сачува за случај рата и ратне опасности.

¹⁵⁷³ Јован Поповић, *Кривичне и прекршајне мере...* 164. Писмене информације са апелима да се заштити архивска грађа некадашње државе, упућени су на више адреса у међународним културним институцијама, али и појединачно дипломатским представницима иностраних земаља, међу којима и онима који су као део здружених снага НАТО Алијансе учествовали у бомбардовању југословенске територије.

¹⁵⁷⁴ Милош Марић, *Заштита архивске грађе у ратним условима и стечена искуства из последњег рата*, 208-2011. Када су примењена класична наоружања, каква су се користила углавном у рату на просторима Југославије, разорна моћ је мања али је и прецизност мања, тако да густо насељеним местима где су архиви и смештени, прети опасност да зграда архива иако није циљ буде погођена због мање прецизности. О подобности објекта и локације за изградњу архивске зграде, указује се у литератури архивистике. Видети: Група аутора, *Из архивистике, Приручник за службенике архива*, , Архивска зграда, Београд, 1957, 198, 199. Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд, 2006, 279. Christopher Kitching, *Archive Buildings in the United Kingdom 1993/2005*, Phillimor and CO.LTD, Great Britain, 2007, 52-67.

намењених за заштиту покретних културних добара у случају оружаног сукоба, центри у којима су сакупљене културне знаменитости“ и то под условом да се налазе на довољној удаљености од великих индустријских постројења или од сваког важног војног објекта, који претпоставља „осетљиву тачку“ и да не буду употребљени у војне сврхе.¹⁵⁷⁵

Искуство из последњег рата на овим просторима говори да много више пажње треба посветити ратној локацији у плановима народне одбране. Показало се да планом предвиђене мере измештања и локације архивске грађе за пример Државног архива Босне и Херцеговине, која је била предвиђена на Палама и околини Олова код Сарајева,¹⁵⁷⁶ као и Архива Југославије, локација Министарства унутрашњих послова, обе су локације приликом бомбардовања од стране НАТО Алијансе била погођена те су и нанете штете архивској грађи.

За време бомбардовања уништена је одређена количина архивске грађе и један број покретних културних добара. На почетку НАТО агресије, Архив Југославије је имао преко 22 км дужна архивске грађе смештене на четири локације у граду. Једна од локација је била директно погођена и оштећена. Неколико стотина дужних метара архивске грађе из социјалистичког периода „тренутно је претворено у пепео“ у простору Савезног министарства унутрашњих послова где је грађа измештена јер у Архиву није било довољно смештајних капацитета.¹⁵⁷⁷ За време ратног стања или непосредне ратне опасности, показало се на искуству савезног архива, али и регионалних и републичког, да није упутно архивску грађу измештати из архивских депоа. Гранатирањем зграде Савезног Министарства унутрашњих послова у центру Београда, у коме се налазио део измештене архивске грађе Архива Југославије, потпуно је уништено четири архивска фонда и то: *Савезни друштвени савет за питања друштвеног уређења, 1971-1990*, *Савезни друштвени савет за привредну и економску политику, 1975-1990*, *Савезни друштвени савет за међународне односе, 1975-1990*, *Фонд солидарности са*

¹⁵⁷⁵ ИАП, општа архива, извештаји о раду Историјског архива Пожаревац за 1999. годину. Пример архивског депоа Историјског архива у Пожаревцу, који се налази у непосредној близини војног објекта говори о опасности којој је била изложена архивска грађа похрањена у овом архиву приликом ратних дешавања на територији *ex Југославији*, преваходно у периоду НАТО бомбардовања.

¹⁵⁷⁶ Милош Марић, *Заштита архивске грађе у ратним условима и стечена искуства из последњег рата*, 211.

¹⁵⁷⁷ Јован Поповић, *Кривичне и прекршајне мере у*, 162. Иако су постојали, планови народне одбране и деловања за случај рата, показало се нису били оперативни, а запослени и људство нису били припремљени да исти активирају.

*несврстаним земљама и земљама у развоју, 1975-1991. Делимично је уништен фонд Авио-сервис савезних органа, 1985-1992. година.*¹⁵⁷⁸

Случај архива посебне провенијенције као што је Војни архив Србије и Архив министарства унутрашњих послова такође привлачи пажњу архивиста. За време бомбардовања Војноисторијски институт, коме је тада припадао Војни архив (некадашњи Архив оружаних снага), представљао је унутрашњу организациону јединицу Савезног министарства за одбрану, у чијем је седишту у Београду физички био смештен.¹⁵⁷⁹ Ратне околности су овај архив затекле у лошем стању по питању смештаја архивске грађе, а вишегодишњи захтеви да се овај проблем реши остали су без одговора. Архивски депои су углавном представљале канцеларије са површином од око 900 м², недовољним да се преузме и смести сва грађа савезног органа одбране, посебно са престанком СФРЈ и реорганизацијом некадашње Југословенске народне армије, те гашењем команди, па су сандуци са ново примљеном архивском грађом војске привремено депоновани у канцеларијама Архива.¹⁵⁸⁰ Приликом бомбардовања централних делова главног града, у коме су се налазиле зграде државних органа, Владе и Министарстава одбране и полиције, дошло је до значајних оштећења и уништења архивске грађе и регистратурског материјала ових стваралаца. Тада су биле погођене просторије Војног архива у згради Министарства одбране: страдали су депои за архивску грађу, читаоница, лабораторија за микрофилмовање архивске грађе и лабораторија за хемијско одржавање докумената. Од последица ваздушног удара уништена је готово сва техника за микрофилмовање и лабораторија за конзервацију архивске грађе.¹⁵⁸¹

¹⁵⁷⁸ АЈ, Инвентар фондова и збирки (обавештајно средство). За ове фондове сачувани су пописи грађе, а бројеви потпуно уништених фондова додељени су других архивским фондовима савезних органа који су у међувремену примљени у Архив Југославије.

¹⁵⁷⁹ Велимир Иветић, *нав. рад*, 205. Аутор наводи податак да је Комисија коју је 1985. године одредио подсекретар Савезног секретаријата за народну одбрану изнела 1986. године предлог „да се нађе могућност за смештај Архива Оружаних снага у посебан, наменски адаптиран објекат – у складу са међународним конвенцијама, јер се архив не сме налазити у склопу војних објеката ни у миру ни у рату“, а на основу акта Управе за информатику, интерно бр. 240-6/1985.

¹⁵⁸⁰ Исто, 206. Аутор наводи поражавајуће податке према којима су институту „одузимане просторије и додељиване другим институцијама, чак и када је Војни архив упозоравао да ће престати да прима архивску грађу због непостојања простора за њен смештај“. Један пример говори о ургенцији Секретаријата унутрашњих послова Србије из 1998. године упућен Војном архиву да испразни један објекат са архивском грађом и регистратурским материјалом у касарни „20. октобар“ на Звездари, која је 1993. године била додељена СУП-у, а на основу акта Команде одбране града Београда, пов. бр. 1088-2 од 20. октобра 1993. године.

¹⁵⁸¹ Доступно на: <http://www.vojniarhiv.mod.gov.rs> (прегледано: 12.11.2019) Примера ради, вреди поменути пример Аустрије, Немачке и Мађарске у којима су државама зграде за смештај архива биле још за време Првог и Другог светског рата много стабилније и чвршће грађене, у односу на објекте за друге намене, стамбене и пословне природе. Ф. Хауптманн, на основу свог искуства, пише: „...поготову су старе резиденције својим дебелим зидовима и сводовима доказале своју вриједност приликом тешких зрчних бомбардирања. Архивалије су према томе sukcesивно биле спуштане у ниже катове, паче и подруме, којих

Да би се спасла грађа, посебним наређењем је регулисан редослед њеног евакуисања (приоритет су имали безбедносни микрофилмови, важнији делови архивских фондова, микрофилмована архивска грађа у институтима, архивима и другим институцијама некадашњих република и АП Косова и Метохије), за које је послове био ангажован сав расположив стручни кадар Института. За неколико дана је било евакуисано 17 сандука микрофилмова, 4.263 кутије и 119 сандука архивске грађе, све евиденције (инвентари, помоћне књиге и спискове нове архивске грађе), измештени су најпре у зграду Војног музеја на Калемегдану. На зграду Војног музеја је стављен међународни знак културног добра, па је овај објекат био скинут са списка потенцијалних војних циљева. Архивска грађа је измештена делом и у атомско склониште у објекту тадашње Народне банке Југославије, заједно са информативним средствима. Начелник Војног архива је, после текста објављеног у листу *Политика* од 7. маја 1999. године о информацији коју је тадашња амбасадорка Југославије при УНЕСКО-у упутила надлежним органима ове организације, о страдању културних добара у Југославији, предложио да се јавно изнесе да су „тешко оштећене зграде Савезног министарства одбране напуштене и више нису војни објекти него архивско спремиште како војног архива тако и документације разних организацијских јединица СМО“. Одговорна лица у државној медијској кући ТВ РТС су такав предлог одбила уз образложење да би „управо таква информација довела до још тежих бомбардовања зграда, што је као став било изнето и у официрском кадру Војске Југославије“.¹⁵⁸²

И објекат у коме је био смештен некадашњи Архив Јосипа Броза Тита (Кабинет председника Републике, данас Музеј историје Југославије) је страдала у овом периоду, а последице дејства воде, влаге и других спољашњих чинилаца на грађу овог фонда биле су очигледне. Наводимо и пример архивске грађе Југословенске кинотеке који је благовремено дислоциран, док је у непосредној близини зграде Југословенске кинотеке је било гранатирања, па самим тим и штете.¹⁵⁸³

су прозори били заштићени бетонским преградама...али тако да те предрадње нису са свих страна биле приљубљене зиду тако да би се омогућило струјање зрака...“ Видети: Ferdo Hauptmann, *Zaštita arhiva u prošlom ratu*, u: „Arhivist“, organ Glavnog arhivskog saveta FNRJ, godina I, sveska 2, Beograd, 1951, 27.

¹⁵⁸² Велимир Иветић, *нав. рад*, 209-211. Награде и признања која су после НАТО агресије додељена запосленима у Војноисторијском институту и Војном архиву за ангажман на спасавању архиве војне провенијенције за време НАТО бомбардовање, не могу да надоместе вишедеценијско одсуство свести о значају архивске грађе не само војне провенијенције већ и свих осталих сегмената државних функција, посебно се огледајући у чињеници да у конкретном случају није поштован основни принцип заштите архивске грађе признат у међународној архивској теорији и пракси, према коме објекат и локација треба да буду изван војних објеката који су у рату циљеви војне интервенције.

¹⁵⁸³ Jovan Popović, *Krivične i prekršajne mere u zaštiti arhivske građe i mere zaštite arhivske građe za slučaj neposredne ratne opasnosti i rata*, u: „Atlanti“, Vol. 18, Trieste, 2008, 162. О томе је ова културна установа

О судбини архивске документације министарства унутрашњих према посредним информацијама, закључујемо да је део те документације такође уништен приликом гранатирања ужег центра Београда.¹⁵⁸⁴ Вреди поменути да до страдања архивске грађе у ванредним околностима ратних дешавања може доћи и услед неадекватне опреме за њену евакуацију, нестручне евакуације или у жељи да се осигура изван објекта архива, у спремиштима других установа или државних органа или ван њих, на сигурнијем месту.¹⁵⁸⁵ Са друге стране, у извештајима архивиста из Босне и Херцеговине, наводи се да је сигурносна опрема одиграла важну улогу у спасавању грађе појединих архива (као пример се наводи евакуација целокупне Кинотеке Архива Босне и Херцеговине). Пример добро и прописно припремљене и похрањене архивске грађе у металним кутијама, довела је до тога да се, иако је неколико месеци била смештена у веома влажним просторијама подрумским, архивска грађа Архива Тузланског кантона, сачува од било каквих оштећења услед влаге.¹⁵⁸⁶

По окончању НАТО бомбардовања на Савезну Републику Југославију и престанком ратног стања, Савезно министарство за одбрану је у октобру 1999. године захтевало од савезних органа „критичку анализу остваривања функције одбране у НАТО агресији“, а у циљу израде „сводне“ анализе о функционисању савезних органа и организација за време агресије.¹⁵⁸⁷ Савезни суд је, у форми анализе функционисања овог савезног органа за време НАТО бомбардовања на СР Југославију, сумирао податке

обавестила међународну организацију ФИАФ (Fédération internationale des archives du film) која је крајње професионално реаговала у датој ситуацији.

¹⁵⁸⁴ Велимир Иветић, *нав. рад*, 205. Детаљне и прецизније податке о судбини ове архивске грађе у оружаном сукобу нисмо успели да истражимо, јер су фондови и архива Министарства унутрашњих послова СФРЈ била недоступна за истраживање.

¹⁵⁸⁵ ИАП, Досије фонда *Начелство среза звишког, Кучево*, општа архива и преписка, 1999-2000. Социјалистичке републике као саставне јединице СФРЈ су донеле своја републичка упутства о мерама заштите архивске грађе и регистратурског материјала у случају непосредне ратне опасности и у рату (пример Социјалистичке Републике Србије, на основу ког су упутства републички и регионални архиви у СР Србији донели своје планове одбране и предвидели заштиту и евакуацију архивске грађе са територије своје надлежности, било да се налази у архиву или регистратурама у случају ратне опасности, мобилизације и ратних околности. У складу са тиме је план одбране сачинио и Историјски архив у Пожаревцу. На примеру Историјског архива у Пожаревцу, неадекватан покушај да се заштити архивска грађа од дејства ратних операција, конкретно бомбардовања, представљало је измештања из депоа најзначајнијег архивског фонда управне провенијенције (*Начелство среза звишког, Кучево*, 1839-1944), његовог похрањивања у плавне, од воде и влаге необезбеђене депое Народног музеја у Пожаревцу, где је грађа могла бити заштићена од евентуалног гранатирања, али је истовремено делимично страдала услед елементарне непогоде и продирања воде у депо, налазећи се на поду, необезбеђена и неуложена у специјализоване металне сандуке.

¹⁵⁸⁶ Azem Kožar, *Arhivska delatnost i tranzicija društva, Stradanje arhivske građe Bosne i Hercegovine u ratu* (1992-1995), у: „Arhivsitika u teoriji i praksi“, 3, Tuzla, 2005, 106-124. Martin Modrušan, *Spašavanje arhivskoga gradiva na području Republike Hrvatske oslobođenim tijekom 1995. godine*, у: „Sodobni arhiva“, 96, Maribor, 1998, 50-56.

¹⁵⁸⁷ АЈ, 212, акт Кабинета министра Савезног министарства за одбрану, Ст. Пов. број 1355-4 од 19.октобра 1999. године, упућен Савезном суду.

о припремљености Савезног суда у складу са мерама прописаним Одлуком о мерама приправности у случају непосредне ратне опасности, ратног стања и ванредног стања коју је усвојила савезна влада 1995. године (Е.П. број 336 од 5. октобра 1995). Оцена Савезног суда је била да је овај орган увођење ратног стања у земљи 24. марта 1999. године „дочекао припремљен како у организационом тако и у кадровском погледу“. Појачане мере интерног обезбеђења зграде суда од стране Службе за обезбеђење и дежурство радника, судија и председника суда биле су једине видљиве мере предузете усуду за време агресије. Обзиром на значај овог савезног органа у систему судске власти, за очекивати је било да се овој институцији за време ратног стања обезбеди ефикасније спољашње обезбеђења.¹⁵⁸⁸ У самој анализи нисмо уочили податке да ли је и у ком обиму била посвећена пажња заштити списка овог ствараоца, који су с обзиром на своју садржину представљали предмете од посебног значаја за безбедност и послове федерације, али би се из наведеног могло закључити да је повећањем физичке безбедности свакако и архивска грађа и регистратурски материјал који су се у објекту Суда налазили били безбедан као и сва друг имовина или запослени, колико су то услови дозвољавали.

Најзад, значајно је истаћи да је вредновању архивске грађе настале у ратним збивањима на подручју Југославије била посвећена посебна пажња. Готово сви архивски прописи на нивоу федерације и федералних јединица од 1945. д 1991. године, утврдили су обавезу стваралаца да регистратурну грађу насталу до краја Другог светског рата (у већини случајева до 15. маја 1945.), предају надлежном архиву без претходног излучивања, односно у затеченом стању, тако да је читав поступак њеног сређивања и вредновања обављан у архиву. Грађа народноослободилачке борбе из Другог светског рата се у социјалистичком периоду сматрала приоритетном у процесу сређивања, обраде и заштите. После распада федерације, архивисти у земљама наследницама су преформулисали своја пређашња становишта и закључили да је „архивска грађа настала до 1945. године преузета у архиве превреднована“, те је требало „стање довести у склад са њеном ревалоризацијом“.¹⁵⁸⁹

¹⁵⁸⁸ АЈ-212, Анализа функционисања Савезног суда за време агресије НАТО на СР Југославију, број стр.пов. 6/99 од 20. октобра 1999. Председник суда је у складу са Наречењем СМО Сектора за цивилну одбрану ДТ-број 173-1 од 24. марта 1999. године и акта Савезне владе 17 број 8-4/99 од 25. марта 1999, донео Одлуку о увођењу дежурства у Савезном суду, издао више усмених наређења и упутстава о начину поступања запослених у суду у условима најаве непосредне ратне опасности у току редовног радног времена.

¹⁵⁸⁹ А. Кожар, *Vrednovanje arhivske grade u ratnim zbivanjima u zemljama u tranziciji*, objavljeno u: „Atlanti“, Časopis za savremenu arhivističku teoriju i praksu br. 18, Trieste, 2008, 317-325; Objavljeno u: „Arhivistika u teoriji i praksi“, knjiga 3, Tuzla, 2011, 26. Истовремено се наводи да и поред изричитих прописа о обавезама

Став о посебној вредности архивске документације из ратних догађаја, по нашем мишљењу, је универзалан и примењив без обзира о ком се временском периоду или територији којих држава у сукоби ради, да ли је реч о међународним или унутар државним војним сукобима. Стога и грађу највиших органа државе, произведену код истих за време ратних дешавања у Југославији 1991-1999. треба третирати на посебан начин. Пример у том смислу представља архивска грађа војне провенијенције. Током НАТО бомбардовања Југославије, војни органи су се по правилима службе, посебно старали о архивској грађи насталој за време ратног стања. Правила службе су прописала да „сваки акт, снимак запис и друго у време ратног стања представља архивску грађу“ и да се треба предавати Војном архиву на свака три месеца, тако да је 12. јуна 1999. године било издато строго поверљиво наређење начелника Штаба о прикупљању, ажурирању и архивирању ратне документације, а урађен је и План предаје архивске грађе Војном архиву.¹⁵⁹⁰

Иако се о самом проблему валоризације архивске грађе стваралаца свих нивоа, самим тим и федералних органа, доста разматрало на архивским скуповима и стручним гласилима, морамо признати да нису сублимирана и у виду каквог стручног упутства или препоруке утврђена основна начела и критеријуми вредновања архивске грађе, самим тим ни оне настале у току ратних збивања. Ипак, у архивистичким круговима преовлађују становиште да архивска грађа настала или она која се односи на ратове и друге ванредне околности које битно утичу на локалне, регионалне, државне или околности ширих подручја, подлеже поступку посебне валоризације.¹⁵⁹¹

7.4. Револуционарна свест или „чишћење“ историје- судбина архивске грађе федерације у процесу радикалних друштвених, политичких и економских промена

Промене друштвено-политичких односа после престанка савезне Југославије отвориле су и нова питања према архивској грађи социјалистичког периода, захтевајући

регистратура у погледу предаје архивске грађе ратног периода, у пракси архива то није био у целини случај, углавном због недостатка архивског простора.

¹⁵⁹⁰ Велимир Иветић, *нав. рад*, 209-211.

¹⁵⁹¹ О томе је посебно говорио Владимир Жумер, словеначки архивист, сматрајући да у оквиру тринаест начела и критерија вредновања, треба сврстати и оне који се недвосмислено односе на грађу ратног периода, у окву критеријума Специфичност догађаја и појава за које је потребно сачувати више градива или градиво у целини. Видети: Vladimir Žumer, *Valorizacija dokumentarnoga gradiva za zgodivno, znanost in kulturo*, Ljubljana, 1995, 40-72. Vladimir Žumer, *Politika akvizicije i kriteriji vrednovanja: profesionalni i kritički aspekti*, u: „Arhivski vjesnik“, br. 42, Zagreb, 1999, 72.

њихово брзо и адекватно решавање. Револуционарне промене којима је била изложена савезна Југославије почетком новог миленијума, нису биле по смислу и облику нова појава на овим просторима. Средином четрдесетих година 20. века, заједно са ослобођењем Југославије од немачке окупационе власти, на истим се просторима догодила социјалистичка револуција, која је представља суштинску друштвено, политичку и економску промену државног система. Детаљније о резултатима образовања нове народне власти и социјалистичке државе, који су се поред свих других сегмената живота, огледали и на поступање са писаним историјским изворима изложили смо детаљно у одељку „Биланс рата и архивска грађа“. Заједно са народноослободилачком борбом вршена је и промена државне организације на унутрашњем плану, устројени су квалитативно другачији економски односи, политичка слика југословенског простора је била обојена изразитим комунистичким идеологијом, која је преузела водећу улогу у обликовању свакодневног живота у свим областима државе и народа у југословенским границама. Нова свест у сукобу са старим „реакционарним“ и свиме што је одликовано епитетом „буржоаских остатака“, креирала је новог појединца, колектив, друштво. Раскрстити са „старим и реакционарним“ елементима значило је за комунистичку политичку елиту и девастацију свега што је „реакционарна“ држава произвела у свом трајању. Тако је у различитим акцијама страдала и знатна количина предратних архивалија, понегде и комплетне архивске целине грађе твораца из времена Краљевине Југославије. Чиновник комунистичке власти је дисциплиновано следио упутства својих претпостављених, а неопходна сировина у обнови ратом опустошене земље обезбеђивала се прерадом старе хартије, без претходног њеног вредновања, у смислу има ли значаја за историју, науку, друштвене потребе. Национална свест о потреби чувања писаних трагова била је више него скромна, уколико се изузму спорадичне одредбе, наредбе и упутства о неопходности очувања архивалија везаних за народно-ослободилачку борбу и делатност Комунистичке партије као идеолога новог поретка и државног стожера. Раскрстивши са реликтима „буржоаске“ државе, нова је власт посредно свакако имала у виду потребу значајнијег односа према документацији која сведочи и увеличава значај комунистичких идеја. Ревносни партијски кадрови, на свим, па и највишим државним нивоима, у појединим су случајевима пренебрегавали потребу да се устроји систем понашања чиновника код правних лица, у регистратурама, према документацији која настаје радом тих правних лица. Остала су сачувана управо архивска сведочанства о физичком уништавању, спаљивању, растурању истих таквих сведочанстава једног времена иза. Бројне су

телеграфске информације одлазиле из окружних начелстава, у ратним околностима, на више инстанце, о бесомучном односу комунистичких и партизанских „тројки“ како према својим дојучерашњим суживотницима, тако и према деловодним књигама, списима, евиденцијама, општинским архивама, манастирским књигама.¹⁵⁹² Идеологија је „хранила“ своје револуционарство уништавањем трагова пређашњег система, манифестујући таквим поступцима презир и негативан однос према урушеном друштвено-политичком, државном, економском уређењу. Предреволуционарна историја није постојала, или није била прихватљива.

Иста та револуција је са другог аспекта посматрано, применила селективан приступ очувању архивалија, јер је приоритет био стављен на документа настала или су везана за период народноослободилачког рата и социјалистичке револуције, или настала у раду новоустановљених органа народне власти, од најнижих до највиших нивоа. Такође, индикативна су бројна сведочанства о уништавању документације некадашњих надлештава у регионалним оквирима, од стране партизанских јединица за време окупације.¹⁵⁹³ Захваљујући послератним апелима архивских чиновника некадашњих државних архива, надлежни државни органи су предузели кораке да се обустави неконтролисано физичко уништавање „безвредне старе хартије“, а истовремено створи законски оквир да се заштити архивска грађа како из периода ослободилачког рата, послератне изградње социјалистичке државе, тако и грађе настале у периоду од 1918. до 1941. године. Без обзира на идеолошку пребојеност, југословенска политичка и државна елита је предузела озбиљне кораке да за заштити архивска грађа југословенске провенијенције у целини, као јединствена историјска баштина ове државе од њеног настанка.

Циклични процеси неминовно су у друштвеној и политичкој историји довели до понављања догађаја. Крајем 20. века дошло је на овим просторима до промене друштвено-политичког и економског система. Претходно се федерална Југославија распала у међусобним војним сукобима између својих конститутивних јединица и народа који су у њима живели. У одсудном покушају да се изврши промена власти у Савезној Републици Југославији, који су обележени интензивним протестима и грађанским немирима, дошло је до стихијног уласка народа у зграду савезне скупштине

¹⁵⁹² АЈ-182-25-26: Пројекат Закона о државним архивама и регистратурама ФНРЈ, 1947. Љубодраг Димић, *Историја југословенске државности. III, Србија у Југославији*, 340-352.

¹⁵⁹³ ВА, НА, К32-Ф5-Д16; ВА, НА, К32-Ф6-Д24,25; ВА, НА, К32-Ф14-Д42- 49: акта о паљењу и уништавању архиве некадашњих средских и окружних власти од стране комуниста и партизанских јединица у периоду 1942-1944. година, Пожаревачки округ.

Југославије.¹⁵⁹⁴ Југословенска штампа је континуирано извештавала о преддогађајима и последицама, а међу овима другима су се налазили чланци о оштећењима која је том приликом претрпело скупштинско здање у Београду. Недељник *Време* је писао:

„...Неки демонстранти су из зграде износили предмета, попут столица или пепељара...износе се монитори, компјутери, вазе слике и све што има неку вредност...у скупштинској библиотеци демонстранти преврћу књиге, а сва вредна уметничка дела су већ нестала. Једна девојка поносно показује неки документ из педесетих година потписан са „Смрт фашизму – слобода народу“.¹⁵⁹⁵ Развлашћивање политичке опције на власти у стихијном походу неминовно је довело до насумичног или победоносног уништавања историјских и уметничких вредности. Појединачна акта највиших државних органа, неуки или љути појединци су уништавали, видећи писаним актима одраз политике или власти коју су рушили. Такође, државне структуре и чиновништво политичке опције која је одлазила са политичке и државне сцене су, са великом вероватноћом, заједно са својим одласком изместиле и поверљива или обична акта, уколико су она речитије говорила о појавама и догађајима о којима се у стихијном и немирном времену није јавно говорило. Пракса „поверљивог чувања“ државне документације по приватним архивама државних функционера, није била непозната у историји југословенске државе. Ако се томе додају претходна страдања архивалија у току ратова у 20. веку на југословенском простору, распарчавање и изношење историјске документације од стране окупационих страна у Првом и Другом светском рату, уништавање у ратних сукобима деведесетих година и бомбардовању војних, полицијских па и цивилних циљева Савезне Југославије од стране НАТО алијансе, могло би се закључити да је судбина историјских извора на овим просторима била крајње неизвесна, а велика количина исте је заувек изгубљена.

Можда се не би могло подвести под страдање архивске грађе искључиво услед револуционарних друштвених промена или догађаја, али свакако садржи у себи елементе „чишћења историје“ услед неопходности одржања револуционарних идеолошких постигнућа и уверења. Детаљној ревизији документације је по истраживању Срђана Цветковића била подвргнута „проблематична документација“ Службе државне безбедности Југославије, заједно са ревизијом саме службе, после Брионског пленума 1966. године. Архива Службе државне безбедности је у оквиру Савезног секретаријата за унутрашње послове је била обимна, посебно настанком велике количине досије о „антисоцијалистичким елементима“ у прве две деценије после Другог светског рата.

¹⁵⁹⁴ Гојко Десница, Бранка Десница, *Демократске промене у СР Југославији*, Београд, 2001, 25-39.

¹⁵⁹⁵ Милан Милошевић, *Велики преокрет*, у: „Време“, број 510, од 12. октобра 2000. године

Позивајући се на предмет сачуван у оквиру архивског фонда Савезно извршно веће из 1969. године, у савезном секретаријату за унутрашње послове је посебно формирана јединица која је требало да обави уништавање документације, путем спаљивања „у циљу што стручније и ефикасније ревизије документације“, заједно са посебним тимовима у оквиру републичких секретаријата за унутрашње послове. Тако је до краја 1968. године од укупно 2.754.923 досијеа посматраних лица, спаљено 2.141.155. док је 153.598 досијеа уступљено Служби јавне безбедности, Служби безбедности ЈНА, научним институтима и архивима, док је у документацији СДБ било задржано 460.170 досијеа.¹⁵⁹⁶

Најзад, периодом који је уследио почетком 21. века, „суверено влада“ трансформација једног правног, политичког и економског система у коренито другачију стварност. У том дуготрајном процесу, једно је од о значајнијих питање архивске грађе и културних добара. Престанком савезне државе, по нашем мишљењу настала је својеврсна „архивистичка тама“ у којој је архивска грађа савезне провенијенције по инерцији и прописима, методологији утврђеној до 2000. године чувана са стрепњом у савезним архивима, са стрепњом и очекивањем бољитка на државном, идентитетском, културном, струковном нивоу. Државе правне наследнице некадашње Југославије су у погледу уређења система заштите архивске грађе социјалистичког периода, кренуле свака својим путем, настојећи да према могућностима превазиђу правни и струковни вакуум који је наступио нестанком правног система југословенске федерације. Новонастала државно-правна ситуација је налагала да се донесу нови прописи за земље наследнице, које су углавном до доношења сопствених прописа примењивале односно продужиле важност некадашњих прописа Југославије на њеној државној територији.¹⁵⁹⁷

Са друштвеном-политичким и економским променама, популарном и мукотрпном „транзицијом“, актуализирала су се, опет изнова у југословенској историјској вертикали, питања очувања, сабирања, заштите, вредновања архивске грађе социјалистичког периода. Посебно је значајно вредновање архивске грађе, као највиши ниво архивистичког знања и сегмент који архивистику уздиже на нивоу научне дисциплине. Не можемо порећи чињеницу да је идеологизација бившег

¹⁵⁹⁶ Срђан Цветковић, *Како је спаљено пет километара досије УДБ-е, Велика ревизија документације Службе државне безбедности после смене Александра Ранковића и Брионског пленума 1966*, у: „Архив“, Часопис Архива СЦГ, бр. 1-2/2008, Београд, 2008, 71-79. Аутор се позива на архивски документ који се чува у оквиру архивског фонда Савезно извршно веће, у Архиву Југославије, фасцикла брј 558-1969 ССУП СДБ, стр. пов. 01.бр.42, од 5. фебруара 1969.

¹⁵⁹⁷ Azem Kožar, *Arhivska delatnost i tranzicija društva, Stradanje arhivske građe Bosne i Hercegovine u ratu (1992-1995)*, у *Arhivsitika u teoriji i praksi 3*, Tuzla, 2005, 123-124. То би по мишљењу колега архивиста из БИХ, обим фондова социјалистичког периода, који и јесу најбројнији, смањено за ¼ до 1/3 грађе.

социјалистичког система битно утицала и на валоризацију архивске грађе тога периода. Са друге стране, време транзиције у коме се руше митови и социјалистичке истине, у неким сегментима без реалног оправдања, непромишљено и рационално неутемељено, не представља добробит за свеукупно, сведржавно и свенационално очување архивске културне баштине. У сукобу две или више идеологија, чијим теретима је југословенско подручје вазда било бременито, мишљења смо да је неопходно објективизирати валоризацију архивске грађе, у складу са методом критичног приступа историјским догађајима, затим стручним и научним приступима архивистике и других наука, за потребе којих се врши истраживање архивских докумената.¹⁵⁹⁸ Неопходно је пажљиво поступање са архивском грађом која је страдала током ратних дешавања или у поступку транзиције, са преосталим њеним количинама, што захтева издиференциран стручно-архивистички приступ, како би се, између осталог, помоћу сабране и очуване архивске грађе објединио архивски фонд југословенске државе и заштитио за будућа истраживања.

7.5. Сукцесија архивске грађе федерације

Ради обезбеђења услова за функционисање одређене државе, федерално уређење би могло бити погодан облик, који би свим ентитетима обезбедио исте услове. Федерализам у савременом свету представља облик државног уређења сложених вишенационалних заједница у којим се обезбеђује заступљеност и утицај свих структура у доношењу одлука и функционисању институција власти. Заступљеност, подела надлежности, решавање спорова око поделе надлежности, механизми заштите само су неки елементи инкорпорирани у вишенационалним федералистичким уређењима. Изостанак једног од ових елемената не значи да је он „непотребна карика“, него да држава још увек није достигла висок степен федералног развоја. Федерализам стално еволуира па га треба стално надограђивати јер су константне вредности и принципи на којима почива, пре свега демократије, једнакост, толеранција, партнерство и аутономија, те поштовања утврђених процедура основа заједничког живота. Покушаји заобилажења Уставом прописаних процедура, као и установљене сарадње између свих нивоа власти,

¹⁵⁹⁸ Azem Kožar, *Arhivska delatnost i tranzicija društva, Stradanje arhivske građe Bosne i Hercegovine u ratu (1992-1995)*, u: „Arhivistika u teoriji i praksi“ 3, Tuzla, 2005, 124. Јосип Колановић, *Croatian archival heritage in archival treaties – principles and practice*, *Aktuelnrite zadači na arhivite vo vremeto na tranzicijata*, Ohrid, 1996, 85-87.

не подрива само основе федералистичког него и сваког другог демократског друштва, а у подељеним вишенационалним друштвима они јачају страх од мајоризације.¹⁵⁹⁹

Распад државе (дисолуција) означава распад или поделу државе на две или више нових држава. Идентитет државе претходнице се губи и настају нови идентитети држава наследница, које преузимају обавезе и права претходнице. Сукцесија држава у међународном праву означава замену једне државе другом, у погледу одговорности за међународне односе неког подручја.¹⁶⁰⁰ Последице преузимања права и обавеза државе претходнице у корист нове државе су, пре свега, оснивање или проширење власти, односно успостављање суверености нове државе, која је дотад припадала некој другој, претходној држави.¹⁶⁰¹ Сукцесија може бити делимична (када претходница и наследница задржавају свој идентитет) или настаје држава наследница. Идентитет једне државе према усвојеним критеријумима идентификује се државним подручјем, становништвом и унутарњим уређењем. Сваки пут када се мења идентитет одређене државе морају се путем сукцесије одредити уговорене обавезе, статус грађана и њихова права. Стога је подручје сукцесије држава једно од најбитнијих питање за промене у државном подручју.¹⁶⁰²

С обзиром на различите аспекте процеса сукцесије, а због значаја питања на међународном и унутрашњем нивоу, Комисија за међународно право при Уједињеним нацијама је још 1949. године започела рад на систематизацији постојећих правила и формулисању нових принципа о сукцесији држава.¹⁶⁰³ Тим поводом је Комисија 1962. године оформила Поткомитет за питања сукцесије чији је искључиви задатак био да разграничи материју сукцесије. Током 1963. године Поткомитет је сачинио детаљан аналитички преглед даљег рада Комисије.¹⁶⁰⁴

¹⁵⁹⁹ Без обзира на бројне критике на рачун федералистичког уређења, које се најчешће свде на аргументе да је држава са таквим уређењем неефикасна, слаба и скупа, питање које се намеће само по себи јесте: шта је алтернатива? У вишенационалним државама, нарочито у дубоко подељеним, алтернативе које се називају су најчешће мирно раздруживање или сукобљавање. Прво решење највише не одговара интересима управо оних који заговарају већу унитаризацију и централизацију, те би по логици ствари они требало да буду највећи заштитници федералистичког уређења.

¹⁶⁰⁰ М.Милутиновић З. Калинић, С. Радуљ, *Сецесија – израз права народа на самоопредељење*, у: SVAROG, бр. 9, Београд, 2014, 23.

¹⁶⁰¹ *Pravni leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2006.

¹⁶⁰² М.Милутиновић З. Калинић, С. Радуљ, *нав. рад*, 23.

¹⁶⁰³ „Documentation officiels de l'Assemblée generale“, quatrieme session, Supplement n°10, A/925, 1949, p. 3. Duško Dimitrijević, *Sukcesija članstva u Ujedinjenim nacijama – slučaj SFRJ*, Bibliid 0025-8555,59 (2007) Vol. LIX, br. 1, 72.

¹⁶⁰⁴ *Annuaire Commission de Droit International*, 1963. vol. II, pp. 231-235. Duško Dimitrijević, *нав. рад*, 72. Milan Bartoš, *Rad Potkomiteta Komisije OUN za međunarodno pravo na kodifikaciji pravila o sukcesiji država i vlada*, u: „Međunarodni problem“, br. 1 /1963, Beograd, 1963, 167-169. Према плану Поткомитета материју сукцесије требало је поделити на три области: сукцесију у области наслеђивања уговора, сукцесију у

На подручју југоисточне Европе, проблематика идентитета, континуитета и сукцесије државе као субјекта права је увек представљала актуелно питање међународног али и домицилног права. Када је реч конкретно о Југославији, оспоравање континуитета модерне српске државности постављало се можда и сувише често. Оснивање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918. године и њен однос са предратном Краљевином Србијом,¹⁶⁰⁵ долазак комуниста на власт и њихова тежња да „*damnatio memoriae*“ прекрије све што није имало везе са њима“, уз истовремено признавање и одржавање међународно правног континуитета Федеративне Народне Републике Југославије са Краљевином Југославијом,¹⁶⁰⁶ нестанак Социјалистичке Федеративне Републике Југославије у грађанском рату и неуспели покушај консолидације преосталог дела земље кроз његову реорганизацију у виду Савезне Републике Југославије,¹⁶⁰⁷ пријем у чланство ОУН,¹⁶⁰⁸ осамостаљење Црне Горе и Република Србија која наставља међународно правни субјективитет државне заједнице Србије и Црне Горе,¹⁶⁰⁹ представљају кључне догађаје када је реч о међународно правним аспектима државног (дис)континуитета.¹⁶¹⁰

Процес распада СФРЈ трајао је од 1991. до 1992. године. СФРЈ је заменило пет држава следбеница.¹⁶¹¹ Питање сукцесије као процеса наслеђивања права и обавеза претходне државе на чијој је територији настало више држава,¹⁶¹² у случају некадашње Социјалистичке Федеративне Републике Југославије постало је актуелно деведесетих година прошлог века. Арбитражна *Бадинтерова* комисија, која је формирана на Мировној конференцији УН о бившој Југославији у Бриселу, требало је да је понуди решења свих правних питања везаних за догађаје на подручју тадашње СФРЈ. Након

области наслеђивања права и обавеза из извора другачијих од уговора и сукцесију у области наслеђивања чланства у међународним организацијама.

¹⁶⁰⁵ Видети: *Уговор о миру са Аустријом (Сен-Жерменски споразум), Уговор о миру између савезничких и удружених сила и Немачке (Версајски уговор) од 28. јуна 1919. године*, Службене новине КСХС, бр. 119а/1920 и 224-XXX/1922.

¹⁶⁰⁶ *Споразум Националног комитета ослобођења Југославије и Краљевске југословенске владе од 1. новембра 1944.* (Београдски споразум Тито–Шубашић, Службени лист ДФЈ, бр.

¹⁶⁰⁷ *Устав Савезне Републике Југославије*, Службени лист СРЈ, бр. 1/1992, 34/1992 и 29/2000.

¹⁶⁰⁸ Резолуција А/RES/55/12 Генералне скупштине ОУН о пријему СРЈ у чланство УН од 1. новембра 2000. године.

¹⁶⁰⁹ *Уставна повеља Државне заједнице Србија и Црна Гора*, Службени лист СЦГ, бр. 1/2003 и 26/2005.

¹⁶¹⁰ Džon Dagard, Devid Raič, *Uloga priznavanja u zakonu i praksi secesija*, Institut za međunarodno pravo, Ženeva, 2005, 97.

¹⁶¹¹ Мишљење број 11 Арбитражне комисије Међународне конференције о бившој Југославији – *Бадинтерова комисија*, Сл. гл. РС, бр.20/2012. Датуми сукцесије били су 8. октобар 1992. године у односу на Хрватску и Словенију, 17. новембар 1991. године у односу на Бившу Југословенску Републику Македонију, 6. март 1992. године у односу на Босну и Херцеговину и 27. април 1992. године у односу на Савезну Републику Југославију (Република Србија и Република Црна Гора).

¹⁶¹² Šaban Zahirović, Dušan Vržina, *Informacija o sukcesiji arhiva Aneks „D“ Sporazuma o sukcesiji Ex Jugoslavije*, u: „Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine“ XLII/2012, Sarajevo, 2012,13.

анализе ситуације, 29. новембра 1991. године, ова је Комисија дошла до закључка да је „Социјалистичка Федеративна Република Југославија у процесу распада.“ У свом Мишљењу бр. 8. Комисија је убрзо утврдила да је „процес распада СФРЈ...сада довршен и да СФРЈ више не постоји“. У Мишљењу број 10. од 4. јула 1992. године иста је комисија утврдила да СР Југославија „јесте нова држава, која се не може сматрати јединим наследником СФРЈ, те да, с обзиром да између држава наследница не постоји споразум о сукцесији права и обавеза СФРЈ, треба применити општа начела међународног права која се односе на сукцесију државе у погледу међународних уговора, имовине, архива и дугова“. Даље је, у Мишљењу број 11, Арбитражна комисија утврдила датуме сукцесије држава за сваку од пет држава наследница бивше СФРЈ, при чему је наведено да уколико се земље наследнице другачије не договоре, утврђени датуми (током 1991. и 1992. године) представљају тренутак од када државна имовина, архиви, дугови и остала права бивше СФРЈ прелазе на поједину државу наследницу.¹⁶¹³

С обзиром на све речено, над имовином, правима, обавезама, међународним уговорима и архивом некадашње СФРЈ требало је спровести „деобни поступак“. Као резултат скоро десетогодишњих преговора између држава следбеница некадашње СФРЈ, *Споразум о питањима сукцесије* је потписан 29. јуна 2001. године, а ступио на снагу 2. јуна 2004. године, након његове ратификације од стране свих држава сукцесора.¹⁶¹⁴ Правне наследнице СФРЈ, односно равноправне државе сукцесори, према Споразуму, биле су некадашње федералне јединице, а сада „пет суверених равноправних држава сукцесора“: Република Хрватска, Република Словенија, Република Хрватска, Босна и Херцеговина и Савезна Република Југославија, коју су чиниле Србија и Црна Гора.¹⁶¹⁵

Споразум садржи основни текст, у коме су државе наследнице дефинисале основне принципе којима су „на бази консензуса“ и спремности на међусобну сарадњу, утврдиле и уредиле односе који подразумевају „праведну расподелу права, обавеза, активе и пасиве бивше СФРЈ“. С тим у вези, јасно је било предвиђено да свака држава сукцесор преузима на себе обавезу да у сваком тренутку предузме неопходне мере да се спречи губитак, оштећење или уништење државних архива, државне имовине и

¹⁶¹³ *Mirovna konferencija o Jugoslaviji I, ILM 31 (1992), 1494 – 7. Šaban Zahirović, Dušan Vržina, nav.pad, 2012,13. Савет безбедности УН је донео исти закључак у Резолуцији 777 из 1992. године. Andreja Metelko - Zgombic, Sukcesije država od 1918. do danas na području Republike Hrvatske i njihov utjecaj na državljanstvo fizičkih osoba, u: „Zbornik pravnog fakulteta Rijeke“ (1991), vol. 32, br. 2, Rijeka, 2011, 839-855.*

¹⁶¹⁴ *Одлука Европског суда за људска права бр. 10968/04 – Кеџман против Србије*, Сл. гласника РС, бр. 20/2013.

¹⁶¹⁵ *Закон о потврђивању Споразума о питањима сукцесије* објављен је у Службеном листу СРЈ – Међународни уговори, бр. 6/2002.

средстава СФРЈ за које су „у складу са одредбама Споразума заинтересоване једна или више држава сукцесора“. Уочили смо, као примарни, критеријум постојања „интереса“, држава сукцесора, што ће бити предмет струковног разматрања Анекса „Д“ Споразума о сукцесији, који је регулисао питање правног наслеђа архивске грађе.¹⁶¹⁶

Споразум о сукцесији садржи седам прилога односно Анекса, од којих су за предмет нашег рада, од значаја у целини Анекс „Д“, и делимично Анекс „А“, који се односи на сукцесију непокретне и покретне имовине и Анекс „Б“, који се односи на сукцесију дипломатске и конзуларне имовине. У Анексу „А“ је предвиђено да „покретна материјална имовина СФРЈ, која се налазила на територији СФРЈ“ прелази на државу сукцесора „на чијој се територији та имовина налазила у тренутку када је та држава прогласила независност“. Изузетак од ове одредбе је предвиђен за покретну материјалну имовину од велике важности значаја за културну баштину једне од држава наследница, уколико потиче са територије те државе. Поред осталог, у ту покретну имовину сврстана су „уметничка дела, рукописи, књиге, научне збирке и важне збирке књига, архива и остале предмете од уметничког, историјског или археолошког интереса за одређену државу. За такву имовину, дакле и за архивску грађу, је Споразумом предвиђено само да буде идентификована од стране заинтересоване државе сукцесора у „најкраћем могућем року, али не касније од 2 године, од дана ступања Споразума на снагу“. У овом Анексу Споразума није предвиђено шта се дешава са таквом покретном имовином некадашње савезне државе.¹⁶¹⁷

Под архивском грађом бивше СФРЈ у смислу *Споразума* подразумевају се сва документа, без обзира на датум, врсту и место где су смештени, које је направила или примила бивша СФРЈ, што обухвата и све државне структуре почев од 1. децембра 1918. године, па све до 30. јула 1991. године. Истоветни критеријум је предвиђен и за републичку и другу архиву. Документа укључују филмове, аудио и видео касете и остале записе, све врсте компјутерских записа, и све друге материјале који представљају културну баштину. Измештена архива у складу са међународним принципима порекла, припада држави наследници у којој се налазила пре измештања. Архива се има вратити

¹⁶¹⁶ Исто. Правни основ за израду Споразума о сукцесији, у смислу међународног права, представљала је Бечка конвенција о сукцесији државе у односу на уговоре, из 1978. године, коју је СФРЈ ратификовала 1980. године. Закон о ратификацији Бечке конвенције о сукцесији државе у односу на уговоре, објављен у Службеном листу СФРЈ – Међународни уговори бр. 1/80, од 01. фебруара 1980. године.

¹⁶¹⁷ Закон о потврђивању Споразума о питањима сукцесије, Сл. лист СРЈ - Међународни уговори, бр.6/22. Анекс „Б“ Анекс „Б“ Споразума који се односи на дипломатску и конзуларну имовину СФРЈ, предвиђа да покретна државна имовина СФРЈ која представља саставни део дипломатске и конзуларне имовине прелази на државу сукцесора која „уђе у посед“ те имовине. Ако је реч о таквој покретној имовини која је од великог значаја за културну баштину једне од државе сукцесора, она ће припасти тој држави.

на њену праву локацију у што краћем времену од стране државе у чијем се поседу тренутно налази. У складу са принципом функционалне релевантности, део државне архиве бивше СФРЈ неопходан за управљање територијом једне или више држава припада тим државама, зависно од тога се архива стварно налази. Споразум даље гарантује слободан приступ архиви бивше СФРЈ, као и архивама некадашњих република. Тренутни власник оригиналне грађе било које архиве коју треба пребацити у складу са Споразумом може да направи копије исте. Трошкови копирања су предмет посебних споразума, с тим да трошкове превоза сноси нови прималац. У односу на сукцесију држава у области државних архива у зависности од модалитета сукцесије држава у основи се примењује критеријуми који треба да буде такав да архиви прате судбину територије. Ипак овај принцип је подложен промени у зависности од воље страна уговорница.¹⁶¹⁸

Анексом „Д“ Споразума о сукцесији регулисано је питање архиве. Дефинише се шта се подразумева под архивом те наглашава да под архивом треба подразумевати сва документа без обзира на време њиховог настанка или врсту и без обзира где је смештена као и то да се архивска грађа односи на СФРЈ, почев од 1. децембра 1918. године било да се налази у архиву СФРЈ или код државе наследница. Надаље Анексом „Д“ Споразума се утврђује да архива представља јединствену целину без обзира где се тренутно налази. Наведено је у истом да ће се „део државног архива СФРЈ која се непосредно односи на територије једне или више држава, а која се састоји од међународних уговора везаних за једну од држава наследница или за установе које имају седиште у више држава, предати тим државама, без обзира где је архива тренутно смештена“. Такође, Анексом „Д“ Споразума предвиђено је да државе наследнице „закључе уговор у року од 6 месеци након ступања на снагу Споразума о сукцесији, на основу кога ће имати свака од држава наследница право да приступи архивској грађи уколико се иста задржава као заједничко наслеђе или пак извршити међусобну размену архивске грађе“. Приликом поступања, државе чланице су обавезане да у обзир узму све

¹⁶¹⁸ Дејан Укропина, *Сукцесија државе у области државних архива*, у: „Гласник адвокатске коморе Војводине“, год. 69, књига 57, бр. 5, Нови Сад, 1996, 185. Државни архив као значајно наслеђе новонасталих држава преноси се на нове државе, по правилу без накнаде. Код уређивања односа у погледу државног архива примењује се клаузула којом се датум преузимања архива везује за датум сукцесије. То истовремено значи да практично архиви не морају бити и физички преузети и пренети, али се сматра да претходно утврђени датум представља дан када сукцесор постаје власник архиве. Држава наследница код које се затекне државни архив дужна је без икакве накнаде, изузев нужних трошкова копирања докумената пренети тај архив држави наследници која има интерес за тим. Прелазак државних архива повлачи за собом гашење права државе претходнице, а рађање права државе сукцесора над државним архивима. Пренос се, по правилу, обавља без накнаде, а као датум преласка узима се датум сукцесије, уколико није другачије договорено.

релевантне околности, те да уваже „начело целовитости архивских фондова државног архива СФРЈ“. То по *Споразуму* не искључује целовитост архивских фондова без обзира где би се архивска грађа чувала.¹⁶¹⁹

Деоба архивске грађе односно деоба заједничке историје, како је то истицано од стране представника бивших република СФРЈ, сада новостворених држава, било би „растакање историје једне државе која је постојала преко 70 година“. Чињеница је да је архивска грађа федерације културна и историјска баштина југословенске државе од 1918. године до стварања Савезне Републике Југославије, а тиме и бивших чланица те федерације. Разумљиво је из тих разлога да сви имају подједнака права на увид и коришћење те архивске грађе. Дугогодишње вођење преговора с радним групама бивших република СФРЈ, а сада новостворених држава, под руководством до сада неколико медијатора, омогућили су архивским експертима Савезне Републике Југославије да консултују бројну страну и домаћу литературу, домаће и стране законске прописе, светску и нашу архивистичку теорију и праксу, већи број конвенција, резолуција, декларација и препорука, ставова МАС-а, највеће и најстручније међународне архивске асоцијације, где је Архив Југославије члан А категорије од његовог оснивања до данас.¹⁶²⁰

Делегације новостворених држава залагале су се за разрешење питања сукцесије архивске грађе југословенске државе на бази *Бечке конвенције* из 1983. године.¹⁶²¹ Архивска служба Југославије бранила је становиште да се сукцесија архивске грађе не може решити по одредбама Бечке конвенције, која је неприхватљива због више разлога: наведена Конвенција је међународно-правно неважећи акт, сама чињеница да она није примењена ни у једном случају спорних архивских потраживања, јасан је доказ да су принципи изложени у њој у потпуној супротности с принципима архивистичке струке и најзад, њена је концепција, заснована на физичкој деоби архивских фондова, непозната у архивистици као научној дисциплини. Поводом доношења *Бечке Конвенције* Међународни архивски савет, на део који се односи на архиве, дао стручно мишљење, односно критичке примедбе које су довеле у питање примену тог дела, а најновије

¹⁶¹⁹ Државе наследнице у члану 9 дефинишу да приватна архивска грађа не подлеже одредбама овог анекса, али се у односу на исту утврђује да се има вратити тамо где је настала или њиховим власницима и то без икакве накнаде и услова.

¹⁶²⁰ Jovan P. Popović, *Arhivska građa Arhiva Jugoslavije – predmet arhivskih sporova i njeno korišćenje*, у: „Arhivski vjesnik“ god 42 (1999), Zagreb, 1999, 231-242.

¹⁶²¹ Више о Бечкој конвенцији: Милена Ђорђевић, *Конвенција УН о уговорима о међународној продаји робе у српском праву и пракси – искуства и перспективе*, у: „Анали Правног факултета у Београду“, година LX,2/ 2012, Београд, 2012, 256-275.

гlediште међународне архивске асоцијације (МАС 1995) по питању искуства *Бечке конвенције* наводи „да је она потпуно бескорисна, пошто је донета без консензуса међу државама, а по цену бескорисних политичких дебата и без обзира у којој мери су применљива предложена решења“. Из наведених разлога, код сукцесије „државне архиве“, па и када се ради о архивској грађи СФРЈ, треба изоставити Бечку конвенцију као основ за решење овог питања и унети текст базиран на стручним принципима међународне архивистичке теорије и праксе и досадашњих искустава у решавању архивских спорова међу државама. Питање „Државних архива СФРЈ“ је исправно једино сагледати и решавати на бази опште прихваћених стручних принципа који важе у међународној архивистичкој теорији и пракси, као и на бази досадашњих међународних искустава у решавању питања архива за које је заинтересовано више држава.¹⁶²²

У прилог нашем промишљању сукцесије архивске грађе социјалистичке Југославије, додајмо и став историчара. Ђорђе Станковић је поставио питање: шта би се догодило и да ли било могуће замислити случај распада Европске уније, са деобним билансом који би подржавао обавезну поделу оригиналне архивске имовине Европске уније као творца? Примењено на случају СФРЈ, где је предвиђена и обавезна подела архивске имовине која се налази у савезним архивским установама у Београду, неминовно би за будуће „генерације историчара, једном за свагда било онемогућено да до краја сазнају целовитост историје Југославије која је трајала седам деценија“ и довело до „брисања свих трагова наслеђа Југославије“. За потомство би то такође било „катастрофално, јер би из памћења било избрисано колективно сећање на Југославију у оним облицима како је историјски постојала, трајно онемогућавање будућим генерацијама да осмишљавају југословенски простор према својим интересима“. По Станковићу даље „сила произашла из дехуманизованог света парцијалних и себичних интереса намеће решење које се промовише као незаустављиви прогрес новог европског духа“. При томе се паралелно могу посматрати примери Немачке, Аустроугарске односно Аустрије, чија је архива после завршених ратова, у којима су биле поражене стране, заиста била измештена у САД или СССР, али „никоме није падало на памет да уништава њихове архиве, па су после преснимавања уредно враћене“. Најзад, Станковић закључује да „никоме на овим просторима не пада на памет да тражи такву билансну деобу пропалог Османлијског царства, као и пропале вишенационалне аустроугарске, такође колонијалне архиве се налазе уредно сложене и компјутеризоване у Лондону,

¹⁶²² Jovan P. Popović, *Arhivska građa Arhiva Jugoslavije – predmet arhivskih sporova i njeno korišćenje*, 231-242.

Паризу, Бриселу, Мадриду“.¹⁶²³ Стога, архивисти аргументовано одговоре на ово питање проналазе у архивистичким принципима јединства и целовитости оригиналног архивског фонда југословенске државе, захтевајући принципијелно истоветан приступ у решавању оваквих дилема, без обзира на моћ или немоћ, утицај или углед, начину и времену престанка државе о чијој је архивској баштини у конкретном случају ради.

7.6. Реституција архивске грађе југословенске државе

Сабирање архивске грађе југословенских народа, органа власти и других чинилаца историје на овим поднебљима, повезано је било (што је и данас случај) са разним потешкоћама. О онима који се тичу страдања архивске грађе органа југословенске државе услед неадекватног смештаја код стваралаца, нестручног рада или немара, или још више услед ратних похара, страдања и умирања народа и његових „бележака“, архивска струка се на више нивоа у земљи одређивала, захтевајући промену државне и друштвене свести о значају архивалија и потреби њене правовремене и стручне заштите. И поред свих напора, мање или више интензивних у различитим развојним периодима, али са узлазном константом од 1945. до 1991. године, југословенски архивски фонд је до данас остао некомплетан, а грађа значајних институција је сачувана фрагментарно.

Уговори о миру којима је завршен Први светски рат, садржали су и „архивска питања“ као област решавања. Конференција наследница Аустроугарске државе, одржана у Риму 1921. и 1922. године, је резултирала посебном Конвенцијом по којој је требало да се оживотворе односне одредбе *Сен-Жерменског мировног споразума* (1919) и *Тријанонског мировног споразума* (1920).¹⁶²⁴ Посебна комисија је израдила текст Конвенције којом су уређени односи између Аустрије, Чехословачке, Италије, Пољске, Краљевине СХС, Румуније и Угарске о питањима архива, донета је 6. априла 1922. године у Риму. *Римска конвенција* је постала темељ решавања архивског питања у свим његовим деловима. Римска конвенција је представљала основ за решавање „међународног архивског питања у свим смеровима, као и свако друго питање“ по мировним споразумима. Њоме је био зајемчен слободан приступ архивама, регистратурама и осталим местима у којима су похрањена акта ради проучавања писане грађе, од стране представника држава потписница, уз поштовање принципа

¹⁶²³ Ђорђе Станковић, *Изазов нове историје*, 2, Београд, 1994, 247.

¹⁶²⁴ Бранко Петрановић, *Историја Југославије, 1918-1988*, књига 1, Београд, 1988, 3-30.

реципроцитета. Посебно је важан био одељак којим је предвиђен поступак повраћаја и примопредаје архивског материјала између заинтересованих држава потписница, као и решавање спорова која би по овом основу могла настати између држава потписница Конвенције.¹⁶²⁵

Позиција Југословенске делегацију решавању архивског питања на Римској конференцији, није била повољна, или бар једнака статусу других земаља учесница. Једно о важних и спорних питања је третирао принцип провенијенције, које је према заједничком договору влада Републике Аустрије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1920. године, било решено у корист Аустрије, што на пример није био случај у билатералним уговорима које је Аустрија закључила са другим европским државама.¹⁶²⁶ На основу одредаба *Уговора о миру* и *Римске конвенције*, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и Република Аустрија су 20. јуна 1923. године потписале су међусобни *Архивски споразум*, којим су се обавезале на извршење односних одредби *Сен-Жерменског уговора*. У вези припадности архива и других културних добара, одредбе *Архивског споразума* су у великој мери биле идентичне одредбама које је Аустрија закључила са другим наследним државама. Оне нису биле неповољне за Аустрију и подразумевале су њену обавезу да изручи културна добра која су се на аустријског територији нашле као „последница доминације старе монархије над југословенским покрајинама“. У погледу припадности архива је био подржан принцип провенијенције, за који се залагала управо Аустрија, чиме се обавезала за повраћај углавном само архива које су као архивске целине настале на територији југословенске државе, а по разним основама касније доспеле на подручје Аустрије.¹⁶²⁷

¹⁶²⁵ Josip Nagy, *Rimska konvencija o arhivima g. 1922*, u: „Arhivist“ godina I, sveska 2, Beograd, 1951, 12-18. С обзиром на разне дилеме које су у међународним оквирима постојала по питању архива и њиховог повраћаја, дух Римске конвенције је представљао „фиксирање општих начела, али свакако изричито архивских, која су могла помоћи за што лакше и што скорије спровођење одредаба мировних уговора о архивима и те саме одредбе поближе интерпретирати“.

¹⁶²⁶ Исто. Пример спорних архива односио се на Архиву некадашње Дубровачке Републике, чија је документација „мађухинским поступком“ од стране Аустрије, добрим делом била изнета из Дубровника. У појединим државним зградама архивска документа су била расута, чувана на различитим местима, без утврђеног поретка, што је до низа штетних последица: „серије списа често биле искидане, сами списи се нашли на месту на коме не припадају, састављен је непотпуни инвентар, фонд разједињен...“.

¹⁶²⁷ Исто. Уговорна обавеза се ограничавала скоро само на архиве, тако да је Аустрији признато право да у својим архивима, на пример, сачува резултате археолошких ископавања на територији Југославије и у својим библиотекама обавезне примерке књига и периодичних публикација које су се нашле на југословенској територији старе монархије. Аустрији је, по истом принципу порекла, било признато право да сачува архиве својих централних, покрајинских и других канцеларија, настале на њеној територији иако су се односили на југословенске територије, са изузетком неких архивских подцелина (серија докумената), које су имале значај за администрацију југословенске наследне државе.

Аустрија је своју обавезе ове врсте испунила према другим државама наследницама после распада Аустроугарског царства, међутим *Архивски споразум* са Југославијом није у целини реализован. Аустрија је део архивског материјала вратила Југославији у периоду између 1918. и 1923. године, односно практично до закључења *Архивског споразума*. Условно речено, избегавање аустријске владе да изврши повраћај архивске грађе са југословенске територије у целини, манифестовано је и тако што је, примера ради, Аустрија предала/вратила Мађарској држави одређене архивалије за које се Архивским споразумом обавезала да ће их вратити Југославији, тако да су ти архивски списи тек касније посредно били преузети од Мађарске. Југославија је истовремено вршила преговоре са Мађарском око узајамне размене судских аката, али и посредством других билатералних уговора покушавала да реши статус и повраћај архивске баштине која се односила на поједине регионе у оквиру њене државне територије. Њима су решаване архивалије са подручја Ријеке, као и територија које су међународним уговором припале Италији (Трст) или акта настала на подручју Венеције. Политика италијанских државних власти у питањима реституције архивалија из Аустрије је такође доводила до „опасне“ угрожености архивског фондуса истарских архива. Власти некадашње Аустроугарске монархије су одвукле у дворске збирке и друге установе у Бечу значајна културна добра из установа и збирки Венеције и Италије. У континуираном „прегањању“ Италије и Аустрије после Првог светског рата, по питању права власништва над архивском грађом старијег порекла која је настајала у пограничним приморским градовима, највећу штету је трпела управо сама архивска грађе непосредно, а посредно и сви реституциони захтеви Краљевине Југославије поднети за повраћај архивске грађе на основу споразума из 1923. године, не само за ово подручје већ и за све друге крајеве из којих је грађа однета.¹⁶²⁸

Даље, Конзуларно одељење Министарства иностраних дела Краљевине Југославије је средином 1933. године обавестило Министарство правде да је Конвенција о размени архива са Краљевином Румунијом „примљена у Скупштини и Сенату и да скоро предстоји размена ратификационих инструмената“. Обе уговорне стране су се

¹⁶²⁸ Bernard Stulli, *Pregled povijesnog razvitka zaštite arhivalija na područjima historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci*, u: „*Arhivistika i arhivska služba, Studije i prilozi*“, Zagreb, 1997, 48-49. Није се могла извршити потпуно одговарајућа реституција најпре из разлога што се није ни знало шта је све однесено, због непостојања одговарајућих евиденција које би требало да постоје о грађи још у годинама пре њеног страдања. У реституционим захтевима Италије према Аустрији после Мировног споразума 1918. године, није се видно налазило и архивско благо са подручја која су припала новообразованој држави Југославији, на пример, значајне архивске скупине са подручја Истре, често од фундаменталне важности за историју и културу овог поднебља.

обавезале да у року од 5 месеци по ратификовању поменуте, закључе и *Конвенцију о архивама или другим списима који имају важност за народну историју*. Стога је Министарство иностраних послова тражило од Министарства правде да се „приступи прикупљању материјала потребног за закључивање Конвенције, те да се определи представник као члана државне комисије“ која ће овим поводом бити образована у Министарству иностраних послова.¹⁶²⁹ Међутим, преговори вођени на основу појединачних међународних уговора су углавном довели до тога да „записнички буду углављена бројна питања, која су тражила своја решења“. Последично, међународни статус повраћаја архивске грађе југословенске провенијенције успостављен после Првог светског рата, осликавала су се не само декларативно већ и стварно, и у периоду после завршетка Другог светског рата. Коначна су решења, и поред свих дипломатских преговора, у целини до данас остала недоречена или тек фрагментарно реализована.¹⁶³⁰

Овај суштински проблем заштите архивалија југословенске државе и народа су архивски посленици јасно уочили још у међуратном периоду и од самог почетка износили своја мишљења, предлоге, иницијативе којима би поспешили и рационализовали повраћај архивске грађе југословенског порекла у југословенске архиве. У својим текстовима, они су предочавали тумачења *Архивског споразума* од стране архивиста бечког Државног архива, наводећи као проблем чињеницу да је директор Бечког архива Лудвиг Битнер, према сопственим изјавама „спречавао извршење тога уговора, а затим за време Другог светског рата, организовао пљачкање архива у окупираној Југославији и њихово одношење у Аустрију“.¹⁶³¹

Када је у питању судбина архивске грађе и других културних добара државног порекла у условима оружаних сукоба, Други светски рат слови за „мрачан период“ много више него што се то може рећи за претходни међународни ратни сукоб. Културни објекти, грађевине и установе су били опљачкани и уништавани до крајњих граница, посебно од стране немачког окупационог режима. Међународно право није имало ефекта, у било ком погледу, у спречавању девастације уметничких галерија, цркава,

¹⁶²⁹ АЈ-63-114-52: Акт Министарства иностраних послова КЈ, бр. 5841 од 22. јуна 1933. Исти захтев је био упућен Министарству просвете, академији наука, универзитету, народној библиотеци, али не иједном од тада постојећих државних архива у земљи.

¹⁶³⁰ Josip Nagy, *Rimska konvencija o arhivima g.* 1922, 12-18.

¹⁶³¹ *Отворено писмо о неиспуњеном Архивском споразуму између Југославије и Аустрије*, које су саставили чланови заједничких удружења архивиста и историчара Југославије и упутили 1973. године дипломатским путем Републици Аустрије, објављено у: „Архивист“ XXIII, 1-2, 1973, 6-8.

галерија, музеја и архива окупиране Европе.¹⁶³² У Немачкој је била формирана специјална организација под управом Алфреда Роземберга, у циљу систематске заплене културног блага окупираних европских територија и њихово пребацивање у Немачку. Организација названа *Einatzstaab Rosenberg*, брижљиво је фотографисала и евидентирала заплењена културна добра. Количине су биле огромне: службена записничка акта су показала да је Немачка запленила најмање 21.903 уметничких дела само из западне Европе. Понашање Немачке на источном фронту је било још и драстичније, а управо је поменути Розенберг био именован за вођу администрације источних територија.¹⁶³³

Стање на територији југословенске окупиране државе није било боље, напротив, страдања материјалних, људских и културних богатстава била су судбински алармантна по опстанак народа који су живели на овим просторима. У ратним годинама су услед пресељења, бомбардовања (1941,1944), систематског отуђивања докумената и њиховог одношења у Беч, знатно били оштећени фондови Државног архива Србије, који је тада чувао око 30.000.000 докумената. Слична судбина је задесила и Архив Српске академије наука. Грађа Државног архива у Војводини, основаног 1926. године, у току рата је „потпуно развучена, а огромне количине грађе су уништене“. По неким подацима, само из Војводине је у немачке и аустријске архиве однето око 17 вагона грађе. Темељним и систематским радом немачких војних јединица специјализованих за проналажење, прикупљање, пребирање архивалија и делатношћу стручних тимова и архивских експерата, поред Београда и Новог Сада, биле су опустошене су архиве у Сремским Карловцима, Загребу, Скопљу, Шибенику, Трогиру, Љубљани, Котору, Цетињу, Нишу, Дубровнику, на Корчули.

Италија је имала реституционе захтеве према Аустрији после мировног споразума 1918. године, али се у њима није видно налазило и архивско благо са подручја која су припала новообразованој држави Југославији, што значи да од Аустрије нису на пример тражене значајне истарске архивске скупине, често од фундаменталне важности за историју и културу овог поднебља. У континуираном „прегањању“ Италије и Аустрије после првог касније и Другог светског рата по питању права власништва над

¹⁶³² Milan Tesla, *Međunarodnopravna zaštita kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba i okupacije*, u: „Strani pravni život“, 2016, br. 2, Београд, 2016, 222. D. Fleck, *The handbook of humanitarian law in armed conflicts*, Oxford University Press, New York 2003, 433.

¹⁶³³ Milan Tesla, *нав. рад*, 222. У Совјетском Савезу је уништено 427 музеја, 1670 православних цркава, 237 римокатоличких цркава, 67 капела и 532 синагоге. Само из Украјине је нестало 4 милиона уметничких дела, а културно благо је из ове земље превезено у Немачку помоћу 40 железничких вагона.

архивском грађом старијег порекла која је настајала у пограничним приморским градовима државама и до 1918. године, највећу штету је трпела управо сама архивска грађе непосредног, посредно и сви реституциони захтеви Краљевине Југославије поднети за повраћај архивске грађе на основу споразума 1923. године, не само за ово подручје већ и за све друге крајеве из којих је грађа однета. Bernard Stulli је говорио о неприродним државним границама које су повучене у приморским крајевима после Првог светског рата, уз друге проблеме, знатно је повећавало и угроженост укупног архивског фондуса на овим подручја, па и додатне тешке губитке архивалија.¹⁶³⁴

О штети на архивској грађи Државна архива у Београду је доставила Земаљској комисији за ратну штету при Председништву Владе Србије, извештај бр. 113 од 18. јула 1945. године, који је примљен у Комисији под бр. 433. Од истог дана, наводе се да је из Државне архиве, помоћу немачких војника, опљачкао и однео на дан 3. Децембра 1941. године ондашњи капетан у немачком Управном штабу др Роберт Шванке. Кутију „са Уставом Милоша Обреновића од 1835. године“, која је „како је забележено у инвентару“ Државне архиве под бр. 125. имала за садржај „оригинални устав од 1835. године са актима о Милетиној буни“.¹⁶³⁵

Војислав М. Јовановић – Марамбо је пажљиво забележио шта је све однето из наших архива и у којој количини током Другог светског рата. Педантно је записао колико грађе је експедовано бечком Рајхсархиву током октобра и децембра 1943. године из архива Баната, Петроварадина и Земуна, а колико је те исте грађе 31. октобра 1947. враћено у Србију. Према аутентичним аустријским документима, који приближно одговарају и проценама наше Реституционе делегације, у Беч је приспело око 214 до 255 тона, или најмање 21 до 25 вагона архивског материјала. Од тог обиља, у Србију је враћено 106 сандука, што је само један вагон или тек десети део отетог.¹⁶³⁶

Крајем 1944. године је Повереништву за просвету НКОЈ-а стигао оверени препис записника састављеног 4. октобра 1941. године у Суботици, којим се сведочи о предаји, по наређењу мађарског Краљевског министарства просвете, књижнице и архиве Правног факултета у Суботици Печујском правном факултету Краљице Јелисавете. Преузимање архиве са инвентаром, је по наредби извршио др Порбиро Јозеф, путем примопредајном

¹⁶³⁴ Bernard Stulli, *Arhivistika i arhivska služba*, Studije i prilozi, Zagreb, 1997, priredio Josip Kolanović, članak Pregled povijesnog razvitka zaštite arhivalija na područjima historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci, 48-49.

¹⁶³⁵ АЈ-218-59-194: дел. бр. 425 од 24. јула 1945.

¹⁶³⁶ J. J. Марамбо, *нав. дело*, 110-115. Јовановићев извештај о пљачки српских архива за време нацистичке окупације појавио се први пут 1974. године (иако је написан још 1950) у „Зборнику за књижевност и језик“ Матице Српске, под насловом: „Југословенске архиве у Другом светском рату – Београд и Србија“.

записнику. Приликом свођења записника, тадашњи представник министарства просвете Југославије, Мартонфи Карољ, редовни професор универзитета у пензији је изразио признање и захвалност у име министра просвете, Балажу Пири Калману, надзорнику, који је од промене власти са великом љубављу и савесношћу свршавао ослове факултета“.¹⁶³⁷

Комисија за утврђивање ратне штете на културно-историјским предметима Министарства просвете ФФЈ је констатовала и о томе обавестила Председништво владе ДФЈ да је ратна штета на Државним архивама Краљевине Југославије (у Београду, Новом Саду, Скопају, Шибенику, Сплиту, Цетињу, Љубљани и сл.) у којима су уништена значајна архивска документа, у финансијском смислу, према параметрима из 1938.године, износила као ефективна вредност 109.237.575 динара односно 2.482.672 долара, и исто толико у смислу културне вредности. Поред тога су у разним државним установама у највише страдале библиотеке архиве, мапе, графикони, архиви при црквама. Библиотека, архива, уметничке слике, албуми, географске карте Министарства унутрашњих послова, архива Министарства шумарства, посебно архива Ђенералштаба при Министарству народне одбране, као и библиотека министарства. Ефективна вредност страдале архиве Ђенералштаба је била процењена на 1.000.000.000 динара, док је културна вредност била четири пута већа (4.000.000.000).¹⁶³⁸

Трагање за дипломатском архивом Краљевине Србије и Краљевине Југославије, показала су да је један њен део био уништен од југословенских власти априла 1941. године. Подаци показују да је у Немачку и Аустрију пренет 571 сандук (или око 12 вагона) и 92 фасцикле грађе дипломатске провенијенције. Претресом станова бивших министара, политичара, дипломата, научника, прикупљене су и отуђене приватне архиве. Треба напоменути да је део прикупљених архивалија одмах уништаван, део је остајао у текућој употреби окупаторских војних и цивилних власти, док је грађа за коју је процењено да „има трајну вредност“ одношена преваходно у Берлин и Беч.¹⁶³⁹ Архиве министарства иностраних послова некадашње Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе, као и Краљевине Југославије су биле „одвучене“ од стране окупатора, док је поверљива и строго поверљива архива између два светска рата спаљена. Део разнетих и

¹⁶³⁷ АЈ-313-10-33: Непознати аутор – Повереништво за просвету НКОЈ, у Суботици, 22. децембра 1944. године.

¹⁶³⁸ АЈ-313-10-33: Акт Комисије за утврђивање ратне штете на културно-историјским предметима Министарства просвете ФФЈ упућен Председништву Владе ДФЈ, Београд, 1945. година.

¹⁶³⁹ Ђ. Станковић, Љ. Димић, *Историографија под надзором*, 176-177. Део архиве Политичког одељење Министарства иностраних послова је претрпео знатну штету у ратним годинама (део је уништен, део однет у емиграцију, део „присвојен“ од појединаца).

по иностраним архивама „удомљених“ архивских списа насталих радом министарства и њихових органа, је био враћен 1948. године, један део 1957, док је значајан део према писању начелника Општег одељења ДСИП 1959. године, још увек налазио изван матичног архива и земље. Помоћу „реституисаних архива“, затим архива за које се веровало да ће накнадно бити реституисане од стране Аустрије, као и залагањем представништва СИП-а у иностранству, вршени су покушаји да се употпуне „архивски фондови“ секретаријата до насталих до 1941. године.¹⁶⁴⁰

Југословенска држава је и после Другог светског рата потраживала архивалије однете од стране аустријских власти још у Првом светском рату, заједно са онима која су прикупљана, заплењена и пренета у Аустрију и Немачку током Другог светског рата. Постала је актуелна реализације Архивског споразума из 1923. године, кроз питање „културне реституције“, односно повраћај културних добара која су за време окупације однета са територије Југославије у Аустрију.¹⁶⁴¹ И неколико других билатералних уговора закључених после Другог светског рата бавило се повраћајем културних добара извезених за време окупације. По мировном споразуму између Савезничких сила и Италије закљученом 1947. године, Италија је имала обавезу да врати културна добра Југославији и Етиопији. По *Конвенцији о решавању проблема насталих из рата и окупације*, усвојеној 1952. године, Немачка је била обавезна да оснује агенцију за истраживање, повратак и накнаду културних добара узетих са окупираних територија током рата.¹⁶⁴² О свему томе постоји веома значајна документација која се у оквиру архивских фондова непријатељских војски чува у Војном архиву Србије.¹⁶⁴³

Секретар Комитета за научне установе универзитет и велике школе Владе НРС, Родољуб Јемуовић, је својим актом од 30. маја 1949. године упутио Министарству за

¹⁶⁴⁰ АЈ-318- 135-179: Акт Општег одељења ДСИП-а упућен Секретаријату за просвету и културу, пов. бр. 32/16 од 3. фебруара 1959. године.

¹⁶⁴¹ Президијум Народне скупштине ФНРЈ је Указом од 16. јануара 1951. године издао Указ о укидању ратног стања са Савезном републиком Аустријом. Уз образложење да је од завршетка Другог светског рата протекло пет година и да више нема основа за одржавање ратног стања између ове две државе, Указом је предвиђено да се од његовог ступање на снагу, више неће примењивати правни прописи ФНРЈ који су проистекли из ратног стања са Аустријом или су били издати за случај рата ФНРЈ са неком страном силом. Овај пропис је представљао једнострану унутрашњу меру ФНРЈ и њиме се нису прејудицирала решења која буде садржавао уговор о успостављању независне и демократске Аустрије, нити се односило на питања која су пристекла из постојећих међународних уговора о послератној Немачкој. Видети: *Указ о укидању ратног стања са савезном републиком Аустријом*, објављен у Службеном листу ФНРЈ, бр. 4 од 17. јануара 1951.

¹⁶⁴² Milan Tesla, *nav. rad*, 223. J.M. Henckaerts, L.Doswald-Beck, *Обичајно међународно humanitarno pravo*, Tom I: Pravila, Cambridge University Press, Cambridge 2005, 139.

¹⁶⁴³ ВА, а.ф. *Немачка окупаторска војска, 1941-1945*. У грађи овог фонда на немачком језику налазе се пописи са подацима о врсти, количини, значају и стању очуваности архивске грађе коју су окупационевојне власти вредновале од значаја и сходно томе исту износиле из руиниране земље у архиве Немачке и Аустрије.

науку и културу ФНРЈ захтев да се заштити архивска грађа Министарства правде Краљевине Србије од 1898. до 1914. године, министарства правде Краљевине Југославије од 1918. до 1944. године, поверљива архива, архива пресуде Суда за заштиту државе донетих против комуниста. Архивист Државног архива ФНРЈ је у току 1960. Године радила комисија за извршење архивског споразума са Аустријом из 1923. године и реституцију културних добара. Захтев је био формулисан на око 1000 страница и предат Аустрији, а у току су биле и припреме за рад Мешовите комисије која треба да одлучује о захтевима.¹⁶⁴⁴ Током 1961. године био члан државне делегације у мешовитој југословенско-аустријској комисији за извршење Архивског споразума између Југославије и Аустрије из 1923. године и реституцију културних добара однетих током другог светског рата из Југославије у Аустрију. За потребе рада државне делегације, архив је обавио низ опсежних стручних и других послова обзиром да је практично седиште делегације, у фази договарања преговора било у Архиву. Представник Архива је, као члан делегације, учествовао на преговорима у Бечу током априла и маја 1961. године, као и свим другим састанцима овим подово организованим у земљи.¹⁶⁴⁵

На иницијативу Министарства иностраних послова ДФЈ је у Београду током априла месеца 1949. године заседала „једна шира конференција која је претресала питање реституције културних објеката из Немачке и Аустрије“. Представник министарства иностраних послова је истакао да до сада није био уопште организован рад на реституцији културних објеката и све три западне зоне у Немачкој. Поступак је текао веома споро, док су други случајеви реституције били већ и решени.¹⁶⁴⁶ Године 1958. је потписан протокол који су потврдиле владе обеју држава, о постигнутом споразуму о извршењу Архивског споразума из 1923. године и о довршењу рада на реституцији југословенских културних добра Тада је одређена и процедура за решавање оба питања. Сходно томе, Југославија је 1960. године поднела листе својих захтева на основу Архивског споразума и протокола, у појединим круговима у Аустрији покренута је кампања која је захтевала да се оди југословенски захтеви одбаце. Уследили су 1961. године преговори у Бечу, на којима се дискутовало само о југословенским захтевима у погледу реституције културних добара. Тада је као и у каснијем периоду дошло до

¹⁶⁴⁴ АЈ-318-135-179: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ у 1960. години. При савезном архиву је била образована и Комисија која треба да руководи одабирањем и микрофилмовањем докумената из Библиотеке ООУН у Женеви а која се односе на суђење ратним злочинцима пред савезничким војним судовима као и других докумената из ове библиотеке која су од интереса за Југославију.

¹⁶⁴⁵ АЈ-318-131-176: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ за 1961. годину.

¹⁶⁴⁶ АЈ-313-10-34.

начелног споразума о повраћају културних добара за које се могло утврдити да се налазе на територији Аустрије, али начелни споразум није остварен ни у годинама које су уследиле. У међународном праву се може истаћи да овакав начин представља неиспуњавања међународног преузетих обавеза од једне државе потписнице уговора.

Известан део из земље однетих архива је враћен у поступку реституције 1948, односно 1957. године, али се чини да је на томе и остало.¹⁶⁴⁷ Део грађе југословенске провенијенције још увек се налази изван земља и архива надлежних за чување и заштиту архивске грађе савезне државе. Југословенске институције су, колико је познато, последњи пут 1973. године тражиле од Аустрије реституцију заплених архива, поводом педесетогодишњице архивског споразума, склопљеног 1923. године, а потврђеног *Протоколом* из 1958. године. У отвореном писму упућеном аустријској амбасади, највише југословенске научне установе захтевале су испуњење обавеза преузетих међународним правним споразумима.

Ако се има у виду већ изнето које се огледа у томе да преузете обавезе по Архивском споразуму нису нереалне и не говоре на штету Аустрије јер се већина југословенских захтева заснива на начелу провенијенције које је формулисала и прихватила и Аустрија, а садржински се грађа већином односи на документа регионалног порекла, који су од интереса за историју краја одакле потичу, те их као такве нема никаквог смисла чувати у архивима туђе државе. Конкретно за случај Аустрије, чији су архиви веома богати архивском грађом, архивска документа са територије Југословенске државе нису од посебног значаја, док су са друге стране значајни за историју народа на овим подручјима. Отуда је интересовање већине некадашњих република у федерацији било да се поврате архивска грађа изнета из земље, а у циљу решавања тог питања активно се укључила и архивска струка.¹⁶⁴⁸ На скупу архивских радника Југославије у Крању 1970. години је посебно ово питање покренуто, као и у свим републичким удружењима архивских радника и архивским установама. Отворено писмо југословенских архивиста је било послато Међународном Архивском савету у Паризу, а истовремено одаслато и на друге адресе у земљи и иностранству.

Државни/Савезни секретаријат за иностране послове Југославије је такође на Архив Југославије пренео реализацију предаје архивске грађе Мађарској, што је требало спровести на основу Споразума између две државе од 3. јуна 1958. године, а што је и

¹⁶⁴⁷ В. М. Јовановић Марамбо, *нав. дело*, 340-360.

¹⁶⁴⁸ *Исто*. Ништа се, међутим, није догодило, захтев је нестало у бирократском натезању и потонуо у „дипломатској мочвари“.

реализовано у току 1960. године.¹⁶⁴⁹ Ангажујући се на међународној архивској сцени, Архив Југославије је покушавао да у оквиру Међународног архивског савета, допринесе програму развоја архивске делатности у коме се налазило и решавање архивских спорова који су настајали између појединих држава, нарочито између тадашњих несврстаних земаља, произашлих из некадашњих колонија, око реституције грађе. Премда су многи архиви који су доспели у руке аустријских и немачких архивиста приликом паковања, транспорта, распакивања и смештаја у разне депое бечких архива и других за то одређених зграда, најчешће били у неред, а некада и у хаотичном стању, руководство аустријских архива, које је било задужено да врши реституцију, побринуло се да материјале одређене за повраћај додатно испретура и тек онда их испоручи Реституционој делегацији ФНРЈ.

Архив Југославије је покушавао да у оквиру Међународног архивског савета, допринесе програмима развоја архивске делатности у којима се налазило и решавање архивских спорова који су настајали између појединих држава, нарочито између тадашњих несврстаних земаља, произашлих из некадашњих колонија, око реституције грађе. Током 1975. године је Архив Југославије обавио задатке који су били у вези са радом Мешовите југословенско-аустријске комисије за извршење Архивског споразуме из 1923. године и реституције архива однетих у Другом светском рату.¹⁶⁵⁰ Одговори Аустријске владе су изостајали, уз формално правне изговоре да „односне архивалије нису међународно правни титулус за такво тражење и враћање, да данас нема таквог правног наслова, да такав наслов никако није архивски споразум између републике Аустрије и Краљевине СХС из 1923. године“ и слично, при чему се Аустријска страна после 1945. године понашала као да не постоји природно право народа у Југославији на њихова културна добра, као да се не ради о архивалијама које припадају народима који живе на подручју Југославије те им треба и вратити сопственицима односно онима који су их створили. Таквим „антикултурним акцијама ликвидирани су најосновнији предуслови за голу егзистенцију културних добра, а поготову за организирање културне потом и архивске делатности“, писао је истакнути југословенски архивист Bernard Stulli, а део југословенске архивске баштине до распада федерације није био враћен у матичну земљу односно надлежне државне архиве.¹⁶⁵¹

¹⁶⁴⁹ АЈ-318-135-179: Годишњи извештај о раду Државног архива ФНРЈ у 1960. години.

¹⁶⁵⁰ АЈ-130-Ф386: Извештај о раду Архива Југославије за 1975. годину. Основна оријентација програмских задатака у 1981. години.

¹⁶⁵¹ Bernard Stulli, *Pregled povijesnog razvitka zaštite arhivalija na područjima historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci*, у: „Arhivistika i arhivska služba, Studije i prilozi“, Zagreb, 1997, 48-49. Веома вредна поморско-војна

7.7. Архивски фонд Југославије – „распарчана целина“ или обједињавање историје

Државни архивски фонд: архивска грађа настаје радом разних регистратура твораца. Термин „јединствени архивски фонд заслужује посебно разматрање“. Дефинисање и одређивање шта се све сматра архивском грађом има своју генезу. У складу са вредношћу архивске грађе, задатак социјалистичке државе је био да брине за њену сигурност, одржавање и коришћење. То се односило и на архивску грађу која је власништво целокупног друштва и државе, односно државне провенијенције. У циљу јединственог управљања и ради што бољег коришћења државне архивске грађе независно од времена постанка и места чувања, ова грађа је окупљена у државном архивском фонду.

Најважнији принцип организације државног архивског фонда јесте уједначавање система архивске службе са државним апаратом, а полазне тачке за то су сви нивои управе, за централне државне органе, институције и привредне органе надлежан је немачки централни архив. На примеру Немачке у другој половини 20. века, архивска грађа државног архивског фонда НДР је била концентрисана у архивима који су образовали затворену архивску у организацију, засновану на државном систему, узимајући у обзир историјски развој. На челу се налазила Државна архивска управа у оквиру Министарства унутрашњих послова, којој су директно били подређени немачки централни архив и државни архив, док је историјски државни архив потчињен државним архивима према одговарајућим условима историјског развитка. Јединствени државни архивски фонд налазимо и у архивском законодавству Совјетског Савеза.¹⁶⁵²

У *Општем закону о државним архивима* није био употребљен појам архивске грађе, већ термин историјско-архивски материјал. Објашњење уз нацрт Закона о државним архивима је садржао појашњење појма архивским материјал, према коме су се под архивским материјалом сматрала „сва акта која се односе на државну управу и сви

грађа која се налазила у Пули је разношена током Другог светског рата, када су немачке окупационе снаге 1943-1945. године однеле преосталу архивску грађу у Беч, одакле иста није враћена. Било је и других послератних примера разношења архивске грађе и одношења у иностранство од стране функционера појединих удружења, као што говори пример Археолошког музеја и Научне библиотеке у Пули чије су комплетне регистратуре, сви списи од настанка до 1947. године однети из земље.

¹⁶⁵² Gerhart Enbers, *нав. дело*, 22-23. L.A. Nikiforov, G.A. Belov, *нав. дело*, 17-25. Декретом Савета народних комесара од 1. јуна 1918. године све архиве дотадашњих државних установа и предузећа су ликвидирани, а од њихових предмета образован је јединствени државни архивски фонд. У састав овог фонда ушао је сав архивски материјал из времена пре и после Октобарске револуције а управљање овим фондом било је поверено Главној управи архивског рада (Главархив) РСФСР, која је улазила у састав Наркомпроса.

списи историјског значаја“. Нацрт закона је ове списе поделио, према периоду на који се односе, на три групе: прву групу су чинила акта и историјски списи настали до 1. децембра 1918. године, другу акта и списи која се односе на народноослободилачку борбу, док су трећу групу чинила текућа акта државне управе. За ову последњу категорију архивског материјала, нацрт закона је предвиђао да Влада ФНРЈ уредбом пропише услове под којима „текући материјал из оперативе улази у архивски фонд“.¹⁶⁵³

Усвојен текст *Општег закона о државним архивама* (1950) није дао дефиницију нити навео шта се све сматра историјско архивским материјалом, већ је навео у члану 14. Да се овлашћује министар за науку и културу ФНРЈ да донесе „ближе прописе о томе та се сматра историјско-архивским материјалом из државних архива“, што значи да је овај део регулативе архивске био пренет на подзаконске прописе којима је требало да се обезбеди примена општег закона о државним архивама односно ближе регулише материја архивске делатности и заштите архивске грађе.

Сам појам историјско-архивског материјала, по нашем мишљењу, етимолошки није био најсрећније решење. Закон о државној архиви Краљевине Србије је навео кроз обавезу и задатака Државне архиве прикупљање, сређивање и чување „свих докумената од општег значаја и историјске вредности.“ Нешто раније донет *Закон о уређењу Земаљског архива Хрватске* није дефинисао, али је, у најширем смислу речи, архивским материјалом подразумевао „све исправе значајне за јавно правне послове земље, затим на историју и све гране јавне управе исправе које се односе, као и све саборске списе“.¹⁶⁵⁴ Кумулативна спецификација материјала који улази у државни архивски фонд, која се такође налазила у нацрту закона није била у том облику унета у предлог, нити касније у текст усвојеног закона *Општим законом о државним архивама* било је предвиђено овлашћење министра за науку и културу ФНРЈ да донесе ближе прописе о томе шта се сматра историјско архивским материјалом из државних архива, као и друге подзаконске прописе.¹⁶⁵⁵

Питање целине архивског фонда савезне Југословенске државе је, дакле, постављено од самог почетка социјалистичког развоја. Државна власти и органи су приликом доношења законских прописа о заштити архивске грађе на савезном нивоу истицали потребу евидентирања и коришћења иностраних извора значајних за изучавање историје југословенских народа. Оптирала су два проблема, према ставу

¹⁶⁵³ АЈ-182-25-26: Објашњење уз нацрт Закона о државним архивама.

¹⁶⁵⁴ Bernard Stulli, *Arhivistika i arhivska služba, Studije i prilogi*, Zagreb, 1997, 78-100.

¹⁶⁵⁵ *Општи закон о државним архивама*, Сл. лист ФНРЈ бр. 12/1950.

законодавца: први и претходни, представљао је континуирано предузимање мера да се до краја спроведе реституција архивске баштине, како су предвиђали међународним уговорима закључени после Првог и Другог светског рата. Проблеми ове врсте су углавном решени средином шездесетих година са Мађарском и Италијом, али је тај поступак повраћаја архивске грађе текао веома споро и отежано у случају Немачке и Аустрије. Архивска грађа која се налазила изван архивског фонда СФРЈ представљала је не само значајне историјске изворе, већ и културне споменике, због чега је било разумљиво интересовање државе да се иста грађа похрани у југословенске архиве, обради, чува и презентује истраживачима или другим заинтересованим корисницима.¹⁶⁵⁶

Други вид комплетирања архивског фонда СФРЈ представљало је планско и организовано истраживање архивских извора, делова архивских фондова који су се налазили у истакнутим архивским установама у Цариграду, Венецији, Будимпеште, Беча, а имају значај за изучавање историје народа, држава, догађаја на територији Југославије. У првом реду се радило о архивској грађи која се налазила у централним, државним архивама европских или ваневропских земаља, у чијем су се саставу или под чијом доминацијом су се у прошлости налази народи или поједини крајеви Југословенске државе, а на коју архивску грађу Југословенска држава није могла полагати право повраћаја по међународним уговорима о реституцији. Поред тога, југословенска архивистика а у интересу историјске науке, била је заинтересована и за архивска документа која се односе на историју југословенске државе и народа а налазе се у архивима земаља са којима је државна у прошлости имала значајне политичке, културне, економске и друге везе. Стога је, у овом другом проблему, било потребно најпре нормативно предвидети, а потом финансијски, кадровски и организационо осигурати архивистима у сарадњи са историчарима и другим заинтересованим научним радницима планско и систематско истраживање релевантне архивске грађе у иностраним архивима, са циљем њеног микрофилмовања, те микрофилмове похранити у југословенским архивима као облик трајног чувања архивских извора. Из тога је разлога посебно била значајна међународна сарадња Архива Југославије, као савезне архивске установе, која се одвијала континуирано све време. У томе је било периода и случајева успешније међународне архивске сарадње, тако да се могу уочити одређени објективни разлози када међународна архивска сарадња није била на највишем струковном нивоу. Објективни разлози су се, поред огледали у различитим архивским законодавствима

¹⁶⁵⁶ АЈ-318-130-195: Експозе поднет на седници свију већа Савезне скупштине 17. новембра 1964. године.

земаља са којима је Архив Југославије покушао сарадњу на пројекту истраживања и микрофилмовања архивских докумената од значаја за историју Југославије, али и традиционално и скоро константно помањкање финансијских средстава за остваривање континуираног и систематског истраживања архивске грађе у иностраним архивима. Због тога је држава настојала да се размена информација и микрофилмоване архивске грађе одвија по принципу реципроцитета. Не могу се занемарити и поједини субјективне слабости, које су се испољавале у пракси. Наиме, и поред настојања савезног архива, али и других архивских установа, стручних удружења, закључак је био да се у овој области дуго време није постигао одговарајући резултат и потребна организованост и систематичност. То се огледало у честом прикупљању из иностраних архива података и истраживања архивске грађе само по одређеним темама, за потребе појединих научних области, одређеног круга научних радника, те се истражени подаци или микрофилмована архивска грађа није стављала на располагање архивским установама како би могли бити евидентирана и стављена на увид свим заинтересованим истраживачима. То је доводило до селективног приступа истраживању архивске грађе у иностраним архивима, опет даље до задржавања фрагментарног архивског фонда од интереса за савезну државу, а са друге стране непријатних случајева да су се истоветна архивска документа микрофилмовала више пута, као и случајевим микрофилмовања архивске грађе која није била од перманентног интереса за савезну државу. Посредно су у овим тешкоћама били имплементирани кадровски проблемима а уочавала се приметна неорганизованог и неплански рад на дугорочнијем интересу. У циљу решавања ових проблема, значајна улога је била на Архивском савет Југославије, од кога се очекивало да путем неопходних стручних параметара приступи решавању ових проблема.¹⁶⁵⁷

Отворено питање недовршене реституције архивске грађе југословенског порекла из иностраних архива, однете из матичне земље порекла и ствараоца, из било ког разлога, и данас доводи у питање целовитост архивског фонда југословенске државе. Такође, један од разлога незавршеног сабирања архивске грађе југословенског порекла лежи и у чињеници да значајна количина документације некадашњих савезних органа и организација (укупно 24) још увек није предата Архиву Југославије на чување¹⁶⁵⁸, већ се налази код могућих правних наследника негдашњих савезних регистратура, или других живих државних стваралаца. Како су савезни органи као некадашњи ствараоци архивске грађе федералне државе, престали да постоје, то нема основа за даље држање архивске

¹⁶⁵⁷ Исто.

¹⁶⁵⁸ <http://www.arhivyu.gov.rs/> (попис установа чија грађа није преузета), приступљено 24.08.2020.

грађе настале њиховим радом код било којих правних субјеката изван надлежних архива, те је неопходно прикупити и преузети ову архивску грађу на даље чување у надлежни архив. Најзад, сукцесија архивске грађе по имовинском праву између држава наследница федеративне Југославије може представљати деструктивни фактор односно довести до разградње архивске целине југословенског порекла, на исти начин како је извршена разградња територије некадашње Југославије.

7.8. Међународне архивске асоцијације – искуства, стручне препоруке, стандарди, савремене технологије и њихова имплементација у заштити архивске грађе државних органа

Један од основних циљева и вредности цивилизације јесте и потреба људског друштва да сачува и забележи трагове свога постојања, живота својих претходника, записе о догађајима, значајним личностима, државним организацијама које су, на један или други начин, обележиле историју човечанства. У области сабирања архивских докумената и заштите ове врсте културне, историјске и научне баштине, као и у другим доменима, индивидуални напори и посебности су довеле до потребе да се размеђују искуства, употпуњују национална сазнања, учи на искуствима развијенијих архивских система, примењују или одбаце „обрасци истока или запада“. Резултат свагдашње потребе за заједништвом у струковним сегментима, за област архивске делатности, било је успостављање међународне сарадње и оснивање међународних архивских асоцијација, стручних тела и извршних органа.

Међу првима, основана у време између два светска рата, била је институција Комитета архивистичких стручњака, који је деловао под патронатом Међународног института за интелектуалну сарадњу. По завршетку Другог светског рата, иницијатива за формирање међународне архивске асоцијације је обновљена, а 1948. године је, под заштитом UNESCO-а основан Међународни архивски савет (Le Conseil International des Archives). Две године по оснивању, Међународни архивски савет је окупио 14 држава чланица а крајем шездесетих година већ их је било 60 националних архивских служби у окриљу ове струковне организације.¹⁶⁵⁹ Међународни архивски савет је основао Комитет за израду архивске терминологије који је свој првобитни задатак завршио издавањем

¹⁶⁵⁹ R. H. Bautier, *Međunarodni arhivski savet*, у „Arhivist“, br. 2/19, Београд, 1961, 156-159. Ivan Beuc, *Arhivistika, predavanja dr Ivana Beuca na arhivisticom tecaju u Zagrebu 1968. godine*, Zagreb 1968, 17-18.

Лексикона архивске терминологије, 1964. године.¹⁶⁶⁰ Стручни часопис у издању Међународног архивског савета *Archivium* почео је да се издаје 1951. године, и представљао је велики значај за развој архивске теорије и праксе у националним и међународним оквирима. Данас Међународни архивски савет (МАС) као „светска невладина организација са око 1.500 индивидуалних и институционалних чланова у преко 190 земаља и територија“ и међународно архивско тело, развија „визију и мисију“ чији је циљ да „осигура успешно руковођење архивском грађом и архивима широм света, заједно са перманентном заштитом и јавним приступом“, делујући као „глас архивских институција и професионалаца на глобалној позорници“.¹⁶⁶¹

Још један вид међународне сарадње архивиста одвијао се у оквиру Конференције „Округлог стола архива“. Прва Конференција је одржана у Паризу 1954. године, а временом је одзив архивиста и менаџмента националних архива и архивских служби бивао све већи, тако да је 1961. године Конференцији присуствовали представници 22 земље из различитих делова света.¹⁶⁶² Унапређењу националних архивских служби је увелико допринео и Међународни архивски течај (*Stage technique international d'archives*), основан 1951. године при Националном архиву у Паризу. У почетку је имао свега неколико полазника, али временом се изградио у озбиљну едукативну школу архивистике, која је добијала све већи значај у ширењу професионалне образованости архивских кадрова.¹⁶⁶³ Сарадња са архивима и архивским службама других земаља, као и са Међународним архивским светом и његовим органима, била је део планираног рада на годишњем нивоу Архива Југославије. Представници Архива Југославије су 1975. године учествовали у раду 16. Конференције Округлог стола која се одржала у Кијеву, на састанцима Извршног комитета МАС-а, Бироа МАС-а и Биро Округлог стола. Резолуције МАС-а на међународној сцени обрађују скоро сва важна питања архивске теорије и праксе, а њихови домети су применљиви и у случају третмана архивске грађе

¹⁶⁶⁰ Ivan Beuc, *нав. дело*, 18. Лексикон је обрадио архивску терминологију према архивским областима: архивски документ, структура архивског фонда, радни инструменти, средства заштите архивалија, техничке архивске операција и коришћење грађе.

¹⁶⁶¹ МАС: *Стратешки правац 2008-2018, 2008 - Годишњи генерални састанак Куала Лумпур, Малезија, 25-26. јул 2008. година* (превод са енглеског: Ранка Рађеновић), у: „Архив“ Часопис Архива СЦГ, бр.1-2/2008, Београд, 2008, 10-12.

¹⁶⁶² Ivan Beuc, *Arhivistika*, predavanja dr Ivana Beuca na arhivistickom tecaју u Zagrebu 1968. godine, Zagreb 1968, 18. Часопис се одликовао студиозним расправама и материјалима међународних конгреса архивиста, и веома опширном аналитичком библиографијом публикованих радова који су обрађивали проблематику архивистике и архива

¹⁶⁶³ Ivan Beuc, *нав. дело*, 20. У првој деценији рада течаја, укупно је присуствовало 144 полазника из 44 земље.

југословенског порекла, која се после нестанка СФРЈ чува у Архиву Југославије и више специјалних архива.¹⁶⁶⁴

Окосница међународне архивске сарадње у југословенском искуству представљао је Архив Југославије, као државни архив највише хијерархијске инстанце. Стручни рад архивиста Архива Југославије на заштити архивске грађе федерације је био предмет интересовања иностраних архивиста и представника архива, примера ради Главне архивске управе СССР-а, Техничког архива СССР. Посебно је од значаја био однос према савезним регистратурама, односно рад спољне службе архива, организација архивске службе Југославије и посебно организација заштите архивске грађе федерације.¹⁶⁶⁵

Током 1978. године Архив је наставио и у још већој мери развио међународну сарадњу по основу билатералних и мултилатералних веза. Посебно је усмерио активност у оквиру УНЕСКО-а, на развијању сарадње са архивским међународним организацијама и удружењима, као и архивима и земљама у којима би требало да се врши евидентирање, истраживање и снимање архивске грађе у циљу допуне фондова Архива. У наредном периоду Архив Југославије се активно укључивао у реализацију програма рада Међународног архивског савета, и то као члан А категорија ове асоцијације, као и у реализацији програма 22. Скупштине УНЕСКО-а која се односила на архивску делатност.¹⁶⁶⁶

Утврђивање одговарајућих јединствених стандарда и норматива (архивистички ЈУС) у делу технологије и методологије стручног рада, који би обезбедио рационалније и продуктивније резултате у целокупном систему заштите архивске грађе. Стандардизација је комплексан задатак, од дугорочног интереса и у зависности од стрпљивог ангажовања свих архива у југословенској архивској мрежи. Међутим, на нову стању струке средином седамдесетих година, обликовала су се три основна круга у којима је требало извршити стандардизацију архивске делатности. Потребан број радника за одговарајуће процесе стручног рада, структури радних операција за поједине врсте радног процеса, нормативи рада, вредносне величине појединих врста рада, јединствени систем планирања и утврђивање статистичког праћења планираног рада.

¹⁶⁶⁴ АЈ-130-Ф368: Програм рада Архива Југославије за 1975. годину. *Документи Међународног архивског савета (МАС): 2005, МАС – Годишњи генерални састанак XXXVIII међународна конференција Округлог стола архива (СИТРА) Абу Даби, Уједињени Арапски Емирати, 27. новембар - 1. децембар 2005* (превод: Ранка Рађеновић), у: „Архив“ СЦГ, 1-2/2007, Београд, 2007, 27-43.

¹⁶⁶⁵ АЈ-130-Ф286: Извештај о извршењу Програма рада Архива Југославије за 1976. годину.

¹⁶⁶⁶ АЈ-130-Ф286: Реализација програмских задатака Архива Југославије у 1978. години. Основна оријентација програмских задатака у 1981. години.

Затим је неопходно било стандардизовати и разрадити методологију евидентирања, пријема, сређивања, обраде, микрофилмовања, конзервације и рестаурације, као и публикавања архивске грађе те информативну делатност о архивима и архивској грађи. Са подједнаким значајем су се постављала питања стандардизације простора за смештај архивске грађе (зграде архива), елементи опреме и уређаја, рационализације мреже архива, профили и јединице архивске мреже. Значајну улогу у пословима стандардизације могла су и требало би да обављају највиша архивска тела која су на нивоу федерације постојала у виду најпре Главног архивског савета ФНРЈ, потом Архивског савета Југославије. Укидањем Архивског савета Југославије је можда начињена основна штета архивској делатности у земљи када је у питању њена унификација, једнообразност и постављање заједничких стручних стандарда. Као један од носилаца стручног рада у земљи остао је Савез друштава архивских радника Југославије, формиран на самоуправним основама као струковна асоцијација, без управних ингеренција, чија су стручна тела могла давати одређене препоруке, иницирати струковне новине, али је питање њихове обавезујућег карактера било отворено, што по нашем мишљењу, није прави начин за уређење архивске делатности у оквиру једног државног система.¹⁶⁶⁷

Технолошки и информатички живот попримао је почетком осамдесетих обличје и у домену архивистике и заштите архивске грађе на савезном нивоу. Интензивно се одвијао рад на утврђивању стручних стандарда за носиоце информација и информативног система у целини. Пројекат Информативног система Архива Југославије са подршком на аутоматској обради података радио се у сарадњи са стручњацима из института „Борис Кидрич“ у Винчи. У сагласју архивиста и информатичара, пример реализације пројекта требало је да буду два архивска фонда, од којих је један припреман – сређиван од почетка и финализован израдом информативног средства – инвентара који би имао своју штампану копију, примерак снимљен на магнетној траци и картицама, и на картицама које ће бити база за централни каталог. Други фонд, који је сређен, обрађен и доведен до израде информативног средства, требало је завршити путем аутоматске обраде података. Неки основни послови сређивања су били заступљени у овом примеру аутоматске обраде података: несређени фонд је имао свој пут сређивања, преко класификације и систематизације грађе и изналажење начина да се фонд прилагоди за аутоматску обраду података. То је значило да мора постојати „иницијални

¹⁶⁶⁷ Драган Ћировић, *Планирање у архивима СФР Југославије (реферат на Осмот конгреси архивских радника Југославије)*, Приштина, 1976.

тезаурис за архивску грађу, разрада предметног индексирања, описи јединице на улазним обрасцима, програм за аутоматску обраду података, унос података у систем, логичну контролу података на излазу у центру за информатику СИБ-а или другом планираном институту.¹⁶⁶⁸

Претходно, већ дуги низ година се говорило о микрофилмовању архивске грађе као најсигурнијем њеном превођењу у медиј подобан за дуготрајно чување, али и за истраживање и манипулисање архивском грађом старијег периода, коју је требало у оригиналу заштити од евентуалних оштећења, нестанка или уништења приликом честог раубовања и коришћења. У Архиву Југославије се још средином шездесетих година, упоредо са развојем конзерваторских послова и техничке заштите архивске грађе, говорило о потреби, техници, методологији микрофилмовања архивске грађе савезне провенијенције. У овом сегменту заштите је такође од значаја била међународна сарадња, искуства других архивских система у Европи, размена сазнања, успостављање стандарда у техници и методологији микрофилмовања. На Првом међународном архивском конгресу одржаном у Паризу 1950. године је било припремљено „многа материјала на тему микрофилма“. Међународни архивски савет (МАС) је придавао значај микрофилмовању као виду репродукције текстова докумената у архивима, те је именован посебан комитет од представника архива који је имао задатак да припреми посебно мишљење о ставу МАС-а по питању микрофилмова. Радило се на унификацији и стандардизацији микрофилмовања, али и његове употребе, статуса, значаја на међународном нивоу. Већ за други конгрес су израђене „скица норми микрофилма у архивима“, док је на Ванредном међународном архивском конгресу у Вашингтону 1966. године био представљен и рад на тему коришћења микрофилма ради истраживања и публикавања. Даљи рад архивиста на виђењима микрофилма представљала је упутства и препоруке представљене после Осмог међународног конгреса архива у САД 1973. године под насловом Правна ваљаност микрофилма – неколико препорука.¹⁶⁶⁹

¹⁶⁶⁸ АЈ-130-Ф-386: Основна оријентација програмских задатака Архива Југославије у 1981.године. АЈ-713-Ф-291: Главни пројекат стандардизације обраде докумената у изворној форми која настају у раду савезних органа, поверљиво GP 01-5/2-1980. Истовремено је био израђен Главни пројекат обраде докумената у изворној форми који настају у раду савезних органа, а на основу идејног пројекта стандардизације и закључака које је поводом тога донело Савезно извршно веће на својој седници 15. фебруара 1979. године. Пројектом су биле дефинисане врсте докумената, утврђена стандардна обележја која документ треба да „понесе“ са свог извора као и поступак уобличења документа са гледишта методологије даље обраде и коришћења у аутоматизованом ИНДОК систему. Пројекат се односио само на једну врсту докумената: она која се из структура савезне управе упућују Савезном извршном већу на разматрање.

¹⁶⁶⁹ Martin Modrušan, *Uputstvo o mikrofilmovanju arhivske građe i standardima*, u. „*Arhivist*“, XXX/1980-br.1. Beograd, 1980, 89-95. Предмет размене искуства су представљала питања преузимања грађе у архиве, чување, давање микрофилмова на коришћење, опрема фото лабораторија, правни статус микрофилмова и

Архивска грађа савезних органа, поред изворног конвенционалног (папирног) облика, стварана је и у виду аудиовизуелних медија, док је дигитални облик постао актуелнији углавном почетком деведесетих година, са развојем дигиталне технологије и савремени информатичких средстава. Без обзира на чињеницу да се у депоима савезних архива у највећој количини налази архивска грађа у конвенционалном облику, као и да се ради о архивским фондовима стваралаца, органа савезне Југославије, који као такви више не постоје, представљају пасивне субјекте, веома је важно перманентно образовање архивиста у складу са захтевима савремене архивске теорије и праксе. Некадашњи савезни архиви, иако чувају архивску грађу стваралаца који су престали са радом, нису остали у „архивистичкој прошлости“. Захваљујући великом интересовању истраживача за историју југословенске државе, богатству архивских фондова савезне провинијенције и значају грађе која се у њима налази, али и суочавању са различитим изазовима у погледу очувања јединственог оригиналног архивског фонда југословенске државе као целине на једном месту, у већ утврђеном архивском поретку и степену сређености и обраде, архивисти Архива Југославије веома су активни у тумачењу, обради и могућностима евентуалне примене међународних архивистичких стандарда и препорука. Наравно, у конкретном случају, може се говорити о примени само оних међународних стандарда који се односе на рад, заштиту, сређивање и обраду, те инвентарисање архивске грађе у архивима,¹⁶⁷⁰ као и за коришћење архивске грађе у смислу њене доступности јавности.¹⁶⁷¹

Стандарди опредељени за поступање стваралаца архивске грађе „живих регистратура“, у случају архивске грађе социјалистичке Југославије реално данас немају потпуну примену. То међутим, не умањује право и потребу Архива Југославије, или Дипломатског архива Министарства иностраних послова РС или Војног архива

друга питања, од који су токо 20. века значајна питања остала недоречена. Међу њима посебно се може истаћи правни статус микрофилма, док се их изнетих размишљања закључује да су микрофилмови у архивима виђени као средство чувања и заштите оригинала, комплетирања фондова, размене грађе између архива, потребе истраживача.

¹⁶⁷⁰ Оливера Порубовић Видовић, Сузана Срдновић, *Стандарди и препоруке које се односе на делатност у архиву*, у: „Архив“ Часопис СЦГ, 1-2/2007, Београд, 2007, 11-16. Међународна организација за стандардизацију (ISO) је израдила више стандарда општег карактера, за информационе технологије, архивистику, библиотекарство, смештај, чување и излагање библиотечке и архивске грађе, техничку заштиту архивске и библиотечке грађе. Њихово познавање и имплементација у изради националних архивистичких стандарда је неопходна, уколико архивисти желе да се озбиљно баве „научом и струком“.

¹⁶⁷¹ *Препоруке Савета Европе, Савет Европе Одбор Министара Препорука бр R (2000) 13 Одбора Министара државама чланицама о европској политици о доступности архивске грађе* (превод са енглеског: Ранка Рађеновић), у: „Архив“, Часопис СЦГ, 1-2/2005, Београд, 2005, 10-19. Поред ове, Европски савет је донето и препоруку о доступности службених докумената (R2 из 2002) и препоруку о архивирању електронских докумената у правном сектору (R15E, из 2003).

Србије,¹⁶⁷² да буду активни учесници у разматрањима најновијих архивистичких питања у оквиру међународних архивских асоцијација данас.

7.9. Едукација архивских кадрова – отворено питање у интересу очувања југословенске архивске баштине

Питање кадрова у југословенској архивској делатности није представљало новину, када је покренуто у првој деценији социјалистичке државе. Остручавање лица која долазе у непосредни контакт са писаном документацијом се као неопходност врло брзо наметнуло у ратом пострадалој земљи и покушајима да се формира и уреди систем озбиљне државне структуре. Извори казују да је недостатак довољног и потребног знања о значају и вредности писаних историјских извора, самим тим и обиља документације која представља извор из кога се одабира део за трајно чување, у првим послератним годинама довео до уништавања огромне количине архивалија настале у претходном периоду.¹⁶⁷³

Статус архивских кадрова представљао је озбиљније питање, које је имало другачију традицију у односу на „партизанско“ размишљање нове власти. Ако се вратимо на кратко у претходни период, можемо видети важне предлоге у овом смислу од стране интелектуалаца на овим просторима. Примера ради Јован Гавриловић је 1865. године, по повратку из Млетачког архива, указао на то да се при Главној архиви у Венецији налази школа за палеографију „у коју би добро било да влада наша пошаље кога младића да се учи“. Јосип Нађ, архивски посленик и директор Државног архива у Загребу је 1919. године у чланку објављеном у „Југословенској њиви“ изнео низ конкретних и корисних предлога у вези са образовањем архивских кадрова, истакавши да су специјализације архивске природе у иностранству „корисне али не и довољне“, те да је веома важно „по угледу на Европске архивске школе, делати и унутар земље на формирању посебног и целовитог образовања“ будућих архивских радника.¹⁶⁷⁴ Управа

¹⁶⁷² Ови архив и данас чувају архивску грађу надлежне провенијенције насталу у периоду трајања социјалистичке Југославије, иако се налазе у правном систему и архивској мрежи Републике Србије.

¹⁶⁷³ Познати су случајеви предаје архивалија као старе хартије у прераду, овлашћеном предузећу „Отпад“. Видети. Ј. Живковић, *нав. дело*, 16-20.

¹⁶⁷⁴ Josip Nađ, *Prvi koraci naše arhivske reforme*, u: „Jugoslovenska knjiga“, br. 1, 1919, Zagreb, 1919, 827. Radmila Popović-Petković, *Školovanje stručnih arhivističkih kadrova i njegovo uskladjivanje sa modernizacijom arhivske službe, novom tehnikom i novim materijalom*, u: „Arhivist“, XXII, 1-2/72, Beograd, 1972, 50 - 62. Јосип Нађ је по мишљењу Р. Поповић Петковић, правило уочио да филозофски факултет не пружа довољно „спреме за практичан рад, нити правни факултет за научни, па би требало радити на образовању посебних архивских школа у земљи, додајемо ради обједињавања методологије обе наведене научне дисциплине.

Државног архива у Загребу је 1922. година поднела Министарству просвете званичан предлог да се по угледу на иностранство, и у Југославији отвори једна архивистичка школа, организована при загребачком државном архиву, обавезна за све архивисте у Југославији. Предложила је и тачно разрађен наставни план, који је био „састављен зналачки и тако савремено да би са незнатним допунама, могао бити и данас примењен“, али је исти одбијен без образложења.¹⁶⁷⁵ Уочи Другог светског рата 1940. године и директор државног архива Србије, Александар Арнаутовић је изјавио да „његова установа међу своје задатке ставља и оспособљавање извесног броја људи који ће код нас засновати архивистику као науку и да је у том циљу већ поднет предлог надлежним државним органима“.¹⁶⁷⁶ Иако смо утврдили „помањкање“ целовитог важећег државног архивског прописа у Краљевини Југославији, важно је истаћи да је се, за своје време престижни, *Пројекат закона о државним архивима и регистратурама Краљевине Југославије* (1935) одредио и у погледу архивског знања и стручне оспособљености архивских чиновника.¹⁶⁷⁷

Такође, у време када се у Југославији озбиљно промишљало о профили и образовању архивских радника, на ширем плану је већ било развијено системско школовање кадрова за рад у архивима. У земљама „источног блока“ оснивање образовних установа за школовање архивиста је било повезано са образовањем централизоване архивске службе, посредством главних архивских одељења/управа. У некадашњој Немачкој Демократској Републици је основан Институт за архивистику, потом Стручна школа за архивистику, а од 1962. године је у овој земљи установљено редовно школовање нижег стручног архивског кадра на који начин се развијао „ступњевит систем образовања високог, средњег и нижег архивистичког кадра“. Више реформи високог школства у овој земљи је довело до укидања Института за архивистику (1968) и образовања Групе за архивистике при Историјској секцији Хумболтовог универзитета, чиме је извршено потпуно уклапање студија архивистике у редовно универзитетско образовање. Право на Институт за архивистику касније и студирање ове области на Групи за архивистику имали су дипломирани историчари, правници,

јер су сходно наведеном, још тада архивски посленици схватили да су образовање и знања стечена на Филозофском (историјском усмерењу) и Правном факултету превасходно одговарајућа за рад у архивима.

¹⁶⁷⁵ Josip Nađ, *Značaj savremenih arhiva*, u: „Nova Evropa“, knj. I, Zagreb, 1920, 446.

¹⁶⁷⁶ Јован Путник, *Државна архива у Београду*, у: „Време“, бр. 6544, Београд, од 11. априла 1940.

¹⁶⁷⁷ *Пројекат закона о државним архивима и регистратурама Краљевине Југославије* (библиотека), инв. бр. 1539.

економисти и германисти, који су кроз петогодишње студије стицали неопходна теоријска и практична знања за обавља послова у државним архивима.¹⁶⁷⁸

Традиција и потреба за образовањем лица која раде архивима у Холандији датира из осамдесетих година 19. века, подстакнута „чисто практичним разлозима, због лоше и беспринципијелне праксе стручног рада у архивима“. У том је периоду 1898. године био објављен Први приручник за сређивање и обаду архивалија у Холандији. При Државном архиву у Хагу је 1919. године отворена прва архивска школа за архивисте прве класе, касније и курс за архивисте друге класе, под финансијским покровитељством Министарства за културу ове земље, тачно утврђеним програмом школовања, трајањем решеним смештајним простором и свим другим предусловима за нормалан и стандардан образовни рад.¹⁶⁷⁹ Уочава се да су у системима школовања архивиста сличности код планирана наставног програма, а оне се углавном односе на изучавање порекла и структуре архивских, посебно проучавања архивских фондова државних органа (на чему инсистира Холандија), историје државних националних и иностраних архива и архивских организација, историјата државних институција (посебно се практиковала историја правосудних институција), основа савременог државног уређења, архивског законодавства, историјске хронологије, палеографије. Уз теоријска сазнања, одређени број наставних дана и часова је био предвиђен за практичан рад са архивском грађом, у коме се круна представљало њено инвентарисање. Поред тога, вреди истаћи традицију образовања архивиста коју несумњиво представља Француска Школа Повеља (1821), на чијем су примеру засновале школе и у другим западним земљама: Италија у школама у Трсту, Венецији, Милану), Немачка (у Минхену и Марбургу), Ватикан и друге.¹⁶⁸⁰

Упркос реченом, а можда баштинећи своја сазнања управо на нацртима архивских закона југословенске државе до 1941. године, архивски посленици су одмах по ослобођењу, на разне начине, указивали на значај архивског знања у напорима да се

¹⁶⁷⁸ Jelena Jaćimović-Marić, *Образовање архивског кадра у Немачкој демократској Републици*, у: „Архивист“, XX, 1-70, Београд, 1970, 43-50. Није било запостављено ни образовање средњег архивског кадра (архивских помоћника) или архивских манипуланата, с тим што су се они школовали на Средњој стручној школи за архивистику или на посебним једногодишњим течајевима за архивске манипуланте (практичан рад и похађање теоријских предмета неопходних за обављање архивских послова најједноставнијег ранга).

¹⁶⁷⁹ Ivanka Živanović Janča, *Školovanje arhivskog kadra u Holandiji*, у: „Архивист“, XXI, 1-2/71, Београд, 1971, 99-102. Да би се овладало принципима архивске технике, почетком 20. века је први холандски закон који је третирао ову материју предвидео обавезно систематско стручно образовање архивиста редовним школовањем, са тачно предвиђеним програмом за образовање архивиста према стручној спреми (по класама). Архивисти прве класе су могли постати само они са докторатом или са академским степеном образовања из правних наука или литературе (у Холандији се на студијама литературе изучавали домаћи и страни језици и историја), а касније су проширена и на лица са академским степеном и теологије.

¹⁶⁸⁰ Radmila Popović-Petković, *Školovanje stručnih arhivističkih kadrova i njegovo uskladjivanje sa modernizacijom arhivske službe, novom tehnikom i novim materijalom*, 50-62.

заштите архивалије југословенског порекла. Како год осмишљена, са данашње перспективе, идеолошка или партијска, држава СФРЈ је бројним нормативима довела до развоја и унапређења архивске делатности на свом простору. Планирање рада у архивима је обухватало више области, а према анкетама које су се у архивима на овом подручју спроводиле осамдесетих година 20. века, међу најактуелнијим се налазило питање припремања и обучавања кадрова, специјализација и кадровска политика.¹⁶⁸¹

Стога су бројна преписка и интервенције архивских радника код надлежних државних власти, довели до тога да се озбиљније приступи проблему заштите архивске грађе, а у вези са тиме, као отворено и врло битно, постави питање образовања архивских кадрова. Комитет за школе и науку при Влади ФНРЈ је 1947. године писао Комитету за законодавству Владе ФНРЈ предлоге везане за Уредбу о архивистичкој струци која је требало да се донесе, износећи мишљење о могућности да се звања намештеника у Државној архиви уклопе у Уредбу о библиотекарској струци.¹⁶⁸² Такође је 1948. године, на иницијативу архива, била одржана конференција на којој је једно од питања управо било образовање архивских службеника.¹⁶⁸³ Исте је године била истакнута потреба да се донесе посебан пропис о архивима и регистратурама, у коме би се и питање кадрова, не само архивских, већ и регистратурских, адекватније решило.¹⁶⁸⁴ Поједина су решења прихваћена, па је донета *Уредба о библиотекарско-архивистичкој струци*, на основу које и *Правилник о приправничком стажу, стручним испитима и курсевима за савезни службенике библиотекарско-архивистичке струке* (1949).¹⁶⁸⁵ Њиме су били предвиђени архиви техничар (средње школско образовање и завршен архивистички курс), млађи архивист (факултетска спрема, приправнички стаж и стручни

¹⁶⁸¹ Dragan Ćirović, Srednjoročno i dugoročno samoupravno planiranje u arhivima SFRJ (prilog izgradnji jedinstvenog sistema zaštite i korišćenja arhivske građe u SFRJ), u: „Arhivist“, godina XXX/1980, br. 1, Beograd, 1980, 37-50 Поред овог, била су и данас актуелна питања заштите архивске грађе ван архива, микрофилмовање, обрада архивске грађе, публикавање и јединствени информациони систем.

¹⁶⁸² АЈ-315-1-1, 2: акт Комитета за школе и науку при Влади ФНРЈ, пов. бр. V-712, од 1. јуна 1947. Тада су била предвиђена три звања: помоћни архивист, који је обављао техничку обраду и сређивање архивског материјала, са условима за стицање овог звања: завршени факултет филозофски или правни, односно специјална архивистичка школа у рангу факултета. Архивиста би имао задатак да руководи једном од „кустодија“, обрађује архивски материјал и припрема за штампу, стара се о евиденцијама истог, а услови за добијање овог звања су били као и код помоћног архивисте, с тим што лице, уколико не долази и просветне струке са положеним стручним испитом, мора положити архивистички испит, најкасније после две године проведене у архивистичкој служби. Најзад виши архивиста је вршио обраду архивског материјала и научних дела и старао се о систематском шкартирању архивске грађе, услови за ово звање су били истоветни као у претходна два звања, с тим да се поред означених квалификација показује виднији резултати рада.

¹⁶⁸³ АЈ-130-1036-1558:Акт о организовању Вишег архивистичког течаја у Београд, 1952.г.

¹⁶⁸⁴ АЈ-182-25-26: Пројекат Закона о државним архивама и регистратурама ФНРЈ.

¹⁶⁸⁵ *Правилник о приправничком стажу, стручним испитима и курсевима за савезни службенике библиотекарско-архивистичке струке, Службени лист ФНРЈ, бр. 18/1949.*

испит), архивист (додатно потребна пракса, и успех у раду у звању млађег архивисте, и виши архивист, уз потребну високо образовање и праксу у звању архивисте и показани успех у раду). О значају доброг практичног образовања за рад у архивима је писао Радашин А. Антонијевић, старији административни манипулант Државне архива ФНРЈ. Незадовољан својим статусом, сматрао је да је веома важно вредновати знање у методологији и техници сређивања, евидентирања и обраде архивске грађе, што је сликовито приказао на примеру архивског грађе предратне државне установе Главне контроле, за период од 1927. до престанка исте, коју је до преузимања у Државну архиву у количини од 5-г вагона, самостално одржавао, сређивао, сачувао од страдања током ратних година, а наставио са тим одговорним послом и као службеник државног архива. Истиче да „пак налазим да је рад у Државној архиви скопчан са већом стручношћу и већом одговорношћу него ли у архиви ма ког Министарства и да је погрешно становиште, што са архивски службеници државне архиве сматрају као службеници нижег ранга и мањег значаја за државу него ли службеници осталих министарстава“.¹⁶⁸⁶

Заједно са предлозима да се изради нови савезни *Општи закон о архивима*, током 1955. године, на седници Одбора за културу Савезног извршног већа, је прихваћен предлог да се, заједно са законом о архивима, изради и елаборат о стању архивских кадрова, као саставни део документационог материјала који је обухватао предлоге за нацрт новог архивског закона.¹⁶⁸⁷ У оквиру актуелних проблем архивске службе у ФНРЈ, педесетих година су дате озбиљне анализе кадровског питања у државном архиву ФНРЈ, и другим државним архивима. Констатована је „велика оскудица кадра“. Постојећи кадар у архивској служби је великим делом био формиран „на старим схватањима и најчешће се оглашавао за стручњаке, а није имао потребну спрему, нити научних, политичке или културне ширине.“ Раширено је било схватање да се у архиве запошљавају људи који из било ког разлога не могу да се запосле на другим пословима, па је постојала бојазан о судбини најдрагоценијих историјских докумената, непроцењивог народног значаја.

На Петој редовној седници Главног архивског савета ФНРЈ у току 1958. године, једно о дискутованих питања било је школовање архивских радника. Истицало се мишљење о постдипломским студијама за архивисте, као најпогоднијем начину за изграђивање архивског кадра. Предлагано је да се и на факултетима образују посебне

¹⁶⁸⁶ АЈ-315-16-33,35: Акт број 10681 од 20. новембра 1947.

¹⁶⁸⁷ АЈ-318-130-175: Дел.бр. 62245, од 26. новембра 1949. Извод из записника са седница Одбора за културу Савезног извршног већа, одржане 29. децембра 1955. године.

групе за архивистику. Закључак у том смислу је био да Секретаријат за просвету и културу СИБ-а именује посебну комисију, која би предложила мере за изградњу архивског кадра. Донета је и одлука да се формира редакција за израду званичног приручника за архивску службу.¹⁶⁸⁸ Архивски савет Југославије је, као следбеник Главног архивског савета, на првој својој седници 1965. године, изнова разматрао проблематику кадровске структуре и констатовао да су у том тренутку профил односно квалификација кадрова у архивској делатности били неодговарајући реалним потребама, као и да досадашњи покушаји остручавања архивских кадрова нису дали жељене резултате. У ширем смислу, Архивски савет Југославије је путем различитих струковних семинара, саветовања доприносио решавању струковних питања али и едукацији архивских кадрова, а већ тада је било покренуто питање потребе и оправданости припреме и издавања посебног уџбеника за образовање архивиста.¹⁶⁸⁹ Такође, заједничка мисија струковних асоцијација, Друштва архивских радника Србије и Извршног одбора Заједнице архива Србије, је средином 1980. година уобличена као предлог да се „размотри могућност организовања система школовања архивских радника у свим републикама и покрајинама“.¹⁶⁹⁰

Школовање и стручно оспособљавање архивског кадра представљало је одувек један од приоритетних проблема који је требало брже и ефикасније решавати. Први Виши архивистички течај у Југославији је одржан у Дубровнику 1952. године (са седамнаест полазника из свих тадашњих југословенских република).¹⁶⁹¹ После другог течаја који је одржан у Београду 1952. године, архивисти су се суочили за практичним „замирањем“ иницијативе о организованом образовању архивиста, а повремене краткотрајне курсеве из појединих сегмената архивска су сматрали недовољним. Ситуација се настојала мало поправити, додуше, само делимично, јер је од 1953. године у Србији почео са радом тада осмомесечни стручни течај за архивске помоћнике.¹⁶⁹² На

¹⁶⁸⁸ Фрањо Биљан, *Рад Главног архивског савета*, у: „Архивист“, бр. 1-2, Београд, 1958, 67.

¹⁶⁸⁹ АЈ-318-130-195: Записник са I седнице Архивског савета Југославије, одржане 9. новембра 1965. године

¹⁶⁹⁰ *Закључци са Трећег међурејубличко саветовање архивских радника СР Македоније и СР Србије*, у „Архивист“ XXIII, 1-2, 1973, 170.

¹⁶⁹¹ Иванка Јанча, *Двадесет година рада Стручног течаја при Архиву Србије*, у: „Архивски преглед“, бр. 1-2, Београд 1974, 216.

¹⁶⁹² Radmila Petković Popović, *Školovanje stručnih arhivističkih kadrova i njegovo uskladjivanje sa modernizacijom arhivske službe, novom tehnikom i novim materijalom*, 50-62. Богдан Лекић, *Потребе, циљ и значај изградње јединственог система стручног рада архивске службе у СФРЈ* (реферат на Осмом конгресу архивских радника Југославије), Приштина, 1976, 4, 30. На Београдском универзитету, филозофски факултет – група за историју, још је 1963. године било предвиђено оснивање катедре за архивистику, програмски је било предвиђено школовање архивиста. Према овом је програму требало да студенти после завршене друге године студија на историји, следеће две године похађају архивистички

архивистичком течају су се изучавали архивистика, историја, организација власти и историја установа у Србији, ћирилска палеографија са основама старословенског језика или латинска палеографија са основима латинског језика, страни савремени језик, канцеларијско пословање, архивског законодавство, уставно уређење СФРЈ, дипломатика или информатика. Програм течаја за архивске радника са високом спремом био је захтевнији и озбиљнији у односу на средњу школу, а до 1972. године течај је трајао 9 месеци, после ког време трајање је сведено на 6 месеци.¹⁶⁹³

Међутим, мало се шта стварно чинило на системском образовању за звање архивисте. Шездесетих година у земљи није било стручне школе за архивску струку, а кадар у архивима се оспособљавао практичним радом у архивима, због чега је, уз лоше услове рада у смислу неадекватног простора и слабе плаћености, архивски радници из Државног архива ФНРЈ крајем педесетих година одлазили на рад у друге установе, чиме је архив губио на квалитету стручног рада кадрова у које је низ година улагано и време и средства за оспособљавање. Несумњиво је основи део наставног програма на архивистичком течају (некадашњи Виша архивистички течај) припадало архивистици са свим њеним сегментима, потоме иако не мање важно се односило на канцеларијско и административно пословање, чије је добро познавање вишеструко важно. За праћење архивске грађе код стваралаца, њено сређивање првобитно, али и за организацију творца фонда и касније вредновање документације истог. За сегмент научног у раду архивисте, посебно код израде инвентара као научно-обавештајних средстава, од значаја је програм националне историје, организације власти, архивског законодавства, али и других помоћних историјски наука као што је палеографија, дипломатика, а све више и информатика са документаристичком. За ниши стручни течај, посвећен архивским помоћницима, наставни програм је по истом принципу, био мало мање обиман и захтева, али са тежиштем на практичним сазнањима за рад са архивском грађом.¹⁶⁹⁴

смер. Овај покушај школовања архивистичког се тада није одржао „због малог броја пријављених кандидата“. На Загребачком еве училишту и Филозофском факултету у Задру су такође установљене последипломске студије архивистике, али су ове форме образовања представљале опциону одлуку студената, док је пред архивском струком остало да реши систем обавезног архивског стручног школовања, јер се кадрови који су упошљавани у југословенским архивима нису одликовали неопходним стручним и научним знањем, што је довело до девастације архивске делатности у целини.

¹⁶⁹³ Извештаји и прикази, *XVI међународна конференција „Округлог стола архива“*, у „Архивист“ XXV, 1-2, Београд, 1975, 195. Међутим, одзив архивских службеника за похађање течаја био је у првом периоду веома слаб, како због финансијских средстава, тако и због схватања да се радило о необавезном и помоћном образовању.

¹⁶⁹⁴ АЈ-318-130-175: Основни проблеми архива, анализа Државног архива ФНРЈ, 1965. година. Radmila Popović Petković, *Školovanje...*, 52-60.

Према анкетама које су се у периодично спроводиле у југословенским архивима, једно од најзначајнијих питање је представљала припрема и обука кадрова, специјализација и кадровска политика.¹⁶⁹⁵ На основу статистичке обраде података о стању кадрова у југословенским архивима, квалификациона стручно запослених у архивским установама је била веома разноврсна, те је од укупног броја запослених њих 830 (70,88%) осамдесетих година било ангажовано на архивским пословима, док је 342 (29,12%) било радника „других струка“. Однос између степена образовања говори о томе да је 308 (37,11%) било факултетско образованих, 109 (29,12%) вишом, 312 (37,59%) средњом и 101 (12,17%) са нишом спремом. На примеру Архива Југославије, од тада укупно 59 радника, 13 њих (22,03%) је било архивиста.¹⁶⁹⁶ Од укупног броја запослених у архивским установама Југославије, (1.171 радник, на дан 31. децембра 1974.), у Архиву Југославије је радило 80 запослених (6,83%). Од укупно 59 архивских радника у Архиву Југославије, њих 13 (22,03%) је имало звање архивиста, четири запослена у звању вишег архивског помоћника, 33 архивска помоћника, 9 архивских манипуланата. Остали број радника (21) чинио је административно-финансијско и техничко-помоћно особље.¹⁶⁹⁷ Дефицитарност стручних кадрова у Архиву Југославије је била константа, а посебно је истицану актима Архива и 1978. године, када је од 86 радника Архива, свега 20 поседовало високу школску спрему, од чега је 18 радило у основној делатности. Број програмских задатака је био веома сложен, што је захтевало и појачање и перманентан рад на едукацији архивских службеника. Иако још увек недовољно, у Архиву је током рада улаган напор да се стручно оспособе кадрови, путем специјализације и образовања за одговарајућа радна места. Кадровска политика Архива Југославије се почетком

¹⁶⁹⁵ Dragan Ćirović, *Srednjoročno i dugoročno samoupravno planiranje u arhivima SFRJ (prilog izgradnji jedinstvenog sistema zaštite i korišćenja arhivske građe u SFRJ)*, у: „Архивист“, година XXX/1980, br.1, Београд, 1980, 37-50. Поред коришћења кадровских потенцијала усмереног образовања, заједничким настојањима треба утврдити облике, начине и садржаје припремања и обуке кадрова са високом спремом по свим смеровима рада у архивима. Посебно је било запажено интересовање за систематику вишеверсне специјализације кадрова у области познавања других језика, палеографија, обраду архивских фондова одређених врста и периода; публикавање, информатика, микрофилмовање, техничка заштита грађе у ширем смислу, разрада система семинара, курсева школско-специјалистичког типа у сарадњи са факултетима и другим научним организацијама и институцијама, специјалистичке студије у иностранству, подела рада међу архивима на основу специјализације кадрова по републикама и покрајинама на јединственим основама, утврђивање норматива и стандарда. Поред овог, била су и данас актуелна питања заштите архивске грађе ван архива, микрофилмовање, обрада архивске грађе, публикавање и јединствени информациони систем.

¹⁶⁹⁶ Miloš Konstantinovi, *Архивска служба Југославије (кроз статистичке податке)*, 15-20. Иако је тада у југословенским архивима евидентиран не сувише мали број архивиста, ипак је укупно на југословенском нивоу било у просеку мало архивиста ангажованих у архивима (4,05%).

¹⁶⁹⁷ Милош Константинови, *Архивска служба Југославије, (кроз статистичке податке)*, у: „Архивист“, XXV, 1-2, 1975, 12, 16, 57. Највећи број стручњака архивиста био ангажован у Архиву Србије (31, односно 10,06%).

осамдесетих година заснивала на програмским задацима основне делатности, потребама кадрова утврђених анализама стручних служби, тадашњој постојећој кадровској структури и утврђеним приоритетима, „етапној политици пријема нових радника“, а у ствари у свему према Правилнику о систематизацији задатака и послова Архива Југославије, који је усвојен од стране Савезног извршног већа 1980. године. Сходно томе, у току 1981. године је планирана трећа етапа пријема нових радника, а планиран кадар је предвиђен за рад на пословима основне делатности. Полазило се од основних критеријума пријема нових кадрова, у којима је приоритет постављен у корист стручне квалификације, националне структуре, познавања страних језика и језика службених у југословенској држави (језици наши народа и народности), као и другим условима предвиђеним Правилником.¹⁶⁹⁸

Савезно извршно веће је на седници одржаној 24. фебруара 1977. године закључило да Архив Југославије у будућој кадровској политици предузме мере на побољшању квалификационе структуре кадрова, у складу са све сложенијим задацима и функцијама Архива и сталном подизању стручне спреме радника који раде на заштити архивске грађе федерације, укључујући и државне чиновнике ангажоване на пословима архиве у савезним органима управе и савезним организацијама. Поред оријентације на селективнији избор и поуну кадрова, конкретнији предлози су били и то да треба покренути иницијативу да се у оквиру реформе тадашњег новоустановљеног система усмереног образовања (средње, више и високо) обезбеди редовно школовање и припремање архивских кадрова, с обзиром на све већи број радника који се запошљавају на архивским пословима. Стога није била страна ни могућност да се у оквиру Архива Југославије, или договором архива и других заинтересованих сродних установа, оснује центар за рад на перманентном допунском усавршавању кадрова који раде на заштити архивске грађе федерације, с тим што би се наменска средства за суфинансирање овог центра, сразмерно коришћењу његових услуга за стручно подизање кадрова архива били обезбеђени из савезног буџета. Иначе, кадровска политика се сматрала „делом

¹⁶⁹⁸ АЈ-130-Ф386: Извештај о раду Архива Југославије у 1974. години. Акт Савезног извршног већа – генералног секретаријата бр. 032-45/77 од 3. марта 1977. Акт Савезног извршног већа – генералног секретаријата бр. 032-45/77 од 3. марта 1977. Реализација програмских задатака Архива Југославије у 1978. години. Приликом пријема новог кадра, водило се рачуна о стручној квалификацији, старосној структури, знању језика и националном саставу како би се обезбедила стручна обрада грађе која настаје у раду савезних органа и организација, на свим језицима народа и народности тадашње социјалистичке државе. Током 1978. године два радника Архива су завршавала последипломске студије смера који је од интереса за развој основне делатности, архива, а од 1979. године један радник са високом школском спремом похађао је тромесечни архивистички тежај у Паризу при Националном архиву Француске, док је четири радника са средњом стручном спремом похађало архивистички течај при Архив Србије.

целокупних социјалистичких самоуправних односа“, због чега су се „социјалистичке снаге морале залагати да организације удруженог рада и друштвено-политичке заједнице у својим годишњим и оперативним плановима, нарочито у програмима средњорочног и дугорочног развоја – планирају кадровске потребе, средства и начин њиховог задовољавања.“ О кадровској политици се разматрало и идејно усмеравало на највишим партијским форумима, а тако утврђени ставови су били обавезујући за имплементацију како код савезних органа као стваралаца архивске грађе тако и код савезних архива као њених „заштитара“.¹⁶⁹⁹ Да ли се овако прокламована партијско-државна оријентација у смислу развоја кадрова, у свим па и у архивској делатности, могла у потпуности саобразити реалним потребама, стању, неопходностима у организацији заштитне функције над архивском грађом као културном баштином?

Са своје стране, свакако у сагласју са идејно-политичким смерницама, али и уз приметно и упорно указивање на неопходну стручност и квалификованост кадрирања у архивима, Архив Југославије је од почетка свог рада предлагао озбиљне промене у систему образовања архивских радника. Најпре је тражено да се из државне администрације један број образованих лица (правника, економиста, професора) пребаци на рад у државне архиве, уз претходно завршен курс за архивске раднике. Али је свакако дугорочнији био предлог да се на једном од државних факултета оснује виши архивистички течај за дипломиране историчаре, економисте и правнике, у виду „докторандског течаја“. Као могућност је била дата идеја да се на правном или економском факултету уведу бар основни предмети помоћних историјски наука (архивистика, палеографија и дипломатика), како би се дипломирани правници или економисти могли запослити одмах у архиву. Архивски стручњаци су предлагали и отварање последипломских студија архивистичког смера, при једном од универзитета друштвених и хуманистичких наука у земљи. На тај начин би се створили потенцијални научни радници који би се могли бавити истраживањима из области архивистике архивске службе. Такође, специјализовање архивског кадра за поједине архивске делатности је и даље било могуће задржати кроз најпогодније организационе облике

¹⁶⁹⁹ *Политика*, од 13. децембра 1975. године. Драган Ћировић, *Планирање у архивима СФР Југославије (реферат на Осмом конгресу архивских радника Југославије, Приштина, 1976. Стално усавршавање и оспособљавање кадрова, смишљено и дугорочно планирање и вођење кадровске политике, треба да обезбеди извршавање планираних задатака. Према Закључцима са XV седнице Председништва ЦК СКЈ о кадровској политици, став о кадровској политици се није могао посматрати „једностраним распоређивањем и практичним ангажовањем већ оспособљених кадрова“.* Кадровском политиком је планирано да буде обухваћена целокупна база друштва и проблематика од свестраног стручног и идејно-политичког оспособљавања и усмеравања, до практичног ангажовања кадрова у складу са интересима и циљевима радничке класе и свих радних људи“.

саме архивске службе, као што су течајевим вишедневни семинари. Покушаји да се питање школовања архивских радника са високом школском спремом реши кроз систем универзитетског образовања, остајали су без успеха, или су се јавили спорадично и у регионалним, необавезујућим оквирима.¹⁷⁰⁰

Мали искорак је почетком осамдесетих година био учињен увођењем усмереног образовања у средње школе, а један од стручних профила који је средњошколцима био посебно интересантан, био је профил „архивско-музејски стручни сарадник“. Предлог за образовање архивских помоћника и радника у писарницама регистратура је могло бити истоветно решено, примера ради, ако се основно архивистичко образовање уведе кроз један од стручних усмерења у постојећим средњим школама. Континуирано и редовно образовање кадрова кроз редовни образовни систем могао је бити делотворан са више аспеката: најпре стручни архивски кадрови би се формирали кроз редован систем образовања, друго, такав би начин образовања омогућио планско и благовремено њихово усмеравање за архивске послове, а најзад би престала потреба за допунским стручним оспособљавањем.¹⁷⁰¹ Покушај је био значајан, али није задуго опстао у образовном систему и практично се угасио са укидањем тзв. Шуваровог систем средњег усмереног образовања. Примедбе на постојање посебног усмерења, које би у архиве тадашње Југославије довело средњи стручни кадар, архивске помоћнике, односиле су се на велики број новообучених архивских радника, који су могли превагнути у односу на

¹⁷⁰⁰ Богдан Лекић, *Потребе, циљ и значај изградње јединственог система стручног рада архивске службе у СФРЈ* (реферат на Осмом конгресу архивских радника Југославије), 1.

AJ-318-131-176: Материјал о проблемима архивске службе у ФНРЈ, који је сачинио уравник Државне архиве ФНРЈ, Јован Марјановић, а који је председник Савезне народне скупштине ФНРЈ, Моша Пијаде, проследио Одбору за просвету СИБ-а на даљу надлежности. Такође је опција било и усавршавање „специјализација“ архивских кадрова у иностранству.

Radmila Petković Popović, *Školovanje stručnih arhivističkih kadrova i njegovo uskladjivanje sa modernizacijom arhivske službe, novom tehnikom i novim materijalom*, 50-62. Богдан Лекић, *Потребе, циљ и значај изградње јединственог система стручног рада архивске службе у СФРЈ* (реферат на Осмом конгресу архивских радника Југославије), Приштина, 1976, 4, 30. На Београдском универзитету, филозофски факултет – група за историју, још је 1963. године било предвиђено оснивање катедре за архивистику, програмски је било предвиђено школовање архивиста. Према овом је програму требало да студенти после завршене друге године студија на историји, следеће две године похађају архивистички смер. Овај покушај школовања архивистичког се тада није одржао „због малог броја пријављених кандидата“. На Загребачком еве училишту и Филозофском факултету у Задру су такође установљене последипломске студије архивистике, али су ове форме образовања представљале опциону одлуку студената, док је пред архивском струком остало да реши систем обавезног архивског стручног школовања, јер се кадрови који су упошљавани у југословенским архивима нису одликовали неопходним стручним и научним знањем, што је довело до девастације архивске делатности у целини.

¹⁷⁰¹ Радмила Поповић Петковић, *Школовање стручних архивистичких кадрова и његово усклађивање са модернизацијом архивске службе, новом tehnikom и новим материјалом*, у: *Архивист*“, бр. 1-2, Београд, 1972, 50. Школовање стручних кадрова у архивској делатности у сваком друштвеном тренутку треба ускладити са тенденцијама модернизације архивске службе у државним оквирима, али и на међународном нивоу, са новом техником и новим медијима на којима је настајала архивска грађа и регистратурски материјал, сматра ауторка овог извора.

високо образоване кадрове архивиста, преко потребне високо одговорним стручним пословима обраде архивске грађе у архивима. Такође је оптирало мишљење да је из средњошколских клупа излазио велики број архивских помоћника, док потребе архивске струке у земљи нису биле тако изражене. Заборављало се, при томе, да је средње образовање за архивско-музејског помоћника, могло бити примењиво и у регистратурама односно администрацијама код правних лица, у којима није постојао довољно обучен кадар за поступање са пословном документацијом. Ово из разлога што је поред кадрова у архивима, актуелна била и едукација односно оспособљавање кадрова у савезним регистратурама, у погледу уређења архивске грађе и регистратурског материјала. Стручна помоћ Архива Југославије на остручавању службеника у савезним органима је била део програма рада Архива у 1974. години, али због недостатка подршке Савезног секретаријата за правосуђе и организацију савезне управе, који се током ове године није бавио „проблемом оспособљавања кадрова у савезним регистратурама“, то се планирана едукација није ни реализовала. Правилно обучени и школовани архивари су све време били дефицитаран кадар у државним органима, установама, привредним предузећима и другим правним лицима. Отуда се у пракси негативно одразило поменуто опредељење да се остручавања архивских кадрова сведе само на архивистички течај који је организован од 1952. године, када је прва генерација архивских службеника имала прилике да се упозна са основним проблемима и радом у архивским установама.¹⁷⁰²

С обзиром да се архивски стручњаци и у овом периоду нису добијали адекватно образовање кроз систем редовног школовања, уз дефицитарност ове струке, која је у најосновнијем смислу представљала проблем од оснивања Архива Југославије и архивске мреже у земљи, савезни архив је настојао да побољша кадровски капацитет, придавањем одговарајуће пажње правилном одабиру образовног профила будућих архивских радника, као и њиховом додатном школовању, стручном оспособљавању и специјализацији радника за одређене стручне послове. Посете другим архивима у земљи су такође представљале један од начина да се разменом стручних мишљења и упознавањем методологије и технологије стручног рада, стекну нова или допуне постојећа стручна знања и вештине. На основу међудржавне размене, студијски боравци и специјализације архивиста у најпознатијим архивима у иностранству представљали су упознавање и преношење искуства из развијенијих архивских система, који су се могли

¹⁷⁰² Ј. Жонтар, *Стручна спрема и радна места у архивима*, у: „Архивист“ XIX, 1, 1969, Београд, 16-20. Б. Лекић, *Архивистика*, 274-277.

применити у постојећој методологији рада на заштити архивске грађе савезних органа и организација.¹⁷⁰³

Да ли је, међутим, такав вид професионалне обуке довољан за озбиљан и одговоран рад у архивима? Сведоци смо вишедеценијског тренда опадања квалитета стручног рада у архивима, што је последица, поред осталог, и чињенице да су разноврсна занимања заступљена у архивским редовима. Од оптималног профила историчара, правника или другог смера друштвено-хуманистичких наука, до биохемичара, електротехничара, пољопривредних инжењера или економиста – представља једно шаренило занимања која су се одомаћила у архивској струци као сасвим подобна.¹⁷⁰⁴ Стиче се утисак да се архивска делатност сматра „добро наученим занатом“, за који није потребно никакво предзнање из историје, права, економије, социологије, филологије или сродних области. Свакако има истине у томе да архивска методологија захтева практичан рад, добро познавање поступака на класификацији и сређивању архивске грађе. Међутим, сложенији послови обраде и израде научно-обавештајних средстава захтевају познавање историјских, политичких, друштвених прилика у којима је настајала архивска грађа и регистратурски материјал, као и организациону структуру правних лица, њихово пословање, структуру, канцеларијско пословање. Архивски стручњаци су осамдесетих година истицали да је неопходно утврдити облике, начине и садржаје припремања и обуке кадрова са високом спремом по свим смеровима рада у архивима.¹⁷⁰⁵

¹⁷⁰³ АЈ-130-Ф386: Реализација програмских задатака Архива Југославије у 1978. години. Ђ.Станковић, Љ.Димић, *Исторграфија под надзором...* 135. Тежило се и да тај посао обављају стручна лица. Чиновник бирократа, васпитаван и школован да сову службену делатности спроводи по закону, у првим послератним година био је главни, ако не и једини заштитних архивалија. Доживљавајући право као најважније средство сваке политике, санкционисано државном силом која делује *ultima ratio*, бирократа је насупрот револуционарној инерцији, хаотичности прилика, стихијности догађаја, немарности необразованих и непрофесионалних, заговарао „унутрашњи ред“ у администрацији, институцијама, професионалном и стручном поступку, поштовање општих правила надлежности, дисциплину.

¹⁷⁰⁴ Према никад озваниченом *Пројекту закона о архивима и регистратурама у Краљевини Југославији*, неопходна образовна структура у архивима је поразумевала постојање високо образованог историчара и дипломираног правника, као обавезних профила, највише одговарајућих у обављању архивских послова. Извор: АЈ, библиотека - инв. бр. 1539, *Пројекат закона о државним архивима и регистратурама Краљевине Југославије*, 1935.г.

¹⁷⁰⁵ Dragan Ćirović, *Srednjoročno i dugoročno samoupravno planiranje u arhivima SFRJ (prilog izgradnji jedinstvenog sistema zaštite i korišćenja arhivske građe u SFRJ)*, u: „Arhivist“, godina XXX/1980, br.1, Beograd, 1980, 37-50 Поред овог, била су и данас актуелна питања заштите архивске грађе ван архива, микрофилмовање, обрада архивске грађе, публикување и јединствени информациони систем. 37-50. Посебно је било запажено интересовање за систематику вишеверсне специјализације кадрова у области познавања других језика, палеографија, обраду архивских фондова одређених врста и периода; публикување, информатика, микрофилмовање, техничка заштита грађе у ширем смислу, разрада система семинара, курсева школско-специјалистичког типа у сарадњи са факултетима и другим научним организацијама и институцијама, специјалистичке студије у иностранству, подела рада међу архивима на

Додајмо реченом још једно веома важно размишљање: из позиције архивског делатника као државног чиновника, административног радника и научног радника, такође се може говорити о његовом образовном профилу, што се пресликава на однос архивистике и историографије. Да ли је архивистика пука практична делатност, занатског карактера, са основном сврхом да примени утврђену методологију и архивску грађу државне али и друге провенијенције постави у тачно утврђени поредак, старајући се при томе да се иста очува у свом техничком, физичком, квантитативном смислу. Или је, поврх тога, као антипод или други нераздвојни део сложеног процеса, архивистика и наука о промишљању технике, методологије, начела, принципа по којима се врши сређивање, класификација идентификова, обрада архивске грађе. Да ли обрада архивске грађе, која долази као финални производ стручног рада са истом, излази из оквира архивске делатности и прелази праг историографије? Да би се архивска целина обрадила, неопходно је да иста буде претходно према прописима архивистике сређена и доведена у поредак поштујући као основни принцип провенијенције или слободне провенијенције, са свим својим модалитетима, који се издвајају у складу са степеном сачуваности, значаје, регистраторским пословањем и количином архивске грађе, те њеном претходном сређеношћу. Да ли се обрада архивске грађе завршава израдом информативних средстава о архивским фондовима, која не без разлога носе одредницу научно информативних (обавештајних средстава). Она представљају „личну карту“ архивске грађе једног ствараоца, у овом случају органа југословенске федерације. Да би се та слика аутентично одржала и послужила истраживачу као водич за истраживање и проналажење релевантних архивских документа као извора, неопходно је да буде темељно обрађена и аргументовано постављена. Неопходно је извршити претходне истраживачке радње ради праћења и представљања историјата творца фонда, што представља комплексну дужност архивисте. Неопходно је уобличити целину информација о ствараоцу архивске, грађе, његовом историјату, значају у датом временском периоду, систему пословања, правној структури, органима и систему администрације, количини и степену сређености архивске грађе, проценити најпогоднији систем сређивања и обраде конкретног архивског фонда, утврдити технику, извадити класификациони план и методско упутство, све то уобличити у историјску белешку као битан саставни део инвентара о архивском фонду, који по својој методологији могу бити сумарни, аналитички, или најчешће уза архивску грађе савезне

основу специјализације кадрова по републикама и покрајинама на јединственим основама, утврђивање норматива и стандарда.

провенијенције, сумарно аналитичким. Захтева се низ знања из различитих друштвено хуманистичких области, због чега није случајно у Пројекту архивског закона из 1935. године био предвиђен образовни профил историчара, правника, економисте, филолога као одговарајући за рад у архивима. Са овим наведеним елементима, према нашем мишљењу, рад архивисте, архивског саветника излази из оквира пуког „практичара“ и по нужности свога стручног рада „преузима“ дужности научног радника или истраживача.

И у актуелном периоду, јасно се да је кадровска политика и образовање архивских радника један од битних сегмената планирања рада архивских установа у дугорочном смислу. Због тога је оправдано и према нашем мишљењу, неопходно школовати високо образоване кадрове за рад у архивима.¹⁷⁰⁶ Актуелно високошколско образовање у Србији не поседује ни на једном факултету профил канцеларијског и архивског пословања, или студије архивистике.¹⁷⁰⁷ Смерови из архивистике, на добровољној основи, курсеви, који постоје на Филозофском и Филолошком факултету универзитета у Београду, по нашем мишљењу не задовољавају целовите и квалитативне потребе рада у архивским установама. Истовремено, непостојање адекватног усмерења на признатим факултетима, оставља могућност полупрофесионалним или сличним организацијама удружења, невладиних сектора или слично, да путем наплативих курсева, обука или уплива кроз друге видове сарадње, врше спорадичну, често неодговарајућу обуку за рад архивара или још проблематичније, архивских радника. Решавање питања професионализације архивског кадра, и то не само за стручне већ и за научне послове, не треба чинити помоћу краћих курсева, већ путем редовног, планираног школовања.¹⁷⁰⁸ Стога би у систему друштвено хуманистичке оријентације требало осмислити и устројити посебну област за образовање архивских кадра, у трајању од четворогодишњих студија. Примера ради, на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу, постоји посебан дипломски студијски програм на одсеку за информацијске и комуникационе знаности,

¹⁷⁰⁶ Идеја о школовању архивиста на факултетима у Србији, није нова. Већ педесетих година прошлог века се ово питање постављало као важна могућност, која на жалост у Србији ни до данас није заживела. Видети: Б. Лекић, *Архивистика*, Београд, 2006, 275-277.

¹⁷⁰⁷ Смерови из архивистике, на добровољној основи, курсеви, који постоје на Филозофском и Филолошком факултету Универзитета у Београду не пружају потпуно и свеобухватно образовање за рад у архивским установама. Видети: www.f.bg.ac.rs ; www.fil.bg.ac.rs (прегледано 16.03.2017)

¹⁷⁰⁸ Ово је било мишљење које је континуирано преовладало у оквиру Савеза друштава архивских радника Југославије. Видети: *Извештаји и записи, Двадесетогодишњица оснивања Савеза Друштава архивских радника Југославије*, у: „Архивист“ XXIII, 1-2, 1973, 163.

смер Архивистика, који пружа свеобухватније образовање специфицирано за потребе рада у архивима.¹⁷⁰⁹

Савремено доба нуди и нове изазове за архивску струку и образовање архивист. Све више се у пракси појављују нови носиоци информација и записа, тако да се и образовање архивиста мора унапређивати и прилагођавати технолошким новинама. Присуство електронског документа и електронске архиве у свакодневном пословању правних лица као стваралаца архивске грађе очекује од архивара и архивиста адекватно образовање које омогућава суверено поступање са електронском регистратурском/документарном грађом у оперативи, али и у архивима.¹⁷¹⁰ Утолико је значајније осмислити и заживети систем високошколског, четворогодишњег студијског програма који одговара потребама класичне архивистике, регистратура и свим новинама које савремено доба у развоју и обликовању информација и документарног материјала поставља пред архивисте и архивске установе.

Стога би закључци по питању образовања архивских кадрова у савременом добу могли бити: континуирано образовање архивара у оквиру средњошколског школовања, формирање посебних стручних профила административних референата. За образовање високих архивских кадрова (архивиста) сврсисходно би било установити посебан студијски програм у том смислу, у четворогодишњем трајању са звањем дипломираног архивисте, на неком од верификованих факултета у земљи. Најзад, за даље стручно и академско усавршавање архивских кадрова упутно је развити систем последипломских академској студија, у оквиру којих би заинтересованим архивистима било омогућено усавршавања до највиших нивоа академских звања; ово истовремено значи и популаризацију архивистике као озбиљне научне дисциплине, а не само помоћне области историјских наука. При свему наведеном, стручни архивистички испит, који се сада практикује као једини вид остручавања архивских кадрова у земљи, добио би квалификацију државног испита за рад у архивима као установама заштите архивске грађе као културног добра. Овакав модел остручавања, наравно уз одговарајућу темељну разраду и планирање, могао би представљати заокружени систем едукације у архивској струци који би архивистику уздигао на ниво научне дисциплине, архивске стручњаке а истовремено обезбедио образоване кадрове који би у пракси.

¹⁷⁰⁹ Доступно на: <http://theta.ffzg.hr/ECTS/Studij/Lista?razinaStudijaID=4> (прегледано:16. 03.2017)

¹⁷¹⁰ Charles M. Dollar, *Arhivistika i informacijske tehnologije, Utjecaj informacijske tehnologije na arhivsku teoriju i praksu*, (prevod), Zagreb, 1999, 83.

7.10. Архивистика у „служби“ југословенске историографије, на примеру заштите архивске грађе државних органа у Југославији

Да ли је архивистика само „службеница“ историографије или је однос далеко сложенији? Одговоре на дилему морамо тражити пре свега у статусу архивистике и односу на релацији архивистика – историја, практика или наука, помоћна или еквивалентна. Однос архивистике и историје је привлачио пажњу како историчара, тако и архивиста, који су своје основне задатке произашле из функције заштите архивске грађе по природи задатка преносили и на поље истраживања прошлости. Такође, велики број стручних архивистичких чланака као и записа историчара, анализирао је однос између једне основне научне и једне помоћне историјске научне дисциплине, како су историчари дуги низ година, па и данас, квалификовали архивистику.

У својим промишљањима о методологији историјских истраживања, пратећи историју историографије и учинак првих озбиљних писаца историје на овим просторима, Сима Ћирковић је сматрао да је „свест о потреби сакупљања и чувања споменика културе у најширем смислу речи“ добила на значају у другој половини 19. века, што се подудара са новим, отворенијим виђењима статуса, значаја и улоге архива. Формирањем грађанских држава мењало се гледиште у вези са значајем списка, документације, писаних сведочанстава. Оснивање музеја, архива, библиотека убрзало је и организовало смислено прикупљање писане и документоване речи, чиме су историјски, архивски извори постали основ за раздвајање научне и критичке историографије у односу на „народну традицију“ и епско приповедање.¹⁷¹¹

Ово гледиште није усамљено или опредељено искључиво за историју југословенских земаља, нити омеђено границама националних архивских система. Напротив, стасавало је управо на тековинама Француске грађанске револуције (1789), када је изучавање прошлости изашло из догми феудалних или црквених поседа и постало део шире популистичке културе и потреба новообразованих грађанских друштава. Пример архива у Француској се може сматрати „класиком“ схватања архивистике у смислу његове „првенствене усмерености на потребе историчара“

¹⁷¹¹ Сима Ћирковић, *О историографији и методологији*, Београд, 2007, 106-108. У смислу критичког посматрања „усвојених начела, метода, поступака, облика излагања, или разбијања парадигме у модерној историографији“ неопходан је, поред релевантног познавања методологије историјског истраживања, других знања и образовања, и „притиска чињеница и резултата“ садржаних у писаним или на други начин насталим документима која освешћују један историјски период у целини или у појединим његовим сегментима.

посебно од 19. века, када је „архивска функција била поистовећивана са истраживањем историје, сакупљањем и сређивањем докумената“ и све интензивнијом изработом и објављивањем „помагала за коришћење историјске грађе“.¹⁷¹² За разлику од дотадашње улоге „правног саветника и доказног средства“ у служби свог господара или поседника, архиви су постали извор социјалних, историјских, културолошких и других сазнања. Самим тим су и темељи на којима је архивистика добијала своје обличје и пробијала се кроз круте забране епске или романиране историје, како би се осамосталила и била прихваћена као пажње вредна и утемељена наука, постајали чвршћи, дохватнији, реалнији. Демократски, грађански и од феудалних окова ослобођен свет је посредством историјског и романтичарског ентузијазма својих учених људи, постепено схватао опсежнији, есенцијалнији значај архивских скупина и архивских канцеларија, архива као „чуvara националног или светског памћења“.

Совјетски архивисти су сматрали да је теорији и пракси архивистике као научној дисциплини претходио дуготрајан и сложен процес прикупљања практичних искустава у области чувања, сређивања и инвентарисања архивске грађе, као и теоријских уопштавања у вези са основним процесима архивског рада. Из њихових искустава, архивска грађа налази примену у скоро свим областима привредног, политичког, државног живота. Не ограничавајући се само на историјска истраживања, практична функција коришћења архивске грађе је видна не само у совјетском случају, већ и у пракси југословенских архива. Организација коришћења архивске грађе у научне сврхе, не само за потребе историјске науке и историографије, већ и друге научне области, по нашем мишљењу, чини основу за развој референтних научних група. У случају историографије, архивска грађа чини драгоцен материјал на основу кога, путем свестране анализе и уопштавања, историјска наука гради своје закључке.¹⁷¹³

Чињеница је да делатност архива јесте подређена најважнијем задатку: свестраном коришћењу архивског богатства. Улога архива је превасходно трајно чување, заштита, стручна обрада и омогућавање коришћења архивске грађа. Савремена функција архива, међутим, надраста некадашње уске оквира личног, породичног или колективног

¹⁷¹² Jože Žontar, *Historiografija i arhivistika*, u: „Arhivski vjesnik“, god.42 (1999), Zagreb, 1999, 169-176.

¹⁷¹³ L.A. Nikiforov, G.A. Belov, *Teorija i praksa arhivske službe SSSR*, 1-3. Наравно, коришћење архивске грађе стоји и у привредне сврхе, интересима одбрамбене моћи земље, агитационо-пропагандне културно-просветне сврхе, рецимо за комунистичко васпитање совјетских људи, јачању веза са школама, популаризација архивске грађе, потребе установа и грађана. Говорили смо о примени „совјетских образаца“ у архивској делатности Југославије, посебно када је у питању заштита архивске грађе државног порекла, али се упоредним изучавањем статуса архивистике на међународном нивоу може уочити скоро истоветно гледиште архивиста које перципира архивистику као научну област, а не само помоћну научну дисциплину или практичну вештину.

заштитара документације као доказног средства правних и других релевантних животних чињеница, у којима су ствараоци архивских докумената чували прилежно архивску грађу свог порекла, од интереса за њихове личне или породичне послове. Образовањем архива као установа у којима се поступно концентрише све већи број органских целина архивске грађе, настале радом више различитих стваралаца, првенствено државних органа и институција јавне власти, мења се и првобитни статус архива. Тако је са развојем историјске научне дисциплине и друштвених наука уопште, те њихових истраживачких метода, расло значење архивске грађе као извора научних истраживања. Са тиме се увећавао и значај вредновања документације у смислу тога шта се сматра архивском грађом, а шта не.¹⁷¹⁴

Југословенски архивисти су од почетка развоја архивске мисли на овом простору архивистику видели као науку „која се бави проучавањем бити архивске грађе, њеног сређивања, управљања и чувања, њене историје и права које је регулише“, али и из разлога „јер се проучавањем архивске проблематике примењујући научни метод рада, утврђују стручни и научни принципи, прописи и стандарди у опхођењу у опхођењу са архивском грађом као предметом свога рада од њеног настајања до валоризације, а са крајњим циљем: заштита и коришћење грађе“.¹⁷¹⁵ Према словеначким архивистима југословенског времена, архивистика у ширем смислу је наука која проучава све делатности архива ради заштите архивске граше, док у ужем смислу архивистика изучава специфична стручна питања ради утврђивања докумената трајне вредности и њихове обраде ради постизања „најбоље прегледности и коришћења“ (архивска техника, историја архива, архивско законодавство). Следи закључак да архивистика није само, уопштено посматрано, наука о архивима, већ да се треба дефинисати као наука о органски насталим целинама и архивским документима као саставним деловима тих целина, која истовремено учи по каквим се критеријама архивска грађа најцелисходније „обликује и организује“ да би постала прикладна за коришћење.¹⁷¹⁶

¹⁷¹⁴ Bernard Stulli, *Kulturno-prosvjetna djelatnost arhiva*, u: „Arhivistika i arhivska služba, Studije i prilozi“, Zagreb, 1997, 359.

¹⁷¹⁵ Ivan Beuc, *Arhivistika, predavanja dr Ivana Beuca na arhivističkom tečaju u Zagrebu, 1968. godine*, 1. Архивски стручњаци разликују архивистику у ужем и ширем смислу: у ужем смислу архивистика се бави архивском теоријом о архивској грађи, њеном сређивању, природи и структури архивских фондова и збирки, као и њиховом историјом. Архивска техника се бави питањима архивских зграда, као и техничким проблемима чувања смештаја, рестаурације архивске грађе, док је посебно издвојено архивско законодавство (архивско нормирање чувања архивске грађе и коришћења исте. У том је смислу архивистика нужно везана за друге дисциплине, а с обзиром на циљеве који се желе постићи.

¹⁷¹⁶ Krešimir Nemeth, *Uvod u arhivistiku*, u: „Priručnik iz arhivistike“, Zagreb, 1977, 3-6.

Систематско и методско истраживање и знање у коме тврдње и закључци морају бити засновани на „релативним и рационалним“ разлозима, у корист науке говоре посебни методи, објекат и предмет рада, па све што се види и закључује мора бити јасно и језички недвосмислено изражено, а резултати научног истраживања треба да служе решавању практичних проблема и да буду подвргнути проверавању у пракси, са свог положаја архивисте говори Богдан Лекић.¹⁷¹⁷ Ако тако посматрамо, произлази да се архивистичка делатност темељи на научно-истраживачком раду, то се не може сматрати искључиво помоћном историјском науком, већ озбиљно залази у „забрањено“ поље научне дисциплине. Посебни елементи који архивистику „извлаче“ из уског гледишта службовања историји и историографији, свакако су елементи научно-истраживачког рада, који се проналазе у основном задатку архивске делатности: сабирању, заштити, чувању, обради и презентацији архивских докумената. Научни елемент се исказује у проучавању сложене архивске проблематике, при чему се примењује научна методологија, било да се теоријске поставке применом утврђених научних принципа и начела потврђују у архивској пракси или се кроз практична искуства долази до научних синтеза. Карактер предмета изучавања архивистике (архивска грађа) чини ову науку више практичном него теоријском дисциплином, али искуствено потврђена метода и правило дају знатно већи учинак од оних који траже уклапање у „круте теоријске формулације“.¹⁷¹⁸ Занимљиво је виђење А. Кожара о архивистици као „интегрирајућој“ науци. Неоспорно аутор сматра архивистику као засебну научну дисциплину, о чијим се научним атрибутима још увек мало пише, недовољно се истичу њена теоријска својства, којима „пледира контакте“ са историјом и другим хуманистичким наукама, док у савремено доба партиципира и у оквирима информацијских наука. У социјалистичкој Југославији, сматра А.Кожар, међузависност између архивистике и историје је била веома изражена, с том што је историја знатно више имала утицаја на архивистику нешто што је било обрнуто.¹⁷¹⁹

Ангажман архивиста на вредновању архивске грађе је свакако најприближнији научно-истраживачком раду. Из научног контекста се не могу изместити ни израда

¹⁷¹⁷ Богдан Лекић, *Архивистика*, 11-16.

¹⁷¹⁸ Azem Kožar, *Pomoćne istorijske znanosti i arhivistika*, Tuzla., 2004, 135

¹⁷¹⁹ Azem Kožar, *Arhivistika i historiografija Bosne I Hercegovine*, u: „Arhivistika u teoriji i praksi 2“, Tuzla, 2005, 13-18. Isto autor, *Arhivistika kao integrirajuća nauka*, u: „Arhivistika u teoriji i praksi 2“ 19-22. Наводи такође и да класична, традиционална архивистика, за предмет рада има архивску грађу на класичним носиоцима информација, заокупљена пажњом о оригиналности архивског документа, па је поједини сматрају конзервативном за друштвене и научне потребе. Најдиректније је као таква везана за историју, којој и данас представља важан истраживачки полигон, посебно за још увек традиционалан приступ историчара архивским документу где се „полази и завршава“ преко оригиналног архивског документа.

информативних и научно-информативних средстава о садржају архивске грађе, истраживање историјата твораца фондова, институција чију грађу архиви чувају или историјских белешки фондова и збирки, као својеврсних идентификационих списа порекла, вредности, обима архивске грађе фонда као органске целине настале животом и радом једног ствараоца, без обзира да ли се ради о појединцу, породици или правном субјекту. Архивска научно-информативна помагала, издања архивске грађе и друге стручне и научне публикације намењене су стручним и научним круговима, али и свим потенцијалним корисницима. Без ових стручно-архивистичких и научно-истраживачких радњи, заинтересована лица, без обзира да ли су то архивисти или други корисници, не могу се бавити истраживањем архивске грађе, писањем националне или шире историје нити се она може публиковати односно представљати широј јавности.¹⁷²⁰

Објављивање архивске грађе се налази, поред научних института и у оквиру научних задатака историјских архива, према мишљењу не само југословенских архивиста. Оно представља завршницу архивистичког стручног процеса, као његов најсавршенији резултат, због чега је карактеристична особина ове делатности то што се налази на „границы чисте архивистике“ и зато поред чврсте архивистичке компоненте добрим делом залази у научно-истраживачко поднебље. Важност објављивања архивске грађе која се чува у историјским архивима се огледа у више битних компоненти. Најпре се „удовољава“ основном архивистичком захтеву о заштити архивских документа, јер ако се објављена драгоцен историјска грађа налази у великом броју библиотека, биће отклоњена опасност за науку, пре свега историјску, у случају неког насилног уништења оригинала. Издавањем извора се такође реализује још једна функција архива, која се састоји у томе да се што више олакша рад истраживачима, тако да доступне едиције грађе, транскрибоване уз целокупно заступљен критички апарат, нису само детаљни инвентари него најозбиљније и професионално научно-обавештајно средство: збирка докумената је свима доступна и употребљива. Такође, објављивањем докумената архиви врше и важну друштвену улогу у пропагирању научне мисли међу широм јавношћу, која не мора увек бити потенцијални истраживач или научник. Ту можемо разматрати границу између архивисте и научника историчара, те промишљати да ли је за приређивање и објављивање извора, поред доброг архивистичког знања неопходно и

¹⁷²⁰ Bernard Stulli, *Kulturno-prosvjetna djelatnost arhiva, ...*359.A. Kožar, *Arhivistika i historiografija Bosne i Hercegovine...*,13-18. Само нека од схватања архивиста у међународној архивистици, говоре о архивистици у ширем смислу, као архивској науци и архивистици у ужем смислу као практичној делатности. Француски архивисти дају, према мишљењу југословенских архивиста, најадекватнију дефиницију архивистике, када општом архивистиком сматрају и архивску теорију и архивску праксу.

научно-истраживачко понирање у садржину архивских докумената, њихово анализирање, критичко вредновање у оквиру једног историјског времена, ширих појава, догађаја. Уколико архивисти врше одабир архивских докумената по тематици, граничним компонентама или другим критеријумима обележја докумената која треба објавити у једној едицији, значи ли то да је неопходно поседовање историјског знања, прилика, времена и поднебља за које се објављује архивска грађа? Архивисти су мишљења да овај део рада на објављивању архивске грађе прелази на виши ниво који није више искључиво архивистички рад већ улази у домен научног рада.¹⁷²¹

Јован Марјановић је у погледу изучавања најновије националне историје 1954. године постављао питање извора за најновији историјски период, посебно питање архивске грађе и њене приступачности као историјског извора. Доћи до сређених извора, ма колико да их има више него за старије периоде, први је услов ако се мисли на озбиљан научни рад“. Богдан Лекић чврсто заступа становиште да је архивистика самостална друштвена научна дисциплина која користи достигнућа помоћних историјских наука и самосталних научних дисциплина, исто толико као што су самосталне науке библиотекарство, музеологија или информатика. Он је такође, са углавном свих углова, разматрао значај архивских извора за историју прве декаде социјалистичке Југославије. Са пуним правом је Б. Лекић истакао значај и комплексност припреме архивских извора за истраживање националне, државне, југословенске историје.¹⁷²²

Међутим, остаје ли архивистика искључива услужна и заштитна делатност, у служби историографије, и да ли је у том смислу архивски документ пружио пуну основаност историографским записима социјалистичког периода? На саветовањима историчара и архивиста у социјалистичкој Југославији, истицана је потреба тешње сарадње историје и архивистике, као би се брже и ефикасније деловало на превазилажењу нагомиланих потешкоћа у коришћењу и истраживању архивске грађе, које представља без сумње најзначајнији историјски извор. Стога су активности биле усмерене углавном на истраживање и публикавање архивске грађе у архивима и другим

¹⁷²¹ Miloš Milošević, *Objavlјivanje arhivske građe*, u „Priručnik iz arhivistike”, Zagreb, 1977, 240-258. 8. Упоредна архивска пракса каже да уз поједине малобројне изузетке, као што је у Енглеској и Швајцарској, архивских закони европских земаља обавезују или овлашћују архиве да објављују важну изворну грађу, а у неким се држава као што су СССР, ДР Немачка; Пољска, Белгија или Шпанија посебна служба у оквиру архива бави објављивањем архивске грађе.

¹⁷²² Ђ. Станковић, Љ. Димић, *Историографија под надзором, Прилози историји историографије II*, Београд, 1996, 140. Б.Лекић, *Архивистика*, 18-19. Б. Лекић, *Архивски извори за историју социјалистичке Југославије*, 1943.1953, 173-205. У време отварања сукоба са Информационим бироом СССР, челни људи југословенског комунистичког покрета и власти суочили су се са проблемом и размерама уништавања архивалија. У прављењу „научне“ слике о себи и одбацивању совјетских „историјских фалсификата“, власт је настојала да основац нађе у изворима, којих добрим делом није више било.

институцијама науке и културе, домаћим али и иностраним, са крајњим циљем употпуњавања архивских фондова и публикавања грађе.

Како видимо југословенску историографију у односу на „историчну и доказну“ архивистику? У социјалистичкој Југославији, као и другим земљама социјализма 20. века прагматичност историографије је била окренута историјском искуству руководеће политичке структуре, која је била покретач, носилац и реализатор народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције. Тада је један од задатака историографије био да детаљно, свакако на афирмативан начин објасни улогу тих снага као владајућих структура у датим процесима, чиме је политичка војна историја у националних државним оквирима постала приоритетна.¹⁷²³ Постављање народноослободилачке борбе и народног покрета који је под управом Комунистичке партије Југославије/СКЈ довео југословенске народе и народности до победе, на историјски, државни и културолошки пиједестал захтевало је убрзано формирање „научног слоја“ културних посленика који би се по директивама, отвореним или прикривеним, идеолошке водиле државе и друштва, бавио историјским истраживања блиске прошлости која се садржала од „најобимније и садржајно најзначајније историјске грађе“ настале радом Комунистичке партије Југославије и других револуционарних организација. Објављивање историјске грађе централних руководстава Партије и СКОЈ-а је сматрано приоритетом неопходним и са „становишта циљева који проистичу из специфичности развоја комунистичког покрета у Југославији, утицаја који историја СКЈ има на продор схватања о праву сваког народа и сваке партије, да у зависности од особености економског и историјског развоја, одређује циљ, карактер и начин борбе за друштвени преображај и социјалистички развој“. Такође је публикавање ове грађе било нужно и због наставно-образовних циљева „темељног проучавања историје револуционарног радничког покрета и СКЈ“, на факултетима где су се отварале катедре или организовали посебни семинари за изучавање историје СКЈ.

Момчило Зечевић износи критички поглед према коме „историографија јесте наука о прошлости и њеним последицама, али и те како може учествовати и као узрочник неспоразума“, посебно када се „њен научни метод једнострано и тенденциозно подреди политичким и идеолошким интересима одређених друштвених слојева и њиховим циљевима“. У некадашњим југословенским републикама које су распадом федерације, постале самосталне државе, крајем деведесетих и почетком 21. века су биле изражена

¹⁷²³ А. Коџар, *Uvod u historiju*, Tuzla, 1994, 23-57.

емоционално девастирајући текстови о некадашњој заједничкој држави, а „антијугословенство је напречац постало у свим њеним наследницама, мерило лојалности режимима и значајна одредница националног патриотизма“. Са става неприкосновене привржености и чињеничне непобитности југословенске социјалистичке епохе, драматично су писци различитих историографских и стручних компетенција, доскорашњу историју „окренули наглавачке“. Покушаји озбиљног, стручног просуђивања заједничке прошлости провереним методама критичке историографије, углавном су постала неподобна и остала без јавне подршке. А да ли и уопште заснована на архивским изворима или пре свега на субјективном перципирању последица југословенског краха и стереотипима о историјском заједништву или антагонизмима југословенског простора? Југословенска историографија, ранијег датума, али и неки новији радови о томе, сведоче да критичко промишљање сада и у будућности, није могуће изменити из основа. По природи историјске науке, стручна надоградња новим сазнањима је неминовна, могуће су и измене методолошког приступа, углова посматрања, судова или оцена о појединим догађајима, али радикална негација претходних историографских резултата у наведеном новој времену није била научно, већ првенствено политичко, питање. Тако да „насиље над историјом на дужи рок губи битку са историјском истином, при чему је једна чињеница јасна: народ нема права да се одрекне ни једног дела своје прошлости, ма како она у датом тренутку била трагична или сурова, или неодговарајућа новим политичко-дневним интересима“.¹⁷²⁴

И опет питање о значају и вредновању архивских извора...остаје отворено за промишљања озбиљних историчара, али и архивиста.

Иако се прећутно признавало да историографија социјалистичке Југославије садржи боје политичке идеологије „апсолутног хегемона КПЈ народних маса југословенских народа“, који су своју „судбину ставили у руке КПЈ већ првих месеци иза окупације 1941“, поједини историчари су објективно сагледавали проблеме историјских извора управо за највише истражено подручје савремене југословенске историје: народноослободилачки покрет, народноослободилачку револуцију и историјат политичке партије. Као један од разлога који је доводио до некритичког, селективног и непотпуног објављивања архивских извора везаних за НОБ, свакако се са правом сматра недовољно посвећена стручна пажња прикупљању, чувању и обради архивских извора о тој теми. Приликом издавања извора напред су преовладавали критерији практично –

¹⁷²⁴ Momčilo Zečević, *Slovinci i jugoslovenska država između dve Majske deklaracije (1917-1989)*, u: „Istorija 20. veka“, 2, 1994, Beograd, 31-33.

полемичког карактера, па се при навођењу извора узимало у обзир само то што је указивало на циљ тренутних доказа. Други је моменат „двојни колосек“ код издавања историјских извора (војни и политички извори одвојено), непотпуност извора, или „извучено из контекста“ које је одговарало тренутној политичкој ситуацији, или цензура делимична или потпуна, текстова бивших руководиоца НОБ-а који су 1948. године остали доследни идеји Информбироа односно „издали народну револуцију“. Посебно је био очигледан неправилан, објективан или субјективан став према доокупаторским изворима и извора контрареволуционарних и квислиншких војних и политичких информација, као и монополистичко чување и задржавање извора који су били неопходни за објективну слику НОБ-а. Истовремено на више постављених питања, објективни историчари су имали и одређене предлоге у погледу „попуњавања празнина“ код конкретних извора путем секундарних извора путем научно-критичке методе, вредновање специфичност извора и обезбеђивање неопходне научно стручне обраде, издавање извора је требало да буде засновано на строго научним текстуално критичким апаратом, без обзира на тренутку практичну или политичку потребу, издавање потпуних извора о НОБ, јер је „испуштање појединих пасуса научно узето бесмислено“. Свако раздобље историјско носило је своје позитивне и негативне одлике, тако да објављивање само позитивних сегмената а прикривање ових других доводило је до обесмишљавања критичне анализе историјских догађаја, која је још у време Ранкеа постављена као један од принципа истраживања и тумачења историјски извора.¹⁷²⁵ Најзад, и сами историчари истраживачи и писци осетљивих тема, које су у социјалистичко време одступале од шаблона југословенске историографске тематике, признају значај архивске грађе, која се на пример, односи на верских заједница у послератном периоду, а која је иако обимна, углавном несређена, било да се налазила у архивима верских заједница или државних институција, а пре свега због „претераног страха и обазривости од презентације тих докумената јавности. Затвореност архива, као што је случај са верском провенијенцијом, или њена оскудна доступност у фондовима релевантних „бранитеља“ југословенске идеологије, државних органа као што су архиве ССУП-а, судске архиве, истражни материјали, спољни послови, војни и обавештајни органи) представљају отежавајућу околност не само за истраживање питања којима се бави Радмила Радић, већ и низа

¹⁷²⁵ Metod Mikuž, *Problematika izvora za istoriju narodne revolucije*, u: „Arhivist“, 1/1954, Београд, 1954, 17-28. По аутору, извори окупаторских, квислиншких и других власти предочавају два „неправилна поступка“: неправилан однос скривања ових извора, као документарној грађи контрареволуције и непотребно монополистичко спремање и занемаривање извора који су „преко потребни за приказ објективне слике народне револуције и периода социјалистичке Југославије“.

другим тема на којима је стављана ознака „недозвољено или табу тема“. ¹⁷²⁶Историографија престаје да буде „под надзором“ управо квалификованом употребом и презентацијом архивске документације, без селекције података „изведених из контекста“ или примењених по потребама „победника“ или једноумних креатора одређеног историјског периода.

Предуслов да се дође до „непребојених“ сазнања, представља добро постављен и устројен поредак чувања, темељна заштита и високо стручно обрађена и публикована архивска грађа као и научно обавештајна средства о архивским изворима, а што се једино може постићи признавањем архивистици статуса озбиљне научне дисциплине, која име своје методе рада и чији крајњи исход у сваком случају (публикована архивска документа или информативна средства о истој) садрже у себи не само одраз стручног већ и научног приступа.

¹⁷²⁶ Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, I, Београд, 2002, 9.

ЗАКЉУЧАК

Промишљајући исходишта истраживања изнетих у предметној докторској дисертацији, неминовно се враћамо на постављене циљеве и хипотезе, који су нам били водиле у истраживачком раду. Сагледавајући значај писаних и на других начин насталих архивских извора за историјске, правне, социолошке и друге науке, друштвене потребе приватног или јавног карактера, намеће се, као претходно, појашњење појма архивске грађе. Схватање о архивалијама и њихово појмовно одређење развијало се паралелно са променама у административном функционисању некадашњих владарских канцеларија до формирања модерних државна на европском тлу, после Француске буржоаске револуције (1789). Овај период се сматра преломним у схватању појма и значаја архивалија. До тада, писана документа су углавном имала карактер доказних средстава, јавних исправа којима су њихови сопственици остваривали имовинска или друга лична, породична, пословна права. Отварањем феудалних поседа и образовањем грађанских држава са одређеним обавезама, правима и ингеренција у унутрашњем и међународном погледу, очигледније је био констатован значај архивалија као историјског извора. Тиме се мењао и статус архивске грађе, са гледишта дуготрајне вредности, те су њена заштита и очување постајали интерес не само појединца, породице или уже друштвене групе, већ и обавеза озбиљних државних организација. Сходно таквим спознајама, у европским државама крајем 19. и почетком 20. века појавила су се прва правила о сабирању и чувању архивских списа, обавезујућа за појединце, шире друштвене слојеве, државне органе и институције. Истовремено, економски и политички узапредовала Европа образовала је, у оквиру националних система, државне архиве у којима је као један од приоритетних интереса било законито, правилно и трајно чување превасходно јавне и државне архивске баштине.

Са гледишта југословенског и искуства њених државних претходница, закључили бисмо да Социјалистичка Југославија није наследила утемељену архивску традицију, у погледу законодавства, стручних правила и институционалног уређења, када је у питању архивска грађа највиших државних функција. Управо архивска грађа, о чијем систему заштите на савезном нивоу, говори наша докторска дисертација, пружа сазнања о непостојању јединственог државног начина њеног збрињавања у време прве Југославије, од 1918. до 1941. године. Државе на чијем се некадашњем административном подручју образовала Краљевина Срба Хрвата и Словенаца/Краљевина Југославија, имале су своје законске норме које су остале у

примени и у новооснованој Краљевини. Све до 1929. године у унитарној држави је постојало прилично шаренило законских и подзаконских прописа, што се одражавало и на статус писане архивске документације, па и културне баштине односно „старине“ у целини.

Покушаји да се унифицира ова област, утврде правила и методологија остали су на нивоу *Пројекта закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије*, 1935. године, чији су креатори показали највише занимања и озбиљности у заштити архивалија државних установа, надлештава и институција. Међутим, очигледну манифестацију спознаје приоритета од стране државне политике представљао је само сегмент међународно-правних послова. Стога је једини легитимни пропис у Краљевини био посвећен заштити архивске грађе која настаје радом Министарства иностраних послова и дипломатских и конзуларних представништава Краљевине Југославије у иностранству. Ово истичемо као вредан покушај да се у нестабилним политичким односима конститутивних народа у Краљевини Југославији, којима је иста била бременита практично од самог свог оснивања до капитулације, утврде правила поступања са поверљивим и строго поверљивим актима и предметима, од високог државног значаја, на којима су се заснивали спољнополитички односи Краљевине. Управо је поменути специјални пропис представљао основ на коме је Југословенска држава после 1945. године баштинила заштиту архивске грађе савезног органа за иностране послове, а према извршеној упоредној анализи, јасно је да су поједина решења инкорпорирана у прописе и методологију утврђену послератним нормативима о заштити и коришћењу архивске ове грађе савезне провенијенције.

Социјалистичка Југославија је, за свога постојања, свакако „завештала“ упечатљив траг савременој историји Европе и света. Завршетком Другог светског рата и „раскидом“ са свим „реакционарним, буржоаским и превазиђеним“ елементима политичког, економског и друштвеног наслеђа своје државотворне претходнице, из ратног људског и материјалног страдања, воспостављена је државна заједница „братских народа и народности“, различитих по историји, менталитету, култури, економској разини. Озбиљнија промишљања хоће ли држава „демократског централизма“ превазићи своје противречности те опстати, и у ком временском периоду, у првим годинама њеног стварања утемељеног на „победоносном ходу“ Комунистичке партије Југославије као идеолошке подлошке, нису заокупљала значајнију пажњу новообразоване политичке и државне елите „радништва и сељаштва“. Каснија дешавања на тлу социјалистичке Југославије и те како су показала колико је било неопходно

озбиљно и аргументовано у првим годинама њеног трајања, систематски сагледавати будућност, вреднујући историјске показатеље који су садржани у обиљу архивских извора сачуваних и сабраних у пракси релевантних државних чинилаца правне претходнице југословенске федерације.

Унутар правно обликовање југословенске федерације, на потпуно другачијим основама политичког и економског уређења, започело је скоро истовремено са избијањем организованог народног устанка и постизања легитимитета народноослободилачке борбе против окупације коју су спровеле *Силе осовине*, после капитулације Владе Краљевине Југославије. Комунистичка партија Југославије била је носилац народно-ослободилачке борбе, истовремено и дисциплиновани прегалац револуционарних промена и нове политичке идеологије. Са борбом народа Југославије против реалног окупатора, одиграла се и својеврсна социјална, политичка и економска револуција, поткрепљена стварањем нових органа власти на свим административним и управним нивоима у земљи. У повоју на Првом заседању АВНОЈ-а, будуће државно уређење је добило конкретније облике 1943. године на Другом заседању, а у даљем процесу друштвено-политички и економски систем друге Југославије на принципу „савезне народне државе републиканског облика“ озакоњен је Уставом ФНРЈ, 1946. године. Тим чином је на унутрашњем плану извршен раскид са „реакционарним режимом“ монархистичке Југославије, прокламовани су федеративни демократски политички принципи, истовремено „поништавани снажењем државне власти“ и успостављањем „дириговане планске привреде“ промењен је основни својински систем који је почео развлашћивањем некадашњих приватних сопственика великих земљишних и грађевинских комплекса, одузимањем грађанских части, осудом на казну смрти или затвора, за све оне који су новој политичкој елити представљале сметњу на путу уједначавања свести о само једном и једином начину размишљања и развитка послератне Југославије. Упркос томе, на међународном плану остао је на снази државно-правни континуитет између две југословенске државе, што је потврђено и образовањем краткотрајне „прелазне југословенске владе“ 1944. године.

У првој послератној декади је највише енергије било усмерено на обнову материјално, духовно и демографски девастиране земље, утемељење нове државне и правне организације, квалитативно потпуно другачијег економског и политичког система, а у оквиру тога и обликовања својеврсне, победничке колективне и појединачне свести о социолошким, културолошким, историјским вредностима времена којем се сведочило, углавном без права на другачије мишљење. Са првим правним и фактичким

елементима друге Југославије, природна је била жеља креатора нових политичких идеја да сачувају акта о формирању нове државе, нових органа народноослободилачке и народне власти, другачије друштвене свести. Још у току Другог светског рата НКОЈ је донео неколико обавезујући наредбодавних аката којима се по принципу идеолошког одабира, обезбеђивало прикупљање и чување документације од значаја за народно-ослободилачки покрет и социјалистичку револуцију.

Биланс другог светског рата се, поред великих људских губитака и материјалне штете, огледао и у стихијном односу и одсуству свести према културним споменицима, писаним, покретним и непокретним. Значајан део архивалија из периода Краљевине је страдао у току Другог светског рата, запленом или уништавањем од стране немачких окупационих власти. По регионалним крајевима у земљи, извештаји окружних начелника током ратних година су говорили о небројеним случајевима уништавања архива некадашњих надлештава и локалних органа управе од стране комунистичких одреда или „бандита“, углавном спаљивањем „на увид јавности“. На државном нивоу, забележено је страдање архиве Народне банке Југославије, окружних начелстава, некадашњих министарстава. Историјски записи сведоче о великом страдању библиотечког фонда Народне библиотеке у Београду, приликом бомбардовања 1941. године. Према извештају из Српске академије наука, је однети „505 споменика“, о чему је потврдио „оверени препис реверска немачког официра Роберта Шванка“.

Део архивских фондова је такође био предмет девастације како за време рата, тако и у првим послератним годинама. Сачувана су сведочанства о томе како су се значајне количине архивалија предавале предузећу за откуп старе хартије, а партизанска и револуционарна идеологија није имала много разумевања нити сазнања о потреби да се сачува историјско сећање из једног мање популарног и прихватљивог времена. Ратни поход је за собом остављао пустош, после трагедија које су задесиле појединце, раздвојиле породице, животи нестајали, а политички комесари су образовали нову радничку интелигенцију, новог социјалистичког човека, а у читавом процесу у коме је обнављана земља и живот у њој, није било много времена и воље да се пажња посвети чувању „тамо неког старог папира“, који је у процесу индустријализације земље представљао баласт. А упорни искусни архивисти или неки нови, свеснији значаја архивских бележака, већ одмах после рата су обавештавали нову власти о потреби да се архивалије прикупе на терену и саберу у архиве. Архивски посленици у том смислу нису правили разлику, те су њихова инсистирања на заштити архивалија била подједнако

ангажована и за архиву предратног порекла као и за архиву која је пратила образовање нове државе.

Суочени са проблемом опстанка архивалија, без обзира на порекло, у круговима државних власти пробудила се свест о потреби да се законодавно уреди поступање са архивом и тако пре свега спречи њено неконтролисано уништавање. У фокусу односа „између прокламованог и стварног“ можемо закључити да су се власти Федеративне Народне Републике Југославије нормативно одредиле према потреби да се каналише необуздано уништавања старе хартије, која је могла представљати тек непотребан и безвредан папир, али и садржати значајне категорије података из пословања појединих установа или предузећа, која су наслеђена из грађанске Југославије или су настајали у току или непосредно после Другог светског рата. Упорност архивиста, углавном временских и добро струковно утемељених у пракси, нагнала је и владајућу структуру да се позабави прелазном нормативом у погледу забране уништавања старе хартије без претходног одобрења од стране државних архива. Да ли је стварност одговарала прокламованим намерама или стварним жељама, сведочи низ примера уништавања вредних архивалија уз непотребан стари папир, али и промени свести по доношењу уредбених прописа и апела архивских посленика (*Наредба Владе ФНРЈ о привременом обезбеђењу архива, 1948.*), те се крајем четрдесетих година 20. века постепено уводио ред у поступање са историјско-архивском документацијом.

Средином 20. века послератни уредбени архивски прописи су били превазиђени, па су прилике „захтевале“ да се донесе *Општи закон о државним архивима 1950.* године, од када се може рећи да почиње организовања системска и институционална заштита архивске грађе савезних али и других органа на територије Федеративне Републике Југославије. Њиме су дефинисана основна начела заштите „историјско-архивског материјала“, поступање стваралаца али и оснивање Државног архива ФНРЈ (1950), као државне установа са „циљем скупљања, заштите и обраде историјско-архивског материјала“ највиших органа федеративне Југославије. Начелно је законом била предвиђено право и дужност Државног архива ФНРЈ да „у оквиру своје надлежности“ врши надзор над „чувањем историјско-архивског материјала без обзира у чијим се рукама тај материјал налази“ као и да „у сврху њиховог очувања одређује мере обавезне заштите“. То је значило да је основни задатак државног архива, у смислу архивске терминологије и методологије, сакупљање, заштита, обрада и вршење надзора над архивском грађом код њених стваралаца и ималаца. Државни архив ФНРЈ је отпочео са радом крајем 1952. односно почетком 1953. године. Обезбеђивање објекта и

смештајног простора за архивску грађу са терена насталу радом највиших државних надлештава и савезних органа је потрајало, иако су резултати били видљиви већ у првом периоду рада ове установе.

Подзаконски прописи су се у том периоду највише бавили очувањем историјско-архивског материјала, односно усмереним прикупљањем и шкартирањем дела тог материјала који се вреднован као непотребан. Сходно томе, радило се о првобитној валоризацији историјско-архивског материјала. У овој веома осетљивој области, у датим друштвено-политичким околностима када се власт нове Југославије јасно одредила према свему што је представљао продукт некадашње Краљевине, основана су промишљања односа државног чиновника новог кова, револуционара, веома дисциплинованог и строгих виђења циља народне борбе и пута који су изабрали југословенски народи као најбољи, према сабирању и очувању архивске грађе савезних компетенција.

Заштита архивске грађе савезних органа власти била је у зависности од постојеће законодавне и стручне регулативе, али и односа државних чиновника према архивалијама, посебно у поступку њиховог настанка. Индивидуална и заједничка сазнања (или стереотипи) о потреби и значају чувања архивалија државних органа настајала су као резултат историјских, етничких и културолошких посебности које су постојале на подручју југословенске федерације. Следствено томе, однос чиновништва се може двојачко дефинисати: са једне стране, дисциплиновано чување новонасталих аката, чак и у више истоветних примерака, уз перманентно присутан страх од могућих репресалија за случаје губитка „револуционарне писане свести“, док са друге стране одсуство сваке бриге за „превазиђене и непотребне старе архиве“ које садрже „опасне реакционарне елементе“ због чега их треба ревностно уништити. Поврх тога, а насупрот државном службенику, налазила се архивска струка у повоју, са озбиљнијим и објективнијим приступом архивској грађи и намером да се иста сачува за историјске и друге научне потребе, без обзира у ком је политичком и економском систему настала. Као резултат професионалног и стручног опредељења архивиста Архива Југославије сачувано је 148 архивских фондова из периода до 1941. године, међу којима, иако непотпуни, архивски фондови централних органа власти и државне управе у области унутрашње и спољне политике, финансија, привреде, здравства, просвете, културе, правосуђа банкарства, здравства, пословања Владе Краљевине Југославије у емиграцији, представљају драгоцене и незаобилазне историјске изворе.

Сходно организацији федерације у периоду од 1950. до 1963. године, са доминантном улогом највиших органа власти и неминовним великим бројем трансформација савезних органа власти, њиховим припајањем, реструктурирање, заштита архивске грађе настале њиховим радом је била јединствено уређена на највишем државном нивоу. У том је периоду постављена методологија рада у државном архиву на сабирању, сређивању, превасходно прикупљању и првобитној заштити смештајем у архивске депое који су припадали овој установи. Архивалије савезног значаја требало је прикупити са разних неадекватних привремених спремишта, евидентирати и преузети на чување. Тако је први период рада Државног архива ФНРЈ био испуњен управо ангажовањем архивиста на терену и преузимањем грађе, као и евидентирањем и припремама основа за техничку заштиту преузетих архивалија у виду конзервације и рестаурације, фотографисања и на други безбедан начин. Систем заштите архивске грађе федерације тада је заснован у две фазе: примарна заштита архивске грађе и регистратурског/документарног материјала у настајању, код стваралаца, уз надзорну функцију Архива и кроз институционалну заштиту као однос стваралаца и Државног архива ФНРЈ и стручним пословима који су се обављали у овој институцији. Веома честе трансформације државних органа савезног значаја у том периоду довеле су и до интензивнијег рада архивиста на класификацији грађе, њеној систематизацији ради образовања архивских фондова, утврђивању критеријума за формирање архивских фондова, утемељење принципа провенијенције као основног. Тако формиран систем стручног рада је и у каснијим периодима остао основ на који се надограђивао и развијао стручни приступ у сређивању и обради архивске грађе федерације.

Томе је свакако допринело и даље нормативно уређење архивске делатности у периоду од 1963. до 1974. године, када су се и у федерацији дешавале битне промене, које ће у последњем њеном периоду довести до њене потпуне разградње. *Уставним законом* (1953) потом и *Уставом СФРЈ* (1963), а на основу већ постојећих одређења политичких и државних кругова, озакоњено је увођење „комуналног система“, који је представљао постепено развлашћивање савезне државе и слабљења њених савезних функција и чврстих ингеренција. Читав корпус савезних, потом и републичких прописа, усклађен са уставом „загарантованим“ променама, на штету савезне државе, ојачавао је снагу њених конститутивних јединица. Противречности између народа и народности које су живеле у републикама и аутономним покрајинама погодовале су идеологији Комунистичке партије Југославије/Савеза комуниста Југославије о озакоњењу статуса раније непостојећих, историјски неутемељених нација. Њиховом

институционализацијом ојачаван је положај федералних јединица, под наизглед спорадичним истицањем стереотипа које је у наслеђе братским народима и народностима оставио „великосрпски хегемонизам буржоаске Краљевине Југославије“.

У периоду до 1974. године спроведена је друга значајнија реорганизација савезних органа управе, при чему је, као и код законодавних савезних тела, низ овлашћења пренето на социјалистичке републике и аутономне покрајине. Политика подржана одговарајућом економском климом у виду „општенародне имовине“, касније подруштвљене државне својине и радничког самоуправљања, одражавала се и на област архивског законодавства, положај архива и разграничење надлежности између архивских институција. *Општи закон о архивској грађи* је донет 1964. године, као кровни пропис, у оквиру кога су републике и покрајине креирале своја сопствена архивска законодавства, а све то у оквиру другачије дефинисаног статуса архивске грађе, која је сврстана посебним прописом у споменике културе.

Децентрализација функција савезних органа започета у претходној развојној фази социјалистичке Југославије, настављена је интензивнијим и конкретнијим корацима. У том је процесу остало питање статуса савезног државног архива, који је од првобитно образованог Државног архива ФНРЈ, као државног органа, прописима о Архиву Југославије прерастао у савезну организацију, са тенденцијом у једном периоду, да заживи као савезна установа. То се одражавало и на ингеренције Архива Југославије, које су се према наше мишљењу либерализовале и концептуално од обавезујућег става прерасле у саветодавну улогу, архива као установе културе према савезним регистратурама. Утврђивање савезног архива као савезне организације, по нашем је мишљењу било оптималније решење, јер је доминирала његова надзорна и управна функција у односу на функцију установе културе. То је могло обезбедити ефикаснију заштиту архивске грађе савезне провенијенције у току њеног настајања и приволети савезне органе као ствараоце да се озбиљније односе према документацији која је стварана у току њиховог рада. Дилема односа између управних и културних ингеренција и одлука у прилогу којег ће се статуса одредити архивска делатност остала је активна и у времену после престанка савезне државе. Мишљења смо да се обе функције савезног архива могу посматрати и вредновати упоредо, са подједнаким значајем, у духу двојаког карактера архивалија: са једне стране као оперативних, јавних исправа и аката са доказном и потврдном снагом у правном промету, док са не мањим значајем, у дужем временском периоду, преовлађавала је њихова вредност као историјског сведочанства и

извора за научна истраживања. На основу тог схватања градила се и заштита архивске грађе савезних органа у сваком развојном периоду федерације.

Методологија рада на основу прописа о Архиву Југославије се није битније разликовала од оне утврђене прописима почетком шездесетих година 20. века. Стручна методологија утемељена у претходном развојном периоду, развијала се и даље у два правца: заштита архивске грађе и документарног материјала у поступку њиховог настанка и оперативне вредности, уз наглашене обавезе самих стваралаца савезни државних органа, док је други виши степен заштите оствариван у савезном државном архиву општег типа и специјалним савезни архивима.

Главни архивски савет (1950) основан је као државно стручног тело надлежно да се бави питањима од значаја за рад архива, архивску струку и заштиту архивске грађе, организовано на највишем државном нивоу. Чинили су га најистакнутији архивски стручњака, историчари, правници, али и представници југословенске државне и друштвено-политичке заједнице. Савезно струковно архивско тело је предлагало и састављало стручна упутства и препоруке, које су биле подржане од државних органа са правом одлучивања и обавезујућом применом за све архиве у земљи. Увођење Главног архивског савета била је још једна потврда намере државе да на читавој територији и јединствено уреди систем заштите архивске грађе. У таквој регулативи сте стиче утисак да је архивска грађа савезне државе и њених органа остала без нормативне потпоре, па је настала извесна правна празнина у погледу заштите архивске грађе овог порекла. Правна несигурност је била превазиђена посредно, тако што су смернице заштите функције из *Општег закона о архивској грађи* конкретизоване у одредбама *Закона о Архиву Југославије* (1964, 1973). Некадашњи Главни архивски савет Југославије је од 1964. године прерастао у Архивски савет Југославије. Његовом активношћу на савезном нивоу у области заштите архивске грађе, донета су два подзаконска прописа (о одбирању архивске грађе из регистратурског материјала, 1968. и о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала, 1970), што је све заједно чинило основ методологије рада са архивском грађом федерације у периоду до осамдесетих година 20. века.

Управна функција, оличена у стручном надзору и издавању уверења и оверених преписа (са снагом јавних исправа) из архивске грађе савезне провенијенције похрањене у Архиву Југославије или специјалним архивима савезног типа, за потребе појединаца или правних лица у остваривању одређених права и њихових обавеза, била је један од чинилаца који су довели до тога да се заштита савезне архивске грађе у трећем и

последњем развојном периоду савезне Југославије, „измести“ из система заштите архивалија на нивоима федералних јединица и формира као посебан нормативна и струковна целина, функционална за архивску грађу савезне провенијенције. Растакање јединственог југословенског државног система, започело са *Уставним законом* 1953. године, очигледније се и са дугорочнијим последицама верификовало *Уставом СФРЈ* из 1974. година, према коме су се функције федерације скоро изгубиле из реалних државноправних оквира. Истовремено су савезним републикама и аутономним покрајинама дата овлашћења која су водила до њиховог државног, политичког, правног осамостаљивања. Социјалистичко и радничко самоуправљање озакоњено у пакету законских и подзаконских прописа довело је до тога да се и савезна привреда постепено прегрупише и створе услови за предстојеће образовање самосталних привредних система држава које су образоване на територији и руини некадашње социјалистичке Југославије. У том периоду (1980-1991) југословенска федерација је одумирала, да би се коначно и распала у ратном сукобу, са елементима грађанског рата, који је код држава наследница и њихових народа оставио низ нерешених питања и велико огорчење, као баријеру савременим процесима. Савезни органи власти су у овом периоду доживели трећу по реду трансформацију и реструктурирање, са очигледним смањењем функција савезне државе и постепеним гашењем.

У том је смислу, веома значајно било доношење посебног *Закона о архивској грађи федерације* (1986) са подзаконским прописима којим је уређена заштите архивске грађе настале радом савезне државе Југославије, као и оне која је преузета из надлештава и установа Краљевине Југославије. Савезна држава је посредством својих чинилаца била свесна потребе да се очува јединствени архивски фонд савезне провенијенције, чија је неизвесност још више изражена доношењем архивских прописа федералних јединица са примесама ингеренција самосталних државних организација. Архив Југославије је новим архивским нормативом задржао надлежност да чува и штити архивску грађу југословенске државе од 1918. године, те је по свом положају и уређењу, са уоквиреном методологијом стручног рада у сређивању и обради архивске грађе федерације, према нашем мишљењу стекао услов да се подведе под категорију специјалних архива. Подзаконски прописи којима је децидирано предвиђена стручна методологија поступања са архивском грађом савезне државе донети су уочи њеног престанка. Њима су сублимирана искуства и досадашњи стручни рад архивиста у Архиву Југославије и заокружен систем заштите архивалија савезног порекла у Социјалистичкој Федеративној Југославији. Према томе, организована и јединствена заштита архивске грађе савезних

органа југословенске државе нормативно, институционално и практично је отпочела после 1945. године и трајала до распада СФРЈ 1991. године. Резултат континуиране заштите архивалија савезног порекла, која је имала своју узлазну путању, јесте велики обим архивске грађе настале радом савезне државе. Међутим количина и степен сачуваности архивских фондова су неуједначени, тако да у оквиру појединих фондова недостају значајна архивска документа (као што су записници и други материјали са седница владе ФНРЈ), док је грађа других стваралаца као што је Савез комуниста Југославије веома добро и целовито сачувана и представља значајну допуну изворима за истраживање историје Југославије после 1945. године. Томе је свакако, поред идеолошког опредељења, допринела и чињеница постојања специјалних архива који су чували архивску грађу политичке и друге провенијенције „под посебним режимом заштите“, сарађујући на том „задатку“ са Архивом Југославије, уз поштовање и примену државних архивских прописа и стручних начела.

По распаду Југословенске федерације, наступиле су другачије околности, а државе наследнице су образовале своја архивска законодавства. Полазећи од постављених хипотеза приликом почетка истраживања задате теме, један од закључака је спознаја вредности архивске грађе југословенске федерације, која представља „јединствену меморију“ о постојању ове државе као и свим облицима и областима живота у њој: од законодавног креирања националне, економске, спољне и унутрашње политике, просветне, културне, до односа државе према религији и другим важним питањима живота друштвене заједнице. Поред рунирања дела архивске грађе савезне провенијенције у Другом светском рату, у мањем је обиму иста страдала током ратних дејстава деведесетих година 20. века, посебно приликом бомбардовања Београда од стране НАТО алијансе 1999. године. На тај начин је још једном у историјском трајању Југословенске државе архивска грађа централних, највиших државних органа доживела девастацију, чиме су заувек изгубљена историјска писана сећања о појединим догађајима по којима је Балканско полуострво остало препознатљиво.

Отворена питања архивске струке се трагају и данас, три деценије после распада Југословенске федерације, па и Социјалистичке Републике Југославије, која је у периоду од 1991. до 2006. године као једна од држава наследница преузела бригу о архивском фонду федерације. Административни апарат државе, идеологија у политици, „прочишћавање историје“, представљали су неке од елемената који и данас креирају индивидуалан и колективан однос људи према чувању и заштити архивске грађе органа власти некадашње савезне Југославије. Горуће питање је деоба архивске грађе

савезне Југославије у оквиру имовинско-правног режима сукцесије имовине некадашње Југославије и њених држава наследница. У решавању овог проблема појављују се равноправни захтеви држава наследница које према својим тумачењима износе као аргументе принцип пертиненције (функционалне припадности) или принцип провенијенције (порекла, творца) архивске грађе. Оба архивистичка принципа имају своју важност у овој научној дисциплини, те је у конкретном случају битно проценити интерес очувања архивске грађе некадашње социјалистичке Југославије са аспекта једног од основних начела архивистике - јединства архивског фонда. Према том начелу, примарно је обезбедити опстанак органске целине – оригиналне архивске грађе настале радом једног правног лица, у овом случају савезног органа, као творца архивског фонда. Према нашем мишљењу, цепање оригиналног фонда и изношење појединих његових делова из органске целине настале пословањем ствараоца, представља перманентно и недопустиво кршење начела и принципа на којима је заснована архивска теорија и праксе, не само у некадашњој Југославији и данас њеним правним наследницама, већ и у међународном упоредној архивистици. Стога је решење у интересу очувања архивске грађе федерације, опстанак Архива Југославије, као установе заштите архивске баштине са посебним статусом, који би заокружио читав систем заштите архивске грађе архивске грађе федерације коначним сабирањем и стручном обрадом исте, израдом научно-обавештајних средстава, дигитализацијом и микрофилмовањем фондова федерације, на који начин би исти добили адекватну техничку заштиту а истовремено били лакше доступни истраживачима и корисницима. Значај садржине архивске грађе највиших државних органа власти, неопходност њене целовите заштите у циљу остваривања потребе друштва да је проучава и користи у научне и друге сврхе, представљају основне разлоге постојања и рада овог архива, који треба бескомпромисно да остварује своју основну законску, стручну и историјску функцију.

ПРИЛОЗИ

Период 1950-1963	
<i>Општи закон о државним архивама</i>	Сл. лист ФНРЈ, бр. 10/1950
<i>Уредба о Главном архивском савету</i>	Службени лист ФНРЈ, бр. 48/1950
<i>Решење Владе ФНРЈ о чувању архивског материјала</i>	Службени лист ФНРЈ, бр. 8/1952
<i>Упутство о прикупљању, чувању и повременом ишкартирању архивског материјала</i>	Службени лист ФБРЈ, бр. 8/1952.
Период 1964-1980	
<i>Општи закон о архивској грађи,</i>	Службени лист СФРЈ, бр. 48/1964
<i>Закон о Архивском савету Југославије</i>	Службени лист СФРЈ, бр. 48/1964.
<i>Закон о Архиву Југославије</i>	Службени листу СФРЈ, бр. 48/1964
<i>Закон о допуни Закона о Архиву Југославије,</i>	Службени лист СФРЈ, бр. 42-519/1969.
<i>Закон о Архиву Југославије</i>	Службени лист СФРЈ бр. 6/1973
<i>Закон о изменама и допунама Закона о архиву Југославије,</i>	у Службеном листу СФРЈ, бр. 18/1976
<i>Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала,</i>	Службени лист СФРЈ, бр. 12/1968.
<i>Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала,</i>	Сл. лист СФРЈ бр.38/1970.
<i>Препорука у погледу односа између архива и службе документације, Архивски савет Југославије 13. априла 1966. године.</i>	Архивски савет Југославије 13. април 1966. године.
<i>Препоруке о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе</i>	Архивски савет Југославије, јуни 1966.

Прилог 1. Табеларни приказ архивске нормативе – законодавни оквир заштите архивске грађе савезних органа у Југославији

Период 1981-1990	
<i>Закон о архивској грађи федерације</i>	Службени лист ФНРЈ, бр. 11/1986.
<i>Упутство о одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала и о примопредаји архивске грађе између савезних органа управе и савезних организација и Архива Југославије</i>	Службени лист СФРЈ, број 49/1987
<i>Упутство о чувању регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа управе и савезних организација и о информисању Архива Југославије о архивској грађи</i>	Службени лист СФРЈ, број 57/1987.
<i>Правилник о условима и начину коришћења архивске грађе која се налази у Архиву Југославије</i>	Правилник је донет 2. јула 1987. године заведен по 01 бр. 479/1987.
<i>Упутство за сређивање и обраду архивских фондова и израду информативних средстава у Архиву Југославије</i>	Израђено у Архиву Југославије, 1994. године, а на основу Закона о архивској грађи федерације из 1986.
Период после 1991. године	
<i>Правилник о преузимању, смештају, чувању, заштити и коришћењу архивске грађе у Архиву Југославије и о професионалној одговорности радника Архива у односу на архивску грађу,</i>	Архив Југославије, 01 бр. 124/1 од 24. марта 1994.
<i>Упутство за сређивање и обраду архивских фондова и израду информативних средстава у Архиву Југославије, Београд,</i>	Архив Југославије, 1994. године
<i>Закон о архивској грађи Савезне Републике Југославије,</i>	Службени лист СРЈ, 12/98, 13/1998.
<i>Уредба о листи категорија регистратурског материјала и о одабирању и примопредаји архивске грађе Савезне Републике Југославије, са објашњењем</i>	Издање Архива Југославије, Београд, 1999.

DRŽAVNA ARHIVA FNRJ

Br. 521
25 maja 1953 god.
Beograd

6724

29.5.53

PREDMET: Nabavka mikrofilmskog uređjaja

SAVEZNOM IZVRŠNOM VEĆU
- Sekretarijatu za prosvetu -

Beograd

Mikrofilmovanje arhivske gradje u FNRJ je zadatak čijem se ostvarenju prišlo sa vrlo malo znanja i iskustva, ali sa velikom energijom i voljom da se uspe u tom poduhvatu. Dva aparata Lumoprint MT² koje smo dobili sredinom prošle godine iz Nemačke bili su za nas nešto novo i verovali smo da će oni u potpunosti da izvrše zadatak kome su namenjeni. Maime, aparati su bili podešeni tako da mikrofilmuju dokumenta ili knjige čija debljina ne iznosi više od 7,5 santimetra. Sa jednim od njih radi se od jula meseca prošle godine u Dubrovniku nasnimanju Dubrovačkog arhiva i sve do sada je sniman materijal čija debljina nije iznosila više od 7,5 santimetra, tj. snimane su knjige Acta Consilii Rogatorum i Diversa Cancelarije. Medjutim, danas se došlo do materijala koji je mnogo obimniji po debljini i formatu a koga ima ne samo u Dubrovniku već i u Državnoj arhivi Srbije i u ostalim arhivama koje će se tek mikrofilmovati, pa zbog toga biće neizvodljivo da se takve knjige snimaju ako se bude radilo samo sa aparatima sadašnje konstrukcije, Lumoprint MT².

U međjuvremenu ukazala se jedna mogućnost koja nam dozvoljava da dodjemo do aparata koji više odgovara radu na snimanju arhivske i bibliotečke gradje. Firma iz Hamburga je pristala da nam jedan od gore dva pomenuta aparata MT² zameni, jer se isti u toku rada više puta kvario, ali nam je u isto vreme ponudila da nam uz našu doplatu mesto vraćenog aparata MT² isporuči aparat novijeg tipa MT¹ zajedno sa aparatom za uveličavanje koji nam je takodje neophodno potreban a čija je cena uračunata uz MT¹. Aparat koji nam firma nudi može da snimi dva puta deblje i po formatu duplo veće knjige, dokumenta nego aparat MT², što je njegova glavna prednost pored ostalih tehničkih preimućstava koja su mnogo bolje rešena nego kod MT².

Znajući za devizne teškoće, mi smo pokušali, da nam firma u Hamburgu proširi pult za dizanje i spuštanje, tj. da osposobi aparat MT² koji smo joj vratili, da primi knjige debljine 14 do 16 santimetra, ali nam je ona odgovorila da to ne može da učini je konstrukcioni sastav samog aparata to ne dozvoljava, već nam je ponudila da pošalje aparat MT¹, a da će u njegovu cenu uračunati i kupovnu vrednost aparata MT². Prema tome, u ceni aparata MT¹ biće uračunata i vrednost aparata MT², a mi da pokrijemo samo razliku u ceni aparata MT¹ u iznosu od 2.300.- maraka.

Zato molimo Savezno izvršno veće da nam odobri sumu od 2.300.- maraka, odnosno 164.200.- deviznih dinara kako bi naručili aparat Lumoprint MT¹, zajedno sa aparatom za uveličavanje snimaka, što će odgovarati potrebama službe mikrofilmovanja arhivske gradje u FNRJ.

S. F. S. N.!

Sekretar,

Jagoš Nikolić
Jagoš Nikolić

Прилог 2. О микрофилмовању архивске грађе и набавци микрофилмске опреме у
Државном архиву ФНРЈ, 1953. (АЈ-130-1036-1558)

SAVEZ DRUŠTAVA ARHIVSKIH RADNIKA

JUGOSLAVIJE

Br. 10.-

10. I. 1956 god.

Beograd

SAVEZOM IZVRŠNOM VEĆU

- Sekretarijatu za prosvetu i kulturu -

B E O G R A D

Upravni odbor Saveza društava arhivskih radnika Jugoslavije održao svoj sastanak 16 januara 1956 g. u Zagrebu - zgrada Državnog arhiva NR Hrvatske sa početkom u 09.00 časova, na kojem će se diskutovati o sledećim pitanjima:

1. Problem školovanja arhivskih kadrova / potrebno je razmotriti potrebna školovanja, gde bi dolazilo u obzir njihovo zaposlenje - u arhivima, važnijim registraturama, u bibliotekama sa rukopisnim odelanjima i posebno nastavni kadar na fakultetima za pomoćno istorijske nauke i dr., zatim načina školovanja, program itd./.

2. Diskusija o ulozi i kvalitetu "Arhivista", primedbe i prelozi za budući rad.

3. Izbor delegata za Međunarodni kongres arhivista koji se održava septembra 1956 godine u Firenci.

Pošto se na sastanku rešavaju važna pitanja a naročito školovanje arhivskih kadrova, bilo bi korisno da neko od vas prisustvuje.

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

Sekretar,

Pero Damjanović
/ Pero Damjanović /

Koncept
Rj.

*na sastanku bio nije 5 no, em j
ove ostanke konferencijal godiš
zaključke.*

30/I. 1956 g. Rj.

Прилог 3. Савез друштава архивских радника Југославије: о проблему школовања архивских кадрова, 1956. (AJ-318-175-130)

DIPLOMATSKI ARHIV

SEKRETARIJATU ZA PROSVETU I KULTURU BIV-a
BEOGRAD

Veza vaš br. 08-2909/2-58 od 29.XII.1958 - VM/NP

U vezi vašeg traženja po^g gornjih brojeva, da vam dostavim naša mišljenja i primedbe na Prednacrt uputstva o izdavanju i uništavanju pisane građe, već unapred vas obavestavamo da mi na taj problem gledamo kroz prizmu stanja u našem Diplomatskom arhivu.

Diplomatski arhiv DSIP sadrži oko 20 miliona dokumentata i pokriva vremenski period od 1870 do 1945 god. a tim da bi on trebalo još da se uvećava sa dokumentima DSIP-a starijim od deset godina. Pored toga ima u našem Arhivu i dokumentata starijeg datuma, pa i nekih fondova koji sežu do 1840 godine. Arhivska građa u našem Arhivu raspoređena je u preko stotinu fondova. Međutim samo mali deo tih fondova je relativno sredjen. Ima fondova koji su u većem ili manjem delu oštećeni, ima ih manjkavih, a ima i takvih koji su u većem delu uništeni (npr. Političke odluke DIP od 1918 do 1941 god. kao i sva poverljiva i slabo poverljiva arhiva iz tog vremenskog perioda). Oznaka na takve stanje pred nama se postavlja zahtev

ne samo sredjiv strukcijske manjk servativnima oči i mišljenja smo doveliti nikak nerivna i manjk kad neki, maske ljavanja neke ž uništen kao što

Prednacrt koji me iz građe ko sadrži i odredb te odnosi naš ne samo ovaj ar principima već dozveliti izdva konzervira, jer dokument može na sve uništenj građe bila nik beralnije moge građe kao i pi nja i uništaven

arhivistički stručnjaci.

Ipak bi hteli da napomenemo da, po našem mišljenju, i barem koliko se to odnosi na naš resor, da Ošta lista pisane građe sa izdavanjem i uništavanjem bi trebalo da bude konzervativnija. Naprimier, mi se ne bi sleđili na uništavanje periodičnih izveštaja, čuvajmo ih samo godišnje (tačka 2), jer su periodični izveštaji vrlo česte i sadržajni i potpuniji od godišnjih, koji ponekad sadrže samo kratke osvrt. Iako i iste, smo skloni da se čuvaju dostavne knjige (tačka 10, 11 i 12) jer po našem mišljenju neki dokument ne prelaže svoje dejstvo ukoliko nije usledne i blagovremeno dostavljena a to se utvrđuje jedino dostavnom knjigom. I pitanje dokumentacije po ličnom statusu i pravima građana mislimo da bi trebalo konzervativnije tretirati.

Čest pozdrav - sledeće uputstvo

Upravnik Diplomatskog arhiva
Opunomoćeni ministar,

M. A. Jakšić
(Mate A. Jakšić)

0300
16-2-59
17. I 1959
300 195/4 - -

Прилог 4. О шкартирању безвредног регистратурског материјала: мишљење
Дипломатског архива на Нацрт препоруке, 1959. (AJ-318-175-130)

SAVEZKOM IZVRSNOM VEĆU
- Sekretarijatu za prosvetu i kulturu -

BEOGRAD

PREDMET: Predlog za donošenje
odluke o formiranju
specijalne arhive.

Kod saveznog Državnog sekretarijata za unutrašnje poslove, kao i kod državnih sekretarijata za unutrašnje poslove narodnih republika, nalaze se veće količine arhive sa materijalima strogo poverljive i poverljive sadržine. Interesi službe našega resora iziskuju da ova arhiva baš zbog te svoje poverljivosti i konspirativnosti trajno ostane kod organa unutrašnjih poslova koji bi se, preko za to specijalno određenih službi, starali o njenom čuvanju i sredjivanju na način i u duhu odredaba Opšteg zakona o državnim arhivama - "Službeni list FNRJ" br. 12/50 - i Uputstva Predsednika Saveta za nauku i kulturu - "Službeni list FNRJ, br. 8/52.

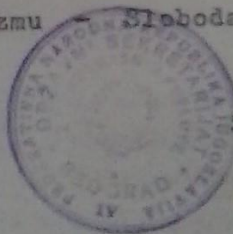
Na osnovu ovoga, molite se, da u smislu člana 3 stava 1 Opšteg zakona o državnim arhivama donesete Odluku o formiranju posebne arhive pri saveznom Državnom sekretarijatu za unutrašnje poslove kao i posebne arhive pri republičkim sekretarijatima za unutrašnje poslove sa pravima prikupljanja, čuvanja i povremenog uništavanja - škartiranja - arhivskog materijala.

Rad i delatnost ovih posebnih arhiva regulisaće savezni Državni sekretarijat za unutrašnje poslove svojim posebnim propisom u duhu propisa koji regulišu ovu materiju.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

300 15.VI 1961.

AM

DRŽAVNI SEKRETAR
Svetislav Stefanović

S. Stefanović

SEKRETARIJAT ZA PROSVETU I KULTURU
SAVEZNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

Primljeno:	17. VI 61
Op. por.	108. 153/

Arhiva te ove arhive

u ovom resoru unutar resora

koji je 7 parti no arhive

13-XI-68

1968

~~300~~ 0304

M. Stefanović

Прилог 5. Савезни секретаријат за унутрашње послове: предлог за формирање специјалног архива овог савезног органа, 1961. (AJ-318-175-130)

o/p
Federativna Narodna Republika Jugoslavija
DRŽAVNA ARHIVA
04 Br. 394/4
G.XII 1961 god.
BEOGRAD
Birčaninova 1 — Tel. 20.416
pošt. fak 65

br. 7.XII.1961 III
GRADSKO VEŠTAČKI BUREAU
BEOGRAD
8. XII. 1961.
030 327/1
3

SEKRETARIJAT SIV-a ZA PROSVETU I KULTURU

Beograd

Predmet: Zaključci sa savetova-
nja o registraciji ar-
hivske građe kao spo-
menika kulture.

Vaza: Naš br. 04-394/1/61

U prilogu vam dostavljamo zaključke sa savetova-
nja predstavnika ustanova kulture, održanog 27.XI.1961. godine u
Državnom arhivu PNRJ, po pitanju registradije arhivske građe kao
spomenika kulture.

Molimo vas da obratite pažnju na tačku 1 zaklju-
čaka, koju bi trebali da imate u vidu prilikom izrade nacрта Zakona
o arhivima.

5.XII.1961. godine
Beograd

Direktor
Frnjo Biljan
Frnjo Biljan

Прилог 6. Саветовање о регистрацији архивске грађе као културног добра:
учешће Државног архива Југославије, 1961. (АЈ-318-131-177)

DRŽAVNI SEKRETARIJAT
ZA NARODNU ODBRANU

KABINET
DRŽAVNOG SEKRETARA

Br. 2653

25. 8 1966 god.

SAVEZNI SEKRETARIJAT ZA OBRAZOVANJE I KULTURU

Veza vaš br. 630-8/66.

U vezi tač. 1, 2. i 3. Nacrta preporuke o uskladjivanju pravnog režima korišćenja arhivske gradje smatramo da bi propisom trebalo odrediti rokove do kada se nešto ne sme objavljivati iz arhivske gradje, kako se ne bi povredio javni ili osobeni interes. Odredjivanje ovih rokova ne treba prepustiti subjektivnim ocenama pojedinih direktora arhiva i drugih organa upravljanja arhivom, jer bi nastali propusti zbog neujednačenih kriterijuma, kojih ne bi bilo ako bi postojao opšti propis.

DB/MK

NAČELNIK
general-potpukovnik
Martin Dasović

SAVEZNI SEKRETARIJAT
ZA OBRAZOVANJE I KULTURU
BEOGRAD

PRIMLJENO	29 VIII 1966
Org. jed.	B (6)
9	630-8

Прилог 7. Савезни секретаријат за народну одбрану: мишљење на Нацрт препорука о усклађивању правног режима коришћења архивске грађе савезних органа, 1966. (АЈ-318-131-177)

*20. XII 1968. - za dosije
ugovora*

Z A P I S N I K

o nalazu Komisije za pregled izvršenih poslova Arhiva Jugoslavije u 1968. godini koji proističu iz ugovora zaključenog između ovog Arhiva i Saveznog saveta za obrazovanje i kulturu.

Komisija u sastavu: Jovanović Miloš, Jovanović Desanka i Aksentijević Borisav, obrazovana rešenjem Saveznog saveta za obrazovanje i kulturu br. 1835/68-3 od 12. XII 1968. godine, pregledala je izveštaj Arhiva Jugoslavije o radu u 1968. godini i sravnila ga sa obavezama Arhiva koje proističu iz ugovora, /br. 1176/68 Saveznog saveta za obrazovanje i kulturu i O2 br. 176/1-68 Arhiva Jugoslavije/ zaključenog između Arhiva Jugoslavije i Saveznog saveta za obrazovanje i kulturu.

Komisija je posetila Arhiv i sa predstavnicima Arhiva izvršila uvid u određenu dokumentaciju i materijal koji se odnosi na neke poslove iz ugovora.

Komisija je konstatovala da su poslovi obavljeni onako kako su navedeni u izveštaju i da su izvršeni u skladu sa obavezama iz navedenog ugovora.

Stoga je Komisija mišljenja da ugovorena sredstva za izvršene poslove iz navedenog ugovora treba u celosti isplatiti Arhivu Jugoslavije.

Ovaj zapisnik je sastavljen u šest /6/ primeraka, od kojih su dostavljeni: po jedan Arhivu Jugoslavije i Pisarnici Saveznog saveta za obrazovanje i kulturu, a četiri Računovodstvu Saveznog saveta za obrazovanje i kulturu.

20. XII 1968. godine
B e o g r a d

SAVEZNI SAVET ZA OBRAZOVANJE I KULTURU
BEOGRAD

PRIMLJENO: 26. XII. 1968		
Org. št. 3	1933	1

ČLANOVI KOMISIJE

1. *Miloš Jovanović*
/Jovanović Miloš/
2. *Desanka Jovanović*
/Desanka Jovanović/
3. *Borisav Aksentijević*
/Borisav Aksentijević/

Прилог 8. Оцена рада Архива Југославије од стране надлежне Комисије Савезног савета за образовање и културу, 1968. (АЈ-318-131-177)

3 | 68.1-7 | 1 | -

Z A P I S N I K

sa sednice Arhivskog saveta Jugoslavije, održane 6.
marta 1970. godine

Redovna sednica Arhivskog saveta Jugoslavije
održana je 6. marta 1970. godine u zgradi Arhiva Srbije.

Sednici su prisustvovali: Dr Dragoslav Janković,
predsednik Arhivskog saveta i članovi: Božo Mađžar, To-
dor Talevski, dr Sergej Vilfan, Božo Manić, dr Miloš Kon-
stantinov, Danica Gavrilović, dr Danica Milić, Vera Ra-
dosavljević, dr Todor Stojkov, Franjo Biljan, Miloš Krs-
tić, Drago Purić, Olga Jačimović i Desanka Jovanović.

Sednici nisu prisustvovali: dr Ivan Božić, dr
France Zwiter, dr Dimitrije Vujović, dr Bernard Stulli,
Miloš Milošević, Milovan Bosić, ing. Živojin Protić i
Života Anić.

Pošto je konstatovano da postoji kvorum za rad
Saveta, predsednik je predložio

D n e v n i r e d:

1. Razmatranje Nacrta načela za jedinstveno
evidentiranje arhivske gradje i registra-

2. nira i usmerava rad na svim pitanjima i problemima koji se
javljaju u vezi sa arhivima i arhivskom gradjom; Savet je
1. telo koje predstavlja jedinu vezu izmedju stručne i zakono-
davne oblasti, i dr.

ukratko pod
ja bila izr
nje arhivsk
poslat na m
je taj Nacr

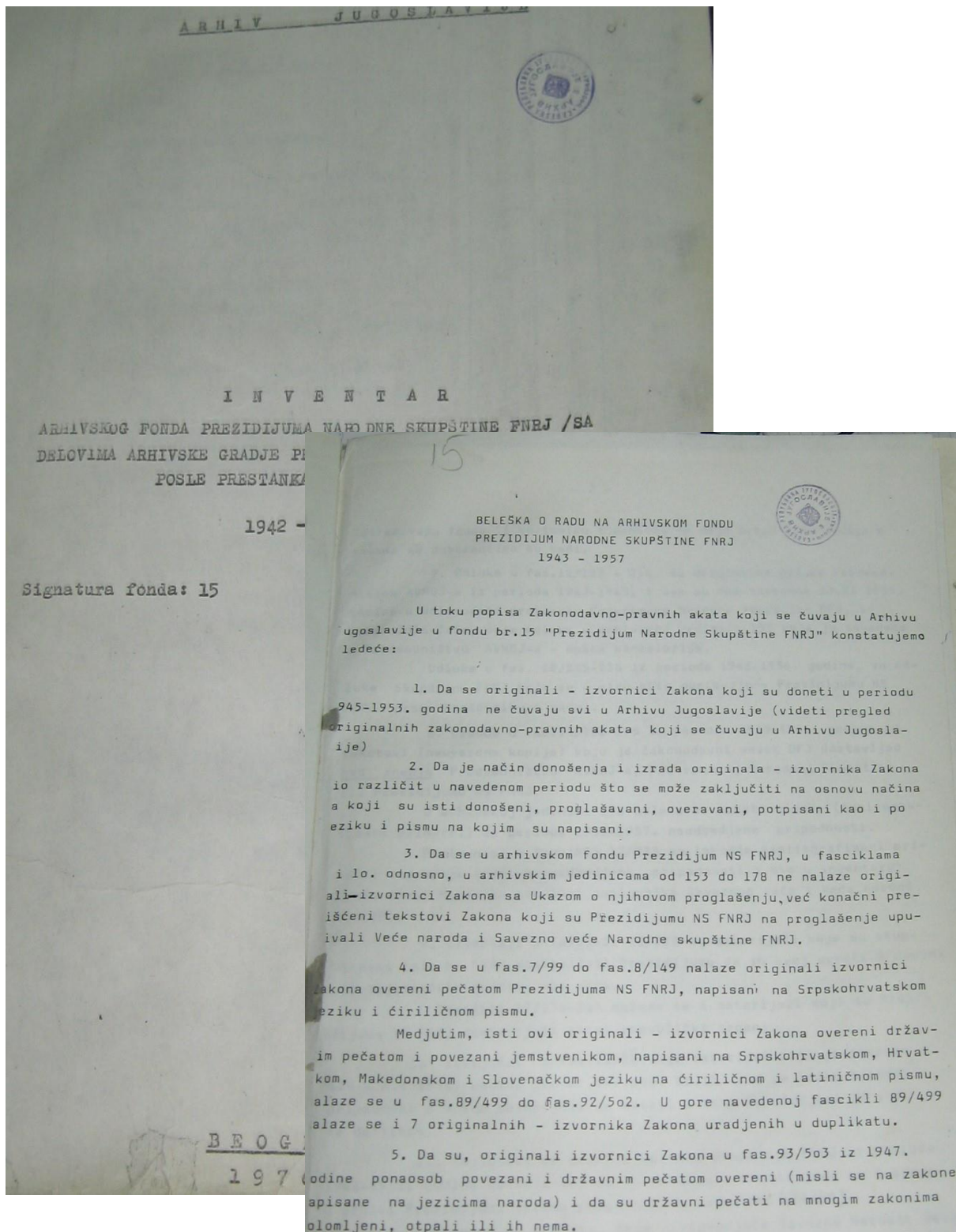
Ukazano je isto tako na potrebu da Savet u daljem
radu izmeni svoju dosadašnju praksu i svoju delatnost pro-
širi na sva ovlašćenja koja su mu Zakonom o arhivskom save-
tu Jugoslavije data.

Pošto je dnevni red iscrpljen, sastanak je završen.

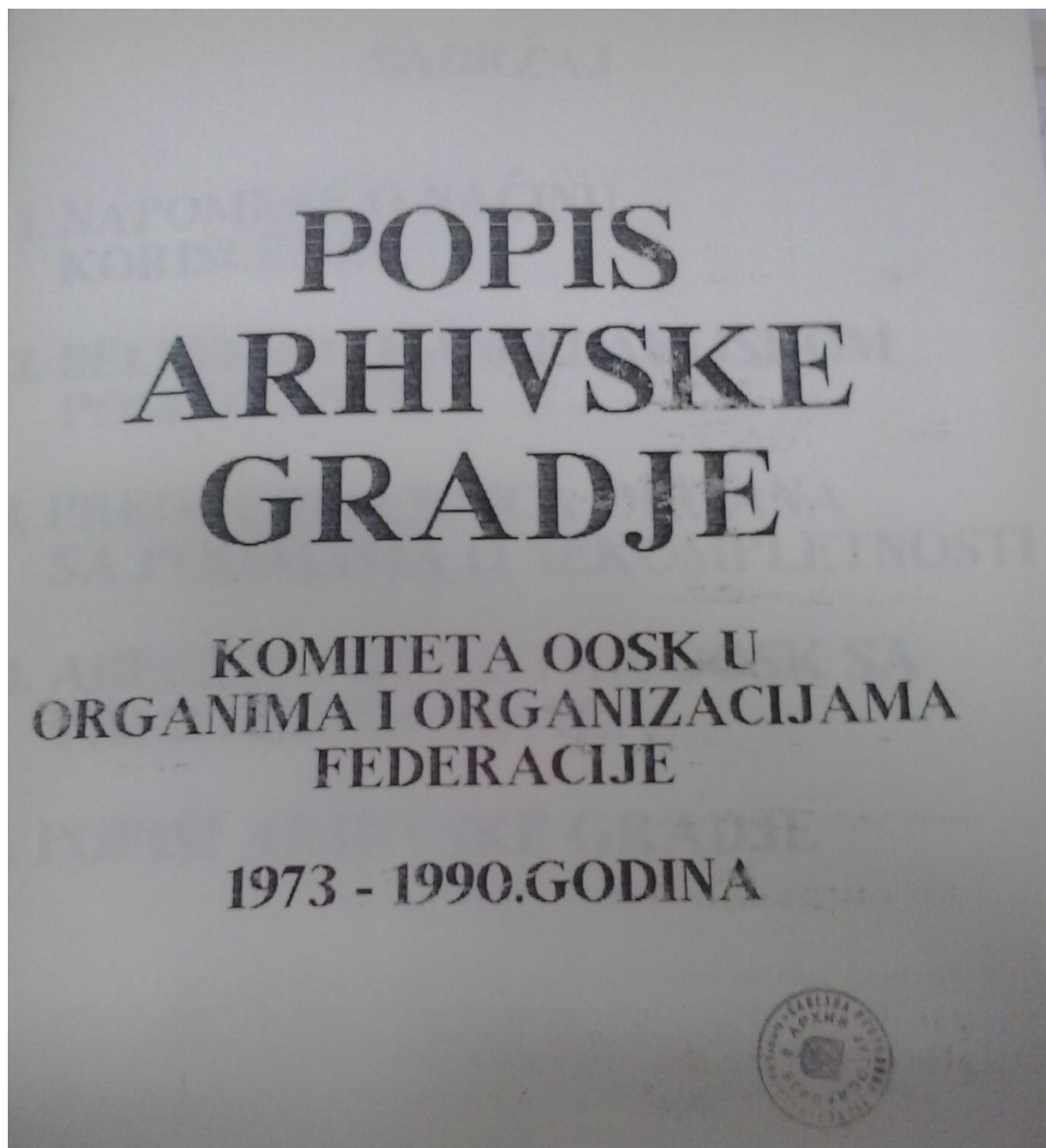
Zapisnik vodila,
Desanka Jovanović
Desanka Jovanović

PRESEDNIK
ARHIVSKOG SAVETA JUGOSLAVIJE

Dr Dragoslav Janković
Dr Dragoslav Janković

Прилог 10. Извод из Инвентара архивског фонда Президијум Народне Скупштине ФНРЈ, 1976.
(АЈ-15)

Прилог 11. Насловна страна информативног средства – Попис архивске грађе друштвено политичке провенијенције (АЈ-507)

803

PREDSEDNIŠTVO SFRJ

IV.
Informativni bilten o radu Predsedništva SFRJ (12) sredjen je i popisan po godinama a unutar godina po brojevima.

B) PREDMETI I AKTI ARHIVIRANI PO ORGANIZACIONIM JEDINICAMA

U okviru ove celine registraturski materijal i arhivska gradja sredjena je i popisana po stepenima poverljivosti, po godinama i najvećim delom po organizacionim jedinicama. Samo manji deo ove gradje sredjen je i popisan po arhivskim znacima (gradja određenih tela - komisija Predsedništva). Unutar organizacionih jedinica gradja je sredjena po brojevima osnovne evidencije, pa je ovo i osnovni razlog da su knjige evidencije osnovni pokazatelji za korišćenje gradje popisane u okviru ove celine. Već je napomenuto, da je sednički materijal Komisije za organizaciona pitanja, iz razloga što je naknadno pronadjen, popisan pri kraju ove celine popisa (fascikle 1082-1110).

P

ARHIVSKE GRADJE

(1

Radi lakšeg snalaženja kod korišćenja arhivske gradje i registraturskog materijala iz ove celine popisa, daje se pregled organizacionih jedinica, a delom i arhivskih znakova, onako kako su korišćenju u Predsedništvu prilikom arhiviranja predmeta i akata, odnosno prilikom sredjivanja i popisa gradje iz ove celine.

Oznaka organizacione sednice	Arhivski znak	Naziv
1	2	3
o1		Predsednik i podpredsednik Predsedništva SFRJ
o2		Članovi Predsedništva
o3		Kabinet generalnog sekretara i biro za pripremanje i realizaciju sednica
o4		Saveti za narodnu odbranu i za zaštitu ustavnog poretka
o5		Komisije
	o5-01	Komisija za odlikovanja
	o5-02	Komisija za pomilovanja
	o5-03	Komisija za predstavke i žalbe
	o5-04	Komisija za organizaciona pitanja
	o5-05	Komisija za pitanja rukovodjenog komandovanja oružanim snagama SFRJ

Beogr

Прилог 12. Извод из Пописа архивске грађе и регистратурског материјала Председништва СФРЈ (АЈ-803)

АРХИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Fond:
SAVEZNO IZVRŠNO VEĆE

Br. fonda: 130

Org. jedinica:
SEKRETARIJAT ZA PROSVETU

Grupa, podgrupa:
NAUKA, KULTURA, UMETNOS

Godina: 1953 - 1955.

Br. fascikle: 1036

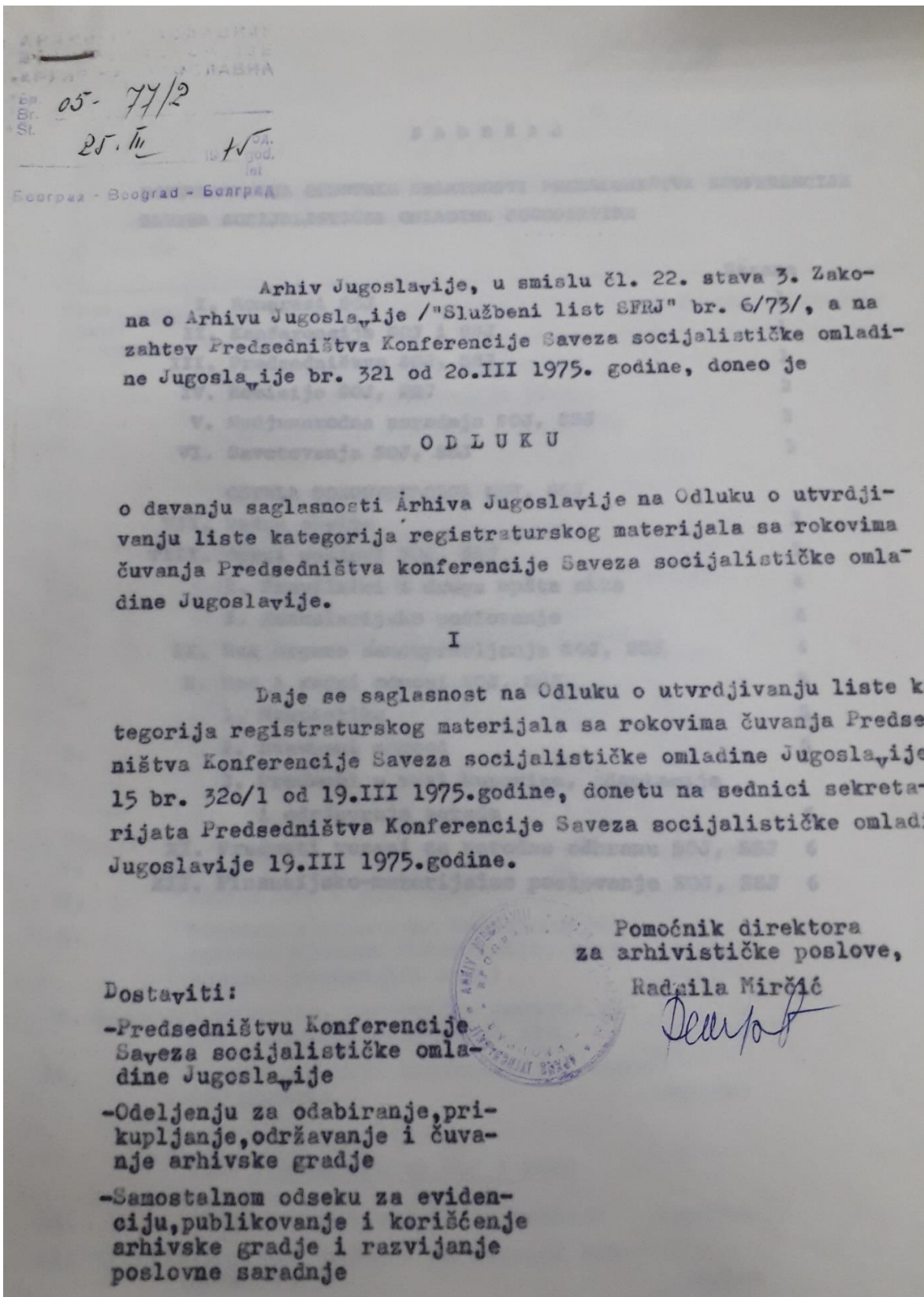
**АРХИВ
ЈУГОСЛАВИЈЕ**

БРОЈ И НАЗИВ ФОНДА:
215 – САВЕЗНО ЈАВНО
ТУЖИЛАШТВО

КЛАСИФИКАЦИОНА
ГРУПА:
СТРОГО ПОВЕРЉИВА
АРХИВА

ГОДИНА: 1979-1980.
БР. Ј. ОПИСА: 19
БР. ФАСЦ: 20

Прилог 13. Идентификациони подаци о архивском фонду за грађу истог смештену у архивској кутији (АЈ-130, АЈ-215)

Прилог 14. Сагласност Архива Југославије на Листу категорија регистратурског материјала са роковима чувања савезног творца, 1975. (АЈ-114)

INSTITUT
ZA SAVREMENU ISTORIJU
br. 730/3
9. X 1980. god.
BEOGRAD

Savezna Federativna Republika Jugoslavija
SAVEZNO JAVNO TUŽILAŠTVO
BEOGRAD

Primljeno	13/11/80	
Dan uplata	144/80-3	Priloga
A.		-

SAVEZnom JAVnom TUŽILAŠTVU

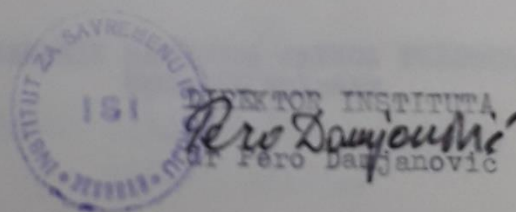
Beograd
Brankova 25

U vezi našeg dopisa br. 730/1 od 5.VI 1980. godine kojim smo tražili odobrenje za pregled arhivskih fondova Komisije za utvrđivanje ratnih zločina počinjenih od okupatora i njihovih pomagača i vašeg dopisa br. 144/80 od 6.VI 1980. kojim ste dali vašu saglasnost za korišćenje pomenute arhivske gradje, molimo izvesnu dopunu.

Arhiv Jugoslavije kao stručna ustanova koji čuva arhivske fondove pomenute Komisije, prema pravilniku o korišćenju ove arhive, traži da u vašem odobrenju date saglasnost za drugarice Milicu Milićević i Tonku Župančić, saradnice Arhiva Jugoslavije, koje će raditi na pregledavanju ove arhive. Ujedno vas molimo da u vašem odobrenju navedete da se odabrana gradja može kseroksirati i koristiti za izradu studija i monografija iz projekta "Jugosloveni u fašističkim zatvorima, zarobljeničkim i koncentracionim logorima i pokretima otpora drugih zemalja u drugom svetskom ratu", kao i eksponat u muzejskim stalnim postavkama u Aušvicu, Dahau, Mathauzenu, Jasenovcu i drugima.

U očekivanju vašeg odgovora, drugarski vas pozdravljamo.

bydu:
kopriranih odobrenje
prema zahtevu.
C. C.

Прилог 15. Захтев за одобрење истраживања и коришћења архивске грађе код савезних стваралаца, 1980. (AJ-215)

П.А.

Година: 1945.

Фасцикла: бр. 2.

Број омота:	Земља Примедба	Класација	Назив класације
1	Америка С.	АС – 1	Председник Републике
...			
12	„	АС-12	Култ. Соц. Пол.
....			
14	„	АС – 15	држављани наши у Сев. Амер.
3894			217-
15		АС – 15	„
7597			3895-
15/а	„	АС – 15	„
			7796 -7865
19		АС - 19	Амерички црвени крст
			32-2386
20.		АС – 19	„
			2647-7787
.....			

*Прилог 16. Из евиденција о архивској грађи Дипломатског архива: извод из
Унутрашње листа Пописника по фасциклама, за архивски фонд Политичка архива
(ДА-ПА)*

ПРЕДСЕДНИШТВО КОНФЕРЕНЦИЈЕ
САВЕЗА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ПРЕДСЕДНИШТВО КОНФЕРЕНЦИЈЕ
САВЕЗА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ПРЕДСЕДНИШТВО КОНФЕРЕНЦИЈЕ
ЗВЕЗЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ПРЕДСЕДНИШТВО НА КОМОРНИЦИЈАТА
НА СОЈУЗОТ НА СОЦИЈАЛИСТИЧКАТА ОМЛАДИНА НА ЈУГОСЛАВИЈА

АРХИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ПРИМЉЕНО	6.12.1982		
Опр. Јед.	Бр.	Датум	Времетрај
02	923/1		

Br. 01-558
0/XV 1982 god.
BEOGRAD

ZAPISNIK O PRIMOPREDAJI

arhivske gradje izmedju: PREDSEDNIŠTVA KONFERENCIJE SAVEZA SOCIJALISTIČKE
OMLADINE JUGOSLAVIJE
i Arhiva Jugoslavije, sastavljen dana 6.12.1982.

PRISUTNI SU:

1. od strane Arhiva Jugoslavije ACIMOVIC DARINKA I MILOSEVIC MILADIN

2. od strane PREDSEDNIŠTVA KONFERENCIJE SAV EZA SOCIJALISTIČKE OMLADINE JUGOSL.

- 2 -

Ukupna količina arhivske gradje iznosi:

- knjiga _____
- fascikli, svežnjeva, omota 320
- dužinskih metara 21

Prevalac gradje u pogledu njenog korišćenja ima - nema
(nepotrebno precrtati) posebnih uslova, i to: _____

Zapisek je uradjen u 5 istih primeraka od kojih jedan ostaje
PREDSEDNIŠTVA KONFERENCIJE SAVEZA
SOCIJALISTIČKE OMLADINE JUGOSLAVIJE _____ a četiri Arhivu Jugoslavije.

Arhival
ZA
je u prilogu zapisnik

PK SSJ

Tomović Miladin

ZA ARHIV JUGOSLAVIJE
Milosević Miladin
Acimović Darinka

Прилог 17. Записник о
преузимању архивске грађе савезног творца на чување у Архив Југославије, 1882. (АЈ-
114)

Br. 397
015-28/11
1983 god.
BEOGRAD
ARRHIVSKE GRADJE I REGISTRATURSKOG MATERIJALA

ZAPISNIK O PREGLEDU

ПРЕДСЕДНИШТВО КОНФЕРЕНЦИЈЕ САВЕЗА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

sastavljen dana 28.11. 1983 god.

Prisutni su:

1. Od strane Arhiva Jugoslavije DARINKA ACIMOVIC

2. Od strane PK SSOJ - TOMOVIĆ MILEŃKO

Na osnovu čl. 19, 20, 21 i 22 Zakona o Arhivu Jugoslavije ("Službeni list SFRJ br. 6/73; "Službeni list SFRJ" br.18/76) izvršen je pregled arhivske gradje i registraturskog materijala

ПРЕДСЕДНИШТВО КОНФЕРЕНЦИЈЕ САВЕЗА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

po pitanjima:

- čuvanja i s:
- dostavljanj:
- (čl. 19. Za
- odabiranje

Prilikom pregleda utvrđen

I

Nakon neposrednog uvida u stanje a
rijala PK SSOJ, konstatovano je s

3.

NALAZE

1. Da PK SSOJ i nadalje čuva, sredjuje i obezbedjuje arhivsku gradju od nestajanja i propadanja.
2. Da PK SSOJ reguliše vođenje osnovnih evidencija u oblasti međunarodne saradnje ili u skladu sa Uredbom o kancelarijskom poslovanju organa uprave SR Srbije + Službeni glasnik SRS, broj 48/69, koji uvodi skraćeni delovodni protokol, ili da u skladu sa članom 8 Uredbe o kancelarijskom poslovanju saveznih organa uprave i saveznih organizacija, Sl.list SFRJ br.51/73, svojim internim aktom reguliše ovu problematiku.
3. PK SSOJ uradi i dostavi Arhivu Jugoslavije popis arhivske gradje nastale njenim radom od 1974.godine na ovamo.
4. Da PK SSOJ ubuduće svake godine do 31.marta, dostavi Arhivu Jugoslavije popis arhivske gradje nastale njenim radom u prethodnoj godini.

Rok za izvršenje poslova pod tačkom 2 i 3 je 31.XII.1983.godine.

Ovaj zapisnik uradjen je u 2 istovetna primerka, od kojih jedan ostaje Arhivu Jugoslavije.

ZA PK SSOJ

Tomović Milenko

ZA ARHIV JUGOSLAVIJE

Darinka Acimovic

Прилог 18. Извод из Записника
о прегледу архивске грађе и
регистратурског материјала
код савезног творца, 1983.

(AJ-114)

BROJ: _____

BEOGRAD, 19.II 1986.god.

Z A P I S N I K

o pregledu registraturskog materijala PK SSOJ koji je predložen za izlučivanje - uništenje na osnovu liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja PK SSOJ.

Na osnovu zahteva PK SSOJ-a broj 015-297 od 4.II 1986. godine, Arhiv Jugoslavije formirao je višu komisiju u sastavu: Mladen Mujović i Darinka Aćimović, radnici Arhiva Jugoslavije i Dubravka Komanović-Kesler, radnik PK SSOJ radi pregleda registraturskog materijala predložen za izlučivanje od strane PK SSOJ.

Nakon neposrednog uvida u registraturski materijal PK SSOJ-a predloženog za izlučivanje, dana 19.II 1986.godine, viša komisija je konstatovala sledeće:

- da je predloženi registraturski materijal za izlučivanje predviđen listom kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja PK SSOJ-a;
- da se radi o registraturskom materijalu kome je istekao rok čuvanja na osnovu liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja PK SSOJ;
- da u predloženom registraturskom materijalu za izlučivanje nema dokumenata koje bi trebalo trajno čuvati;
- da se količina i godine iz kojih potiče registraturski materijal predlože za izlučivanje i naveden u popisu PK SSOJ poklapa sa godinama i količinom konstatovanim prilikom neposrednog pregleda.

Viša komisija je mišljenja da se PK SSOJ-u može odobriti izlučivanje - uništenje registraturskog materijala za period 1961. - 1982.godina, a u količini od dvadeset i šest dužnih metara.

ČLANOVI KOMISIJE:

1. Mladen Vujović
Mladen Vujović
2. Darinka Aćimović
D. Aćimović
3. Dubravka Komanović-Kesler
Dubravka Komanović-Kesler

Прилог 19. Записник о прегледу регистратурског материјала који је предложен за излучивање-уништење на основу Листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања, код савезног творца, 1986. (АЈ-114)

АРХИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ
 АРХИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ
 АРХИВ НА ЈУГОСЛАВИЈА

STR. Ev. br. 16/A
 Br. 16/A
 Sl. 16/A
 M. O. 1941. roa. / god. / let

Београд — Београд — Београд

Република Федерativna Република Југославија
 САЗЕДНО ЈАВНО ТУЖИЛАСТВО
 БЕОГРАД

Primena: 4. 2. 1991.	
Ozn. uprave: SP. 3/91	Priloga: -

NARODNA ODBRANA
 SLUŽBENA TAJNA
 STROGO POVERLJIVO

Z A P I S N I K
 O IZVRŠENOM NADZORU NAD RADOM SAVEZNOG
 ORGANA-ORGANIZACIJE U POGLEDU SPROVODJE-
 NJA POSEBNIH MERA ZAŠTITE REGISTRATURN-
 KOG MATERIJALA I ARHIVSKE GRADJE
 "E-1" I "I"

II

Na osnovu utvrđenog stanja i konstatovanih nepravil-
 nosti u prvom delu ovog zapisnika, saveznom organu - organiza-
 ciji nalaže se otklanjanje nepravilnosti i za to utvrđuju roko-
 vi (čl. 33. Uredbe i čl. 22. Zakona o arhivskoj gradji federacije).
 i to:

SAVEZNOJ JAVNOJ TUŽILA

(naziv saveznog organa-orga

Nadzor je izvršen 1.02. (d.

Nadzor je izvršen na osnovu
 vije koje je predviđeno u čl. 32. sta-
 nim merama zaštite registraturnog mat-
 federacije E.p.br. 721 od 26. oktobra
 list SFRJ" - pov.glasilo 43/89 (u dal

Nadzor je izvršio ovlašćeni
 (u daljem tekstu: Arhiv) Andjelković
 službe za posebnu zašt. arh. gradjeji je n
 (radno mesto)
 Uredbe, odnosno na osnovu čl. 22. Zaka
 federacije ("Sl.list SFRJ", 11/86) sač

1. Da u roku od 6 meseci obezbedi preduslove za sprovo-
 djenje posebnih mera zaštite iz čl. 4. Uredbe o posebnim merama
 zaštite registraturnog materijala i arhivske gradje federacije,
 odnosno
 - da izvrši dopunu - usaglašavanje Liste kategorija
 registraturnog materijala sa rokovima čuvanja sa Zakonom o arhivskoj
 gradji federacije i propisima donetim na osnovu toga zakona. Dopunom
 treba obuhvatiti i registraturni materijal iz oblasti ONO i DSZ
 u skladu sa Pregledom kategorija registraturnog materijala iz ove
 oblasti (akt Arhiva ol br. 745/1 od 8.11.1990. god. koji se daje
 u prilogu ovoga zapisnika), kao i celokupan registraturni materijal
 sa administrativnim oznakama tajnosti koji je vezan za delatnost
 Saveznog javnog tužilaštva, u koliko isti već nije obuhvaćen kategō-
 rijama koje su predviđene Listom,
 - da u skladu sa konačno utvrđenom Listom izvrši odabira-
 nje arhivske gradje i izlučivanje bezvrednog registraturnog materija-
 la, da nakon toga izvrši kompletno sredjivanje i popisivanje gradje,
 da da jedan primerak popisa dostavi Arhivu.

III

Savezni organ - organizacija dužan je da u rokovima
 utvrđenim u drugom delu ovog zapisnika preduzme mere potrebne
 za otklanjanje utvrđenih nepravilnosti i da o preduzetim me-
 rama obavesti Arhiv (čl. 33. Uredbe i čl. 23. Zakona o arhivsk-
 oji gradji federacije).

2. Da akt o obrazovanju komisije za utvrđivanje kriterijū
 za dokumenta koja se štite posebnim merama zaštite odmah uskladi sa
 kriterijūma, se štite
 akta dostavi
 vršavanje obaveza
 zaštite uskladi
 materijala i
 [delu ovoga

IV

Ovaj zapisnik je sačinjen u dva primerka.
 Jedan primerak ovog zapisnika dostavlja se saveznom
 organu - organizaciji.

Za SAVEZNI ORGAN-ORGANIZACIJU
 Ovlašćeni radnik Arhiva

Papić Slobodanka MP.
 (prezime, ime i potpis)

Andjelković Momčilo MP.
 (prezime, ime i potpis)

Прилог 20. Записник Архива Југославије о извршеном надзору у савезном органу у
 погледу спровођења посебним мера заштите регистратурне грађе за случај ванредних
 околности (AJ-215)

Групе фондова	Број фондова	Количина грађе у метрима дужним
Савезна народна скупштина	1	15,70
Президијум Народне скупштине ФНРЈ	1	16,30
Савезно извршно веће	1	970,30
Председништво владе ФНРЈ	1	44,80
Министарства	25	633,69
Савезни секретаријати	21	1082,32
Државни секретаријати	5	359,10
Савезни комитети	29	412,77
Секретаријати СИВ-а	12	393,80
Савети	50	452,91
Савезне комисије	34	1559,70
Управе	28	415,52
Сервиси	6	19,90
Фондови	5	61,50
Генералне дирекције	21	171,36
Главне дирекције	19	138,04
Савезни заводи	13	1581,12
Заводи	2	74,60
Коморе	5	179,07
Савези	74	2270,88
Уреди	2	5,03
Судови	5	657,55
Инспекторати	5	204,90
Синдикати	7	74,49
Банке	3	311,60

Прилог 21. Групе архивских фондова органа југословенске савезне државе, са исказаним бројем и количином архивске грађе за сваку групу (извор: Монографска публикација Архив Југославије 1950-2000, Београд, 2000.)

БИБЛИОГРАФИЈА/ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Необјављени извори:

Архивска грађа

Архив Југославије (АЈ)

1. АЈ (31) *Комитет за заштиту народног здравља Владе ФНРЈ 1946-1951 (1946-1951)*
2. АЈ (50) *Председништво Владе ФНРЈ 1942-1953*
3. АЈ (59) *Савет за енергетику и екстрактивну индустрију Владе ФНРЈ 1946-1951*
4. АЈ (66) *Министарство просвете и црквених послова Краљевине Југославије, 1918-1941*
5. АЈ (103) *Емигрантска влада Краљевине Југославије (1941-1945) 1941-1945*
6. АЈ (130) *Савезно извршно веће 1953-1992*
7. АЈ (138) *Министарски савет Краљевине Југославије (1918-1945) 1918-1945*
8. АЈ (141) *Антифашистички фронт жена Југославије 1945-1953*
9. АЈ (142) *Социјалистички савез радног народа Југославије, 1945-1990*
10. АЈ (182) *Комитет за законодавство и изградњу народне власти Владе ФНРЈ, 1946-1950*
11. АЈ (212) *Савезни суд Југославије, 1946-1992,*
12. АЈ (215) *Савезно јавно тужилаштво, 1945-1990*
13. АЈ (313) *Министарство просвете Владе ФНРЈ, 1945-1946*
14. АЈ (315) *Комитет за школе и науку при Влади ФНРЈ, 1946-1948*
15. АЈ (316) *Министарство за науку и културу Владе ФНРЈ, 1948-1951*
16. АЈ (317) *Савет за науку и културу Владе ФНРЈ, 1945-1953,*
17. АЈ (318) *Савезни секретаријат за образовање и културу, 1954-1967*
18. АЈ (319) *Савезни савет за образовање и културу, 1967-1991*
19. АЈ (334) *Министарство иностраних послова Краљевине Југославије,*
20. АЈ (595) *Савезни секретаријат за правосуђе и организацију савезне управе, 1971-1992*
21. АЈ (713) *Савезни завод за унапређење управе, 1973-1992*

Архив Србије (АС)

1. АС, а.ф. *Повереништво за просвету Србије*
2. АС, а.ф. *Друштво архивских радника Србије (ДАРС)*

Војни архив Србије (ВА)

1. ВА, а.ф. *Немачка архива „D“*
2. ВА, а.ф. *Недићева архива „НА“*
3. ВА, а.ф. *Архива Народноослободилачке војске Југославије „НОВЈ“*

Дипломатски Архив Министарства иностраних послова РС (ДСИП)

1. ДСИП, *Архивски фонд политичке архиве*, Пописник за 1945-1949.

Хрватски државни архив Загреб (ХДА)

1. HR- DAZG-1: *Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Zagreba, grupa: A.1.1. Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, do 1868: Kraljevsko namjesničko vijeće Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*

Историјски архив Пожаревац (ИАП)

1. Архивски фонд (а.ф.) *Начелство среза звишког, Кучево, 1839-1944.*
2. А.ф. *Окружни народни одбор Пожаревац, 1944-1947.*
3. А.ф. *Срески народни одбор Пожаревац, 1944-19*
4. А.ф. *Историјски архив Пожаревац, 1948-*,
5. Архивска збирка (ЗБ): *Збирка плаката, 1945-*

Државни органи као ствараоци архивске грађе

1. *Казнено-поправни завод за жене Пожаревац* (архивска грађа и документарни материјал)

Научно обавештајна средства о фондовима

1. *Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ*, Београд, 1980
2. *Архивски фондови и збирке у СФРЈ, Савезни архиви*
3. *Водич кроз фондове Краљевине Југославије*, Архив Југославије, Београд, 2000
4. *Водич кроз фондове Архива Југославије, 1945-2006*, Београд, 2014.
5. *Водич за архивски фонд Књажевска канцеларија, 1815-1861 (1815-1839)*, АС (Архив Србије)

Инвентар фонда, Досије фонда (Архив Југославије)

1. АЈ (2) *Савет за саобраћај и везе Владе ФНРЈ, 1950-1953*, Досије фонда
2. А (4) *Савет за пољопривреду и шумарство Владе ФНРЈ 1950-1953 (1944-1953)*, Инвентар фонда.
3. АЈ (6) *Савет за машиноградњу Владе ФНРЈ, 1947-1952*, Инвентар фонда
4. АЈ (9) *Министарство спољне трговине Владе ФНРЈ (1918-1957)*, Досије фонда
5. АЈ (11) *Министарство електропривреде Владе ФНРЈ (1947-1951)*, Инвентар фонда
6. АЈ (12) *Министарство финансија Владе ФНРЈ (1944-1853)*, Досије фонда
7. АЈ (13) *Министарство грађевина Владе ФНРЈ (1944-1951)*, Досије фонда
8. АЈ (14) *Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије (1918-1941) 1915- 1941*
9. АЈ (15) *Президијум Народне скупштине ФНРЈ, 1942-1957*, Инвентар фонда
10. АЈ (17) *Министарство индустрије Владе ФНРЈ (1944-1948)*, Инвентар фонда
11. АЈ(22) *Министарство за федералне јединице Демократске Федеративне Југославије 1945-1946*, Инвентар фонда
12. АЈ (31) *Комитет за заштиту народног здравља Владе ФНРЈ 1946-1951 (1946-1951)*, Инвентар фонда
13. АЈ (33) *Комитет за социјално старање Владе ФНРЈ 1946-1951 (1946-1951)*, Инвентар фонда
14. АЈ (36) *Савет за народно здравље и социјалну политику 1948-1953*, Инвентар фонда
15. АЈ (40) *Привредни савет Владе ФНРЈ 1944-1953*, Инвентар фонда
16. АЈ (41) *Савезна планска комисија, 1943-1951*, Инвентар фонда
17. АЈ (50) *Председништво Владе ФНРЈ 1942-1953*, Инвентар фонда
18. АЈ (54) *Репарациона комисија при Влади ФНРЈ (1945-1954)*, Инвентар фонда

19. AJ (59) *Савет за енергетику и екстрактивну индустрију Владе ФНРЈ, 1946-1951),*
Досије фонда
20. AJ (62) *Министарство грађевина Краљевине Југославије 1918-1941 (1877-1941),*
Инвентар фонда
21. AJ (63) *Министарство правде Краљевине Југославије, 1918-1941 (1896-1941),*
Инвентар фонда
22. AJ (66) *Министарство просвете Краљевине Југославије, 1918-1942 (1918-1941),*
Инвентар фонда
23. AJ (103) *Емигрантска Влада Краљевине Југославије (1918-1945), 1941-1945,*
Инвентар фонда
24. AJ (106) *Генерална дирекција за црну металургију Владе ФНРЈ, 1946-1951,*
инвентар фонда
25. AJ (108) *Главна дирекција савезне индустрије мотора, 1929-1952, Инвентар*
фонда
26. AJ (110) *Државна комисија за утврђивање злочина и њихових помагача 1945-1948,*
Досије фонда
27. AJ (114) *Савез социјалистичке омладине Југославије, 1945-1990, Инвентар фонда*
28. AJ (117) *Савез синдиката Југославије 1944-1990, Инвентар фонда*
29. AJ (127) *Комисија за ванредни увоз прехранбених артикала Владе ФНРЈ (1950-*
1952), Инвентар фонда
30. AJ (128) *Савезна државна арбитража, 1947-1954 (1947-1954), Инвентар фонда*
31. AJ (130) *Савезно извршно веће 1953-1992, Инвентар фонда*
32. AJ (141) *Антифашистички фронт жена Југославије, 1945-1953, Инвентар фонда*
33. AJ (142) *Социјалистички савез радног народа Југославије, 1945-1990, Инвентар*
фонда
34. AJ (145) *Савез студената Југославије, 1951-1974 (1951-1974, 1977) Инвентар*
фонда
35. AJ (160) *Савезна народна скупштина 1945-1951, Инвентар фонда*
36. AJ (176) *Савезна изборна комисија Савезне скупштине 1945-1971, Инвентар*
фонда
37. AJ (212) *Савезни суд Југославије, 1946-1974, Инвентар фонда*
38. AJ (213) *Врховни привредни суд, 1947-1974, Досије фонда*
39. AJ (317) *Савет за науку и културу Владе ФНРЈ, 1945-1953, Инвентар фонда*
40. AJ, (318) *Савезни секретаријат за образовање и културу, Досије фонда*

41. AJ (334) *Министарство иностраних послова Краљевине Југославије*, Инвентар фонда
42. AJ (352) *Савет Федерације (1967-1990)*, Досије фонда.
43. AJ (457), *Уставни суд Југославије (1963-1992)*, Досије фонда.
44. AJ (507) *Савез комуниста Југославије, 1919-1990*, Досије фонда
45. AJ (524) *Друштво за културну сарадњу Југославија-СССР*, Досије фонда.
46. AJ (552) *Министарство поморства Владе ФНРЈ (1946-1953)*, досије фонда
47. AJ (616) *Сервис за административне и рачуноводствене послове савезних органа управе, 1965-1992*, Досије фонда
48. AJ (703) *Кабинет потпредседника Републике, 1947-1967*, Досије фонда
49. AJ (708) *Сервис за биротехничке послове савезних органа и савезних организација, 1982-1992*, Досије фонда,
50. AJ (803) *Председништво СФРЈ, 1971-1992*
51. AJ (836) *Канцеларија Маршала Југославије, 1943-1953*, Инвентар фонда
52. AJ (837) *Кабинет председника Републике, 1953-1980*, Инвентар фонда
53. AJ (857) *Меморијални центар Јосип Броз Тито, 1980-1998*, Досије фонда

2. Објављени извори

Збирке закона, службена гласила

1. *Zbirka zakona i drugih propisa o upravi*, Savezni zavod za javnu upravu, Beograd, 1966.
2. *Зборник закона и уредаба Краљевине Србије*, књига 46
3. *Пројекат закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије*, 1935. година, инв. бр. 1539.
4. *Службене новине Краљевства СХС*, 1919.
5. *Службене новине Краљевине Југославије*, 1929, 1930, 1936, 1941, 1941.
6. *Стенографске белешке Народне скупштине за 1898*, Београд, 1899.

Прописи (међународни, уставни, законски)

Међународни уговори, Конвенције

1. *Уговор о миру са Аустријом (Сен-Жерменски споразум), Уговор о миру између савезничких и удружених сила и Немачке (Версајски уговор) од 28. јуна 1919. године (Службене новине КСХС, бр. 119а/1920 и 224-XXX/1922)*

Мишљења

1. *Мишљење број 11 Арбитражне комисије Међународне конференције о бившој Југославији – Бадинтерова комисија, Службени гласник РС, бр. 20/2012.*

Укази

1. *Указ о укидању ратног стања са савезном републиком Аустријом, Службени лист ФНРЈ, бр. 4/1951.*
2. *Указ о реорганизацији Владе Федеративне Народне Републике Југославије, Службени лист ФНРЈ, бр. 18/1951.*

Споразуми

1. *Споразум Националног комитета ослобођења Југославије и Краљевске југословенске владе од 1. новембра 1944. године, Службени лист ДФЈ, бр. 11/1945.*

Устави

1. *Устав Федеративне Народне Републике Југославије, Службени лист ФНРЈ 86/1946.*
2. *Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Службени лист СФРЈ, бр. 14/1963*
3. *Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Службени лист СФРЈ, бр. 3/1974.*

4. *Уставна повеља Државне заједнице Србија и Црна Гора*, Службени лист СЦГ, бр. 1/2003. и 26/2005.

Уставни закони

1. *Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти*, Службени лист ФНРЈ, бр. 3/1953.
2. *Уставни закони за спровођење уставних амандмана* Службени лист СФРЈ, бр. 29/1971.

Уставни амандмани

1. *Амандманима VII-XIX, на Устав СФРЈ из 1963*, Службени лист СФРЈ, бр. 55/1968.
2. *Амандмани XX-XLII на Устав СФРЈ из 1963*, Службени лист СФРЈ, бр.29/1971.
3. *Амандмани I - VIII на Устав СФРЈ из 1974. године*, Службени лист СФРЈ, бр. 38/1981.
4. *Амандмани IX-XLVIII на Устав СФРЈ из 1974. године*, Службени лист СФРЈ, бр.70 /1988.

Закони

1. *Закон о архивама Министарства иностраних послова и дипломатских и конзуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству*, објављен у Службеним новинама Краљевине Југославије, година XII – 1930, бр.83 –XXXII.
2. *Закон о прикупљању, чувању и расподели књига и других културно-научних и умјетничких предмета који су постали државно власништво према Одлуци Антифашистичког вијећа Народног ослобођења Југославије из 1944. године*, Службени лист ДФЈ, бр. 36/1945. Године
3. *Закон о заштити народних добара и њиховом управљању*, Сл.гл.ДФЈ, бр. 36/1945.
4. *Закон о прибирању, чувању и расподели књига и других културно-научних предмета*, Службени лист ДФЈ, бр. 36/1945.
5. *Закон о Уговору о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република*, закљученом у Москви 11. априла 1945. године, Службени лист ДФЈ, бр. 40/1945.

6. *Закон о прибирању, чувању и расподели књига и других културно-научних предмета*, Службени лист ДФЈ, бр.52/1945.
7. *Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости Демократске Федеративне Југославије*, Службени лист ДФЈ, бр. 54/1945.
8. *Закон о оснивању и надлежности Суда за поморски ратни плен*, Службени лист ФНРЈ, бр. 28/1946.
9. *Закон о уређењу народних судова*, Службени лист ФНРЈ, бр. 51/1946.
10. *Закон о јавном тужилаштву*, Службени лист ФНРЈ, бр. 60/1946.
11. *Општи закон о заштити споменика културе и природњачких реткости*, Службени лист ФНРЈ, бр. 81/1946.
12. *Закон о државној арбитражи*, Службени лист ФНРЈ, бр. 107/1947.
13. *Општи закон о државним архивама*, Службени лист ФНРЈ, бр. 12/1950.
14. *Закон о изменама и допунама Општег Закона о државним архивама*, Службени лист ФНРЈ, бр. 12/1950.
15. *Закон о саглашавању посебних прописа о прекршајима у савезним законима са одредбама основног закона о прекршајима*, Службени лист ФНРЈ, бр. 46/1951.
16. *Уводни закон за Кривични законик*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 11/1951, 19/1951.
17. *Закон о управним споровима*, Службени лист ФНРЈ, бр. 23/1952.
18. *Закон о јавном правобранилаштву*, Службени лист ФНРЈ, бр. 24/1952.
19. *Закон о спровођењу Уставног закона о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти*, Службени лист ФНРЈ, бр. 3/1953.
20. *Закон о изменама члана 82. став 1. и члана 107. став 2. Уставног закона о основама друштвено и политичког уређења ФНРЈ и савезним органима власти*, Службени лист ФНРЈ, бр. 7/54.
21. *Закон о јавном тужилаштву*, Службени лист ФНРЈ, бр. 51/1954
22. *Закон о јавном правобранилаштву*, Службени лист ФНРЈ, бр. 51/1955.
23. *Закон о државној управи*, Службени лист ФНРЈ, бр. 13/1956, измене и допуне, 44/57.
24. *Закон о савезним органима управе*, Службени лист ФНРЈ, бр. 13/1956, измене и допуне, 44/1960.
25. *Општи закон о заштити споменика културе*, Службени лист ФНРЈ, бр. 17/1959
26. *Кривични законик (пречишћен текст)*, Службени лист ФНРЈ, бр. 30/1959.
27. *Основни закон о служби унутрашњих послова*, Службени лист СФРЈ, 46/64.

28. *Општи закон о архивској грађи* Сл. лист СФРЈ, 48/1964.
29. *Закон о Архиву Југославије*, Сл. лист СФРЈ, бр. 48/1964.
30. *Закон о архивском савету Југославије* Службени лист СФРЈ, бр. 48/1964.
31. *Закон о привредним судовима*, Службени лист СФРЈ, бр. 7/1965.
32. *Закон о савезној управи*, Службени лист СФРЈ, бр. 7/1965
33. *Основни закон о заштити споменика културе*, Службени лист ФНРЈ, бр. 12/1965.
34. *Закон о изменама и допунама Основног закона о прекршајима*, Службени лист СФЈ, бр. 13/1965.
35. *Општи закон о унутрашњим пословима*, Службени лист СФРЈ, бр. 49/66.
36. *Закон о народној одбрани*, Службени лист СФРЈ, бр. 8/69.
37. *Закон о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организације*, Службени лист СФРЈ, бр. 32 /1971.
38. *Закон о Архиву Југославије*, Службени листи СФРЈ бр. 6/1973.
39. *Законом о основама система државне безбедности*, Службени лист СФРЈ бр. 1/1974.
40. *Закон о ратификацији Конвенције о заштити светске културне и природне баштине*, Службени лист СФРЈ, бр. 56/1974.
41. *Законом о вршењу унутрашњих послова из надлежности савезних органа управе*, Службени лист СФРЈ, бр. 60/71 и 32/75.
42. *Закон о изменама и допунама Закона о архиву Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр. 18/1976.
43. *Закон о удруженом раду*, Службени лист СФРЈ, бр. 53/1976.
44. *Закон о организацији и делокругу савезних органа управе и савезних организација*, Службени лист СФРЈ, бр. 22/1978.
45. *Закон о ратификацији Бечке конвенције о сукцесији државе у односу на уговоре*, – Међународни уговори, Службени лист СФРЈ, бр. 1/1980.
46. *Закон о заштити културних добара СР Србије*, Службени гласник СР Србије бр. 28/1977.
47. *Закон о меморијалном центру „Јосип Броз Тито“*, Сл. лист СФРЈ, бр. 69/1982
48. *Закон о изменама и допунама Закона о Меморијалном центру Јосип Броз Тито*, Службени лист СФРЈ, бр. 69/1985.
49. *Закон о архивској грађи федерације*, Службени лист СФРЈ, бр. 11/1986.
50. *Закон о општем управном поступку*, Службени лист ФНРЈ, бр. 52/56, Службени лист СФРЈ, бр. /10/65, 18/65, 4/77, 11/78, 32/78, 9/86 и 47/86.

51. *Закон о вршењу унутрашњих послова из надлежности савезних органа управе*, Службени лист СФРЈ, бр. 7/85, 24/86 и 44/90 – др. закон)
52. *Закон о културним добрима Републике Србије*, Сл. гласник РС, бр. 71/1994.
53. *Закон о архивској грађи Савезне Републике Југославије*, Службени лист СРЈ, бр. 12/1998, 13/1998.
54. *Закон о архивском градиву и архивима*, Народне новине БИХ, бр. 105/1997.
55. *Закон о архивској грађи Федерације БИХ*, Службене новине Ф БИХ, бр. 54/2002.
56. *Закон о потврђивању Споразума о питањима сукцесије*, Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 6/2002.
57. *Закон о заштити података о личности*, Службени гласник РС, бр. 97/2008, 104/09, 58/2010 и 87/2018.

Подзаконски прописи, стручна упутства

Уредбе

1. *Уредба о организацији Министарства иностраних дела (МИП) дипломатских заступништава и конзулата Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Службене новине КСХ, 1919.
2. *Уредба о организацији и надлежностима Министарства унутрашњих дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенца*, Службене новине Краљевства СХС, бр. 47/1919.
3. *Уредбу о чувању уредаба, правилника и упутстава донетих од председништва Министарског савета* објављена у Службеном листу ДФЈ, бр. 20/1945.
4. *Уредба о оснивању државне комисије за ратну штету*, Сл. лист ДФЈ, бр. 20/1945.
5. *Уредба о прикупљању и употреби отпадака*, Службени лист ФНРЈ, бр. 48/1948.
6. *Уредба о Главном архивском савету* Службени лист ФНРЈ, бр. 54/1950
7. *Уредба о поступку ликвидације привредних предузећа*, Сл. лист ФНРЈ, бр. 57/51.
8. *Уредба о организацији и пословању Савезног извршног већа*, Службени лист ФНРЈ, бр. 19/1954
9. *Уредба о канцеларијском пословању*, Службени лист ФНРЈ, бр. 50/1957
10. *Уредба о организацији и раду Савезног извршног већа* (пречишћен текст), Службени лист ФНРЈ, бр. 20/1958

11. Уредба о организацији и раду Савезног извршног већа, Службени лист ФНРЈ, бр. 26/1960.
12. Уредба о организацији и раду савезног државног секретаријата за унутрашње послове и о општим начелима за организацију органа унутрашњих послова у Народним Републикама, Службени лист ФНРЈ, бр. 12/1961.
13. Уредба о организацији Државног секретаријата за послове народне одбране, Службени лист ФНРЈ, бр. 31/1958 и 20/1961.
14. Уредба о Институту за изучавање радничког покрета, Службени лист СФРЈ, бр. 39/1961.
15. Уредба о измена и допунама Уредбе о организацији и раду Савезног извршног већа, Службени лист ФНРЈ, бр. 25/1962.
16. Уредба о организацији и раду Државног секретаријата за иностране послове, Службени лист ФНРЈ, бр. 13/1963
17. Уредба о изменама и допунама Уредбе о оснивању, начину пословања и финансирању техничких служби за потребе савезних државних органа, Службени лист СФРЈ, бр. 31/1965.
18. Уредба о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација, Службени лист СФРЈ, бр. 51/1973.
19. Уредба о изменама и допунама Уредбе о техничкој служби, Службени лист СФРЈ, бр. 2/1966, 12/1972, 6/1978.
20. Уредба о вођењу евиденција о управном поступку у савезним органима и савезним организацијама, као и у самоуправним организацијама и заједницама којима је савезним законом поверено јавно овлашћење да решавају у појединачним управним стварима, Сл. лист СФРЈ, бр. 70/1981.
21. Уредба о Сервису за биротехничке послове савезних органа управе и савезних организација, Службени лист СФРЈ, бр. 13/1982.
22. Уредба о канцеларијском пословању савезних органа управе и савезних организација, Службени лист СФРЈ, бр. 34/1989.
23. Уредба СИВ-а о посебним мерама заштите регистратурског материјала и архивске грађе федерације, у Службеном листу СФРЈ – пов.гласило бр. 43/1989.
24. Уредба о образовању Службе за стручно-техничке послове за потребе савезних органа СРЈ, Службени лист СРЈ, бр. 27/1992.

25. Уредба о листи категорија регистратурског материјала и о одабирању и примопредаји архивске грађе Савезне Републике Југославије, Службени лист СРЈ, бр. 49/1999.

Правилници

1. *Правилник о преносу послова из надлежности Министарства индустрије – државне управе народних добара у надлежност министарства просвете Демократске Федеративне Југославије* Службени лист ДФЈ, бр. 36/1945.
2. *Правилник о извршењу Закона о заштити споменика културе и природњачких реткости Демократске Федеративне Југославије*, Службени лист ДФЈ, бр. 88/1945.
3. *Правилник о приправничком стажу, стручним испитима и курсевима за савезне службенике библиотекарско-архивистичке струке*, Службени лист ФНРЈ, бр. 18/1949.
4. *Правилник о условима за коришћење регистратурског материјала и архивске грађе Државног секретаријата за иностране послове и дипломатских и конзуларних представништава Југославије у иностранству*, Службени лист СФРЈ, бр. 23/69.
5. *Правилник о заштити и коришћењу архивске грађе и архивског материјала и о организацији и задацима архива у оружаним снагама*, објављен у Службеном војном листу, број 30/1976.
6. *Правилник о архивирању и излучивању регистратурне грађе*, Народне новине БИХ, бр. 36/1981.
7. *Правилник о коришћењу архивске грађе Савезног секретаријата за иностране послове*, Службени лист СФРЈ, бр. 49/87
8. *Правилник о коришћењу архивске грађе Савезног секретаријата за унутрашње послове*, Службени лист СФРЈ, бр. 47/1989
9. *Правилник о преузимању, смештају, чувању, заштити и коришћењу архивске грађе у Архиву Југославије и о професионалној одговорности радника Архива у односу на архивску грађу*, бр. 01 бр. 124/1 од 24. марта 1994.

Пословници

1. *Пословник Народне скупштине ФНРЈ за заједничке седнице Савезног већа и Већа народа*, Службени лист ФНРЈ, бр. 85/1947.
2. *Пословника о раду Народне скупштине ФНРЈ*, Сл. лист ФНРЈ, бр 85/1947.
3. *Пословник Савезног већа Савезне народне скупштине*, Службени лист ФНРЈ, бр. 7/1954.
4. *Пословник Савезне народне скупштине*, Сл. лист ФНРЈ, бр.7/1954.

Одлуке

1. *Одлука о образовању „Комисије за утврђивање штете причињене од стране окупатора на културно-историјским предметима и природним знаменитостима Југославије и за њихово враћање у земљу*, Службени лист ДФЈ, бр. 3/1945.
2. *Одлука о оснивању Врховног суда ДФЈ*, Службени лист ДФРЈ, бр. 4/1945.
3. *Одлука о укидању и неважности свих правних прописа донетих од стране окупатора и њихових помагача за време окупације, о важности одлука које су за то време донете о укидању правних прописа који су били на снази у часу непријатељске окупације*, Службени лист ДФЈ, бр. 4/1945.
4. *Одлука о заштити и чувању културних споменика и старина* Службени лист ДФЈ, бр. 10/1945.
5. *Одлука о преносу послова међународне правне помоћи на Државни секретаријат за иностране послове*, Службени лист ФНРЈ, бр. 15/1953.
6. *Одлука о образовању Комисије за уставна питања*, Службени лист ФНРЈ, бр. 29/1958.
7. *Одлука о измена и допунама Пословника Савезне народне скупштине*, Службени лист ФНРЈ, бр. 29/1958, 44/1958, 49/1959.
8. *Одлука о укидању одбора СИВ-а за организациона и управна питања*, Службени лист ФНРЈ, бр. 26/1960.
9. *Одлука о оснивању Одбора СИВ-а за питања научноистраживачког рада*, Службени лист ФНРЈ, бр. 28/1962.
10. *Одлука о делокругу и организацији Секретаријата Председника Републике*, Службени лист СФРЈ, бр. 45/69.

11. *Одлука Савезног извршног већа о давању сагласности на одлуку Института за изучавање радничког покрета о његовој подели на три нове установе*, Службени листи СФРЈ, бр. 55/1968.
12. *Одлука о привремено пословном реду Скупштине СФРЈ*, Службени лист СФРЈ, бр. 25/1974
13. *Одлука о образовању, делокругу и саставу Комисије за информисање*, Службени лист СФРЈ, бр. 60/1975.
14. *Одлука о организацији и раду служби Скупштине СФРЈ*, Службени лист СФРЈ, бр. 18/1976.
15. *Одлука о изменама и допунама Пословника Скупштине СФРЈ и пречишћен текст Пословника Скупштине СФРЈ*, Службени лист СФРЈ, бр. 22/1978.
16. *Одлука о оснивању Музеја историје Југославије*, Службени лист СРЈ, бр.43/1996.
17. *Одлука Европског суда за људска права бр. 10968/04 – Кеџман против Србије*, Сл. гласника РС, бр. 20/2013.

Решења

1. *Решење о оснивању Савета за спољну политику при министарству иностраних послова ФНРЈ*, Службени лист ФНРЈ, бр. 12/1951.
2. *Решење о оснивању Уреда за међународну техничку помоћ*, Службени лист ФНРЈ, бр. 33/1951.
3. *Решење о чувању архивског материјала*, Службени лист ФНРЈ, бр. 8/1952

Наредбе

1. *Наредбе владе ФНРЈ о привременом обезбеђењу архива*, Службени лист ФНРЈ, бр. 25/1948.
2. *Наредба Привредног савета Владе ФНРЈ о обавезном прикупљању и предаји отпадака од хартије*, Службени лист ФНРЈ, бр. 83/1949.

Упутства

1. *Упутство о вођењу једнообразних деловодника за послове опште администрације*, Службени лист ФНРЈ, бр. 5/1950.

2. *Упутство о прикупљању, чувању и повременом икартирању архивског материјала*, Службени лист ФНРЈ, бр. 8/1952.
3. *Упутство за извршење Уредбе о канцеларијском пословању* Службени лист ФНРЈ, бр. 50-625/1957.
4. *Упутство о микрофилмовању архивске грађе*, Архивски преглед, бр. 1-2, Београд, 1971.
5. *Упутство оружаним снагама Југославије о примени међународног ратног права*, Службени војни лист, бр. 2/1972.
6. *Упутство о организацији и начину канцеларијског пословања*, Службени лист СФРЈ, бр. 40 /1974.
7. *Упутство о прикупљању, смештају, обради и коришћењу архивске грађе и архивског материјала у оружаним снагама*, Сл. војни лист, бр. 20/1976.
8. *Упутство о начину вођења и коришћења архивске књиге*, Службени гласник СРС, бр.9/1970, 47/1981.
9. *Упутство о одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала и о примопредаји архивске грађе између савезних органа управе и савезних организација и Архива Југославије*, Службени лист СФРЈ, бр. 49/1987.
10. *Упутство о чувању регистратурског материјала и архивске грађе савезних органа управе и савезних организација и о информисању Архива Југославије о архивској грађи* Службени лист СФРЈ, бр. 57/1987.
11. *Упутство о организацији и начину канцеларијског пословања савезних органа управе и савезних организације*, Службеном листу СФРЈ, бр. 84/1989.
12. *Упутство за сређивање и обраду архивских фондова и израду информативних средстава у Архиву Југославије*, 1994.

Начела

1. *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала*, Службени листи СФРЈ, бр. 12-157/1968.
2. *Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала*, Службени лист СФРЈ бр. 88/1970.

Зборници докумената, материјали са саветовања, седница

1. Анђелковић, Момчило, Гилер Б. Олга, *Правилник о преузимању, смештају, чувању, заштити и коришћењу архивске грађе у Архиву Југославије и професионалној одговорности радника Архива у односу на архивску грађу*, Архив Југославије, Београд, 1994.
2. *Архиви у Србији, Том I*, Војни архив (Радован Милосављевић), Београд, 2016
3. *Архивска грађа као извор за историју*, Зборник радова са Међународног научног скупа, Архив Србије, Београд, 2000.
4. *Архивски фондови и збирке у Архивима и архивским одељењима СФРЈ, Савезни архиви*, Београд, 1978
5. Giler, B. Olga, *Formiranje arhivskog fonda na nivou federacije iz oblasti bankarstva*, referat podnet na Drugom Saveznom savetovanju arhivskih radnika Jugoslavije održanom u Neumu, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 1982.
6. Dagard, Džon, Raič, Dejvid, *Uloga priznavanja u zakonu i praksi secesija*, Zbornik radova, Institut za međunarodno pravo, Ženeva, 2005.
7. Дедијер Владимир, *Документи 1948*, Књига прва, Београд, 1979.
8. Докнић, Бранка, Петровић, Ф. Милић, Хофман, Иван, *Културна политика Југославије, 1945-1952*, Зборник докумената, књига 1, Београд, 2009.
9. *Документи Међународног архивског савета (МАС): 2005, МАС – Годишњи генерални састанак XXXVIII међународна конференција Округлог стола архива (CITRA) Абу Даби, Уједињени Арапски Емирати, 27. новембар - 1. децембар 2005* (превод: Ранка Рађеновић), у: „Архив“ СЦГ, 1-2/2007, Београд, 2007.
10. *Елаборат за дискусију „Организација канцеларијског пословања у државној администрацији“*, Службени лист ФНРЈ, Београд, 1955.
11. *Закључци IV редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ одржаног у Загребу од 12 до 14. фебруара 1953. године*, у: „Архивист, орган Главног архивског савета ФНРЈ, 1-2, Београд, 1953.
12. *Закључци са V редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Сарајеву од 9. до 11. јула 1953. године*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, бр. 1-2, Београд, 1953.
13. *Закључци са Треће редовне скупштине Савеза друштава архивских радника Југославије*, одржане 15-17. маја 1958, у: „Архивист“ 1958/1959, Београд, 1959.

14. *Закључци са Скупштине Савеза друштава архивиста Југославије*, у: „Архивист“, 1, Београд, 1964.
15. *Закључци са Трећег међурепубличко саветовање архивских радника СР Македоније и СР Србије*, у „Архивист“ XXIII, 1-2, Београд, 1973.
16. *Заштита архивске грађе ван архива* (материјали са саветовања), Служба за заштиту архивске грађе ван архива, Билтен бр. 7, Архив Србије, Београд, 1986.
17. *Заштита архивске грађе федерације* (материјали са саветовања), Београд, 1988.
18. *Зечевић, Миодраг, Почетак краја СФРЈ, стенограм и други пратећи документи проширене седнице извршног комитета ЦКСКЈ одржане од 14. до 16. марта 1962. године*, Београд, 199
19. *Збирка докумената Социјалистичког савеза*, Београд, 1969.
20. *Зборник докумената Документа о спољној политици Југославије, Југославија – СССР, сусрети и разговори на највишем ниову руководиоца Југославије и СССР-а, Том 2, 1965-1980, Јосип Број Тито и Леонид Илич Брежњев (Три политичка почетка)*, Београд, 2016.
21. *Информација са Округлог стола о статусу Војноисторијског института, одржаног 1. фебруара 2006. године*, Љубодраг Димић, излагање, у: „Војноисторијски гласник“ бр. 1-2/2006, Београд, 2006.
22. *Извештаји и записи, Двадесетогодишњица оснивања Савеза Друштава архивских радника Југославије*, у: „Архивист“ XXIII, 1-2, 1973
23. *Jovan P. Popović, Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenm, Stenografske beleške sa četvrtog plenuma, materijali izvršnog komiteta CKSKJ, izvod iz stenografskih beležaka Šeste sednice CK SKJ, reagovanja domaće i svetske javnosti, pisma, telegrami, izjave i dr*), Београд, 1999
24. *Канцеларијско пословање по систему картотеке*, материјал Секретаријата Извршног већа за буџет и општу управу НР Словеније, Завод за јавну управу Београд, 1963.
25. *Канцеларијско пословање органа управе*, издање Републичког завода за јавну управу, Београд, 1970
26. *Канцеларијско пословање савезних органа и организација* (материјали са саветовања и прописи), Београд, 1990.
27. *Кардељ, Едвард, Експозе поводом доношења Закона о државној управи и Закона о савезним органима управе*, на седници Савезног већа Савезне народне

- скупштине од 24. марта 1956. године, Стенографске белбешке Савезне народне скупштине за 1956. Годину, књ. III, св.1.
28. *Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба, Хаг, 14. маја 1954. године*, Издање Републичког секретаријата за културу СРСрбије, Београд, 1974.
 29. Лекић, Богдан, *Потребе, циљ и значај изградње јединственог система стручног рада архивске службе у СФРЈ* (реферат на Осмом конгресу архивских радника Југославије, Приштина, 1976.
 30. *МАС: Стратешки правац 2008-2018, 2008 - Годишњи генерални састанак Куала Лумпур, Малезија, 25-26. јул 2008. година* (превод са енглеског: Ранка Рађеновић), у: „Архив“ Часопис Архива СЦГ, бр.1-2/2008, Београд, 2008.
 31. Oblak-Čarni, Marija, Umak, Ema, *Osnovi organizacije stručnog rada u arhivima SFR Jugoslavije*, referat za Osmi kongres arhivskih radnika Jugoslavije, Priština, 1976
 32. *Одговори на упитнике за конгресне реферате*, у: „Архивист“, 3-4, Београд, 1960.
 33. *Osnovna pravila za pripremu publikacije „Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ“*, у: „Arhivist“ XXIV, 2/74, Beograd, 1974.
 34. *Отворено писмо о неиспуњеном Архивском споразуму између Југославије и Аустрије, које су саставили чланови заједнички удружења архивиста и историчара на територији Југославије и упутили 1973. године дипломатским путем Републици Аустрији*, објављено у: „Архивист“ XXIII, 1-2, 1973.
 35. Петрановић, Бранко, Зечевић, Момчило, *Југословенски федерализам, идеје и стварност*, I, (тематска збирка докумената), Београд, 1987.
 36. Петрановић, Бранко, Зечевић, Момчило, *Југославије 1918-1988*, Тематска збирка докумената, Београд, 1988.
 37. *Pravni leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2006.
 38. *Преглед стања државних архива у Југославији у 1955. години*, у: „Архивист“, год. VI, св.1, Београд, 1956.
 39. *Преглед сређене и несређене архивске грађе у југословенским архивима у 1962. години*, у: „Архивист“ 1-2/1963, Београд, 1963.
 40. *Препоруке Савета Европе, Савет Европе Одбор Министара Препорука бр R (2000) 13 Одбора Министара државама чланицама о европској политици о доступности архивске грађе* (превод са енглеског: Ранка Рађеновић), у: „Архив“, Часопис СЦГ, 1-2/2005, Београд, 2005.

41. *Profil savremenog arhiva u SFR Jugoslaviji, Materijal X kongresa arhivskih radnika Jugoslavije*, priredio Dragan Ćirović, Београд, 1984,
42. Поповић, Славољуб, *Коментар закона о општем управном поступку*, ново измењено и допуњено издање, Савремена Администрација, Београд, 1983.
43. *XVI међународна конференција „Округлог стола архива“*, Извештаји и прикази, у „Архивист“ XXV, 1-2, Београд, 1975.
44. *Rječnik arhivske terminologije Jugoslavije*, Zagreb, 1972.
45. *Сборник от нормативни актове по архивното дело в Народна Република Българиа*, Главно управление на архивите при министерскиа сјвет, Софиа, 1978.
46. *Споменица Јосипа Матасовића (1892-1962)*, Повијесно друштво Хрватске, Загреб
47. *Устав СФРЈ*, Службени лист СФРЈ, Београд, 1963,
48. *Ustavne promene, Šesnaesta sednica Predsedništva SKJ, obrazloženja na sednici Ustavne komisije Savezne Skupštine*, izdanje „Komunist“, Београд, 1971.
49. Ћировић, Драган, *Планирање у архивима СФР Југославије (реферат на Осми конгрес архивских радника Југославије)*, Приштина, 1976.

Часописи (периодика и слично)

1. *Гласник Друштва српске словесности*, Београд, 1849.
2. *Лист Обнова*, 1941.
3. *Лист Понедељак*, 1942.
4. *Лист Ново време*, 1943.
5. *Политика*, 1946, 1955

3. Литература (монографије, студије, књиге)

1. Алексић, Драган, *Привреда у Србији за у Другом светском рату*, Београд, 2002.
2. Анђелковић, Момчило, *Зграда Архива Југославије, од Дома краља Александра I до Архива Југославије (1930-2003)*, Београд, 2003.
3. Веус, Ivan, *Arhivistika, Predavanja dr Ivana Veuca na arhivističkom tečaju u Zagrebu 1968. godine*, Zagreb, 1968.

4. Beuc, Ivan, *Osnovi registrature u teoriji i praksi*, predavanja na Postdiplomskom studiju za bibliotekrstvo, dokumentaciju i informacione znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1970/1971, Sremski Karlovci, 1973.
5. Биланџић, Душан, *Хисторија СФРЈ*, Загреб, 1978.
6. Богетић, Драган, *Југославија и запад 1952-1955, Југословенско приближавање НАТО-у*, Београд, 2000.
7. Branković, Zvonimir, *Uredsko poslovanje organa uprave, stručnih službi i organizacija udruženog rada*, Zagreb, 1979.
8. Бргуљан, Владимир, *Систем заштите споменика културе*, Зборник прописа и објашњења, Београд, 1967.
9. Бргуљан, Владимир, *Извори споменичког права у Југославији*, Београд, 2000.
10. Брук, Иванка, Поповић, Љубодраг, *Архивистика* (приручник), Београд, 1976.
11. Гавриловић, Михаило, *Милош Обреновић*, књ. I, Београд, 1908.
12. Gatarić, Djuro, *Upravno pravo, posebni dio*, Zagreb, 1978.
13. Geršković, Leon, *Historija narodne vlasti*, Beograd, 1957.
14. Gvozdrenović, Mirko, *Zakon o Saveznom izvršnom veću i Zakon o organizaciji i delokrugu saveznih organa uprave i saveznih organizacija, sa objašnjenjima i komentarom*, Službeni list SFRJ (posebno izdanje) Beograd, 1978.
15. Гилер, Б. Олга, *Приручник за заштиту архивске грађе ван архива*, Титоград, 1983.
16. Grafeauer, Vogo, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, Ljubljana, 1966.
17. Gross, Mirjana, *Historijska znanost*, Zagreb, 1976.
18. Група аутора, *Архив Југославије 1950-2000*, монографска публикација у издању Архива Југославије, Београд, 2000.
19. Група аутора, *Историја Савеза комуниста Југославије*, Београд, 1985.
20. Група аутора, *Приручник из архивистике*, Загреб, 1977.
21. Десница, Гојко, Десница, Бранка, *Демократске промене у СР Југославији*, Београд, 2001.
22. Димић, Љубодраг, *Агитпроп култура, Агитпроповска фаза културне политике у Србији 1945-1952*, Београд, 1988.
23. Димић, Љубодраг, *Културна Политика Краљевине Југославије*, Београд, 1996.
24. Димић, Љубодраг, *Историја српске државности, II, Србија у Југославији*, Нови Сад, 2001.

25. Dollar, Charles M, *Arhivistika i informacijske tehnologije, Utjecaj informacijske tehnologije n arhivsku teoriju i praksu*, (prevod), Zagreb, 1999.
26. Duranti, Luciana, *Arhivski zapisi, Teorija i praksa*, (prevod originala Mate Križman i Josip Kolaković), Zagreb, 2000.
27. Ђорђевић, Јован, *Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије*, Београд, 1954.
28. Ђорђевић, Јован, *Друштвено-политичко уређење и уставни систем СФРЈ*, Београд, 1963.
29. Ђорђевић, Јован, *Политички систем*, Београд, 1973.
30. Ђорђевић, Јован, *Уставно право ФНРЈ*, Београд, 1953.
31. Ђорђевић, Јован, *Уставно право*, Треће допуњено издање, Београд, 1972, 1978.
32. Ђорђевић, Р. Тихомир, *Србија пре сто година*, Београд 1946.
33. Ђуровић, Арсен, *Модернизација образовања у Краљевини Србији, 1904-1914*, Београд, 2004.
34. Ђуровић, Смиљана, *Марксистичка историографска школа Покровског*, Београд, 1977.
35. Enbers, Gerhart, *Poslovi u arhivu*, Beograd, 1981.
36. Живковић, Јасмина, *Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу*, Пожаревац, 2013.
37. Животић, Александар, *Вашигтонска конференција 1951*, Београд, 2015.
38. Žumer, Vladimir, *Valorizacija dokumentarnoga gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*, Ljubljana, 1995.
39. Зундхаусен, Холм, *Историја Србија од 19. до 21. века*, Београд, 2009.
40. *Из архивистике, Приручник за службенике архива*, Београд, 1959.
41. Јанковић, Драгослав, Мирковић, Мирко, *Државноправна историја Југославије*, Београд, 1982.
42. Јевтић, Драгош, Поповић, Драгољуб, *Историја држава и права југословенских народа* (друго измењено и допуњено издање). Београд, 1991.
43. Јовановић, Александар, *Друштвено-политичко уређење и уставни систем СФРЈ*, Београд, 1963.
44. Јовановић, Војислав Марамбо, *Потрага за украденом историјом, Извештај о пљачки српских историјских докумената у Другом светском рату и настојањима да се врате Србији*, Београд, 2010.
45. Kardelj, Edvard, *Organizacija i metodi rada Savezne skupštine*, Beograd, 1964.

46. Kitching, Christopher, *Archive Buildings in the United Kingdom, 1993-2005*, by Phillimore&CO.LTD, England, Gretat Britain, 2007.
47. Kožar, Azem, Balta, Ivan, *Pomoćne historijske znanosti i arhivistika*, Tuzla, 2004.
48. Kožar, Azem, *Arhivistika u teoriji i praksi 2*, Tuzla, 2005.
49. Kožar, Azem, *Arhivistika u teoriji i praksi 3*, Tuzla, 2011.
50. Кораћ, Љубомир, *Организација федерације у Социјалистичкој Југославији, 1943-1978*, Загреб, 1978.
51. Krbek, Ivo, *Osnovi upravnog prava FNRJ*, Zagreb, 1950.
52. Krbek, Ivo, *Pravo javne uprave FNRJ, I*, Zagreb, 1960/1961.
53. Кремптон, Ц. Ричард, *Балкан после Другог светског рата*, (превод), Београд, 2003.
54. Кукуров, Јосиф, Станојев, Владан, *Канцеларијско пословање*, Београд, 1996.
55. *La Pratique Archivistique Francaise, sous la direction de Jean Favier* (Archives Nationales), Paris, 1993.
56. Latifić, Ibrahim, *Jugoslavija 1945-1990, razvoj privrede i društvenih delatnosti*, Beograd, 1997.
57. Leavitt, H. Arthur, *Manual for the Arrangement and Description of Archives*, New York, 1940.
58. Лекић, Богдан, *Архивски извори за историју социјалистичке Југославије 1943-1953*, Архив Југославије, Београд, 1987.
59. Лекић, Богдан, *Архивистика*, Београд, 2006.
60. Лилић, Стеван, *Управно право, Управно процесно право*, Београд, 2014, 137.
61. Lorejn M. Lis, *Održavanje Tita na površini, Sjedinjene države, Jugoslavija i hladni rat*, (prevo Vladimir Mates), Beograd, 2003.
62. Лукић, Д. Радомир, Кошутић, П. Будимир, *Увод у право*, Београд, 2008.
63. Миролуб Манојловић, *Пожаревац, окружна варош, 1858-1918*, Пожаревац, 2011.
64. Марковић, Никола, Филиповић, Даница, *Забрањивање књига у окупираној Србији 1941-1944*, Београд, 2012.
65. Марковић, Ратко, *Уставно право*, Београд, 2019.
66. Мачкић, Зоран, *Канцеларијско и архивско пословање*, приручник за неупућене или подсетник за упућене, Бања Лука, 2013.
67. Millar, A. Laura, *Archives principles and practices*, UK, 2010.
68. Милићевић, Наташа, *Југословенска власт и српско грађанство*, Београд, 2009.

69. Мирковић, С. Зоран, *Српска правна историја*, Београд, 2019.
70. Митровић, Андреј, *Расправљања са Клио, о историји, историјској свести и историографији*, Сарајево, 1991.
71. Мораћа, Pero, Bilandžić, Dušan, Stojanović, Stanislav, *Istorija Saveza komunista Jugoslavije* (kratak pregled), Београд, 1976.
72. Nikiforov, L. A., Belov, G.A., *Teorija i praksa arhivske službe SSSR* (prevod), Београд, 1976.
73. Немањић, Милош, *Један век српске стваралачке интелигенције 1820-1920*, Београд, 1999.
74. Нојбахер, Норман, *Специјални задатак Балкан*, Београд, 2002.
75. Обрадовић, Марија, *Народна демократија у Југославији 1945-1952*, Београд, 1995.
76. Обрадовић, Марија, *Хроника транзиционог гробља,, Приватизација друштвеног капитала у Србији, 1989-2012*, Београд, 2017.
77. Пашић, Најдан, *Друштвено политички систем СФРЈ*, Београд, 1976.
78. Петрановић, Бранко, *Историја Југославије 1918-1978*, Београд, 1978.
79. Petranović, Branko, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941-1945)*, 2, Београд, 1983.
80. Петрановић Бранко, *Историографија и револуција*, Београд, 1984.
81. Петрановић, Вранко, *Историја Југославије, 1918-1988, III књига, Социјалистичка Југославија 1945-1988*, Београд, 1988.
82. Петрановић, Бранко, *Србија у Другом светском рату*, Београд, 1992.
83. Петрановић, Бранко, *Политичка и економска основа народне власти у Југославији за време обнове*, Београд, 1969.
84. Петрановић, Бранко, *Политичке и правне прилике за време Привремене Владе ДФЈ*, Београд, 1964.
85. Петровић, Димитрије Мита, *Финансије и установе обновљене Србије 1804-1842*, Београд, 1901.
86. Пијаде, Моша, *Изабрани говори и чланци, 1948-1949*, Београд, 1948.
87. Поповић-Петковић, Радмила, *Постанак и развој архивистике у Србији и Македонији*, Београд, 1972.
88. *Приручник из архивистике, Теорија и пракса у државним архивима*, Друштво француских архивиста, предговор Andre Šamson (превод Заједнице архива Србије), Библиотека стране литературе, књ, 3, Београд, 1982.

89. Радић, Радмила, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, I, Београд, 2002.
90. Радосављевић, В, Петровић, Радмила, *Конзервација и рестаурација архивске и библиотечке грађе*, Београд, 2000.
91. Račić Tomislav, Bandić Zvonimir, *Zbirka zakona o prekršajima (savezni, republički, pokrajinski)* sa objašnjenjima, Београд, 1989.
92. Станковић, Ђорђе, *Изазов нове историје*, 2, Београд, 1994.
93. Станковић, Ђорђе, Димић, Љубодраг, *Историографија под надзором* I, Београд 1996.
94. Стјепановић, Никола, *Административно право*, Београд, 1948
95. Стјепановић, Никола, *Управно право у СФРЈ*, општи део, Београд, 1978.
96. Stulli, Bernard, *Arhivistika i arhivska služba, Studije i prilozi*, Zagreb, 1997.
97. Томић, Стеван, *Правна заштита споменика културе у Југославији*, Београд 1958.
98. Трговчевић Митровић, Љубинка, *Планирана елита, О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Београд, 2003.
99. Fleck, Dieter, *The handbook of humanitarian law in armed conflicts*, Oxford University Press, New York 2003.
100. Henckaerts, Jean-Marie, Doswald-Beck, Louise, *Обичајно међународно хуманитарно право*, Том I: Pravila, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
101. Чалић, Мари Жанин, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд, 2013.
102. Чубриловић, Васа, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Београд, 1982.
103. Čulinović, Ferdo, *Stvaranje nove jugoslovenske države*, Zagreb, 1959.
104. Ђирић, Дарко, Станић, Биљана, Томић, Владимир, *Време Улице, Политика на јавним просторима Београда у XX веку*, Београд, 2008.
105. Ђирковић, Сима, *О историографији и методологији*, Београд, 2007.
106. Jenkinsen, Hilary, *A Manual of Archive Administration* (друго издање), Лондон, 1937.
107. Jonson, C. Jocn, *Under the new management the obligation to protect cultural property during military occupation*, Military law review, 190/191, 2006/2007.
108. Schellenberg, Roosevelt Theodore, *Modern Archives, Principles and Tecniques* Melbourne, 1956, (прво издање), превод у издању Савеза друштава архивиста Југославије, Београд 1968.
109. Williams, Caroline, *Managing Archives, Foundations, Principles and Practice*, UK, 2006.

4. Научни и стручни радови, чланци

1. Анђелковић, Миодраг, *Кривичноправна заштита архивске грађе у Краљевини Југославији, 1918-1941*, у: „Архив“, часопис Архива Југославије, Београд, 2002.
2. Анић, Живота, *Седница председништва Извршног одбора Савеза архивских радника ФНРЈ*, у: „Архивист“, орган Савеза архивских радника ФНРЈ, св. 3, 1955, Београд.
3. Андрић, Иво, *О архивима*, у: „Архивски преглед“, 1-2, Београд, 1975.
4. Анић, Живота, *Израда новог прописа за канцеларијско-техничко пословање*, у: „Архивист“, год. VII, св. 3-4, Београд, 1957.
5. Života Anić, *Sprovođenje načela o odabiranju arhivske građe*, у: „Arhivist“, 1-2, Београд, 1968.
6. Balmer, H. Robert, *The National Archives After 20 Years*, at: *The American Archivist*, Published quarterly by the Society of American Archivists, Volume XVIII, July 1955.
7. Bartoš, Milan, *Rad Potkomiteta Komisije OUN za međunarodno pravo na kodifikaciji pravila o sukcesiji država i vlada*, *Međunarodni problemi*, 1963, br. 1.
8. Bautier, Rober Henri, *Mesto arhiva i arhivista u državi*, Treća Međunarodna konferencija Okruglog stola (Table ronde des Archives), Zagreb, 22-25. maja 1957, mateijali sa konferencije, u izdanju „Arhivista“. Београд, 1958.
9. Bautier, Rober Henri, *Međunarodni arhivski savet*, у „Arhivist“, бр, 2, Београд, 1961.
10. Bešlagič, Š. *Međunarodna konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju rata*, у: , 27-1956
11. Биљан, Фрањо, *Rad на новом закону о архивима*, у: „Архивист“, 1-2, Београд, 1958.
12. Biljan Franjo, *Rad Glavnog arhivskog saveta*, у: „Arhivist“, br.1-2, Београд, 1958.
13. Биљан, Фрањо, *Комисија Секретаријата за просвету и културу Савезног извршног већа за израду упутства о издвајању и уништавању писане грађе завршила рад*, у: „Архивист“, 1-2, Београд, 1958.
14. Биљан, Фрањо, *Rad Главног архивског савета*, у: „Архивист“, 1-2, Београд, 1959
15. Biljan Franjo, *Peti sastanak Upravnog odbora Saveza društava arhivista Jugoslavije*, у: „Arhivist“, br. 2, Београд, 1960,.
16. Биљан, Фрањо, *Спровођење Општег закона о заштити споменика културе на сектору архивске грађе*, у: „Архивист“, бр. 3-4/1960, Београд, 1960.
17. Biljan, Franjo, *Sistem zaštite arhivske građe s obzirom na samoupravno i federativno uređenje Jugoslavije*, у: „Arhivist“, XIX, 1-1969, Београд, 1969.

18. Биљан, Фрањо, *Архивско законодавство СФРЈ до 1971. године*, у „Приручник из архивистике“, Загреб, 1977.
19. Босић, Милован, *Архивска грађа друштвено-политичких организација, сређивање грађе – класификација и систематизација*, у: „Архивски преглед“, 2/1969, Београд, 1969.
20. Босић, Милован, *Архивски извори за историју Савеза комуниста Југославије до 1941. године*, у: „Архивски преглед“, 2/1969, Београд, 1969.
21. Bosić, Milovan, *Arhivska građa kao izvor zaistoriju Saveza komunista Jugoslavije*, у: „Arhivist“, XXVII, 2/77, Beograd, 1977.
22. Видић, Предраг, *Сто година од доношења првог закона о државној архиви*, у: „Архивска грађа као извор за историју, Међународни научни скуп, 15-16. мај 2000“, Београд, 2000.
23. Vilfan, Sergij, *Decimalna klasifikacija u arhivistici*, у „Arhivist“ VI/1956, sveska 2, Beograd, 1956.
24. Вилфан, Сергиј, *Канцеларијско пословање и архивска служба*, у: „Архивист“, 1-2, Београд, 1958.
25. Vilfan, Sergij, Božić-Bužančić, Danica, Nemeth, Krešimir, *Sredjivanje arhivske građe*, у: „Priručnik iz arhivistike“, Zagreb, 1977.
26. Вуковић, Љубица, *Савезни суд 1945-2003, Установа и архивска грађа*, у: „Архив“, Часопис Архива Југославије, 1-2, Београд, 2013.
27. Вучковић, Бранислав, *Историјат излучивања у Србији*, у: „Архивска грађа као извор за историју“, *Зборник радова са Међународног научног скупа*, Архив Србије, Београд, 2000.
28. Гавриловић, Даница *Архиви у Француској*, у: „Архивски преглед“, 1, Београд, 1969.
29. Olga B. Giler, *Liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja*, у: „Arhivist“ XXVIII 1-2, Beograd, 1978.
30. Гилер, Олга, *Нови прописи о канцеларијском пословању и место и улога Архива Југославије у њиховом спровођењу*, у: „Канцеларијско пословање савезних органа и организација (материјали са саветовања и прописи)“, Београд, 1990.
31. Гилер, Олга, *Стање и проблеми заштите архивске грађе федерације*, у: „Заштита архивске грађе федерације“, Београд, 1988.
32. Гилер, Олга, *Заштита архивске грађе као писаних споменика културе*, у: „Архивски преглед“, 1-2, 1992-1993, Београд, 1993.

33. Грбац, Витомир, *Нека методолошка искуства у објављивању архивске грађе у Зборнику докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа*, у: „Архивист“ XX, 1, Београд, 1979.
34. Грбац, Витомир, *О Зборнику докумената и података о НОР-у југословенских народа*, том V, књ. 21-37, Војноисторијски гласник, 1969, Београд
35. Гускова, Јелена, *Русија и Југославија, искушења историје 1991-1998*, у: „Југословенска држава, 1918-1998“, Зборник радова, ИСИ, Београд, 1999.
36. Давидовић, Сава, *Једна значајна нова књига о архивској служби*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, св.3, Београд, 1955.
37. Дајић, Мирјана, *Основна Правила рада Државних архива, Издање Главне архивске управе СССР, Москва, 1962*, у: „Архивист“, бр. 2, Београд, 1962.
38. Дамјановић, Перо, *Проблеми наше архивске службе и задаци и циљеви Друштва архивских радника НР Србије* (реферат са Оснивачке скупштине Друштва архивских радника НР Србије, 20. новембра 1954. г.у Београду), у: „Архивист“, св. 1, Београд, 1955.
39. Дермаку, Исмет, *Посета бугарским архивима*, у: „Архивски преглед“, 1-1969, Beograd, 1969.
40. Dimitrijević, Duško, *Sukcesija članstva u Ujedinjenim nacijama – slučaj SFRJ*, Bibli0025-8555,59 (2007) Vol. LIX, br. 1.
41. Димић, Љубодраг, *Неки подаци о уништењу архивске грађе*, у: „Годишњак за друштвену историју“, св.3, Београд, 1994.
42. Димић, Љубодраг, *Година 1968 – исходите нове југословенске спољне оријентације*, у: „1968 - Четрдесет година после“ Зборник радова, Београд, 2008.
43. Dolgih, F. L., *Uzajamna povezanost i kontinuitet u radu državnih arhiva i registratura*, у: „Arhivist“ XXIII,1-2/1973, Beograd, 1973.
44. Домазетовић, Лидија, *Суштина оштећења и лечења хартије*, у: „Архивист“, орган Савеза архивских радника ФНРЈ, бр. 2, Београд, 1954.
45. Домазетовић, Лидија, *Искусства у раду на конзервацији докумената у Државном архиву ФНРЈ*, у: „Архивист“, год. VI, св. 1. Београд, 1956.
46. Durgut, Jakob, *Dokument o načinu uništavanja arhiva Islamske vjerske zajednice*, у: „Almanah“, Časopis za proučavanje, prezentaciju i zaštitu kulturno-istorijske baštine Bošnjaka/Muslimana, no. 51-51/2011, Podgorica, 2011
47. Đorđević, Jovan, *Narodna skupština FNRJ i njen dosadašnji razvoj*, у: „Arhiv za pravne i društvene nauke“, vol. 38. br. 4, Beograd, 1951.

48. Ђорђевић, Милена, *Конвенција УН о уговорима о међународној продаји робе у српском праву и пракси – искуства и перспективе*, у: „Анали Правног факултета у Београду“, година LX,2/ 2012, Београд, 2012.
49. Ђурин, Лјилјана, *Архивска грађа и библиотечки материјал Архива Јосипа Броза Тита*, у: „Архивист“, vol. XXXVIII, 1-2, 1988, Београд, 1988.
50. Ђуровић, Арсен, *Архиви у Европи: Torre do Tombo, национални архив Португала у Лисабону*, 5, Историјски архив Шумадије, Крагујевац, 2009.
51. Ђуровић, Арсен, *Архиви у Европи: Национални архив Мађарске*, у: „Шумадијски анали“, 6, Крагујевац, 2010.
52. Ђуровић, Смиљана, *Место архивског посла у историографској концепцији Школе Покровског*, у „Архивска грађа као извор за историју“, Зборник радова са Међународног научног скупа Архив Србије, Београд, 2000.
53. Џивковић, Душан, *Документи за историју СКЈ и југословенским архивима*, у: „Архивист“, 1-2, 1959, Београд.
54. Џонтар, Јоже, *Ново архивско законодавство у Југославији*, у: „Архивист“, 1-4, Београд, 1966-1967.
55. Џонтар, Јоже, *Стручна спрема и радна места у архивима*, у: „Архивист“, XIX, 1, 1969, Београд.
56. Џонтар, Јоже, *Нови прописи у 1968. години, извештаји и записи*, у: „Архивист“, XIX, br. 1, Београд, 1969.
57. Јоже Џонтар, *Historiografija i arhivistika*, у: „Архивски вјесник“, god.42 (1999), Zagreb, 1999.
58. Жумер, Владимир, *Politika akvizicije i kriteriji vrednovanja: profesionalni i kritički aspekti*, у: „Архивски вјесник“, br. 42, Zagreb, 1999.
59. Жахиновић, Шабан, Вржина, Душан, *Informacija o sukcesiji arhiva Aneks „D“ Sporazuma o sukcesiji Ex Jugoslavije*, у: „Гласник архива и Архивистичког удружења Босне и Херцеговине“, XLII/2012, Sarajevo, 2012.
60. *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа (прикази и критике)*, у: „Архивист“, орган Савеза друштава архивских радника ФНРЈ, год. VI, Београд, 1956, св.2
61. Зечевић, Миодраг, *Архив Југославије – место, улога и задаци*, у „Заштита архивске грађе федерације“, издање Архива Југославије и НИРО „Привредни преглед“, Београд, 1988.

62. Zečević, Momčilo, *Slovinci i jugoslovenska država između dve Majske deklaracije (1917-1989)*, u: „Istorija 20. veka“, 2, Beograd, 1994.
63. Иванчевић, Љубомир, *Правни елементи Закона о оперативним архивима*, у: „Архивски преглед“, 1-2, Београд, 1956.
64. Иветић, Велимир, *Спасавање архивске грађе Војног архива у току НАТО бомбардовања од марта до јуна 1999. године*, у: „Војноисторијски гласник“ бр. 1-2009, Београд, 2009.
65. Јаћимовић, Olga, *Kancelarijsko poslovanje u Srbiji prve polovine XIX veka*, *Arhivist*, sv. 3-4, Beograd, 1957.
66. Јаћимовић-Марић, Jelena, *Образовање архивског кадра у Немаčkoј демократској Републици*, у: „Arhivist“, XX, 1-70, Beograd, 1970.
67. Јанча, Ivanka, *Seminar o administrativno-kancelarijskom poslovanju za arhiviste NR*
68. Јанча Џивановић, Ivanka, *Školovanje arhivskog kadra u Holandiji*, у: „Arhivist“, XXI, 1-2/71, Beograd, 1971.
69. Јанча, Ivanka, *Двадесет година рада Стручног течаја при Архиву Србије*, у: „Архивски преглед“, бр. 1-2, Београд, 1974.
70. Јемуовић, Радован, *Архиви у 1969. години*, у: „Arhivist“, XX, 1/70, Beograd, 1970.
71. Јемуовић, Радомир, *Нови прописи у 1969. години*, Извештаји и прикази, у: „Архивист“, XX, 1/70, Београд, 1970.
72. Јовановић, Лидија, *Служба конзервације и микрофилмовања*, у: „Архивист“, 3-4, Београд, 1959.
73. Јовановић, Милојко, Кресојевић, Бранко, *Архивска служба и архивистика у СФРЈ и оружаним снагама Југославије*, у: „Војно-историјски гласник“, бр.3, Београд, 1984.
74. Јовичић, Миодраг, *Србија и српство у југословенским уставима*, у: „Југословенска држава 1918-1998“, Београд, 1999.
75. Кнежевић, Ђорђе, *Преглед грађе у вези са Октобарском револуцијом у Југословенским архивима*, у: „Архивист“, Орган Савеза друштава архивских радника ФНРЈ, год.VII, свеска 3-4, Београд, 1957.
76. Ковачевић, Matko, *Revitalizacija arhiva u Bosni i Hercegovini*, у: „Glasnik arhiva i DAR BiH“, br .35, Sarajevo, 2000.
77. Коџар, Azem, *Vrednovanje arhivske građe o ratnim zbivanjima u zemljama u tranziciji*, у: „Atlanti“, časopis za savremenu arhivističku teoriju i praksu br. 18, Trieste, 2008.

78. Kožar, Azem, *Prvo poslijeratno savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine i konferencija arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, u Glasnik arhiva i DAR BiH, br. 39, Sarajevo, 1997.
79. Kožar, Azem, Balta, Ivan, *Arhivistika u Bosni i Hercegovini*, u: „Pomoćne historijske znanosti i arhivistika“, Tuzla, 2004
80. Kožar, Azem, *Arhivska djelatnost i tranzicija društva, Stradanje arhivske građe Bosne i Hercegovine u ratu (1992-1995)*, u: „Arhivistika u teoriji i praksi 2“, Tuzla, 2005.
81. Константиновић, Милош, *Архивска служба Југославије, (кроз статистичке податке)*, у: „Архивист“, XXV, 1-2, Београд, 1975.
82. Kolanović, Josip, *Croatian archival heritage in archival treaties – principles and practice, Aktuelne zadaće na arhivite u vremetu na tranzicijata*, Ohrid, 1996.
83. Курелац, Мирослав, *Француски архиви и њихова достигнућа*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, св. 3. Београд, 1955.
84. Lalić, Sredoje, *Zaštićenost arhivskih fondova Saveza komunista i društveno-političkih organizacija i mogućnost njihovog kompletiranja i rekonstrukcije u arhivima u SFRJ*, u: „Arhivist“ XXVII, 2/77, Beograd, 1977.
85. Лекић, Богдан, *Архивалије друштвено-политичких организација на подручју Београда за послератни период*, у: „Архивист“, 1-2, Београд, 1963.
86. Лекић, Богдан, *Заштита архивске грађе друштвено-политичких организације*, у: „Архивист“, бр. 1, Београд, 1968.
87. Lekić, Bogdan, *Arhivska građa društveno-političkih organizacija*, u: „Arhivist“, godina XIX/1969- br.1, Beograd, 1969.
88. Lekić, Bogdan, *Zaštita arhivske građe Saveza komunista Srbije*, u: „Arhivist“ XXIV/1974 – broj 1, Beograd, 1974
89. Лекић, Богдан, *Развој архивске службе у Србији без покрајина*, у: „Архивски преглед“, 1-2, Београд, 1976.
90. Лекић, Богдан, *Архивско законодавство Југославије 1918-1974*, у: „Архивски преглед“, 1-2, Београд, 1978.
91. Лекић, Богдан, *Архивско законодавство Србије*, у: „Архивски преглед“ 1 – 2, Београд, 1990.
92. Lekić, Bogdan, *Pravni sistem zaštite arhivske građe federacije*, u: „Zaštita arhivske građe federacije“; Beograd, 1988.
93. Lekić, Bogdan, *Valorizacija arhivske građe*, u: „Zaštita arhivske građe federacije“; Beograd, 1988.

94. Lekić, Bogdan, *Značaj kancelarijskog poslovanja za zaštitu registraturskog materijala i arhivske građe federacije*, u: „Kancelarijsko poslovanje savezih organa i organizacija (materijali sa savetovanja), Beograd, 1990.
95. Марић, Милош, *Заштита архивске грађе у ратним условима и стечена искуства из последњег рата*, у: „Архивска грађа као извор за историју“, зборник радова са Међународног научног скуша, Архив Србије, Београд, 2000.
96. Маček, Jože, *O smernicama današnje arhivistike u svetu sa posebnim osvrtom na Nemačku, Austriju i Italiju*, u: „Arhivist“ Organ Saveza društava arhivskih radnika FNRJ, god. VI, Beograd, 1956.
97. Metelko - Zgombic, Andreja, *Sukcesije država od 1918. do danas na području Republike Hrvatske i njihov utjecaj na državljanstvo fizičkih osoba*, u: „Zbornik pravnog fakulteta Rijeke“ (1991), vol. 32, br. 2, Rijeka, 2011.
98. Мијалковски, Кирил, *Архивска грађа српске војске за историју I светског рата*, у: „Архивски преглед“, 1-2, Београд, 1965.
99. Metod Mikuž, *Problematika izvora za istoriju narodne revolucije*, u: „Arhivist“, godina 4, sveksa 1/1954, Beograd, 1954.
100. Milenković, Dragi, *O današnjem stanju arhiva i arhivske gradje*, u: „Arhivist“, Organ Saveza arhivskih radnika FNRJ, sv.1, Beograd, 1954.
101. Миленковић, Драги, *Стање и проблеми архивске службе ФНРЈ данас, тезе реферата за II редовну скупштину Савеза архивских радника Југославије*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, св. 3. Београд, 1955.
102. Миловић, Душан, *Организација рада и правила поступања са актима и предметима у канцеларијском пословању савезних органа управе и савезним организацијама (према новим прописима)*, у: „Канцеларијско пословање савезних органа и организација (материјали са саветовања и прописи), Београд, 1990.
103. Милошевић, Милан, *Развој архивске службе Југославије*, у: „Архивист“, зборник Хисторијског архива у Дубровнику, година XXIX/1979, 1-2, Дубровник, 1979.
104. Милошевић, Милан, *Велики преокрет*, у: „Време“, број 510, од 12. октобра 2000.
105. Милошевић, Милош, *Objavljivanje arhivske građe*, u: „Priručnik iz arhivistike“, Zagreb, 1977.
106. Milosavljevic, Smilja, *Prikupljanje, čuvanje i zaštita istoriske gradje*, u: „Arhivist“, sv. 2, Beograd, 1955.

107. Милутиновић Милутин, Калинић, Зоран, Радуљ, Слободан, *Сецесија – израз права народа на самоопредељење*, у: „SVAROG“, *Naučno-stručni časopis za prirodne i društvene nauke*, бр. 9, Сарајево, 2014.
108. Mirčić, Radmila, *Fondovi socijalističke Jugoslavije*, у: „Arhivist“, 2, Београд, 1968.
109. Михаиловић, Коста, *Привреда Југославије 1920-1990*, у: „Југословенска држава 1918-1998“, Зборник радова, Београд, 1999.
110. Мраовић, Маријана, *Велики рат у архивској грађи Војног архива*, у: „Записи“, годишњак Историјског архива Пожаревац, бр. 3, Пожаревац, 2013.
111. Modrušan, Martin, *Uputstvo o mikrofilmovawu arhivske građe i standardima*, у: „Arhivist“, XXX/1980-br.1. Београд, 1980,
112. Modrušan, Martin, *Spašavanje arhivskoga gradiva na području Republike Hrvatske oslobođenim tijekom 1995. godine*, у: „Sodobni arhivi“, 96, Maribor, 1998.
113. Nagy, Josip, *Rimska konvencija o arhivima g. 1922*, у: „Arhivist“ година I, sveska 2, Београд, 1951.
114. Nađ, Josip, *Prvi koraci naše arhivske reforme*, у: „Југословенска knjiga“, br. 1, 1919, Zagreb, 1919.
115. Nađ, Josip, *Značaj savremenih arhiva*, у: „Nova Evropa“, knj. I, Zagreb, 1920
116. Nemet, Krešimir, *Arhivska građa, odeljak III*, у: „Priručnik iz arhivistike“, SDARJ, Zagreb, 1977.
117. Nemeth, Krešimir *Uvod u arhivistiku*, poglavlje I, у: „Priručnik iz arhivistike“, SDARJ, 1977.
118. Nježić, Zdravko, *Sistemi prvobitnog sređivanja u upravnim registraturama, Savezni propisi 1944(1945)-1957, 1957. i dalje*, у: „Arhivist“ XX-2, Београд, 1970.
119. Нинковић, Момир, *Успостављање и одвијање редовних економских односа између Југославије и Совјетског савеза 1945. године*, у: „1945. Крај или нови почетак“, Тематски зборник радова, Београд, 2016
120. Novaković, Miloš, *Specifičnosti vojnih arhivskih fondova*, у: „Arhivist“, година VII, sveska 3-4, Београд, 1957.
121. Опачић, Глиша *Дужност архивара и регистратора, Упутства о архивама из 1839 године*, у: „Архивски преглед“, бр. 2-3, Београд, 1955.
122. *Osnovna pravila za pripremu publikacije „Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ“*, у: „Arhivist“ XXIV, 2/74, Београд, 1974.
123. Otorepec, Božo, *Smještaj arhivske građe u spremištu*, у: „Priručnik iz arhivistike“, Zagreb, 1977.

124. Pavićević, Branko, *Rad u sovjetskim arhivima*, u: „Arhivski almanah“, 2-3, 1960, Beograd, 1960.
125. Pavlović, Stevan K., *Jugoslavija 1918-1992, Poraz jednog identiteta i jedne nestabilne političke kulture*, u: „Istorija 20. veka“, 1, Beograd, 1996.
126. Papric, Johanes, *Savremeni metodi sređivawa arhivske građe nastale pre 1800. godine* (peti međunarodni kongres arhiva), u: „Arhivist“, 1-2, Beograd, 1964.
127. Патаковић, Емил, *Проблеми службе документације у општинским народним одборима*, у: „Arhivist“, 1, 1962.
128. Перишић, Мирослав, *Велики заокрет 1950: Југославија у трагању за властитим путем, Култура – ослонац, претходница и саставни део спољне политике*, у: „Писати историју Југославије, Виђење српског фактора“ (зборник радова), Београд, 2007.
129. Perović, Latinka, *Josip Broz Tito: Različite istorijske perspective*, u: „Tito – viđewa i tumačewa“, Zbornik radova, INIS, Beograd, 2011.
130. Peroten, Iv, *Osnovna načela i granice arhivistike (Referat na Sedmoj međunarodnoj konferenciji „Okruglog stola arhiva“)*, u: „Arhivist“, 2/1962, Beograd, 1962.
131. Петровић, Јован, *Прво саветовање Главног архивског савета и његови закључци*, у: „Архивист“, година I, свеска 1, Београд, 1951.
132. Петровић, Јован, *Прво саветовање Главног архивског савета и његови закључци*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, година I, свеска 1, Београд, 1951.
133. Петровић, Љубомир, *Архивска грађа друштвено-политичких организација у регионалним архивима СР Хрватске*, у: „Вјесник Хисторијског архива у Риједи и Пазину“, XVII, 1972.
134. Петровић, Ф. Милић, *Државна архива у Београду и архивска грађа за време Другог светског рата*, у: „Архивска грађа као извор за историју“, Зборник радова са научног скупа Архива Србије, Београд, 2000
135. Петровић, Ф. Милић, *Заштита грађе ван архива*, у: „Архивски преглед“, 1-2, Београд, 1980.
136. Петровић, Ф. Милић, *Полазне основе за културно-просветни рад*, у: „Културна политика Југославије, 1945-1952“, Зборник докумената, књига 1, Београд, 2009.
137. Петровић, Драгош, Крејић Петар, *Вредновање докумената дипломатско-конзуларних фондова Краљевине Југославије (1918-1945)*, у: „Архив“ часопис Архив Југославије, бр.1-2, Београд, 2003.

138. Popović Petković, Radmila, *Čedomilj Mijatović u Arhivu Ministarstva spoljnih poslova Engleske pred kraj prošlog stoleća*, u: „Arhivist”, 1, 1961, Beograd, 1961.
139. Popović-Petković, Radmila, *Školovanje stručnih arhivističkih kadrova i njegovo uskladjivanje sa modernizacijom arhivske službe, novom tehnikom i novim materijalom*, u: „Arhivist“, XXII, 1-2/72, Beograd, 1972.
140. Piper Nedeljković, Jelena, *Istorijski razvoj Ministarstva unutrašnjih dela Kraljevine Srbije*, u: „Arhivist“, god. VII, sveska 3-4, Beograd, 1957
141. Поповић, Јован, *Подзаконска акта донета на основу Закона о архивској грађи федерације*, у: „Заштита архивске грађе федерације“, Београд, 1988.
142. Popović, Jovan, *Pravni osnov u razgraničenju arhivske građe u važećem zakonodavstvu*, u: „Arhivski vjesnik“ 39/1989, sv.33, Zagreb, 1989.
143. Popović, Jovan, *Arhivska građa Arhiva Jugoslavije – predmet arhivskih sporova i njeno korišćenje*, u: „Arhivski vjesnik“ god 42 (1999), Zagreb, 1999.
144. Popović, Jovan *Arhivske asocijacije – staleška udruženja i njihova uloga i značaj u arhivskoj delatnosti u državama – ranije republikama sa prostora bivše SFPJ od 1945. do 2007*, u: „Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja“, 6 (2007), Maribor, 2007.
145. Popović, Jovan, *Krivične i prekršajne mere u zaštiti arhivske građe i mere zaštite arhivske građe za slučaj neposredne ratne opasnosti i rata*, u: „Atlanti“, Vol. 18, Trieste, 2008.
146. Порубовић Видовић, Оливера, Срндовић, Сузана, *Стандарди и препоруке које се односе на делатност у архиву*, у: „Архив“ Часопис СЦГ, 1-2/2007, Београд, 2007.
147. Пушица, Бранко, *Савезни секретаријат за образовање и културу, 1954-1967, установа и архивска грађа*, у: „Архив“, часопис Архива Југославије, година XV, бр. 1-2, Београд, 2014.
148. Радојевић, Мира, *Југословенска идеја као део југословенског културног наслеђа*, у: „Огледи о југословенском културном наслеђу“, Зборник радова са научног скупа Оквири конструисања југословенског културног наслеђа (уредник Иван Ковачевић), Београд, 2012.
149. *Реорганизација Главног архивског савета ФНРЈ*, у: „Архивист“, орган Главног архивског савета ФНРЈ, 1-2, Београд, 1953.
150. Ribkin, Tatjana, *Osvrt na aktuelna pitanja konzerviranja i restauriranja arhivske građe*, u: „Arhivist“, 1-2, Beograd, 1965.

151. Ristić, Milovan, *Dva podatka iz istorije arhiva u Srbiji*, u: „Arhivski almanah“, br. 1, Beograd, 1958.
152. Bernard Stulli, *O valorizaciji i kategorizaciji arhivske građe*, u: „Arhivski vjesnik“, vol. XIII, no.1. Zagreb, 1970.
153. Stulli, Bernard, *Zaštita kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba*, u: „Arhivistika i arhivska služba“, Studije i prilozi, Zagreb, 1997.
154. Stulli, Bernard, *Pregled povijesnog razvitka zaštite arhivalija na područjima historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci*, u: „Arhivistika i arhivska služba, Studije i prilozi“, Zagreb, 1997.
155. Stulli, Bernard, *Kulturno-prosvjetna dejlatnost arhiva*, u: „Arhivistika i arhivska služba, Studije i prilozi“, Zagreb, 1997.
156. Šulc, Branka, *Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog rata – Haška konvencija, Osnovna područja istraživanja – primjedbe i predlozi koji se odnose na muzejsko-galerijsku građu u Republici Hrvatskoj*, u: „IM/1992,1/4, Riječ je o.../Main Feature.
157. Tesla, Milan, *Međunarodnopravna zaštita kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba i okupacije*, u: „Strani pravni život“, br. 2, Beograd, 2016.
158. Стјепановић, Никола, *Улога и положај државне управе у нашем новом уставном систему*, у: „Архив за правне и друштвене науке“, vol. 40, бр. 1-2/1953, Београд, 1953.
159. Тодоракова, Милена, *Архиви у Бугарској*, у „Архив“, часопис Архива Србије и Црне Горе, 1-2, 2005.
160. Тодоракова, Милена, *Архиви у Бугарској*, у: „Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе, 1-2, Београд, 2005.
161. Тодоровић, Митар, *Примена принципа слободне провенијенције у Архиву Југославије*, у: „Архивист“, часопис Архива Југославије, 1-2/2009, Београд, 2009.
162. Dragan Ćirović, *Srednjoročno i dugoročno samoupravno planiranje u arhivima SFRJ (prilog izgradnji jedinstvenog sistema zaštite i korišćenja arhivske građe u SFRJ)*, u: „Arhivist“, godina XXX/1980, br.1, Beograd, 1980.
163. Укропина, Дејан, *Суцјесија државе у области државних архива*, у: „Гласник адвокатске коморе Војводине“, год. 69, књига 57 бр. 5, Нови Сад, 1996.
164. Filipović, Darinka, *Neka iskustva iz rada na sređivanju i obradi pisane, kino i fonodokumentacije u Arhivu Predsednika Republike*, u: „Arhivist“ XXVII, 2/77, Beograd, 1977

165. Foretić, Dinko, Lalić, Sredoje, Lekić, Bogdan, *Arhivska građa o radničkom pokretu i NOB i njen popis*, u: „Arhivist“ XIX, 2/69, Beograd, 1969.
166. Хасанагић, Едиб, *Нови правни прописи о архивима*, у: „Архивист“, 2, Београд, 1962.
167. Хасанагић, Едиб, *Нови закони*, у: „Архивист“, 1-2, Београд, 1964
168. Хасанагић, Едиб, *Стручна и научна делатност архивских установа код нас*, у: „Архивист“, год. VI, св.1 Београд, 1956.
169. Hauptmann, Ferdo, *Zaštita arhiva u prošlom ratu*, u: „Arhivist“, organ Glavnog arhivskog saveta FNRJ, godina I, sveska 2, Beograd, 1951.
170. Husarska, Maryna, (Warszawa), *Konzervacija arhivskih i bibliotekskih fondova u Poljskoj*, u: „Arhivski vjesnik“, HDA, Zagreb, vol. 7-8, no1, Zagreb 1965.
171. Цветковић, Срђан, *Како је спаљено пет километара досије УДБ-е, Велика ревизија документације Службе државне безбедности после смене Александра Ранковић и Брионског пленума 1966*, у: „Архив“, Часопис Архива СЦГ, бр. 1-2/2008, Београд, 2008.
172. Чубриловић, Васа, *Зашто је тешко писати нашу историју*, у: „Политика“, 29-30. новембар и 1. децембар 1955.
173. Шкерл, Франце, *О значају архивских установа*, у: „Архивист“, год.VI, св. 3-4, Београд, 1956.
174. Шкеровић, Никола, *Архивска мрежа*, у: „Arhivist“, godina I, sveska 3, Beograd, 1951.
175. Шкеровић, Никола, *Стање архивске службе у НР Србији*, у: „Архивист“, година 1, свеска 1, Београд, 1951.
176. Шкеровић, Никола, *Организација архивске службе*, у: „Архивист“, година II, свеска 2, Београд, 1952.

Интернет странице, линкови

1. https://sr.wikipedia.org/wiki/Јохан_Густав_Дројсен
2. https://sr.wikipedia.org/wiki/Леополд_фон_Ранке
3. <http://www.vojniarhiv.mod.gov.rs>
4. <http://theta.ffzg.hr/ECTS/Studij/Lista?razinaStudijaID=4>

БИОГРАФИЈА АУТОРА

ЈАСМИНА ЖИВКОВИЋ,

дипл.правник и мастер историчар,

архивски саветник Историјског архива у Пожаревцу

е –mail:

jasminazivkovic@arhivpozarevac.org.rs

jasminazivkovic@yahoo.com

Јасмина Живковић је рођена 15. 10. 1964. године у Пожаревцу, где је завршила основну школу и средњу - Пожаревачку гимназију. Завршила је Правни факултет Универзитета у Београду и стекла звање дипломираног правника. Мастер студије је завршила на Филозофском факултету - одељење за историју, Универзитета у Београду и стекла звање дипломирани историчар – мастер. Мастер рад на тему „Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу“ је одбранила 2010. године, ментор доц. др Арсен Ђуровић. Завршава докторске студије на одељењу за историју овог факултета, из области заштите архивске грађе и њеног значаја за изучавање историје. Тема докторске дисертације - „Заштита архивске грађе савезних органа власти у Југославији, 1945-1991“, ментор проф. др Љубодраг Димић.

У Историјском архиву у Пожаревцу ради од 1998. године. Стручни испит за звање архивисте је положила 2001. године, звање вишег архивисте стекла 2011. године, а звање архивског саветника 2017. године. Више од десет година је радила на пословима руководиоца службе депоа.

Од 2011. године ради на пословима руководиоца службе заштите архивске грађе и регистратурског материјала ван архива (спољна служба). Настоји да се заштитна функција спољне службе Архива побољша у периоду од када ради у тој служби: успела је да унапреди функцију заштите архивске грађе и регистратурског материјала код великог броја регистратура, различите делатности, на територији Браничевског округа. Посао руководиоца обавља све до 2018. године, када је због нове систематизације спољна служба престала да буде посебна организациона јединица. Од тада, ради на истим пословима у звању архивског саветника за заштиту архивске грађе ван архива.

Учестовала је у више издавачких и изложбених пројеката Историјског архива Пожаревац. У том својству, аутор је и реализатор „Школе архивистике“, тематске едукације за правна лица – ствараоце архивске грађе и регистратурског материјала са

подручја надлежности Историјског архива у Пожаревцу, коју спољна служба ИАП организује континуирано од 2013. године.

Поред наведеног, у оквиру основне делатности учествује у сређивању, обради архивских фондова ИАП и изради научно-обавештајних средстава. Аутор је и руководилац пројекта „Млин Игњат Бајлони и синови, Мало Црниће“, који обухвата ревизију, архивистичку обраду, израду обавештајних средстава и припрему за публикавање грађе једног од најзначајнијих фондова који се чувају у Историјском архиву Пожаревац.

Аутор пројекта „Промотивни дан архива – сабирање архивалија у приватном власништву“, са намером да се промовише значај прикупљања архивалија из приватних, личних или породичних колекција уз интензивнију и целисходнију комуникацију и сарадњу са њиховим сопственицима, а све са крајњим циљем да се архивска грађа нађе „свој пут“ до архива као најадекватнијег места за чување и заштиту.

У вези са основног делатношћу Архива, члан Стручног већа и комисија Историјског архива Пожаревац. Активна је у раду струковног удружења - Архивистичког друштва Србије. Иницирала је и активно учествовала на обнови рада Архивистичког друштва Србије 2004. године, односно активирању Друштва као члан Извршног одбора АДС, током 2013. године. У оквиру мандата у АДС-у, члан је ужег стручног тела Извршног одбора – радне комисије за стручна питања из области рада спољне службе у архивима у Србији, редакције приручника „Водич за регистратуре“, као и редакције Зборника са научних скупова Архивистичког друштва Србије. Активно учествује у раду стручне групе за спољну службу, са циљем да се поједина стручна питања превентивне заштите архивске грађе и регистратурског материјала у Србији унифицирају и осавремене. У том смислу је учествовала као предавач и члан радног председништва на радионицама АДС, које су организоване током 2017. године, на којима су расправљана актуелна питања из области архивске делатности у Србији.

Поред рада на пословима заштите архивске грађе ван архива у Историјском архиву Пожаревац, активна је на истраживању архивске грађе и објављивању стручних и научних радова. Објавила је више од 70 самосталних или коауторских стручних архивистичких и научних историографских радова. Аутор је више архивских изложби, каталога, студијских каталога и монографија, на основу архивске грађе која се чува у Историјском архиву у Пожаревцу, Архиву Србије, Архиву Војводине, Архиву Југославије, Војном архиву Србије. Учествовала је на више стручних и научних скупова из архивистике и историје, на којима је презентovala своје радове. Својим радом настоји

да унапреди архивистичку праксу и подигне углед архивске делатности на територији архивске мреже Србије али и њеног окружења. У том смислу, објављени мастер рад на тему „Заштита архивске грађе ван архива у Историјском архиву Пожаревац“ (2013) као и припремљени рукопис докторске тезе на тему „Заштита архивске грађе савезних органа у Југославији, 1945-1991“ свакако представљају значајан допринос савременој архивској теорији и пракси. За допринос унапређењу завичајне историографије и културе пожаревачког краја 2007. године је добила Повељу културе града Пожаревца. На предлог Историјског архива Ужице 2015. године је предложена за награду *Златна архива*.

Живи у Пожаревцу, удата је и мајка једног предивног женског детета. Дуги низ година се бави се хуманитарним радом.

Образац 5.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: **Јасмина Живковић**

Број индекса: **5i10-28**

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Заштита архивске грађе савезних органа у Југославији, 1945-1991.

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____2020.

Јасмина Живковић

Образац 6.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: **Јасмина Живковић**

Број индекса: **5i10-28**

Студијски програм: **Историја Југославије**

Наслов рада: **Заштита архивске грађе савезних органа у Југославији, 1945-1991**

Ментор: **проф. др Љубодраг Димић**

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____ 2020.

Јасмина Живковић

Образац 7.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Заштита архивске грађе савезних органа у Југославији, 1945-1991

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____ 2020.

Јасмина Живковић

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.